SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

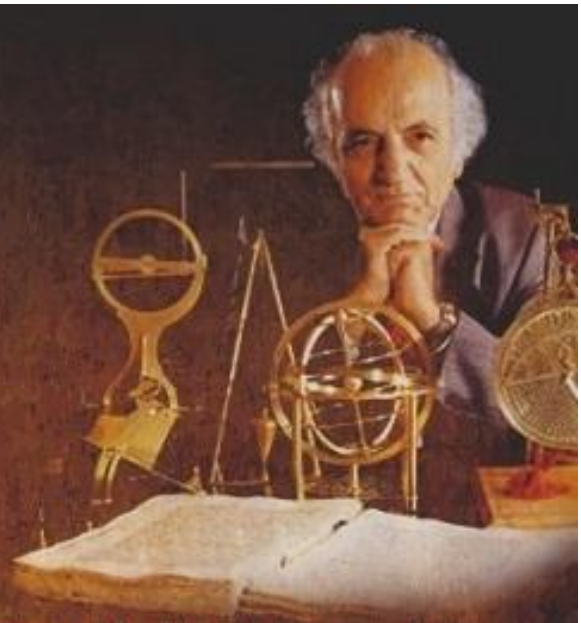

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

The Journal of Institute of Social Sciences

PROF. DR. FUAT SEZGİN ÖZEL SAYISI

E-ISSN 2667-4750

PROF. DR. FUAT SEZGİN ÖZEL SAYISI

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

SELÇUK UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

Yıl: 2019 - Aralık / Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı
E-ISSN 2667 - 4750

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2019 • Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı • E-ISSN 2667-4750

Sahibi
Selçuk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ

Editör
Dr. Öğr. Üyesi Sefer SOLMAZ

Editör Yardımcısı
Arş.Gör. Kerime Nur EFLATUN

Yayın Kurulu
Prof. Dr. Ahmet AY - Prof. Dr. Başak SOLMAZ - Prof. Dr. Özdemir KOÇAK -
Prof. Dr. Haluk Hadi SÜMER - Prof. Dr. H. Serdar ÖGE – Prof. Dr. Mahmut ATAY -
Prof. Dr. Necmi UYANIK - Dr. Öğr. Üyesi Sefer SOLMAZ

Danışman Kurulu
Prof. Dr. Şaban Halis ÇALIŞ (Selçuk Ü.) - Prof. Dr. Raif PARLAKKAYA (Necmettin E.Ü.)
Prof. Dr. N. Ata ATABEY (Selçuk Ü.) - Prof. Dr. Abdülkadir BULUŞ (Necmettin E.Ü.)
Prof. Dr. Adnan ÇELİK (Selçuk Ü.) - Prof. Dr. Ali DUYMAZ (Balıkesir Ü.)
Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT (Akdeniz Ü.) - Prof. Dr. Erol ÖZVAR (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. Muharrem KILIÇ (Akdeniz Ü.) - Prof. Dr. Adem ESEN (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (Atatürk Ü) - Prof. Dr. Cengiz ANIK (Marmara Ü.)
Prof. Dr. İzzet ÖZGENÇ (Gazi Ü.) - Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Hacettepe Ü.)
Prof. Dr. Naci BOSTANCI (Gazi Ü.) - Prof. Dr. Arif BİLGİN (Sakarya Ü.)
Prof. Dr. Zakir AVŞAR (Gazi Ü.) - Prof. Dr. Ertan ÖZENSEL (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ (Ankara Ü.) - Prof. Dr. Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU (Marmara Ü.)
Prof. Dr. Deniz TAŞCI (Anadolu Ü.) – Prof. Dr. M. Fatih UŞAN (Yıldırım B. Ü.)

Yazışma Adresi
Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Editörlüğü
42060 Selçuklu – KONYA
Tel: 0.332.241 05 21 & Fax: 0.332.241 05 24

http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr

Kapak: Abdullah Gümüş

Dizgi: Ahmet Önder Erdoğan

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda iki defa yayınlanan (Nisan ve Ekim) Ulusal hakemli bir dergidir. Dergimizde yayınlanan makalelerdeki her türlü sorumluluk yazarlara aittir.

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin dizinlendiği veri tabanları: TÜBİTAK – ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı, İSAM (Türkiye Diyanet Vakfı – İslam Araştırmaları Merkezi), EBSCO

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2019 • Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı • E-ISSN 2667-4750

Bu Sayının Hakemleri

Prof.Dr.Ahmet Ocak Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Ahmet Yüksel Necmettin Erbakan Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Aykut Bedük Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Baki Yılmaz Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Başak Solmaz Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Birol Gülnar Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Erşan Sever Aksaray Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Fatih Mangır Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Hilmi Bahadır Akın Necmettin Erbakan Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.İbrahim Halil Sugözü Şırnak Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.İpek Kalemci Tüzün Başkent Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Mehmet Alaaddin Yalçınkaya Karadeniz Teknik Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Mehmet Ali Hacıgökmen Selçuk Üniversitesi (3)*
Prof.Dr.Mehmet Mucuk Selçuk Üniversitesi (2)*
Prof.Dr.Metin Işık Sakarya Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Muammer Zerenler Selçuk Üniversitesi (2)*
Prof.Dr.Mustafa Şeker Akdeniz Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Necmi Uyanık Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Nevzat Topal Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Orhan Yazıcı İnönü Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Ömer Özer Anadolu Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Özdemir Koçak Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Temel Öztürk Karadeniz Teknik Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Zeynel Abidin Özdemir Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Abdulkadir Develi Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Ali Fuat Baysal Necmettin Erbakan Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Alptekin Yavaş Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Bekir Biçer Necmettin Erbakan Üniversitesi (2)*
Doç.Dr.Bilge Afşar KTO Karatay Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Burcu Güvenek Selçuk Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Çağatay Benhür Selçuk Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Derya Öztürk Ordu Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Esra Kabaklarlı Selçuk Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Gülay Çınar Afyon Kocatepe Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Gülser Yardım Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Kürşat Koçak Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Mehmet Ekiz Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Mehmet Surur Çelepi Pamukkale Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Metin Kaplan Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Osman Zahid Çifçi Selçuk Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Saime Selenga Gökgöz Hacettepe Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Selçuk Peker Necmettin Erbakan Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Sevil Uzoğlu Bayçu Anadolu Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Şerife Didem Kaya Necmettin Erbakan Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Yasemin Bal Yıldız Teknik Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Yiğit Anıl Güzelipek Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (1)*
Dr.Öğr.Üyesi Ali Burak Darıcılı Bursa Teknik Üniversitesi (1)*
Dr.Öğr.Üyesi Alper Sönmez Selçuk Üniversitesi (1)*
Dr.Öğr.Üyesi Aydan Yüceler Necmettin Erbakan Üniversitesi (2)*
Dr.Öğr.Üyesi Esen Şahin Selçuk Üniversitesi (1)*
Dr.Öğr.Üyesi İbrahim Emre Göktürk Necmettin Erbakan Üniversitesi (1)*
Dr.Öğr.Üyesi Mehmet Akif Gündüz KTO Karatay Üniversitesi (1)*
Dr.Öğr.Üyesi Mehmet Çelik Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (1)*
Dr.Öğr.Üyesi Mehtap Öztürk Selçuk Üniversitesi (1)*
Dr.Öğr.Üyesi Mustafa Durdu Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (1)*
Dr.Öğr.Üyesi Selçuk Karayel Necmettin Erbakan Üniversitesi (1)*
Dr.Öğr.Üyesi Zehra Odabaşı Selçuk Üniversitesi (1)*
*Hakemlik görevlerinde bulunulmuştur.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2019 • Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı • E-ISSN 2667-4750

İÇİNDEKİLER

Bilim Tarihçisi Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Hayatına ve Çalışmalarına Genel Bir Bakış | An Overview of the Life and Works of the Science Historian Prof. Dr. Fuat Sezgin

(Araştırma)

Abdullah Burgu
1 – 14

Fuat Sezgin'e Göre İslâm'ın "Yaratıcı Çağ" Kavramı | According to Fuat Sezgin, the concept of the "Creative Age" of Islam

(Araştırma)

Mustafa Demirci
15 – 24

The Impact of GDP Per Capita and Crime Rate on the C02 Emission | Kişi Başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Suç Oranının Karbon Salınımı Üzerine Etkisi

(Araştırma)

Deniz Güvercin
25 – 33

İşveren Markasının İnsan Kaynakları Süreçleri Üzerine Etkileri | The Effects of the Employer Brand on Human Resources Processes

(Araştırma)

Mehmet Güler
34 – 48

Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencileri Arasında Kültürleşme ve Kültürleşme Stratejileri | Acculturation and Acculturation Strategies among Foreign Students

(Araştırma)

Şükrü Balcı - Nesrin Öğüt
49 – 62

Rus Medyasının Sahiplik Yapısı | Ownership Structure of Russian Media
(Araştırma)

Erkam Temir - Bünyamin Ayhan
63 – 74

Mardin Müzesi Örnekleri Işığında Eyyûbi Sikkeleri | Ayyubid Coins in the Light of the Samples of Mardin Museum
(Araştırma)

Necla Dursun
75 – 90

Yeni Bulunan Bir Selçuklu Kitabesi: İç Karaarslan Mescidi Kitabesi | A Newfound Seljuk Inscription: Inner Karaaslan Masjid Inscription
(Araştırma)

Zekeriya Şimşir - Ahmet Yavuzyılmaz
91 – 103

Yurtdışında Yaşayan Beyşehir ve Yöresi Kökenli Gurbetçilerimizin Sayısal Olarak Tespiti ve Yöre Ekonomisine Katkıları Üzerine Bir Araştırma | A Research on Numerical Determination of Beyşehir and Its Region Originated Expats Living Abroad and Their Contributions To Regional Economy
(Araştırma)

Aziz Öztürk
104 – 112

Türk Halk Anlatılarında Ölüme İlişkin Tabu ve Kaçınmalar | Taboos and Avoidances on Death in Turkish Folk Narratives
(Araştırma)

Halil Altay Göde - Nezih Tatlıcan
113 – 127

Sosyal Değişim Sürecinde Örgütsel Güven ve Örgüte Duygusal Bağlılık: Bir Kamu Üniversitesinde Araştırma | Organizational Trust and Emotional Commitment to the Organization in the Social Change Process: A Survey at a Public University
(Araştırma)

Ahmet Diken - Banu Güler
128 – 140

Sağlık Çalışanlarının Tükenmişlik Sendromu Düzeyleri İle Hedonik Tüketim Davranışları Arasındaki İlişki | The Relationship Between Burnout Syndrome Levels and Hedonic Consumption Behavior of Healthcare Professionals
(Araştırma)

Ebru Ertürk - Meral Erdirençelebi - Şerife Şen
141 – 152

İslam Öncesi Orta Asya Tarihi Coğrafyasında Bedahşan Bölgesi ve Türk Tarihindeki Yeri | Badakhshan Region in the Pre-Islamic Historical Geography of Central Asia and Its Place in Turkish History
(Araştırma)

Zahide Ay
153 – 162

Türkiye Varlık Fonunun İslami Finansal Enstrümanların Gelişmesine Muhtemel Katkıları | Possible Contributions of the Turkish Wealth Fund to the Development of Islamic Financial Instruments
(Araştırma)

Ali Antepli - Volkan Alpay
163 – 179

Faiz ile Enflasyon Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi: Türkiye Örneği (1980-2018) | To Test the Relationship between Interest Rate and Inflation Rate: The Case of Turkey (1980-2018)
(Araştırma)

Sümeyra Evren - Mehmet Mucuk
180 – 187

Türkiye'de ve Amerika'da Halkla İlişkiler Mesleğine Bakış Açısının İş İlanları Üzerinden Karşılaştırılması | Comparison of Viewpoints to Public Relations Profession through Job Ads in Turkey and America
(Araştırma)

Aynur Arslan - Özlem Duğan
188 – 199

Die "Türkische Post": Türkiye'de Bir Nazi-Propaganda Gazetesi ve Matbuat Umum Müdürlüğü | Die "Türkische Post": A Nazi Propaganda Newspaper in Turkey and Prime Ministry Directorate General of Press and Information
(Araştırma)

Resul Alkan
200 – 208

Algılanan İşyeri Nezaketsizliğinin Çalışan Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi | The Effect of Perceived Workplace Incivility on Empolyee Satisfaction
(Araştırma)

M. Tahir Demirsel - Leyla Erat
209 – 221

Rus Seyyah Pyotr Aleksandroviç Çihaçov (1808-1890) ve Kırım Savaşı Arifesinde Anadolu'nun Panoraması | Russian Traveler Pyotr Alexandrovich Chikhachyov (1808-1890) and a Panorama of Anatolia on the Eve of the Crimean War
(Araştırma)

Melikşah Arslan
222 – 229

Ticaret Mecmuasına Göre Suriye'nin İktisadi Yapısına Genel Bir Bakış (1925) | Economic State of Syria According to The Tournal of Commerce(1925)
(Araştırma)

Gülin Öztürk - Aslıhan Nakiboğlu
230 – 235

Türkiye Selçuklularında Vâizler ve Vaaz Geleneği Hakkında Bazı Değerlendirmeler (XIII-XIV. Yüzyıllar) | Some Evaluations about Preachers and Sermon Tradition in the Seljuks of Turkey (13-14th Centuries)
(Araştırma)

Rauf Kahraman Ürkmez
236 – 247

Bir Kültürel Üretim Biçimi Olarak Etkinlik Pazarlaması ve Şehir Pazarlaması ile Olan İlişkisi: Selçuklu Kongre Merkezi Örneği | Event Marketing as A Form of Cultural Production and Its Relationship with City Marketing: The Case of Selcuklu Congress Center
(Araştırma)

Esen Şahin - Bayram Karakullukcu
248 – 268

Türkiye İşgücü Piyasasına Yönelik Devlet Düzenlemelerinin İşsizlik Üzerine Etkisi: 1988-2018 Yılları İçin Müdahale Analizi | Turkey Labor Market for the Effect of Regulation of the State Unemployment: 1988-2018 Periods of Intervention Analysis
(Araştırma)

Zeynep Karaçor - Fatih Mangır - Burcu Güvenek - Asiye Kayhan
269 – 282

Erzurum Valisi Şahin Mustafa Paşa'nın Muhallefatı | The heritage of Sahin Mustafa Pasha, Governor of Erzurum
(Araştırma)

Merve Karaçay Türkal
283 – 295

Gelenekselden Dijitale Siber İstihbarat ve Rus Dış Politikası | Cyber Intelligence in Russian Foreign Policy
(Araştırma)

Demet Şefika Mangır - Sevda Nur Küçükkırlı
296 – 308

Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama (1980-2017) | Relations External Debt and Economic Growth: An Empirical Application Turkey (1980-2017)
(Araştırma)

İclal Çöğürcü - Hatice Tuna
309 – 321

Mevlâna Müzesi Kubbe-i Hadrâ'nın Kalem İşi Süslemeleri ve Yapılan Restorasyon Çalışmaları | Mevlâna Museum Kubbe-i Hadrâ'n Pen Decoration and Restoration Works
(Araştırma)

Naci Bakırcı
322 – 338

Türkiye'de Otomotiv Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketlerin Etkinlik Analizi | Efficiency Analysis of Companies Operating in the Turkish Automotive Sector
(Araştırma)

İbrahim Erem Şahin - Havva Akkoyuncu
339 – 347

Turkish J- Curve: Trade Balance and Real Exchange Rate Relation | Türkiye J- Eğrisi: Ticaret Dengesi ve Reel Döviz Kuru İlişkisi

(Araştırma)

Şerife Gamze Albayrak - Hüseyin Servet Korkmaz
348 – 359

2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Kapsamında Türkiye'deki Üniversitelerde Yapılan Etkinlikler | The Activities Carried out in the Universities in Turkey within the Scope of 2019 Year of Prof. Dr. Fuat Sezgin

(Derleme)

Kerime Nur Eflatun Kılınç
360 – 378

Dergi Yazım Kuralları
379 – 380

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 1-14
- Tarih / Araştırma -

Bilim Tarihçisi Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Hayatına ve Çalışmalarına Genel Bir Bakış

Abdullah BURGU[*]

ÖZ

Son iki yüzyıl boyunca Avrupa'da bulunan üniversite ve enstitülerde bilim tarihi ile ilgili ciddi tetkikler yapılmıştır. Fakat İslâm medeniyetinin bilimler tarihindeki yeri hususunda müspet yorum yapan Batı menşeli bilim adamlarının sayısı oldukça azdır. İslâm ülkelerinde bilim tarihi ile meşgul olan çağdaş araştırmacıların da kısıtlı sayıda olduğu malumdur ve bunların bir kısmı Avrupa üniversitelerinde çalışmaktadırlar. Bu bilim adamlarından biri de geçtiğimiz yıllarda vefat eden Prof. Dr. Fuat Sezgin'dir. F. Sezgin ihtisas alanındaki donanımı ile dünya çapında önemli bir yer edinmiştir. İslâm bilim ve tekniğinin Avrupa medeniyetine olan katkısına dair eserler telif etmiştir. Ayrıca İslâm bilim tarihinin ana kaynaklarını da neşretmiştir. Buna rağmen ülkemizde F. Sezgin'i konu edinen araştırmalar oldukça azdır. 2019 yılına kadar hâl tercümesi, ilmî tecrübesi ve çalışmaları ile ilgili detaylı monografilerin ve hatta tez niteliğinde bilimsel araştırmaların sayısı yetersizdir. Ancak aynı senenin Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı ilan edilmesiyle konuyla ilgili bilimsel birtakım canlılığın yaşanması göze çarpmaktadır. Ülkemizin çeşitli şehirlerinde ve üniversitelerinde F. Sezgin ile ilgili konferanslar, sempozyumlar ve bir dizi paneller düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra akademik dergilerde makaleler de yayımlanmıştır. Fakat doksan üç yıllık ömrünün neredeyse tamamını bilim tarihine, özellikle de İslâm bilim tarihine hasreden merhum F. Sezgin'in biyografisi tam anlamıyla ele alınmamıştır. Yetiştiği ortam, bilimsel tavrını etkileyen ve şekillendiren hocaları ile olan ilişkisi değerlendirilmemiştir. Batı odaklı tarihyazımının dikta ettiği Rönesans algısına karşı çıktığı Yaratıcı Çağ fikri yüzeysel bir şekilde dile getirilmiştir.

Bu araştırma, İslâm bilim tarihi ile ilgili mühim çalışmalar yapan ve bu alanın gelişmesine katkı sağlayan F. Sezgin'in kısa yaşam öyküsü ve bilimler tarihi ile ilgili görüşlerinin genel bir değerlendirmesinden oluşmaktadır. Öncelikle F. Sezgin'in yaşamı ana hatlarıyla incelenmiş ve sonra bilimler tarihi ile ilgili görüşleri ele alınmıştır. Böylece F. Sezgin'in hayatının dönüm noktasını oluşturan hatıraların bilimsel bir metotla yorumlanması ve yaşamı ile ilgili kısa ve net bilgilerin kolay ulaşılabilir bir şekilde araştırmacıların hizmetine sunulması amaçlanmaktadır. Makale, F. Sezgin'in muhtelif zamanlarda paylaştığı ve matbu halde bulunan anekdotlardan, hatıralardan ve konuyla ilgili kendi eserlerinden istifade edilerek hazırlanmıştır. Gerek görüldüğü yerlerde güncel araştırmalara da başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fuat Sezgin, Oryantalizm, Bilim, Teknik, Rönesans, Yaratıcı Çağ

An Overview of the Life and Works of the Science Historian Prof. Dr. Fuat Sezgin

ABSTRACT

During the last two centuries, universities and institutes in Europe have undergone serious research into the history of science. However, the number of Western scientists who make positive comments about the place of Islamic civilization in the history of sciences is very small. It is known that contemporary researchers engaged in the history of science in Islamic countries are limited and some of them work in European universities. One of these scientists were Professor Fuat Sezgin, who has passed away in the past years. F. Sezgin has gained a prominent place in the world with his specialized knowledge. He has copyrighted the contribution of Islamic science and technique to European civilization. He has also published the main sources of Islamic science history. However, there are few researches about F. Sezgin in Turkey. Until 2019, there were very few monographs and even scientific researches about F. Sezgin's biography, scientific experience and studies. But the same year was declared as the Year of Professor Fuat Sezgin and it is remarkable that there is some scientific vitality on the subject. Conferences, symposiums and a series of panels about F. Sezgin have been organized in various cities and universities of our country. In addition, articles have been published in academic journals. However, the biography of the late F. Sezgin, who devoted almost all of his ninety-three years of life to the history of science, especially to the history of Islamic science, has not been fully addressed. The environment in which he grew up and his relationship with his teachers, who influenced and shaped his scientific attitude, were not evaluated. The idea of the Creative Age, which opposes the Renaissance perception dictated by Western-oriented historiography, is expressed superficially.

This research consists of a general evaluation of F. Sezgin's short biography and his views on the history of science, which makes important studies about Islamic history of science and contributes to the development of this field. For this reason, F. Sezgin's life will be examined firstly and then his views on the history of science have been discussed. Thus, it is aimed to interpret the memories that constitute the turning point of F. Sezgin's life with a scientific method and to provide short and clear information about his life to the researchers in an easily accessible manner. The article was prepared by taking advantage of F. Sezgin's anecdotes, memoirs, and his own works on the subject, which were published at various times. Where necessary, current research has been also applied.

Keywords: Fuat Sezgin, Orientalism, Science, Technics, Renaissance, The Creative Age

[*] Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0001-9057-0688, aburgu@selcuk.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 17.12.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 27.12.2019

1. Giriş

İslâm bilimleri ve tarihi ile ilgili yapılan çalışmaların bugünkü seviyesini tespit etmek oryantalizmin gelişim süreci ile doğrudan ilgilidir. Terim anlamı Doğu Bilimi'ne tekabül eden oryantalizm, XIX yüzyıl itibariyle akademik bir disiplin ve alan halini almıştır. Buna bağlı olarak da oryantalist veya müsteşrik adı verilen bir kısım Batılı araştırmacılar, Afrika'dan Hint alt kıtasına kadar İslâmiyet ile bağı bulunan Doğu ülkelerinde uzun süren seyahatler yaparak, İslâm kültürü ve bilimleri hakkında tetkiklerde bulunmuşlardır. Bu uzun ve meşakkatli araştırmaların bazı nedenleri vardır. Bunlar arasında siyasi menfaatler ilk göze çarpan amaçların başında gelmektedir. Batılılar, doğal ve beşerî kaynaklarını sömürdükleri milletleri her açıdan tanıma arzusuyla hareket etmişlerdir. Kültürel rakip olarak gördükleri Doğu toplumlarının uygarlıklarını öğrenmek isteyip, bunu onları yönetirken kullanmayı amaçlamışlardır (Said, 1998; 12-13, 20, 61, 146).

Oryantalizmin siyasi hedefinin yanında bir de kültürel boyutu vardır. Batı medeniyeti, aydınlanma çağında bir düşünce buhranı neticesinde kendi köklerini tanıma amacıyla Doğu'yu keşfetmek istemiştir (Meriç, 2017; 97-101). Batılı ülkeler, vakıflarca ve derneklerce desteklenen enstitüler aracılığı ile sosyal bilimler üzerinde çalışan bilim adamlarını hegemonyaları altındaki ülkeleri araştırmak amacıyla görevlendirmişlerdir. Bu Batılı bilim adamları geldikleri ülkelerin dillerini çok iyi bilen insanlardı. Bu yüzden İslâm kültürüne ve antropolojisine nüfuz etmeyi başarmışlardır. Bunun sonucunda oryantalizm bir takım olumlu gelişmeleri de doğurmuştur. Bu bağlamda oryantalizmin en müspet neticesi ve belki de başarısı, amacı tartışılır olmakla birlikte, Müslümanların ilmî faaliyetlerinin ortaya çıkarılması için gösterilen çabadır. Ayrıca Avrupa'daki bilim devriminin ve Rönesans'ın üzerindeki İslâm etkisinin dile getirilmiş olmasıdır. Gustav Flügel (ö. 1870), W. Jean Juynboll (ö. 1887), Aloys Sprenger (ö. 1893), David Heinrich Müller (ö. 1912) gibi araştırmacılar ilk nesil oryantalistler olarak tanımlanabilir. Bu bilim adamlarının siyer, hadis, kelam üzerine yaptıkları çalışmalar İslâm bilim tarihinin çağdaş dönemde Batı düşünce sistemindeki ilk ürünleri olmaları açısından önemlidir.

Avrupa'da yetişen ikinci nesil oryantalistler XX. yüzyıl itibariyle kendilerinden önceki doğu bilimcilerin ortaya koyduğu malzemeleri daha ileri bir seviyeye taşımışlardır. Doğu toplumlarını tanıma aşaması yerini Müslümanların dünyaya katkılarını belirlemeye bırakmıştır. Bunun sonucunda İslâmî bilimlerin yanı sıra sosyal ve beşeri bilimlerin doğulu kökenleri araştırılmaya başlanmıştır. Oryantalizmin bu dönemki temsilcileri Ignaz Goldziher (ö. 1921), Theodor Nöldeke (ö. 1930), Jojef Horovitz (ö. 1931), Carlo Alfonso Nallino (ö. 1938), A. J. Wensinck (ö. 1939), Martinus T. Houtsma (ö. 1943), Aldo Mieli (ö. 1950), Carl Brockelmann (ö. 1956), George Serton (ö. 1956), Hellmut Ritter (ö. 1971) ve Franz Rosenthal (2003) gibi İslâm bilim tarihi üzerine araştırmalar yapan ve oryantalist tanımına uyan batılı bilim adamlarıydı. Bu bilim adamlarının ortak özelliği filolog olmalarıdır. Dil altyapıları sayesinde İslâm tarihinin ana kaynaklarına ulaşmışlar, bunları neşretmeye başlamışlar ve kendi araştırmalarında kullanmak suretiyle İslâm bilim tarihi ile ilgili ciddi çalışmalar yapmışlardır. Böylece İslâm bilim tarihi de akademik bir dal haline gelmiştir. Nitekim İslâm tarihinin ana kaynaklarını oluşturan tarih, coğrafya, felsefe, tıp ve diğer tabakât eserlerinin büyük bir yekûnu daha bu yüzyılın ilk yarısında Avrupa ülkelerinde neşredilmiş ve Batı dillerine tercüme edilmiştir. Günümüzde *Encyclopaedia of Islam* (EI) olarak bilinen İslâm ansiklopedisinin İngilizce edisyonunun yayınlanması da yine bu bilim adamlarının gayretleri ile olmuştur (Kahraman, 1995; 182).

İslâm bilim tarihi üzerine yapılan çalışmaların son yıllardaki durumuna dair bir başka hususa kısaca değinmek gerekmektedir. Bu alanla ilgili araştırmalar yapan ve dünya çapında tanınan Müslüman bilim adamlarının sayısı oldukça azdır. Buna rağmen son yıllarda İslâm bilim tarihine ilgi gittikçe artmaktadır. Çeşitli İslâm ülkelerinden bilim adamları İslâm bilim ve düşünce tarihi üzerine çalışmalar yapmaktadırlar. Aslında iki asır önce başlayan oryantalizm sürecinden farklı bir durum yoktur. Yine Müslüman bilim adamlarının bir kısmı Batı ülkelerinde eğitim görmekte ve buradaki üniversitelerde çalışmaktadırlar.

Oryantalistlerin İslâm bilim tarihi çalışmalarına en önemli katkılarının başında şüphesiz yetiştirdikleri öğrencileri gelmektedir. XX. yüzyılın ilk yarısı itibariyle artık Müslüman öğrenciler oryantalist büyük otoritelerin öğrencileri olmuştur. Bunlardan birisi de Fuat Sezgin'dir. F. Sezgin oryantalistlerle olan mesaisi ve onların çalıştığı konulardaki tecrübesi ile dikkat çeken bir bilim adamı kimliğine sahiptir. F. Sezgin'in kendi hatıraları ve yaşam tecrübesi, Müslümanların bilimler tarihindeki yerini tespit etme çabasını kendinden öğrenmeye imkân vermektedir.

2. Bir Bilim Tarihçisinin Serüveni

İslâm bilim tarihi alanında yazdığı eserleri ve yaptığı teknik çalışmalarıyla müstesna bir yere sahip olan Mehmet Fuat Sezgin 24 Ekim 1924 yılında Bitlis'te doğdu. Babası Mehmet Mirza Efendi Osmanlı döneminde bir müftü idi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu görevi bırakmıştı. Aile soy olarak Eyyübîlerin Hasankeyf koluna dayanmaktaydı (Hansu, 2019, 187). İlkokulu Doğubeyazıt, ortaokulu ve liseyi de Erzurum'da okudu. Aynı zamanda, babasından Arapça tedrisatı aldı. Annesi Cemile Hanım da Bitlis'liydi. Ailenin Fuat Sezgin'den başka Süphiye, Mehmet Servet*, Meliha ve Refet** isimlerinde dört çocuğu daha vardı (Hansu, 2019; 190).

Çocukluğunu çeşitli şehirlerde geçiren F. Sezgin üniversite çağına ulaştığında eğitimi ile ilgili ilk ciddi problemi yaşadı. Mehmed Mirza Efendi oğlunun Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü okumasını istiyordu. Fakat kendisi mühendis olma hayali kuruyordu. Bunun için mühendislik veya matematik okuma arzusundaydı. Kayıt için gittiği İstanbul Üniversitesi'nde bir seminer esnasında dünyanın mühim oryantalistlerinden Helmut Ritter*** ile tanışması hayatının en önemli dönüm noktasını oluşturdu. Adı geçen üniversiteye ait Şarkiyat Enstitüsü'nün kurucusu olan H. Ritter'in etkisinde kalarak talebesi oldu ve 1943 yılında on dokuz yaşında İstanbul Üniversitesi'nde Fars ve Arap Filolojisi Bölümü'nde lisans tahsiline başladı (Sezgin, 2017; 129).

Modern anlamda Doğu Dilleri Filolojisi ve Türkoloji'nin kurucusu olarak bilinen ve Alman bir oryantalist olan H. Ritter, çok zor bir hoca imajına sahipti. Sebat eden talebe bulmakta güçlük çekiyordu. Öğrenciler kısa süre içerisinde, yoğun çalışma temposundan dolayı kendisiyle çalışmaktan vazgeçiyordu. Fakat F. Sezgin, H. Ritter'in bu ciddi çalışma disiplini ve İslâm bilimleri ile ilgili görüşlerinden çok etkilenmişti. Birlikte çalışmak isteğini belirttiğinde hocası, F. Sezgin'e talebelikle ilgili iki şart öne sürmüştü. Bunlar, yazma eserleri kusursuz okuyacak nitelikte Arapça'yı öğrenmesi ve dakik olması, yani zamanı verimli kullanması idi (Sezgin, 2011; 14).

H. Ritter'in teşvikleri ve etkisiyle Arap filolojisi üzerine çalışmaya başlayan F. Sezgin, hocasının ileri sürdüğü şartları kabul ederek, üniversite hayatının ilk yıllarından itibaren kendini bu yoğun tempoya alıştırmıştır. Bu esnada 1943 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın tedirgin atmosferi Türkiye'deki üniversitelerin tatil edilmesine neden olmuştu. Bu zorunlu aradan istifade eden F. Sezgin, Arapça bilgisini geliştirmek için günlük on yedi saat**** çalışmaya başlamıştır. Altı aylık bir süre içinde otuz ciltlik *Taberî Tefsiri*'ni Arapça aslından baştan sona okumuştur. Bir müddet sonra üniversitelerde eğitim-öğretim tekrar başlayınca bu çalışma azminin karşılığını alacağı bir olay yaşanmıştır. İlmî bir heyetin iştirak ettiği bir imtihan esnasında Gazzâlî (ö. 1111)'nin *İhyau'l-Ulûmuddîn* eserinin Arapça yazma nüshasından önüne konulan sayfaları okuyarak, kısa bir süre içerisinde bu seviyeye gelmesini imkânsız gören hocasını bile şaşırtmıştır (Sezgin, 2011; 15). Anlaşılan F. Sezgin'in yabancı dil öğrenmeye bilhassa Arapça'ya karşı çok özel bir yeteneği vardı ve on yedi saatlik mesai ile verimli bir çalışma metodu uyguluyordu. Hocasının Alman ekolünden gelmesi de belli bir çalışma disiplini kazanmasında etkili olmuştu.

Kendisine ilkokul üçüncü sınıftan itibaren *İlm-i Sarf-ı Türkî* adıyla bilinen Arapça grameri okutan babasını da bu yıl, yani kendini dil çalışmalarına verdiği sıralarda 1943 senesinde kaybetmişti (Hansu, 2019; 189, 191). İnsan psikolojisi için buhran ve soğuma evresine neden olabilecek böyle bir zamanda, ara vermeden ilmî hedeflerine ve çalışmalarına yoğunlaşıp, onlara daha da sıkı sarılmış olması muhtemeldir. Çünkü F. Sezgin'in dil öğrenme çabası sadece Arapça ile sınırlı kalmamıştır. Lisans eğitiminin ilk yıllarından itibaren Farsça, Latince, Yunanca, İbranice ve Süryanice gibi dilleri de öğrenmeye başlamıştır

* Servet Sezgin, F. Sezgin'in ağabeyidir. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olan S. Sezgin Demokrat Parti'de aktif siyaset yapmıştır. 1960 darbesinden sonra Yassıada'da yargılanmış ve on yıl hapis cezasına mahkûm edilmiştir. Kayseri Hapishanesi'nde bulunduğu sırada 1962 yılında Sigrid Hunke'nin *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi* adlı eserini Türkçeye tercüme etmeye başlamıştır. Bunda F. Sezgin'in payı vardır. S. Sezgin'e, F. Sezgin'in eşi Ursula Sezgin'in teklifiyle kitap gönderilmiştir. Bir yıl boyunca Almanca öğrenen S. Sezgin bu eseri tercüme etmiştir (Sezgin, 2011; 42).

** F. Sezgin'den bir yaş Küçük olan Refet Sezgin 1950 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Milletvekilliği ardından Devlet ve Enerji ve Tabii Kaynaklar bakanlıkları yapmıştır (Hansu, 2019; 191).

*** Hellmut Ritter ile ilgili detaylı bilgi için bk. Ahmed Ateş, "Hellmut Ritter", *Şarkiyat Mecmuası*, c. 5, İstanbul 1964, s. 1-14.

**** Bu çalışma disiplini de H. Ritter'in etkisiyle şekillenmiş bir kazanımdır. H. Ritter, bilgin olmak için çok çalışılması gerektiğini, hocası C. Brockelman'ın günde 24 saat çalıştığını belirtmekteydi (Bk. Sezgin, 2011; 55).

(Hansu, 2019; 192). Dolayısıyla bunları sistemli bir şekilde halledebilmesi için zihninin ve ruh halinin çok sağlam olması gerekmektedir.

Yukarıda anlatılan yazma nüsha okuma olayının neticesinde F. Sezgin, H. Ritter'e kendini ispat etmişti. Artık dünyanın önde gelen yazma eser mütehassısı bir hoca ile çalışma serüveni de başlamış oluyordu. H. Ritter, F. Sezgin'e ilk olarak İslâm medeniyetinde tabii bilimlerin esasını teşkil eden matematik üzerine çalışmasını salık verdi ve lisans derslerinin yanında yardımcı ilim olarak matematiği almasını söyledi. İslâm matematik bilginleri Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî (ö. 847'den sonra) , Ebu'l-Hasan İbn Yunus (ö. 1009), Ebu Ali İbnü'l-Heysem (ö. 1040) ve Ebü'r-Reyhân el-Bîrûnî (ö. 1061)'yi hocasının bu yönlendirmesi ile tanıdı. O güne kadar zihninde, ilkokulda ve lisede kendisine sansasyonel bir şekilde anlatılan bilimler tarihinde Batı üstünlüğü ve Rönesans algısı vardı. H. Ritter'in söz konusu yönlendirmesi ile resmî tarihi sorgulamaya başladı. Böylece, *"ömrüm boyunca tek bir gerçeği öğrenmenin peşinde koştum"* şeklinde ifade ettiği İslâm kültür dünyasının bilimler tarihindeki yerini ortaya koymanın uğraşına girmeyi ideal edindi. İslâm bilimlerinin her alanının tarihini yazmaya daha bu süreçte karar verdi ve üniversite tahsili boyunca kendini bu hedef doğrultusunda geliştirdi (Sezgin, 2017; 10-11, 86, 102). Bu bağlamda, F. Sezgin'in üniversite tahsil dönemi, İslâm bilim tarihi ile ilgili düşüncelerinin hazırlık evresi olarak ifade edilebilir.

F. Sezgin'in lisans eğitimi H. Ritter ile birlikte İstanbul kütüphanelerini incelemek ile geçti. Üniversiteyi bitirdikten sonra Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak İstanbul Müftülüğü'nde kâtip olarak memuriyet hayatına başladı. Kısa bir süre içerisinde 1948 yılı itibariyle de gezici vaizlik görevine terfi etti. Aynı yıl içerisinde Arapça'dan ilk tercüme yayınını da yaptı. Ezher Üniversitesi Felsefe Bölümü Profesörü Muhammed el-Behiy'e ait olan bu eser *İslam Düşüncesinin İlahi Tarafı* ismini taşıyordu. 1949 yılında yeni bir görev değişikliği ile İstanbul Üniversitesi'nde kütüphane memurluğuna geçti (Hansu, 2019; 196, 197). Hemen bir yıl sonra Ankara'da akademik hayata adımını attı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne 1950 yılı itibariyle asistan oldu ve üç yıl burada görev yaptıktan sonra 1953 yılında İstanbul Üniversitesi'nde İslâm Araştırmaları Enstitüsü'ne bağlı Umumi Türk Tarihi asistanlığına tayin edildi. 1951 yılında H. Ritter'in danışmanlığında Arap Dili ve Edebiyatı üzerine doktora eğitimine başlamıştı. Ebû Ubeyde Ma'mer İbnü'l-Müsennâ (ö. 824)'nın *Mecâz'ul-Kur'ân* isimli filolojik tefsirinin tenkitli neşri ile doktorasını tamamladı (Korkmaz, 2009; 120-121).

F. Sezgin, Ankara Üniversitesi'nde Tayyip Okiç (ö. 1977)'in danışmanlığında hazırladığı, hadislerin bilindiğinin aksine sözlü rivayetten ziyade yazılı kaynaklara dayandığını iddia ettiği *Buharî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* isimli çalışmasını doçentlik tezi olarak takdim etti ve 1954 yılında İstanbul Üniversitesi'nde Doçent olarak öğretim üyeliğine başladı[*]. Hadis üzerine yaptığı bu çalışmasında ortaya koyduğu hadis tedvininin aşamaları ile ilgili teorisi milletlerarası çapta ilgi uyandırmıştır. İstanbul'da bulunan beş yüze yakın Buharî nüshası üzerinde ayrıntılı tetkiklerde bulunmuştur. İgnaz Goldziher'in *Muhammedanische Studien* isimli eserinde yazdığı hadislerin Müslümanları bir arada tutmak için uydurulmuş olduğu iddiasını çürütmeye çalışmıştır[**]. Ayrıca İslâm'da isnad kullanımının hicrî birinci asrın son çeyreğinde başladığını tespit eden J. Horovitz'i de desteklemiştir (Juynboll, 2001; 57-58).

F. Sezgin, 1953 yılı itibariyle sıklıkla ilmî amaçlar için Almanya'ya gitmekteydi. Bu sayede Frankfurt Üniversitesi'nde bilimler tarihi ile ilgili dersleri takip etme şansına sahip olmuştu. Hocası da 1949 yılı itibariyle İstanbul Üniversitesi'ndeki görevinden ayrılarak bu ülkeye taşınmıştı. 1957 yılında misafir doçent olarak gittiği Almanya'da Frankfurt şehrinde Bilimler Tarihi Enstitüsü'nde katıldığı ders ve seminerlerde İslâm bilimler tarihinin yazılması ile ilgili kesin kararını vermiştir (Sezgin, 2017; 85). Bu süreçte 1957-58 yıllarında Frankfurt ve Malburg Üniversitelerinde, ayrıca Türkiye'ye döndükten sonrada İstanbul Üniversitesi'nde bilim tarihi dersleri okutmuştur (Sezgin, 2011; 19).

Akademiye intisabının onuncu yılında 1960 darbesi ile birlikte üniversitede görev yapan hocalara yönelik çıkarılan ve 147'ler olarak bilinen bir liste ile İstanbul Üniversitesi'ndeki görevine son verildi. F.

[*] Bu iki çalışmanın akademik niteliği net değildir. Her ikisinin de doktora olduğunu söyleyenler vardır. Fakat F. Sezgin'in yazma uzmanı bir hoca ile çalışması eski eserler üzerine doktora yapmasını daha olası kılmaktadır. Bu nedenle *Mecâz'ul-Kur'ân* doktora, *Buharî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* ise doçentlik tezi olarak belirtilebilir. Dahası F. Sezgin, *Buharî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* isimli çalışmasını yazdığı zamanlarda alanında uzman bir akademisyen idi. Almanya'da Cabir b. Hayyan'ın eserleri ile ilgili ikinci bir doçentlik tezi sunduğuna göre söz konusu çalışma Türkiye'deki doçentlik tezidir (Sezgin, 2011; 19).

[**] F. Sezgin'in İ. Goldhizer'in hadis anlayışını tenkit ettiği uzun bir makalesi için bk. Fuat Sezgin, "Hadis Musannefatının Menşei ve Ma'mer b. Raşid'in Câmi'i", *Türkiyat Mecmuası*, XII/116-117, İstanbul 1955, s. 115-134.

Sezgin, listede isminin bulunduğunu çalıştığı fakülteye gittiği bir sabah tesadüfen gazeteden öğrendi. F. Sezgin için artık Türkiye'de hayalini kurduğu ve yoğun mesai harcadığı İslâm bilimler tarihi çalışmalarını gerçekleştirme imkânı kalmamıştı. Yurtdışında bulunan bir üniversitede çalışmak amacıyla arkadaşları ile irtibata geçti. Frankfurt, Berkeley ve Yale Üniversiteleri isteğine dönüş yapınca, İstanbul'dan çok uzaklaşmamak amacıyla Frankfurt Üniversitesi'nin davetine olumlu cevap verdi. Dünyanın tek bilimler tarihi enstitüsünün Frankfurt'ta olması da bu tercihinde etkili oldu. Böylece 1961 yılı itibariyle Almanya'ya gidip Frankfurt Şarkiyat Enstitüsü'nde dersler vermeye başladı. Aynı yıllarda, bilim tarihi çalışmalarına engel olmaması için Marburg Üniversitesi'nin Ordinaryüs Profesörlük kadrosunu reddetti. Bu sırada Goethe Üniversitesi'nde Cabir b. Hayyan'ın kitapları ile ilgili ikinci doçentlik tezini sundu* (1961-1965 yılları arasında Cabir problemi ile uğraşmıştır). 1963 yılında Bilimler Tarihi Enstitüsü'nde Kimya bölümünde doçentlik yaptı. Doçentlik kadrosundan dört ay gibi kısa bir süre sonra 1964 yılında da bulunduğu ülkeden profesörlük unvanını aldı ve bir müddet sonra da bilimler tarihi profesörü olarak atandı (Sezgin, 2011; 19-20, 63-67).

Almanya'ya gidişinin dördüncü yılında, önceden Müslüman olmuş genç bir hanım olan Ursula Sezgin ile evlendi. Ursula hanım 1939 Frankfurt doğumluydu. Eşi F. Sezgin ile Frankfurt'ta bulunan Müslüman Öğrenciler Cemiyeti'nden tanışıyorlardı. Coğrafya ve siyaset bilimleri tahsiline devam eden Ursula Hanım, bu eğitimini bırakarak tıpkı eşi gibi Şarkiyat üzerine ihtisas yaptı. (Sezgin, 2017; 42-43). Fuat ve Ursula Sezgin çiftinin 1970 yılında Hilal ismini verdikleri bir kızları dünyaya geldi (Hansu, 2019; 191).

F. Sezgin, 1982 yılında Almanya'nın Frankfurt şehrinde Frankfurt Üniversitesi bünyesinde Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü'nü kurdu. Bu enstitüde yaptığı çalışmaların sonucunda, İslâm medeniyetinin bilimler tarihindeki yerini gerçeğe yakın bir şekilde göstermek amacıyla Müslümanlar tarafından icat edilen aletlerin modellerini yapmak için harekete geçti ve hemen bir yıl sonra enstitüye bağlı büyük bir müze kurdu. Bu yıllarda kendisine Almanya hükümeti tarafından ülke liyakat nişanı takdim edildi (Sezgin, 2011; 21, 39). 1983-2003 yılları arasında kurucusu olduğu bu İslâm Bilim ve Teknoloji Müzesi ile ilgili çalışmalar yaptı ve 800 civarında aletin bizzat kendi çalışmaları ile birebir maketleri çıkarıldı. (Sezgin, 2017; 69). Bu aletlerin büyük bir kısmı ikinci defa adı geçen enstitü ve Türkiye Cumhuriyeti ortaklığıyla yeniden oluşturularak 24 Mayıs 2008 yılında da İstanbul'da Bilim ve Teknoloji Müzesi kuruldu. Böylece Almanya ve Türkiye'deki bilim tarihi müzelerinin her ikisinin de kurucusu F. Sezgin oldu. Aynı enstitü sayesinde oryantalistlerin son iki yüzyıl boyunca keşfettiği coğrafya kitapları 315 ciltte toplanıp yayımlandı (Sezgin, 2017; 52). İslâm bilimleri ile ilgili çalışmaları da 1400 kadar ciltte toplanıp neşredildi. Ayrıca F. Sezgin enstitü bünyesinde 1984 yılından 2004 yılına kadar on yedi sayı *Zeitschrift für Geschichte der arabisch-Islamischen Wissenschaften* (Arap-İslâm İlimleri Mecmuası) adıyla bir ihtisas dergisi çıkardı (Sezgin, 2011; 39; F. Sezgin, 2017; 139; Korkmaz, 2009; 119, 151).

F. Sezgin, Frankfurt Üniversitesi'nde 35 yılı aşkın bilimler tarihi hocalığı yaptı. 1971 yılında Frankfurt şehri kendisine bilim ödülü olarak Geothe Plaketini verdi. Yine 1978 yılında Kral Faysal Vakfı tarafından verilen İslamî İlimler Ödülü'nün ilk sahibi F. Sezgin oldu. 1982 yılında Almanya hükümeti tarafından 1. Derece Federal Hizmet Madalyası ile taltif edildi. 2001 yılında Almanya Üstün Hizmet Madalyası'nın layık görüldü. 2004 yılında bu defa bir Doğu ülkesinden İran'dan İran İslâmî Bilimler Kitap Ödülü'nü aldı. 2009 yılında kendisine verilmesi kararlaştırılan Hessen Kültür Ödülü'nü Alman Yahudiler Birliği başkanı Salomon Korn ile birlikte almak istemediği için reddetti (Korkmaz, 2009; 86).

F. Sezgin, İstanbul'a ve ana diline çok bağlıdır. Tam kırk üç yıl Türkçe konferans vermenin özlemini çekmiştir. Bu hasret, 12 Nisan 2004 yılında Türkiye Bilimler Akademisi'nde vermiş olduğu "İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri" başlıklı konuşmasıyla son bulmuştur (Sezgin, 2017; 9). 1961 yılından vefatına kadar Almanya'da ikamet etmiştir. En büyük arzularından birisi de İstanbul'da bir bilimler tarihi enstitüsü kurulmasıdır. Başta Almanya olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinin vatandaşlık tekliflerini reddedip, vefatına kadar Türk vatandaşı olarak kalan F. Sezgin, Türkiye ile manevi bağını hiçbir zaman koparmamıştır. Ülkesinin kalkınması ve gelişmesi için katkılarda bulunmuştur. Hatta bu amaçla üstün zekâlı Türk çocuklarının geliştirilmesi ve bu çocuklara İslâm bilim tarihi öğretmek amacıyla 1970 yılında Almanya'da bir vakıf kurma teşebbüsüne girişmiştir (Sezgin, 2011; 19).

* *GAS*'ın dördüncü cildinde genişletilip 1971 yılında yayımlanmıştır. Bk. Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, *(Alchimie – Chemie – Botanik – Agrikultur)*, IV, Leiden 1971, s. 1-299.

F. Sezgin, 30 Haziran 2018 yılında İstanbul'da hayatını kaybetti. Türkiye Cumhuriyeti, 2019 yılını "Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı" olarak ilan etti. Bu vesileyle de F. Sezgin adına gümüş ve bronz hatıra para tab edildi. Birçok üniversitede enstitüler ve araştırma merkezleri tarafından düzenlenen sempozyum, kongre, panel vb ilmî etkinliklerle F. Sezgin anıldı. Fakat esasında F. Sezgin'in çalışmalarının anlaşılması ve başarıların takdiri ülkemizde oldukça gecikmiş bir süreci ifade etmektedir. Popüler nitelikteki çalışmalar haricinde, F. Sezgin üzerine yapılan bilimsel araştırmaların özellikle tezlerin sayısı azdır. Bir doktora ve bir de yüksek lisans tezi F. Sezgin'i konu almaktadır. 2009 yılında Marmara Üniversitesi'nde Tayfur Korkmaz tarafından yapılan *20 yy. İslâm Bilim Tarihi Çalışmaları George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği* isimli bir yüksek lisans tezi; 2015 yılında Çukurova Üniversitesi'nde Ali Karakaş tarafından hazırlanan *20. Yüzyıl Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları - Fuat Sezgin Örneği* isimli bir doktora tezi bulunmaktadır (Erünsal vd., 2017; 339, 586).

3. Bilim Tarihi Çalışmaları

F. Sezgin'in gençliğinden itibaren ömrünün son anına kadar gösterdiği gayretler, İslâm entelektüel hayatı için daha başlangıç aşamasında olan İslâm bilimleri tarihçiliğinin bir dönüm noktası olarak ifade edilebilir. Frankfur'ta İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'nde sergilediği modellerin oluşturulma süreci de dikkate değerdir. Yirmi beş yıl boyunca okuduğu kitaplar ve yazmalardan keşfettiği aletleri somutlaştırarak model haline getirmiştir (Sezgin, 2011; 88). Türkçeye *İslam'da Bilim ve Teknik* ismiyle tercüme edilen dört ciltlik eser, bu müzenin kataloğudur.

Frankfurt İslâm Bilim ve Teknoloji Müzesi'nde sergilenen birçok aletin kopyasını Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde sadece bir nüshası bulunan yazmalar vasıtasıyla yapmayı başarmıştır. Mesela İbnü'l-Heysem'e ait olan meridyen yönünü belirleme aleti, aynı müellifin Doğu Berlin'de tek nüshası bulunan kitabından tasarlanmıştır (Sezgin, 2017; 75). F. Sezgin, yakınlarının tanıklığı ile yirmi yedi dili çok iyi derecede bilmekteydi. Onun dil kabiliyeti ve ciddi çalışmaları hocası H. Ritter'i de etkilemişti (Korkmaz, 2009, 90).

1967-2015 yılları arasında Kur'an, Hadis, Fıkıh, Tarih, Edebiyat, Tıp, Farmakoloji, Kimya, Matematik, Astronomi, Astroloji, Meteoroloji, Coğrafya, Beşeri Coğrafya konuları üzerinde müellif biyografileri ve eser künyelerini içeren on yedi ciltlik *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS/Tarih-ü Turâs el-Arabî (İslâm Edebiyatı Tarihi)/İslâm Bilimler Tarihi)* isimli çalışmasını yayımladı. Bu süreç boyunca dünyanın çeşitli kütüphanelerinde bulunan 400.000'e yakın yazmayı bizzat gördü. İstanbul kütüphanelerinde bulunan 200.000 cilt yazmayı inceledi (Sezgin, 2011; 71). Başta Alman ve Fransız oryantalistler olmak üzere batılı araştırmacılar böyle bir eserin ancak komisyon tarafından yapılabileceğini, bir Türk'ün, bir Müslüman'ın bunu asla başaramayacağını çeşitli kongrelerde tartışmışlardı.

Bu külliyatın hazırlanması da oldukça ilginçtir. Yukarıda da bahsedildiği gibi F. Sezgin'in H. Ritter ile çalışması kendisi için oldukça verimli bir süreçtir. Hocası Arap dili uzmanı ve yazma eserler üzerine dünyanın sayılı mütehassıslarındandı[*]. İstanbul'da bulunan birçok kütüphaneyi hocasıyla birlikte gezerek, buralarda bulunan yazmaların tüm evsaf ve niteliklerini birlikte çıkarmaktaydılar. O zamana kadar İslâmî ilimlerle ilgili yapılan çalışmalar oldukça yetersizdi. H. Ritter'in de hocası olan C. Brockelmann (ö. 1956) *Geschichte Der Arabischen Litteratur* (*GAL)* isimli bir eser yayımlamıştı. H. Ritter bunu yetersiz görmekteydi. F. Sezgin, doktorasını tamamladıktan sonra 1959 yılında C. Brockelmann'ın kitabındaki boşlukları gidermek amacıyla dünyadaki bütün yazmaları taramaya başladı. Fakat bütün yazmaları tespit etmenin mümkün olmayacağı kaygısını taşıyan H. Ritter bu işin imkânsız olduğunu düşünmekteydi (Sezgin, 2011; 16-17).

İslâm bilimleri tarihi üzerine çalışmalara 1954 yılında başlamış *Geschichte des Arabischen Schrifttums* isimli eserinin birinci cildini 1967 yılında Leiden'de yayımlamıştır. Bu cildi C. Brockelmann'ın kitabının tesiri altında yazdığını, onun çalışmalarını takdir ettiğini fakat C. Brockelmann'ın İslâm dünyasını sevmediğini ve müspet yorumlarda bulunmadığını belirtir (Sezgin, 2011; 18, 70-71, 74). 1961 yılında yazmaya başladığı kitabını 1970 yılında Kimya, Simya ve Genetikle ilgili olan dört cilt yayımlanmıştır. Birinci cilt, tefsir, hadis,

[*] H. Ritter'in yazma eserler üzerindeki hâkimiyeti dikkat çekicidir. Mesela iki cilt olan İmam Eş'arî (ö. 935-36)'nin *Makâlâtu'l-İslâmiyyin ve İhtilafu'l-Musallîn* kitabında ciltler arasında müellifinin akidesine dair tutarsızlıklar mevcuttu ve bu nedenle araştırmacılar esere şüpheyle yaklaşmaktaydılar. *Makâlat*'ın tahkikli neşri için beş farklı nüshayı inceleyip Haydarâbâd nüshasını neşreden H. Ritter, söz konusu eserin kâğıt ve yazısından hareketle ikinci cildin XII. yüzyıla ait bir yazma olduğunu ortaya koyunca İmam Eş'arî ve Eş'arîlik ile ilgili daha isabetli sonuçlara ulaşılmıştır (Makdisi, 2019; 86-88).

kelam, tasavvuf gibi dinî ilimlere hasredilmiştir. İkinci cilt edebiyat ve şiir üzerine hazırlanmıştır. Üçüncü cilt tıp, zooloji, veterinerlik ilimlerini ihtiva etmektedir. Dördüncü cilt simya, kimya, botanik, ziraat ilimlerini oluşturmaktadır. Beşinci cilt ise tamamen matematik ilmini konu edinmektedir. Astronomi, Astroloji ve meteorolojiyi içeren altıncı ve yedinci ciltler 1978 ve 1979 yılında yayımlanmıştır. Leksikografi ve gramer ile ilgili kısımlar ise sekizinci ve dokuzuncu ciltlerde 1982-1984 yıllarında neşredilmiştir. Matematiksel coğrafya ve kartoğrafya ile ilgili olan onuncu, on birinci, on ikinci ve on üçüncü ciltler 2000-2007 yılları arasında çıkarılmıştır Beşerî coğrafyayı içeren on dördüncü ve on beşinci ciltler de 2009 yılında tamamlanmıştır (Sezgin, 2017; 47)*. 2015 yılında çalışmanın son iki cildi yayımlanmıştır. On altıncı cilt retorik, edebî teori, şiir, antolojiler gibi edebî muhtevaya sahiptir. On yedinci cilt ise eğitim ve eğlence literatürü üzerinedir. Bunlar içerisinde ilk defa İslâm kimya, botanik, zooloji ve meteoroloji bilimleri tarihini F. Sezgin yazmıştır**.

İslâm tıbbı ile ilgili çalışmalarda da bulunan F. Sezgin, *İslamic Medicine* serisini yayımlamıştır. Bu külliyatın üç, dört ve beşinci ciltleri İbnü'l-Kıftî ve eseri *Uyûnu'l-enbâ fi tabakâtu'l-etibbâ* üzerine yapılan çalışmalar ve tercümelere ayrılmıştır.

F. Sezgin, ömrünün son yıllarında coğrafya ilmi üzerine yoğunlaşmıştır***. Müslümanların Amerika'nın keşfine olan katkılarına dair çalışmalar yapmıştır. Matematiksel coğrafya üzerine yaptığı çalışmalar şu sonuca ulaşmasını sağlamıştır: Avrupalıların XVIII. yüzyılın başına kadar yaptıkları doğruya yakın haritalar, Müslümanların yaptığı haritaların ya kopyaları, ya adaptasyonları veya parça haritaların bir araya getirilmiş halleridir (Sezgin, 2017; 51). Enlem ve boylam ölçülerine dayalı hazırlanan en eski haritaya 1984 yılında Topkapı Sarayı'nda bulunan Fazlillah el-Ömerî'nin *Mesâlikü'l-Ebsâr fî memâliki'l-emsâr* isimli ansiklopedik yazmasının içinde rastlamıştır. Bu haritanın bulunmasıyla coğrafya biliminde yeni bir merhale başlamıştır (Sezgin, 2017; 48).

4. İslâm'da Entelektüel Kültürün Teşekkülü ve Yaratıcı Çağ

F. Sezgin, İslâm bilimlerinin teşekkülünü buna bağlı olarak da İslâm medeniyetinin ilmî yapısının şekillenmesini üç aşamada ele alıp "Yaratıcı Çağ" tabiriyle kavramsallaştırmıştır. Buna göre Hicrî birinci yüzyıl (miladi VII. asır) "el-ahz" yani alma çağıdır (Sezgin, 2017; 102). Müslümanlar fetihler vasıtasıyla eski dünyanın özellikle de Bizans ve Sâsânîlerin birçok bilim ve kültür merkezlerini ele geçirdiler ve bu sayede Yunan, Hint ve Mısır'ın antik bilimleri ile ilk defa karşılaştılar. Böylece çok erken dönemde yabancı kültürleri tanımanın yoluna sahiplenici ve evrensel bir karakterde girdiler. Bununla ilişkili olarak da "et-temessül" olarak ifade edilen özümseme (resepsiyon) safhası gerçekleşti. Emevî ve Abbâsî halifelerinin kişisel teşebbüsleri ile Yunanca, Süryanice, Pehlevice, Hintçe ve Farsça'dan tercümeler yapıldı. Bu Müslüman toplumun okuma yazma oranında da ciddi ilerlemeleri beraberinde getirdi. Hint düşüncesinin keşfi ile astronomi ilminin siyasal ve sosyal boyutuyla da tanışıldı****. Hintli Brahmagupta'ya ait olan astronomi ve coğrafya eseri *Siddihanta*'nın tercümesiyle İslâm kültür dünyasında bilimsel astronomi başladı. Aynı kültür havzasından sıfır rakamı ve çeşitli trigonometrik denklemler İslâm kültürüne aktarıldı. Müslümanlar hızlı bir telif sürecine girdi ve Hint düşünce mirasının intikalinden yaklaşık elli yıl sonra ilk aritmetik kitabı yazıldı. Ptoleme'nin *el-Mecistî* ile Oklid'in *Geometri*'si Arapça'ya çevrildi. *el-Mecistî*'nin tercümesi beğenilmediği için tekrar çevirisi yapıldı. Çünkü artık Müslümanlar astronomi ilminde kısa bir sürede önemli bir safhaya ulaşmışlardı. Eski tercümeler yetersiz kalıyordu. Hicrî üçüncü asırla birlikte şerh

---

* F. Sezgin, anlaşıldığı kadarıyla bizzat kendisi kitap daha ilk baskısını yapmadan, 1967 yılında Türkçe'ye çevrilmesi amacıyla gerekli finansmanın sağlanması için Milli Eğitim Bakanlığı'na gayri resmi bir müracaatta bulunmuştur. Fakat bu istek kitap çıktıktan sonra alınıp nüshalarının kütüphanelere dağıtılmasıyla daha verimli olur gerekçesiyle reddedilmiştir (Bk. Sezgin, 2011; 34-35). Eser, İngilizce, Arapça, Farsça ve Urduca dillerine tercüme edilmiştir.

** F. Sezgin'in çalışmalarının bir listesi için (bk. Kenan, 2003; 79-96).

*** F. Sezgin'in neşrettiği önemli coğrafya kitaplarından birisi de el-Ömerî'nin eseridir (Bk. İbn Fazlillah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr fî memâliki'l-emsâr*, c. I-X, nşr., Fuat Sezgin, Frankfurt 1988). Ayrıca daha önce Joseph-Toussaint Reinaud ve W. Mac Guckin de Slane tarafından 1840 yılında Paris'te Fransızca olarak neşredilen Ebu'l-Fidâ'nın *Takvimü'l-Büldan* isimli coğrafya kitabını 1985 yılında Frankfurt'ta tekrar yayınlamıştır (Bk. J. T. Reinaud, *Géographie d'Aboulféda*, Paris 1848, Reprint F. Sezgin, Frankfurt 1985).

**** Abbâsîler dönemi tercüme faaliyetleri üzerine bir çalışma yayımlayan Dimitri Gutas, çeviri hareketinin esasında siyasal astroloji ve Zerdüştçü imparatorluk ideolojisi ile gerçekleştiğine dair yorumlar yapmaktadır (Bk. Gutas, 2003; 50-52, 53-59). Fakat D. Gutas'ın üzerinde durmak istemediği bir husus vardır. Müslümanlar, toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilmek için gerekli teknik bilgi için ve ayrıca fikrî, dinî, siyasi tehditlere karşı bir savunma şekli olarak tercümeleri gerçekleştirmişlerdir.

ve tenkit dönemine geçildi. Hicrî ikinci asrın (miladi VIII. yüzyıl) son yarısında "el-İbdâ" yani yaratıcılık safhası başladı. Hatta Hind alt kıtası olmak üzere birçok bölgeye araştırmacılar gönderildi (Sezgin, 2008; 4, 6).

Tüm bunlar F. Sezgin'de İslâm medeniyetinin teşekkül çağının, Avrupa'nın XX. yüzyılın ilk yarısındaki ilmî düzeyine yakın olduğu kanaatini uyandırmıştır (Sezgin, 2017; 13, 70, 106). Ayrıca F. Sezgin, Doğu Akdeniz havzası ve Sâsânî mirasının Müslümanlar tarafından sahiplenildiği, bu kültürlerin yaratıcı kuşaklarının önyargısız bir biçimde hoca olarak kabul edildiğini düşünür (Sezgin, 2017; 38)*. Yaratıcılık safhası adını verdiği çağ VIII. Yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar sekiz yüz yıl boyunca devam eden bir süreci kapsamaktadır. İslâm bilim ve teknolojisinin Avrupa'ya geçişi, yani verme aşaması "el-ata" ise 500 yıllık bir zaman dilimine yayılmıştır ve Avrupa XVII. yüzyıl itibariyle öne geçmiştir (Sezgin, 2017; 38-40)**.

Antik Çağ'ın entelektüel yapısını miras alan İslâm kültür havzası, VIII. yüzyılda kimyanın kurucusu olan Câbir b. Hayyân (ö. 815) ile modern kimyanın temellerini attı. Bütün doğa bilimleri ile ilgilenen Câbir b. Hayyân, insanın yaratma eylemi ile ilgili teorik çalışmalar ve deneyler yaptı. İnsan duygularını ölçtüğünü iddia ettiği ilmü'l-mîzân' tekniğini geliştirdi. Çağdaşı olan Sîbeveyhi (ö. 796) de daha farklı bir konuda kendi alanının kurucusu oldu. Sîbeveyhî nahiv ile meşgul olan bir âlim idi ve bu ilim onun sayesinde çok ciddi bir düzeye ulaşmıştı. *el-Kitâb* ismiyle bilinen Arapça gramer kitabı, kendinden sonraki bütün Arapça gramer çalışmalarına öncülük etmiştir.***. Abbâsî halifesi Me'mûn (ö. 833)'un Beytü'l-Hikme'yi kurması ile tercüme faaliyetleri kurumsallaştı. Astronomi ve yüzey ölçümleri için çok sayıda bilgin istihdam edildi. (Sezgin, 2017; 14-15). Bütün bunların sonucunda İslâm bilimleri XIII-XVI. yüzyıllarda her alanda çok yüksek bir seviyeye ulaşmıştı (Sezgin, 2017; 19).

F. Sezgin'e göre bilimler tarihinde bilerek görmezden gelinen iki husus vardır: Birincisi, Avrupa'da XVII. yüzyıla kadar kaynak verme olgusunun olmamasıdır. Batı'da böyle bir ilmî gelenek yer edinmemiştir. Hâlbuki Müslüman müelliflerin ve İslâm bilimlerinin en temel prensibi kaynakların sistemli bir şekilde gösterilmesi ve geçmiş kuşakların emeklerinin zikredilmesidir. Bu bir ilmî gelenek haline gelmiştir (Sezgin, 2008; 16; Sezgin, 2017; 20, 37, 40). Yani Müslümanlar dipnot metodunu geliştirmiştir. İkincisi ise İslâm'da eğitim-öğretim faaliyetlerinin ekol disiplinine dayanmasıdır. Müslümanlar başlangıçtan itibaren dersleri hocalarından, tedris adı verilen usul ile sağlam bir şekilde öğrenirken, Avrupalılar dersleri geç zamanlara kadar sadece kitaplardan faydalanarak öğrendiler (Sezgin, 2017; 21).

Müslüman âlimler yaratıcılık çağında astronomi, simya, matematik, coğrafya ve kartoğrafya gibi bilimlerde, özellikle de XV. yüzyıldan itibaren beşeri coğrafya ile ilgili önemli çalışmalar yapmışlardır. Fakat bunlar Batılı gözüyle adeta küçümsenmektedir. Nedeni ise yaratıcılık çağının anlaşılamamış ve saptırılmış olmasıdır. Doğu-Batı kültür ve teknik transferi sürecinde bu alışverişin aktarım bölgeleri Müslümanların hâkimiyetinde olan yerlerdi. Endülüs'ün kaybedilmesi Avrupa'ya nakillerin Müslüman olmayanlar tarafından yapılmasına neden oldu. Artık kültür akışı İtalya üzerinden gerçekleşmeye başlamıştır. Müslümanların çevirilerini ve eserlerini Batı dillerine aktaran kişiler İslâm ilim metodolojisine sahip olmadıkları için tercümelerde ahlâkî kaygılara hassasiyet göstermemişlerdir. Tercüme ve istinsah ettikleri kitaplara eserin müellifi olarak ya kendi isimlerini ya da Antik Yunan filozoflarının adlarını yazmışlardır. Böylece bu eserlerde zamanla Müslümanlardan herhangi bir iz kalmamıştır.

F. Sezgin'e göre İslâm bilimlerinin yaratıcılık çağının kendine has karakteristik özellikleri şunlardır:

∗ Adil tenkit prensibi (Tenkit ahlâkı)

---

* Bu hususa Bertold Spuler de dikkat çekmektedir (Bk. Spuler, 1997; 156).

** Yukarıda kısa şekilde verilen bu atılım ve kriz-yenilenme süreci Marshall G. S. Hodgson (ö. 1968) tarafından da genel bir uygarlık aşaması olarak işlenmiştir. Buna göre, İslâm dünyasının genel tarihi içinde bilim, düşünce, kültür ve medeniyet olguları, siyasi krizler ve dış hegemonyaya rağmen iktidarını kaybetmemiştir. İslâm tarihini altı aşamada ele alan M. S. G. Hodgson, ilk halifeler döneminden itibaren başlayan entelektüel yaratıcılığın günümüzde geniş bir toplumsal düzende birçok halkın paylaştığı bir miras haline geldiğini belirtir (Bk. Hodgson, 2017; 136).

*** Sîbeveyhi'nin Arap dili üzerine yazmış olduğu *el-Kitab* isimli eserin aşılmaz bir niteliğe sahip olduğunu Said el-Endelüsî de belirtmektedir (bk. el-Endelüsî, 2014; 98). Bunun yanı sıra Muhammed Âbid el-Câbirî, Sîbeveyhi'nin eserinin gramerin ötesinde, Arapça'nın içerisindeki Arap aklına ait düşünüş, ilke ve kaideleri oluşturan Arapça ilmine ait bir kitap olduğunu vurgulamaktadır (bk. el-Câbirî, 2001; 58). Nitekim Sîbeveyhi, otuz altı yaşında iken vefat eden yedi dâhiden (İskender-i Zû'l-karneyn, Ebû Müslim, İbnü'l-Mukaffâ, Sîbeveyhi, Ebû Temmâm et-Tâî, İbrahim en-Nazzâm ve İbnü'r-Ravendî) biri olarak kaydedilir (İbnü'l-Cevzî; 1995; 18).

* Vazıh bir tekâmül kanunu düşüncesi
* Kaynak zikretmede diğer kültür dünyalarında olduğundan daha çok gayret gösterme
* Bilim tarihi yazarlığı*
* Tecrübe ile teori arasında bir denge kurma prensibi
* Uzun süreli astronomik gözlem prensibi, buna bağlı olarak rasathanelerin icadı
* Bilimin ve tedrisin büyük şehirlere bağlı kalmayarak, hemen hemen bütün İslâm dünyasına yayılıp küçük şehirlere kadar girmesi.
* Bilimin sadece kitaplardan değil, hocalardan da öğrenilmesi, buna bağlı olarak ilk üniversitelerin ortaya çıkması (Sezgin, 2017; 105).

İslâm bilimlerinin çok kısa süre içerisinde döneminin en ileri seviyesine ulaşmasında İslâm dininin itici gücüne değinen F. Sezgin, genel bir çerçeve ile bu süreci üç farklı telif faaliyeti ile açıklar. Bunlardan ilki Kur'an'ın kritik edilmiş bir nüshasının oluşturulması amacıyla Arap dili grameri ile ilerleyen filolojidir ilmidir. İkincisi, Hz. Muhammed'in sözlerinin yoğun bir şekilde toplanıp yazılı şekilde muhafaza edilmesi amacıyla şekillenen rivayet bilimidir. Üçüncüsü ise Hz. Peygamber'in ve sahabelerinin hayatlarını kayıt altına alma gayretine bağlı olarak gelişen İslâm tarihyazımıdır. (Sezgin, 2008; 6).

5. İslâm Bilimlerinin "Duraksaması"

F. Sezgin İslâm bilimleri ile ilgili çalışmalarında bir çöküşten veya gerilemeden değil, duraksamadan bahsetmektedir. Bir bilim tarihçisi olarak İslâm bilimlerinin duraksaması ile ilgili uzun yıllar müspet cevaplar aramaya koyulmuştur. Bu süre boyunca yine hocası H. Ritter tarafından 1956 yılında Bordeaux'da** verilen İslâm bilimlerinin gerilemesi ile ilgili bildirisi üzerine kafa yormuştur. H. Ritter'in temel iddiası Müslümanların sabit, yerleşmiş, donuk ve sükût eden ve yenilikleri bidat kabul eden bir zihin yapısına sahip olmalarıydı. F. Sezgin diğer birçok hususta hocasıyla aynı fikirde olmasına rağmen H. Ritter'in bu görüşünü kabul etmez. Bu yüzden başta kendi hocası olmak üzere oryantalistlerin İslâm bilimlerinin duraklama sebebi olarak işaret ettiği "dekadans", "çöküş", "batış" ve "mafsal kireçlenme" şeklindeki parametrelere itiraz etmiştir (Sezgin, 2002; 298). F. Sezgin'e göre İslâm bilimlerinin duraksaması çok az bilim tarihçisi tarafından ele alınmış, bu da Avrupa'nın ileri seviyede olduğu inancının gölgesinde gerçekleşmiştir (Sezgin, 2017; 87). Bu yüzden de İslâm medeniyetinin duraklama sebeplerine dair ne Müslüman ne de batılı araştırmacılar isabetli sonuçlar elde edememişlerdir.

F. Sezgin, İslâm bilimlerinin XII. yüzyıl itibariyle gerilediğini söyleyenlerin aksine XVI-XVII. yüzyıllar arasında duraklamaya başladığı inancındadır (Sezgin, 2017; 19). Asla İslâm dininin bunda bir etkisinin olmadığını, medeniyetlerin doğası gereği bilim tarihindeki rollerini başka uygarlığın liderliğine bırakmak zorunda olduğunu vurgular (Sezgin, 2008; 5; Sezgin, 2017; 60). Müslümanlar bilimlerde duraksamaya XVII. yüzyılda başlamışlardır. Fakat bu zaman dilimi için görmezlikten gelinen bir olay vardır. Avrupalılar bu dönemde Doğu toplumlarını daha yakından tanımak amacıyla Arapça, Farsça ve Türkçe'den yeni bir tercüme hareketi başlatmışlardır. Bu faaliyet, oryantalizmin de en erken ve temel nüansıdır (Sezgin, 2017; 88).

F. Sezgin, *GAS*'ı yazdığı yarım asırdan fazla sürede İslâm bilimlerinin duraksama nedenleri üzerinde çeşitli etüdler yaparak, ciddi ve isabetli sonuçlara ulaşmaya çalışmıştır. Bu hususta en önemli hatanın İslâm medeniyetinin klasik çağı olarak X. yüzyılın kabul görmesi ve buna bağlı olarak da XVI. yüzyıla kadar yaratıcı çağın atlanılması olduğunu düşünmektedir. Diğer yandan İslâm kültür ve bilim dünyası bir bütün olarak ele alınmamış veya doğru tanınmamıştır. Bu yüzden araştırmacılar ve medeniyet tarihçileri tarafından yanlış yorumlara ve sonuçlara ulaşılmıştır (Sezgin, 2017; 90).

F. Sezgin, İslâm bilimlerinin duraksamasını dört tarihî olgu üzerinden ele almaktadır: 1) İspanya'nın Müslümanların elinden çıkması, 2) Akdeniz hâkimiyetinin kaybedilmesi, 3) Haçlı Seferleri ve Moğal İstilası,

* İbn Nedîm, İbn Cülcül, İbn Ebû Useybia, İbnü'l-Kıftî, Bîrûnî, Hatib el-Bağdadî, İbn Asakîr, İbnü'l-Adim örnek verilir. Özellikle sadece İslâm dünyasıyla değil, Yunanlılardan, Babillilerden, Hintlilerden ve Çinlilerden haber veren İbn Nedîm, İslâm bilim tarihinin kurucusu kabul edilir (Bk. Sezgin, 2011; 97).

** "Classicisme et déclin culturel dans l'histoire de l'Islâm", Actes du symposium international d'historie de la civilation musulmane (Bordeaux 25, Paris, 1956), Paris, 1957.

4) Müslümanların dünya çapında siyasi otoriteyi kaybetmesi. Bu olaylar İslâm medeniyetinin mevcut durumu ve geleceği için önemli sonuçlar doğurmuştur. Öncelikle, Endülüs medeniyetinin sükûtu ile İslâm bilim ve tekniği artık İtalya üzerinden Avrupa'ya yayılmaya başlamıştır. Aracıların Müslüman olmaması bazı olumsuz neticelere neden olmuştur. Müslümanların geliştirdiği denizcilik ve haritacılık bilimi, kültür etkileşimi havzasının el değiştirmesiyle sömürge zihniyetinin temsilcisi durumunda olan İtalyanlar ve Portekizlere ulaşmıştır. Yeni yerler Müslümanların bilim ve tekniğinin etkisiyle keşfedilmiştir. Böylece Akdeniz hâkimiyeti de kaybedilmiştir. Haçlı Seferleri ve Moğol İstilası Müslümanların karşılaştığı en ciddi meydan okumaların başında gelmektedir. Özellikle Moğol İstilası ile Doğu'nun kültür ve bilim merkezleri tahrip edilmiştir. Son aşamada ise, uzun bir dönemdir İslâm dünyasının önderliği konumunda olan Osmanlı, İran Safevî ve Hindistan'daki Babür devletlerinin inhitatı İslâm medeniyetinin politik ve jeopolitik mahsullerinin Avrupalıların eline geçmesine neden olmuştur. Avrupalılar bu birikimden daha iyi faydalanmanın yolunu bulmuşlardır. Onların başarıları, Müslümanlar'da Batı'nın daha önceden böyle üstün olduğu algısının oluşmasını tetiklemiştir (Sezgin, 2017; 94-97). Bu anlamda "yaratıcılık" özelliğini kaybeden Müslümanlar, başkalarından körü körüne bir şeyler aldıkları gibi; topluma yön verecek, cemiyete yol tayin edecek fikir adamlarından da yoksun halde görünmektedirler (Sezgin, 2011; 108).

6. İslâm Bilimler Tarihinin Geleceği ve Türkiye'de İslâmî Bilimler

F. Sezgin İslâmî bilimlere dair yapılan modern çalışmaların son iki yüzyıldır devam ettiğini ve nitelik ve nicelik açısından önemli bir aşamaya gelindiğini belirtmektedir (Sezgin, 2017; 9). İslâm uygarlığını tanıma ve tanıtmanın, Batı dünyasının mevcut ilmî seviyesine ulaşma davası bakımından en sağlam ve yegâne doğru yol olduğunu düşünmektedir. Çünkü F. Sezgin'e göre bugünkü Batı uygarlığı, İslâm medeniyetinin değişik coğrafya ve iktisadî şartlar altında bir devamı niteliğindedir (Sezgin, 2017; 11). Hümanist oryantalistler dediği bilim adamlarının İslâm bilimler tarihine katkılarını görmezden gelmeyen F. Sezgin, yukarıda da ifade edildiği gibi VIII. yüzyılda başlayan Yaratıcı Çağ'ın XVII. yüzyılda duraksamaya başladığını düşünmektedir (Sezgin, 2017; 46).

F. Sezgin'e göre İslâmî bilimler ve İslâm bilim tarihi hümanist oryantalistler adını verdiği Avrupalı bilim tarihçilerine çok şey borçludur. Onlar Arapça, Farsça ve Türkçe birçok yazmayı yayımlamışlar, binlerce kitap ve makale yazmışlardır. Bu sayede de İslâm bilimleri için daha iyi adımlar atılmasının önünü açmışlardır (Sezgin, 2017; 88-89). Fakat tüm bunlar ne bilimler tarihinin bütünlüğünü yani kümülatif özelliğini ne de Müslümanların sekiz asrı kapsayan yaratıcı çağının görmezden gelinmesine engel olabilmiştir. Bu durum sadece Batı dünyasının kabulüyle sınırlı değildir. Bugün Arap-İslâm kültür bölgesi de bu bakış açısıyla eğitim-öğretim müfredatını şekillendirmektedir (Sezgin, 2008; 16-17).

F. Sezgin, Türk aydınlarının, Batının üstünlüğü karşısında aşağılık duygusu ile İslâm kültür dünyasının bilimler tarihindeki yerini ya çok az bildiklerini, ya hiç bilmediklerini veya bu kültür dünyasına karşı çok yanlış görüşlere sahip olduklarını düşünmektedir (Sezgin, 2017; 11). Bilimler tarihinin Türk milleti için hayati önem taşıdığını vurgular (Sezgin, 2017; 55). Türkler bilim tarihine olan katkılarını ancak XX. yüzyılın ikinci yarısında, 1940'larda çok geç bir şekilde öğrenmeye başlamışlardır (Sezgin, 2017; 58). Bununla birlikte Türk aydını ilimlerdeki gelişmelere İslâmiyet'in engel olduğunu düşünmektedir (Sezgin, 2017; 63). Buna paralel olarak da din, sosyal tabandan uzaklaştırılmaya çalışılmış ve bunun sonucunda Türkiye'de kutuplaşan iki taraflı bir zümre ortaya çıkmıştır. Bir yanda kendini Türkiye'nin gerçek elit zümresi görüp, toplumsal hamleyi dinden uzaklaşmada arayan grup; diğer yanda ise çoğunluğu oluşturup, kendini dinle ifade eden bir zümre vardır. Bilimsel kuruluşlar ve mensupları taraf olarak birbiri ile Türkiye'nin geleceğini tehdit eden bir mücadeleye girişmiştir. Bu iki grubun ortak özelliği ise Batı karşısında hissedilen aşağılık duygusu ve Batı uygarlığını yanlış anlamadır (Sezgin, 2017; 65-66).

F. Sezgin'e göre Türkler, Avrupa ile olan temaslarında oryantalistlerin hümanist anlayışla ortaya koyduğu çalışmalarına, binleri bulan etütlerine, yayınladıkları metinlere, kaynaklara, yazdıkları Arap edebiyatı tarihlerine, çıkardıkları ansiklopedilere ve mecmualara yabancı kaldılar. Bunun telafisi için, Türkiye'nin, Müslümanların sekiz yüz yıllık yaratıcı yerini gösterme sürecine ciddi ve geniş çapta katılmasını zorunlu bir görev olarak görmektedir. Bunun zemini ve imkânının hazırlanmasının devlet eliyle gerektiğine vurgu yapmaktadır (bk. Sezgin, 2017; 110-111). Son on yılda Türkiye'de Müslümanların bilimler tarihindeki yerlerine dair bir ilgi uyanmış ve birçok üniversite İslâm bilimleri tarihi enstitüsü

kurmaya yönelmiştir. Fakat bunlar için gerekli donanıma sahip hoca ve ihtisas kütüphaneleri gerekmektedir (Sezgin, 2017; 140-141).

F. Sezgin Türkiye'de verilen dil eğitimi ile ilgili de eleştirilerde bulunmaktadır. Gramer eğitiminin zayıf olması ve uygulana gelen yöntem olan dil öğrenme için yurtdışına gitme anlayışına karşı çıkmaktadır. Bunu dil öğrenme önünde en büyük engel olarak belirtmektedir. Ona göre bir yabancı dil masa başında öğrenilir (Sezgin, 2011; 37, 56).

7. Avrupa-merkezci Bilime Karşı Tavrı

Bilimler tarihinin bütünlüğünden yana olan F. Sezgin, uydurma kalıp olarak tanımladığı Rönesans görüşüne karşıdır. Çünkü o günümüz insanını fikrî olarak hâkimiyeti altına almıştır ve yanlış bir temel üzerine kurulmuştur. Rönesans'ı merkeze alan bilim tarihine göre, Avrupa'da XII-XVII. yüzyıllar arasında şahit olunan ilmî ve teknik gelişme doğrudan Antik Yunan çağına bağlanır ve Müslümanlara birkaç Antik Yunanca kitabın tercümesinden ibaret bir rol biçilir (Sezgin, 2017; 69, 101). Böylece Müslümanlara bin yılı geçen bir politik hâkimiyet sırasında insanlığın ortak mirası olan bilimler tarihine ciddi bir şey veya hiçbir şey katmadıkları pessimizmi aşılanmıştır (Sezgin, 2008; 1; Sezgin, 2017; 139)[*].

Batıdaki İslâm bilim tarihi ile ilgili olumsuz imaja rağmen bazı hümanist Oryantalistler[**] sekiz yüz yıllık İslâm yaratıcı çağında ortaya konulan İslâm bilimlerinin kıymetini belirten büyük işler yapmalarına rağmen, bu hâkimiyeti değiştirmeyi başaramamışlardır veya bunu göze alamamışlardır (Sezgin, 2017; 54).

Avrupa'nın meşhur tıp okulu Salerno'ya birçok tıp kitabı İslâm ülkelerinden gitmişti. Fakat bu kitaplar orada ya istinsah edenin adıyla ya da Antik Yunan müellifleri adına yayınlanıyordu (Sezgin, 2017; 21). Sicilya ve Haçlı Seferleri münasebetiyle İtalya, Avrupa'ya giren İslâm bilim ve teknolojisinin ana merkezini oluşturuyordu[***]. Hatta Leonardo da Vinci'nin resimlerini çizdiği alet, silah ve makineler İslâm dünyasına aitti. 1270-1350 arasında Tebriz, Erzurum, Trabzon ve İstanbul'da uluslararası üniversite statüsünde okullarda okuyan Bizanslı öğrenciler vardı. Bunlar İslâm dünyasından Avrupa'ya bilim ve teknolojinin ulaşması için aracılık etmişlerdir (Sezgin, 2017; 22).

Avrupalılar, tercümeleri kaynak belirtmeden ve müellif zikretmeden yaptıkları için XVII. yüzyılda nasıl bilim alanında önder olduklarını bilemiyorlardı. Bu yüzden hem Avrupalılar hem de Müslümanlar bunun yüzyıllardan beri devam eden bir Batı üstünlüğü olduğu inancındaydılar. Dolayısıyla Avrupalılarda bir üstünlük Müslümanlarda ise bir aşağılık hissi gelişiyordu (Sezgin, 2017; 40). Avrupa'nın yaratıcılık çağı ise tercümeler başladıktan beş yüz yıl sonra ancak XVI. yüzyılda başlamıştır. Hâlbuki F. Sezgin, yukarıda da ifade edildiği üzere Müslümanlar için bu süreci daha VIII. yüzyılın ikinci yarısı olarak belirtir.

F. Sezgin, Avrupalıların coğrafya ilminde çok geride kaldıklarını, bugün bile modern Avrupa'nın ancak XIX. yüzyılda bu bilim dalını geliştirdiğini savunmaktadır. Hâlbuki Müslümanlar VIII. yüzyıl itibariyle şahsi

---

[*] Avrupamerkezli bakış açısına yönelik George Makdisi de 1998 yılında Chicago'da yapmış olduğu bir konuşmada itiraz ve itiraflarda bulunur: *"Sıradan bir kültürlü Hıristiyan, Yahudiliğe olan dinî, Yunan-Roma antikitesine olan fikrî borcunun farkındadır. Fakat genel olarak ifade etmek gerekirse klasik İslâm'a olan hiçbir borcunun farkında değildir. Bizzat böyle bir fikir dahi onun hoşgörülü bir şekilde gülümsemesine veya söz konusu iddiayı üzerinde durmaya bile değmez bularak bir kenara atmasına sebep olabilir. Diğerleri İslâm'dan alınan mirasın bir kısmı hakkında bilinçli olabilir, fakat köken itibariyle onun Yunanlı veya başka bir şey olduğunu ve müteakiben Batı'nın ilgili maddeyi doğrudan kaynağından almaya kabiliyetli olduğunu hatırında tutmuş görünür. Dolayısıyla bizim tarih çalışmalarımız mahza İslâm kaynaklı hiçbir önemli mirasa dikkatimizi çekmezler."* (Makdisi, 2019; 329). G. Makdisi, mezkûr konuşmasını bir tespit ve uyarı niteliğinde şöyle bitirir: *"Dolayısıyla dinî muvahhidliğimizin Yahudî-Hıristiyan kökenli, fikrî kültürümüzün Yunan-Roma kökenli olması gibi, kanaatimce fikrî kültürümüzün esaslı bir parçasının yani üniversitemizin ve akademik kültürümüzün Arap-İslâm kökenli olduğunu da farketmemiz gerekir."* (Makdisi, 2019; 343).

[**] Hümanist anlayışın temsilcileri olarak belirttiği Johann Gottfried Herder (ö. 1803), Johann Wolfgang von Goethe (ö. 1832), Alexander von Humboldt (ö. 1859), Ernest Renan (ö. 1892), Jean Jacques Sédillot (ö. 1832), Louis Amélie Sédillot (ö. 1875), Joseph Toussaint Reinaud (ö. 1867), Eilhard Wiedemann (ö. 1928), Carlo Alfanso Nallino (ö. 1938), Franz Woepcke (ö. 1864) ve George Sarton (ö. 1956) gibi isimleri minnetle anar. F. Sezgin'e göre bu kişiler Müslüman bilim adamlarının evrensel bilimlerdeki yerlerini ortaya çıkarmışlardır (Bk., Sezgin, 2008; 13-14; Sezgin, 2011; 41; Sezgin, 2017; 57-58, 69).

[***] Ortaçağ entelektüel yaşamı hakkında bir çalışma yapan Jacques Le Goff, hem İspanya'nın hem de İtalya'nın bu aracı rolüne vurgu yapmaktadır. Haçlı Seferleri ve Akdeniz limanlarının Doğu yazmalarının Avrupa'ya intikali üzerinde önemli tespitlere yer vermektedir. Buna göre, Haçlı Seferleri esnasında yapılan savaşlar nedeniyle kültürel münasebete pek yer verilememiş ama İtalya ve İspanya Doğu yazmalarının iki ana geçiş güzergâhı olmuştur (bk. Le Goff, 1994; 32-33, 37). Goff'un bu düşüncelerini M. A. el-Câbirî, Avrupa'da entelektüelliğin ortaya çıkışında İslâm kültürünün etkisini temellendirme amacıyla örnek olarak göstermektedir (bk. el-Câbirî, 2019; 30-31).

tecrübeye dayanan gelişmiş bir coğrafya ilmi kurmayı başarmışlardı (Sezgin, 2017; 53). Bu konuda F. Sezgin'in kanaati nettir: Avrupa'daki bilimler, İslâm bilimlerinin bir başka coğrafyada, değişik tarihî şartlar içerisindeki devamından ibarettir (Sezgin, 2011; 24).

F. Sezgin, medeniyet tasavvuru olarak dünyada tek bir uygarlığın varlığı düşüncesine sahiptir. Her uygarlık birbirinin devamıdır ve bilim tarihçisinin ödevi hislerden, önyargılardan uzak bir şekilde bu uygarlığı oluşturan parçaları yani Antik medeniyetlerden Batı uygarlığına uzanan süreci ve her medeniyetin bu büyük yapıya olan katkısını gerçeğe uygun bir şekilde tanıtmaktır (Sezgin, 2017; 12). Esasında bu görüş kadim İslâmî bilimler geleneğine dayanmaktadır. Başta İbn Nedîm (ö. 995) olmak üzere birçok kitabiyyât ve fihrist müellifi, İbn Haldun (ö 1406) gibi gözlemci âlimler, ilahi durumun gereği olarak hikmet ve saltanatın bir devirden başka devire, bir topluluktan diğer topluluğa intikal ettiğini düşünmekteydiler. Müslüman bir bilim tarihçisi olarak F. Sezgin de bu geleneksel düşünceye uymuştur.

8. Sonuç

Başta F. Sezgin olmak üzere Müslüman bilim tarihçileri hakkında yapılan çalışmalarda oryantalistlerden bağımsız bir muhteva ile araştırmayı sistemleştirmek pek mümkün değildir. Çünkü İslâm bilim tarihçiliğinin gelişmesinde oryantalist bilim adamlarının katkıları önemli bir etkiye sahiptir. Oryantalizmin bu olumlu neticesini göz önünde bulundurmak, İslâm tarihyazımının geleceği için de müspet sonuçlar elde edilmesini kolaylaştırır. Nitekim günümüzde İslâm ülkelerinin birçoğunda hâlâ kütüphanelerde bekleyen yazma eserler iki asır önce bu insanlar tarafından neşredilmiş ve bir kısmı da kendi dillerine tercüme edilerek yayımlanmıştır. XX. yüzyıl itibariyle de İslâm tarihi ve medeniyeti üzerine monografiler ve tetkikler yapan yine bu batılı bilim adamları olmuştur. Ayrıca birçok Müslüman bilim tarihçisi bu oryantalistler tarafından yetiştirilmiştir.

Oryantalistlerin en önemli özelliklerinin başında disiplinli bir çalışma geleneğine sahip olmaları gelmektedir. Oryantalist bir hocanın tedrisatından geçen F. Sezgin metod ve kuram açısından bu disiplini devam ettirmiştir. Diğer yandan oryantalistlerin bilimsel çalışmalarda en çok önem verdiği husus kaynak diline olan hâkimiyettir. Eğer F. Sezgin'in dil alt yapısı ve kabiliyeti olmasaydı bilim tarihçisi olması ve dünya çapında meşhur oryantalist bir bilim adamı olan H. Ritter'e talebe olması mümkün değildi. Dahası, klasik Arapça ve Farsça dillerinden oluşan binlerce yazmanın katalog ve bibliyografyalarını hazırlamasına imkân yoktu.

F. Sezgin gerçekçi ve idealist biri idi. İlk gençlik yıllarında zihninde canlandırdığı amaçların gerçekleşmesi için ömrünün son anına kadar heyecanını yitirmemiştir. Önyargılardan ve hamasetten uzak bir bilimsel metot geliştirmiştir. 1960 yılında yaşadığı talihsizliğin hesaplaşmasıyla vakit kaybetmektense bu olayı fırsata çevirmenin yollarını aramıştır ve bunda da başarılı olmuştur. Oryantalistlerin İslâm bilim tarihi, özellikle de hadis tedvini konusunda ortaya attıkları menfi iddialara karşı, somut deliller ile itiraz etmiştir. İslâm medeniyetinin gerilemesinin nedenleri meselesinde hocası H. Ritter'e bile ciddi tenkitlerde bulunmuştur.

Sonuç olarak F. Sezgin, yaşamı, tecrübeleri, karşılaştığı zorluklar karşısındaki meydan okuyucu tavrı, zamanı kullanma biçimi, eserleri ve sabrı ile bir Müslüman âlim tipi örneğidir. Kendi alanında, yaptığı çalışmalarla ciddi bir başarı yakalamıştır. Çağdaşlarına ve genç bilim adamlarına emsal bir karakterdir.

Kaynakça

el-Câbirî, Muhammed Âbid. Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı (Arap-İslâm Kültüründeki Bilgi Sistemlerinin Eleştirel Bir Analizi), Çev.: Burhan Köroğlu-Hasan Hacak-Ekrem Demirli, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2001.

el-Câbirî Muhammed Âbid. Arap-İslam Medeniyetinde Entelektüeller-İbn Hanbel Mihnesi & İbn Rüşd'ün Çilesi, Çev.: Numan Konaklı, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009.

el-Endelüsî, Said. Tabakâtü'l-Ümem (Milletlerin Bilim Tarihi), Çev.: Ramazan Şeşen, İstanbul, Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2014.

Erünsal, İsmail & Ülker, M. B. & Muhacir K. E. İlâhiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu (1953-2015), İstanbul, İSAM Yayınları, 2017.

Gutas, Dimitri. Yunanca Düşünce Arapça Kültür (Bağdat'ta Yunanca-Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu), Çev.: Lütfü Şimşek, İstanbul, Kitap Yayınları, 2003.

Le Goff, Jacques. Ortaçağ'da Entelektüeller, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1994.

Hansu, H., (2019). *"Mehmet Fuat Sezgin'in Aile Çevresi ve Türkiye'deki Akademik Serüveni*", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 60 (1): 185-205.

Hodgson, M. G. S. İslam'ın Serüveni (İslam'ın Klasik Çağı), cilt: 1, Çev.: Berkay Ersöz, Ankara, Phonenix Yayınları, 2017.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali. el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem, C. VIII, thk. Muhammed Abdulkadir Ata-Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 1995.

Juynboll, G. H. A. Oryantalistik Hadis Araştırmaları (Makaleler), Çev.: Mustafa Ertürk, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2001.

Kahraman, K. (1995). *"The Encyclopaedia of Islam",* DİA, (C. 11, ss. 181-184), İstanbul.

Korkmaz, T. (2009). *"20. Yüzyıl İslam bilim tarihi çalışmaları George Sarton ve Fuat Sezgin örneği",* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı.

Makdisi, George. İslam'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitim, Çev.: Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2019.

Meriç, Cemil. Kültürden İrfana, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.

Said, Edward W. Oryantalizm (Doğubilim) – Sömürgeciliğin Keşif Kolu, Çev.: Nezih Uzel, İstanbul, İrfan Yayınları, 1998.

Sezgin, Fuat. Bilim Tarihi Sohbetleri, haz. Sefer Turan, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011.

Sezgin, Fuat. İslam'da Bilim ve Teknik, cilt: I, çev. Abdurrahman Aliy, İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları, 2008.

Sezgin, Fuat. İslâm Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017.

Sezgin, M. F. (2002). *"İslâm Medeniyetinin Donuklaşmasının Sebepleri Meselesi"*, çev. Dursun Hazer, Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 2, s. 295-303.

Spuler, B. (1997). *"Doğu'da Hilafetin Çöküşü"*, İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, cilt: 1, ed. P. M. Holt-A. K. S. Lambton-B. Lewis, Çev.: Hamdi Aktaş, İstanbul, Kitabevi Yayınları.

Ekler

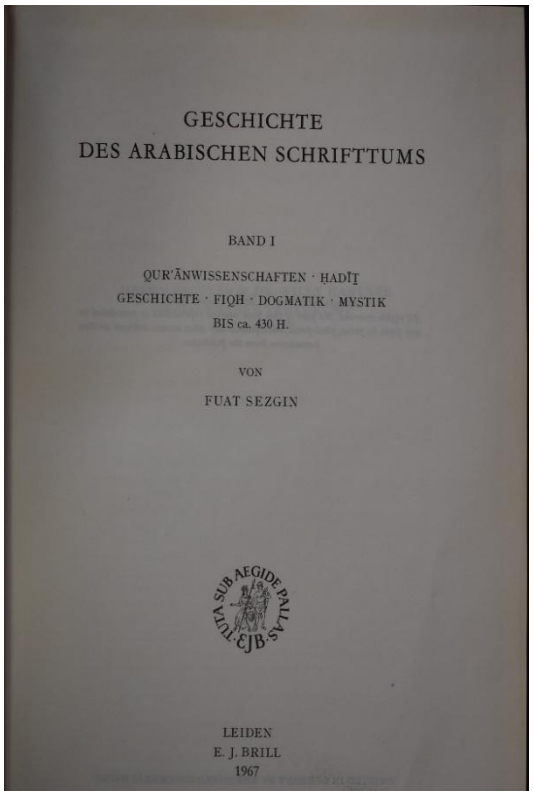
GESCHICHTE
DES ARABISCHEN SCHRIFTTUMS

BAND I

QUR'ĀNWISSENSCHAFTEN · ḤADĪṮ
GESCHICHTE · FIQH · DOGMATIK · MYSTIK
BIS ca. 430 H.

VON

FUAT SEZGIN

LEIDEN
E. J. BRILL
1967

Fotoğraf 1: *GAS* isimli külliyatın birinci cildi

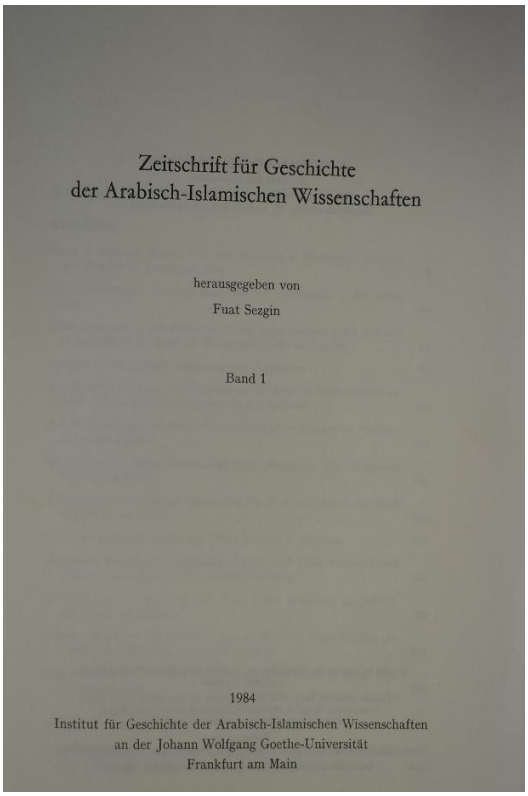
Zeitschrift für Geschichte
der Arabisch-Islamischen Wissenschaften

herausgegeben von
Fuat Sezgin

Band 1

1984
Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften
an der Johann Wolfgang Goethe-Universität
Frankfurt am Main

Fotoğraf 2: 1984 yılında yayımlanmaya başlayan *Arap-İslâm İlimleri Mecmuası*'nın birinci cildi

Fotoğraf 3: F. Sezgin adına tab edilen hatıra gümüş paranın ön ve arka yüzü.

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 15-24
- Tarih / Araştırma -

Fuat Sezgin'e Göre İslâm'ın "Yaratıcı Çağ" Kavramı

Mustafa DEMİRCİ*

ÖZ

İslâm medeniyetinin ve bilimlerinin gerilemesinin sebepleri hususundaki tartışmalar uzun yıllardır süre gelmektedir. Çoğunluğunu müsteşriklerin oluşturduğu bilim adamları Avrupa'nın birçok ülkesinde bu konuyla ilgili çalışmalar yapmaktadırlar. Fakat genel olarak İslâm bilimlerinin gerilemesinin sebeplerini Avrupa-merkezci bir bakış açısıyla ele almaktadırlar. Dolayısıyla bu durum bazı Müslüman bilim adamlarının itirazlarına neden olmaktadır. Prof. Dr. Fuat Sezgin de bu konu ile ilgili kafa yormuş bir bilim tarihçisidir. Sezgin, batılı araştırmacıların aksine İslâm bilimlerinin gerilemediğini sadece duraksadığını iddia etmektedir. Bu iddiasını da çeşitli argümanlarla kuvvetlendirmektedir. Yaratıcı Çağ adını vererek kavramsallaştırdığı İslâm bilimlerinin gelişim sürecini uzun dönemlere ayırmaktadır. Sezgin'e göre her dönemin kendine ait karakteristik özellikleri vardır. Bunları tam anlamadan İslâm medeniyeti ve bilimlerinin gerilemesini etkileyen faktörleri ortaya çıkarmak ve bunu doğru yorumlamak mümkün değildir.

Sezgin'in yaratıcı çağ olarak belirttiği dönem genel anlamıyla VIII-XVII. yüzyılları kapsamaktadır. Batılı birçok bilim adamı İslâm medeniyetinin altın çağı olarak VIII-X. yüzyılları göstermektedirler. Onlara göre sadece bu iki asır İslâm medeniyetinin bilim alanında en zirvede olduğu dönemdir. Sezgin buna itiraz edip, Rönesans kavramına da karşı çıkmaktadır. İslâm medeniyetinin gerilediğinin düşünüldüğü dönemde Müslümanların haritacılık ve kartoğrafyada Batı'dan çok daha üstün olduklarını savunmaktadır. Müslümanlar yaratıcı çağda her yüzyılın kendine özgü ilimleriyle ön plandadırlar. Mesela Hicrî I. asır Arap gramerinde Hicrî II. asırda kimya ve simyada Müslümanlar ileri bir seviyededirler. Sezgin, hazırladığı Müslüman âlimleri ve bunların eserlerinin kataloğunu içeren *Geschichte des Arabischen Schrifttums* isimli on yedi ciltlik külliyatıyla İslâm medeniyetinin bilimler tarihindeki yerini göstermeyi başarmıştır.

Bu çalışma, Sezgin'in İslâm bilimlerinin gerilemesinin nedenleri üzerine olan düşüncelerini ve yine bizzat kendine ait olan yaratıcı çağ kavramının içeriğini konu edinmektedir. Çalışmada genel olarak Sezgin'in İslâm medeniyetinin ve bilimlerinin gelişimini ele alışı ve bu sürecin duraksamasına neden olan olguları yorumlamadaki özgünlüğünün ortaya konulması amaçlanmaktadır. Makalenin hazırlanmasında medeniyet ve bilim tarihi ile ilgili klasikleşmiş görüşleri ihtiva eden eserlerden, medeniyet tarihçisi bilim adamlarının çalışmalarından ve Sezgin'in muhtelif zamanlarda bilim tarihi üzerine verdiği konferanslar ve söyleşilerden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fuat Sezgin, Yaratıcı Çağ, Bilim ve Teknik, Medeniyet

According to Fuat Sezgin, the concept of the "Creative Age" of Islam

ABSTRACT

The debate over the reasons for the decline of the Islamic civilization and sciences has been going on for many years. The scientists, the majority of whom are orientalists, have been doing studies on this topic in many countries of Europe. However in general, the reasons for the decline of the Islamic sciences are addressed from a European-centric perspective. Therefore, this situation causes objections of some Muslim scholars. Prof. Dr. Fuat Sezgin is a historian of science who has pondered on this subject. Sezgin claims that, unlike Western researchers, the Islamic sciences do not decline but simply stagnate. He reinforces this claim with various arguments. He divides the development process of the Islamic sciences into long periods, which he conceptualizes by giving the name the Creative Age. According to Sezgin, each period has its own characteristic features. It is not possible to reveal and interpret the factors affecting the decline of the Islamic civilization and sciences without understanding them fully.

The period that Sezgin describes as the Creative Age covers the VIII-XVII centuries in general. Many Western scientists consider that the Golden Age of the Islamic Civilization is VIII-X centuries. According to them, only these two centuries are the peak period of the Islamic civilization in the field of science. Sezgin objects to this and opposes the concept of Renaissance. He argues that Muslims were far superior to the West in mapping and cartography during the period when the Islamic civilization was thought to have declined. In the creative age, Muslims are at the forefront with the unique sciences of each century. For Example, Muslims were at an advanced level in Arabic grammar in the first century AH and in chemistry and alchemy in the second century AH. Sezgin managed to show the place of the Islamic civilization in the history of sciences with his seventeen volume collection, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, which included a catalogue of Muslim scholars and their works.

This study focuses on Sezgin's thoughts on the reasons of the decline of the Islamic sciences and also the content of his own concept of creative age. In this study, in general, Sezgin's approach to the development of the Islamic Civilization and sciencesand his originality in interpreting the facts that cause this process to stagnate is aimed. In the preparation of the article, the works

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0001-9056-2389, mustdemirci@hotmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 18.12.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 26.12.2019

containing the classical views on the history of civilization and science, the works of the historians of civilization and Sezgin's lectures and interviews on the history of science have also been used.

Keywords: Fuat Sezgin, the Creative Age, Science and Technique, Civilization

1. Giriş

Fuat Sezgin değişik vesilelerle İslâm biliminin gerilemesi konusunda batılı bilim adamlarının açmazlarına dikkat çeker. Alanında son derece yetkin uzmanların bile İslâm bilimler tarihi ile ilgili *"bir bütün olarak kapsamlı bir bakışı yoktur"* görüşündedir. Genel olarak şimdiye kadar İslâm biliminin niçin gerilediği konusu XIX. yüzyıldan bu yana Avrupa'da tartışıla gelmiştir. Ancak bu süreçte hiç kimse dünya tarihinde 800-1000 yıl gibi belki de en uzun süreli bir bilimsel gelişme dönemine tekabül eden bu ilmî geleneğin nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği konusuna yoğunlaşmamış, ya da bu boyut hafif geçiştirilmiştir. Sezgin de kendisi bu noktayı uzun süre ihmal ettiğini, kaçırdığını; ancak son dönemlerde bu meselenin zihninde ağırlık kazanmaya başladığını itiraf eder. Dolayısıyla Sezgin'in İslâm bilim tarihi ile ilgili görüşlerini ve ömrünün sonlarına doğru bir problematik olarak ele aldığı bu gerileme açmazını incelemek İslâm bilimlerinin geleceği ile ilgili daha müspet çıkarımlarda bulunmayı da kolaylaştıracaktır.

2. İslâm Bilimlerinin Gerilemesi Tartışmaları ve Gerilemeci Paradigmaya Eleştirisi

Konuya girmeden önce niçin özellikle Avrupalı bilginler tarafından İslâm bilimini ele alırken "gerileme" problemi ile başlandığının cevaplanması lazımdır. Sezgin değişik vesilelerle İslâm biliminin gerilemesi konusunda batılı bilim adamlarının açmazlarına dikkat çeker. Sadece bu problemi tartışmak ve yanıtlamak için 1956 yılında Bordeaux'da bir sempozyum ve yine aynı yıl Frankfurt'ta konuya ilişkin, yine ağırlıklı olarak bu meseleyi merkeze alan bir seminer düzenlendi.[*] Bizi burada ilgilendiren fenomen, her iki toplantıda da çok sayıda arabist ve bilim tarihçisi tarafından "déclin culturel", "décadence", "ankylose", "Kulturverfall" ve "Kulturzerfall" [kültürel çöküş, çözülüş] kavramları altında işlenmiş olmasıdır. Kendi çalışma alanlarında "dekadans"ın [gerilemenin] veya çöküşün sebebini bulmaya çalışan, çok dikkatli ve temkinli bir tutumla bunları açıklamayı amaçlayan farklı disiplin temsilcilerinin orijinal fikirlerle dolu katkılarıyla burada karşılaşıyoruz. Ancak bu kadar çok ve birbirinden bu kadar farklı açıklamaların yapılmış olması, bir okuyucuyu, özellikle konunun yabancısı olan bir okuyucuyu çok derin bir şaşkınlığa düşürebilir.

Sezgin burada sunulan tebliğler ile ilgili üç temel eleştiri yapar:

1) Konuşmacılar genel olarak illet/sebep ile araz/ilintiyi bir birine karıştırdıklarından, ileri sürdükleri sebepler, gerçek sebep değil, arizi sebeplerdir.

2) İslâm bilimlerinin, genel bilimler tarihindeki yeri henüz tam olarak belirlenmiş değildir. Bu yüzden bu tarih için hüküm vermek her zaman yanıltıcı olabilmektedir.

3) İlimler tarihinde "*yanlış Rönesans tarifi*" vardır. Herkesin kafasında bu tarif mevcuttur: Yunanlılar ilimleri kurmuş, aradan asırlar geçmiş, XVI. yüzyıl sonlarında Avrupalılar yavaş yavaş bu ilimleri elde etmiş ve geliştirmeye başlamıştır. Peki! Bu ilimler Avrupalıların eline nasıl geçmiş, hangi coğrafyadan geçmiş, hangi muhteva ile geçmiştir. Bunları uzun zaman Avrupalılara unutturdular. İlimler tarihi kitaplarında da bu hakikati görmezden geldiler. Bu Rönesans anlayışını felsefe tarihçisi Fransız Etienne Gilson (ö. 1978) 1955'te yazdığı kitabında "*profesörler rönesansı*" diye alaya alıyor. Demek istiyor ki, bir kaç profesör bir gece toplantısında böyle asılsız bir düşünceye geldiler. Bunları tekrarladılar, tekrarladılar, ta ki kendilerini de inandırıncaya kadar bunlarla meşgul oldular (Sezgin, 2016; 19).

XIX. yüzyıldan itibaren yapılan bir literatür taraması, düşüş teorisinin genel akademide tercih edilen paradigma haline geldiğini göstermektedir. 1883 yılında, İbn Haldun (ö. 1406)'un *Mukaddime*'sinin Fransızca tercümesinden yirmi bir yıl sonra, Joseph Ernest Rénan (ö. 1892), İslâm biliminin katkılarını, İslâm'a daha fazla önem vermesine rağmen, ırkçı faktörler nedeniyle "altın çağından sonra" reddettiğini açıkladı. Voltaire (ö. 1778)'den gelen fikri ödünç alan Rénan, oryantal aklın rasyonel düşünce ve felsefeden yoksun olduğunu ve Müslüman dünyasında bilimin ve öğrenmenin gelişimini engellemekten sorumlu

[*] Bu konuyla ilgili Avrupa'da iki mühim ilmî toplantı yapıldı. Bunlardan ilki Fransa'da yapıldı: Classicisme et Déclin Culturel Dans l'Histoire de l'Islam. Actes du Symposium International d'Histoire de la Civilisation Musulmane Bordeaux, France 25-29 Juin 1956, organisé par R. Brunschvig et G.E. von Grunebaum, Paris, 1957. İkinci bütün medeniyetlerdeki kültürel çöküşü karşılaştırmalı inceleyen bir toplantı idi: Klassizismus und Kulturverfall. Vorträge, ed. G.E. von Grunebaum und Willy Hartner, Franfurt 1960.

olduğunu belirterek özcü ve şöven bir yaklaşım sergiler. Max Weber (ö. 1920) üstad-ı azamı Voltaire'in söylediklerini adeta papağan gibi yüz yıl sonra aynen tekrar ederek İslâm'ın bilimi reddettiğini ileri sürüyor, *"...çünkü Araplar, üstün kolektif bir akla sahip olan Avrupalılardan daha az akıllı oldukları için: "Avrupalılar genetik olarak nispeten daha büyük miktarlarda rasyonelliğe sahipler..."* demektedir (Saliba, 1998; 84; Hoodbhoy, 1992; 2).

İslâm biliminin gerileyiş ve düşüş tezi XX. yüzyılın biraz daha az saçma açıklamasıyla devam etti. Örneğin, 1929'da Sir William Cecil Dampier (ö. 1952), XI. yüzyılın sonlarına doğru Müslümanların öğrenmeyi reddettiğini ve bundan sonra da bilimin esas olarak Avrupa faaliyeti olduğunu belirtti. 1932'de Max Meyerhof (ö. 1945), İslâm bilimlerinin el-Gazzâlî (ö. 1111)'nin çalışmaları nedeniyle 1100'den sonra gerilediğini ileri sürmektedir (Meyerhof, 1931; 337).

Bununla ilgili olarak Sezgin, hocası olan müsteşrik Helmut Ritter (ö. 1971)'in İslâm medeniyetinin donuklaşması hakkında ortaya koyduğu yorumlardan birisini aktarır. Ritter önce sorgulama yapar: *"Müslüman bilginin görevi nedir? Görevi, hocalarının kendisine öğrettiğini gelen nesle en doğru ve en sadık biçimde aktarmaktır. Bizde bu görev nedir? Edebiyat fakültelerinden birinde hocalar kurulu felsefe kürsüsü için bir aday seçmek isteyince, bu kurul meşhur Alman filozoflarından birinin öğrencisinin buraya seçilmesini, o öğrencinin hocasına kıyasla felsefeye yeni bir şey getirmediğini delil göstererek reddetti. Çünkü onlar, mutlak anlamda yeni ve ilgi çekici bir şey ortaya koyan bir arkadaş bulmak istemiyorlardı. Fakültenin bu tutumu esasında şu düşünceye bağlıdır: Nihâî, sâbit bir gerçek yoktur. Belki de bu filozofun nihâî bir gerçeğe ulaştığı ihtimali zihinlerine doğmuyordu. Modern çağın hakikat kavramı, ilkesel olarak yükselme eğilimlidir, sürekli olarak bilinenin üstüne yükselmektedir. İslâmî ortodokslukta bu kavram sâbit, nihâî ve yerleşmiş durumdadır. Batı dünyasında sürekli zihni dalgalanma vardır, Doğu'da ise, Goethe'nin bazen arzu ettiğini söylediği, Doğu'ya hâs, alışılagelen sükûnet hüküm sürmektedir. Doğu akılcılığının değişmemesi gözlerimize donuk olarak görünmektedir. Ancak İslâmî ortodoksluk yeni çıkan şeyleri içinde şüphe ve korkuya mucip bir bid'at görmektedir. İslâmî ortodoksluk bir dönemi, eski ideal örneğe göre değiştiği için, dağılmış, çökmüş olarak telakkî etmektedir."*

Sezgin'e göre müsteşriklerin bir kısmı büyük bir insafla bu tarife karşı çıkmış, ancak yanlış malumatlar, düşünceler o kadar derine inmiştir ki bunların kolay kolay tashihi mümkün değildir. Modern zamanlarda "Euro-centrisizm" olarak adlandırılan bu durum, bilimsel bir gerçekliği bile sorgulanmadan kabul edilmiş bir bilinçaltı tortusuna dönüşmüş durumdadır. Edward Said bu duruma "Örtük Oryantalizm" tabirini uygun görür. (Said, 2001, 213 vd.) Rönesans'tan beri devam edip gelen bu yargıları değiştirmek hiç de kolay bir iş değildir; bu iş bir neslin değil, birkaç neslin işidir. Avrupa-merkezci paradigmanın alternatifini geliştirmek ve İslâm bilimini hak ettiği yere koyabilmek için uzun süreli, çok şuurlu bir şekilde bir programın yürütülmesi lazım. Her şeyden önce İslâm dünyasının bu çalışmalara yoğun olarak katılması gerekir. Açıkçası İslâm dünyası bile bu yanlış düşüncelerin o kadar içinde ki birçok kişiye İslâm biliminin başarıları anlatınca şaşırıp kalıyorlar. Yani işin ilginç tarafı Müslümanların tarihte ne kadar büyük yerleri olduğuna önce Müslümanları inandırmak gerekmektedir. Bu da işimizin ne kadar zor olduğunu gösteriyor. Bu durumu Müslümanlara kabul ettirmek, Avrupalılara kabul ettirmekten daha zor bir hal almıştır.

3. İslâm Biliminin Gelişimi

Sezgin, İslâm bilimi konusunun Batı'da daima bir gerileme problemi ekseninde ele alındığını, bunun da yukarıda bahsettiğimiz Batı'nın tarihte daima ilerleme içinde olduğu, Doğu'nun ise daima durağan olduğu Avrupa-merkezci tekrarın ürünü olduğuna dikkat çekerek kendisinin bile uzun yıllar sürekli gerilemeci paradigmaya teslim olduğunu itiraf eder. Ömrünün ancak son dönemlerinde İslâm biliminin nasıl ve hangi dinamiklere bağlı geliştiğini sormaya ve cevabın bulmaya çalıştığını, bu konuda çok geç kaldığını itiraf eder. Sezgin, gerek kitaplarında, gerekse değişik dönemlerde yazdığı makalelerde, İslâm bilimlerinin teşekkülünü buna bağlı olarak da İslâm medeniyetinin şekillenmesini üç aşamada ele alır. Buna göre:

1) Hicrî birinci yüzyıl "*el-ahz*" yani **alma çağıdır** (Sezgin, 2017; 102). Müslümanlar fetihler vasıtasıyla eski dünyanın özellikle de Bizans ve Sâsânîlerin birçok kadim bilim ve kültür merkezlerini ele geçirdiler ve bu sayede Yunan bilimleri ile ilk defa karşılaştılar. Yani yabancı kültürleri tanımanın yoluna çok erken ve evrensel bir karakterde girdiler. Sezgin, Müslümanların Doğu Akdeniz havzası ve Sâsânî mirasının İslâm tarafından kabullenildiğini ve bu kültürlerin sahiplerinin hoca olarak kabul edildiğini düşünür (Sezgin, 2017; 38).

2) Bununla ilişkili olarak da ikinci aşama "*et-temessül*" yani **özümseme safhası** gerçekleşti. Emevî ve Abbâsî halifelerinin destekleri ile Yunanca, Süryanice ve Farsçadan tercümeler yapıldı. Aynı yüzyılın

sonunda, Müslümanların okuma yazma oranı çağın hiçbir yeriyle ölçülemeyecek boyuta ulaştı. *Siddihanta*'nın tercümesiyle İslâm kültür dünyasında bilimsel astronomi başlamış oldu. Sıfır rakamı ve çeşitli trigonometrik elemanlar İslâm kültürüne intikal etti. Bu tercümeden 50 yıl sonra ilk aritmetik kitabı yazıldı. Ptoleme'nin *Almacesti* ile Oklid'in *Geometri*'si Arapça'ya çevrildi. *Almacesti*'nin çevirisi beğenilmediği için tekrar çevirisi yapıldı. Çünkü artık Müslümanlar astronomide kısa bir sürede belli bir safhaya ulaşmışlardı, ilk çevirinin terminolojik yetersizliğini fark etmişlerdi.

3) Bu faaliyetlerden sonra artık üçüncü asırla birlikte şerh ve tenkit dönemine geçilerek kısa süre içerisinde VIII. yüzyılın ikinci yarısında "el atâ ve'l-ibda' yani **yaratıcılık safhası** başladı. Makalemizin de esas konusunu teşkil eden yaratıcılık safhası adını verdiği bu çağ VIII. yüzyıldan başlar, tartışmasız XVI. yüzyıla kadar sekiz yüz yıl boyunca devam eder. Batılılar İslâm biliminin dünya tarihinde bu kadar uzun süreli yaratıcı bir üstünlük ile devam ettiği gerçeğini itina ile görmezden gelirler. Onlara göre İslâm bilimi daha XI. yüzyılda el-Gazzâlî ile tıkanmıştır. En insaflı batılı bile bu sürecin XIII. yüzyılda başladığı kanaatindedir. Şayet aksini dile getirseler, yani İslâm biliminin XVI. yüzyıla kadar devam ettiği gerçeğini kabul etseler, Rönesans'tan beri tekrar edegeldikleri "Avrupa mucizesi ve üstünlüğü" fikri çökecektir. Hâlbuki İslâm bilim ve teknolojisinin Avrupa'ya geçişi bile 500 yıllık bir süreçte olmuştur ve Avrupa en erken XVII. yüzyıl itibariyle İslâm dünyasının önüne geçebilmiştir (Sezgin, 2017; 38-40).

Müslüman âlimler yaratıcılık çağının erken dönemlerinde astronomi, simya, matematik, coğrafya ve kartoğrafya gibi bilimlerde ciddi keşifler bulunmuşlardır. Özellikle de XV. yüzyıldan itibaren dünyada büyük Müslüman imparatorlukların (Osmanlılar, Safevîler, Babürlüler, Çağataylar) kurulmasına paralel olarak beşeri coğrafya ve kartoğrafya ile ilgili başarılı çalışmalar yapmışlardır. XIII. yüzyılda sonra İslâm bilginleri, kendilerinden önce ortaya konulmuş olan disiplinleri olabildiğince sistemleştirmişler hatta yeni yöntemler geliştirmişlerdir. Bu asırlarda XIII. yüzyılda Merâğa'da, XIV. yüzyılda Semerkand, XV. yüzyılda İstanbul ve İslâm coğrafyasının muhtelif yerlerinde önemli rasathaneler kurulmuştur. Nasîreddin Tûsî (ö. 1274), Gıyâsüddîn Cemşîd el-Kâşî (ö. 1429), Uluğ Bey (ö. 1449), Ali Kuşçu (ö. 1474), Kadızâde-i Rûmî (ö. 1440), Pîrî Reis (ö. 1553), Takiyüddin er-Râsıd (ö. 1585) gibi önemli bilginler bilime ve insanlığa hizmet etmişlerdir. Bu dönemde birçok astronomi aleti yapılmış, her alanda olduğu gibi optik, tıp ve coğrafyada da önemli gelişmeler olmuş, önemli haritalar çizilmiştir (Sezgin, 2008; I, 2-80).

Yaratıcılık çağının bilimler tarihinde sönük kalması, İslâm bilim ve teknolojilerinin Avrupa'ya geçişi ile ilgilidir. Endülüs'ün kaybedilmesi üzerine Doğu-Batı kültür akışı İtalya üzerinden gerçekleşmeye başlamıştır. Müslümanların çevirilerini ve eserlerini batı dillerine aktaran kişiler müellif olarak ya kendi isimlerini ya da Antik Yunan filozoflarının adlarını yazmışlardır. Dolayısıyla Müslümanların katkısı ya ortadan kaldırılmış ya da tahrif edilmiştir. Bunun ön güzel örneğini İbn Sina (ö. 1037)'nın Avicenna, İbn Rüşd (ö. 1198)'ün Averroes olarak aslı ile hiç alakasız Latince isimlere dönüştürülmesinde görürüz.

Doğu Akdeniz'in mirasından beslenen İslâm kültür havzası VIII. yüzyılda kimyanın kurucusu olan Câbir b. Hayyân (ö. 697)'ı ortaya çıkardı. Câbir, zamanla bütün doğa bilimleri ile ilgilendi ve aynı yüzyılda insanın yaratma eylemi ile ilgili teorik çalışmalar yaptı. Mizanu'l-hikme (hikmet/felsefe terazisi) adlı eserinde insan duygularını ve evrende mutlak bir denge ve ahenk olduğunu ölçen *ilmü'l-mîzân*'ı geliştirdi. Aynı yüzyılda Sîbeveyhi (ö. 796) filoloji ilmini yükselten bir âlim idi ve bu ilim inanılmaz bir düzeye ulaşmıştı. Onun *el-Kitâb* ismini taşıyan hacimli Arapça gramer çalışmasıyla XI. yüzyılda filoloji bir bilim olarak İslâm kültüründe yerini alıyordu. Abbâsî halifesi Me'mûn (813-833)'un Beytü'l-Hikme'yi kurması ve astronomi ve yüzey ölçümleri için çok sayıda bilgini istihdam etmesiyle IX. yüzyıl İslâm kültürünün altın çağı haline geldi (Sezgin, 2017; 14-15). Öyle ki Beytü'l-Hikme'de yapılan tercümeler ve bu tercümelerin oluşturduğu prime meteria sayesinde İslâm biliminin çok erken sayılacak bir dönemde (VIII. yüzyıl) yaratıcı bilginlerin yetiştiği görülmektedir (bkz. Demirci, 1996). İslâm bilimleri alanında miladi sekizinci yüzyılda başlayan bu ilmî hareket, XIII-XVI. yüzyıllarda her alanda çok yüksek bir seviyeye ulaştı (Sezgin, 2017; 19). Bu yüzden Sezgin, İslâm bilimlerinin sadece altın çağ olarak IX. yüzyıla hapsedilmesine ve uyduruk iddia olarak gördüğü Rönesans kavramına şiddetle karşı çıkar. Sezgin'e göre bilimler tarihinde görmezden gelinen iki husus vardır.

Birincisi, Avrupa'da XVII. yüzyıla kadar kaynak anma olgusunun olmamasıdır. Hâlbuki Müslüman âlimlerin ve İslâm bilimlerinin en temel prensibi kaynakların sistemli bir şekilde gösterilmesi ve geçmiş kuşakların emeklerinin anılmasıdır (Sezgin, 2017; 20,37,40). Bunun sebebi, Avrupa kültürünün kendini

merkeze alarak diğer kültürleri araçsallaştıran ve önemsizleştiren Euro-centrism dediğimiz ben-merkezci şovenist mantığıdır. Bu anlayışa göre aslolan Avrupa dışı kültürler ve medeniyetleri küçüksemek ve görünmez hal getirmektir. Arnold Toynbee (ö. 1975) bu durumu "*ben merkezci yanılsama*" olarak kavramsallaştırır. Bütün bir insanlık tarihini Batı medeniyetinin tarihî akış seyrine bağlayan bu bakış açısı temelde üç kaynağa indirgenebilir: ben-merkezci yanılsama, değişmeyen Doğu yanılsaması ve düz bir çizgi üzerinde seyreden ilerleme yanılsaması (Toynbee, 1965; I, 55).

Hâlbuki İslâm kültürünün zaman ve tarih okuması ise "ezeli hikmet" Yunanca adıyla "sofia perennis" prensibi üzerine oturur. Bu anlayışa göre bilimin gelişimi insanlığın uzun, yorucu, ama ortak çabasının bir ürünüdür. Bu yüzden IX. yüzyılda da Ebû Yûsuf Ya'kûb İshak el-Kindî (ö. 866) *İlk Felsefe* adlı eserinin ön sözünde Aristo'nun "geçmişe şükran borçluyuz. Onlar bilgi ve tecrübelerini kaydederek bize ulaşmasını sağladılar. Şayet geçmişin birikimi olmasaydı şimdi biz onların yaptıkları ile uğraşmak zorunda kalacaktık..." ifadesini nakletmiştir. Nitekim Müslüman bilim adamları, bilgiyi ve bilimi aldıkları kişileri tazimle, hürmetle yâd etmişler, sözgelimi Sokrates'e 'üstad', Eflatun'a 'Eflatun-i İlahi', Aristo'ya 'Muallim-i Evvel', Galen için ise 'Fazilet sahibi' demişlerdir.

İkincisi ise ekol disiplinine bağlı olunmasıdır. Müslümanlar dersleri hocalarından sağlam bir şekilde öğrenirken, Avrupalılar geç zamanlara kadar sadece kitaplardan faydalanarak öğrendiler (Sezgin, 2017; 21).

4. Fuat Sezgin'e Göre İslâm medeniyetinde Bilimsel Gelişmenin Dinamikleri

Sezgin'in bu probleme ilişkin temel sorusu şudur: İslâm medeniyetini donuklaşmaya götüren sebepler nelerdir? Eğer Müslümanlar bilim tarihinde o denli ileri gitmiş idilerse, niçin bugün bu derece geri kalmış bulunuyorlar? Sezgin, bu ve benzeri soruların niçin ortaya çıktığı ve soruyu soranların kafasındaki derin problemleri anlamaya çalışır. Din ile ilim arasındaki ilişkilere, Batı'nın bilimde açık ara ileri gitmesinin yarattığı aşağılık kompleksini ve dinin geri bırakacağı gibi inançlara dikkat çeker. Konuya girmeden modern çağın yaklaşımlarını da iyice tetkik etmek gerektiğini söyler.

Sezgin, bilimin gelişmesinde dinin olumsuz değil, tam aksine olumlu bir etki yaptığını, Yahudi bilim adamı Franz Rosenthal (ö. 2003)'dan bir aktarmayla destekler; "*Belki de kapsamı hızla genişleyen çeviri faaliyetlerini temellendirmek için Müslümanlara tıp, kimya gibi pozitif bilimlerle tanışmayı çekici gösteren ne pratik faydacılık ne de felsefi teolojik sorunlarla uğraşmalarına sebep olan teorik faydacılık yeterli olabilirdi. Eğer İslâm dini başlangıçtan itibaren bilim rolünü dinin bütün bir insan hayatının asıl itici gücü olarak öne sürmemiş olsaydı. Bilim İslâm'da böylesine merkezi bir konuma yerleştirilmiş, neredeyse dini bir saygı görmemiş olmasaydı muhtemelen çeviri faaliyeti olduğundan daha az bilimsel, daha az sürükleyici ve daha ziyade yaşamak için zaruri olanı almaya bilinenden farklı bir şekilde sınırlanmış olarak kalırdı.*"

Sezgin bu problemi anlamak ve çözmek için öncelikle "*Belli bir vakitte zayıflamaya veya yok olmaya başlayan yapıcı ve yaratıcı unsurları ve zaman içinde İslâm toplumunda gelişmeyi yavaşlatan ve onu donmaya götüren yıkıcı ve geri bırakıcı unsurları tüm açıklığıyla tanıyabilmemiz için, İslâmî Arap ilimleri tarihini kapsamlı, doğru tasvir ettikten sonra ancak doğru yorum mümkün*" olacağını düşünür. Bunun için de İslâm bilimleri tarihinin kısa bir tarihini bilmenin zorunluluğuna işaret eder. Çünkü bir ilmî geleneğin niçin gerilediğini anlamak için öncelikle onun "*nasıl geliştiğini, gelişim aşamalarını, içinden geçtiği devirleri ortaya koymak"* gerekir. İşin daha ilginci, şimdiye değin İslâm biliminin hangi devirlerden geçtiğini ve bu devrileri karakteristik özellikleri ile ortaya koyan bir çalışma da yapılamadı. İslâm bilim tarihi çalışmalarında umumiyetle İslâm biliminin gerilemesi problemi gündeme gelmiş, çok az insan bu büyük ve sekiz asır devam eden ilmî geleneğin nasıl ortaya çıktığını, nasıl geliştiğini ve sekiz asır nasıl devam ettiğini sorgulamamıştır. Sezgin kendisi de bu noktayı uzun süre ihmal ettiğini itiraf ederek şöyle der: "*Ben mütemadiyen İslâm bilimlerinin nasıl geliştiği ile ilgileniyorum. İslâm bilimlerinin umumiyetle üzerinde durulmamış bir tarafı, benim bile çok geç kaldığım bir yanı var... 800-1000 yıl devam etmiş yaratıcı bir medeniyetin hakkını ortaya koymaya çalışacağım..."* Sezgin bunun için de Arap-İslâm bilimlerinin tarihiyle uğraştığı sıralarda dikkatini çeken, bu ilmî geleneğin gelişmesinde etkili olan unsurları şu şekilde sıralar:

1) İslâm'ın erken döneminde Araplar manevî uyanış havasına ve zaferlerden doğan güvenlerine paralel olarak güçlü bir bilgi susamışlığıyla doluydular; böylelikle öğrenmeye tutkun ve yabancı unsurları almaya hazır haldeydiler.

2) Bu şuuru yansıtan yeni din, bilimleri engellemediği gibi üstelik teşvik etti.

3) Emevî, Abbâsî hanedanları ve diğer devlet adamları bilimleri birçok yönden desteklediler.

4) Diğer dinlerin kültür taşıyıcılarına karşı, memleketlerinin fethedilmesi sonrasında Müslümanlar tarafından iyi davranıldı, değer verildi ve onların yeni topluma katılmasını sağladılar.

5) Daha hicrî birinci yüzyıldan itibaren İslâm toplumunda, Avrupa'nın Ortaçağ'da ve sonrasında malumu olmayan, eşi görülmedik, verimli bir öğretmen-öğrenci ilişkisi gelişti. Öğrenciler sadece kitaplardan değil, bunun yanı sıra doğrudan doğruya hocalar tarafından verilen dersler yoluyla bilgiler edindiler. Bu, öğrenme eylemini kolaylaştırıyor, böylece güvenilir bir bilginin garantisi oluyordu.

6) Doğa bilimleri ve felsefe, filoloji ve edebiyat başlangıçtan beri, teolojik değil, dünyevi bir anlayışla yapıldı ve sürdürüldü. Bilimlerle uğraşmak, sadece din adamları sınıfının imtiyazı değildi, bütün meslek gruplarına açıktı. Bu yüzdendir ki biyografik ve bibliyografik eserlerde Arap-İslâm kültür dairesinin çoğu bilim adamının baş adları meslek nitelemeleridir, terzi, ekmekçi, marangoz, demirci, deve sürücüsü ve saatçi gibi.

7) Daha 1./7. yüzyılda camilerde umuma açık ders faaliyeti başladı. 2./8. yüzyılda önemli filologlar, edebiyatçılar ve tarihçiler büyük camilerde kendi eğitim kürsülerine (usṭuvāne) [sütun] sahiptiler. Bu eğitim-öğretimde derslerin ve tartışmaların nasıl olduğuna ilişkin bize ulaşan haberler yüksek bir akademik stile tanıklık etmektedirler. Bu büyük camiler, 5./11. yüzyılda devlet üniversiteleri kurulana kadar kendiliklerinden ilk üniversitelere dönüştüler.

8) Arap yazısının karakteri, Arapça'nın kolay ve hızlı yazılmasına imkân tanıyordu ve böylelikle kitaplar çok geniş bir yayılma alanı bulabildi (Sezgin, 2008; I, 169-170).

9) Hızlı ve köklü bir şekilde gelişen filoloji, bilginlere eserlerinin redaksiyonu ve yabancı dillerle olan ilişkileri için sağlam bir temel sağladı.

10) Yabancı terminolojilerin alınması ve benimsenmesi, tam tanımlama ve bilimsel kesinlik için bakış açısını keskinleştirdi, kendine özgü Arapça terminolojinin ve bilimsel dillerin oluşturulmasına götürdü. Burada özellikle Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk el- Kindî'nin ve Huneyn bin İshâk (ö. 873)'ın Beytü'l-Hikme'de tercüme edilen eserlerdeki kavramların Arapça'ya uyarlama işi ile özellikle meşgul olmaları ve bu çalışmalar sayesinde Arapça ilmî bir terminolojinin oluşmasına yol açmıştır. Bu terminoloji bilimin her alanında gerçekleşmiştir. Bugün bile hala Arapça tıp terminolojisinin, modern Latince tıp terminolojisine teslim olmaması bunun eseridir.

11) Kağıt: Yazılı aktarım, önce Hicret'in ilk yüzyılından beri ilerletilen geleneksel papirus endüstrisi ile, daha sonra ise Çin'den alınan ve İslâm dünyasında yazı malzemesi olarak geniş bir yaygınlık kazanan kâğıdın üretimi için imalâthaneler kurulmasıyla da ciddî biçimde desteklendi (bk. Sezgin, 2008; 175 vd). Hicrî IV. yüzyılda daha iyi ve daha uzun süre kalıcı mürekkebin, bir tür karışım olan isden mamul demir palamutu mürekkebinin (karışımda bulunan ögeler: demir sülfatı, meşe palamutu ekstresi, gummi arabicum, arap zamkı ve su) geliştirilmesi siyah koyu bir yazıyı mümkün kıldı, böylece yazıların zaman içerisinde solmadan veya kahverengileşmeden daha uzun süreli kalıcılığı sağlandı.

12) Okur-Yazarlık: Müslümanlar ikinci yüzyılın ortalarında bin sayfalık bir gramer kitabı yazıyorlar. Üçüncü yüzyılın hemen hemen her alanında kreatif oluyorlar. İslâmiyet'in gelişiyle insanlarda bilime karşı bir susama başlıyor. İslâm geldiğinde okuma yazma sayısı parmakla sayılacak kadar azdı. Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî (ö. 892-893) tüccar Mekke toplumunda bile okuma yazma bilenlerin 17 kişi olduğunu aktarır. Sezgin bunu *"Ben 65 yıllık araştırmalarım sonucunda şunu fark ettim; İslâm'da hicrî birinci yüzyılın sonlarına doğru okuma yazma oranı bütün dünyaya göre daha fazlaydı. Arap-İslâm bilimlerinin, Yunanca kitapların Arapça tercüme ve çalışmalarının İspanya dışı Avrupa'daki resepsiyon ve özümsenme akımının ana hatları gösterildi. Bu süreç bizim bildiğimiz kadarıyla X. yüzyılın ikinci yarısında başladı ve yaklaşık 500 yıl sürdü. Avrupa'nın yaratıcı evresinin başlangıcı XVI. yüzyılın başlarında görünüyor ve burada bilimler tarihindeki önderlik rolü de yaklaşık bir yüzyıl sonra gerçekleşti..."* şeklinde ifade etmektedir (Sezgin, 2017; 168).

13) Kaynak zikretmede diğer kültür dünyalarında olduğundan daha çok gayret gösterme, Avrupa`da yaklaşık XVII. yüzyıla kadar kaynak anma kavramı yoktu ve bu süreç çok yavaş gelişti. Kaynakları sistemli bir şekilde vermek, geçmiş kuşakların emeklerini anmak prensibi İslâm kültür dünyasının karakteristik niteliklerinden biridir (Sezgin; 2017; 20-21).

14) Bilim tarihi yazarlığı: Bu konuda daha IX. yüzyıldan itibaren başta Tıp olmak üzere İslâm dünyasında zengin bir bilim tarihi yazarlığı geleneği oluşmuştur. Bu durum bilimin gelişimini, geldiği aşamayı ve o alandaki literatürü toplu halde görme imkânı sağlamıştır.

15))Tecrübe ile teori arasında bir denge kurma prensibi. Bu durumu açıklamak için Müslümanlar tecrübe ile teori arasındaki dengeye mizan dediklerini; *"Tecrübe ile teori, bir atın üzerindeki iki heybe gibidir. Bunlar birbirine denk olmazsa, yani biri diğerine ağır basarsa, o, atın sırtından düşebilir"* şeklinde açıklarlar. Sezgin, modern zamanlarda teori-uygulama dengesinin "İngiliz bilim damlarından Roger Bacon (XII. yüzyıl) ya da Francis Bacon (XVI. yüzyıl) tarafından ortaya konduğu" iddiasının bir safsata olduğunu söyler (Sezgin, 2008; I, 163-164).

16) Uzun süreli astronomik gözlem prensibi, buna bağlı olarak rasathanelerin icadı

17) Bilimin sadece kitaplardan değil, hocalardan da öğrenilmesi, buna bağlı olarak ilk üniversitelerin ortaya çıkması

18) Bilimin ve tedrisin büyük şehirlere bağlı kalmayarak, hemen hemen bütün İslâm dünyasına yayılıp küçük şehirlere kadar girmesi.

19) Adil tenkit prensibi Vazıh bir tekâmül kanunu düşüncesi konusunda Sezgin bilimlerin tekâmül kanununu nehir mecazı ile anlatıyor. Nehir küçük kaynaklardan beslenerek, yavaş yavaş çoğalır ve bir eğimden ovaya süratle akar ve ovada hem genişler hem de sürati azalır. Nehir daha sonra yeniden toplanır ve bir daha hız kazanır ve bu şekilde sürüp gider. Benzer şekilde, bilimler de farklı insanların elinden, farklı kültür dünyalarından geçerek yavaş yavaş gelişir ve bugünkü haline gelir. Argümanını güçlendirmek için Mes'ûdî (ö. 956)`den şu çarpıcı alıntıyı yapar: "*Biz öncellerimizden daha geç bir çağda yaşıyorsak ve günlerimiz onlarınkinden daha yakına düşüyorsa da, amaçlarımız ve yazmak istediklerimiz onlardan geri değildir. Eğer onlar öncü olma şansına sahip idilerse, bizim de onlarca döşenen yolda ilerleme avantajımız vardır. Böylece biz onların bilgilerine ulaşıyor, düşüncelerine kavuşuyoruz. İlim zihniyetinde bulunması gereken özelliklerden biri de, bildiklerimizin ve bilme güçlerimizin sınırlı olmasından dolayı, hem bizden öncekilerde hem de bizde birçok hata bulunabilir. Arkadan gelenin kitabının, daha çok tecrübe birikimine, daha iyi araştırma ve yanlışlıklardan daha çok kaçınma imkânına sahiptir. İnsanlığın bilgi birikimi, değişmekte olan sosyal ve psikolojik şartlara göre oluştuğu için, bu birikimde hem doğru hem de yanlış unsurlar olabilir. Bundan dolayı, ilimler sahasında tamlık ve mutlaklık iddiasında bulunmak mümkün değildir. Ancak böylece bilimler sınırsız bir şekilde gelişebilir. Üretilen bilgilere yarı kutsallık statüsü vermek, hem analitik ve eleştirel düşünmenin zayıflamasına, hem de yeni bilgiler kazanma imkânlarının azalmasına sebep olur. Oysa, daha sonra gelen önce gelenin bulamadığını bulur. Bu gelişme sınırsız olarak devam eder. Allah 'her bilenden daha üstün bir bilen vardır' diyor. Önceki nesilleri, onların kitaplarını büyük görme, geçmişi övme ve sonrakilerin kitapları daha çok faydalı, daha çok verimli olsa da, bunları küçümseme, insanların yaratılışında vardır.*" (Sezgin; 2017, 107).

20) Tenkidi düşünce konusunda da Sezgin *"elli şüphe bir yakînden evlâdır"* sözünün İslâm uygarlığına ait olduğunu belirtmiştir. Bu konuda İslâm dünyasında yazılmış olan "şukuk" ve "reddiye" literatürünün zenginliğine dikkat çeker. Ama tenkidin İslâm dünyasında hem metodu hem de adabı (ahlâkı) vardır. Latin Batı'da olduğu gibi itham ve küfürbazlık görülmez.

Sezgin, uzun yıllar batılı bilim adamaları ve hocalar ile çalışması sırasında bu konuyla ilgili olarak da şunları söyler: "*İslâm dünyasındaki bilimsel gerilemeye dair Batıda üretilen yaklaşımların çoğu, İslâm dünyasındaki bilim taşıyan dinamiklerin etkisini tam olarak anlayabilmiş değildir.*" Bu yüzden Sezgin'in yukarıdaki açıklamaları ve örnekleri, İslâm'ın, gerilemenin veya Arap-İslâm kültüründe yaratıcı bilimsel faaliyetlerin duraksamasının ve sona ermesinin ana sebebi olamayacağı yönündeki kanaatini destekleme gayesini güdüyor. Ona göre, "*gelişme süreci bir kere kendi dinamiğini geliştirmiş ve uygun koşullar altında yolunu bulmuş ise din, bir kültür dairesinde bilimlerin ilerlemesini ciddi anlamda çok zor tehdit edebilir. Müslümanlar, ilimlere nasıl başlamış, nereye ulaşmışlar; ne tür bir çalışma, süreklilik, gerçek zühd, sabır göstermiş, selefin işlerine insafla yaklaşmışlardır; ilimlerin gelişim meselesinde nasıl bir açık anlayış ve hoşgörü sahibi olmuşlardır; kendine güvenleri, yaratılmışların sırrını öğrenmek için sadece insana dayanmaları; ecdadının diğer milletlere göre aynı katkısı olduğu halde, modern ilimlerin gelişimi karşısında içine düştükleri psikolojik buhrandan bazılarını kurtarmak için selefin ahlakından güzel örnek, etkili, yararlı ibret nedir, tüm bunları öğrenmeleri gerekir. Ancak böyle yaparlarsa, İslâmî ilimlerin donuklaşma meselesini, kendi doğru tarihini araştırma ışığı altında gözlemlemiş olurlar"* (Sezgin, 2016; 119).

5. Müslüman Altın Çağının Sonu ve Gerilemenin Başlangıcı:

İslâm medeniyetinde biliminin gerilemesinin başlangıcı da en az gerilemenin kendisi kadar önemli bir tartışma konusudur. Batılı yaklaşımlar, genellikle gerilemeyi XI. asır veya XIII. asır gibi çok daha erken tarihlerde başlatma eğilimindedirler. Mesela; Fernand Braudel (ö. 1985) "*Duraklama ve Gerileme Devri ; XII-*

XVIII" olarak tanımladığı bu dönem için, "*İslâm medeniyeti XII. asırda (1199 İbn-i Rüşd'ün ölümü) aniden kesintiye uğrar. Bilimsel ve maddi ilerleme, maddi hayatın gücü, XII. asrın ötesine geçmemektedir. Eski parlaklığına ve ürünlerine sahip olmasa da, var olmaya devam etmiştir. Gerilemenin ne zaman başladığı ise tartışmalıdır. Yaygın kabule göre belirleyici geri çekilme XIII. asrın sonunda başlamıştır.*" demektedir (bk. Braudel, 1996, 109).

Bu problemi Sezgin İstanbul Üniversitesi'nin açılışı vesilesiyle yaptığı konuşmada gündeme getirerek şunları söyler: "*Oryantalistik çalışmaların oldukça erken bir zaman basamağında İslâm bilimlerinin miladi X. yüzyılda da altın çağını yaşadığı, XII. ve XIII. yüzyıllarda da duraklamaya, gerilemeğe başladığı fikri ileri sürüldü ki, bunun gerçekle hiç bir ilgisi yoktur. Araştırmaların çoğaldığı günümüzde kreativite'nin XV. yüzyılda çok yüksek bir düzeyde olduğunu görüyoruz: XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başlarında, Avrupa'nın bazı muhitlerinde daha ziyade ekonomi ve endüstri alanlarında İslâm alemine nispetle bir gelişme görülmeye başladıysa bu genişleyip yaşlanan her devletin karşılaştığı zaman faktörünün komponentidir..*" Diğer çalışmalarında da İslâm dünyasındaki ilmî hayatın XVI. yüzyılın ortasında yaratıcılık etkisini kaybetmeye başladığını ve XVI. yüzyıldan XVII. yüzyıla geçiş döneminde, az sayıdaki istisnalar bir yana, duraklamaya dönüşmenin kendini gösterdiğini söyler (Sezgin, 2017; 168). Bu döneme kadar nasıl ki bir zamanlar Mısırlılar, Babilliler, bir vakitler Yunanlılar bilime öncülük ederken, IX. asır ile XVII. asır arasında İslâm dünyası her konuda ilerdedir ve insanlığa rehberlik etmiştir. (Sezgin, 2017; 168).

Sezgin bu iddiasında yalnız değildir. Louis Gardet (ö. 1986) 1956'da sunduğu tebliğde benzer iddialar dile getirir: "*Hicretin VII ve VIII. yüzyılları bir gerileme başlangıçları devresi değil, bir "sabitleşme" (fixation), geniş ansiklopedik sentezler, gelişkin el kitapları (manuel), hatta derlemeler (compilation) çağı olarak tavsif etmektedir.*" Makalenin ilerleyen kısmında Gardet'in; *"daha dört yüzyıl sürecek olan kemikleşme devresinin hakiki başlangıcı bu Hicret'in dokuzuncu (M. XVI) yüzyılın içine yerleştirilebilir. Şüphesiz bu devre içinde bazı yazar, ansiklopedist, şerhçi, haşiyeci adları zikredilebilir. Fakat mesela çeşitli konularda yazmış olan bir Suyûtî'yi veya kelamda Davvanî'nin, Tlemsen'li Sanüsî'nin, Lakani veya Bacüri'nin donuk (fige) el kitaplarını zikretmek, onların en mükemmel bir şekilde bu kemikleşmenin tanıkları olduklarını görmek için yeterlidir"* ifadesi dikkat çekicidir.

Sezgin'in gündeme getirdiği bir diğer mühim nokta İslâm dünyasının doğusu ile batısı arasında önemli keşiflerin bir yönden bir yöne taşınamaması gibi sebepler de vardır. Burada örnek olarak astronomi ilmi açısından önemli bir olayı hatırlatmak gerekir. VIII. asırda Doğu'da Müslüman astrologlar, Batlamyus sistemini çökerten yeni teorilerine hazırlanırken; Batı'daki İslâm âlemi aynı sisteme karşı yeni teorilerini ortaya koymuşlar fakat bu teorileri karşı tarafa ulaşamamıştır. Bunun yanında yeni teorilerin hepsi birkaç yıl içinde Batı dünyasına ulaşmış, onları sadece astronomi düşüncesinde değil felsefe ve fizik alanında da geliştirmiştir. İslâmî ilimler tarihi, donuklaşma aşaması öncesinde, hem deneye dayalı ilimlerde hem de felsefî ilimlerin tümünde, insanlık düşüncesinden yeni bir devrin gelişini müjdeleyen birçok büyük buluşlara şahitlik etmiştir.

Ancak Sezgin, İslâm dünyasının XIII. asırdan sonraki süreçte kendi içinde bilgi akışında bir kopukluk olduğuna dikkat çekmektedir. Doğu İslâm dünyası ile Batı İslâm dünyası arasında özellikle Haçlıların girmesi, parçalanmışlık ve mezhep çalışmalarının bu kopuklukta etkili olduğu anlaşılıyor. Tarihi şartlar, bu buluşların İslâmî âlemde mahalli kalmasını zorunlu kılmıştır. Diğer yandan bu buluşlar süratle yabancı çevreye taşınmakta, ilk aşamada taklit ve intihal şeklinde alınsa da meyvelerini vermiş, gittiği yerde alıcılarını ve uygulayıcılarını bulmuştur. Sezgin bunu heyecan ile dile getirir: *"Ben şahsen Müslümanların katkısının çok büyük olduğuna inanıyorum. Ancak hakikatleri çarpıtmamak için, yani hiçbir yalan, mübalağa katmamak için de daima kendimi kontrol etmeye çalışıyorum. Gerçekten Müslümanların yeri çok büyük..."* (Sezgin, 2017).

Sezgin, İslâm ilim geleneğinde eser vermiş birçok âlimden ve bilginin en temel özelliklerinden bahsederken dört hususa vurgu yapmaktadır:

1) Emanete riayet ve seviyeli eleştiri. İslâm dünyasındaki bu bilimsel titizlik ve sadakatin Batı'da gözlenmediğini çeşitli örneklerle açıklarken, İslâm medeniyetinde eleştirinin bulunmadığı iddialarının da yersiz olduğunu söylemiştir.

2) Eleştiri: İslâm ilim geleneğinde seviyeli eleştirinin, şüphenin ve sorgulamanın var olduğunu, ancak zemmetmenin/kötülemenin pek bulunmadığını söyleyen ünlü ilimler tarihçisi *"Elli şüphe bir yakinden evlâdır"* sözünün İslâm uygarlığına ait olduğunu belirtti. İslâm dünyasında bu görüşe delil olabilecek pek çok eser

arasında, şüphesiz, meşhur hekim filozof Ebû Bekr er-Râzî (ö. 925)'nin Galen tıbbına yönelttiği ilmî tenkitleri içeren *eş-şukuk alâ Calinus (Galen Hakkında şüpheler)* adlı eseri başta gelir (Kenan, 2003; 75).

3) Hoca: İslâm ilimlerinin en büyük, en yapıcı unsurlarından biri şuydu: Müslümanlar, ilimleri hocalardan öğreniyorlardı. ***"Hoca"*** vazgeçilmez bir vasıtaydı. Bakınız Avrupalılar X. yüzyılda Müslümanların kitaplarını tercüme etmeye başladılar, ancak tercümelerin pek çoğu zaten doğru değildi. Metinleri çoğu kez anlamadan tercüme ediyorlardı. Tercümeleri okuyanlar da konuları yarım yamalak anlama şansına sahiptiler. Ne zaman anlamaya başladılar: Hoca yetiştirip bu konuları hocalardan okumaya başlayınca. Bu da ancak XVI. yüzyılın sonu XVII. yüzyılın başlarında vuku buldu. Hocalardan öğrenme metodu İslâm ilimler tarihinde son derece önemlidir. Hoca merkezli bu eğitim-öğretimde intihal da çok zordur. Bundan dolayı İslâm medeniyetinde intihalin oranı çok azdır.

4) *Rivayet usulü:* tarih ilminde de uygulanmış ve yüksek seviyede ilmî bir tarih geliştirilmiş. Avrupalılar bu noktaları hâlâ anlayamadılar. Müslümanların da anladığı söylenemez. Sezgin, rivayet usulüne dair bu kanaatlerinin en güzel örneğini *Taberî Tefsiri*'nden müşahede edilebileceğini düşünmekteydi.

6. Duraklamanın Nedenleri:

Sezgin İslâm dünyasının XVI. yüzyıldan sonra duraklama içerisine girdiğini ve bunun sebebinin de ardı arkası kesilmeyen Haçlı Seferleri olduğunu söylemekte, bundan sonra İslâm dünyasında bilginin hemen bütün alanlarında bir duraklamanın söz konusu olduğunu, özgün çalışmaların pek üretilememeye başlandığını ifade etmektedir.

Sezgin, her nedense yaygın olarak dile getirilen Moğol istilasının İslâm medeniyeti üzerindeki olumsuz etkilerden bahsetmemektedir. Ayrıca, Haçlı seferleri, XII ve XIII. asırlarda İslâm dünyasını meşgul etti. Ancak Sezgin, bu sürece muhtemelen XIV-XV. asırlardaki Osmanlılara karşı yapılan seferleri ve Endülüs'e karşı gerçekleştirilen "reconquista" hareketini de Haçlı seferleri içine dâhil ederek, XII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar devam eden dört asırlık Avrupa saldırılarının İslâm dünyasını yorduğunu ve bilimsel olarak üretkenliğini bitirdiğini düşünmektedir. Nitekim kendisinin sık sık dile getirdiği: *"Haçlı Seferleri ile İslâm dünyasını yüzyıllarca tehdit eden Batılılar, ulaştıkları yerleri sadece askerî ve siyasî açıdan tahrip edip bölge halklarını katletmekle kalmamışlar, bazı dönemlerde gittikleri yerlerde belirli bölgelere yerleşmişlerdir"* ifadeleri bu gerçeği işaret etmektedir (Kenan, 2003; 75).

Haçlı seferlerinin İslâm dünyasına etkisi konusunda, modern Fransız tarihçisi Braudel de İslâm dünyasının duraklama ve gerileme sebebini Haçlı Seferlerine bağlamaktadır. Fakat Braudel konuya farklı bir yönden yaklaşmakta, Haçlı Seferlerinden dolayı İslâm âleminin besleyici denizden uzak kaldığını, karalara kapandığını söylemektedir. Buradan şu noktaya varmak –doğruluğu tartışılabilir olsa da– mümkün: İslâm dünyası Haçlı Seferlerinden dolayı karalara kapanmak zorunda kalmış, açık denizlerden iyice uzak kalmış (XVI. yüzyıldan sonra denizciliğin gerilemesi sebebiyle), dış dünyayla da irtibatı kopmuş ve bunun neticesinde de dış kültür ve dünya ile olan serbest iletişim noktasını kaybetmiştir (Braudel, 1996; 110).

Sezgin'e göre: "*donuklaşmayı hazırlayan sebepler arasında mezhepsel ihtilaflar, Moğollar tarafından doğu İslâm âlemine yöneltilen şiddetli sıkıntılar, Hıristiyanların uzunca süren haçlı seferleri gibi dışarıdan giren çeşitli sebepler, rayında yürüyen ilmî gelişimin sürekliliğine olumsuz etkide bulunmuştur. Buna ilave olarak ilim ve âlimlerin himayesinin yok olması, kitapların yok edilmesi, âlimlerle üniversiteler arasında sürekli devam eden ilişkinin kesilmesi, İslâm âleminde önemli keşiflerin bir yönden bir yöne taşınmaması gibi sebepler de vardır"* (Sezgin, 2002; 301).

İslâm biliminin gerilemesi konusunda oryantalistlerin uzun yıllardır öne sürdükleri "*gerilemenin sebebinin bizzat İslâm'ın kendisinden kaynaklandığı*" yönündeki özcü yaklaşıma karşı Sezgin, *"yüzyıllardan beri münakaşa ediyorlar. Benim şahsı inancıma göre bunun din ile ilgisi yok"* şeklinde cevap vermektedir. Sezgin'e göre, *"Gerileme meselesi, politik, jeopolitik ve iktisadi sebeplerden ötürü İslâm dünyası gerilemeye başlıyor. Ticaret yolları değişiyor ve İslâm dünyası çok genişlediği için bu yükü taşıyamıyor. Bu kadar genişleme olmasaydı sonuç ne olacağı belirsiz, ancak jeopolitik olarak kendilerine yeni bir dünya oluşturdular. Müslümanlar Avrupalılarla komşu olduklarında ellerindeki Hipokrat ve Galile gibi önemli şahsiyetlerin kitaplarını tanımalarına rağmen dünya görüşü ve bilgileri hep İslâm dünyasından geldi. İslâm dünyası ardıllarının yollarını döşedi. Gayret ettiler ve geçtiler. Ama XIX yüzyıldan itibaren bu gayretlerle nedenle sebep birbirine karıştırıldı. Mühim olan Müslümanların nedenleri bulması. O hastalığı ancak öyle tedavi edebilirler. Bu henüz kimsede başlamadı"* (Sezgin, 2010).

Sezgin Osmanlıda bilim tartışmaları ile ilgili de Osmanlının İslâm biliminin donmaya başladığı bir zemin ve zamanda ortaya çıktığına ve doğrudan İslâm biliminin gerilemesinden sorumlu tutulamayacağına dikkat çeker. Ayrıca her büyük ilmî geleneğin, kendi birikimini devam ettirecek bir başka geleneği yetiştirdiğini söyler. İslâm biliminin de bu anlamda Avrupa'yı yetiştirdiğini, İslâm biliminin varlığını Avrupa'da devam ettirdiğini vurgular.

Sonuç

Sezgin, İslâm bilimlerinin gerilemesini İspanya'nın Müslümanların elinden çıkması, Akdeniz hâkimiyetinin kaybedilmesi, Haçlı Seferleri ve Moğol İstilası süreçleri ile ilişkilendirir. Tüm bunlara bağlı olarak bazı değişimler meydana gelmiştir. Mesela İslâm bilim ve tekniği İspanya yerine İtalya üzerinden Avrupa'ya yayılmaya başlamıştır. Haçlı seferleri ile Müslümanların bilim ve iktisadi hayatları hırpalanıyor fakat teknik üstünlüğü Avrupa'ya taşınıyordu. Doğunun da Moğol istilasına maruz kalması birçok kültür merkezinin yok olmasıyla sonuçlanmıştı. Müslümanların geliştirdiği denizcilik ve haritacılık bilimi İtalyanlar ve Portekizlere ulaşmış okyanus üzerinde birçok yer bu şekilde keşfedilmişti. İslâm dünyasını politik anlamda temsil eden Osmanlı Devleti, İran Safevi Devleti ve Hindistan'daki Moğol Devleti XVII. yüzyılda önderlik durumunu da kaybedince İslâm dünyasının uzun yüzyıllar boyu geliştirdiği **politik ve jeopolitik mahsullerin** Avrupalıların eline geçtiğini, onlar tarafından daha iyi faydalanıldığını düşünmektedir. Müslümanlar ise Batı'nın önceden bu yana hep böyle üstün olduğu zaafına kapılmışlardır.

Kaynakça

Braudel, Fernand. Uygarlıkların Grameri, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1996.

Classicisme et Déclin Culturel Dans l'Histoire de l'Islam. Actes du Symposium İnternational d'Histoire de la Civilisation Musulmane Bordeaux, France, 25-29 Juin 1956, organisé par R. Brunschvig et G.E. von Grunebaum, Paris, 1957.

Demirci, Mustafa. Beytü'l-Hikme, İstanbul, İnsan Yayınları, 1996.

Hoodbhoy, Parvez. Islam and Science: Religious Orthodoxy and the Battle for Rationality, Pakistan, Zed Books, 1992.

Kenan, S. (2003). *"İslâm Dünyasının Duraklama Sebepleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek"*, Değerler Eğitimi Dergisi, 1 (4): 73-98.

Klassizismus und Kulturverfall. Vorträge, eds. G.E. von Grunebaum und Willy Hartner, Franfurt 1960.

Kuvancı, C. (2019).*"Fuat Sezgine Göre Müslümanların Bilimsel Başarılarının Aarkasındaki Etkenler"***,** Bilimname, XXXIX (3): 35-57.

Meyerhof, M. (1931). Science and Medicine, The Legacy of Islam, eds. Sir Thomas Arnold and Alfred Guillaume (pp. 311-355-).Oxford: The Clarenda Press.

Said, Edward W. Şarkiyatçılık, Çev.: Berna Ülner, İstanbul, Metis Yayınları, 2001.

Saliba, George. Al-Fikr al-Arabi al-Alami: Nashāatuhu Wa Taćauruhu, Beirut, Balamand University Press, 1998.

Sezgin, Fuat. İslam'da Bilim ve Teknik, cilt: I, çev. Abdurrahman Aliy, İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları, 2008.

Sezgin, Fuat. İstanbul Üniversitesi Açılış Dersi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2016.

Sezgin, Fuat. İslâm Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar, Haz.: Sefer Turan, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017.

Sezgin F. (2010). Dini Yanlış Anlayanlar Yüzünden Bilim Gelişmiyor, Yeni Şafak Gazetesi, [Online] Mevcut: <https://www.yenisafak.com/yenisafakpazar/dini-yanlis-anlayanlar-yuzunden-bilim-gelismiyor-282382>, [Erişim tarihi: 19.12.2019].

Sezgin, M. F. (2002). *"İslâm Medeniyetinin Donuklaşmasının Sebepleri Meselesi"*, Çev.: Dursun Hazer, Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 2, s. 295-303.

Toynbee, A .J. A Study of History, New York, Oxford University Press, 1965.

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 25-33
- İktisat / Araştırma -

The Impact of GDP Per Capita and Crime Rate on the $C0_2$ Emission

Deniz GÜVERCİN*

ABSTRACT

The study aims to examine empirically the impact of GDP per capita as well as the crime rate on carbon emission. Because these variables are endogenously determined we use Panel VAR methodology. The study contributes to the literature by examining the nexus among the carbon emission, the crime rate and the GDP per capita. For the purpose of the study, we use data for 21 European countries over the period 1996-2014. Panel Granger causality tests indicate that there is a bi-directional causality between GDP per capita and homicide. Panel granger causality tests also indicate that there is a unidirectional causality from carbon emission to GDP, and from carbon emission to homicide rates. Moreover, according to forecast error variance decomposition results carbon emission explains 40 % of the variance of the GDP per capita. GDP per capita explains 60% of the variance of the GDP per capita. Additionally, a high portion of variances of homicide rate and carbon emission is explained by changes in these variables. According to impulse response functions; homicide rate decreases and carbon emission does not change if there is a one time, one standard deviation shock to GDP per capita. Impulse response function results indicate that GDP per capita decreases and carbon emission does not change if there is a one time, one standard deviation shock to homicide rates. Moreover, impulse response function results show that GDP per capita increases and homicide rate increases if there is a one time, one standard deviation shock to carbon emission. These results imply that GDP per capita increase would impact crime negatively along the development path through direct and indirect channels. Even though the findings showing that GDP per capita does not affect carbon emission conflict with some of the studies in the literature, the positive impact of carbon emission on the economic wellbeing can be explained by the view granted by the Pollution Haven Hypothesis.

Keywords: Carbon Emission, GDP Per Capita, Homicide Rates, Environmental Degradation, Panel VAR.

Kişi Başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Suç Oranının Karbon Salınımı Üzerine Etkisi

ÖZ

Çalışma, kişi başı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, suç oranının karbon salınımı üzerine etkisini incelemektedir. Çalışma, suç ve kişi başı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'nın etkileştiği ve karbon salınımı üzerine doğrudan ve dolaylı olarak etkilerde bulunduğu üzerine teorik olarak kurgulanmıştır. Bu çalışma ilgili literatüre, karbon salınımı, kişi başı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla ve cinayet oranları arasındaki ilişkiyi inceleyerek ve bunu yapan ilk çalışma olması nedeniyle katkıda bulunmaktadır. Çalışma, 1996-2014 periyodu için 21 Avrupa Birliği ülkesi verisini kullanmaktadır. Değişkenler arasındaki etkileşimi ve içsel belirlenmeyi dikkate alan Panel VAR ekonometri yöntemi kullanılmıştır. Panel Granger nedensellik sonuçları kişi başı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla ve cinayet oranları arasında iki yönlü nedensellik ve karbon salınımından, kişi başı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'ya tek yönlü nedenselliğin olduğunu göstermektedir. Varyans ayrıştırma sonuçlarına göre karbon salınımı, kişi başı Gayrisafi Yurtiçi serisindeki değişimin %40'lık kısmını açıklamaktadır, kişi başı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla ise kendinde olan değişimin %60'lık kısmını açıklamaktadır. Bunlara ilaveten, cinayet oranı ve karbon salınımı değişkenleri ise kendilerindeki değişimi en yüksek yüzdeyle açıklamaktadırlar. Etki-tepki analizi sonuçları; kişi başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'ya bir kerelik, bir standart hatalık şok gelmesi durumunda , cinayet oranının azaldığını , karbon salınımının da aynı şokla karşı karşıya olduğunda değişmediğini göstermektedir. Etki tepki sonuçları; cinayet oranına bir kerelik, bir standart hatalık şok gelmesi durumunda kişi başı Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın azaldığını , karbon salınımının ise aynı şokla karşı karşıya olduğunda değişmediğini göstermektedir. Bunlara ilaveten, etki tepki analizi sonuçları; karbon salınımına bir kerelik, bir standart hatalık şok gelmesi durumunda kişi başı Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın arttığını ve cinayet oranının da aynı şokla karşı karşıya olduğunda arttığını göstermektedir. Araştırma bulguları; kişi başı Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın, cinayet oranını ekonominin kalkınma patikası boyunca dolaylı ve dolaysız kanallar aracılığıyla negatif etkilediğini göstermektedir. Her ne kadar kişi başı Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın karbon salınımını etkilemediği ilgili literatürdeki bazı çalışmalarla çelişse de, karbon salınımının kişi başı Gayri Safi Yurtiçi Hasılayı arttırdığı Kirlilik Sığınağı hipotezi çerçevesinde ele alınabilir.

Anahtar Kelimeler: Karbon Salınımı, Kişi Başı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, Cinayet Oranı, Çevresel Yıkım, Panel VAR.

1. Introduction

Carbon dioxide (CO_2) emissions from the burning of fossil fuels are the main cause of global warming (IPCC 2014). The statistics about the carbon emission level show that the carbon emissions expanded by the factor of three in the 2000s compared to the 1990s (de Vries and Ferrarini, 2017; 213-215). Economic processes including production, consumption of goods and services or extraction of raw materials result

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, orcid no: 0000-0001-6158-3877, denizguvercin@arel.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 03.12.2018; Makalenin Kabul Tarihi: 24.12.2019

in environmental degradation so that there should be certain control measures to prevent excessive usage of fossil fuels.

As criminals/offenders would be discounting highly the future consumption levels (Dilulio, 1996; 6-12) including the consumption of environmental goods, the regions with a high crime rate might face severe environmental degradation. The environmental consequences of criminal activity might be significant even they are not very apparent likewise its economic or moral consequences. Crime rate and the level of economic activity at the local level are related since participating in crime increases with a reduction in the opportunity cost of crime measured by the income loss if arrested. On the other hand, crime activity would affect economic activity by affecting the level of investment in the region.

There are several empirical studies in the relevant literature implementing causal inference methods showed that police forces negatively impact the crime rate (Lin, 2009; Chalfin and McCrary; 2018). On the other hand, countries using police forces and other crime prevention system to deter crime exhaust important portion of the government budget affecting the public funding for environmental preservation. Therefore, public funds directed to the high crime rate locations would affect indirectly the environmental preservation in the country.

Because economic activity and living conditions are under permanent threat of criminal activities and the quality of life is already low from many dimensions in locations with high crime rates, people, or firms more likely to underinvest in green technologies leading to environmental degradation. Additionally, residents would not be willing to invest in high pollution abatement costs as there would not be a social convention on the clean environment in places with a high crime rate.

There are few studies in the literature on the nexus between crime and pollution. Skudder et al., (2017; 365-367), Pease (2009; 12-15) argue that the carbon cost of crime arises because the replacement of damaged property requires reproduction. Moreover, offices of the criminal justice system (police, legal defense, and probation, prison and jury services) would run overtime in the case of rising crime rate resulting in high carbon emission (Skudder et al., 2017; 357)*.

Becker (1968; 180-200) analyzes crime participation behavior by economic incentives as well as disincentives imposed by criminal justice. According to Becker's (1968)'s approach, an individual would commit a crime if the expected payoff from committing the crime is greater than its expected cost. It can be argued that the expected benefit of committing property crime for the individual suffering from low income would be high since the marginal utility of an additional dollar would be very high. Moreover, for personal crimes such as homicide, the individual would become more likely to commit the crime if the opportunity cost of committing a crime is low that would be relevant to arrest rate or the severity of punishment. Moreover, the opportunity cost of crime increases with economic return markets provide in exchange for its skills, or endowments.

There are several studies on the nexus between economic growth and carbon emission level. Since the seminal work of Grossman and Krueger (1993; 1995) several empirical researches have been undertaken to investigate the inverted-U shaped relation between economic growth and carbon emission called as Environmental Kuznets Curve (EKC). Namely, these studies (Selden and Song, 1994; Bimonte et al., 2001; Shahbaz et al., 2013) show that carbon emission increases with GDP per capita till certain threshold. EKC implies that laws and regulations on environment is endogenous to the GDP per capita. In other words, society would demand clean environment, which is normal good, as they obtain higher GDP per capita. Therefore, the EKC implies that rigidity of environmental laws (such as water pollution control, land pollution policy or solid waste disposal policy) is correlated with economic development (Panayotou, 2016; 140-148).

On the other hand, there are also studies in the relevant literature which show that the there is a positive impact of economic growth on carbon emission while it is not concave as argued by EKC (Holtz-Eakin and Selden, 1995; Azam, 2016). Moreover, there are also studies in the relevant literature showing

* Skudder et al., (2017) argue that the greenhouse gas emission cost of crimes differs across crime types. For example; personal crimes including homicide, wounding and sexual offenses have low total carbon emission costs since few goods are there to be replaced.

that economic growth does not have any impact on the carbon emission (Agras and Chapman, 1999; Richmond and Kaufmann, 2006).

Carbon emission might affect the GDP per capita in various ways. Carbon emission by affecting water/air quality (Jacobson, 2008; 1-5) would negatively affect the market value of agricultural (final) goods, or leads to a decrease in the quality of raw materials, agricultural inputs. Additionally, an increase in carbon emission worsens people's health conditions (Watson et al., 2005; 836-838) leading to a decline in workers' productivity and a decrease in GDP per capita.

Carbon emission might affect crime in various ways. An increase in carbon emission would decrease the quality of life, such as a reduction in water/air quality which would affect the opportunity cost of committing a crime. Moreover, it can be argued that as individual decides every day on whether to consume/produce less carbon emission-intensive goods and services, he basically decides about morality, in the environmental sense, of his economic behavior which would not very irrelevant to likelihood to undertake criminal activity such as the fraud or the property crime. Additionally, Kuo and Sullivian (2001; 345-350) argue that a clean environment affects positively the mood and attitudes contributing to the societal interactions in the neighbor that would negatively impact domestic violence.

Moreover, GDP per capita might affect indirectly the crime rate through its impact on environmental degradation. Since GDP per capita would decrease the environmental degradation as emphasized by the EKC (Selden and Song, 1994; Bimonte et al., 2001; Shahbaz, 2013), it would decrease the opportunity cost, and incentive to commit a crime. On the other hand, economic stagnation by increasing the crime rate (Mehlum et al., 2005; 329-332) might lead to environmental degradation.

Additionally, an increase in GDP per capita would contribute to the public resources devoted for human capital accumulation which would decrease the future crime rate due to an increase in the opportunity cost of committing a crime (high wage rate) as well as an increase in awareness of social and moral consequences of committing a crime. An increase in education also decreases the crime rate against the environment as the individual becomes more integrated into social life and is provided more opportunities to derive higher life quality complementing with clean environment. GDP per capita increase would also provide more resources to be used for crime prevention such as an increase in police forces, and an increase in wage level for police forces motivating high arrest rate and intensive monitoring over crime areas. Moreover, technological capacity in crime prevention that contains the high technology security systems monitoring crime intensive areas would advance with GDP per capita.

Endogenous determination of variables of environmental degradation, crime rate and GDP per capita can also be emphasized through income inequality. Suppose that the economy for poor countries grows where there are plenty of people living below the poverty line and the crime rate is high due to the low opportunity cost of committing a crime. As the economy grows there would be people moving from lower-income class to higher income class that would possibly decrease the crime rate. If markets do not deliver economic returns equally among members of society, people might use the crime market to complement their legal earnings or become alienated from society and commits a crime (Kelly, 2000; 535-537). Therefore, if the income inequality persists along the development path, even the number of people below the poverty line decreases, the environmental degradation, as well as the crime rate, might stay at a certain level.

The environmental degradation particularly due to production and consumption activities (at the climbing side of the EKC) might result in certain irrevocable natural consequences such as soil erosion, , global warming or water pollution. For example, it is argued that the consequences of Hurricane Katrina were magnified by the unwise coastal development and activities of oil and gas drilling (Brisman, 2007; 728-730). Therefore, environmental degradation might result in great loss in human and physical capital and in natural resources in irrevocable ways that would generate a great loss in future GDP levels.

The study aims to examine empirically the impact of GDP per capita as well as the crime rate on carbon emission. Because these variables interact and are endogenously determined we evaluate the direct and indirect effects of these variables on the carbon emission by using Panel VAR methodology that deals with endogeneity. The study uses data for 21 European countries for the period of 1996-2014.

The paper is one of the few empirical studies exploring the nexus between carbon emission and crime rate. Additionally, the paper contributes to the literature by being the first empirical investigation on the nexus between environmental degradation, crime and economic outcome nexus. The paper is structured as follows. The second section discusses data and methods which is followed by the section on the empirical results. The conclusion section wraps up the findings of the paper.

2. Material and Methods

This study uses data for 21 European countries for the period of 1996-2014. The countries are; Australia, Austria, Denmark, Crotia, Czech Republic, Finland, France, Greece, Germany, Hungary, Ireland, Italy, Netherlands, Poland, Romania, Slovenia, Slovak Republic, Spain, Switzerland, Sweden, United Kingdom. The sample period and the countries in Europe are selected according to data availability. Table 1 illustrates the variables used and the sources for these variables.

Table 1. Variables and Source

Variable	Source
Carbon Emission (in Logarithm) (CO2, Metric tons per capita)	World Development Indicators
GDP per capita (in Logarithm) (GDPPC, Constant $)	World Development Indicators
Intentional Homicides (in Logarithm) (per 100,000 people)	World Development Indicators

Table 2 displays the descriptive statistics for the variables.

Table 2. Descriptive Statistics

Variable	Observation	Mean	Std. Dev.	Minimum	Maximum
D.CO2*	378	-.015	.054	-.21	.19
GDPPC	399	10.24	.654	8.47	11.2
HOMICIDE	399	.24	.44	-2.3	1.58

Source: Author's Own Calculation.

The following table illustrates the unit root tests for these variables. Because the empirical model is Panel VAR, we check the stability of the system by checking whether these variables are stationary or not by unit root tests. We used the Levin-Lin-Chu unit root test for the purpose.

Table 3. Unit Root Test Result

Variable	**Statistic**	**P-value**	**Order of Integration**
CO2	-10.83	.006	I(1)
GDPPC	-8.24	.000	I(0)
HOMICIDE	-14.53	.000	I(0)

Source: Author's Own Calculation.

Unit root tests indicate that GDPPC, HOMICIDE variables are stationary at levels, whereas CO2 is stationary at the first difference level. Therefore, we used GPDPPC and HOMICIDE at level and CO2 at first difference to apply the Panel VAR model.

Table 4. Optimal Lag Selection Criteria*

LAG	CD	J	J p-value	MBIC	MAIC	MQIC
1	.99	47.4	.008	-104.02	-6.56	-45.68
2	.99	36.1	.006	-64.85	.12	-25.96
3	.99	26.1	.001	-23.7	8.7	-4.32

Source: Author's Own Calculation.

$$x_{it} = \mu_i + Z(l)\, X_{it-1} + e_{it} \quad (1)$$

$i = 1,\ldots 21$; $t = 1,\ldots,19$;

* D.CO2 represents the differenced form of CO2 variable.

* MBIC: Value of modified BIC; MAIC: Value of modified AIC; MQIC: Value of modified HQ; J: Value of Hansen's J statistics.

x is dependent variable; X is a vector of (lagged) regressors; Z is the vector of coefficients including own and cross-effects of the *l*th lag of the regressors (including the dependent variable). Because the country-specific effects are correlated with an error term, and variables dynamically interrelated, as discussed in the introduction section, estimating the model through OLS would lead to biased coefficients. The model is transformed to remove the unobserved individual effects by forward orthogonal deviation (Arellano and Bover, 1995; 30-32) and estimated with GMM method using lagged observations as instruments (Amorim and Alves de Silva, 2016; 4). The model results displayed in table 6. The model estimations are performed at Stata by using the codes provided by Abrigo & Love (2016; 8-28).

The optimal lag criteria which are displayed at table 4 indicate that optimal lag for the analysis is 1. Table 5 shows the Panel Granger Causality test results.

3. Results

Granger causality test results displayed in Table 5 below indicate that carbon emission and the homicide granger cause GDP per capita. Moreover, carbon emission and GDP per capita granger cause homicide variable. However, neither GDP per capita nor homicide granger cause the carbon emission. The ordering of the variables in the VAR model should be made according to the endogeneity of the variables in the sense that the most exogenous of the variable is ordered before other variables. The granger causality test results is used for the determination of the ordering of the variables.

Table 5. Panel VAR Granger Causality Test Results

Equation/Excluded	D.CO2	GDPPC	HOMICIDE	ALL
D.CO2		.209 (.647)	.694 (.405)	.746 (.689)
GDPPC	20.475 (.000)		3.244 (.072)	22.422 (.000)
HOMICIDE	7.926 (.005)	42.866 (.000)		57.377 (.000)

Source: Author's own calculation.

Note : The Chi-Square values are in the cells and the probability values are in the parenthesis. The bold characters represent the presence of Granger causality from the excluded variable in the column to the equation variable in the row. The bold characters show the presence of Granger causality.

Forecast error variance decomposition which is sensitive to the ordering of the variables is displayed below at Table 6. The decomposition measures the forecast error variance of an endogenous variable that can be attributed to orthogonalized shocks to itself or to another endogenous variable.

Table 6. Forecast Error Variance Decomposition

Response Variable	**Forecast Horizon**	**Impulse Variable**		
		D.CO2	**HOMICIDE**	**GDPPC**
D.CO2	3	.98	.015	.000129
	7	.98	.016	.000269
	10	.98	.016	.00039
HOMICIDE	3	.066	.90	.026
	7	.077	.85	.065
	10	.09	.83	.08
GDPPC	3	.31	.004	.68
	7	.40	.0026	.60
	10	.41	.0021	.58

Source: Author's own calculation.

According to results displayed in Table 6 indicates that carbon emission has great explanation power (40 %) in explaining the variance of the GDPPC whereas the greatest explanation power in explaining the variance of GDPPC is itself. On the other hand, the greatest portion of variances of Homicide and Carbon emission are explained by themselves.

Table 7. Panel VAR Estimates

	Coefficient	Standard Errors	t-Value	P-Value	95% Confidence Interval
D.CO2(t)					
D.CO2(t-1)	.38	.15	.52	012	.085 - .68
GDPPC(t-1)	.028	.062	0.46	.647	-.095 - .15
HOMICIDE(t-1)	.026	.031	0.83	.405	-.035 -.087
HOMICIDE (t)					
D.CO2(t-1)	1.35	.48	2.82	.005	.41 - 2.3
HOMICIDE(t-1)	.168	.08	2.16	.031	.015 - .32
GDPPC(t-1)	-1.29	.19	-6.55	.000	-1.67 - -.90
GDPPC(t)					
D.CO2 (t-1)	.157	.035	4.52	.000	.09- .225
HOMICIDE(t-1)	-.012	.007	-1.8	.072	-.026 - .001
GDPPC(t-1)	.9	.018	9.34	000	.86 - .94
Number of Observation			336		
Number of Panels			21		
Average Number of T			16		
Final GMM Criterion Q(b)			.182		
Instruments			L(1/4) (D.CO2 HOMICIDE GDPPC)		

Source: Author's own calculation

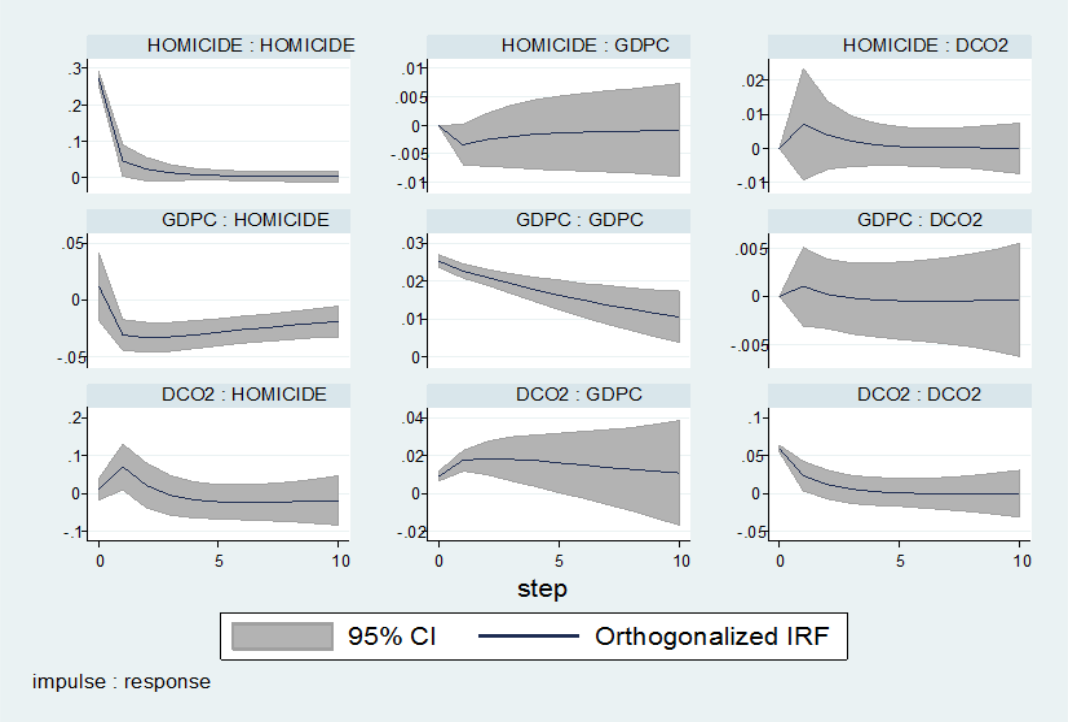

Figure 1. Impulse Response Functions
Source: Author's own calculation

Impulse response functions suggest that response of homicide rate to a one time, one standard deviation in GDP per capita is negative significant and the response of carbon emission to one standard deviation in GDP per capita is not significant. This result suggests that GDP per capita does not impact the carbon emission. The result also indicates that the homicide rate decreases with GDP per capita confirming that increasing opportunity cost of crime rising with income that contributes to the decreasing crime rate.

The response of GDP per capita to a one-time, one standard deviation innovation in homicide rate is negative significant and the response of carbon emission to one standard deviation in homicide rate is not significant In other words, declining crime contributes GDP per capita while it does not impact carbon emission. Additionally, the response of GDP per capita to a one time one standard deviation innovation in carbon emission is positively significant and the response of homicide rate to one standard deviation in carbon emission is positively significant. In another words, carbon emission increases crime and GDP per capita.

The results indicate the statistically weak linkage from the environmental degradation to income loss due to air pollution, a decrease in water quality or worsening health conditions and decreased productivity. Contrarily, the result would suggest the positive impact of low cost carbon-intensive production on GDP per capita.

It can be argued that if the number of pollutant firms is high because environmental laws/regulations are not rigid there would be more attempt to produce carbon-intensive goods because the probability of being caught would be small that would result in market expansion and higher GDP per capita level particularly for countries suffering from chronic demand deficiencies. Additionally, according to Pollution Haven Hypothesis (Cole, 2004; Levinson and Taylor, 2008), countries with high carbon emission would be attracted to firms located in countries with a clean environment whose cost of production is high due to pollution abatement costs. Therefore, pollution might bring economic growth before the long-run implications of carbon emission hit economic resources. On the other hand, carbon emission increases homicide would indicate that major role of environmental assets (air quality, green spaces, etc.) in determining life quality, psycho-social conditions and motivation (mood) to participate in the crime.

Due to dynamic interdependency among variables, we can argue that economic policies increasing GDP per capita would decrease crime while a decrease in crime would contribute to an increase in GDP per capita. Moreover, policies targeting low carbon emission would negatively contribute to GDP per capita and crime rate while a decrease in GDP per capita worsen economic welfare, a decrease in crime would contribute to the economic welfare.

4. Conclusion

The study aims to examine empirically the impact of GDP per capita as well as the crime rate on carbon emission. The Panel VAR methodology is used to account for the dynamic interdependency among variables. The study contributes to the literature by examining the nexus between the carbon emission, the crime rate and the GDP per capita. For the purpose of the study, we use data for 21 European countries over the period 1996-2014.

Because crime rate and GDP per capita are stationary at levels they enter into the model in the level form, however, the carbon emission is not stationary at level, thus, it enters into the model in the first difference form. Panel Granger causality test results indicate that carbon emission and the homicide rate granger cause GDP per capita. Moreover, carbon emission and GDP per capita granger cause homicide rates. However, neither GDP per capita nor homicide granger cause the carbon emission.

Moreover, according to forecast error variance decomposition results in carbon emission explain 40 % of the variance of the GDP per capita explains 60 % of the variance of the GDP per capita. Moreover, the greatest portion of variances of homicide rate and carbon emission is explained by themselves.

Impulse response functions suggest that response of homicide rate to a one time, one standard deviation in GDP per capita is negative significant and the response of carbon emission to one standard deviation in GDP per capita is not significant. This result suggests that GDP per capita does not impact the carbon emission. The result also indicates that the homicide rate decreases with GDP per capita confirming that increasing opportunity cost of crime rising with income contributes to the decreasing crime rate.

The response of GDP per capita to a one-time, one standard deviation innovation in homicide rate is negative significant and the response of carbon emission to one standard deviation in homicide rate is not significant In other words, declining crime contributes GDP per capita while it does not impact carbon emission. Additionally, the response of GDP per capita to a one time one standard deviation innovation

in carbon emission is positively significant and the response of homicide rate to one standard deviation in carbon emission is positively significant. In other word, carbon emission increases crime and GDP per capita.

Public policies aiming to reduce carbon emission would affect GDP and homicide levels in different directions. The model implies that if public policies punishing the carbon-intensive energy used in production are put in action, both crime rate and the GDP per capita would decline. Decreasing homicide rates would generate a positive effect on GDP whereas a decrease in GDP would induce a positive impact on the homicide rate. In the absence of linkage from GDP per capita and homicide rate to carbon emission, policies increasing GDP per capita would decrease homicide rate which would positively impact GDP per capita along the development path.

References

Abrigo, M. R. M. & Love, I. (2015). Estimation of panel vector autoregression in Stata: A package of programs. Manuscript, Febr 2015 [Online] Available at: <http://paneldataconference2015. ceu. hu/Program/Michael-Abrigo. pdf>, [Erişim tarihi: 08.10.2018].

Agras, J. and Chapman, D. (1999). *"A Dynamic Approach to the Environmental Kuznets Curve Hypothesis"*, Ecological Economics, 28 (2): 267-277.

Amorim, G. and Da Silva, M. E. A. (2016). Governance and Growth: A Panel VAR Approach. [Online] Available at: <https://www.anpec.org.br/encontro/2016/submissao/files_I/i6-b664b335dcf00c41e5f5adbbd539cbd1.pdf>, [Erişim tarihi: 06.10.2018].

Arellano, M. and Bover, O. (1995). "*Another Look at the Instrumental Variable Estimation of Error-components Models*", Journal of Econometrics, 68 (1): 29-51.

Azam, M. (2016). "*Does Environmental Degradation Shackle Economic Growth? A Panel Data Investigation on 11 Asian Countries*", Renewable and Sustainable Energy Reviews, no: 65, p. 175-182.

Becker, G. S. (1968). "*Crime and Punishment: An Economic Approach*", Journal of Political Economy, 76 (2): 168-217

Bimonte, S. (2001). "*Model of Growth and Environmental Quality. A New Evidence of the Environmental Kuznets Curve*". Universita degli Studi di Siena Quaderni, no: 321, p. 1-26.

Brisman, A. (2007). "*Crime-environment Relationships and Environmental Justice*", Seattle Journal for Social Justice, 6 (2): 727-817

Chalfin, A. and McCrary, J. (2018). "*Are US Cities Underpoliced? Theory and Evidence*", Review of Economics and Statistics, 100 (1): 167-186.

Cole, M. A. (2004). "*Trade, the Pollution Haven Hypothesis and the Environmental Kuznets Curve: Examining the Linkages*", Ecological Economics, 48 (1): 71-81.

de Vries, G. J., and Ferrarini, B. (2017). "*What Accounts for the Growth of Carbon Dioxide Emissions in Advanced and Emerging Economies? The Role of Consumption, Technology and Global Supply Chain Participation*", Ecological Economics, no: 132, p. 213-223.

DiIulio, J. J. (1996). "*Help Wanted: Economists, Crime and Public Policy*", Journal of Economic Perspectives, 10 (1): 3-24.

Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1993). Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement, Garber P.(éd.), The US-Mexico Free Trade Agreement, MIT Press, Cambridge, MA, 1655177.

Grossman, G. M. and Krueger, A. B. (1995). "*Economic Growth and the Environment*", The Quarterly Journal of Economics, 110 (2): 353-377.

Holtz-Eakin, D. and Selden, T. M. (1995). "*Stoking the Fires? CO2 Emissions and Economic Growth*", Journal of Public Economics, 57 (1): 85-101.

Jacobson, M. Z. (2008). "*On the Causal Link between Carbon Dioxide and Air pollution Mortality*", Geophysical Research Letters, 35 (3): 1-45.

Kelly, M. (2000). "*Inequality and Crime*", Review of Economics and Statistics, 82 (4): 530-539.

Kuo, F. E. and Sullivan, W. C. (2001). "*Environment and Crime in the Inner City: Does Vegetation Reduce Crime?*", Environment and Behavior, 33 (3): 343-367.

Levinson, A. and Taylor, M. S. (2008). "*Unmasking the Pollution haven Effect*", International Economic Review, 49 (1): 223-254.

Lin, M. J. (2009). "*More Police, Less Crime: Evidence from US State Data*", International Review of Law and Economics, 29 (2): 73-80.

Mehlum, H., Moene, K. and Torvik, R. (2005). "*Crime Induced Poverty Traps*". Journal of Development Economics, 77 (2): 325-340.

Panayotou, T. (2016). "*Economic Growth and the Environment*", The Environment in Anthropology, p. 140-148.

Pease, Ken. The Carbon Cost of Crime and Its Implications, London, ACPO Secured by Design, 2009.

Richmond, A. K., & Kaufmann, R. K. (2006). "*Is There A Turning Point in the Relationship between Income and Energy Use and/or Carbon Emissions?*", Ecological Economics, 56 (2): 176-189.

Selden, T. M. and Song, D. (1994). "*Environmental Quality and Development: is There a Kuznets Curve for Air Pollution Emissions*?", Journal of Environmental Economics and Management, 27 (2): 147-162.

Shahbaz, M., Mutascu, M. and Azim, P. (2013). "*Environmental Kuznets Curve İn Romania And The Role Of Energy Consumption*", Renewable and Sustainable Energy Reviews, no: 18, p. 165-173.

Skudder, H., Brunton-Smith, I., Cole, J., McInnes, A., and Druckman, A. (2017). "*The Falling Carbon Footprint of Acquisitive and Violent Offences*", The British Journal of Criminology, 58 (2): 351-371.

Team, C. W., Pachauri, R. K., & Meyer, L. A. (2014). IPCC, 2014: climate change 2014: synthesis report. Contribution of Working Groups I. *II and III to the Fifth Assessment Report of the intergovernmental panel on Climate Change. IPCC, Geneva, Switzerland*, *151*.

Watson, R. T., Patz, J., Gubler, D. J., Parson, E. A., & Vincent, J. H. (2005). "*Environmental health implications of global climate change*", Journal of Environmental Monitoring, 7 (9): 834-843.

World Development Indicators. The World Bank. [Online] Available at: <http://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/>, [Erişim tarihi: 01.10.2018].

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 34-48
- İşletme / Araştırma -

İşveren Markasının İnsan Kaynakları Süreçleri Üzerine Etkileri

Mehmet GÜLER*

ÖZ

Küreselleşme sürecinin etkilerinin arttığı işgücü piyasalarında, şirketler için büyük önem arz eden konuların başında gelen İnsan Kaynakları Yönetimi; şirketin gelecek hedeflerine ulaşabilmesi, şirket verimliliğinin sağlanması ve artırılması için ihtiyaç duyulan, gelecekte ihtiyaç duyulabilecek insan kaynağının işe alınması, eğitilmesi, kariyerinin planlanması ve geliştirilmesi faaliyetlerini ifade etmektedir. Günümüz rekabet koşullarında işletmelerin hayatına devam edebilmesi, insan gücünün niteliği ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, doğru insanın bulunması ve seçilmesi süreciyle başlayan ve yönetilmesi süreciyle devam eden insan kaynakları yönetim fonksiyonu işletmelerin vazgeçilmezi haline gelmektedir. Diğer taraftan, insan unsurunun da sürekli değiştiği ve geliştiği dikkate alındığında, İKY fonksiyonlarının da sürekli gelişim, değişim ve etkileşim sürecinde olacağı açıktır.

Günümüzde nitelik düzeyi yüksek işgücünün tercihi marka değeri yüksek (işveren markası) olan işletmeler olduğu dikkate alındığında nitelikli insan kaynağının kazandırılmasını ve elde tutulmasını sağlayacak işveren markasının oluşturulması gerekmektedir. İşveren markası yönetimi, işletmelerin rakiplerinden farklılaşmasına odaklanması sürecinde sadece mal ve hizmet farklılığı yaratarak değil, mevcut çalışanların ve potansiyel işgücünün beklentileri ve ihtiyaçlarını dikkate alarak oluşturulan örgüt kültürü ve insan kaynakları faaliyetleri açısından yönetme biçimidir. İşveren markası yönetiminin gerçekleştirilmesi, işletmelerde işgücü devrini de azaltmaktadır. Bu bağlamda, insan kaynakları yönetim süreci ve işveren markası ilişkisi önem kazanmaktadır. İşveren markası yönetim modelinin süreçleri ile insan kaynakları yönetim sürecinin etkileşimi işletmenin nitelikli insan kaynağını bulma ve seçme sürecinden yönetme sürecine kadar tüm fonksiyonlarında katkısı olacağı ifade edilmektedir.

İşveren markasının bileşenleri incelendiğinde, mevcut çalışanlara karşı sorumluluklar, potansiyel adayların işyerine kazandırılma misyonu, iş-özel hayat dengesi, kurum kültürü, kurum/ürün markası, çalışma ortamı ve yan haklar olduğu görülmektedir. İşveren markası ve insan kaynakları yönetimi yönetim süreçlerinin bileşenleri açısından büyük benzeşme göstermektedir. Bu nedenle bu iki yönetim yaklaşımın etkileşim içerisinde olması gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, işveren markasının sürecinin işletmeler açısından önemini ortaya koyarak, nitelikli personelin kazandırılması ve elde tutulması sürecinde insan kaynakları yönetim fonksiyonları ile ilişkisini incelemektir. Bu kapsamda, işveren markası uygulamalarının insan kaynakları yönetim süreçleri ile doğrudan ilişkisi anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Kaynakları Yönetimi, İşveren Markası, Yönetim.

The Effects of the Employer Brand on Human Resources Processes

ABSTRACT

In the labor markets, where the effects of the globalization process have increased, Human Resources Management, one of the most important issues for companies; The company's future goals are to reach, to ensure and increase the efficiency of the company, the future human resources needed for recruitment, training, career planning and development activities are expressed. In today's competitive conditions, the continuation of life of businesses is directly related to the quality of manpower.

For this reason, the human resources management function, which starts with the process of finding and managing the right people, is becoming an indispensable part of the enterprises. On the other hand, when it is taken into consideration that the human element is constantly changing and evolving, it is also clear that HRM functions will be in the process of continuous development, change and interaction.

Nowadays, it is necessary to create an employer brand that will provide qualified human resources to gain and keep qualified human resources considering that high quality workforce is preferred enterprises with high brand value (employer brand). Employer brand management is the way of managing not only the difference of goods and services in the process of focusing the differentiation of the enterprises from the competitors, but also the organization culture and human resources activities created by taking into consideration the expectations and needs of the current employees and potential labor force. The realization of employer brand management also reduces the turnover of enterprises. In this context, the relationship between human resources management process and employer brand is gaining importance. It is stated that the processes of employer brand management model and human resource management process will contribute to all functions of the enterprise from the process of finding and selecting qualified human resources to the process of managing.

When the components of the employer brand are examined, it is seen that there are responsibilities towards current employees, the mission of bringing potential candidates to the workplace, work-private life balance, corporate culture, institution / product brand, working environment and side benefits. The employer brand and human resources management show great similarities in terms of the components of the management processes. Therefore, these two management approaches should be in interaction.

Keywords: Human Resources Management, Employer Brand, Administration

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-2956-7604, mehmetguler86@gmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 24.01.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 21.08.2019

Giriş

Günümüzde şirketlerin rekabet üstünlüğünü sağlayabilmeleri, sürdürebilir kılmaları ve bulundukları sektör içerisinde başarı sağlayarak vizyonuna ulaşmaları için gerekli olan kalifiye çalışanların işe alınmasından başlayıp çalışanların işten ayrılmalarına kadar olan süreci etkin bir şekilde yönetmek için şüphesiz ki insan kaynakları yönetimi için bir sistem kurulması gerekmektedir.

Geleceğin tahmin edilerek şirket işlerinin aksatılmadan yapılması, şirket veriminin artırılması için etkin ve yetkin insan kaynağı işe alımın yapılması, işe alınan kişilerin sürekli eğitilmesi, kariyer planlamasının yapılması ve geliştirilmesi ve performansının ölçülmesi gibi yüksek önem arz eden ve üzerinden durulması gereken süreçler bütünü İnsan Kaynakları Yönetimini tanımlamaktadır.

Küreselleşme ile birlikte bilgi teknolojileri alanında birçok gelişmeler meydana gelmiştir. Bu durum beraberinde hızla rekabet ortamının gelişmesine de sebebiyet vermiştir. Şüphesiz ki bu durumda şirketlere düşen en önemli görev şirkete en çok değer katabilecek insan kaynağının etkin bir şekilde yönetilmesi olacaktır.

Şirketleri vizyon ve misyonuna ulaşmasını sağlayacak dolayısıyla amaç ve hedefleri doğrultusunda yükseltecek olan en büyük etken insan kaynağıdır. Çalışanın kendisini şirketin amaç ve hedeflerine adayabilmesi için öncelikle kendi amaç ve hedeflerine uygun bir çalışma ortamı beklentisi olacaktır. Bu durum şirketlerin artık insan kaynağını seçen konumunun yanı sıra seçilen, tercih edilen konumunun da olması gerektiğine işaret etmektedir. Şirketlerin tercih edilebilir olması çalışma potansiyeli olan kişilerin gözündeki şirketin sunduğu işveren markası ile alakalıdır. İşveren markası şirkete özel şirketin belirlediği bir kimlik konumundadır.

Şirketin mevcut çalışanları ve potansiyel çalışanlar tarafından çalışılabilecek en iyi yer olarak düşünülmesi işveren markasını ifade etmektedir. Çalışanların profili, şirketin kültürü, sosyal sorumlulukları, vizyonları ve misyonları işveren markalarına işarettir. Nitelikli çalışanların şirkete kazandırılmasında işveren markasının büyük etkisi bulunmaktadır.

Bu çalışmada İKY süreçlerine ve işveren markasına ait bilgilere değinilmiştir. Ayrıca İK süreçlerinden İKP, seçme ve yerleştirme, eğitim, kariyer planlanması, performans değerlendirmesi, ücretlendirme gibi süreçlerinin işveren markası üzerindeki etkilerine ve işveren markasının işten ayrılma süreçleri ve çalışan memnuniyeti üzerine etkilerinden bahsedilmiştir.

1. Kavramsal Çerçevede İnsan Kaynakları Yönetimi

1.1. İnsan Kaynakları Yönetiminin Kavramsal Gelişimi

Şirketlerde etkili bir insan yönetimi gerçekleştirmek için yapılan akademik çalışmalar ve uygulamalar 1970 yıllarında Personel Yönetimi adı altında gündeme gelmiştir. 1980 başı itibari ile İnsan Kaynakları Yönetimi adı altında daha farklı uygulamalar ve sonuçları konu edilmeye başlamıştır. Bu değişim sürecinde küreselleşmenin artması ve rekabet ortamının oluşması etkili olmuştur.

İnsan Kaynakları Yönetimi aslında personel yönetiminin uzantısı niteliğindedir. Bu iki kavram arasındaki en önemli fark Personel yönetiminde işgücü verimliliğini ile daha çok şirket karlılığı göz önünde bulundurulurken, İnsan Kaynakları Yönetiminde işgücü verimliliğinin yanı sıra çalışanın da memnun olması amaçlanmıştır.

Personel yönetimi ilk başlarda çalışanlar ile ilgili kayıtların tutulması, ücret ve yan haklarının ödenmesi, sigorta ödemelerinin yapılması, izin, rapor, geç kalma ve devamsızlık durumlarının takip edilmesi gibi süreçlerde yer alıyordu(Uyargil vd., 2008; 5). İlerleyen zamanlarda çalışan seçimi, vardiya planlamalarının yapılması, servis ve yemek organizasyonlarının yapılması, personel devamlılığının ve devir hızının gözlemlenmesi gibi süreçlere de katılmaya başlamıştır.

1980 yılları ortalarında Personel Yönetimi işlevselliğini kaybetmeye başlamıştır. Bu yaklaşım değişikliğinin nedeni insan kaynakları yöneticilerinin şirketlerdeki diğer yöneticiler ile sorumlulukların ilişkilendirmiş olmasıdır.

Günümüzde İnsan Kaynakları Yönetiminin gerçekleştiği üç alan bulunmaktadır. Birincisi, tüm fonksiyonel departmanlarda çalışan yöneticilerin, bir İnsan Kaynakları Yöneticisi gibi çalışanlarının motivasyonundan ve iş tatmininden sorumlu olarak çalışmasıdır. İkincisi, artık makinaların ya da üretim alanlarının değil de çalışanların şirketin rekabet avantajını oluşturacak örgütsel bir değer olarak

görülmesidir. Üçüncüsü ise, çalışan ihtiyaçları ile şirket amaçları arasında uyumluluğun oluşturulmasıdır. Bununla şirket ile çalışan aynı tatmin boyutuna ulaşacaktır(Sabuncuoğlu, 2013; 9).

Tablo 1.1. İnsan Kaynakları Yönetimi ve Personel Yönetimi Arasındaki Farklar

Personel Yönetimi	İnsan Kaynakları Yönetimi
İş odaklı	İnsan odaklı
Operasyonel faaliyet	Danışmanlık hizmeti
Kayıt sistemi	Kaynak anlayışı
Statik bir yapı	Dinamik bir yapı
İnsan maliyet unsuru	İnsan önemli bir girdi
Kalıplar, normlar	Misyon ve değerler
Klasik yönetim	Toplam kalite yönetimi
İşte çalışan insan	İşi yönlendiren insan
İç planlama	Stratejik planlama

İKY'de gerçekleşen gelişmeler sonucunda bu bölümün uğraş alanları aşğıdaki şekilde özetlenebilir:

-Çalışanların sürekli eğitim ve gelişimleri sağlanır.

-İşe alım, çalışan ilişkileri, tatmini, kariyer planları ve performans değerlendirme süreçlerinde insan odaklı çalışmalar yapılır.

-Kurumsal kültürün tüm süreçlere yerleştirilmesi amaçlanır.

-Şirket çalışanlarının ortak hedefe koşması sağlanır.

-Çalışan amaçları ile şirket amaçları birlikte masaya yatırılır.

-Çalışan motivasyonu sürekli artırılarak değişime hazır konuma getirilir.

-Etkin iletişim ve bilgi akışı için iletişim kanalları tasarlanır ve oluşturulur.

-Çalışanların maksimum performans düzeyine ulaşmaları amaçlanır.

-Gelecek organizasyonlarda ihtiyaç duyulan pozisyonlar için çalışanların kariyer planları hazırlanır ve eğitim ortamları hazırlanır (Fındıkçı, 1999; 18-21).

2. İşveren Markasının Kavramsal Çerçevesi

2.1. Marka ve İşveren Markası Tanımı

Çağımızda müşteri odaklı hizmet anlayışının ve pazarlama anlayışının gelişmesi ile birlikte marka kavramının hem müşteri hem de işveren tarafında önemi artmıştır (Ören ve Yüksel, 2012; 21).Küreselleşme ile birlikte değişen ticari algılar, ürünlerin farklılaştırılmasını gerekli kılmıştır. Ancak gerçek işgücü piyasalarında işletmelerin varlıklarını sürdürmeleri için ürün farklılaştırma yeterli bir aksiyon olmamıştır. Rekabet şartlarının değişmesi süreci ile birlikte artık işletmeler sosyal bilimlerden de faydalanarak daha stratejik aksiyonlara yönelmeye başlamış ve müşteri memnuniyetini arttırmak doğrultusunda kurumsal aksiyonlar almış ve değişim süreçlerini başlatmıştır. Değişen pazarlama anlayışı ile birlikte üretim süreçlerine müşterinin yanı sıra çalışan da dahil olmaya başlamıştır. Çünkü artık şirketlerin başarıları yalnızca kar oranları ile değil çalışanlarının memnuniyetleri ile de ölçülmektedir. Artık şirketler sadece dış müşteriye değil, iç müşteri sayılan çalışanın da motivasyonunu artırmaktan sorumludur.

Çalışanlar ve müşteri açısından marka; bir ürün ya da hizmeti tanıtan, rakiplerden ayrılmasına yarayan simge, işaret ve isimlerdir. Markayı temsil eden simge, işaret ve isimler, iç müşteri denilen personel ve asıl müşteri algıları üzerinde farklı kavramlar ifade etmektedir. Marka, dış müşteri memnuniyeti açısından tamamen ticari yargılar üzerinden birtakım yargılar yaratırken, iç müşteri diye tanımlanan çalışan açısından, kelime anlamı üzerine kurumun sahip olduğu değerler, kültürel özellikler, misyon vizyon gibi sosyal bilimler aracılığı ile örgütsel anlamda analiz edilen birçok kavramı içerisinde barındırmaktadır (Baş, 2011; 29).

Marka, müşteriler tarafından olumlu ya da olumsuz algı oluşturan, ürünün ürünle bütünleşmiş olan özelliklerini duyuran ifadelerdir. Marka imajının oluşturulması ve markanın belirlenen hedef kesime hitap etmesi pazarlamanın en önemli parçasıdır (Gonca ve Çakır, 2015; 2). Ürünün ve hizmetin müşteriler tarafından algılanmasını ve tanınmasını sağlayan marka müşteri hareketlerini yönlendirir.

Marka kavramında olduğu gibi işveren markası kavramında da amaç işvereni ön plana çıkarmak, işverene maksimum derecede rekabet edebilirlik düzeni sağlamaktır. Şirketler hakkında basında çıkan

haberler, yaptıkları hizmetler, reklamlar vs. kişilerin satın alma kararlarını etkilediği gibi aynı zamanda o işyerinde çalışıp, çalışmama kararını da etkilemektedir.

İşveren markası kavramı ilk olarak Simon Borrow tarafından 1993 yılında ortaya atılmış bir kavram olmakla birlikte, İnsan Kaynakları birimi tarafında yapılan işe alım süreci ile elde edilen psikolojik, ekonomik ve fonksiyonel faydaların tamamı olarak tanımlanmaktadır (Baş,2011; 20). Psikolojik faydaları açısından işveren markasının çalışana kattıkları, marka bilinci sebebi ile işgücü piyasasında mesleki anlamda değer görme, mesleki imaj oluşturma ve kariyer planlarının daha sağlıklı yapılmasıdır. Ekonomik faydaları, yine işveren marka bilincinin oluştuğu çalışanlar işletme içerisindeki varlıklarını daha uzun soluklu hale getirerek, terfi, ekonomik gelir anlamında katkı sağlayacaktır. Fonksiyonel faydaları dikkate alındığında, işveren markası bilinci oluşan çalışanların kuruma duygusal bağları artacak ve kurum içerisinde farklı organizasyonlarda çok amaçlı olarak katma değer sağlayabilecek yapılanmalarda rol alabilecektir.

İşveren markası direk olarak şirketin imajını etkileyen stratejik bir yönetim anlayışıdır. Kavram kapsamında işveren markalaşması ve kurum markalaşması diye iki tanım inceleyebiliriz. Kurumsal marka ile işveren markası bazen benzer anlamlarda kullanılmakla birlikte aslında ikisini ayıran önemli noktalar bulunmaktadır. İşveren markasının farklı organizasyonlarda farklı tanımları olmakla birlikte burada önemli olan her şirketin kendi faaliyetleri ve uygulamaları için bir tanım oluşturmasıdır. Bu tanımı gerçekleştirebilmek için gerekli olan 10 anahtar faktör aşağıda tanımlanmıştır (Demir, 2014; 14-15).

-Bağlılık faktörü, işveren markası ile çalışanların şirkete olan aidiyet duyguları ve bağlılıklarını tanımlar.

-Tavır faktörü, işveren markası algısı oluşmuş bir çalışanın şirkete ve şirket değerlerine ve hedeflerine inancını ve tüm bunlara karşı takıntığı olumlu tutumu anlatır.

-Uyumlaştırma faktörü, işveren amaçları ile çalışan amaçlarının ortak noktada buluşturulmasını ifade eder.

-İletişim faktörü, şirket ve çalışanlar arasında etkin, şeffaf, güven esaslı ve sağlıklı iletişim gerekliliğini anlatır.

-Amaçlar faktörü, işveren markası ile şirket bağlılığı oluşan bir çalışanın şirket hedeflerini anlaması ve bu amaç doğrultusunda takım çalışması ile birlikte hedefe koşmasını tanımlar.

-Müşteri odaklılık faktörü, bütün çalışanların kendi görevlerini müşteriyi odağına alarak ve müşteri isteklerini göz önünde bulundurarak yapmasını anlatır.

-Adanmışlık faktörü, şirket çalışanlarının maksimum performans ile şirketin sadece kısa vadedeki hedeflerine değil uzun vadedeki hedeflerine de kendisini adamasını ifade eder.

-Sadakat faktörü, bağlanmış bir çalışanın organizasyon içerisindeki görevlerini maaş almak ya da yöneticisinin isteklerine karşılık vermek için değil de içinden geldiği için, kendisi istediği için yapmasını anlatır.

-Dahiliyetlik faktörü, şirket bağlılığı oluşmuş bir çalışanın şirketin ona sunduğu görevler dışında ekstra çaba sarf etmesini, bunun dışında şirket hedeflerinin kendi hedefleri haline gelmesini tanımlar.

-Sahiplik faktörü, şirket bağlılığı oluşmuş bir çalışanın şirketi kendi işi gibi görmesini ifade eder.

İşveren markası kavramında müşteriden kasıt şirket çalışanları ve şirket markasının durumudur. Tüketici markası ve işveren markası arasındaki farklar aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Baş, 2011; 30).

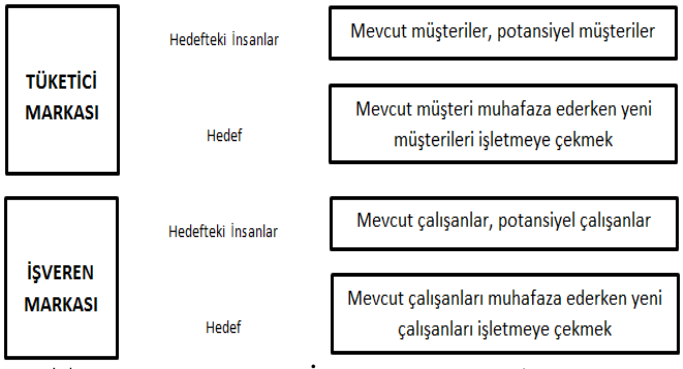

Şekil 1.1. Tüketici Markası ve İşveren Markası Arasındaki Farklar

Kaynak:: Türker Baş, İşveren Markası Yüksek Nitelikli Çalışanları Çekmenin ve Elde Tutmanın Anahtarı, Optimist Yayın ve Dağıtım, İstanbul, 2011, s. 30.

Şekilde de anlatıldığı gibi işveren markasının asıl amacı mevcut çalışanların şirkette tutundurulmasını, potansiyel çalışanların ise şirkete çekilmesini sağlamaktır.

İşveren markası sürdürülebilir gelişmeyi sağlamak amacı ile şirketin farklı ve çekici özellikleri üzerinde durarak, şirketi farklılaştıran bu özelliklerinin şirket içinde ve dışında duyurulması faaliyetlerini içermektedir (Baş, 2011; 30). Çalışanlar ve çalışma potansiyeli olan kişiler marka hakkında farklı kanallardan aldıkları bilgileri yorumlamaları sonucunda zihinlerinde marka algısı oluşmaktadır. Bu nedenle direk akıllarında işveren markası oluşur, bu durum kaçınılmazdır.

2.2. İşveren Markası Yönetimi Modeli

Tarih boyunca hiçbir zaman bu kadar gündemde olmayan marka kavramı, günümüzde kimsenin görmezden gelemediği, bireysel ve toplumsal yaşam ile birlikte ticaretin tam merkezine yerleşmiş bir kavram haline gelmiştir. Doğasında üretmek ve tüketmek olan insan için markalar ne kadar önemli ise, şirketler için de ticari menfaatlerini düşünmek ve bunları maksimum seviyeye çıkarmak için ve piyasada sürdürülebilirliğini artırmak için markalar o kadar önemli yer tutmaya başlamıştır. pazardaki yerini sağlamlaştırmak isteyen işletmeler için markanın yönetilmesi de kaçınılmaz olmuştur. Markanın yönetilmesinin temel amaçları markanın bilinirliğinin artırılması ile birlikte markayı piyasada lider koltuğuna taşımaktır (Aktuğlu, 2008; 53).Bu süreci amaçlar doğrultusunda yönetmek ve kontrol altında tutmak gerekmektedir. Önerilen İşveren Markası Yönetim Modeli; öncelikle işveren markasını tanıyarak, şirketlerin çalışanlara sunduklarını ve karşılığında bekledikleri belirlenerek ve şirketlerin özellikle rakiplerinden hangi noktalarda ayrılacağı farklılaşacağı ve nasıl konumlanacağını belirleyecek detaylı bir süreç olarak tanımlayabiliriz.

İşveren marka yönetimi beş temel bölüme ayrılmaktadır (Baş, 2011; 54-57). Bu bölümleri aşağıdaki başlıklar altında inceleyebiliriz.

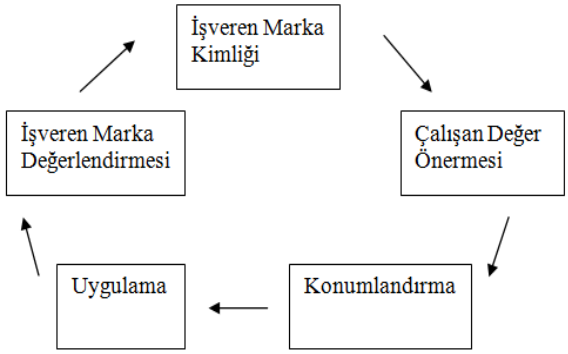

Şekil 1.2.: İşveren Marka Yönetimi Modeli

Kaynak: (Çevrimiçi) http://www.isverenmarkasi.com/2010/05/05/isveren-marka-yonetimi modeli/, (12.01.2019)

2.2.1. İşveren Marka Değerlemesi

Mevcut çalışanlar, potansiyel çalışanlar ve hedef kitleden oluşan çalışanların fikirlerinde işveren markasının tanımlanması ile birlikte işletmenin bilinçli ve bilinçsizce yürüttüğü işveren marka yönetimi faaliyeti ile her faaliyetinin işveren marka imajına olan etkilerini incelemektedir. İşveren marka değerlendirmesi marka yönetimi sürecinin ilk basamağı olması sebebiyle oldukça kritiktir. Çünkü şirketin nerede olduğunu ve faaliyetlerinin şirketi nereye götürdüğünü anlamayı sağlayan aşamadır.

Baş, 2011 yılında ele aldığı kitabında işveren markası için sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için öncelikle bazı sorulara cevap alınması gerektini ifade etmektedir. Buna göre Baş'ın vurguladığı sorulara ve açıklamalara aşağıda yer verilmiştir (Baş, 2011; 61-66).

-Şirkette çalışma potansiyeli olan kişilerin markaya olan farkındalığı hangi düzeydedir?

Detaylı ölçümlere geçmeden önce şirkette çalışma potansiyeli olan adayların şirket hakkındaki farkındalığını, şirketten haberdar olma seviyesini belirlemek faydalı olacaktır. "Temel

Farkındalık","Hatırlama" ve "Üst Düzey Farkındalık" olmak üzere 3 farklı şekilde farkındalık ölçümü yapılabilir.

Temel farkındalık, en basit değerlendirme ölçütüdür. "A şirketini biliyor musunuz? Gibi bir soru sorularak insanların şirket hakkındaki temel farkındalığı ölçülecektir. Burada önemli olan husus, sorunun kaç kişiye sorulduğu, hangi oranda yanıtlar alındığı ve sorunun kimlere sorulduğu olmalıdır. Sorular rastgele olarak belirlenen kişilere sorulmalıdır. Bu cevaplar ile elde edilen şirketin farkındalık sonuçları tek başına anlamlı değildir. Bu değerlerin yanı sıra özellikle rakiplerin ve sektördeki diğer şirketlerin sonuçları da elde edilirse daha anlamlı bir çalışma olacaktır. Bu durum bundan sonra açıklamaları yapılacak diğer ölçümle için de geçerli olacaktır.

Hatırlanma ölçütünün temel farkındalık ölçütünden farkı; hedefte olan kişilere şirket ismi vermeden yardımsız hatırlayıp hatırlamadıklarının tespit edilmesidir. Kişilere faaliyette olduğunuz sektördeki şirket isimlerini sıralamalarını isteyebilirsiniz.

Üst düzey farkındalık ölçütü hedef kitlenin şirketi en üst düzeyde görüp görmediği ile alakalıdır. İşveren markası yönetiminde amaç yüksek nitelikli çalışanları şirkete çekmek ve tutundurmak olduğu için en önemli değerlendirme ölçütüdür.

-Çalışanlarınızın ve potansiyel adaylarınızın gözünde işveren markanız nedir?

Şirket hakkında çalışanları ve potansiyel adayların işveren olarak oluşturulan birbiri ile ilişkilerin tamamı işveren marka imajını oluşturmaktadır. İşveren marka imajının ölçülmesi farkındalığın ölçülmesinden daha detaylıdır. Bu ölçüme işverenin sadece hatırlanıyor olması değil, olumlu ya da olumsuz nasıl hatırlanıyor olduğu da değerlendirilir. Potansiyel adaylara sorulacak sorular ile şirketin sosyal sorumluluk ve yenilikçilik gibi özellikleri değerlendirilir.

-Şirket kendisini rakiplerinden ayıracak bir şirket imajına sahip mi?

Günümüzde şirketler ve kişiler kaynaklarının çok büyük bölümünü dikkat çekmek için kullanmaktadır. Çünkü dikkat çekmeyi başarmaları durumunda harcanan bu kaynakların fazlasıyla dönüşünün alındığı gözlemlenmektedir. Bu durum işveren markası için de geçerlidir. Yüksek nitelikli adayların şirkete kazandırılabilmesi için öncelikle kişilerin dikkatinin çekilmesi gerekmektedir. Bünyenizde çalışanlara iyi ücretler ödeyebilir, sağlıklı bir çalışma ortamı sunabilir, kişisel gelişim fırsatı da sunabilirsiniz ancak; rakiplerinizin de aynı imkanları sunduğu dünya da maalesef kişilerin dikkatini çekemeyeceğiniz için güçlü bir işveren markasına sahip olamayacaksınız.

-Şirkette var olan iletişim faaliyetlerinin çalışma potansiyeli olan kişiler üzerindeki etkisi nedir?

Potansiyel çalışanların şirketin mevcut işveren markasından nasıl haberdar oldukları ve çeşitli kaynaklardan edindikleri bilgilerin işveren marka imajını ne boyutta etkilediğini bilmemiz işveren marka yönetimi sürecinin sağlıklı sürdürülmesi için gereklidir. Doğru mesajın, doğru kişilere, doğru kanallar ile ulaştırılması ile sağlıklı bir marka iletişimi uluşturulabilir. Kullanılan mesaj etkili değilse kime ulaşırsa ulaşsın herhangi bir etkisi olmaz. Diğer taraftan bakıldığında mesaj doğru kişilere iletilmediği sürece önem yitirilecektir.

İşveren marka yönetiminin temel amacı şirketin çalışmak için tercih edilecek en iyi yer olmasıdır. Bu yönetimin etkinliğini ölçmek için şirkete gelen başvuruların sayısı ve niteliği, mevcutta çalışanların memnuniyet düzeyleri,performansları, şirket bağlılıkları ve devir hızı oranı ölçülmesi, ayrıca tüm bu oranların finansal tablolara nasıl yansıdığının da analiz edilmesi gerekmektedir (Ökten ve Okan, 2015; 21).

2.2.2. Marka Kimliğinin Tanımlanması

İşveren değerlemesi şirketin ne olduğunu açıklarken, ikinci aşamada şirket işveren marka kimliği oluşturularak, nasıl bir işveren olmak istendiği tanımlanır. İşveren marka kimliği, "Şirket olarak biz neyi temsil ediyoruz?", "Nasıl bir algı yaratmayı istiyoruz?" sorularına cevap verir ve işveren markasını yönlendirir (Ökten ve Okan, 2015; 25).

Marka kimliği genişletilmiş kimlik ve öz kimlik olmak üzere iki gruba ayrılır. Öz kimlik işveren markasının temel amacını içerir ve tüm gruplar için geçerlidir. Genişletilmiş kimlik ise anlamlı gruplar halinde organize edilir ve çalışan statüsüne ve niteliğine göre değişiklik gösterebilir.

İşveren marka kimliğinin bileşenleri iş özellikleri ve kurumsal özellikler olmak üzere ikiye ayrılır. Genel hatlarıyla bakıldığı zaman iş özellikleri çalışanlara duygusal ve fonksiyonel fayda sağlayan özelliklerdir.

Çalışan açısından oldukça önem arz eden ücret kazancı, iş güvencesi, şirketin sunduğu kariyer fırsatları ve fiziksel çalışma ortamı koşulları iş özelliklerini içinde yer almaktadır. Bunların içerisinde bir kısmı fonksiyonel yararlar olarak görülürken bir kısmı hem fonksiyonel hem de duygusal yarar olarak nitelendirilebilir. Örneğin çalışma saatleri yalnızca fonksiyonel yarar olarak düşünülebilir. Ancak kariyer gelişim fırsatı hem fonksiyonel hem de duygusal yarar olarak düşünülebilir. Çalışanlar için kariyer yönetimi planı yapılması çalışanların kişisel gelişimine katkı sağlayacağı gibi, aynı zamanda kariyer planlaması sonucunda aldığı eğitimlerle dikeyde ve yatayda pozisyon değiştirmesi, ek sorumluluk alanlarının oluşması ile birlikte ücret kazancında ve prestijinde de yükselme meydana gelebilecektir.(Jonze ve Öster, 2013; 5-10)

Şirketin sosyal sorumlulukları, etik kuralları ve şirketler arasındaki rekabet durumu kurumsal özelliklerini belirler. Aslında kurumsal özellikler iş özellikleri haricinde sağlanan duygusal faydaları içerir. Şüphesiz ki mevcutta çalışan kişiler ya da iş arama sürecinde olan kişiler için rekabet gücü yüksek bir şirkette çalışmak ya da çalışma fikri gurur verici bir olaydır. Şirketin çevreye duyarlı olması, müşteri memnuniyeti odaklı çalışması, şirket içerisinde saygı değerinin etkin olması duygusal yararlar içerebilir.

2.2.3. Çalışan Değer Önermesi

Çalışan değer önermesi, şirketin çalışanlarına sunduğu fonksiyonel ve duygusal yararları içerir. Çalışan değer önermesinin içerdiği tüm vaatler işveren marka kimliği içinde yer alır. Ancak marka kavramının özünde netlik ve basitlik bulunmaktadır. Bu sebeple şirket tarafından çalışanlara sunulan yararlar ve bunlar karşılığında çalışandan neler beklendiği ÇDÖ ile net bir şekilde açıklanmış olur. ÇDÖ süreci basit görünmesine karşın işveren marka yönetiminin en önemli basamağıdır.

Aşağıda ideal bir çalışan değer önermesinin nasıl olması gerektiği üzerinde durulacaktır. Çalışanların öncelikle işyerlerine güzel hislerle mutlu geliyor olmaları çok önemlidir. Aynı zamanda çalışanların işlerin icra ederken ne hissettikleri, işlerini severek yapıp yapmadıkları ya da zaman geçirerek çalışma saatinin dolmasını bekleyip beklememe durumu çok önemlidir. Tüm bu sebepler göz önüne alındığında güçlü bir ÇDÖ'de çalışanlara duygusal ve fonksiyonel fayda sağlamaktan öte, şirketin bir parçası olduklarında görevlerini yerine getirirken neler hissettikleri, işlerini sevip sevmedikleri, çalışma ortamından mutlu olup olmadıkları da değerlendirilmelidir. Çalışanlara sunulan fonksiyonel faydalar kişilerin sosyal hayatlarını etkilemediği sürede kısa sürede etkisini yitirecektir. Duygusal faydalar ise daha uzun süreli motive edici özelliğe sahiptir. Örnek vermek gerekirse kişiler zam aldıklarını öğrendikleri ilk vakitler mutlu olurken zamanla yaşam kalitesini de aldığı maaşa göre ayarlamaya başladıklarında alınan ücret tekrar yetmemeye başlayacaktır. Bunun tersi olarak kişileri prestijli bir şirkette çalışıyor olmak daha mutlu ve motive edecektir (Baş, 2011; 80-85).

Çalışanlara artı değer sunmakta güçlü bir işveren markasının özellikleri arasındadır. Kişi çalışırken şirketine fiziksel ve zihinsel fayda sağlamakta, bu faydanın karşılığında da elde edeceği değerler olmalıdır. Bu durum doğrudur ama doğru bir çalışan değer önermesi için eksiklikleri bulunmaktadır. Evet kişi şirketine fayda sağlamalı aynı şekilde şirketinden de çeşitli değerler alabilmektedir. Ancak; çalışanların elde ettiklerini rakip firmalarda aynı ölçüde sunabilirler. Bu demek oluyor ki çalışanları tutabilmek rakip şirketlere geçişini engellemek için sağlanan değerlerin rakip firma değerlerinden daha yüksek olması gerekmektedir.(Gaddam, 2008; 50)

İnsan zihninin olağan şeyleri kısa sürede zihinden sildiğine dair araştırmalar bulunmaktadır. Bu demek oluyor ki yukarıda bahsettiğimiz gibi şirketlerin çalışanlarını tutabilmesi için yalnızca artı değer sunması yetmeyecektir. Kendisini rakiplerinden ayrıştıracak, farklılaştıracak, mevcut çalışanların ilgisini çekecek değer önermelerinin üzerinde durması gerekmektedir.

Şirketler ÇDÖ ile vaat edilen faydaları karşılayabilecek kaynağa sahip olmalıdır. Kişilere bir şeyler vaat etmeden önce bu vaadin karşılanabilir olmasını ölçmek çok daha önemlidir.

ÇDÖ yöneticiler ile birlikte çalışanlarında karar süreçlerine katıldığı katılımcı bir yönetim anlayışını benimser. Daha önce de belirtildiği gibi sonrasında da markanın yerinin de açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Mevcutta çalışanların ya da potansiyel çalışanların bir şirketi neden başka bir şirket yerine tercih ettiklerinin anlaşılmasını sağlayacaktır. ÇDÖ'nün çalışanları mutlu edecek, teşvik edecek, çalışanlara ilham verecek halde hazırlanması gerekmektedir. Son ve en yorucu olan kısım ise çalışan görev tanımlarının pazarlama bakış açısı ile tekrar hazırlanmasıdır. Bu şekilde yapılmadığı durumlarda şirketin

çalışan değer önermesi hakkında bilgi alarak gelen bir kişi mevcutta bulunan görev tanımlarına baktığında önermeye uymayan görevlere rastlayabilir. Bu da daha ilk zamanlarda bir güvensizlik oluşturabilir.

2.2.4. Konumlandırma

Şirketler ancak rakiplerinden farklılaşarak güçlü bir işveren markası yaratmanın ilk adımını atabilirler. Hedef kitlenin fikirlerinde marka kimliği ile uyumlu farklılaşan bir değerin var edilmesiyle konumlandırma görülebilir. Konumlandırmada şirketleri işveren olarak farklı kılacak özellikler ve faydalar belirlenmektedir. İşverene marka kimliğinin oluşturulması ve çalışan değer önermesi sürecinde belirlenen şirketi rakiplerinden ayıracak ve şirketi ayrıcalıklı konuma yükseltecek özellikler daha da vurgulanarak ön plana çıkarılmalıdır.

Reklam ajansları şirketler için iletişim planları oluştururken mevcuttaki çalışanlar ve potansiyel çalışanlar için anlam ifade eden, işveren olarak şirketi rakiplerinden ayıracak, farklılaştıracak, olabildiğinde kısa ve net ve kişilerin duygularıma dokunacak ifadeler ile iletişim kurulmasına dikkat etmelidir. İnsanların hatırında kalmasının kolaylaştırılması için mesaj içeriğinin kısa olması önemlidir. İçeriğin insanın duygularına dokunan nitelikte ve içerikte olması insanda kalan etkisini artıracaktır.

Ries ve Trout konumlandırma yaklaşımı üzerinde ilk çalışmaları yapan kişilerdir. Onlara göre insanların zihninde mutlaka bir marka ile eşleşen bir özellik bulunmaktadır.

2.2.5. Uygulama

Çalışan değer önermesinde bulunan söz ve vaatlerin tutulması işveren markası yaklaşımının temelini oluşturmaktadır. İşveren marka yönetiminde sunulan tüm bu vaatlerin gerçekleştirilmesinde yetkili bir koordinatörün bulunmasının önemi çok büyüktür. Şirkette tutulması zor olan sözler verilmesi ve sözlerin yerine getirilmemesi sonucunda giderilmesi zor olacak büyük hasarlar meydana gelecektir. Sürecin farklı departmanlarda çalışan yöneticiler tarafından yönetilmesi faydalı olacaktır. Bu sayede farklı düşüncelerin işveren markasına yansıtılması sağlanacaktır.

Tüm şirketlerin işveren markası bulunmaktadır. Bu olgudan hareketle şirketlerin işveren markasını etkin yönetme zorunluluğu bulunmaktadır. Güçlü bir işveren markası için işletmenin sahip olduğu fiziksel varlıklardan ziyade kalifiye insan kaynakları yaratması, bu kaynağın tutundurulmasının sağlanması ve etkin bir yönetim sergilenmesi gerekmektedir.

3. İnsan Kaynakları Yönetimi Süreçleri ve İşveren Markası İlişkisi

3.1. İnsan Kaynakları Planlanması ve İşveren Markası

Şirketin vizyonunu gerçekleştirme yolunda yapılacakların belirlenmesi ve sistematik bir şekilde hazırlanması ve uygulanmasıdır. İnsan Kaynakları Planlanması ise işletme için gelecek dönemde ihtiyaç duyulacak işgücünün önceden öngörülmesi, iş ve dış faktör etkileri de dikkate alınarak nicel ve nitel yönden değerlendirilerek planlanmasıdır (Uğur, 2015; 59).

Şirketler sağlıklı bir şekilde vizyonuna ulaşmak istiyorsa şüphesiz ki etkin bir İKP yapması gerekmektedir. İKP kapsamında yapılan tüm çalışmalar özellikle mevcuttaki çalışanlar ile birlikte dışarıda şirketin ilişkisi bulunan şahıslar gözünde şirketin güvenilirliğini, bilinirliğini, saygınlığını artırmaktadır. Potansiyel çalışanlar şüphesiz ki ne istediğini bilen, nitelikli çalışanları bulunan bir şirkette çalışmak isterler. Bu kapsamda güçlü bir insan kaynakları planlaması olan şirketlerin içeride ve dışarıda da işveren markası konumu yüksek olacaktır. İKP'sı şirketin ihtiyacı olan net personel sayısı belirlenebilir. Etkin İKP'si olmayan şirketler çalışan arz ve talebini sağlıklı belirleyemeyeceği için fazla ya da eksik çalışan ile faaliyetlerini yürütmek durumunda kalacaktır. Bu durum sonucunda şirket eksik çalışan ile faaliyet göstermesi durumunda mutlaka yapılan işler aksayacak, şirketin sunduğu hizmet ve ürün kalitesi düşecek, çalışanların motivasyonu giderek azalacak ve mutsuz çalışmaya başlayacaklardır. Tüm bunların etkisi ile şirketin ticari müşterileri gözünde marka imajı düşmeye başlayacağı gibi, iç müşterileri olan çalışanları ile potansiyel çalışanları gözünde marka imajı giderek düşmeye başlayacaktır. Yanlış bir İKP ile şirkette aşırı fazla iş gören olması durumunda ise etkisiz personel oluşmaya başlamakla birlikte personel maliyetlerinde de giderek yükselmeler meydana gelecektir. Bu durum şirket bütçesinde açık vermeye sebep doğrulabilir. Şirket personel bütçesinin denkleştirilmesi için ilk yapılacak maalesef ki personel işten çıkarmaya gitmek olacaktır. İşten çıkışlar mevcutta çalışanların kurum bağlılığını ve sadakatini olumsuz yönde etkilemektedir.

Tüm bu etkenler ile çalışma ortamında oluşan huzursuzluk hem mevcut çalışanları mutsuz edecek, potansiyel çalışanları ve şirketin ilişkisi bulunan iş ortaklarının gözünde olumsuzluk yaratacak, şirketin işveren marka imajını zedeleyecektir. Bunların sonucunda da şirketin yine ticari müşteriler tarafından hiç tercih edilememesine ya da tercih edilme oranının düşmesine sebebiyet verecektir. Ayrıca şirkette çalışma ihtimali olan potansiyel işgücünün işe şirketi tercih etme oranının düşmesine neden olacaktır. Sonuç olarak amacına, vizyonuna ulaşmak yolunda faaliyet gösteren şirketler hem iç müşterilerine hem de dış müşterilerine ve iş ortaklarına karşı güçlü bir işveren marka imajı yaratmak istiyorsa, gelecekte oluşacak ihtiyaçları doğrultusunda etkin bir insan kaynakları planlaması hazırlamalı, bu planı değişen iç ve dış çevre koşullarına göre sürekli kontrol etmeli, değişiklikler olması durumunda revize etmeli, etkin bir şekilde uygulamalı, ve sürekli gelişmelerden yönetim takımını haberdar etmelidir.(Punjaisri ve Wilson, 2007; 62)

Doğru bir insan kaynakları planlamasının amaçlarından birisi de şirket amaçları ve çalışan amaçlarını aynı noktada buluşturabiliyor olmaktır. Şirketin gelişimi ile birlikte çalışanların kariyer yükselişleri de aynı oranda gerçekleşecektir. Bu sayede mevcut çalışanların işveren marka algısı giderek artacaktır.

3.2. İşe Alım Sürecinin İşveren Markası Üzerine Etkisi

İnsan kaynakları fonksiyonlarından birisi de sağlıklı bir İKP sonrasında bu İKP'ye uygun çalışan seçme ve yerleştirme sürecidir. Şirketin çeşitli birimlerinde ihtiyaç duyduğu sayıda ve istenen özelliklere göre çalışan araştırılması ve şirkete en uygun, nitelikli ve verimli çalışacak adayın bulunması sürecini kapsamaktadır. Buluna bu kişiler birimde en çok verim alınabilecek pozisyonda çalışması üzerine yerleştirilir.

Etkin bir seçme, seçilen adayın işe alınması ve yerleştirilmesi sürecini belli başlı özellikleri barındırması gerekmektedir. Kanunlara uygun hareket edilmesi, seçme sürecinde tüm adaylara eşit ve adil davranılması, sürece başlamadan önce gerekli olan iş analizi ve görev tanımı belirleme süreçlerinin tamamlanmış olması, seçilecek kişinin tüm değerlendirmeler sonucunda maksimum performans ile çalışacağına inanılması, çalışana yapılan yatırım sonrasında da şirkete yatırım getirinin daha fazla olacağına inanılması bu özellikler arasındadır (Barutçugil, 2004; 259). Tüm bu özellikleri içerisinde barındıran süreç tamamlanması durumunda kısa ve uzun vadede hem şirkete hem de çalışana katkı sağlayacaktır.

İKP'ye göre yapılan etkin bir seçme, işe alma ve işe yerleştirme süreci mevcut şirket çalışanlarının motivasyonunu olumlu yönde artmasına sebep olacak, şirket bağlılığını artıracak, çalışanların iş tatmin düzeylerini artıracaktır. Tüm bunlar kişilerin iş performanslarının artmasıyla doğru orantılı olarak şirketin de performansını artıracaktır (Erdemir, 2007; 7). Ayrıca seçme ve yerleştirme süreci sonrasında şirkete doğru iş gücünün yerleştirilmesiyle şirkete yeni yetenek, heyecan, hareketlilik, farklı bakış açısı kazandırılacaktır. Tüm bu yaralar içeride ve dışarıda bulunan iş ortalarına karşı güçlü bir işveren marka algısı yaratacaktır. Huzurlu ve mutlu bir kurumsal yapı oluşturulması için seçme ve yerleştirme sürecinin hassas ve etkin bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. İyi yönetilmeyen bir seçme ve yerleştirme süresinde şirkete kurum kültürüne uymayan, işin gereklerine uymayan, beceriksiz ve yeteneksiz kişilerin şirkette barınmasına sebep olacaktır. Bu durumlar sonucunda işveren markası olumsuz yönde etkilenir, istenilen nitelikte çalışanlar gözünde işveren marka algısı ve şirketi tercih etme oranı düşer. Çalışmakta olan kişilerde de işveren marka algısı düşeceği için çalışma isteğinde, motivasyonunda ve performansında düşüklükler olmakla birlikte işten çıkışlara da sebebiyet verebilir.

Şirketler işveren markasının yükselişine önem veriyorsa etkin bir seçme, işe alma ve yerleştirme süreci yönetmekte mecburdur.

İşe alma süreçlerine pazarlama bakış açısı bakıldığı zaman işe alma sürecindeki temel faaliyet ve temel bakış açısı ile pazarlama faaliyetleri ve bakış açıları arasında benzerlikler olduğu gözlemlenmektedir. Bunların ilki esasında çevresel faktörlerin benzerliğidir. Her ikisi de çevresel faktörlerden etkilenmek ile birlikte sürekli piyasa analizine değişikliklerin takibine ihtiyaç duyarlar. İkinci ortak özellik ise her iki kavramda belli bir kitleyi çekme çabaları bulunmaktadır. Çekiciliğin sağlanması için sunulan hizmet ya da ürünün de geliştirilmesi ve farklılığının sağlanması gerekmektedir. İşveren marka imajı işe alım süreci öncesinde potansiyel çalışanlar içinde oldukça önemli bir konudur. Güçlü bir işveren markası şirketi iş arayan potansiyel çalışanların gözünde çalışılması muhteşem bir yer olarak oluşturur. İşveren markası imajı ihtiyaç duyulan pozisyon için ilan açıldığında ilana başvuru sayısını artıracaktır (Ökten ve Okan, 2015; 47-48).

Hedef kitleye ulaşmayı hedeflerken belli stratejilerin uygulanması ise bir diğer yöndür. İletişim kanalının seçilmesi ve iletişim mesajını belirlenmesi hem işe alma faaliyetleri hem de pazarlama faaliyetleri için oldukça önem arz etmektedir. Etkin bir iletişim stratejisi ile şirkete nitelikli aday çekmenin yanında şirket işveren algısının da artmasına katkı sağlanmaktadır. Pazarlamacılar ve insan kaynakları çalışanları esasında çalışmalarını belli bir kitleyi çekmek için yaparlar, bu bölümlere ulaşabilmek için de farklı faaliyetler yürütmeleri gerekebilecektir. Bununla birlikte başvuruda bulunan kişilerin şirket ile ilk görüşmeyi kiminle ve nasıl yaptığı da çok önemli bir husustur. Görüşmecinin görüşme sırasındaki ifadeleri ve davranışları ile iş özelliklerin ve şirket özelliklerini doğru aktarıyor olması gerekmektedir. Doğru bir mülakat süreci adayın gözünde işveren marka algısını artıracaktır.

İşe alma ve pazarlama faaliyetlerinin benzer paralellikte gitmesi işe alım sürecinin etkinliğini şüphesiz ki artıracaktır. Aynı zamanda işveren marka algısının da artmasına sebep olacaktır. Pazarlama ve işe alma süreçlerinde var olan kavramların ilişkileri aşağıdaki tablo ile ilişkilendirilmiştir.

Tablo 1.2. Pazarlama ve İşe Alma Kavramları Arasındaki İlişkiler

Pazarlama Kavramlarının Bazıları	İşe Alma Kavramlarının Bazıları
Pazarlama Kavramı	İşe Alma Karması
Şirket İmajı	Şirket İşveren İmajı
Marka Değeri	İşveren Marka Değeri
Müşteri Memnuniyeti	Aday Memnuniyeti
Müşteri İlişkileri Yönetimi	Aday İlişkileri Yönetimi
Müşteri veya Pazar Yönlülük	Aday Yönlülük

Pazarlama süreçlerinde müşteri beklentilerine uygun ürün ve hizmetler geliştirilirken, insan kaynaklarında ise işler potansiyel adaylara pazarlanmaya çalışılmaktadır. Adaylara gerçekçi iş sunumları ile işle ilgili eksiksiz tam bilgi verilmesi gerekmektedir. Pazarlama karmasının ikinci kavramı ise fiyattır. Bu kavram insan kaynakları süreçlerinde pozisyonun ücretine işaret etmektedir. Ticari müşterilerin ürünü tercih etme etkenlerinden biri nasıl fiyat ise, potansiyel çalışanların şirkette çalışmayı tercih etmelerindeki önemli nedenlerden birisi de pozisyonun ücret ve yan hakları olacaktır. Pazarlamanın dağıtım yani ürün ya da hizmetin doğru yer ve zamanda müşterilere ulaştırılmasını sağlayan kavramı, insan kaynakları işe alım sürecinde ise çalışan bulma çabalarına denk gelmektedir. Tıpkı müşteriler gibi adaylar da öncelikle şirketin işveren marka imajını inceleyecektir. Şirketin hangi şehirde, hangi sosyal ve kültürel çevre eşliğinde faaliyet gösterdiği önemli hale gelmektedir. Pazarlama karmasının son kavramı ise tutundurmadır. Ticari müşterileri ürünü ve hizmeti almaya ikna etme ve kurulan iletişimin sürekli hale gelmesi sürecini kapsayan tutundurma, işe alma süreçlerinde çalışan seçme faaliyetlerini kapsamaktadır. Çalışanı şirketi tercih etmeye ikna etmek için adaylarla seçme süreci boyunca doğru ve olumlu bir iletişim modelinin kullanılması gerekmektedir. Seçme sürecinin belli kriterler bazında eşit ve adil yapılıyor olması, tüm süreç hakkında doğru ve gerekli zamanlarda adayların süreçle ilgili bilgilendiriliyor olması adayların tutundurulmasını etkileyecektir. Aynı zamanda süreç hala devam ederken zihinlerindeki işveren markası algısı yükselerek şirkette çalışma isteği artacaktır. Adaylar için bir diğer önemli olan husus ise görüşmeyi yapan kişilerin görüşme esnasındaki davranışları, pozisyon ve şirket hakkındaki bilgi seviyeleridir. Adayların kararları üzerinde şirketteki ilk iletişim kurduğu kişi ile iletişimi çok önemlidir. Bunların yanı sıra görüşme yapılan ortamın fiziki koşulları da kişilerin aklındaki işveren markası algısını etkilemektedir.

İşveren marka yönetimi ile işe alım süreçlerinin verimliliğinin artırıldığı gözlemlenmektedir. Verimin arttığını, sürecin etkinliği ölçmek için aşağıdaki göstergelerden yararlanılabilir (Baş, 2011; 124).

- İşe alınan çalışanların performansı,
- İşe alınan çalışanların başarısızlık oranları,
- İşe alınan çalışanların işten ayrılma oranları,
- Yeni çalışan işe alımının talep edilen zamana göre tamamlanması oranı.
- İşe alınan çalışanların iş tatmini ve motivasyonu düzeyi,
- Mevcut çalışanların rakip şirketlere geçiş yapma oranı ve rakip şirketlerden çalışan çekme oranı,
- Çalışan yetenek ve niteliklerinden kaynakları şirket projelerinin gecikme oranı,

- Çalışan turnover oranı,
- Geciken proje sayısı,
- İşe yeni başlayan çalışanların oryantasyon süreleri,
- İşe yeni başlayan çalışanlardan ne kadar süre sonra verim alındığı,
- İşveren markası yönetiminin uygulanmasının ardındanilan ve tanıtım giderlerinde sağlanan artış ya da azalış.

3.3. Eğitim Ve Geliştirme Sürecinin İşveren Markası Üzerine Etkisi

Gelişen bilgi sistemlerine ve teknolojilere uyum sağlayabilmek için şirketlerinde çalışanlarını sürekli gelişimlerini destekleyebilmeleri için İKY'nin en önemli fonksiyonlarından birisi olan eğitime önem vermeleri gerekmektedir. Dünyada var olan sürekli gelişime teslim olmamak için en büyük yatırım kaynağı olan iş gücünün sürekli eğitilmesi ve geliştirilmesi bir gerekliliktir. Çalışanın ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda sürekli geliştirilmesi şirketin diğer şirketler ile rekabeti noktasında üstünlük sağlamasını ve şirket faaliyetlerinin sürekliliğini sağlayacaktır. İnsan kaynakları açısından eğitim ve gelişim faaliyetleri şirketteki çalışanların sorumlulukları altındaki görevleri daha verimli bir şekilde yerine getirmeleri, daha etkin olabilmelerin sağlamak amacı ile kişilerin bilgilenmelerini, davranış ve tutumlarının şirkete ve hedeflere uygun şekil almasını, yeni beceri, yetkinlik ve başarılar kazanılması için yapılan tüm faaliyet ve çalışmaları içermektedir (Uğur, 2015; 100).

Eğitim faaliyetlerinde süreklilik, eğitime katılma, eğitim verenlerin yetkinliği önem arz etmektedir. Tüm bu ihtiyaçlar doğrultusunda eğitim planlanmalı, uygulanmalı ve son aşamada eğitim sonuçlarının ölçülmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir (Sabuncuoğlu, 2013; 127). Şirketin tüm bu süreçleri yönetmekle birlikte ekonomik ve sosyal faydaları da gözeterek sistematik ve etkili bir şekilde uygulaması gerekmektedir.

Eğitim ve gelişim faaliyetlerin şüphesiz ki şirketlere birçok faydası bulunmaktadır. Çalışanın şirket içerisindeki eğitim faaliyetlerinin ilki oryantasyon eğitimi ile başlamaktadır. Etkin bir oryantasyon eğitimi çalışanın kurumsal bağlılığının oluşmasını sağlayacaktır. Eğitim ve gelişim programlarının etkin planlanması zaman ve maliyetlerde tasarruf sağlayacaktır. Yine etkin bir eğitim ve gelişim programı ile doğru işin doğru yerde ve zamanda yapılması ile iş verimliliklerin artmasına, çalışanların çalışma ortamına adapte olmasına ve uzun soluklu çalışmasına zemin hazırlayacaktır.

Çalışanların iş başında ya da işyeri dışında eğitim alıyor olması, çalışanların eğitilmesi ve geliştirilmesinin yanı sıra şirket faaliyetlerinin de verimliğinin, ürün ve hizmetinin kalitesinin artmasını sağlayacaktır. Tüm bunlar içeride ve dışarıda işveren marka imajını kişilerin gözünde yükseltecektir. Aynı zamanda bu eğitim ve gelişim faaliyetlerinin sürekliliğinin sağlanması ile çalışanların, potansiyel çalışanların ve içeride ve dışarıda yer alan iş ortaklarının gözünde işveren marka algısının da sürekliliği olacaktır (Ergin, 2017; 61).

İşveren marka algısı yaratmak, şirketin bilinirliğini artırmak, rakiplerinden farklılaşmak isteyen bir şirket kendisini ve çalışanlarını sürekli eğitip geliştirmediği sürece maalesef ki bu algıyı yakalayamayacaktır. Nasıl ticari müşterilerine karşı ürününün ve hizmetinin kalitesini artırmak için sürekli gelişmeleri takip etmesi gerekiyorsa işveren marka algısını yaratmak için de potansiyel çalışanların ilgisini şirkete çekebilmek için içerideki çalışanların sürekli eğitim ve gelişimine önem vermesi gerekmektedir. İşveren marka algısını bir defa yakalamak yeterli olmayacaktır, rakiplerinin kendisine yetişmesi ve farklı bir tarafları kalmaması durumunda bu algı yitirilecektir. Öyle ki işveren marka algısının sürekliliğinin sağlanması için mevcut ekibin güncel mevzuatlara, çağın gerekliliklerine ve bilişim ve teknolojik gelişmelere göre sürekli eğitilmesi gerekmektedir.

3.4. Kariyer Yönetimi Sürecinin İşveren Markası Üzerine Etkisi

İş hayatı boyunca çalışanları statü olarak bulundukları seviyeler ve görevini yerine getirirken ki sorumluluk alanları ve bulunduğu statüdeki davranış ve tutumlarının tümü kariyer sürecini ifade etmektedir. Çalışanlar iş hayatlarında sürekli aynı seviyedeki bir görevde kalmak istemeyecek kendileri için bir kariyer planlamak isteyeceklerdir. Şirketten beklentileri ise şirkette kariyer planlarında bulunan bir görev açılması durumunda kendilerini bu göreve yerleştirmeleri olacaktır. Şirketler ise hem etkinlik hem de zaman kaybı yaşamamak için kişilerin kariyer planlamasını desteklemeliler. Kariyer geliştirme planları ise çalışanların kişilerin kendilerinin öngördüğü kariyer planlamaları ile şirket hedeflerinin entegre edilmesidir.

Etkin bir kariyer planlanması ve yönetimi için hem çalışana hem de şirkete düşen görevler bulunmaktadır. Çalışanların kariyer programlarına ilgi alaka göstererek, kişisel bilgi ve beceri düzeylerini belirlemesi, amaç ve hedefleri doğrultusunda ihtiyaçlarını belirlemesi, şirketin kendisine sunduğu kariyer fırsatlarını değerlendirmesi görev ve sorumlulukları arasındadır. Şirketlerin ise; kariyer yönetimi etkenlerini belirlemek, sistemli bir yükselme alt yapısı hazırlamak, çalışanın ve şirketin performansı yükseltmek için çalışmalar yapmak, kariyer yönetimi ile ilgili departman yöneticilerini ve çalışanları bilgilendirmek, çalışanlara yetkinlikleri ve özellikleri doğrultusunda kariyer pozisyonu belirlemek görev ve sorumlulukları arasında yer almaktadır (Uğur, 2015; 209).

İKY'nin planlayacağı ve uygulayacağı etkin ve verimli bir kariyer yönetimi ile çalışanlar kariyer hedeflerine ulaşacak, kariyer programlarının planlanması ile kalifiye çalışanlar ve yöneticiler yetişecek, beklentileri karşılanan çalışanın iş motivasyonu artacak, bu durum çalışma performansına yansıyacak ve iş verimi artacak, şirkete inancı ve bağlılığı artacaktır. Bir şirketin potansiyel adayların kariyer planlamalarına ve kariyer beklentilerine cevap vermesi, kariyer fırsatlarının yatayda ve dikeyde fazlaca olması nitelikli adayları başvuru sayılarını artırarak şirkete çekme oranlarını da yükseltecektir. Adil ve fırsat eşitliği ilkelerini benimseyerek kariyer yönetimi gerçekleştiren firmalar mevcut çalışanlarının ve potansiyel çalışanlarının gözünde işveren marka algısını olumlu yönde oluşturmuştur. Çalışanların kariyer beklentilerinin karşılanması hem kendisinin hem de markanın saygınlık kazanmasını sağlar.

Anlatıldığı gibi kariyer yönetimi süreçleri işveren marka algısını olumlu yönde etkilemekle birlikte, işveren marka algısını kazanmış bir firmanın marka algısının sürekli gelişmesini ve sürdürülebilirliğini sağlaması için çalışanlarının gelişimine doğru orantılı kariyer planlamasına da özen göstermesi gerekmektedir. Bu iki süreç şirket var olduğu sürece birbirini destekleyecektir.

3.5. Performans Yönetimi Sürecinin İşveren Markası Üzerine Etkisi

Performans yönetimi şirketin vizyonunu, amaç ve hedeflerini gerçekleştirmek için çalışanlarının amaç ve hedefleri ile ortak noktada buluşma anlayışının şirket içerisinde benimsenmesi, çalışanların bu amaç doğrultundaki faaliyetlerini yönetme, değerlendirme, ücretlendirme, ödüllendirme ve geliştirme süreçlerini kapsamaktadır (Barutçugil, 2004; 334).

Performans yönetiminin amaçları arasında şirket vizyonuna ulaşmak için gerekli performans kriterlerini belirlemek, çalışanlardan beklenen performansı karşılaştırarak değerlendirmek, yönetici ve çalışan ilişkilerini geliştirmek, çalışanları gelişimini sağlamak, yüksek performans belirlenmesinin ardından çalışanları ödüllendirerek motivasyonlarını artırmak bulunmaktadır. Performans değerlendirme sonuçları ayrıca İKP, eğitim ve gelişim, kariyer yönetimi, ücretlendirme ve işten çıkış süreçlerinde de aktif kullanılacak bir veri olarak önem arz etmektedir.

Yüksek performans ile faaliyet gösteren çalışanlara sahip bir şirket kendi performansını da doğru orantılı olarak artıracak, hızlı nakit akışı ile karlılık oranını artırarak değişen piyasa koşullarına daha hızlı adapte olarak tercih edilirliğini artıracaktır. Etkin bir performans yönetimi mevcut çalışanların işveren marka algılarının yükselmesini, şirket bağlılığının artmasını, iş tatmininin ve ödüllendirme sistemi ile maddi kazancın da artmasını sağlamaktadır. Şirkette çalışma potansiyeli olan kişiler açısından bakıldığında kişiler her zaman alanında performansı yüksek şirketler çalışmak istemektedir. Bu taraftan bakıldığında şirket faaliyetlerini hızlı, etkin ve verimli olması potansiyel çalışanlar gözünde işveren marka algısını yükseltecektir. Tüm bunların sayesinde şirket dışarıda güvenilir bir algı oluşturacaktır.

İşveren marka algısını oluşturmuş şirketler bu durumun sürekliliği sağlamak içi şirket performansı ile doğru orantılı olarak çalışanlarının da performansını sürekli geliştirmesi gerekecektir. Çalışanlarının performansını ölçümlemeyen şirketler çalışanları ile aynı hedefe koşamayacak ve uzun vadede giderek şirket performansı düşecektir. Bu durum ticari müşterilerin gözünde marka algısını düşürmekle birlikte, mevcut çalışanların, potansiyel çalışanların ve iş ortaklarının gözünde işveren marka algısını düşürecektir (Uğur, 2015; 186).

3.6. Ücret Yönetimi Sürecinin İşveren Markası Üzerine Etkisi

Şüphesiz ki faaliyetleri ile şirketi doğrudan etkileyebilen çalışanlar şirketin en önemli paydaşıdır. Şirketin kararlarından doğrudan etkilenmektedir. Çalışanların işletmelerden maddi ve manevi birçok beklentisi bulunmaktadır. Bu beklentiler çalışması karşılığında maaş, yan haklar, iş güvencesi, eğitim ve gelişim

olanları ve kariyer olarak özetlenebilir. Hangi açıdan olursa olsun ücret faktörünün çalışanlar tarafından tatmin edici bir yönü, işe bağlılık oranını artırıcı ve sonuç olarak da performansını artıracak bir etkisi bulunmaktadır. Bu etkiler ile İKY ücret yönetimi fonksiyonu ile hem mevcutta çalışan personelinin motivasyonunu, performans artışını, verimliliğini ve şirkete bağlılığını sağlarken aynı zamanda potansiyel işgücünün de şirkete algısını yükselterek, şirketin çekiciliğini sağlar. Çalışanlar maaş ve ikramiyenin yanı sıra ekonomik olmayan farklı yan haklar konusunda da beklenti taşırlar. Şirket ve çalışan arasındaki ilişki sonucunda oluşan motivasyon etkenleri işveren marka bilgisini oluşturmaktadır (Ergin, 2017; s.64).

Bu taraftan bakıldığı zaman ücret ve yan haklar etkin bir İKY sonrasında oluşturulan iyi bir çalışma ortamının etkileri sonrasında hem mevcut çalışanlara hem de şirkette çalışma potansiyeli olan kişilere pozitif bir işveren marka algısı sunmaktadır. Bu durum hem beklentilerinin karşılanacağı hem de çalışırken harcadığı emeğin karşılığını alacağını gösterir.

Ücret yönetimi fonksiyonu ile diğer İKY süreçleri koordineli bir şekilde uygulanmazsa; çalışanlar mevcut hedeflerini değiştirerek, aynı işe aynı ücreti ya da daha fazla ücret veren farklı rakip firmaları tercih edebilirler. Bu durum da işveren marka algısını düşürecektir. Etkin bir ücret yönetimi uygulayan şirketler potansiyel çalışmalar arasında daha yetkin, bilgi, beceri ve yetenekli adaylar tarafından ilgi görerek başvuru oranını artıracaktır.

3.7. İşveren Markasının İşten Ayrılma Süreci Üzerine Etkisi

İşveren markası marka haline gelmiş bir şirketin mevcuttaki çalışanlarını memnun ederek şirkette tutma aynı zamanda da potansiyel çalışanları da şirkete çekmenin bir diğer adı olarak tanımlanabilir. Esasında işveren markasının temel hedef kitlesi mevcut ve potansiyel çalışanlardır. İşveren marka algısı şirket ve çalışanları arasında olumlu bir sinerjisi yakalama ve çalışma ortamındaki refahı artırmayı sağlamaktadır. Bu durumda şirket bağlılığı, iş tatmini ve motivasyonu yüksek çalışanlar sağlayacaktır.

Çalışanların duygularına dokunan, fırsatlara ve beklentilere ulaşmayı kolaylaştıran, çalışan ve şirket arasındaki ilişkiyi geliştiren, şirketin rekabet edebilirliğini artıran işveren markası kavramının en belirgin özelliği stratejik insan kaynakları faaliyetleri amaçları ile de aynı yönde çalışan işten ayrılma oranlarını düşürmektir. Böylelikle çalışan devir hızı da düşecektir (Baş, 2011; 42).

Şirkette işten ayrılma oranının hem şirket üzerinde hem de çalışan üzerinde olumsuz yansımaları bulunmaktadır. Şirket açısından değerlendirildiğinde bünyesinde çalışmakta olan işin gereklerine göre yetiştirilmiş, kuruma adapte, vasıflı çalışan kaybı birimin ve şirketin otomatik olarak verimi ve performansını düşürecektir. Bununla birlikte mevcutta aynı birimde çalışan kişilere de fazla görev ve sorumluluk eklenmesi durumunda motivasyonları ve performansları düşecektir. Ayrılan çalışan açısından bakıldığında ise kendi özellik ve yeteneklerine uygun iş bulma sürecinde maddi kayba uğrayabilirler (İçergen, 2016; 20-22).

Şirketlerde üst yönetimin ve direk yöneticilerin tutum ve davranışları da çalışanların işten ayrılma niyetleri üzerinde etki sahibidir. İKY süreçleri içerisinde de yer alan kişilerin eğitim ve gelişimine destek verilmesi, kariyer planlamalarının yapılması bilgi ve becerilerinin artırılması aşamalarında çalışanların yöneticilerinin de destekleyici rol almaları gerekmektedir. Bu etkenler kişilerin işten ayrılma niyetlerini etkilemektedir. İşveren markası açısından baktığımızda şirketlerde İKY uygulamalarının sosyal sorumluluk anlayışı kapsamında rol alması, sosyal sorumluluk algısı ve işveren marka algısı ile birlikte rakiplerinden ayrışıyor ve farklılaşıyor olması mevcut çalışanlarının işten ayrılma niyetleri üzerine olumsuz etkisi olacaktır.

Çağın gereklerine uygun yaşamanın zorunlu bir durum olduğu günümüzde sürdürülebilir bir işveren marka algısı yaratmak isteniyorsa şüphesiz ki örgütsel devamlılığında sağlanması gerekmektedir. Bu durumda işten ayrılma oranlarının ve çalışan deviz hızının minimize edilmesi şarttır. Çalışan devir hızı yüksek olan şirketlerin işveren markası açısından karşılaşacağı olumsuz durumlar aşağıdaki gibidir (Ören ve Yüksel, 2012; 47):

- Çalışan devir hızı şirketin markalaşmasını olumsuz etkileyecektir.
- Çalışan deviz hızı yüksek olan şirketlerde modern bir İKY olmadığı görüşmektedir.
- Çalışan devir hızı kavramı markalaşmamış, bünyesinde nitelikli yetkin çalışan barındırmayan şirketler ile özdeşleşmektedir.

- Çalışan devir hızı yüksek olan şirketlerin, rakip şirketlerle rekabet edebilirlik oranı düşecektir.

Özetle işten ayrılma oranları ve çalışan devir hızı oranları yüksek olan şirketler mevcut çalışları ve potansiyel çalışanlar gözünde işveren marka algısı düşük, çalışılmayacak firma olarak yer almaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada İKY süreçlerinden İKP, seçme ve yerleştirme, eğitim, kariyer planlaması, performans değerlendirmesi, ücretlendirme süreçlerinin işveren markası üzerine etkisi, ayrıca işveren markasının işten ayrılış süreçleri ve çalışan memnuniyeti üzerine etkisi incelenmiştir.

Günümüz bilgi teknoloji toplumunda rekabet koşulları giderek artmaktadır. Artan rekabet koşulları içerisinde şirketler devamlılığını sürdürebilmeleri için ürün kalitesi ve şirket karlılığına önem vererek şirketin marka değerini güçlendirmektedirler. Artık ürünleri markalaştırmanın yanı sıra şirketlerinin kendilerini de markalaştırmaya ihtiyaçları olduğunun, bu süreçte de İKY uygulamalarının büyük önem arz ettiğinin farkına varılmıştır. Şirketlerin markalaşmak için iletişime duyduğu ihtiyaç sebebi ile insan kaynaklarının da kendi süreçlerini yapılandırması gerekmiştir. Zaman içerisinde İKY sınırlarını genişleterek işveren markası yönetimini kendi süreçleri içerisinde içselleştirmiştir. Stratejik işveren markası yönetimi ile şirketler kendilerini markalaştırarak mevcut çalışanlarına, şirkette çalışma potansiyeli olan kişilere karşı ortak mesaj iletişimini kullanarak şirket imajını, bağlılığını ve çekiciliğini oluşturabilmektedirler.

İşgücü piyasalarında nitelikli çalışanı işletmeye kazandırmanın yöntemleri değişmektedir. Günümüzde sadece yüksel ücret ve özlük hakları çalışanlara cazip gelmekte yetersiz kalmaktadır. Bu kapsamda işverenlerin fark yaratma çabası "İşveren Markası" kavramının önem kazanmasına neden olmuştur. İşveren markasının, nitelikli işgücünün talebini arttırmada pozitif etki ettiği literatürde farklı kaynaklarda ifade edilmektedir. Bu kapsamda işgücünün insan kaynakları yönetim süreci ile karşı karşıya gelmeden işveren markası ile ilişkisi vurgulanmaktadır. Bu süreç, İKY ve işveren markası arasındaki gelecekte daha da kuvvetlenecek ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak şirketler İKY uygulamaları kapsamında geleceği tahmin ederek faaliyetlerini etkin bir şekilde yapabilmek ve sürdürülebilirliğini sağlamak için amaç ve hedefleri doğrultusunda insan kaynaklarını planlamalıdır. Planlamalar doğrultusunda ihtiyaç dahilinde nitel ve nicel gerekli özellikte çalışanı şirkete çekip en yüksek fayda sağlayacağı birime yerleştirmelidir. Çalışanın ve pozisyonun ihtiyaç duyacağı eğitimleri planlamalı ve uygulamalı, sürekli gelişimlerini sağlayarak kariyer planlamalarını yapmaları, mutlu ve motive çalışmalarını sağlamak için planlamalar yapmalıdır. Şirkete bağlılıklarını ve iş tatminlerini sağlayacak düzeyde ücret sistemi belirlemeli, çalışanların şirket kararlarına katılım oranını arttırmalı, çalışanlar arasındaki iletişim kanallarını artırmakla birlikte şirket içerisindeki ilişkileri geliştirmeli, sağlıklı ve güvenilir çalışma ortamını sağlamalı, iş verimliliğini artıracak sistemleri geliştirmelidir. İşveren markası ve insan kaynakları fonksiyonlarının birbirlerini desteklemesi ve sürekliliği sağlanması işveren markasının algısının işgücü ve toplum nezninde artmasını sağlayacaktır. Çışanlar ve potansiyel çalışanlar için "çalışılması en iyi yer" algısını yakalanarak, işten ayrılma oranlarını düşürüp, çalışan memnuniyeti ve motivasyonu arttırılacaktır.

Kaynakça

Aktuğlu, Işıl Karpat. Marka Yönetimi Güçlü ve Başarılı Markalar İçin Temel İlkeler, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.

Ambler, T. ve Barrow, S. (1996). *The Employer Brand",* Journal of Brand Management, 4 (3): 185-206.

Balaban, Özlem. Uygulamalı İnsan Kaynakları Yönetimi Basılmamış Ders Notları, Sakarya, 2013.

Barutçugil, İsmet. Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi, İstanbul, Kariyer Yayıncılık, 2004.

Baş, Türker. İşveren Markası Yüksek Nitelikli Çalışanları Çekmenin ve Elde Tutmanın Anahtarı, İstanbul, Optimist Yayıncılık 2011.

Bingöl, Dursun. Personel Yönetimi**,** İstanbul, Beta Yayıncılık, 1997.

Çakır, S. (2015)."*İşveren Markası Yönetim Sürecinde Strateji ve Uygulamaların İncelenmesi: Türkiye'deki Şirketlerin İnsan Kaynakları Yöneticilerine Yönelik Bir Araştırma*", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (40): 674-689.

Demir, M. (2014). *"İşveren markası ve işveren markasının çalışan memnuniyeti üzerindeki etkileri"*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Organizasyonu Anabilim Dalı.

Erdemir, E. (2007)."*İşe almada aday odaklılık: kavramsal çerçeve ve ölçek geliştirme"*, Yayımlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.

Ergin, R. (2017)."*İnsan kaynakları yönetimi bakımından kurumsal imaj ve İller Bankası Anonim Şirketi üzerine bir araştırma"* Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, Gazi Üniversitesi İşletme Organizasyonu.

Fındıkçı, İlhami. İnsan Kaynakları Yönetimi, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 1999.

Gaddam, S. (2008). "*Modeling Employer Branding Communication: The Softer Aspect of HR Marketing Managemen*t", The Icfai Journal of Soft Skills, 2 (1): 45-55.

İçergen, H. (2016*)."İşveren markası ve insan kaynakları yönetimi uygulamalarının işten ayrılma niyetlerine etkileri: Turizm sektörü üzerine bir araştırma",* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Bilişim Sistemleri Anabilim Dalı.

Okan, Elif. Şimdi İşveren Markası Zamanı*,* İstanbul, Türkmen Kitabevi, 2015.

Öksüz, B. (2012)."*İşveren Markası Yönetimi Sürecinde İletişimin Önemi*", Selçuk İletişim, 7 (12): 14-31.

Punjaisri, K. ve Wilson, A. (2007). "*The Role of İnternal Branding in the Delivery of Employee Brand Promise*", Brand management, 15 (1): 57-70.

Şahin, Levent. İşletmelerde Stratejik Eğitim Yönetimi: Klavuz Model, İstanbul, Sentez Yayıncılık, 2017.

Tosun, Nurhan Babür. Marka Yönetimi, İstanbul, Beta Basım Yayın, 2014.

Uğur, Adem. İnsan Kaynakları Yönetimi, Sakarya, Sakarya Kitabevi, 2015

Uyargil, Cavide. İnsan Kaynakları Yönetimi, İstanbul, Beta Basım, 2008.

Watson, T. (2010)."*Critical social science, pragmatism and the realities of HRM*", The International Journal of Human Resource Management, 6 (21): 915-931.

Yüksel, H. (2012)."*Marka İşveren veya İşveren Markası Kavramı: Bu kavramın İnsan Kaynakları Yönetimi Bağlamında ve İşçi Devir Hızı Kapsamında Değerlendirilmesi*", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (14): 415-439.

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 49-62
- İletişim / Araştırma -

Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencileri Arasında Kültürleşme ve Kültürleşme Stratejileri

Şükrü BALCI[*]
Nesrin ÖĞÜT[**]

ÖZ

İnsanlar geçmişten günümüze farklı toplumlar ve bireylerle çeşitli nedenlerle temasta bulunmuşlardır. Bu tür temaslar özellikle, küreselleşmeyle birlikte büyük artış göstermiştir. İletişim, ulaşım ve ekonomi alanındaki hızlı gelişim ve değişimler, farklı toplumlar ve kültürler arasındaki etkileşimi artırmıştır. Bireyler kendi ülkesinden farklı bir ülkeye ekonomik ve eğitim amaçlı göç etmektedir. Ayrıca AB'nin son yıllarda "öğrenci değişim programları" kapsamında gerçekleştirdiği uygulamalar, ülkeler arası öğrenci değişimini önemli ölçüde artırmıştır. Yaşanan bu gelişmelere paralel olarak her yıl, giderek artan sayıda uluslararası öğrenci ülkemizdeki üniversitelere kaydolmaktadır. Uluslararası öğrenciler, özellikle de kendi bölgelerinden farklı bir kültüre aniden adapte olurlarsa, büyük psikolojik ve sosyokültürel değişimler yaşamakta ve çalışma baskısı, sosyal uyum ve yeni çevreye yabancı olma gibi çeşitli zorluklarla karşılaşabilmektedir. Yabancı öğrencilerin kültürleşme tutumlarının bilinmesi bu zorlukların aşılmasında önemli referans olacaktır. Ancak kültürleşme tutumlarına ilişkin yapılmış yeterli çalışma bulunmamaktadır. İşte bu çalışmada Barry (2001) tarafından geliştirilen Doğu Asya Kültürleşme Ölçeği (EAAM) kullanılarak, Selçuk, Necmettin Erbakan ve Konya Teknik Üniversitelerinde eğitim gören yabancı öğrencilerin kültürleşme tutumları mercek altına alınmıştır. Saha araştırması yönteminin esas alındığı çalışmada veriler; 232 katılımcıdan yüz yüze anket tekniğiyle toplanmıştır. Araştırma sonucunda katılımcıların en çok tercih ettiği kültürleşme stratejisinin bütünleşme olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Asimilasyon, Bütünleşme ile pozitif yönde anlamlı ilişkilidir. Marjinalleşme ile Bütünleşme arasında negatif anlamlı korelasyon dikkat çekmektedir. Müslümanlar Bütünleşme, Hıristiyanlar ise Marjinalleşme stratejisine verdikleri önem bakımından daha yüksek ortalamalara sahiptirler. Türkiye'yi daha önce ziyaret edenlerin Asimilasyon, Ayrışma ve Bütünleşme yönelimli kültürleşme strateji değerleri, ziyaret etmeyenlere nazaran daha yüksektir. Bir başka anlatımla öğrenci olmadan önce Türkiye'yi ziyaret eden yabancı uyruklu üniversite öğrencileri, bir taraftan kendi kültürlerini devam ettirmeyip, ev sahibi toplumun kültürünü benimserken; aynı zamanda hem orijinal kültürlerini sürdürme hem de ev sahibi toplumla etkileşimde bulunma çabası taşımaktadırlar. Ayrıca Türkiye dışında farklı bir ülkeyi ziyaret edenlerin, etmeyenlere göre, kendi kültürünü devam ettirmeyip, gittiği ülkenin kültürünü benimsemekte ya da kendi özgün kültürlerini sürdürüp, yabancı ülke toplumuyla etkileşime girmeyi çok fazla istememektedir.

Anahtar Sözcükler: Kültürleşme, Kültürleşme stratejileri, Yabancı uyruklu üniversite öğrencisi, Saha araştırması

Acculturation and Acculturation Strategies among Foreign Students

ABSTRACT

People have contacted different societies and individuals for various reasons from past to present. In particular, such contacts have increased with globalization. The rapid development and changes in communication, transportation and economy have increased communication between different societies and cultures. Individuals migrate to a different country from their own country for economic and educational purposes. Moreover, the practices of the EU within the scope of among student exchange programs de in recent years have significantly increased the inter-country exchange of students. In parallel with these developments, every year, an increasing number of international students are enrolled in universities in our country. International Students, especially if they adapt suddenly to a different culture from their own regions, experience great psychological and sociocultural changes and face various challenges such as working pressure, social cohesion and being new to the new environment. Knowing the cultural attitudes of foreign students will be an important reference in overcoming these challenges. . Knowing the cultural attitudes of foreign students will be an important reference in overcoming these challenges. However, there are not enough studies on culturing attitudes. In this study, using the East Asian Cultivation Scale (EAAM) developed by Barry (2001), the acculturation attitudes of foreign students studying at Selçuk, Necmettin Erbakan and Konya Technical University were examined. In the study based on the field research method; a total of 232 participants were interviewed face-to-face. As a result of the research, it was determined that the most preferred acculturation strategy of the participants was integration. In addition, assimilation has a significant positive relationship with integration. However, a negative significant correlation between marginalization and integration is noteworthy. Muslims have higher averages in terms of Integration and Christians in terms of their importance in their Marginalization strategy. Turkey assimilation of those who visited before, segregation and integration acculturation strategy-oriented values are higher than those who do not visit. In other words the student without first foreign university students who visited Turkey, still not paying their culture on the one hand, adopting the culture of the host society; at

[*] Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-0477-0622, sukrubalci@selcuk.edu.tr
[**] Dr., Konya İl Sağlık Müdürlüğü, orcid no: 0000-0002-9026-0839, nogut42@hotmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 12.03.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 18.09.2019

the same time, they maintain an attempt to maintain their original culture and interact with the host society. In addition, those who visit a different country other than Turkey, according to those who do not, not paying keep their own culture, to adopt the culture of the country where he or carry on their original culture, interacting with foreign countries, the society does not want too much.

Keywords: Acculturation, Acculturation strategies, Foreign university students, Survey

1. Giriş

20. yüzyılın ikinci yarısında olumlu politik ve ekonomik koşullar, iş ve eğitimin küreselleşmesi gibi gelişmeler sonucunda, gelişmiş birçok batılı ülke, önemli göçmen ülkelerine dönüşmüştür. Yaşanan bu göç hareketleri; globalleşen dünyada, kültürel çeşitliliğin giderek artmasına ve farklı kültürlerden gelen insanların birlikte yaşamak zorunda kalmasına neden olabilmektedir (Balcı ve Öğüt, 2018: 498). Bu durumun sonucu olarak özellikle Amerika gibi yoğun göçe maruz kalan ülkelerin yanı sıra, Türkiye gibi, farklı ülkelere mensup öğrencilere yönelik programlar uygulayan ülkelerde son yıllarda kültürel çeşitlilikte bir artış yaşanmaktadır. Avrupa Birliği'nin Erasmus gibi öğrenci ve öğretim elemanı değiştirme programlarına verdiği önem, bir anlamda kültürlerarası iletişime verilen önemi de ortaya koymakta ve bu hareketliliği önemli ölçüde artırmaktadır. Türkiye de bu programlara aktif olarak katılmaktadır (Gülnar ve Balcı, 2010: 449).

Günümüz küreselleşmiş dünyasında üniversite eğitiminin önemi ve öğrencilere sağlanan uluslararası deneyim fırsatları hayati önem taşımaktadır (Penbek vd., 2009: 1). Gerçekte, uluslararası öğrencilere ev sahipliği yapmanın, ev sahibi ülkeye geniş bir yelpazede varlıklar kazandırırken; karşılığında ise öğrencilere daha yüksek bir eğitim alma imkânı sağlayabilmektedir. Bu tür etkileşimler aynı zamanda, uluslararası öğrencilerin, yeni ortama uyum sağlama becerilerini etkileyen bir dizi faktörle yüzleşmelerine neden olabilmektedir. Farklı kültür grupları etkileşimde bulunduğu zaman, kültürel ve boyut farklılıklarından dolayı etkili kültürlerarası iletişimin sağlanamayacağı açıktır. Böylesine kültürlerarası karmaşıklık durumu, uluslararası öğrenciler için tehdit oluşturabilmektedir. Uluslararası öğrenciler, dil engelinden, çalışma baskısına, sosyal uyumdan, ayrımcılık ve yeni çevreye aşina olma gibi birçok farklı sosyal ve kültürel zorluklarla karşılaşabilmektedirler. Öğrencilerin akademik performanslarının yanı sıra, fiziksel ve psikolojik olarak, bu zorluklardan etkilenmesi şaşırtıcı olmayacaktır (Ngwira vd., 2015: 62).

Yabancı öğrenciler, yaşadıkları kültürlere göre farklı derecelerde kültürleşme derecesine sahiptirler. Farklı düzeylerde kültürleşme, farklı seviyelerde psikolojik iyi oluş ve yaşam doyumuyla sonuçlanabilir (Yu ve Wang, 2011: 190). Bu çalışmada, Türkiye'de öğrenimlerini sürdüren yabancı uyruklu öğrencilerin kültürleşme tutumlarının ortaya konmasıyla birlikte, dil becerileri, Türkiye'ye daha önceki ziyaret durumu ve farklı ülkeyi ziyaret etme sıklığı gibi değişkenlere göre kültürleşme tutumlarının değişip değişmediği aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Söz konusu araştırma ile Selçuk, Necmettin Erbakan ve Konya Teknik Üniversitelerinde eğitim gören yabancı öğrencilerin, Türk toplumuna uyum noktasında sahip oldukları tutumlara ilişkin verilerin elde edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın elde ettiği veriler, yabancı öğrencilerin yaşadıkları kültürleşme ve kültürel adaptasyon sorunlarına projeksiyon sunma açısından da önem taşımaktadır.

2. Kültürleşme: Kavramsal Gelişimi

"Kültürleşme" terimi, Amerikalı antropologlar tarafından, birbiriyle temas eden iki farklı kültür grubu arasındaki kültürel değişim sürecini tanımlamak için kullanılmıştır. Kültürleşmeyi araştıran ilk bilim adamları, göçü takiben grup düzeyindeki değişikliklerle ilgilenen sosyologlar ve antropologlardır (Yu ve Wang, 2011: 191). Farklı kültürlere sahip bireylerin ve grupların, doğrudan ve sürekli bir etkileşimi neticesinde özgün kültürlerinin birinde ya da her ikisinde oluşan değişiklik süreci olarak tanımlanan (Redfield vd., 1936: 149) kültürleşme kavramı; kişilerin ve grupların farklı kültür ile uzun zaman etkileşimleri neticesinde meydana gelen psikolojik ve davranışsal değişim süreci olarak ifade edilmektedir. Bireyler devamlı olarak farklı kültürel ortamlara girerek yaşamlarını devam ettirirler. Yani insanlar arasında devamlı toplumsal etkileşim vasıtasıyla değişim devam etmektedir (Aliyev, 2011: 15). Kültürleşme, grupların ve bireylerin yeni ve farklı bir kültürel çevreye girerken psikolojik ve sosyal değişimler yaşadığı dinamik ve karmaşık bir süreçtir. Genellikle hem grup içi hem de gruplar arası ilişkilerle şekillenir (Mohanty vd., 2018: 153). Bir diğer ifadeyle kültürleşme, bireylerin başka bir kültürden gelen gruplarla ve

kişilerle etkileşim kurarken benimsedikleri sosyal etkileşim ve iletişim kurma biçimleri (iletişimde hem yeterlilik hem de rahatlık) olarak tanımlanabilir (Barry, 2001: 193).

Kültürleşme, kültürlerarası iletişimi* izleyen kültürel ve psikolojik değişim sürecidir. Kültürel değişiklikler, bir grubun geleneklerinde, ekonomik ve politik yaşamındaki değişiklikleri içerir. Psikolojik değişiklikler ise, bireylerin kültürleşme sürecine, kültürel kimliğine ve toplumsal davranışlarına karşı tutumlarındaki değişimleri içerir (Yu ve Wang, 2011: 191). Toplumsal değişim süreçlerinden birisi olan kültürleşme, iki ya da daha fazla kültürel grup ve onların bireysel üyeleri arasındaki temas sonucu ortaya çıkan çift yönlü kültürel değişim süreci olup, *grup düzeyinde*; toplumsal yapı, kurumlarda ve kültürel uygulamalardaki değişiklikleri, *bireysel düzeyde* ise; bir kişinin davranışsal birikimindeki değişiklikleri içerir. Bu kültürel ve psikolojik değişimler, bazen yıllar, kuşaklar ve bazen asırlar boyu devam eden uzun vadeli bir süreçtir. Kültürleşme, her iki grup arasında uzun vadeli psikolojik ve sosyo-kültürel adaptasyonlara yol açan çeşitli uyum biçimlerini de içeren kültürel ve psikolojik değişimler sürecidir. Temas ve değişim; kolonizasyon, askerî işgal, göç ve sosyalleşme (turizm, uluslararası çalışma ve denizaşırı posta gönderme) gibi bir dizi nedenden kaynaklanmaktadır. Bütün kültürleşme olgularının temel özelliği, gerçekleştikleri değişkenliktir. İnsanların kültürleşme ve tatmin edici adaptasyona ulaşma derecelerinde bireysel ve grup düzeyinde büyük farklılık gösterir. Kültürel gruba ve bireysel çeşitliliğe ek olarak, aileler arasında da farklılıklar vardır. Aile üyeleri arasında, kültürleşme genellikle farklı oranlarda ilerler ve farklı hedeflerle, bazen çatışma, streste artışa ve daha zor adaptasyonlara yol açar (Berry, 2005: 699).

Farklı değişiklikleri, hayatta kalma, adaptasyon, hâkimiyet, direnç ve stres seviyelerini içeren kültürleşme sürecinde, aralarında gerçekleştirdikleri karşılıklı etkileşimin sonucunda hem ev sahibi grubun hem de azınlık grubun dilinde, inançlarında ve tutumlarında değişimler oluşmaktadır. Bu değişimlere rağmen, her iki toplumunda özlerinde birbirlerinden farklı olmayı devam ettirdikleri belirtilmektedir (Lueck ve Wilson, 2010: 48; Saygın ve Hasta, 2018: 303).Kültürleşmede iletişim tek taraflı bir süreç olmayıp sadece etnik ve kültürel azınlıkların ev sahibi kültürün, kültürel mekanizmalarını kabulünü içermez. Ev sahibi kültürün de kültürel kalıplarında değişimler yaratabilir (Kılıçoğlu vd., 2015: 196). Kültürleşme süreci her ne kadar hem ev sahibi toplumu hem de göçmen toplumunu etkiliyor olsa da araştırma bulguları göçmenlerin kültürleşme sürecinden daha fazla etkilendikleri yönündedir. Gerçekte kültürel adaptasyon sağlaması gerekenler çoğunlukla göçmen veya azınlık grup üyeleri olduğu için kültürleşme çalışmalarının genellikle bu bireyler üzerine odaklandıkları söylenebilir (Saygın ve Hasta, 2018: 303).

3. Kültürleşme Stratejileri

Kültürleşmenin nasıl olduğunu gösteren kültürleşme stratejileri kavramı Berry tarafından daha önceki kültürleşme tutumları kavramının bir uzantısı olarak ortaya atılmıştır. Bu kavram grupların ve bireylerin çeşitli kültürleşme arayışlarına karşılık gelmektedir. Bu değişikliklere ilişkin bilgi, herkesin hâkim grup tarafından aniden asimile edilmesine dair varsayıma meydan okuyarak son yıllarda büyük oranda artış göstermiştir (Gülnar ve Balcı, 2010: 452). Strateji kavramı, kültürel düzeyde, temas halindeki iki grubun (baskın ya da baskın olmayan) genellikle, yapmaya çalıştıkları (örneğin, sömürge politikaları) hakkında bazı fikirleri olduğu görüşüne dayanmaktadır (Berry, 2008: 331). Kısaca kültürleşme stratejileri kavramı, grupların ve bireylerin kültürleşme arayışının çeşitli yollarını ifade eder. Başlangıçta, kültürleşme için çeşitli yollara yönelik tutumlar değerlendirildi. Daha sonraki çalışmalarda ise, tutumlarla birlikte diğer psikolojik özellikleri de (kültürel kimlikler, dil, sosyal davranışlar ve motivasyonlar gibi) birleştirerek daha kapsamlı kültürleşme stratejileri kavramına yol açmıştır (Berry, 2009: 366). Bir başka ifadeyle kültürleşme stratejileri, bireylerin özgün kültürünü korumasına yönelik tutumlarına ve ev sahibi grupla olan ilişkisine yönelik tutumlarına dayanmaktadır (Kosic, 2004: 271).

Kültürleşme süreci tüm göçmenler için tek tip değildir. Farklı geçmişlerine ve diğer faktörlere bağlı olarak, insanlar diğer kültürlere karşı değişik kültürleşme dereceleri sergilerler ve bu da kültürleşme sürecinde hangi stratejilerin uygulanacağı konusunda farklı tercihlere yol açar (Ngwira vd., 2015: 64). Kültürleşme stratejileri, göçmenlerin ev sahibi toplumla etkileşime girme biçimlerini, özellikle de (a)

* *Kültürlerarası İletişim*, aynı coğrafyada, ülkede, şehirde veya sokakta yaşayanların birbirleriyle olan ilişkilerinde ortaya çıkan etkileşimdir (Öğüt, 2018).

göçmenlerin kendi kültürel kimliklerini (örneğin, dil, adet ve kültürel alışkanlıklarını) *ortaya koymalarının önemini* ve (b) *ev sahibi toplumda çoğunluk grubu ile ilişkilerini* göstermektedir (Kosic, 2002: 180).

Kültürleşme sürecini ele alan modelleri incelendiğinde iki temel yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan biri Gordon (1964) tarafından geliştirilen "Tek Boyutlu Kültürleşme Modeli" (*Unidimensional Model of Acculturation*), diğeri ise Berry (1980) tarafından geliştirilen "İki Boyutlu Kültürleşme Modeli" dir (*Bidimensional Model of Acculturation*). Gordon tarafından geliştirilen tek boyutlu kültürleşme modeline göre, birey ya kendi kültürüne, etnik kökenine, toplumsal değerlerine, hareketlerine ve tutumlarına bağlılığını devam ettirmekte veya kendi kültürel değerlerinden vazgeçip ev sahibi kültürün değerlerini benimsemektedir. Tek boyutlu model tek millet, tek dil, tek kültür ve tek din görüşünü desteklemektedir. Fakat böyle bir ülkenin varlığından bahsetmek neredeyse olanaksızdır. Berry (1980), tarafından geliştirilen iki boyutlu kültürleşme modeli, tek boyutlu kültürleşme modeli 'nin aksine, kültürleşmeyi daha kapsamlı olarak ele almaktadır (aktaran, Saygın ve Hasta, 2018: 304). Berry (1997), bireyin orijinal kültürü ile yeni ülkede karşılaştığı kültür arasında denge sağlayan bir model benimsemiştir. İki boyutlu kültürleşme modeli, yeni kültürü benimserken asıl kültürden vazgeçmenin kaçınılmaz olduğu tek boyutlu kültürleşme modeline karşı çıkmaktadır. Günümüzde eleştirilse bile genel hatlarıyla kabul gören bu yaklaşım iki farklı kültürü kazanmanın ve kültürleşme süreçlerinin birbirinden bağımsız olmasını sağlamaktadır (Balta, 2018: 489; Kağıtçıbaşı, 2014: 121). İki boyutlu modelde, azınlık gruplar veya göçmen gruplar ev sahibi toplumla sosyal manada gerekli olan ilişkileri devam ettirirken bir taraftan da asıl kültürlerini ya da asıl kültürel kimliklerini sürdürebilmektedirler. Tek boyutlu kültürleşme modelinde var olan "azınlık grubun kendi kültürel özellik ve değerlerini bırakıp ev sahibi topluluğunun kültürel özellik ve değerlerini kabul etmesi" durumu iki boyutlu kültürleşme modelinin boyutlarından sadece birini karşılamaktadır. İki boyutlu kültürleşme modeli, tek boyutlu kültürleşme modelinin tersine, hem marjinalleri hem de bütünleşenleri kapsamaktadır. Yani ya iki farklı kültüre ait kimliğe sahip olan bireyleri (bütünleşenleri) ya da hiçbir kültürel kimliğe sahip olmayan bireyleri (marjinalleri) kapsamaktadır (Saygın ve Hasta, 2018: 304). Berry (1997) iki boyutlu modelde kültürleşme sürecinin iki sorunun cevabına göre ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu sorular, 'azınlıklar geleneksel kültürlerini devam ettirmek ya da vazgeçmek istiyorlar mı?' ve 'azınlığın üyeleriyle ev sahibi toplumun üyeleri ne kadar etkileşime geçmektedirler?' olarak sıralanmaktadır (aktaran, Kılıçoğlu vd., 2015: 197).

Kişilerin (orijinal kültürel kimliklerini ve miraslarını sürdürme isteğiyle) kendi gruplarına ve ya (genellikle iletişim kurma ve kaynaşma isteğiyle) ev sahibi topluma yönelme olasılıkları göz önüne alınarak, Şekil 1. ve Şekil 2.'de gösterilen dört kültürleşme boyutu belirlenmiştir (Berry vd., 1989: 187; Berry, 2008: 306; Saygın ve Hasta, 2018: 305).

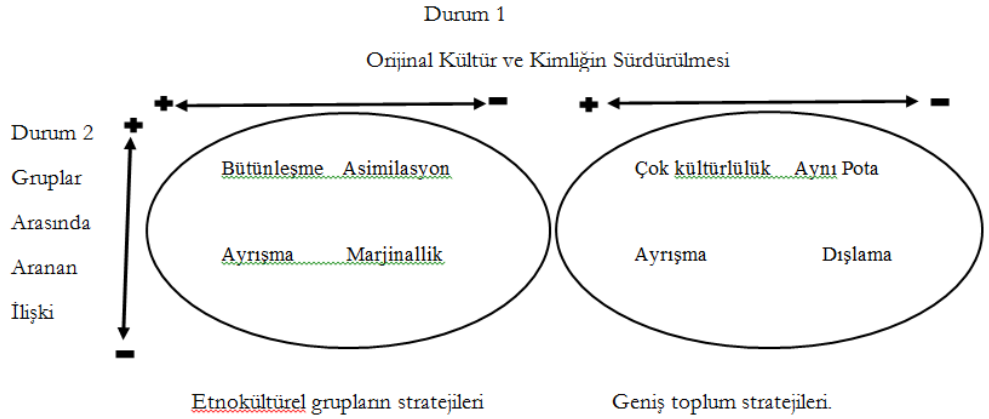

Şekil 1. Etnokültürel gruplarda ve daha büyük toplumlarda kültürleşme stratejileri Berry'den (2008) uyarlanmıştır.

Hem ev sahibi toplumlar hem de göçmenler esas alındığında dört kültürleşme durumundan bahsedilmektedir. Göçmen gruplar için söz konusu olan kültürleşme durumları asimilasyon (assimilation), ayrılma (separation), bütünleşme (integration) ve marjinallik (marginalism) olarak tanımlanmaktadır (Saygın

ve Hasta, 2018: 306**).** *Asimilasyon,* kendi kültürel kimliklerini korumaya istekli olmayan ancak ev sahibi kültürle etkileşime girip benimseyen göçmenleri ifade eder. Yani ilk kültürlerinden koparlar ve ikinci (ev sahibi) kültüre eklenirler (Sevim vd., 2016: 3).Özetle,asimilasyon bir toplumun diğerini yutması ve sindirmesi sonucuna varan külütleşme durumudur(Güvenç, 1984: 135). *Ayrışma ise,* azınlıkların, kendi özgün kültürlerini sürdürüp ev sahibi toplumla etkileşime girmekten kaçınmasıdır. *Bütünleşme,* göçmenlerin orijinal kültürünü sürdürmesinin yanı sıra aynı zamanda ev sahibi toplumla etkileşimde bulunmasıdır**.** Bütünleşmede bireyler bir taraftan kendi öz kültürel bütünlüklerini korurken, aynı zamanda ev sahibi toplumun ayrılmaz bir parçası olmaya çalışırlar. Yani bütünleşmede, azınlıklar kendi kültürel kimliklerini korurken aynı zamanda da ev sahibi toplumun kültürel kimliğini de benimserler. Berry, bütünleşme söz konusu olduğunda, ev sahibi toplumun kültürel çeşitliliğe yönelişinde açık ve kapsayıcı olmasının ve azınlıklarında ev sahibi toplumun temel değerlerinin benimsemeleri gerektiğine yani karşılıklı uyum ve uzlaşının önemine dikkat çekmektedir. Ayrıca bütünleşmenin tam olarak sağlanabilmesi için göçmenlerin ve ev sahibi toplumun bütün farklılıklarına karşın birlikte yaşayabilme inancına sahip olmaları gerekmektedir. Dahası azınlıkların ev sahibi toplumun temel değerlerini benimsemesi bütünleşme sürecini hızlandırırken, aynı şekilde ev sahibi toplumun azınlık toplumun yararına olacak ve bütün grupların ihtiyaçlarını daha iyi karşılayacak ulusal kurumları (ör. eğitim, sağlık, adalet, işgücü) adapte etmeye hazır olması süreci olumlu yönde etkileyecektir (Berry, 2001: 619; Berry vd., 2006: 306). *Marjinallik,* Örijinal kültürü koruma ve (genellikle zorla uygulanan kültürel kayıplar nedeniyle) başkalarıyla ilişki kurmada (genellikle dışlama ya da ayrımcılık nedenleriyle) ilginin az olduğu durumlarda ortaya çıkan kültürleşme biçimidir (Berry, 2008: 331). Kısaca, bireyin orijinal kimlik ve kültürel özelliklerini sürdürmek istemediği aynı şekilde farklı kültürlerle etkileşime girmek istemediği yani her iki kültürün de benimsemediğinde meydana gelen kültürleşme şeklidir. Dört kültürleşme stratejisi içerisinde en ideal olanı bütünleşme stratejisidir. Bütünleşme stratejisinin benimsenmesinde toplumdaki kültürel farklılıklarının yaygın olarak kabul görmesi gerekir (Balta, 2018: 490; Güngör, 2014: 18).

Berry (2001) bu sınıflandırmayı, göçmen gruplarının ve bireysel üyelerinin kültürlerarası ilişkilere nasıl girmek istediklerini seçme özgürlüğüne sahip oldukları varsayımına dayandırarak yaptığını ancak bunun her zaman böyle olmadığını ifade etmektedir. Ev sahibi toplum belirli türden ilişkileri uygularken veya göçmenlerin seçimlerini kısıtladığında, başka şartlar kullanılmalıdır (Berry, 2001: 619). Şekil ikide gösterilen dört katlı sınıflandırmadaki her bir hücrenin, bireyler ve çoğul toplumlardaki gruplara yönelik, bireylerin tutumlarını gösterebilecekleri bir kültür stratejisi veya seçeneği olduğu kabul edilir; bunlar asimilasyon, entegrasyon, ayrılık ve marjinalleşmedir (Berry vd., 1989: 187).

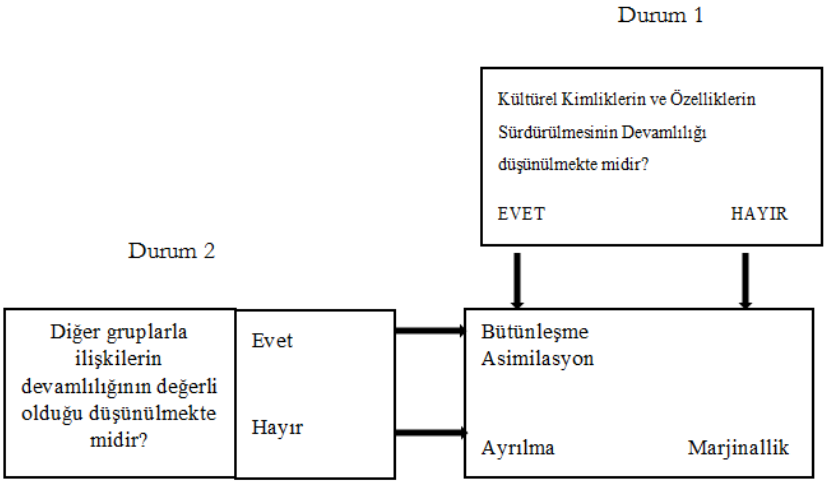

Şekil 2. Kültürleşme Süreçleri (Berry et al.,1989: 187)'dan uyarlanmıştır.

Yukarıdaki literatürden yola çıkarak bu araştırmada; aşağıdaki sorulara cevaplar aranmaktadır:
A.S. 1: Kültürleşme stratejileri arasında nasıl bir ilişki vardır?
A.S. 2: Cinsiyete göre, kültürleşme stratejilerine verilen önem anlamlı farklılık gösterir mi?

A.S. 3: Mensup olunan dine göre, kültürleşme stratejilerinde anlamlı farklılık söz konusu mudur?

A.S. 4: Türkiye'yi ziyaret etme durumuna göre, kültürleşme stratejilerine katılımda bir farklılık var mıdır?

A.S. 5: Türkiye dışında farklı bir ülkeyi ziyaret etme durumuna göre, kültürleşme stratejilerine katılımda bir farklılık var mıdır?

A.S. 6: Kültürleşme stratejileri ile dil becerisi arasında nasıl bir ilişki vardır?

A.S. 7: Türkiye'de ikamet etme süresine göre, kültürleşme stratejilerine katılımda bir farklılık var mıdır?

4. Yöntem

Selçuk, Necmettin Erbakan ve Konya Teknik Üniversitelerinde eğitim gören yabancı öğrencilerin Kültürleşme Stratejilerini ortaya koymak amacıyla hazırlanan bu çalışma, betimleyici bir alan araştırması olarak tasarlanmıştır.

4.1. Araştırmanın Uygulanması ve Örneklem Seçimi

Üniversite öğrencilerinin Kültürleşme Stratejilerini belirlemek üzere Selçuk, Necmettin Erbakan ve Konya Teknik Üniversitelerinde eğitim gören yabancı öğrenciler örneğinde bir saha araştırması gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla çalışmanın nüfusunu Selçuk, Necmettin Erbakan ve Konya Teknik Üniversitelerinde eğitim gören yabancı öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklemin belirlenmesinde rastlantısal örneklem alma tekniği esas alınmış; Konya merkezdeki üç devlet üniversitesinde okuyan 232 öğrenciye yüz yüze anket uygulanmıştır. Örneklemimiz evrenimizin yaklaşık olarak yüzde onuna tekabül etmektedir.

Örneklem, Selçuk, Necmettin Erbakan ve Konya Teknik Üniversitelerinin yirmi dokuz farklı fakülte/yüksekokulunda öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerden oluşmaktadır. Bu araştırma için Konya merkezdeki üç devlet üniversitesinin seçilmesindeki temel nedenlerden biri, dünyanın farklı kıtalarından çok sayıda yabancı uyruklu öğrenciyi bünyesinde barındırmalarıdır. Bu sayı Erasmus ve Mevlana öğrenci ve öğretim elamanı değişim programlarıyla günden güne daha da artmaktadır. Çalışmanın esas amacı yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin kültürleşme stratejilerini, çeşitli değişkenler açısından incelemek olduğundan, Türkiye vatandaşı üniversite öğrencileri örneklem dışında tutulmuştur. Bu noktada insanlara öncelikle hangi ülkenin vatandaşı olduğu sorulmuş, verilen cevap Türkiye dışında bir başka ülkeye ait ise, anket uygulamasına devam edilmiştir.

Katılımcıların yüzde 64,7'si (N= 150) erkek, yüzde 35,3'ü (N= 82) ise kadın öğrencidir. Araştırma sorularına cevap verenlerin cinsiyete göre dağılımı, karşılaştırma yapmaya elverişlidir. Araştırma kapsamında en küçük 18, en büyük 35 yaşında katılımcıyla görüşülmüştür. Örneklemde yer alan üniversite öğrencilerinin yaş ortalaması 22,56'dır.

Araştırma sorularına cevap verenlerin yüzde 92,2'si Müslüman, yüzde 7,8'i ise Hıristiyan olduğunu ifade etmiştir. Sonuçlar, araştırmaya katılanların büyük bir kısmının Müslüman olduğunu ortaya koymaktadır.

Örneklem içerisinde yer alan yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin yüzde 43,5'i 1-2 Yıl, yüzde 41,4'ü 3-4 Yıl, yüzde 10,3'ü 5-6 yıl, yüzde 4,7'si 7 yıl ve üzeri bir zamandır Türkiye'de bulunduğunu dile getirmiştir.

Araştırma kapsamında görüşülen öğrencilerin yüzde 4,7'si evde yalnız yaşadığını dile getirirken; yüzde 23,3'ü evde arkadaşlarla, yüzde 4,7'si ailesiyle ve yüzde 67,2'si yurtta ikamet ettiğini vurgulamıştır. Sonuçların da açıkça ortaya koyduğu gibi, yurtta ikamet eden yabancı uyruklu öğrenciler çoğunluğu oluşturmaktadır.

4.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamak için, 3 bölümde 43 sorudan oluşan anket formundan yararlanılmıştır. Aşağıda, yararlanılan ölçeklerle ilgili tanıtıcı bilgilere yer verilmektedir:

Kültürleşme Stratejileri Ölçeği (EAAM): Barry (2001) tarafından geliştirilen Doğu Asya Kültürleşme Ölçeği (EAAM); *Asimilasyon* (8 madde), *Ayrışma* (7 madde), *Bütünleşme* (5 madde) ve *Marjinalleşme* (9 madde) alt boyutlarından oluşmaktadır. Ölçek 7'li likert tipi (1= *Hiç katılmıyorum*, 2= *Katılmıyorum*, 3= *Biraz Katılmıyorum,* 4= *Kararsızım*, 5= *Biraz Katılıyorum*, 6= *Katılıyorum*, 7= *Tamamen*

Katılıyorum) 29 maddeden meydana gelmektedir. Toplam puan, ters ve pozitif puanların toplanmasıyla elde edilir. Ölçekteki olumsuz ifadeler ters kodlanmıştır. Orijinal ölçeğin güvenilirliği Cronbach's Alfa değeri kullanılarak hesaplanmıştır. Sırasıyla elde edilen güvenilirlik katsayıları; asimilasyon, ayırma, bütünleşme ve marjinalizasyon boyutları için 0.77, 0.76, 0.74 ve 0.85'dir. Kuo ve arkadaşlarının (2013: 24) yaptıkları çalışmada ise, Cronbach's Alpha değerleri sırasıyla, Ayrılma, Bütünleşme, Asimilasyon ve Marjinalleşme yönelimleri için, 0.72, 0.79, 0.76 ve 0.78 olarak saptanmıştır. Bu çalışmada 29 maddelik ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0.77 olarak tespit edilmiştir.

***Dil Becerisi Ölçeği*:** Yabancı uyruklu öğrencilerin Türkçe dil becerisini ölçmek için ise Ying ve Liese'nin (1990), konuşma, okuma, yazma ve İngilizceyi anlama becerisi ile ilgili dört maddelik ölçek, beşli (1= *Çok Zayıf*, 5= *Çok Güçlü*) likert tipi skala ile ölçülmüştür. Wang (2006: 66) bu dört maddeye genel olarak o dile güven düzeyini sorgulayan beşinci bir madde eklemiştir. İngilizce yeterliliğine olan güven, adaptasyonu öngörmede önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada da bu beş maddelik ölçüm, Türkçe dili göz önünde bulundurularak kullanılmıştır. Ying ve Liese (1990: 834) ölçeklerinin güvenilirlik değerini ortaya koymak için Cronbach's Alpha değerini 0,71 olarak hesaplamışlardır. Wang (2006: 67) ise ölçeğin güvenilirlik değerini 0,88 olarak rapor etmiştir. Gülnar ve Balcı'nın (2011) araştırmasında ölçeğin Cronbach's Alpha güvenilirlik değeri 0,92 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada 5 maddelik ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,91 olarak ortaya konmuştur.

Kişisel Bilgi Formu: Bu kısımda cinsiyet, yaş, din, bağlı bulunulan ülke ve ikamet gibi sosyo-demografik değişkenlerin yanı sıra; katılımcıların Türkiye ve farklı ülkeleri daha önce ziyaret durumu ile Türkiye'de geçirdiği süreyi sorgulamaya yönelik sorular bulunmaktadır.

4.3. Verilerin Analizi ve Kullanılan Testler

Alan araştırması 1 Kasım 15 Aralık 2018 tarihleri arasında katılımcılarla yüz yüze görüşme yoluyla gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler, istatistik programı kullanılarak elektronik ortamda işlenmiştir. Verilerin analizinde sırasıyla; anket sorularını cevaplayanların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla *Frekans Analizinden* yararlanılmıştır. Kültürleşme stratejileri arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü belirlemek; Türkçe dil becerisi ile kültürleşme stratejileri arasındaki ilişkiyi ortaya koymak adına *Korelasyon Analizi*'ne başvurulmuştur. Cinsiyet, din, Türkiye'yi ziyaret etme ve Türkiye dışında farklı bir ülkeyi ziyaret etme durumuna göre kültürleşme stratejilerine verilen önemdeki farklılığı belirlemede *Bağımsız Örneklem T-Testi*'nden yararlanılmıştır. Türkiye'de ikamet etme süresine göre, kültürleşme stratejilerine verilen önemdeki farklılık ise *Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)* ile tespit edilmiştir.

5. Bulgular ve Yorum

Araştırmada yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin kültürleşme stratejilerini tespit etmek üzere, Barry (2001) tarafından geliştirilen 29 maddelik bir ölçekten yararlanılmıştır. Aşağıdaki tabloda, Asimilasyon, Ayrışma, Bütünleşme ve Marjinalleşme gibi kültürleşme stratejilerini temsil eden maddelerin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri yer almaktadır (Benzer bir değerlendirme için bakınız; (Barry, 2001: 195).

Tablo 1. Kültürleşme Stratejileri Maddelerinin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Kültürleşme Maddeleri	$\bar{X}$	**SD**
Asimilasyon		
27. İş ve okuldaki arkadaşlarımın çoğu Türklerden oluşuyor.	4,96	1,68
13. Türklerle diğerlerinden daha iyi anlaşıyorum.	4,61	1,51
24. Diğerleriyle kıyasladığımda, Türklerle daha rahat kaynaştığımı hissediyorum.	4,41	1,63
17. Türklerin beni diğerlerinden daha iyi anladığını hissediyorum.	4,25	1,56
21. Duygularımı diğerlerinden ziyade, Türklere daha kolay anlatıyorum.	4,19	1,72
5. Evimde /evdeyken, genellikle Türkçe konuşuyorum.	3,80	2,00
1. Türkçeyi, kendi ana dilimden daha iyi bir şekilde yazarım.	3,37	2,02
9. Eğer şiir yazmam istenirse, Türkçe yazmayı tercih ederim.	3,36	1,91
Ayrışma		
6. En yakın arkadaşlarım kendi kültürümden/ ülkemden.	4,85	1,99
14. Türklerin bana, diğerlerinden daha eşit bir şekilde davrandığını hissediyorum.	4,65	1,53

22. Bir Türk ile konuşurken, kendimi daha rahat hissediyorum.	4,55	1,60
10. Çoğunluğunun Türk olduğu, sosyal toplantılara gitmeyi daha çok tercih ederim.	4,43	1,59
2. Dinlediğim müziğin çoğu Türkçe.	4,06	1,99
18. Bir Türk'ten ziyade, diğer ülke insanlarıyla görüşmeyi tercih ederim.	4,03	1,83
25. İnsanlar, kendi kültüründen olmayanlarla arkadaşlıklar kurmamalılar	2,71	1,93
Bütünleşme		
11. Hem Türk hem de Türk olmayan arkadaşlarım var.	6,04	1,38
15. Türklerin ve diğerlerinin bana değer verdiğini hissediyorum.	5,07	1,41
19. Hem Türk hem de diğerlerinin yanında kendimi çok rahat hissediyorum.	5,01	1,57
7. Ana dilimde olduğu gibi, Türkçe de düşünebiliyorum.	4,92	1,76
3. Esprilerimi hem Türkçe hem de kendi dilimde söylüyorum.	4,78	1,77
Marjinalleşme		
12. Kimsenin beni anlamadığını düşündüğüm zamanlar oluyor.	4,41	1,75
16. Bazen insanlarla iletişim kurmakta zorlanıyorum.	3,85	1,82
23. Bazen Türklerin ve diğer ülke insanlarının, beni kabul etmediklerini hissediyorum.	3,68	1,86
8. Bazen Türklerin ve diğer ülke insanlarının benden hoşlanmadığını hissediyorum.	3,68	1,91
20. Bazen arkadaş edinmekte zorlanıyorum.	3,59	1,90
26. Bazen hem Türklere hem de diğer ülke insanlarına, güvenmekte zorlanıyorum.	3,59	1,80
28. Türklerin ve diğerlerinin, beni anlamakta zorluk çektiklerini görüyorum.	3,43	1,74
4. Türk ya da farklı ülkelerden biriyle kaynaşmanın zor olduğunu düşünüyorum.	3,34	1,86
29. Diğer ülkelerden insanlarla bir arada olduğumda, kendimi rahat hissetmiyorum.	3,29	1,84

Asimilasyon maddeleri içerisinde yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin en çok katılım gösterdiği madde, "*İş ve okuldaki arkadaşlarımın çoğu Türklerden oluşuyor*" ($\bar{X}$= 4,96) ifadesidir. "*Eğer şiir yazmam istenirse, Türkçe yazmayı tercih ederim*" ($\bar{X}$= 3,36); en az puan verilen asimilasyon maddesini oluşturmaktadır.

Ayrışma maddeleri arasında "*En yakın arkadaşlarım kendi kültürümden/ ülkemden*" ifadesi ($\bar{X}$= 4,85) en çok katılım gösterilen madde olurken; "*İnsanlar, kendi kültüründen olmayanlarla arkadaşlıklar kurmamalılar*" ($\bar{X}$= 2,71) en az katılım gösterilen madde olarak dikkat çekmektedir.

Bütünleşmeyi meydana getiren maddeler incelendiğinde; "hem Türk hem de Türk olmayan arkadaşlarım var" en çok ($\bar{X}$= 6,04); "Esprilerimi hem Türkçe hem de kendi dilimde söylüyorum" en az ($\bar{X}$= 4,78) puan verilen maddedir. Tablo 1'de de görüldüğü gibi, bütünleşme stratejisini meydana getiren maddelerin, diğer stratejileri oluşturan maddelere kıyasla, daha yüksek aritmetik ortalama değerine sahiptir.

Marjinalleşme maddelerini içerisinde "*kimsenin beni anlamadığını düşündüğüm zamanlar oluyor*" ifadesi ($\bar{X}$= 4,41) en çok puan verilen madde konumundadır. Örneklem içerisinde yer alan yabancı uyruklu öğrenciler, "*Diğer ülkelerden insanlarla bir arada olduğumda, kendimi rahat hissetmiyorum*" ($\bar{X}$= 3,29) ifadesine ise, nispeten daha katılım gösterilmiştir.

Tablo 2. Kültürleşme Stratejilerinin Betimleyici İstatistikleri ve Güvenilirlik Katsayıları

Kültürleşme Stratejileri	**N**	**En Az**	**En Çok**	$\bar{X}$	**Cronbach's Alpha**
Bütünleşme	232	2,20	7,00	5,17	,71
Ayrışma	232	1,86	7,00	4,18	,64
Asimilasyon	232	1,38	7,00	4,12	,73
Marjinalleşme	232	1,11	7,00	3,65	,70
Kültürleşme Stratejileri (İndeks)	232	2,45	7,00	4,17	,77

Öte yandan kültürleşme stratejileri boyutlara ayrıldığında, örneklemdeki bireylerin en çok puan verdikleri boyut, Bütünleşme ($\bar{X}$= 5,17)'dir. İkinci sırada Ayrışma ($\bar{X}$= 4,18) boyutu yer almaktadır. En az puan verilen boyut ise Marjinalleşme ($\bar{X}$= 3,65) olarak belirmektedir. Ayrıca *Tablo 2* incelendiğinde; kültürleşme stratejileri boyutlarının güvenilirlik oranlarının kabul edilebilir düzeyin üzerinde olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 3. Kültürleşme Stratejileri Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Analizi Bulguları (Pearson r)

KORELASYON ANALİZİ BULGULARI	Asimilasyon	Ayrışma	Bütünleşme	Marjinalleşme	Kültürleşme Stratejileri (İndeks)
Asimilasyon	1				
Ayrışma	,620**	1			
Bütünleşme	,427**	,284**	1		
Marjinalleşme	,105	,228**	-,257**	1	
Kültürleşme Stratejileri (İndeks)	,818**	,801**	,427**	,529**	1

**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Dört kültürleşme stratejisi arasındaki ilişkiyi gösteren Korelasyon Analizi sonuçları Tablo 3'te ortaya konmuştur. Asimilasyon, Bütünleşme ile pozitif orta düzey anlamlı ilişkilidir (r = ,427; p< ,01). Ancak Marjinalleşme ile Bütünleşme arasında negatif, zayıf düzey anlamlı korelasyon dikkat çekmektedir (r = -,257; p< ,01). Böylece, yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin ev sahibi ülkenin kültürünü benimsemeleri ve bu kültürle bütünleşme eğilimleri daha muhtemeldir. Öğrenciler hedef topluma ne kadar çok entegre olurlarsa; o kadar az marjinalleşme eğilimine sahip olurlar. Ayrışma ve Marjinalleşme arasında anlamlı pozitif korelasyon (r = ,228; p< ,01) tespit edilmiştir. Yu ve Wang (2011: 202)'ın yaptıkları çalışmada, Asimilasyonun, Bütünleşme ile anlamlı derecede pozitif orta düzey ilişkili olduğunu, ancak Ayrılma ile negatif, orta düzey anlamlı korelasyon gösterdiği tespit edilmiştir. Marjinalleşmeyle Bütünleşme arasında ise negatif yönde anlamlı ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4. Cinsiyete Göre Kültürleşme Stratejilerindeki Farklılık

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	t-value	Sig.
Asimilasyon	Erkek	150	4,12	-,004	,997
	Kadın	82	4,12		
Ayrışma	Erkek	150	4,21	,673	,502
	Kadın	82	4,12		
Bütünleşme	Erkek	150	5,14	-,519	,604
	Kadın	82	5,21		
Marjinalleşme	Erkek	150	3,61	-,883	,378
	Kadın	82	3,73		

Araştırma sorularına cevap verenlerin cinsiyetine göre; Asimilasyon (t= -,004; p> ,05), Ayrışma (t= ,673; p> ,05), Bütünleşme (t= -,519; p> ,05) ve Marjinalleşme (t= -,883; p> ,05) gibi kültürleşme stratejileri alt boyutlarına katılım düzeyleri anlamlı farklılık göstermemektedir. Betimleyici istatistik sonuçları, söz konusu dört alt boyuta katılım bakımından erkek ve kadınların birbirlerine yakın değerlere sahip olduklarını göstermektedir. Bu bulgular, Barry (2001: 196)'nin araştırma sonuçları ile benzerlik taşımaktadır.

Tablo 5. Mensup Olunan Dine Göre Kültürleşme Stratejilerindeki Farklılık

	Din	N	$\bar{X}$	t-value	Sig.
Asimilasyon	Müslüman	212	4,16	1,58	,114
	Hıristiyan	18	3,76		
Ayrışma	Müslüman	212	4,21	,992	,322
	Hıristiyan	18	3,98		
Bütünleşme	Müslüman	212	5,23	3,10	**,002**
	Hıristiyan	18	4,50		
Marjinalleşme	Müslüman	212	3,52	-2,13	**,044**
	Hıristiyan	18	4,06		
Kültürleşme Stratejileri (İndeks)	Müslüman	212	4,19	,992	,322
	Hıristiyan	18	4,03		

Katılımcıların mensup oldukları dine göre Bütünleşme (t= 3,10; p< ,01) ve Marjinalleşme (t= -2,13; p< ,05) gibi kültürleşme stratejilerine katılım düzeyleri anlamlı farklılık taşımaktadır. Betimleyici analiz sonuçlarına göre; Müslümanlar ($\bar{X}$= 5,23) Bütünleşme, Hıristiyanlar ($\bar{X}$= 4,06) ise Marjinalleşme stratejisine verdikleri önem bakımından daha yüksek ortalamalara sahiptirler. Diğer bir ifade ile Hıristiyan inancına sahip yabancı uyruklu üniversite öğrencileri, Müslüman öğrencilere kıyasla, kendi kimlik ve kültürel özelliklerini sürdürme noktasında daha istekli gözükmektedirler.

Tablo 6. Türkiye'yi Ziyaret Etme Durumuna Göre Kültürleşme Stratejilerindeki Farklılık

	Ziyaret Durumu	N	$\bar{X}$	t-value	Sig.
Asimilasyon	Evet	77	4,37	2,66	**,008**
	Hayır	153	3,99		
Ayrışma	Evet	77	4,39	2,62	**,009**
	Hayır	153	4,06		
Bütünleşme	Evet	77	5,38	2,38	**,018**
	Hayır	153	5,06		
Marjinalleşme	Evet	77	3,57	-,882	,379
	Hayır	153	3,69		
Kültürleşme Stratejileri (İndeks)	Evet	77	4,30	2,27	**,024**
	Hayır	153	4,10		

Yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin, öğrenci olmadan önce Türkiye'yi ziyaret etme durumlarına göre Asimilasyon (t= 2,66; p< ,01), Ayrışma (t= 2,62; p< ,01) ve Bütünleşme (t= 2,38; p< ,05) stratejilerine verdikleri önem anlamlı farklılık göstermektedir. Betimleyici istatistik tablosu incelendiğinde; öğrenci olmadan önce Türkiye'yi ziyaret edenlerin Asimilasyon, Ayrışma ve Bütünleşme yönelimli kültürleşme stratejileri, ziyaret etmeyenlere nazaran daha yüksektir.

Tablo 7. Türkiye Dışında Farklı Bir Ülkeyi Ziyaret Etme Durumuna Göre Kültürleşme Stratejilerindeki Farklılık

	Ziyaret Durumu	N	$\bar{X}$	t-value	Sig.
Asimilasyon	Evet	130	3,96	-2,64	**,009**
	Hayır	102	4,32		
Ayrışma	Evet	130	4,00	-3,46	**,001**
	Hayır	102	4,32		
Bütünleşme	Evet	130	5,12	-,889	,370
	Hayır	102	5,23		
Marjinalleşme	Evet	130	3,59	-1,13	,258
	Hayır	102	3,73		
Kültürleşme Stratejileri (İndeks)	Evet	130	4,05	-3,15	**,002**
	Hayır	102	4,32		

Öte yandan örneklemde yer alan öğrencilerin Türkiye dışında farklı bir ülkeyi ziyaret etme durumlarına göre Asimilasyon (t= -2,64; p< ,01) ve Ayrışma (t= -3,46; p< ,01) stratejilerine verdikleri önem anlamlı farklılık ortaya koymaktadır. Betimleyici istatistik analizi sonuçları; Türkiye dışında farklı bir ülkeyi ziyaret edenlerin, etmeyenlere nazaran Asimilasyon ve Ayrışma stratejileri daha yüksek katılım gösterdiklerini işaret etmektedir.

Tablo 8. Kültürleşme Stratejileri İle Dil Becerisi Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Analizi Bulguları (Pearson *r*)

	Türkçe Dil Becerisi
Asimilasyon	,239**
Ayrışma	,139*
Bütünleşme	,461**
Marjinalleşme	-,310**
Kültürleşme Stratejileri (İndeks)	,128

**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).
*Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Kültürleşme stratejileri ile dil becerisi arasındaki ilişkiye yönelik Korelasyon Analizi sonuçları incelendiğinde; bütünleşme ile Türkçe dil becerisi arasında pozitif yönde orta düzey anlamlı ilişki (r= ,461; p< ,01) dikkat çekmektedir. Yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin Türkçe dil becerisi arttıkça, kendi öz kültürel bütünlüklerini korumak suretiyle, bulundukları toplumun kültürünün bir parçası olma istekleri de artmaktadır. Diğer yandan Marjinalleşme ile Türkçe dil becerisi arasında, negatif yönde zayıf düzey anlamlı ilişkiden (r= -,310; p< ,01) söz edilebilir. Bir başka anlatımla, örneklemde yer alan öğrencilerin Türkçe dil becerisi arttıkça, kendi kimlik ve kültürel özelliklerini sürdürme isteği ile farklı kültürlere yönelik ön yargılarda bir azalma yaşanabilmektedir.

Tablo 9. Türkiye'de İkamet Etme Süresine Göre Kültürleşme Stratejilerindeki Farklılık

	Ziyaret Durumu	N	$\bar{X}$	F	Sig.
Asimilasyon	1-2 Yıl	101	4,02	2,52	,059
	3-4 Yıl	96	4,31		
	5-6 Yıl	24	4,01		
	7 Yıl +	11	3,59		
Ayrışma	1-2 Yıl	101	4,15	,680	,565
	3-4 Yıl	96	4,27		
	5-6 Yıl	24	4,00		
	7 Yıl +	11	4,11		
Bütünleşme	1-2 Yıl	101	5,06	,871	,457
	3-4 Yıl	96	5,22		
	5-6 Yıl	24	5,30		
	7 Yıl +	11	5,40		
Marjinalleşme	1-2 Yıl	101	3,83	2,97	**,033**
	3-4 Yıl	96	3,62		
	5-6 Yıl	24	3,27		
	7 Yıl +	11	3,25		
Kültürleşme Stratejileri (Genel)	1-2 Yıl	101	4,10	2,99	**,032**
	3-4 Yıl	96	4,31		
	5-6 Yıl	24	4,00		
	7 Yıl +	11	3,93		

Son olarak örneklem içerisinde yer alan yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin Türkiye'deki ikamet sürelerine göre, marjinalleşme stratejisine katılımları anlamlı farklılık göstermektedir (F= 2,97; sd.= 3; p< ,05). Yüzde 5 anlam düzeyinde Tukey testi sonuçları incelediğinde; 1-2 yıldır ($\bar{X}$= 3,83) Türkiye'de bulunanların marjinalleşme eğilimleri, 7 yıl ve üzeri bir zamandır ($\bar{X}$= 3,25) Türkiye'de ikamet edenlere göre daha yüksektir. Yine araştırmaya katılanların Türkiye'de kalma süreleri arttıkça, marjinalleşme eğilimlerinde bir azalma meydana gelmektedir.

6. Sonuç ve Tartışma

Son yıllarda iletişim, ulaşım ağları, ekonomik, sosyal ve kültürel alanda yaşanan gelişme ve dönüşümler; farklı toplumlara mensup insanların birbirleriyle kısa ya da uzun süreli temas kurmaları sonucunu doğurmuştur. Gerek eğitim gerekse ekonomik kaygılarla artık çok farklı milletlerden insanlar, farklı ülkelerde yaşamayı tercih etmektedirler. Bu durum özellikle Türkiye gibi yabancı uyruklu öğrencilere yönelik değişim programları uygulayan ülkelerde son dönemde artış göstermektedir (Gülnar ve Balcı, 2010: 449). Söz konusu hareketlilik politikaları; iki kültürlülük, çok kültürlülük, bütünleşme ve küreselleşme gibi yeni terimlerin kullanılmasında artışa neden olmuş ve bu terimler ya kültürleşmeyle değişimli olarak ya da alternatif kavramlar olarak birbirinin yerine kullanılmıştır (Sam ve Berry, 2016: 473).

İşte Konya merkezdeki üç devlet üniversitesinden seçilen bir örneklem üzerinde yürütülen bu araştırmada, yabancı uyruklu öğrencilerin kültürleşme stratejilerinin çeşitli değişkenlerle ilişkisi mercek altına alınmıştır. Araştırmada Barry (2001)'nin Amerika Birleşik Devletleri'ndeki göçmenlerin, kültürleşme modellerini inceleyen EAAM ölçeğinden yararlanılmıştır. Ölçekte kültürleşme; asimilasyon, ayrışma, bütünleşme ve marjinalleşme olarak dört boyutta değerlendirilmiştir. Özel olarak ölçek kültürleşmeyi, farklı

düzeylerde gerçekleşen, başka bir kültürden bireyler veya gruplarla etkileşime girildiğinde, benimsemiş olunan sosyal etkileşim ve iletişim stilleri (iletişimde hem yeterlilik hem de kolaylık/ rahatlık) olarak görmektedir (Barry, 2001: 196).

Bu araştırmada elde edilen bulgular, yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin bütünleşme boyutunda daha çok; marjinalleşme boyutunda ise daha az kültürleşme yaşadıklarını göstermektedir. Örneklemde yer alan öğrenciler, hem Türk hem de diğer kültürlere sahip bireyler arasında kendini rahat hissetmekte ve ifade edebilmektedir. Katılımcılar Türk ya da farklı kültürlerden biriyle kaynaşmanın zor olduğunu daha az düşünmektedirler.

Bütünleşme stratejisi; Asimilasyon ile pozitif, Marjinalleşme ile negatif anlamlı ilişki göstermektedir. Üniversite öğrencilerinin ve ev sahibi ülke kültürüne entegre olma çabaları, marjinalleşme yönündeki eğilimlerin azalmasına neden olabilmektedir.

Cinsiyet ile kültürleşme stratejileri arasında anlamlı bir farklılaşma tespit edilememiştir. Ancak araştırma sorularına cevap verenlerin mensup oldukları dine göre Bütünleşme ve Marjinalleşme stratejilerine katılım düzeyleri anlamlı farklılık göstermektedir. Müslümanlar Bütünleşme, Hıristiyanlar ise Marjinalleşme yönelimli kültürleşmeyi daha çok yaşamaktadırlar. Öyle ki Müslüman yabancı uyruklu öğrenciler, bir yandan kendi kültürlerini devam ettirirken, aynı zamanda ev sahibi ülke kültürüyle kaynaşma noktasında daha isteklidirler. Örneklemdeki Hıristiyan kökenli öğrenciler ise, kendi kimlik ve kültürel özelliklerini sürdürme çabası taşımaktadırlar. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında hiç kuşkusuz, Türkiye'nin Müslüman dinine sahip bir ülke olmasının etkisi bulunmaktadır.

Yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin, daha önceki yıllarda Türkiye'yi ziyaret etme durumu ile Asimilasyon, Ayrışma ve Bütünleşme stratejileri anlamlı ilişkilidir. Öğrenci olmadan önce Türkiye'yi ziyaret edenlerin, Asimilasyon, Ayrışma ve Bütünleşme yönelimli kültürleşme stratejileri, ziyaret etmeyenlere nazaran daha yüksektir. Bir başka anlatımla öğrenci olmadan önce Türkiye'yi ziyaret eden yabancı uyruklu üniversite öğrencileri, bir taraftan kendi kültürlerini devam ettirmeyip, ev sahibi toplumun kültürünü benimserken; aynı zamanda hem orijinal kültürlerini sürdürme hem de ev sahibi toplumla etkileşimde bulunma çabası taşımaktadırlar. Ayrıca Türkiye dışında farklı bir ülkeyi ziyaret edenlerin, etmeyenlere göre, kendi kültürünü devam ettirmeyip, gittiği ülkenin kültürünü benimsemekte ya da kendi özgün kültürlerini sürdürüp, yabancı ülke toplumuyla etkileşime girmeyi çok fazla istememektedir.

Bu araştırmada Bütünleşme, Ayrışma ve Asimilasyon stratejileri ile Türkçe dil becerisi arasında pozitif; Marjinalleşme ile Türkçe dil becerisi arasında ise negatif korelasyon tespit edilmiştir. Yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin Türkçe dil becerisi arttıkça, bulundukları toplumun kültürünün bir parçası olma istekleri de artmakta; buna karşın kendi kimlik ve kültürel özelliklerini sürdürme isteği azalmaktadır. Yine Türkiye'de kalma süresi arttıkça, marjinalleşme yönelimli kültürleşme eğilimleri azalmaktadır.

Öte yandan yabancı uyruklu öğrencilerin ev sahibi ülkenin temel niteliklerini kabul etmesi kadar; ev sahibi toplumun da gelen misafirleri benimsemesi, onlarla etkileşimde olması ve göçmenlerin yararına olacak düzenlemelerde bulunması, kültürleşme ve adaptasyonu olumlu yönde etkileyecektir. Bu nedenle sorumluların; insanların önyargılı tutumlarını azaltmak amacıyla, yabancı uyruklu öğrenciler ve ev sahibi toplumun üyeleri arasındaki etnik ilişkiyi artırmak için programlar geliştirmeleri, aslında kültürleşme ve uyum süreçlerini hızlandırmak adına atılacak önemli adımlar arasındadır. Ayrıca kültürleşme süreci öğrencilerin ev sahibi topluma adaptasyonun yanı sıra okula uyumu ve bağlılığını da ortaya çıkarabilmektedir. Öğrenciler için okullar temel kültürleşme ortamlarıdır. Öğrencilerin farklı kültüre mensup bireylerle okul ortamında etkileşime girmeleri ve arkadaşlık kurmaları onların kültürleşme tercihlerini etkilemesinin yanı sıra kültürleşme sürecindeki arkadaşlık ilişkilerinin niteliği ve kültürleşme tercihleri öğrencilerin okula devamı ve akademik başarılarını etkileyebilmektedir. Özetle, yapılan çalışmalar yeni ortamlara uyum sağlamanın uluslararası öğrencilerin yaşamını psikolojik, akademik ve sosyal olarak iyileştirdiğini doğrulamaktadır.

Sonuç olarak bu çalışmada bazı sınırlılıklar dikkat çekmektedir. Her şeyden önce araştırmaya katılanlar eğitim seviyesi yüksek öğrencilerdir. Türkiye'ye gelen göçmen, iyi eğitimli olmayabilir. Sonuç olarak, seçilen örneklem Türkiye'deki yabancı uyruklu nüfusu temsil etmeyebilir. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda, üniversite öğrencileri dışındaki yabancı uyruklu bireylerin de örneklem içerisinde yer alabilir. Gelecekteki araştırmalarda kültürleşme stratejileriyle kültürlerarası iletişim yeterliliği, yaşam doyumu, psikolojik iyi oluş,

sosyo-kültürel adaptasyon ve ev sahibi ülkenin medyasını kullanma alışkanları arasındaki ilişki mercek altına alınabilir. Acaba buna söz konusu öğrencilerle iletişim içinde olan Türklerin görüşlerinin alındığı bir çalışma eklenebilir mi?

Kaynakça

Aliyev, R. (2011). *"Farklı kültürlerden gelen yüksek öğretim öğrencilerinin eğitim ortamlarındaki ilk etkileşim algılarının ve kültürlenme düzeylerinin incelenmesi"*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitimde Psikolojik hizmetler Anabilim Dalı, Eğitim Psikolojisi Programı.

Balcı, Ş., ve Öğüt, N. (2018). *"Kültürlerarası Etkililik Düzeyinin Bazı Belirleyicileri: Konya Örneğinde Saha Araştırması"*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11 (5): 498-509.

Balta, E. E. (2018). *"Çocuk Kitaplarında Mülteciler ve Kültürleşme Stratejileri"*, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 17 (2): 487-498.

Barry, D.-T. (2001). *"Development of a New Scale for Measuring Acculturation: The East Asian Acculturation Measure (EAAM)"*, Journal of Immigrant Health, 3 (4): 193-197.

Berry, J. W. (2001). *"A Psychology of Immigration"*, Journal of Social Issues, 57 (3): 615-631.

Berry, J. W. (2005). *"Acculturation: Living Successfully İn Two Cultures"*, International Journal of Intercultural Relations, no: 29, p. 697–712.

Berry, J. W. (2008). *"Globalisation and Acculturation"*, International Journal of Intercultural Relations, no: 32, p. 328-336.

Berry, J. W. (2009). *"A Critique of Critical Acculturation"*, International Journal of Intercultural Relations, no: 33, p. 361-371.

Berry, J. W., Power, S., Young, M., & Bujaki, M. (1989). *"Acculturation Attitudes in Plural Societies"*, Applied Psychology: An International Review, 38 (2): 185-206.

Berry, J., Phinney, J., Sam, D., & Vedder, P. (2006). *"Immigrant Youth: Acculturation, Identity, and Adaptation"*. Applied Psychology: An Internatıonal Review, 55 (3): 303-332.

Gülnar, B. ve Balcı, Ş. (2010). *"Televizyon İzleme Motivasyonları ve Kültürleşme: Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma"*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı: 28, s. 447-483.

Gülnar, B. ve Balcı, Ş. Yeni Medya ve Kültürleşen Toplum, Konya, LiteraTürk Yayınları, 2011.

Güngör, D. (2014). *"İkinci Kuşak Avrupalı Türklerde Psikolojik Entegrasyon ve Uyum: Çift Boyutlu Kültürleşme Temelinde Karşılaştırmalı Bir Derleme"*, Türk Psikoloji Yazıları, 17 (34): 16-31.

Güvenç, B. İnsan ve Kültür, İstanbul, Remzi Kitabevi,1984.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2014). *"Sonsöz Kültürleşme ve Aile İlişkileri"*, Türk Psikoloji Yazıları, 17 (34): 120-127.

Kılıçoğlu, G., Acat, M., & Karadağ, E. (2015). *"İngiltere'deki Türk Öğrencilerin Kültürleşme Tercihleri ve Bu Tercihlerin Okula Aidiyet Duygusuyla İlişkisi"*, Sosyoloji Dergisi, 30: 195-225.

Kosic, A. (2002). *"Acculturation Attitudes, Need for Cognitive Closure, and Adaptation of Immigrants"*, The Journal of Social Psychology, 142 (2): 179-201.

Kosic, A. (2004). *"Acculturation Strategies, Coping Process and Acculturative Stress"*, Scandinavian Journal of Psychology, no: 45, p. 269-278.

Kuo, S. -F., Chang, W. -Y., Chang, L.-I., Chou, Y.-H., & Chen, C.-M. (2013). *"The Development and Psychometric Testing of East Asian Acculturation Scale among Asian İmmigrant Women in Taiwan"*, Ethnicity & Health, 18 (1): 18-33.

Lueck , K., & Wilson, M. (2010). *"Acculturative Stress in Asian İmmigrants: The İmpact of Social and Linguistic Factors"*, International Journal of Intercultural Relations, no: 34, p. 47-57.

Mohanty, J., Choo, H., & Chokkanathan, S. (2018). *"The Acculturation Experiences of Asian İmmigrants in Singapore"*, Asian Population Studies, 14 (2): 153-171.

Ngwira, F., Mapoma, H., Hong, J., Sariyo, S., & Kondowe, W. (2015). *"Intercultural Communication Competence and Acculturation among International Students in Central China"*, Intercultural Communication Studies, XXIV (2): 61-83.

Öğüt, N. Kültürlerarası İletişim ve Duyarlılık, Konya, LiteraTürk Yayınları, 2018.

Penbek, Ş., Yurdakul, D., & Cerit, A. (2009). *"Intercultural communication competence: A study about the intercultural sensitivity of university students based on their education and international experiences"*. A Paper Presented

European and Mediterranean Conference on Information Systems 2009 (EMCIS2009), Crowne Plaza Hotel, İzmir, Turkey, 13-14 July.

Redfield, R., Linton, R., & Herskovits, M. (1936). *"Memorandum for the Study of Acculturation"*, American Anthropologist, no: 38, p. 149-152.

Sam, D., & Berry, J. (2016). *"Acculturation: When Individuals and Groups of Different Cultural Backgrounds Meet"*, Perspectives on Psychological Science, 5 (4): 472-481.

Saygın, S., & Hasta, D. (2018). *"Göç, Kültürleşme ve Uyum. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar"*, Current Approaches in Psychiatry, 10 (3): 302-323.

Sevim, N., Eroglu Hall, E., & Abu-Rayya, H. (2016). *"The Role of Religion and Acculturation in the Consumer Ethnocentrism of Turkish Immigrants in Germany"*, Religions, no: 7, p. 29.

Wang, Y. (2006). *"Internet use among Chinese students and its implication for cross-cultural adaptation"*. Unpublished doctoral dissertation, The College of Communication and Information of Kent State University.

Ying, Y., & Liese, L. H. (1990). *"Initial Adaptation of Taiwan Foreign Students to the United States: The Impact of Prearrivai Variables"*, American Journal of Community Psychology, 18 (6): 825-845.

Yu, W., & Wang, S. (2011). *"An Investigation into the Acculturation Strategies of Chinese Students in Germany"*, Intercultural Communication Studies, XX (2): 190-210.

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 63-74
- Gazetecilik / Araştırma -

Rus Medyasının Sahiplik Yapısı

Erkam TEMİR*
Bünyamin AYHAN**

ÖZ

Haber ve iktidar ilişkisi tarihsel bir olgudur. İktidarlar bilginin üretiminden, dağıtımına ve istenmeyen bilgilerin kontrolüne kadar her alanda denetim ve gözetleme ile ilgilenirler. Bilgi üretimi, dağıtımı ve arzu edilmeyen bilgilerin engellemesi ile ilgili süreçler ise ancak medya ile mümkün olabilmektedir. Nitekim günümüzde toplumsal süreçlerin inşası başta olmak üzere, haber ve bilgi merkezli ilişkiler medya ile sağlanmaktadır. Bu nedenle ülkelerin iktidar örgütlenmesi ile medya yapılanması arasında paralel bir ilişki bulunmaktadır. Devletler medya yayıncılığının düzenlenmesi ve denetlenmesi ile doğrudan ilgilenmektedir. Oysa demokrasilerde siyasi meşruiyetin kaynağı vatandaşlara ve onların tercihlerine dayanır. Vatandaşların çoğu ise siyasi tercihlerini medyadan aldıkları bilgiler ile şekillendirirler. Medyanın kamuoyu etkileme özelliği, yönetimi, dönüştürme ve şekillendirme kapasitesine dönüşebilmektedir. Böylelikle medya sahipliği yapısı ve medya sahipliği araştırmaları hegemonya, devlet, demokrasi gibi kavramlar açısından önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Keza demokratik olmayan birçok ülkede medya sahipliğinin ve medya kontrolünün iktidarın elinde birleşmesi tesadüf değildir. Diğer taraftan iktidarın sürekliliğini sağlama ve kendini ifade etmesi açısından da medya bir zorunluluk oluşturmaktadır. Bu açıdan günümüzde medya ve iktidar simbiyotik bir ilişki içermektedir. Çalışmada Rusya'nın mevcut medya sahipliği yapısı ele alınmıştır. Öncelikle Rus medyasının sahiplik açısından tarihsel süreci irdelenmiş, sonrasında ise tiraj, reyting ve dinlenme oranına göre en büyük on gazete (İzvestiya, Kommersant,Vedomosti, Rossiyskaya Gazete, Novaya Gazeta, Komsomolskaya Pravda, Moskovskiy Komsomolets, Parlamentskaya Gazeta, Argumentı i Faktı ve Argumentı Nedeli), televizyon (Rossiya 1, Pervıy Kanal, NTV, Pyatıy Kanal, TNT, REN TV, STS, Domaşniy, TV Tsentr ve TV-3) ve radyo kanalı (Avtoradio, Evropa Plyus, Retro FM, Russkoye Radio, Vesti FM, Dorojnoye Radio, Eho Moskvı, Radio Şanson, Radio Energy ve Radio Daça) medya sahipliği açısından değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Medya sahipliği yapısının tek merkezli bir görünüm sergilediği sonucuna ulaşılmıştır. Rus medyası kronizm ve nepotizm karışımı bir yaklaşımla yönetilmektedir. Sancılı bir demokratikleşme sürecinin ve kronik bir katı otorite hevesinin izlerini taşıyan medya sistemi "Post-Sovyet Rusya Kuramı" olarak tanımlanmıştır.

Anahtar Kelimler: Rusya**,** medya sistemleri**,** medya sahipliği, gazete, televizyon, radyo, Post-Sovyet Rusya Kuramı

Ownership Structure of Russian Media

ABSTRACT

The relationship between news and power is a historical phenomenon. Governments are concerned with supervision and surveillance in all areas, from the production of information to the distribution and control of unwanted information. These processes (generating information, disseminating information and blocking undesirable information) can only be possible with media. Today, news and information-centered relations, especially the construction of social processes, are provided by the media. For this reason, there is a parallel relationship between the power organization of the countries and the media structure. Governments are directly involved in the management of media broadcasting. However, the source of political legitimacy in democracies is based on citizens and their preferences. But most of the citizens shape their political preferences with the information that they receive from the media. The media's ability to influence ideas is transformed into the capacity to shape management. Thus, media ownership structures and media ownership researches are important factors in terms of concepts such as hegemony, state and democracy. Likewise, it is not a coincidence that in many non-democratic countries media ownership and media control are united in the hands of governments.On the other hand, media is a necessity in terms of maintaining power and expressing itself. In this respect, today's media and power involve a symbiotic relationship. In this study, the current media ownership structure of Russia is discussed. Firstly, the historical process of Russian media in terms of ownership has been examined and then the top ten newspapers (Izvestiya, Kommersant,Vedomosti, Rossiyskaya Gazete, Novaya Gazeta, Komsomolskaya Pravda, Moskovskiy Komsomolets, Parlamentskaya Gazeta, Argumentı i Fakti and Argumenti Nedeli), television (Rossiya 1, Perviy Kanal, NTV, Pyatiy Kanal, TNT, REN TV, STS, Domashniy, TV Tsentr and TV-3) and radio channels (Avtoradio, Evropa Plyus, Retro FM, Russkoe Radio, Vesti FM, Dorojnoe Radio, Eho Moskvi, Radio Shanson, Radio Energy and Radio Dacha) according to the rate of circulation, rating and recreation have been evaluated in terms of media ownership. As a result, it is determined that the media ownership structure has a single centered appearance. The Russian media is managed by a mix of chronism and nepotism. The media system, characterized by a painful democratization process and the pursuit of a chronic rigid authority, has been defined as "Post-Soviet Russian Theory".

Keywords: Russia, media systems, media ownership, newspapers, television, radio, Post-Soviet Russian Theory

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-4387-2728, erkamtemir@gmail.com
** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0003-0476-8394, bayhan@selcuk.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 08.05.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 15.05.2019

Giriş

Literatür, alternatif bilgi kaynaklarına erişimin demokrasilerde zorunlu olduğunu söylemektedir. Bu nedenle demokratik ülkelerde teorik olarak medya sahipliğinin merkezi olmaması ve çoğulcu bir yapıya sahip olması beklenmektedir. Ancak farklı ülkelerde, yönetimlerin otoriter veya demokratik olmasına bakmaksızın medya az veya çok devlet kontrolünün bir nesnesi olarak ortaya çıkmaktadır (Domingues-da-Silva vd., 2015; 65-84). Teoride liberal sistemlerde serbest pazar ekonomisi gereği medyaya devlet müdahalesinin en alt seviyede olması, otoriter rejimlerde ise medya üzerinde mutlak bir egemenlik söz konusu olması gerekmektedir. "Demokratik bir sistemde kamuyu ilgilendiren bütün olayların açık bir şekilde cereyan etmesi ve kamuyla ilgili kararların açıkça tartışılması şarttır" (Işık, 2005; 115-116). Diğer sistemlerde ise devletin sınırlarını belirlediği bir alan söz konusudur.

Eleştirel bakış açısı ile Althusser; medyayı, din, eğitim, aile, hukuk, siyaset, kültür ve sendikalar ile birlikte devletin ideolojik aygıtı olarak tanımlamaktadır (1978; 33-34). Foucault ise iktidarların bilgi üretmeden, bu bilgileri dağıtmadan ve arzu edilmeyen bilgileri engellemeden gerçekleşemeyeceğini söylemektedir (1980; 131). Bilgi üretimi, dağıtımı ve arzu edilmeyen bilgilerin engellenmesi ise günümüzde ancak medya ile mümkün olabilmektedir. Hatta "Bir medya sistemine erişiminiz, sahipliğiniz ve kontrolünüz yoksa, aslında siz gerçekten yoksunuz" denmektir (Campbell vd., 2011; 108). Bu nedenle çoğu ülkede devletler medya yayıncılığının yönetimi ile doğrudan doğruya ilgilenmektedir (Giddens, 2012; 659). Böylelikle medya sahipliği yapısı ve medya sahipliği araştırmaları hegemonya, devlet, demokrasi gibi kavramlar açısından önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Medya sistemlerinin analizlerinde genel hatlarıyla üç farklı odak noktası bulunmaktadır. Bunlardan ilki medyanın üretimi, dolaşımı ve bu süreçleri etkileyen faktörleri incelemek ile ilgilenmektedir. İkincisi siyaset biliminin içerisinden üretilen bir yaklaşımdır ve bilhassa ulus devletlerde medya ve siyaset arasındaki ilişkileri ele almaktadır. Üçüncüsü heterojen kültür çalışmalarından elde edilmiştir ve yoğunlukla anlam üretme süreçlerine, kültürel anlamların ve değerlerin oluşumuna, medya tüketimine ve kullanımına odaklanmaktadır (Hardy, 2010; 8). Medya sahipliği çalışmalarını genelde ikinci yaklaşım çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.

Bu çalışmada Rusya'da medya sahiplik yapısının mevcut durumu ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Medya sahipliği konusu iletişim bilimlerinde önemli bir yer tutmakla birlikte, siyaset bilimi, kamu yönetimi ve uluslararası ilişkiler gibi interdisipliner alanlar için de önem taşıdığı düşünülmektedir. Böylelikle çalışmanın ilgili alanlara da faydalı olacağı umulmaktadır. Klasik Sovyet medya sisteminin üzerinde şekillenen yapı, birçok özelliği ile eski sisteme intibak etmekte diğer taraftan kısmen liberal sistemin de özelliklerini taşımaktadır. Hibrit bir sistemin geliştiği toplumsal yapıda medya sahipliği de piyasa ile devlet arasında gidip gelmektedir.

Rusya'nın medya sahipliği yapısının araştırılması, geçmiş, bugün ve gelecek arasında bir bağ kurmaktır. Çünkü 1990 yılına kadar Sovyet medya sistemi içerisinde yer alan yapı, Sovyetlerin dağılmasıyla ile birlikte Post-Sovyet medya sisteminin de öncülüğünü yapmıştır. Özellikle Sovyet sisteminin kültürel ağırlığını sürdüren Rusya, 1991 yılında kurulan Bağımsız Devletler Topluluğuna (BDT) yaptığı önderlik ile oluşturulan siyasal yapıda hâkimiyet alanlarını sürdürme gayretindedir. Bu nokta da hem içeride hem de dışarıda medya unsurlarından faydalanılmaktadır. Dışarıda iletişim sistemlerine uydu ve bilgi teknolojisiyle destek sağlama, dil ve içerik desteği, içeride ise yeni toplumsal şartlara kamuoyunun hazırlanması ve siyasal yapının sürdürülmesi amaçlanmaktadır. Rus medya sahiplik yapısının ortaya konması aynı zamanda liberal sistemin sınırlarının çizilmesine katkı sağlamaktadır.

Çalışmanın kapsamı ulusal yayın organları ile sınırlı tutulmuştur. Yerel radyo, televizyon ve gazeteler değerlendirilmemiştir. Örneklem reyting, dinlenme oranları ve tirajlarına göre ilk on sırada yer alan televizyon kanalları, radyo kanalları ve gazeteler olarak belirlenmiştir. Çalışmada ilgili yayın organlarının sahiplik yapıları ortaya konulmuş ve bu verilerden hareketle Rus medyasının genel durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Medya Sistemleri ve Medya Sahipliği

Tüm kısa ve anlaşılır tanımlamalarına rağmen medya, sorun oluşturan belirsiz bir kavramdır. "Kültürler arası geniş bir perspektiften bakıldığında, medya, coğrafi ve / veya zamansal bariyeri aşmak için iletişimin

mekanik amplifikasyonu anlamına gelir." Antropolojik olarak medya tanımı medya çalışmaları, medya ile kamuya ulaşma, medya ile veri toplama, medya ile öğretim ve uygulamalı medya ile ilgidir (Eiselein ve Topper, 1976; 114). Toplumsal bir ürün olarak ele alınıldığında medya içinden çıktığı toplumu yansıtmaktadır (Tokgöz, 1994; 94).

Medya günümüz siyasetinde merkezi bir rol oynamaktadır. Eski dönemlere nazaran kamuoyu medya sayesinde daha da güçlenmektedir. Ayrıca kamuoyunun medya aracılığı ile oldukça etkin bir şekilde manipüle edilebiliyor olması tüm çevrelerin medya üzerindeki baskı kurma arzularını artırmaktadır (Hobsbawm, 2008; 113-179). Diğer taraftan medya gerçekleri yansıtmamakta tam tersine onları şekillendirebilmektedir (Giddens, 2010; 44). Toplumlar sosyal hayatlarında siyasetten ekonomiye birçok konuda meydana gelen gelişmeleri medyadan öğrenmekte veya öğrendiklerini sanmaktadırlar oysa "Medya, hükümetlerinin başı çektiği propagandayı izler" (Herman, 2004; 9-100). Medya hükümet sistemleri ile bağlantılı şekilde analiz edilmekte ve hükümetlerin çizdiği yapının içinde medyanın yer alacağı temel bir işlev olarak tartışılmaktadır.

Siebert, Peterson ve Schramm 1956 yılında yayınladıkları *Dört Basın Kuramı* adlı eser ile medya sistemlerini kategorilendirmiş ve bu sistemleri dört başlık altında incelemiştir. Bunlar; Otoriter Kuram, Sovyet-Komünist Kuram, Liberal Kuram ve Sosyal Sorumluluk Kuramı olarak tanımlanmakta (Siebert vd., 1956) ve literatürde yeni bir bakış açısının oluşmasına katkı sağlamaktadır (Mcquail, 2010; 150).

Bu kuramlar şu şekilde özetlenebilir (Firdaus, 2012; 6-9):

Otoriter kuram: medyanın hükümete (devlete) itaat ettiği ve devletin medyayı kontrol ettiği bir sistemi ifade etmektedir. Devlet kontrolü belirli ideolojik veya politik konuları kapsayacak şekilde orta düzeyde bir kontrol olabileceği gibi her şeyi kapsayacak bir biçimde de ortaya çıkabilmektedir. Medya, iktidarı zayıflatma ihtimali olan hiçbir içeriği yayınlayamaz. Medya üzerindeki kontrol mevzuat veya lisans izni verme gibi unsurlar üzerinden yürütülebileceği gibi kontrol için şiddet bile kullanılabilmektedir. Medya monolitik bir yapıya sahiptir. Sadece iktidarın ideoloji ve görüşünü iletmektedir. Medya "diktatörün, iktidar partisinin veya güçlü özel bireylerin otokratik siyasi sistemine aittir." Söz konusu güçler kamu için neyin uygun olduğuna tek taraflı karar verirler. Otoriter medya sistemleri yalnızca otoriter rejimlerde değil nispeten demokratik toplumlarda da var olabilmektedir.

Sovyet komünist kuram: aslında otoriter kuramın sistematik bir şekilde uygulanışının normatif bir kavramsallaştırılmasından ibarettir. Aradaki tek fark sadece iktidarın değil halkın da çıkarlarının kurama dâhil edilmesidir. Bu kuramda medya bilhassa ideolojik konularda devlet kontrolü altındadır. Medya devletin uzantısıdır ve hükümet propagandasını yaymak, komünist ideolojiyi benimsetmek ve devlet politikasının uygulanmasına yardımcı olmak gibi işlevleri üstlenir. Ancak devlet ideolojisinin kısıtlılıkları içerisinde "sosyal ve ekonomik konularda eğitmek ve kamuoyu görüş ve şikâyetlerinin iletişimine yardımcı olmak" gibi işlevleri de vardır.

Liberal kuram: "Herhangi birinin sansür korkusu ya da lisans kısıtlamaları olmaksızın istediği herhangi bir şeyi yayınlama" hakkını savunan bir kuramdır. Kuram tamamen özgürlükçü bir yaklaşım sergilemektedir. Medya üzerinde bir devlet kontrolü olmadığı gibi devlet medyanın kendine saldırmasına bile göz yummaktadır. Temel felsefesi şayet tüm fikirler özgür bir şekilde ortaya konulursa "iyi" fikirlerin "kötü" fikirleri yeneceğidir. Toplum istediği şeyi okuyup okumamakta, izleyip izlememekte ve bunlara inanıp inanmakta özgür olduğu gibi fikirlerini özgürce ifade etmekte de özgürdür.

Sosyal sorumluluk kuramı: Liberal kuramın vaat ettiği faydaları sunmadığı gibi elitist bir sınıfın yükselmesine sebep olduğu ve şüpheli içerikler ürettiği eleştirisini getirir. Kuram bireysel olarak toplumun üyelerine vurgu yaparak çoğulculuğu ve çeşitliliği teşvik eder. Medyanın ifade özgürlüğünden çok toplumsal ilerleme, bilgilendirme ve eğitme işlevleri olması gerektiğine vurgu yapar. Medyaya ahlaki yükümlülükler yükler. Medya ister devlet ister özel sektör sahipliğinde olsun "insanlara gerçekten hizmet ettiğinden emin olmalıdır" düşüncesini temeline alır.

İlerleyen dönemlerde medya sistemleri SSBC veya ABD ile benzer olmayan ülkeler için daha geniş kuramlar da üretilmiştir. 1981 yılında Hachten yeni bir uyarlama yaparak liberal ve sosyal sorumluluk kuramlarını birleştirerek bu yeni kurama "batı kuramı" ismini vermiştir. Birkaç yıl sonra McQuail otoriter kuram ve sosyal sorumluluk kuramı ifadelerini muhafaza etmiş liberal kuramı "özgür basın kuramı" olarak adlandırmış ve Sovyet-komünist kuramı, Sovyet kuramı olarak kısaltmıştır. Bunlara ek olarak kamusal

etkileşime önem veren "demokratik katılım" kuramını (Firdaus, 2012; 6-8) ayrıca tüm bu liberal ve Marksist kuramların yanı sıra azgelişmişlikten ve sömürgecilikten geçmekte olan toplumların altyapı, finans ve beceri gibi kimi unsurlardan yoksun olduğu gerekçesine dayanan "gelişim kuramı"nı ortaya koymuştur (Mcquail, 2010; 151).

"Kamu yararı" veya diğer ismiyle Pigou teorisyenleri ise medyanın devlet kontrolü altında hatta devlet tekeli altında olması gerektiğini savunmaktadırlar. Buna göre bilginin herkese ulaşması kamu yararınadır ve devlet eliyle herkese ücretsiz ulaştırılmalıdır (Djankov vd., 2003; 342). Fakat genel olarak medyanın siyasal ve kültürel alandaki çoğulculuğu sürdürme rolü demokratik ülkelerde uzun bir süredir kabul görmüş hatta medya sahipliğinin birkaç elde yoğunlaşmasını önlemek için çoğu ülkede hukuki düzenlemeler yapılmıştır (Doyle, 2000, s. 1). Otoriter yönetimler ise kitle iletişim araçları üzerinde sansür uygulamaya ve onları kontrol etmeye çalışmaktadırlar. Bu nedenle gerek kuramcılar gerek uygulamacılar demokrasilerin sağlıklı olabilmesinin ancak özgür bir basına sahip olmakla mümkün olabileceğini ifade etmekte ve medyaya yönelik politikalar oluşturulurken "demokratik kaygılar"ın esas alınması gerektiğini ifade etmektedirler. Böylelikle "demokratik dağılım ilkesi" olarak adlandırılan ilke medya üzerindeki kontrollerin ve medya sahipliğinin azami şekilde dağıtılması gerektiğini savunmaktadır (Baker, 2006; 5-9). Medya'nın kontrolü ve medya sahipliği sorunları demokrasinin kalitesi için son derece önemli konulardır (Koch-Baumgarten ve Voltmer, 2010; xvii).

2. Sovyet ve Post-Sovyet Rusya'da Medya

Rusya'da Sovyet döneminden bu yana medya iktidarın propaganda aracı olarak görülmektedir. Keza SSCB'den beri Rusya'nın en büyük gazetelerinden olan ve kelime manası "haber" olan *İzvestiya* ve kelime manası "gerçek" olan *Pravda* gazeteleri ile ilgili "Pravda'da İzvestiya, İzvestiya'da Pravda yok" sözü söylenegelmektedir (Şerel, 2013; 200). Sovyetlerde tüm medya onu finanse ve kontrol eden Komünist Parti'nin inisiyatifi altındadır. Medya'nın fonksiyonu ideolojinin yukarıdan dikte edildiği şekilde aktarılmasından ibarettir (Arutunyan, 2009; 30).

1930'lu yıllarda SSCB'de, 1800'ü bölgesel kolhoz dergisi ve 3050'si fabrika gazetesi olmak üzere basımı yapılan toplam 38 milyon tiraja sahip 6680 gazete bulunduğu belirtilmektedir. Ayrıca 300 bin civarında duvar gazetesi ve teksirle çoğaltılan 2000 sovhoz dergisi olduğu tahmin edilmektedir (Jaryc, 1933; 103-106). Her ikisi de Moskova'daki merkezi stüdyodan yayın yapan, "Birinci Kanal" ve "İkinci Kanal olarak adlandırılan iki ulusal televizyon kanalının yanı sıra sınırlı yayın programlarına sahip yerel televizyon ve radyo kanalları da mevcuttur (Mickiewicz, 1990; 5).

Sovyetlerin kurucusu Lenin, basın özgürlüğünün burjuvazi açısından "kapitalistlerin gazeteleri kontrol etme" özgürlüğü olarak anlaşıldığını ifade etmiştir. Ona göre komünist rejimde basın özgürlüğü ise "basının kapitalist baskıdan kurtuluşu" olarak tanımlanmıştır (Lenin, 1932). Uygulamada ise medya SSCB'de 70 yılı aşkın bir süre Komünist Parti'nin resmi propaganda ve sansür aracı olarak hizmet etmiştir (Landtsheer, 2014; 241). Bu nedenle Sovyet medyasının komünist devrim aracı olma dışında başka bir rolü bulunmamaktadır (Gruliow, 1956; 153) ve parti üyesi olmayan birinin bu medya organlarında çalışması mümkün değildir (Ayhan, 2008; 194). "Gazete sadece toplu bir propagandacı ve kolektif bir ajitatör değil, aynı zamanda kolektif bir düzenleyicidir" (Lenin, 1967, s. 11) diyen Lenin ve halefleri medyayı propaganda aracı olarak kullanmışlardır. Böylelikle medya sahipliği açısından SSCB'de tartışmalı bir konu bulunmamaktadır. Sovyet-komünist kuram geçerlidir ve medya Komünist Parti'nin mutlak kontrolü altındadır.

1986 yılından itibaren söz konusu homojen ve monolitik medya yapısında yavaş yavaş birkaç farklı kontrol tipi ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki Perestroyka ile gerçekleşmiştir. Bu dönemde medyanın kontrol, üretim ve dağıtım mekanizmaları Sovyetler dönemiyle aynı olmasına rağmen, medya mensupları geçmişe nazaran yayın özgürlüğüne kavuşmuşlardır. Medya üzerinde merkezi parti kontrolü devam etmesine rağmen amaçta farklılaşmalar olmuştur. Öncesinde Komünist Partinin propaganda aracı olan medya, Gorbaçov'un emrinde "demokratikleşme" aracı haline gelmiştir. İkincisi 1990-1995 yılları arasında "kısa ve altın bağımsızlık çağında" ortaya çıkmıştır. Medya kolektifler tarafından sahiplenilerek kontrol edilmeye başlamıştır. Dikey bir sistemden, yatay ve çoğulcu bir sisteme geçiş yaşanmış ve ülkenin birçok yerinde kapsamı, etkisi ve en önemlisi sürdürülebilirliği tartışılır olsa da çeşitli bağımsız gazete ve dergiler ortaya

çıkmıştır. Ocak 1994'te ilk özel televizyon yayını yeni dönemin önemli bir unsuru olmuştur. Üçüncüsü 1995-1999 yılları arasında oligarşinin yükselişiyle şekillenmiştir. Ortaya çıkmakta olan özel sermaye, oligarkların eline geçmiş ve her ne kadar bir süre medya sahipleri, medyanın karar alma sürecine etki etmiyormuş gibi görünseler de 1996 yılında başkanlık seçimlerinde bu görünüm değişmeye başlamıştır. "Komünist korku" algısını önlemek için medya kötüye kullanılmış ve bu dönemde ortaya çıkan medya savaşlarında, oligark medya sahipleri Yeltsin'i açık bir şekilde desteklemişlerdir. 1998 yılına gelindiğinde ise oligarklar Yeltsin'e karşı tavır almış ve medya üzerinden yürütülen oligarşi ve yönetim savaşı ekonomik ve sosyolojik olarak Rusya'ya ağır bedeller ödetmiştir. Son olarak 2000 yılından sonra "devlete dönüş" modeli olarak adlandırılan Putin yönetiminin medyada hükümet kontrolünü güçlendirme planı devreye girmiştir (Zasurskiy, 2004; 222'den aktaran Arutunyan, 2009; 30-33).

Post-sosyalist dönüşümleri tamamlayan Rusya, geçiş döneminin çok yönlü dinamikleri tarafından etkilenmiştir (Hallin ve Mancini, 2011; 122). Sovyetlerin dağılmasının ardından ekonomik sıkıntılarla boğuşan Rusya'da, devlet tarafından finanse edilen medya, ciddi sıkıntılar ile karşı karşıya kalmış, dolaşım ve personel sayılarında ciddi kesintilere gidilmiştir. 1991 yılında yeni medya yasasının kabulünün ardından medyanın özelleştirilebilmesinin ilk adımı atılmıştır. Serbest piyasa tarafından yeni medya şirketleri kurulmaya başlamış, çoğu eski medya kuruluşu özelleştirilmiş ve yeniden şekillendirilmiştir. Ülke tüm kurumlarıyla komünizmden geçiş döneminde resmi olarak büyük değişiklikler geçirmesine karşın, uygulamada sistematik bir değişiklik gerçekleşmemiştir. Böylece bu kurumlar sadece "Sivil demokratik maske"li (Gross, 2004; 113) bir görünüm almıştır. Medyada da yeni oluşturulan resmi prosedürler gazeteciler ve devlet yetkilileri arasındaki gayrı resmi ilişkileri etkilememiştir. İlerleyen süreçte Yeltsin'in oligarklar, endüstriyel-finansal gruplar ve bölgesel devlet idarelerinin dengesine dayanan "çok merkezli" siyasi modeli çerçevesinde medya özelleştirmesinde bir ileri safhaya geçilmiştir. Nispi olarak devletten bağımsızlığını kazanan medya oligarkların ve politikacıların siyasi sermaye kazanabilmek için kullandıkları bir silah olarak ortaya çıkmıştır. 1999 yılında iktidara gelen Putin çok merkezli yapıyı "istikrarı ve güvenliği arttırma" retoriği ile tek merkezli bir yapıya dönüştürmüştür. "Dikey güç" inşa eden Putin alternatif siyasi güçleri ortadan kaldırarak yeni rejimi güvenceye almak için diğer birçok alanda olduğu gibi medya üzerinde de denetim kurmuştur (Khvostunova, 2013).

3. Rusya'da Medya Sahipliği

Rejimin sivil bir görünüm sergileyip sergilemesine bakılmaksızın muhaliflerin ve medyanın baskı altına alındığı birçok devlet bulunmaktadır (Luckham 1977'den aktaran Giddens, 2008; 328). Bu ülkelerden biri de Rusya'dır. Genel bir tanımla Rusya'nın hibrit bir rejim yapısına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Hibrit rejimler demokratik ve otoriter unsurların birleştiği rejimlerdir (Diamond, 2002; 23). Bu rejimlerde medya manipüle edilerek liderler ve yönetimler popülerliklerini arttırmaya çalışmaktadırlar (Treisman, 2011; 590). Lipman'a göre, Rusya'da 21. Yüzyılda da hala geleneksel düzenini sürdürerek devletin halk üzerindeki ezici baskınlığını devam etmektedir ve medya, "devletin politik bir aracı olmaya indirgenmiş ya da politika oluşturmada bir fark yaratmayacak şekilde marjinalleştirilmiştir" (2009, s. 3). Bu yönüyle "Neo-Otoriter" bir medya sistemi mevcuttur (Becker, 2004; 139-163) ve medya Putin'in "güç takıntılı rejimine kurban gitmiştir" (Hutchings ve Rulyova, 2009; 1).

Rusya'da medyadan sorumlu olan ve lisans verme yetkisini elinde bulunduran başlıca kurum Rusya Federal Bilgi Teknolojileri ve Kitle İletişim Denetleme Kurumu Roskomnadzor'dur (rkn.gov.ru, 2009). Bir diğer yetkili kurum isi Rospeçat yani Federal Basın ve Kitle İletişim Ajansı'dır. Rospeçat devlet hizmetlerini ve medyadaki devlet varlıklarını yönetir (rosp.ru, 2018). Medyayı düzenleyen kanun 27 Aralık 1991 tarih ve 2124-I numaralı Yeltsin tarafından kabul edilmiş kanundur. Söz konusu kanunda şimdiye kadar 43 değişiklik yapılmıştır (pravo.gov.ru, 2018). Rus hükümeti yeni kanuni düzenlemelerle medya üzerindeki kontrolünü giderek artırmaktadır. Son yıllarda yapılan düzenlemelerle yabancıların bir medya organına sahip olması oldukça zorlaştırılmış, ücretli televizyon kanallarına reklam kısıtlaması getirilmiş, kitle iletişim araçlarının yayınlanması ve dağıtımı ile ilgili kısıtlamaların sayısı arttırılmış, internet medyası üzerindeki kontrol arttırılmış ve internette mahremiyet hakkını zedeleyecek çeşitli uygulamalar getirilmiştir (trust.org, 2018). 18.04.2018 tarihli son değişiklikte Rus medya mensuplarının uluslararası bir fon almaları durumunda "yabancı ajan" olarak suçlanabilmelerinin önü açılmış, devlet görevlileri ve ailelerine özel bir koruma

sağlayabilecek onları medya eleştirilerine karşı "dokunulmaz" kılabilecek bir düzenleme yapılmış ve Kemerovo'da bir alışveriş merkezinde meydana gelen yangında 64 kişinin hayatını kaybetmesi akabinde medyada çıkan haberlerden rahatsız olan Kremlin yönetimi "zararlı söylentileri önleme"ye yönelik bir değişiklik yapmıştır (Nadezda, 2018).

Sovyetlerin dağılmasından itibaren Rus medyasında söz sahibi olmaya başlayan oligarşinin günümüzde de medya üzerindeki hâkimiyetini sürdürdüğü söylenebilir. Ancak 1990'lı yıllarda ilk özelleştirmelerle medya sahibi olan oligarklarla Putin dönemi oligarkları aynı değildir. Örneğin dönemin en önde gelen yayın kuruluşlarından olan NTV'nin sahibi Valdimir Gusinsky ve Kanal 1'in %49 hissesine sahip olan Boris Berezovsky, 2000 yılında yapılan başkanlık seçimlerinde Putin'e muhalif çizgide yayın yapmış ve sonuç itibariyle medya varlıklarını satmaya ve ülke dışına çıkmaya zorlanmışlardır (Ostrovsky, 2015; 7).

Rusya Freedom House verilerine göre basın özgürlüğünün olmadığı bir ülkedir (freedomhouse.org, 2018). Medya üzerinde giderek artan bir devlet baskısı söz konusudur (Roskin, 2016; 60). Demokrasi indeksinde ise dünya sıralamasında 167 ülke arasından 10 üzerinden 3,24 puan alarak 134. sırada yer almakta ve otoriter bir rejim sayılmaktadır. Ancak Putin SSCB ve Rusya Federasyonu medyası arasındaki farkı anlatırken Sovyetler Birliği'nde parti medyası dışında bir medyanın olmadığını belirterek "Bizde ise var. Bizde durum tamamen farklı" ifadelerini kullanmaktadır (kremlin.ru, 2018a). Muhalifler ise Rusya'da neredeyse tüm medyanın Putin'in kontrolünde olduğunu iddia etmektedirler (gordonua.com, 2018). Kimilerine göre ise mevcut problemler, komünist merkeziyetçi bir sistemden liberal özerk bir sisteme geçişin karakterize ettiği problemlerdir (Nenaşev ve Hohlogorskya, 2012; 134).

Tablo 1. Reytinglerine Göre İlk 10 Televizyon Kanalının Sahiplik Yapısı

Sıra	Tv Kanalı	Sahiplik Yapısı	Yayın Politikası
1	Rossiya 1	%100 KAMU	Kremlin Yanlısı
2	Pervıy Kanal	%38,9 KAMU	Kremlin Yanlısı
		%25 Natsionalnaya Media Gruppa	
		%36,1 Roman Abramoviç	
3	NTV	%100 KAMU (Gazprom Media Holding)	Kremlin Yanlısı
4	Pyatıy Kanal	%72,4 Natsionalnaya Media Gruppa'ya	Kremlin Yanlısı
		%27,6 KAMU (St. Petersburg Belediyesi)	
5	TNT	%100 KAMU (Gazprom Media Holding)	Kremlin Yanlısı
6	REN TV	%82 Natsionalnaya Media Gruppa	Kremlin Yanlısı
		%18 KAMU (Sogaz Tauer)	
7	STS	%100 İvan Tavrin	Kremlin Yanlısı
8	Domaşniy	%100 İvan Tavrin	Kremlin Yanlısı
9	TV Tsentr	%100 KAMU (Moskomimuşestvo)	Kremlin Yanlısı
10	TV-3	%100 KAMU (Gazprom Media Holding)	Kremlin Yanlısı

Rusya'da reytinglerine göre en büyük on televizyon kanalı sırasıyla Rossiya 1, Pervıy Kanal, NTV, Pyatıy Kanal, TNT, REN TV, STS, Domaşniy, TV Tsentr ve TV-3, kanallarıdır. Dinlenme oranlarına göre en büyük on radyo sırasıyla Avtoradio, Evropa Plyus, Retro FM, Russkoye Radio, Vesti FM, Dorojnoye Radio, Eho Moskvı, Radio Şanson, Radio Energy ve Radio Daça'dır. Tirajlarına göre en büyük 10 gazete sırasıyla *İzvestiya*, *Kommersant*, *Vedomosti*, *Rossiyskaya Gazete*, *Novaya Gazeta*, *Komsomolskaya Pravda*, *Moskovskiy Komsomolets*, *Parlamentskaya Gazeta*, *Argumentı i Faktı* ve *Argumentı Nedeli*'dir (mediascope.net, 2018).

Reytinglerine göre ilk sırada yer alan televizyon kanalı olan Rossiya 1 tamamen devlet kanalıdır (russia.tv, 2018). İkinci sıradaki Pervıy Kanal'ın en büyük hissesi %38,9 ile devletin elinde olup, %25'i Yuriy Kavalçuk'un sahibi olduğu "Bank Rossiya"ya ait bir kuruluş olan Natsionalnaya Media Gruppa'ya, kalan hisseleri ise Roman Abramoviç'e ait şirketlerin elindedir (Kseniya, 2017). Üçüncü sırada yer alan NTV devlet bankası olan Gazprombank'a (gazprombank.ru, 2018) bağlı bir kuruluş olan Gazprom Media Holding'e aittir (gazprom-media.com, 2018). Dördüncü sıradaki Pyatıy Kanal'ın %72,4'lük hissesi Natsionalnaya Media Gruppa'ya, kalan %27,6 hissesi St. Petersburg Belediyesine aittir. Beşinci sırada yer alan TNT Gazprom Media Holding'e, altıncı sıradaki REN TV'nin %82 hissesi Natsionalnaya Media Gruppa'ya, %18 hissesi ise Gazprom'un alt kuruluşu Sogaz Tauer'e aittir (Kustikova, 2017). Yedinci sıradaki STS ve sekizinci sıradaki Domaşniy İvan Tavrin'e ait olup (Valeriy, 2018) dokuzuncu sıradaki TV

Tsentr Moskova Belediyesine bağlı bir devlet kuruluşu olan Moskomimuşestvo' ya (tvc.ru, 2018), son sıradaki TV-3 ise yine Gazprom Media Holding'e aittir.

Söz konusu on televizyon kanalı içerisinde sekizinin ya tamamının ya da bir kısmının devlete veya devlete bağlı organlara ait oluşu Rusya'da medya sahipliğinin genel bir portresini çizmektedir. Öte yandan diğer iki kanalın sahibi İvan Tavrin ise 2015 yılında Kremlin'den devlet dostluk nişanı almış Putin'e oldukça yakın bir isimdir (kremlin.ru, 2018b). Ayrıca TV-3 (tv3.ru, 2018), TNT, STS (ctc.ru, 2018) ve Domaşniy (domashniy.ru, 2018) sadece eğlence içerikli yayın yapan kanallardır. Diğer altı kanal ise genel bir yayın politikasına sahiptir. Bu açıdan bakıldığında tabloda yer alan ve haber içeriği de yayınlayan kanalların tamamı resmi olarak devlet elindedir.

Tablo 2. Dinlenme Oranlarına Göre İlk 10 Radyo Kanalının Sahiplik Yapısı

Sıra	Radyo Kanalı	Sahiplik Yapısı	Yayın Politikası
1	Avtoradio	%100 KAMU (Gazprom Media Holding)	Kremlin Yanlısı
2	Evropa Plyus	%100 Evropeyskaya Media Gruppa	Kremlin Yanlısı
3	Retro FM	%100 Evropeyskaya Media Gruppa	Kremlin Yanlısı
4	Russkoye Radio	%100 Russkaya Media Gruppa	Kremlin Yanlısı
5	Vesti FM	%100 KAMU	Kremlin Yanlısı
6	Dorojnoye Radio	%100 Evropeyskaya Media Gruppa	Kremlin Yanlısı
7	Eho Moskvı	%66,6 KAMU (Gazprom Media Holding) %33,4 Eho Moskvı Holding	Kremlin Yanlısı
8	Radio Şanson	%100 Mihail Gutseriev	Kremlin Yanlısı
9	Radio Energy	%100 KAMU (Gazprom Media Holding)	Kremlin Yanlısı
10	Radio Daça	%100 Krutoy Media	Kremlin Yanlısı

İlk sıradaki radyo kanalı Avtoradio ve dokuzuncu sıradaki Radio Energy Gazprom Media Holding'e aittir. İkinci sırada yer alan Evropa Plyus, üçüncü sırada yer alan Retro FM ve altıncı sırada yer alan Dorojnoye Radio Evropeyskaya Media Gruppa'ya aittir (emg.fm, 2018). Dördüncü sıradaki Russkoye Radio, Russkaya Media Gruppa'ya aittir (russianmediagroup.ru, 2018). Beşinci sırada yer alan Vesti FM devlete aittir (vgtrk.com, 2018). Yedinci sıradaki Eho Moskvı'nın %66,6 hissesi Gazprom Media Holding'e, %33,4 hissesi ise Eho Moskvı Holding'e aittir (echo.msk.ru, 2018). Sekizinci sırada yer alan Radio Şanson Mihail Gutseriev'e ait olup (rbc.ru, 2018), son sıradaki Radio Daça Krutoy Media'ya aittir (krutoymedia.ru, 2018).

Gazeteler içinde ilk sırada yer alan *İzvestiya* Natsionalnaya Media Gruppa'ya (nm-g.ru, 2018), ikinci sıradaki *Kommersant* Alişer Usmanov'a (svoboda.org, 2018), üçüncü sıradaki *Vedomosti* Demyan Kudryavtsev'e aittir (gazeta.ru, 2018). Dördüncü sıradaki *Rossiyskaya Gazete* devlete ait olup (rg.ru, 2018), beşinci sıradaki *Novaya Gazeta*'nın %76'sı yayın ekibine, hisselerin %14'ü Alexander Lebedev'e ve %10'u Mihail Gorbaçov'a aittir (112.ua, 2018). Altıncı sıradaki *Komsomolskaya Pravda* Grigoriy Berezkin'e ait olup (tass.ru, 2018) yedinci sıradaki *Moskovskiy Komsomolets* Pavel Gusev'e aittir (mk.ru, 2018). Sekizinci sırada yer alan *Parlamentskaya Gazeta* devlete aittir (pnp.ru, 2018). Dokuzuncu sıradaki *Argumentı i Faktı* Moskova belediye başkanlığına ait olup *Argumentı Nedeli* Andrey Uglanov'a aittir (argumenti.ru, 2018).

Tablo 3. Tirajlarına Göre İlk 10 Gazetenin Sahiplik Yapısı

Sıra	Gazete	Sahiplik Yapısı	Yayın Politikası
1	İzvestiya	%100 Natsionalnaya Media Gruppa	Kremlin Yanlısı
2	Kommersant	%100 Alişer Usmanov	Kremlin Yanlısı
3	Vedomosti	%100 Demyan Kudryavtsev	Muhalif
4	Rossiyskaya Gazete	%100 KAMU	Kremlin Yanlısı
5	Novaya Gazeta	%76 Yayın ekibi %14 Alexander Lebedev %10 Mihail Gorbaçov	Muhalif
6	Komsomolskaya Pravda	%100 Grigoriy Berezkin	Kremlin Yanlısı
7	Moskovskiy Komsomolets	%100 Pavel Gusev'e	Kremlin Yanlısı
8	Parlamentskaya Gazeta	%100 KAMU	Kremlin Yanlısı
9	Argumentı i Faktı	%100 KAMU (Moskova Belediye Başkanlığı)	Kremlin Yanlısı
10	Argumentı Nedeli	%100 Andrey Uglanov	Kremlin Yanlısı

Böylelikle Rusya'da önde gelen radyo ve televizyon kuruluşları medya sahipliği açısından katı bir şekilde devlet egemenliği altında, birkaç elde toplanmış ve tek merkezli bir görünüm sergilemektedir. Çoğu radyo ve televizyon kuruluşu ya kamuya ait ya kamu iştiraki veya Putin ile yakın ilişkileri olan Vladimir Potanin, Aleksandr Mamut, Alişer Usmanov, Roman Abramoviç, Yuriy Kovalçuk, Mihail Prohorov ve Grigoriy Berezkin gibi kişilere aittir. CNA'nın (Center for Naval Analyses) yaptığı araştırmaya göre medya Rusya'nın iç ve dış politikası açısından önemli bir rol oynamaktadır. Gerek devlete ait gerekse özel medya kuruluşları Kremlin'in vermek istediği mesajları iletmekte ve yerel ve küresel bir medya stratejisini şekillendirmede merkezi bir rol oynamaktadır. Putin medyanın karar verme ve mesajları iletme sürecinde oldukça etkilidir. Başkanlık idaresi ve Putin'in yakın çevresi medyada Putin adına anahtar niteliğindeki kararları uygulamaktadırlar ve medya üzerinde doğrudan ya da dolaylı bir kontrol veya etkiye sahiptir (Zakem vd., 2017; 1-20).

Öte yandan Rusya'da internetin en önemli portallarında da durum pek farklı değildir. Zira vk.com, mail.ru, ICQ Messenger ve odnoklassniki.ru Usmanov'a, gazeta.ru, lenta.ru, rambler.ru, liveinternet.ru ve livejournal.ru, Potanin ve Mamut müşterek ortaklığına aittir (Zakem vd., 2017; 11).

Ayrıca önde gelen gazeteler arasında medya sahipliği açısından farklı bir görünüm sergileyen ve Kremlin'e mesafeli duran *Vedomosti* ve *Novaya Gazeta* olmak üzere sadece iki gazete bulunmaktadır. Ancak bunlar arasında *Vedomosti*'nin üzerindeki çeşitli baskılarla yakın bir dönemde hem sahiplik yapısının hem de yayın politikasının değiştirilebileceği iddia edilmektedir. Nitekim *Vedemosti*'nin sahibi Yahudi asıllı Rus vatandaşı Demyan Kudryavtsev vatandaşlıktan çıkarılmış (gazeta.ru, 2018), gazetenin editörlüğüne Kremlin yanlısı İlya Bulavinov getirilmiştir (worldview.stratfor.com, 2018).

4. Sonuç

Post-Sovyet dönemin başlangıcından itibaren Rusya'nın demokrasiye ayak uydurma süreci problemli bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. SSCB'nin katı otoriter yapısı ve propagandist yaklaşımı 1991'de Sovyetlerin yıkılmasıyla Yeltsin döneminde yerini kontrolü güç bir keyfiliğe bırakmıştır. Bu dönemde özelleştirilmeye başlanan medya organları başıboş bir biçimde yeniden şekillenmeye çalışan diğer tüm Sovyet kurumları gibi oligarkların eline geçmiştir. Giderek Rusya'nın iç ve dış dinamikleri için tehlike oluşturmaya başlayan bu sancılı geçiş dönemi KGB kökenli Putin'in başkanlığa gelmesiyle tekrar tek merkezli bir yapı halini almaya başlamıştır. Ülkenin medya sistemi ve sahiplik yapısı oligarklar üzerinde kurulan baskılar ve mütemadiyen yapılan kanuni değişiklikler ile yeniden iktidar elinde toplanmıştır. Bu sayede Kremlin ülkede ciddi bir siyasi muhalefetin yapısallaşmasına engel olduğu gibi Sovyet dönemi selefleri gibi medyayı propaganda ve sansür aracı olarak kullanabilmektedir.

Medya sahipliği yapısının tek merkezli bir görünüm sergilemesi en hafif ifadesiyle kamuoyundaki tartışmanın kalitesini, mevcut perspektif ve fikir çeşitliliğini azaltarak zayıflatır (Mendel vd., 2017; 12). Bu nedenle "özgürlük" medyada sınırsız sayıda iletişim organına sahip olmayı ifade etmemektedir. Medya sahipliğinin birkaç elde yoğunlaşmış olması, fikir çoğulculuğunu engeller ve iktidar sahiplerinin partizan çıkarlarına uygun hareket etmeleri için denetim altına alınmasını kolaylaştırır (Cohen-Almagor ve Seiterle, 2004; 439). Ayrıca devlet organlarının medya üzerinde aşırı denetim ve hâkimiyet oluşturması demokratik yaklaşım açısından kabul görmemektedir.

Zira demokrasilerde siyasi meşruiyetin kaynağı vatandaşlara ve onların tercihlerine dayanır. Vatandaşların çoğu ise siyasi tercihlerini medyadan aldıkları bilgiler ile şekillendirirler. Bu sebeple medyanın fikirleri etkileme yetisi yönetimi şekillendirme kapasitesine dönüşmektedir. Demokratik olmayan ülkelerde medya sahipliğinin ve medya kontrolünün iktidarın elinde birleşmesi tesadüf değildir. Bu ülkelerde vatandaşların farklı siyasi görüşlere erişim imkânı oldukça kısıtlıdır. Ayrıca vatandaşlar kendi siyasi kararlarını haklı çıkarma ve hükümetlerini etkileme haklarını düzgün bir şekilde gerçekleştiremezler (Buckley, 2008; 825-827). Medya sahipleri medyada yer alan içerik üzerinde nihai güce sahiptir (Mcquail, 2010; 261). Bu sebeple medya sahipliği yapısı siyasal seçim alanındaki nesnelliği de etkilemektedir (Wang, 2003; 2).

Böyle bir düzlemde her ne kadar gazetecilik alanında birkaç muhalif medya organı bulunuyor olsa da Rusya gerek devlet eliyle çoğu medya kuruluşunun ortağı olması sebebiyle, gerekse medyada ortaya çıkan tek merkezlilik ve medya kuruluşlarının neredeyse tamamına yakınının Kremlin çizgisinde hareket eden

birkaç kişi elinde toplanması sebebiyle medya sistemi açısından otoriter bir görünüm sergilemekte ve medya sahipliği açısından kronizm ve nepotizm karışımı bir yaklaşım gözlemlenmektedir.

Mevcut sahiplik yapısı Kremlin açısından siyasi erkin pekiştirilmesi, muhalefetin etkinlik alanın kısıtlanması ve yurtdışı kaynaklı manipülatif enformasyon akışının önlenmesi gibi avantajlar sağlarken toplum açısından demokratik teamüllerin gelişimine engel olmakta, bilgi edinme özgürlüğünü kısıtlamakta ve enformasyonun tek merkezli bir yapıdan yayılıyor olması Sovyetlerde olduğu gibi kapalı bir toplum yapısına neden olmaktadır.

Medya sistemi açısından kendi has otoriter yapısı nedeniyle geliştirilen "Sovyet komünist kuram" günümüzde "Post-Sovyet Rusya kuramı" şeklinde ifade edilebilecek, sancılı bir demokratikleşme sürecinin ve kronik bir katı otorite hevesinin izlerini taşıyan yine kendine has farklı bir görünüm sergilemektedir.

Kaynakça

Althusser, Louis. İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, çev. Y. Alp ve M. Özışık, İstanbul, Birikim Yayınları, 1978.

Arutunyan, Anna. The Media in Russia, London, McGraw-Hill Education Open University Press, 2009.

Ayhan, B. (2008). *"Sovyet medya sisteminden liberal sistemine geçiş: Kırgızistan medya sisteminde sorunlar ve çözüm yolları"*. 6. Uluslararası Türk Dünyası ve Sosyal Bilimler Kongresi, Calalabat, Afghanistan, 25-28 Mayıs.

Baker, C. Edwin. Media Concentration and Democracy: Why Ownership Matters, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

Becker, J. (2004). *"Lessons from Russia: A Neo-Authoritarian Media System"*, European Journal of Communication, 19 (2): 139-163.

Berezkin Sohranyayet Planı Po Pokupke Forbes ESN Grigoriya Berezkina Hoçet Kupit Forbes Po Tsene Znaçitelno Nije, Çem Prodavtsı Gotovı Prodat, TASS İnformatsionnoye Agentsvo, [Online] Available at: <https://tass.ru/ekonomika/4941473>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Buckley, M. (2008). *"Two Principles of Broadcast Media Ownership for a Democratic Society",* Journal of Business Ethics, 82 (4): 821-834.

Campbell, Richard., Martin, Christopher. R. and Fabos, Bettina. Media and Culture: An Introduction to Mass Communication. Londra: Macmillan, 2011.

Cohen-Almagor, R. and Seiterle, S. (2004). *"Excessive Media Ownership and İts Potential Threats to Democracy: A Comparative Analysis",* Jahrbuch für Recht und Ethik/Annual Review of Law and Ethics, sayı: 12, s. 437-463.

Dannıye Po Auditorii. Mediascope, [Online] Available at: <http://mediascope.net/services/media/media-audience/tv/national-and-regional/description/>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Diamond, L. J. (2002). *"Thinking About Hybrid Regimes"*, Journal of Democracy, 13 (2): 21-35.

Djankov S., McLiesh C., Nenova T. and Shleifer A. (2003). *"Who Owns the Media?",* The Journal of Law and Economics, 46 (2): 341-382.

Domingues-da-Silva, J., Zaverucha, J., Figueiredo Filho, D. and Rocha, E. C. D. (2015). *"More Concentration of Media Ownership Means Less Democracy? Testing Association Between Variables"*, Intercom: Revista Brasileira de Ciências da Comunicação, 38 (1): 65-84.

Doyle, G. (2000). *"The Economics of Monomedia and Cross-Media Expansion: A Study of the Case Favouring Deregulation of TV and Newspaper Ownership in the UK",* Journal of Cultural Economics, 24 (1): 1-26.

Eho Moskvı- Novosti, Radio, Politika, Ekonomika, Osoboye Mneniye, [Online] Available at: <https://echo.msk.ru/>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Eiselein, E. B. and Topper, M. (1976). *"Media Anthropology: A Theoretical Framework",* Human Organization, 35 (2): 113-121.

Federalnaya Slujba Po Nadzoru v Sfere Svyazi İnformatsionnıh Tehnologiy i Massovıh Kommunikatsiy. Polojeniye o Roskomnadzore (2009), [Online] Available at: <http://rkn.gov.ru/about/>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Firdaus, A. S. (2012). *"Past and Present of Slebert & Colleagues' Four Theories of the Press! Sequential Modifications of Press Theories Associated with the Media's Social Obligations Within the Framework of the Social Environment of the Day"*, Jurnal Pengajian Media Malaysia Adaeaysian /Olirnae of Media Studies, 14 (1): 1-16.

Fond Navalnogo: Drug Putina Skupil Vse Media i Çerez Nih Rasskazıvayet, Kakoy Putin Prekrasnıy, Gordon, [Online] Available at: <https://gordonua.com/news/worldnews/fond-navalnogo-drug-putina-skupil-vse-media-i-cherez-nih-rasskazyvaet-kakoy-putin-prekrasnyy-189988.html>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Foucault, Michel. The Will to Truth. London: Routledge, 1980.

Freedom of the Press 2017 Russia Profile. Freedom House, [Online] Available at: <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2017/russia>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Gazprom Media İnformatsionnoye TV, [Online] Available at: <http://www.gazprom-media.com/ru/company/show?id=13>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Giddens, Anthony. Ulus Devlet ve Şiddet, çev. C. Atay, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2008.

Giddens, Anthony. Modernite ve Bireysel-Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum, çev. Ü. Tatlıcan, İstanbul, Say Yayınları, 2010.

Giddens, Anthony. Sosyoloji, çev. C. Güzel, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2012.

Gross, P. (2004). *"Between Reality and Dream: Eastern European Media Transition, Transformation, Consolidation, and İntegration"*, East European Politics and Societies, 18 (1): 110-131.

Gruliow, L. (1956). *"The Soviet Press: Propagandist, Agitator, Organizer"*, Journal of International Affairs, 10 (2): 153-169.

Hallin, Daniel. C. and Mancini, Paolo. Comparing Media Systems Beyond the Western World, Cambridge, Cambridge University Press, 2011.

Hardy, Jonathan. Western Media Systems. London and New York, Roudledge, 2010.

Herman, Edward S. Medyada İkiyüzlülük: Propaganda Çağında Haberleri Deşifre Etmek, çev. N. Nirven, İstanbul, Chiviyazıları Yayınevi, 2004.

Hobsbawm, Eric J. Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm, çev. O. Akınhay, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008.

Hutchings, Stephen and Rulyova, Natalia. Television and Culture in Putin's Russia: Remote Control, London, Routledge, 2009.

İnformatsiya O Redaktsii. Arumentı Nedeli, [Online] Available at: <http://argumenti.ru/about>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Işık, M. (2005). *"Medya ve Demokrasi Paradoksu: Medya Yoluyla Demokrasinin Tehdit Edilmesi",* Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 3 (4): 114-121.

İzdatelskiy Dom Kommersant Pakupayet Alişer Usmanov. Russkaya Slujba Radio Svoboda, [Online] Available at: <https://www.svoboda.org/a/262511.html>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Jaryc, M. (1933). *"The Press in Soviet Russia",* The Slavonic and East European Review, 11 (33): 530-542.

Koch-Baumgarten, Sigrid and Voltmer, Katrin. (Eds.). Public Policy and the Mass Media: The Interplay of Mass Communication and Political Decision Making, London, Routledge, 2010.

Krutoy Media- Media Holding, V Sostav Katorogo Vhodyat Love Radio, Radio Daça i Taksi FM, [Online] Available at: <http://www.krutoymedia.ru/>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Kseniya, B. (28 Nisan 2017). Pervıy Kanal Perestal Publikovat Otçetnost- Telekompaniya Smenila Formu Sobstvennosti. *Vedomosti*, [Online] Available at: [Online] Available at: <[Online] Available at: <https://www.vedomosti.ru/technology/articles/2017/04/28/688065-pervii-kanal-otchetnost>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Kustikova, A. (17 Nisan 2017). Zakroma Vizionerov Posledneye Krupnoye Biznes-Media Stranı Mediaholding RBK Riskuyet Otoyti Strukturam Yuriya Kavalçuka, *Novaya Gazeta*, [Online] Available at: <https://www.novayagazeta.ru/articles/2017/04/17/72181-zakroma-vizionerov>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Landtsheer, Christ'l De, Russell, F. Farnen, German, Daniel. B., Dekker, Henk., Sünker, Heinz., Song, Yingfa. and Miao, Hongna. E-political Socialization, the Press and Politics, The Media and Government in the USA, Europe and China, Bern, Peter Lang Ltd International Academic Publishers, 2014.

Lenin, Vladimir İ. S Çego Naçat? Polnoye Sobrabiye Soçineniy. Moskva, İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturı, 1967.

Lenin, Vladimir İ. (7 Kasım 1932), Proekt Rezolyutsii O Svobode Peçati, *Pravda.*

Lipman, Maria. Media Manipulation and Political Control in Russia, London, Carnegie Moscow Center, 2009.

Mcquail, Denis. Mcquail's Mass Communication Theory, California, Sage Publications, 2010.

Media Regulation in Russia a Landscape Analysis of Laws and Trends. Trust, [Online] Available at: <https://www.trust.org/contentAsset/raw-data/4798c68a-eed1-4660-b7c9-fc16a0032cc9/file>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Mediaforum Regionalnıh i Mestnıh SMİ (2018a). Prezident Rossii, [Online] Available at: <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/statements/56969/work>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Mendel, Toby. Concentration of Media Ownership and Freedom of Expression: Global Standards and Implications for the Americas, Paris, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2017.

Mickiewicz, Ellen. P. Split Signals: Television and Politics in the Soviet Union. Oxford, Oxford University Press on Demand, 1990.

Mihail Gurtseriyev Stal Vladeltsem Radio Şanson. RBK, [Online] Available at: <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/553556389a794762f2ac282b>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

MİTS İzvestiya- Pervıy V Rossii Çastnıy Multimediynıy İnformatsionnıy Tsentr. Natsionalnaya Media Gruppa, [Online] Available at: <http://nm-g.ru/actives/sections.php?ID_BLOCK=3&ID_SECTION=138>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Nadezda, A. (24 Nisan 2018). Can a Free Press Survive in Russia? The Scorecard So Far, *The Centre For Freedom of The Media*. Erişim 06 Eylül 2018, [Online] Available at: <http://www.cfom.org.uk/2018/04/can-a-free-press-survive-in-russia-the-scorecard-so-far/>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Naşi İzdaniya. Rossiyskaya Gazeta, [Online] Available at: <https://rg.ru/izdania/>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Nenaşev, M. F. i Hohlogorskya, Y. L. (2012). *"Nezavisimost SMİ V Rossii: İlyuzii i Realnost"*. İzvestiya Vısşih Uçennıh Zavedeniy, sayı: 2, s.134-141.

Novaya Gazeta. 112.ua, [Online] Available at: <https://112.ua/profiles/-novaya-gazeta-1355.html>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Kompanii. Rospeçat, [Online] Available at: <http://www.rosp.ru/about/>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Kompanii. TVTS, [Online] Available at: <http://www.tvc.ru/section/show/id/3>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Radioholdinge. Evropeyskaya Mediagruppa (EMG), [Online] Available at: <http://emg.fm/about>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Telekanele. Rossiya 1, [Online] Available at: <https://russia.tv/article/show/article_id/7481/>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Khvostunova, Olga. A Brief History of the Russian Media. The Interpreter, [Online] Available at: <http://www.interpretermag.com/a-brief-history-of-the-russian-media/>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Osnavnaya İnformatsiya o Deyatelnosti Gazprombank (Aktsinernoye Obşestvo) i Zarubejnıh Predstavitelstvah Banka. Gazprombank, [Online] Available at: <https://www.gazprombank.ru/about/>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Ostrovsky, Arkady. The Invention of Russia: From Gorbachev's Freedom to Putin's War, New York, Viking, 2015.

Parlamentskaya Gazeta. Vse O zakonah RF, [Online] Available at: <https://www.pnp.ru/>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Pavel Gusev Razveyal Domıslı O Radele İmuşestva, Glavnıy Redaktor MK: Ne Dojdetes, Moskovskiy Komsomolets, [Online] Available at: <https://www.mk.ru/social/2018/08/24/pavel-gusev-razveyal-domysly-o-razdele-imushhestva.html>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Pervıy Kanal Perestal Publikovat Otçetnost- Telekompaniya Smenila Formu Sobstvennosti (2018a). VEDOMOSTİ, [Online] Available at: <https://www.vedomosti.ru/technology/articles/2017/04/28/688065-pervii-kanal-otchetnost>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Roskin, M. D. (2016). *"Dinamika Polojeniya Rossii V Mejdunarodnıh Reytingah Svobodı Pressı S 2002 Po 2015 G",* Obşestvo: Politka, Ekonomika, Pravo, sayı: 2, s. 58-60.

Roskin, M. D. (2016). *"Dinamika Polojeniya Rossii V Mejdunarodnıh Reytingah Svobodı Pressı S 2002 Po 2015 G."*, Obşestvo: Politka, Ekonomika, Pravo, sayı: 2, s. 58-60.

Russia: A Western-Linked Media Source Gets a Pro-Kremlin Editor-and-Chief. Stratfor, [Online] Available at: <https://worldview.stratfor.com/article/russia-western-linked-media-source-gets-pro-kremlin-editor-and-chief>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Russkaya Mediagruppa, [Online] Available at: <http://russianmediagroup.ru/live/home.asp>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Sayt Telekanala Domaşniy- Serialı i Şou Kanala, Programma Peredaç, [Online] Available at: <https://domashniy.ru/>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Şerel, Aleksandr. Audiokultura XX Veka. Moskva, Progress-Traditsiya, 2013.

Siebert, Fred, Peterson, Thedore, and Schramm, Wilbur. Four Theories of the Press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility, and Soviet Communist Concepts of What the Press Should Be and Do. Illinois, University of Illinois Press, 1956.

STS Ofitsialnıy Sayt Telekanala, [Online] Available at: <https://ctc.ru/>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Telekanal TV-3 Ofitsialnıy Sayt, [Online] Available at: <https://tv3.ru/>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Tokgöz, Oya. Temel Gazetecilik, Ankara, İmge Yayınları, 1994.

Treisman, D. (2011). *"Presidential Popularity in A Hybrid Regime: Russia Under Yeltsin and Putin",* American Journal of Political Science, 55 (3): 590-609.

Valeriy Kodaçigov, Vladelets STS Media İvan Tavrin Vıvodit Na IPO Samago Sebya, On Hoçet Pribleç $200 Mln v Kompaniyu, u Katoroy Net Ni Aktivov, Ni Biznesa (2018b). VEDOMOSTİ, [Online] Available at: <https://www.vedomosti.ru/technology/articles/2018/02/02/749732-tavrin-ipo-sebya>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Vedomosti Bez Pasporta: Odnim Rossiyaninom Menşe- Za Çto izdatelya Vedomostey Demyana Kudryavteva lişili grajdanstva RF. Gazeta.Ru, [Online] Available at: <https://www.gazeta.ru/business/2017/07/21/10798256.shtml#page1>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Vruçeniye Gosudarstvennıh Nagrad (2018b). Prezident Rossii, [Online] Available at: <http://kremlin.ru/events/president/news/49500/photos/40494>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

VTRK. Vserossiyskaya Gosudarstvennaya Televizionnaya i Radioveşatelnaya Kompaniya, [Online] Available at: <http://vgtrk.com/#page/183>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Wang, Xinkun. Media Ownership and Objectivity, Master's Theses, Louisiana State University and Agricultural and Mechanical College, The Manship School of Mass Communication, Louisiana, 2003.

Zakem, Vera. Mapping Russian Media Network: Media's Role in Russian Foreign Policy and Decision-Making. United States, Cna Analysıs and Solutıons Arlıngton Va Arlıngton, 2018.

Zakon Rossiyskoy Federatsii O Sredstvah Massovoy İnformatsii. Ofitsialnıy İnternet-Portal Pravovoy İnformatsii, [Online] Available at: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102013812>, [Erişim tarihi: 09 Mayıs 2019].

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 75-90
- Sanat Tarihi / Araştırma -

Mardin Müzesi Örnekleri Işığında Eyyûbi Sikkeleri*

Necla DURSUN**

ÖZ

Sikke, hemen her dönemde hükümdarların, iktidarların ve devletlerin maddi ve kültürel sembolü durumundadır. Üzerlerinde taşıdıkları yazılar, motifler ve figürler basıldıkları dönemin üslubunu, inanış biçim ve şekillerini yansıtmaktadır. Bu küçük metal parçalar, Tarih, Sanat, Dinler Tarihi, Filoloji ile Sanat Tarihi bilim dallarına önemli katkılar sağlaması bakımdan ve kesin bilgiler sunması açısından belge niteliği taşımaktadır.

Gerek jeopolitik gerekse sosyo-kültürel yapısı kapsamında önemli bir konumda olan Mardin, Mezopotamya ve Anadolu arasında köprü görevi üstlenmiştir. Pek çok medeniyete ev sahipliği yapan şehrin Müzesi, çevresinde yer alan yerleşmelerden taşınan eserlerden oluşmaktadır. Bu çeşitlilik içinde en önemli seksiyonlardan biri de sikkedir.

Müzede, sergide ve depoda bulunan 10.000 adet sikkenin büyük bir bölümü İslami Dönem eserlerinden oluşmaktadır. Çalışma İslami dönem sikkeleri içinde Eyyûbi Dönemine ait olan ve birbirinin tekrarı nitelikte olmayan eserlerin, tanımlanması, genel özelliklerinin ortaya konulması ve motif ile süsleme detaylarının incelenmesidir.

Müzede Eyyûbi dönemine ait 36 örnek incelenmiştir. Bu örneklerden 1 tanesi altın, 21 tanesi gümüş ve 14 tanesi bronzdur. Sikkeler, Kahire, Mısır, Silvan ve ağırlıklı olarak Şam ile Halep'te basılmıştır. Kullanılan yazı tipi kûfi'dir. Sikkeler iki gruba ayrılabilir. Bunlardan birincisi yazılı, ikincisi ise figürlü sikkelerdir. Figür, altın ve gümüş baskılı sikkelerde görülmez, bronz sikkelerde vardır. Yazılı sikkelerde çevre bordürü olarak en çeşitli tiplerin görüldüğü dönemdir. Tam daire, dikdörtgen, geçmeli, yıldız formlu kenar bordürlerinde ortak olan nokta çift sıra düzenlenen bordürlerin aralarında inci dizisinin kullanımıdır. Figürlü Eyyûbi sikkeleri Artuklu sikkeleri ile büyük benzerlik içindedir. Cepheden büst şeklinde verilen hükümdar tasvirlerinin yanı sıra tek başına merkeze yerleştirilen aslan figürü nadir bir kompozisyon olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eyyûbi sikkelerinin ana özelliklerinden biri ön yüz yazılarının el-İmam, arka yüz yazılarının ise el-Melik ile başlamasıdır. Bunun dışında Sultan, Allah'ın ve dinin yardımcısı imam, mü'minlerin emiri, fetih babası, dine bağlı gibi unvanlar kullanmıştır. Sikkelerin arka yüzünde, bir geleneğin bir inancın etkisi olarak süregelen kelime-i tevhid yerini almıştır. Eyyûbi sikkelerinde hilafet makamına gönderme vardır. İmam Mustansır Billah gibi.

Araştırmamızın amacı müzede bulunan eserlerin dönem özelliklerinden yola çıkılarak genel değerlendirmelerinin yapılması ve bilim dünyasına tanıtılarak bu özel koleksiyonun uluslararası platformda hazırlanan sikke kataloglarına dahil edilmesidir. Bu kapsamda belirlenen örnekler ışığında Eyyubi Sikkeleri tasnif edilmiş ve detaylı incelemeleri yapılarak, dönem özellikleri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sikke, İslami Dönem Sikkeleri, Mardin Müzesi Sikkeleri, Eyyubi Sikkeleri, Figürlü Sikkeler

Ayyubid Coins in the Light of the Samples of Mardin Museum

ABSTRACT

Coin has been a financial and cultural symbol of rulers, governments and states in almost all the time. The writings, motifs and figures on the coins reflect the style, form of belief and shapes of the period they were issued. These billets act as documents in terms of presenting certain information and making a major contribution to such scientific fields as History, Art, History of Religions, Philology and Art History.

Mardin, which has an important position in terms of its geopolitical and socio-cultural structure, undertook the mission of becoming a bridge between Mesopotamia and Anatolia. The museum of the city, which has hosted many civilizations, consists of works carried from settlements around. One of the most important sections in this diversity is the coin.

Most of the 10,000 coins, which are in the exhibition and store, are from Islamic Period works. This study aims at describing, presenting the general feature and examining motive and ornament details of the works of the Ayyubid Period, among the coins of Islamic period, and not repeating each other.

36 samples of the Ayyubid Period were investigated in the museum. 1 of these samples is gold, 20 silver and 15 bronze. Coins were printed in Cairo, Egypt, Silvan and especially Damascus and Aleppo. The used writing style is cufic. Coins can be divided into two groups. While the first one is written coins, the second one is figured. There is not figure on gold and silver coins but on bronze ones. Most diversified types of periphery curb regarding written coins are seen in this period. The common point of full circle, rectangle, interlaced and star formed periphery curbs is the usage of pearl row between the curbs arranged in double-row. Figured Ayyubid coins have many similarities with Artuqid ones. Besides the ruler portrayal given from the front in the shape of bust, lion figure placed singly into the centre welcome us as a rare composition.

One of the basic characteristics of Ayyubid coins is that their obverse writings begin with el-Imam and reverse side with el-Melik. The Sultan used the titles such as Imam as the supporter of Allah and religion, the emir of Muslims, the father of conquest

---

* Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda 2011 yılında tamamlanan "Mardin Müzesi'ndeki İslami Dönem Sikkelerinden Örnekler" konulu doktora tezinin bir bölümünden geliştirilerek hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-4048-0569, nakkaya@selcuk.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 22.05.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 06.08.2019

and religionist. Islamic confession of faith was used on the reverse sides of coins as the effect of a tradition and belief. There is a reference to the caliphate in Ayyubid coins.

The goal of our investigation is to perform a general evaluation of the works in the museum on the basis of the characteristics of the period, and add this private collection to coin catalogues prepared in international platforms by introducing it to the science world. In this manner, Ayyubid coins were classified in the light of determined samples and their periodical characteristics were presented by examining them in detail.

Keywords: Coin, Coins of Islamic Period, Coins of Mardin Museum, Ayyubid Coins, Medieval Coins, Figured Coins.

1. Giriş

Bu araştırmanın konusu Mardin Müzesi'ndeki Eyyûbi sikkelerini kapsamaktadır. Müzede, sergilenen ve depoda muhafaza edilen yaklaşık 10.000 adet sikke bulunmaktadır. Helenistik, Grek, Roma, Venedik, Part-Sasani ve Bizans dönemi sikkeleri içinden İslami dönem örnekleri ayrılmış ve birbirinin tekrarı nitelikte olmayan Eyyubi örnekleri inceleme kapsamına alınmıştır.

Araştırmanın amacı, Mardin Müzesi'nde bulunan Eyyûbi Dönemine ait sikkelerin ayrıntılı incelenip, yazıların okunarak, süsleme ve kompozisyonların tasnif edilmesi kapsamında, sanat tarihi disipliniyle bilimsel değerlendirmelerini ortaya koymaktır.

Çalışma kapsamında Mardin Müzesi'nde yer alan Eyyûbi Dönemine ait 36 sikke örneği incelenmiştir. Sikkelerin okunuşunda, tarihlenmesinde ve karşılaştırılmasında Mehmed Mübarek'in İslami Sikkeler Kataloğu (Mehmed Mübarek,1900) Halil Edhem'in Osmanlı Kataloğu (Halil Edhem, 1918) ve Düveli İslamiye (Halil Edhem, 1927), İsmail Galib'in Selçuklu (İsmail Galib, 1971) ve Türkmen Kataloğu (İsmail Galib, 1893) İstanbul Arkeoloji Müzeleri İslami Sikkeler Kataloğu (İ. Artuk.- C. Artuk, 1970), Yapıkredi Sikke Katalogları (Anonim, 2001), El Cezire Kataloğu (Gladiss, 2006) gibi yayınlar kullanılmıştır.

Sikkelere geçmeden önce Müze hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır. Müze sarımtırak renkli kalker taşından inşa edilmiştir. İçte ve dıştaki tonoz kemer ve sütun başlıklarındaki eşsiz taş süslemeleri ve koleksiyonundaki eserleriyle Türkiye'nin en önemli müzelerinden biridir (Fotoğraf.1). Müze üç katlıdır: Birinci katta danışma, konferans, sergi ve dinlenme salonları; ikinci katta etnografya sergi salonu, kütüphane ve eser depoları; üçüncü katta ise Girnevaz Höyük kazısında çıkarılan bazı eserlerle, satın alınarak müzeye kazandırılan arkeolojik eserlerin ve sikkelerin sergilendiği salonlar ile idari bölümler yer almaktadır (Önder, 1999: 319).

Fotoğraf 1. Mardin Müzesi Genel Görünüşü

Müzedeki eserler, M.Ö. 4000'den, M.S. 19. yüzyıla kadar olan dönemlere aittir. Arkeolojik salonlarda Eski Tunç, Asur, Urartu, Grek, Pers, Helenistik, Roma, Bizans, Büyük Selçuklu, Artuklu ve Osmanlı devirlerine ait tabletler, silindir ve damga mühürler, kült kapları, figürünler, takılar, seramikler, altın, gümüş

ve bakır sikkeler, gözyaşı şişeleri ve kandiller sergilenmektedir (Fotoğraf–2). Etnografya salonunda ise Mardin ve çevresine, bilhassa Midyat İlçesi'ne özgü gümüş işlemeciliğinin seçkin örnekleri olan kolyeler, küpe, bilezik, halhal, alınlığın yanı sıra, eski giysiler, kılıçlar, kahve (mırra) takımları, hamam eşyaları, tespihler, ısınma araçları ve bakır eşyalar bulunmaktadır (Anonim, 2002: 141).

Fotoğraf 2. Mardin Müzesi Genel Görünüşü

Müzede İslami dönem sikkeleri, 3. katta Arkeolojik eserler salonunun ortasına yerleştirilen tek bir vitrinde sergilenmektedir. Bu vitrinde Emevi, Abbasi, Eyyûbi, Artuklu, Osmanlı, İlhanlı ve Safevi dönemlerine ait sikke örneklerinin küçük bir bölümü bulunmaktadır.

2. Eyyûbi Dönemi Sikkeleri Kataloğu

Eyyûbi Devleti, Zengilerin Mısır'daki ordusunun kumandanı ve aynı zamanda Fatîmi Halifesinin veziri olan Selâhaddin Eyyûbi'nin kurduğu bir devlettir. Eyyûbi Devleti'nin sınırları Mısır, Suriye, Güneydoğu Anadolu ve Arabistan'ın güneyine kadar uzanmaktadır. Hanedanın son sultanı olan el-Salih Necmeddin Eyyûb'un karısı Şecer-üd-Dürr'ün ihaneti ile Mısır'daki Bahr-i Memlük komutanlarından Aybeg tarafından yıkılarak yerine Memlûkler devleti kurulmuştur (M. 1250). Devletin Hama kolu ise 1348'e kadar varlığını devam ettirmiştir (Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Şeşen, 1987/2000).

Eyyûbilerde sikke basma hakkı esas olarak devletin başındaki hükümdarda olmasına karşın, bazı koşullarda veliahtlar da sikke bastırabiliyordu. Ancak altın sikke basma hakkı yalnız devletin başındaki Mısır Sultanlarına aitti.

2.1. Altın Sikkeler

Eyyûbi altın sikkeleri ilk kez Selahattin Eyyûbi döneminde basılmıştır (Damalı, 2001: 83/86) ve daha sonraki dönemlerde kullanımına devam edilmiştir.

Fotoğraf 3a

Fotoğraf 3b

Müze Envanter No: 8559
Dönemi: El-Kâmil Nasreddin Muhammed
Tarihi: (H. 625–M. 1227/1228)
Ölçüleri: Ağırlık: 3.9 gr. Çap: 2.1 cm.
Ön Yüz: Ortada-El İmam'ül Mansur ebu Cafer Mustansır Billâh Emirü'l Mü'minin Etrafında- Bismillahir Rahmanirrahim duribe haze'd-dinar bil Kahire sene hamse ve ışrîn ve sitte mie. Ortada-El Melik'ül Kamil ebu'l Meali Muhammed ibn-i Eyyub. Etrafında- Lâ İlâhe İllallâh, Kur'an-ı Kerim, Tevbe Suresi, 33. Ayet (Muhammedün Resûlullâh erselehû bi'l-hüdâ ve dîni'l-Hakkı liyuzhirahû ale'd-dîni küllihî ve lev kerihe'l-müşrikûn).

2.2. Gümüş Sikkeler

Eyyûbi gümüş sikkeleri diğer sikkelerde olduğu gibi dua ve ayet metinleri içermekle beraber, sikkenin basım yeri ve tarihi gibi bilgileri ihtiva eden özelliktedir. Eyyûbi gümüş sikkelerindeki yazılar üç farklı form içinde verilmiştir. Bunlardan birincisi altı kollu yıldız içine yerleştirilen yazılar, dikdörtgen form içine yerleştirilen yazılar ve birbirine çeyrek dairelerle birleştirilen, yıldız formuna göre daha yumuşak kavisler oluşturan geometrik form içine yerleştirilen yazılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.1. Altı Kollu Yıldız Formlu Olanlar

Fotoğraf 4a

Fotoğraf 4b

Müze Envanter No: 244
Dönemi: El-Zahir Gıyasüddîn Gazi
Tarihi: (H. 582–613-M. 1186–1187/1216–1217)
Ölçüleri: Ağırlık: 1.4 gr. Çap: 1.3 cm. Ön Yüz: Ortada-El-Melik'ül-Zahir Etrafında… Arka Yüz: Ortada- El-İmam'ül-nasır. Etrafında- Lailâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh.

Fotoğraf 5a

Fotoğraf 5b

Müze Envanter No: 288.grup
Dönemi: El-Nasır Selâhad-din Yusuf
Tarihi: (H.585-M. 1189/1190)
Ölçüleri: Ağırlık: 2.8 gr. Çap: 1.9 cm.
Ön Yüz: El-İmam El-Nasıre'ddin Allah Emirû'l-Mü'minin. Etrafında- Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh. Arka Yüz: El-Melik'ül-Nasır Selaha'd-din Yusuf bin Eyüb. Etrafında- Duribe Halebi senete hamse ve semânin ve hamse mie.

Fotoğraf 6a

Fotoğraf 6b

Müze Envanter No: 6270
Dönemi: El-Nasır Selâhad-din Yusuf
Tarihi: (H.585-M. 1189/1190)
Ölçüleri: Ağırlık: 1.4 gr. Çap: 1.3 cm.
Ön Yüz: El Melik'ül-Nasır. Etrafında-Selâha'd-din Yusuf. Arka Yüz: El İmam'ül-Nasır. Etrafında-Duribe Haleb, hamse, semânin ve hamse mie.

Fotoğraf 7a

Fotoğraf 7b

Müze Envanter No: 579
Dönemi: El-Zahir Gıyasüddîn Gazi
Tarihi: (H. 594-M. 1197/1198)
Ölçüleri:Ağırlık: 2.9 gr. Çap: 2.1 cm. Ön Yüz: El İmam el-Mustansır Billâh Emirü'l Mü'minin. Etrafında- Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh. Arka Yüz: Yusuf el Melik'ül-Zahir el-Melik'ül-nasır Gazi. …erbaa, tıs'în ve hamse mie.

Fotoğraf 8a

Fotoğraf 8b

Müze Envanter No: 2085
Dönemi: El-Zahir Gıyasüddîn Gazi
Tarihi: (H.600-M. 1203–1204)
Ölçüleri: Ağırlık: 2.7 gr. Çap: 1.9 cm.
Ön Yüz: El İmam'ül-Nasır Ahmed el Melik'ül-adil EbuBekir. Etrafında- Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh. Arka Yüz: El Melik'ül-Zahir Gazi İbn-i Yusuf Bin Eyüb. Etrafında-duribe Halebi fi sene sitte mie.

Fotoğraf 9a

Fotoğraf 9b

Müze Envanter No: 574
Dönemi: El-Zahir Gıyasüddîn Gazi
Tarihi: (H.600-M. 1203–1204)
Ölçüleri: Ağırlık: 2.7 gr. Çap: 1.8 cm.
Ön Yüz: El İmam'ül-Nasır Ahmed el Melik'ül-adil Ebu Bekir. Etrafında- Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh. Arka Yüz: El Melik'ül-Zahir Gazi İbn-i Yusuf bin Eyüb. Etrafında-Duribe Haleb sene sitte mie.

Fotoğraf 10a

Fotoğraf 10b

Envanter No: 115.grup
Dönemi: El-Zahir Gıyasüddîn Gazi
Tarihi: (H.601-M. 1204/1205)
Ölçüleri: Ağırlık: 2.9 gr. Çap: 1.9 cm.
Ön Yüz: El İmam'ül-Nasır Ahmed el-Melik'ül-adil Ebu Bekir. Etrafında- Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh. Arka Yüz: El Melik'ül-Zahir Gazi ibn-i Yusuf bin Eyüb. Etrafında-Duribe Halebi fi sene ihdâ ve sitte mie.

Fotoğraf 12a

Fotoğraf 12b

Müze Envanter No: 6459
Dönemi: II. El-Nasır Selahaddin Yusuf
Tarihi: (H.646-M. 1248/1249)
Ölçüleri: Ağırlık: 1.5 gr. Çap: 1.4 cm.
Ön Yüz: El İmam el Nasır etrafında- Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh. Arka Yüz: El Melik'ül-adil. Etrafında-Duribe sitte ve erbaîn sitte mie.

Fotoğraf 11a

Fotoğraf 11b

Müze Envanter No: 736
Dönemi: El-Kâmil Nasreddin Muhammed
Tarihi: (H.625-M. 1227/1228)
Ölçüleri: Ağırlık: 2.7 gr. Çap: 2.4 cm.
Ön Yüz: El İmam Mustansır Billâh Emirü'l Mü'minin. Etrafında- Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh. Arka Yüz: El-Melik'ül-Kamil Muhammed bin Ebû Bekir. Etrafında-Duribe Dimaşk sene hamse ve ışrîn ve sitte mie.

2.2.2. Dikdörtgen Formlu Olanlar

Fotoğraf 13a

Fotoğraf 13b

Müze Envanter No: 4900
Dönemi: El-Nasır Selâhaddin Yusuf
Tarihi: (H. 564–589-M. 1168/1169- 1193)
Ölçüleri: Ağırlık: 3.0 gr. Çap: 2.1 cm.
Ön Yüz: El-İmam el-Nasre'd-din Allah Emirû'l-Mü'minin. Arka Yüz: El Melik'ül Nasır Selâha'd-dinya ve'd-din.

Fotoğraf 14a

Fotoğraf 14b

Müze Envanter No: 6208
Dönemi: El-Nasır Selâhaddin Yusuf
Tarihi: (H. 564–589-M. 1168/1169- 1193)
Ölçüleri: Ağırlık: 2.8 gr. Çap: 1.9 cm.
Ön Yüz: El-İmam el-Nasre'd-din Allah Emirû'l-Mü'minin. Üstte- Lâ İlâhe illa. Solda- allâh vahdehû, Altta-Muhammedün Re. Sağda- sûlullâh. Arka Yüz: El-Melik'ül-nasır Salaha'd-dinya ve'd-din …

Fotoğraf 15a

Fotoğraf 15b

Müze Envanter No: 723
Dönemi: El-Nasır Selâhaddin Yusuf
Tarihi: (H. 564–589-M. 1168/1169- 1193)
Ölçüleri: Ağırlık: 2.7 gr. Çap: 2.1. cm.
Ön Yüz: El-İmam el-Nasre'd-din Allah Emirû'l-Mü'minin. Arka Yüz: El-Melik el nasır Salaha'd-dinya ve'd-din. Üstte-Yusuf bin Eyüb. Solda-Duribe bil Kahire …

Fotoğraf 16a

Fotoğraf 16b

Müze Envanter No: 6618
Dönemi: El-Nasır Selâhaddin Yusuf
Tarihi: (H. 581–M. 1185/1186)
Ölçüleri: Ağırlık: 2.9 gr. Çap: 2.1 cm.
Ön Yüz: Ortada-El-İmam el-Müstansır Billâh ebu Ahmed Emirû'l-Mü'minin Üstte- Lâ İlâhe illa solda- llâh vahdehû altta- lâ şerîke leh. Arka Yüz: Ortada- El Melik'ül-nasır Selaha'd-dinya ve'd-din Yusuf Muhammed. Üstte- Duribe. Sağda –ihdâ Altta-semânin. Sağda-ve hamse mie.

Fotoğraf 17a

Fotoğraf 17b

Müze Envanter No: 720
Dönemi: El-Nasır Selâhad-din Yusuf
Tarihi: (H. 586-M. 1190/1191)
Ölçüleri: Ağırlık: 2.9 gr. Çap: 2.0 cm
Ön Yüz: El-İmam El-Nasre'd-din Allah Emirü'l Mü'minin. Üstte- Lâ İlâhe illa. Solda-llâh vahdehû. Altta- Muhammedün Re. Sağda- sûlullâh. Arka Yüz: El-melik'ül-Nasır Selaha'd-dinya ve'd-din. Üstte-Yusuf bin Eyüb. Solda- duribe bil-Kahire Altta-sene sitte ve se. Sağda- mânin ve hamse mie.

Fotoğraf 18a

Fotoğraf 18b

Müze Envanter No: 395.grup
Dönemi: El-Nasır Selâhad-din Yusuf
Tarihi: (H. 634–658-M. 1236–1237/1259–1260)
Ölçüleri: Ağırlık: 1.4 gr. Çap: 1.3 cm.
Ön Yüz: El-İmam el-Müstansır … Üstte- Lâ İlâhe. Solda- İllallâh. Altta-Muhammedün Resû. Sağda- lullâh. Arka Yüz: El-Melik'ül-nasır Selaha'd-din. Üstte-Yusuf. Solda-bin Eyüb. Sağda-bil Dimaşk …sitte mie.

Fotoğraf19a

Fotoğraf 19b

Müze Envanter No: 4672
Dönemi: El-Salih İmame'd-din İsmail
Tarihi: (H. 635–647-M. 1237/1238- 1249/1250)
Ölçüleri: Ağırlık: 2.6 gr. Çap: 2.0 cm.
Ön Yüz: Ortada-el-İmam'ül Müstansır Billâh ebu Cafer el Mansur Emirü'l Mü'minin. Arka Yüz: Ortada- El Melik'ül Salih İmade'd-din İsmail bin Ebu Bekir

Fotoğraf 20a

Fotoğraf 20b

Müze Envanter No: 2004
Dönemi: El-Salih İmame'd-din İsmail
Tarihi: (H.644-M. 1246–1247)
Ölçüleri: Ağırlık: 2.5 gr. Çap: 1.7 cm.
Ön Yüz: Ortada-El İmam el Müstansır Billâh Ebu Cafer el Mansur Emirü'l Mü'minin. Üstte- Lâ ilâhe illa. Solda- llâh vahdehû. Altta- lâ şerîke leh. Arka Yüz: Ortada- El Melik'ül Salih İmame'd-dinya İsmail bin EbuBekir. Üstte- Bismillâh. Solda-Duribe Dimaşk. Altta-Sene erbaa sağda-ve erbaîn sittemie.

2.2.3. Çeyrek Daireli Olanlar (Birbirine Çeyrek Dairelerle Birleştirilen, Yıldız Formuna Göre Daha Yumuşak Kavisler Oluşturanlar)

Fotoğraf 21a

Fotoğraf 21b

Müze Envanter No: 5027
Dönemi: El-Âdil Seyfeddin Ebû Bekir
Tarihi (H.596–615-M. 1199/1200–218/1219)
Ölçüleri: Ağırlık: 1.5 gr. Çap: 1.1 cm. Ön Yüz: Allah, el-İmam el-Nasre'd-din. Arka Yüz: -e'd-din el Melik'ül-adil Seyfe.

Fotoğraf 22a

Fotoğraf 22b

Müze Envanter No: 8802
Dönemi: El-Âdil Seyfeddin Ebû Bekir
Tarihi: (H.596–615-M. 1199/1200–218/1219)
Ölçüleri: Ağırlık: 1.5 gr. Çap: 1.2 cm
Ön Yüz: Allah, el-İmam el Nasre'd-din. Arka Yüz: 'd-din el-Melik'ül-adil Seyfe.

Fotoğraf 23a

Fotoğraf 23b

Müze Envanter No: 8796
Dönemi: El-Âdil Seyfeddin Ebû Bekir
Tarihi:(H.596–635-M. 1199–1200–1237–1238)
Ölçüleri: Ağırlık: 2.8 gr. Çap: 1.8 cm. Ön Yüz: El İmam el-Nasre'd-din Allah Emirü'l mü'minin. Arka Yüz: El Melik'ül Adil Ebu Bekir bin Eyüb Seyfe'd-din.

2.3. Bronz Sikkeler

Eyyûbi dönemi bronz sikkelerinde iki tip görülmektedir. Bunlardan birincisi figürlü, ikincisi ise sadece yazının kullanıldığı örneklerdir. Figürlü sikkelerin ön yüzünde, figürün etrafında, genellikle sikkeyi bastıran hükümdarın isminin bulunduğu çevre yazısı yer alırken, arka yüzünde bazen tam daire, bazen dikdörtgen, bazen de yıldız biçimindeki kontur içine alınan yazılar bulunmaktadır. İkinci grup bronz sikkelerde ön ve arka yüzde sadece yazı yer almaktadır. Dini ibareler ile sikkenin basımı ve bastıranı ile ilgili bilgileri belirten yazılar farklı konturlar içine alınmıştır. Yıldız formu, ön yüzde tam daire arka yüzde dikdörtgen formu, dikdörtgen formlu ve birbirine çeyrek dairelerle birleştirilen, yıldız formuna göre daha yumuşak kavisler oluşturan geometrik formlu sikkeler olarak dört farklı tipte karşımıza çıkmaktadır.

2.3.1. Figürlü Olanlar

Fotoğraf 24a Fotoğraf 24b

Müze Envanter No: 2865
Dönemi: El-Nasır Selâhad-din Yusuf
Tarihi: (H. 583-M. 1187–1188)
Ölçüleri: Ağırlık: 12.0 gr. Çap: .2.9 cm.
Ön Yüz: El Melik'ül-nasır Selaha'd-dinya ve'd-din Yusuf bin Eyüb meh-i devlet-i Emirû'l-Mü'minin. Arka Yüz: El-İmam el-Nasre'd-din Allah Emirû'l-Mü'minin. Etrafında- Duribe …sene selâse ve semânin ve hamse mie.

Fotoğraf 25a Fotoğraf 25b

Müze Envanter No: 798
Dönemi: El-Nasır Selâhad-din Yusuf
Tarihi: (H. 583-M. 1187–1188)
Ölçüleri: Ağırlık: 12.7 gr. Çap: 2.8 cm.
Ön Yüz: El Melik'ül-nasır Selaha'd-dinya ve'd-din Yusuf bin Eyüb meh-i devlet-i Emirû'l-Mü'minin. Arka Yüz: El-İmam el-Nasre'd-din Allah Emirû'l-Mü'minin. Etrafında- Duribe …sene selâse ve semânin ve hamse mie.

Fotoğraf 26a Fotoğraf 26b

Müze Envanter No: 2090
Dönemi: El-Adil Seyfeddin Ebû Bekir
Tarihi: (H. 591–M. 1194–1195)
Ölçüleri: Ağırlık: 8.2 gr. Çap: 2.8 cm.
Ön Yüz: Sağında-ve tıs'în. Solunda- ve hamse mie. Etrafında- Duribe haza ed-dirhem Meyafarikin sene ihdâ. Arka Yüz: Ortada- Seyfe'd-din Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh el-imam'ül nasre'd-din Allah Emirü'l Mü'minin. Sağda-el-Melik'ül adil. Solda-Ebû Bekir bin Eyüb.

Fotoğraf 27a Fotoğraf 27b

Müze Envanter No: 1595
Dönemi: El-Evhad Necmeddin Eyyûb
Tarihi: (H. 605-M 1208–1209)
Ölçüleri: Ağırlık: 11.0 gr. Çap: 2.8 cm.
Ön Yüz: Sağında-sitte hamse Başın solunda-ve sitte mie. Etrafında-El Melik'ül Evhad Necme'd-dinya ve'd-din Ermen Ebu'l-feth İbn-i bin el-Melik'ül-adil. Arka Yüz: Mühr-i Süleyman içinde-Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh. Altı üçgen içinde- El-İmam el-Nasre'd-din Allah Emirü'l Mü'(minin). Altı açı dışında-El Melik'ül-adil Seyfe'd-din Ebû Bekir bin Eyüb.

Fotoğraf 28a

Fotoğraf 28b

Müze Envanter No: 605
Dönemi: -
Tarihi: -
Ölçüleri: Ağırlık: 8.0 gr. Çap: 2.0 cm.
Ön Yüz: - Arka Yüz: Duribe el-Nasır…

2.3.2. Yıldız Formlu Olanlar

Fotoğraf 29a

Fotoğraf 29b

Müze Envanter No: 164.grup
Dönemi: El-Zahir Gıyasü'd-dîn Gazi
Tarihi: (H. 582–613-M. 1186–1187/1216–1217)
Ölçüleri: Ağırlık: 4.3 gr. Çap: 2.3 cm
Ön Yüz: El-İmam'ül-nasır. Arka Yüz: El-Melik el-Zahir.

2.3.3. Ön Yüzde Tam Daire Arka Yüzde Dikdörtgen Formlu Olanlar

Fotoğraf 30a

Fotoğraf 30b

Müze Envanter No: 8794
Dönemi: El-Salih İmame'd-din İsmail
Tarihi: (H. 635–647-M. 1237/1238- 1249/1250)
Ölçüleri: Ağırlık: 10.5 gr. Çap: 2.4 cm.
Ön Yüz: El İmam el-Nasre'd-din Emirü'l Mü'minin. Arka Yüz: El-Melik'ül Salih es-saaded el İmame'd-din Rabbihi el Mevdud.

Fotoğraf 31a

Fotoğraf 31b

Müze Envanter No: 271.grup
Dönemi: El-Salih İmame'd-din İsmail
Tarihi: (H. 635–647-M. 1237/1238- 1249/1250)
Ölçüleri: Ağırlık: 12.4 gr. Çap: 2.6 cm.
Ön Yüz: El İmam'ül nasre'd-din Emirü'l mü'minin. Arka Yüz: Ortada- El Melik'ül … İmame'd-din İsmail bin Ebû Bekir.

2.3.4. Dikdörtgen Formu Olanlar

Fotoğraf 32a

Fotoğraf 32b

Müze Envanter No: 1201
Dönemi: El-Kâmil Nasıre'd-din Muhammed
Tarihi: (H. 610–635-M. 1213–1214–1237–1238)
Ölçüleri: Ağırlık: 5.7 gr. Çap: 2.1 cm.
Ön Yüz: El Melik'ül-Kamil Nasre'd-din Muhammed. Arka Yüz:El-İmam …

Fotoğraf 33a

Fotoğraf 33b

Müze Envanter No: 3517
Dönemi: El-Kâmil Nasıre'd-din Muhammed
Tarihi: (H.615–635-M. 1218/1219- 1237/1238)
Ölçüleri: Ağırlık: 5.8 gr. Çap: 2.1 cm.
Ön Yüz: El-İmam el-Nasre'd-din Allah Emirü'l Mü'minin. Etrafında- Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh. Arka Yüz: El-Melik'ül-Kamil Muhammed bin Ebu Bekir.

Fotoğraf 34a

Fotoğraf 34b

Müze Envanter No: 2350
Dönemi: El-Kâmil Nasıre'd-din Muhammed
Tarihi: (H.615–635-M. 1218/1219- 1237/1238)
Ölçüleri: Ağırlık: 5.1 gr. Çap: 2.0 cm.
Ön Yüz: El-İmam'ül Nasır. Arka Yüz:
El Melik'ül-Kamil Üstte-Duribe Haleb.

Fotoğraf 35a

Fotoğraf 35b

Müze Envanter No: 1091
Dönemi: El-Eşref Muzafferü'd-din Mûsa
Tarihi: (H. 618-M. 1221–1222)
Ölçüleri: Ağırlık: 5.9 gr. Çap: 2.3 cm.
Ön Yüz: Ortada- El İmam'ül-nasır Ahmed el-Melik'ül-Kamil Muhammed. Etrafında- Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh. Arka Yüz: Ortada-El Melik'ül Eşref Musa el-Melik el-Muzaffer Gazi. Üstte- duribe Meyafa. Solda-rikin sene Altta-semânin aşere. Sağda-ve sitte mie.

Fotoğraf 36a

Fotoğraf 36b

Müze Envanter No: 2539
Dönemi: El-Salih İmame'd-din İsmail
Tarihi: (H. 635–647-M. 1237/1238- 1249/1250)
Ölçüleri: Ağırlık: 6.2 gr. Çap: 2.1 cm.
Ön Yüz:
Ortada-el-İmam'ül Müstansır Billâh ebu Cafer el Mansur Emirü'l Mü'minin. Arka Yüz: Ortada- El Melik'ül Salih İmame'd-din İsmail bin Ebû Bekir.

2.3.5. Yıldız Formuna Göre Daha Yumuşak Kavisler Oluşturan Geometrik Formlu Olanlar

Fotoğraf 37a

Fotoğraf 37b

Müze Envanter No: 1602
Dönemi: El-Zahir Gıyasü'd-dîn Gazi
Tarihi: (H. 582–613-M. 1186–1187/ 1216–1217)
Ölçüleri: Ağırlık: 2.9 gr. Çap: 2.0 cm.
Ön Yüz: El İmam'ül Zahir. Arka Yüz:
El Melik'ül erbaa.

Fotoğraf 38a

Fotoğraf 38b

Envanter No: 1126
Dönemi: El-Muzaffer Şahabe'd-din Gazi
Tarihi: (H. 617–628-M. 1220/1221–1230/1231)
Ölçüleri: Ağırlık: 2.9 gr. Çap: 2.0 cm.
Ön Yüz: El Melik'ül Muzaffer. Arka Yüz:
Allah, Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh.

3. Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada Eyyûbi dönemine ait 36 örnek incelenmiştir. Bu örneklerden 1 tanesi altın, 20 tanesi gümüş ve 15 tanesi bronzdur.

İncelenen örnekler Eyyûbi hükümdarlarından, Mısır Eyyûbilerinden, El-Nasır Selâhad-din Yusuf (H. 569–589- M. 1174/1175- 1193), El-Adil Seyfeddin Ebû Bekir (H.596–615- M. 1199/1200–218/1219), El-Kâmil Nasır'ed-din Muhammed (H. 615–635- M. 1218–1219–1237–1238), Haleb Eyyûbilerinden, El-Zahir Gıyasüddîn Gazi (H.589–613- M. 1193–1194/1216–1217), II. El-Nasır Selahaddin Yusuf (H.634-658-M.1236-1260) Meyyafarikin Eyyûbilerinden El-Evhad Necmeddin Eyyüb (H. 596-607-M. 1199/1200-1209/1210), El-Eşref Muzafferüddin Mûsa (H.606 M. 1209/1210-H.616-M. 1219/1220), El-Muzaffer Şahabeddin Gazi'ye (H. 617–628- M. 1220/1221–1230/1231) ait sikkelerdir.

Eyyûbiler yirmi sekiz değişik darphanede sikke kestirmişlerdir. Bunlar, Mısır'da iki (Kahire-İskenderiye), Suriye'de beş (Halep, Hama, Hums, Dimaşk, Manbic), Filistin'de üç (el-Ramlah, Filistin, Gazze), el-Cezire'de on bir (Amid, Harran, Hizan, el-Ruha, Sincar, Kalat Cabar, Mardin, Nusaybin,

Mayafarikin, Hısnıkeyf, Ahlat), Yemen'de altı (Taiz, el-Dumluvah, Rida, Zibid, San'a, Aden)'dır. Mekke'de de sembolik olarak sikke bastırmışlardır (Damalı, 2001:83).

Mardin Müzesinde bulunan örnekler Kahire, Mısır, Silvan ve ağırlıklı olarak Şam ile Halep'te basılmıştır.

Sikkelerdeki yazı tipi olarak kûfi tercih edilmişken, çiçekli kûfi gibi, kûfinin farklı çeşitleri de kullanılmıştır (Fotoğraf 6-7).

Sikkeler malzemesine göre tasnif edilmiştir. Altın, gümüş ve bronz olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Gümüş ve bronz örnekler kendi içinde kenar kontur uygulamalarına göre ve yazılı-figürlü örnekler olmak üzere değerlendirilmiştir. Bu kapsamda figür, altın ve gümüş baskılı sikkelerde görülmez, sadece bronz sikkelerde yer almaktadır. Gümüş sikkeler kenar kontur uygulamaları bakımından Altı Kollu Yıldız Formlu (Fotoğraf 4-12), Dikdörtgen Formlu (Fotoğraf 13-20), ve Birbirine Çeyrek Dairelerle Birleştirilen Yıldız Formuna Göre Daha Yumuşak Kavisler Oluşturan Geometrik Formlu Sikkeler (Fotoğraf 21-23) olmak üzere tasnif edilmiştir.

Bronz sikkeler kendi içinde Figürlü (Fotoğraf 24-28), Yıldız formlu (Fotoğraf 29), Ön Yüzde Tam Daire Arka Yüzde Dikdörtgen Formu (Fotoğraf 30-31), Dikdörtgen Formlu (Fotoğraf 32-36) ve Yıldız Formuna Göre Daha Yumuşak Kavisler Oluşturan Geometrik Formlu sikkeler (Fotoğraf 37-38) olmak üzere beş gruba ayrılmıştır.

Bu döneme ait yazılı sikkeler kenar kontur uygulamaları bakımından, en çeşitli tiplerin görüldüğü dönemdir. Tam daire, dikdörtgen, geçmeli, yıldız formlu kenar bordürlerinde ortak nokta, çift sıra düzenlenen bordürlerin aralarında inci dizisinin kullanımıdır (Fotoğraf 4-25). İslamiyet öncesinde Sasaniler'de mimari ve el sanatları gibi birçok alanda süsleme motifi olarak kullanılan inci dizisi, İslam Sanatında da Samarra stukolarından itibaren sıkça tercih tekrar edilen süsleme motiflerinden birisi olmuştur (Dury, 1970: 39).

Eyyûbi sikkelerinin ana özelliklerinden biri ön yüz yazılarının el-İmam, arka yüz yazılarının ise el-Melik ile başlamasıdır. Bunun dışında Sultan, Allah'ın ve dinin yardımcısı, imam, mü'minlerin emiri, fetih babası, dine bağlı gibi unvanlar kullanmıştır. Sikkelerin arka yüzünde bir geleneğin bir inancın etkisi olarak süregelen kelime-i tevhid yerini almıştır. Eyyûbi sikkelerinde hilafet makamına gönderme vardır. İmam Mustansır Billah gibi (Fotoğraf 19/36).

Altı kollu yıldız konturlu gümüş sikkelerde, inci dizisi motifi tüm yıldız kolları içine yerleştirilmiştir. Kenar konturu uygulamasının dışında yıldız, doğrudan sikke merkezine yerleştirilen Mühr-ü Süleyman motifi biçiminde kullanılmıştır. Daha çok tılsım mühürlerde görülen Mühr-ü Süleyman motifi farklı din ya da kültürlerde en yaygın olan tılsım işareti olarak görülmektedir. Mühr-ü Süleyman motifinin mühürlerde, muskalarda ve şifa taslarında kullanım sebebi kötü ruhlardan korunmak için tılsım özelliği taşımasıdır (Çam,1993:221). Bu motifin sikkelerde de yaygın kullanımı bulunmaktadır. Mühr-ü Süleyman motifi dışında kullanılan altı kollu yıldız sembolleri, göksel unsurlarla bağdaştırılmaktadır. Süsleme sanatının vazgeçilmez motifi içinde yer alan yıldız, İslam devletlerinde, Selçuklularda ve Anadolu devletleri tarafından, mimari, küçük el sanatları, dokuma, maden, minyatür gibi sanat eserlerinin hemen hepsinde görülmektedir. Bulunduğu ve kullanıldığı alana göre kol sayısı ve formu değişiklik gösterse de göksel unsurlarla bağdaştırılan bu motif bazen dolgu olarak, bazen kenar konturu, bazen de süslemenin başlangıç noktasını oluşturan merkez motif biçiminde kullanılmıştır (Fotoğraf 27b).

İslam sanatında 10 veya daha fazla koldan meydana gelen yıldızlara şems, daha az kollu yıldızlara ise zühal adı verilmektedir. Yani büyük yıldızlar güneştir (Ögel, 1966: 88). Orta Asya Türk topluluklarında gök tanrı inancının etkisiyle yıldızlar önemli bir yere sahiptirler. Yıldız bilgisi, günlük yaşam ve geceleri vakit öğrenmede önemli rol oynamaktadır. Yönleri ve yolu bulmada, sıcak ve soğuk hava bilgilerinin tespitinde yıldızlar kullanılmıştır (Ögel, 2006: 205-206).

Figürlü Eyyûbi sikkeleri Artuklu sikkeleri ile büyük benzerlik içindedir. Cepheden portre şeklinde verilen hükümdar tasvirlerinin yanı sıra tek başına merkeze yerleştirilen aslan figürü nadir bir kompozisyon olarak karşımıza çıkmaktadır.

Portre tarzı sikkelerde, hükümdarın yüzü cepheden işlenmiştir. Başında başlık ve omuzları üzerinde pelerin biçimli harmani vardır (Fotoğraf 26-27). Özellikle portre biçimli Artuklu sikkelerinde yüz şeması ya Orta Asya etkili (Fotoğraf 39), ya Antik dönem etkili ya da Sasani tipinde yapılmışken Eyyûbi sikkelerinde

Orta Asya etkileri sadece kıyafetler üzerinde görülmektedir. Yüz şeması ve işlenişinde herhangi belirleyici bir unsur görülmemektedir (Dursun, 2013: 235).

Fotoğraf 39: Mardin Müzesi (Envanter No: 269)Artuklu Hükümdarı Nasreddin Artuk Arslan (H.598-M. 1201/1202)

Eyyûbilerin hayvan figürlü sikkelerinde natüralist figürler ön plandadır. Bunlardan birincisi aslan figürüdür. Özellikle Artuklu sikkelerinde üstüne binilen hayvan olarak kullanılan aslan (Fotoğraf 40), Eyyûbi sikkelerinde tek başına, oturur vaziyette tasvir edilmiştir (Fotoğraf 24-25).

Fotoğraf 40: Mardin Müzesi (Envanter No: 600)Artuklu Hükümdarı Nasreddin Artuk Arslan (H. 606-M. 1209/1210)

Aslan, Türk sanatında daha çok Budizmle birlikte görülmekle beraber, Pazırık kurganlarından çıkarılan eserlerde aslan-grifon tasvirlerine rastlanması bu hayvanın Türklerde daha erken devirlerden itibaren tanındığını gösterir (Çoruhlu, 2000: 136). Anadolu Selçuklu sanatında çok sık kullanılan aslan figürleri kudret sembolü koruyucu hayvanlardır (Öney, 1971: 1). Şaman inançlarına göre aslan ve kaplan şamana gökyüzü ve yeraltı seyahatinde yardımcı olan ruhtur. Türbe mezar taşlarında görülen aslan kabartmaları ölünün ruhuna gökyüzü seyahatinde yardımcı olacak ruhları sembolize edebilir (Öney, 1988: 37-38).

Aslan, Türk mitolojisinde özellikle mücadele sahnelerinde zafer kazanan hayvan olarak kullanılmış, savaş, zafer, iyinin kötüyü yenmesi ve kuvvet sembolü olarak ele alınmıştır. Bununla beraber eski devirlerde aslanın alplik, yiğitlik ve hükümdarlık sembolü olarak kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca on iki hayvanlı Türk takviminde yıl sembolü olan kaplanın yerine aslanın da kullanıldığı görülmektedir (Çoruhlu, 1995: 115).

Eyyûbi sikkelerinde görülen bir diğer natüralist hayvan figürü kuştur. Daha çok ördek görünümü verilen kuş motifi sikke merkezine yerleştirilmiş ve etrafı tam daire bir konturla çevrilmiştir (Fotoğraf 28). Genel anlam itibariyle güç unsuru olarak kullanılan kuş motifinin, bu dönem sikkelerinde daha çok natüralist bir üslupta, avlanan bir hayvan olarak kullanıldığı görülmektedir (Dursun, 2013: 236).

Sonuç olarak Mardin Müzesinde bulunan Eyyûbi Dönemi Sikkeleri geometrik, bitkisel, figürlü ve yazılı süsleme özellikleri bakımından özel bir koleksiyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Sikkeler döneminin üslubu hakkında bilgiler sunarken, yazılarıyla da birer belge niteliğindedir. Bu koleksiyonun uluslararası platformda sikke kataloglarına dahil edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Akkaya, N. (2011). *"Mardin Müzesi'ndeki İslami dönem sikkelerinden örnekler"*, Yayımlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

Anonim. Asya'dan Anadolu'ya İnen Rüzgâr Beylikler Dönemi Sikkeleri III, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Anonim. Doğu-Batı Arası Bir Gökkuşağı Selçuklu Sikkeleri II, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Anonim. Kudret ve Hüner Sikkenin İki Yüzü I, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Anonim, Saltanatın İki Yüzü Yazı ve Tuğra IV, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Anonim. Stephen Album Rare Coins Specialists in Islamic, Indian and Oriental Coins, California, USA, Stephen Album Rare Coins, 2011.

Anonim. Türkiye Müzeleri, Ankara, 2002.

Artuk, İbrahim ve Artuk, Cevriye. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu, cilt: I-II, İstanbul, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler Vakfı Yayınları, 1970.

Carel, J. ve Du, Ry. Art of Islam, New York, New York: Abrams, 1970.

Çam, N. (1993). Türk ve İslâm Sanatlarında Altı Kollu Yıldız (Mühr-i Süleyman)(1). Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı, (ss. 207-230). Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.

Çoruhlu, Yaşar. Türk Mitolojisinin Anahatları, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2000.

Çoruhlu, Yaşar. Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi, İstanbul, Seyran Yayınevi, 1999.

Damalı, Atom. 150 Devlet 1500 Sultan İslam Sikkeleri, İstanbul, Nilüfer Damalı Vakfı Yayınları, 2002.

Dursun, N. (2013). Figürlü Eyyûbi Sikkeleri. Prof. Dr. Selçuk Mülayim Armağanı Sanat Tarihi Araştırmaları (II, s.221-241). İstanbul: Lale Yayıncılık,.

Halil Edhem. Düvel-i İslâmiye, İstanbul, Millî Matbaa, Maarif Vekâleti Neşriyatı, 1927.

Halil Edhem. Müze-i Hümayun Meskûkât-i Kadime-i İslâmiye Kataloğu Kısm-i Sadis. Meskûkât-I Osmaniye, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1334 (1918).

İsmail Galib. Meskûkât-ı İslamiye Kısmından Meskûkât-ı Türkmeniye Kataloğu, İstanbul Konstantiniye, Mihran Matbaası, 1311(1893).

İsmail Galib. Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiyye, Ankara, Turhan Kitabevi, 1971.

Kjeld von Folsach. Die Dschazira: Kulturlandschaft zwischen Euphrat und Tigris, Berlin, Weimar, 2006.

Mehmed Mübarek. Müze-i Hümayun Meskûkât-ı Kadime-i İslamiye Kataloğu, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1900.

Ögel, Bahaeddin. Türk Mitolojisi, cilt: I-II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Ögel, Semra. Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1966.

Önder, Mehmet. Türkiye Müzeleri, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.

Öney, G. (1971). "Anadolu Selçuk Mimarisinde Arslan Figürü", Anadolu (Anatolia), sayı: 13, s. 1-41.

Öney, Gönül. Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları, 1988.

Şeşen, Ramazan. Salâhaddin Eyyûbi ve Devri, İstanbul, IRCICA Yayınları, 2000.

Şeşen, Ramazan. Salâhaddin Eyyûbi ve Devlet, İstanbul, Kelepir Yayınları, 1987.

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 91-103
- Sanat Tarihi / Araştırma -

Yeni Bulunan Bir Selçuklu Kitabesi: İç Karaarslan Mescidi Kitabesi

Zekeriya ŞİMŞİR[*]
Ahmet YAVUZYILMAZ[**]

ÖZ

Türk sanatının en özgün yorumları Selçuklu dönemine aittir. Bilhassa Anadolu Selçukluları inşa ettikleri mimari eserlerin estetik ve sade görünümünün yanı sıra kitabe üslupları ile de dikkat çekmektedirler. Hemen hemen her eserin bir kitabesi mevcuttur. Bunların bir kısmı günümüze kadar sağlam bir şekilde gelmiştir. Fakat bir kısmı zamanımıza ulaşamamıştır. Yine bir kısmı da tahrip olmuş bir vaziyette, bazen ait olduğu yapıyla lokasyon bağı olmayan yerlerde bulunmuştur. Medrese, camii, kervansaray, türbe vb yapıların kitabeleri bu mekânların yapım ve onarımı, banisi ve ustası hakkında bilgi verir. Ayrıca dönemin siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel durumu hakkında epigrafik arşiv malzemesi niteliğinde çıkarımlarda bulunmak için gerekli ayrıntıları da ihtiva etmektedirler. Bu yüzden kitabeler, tarih ve sanat tarihi gibi sosyal bilimler için önemli bir tarihi belge niteliğindedirler.

Anadolu Selçuklu dönemi yapı tiplerinden biri de mescitlerdir. Mescitler şehir dokusu içerisinde mahalle aralarında inşa edilen, vakit namazlarının kılındığı, küçük ölçekli mütevâzî yapılardır. Mescitler kubbeyle örtülü kübik bir harimden oluşanlar, kubbeli harimin önünde bir ön mekanı olanlar ve kubbeli harimin önünde veya yanında türbe ya da tekke odası olmak üzere üç farklı plan şeması gösterirler. İç Karaarslan Mescidi bu gruplandırmada birinci grup içerisine yer alan, kare planlı, kübik gövdeli ve üzeri tromplara oturan kubbe ile örtülü bir harimden oluşmaktadır.

Mescidin inşasında temelde taş, beden duvarlarının üst kısmında kubbeye geçiş tromplarında ve kubbesinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Mabedin en önemli kısmı alçı ve çini ile bezenmiş mihrabıdır. Yapıya ait herhangi bir kitâbe olmadığından araştırmacılar tarafından mescit 12. yüzyılın ilk yarısına, 13. yüzyılın ilk çeyreğine, ortalarına, sonlarına ve 14. yüzyılın başlarına olmak üzere farklı zaman dilimlerine tarihlendirilmiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1990 yılında yapılan restorasyon esnasında mescidin mihrabında sıva altına kırık halde istif edilmiş çini kitâbe parçaları ortaya çıkartılmıştır. Bu parçalar daha sonra Sahib Ata Vakıf Müzesi'ne nakledilerek muhafaza altına alınmıştır. İki satır halinde istif edilmiş, bazı parçaları kayıp, çok parçalı çini kitâbe üzerinde yapmış olduğumuz çalışma neticesinde bir metin oluşturulmuştur. Bu makalede İç Karaaslan Mescidinin kitâbesi ilk defa okunarak, transkripsiyonu ve anlamı verilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu, İç Karaaslan Mescidi, Kitâbe, Çini, Selçuklu Sülüsü

A Newfound Seljuk Inscription: Inner Karaaslan Masjid Inscription

ABSTRACT

The most original interpretations of Turkish art belong to the Seljuk period. Especially the Anatolian Seljuks attract attention with their aesthetic and simple appearance as well as their inscription styles of the architectural works they built. Nearly all of the works have an inscription. Some of them have reached the present day. But some have not reached our time. Also, some of them were found in a damaged condition, sometimes in places which do not have a location connection with the structure they belong. The inscriptions of the madrasah, mosque, caravanserai, tomb, etc. provide information about the construction and repair of these places, their owners and masters. They also contain the necessary details to make inferences about the political, social, economic and cultural situation of the period in the form of epigraphic archival material. Therefore, inscriptions are important historical documents for social sciences such as history and art history.

Masjids are one of the building types of the Anatolian Seljuk period. Masjids where time prayers are performed are small-scale humble structures built between the neighbourhoods within texture of the city. The masjids show three different plan schemes; the first one that has a cubic prayer hall covered with a dome, the second one which has a front space in front of the domed prayer hall, the last one that has a tomb or lodge in front of or near the domed prayer hall. With having a square plan, cubic body, and a prayer hall covered with a dome sitting on the squinch, Inner Karaaslan Masjid belongs to the first one in this grouping.

While stone was used in the construction of the masjid, the brick was used on the upper part of the body walls, squinches, and dome. The most important part of the masjid is a mihrab decorated with plaster and tiles. Since there is no inscription, the masjid was dated to the first half of the 12th century, the first quarter, middle and end of the 13th century, and the beginning of the 14th century.

During the restoration carried out by the General Directorate of Foundations in 1990, the fragments of tile inscriptions stacked as broken under the plaster in the mihrab of the masjid. These pieces were later transferred to the Sahib Ata Foundation

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, orcid no: 0000-0001-5827-6235, zsimsir@erbakan.edu.tr
[**] Öğr. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, orcid no: 0000-0001-6214-3734, ayavuzyilmaz@erbakan.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 11.07.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 11.07.2019

Museum and kept under protection there. A text was created as a result of our work on two-part tile inscription which was stacked in two lines and some parts were lost. In this article, the inscription of Inner Karaaslan Masjid is read for the first time and its transcription and meaning is tried to be evaluated.

Keywords: Seljuk, Inner Karaaslan Masjid, Inscription, Tile, Seljuk Thuluth

1. Giriş

Tarih, Sanat Tarihi, Dil ve Edebiyat gibi Sosyal Bilimler araştırmalarında birinci elden ana kaynaklardan biri de kitâbelerdir. Kitâbeler mimari yapılar hakkında en sahih bilgileri veren, eserin yapım tarihi, bânîsi, mimarı, ustası, yapıldığı dönemin sultanının elkâb ve unvanları gibi birçok bilgiyi ihtiva eder (Bakırer, 1996; 48-50). Yazısı ve süsleme unsurlarıyla da estetik değerler taşır. Mezar taşları ve menkul eserler de aynı şekilde önemli bilgiler sunar.

Arapça *"ketebe"* kökünden türeyen kelime mastar olarak "yazmak", isim olarak ise "yazı" anlamına gelmektedir. Ancak mimaride özel bir anlamda kullanılmıştır (Yardım, 2002; 9). M. Zeki Pakalın kitâbeyi; *"Binaların kemerlerine, kapı üzerlerine, çeşme, sebil gibi şeylerin cephelerine konulan yazılı levha; levhanın yazısı yerine de kullanıldığını ve mezar taşlarına da kitâbe denir"* demektedir (Pakalın,1993; 284). C. Esat Arseven ise; *"Büyük binaların ve abidelerin kapıları ve duvarları ve mezar taşları üzerinde taşa kazınmış veya yontulmuş yazılardır"* şeklinde tanımlamaktadır (Arseven, 1983; 1001). Taş, mermer, ahşap, çini cam, metal maddeler üzerine işlenen kitâbeler eserin kolaylıkla okunabilecek ve görünecek yerine konulmaktaydı (Bakırer,1996; 42-44; Özönder, 2003; 111). Kitâbeleri kendine has bir disiplin ve metotlarla tespit edip çözen ve değerlendiren bilim dalına Epigrafya denildiği gibi (Alparslan, 2002; 76), eskiden bunlara İlm-i Kitâbât ve İlm-i Mahkûkât da deniliyordu (Halil Edhem, 1327; 626).

Kitâbe yapıların inşâ faaliyetleri ilgili olarak eserin yapanı, yaptıranı, tarihi ve niçin yapıldığını, ta'mir ve ta'dil görüp- görmediğini belirten ve bu faaliyetleri ayrı ayrı ifade eden bir terimdir (Önkal, 1992; 17). Mimari eserlerde yapım kitâbeleri; inşâ, ta'mîr, tecdîd (yenileme), tevsi' (genişletme), mimar ve usta kitâbeleri şeklinde kullanılmıştır (Yardım, 2002; 14). Türk-İslâm dönemi yapılarının her türünde kullanılan kitâbeler genellikle taç kapı ve kapı üstlerinde, pencere alınlıklarında, minber girişlerinde vaaz kürsüsü, sütun başlığı, sandukalar ve mezar taşları, çeşme ve şadırvan gibi yapıların alınlıklarında kullanılmıştır (Yardım, 2002; 14). Türk İslam dönemi kitâbeleri eş zamanlı olmamakla birlikte Arapça, Farça ve Türkçe ile yazılmıştır. 16. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkçe manzum kitâbeler görülmektedir (Özkurt-Tüfekçioğlu, 2009; 276-277). Selçuklu döneminde genellikle Arapça, az da olsa Farsça kullanılmış, Beylikler döneminde bu özellik devam etmiş, 16. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkçe kullanılmıştır. Yine bu dönem ve sonrasında Arapça, Farsça ve Türkçe kitâbeler yazılmaya devam edilmiştir (Yardım, 2002; 18).

Türk-İslam dönemi eserlerinde genellikle kûfî, ma'kılî, celî sülüs, celî muhakkak, celî ta'llik ve rik'a yazı türü tercih edilmiştir. En yaygın olarak celî sülüs ve celî ta'llik yazı türü ile kitâbeler yazıldığı görülmektedir (Özkurt-Tüfekçioğlu, 2009; 277). Selçuklu döneminde ise genellikle celî sülüs, az miktarda da olsa kûfî yazı kullanımı dikkati çekmektedir. Selçuklu dönemi sülüsleri hüsn-i hat kriterleri açısından tam formunu bulmamış olup, bunları "Selçuklu celî sülüsü" olarak tanımlamak doğru olacaktır.

2. Mescidin Tanımlanması

Konya ili Karatay ilçesinde Şems Tebrizi Mahallesi, Apalılar Sok. No: 14'de, 56 pafta, 231 ada, 4 parselde yer almaktadır. İbrahim Hakkı Konyalı Mescidin adının Konya'nın Mahallesi olan Kara Aslan Köyü'ndeki Mescit'ten ayırt etmek için İç Karaarslan Mescidi olarak adlandırıldığını ifade eder (Konyalı, 1964; 402).

Mescidin beden duvarları su basman seviyesinde taş; üst bölümde, kubbe ve geçişlerde tuğla, mihrapta çini ve alçı malzeme kullanılmıştır. Dıştan 9.30x9.30m., içten ise 7.15x7.15m. ölçülerinde kare planlı olup üzeri tromplarla geçilen tuğladan bir kubbe ile örtülüdür (Fotoğraf 1).

Mescit günümüzde yol seviyesinin altında kalmış durumdadır. Bugünkü mevcut yoldan dokuz basamaklı bir merdivenle giriş kapısına ulaşılmaktadır. Batı cephenin kuzeye yakın köşesine yerleştirilmiş bir kapı ile mescide girilmektedir. Kapı açıklığı 0.80 m. genişliğinde, 0.50 m. derinliğinde, 1.90 m. yüksekliğinde dikdörtgen formlu, tek kanatlı ve demir doğramalıdır. Kapının lento ve söveleri devşirme malzeme olup iç-dış bükey silmelerle içeriye doğru daralmaktadır.

Kapıdan geçilerek girilen harim mekanı, tromplar üzerine oturan tuğla bir kubbe ile örtülüdür (Fotoğraf 2). Kubbeye geçişler iki kademeli tromplarla sağlanmıştır. Altta yer alan büyük tromplar 1.90 m. genişliğinde, 1.60 m. yüksekliğindedir. Bu trompların üst köşelerinde 1.00m. genişliğinde, 0.80 m. yüksekliğinde birer tromp daha bulunmaktadır. Küçük trompların üst köşelerine ise akustik amaçlı birer adet küp yerleştirilmiştir (Erdemir ve Kunt, 2010; 230-233).

Kubbenin iç yüzeyi merkezden kubbe eteğine doğru genişleyen bir çarkıfelek motifi ile kaplanmıştır. Kubbe örgüsü, yarım tuğlaların uzun kenarlarının yatay, kısa kenarlarının ise düşey olarak yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur (Fotoğraf 3). Kubbe merkezine çini kaplı bir göbek yerleştirilmiştir. Kubbenin dış yüzeyindeki tuğla çıkıntılar günümüzde kurşun örtünün altında kalmıştır.

Harimin doğu ve kuzey cephelerinde birer adet üst pencere açıklığı bulunmaktadır. Her iki cephede de alt seviyede pencere açıklığı bulunmamaktadır. Kuzey cephedeki pencere zeminden 4.00 m. yüksekliğinde, sivri kemerli, ahşap doğramalı olup, 1.00 m. yüksekliğinde, 1.00 m. genişliğindedir. Doğu cephede yer alan pencere aynı ölçülerde olup zeminden 4.90m. yüksekliğindedir.

Harimin batı cephesinde üç pencere açıklığı bulunmaktadır. Alt pencere zeminden 0.10 m. yüksekliğinde olup 0.90 m. derinliğinde, 0.78 m. genişliğinde, 1.10 m. yüksekliğinde olup dikdörtgen formludur. Bunun üzerinde yer alan ikinci pencere 0.90m. yüksekliğinde, 0.80 m. genişliğinde, 0.90 m. derinliğinde sivri kemerli, ahşap doğramalıdır. Cephenin üst ortasında yer alan üçüncü pencere ise zeminden 3.90 m. yüksekliğinde olup 1.00m. genişliğinde, 1.00 m. yüksekliğinde sivri kemerlidir. Cephe 1.00 m. yüksekliğe kadar ahşap lambri ile kaplanmıştır. Bu kaplamanın üzerinde 2.10m. yüksekliğinde sıvalı ve badana boyalı duvar yer alırken, kubbenin iç yüzeyi ve tromp geçişler sıvasız olup tuğla yüzey olduğu gibi bırakılmıştır.

Kıble cephesinde üç pencere açıklığı bulunmaktadır. Mihrabın sağında ve solunda birer adet ahşap doğramalı, dikdörtgen formlu pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Pencerelerin oranları farklı olup batıdaki orijinal bir görünüme sahiptir. Mihrabın batısında yer alan pencere zeminden 0.40 m. yüksekliğinde olup 0.80 m. genişliğinde, 1.10 m. yüksekliğinde; doğudaki ise zeminden 0.50 m. yüksekliğinde,1.10 m. genişliğinde, 1.60m. yüksekliğindedir. Pencereler sivri kemerli birer alınlığa sahiptir. Mihrabın üzerinde yer alan tepe penceresi ise zeminden 4.70 m. yüksekliğinde olup, 1.00 m. genişliğinde, 1.00 m. yüksekliğinde, tuğladan sivri kemerli ve ahşap doğramalıdır.

Kıble duvarının ortasına alçı ve çiniden yapılmış olan mihrap yerleştirilmiştir. Mihrap 2.90 m. genişliğinde, 3.90 m. yüksekliğinde olup beden duvarından kuzeye doğru 0.15m. çıkıntı yapmaktadır (Fotoğraf-10). Mihrap farklı genişlikteki üç Süsleme bordürü ile ters "U" şeklinde kuşatılmıştır. En dışta yer alan ilk bordür 0.11m. genişliğinde olup dikdörtgen formlu firuze renkli plaka çinilerle kaplanmıştır. 0.09 m. genişliğindeki ikinci bordür alçıdan olup iç bükey silmelidir. Üçüncü bordür 0.27 m. genişliğindedir. İki yandan 0.04m. genişliğindeki dikdörtgen formlu firuze renkli plaka çinilerle sınırlandırılmıştır. Ortada ise altıgen plaka çiniler sivri tepelerinden birbirine eklenerek devam eder. Yanlarda kalan boşluklar ise patlıcan moru üçgen çinilerle doldurulmuştur. 0.09 m. genişliğindeki dördüncü bordür ikinci bordür gibi alçıdan olup iç bükey silmelidir (Fotoğraf 4-Çizim 1).

Mihrap nişi 1.40m. genişliğinde, 0.60m. derinliğinde olup dikdörtgen formludur. Niş derinliği duvar içerisinde kalmıştır. Mihrap nişinin etrafı dört yönden dikdörtgen formlu, firuze renkli çinilerle, orta bölüm ise kare formlu plaka çinilerle kaplanmıştır. Günümüzde ise mihrap nişi mavi renkli boya ile boyanarak çini görünümü verilmeye çalışılmıştır. Nişin dış köşelerine zar şeklinde başlık ve kaideleri olan çokgen gövdeli, birer adet gömme sütünce yerleştirilmiştir. Nişin üzerini altı sıra mukarnaslı kavsara örter. Mukarnaslar düz satıhlı olup, yuvaların içleri bezemesizdir (Bakırer, 1976; 176). Etrafını biri dikdörtgen formlu firuze çinilerden oluşan ince bir bordür diğeri ise alçıdan içbükey silmeli iki bordür kuşatır. Kavsara köşelikleri kare formlu firuze renkli plaka çinilerle kaplanmıştır. Kavsaranın üzerinde Etrafı dört yönden firuze renkli dikdörtgen çinilerle kuşatılmış 0.37x1.90 m. ölçülerinde dikdörtgen bir pano yerleştirilmiştir. Panonun ortasında ise *"Lâ ilahe illallahu vahdehu lâ şerîkeleh Muhammedun Rasûlullah"* (Allah'tan başka ilâh yoktur. O birdir, ortağı yoktur. Muhammed O'nun elçisidir) ibaresi yazılıdır. Mihrabın en süslü bölümü tepelik kısmı olup, beyaz alçı zemin üzerine firuze renkli mozaik çiniden yapılmış bir bordür ile süslenmiştir. Bordürde dilimli kemer formuna sahip bölümlerin içerisi tepelik motifleriyle süslenmiştir. Simetri eksenlerine

yerleştirilen iki farklı tepelik motifi alttan saplarla birbirine bağlanarak bordür yüzeyinde tekrar eder (Şimşir, 2002; 86).

Mescidin dış cephe özelliklerinde bakıldığında beden duvarların alt bölümlerin taş, üst kısımların tuğladan inşa edildiği, yer yer duvar yüzeylerinde ahşap hatılların kullanıldığı ve az sayıda pencere açıklığına sahip olduğu görülmektedir. Güney cephe 9.18 m. uzunluğunda, 6.95m. yüksekliğinde olup diğer cephelerden farklı olarak alt bölüm 2.00 m. yüksekliğe kadar kesme taş, üst bölümde ise tuğla malzeme kullanılmıştır (Fotoğraf 5). Alt sıra pencerelerin üzerinde zeminden 2.90 m. yükseklikte ahşap bir hatıl cephe boyunca devam etmektedir. Cephe yüzeyinde altta iki, üstte bir olmak üzere toplam üç pencere açıklığı bulunmaktadır. Su basman seviyesinde ise bir adet mermerden devşirme malzeme duvar örgüsü arasına yerleştirilmiştir. Güneybatı köşedeki dikdörtgen pencerenin üzerindeki sivri kemerli hafifletme kemerinin köşeleri firuze ve patlıcan moru renkte sırlı tuğlalarla süslenmiştir.

Mescidin doğu ve kuzey cephesi 9.30 m. uzunluğunda, 7.00 m. yüksekliğinde olup beden duvarı zeminden 2.20 m. yüksekliğe kadar moloz taş, üst bölüm ise tuğladandır. Cephe yüzeyinde kubbe kasnağının hemen altında cephe ortasına gelecek şekilde yerleştirilmiş tek üst pencere açıklığı bulunmaktadır(Fotoğraf 6).

Batı cephe ise mescide girişi sağlayan cephedir. Cephenin kuzeye yakın köşesinde kapı açıklığı, güneybatı köşede dikdörtgen formlu alt pencere ile üstte ise iki adet sivri kemerli birer tepe pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Batı cephenin güneye doğru uzatılmış duvar yüzeyinde tek pencere açıklığı mescidin kıble cephesinin önündeki boş alana açılmaktadır. Kaynaklarda mescidin yanında bir zaviyenin olduğundan bahsedilmesi bu pencerenin muhtemelen mescide bitişik olan zaviyeye açılan bir pencere olduğunu söylemek yanlış olmaz. Cephede ki diğer pencerelerde olduğu gibi sırlı tuğla süslemeli olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır (Fotoğraf 7).

Mescidin tarihlendirilmesi hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İ. H. Konyalı ve Ömür Bakırer 1219-1236 yılları arasında (Konyalı, 1964; 402- Bakırer, 2000; 176), Mehmet Önder, Şerare Yetkin ve Ahmet Çaycı XIII. yüzyılın ilk yarısına (Önder, 1976; 116-Yetkin, 1986; 72- Çaycı, 2002; 319), M. Meinecke ise 1280-1281 yılına (Meinecke, 1976; 358), M. Katoğlu XIII. yüzyıl sonlarına (Katoğlu, 1967; 85), Gönül Öney XIV. yüzyıl başlarına (Öney, 1976; 28) tarihlendirir.

3. Kitâbe

İç Karaaslan Mescidi'ni tarihlendirebilecek bir kitâbe olmadığından araştırmacılar tarafından farklı zamanlara tarihlendirilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1990 yılında mescitte yapılan restorasyon esnasında, mihrabın alt kısmında yapılan raspa neticesinde üst üste istif edilmiş çini kitâbe parçaları ortaya çıkartılmıştır (Fotoğraf 8). Hangi sebeple ne zaman kırıldığını bilmediğimiz elim eylemle kitâbenin paramparça edildiği, belki de insaf sahibi bir kişi tarafından mihrabın arkasına istif edilerek saklandığı anlaşılmaktadır. Bu parçalar daha sonra Sahib Ata Vakıf Eserleri Müzesi'nde muhafaza altına alınmıştır (Fotoğraf 9-10). Müze envanterinde Eşrefoğlu Camii'ne ait olduğu kayıt edilmiştir. Bu kayıta esas olmak üzere bir yayında da menşeinin Eşrefoğlu Camii olduğu yazılmıştır. (Bozer ve Çeken, 2016; 434-437) Yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde sözü edilen kitâbe parçalarının Eşrefoğlu Camii'ne ait olmadığı, İç Karaarslan Mescidi'ne ait olduğu ilk olarak tarafımızdan tespit edilmiştir. Bazı parçaları kayıp olmakla birlikte büyüklü-küçüklü on adet çini parçası bulunmaktadır. Bu kitâbenin eni 0,38 m. boyu da yaklaşık olarak 1.40-1.50 m. boyutlarındadır (Fotoğraf-11). İki satır halinde istif edilmiş olan kitâbede satırlar arası 0,02 m. enindeki bir cetvelle bölünmüştür. Kitâbenin çerçeve cetveli bulunmamaktadır. Birinci satır 0,17.5 m. ikinci satır 0,18 m. enindedir. Selçuklu celî sülüsüyle yazılan metin kabartma tekniğinde zemini kobalt mavisi, yazıları kabartma olarak beyaz renkle imal edilmiştir. Üzerindeki sır tabakasının çok kalın olarak yapıldığı dikkat çekmektedir. Harflerin birbirini kestiği yerlerde ince fırça kullanıldığı görülmektedir. Kitâbe üzerinde yapmış olduğumuz uzun çalışmalar neticesinde kırık parçalar bir araya getirilerek metnin bütünü ortaya çıkartılmıştır. Gerek kırık parçaların verdiği fikirler ve gerekse dönemin diğer kitâbeleri incelenerek kitâbenin eksik kısımları tamamlanmaya çalışılarak okunmuştur. Yalnız kitâbe metninde mescidin bânîsine yönelik kayıtlarda ismi geçen Necmüddin Karaaslan'a yönelik bir öneride bulunulmamıştır. Metinde parantez içerisine alınan kısımlar mevcut olmayıp tarafımızdan tamamlanan kısımlardır. Kitâbenin metni şöyledir:

عمر هذا (المسجد في ايام د)ولة السطان الاعظم علاء الدنيا والدين ابي الفتح كيقبا(د)
(بن كيخ) سرو قسيم امير المؤمنين.....ام المتولي في سنه احدي وثلث(ين وستمائه)

Transkiripsiyonu:

1. Ummira hâze (’l-mescidu fî eyyami de)vleti’s-sultâni’l-a’zami alâi’d-dünyâ ve’d-dîni ebi’l-fethi Keykûbâ(d)

2. (Bin Keyhü)srev kasîmi emîri’l-mü’minîne ….. el-mütevelli fî seneti ihdâ ve selâsîne ve sitte mieti

Anlamı:

“Bu mescid, büyük sultan, dîn ve dünyânın ulusu, fethin babası, mü’minlerin emîrinin (halifenin) iktidar ortağı, Keyhüsrev oğlu Keykûbâd’ın devleti (iktidârı) günlerinde mütevellî ….tarafından 631 (M. 1233) senesinde inşâ edildi”

Kitâbede “hâzâ” ism-i işareti Arapça dil bilgisi kuralı gereği “el-mescid” gibi müzekker (eril, erkek) yapı isimlerinin önüne geleceğine ve mescidin mihrabına kırık parçalar halinde bulunduğuna göre “el-mescid” olarak metne eklenmiştir. “El-mescid” kelimesinden sonra onun sıfatı olan “el-mübârek” kelimesi bazı kitâbelerde olmakla birlikte Konya’da Akıncı Mescidi kitâbesinde (Konyalı, 1964; 288), Alâeddin Camii kuzey cephedeki kitâbede (Konyalı, 1964; 301), Beşarebey Mescidi kitâbesinde (Konyalı, 1964; 329), Erdemşâh Mescidi kitâbesinde (Konyalı, 1964; 354), Akçegizlenmez Mescidi kitâbesinde (Konyalı,1964:363), bu sıfata yer verilmediğinden kitâbemizde tercih edilmemiştir.

“El-mescid” kelimesinden sonra sadece Akıncı Mescidinde “fî devleti” şeklinde (Konyalı, 1964; 288), olmasına rağmen Beşarabey (Konyalı, 1964; 329), Erdemşah (Konyalı,1964:354),, Akçegizlenmez (Konyalı, 1964; 363), Şeker Furuş (Konyalı, 1964; 541) Mescidlerinde, Sahib Ata (Konyalı, 1964; 506), ve Meram Camii (Konyalı, 1964; 457), kitâbelerinde “fî eyyâmi devleti” şeklinde olduğundan bu ibare tercih edilmiştir. Alâeddîn Keykûbâd’ın “Es-sultanu’l-a’zam”, “Alâu’d-dünya ve’d-dîn”, “Ebu’l-feth” ve “Kasîmu emira’l-mü’minîn” elkâb ve ünvânları kitâbede yazılı olup bunlarda herhangi bir tereddüt olmayıp, dönemin diğer kitâbelerinde bu sıfatlarla karşılaşılır (Konyalı, 1964; Duran, 2001; Yardım, 2002; Yılmaz ve Tuzcu, 2010).

Kitâbenin ikinci satırının son kısmında tarihi yazılıdır. “fî seneti ihdâ ve selâ...” kelimeleri “fî seneti ihdâ ve selâsîne ve sitte mieti” şeklinde tamamlanmıştır. Tarihinin 631 olarak okunmasında Alâeddin Keykûbâd’ın 616/1220 yılında tahta çıkıp 634/1237 yılında av etinden zehirlenerek vefatı da göz önünde bulundurulmuştur (Sümer, 2002; 358-359).

Kitâbenin en önemli eksiği mescidi yaptıran şahsın isminin bulunmayışıdır. Mescidin bânîsi Ziyâeddin ünvanını kullanan Selçuklu Devletinin önemli kademelerinde görev yapmış olan Necmeddin Karaarslan olarak bilinmektedir. Aynı isimle anılan ve Selçuknamelerde geçen diğer Karaarslan ise I. İzzeddin Keykavus döneminde Emir-i devat (divitdar) olarak görev yapmıştır. *“I. İzzeddin Keykavus, II. Leon’un kendisine gönderdiği mektuba cevaben yazılan fermanı götürmek, geçen seneden kalan haracı tahsil etmek, Ermeni Krallığına tekrar II. Leon’un namzed gösterildiğine dair menşur ve hil’ati vermek üzere Emîrü’l-Devat Sahib Ziyâeddin Karaarslan’ı görevlendirdi*` (Konyalı, 1964; 625; Turan, 2004; 172, 377, Ersan, 2014; 189).

Aynı zamanda I. Alâeddin Keykubâd zamanında ise divan-ı sahip (sultanın vekili) sıfatıyla ve diğer divan üyeleri ile birlikte Erzurum, Ahlat (Sümer, 1989: 21), Adilcevaz ve Van bölgelerine gönderildiği kaynaklarda bahsedilmektedir (Konyalı, 1964; 625; Atçeken, 1998; 275).

1233 yılında Harran, Ruha, Rakka’nın fethi ile Diyarbakır’ın muhasarasında yer almıştır. Alâeddin Keykubâd’ın ölümünden sonra Selçuklu kaynaklarında adına bir daha rastlanılmamaktadır. Ziyâeddin Karaarslan’ın mevcut bilgilere göre Erzurum’dan döndükten sonra 630/1233 yılında vefat ettiği bilinmektedir (Eflaki, 1989; 169-171; İbni Bibi, 1996; 426-428; Konyalı, 1964; 401-403; Önder, 1976; 115; Çaycı, 2012; 319-320). Remzi Duran ise 1232 yılında öldüğünü ifade eder (Duran, 2001; 70)

Emre Madran, Ariflerin Menkıbeleri’nden yararlanarak Ziyâeddin’in hankâhı’nın bulunduğunu, 1230’lu yıllarda “sâhip” ve vezir olduğunu, kaynaklarda imar faaliyetlerinde bulunacak kadar nüfuzlu ve mevki sahibi önemli bir şahıs olduğunu ifade eder (Madran, 2006; 185-186).

Mescide yakın bir mesafede bulunan türbesinin kemerli kapısı üzerindeki Selçuk Sülüsüyle iki satırlık Arapça kitâbenin Türkçesi şöyledir: *"Bu türbe, saîd ve şehîd olan, dinin yıldızı, İslâm'ın direği İbrahim oğlu Necmüddin Karaaslan'ındır. Allah kabrini nurlandırsın"* şeklindedir (Oral, 1950; 4; Önder, 1976; 150; Önkal, 1996; 110).

Mehmet Önder; *"Adı geçen türbede yatan zatın, başvezir, sâhib Ziyaüddin Karaaslan olduğundan şüphe yoktur"* derken (Önder, 1976; 185)*;* İbrahim Hakkı Konyalı ise *"Bizim tahminimize göre bu türbede medfun olan Karaaslan; devaddârlık yapan Ziyâeddîn Karaaslan'dır. Hükümdarların, devlet büyüklerinin değişik unvanlarla anılıp yazıldıkları hususunda çok örnekler vardır"* izahında bulunur (Konyalı, 1964; 623-626).

M Zeki Oral da Karaaslan'ın görevi ile ilgili olarak şu düşüncelere yer verir. *"Necmüddin, Şemsüddin, Ziyaüddin gibi (-dîn)e eklenen isimler, Orta Çağ Türk-İslâm şahsiyetlerinde pek çok karşılaşılan lâkaplardır. Fakat "İslâm'ın direği", "Müslümanların istinat ettiği adam", "kumandan" manalarına gelen "İmâdü'l-İslâm" lakabı herkese verilmez. Bu türbede medfun olan zatın muhakkak bir vezir veya sâhib, baş vezir olduğunu gösterir. Şu mütalaaya göre Karaaslan'ın Selçuk Devrinin baş vezirlerinden birisi olarak düşünmek yakışır"*. Ayrıca Ziyaüddin Karaaslan ile Necmüddin Karaaslan'ın aynı şahıs olduğu kanaatindedir (Oral, 1950; 1-6).

Engin Beksaç, Kayseri'de bugün tamamen yok olmuş Ziyâeddin Karaarslan'ın yaptırdığı bir Ziyâiye Medresesi olduğundan bahseder (Beksaç, 2002; 104).

İ. H. Konyalı, "Mescidin vakfiyesinin olmadığını, bânîsi olan Karaarslan'ın da 1233 yılından evvel öldüğünü, mescidin de 1219'la 1236 yılları arasında yapılmış olduğunu ileri sürer (Konyalı, 1964; 402; Atçeken, 1998; 37). Yukarıda zikredilen bilgi ve belgelerden hareketle mescidin bânîsinin Necmüddin Karaaslan olduğu anlaşılmaktadır.

4. Sonuç

Makaleye konu olan İç Karaarslan Mescidi'ne ait kitâbe parçaları kabartma tekniğinde yapılmıştır. Bu teknikte Anadolu Selçuklu Dönemine ait birkaç kitâbe örneği bulunmaktadır. Aynı teknikte Konya Abdüzlaziz Mescidi'ne ait Selçuklu celi sülüsü ile yazılmış kırık parçalar halindeki başka bir kitâbenin varlığı bilinmektedir (Erdemir,2009; 155, resim 98). Bu kitâbe yapının üzerinde olmayıp Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesinde muhafaza edilmektedir. Ayrıca Sivas İzzeddin Keykavus Darüşşifası'nın türbe bölümünün kitâbesi de kabartma tekniğinde imal edilmiştir.

Bu teknik daha çok sandukalarda görülmektedir. Alâeddin Camii avlusundaki II. Kılıçarslan Türbesi'nde (Künbedhâne), Sahip Ata Türbesi'nde, Mevlana Dergâhı'nda ve Necmeddin Karaarslan'ın Türbesindeki sandukalarda uygulanmıştır. Söz konusu sandukaların üzerindeki yazılar ve motifler kabartma tekniğinde yapılmıştır.

Mescidin bânîsi olan Necmeddin Karaarslan'ın medfun olduğu İç Karaarslan Türbesi sandukası üzerindeki Ayetü'l Kürsî yazısı daha acemice yazılmıştır. Söz konusu sandukada ki yazı ile kitâbemiz karşılaştırıldığında her iki yazının farklı kalemler tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır.

Okumuş olduğumuz İç Karaarslan Mescidi kitâbesi ile yapının Alâeddin Keykubâd'ın saltanatı yıllarında (1220-37) H.631/M.1233 yılında yaptırıldığı net bir şekilde ortaya konulmuştur. Kitâbenin eksik kısımları mescidin bânîsine açık bir şekilde işaret etmemekle birlikte diğer kaynaklar Necmeddin Karaarslan'ın olduğunu söylememize imkan vermektedir. Ayrıca müze envanter defterine ve bu kayıtları esas alan yayına da yanlışlıkla Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nden geldiği yazılmıştır. Ancak bu çalışmamızla söz konusu kırık parçaların İç Karaarslan Mescidine ait olduğu net bir şekilde ortaya konulmuştur.

Parçalı olan kitâbenin okuduğumuz şekle göre uygun bir metotla, eksik kısımları boş bırakılacak şekilde bir araya getirilerek levha halinde Sahib Ata Vakıf Eserleri Müzesi'nde sergilenmesi uygun olacaktır. Ayrıca aynı teknik ve detayla imitasyonunun yapılarak mescidin münasip bir yerinde sergilenmesi hem ziyaretçiler hem de kitâbenin anısının yaşatılması açısından önem taşımaktadır.

Kaynakça

Ahmed Eflaki. Ariflerin Menkıbeleri, cilt: 2, İstanbul, 1989.

Alparslan, A. (2002). Kitâbe. DİA (C. 26, ss. 76-81). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Arseven, C. E. (1983). Kitâbe. Sanat Ansiklopedisi (C. 2, ss. 1101). İstanbul.

Atçeken, Zeki. Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması, Ankara, TTK Yayınları, 1998.

Bakırer, Ömür. XIII ve XIV. Yüzyılda Anadolu Mihrapları, Ankara, 1976.

Bakırer, Ö. (1996). *"Anadolu Selçuklu dönemi yapı kitabeleri"*, V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya, Turkey, 25-26 Nisan 1995, s. 37-51.

Beksaç, E. (2002). Kayseri-Mimari. DİA (C. 25, ss.103-105). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Bozer, Rüstem ve Çeken, Muharrem, Anadolu Selçuklu Çağı Mirası-Müze Eserleri, cilt: 2, Ankara, Selçuklu Belediyesi Yayınları, 2016.

Çaycı, A. (2012). İç Karaarslan Mescidi. Konya Ansiklopedisi (C. 6, ss. 319-320). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Dilaver, S. (1971). "*Anadolu'daki Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi",* Sanat Tarihi Yıllığı, cilt: 4, s. 17-24.

Duran, Remzi, Selçuklu Devri Konya Yapı Kitâbeleri (İnşa ve Ta'mir), Ankara TTK Yayınları, 2001.

Erdemiz, Yaşar. Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi, Konya, Konya Valiliği Turizm ve Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2009.

Erdemir, Y.- Kunt, H. İ. (2010). "*Karatay Cami ve Mescitleri",* Karatay Tarih-Kültür-Sanat (C. I, ss. 191-333). Konya: Karatay Belediyesi Kültür Yayınlar.

Ersan, M. (2014). *"Türk-Ermeni İlişkileri (XI-XIII. Yüzyıllar*)", Tarihte Türkler ve Ermeniler (C. 2, ss. 161-203). Ankara: TTK Yayınları.

Halil Edhem, (1327). *"Kitâbeler Nasıl Kayd ve Zabt Olunmalıdır",* TOEM (Tarîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası), 2 (10): 626-639.

Katoğlu, M. (1967). *"13. Yüzyıl Konya'sında Bir Cami Grubunun Plan Tipi ve Son Cemaat Yeri",* Türk Etnografya Dergisi*,* sayı: 9, s. 81-100,

Konyalı, İbrahim Hakkı. Abideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi, Konya, Yeni Kitap Basımevi, 1964.

Madran, E. (2006). "*Ariflerin Menkıbeleri'nde Geçen Yapı İsimleri Üzerine Bir Deneme",* Vakıflar Dergisi*,* sayı: 10, s. 175-198.

Meinecke, Michael. Fayencedekorationen Seldschukischer Sakralbauten in Kleinasien, cilt: 2, Tübingen, 1976.

Oral, M. Z. (1950). *"Karaarslan Türbesi",* Anıt, 2 (14): 1-6.

Önder, Mehmet. Mevlâna Şehri Konya, Ankara, Konya Turizm Derneği Yayınları, 1971.

Öney, Gönül. Türk Çini Sanatı, İstanbul Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1976.

Önkal, Hakkı. Anadolu Selçuklu Türbeleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996.

Önkal, Hakkı. Osmanlı Hanedan Türbeleri, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

Özakın, R. (1998). *"Konya'da tek kubbeli selçuklu mescitleri, tarihsel gelişimi, mimari özellikleri"*, VII. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri*,* Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya, Turkey, s.-15-20.

Özkurt, K. ve Tüfekçioğlu A. (2009). "*Türk-İslam Sanatında Kitâbeler",* Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 7 (14): 275-295.

Özönder, Hasan. Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü, Konya, Sanat Kitabevi, 2003.

Pakalın, M. Z. (1993). *"Kitâbe"*, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (C. 2, s.s 284) İstanbul: MEB Yayınları.

Sümer, F. (1989). Ahlat. DİA (C. 2, ss. 19-22). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sümer, F. (2002). Keykubâd I, DİA C. 25, ss. 358-359). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Şimşir, Z. (2002) *Konya'daki Selçuklu mimarisinde rumi motifi"*, Yayımlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

Turan, Osman. Türkiye Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2004.

Yardım, Ali. Alanya Kitâbeleri (Tesbit, Tescil, Tasnif ve Değerlendirme), İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2002.

Yetkin, Şerare. Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1986.

Yılmaz, Leyla ve Tuzcu, Kemal. Antalya'da Türk Dönemi Kitâbeleri, Haarlem, 2010.

Ekler

Fotoğraflar ve çizimler

Fotoğraf 1. İç Karaaslan Mescidi'nin genel görünümü

Fotoğraf 2. Kubbenin görünümü

Fotoğraf 3. Kubbe geçişleri

Fotoğraf 4. Restorasyondan sonra mescidin kıble cephesi ve mihrabın görünümü

Fotoğraf 5. Güney doğu cephesi

Fotoğraf 6. Kuzey batı cephesi

Fotoğraf 7. Batı cephedeki pencerenin kemer köşeliğinde yer alan çini süsleme

Fotoğraf 8. Kazı ve restorasyon çalışmaları esnasında mihrabın arkasında çıkan kitâbe parçaları (VGM Arşivi-1990)

Fotoğraf 9. İç Karaaslan Mescidine ait kitâbe parçaları Sahib Ata Vakıf Müzesinde (VGM Arşivi).

Fotoğraf 10. Çini kitâbeye ait parçalar (VGM Arşivi)

Fotoğraf 11. İç Karaaslan Mescidi'ne ait çini kitâbenin kırık parçalarının restitüsyonu.

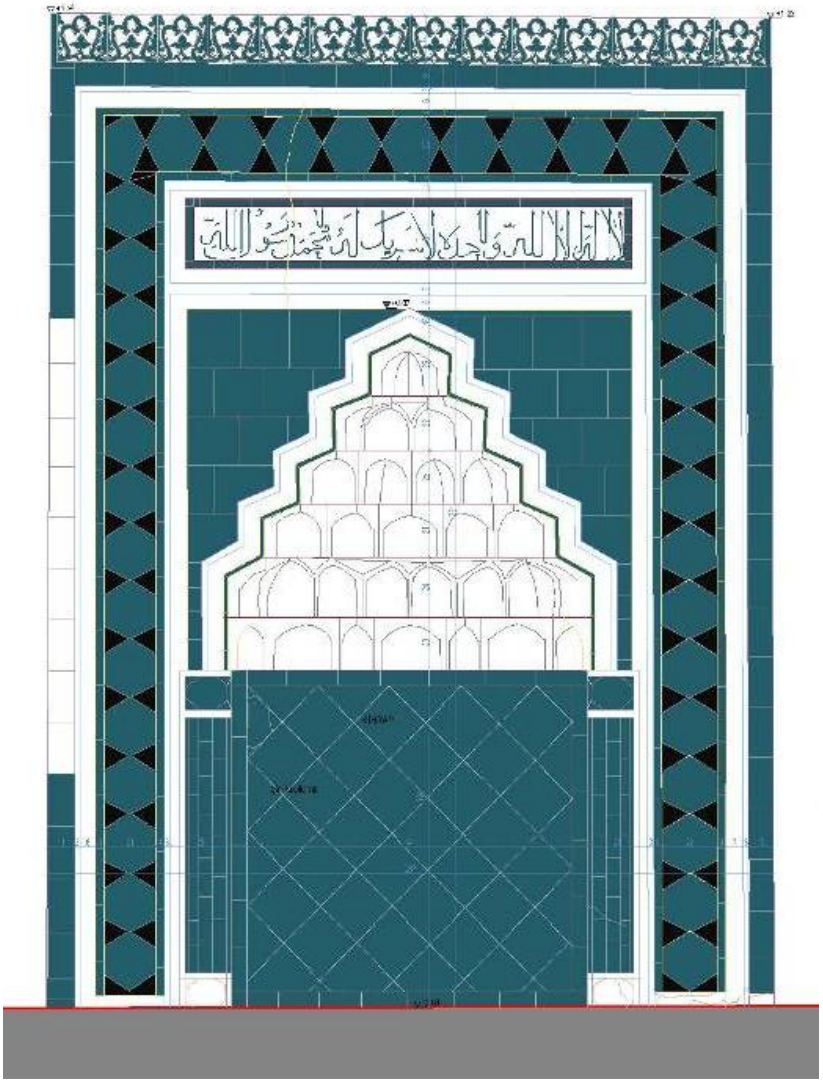

Çizim 1. Mihrabın görünüş çizimi (Ş. G. Gökçe)

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 104-112
- İşletme / Araştırma -

Yurtdışında Yaşayan Beyşehir ve Yöresi Kökenli Gurbetçilerimizin Sayısal Olarak Tespiti ve Yöre Ekonomisine Katkıları Üzerine Bir Araştırma*

Aziz ÖZTÜRK**

ÖZ

İkinci Dünya Savaşının yıkıcı etkileriyle sarsılan başta Almanya olmak üzere bazı Batı Avrupa ülkelerinde 1950'li yıllardan itibaren büyük bir sanayileşme ve kalkınma hamlesine girişilmiştir. Ancak savaşta genç nüfusunun önemli bir kısmını kaybeden bu ülkeler işgücü açığını yurtdışından getirdiği insan kaynağı ile kapatmak zorunda kalmışlardır. Türkiye'deki mevcut yaşam koşullarının çok zor olduğu 1960'lı yılların başından itibaren Türkiye'den de bu ülkelere işgücü olarak çok sayıda insanımız gitmiştir. İşgücü göçünü başlatan insanlarımızın büyük çoğunluğunu eğitim düzeyi düşük, kalifiye olmayan ve kırsalda yaşayan insanlarımız oluşturmuştur. Başta ekonomik gerekçeler olmak üzere çeşitli gerekçelerle Almanya ile başlayan daha sonra diğer Avrupa ülkelerine yayılan işgücü göçünün bu baş aktörlerine kimi zaman "Almancılar" kimi zaman "Gurbetçiler" denilmiştir. Gurbetçilerimiz göçün başladığı yıllardan günümüze kadar geçen süre içerisinde hem yaşadıkları ülkelere hem de ülkemize pek çok alanda ciddi katkılar sağlamışlardır. Göç ettikleri ülkelerin işgücü açığını kapatıp o ülkelerin kalkınma hamlelerinin gerçekleşmesinde önemli rol oynarlarken ülkemize de özellikle yüksek döviz girdisi sağlayarak ülkemizin ekonomik kalkınmasında ciddi faydalar sağlamışlardır. İşgücü göçünün başladığı ilk yıllarda sayıları binlerle ifade edilen ama kısa sürede milyonları aşan gurbetçilerimizin bir bölümü de Beyşehir ve yöresinden Avrupa ülkelerine gitmişlerdir. Başlangıçta biraz para biriktirip memleketlerine dönme hayali kuran gurbetçilerimizin büyük çoğunluğu geri dönmemiş ve yıllarca sadece yılda bir kez yıllık izinlerinde doğdukları topraklara izine gelerek memleket hasretlerini gidermeye çalışmışlardır. Yıl boyu zor hayat şartlarında düşük maaşlarla çalışan gurbetçiler özellikle yaz aylarında tatil sezonunda sadece yakınları ve sevdikleri tarafından değil ülke şartlarına göre harcama gücünün yüksekliğinden dolayı çok sayıda esnaf ve tüccar tarafından da yolları gözlenen bireyler haline gelmişlerdir. Beyşehir ve yöresinden giden, yurtdışında yaşayan binlerce gurbetçi şehrin ve yörenin ekonomisine, sosyal ve kültürel gelişimine çok büyük katkılar sağlamış ve sağlamaya da devam etmektedir. Ancak yöreden yurtdışına giden gurbetçi sayısı ve yöreye sağladıkları ekonomik katkının boyutu hakkında bugüne kadar yapılmış herhangi bir araştırma ve çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmada da Beyşehir ve yöresinden yurtdışına giden gurbetçilerimizin sayısal olarak tespiti ve yöre ekonomisine katkıları araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşgücü Göçü, Gurbetçi, Beyşehir Ekonomisi

A Research on Numerical Determination of Beyşehir and Its Region Originated Expats Living Abroad and Their Contributions To Regional Economy

ABSTRACT

Shaken by the devastating effects of the Second World War, some Western European countries, especially Germany, have started a major move towards industrialization and development since the 1950s. However, these countries, which lost a significant part of their young population in the war, had to close the labor deficit with the human resources they brought from abroad. The current living conditions in Turkey is very difficult from the beginning of the 1960s, as workforce has gone from Turkey to these countries many of our people. The majority of our people who started workforce migration were low-educated, unqualified and rural people. The leading actors of the workforce emigration, which has commenced primarily with Germany and expanded to other European countries with economic reasons, is sometimes called "German Turks" , "the expats" at times. Our expatriates have made significant contributions to both the countries where they live and our country in many areas from the beginning of the migration to the present. While they covered the workforce deficit of the countries they migrated and played an important role in the development of these countries, they provided significant benefits to the economic development of our country, especially by providing high foreign exchange inflow. A part of our expats whose number were stated with thousands in the initial years of workforce emigration but exceeded millions in numbers in a short period of time has gone to Europe from Beysehir and its vicinity. A great majority of our expats, who imagined returning home after earning some money, has not return back and tried to fulfil their homeland longing by coming to the lands where were born for many years on their annual leaves from work. The expats, who works with low salaries in bad life conditions throughout the year, has become as individuals who have been waited not only by many shopkeepers and traders because of high spending power according to country conditions but also by close relatives and beloved ones especially in summer months during holiday season. The expats in thousands, who has

* Bu çalışma 6-8 Ekim 2017 tarihleri arasında Beyşehir'de düzenlenen "2. Uluslararası Beyşehir ve Yöresi Kongresinde" sunulan bildirinin aktüel halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0003-1355-6078, azizozturk@selcuk.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 26.07.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 13.12.2019

gone from Beyşehir and its region, been living abroad, has made great contribution to the economy, social and cultural development of the city and the region and still providing that contribution. However, there has not been any research and studies about the number of expatriates from the region and the extent of their economic contribution to the region.In this study, the numerical determination of the expats from Beyşehir and its region abroad and their contribution to the regional economy were investigated.

Keywords: Workpower Emigration, Expatriate, BeyşehirEeconomy

1. Giriş

Cumhuriyet tarihimizin son yarım asırlık bölümünde değişik nedenlerle ve farklı biçimlerde gündemimize gelen yurtdışına yönelik Türk işgücü göçü ve bu göç sonucunda çok sayıda ülkede oluşan Türk Varlığı gerçeği, önemi her geçen gün farklı boyutlarıyla daha da göze çarpan bir olgu haline gelmiştir (Ünver, 2003; 177). Türklerin bu ülkelerdeki varlığı bir gün sona ermeyecek, aksine yıllar geçtikçe oradaki Türk nüfusu artarak devam edecektir (Kırmızı, 2016; 154).

Türkiye'den Almanya ile başlayıp kısa sürede diğer bazı batı Avrupa ülkelerine yayılan işgücü göçünün başlangıç tarihi olarak, pek çok kimse tarafından ilk olarak Almanya ile yapılan "31 Ekim 1961 İş Gücü Anlaşması" milat olarak kabul edilmektedir. Bu tarihte başlayıp sonrasında artarak devam eden gurbetçilerimizin Avrupa yolculuğu, "uzun ve ince" bir yolda kat edilen serüven olarak görülebilir. 1960 lı yılların başında başlayan bu meşakkatli yolculuk, eski yoğunlukta olmasa bile günümüzde de özellikle aile birleşimi yoluyla devam eden bir süreçtir (Genel, 2014; 306-307).

Batı Avrupa'ya işgücü göçünün başladığı 1960'lı yılların başında sayıları binlerle ifade edilirken günümüzde sayısı 6 milyonu aşmış olan yurtdışındaki gurbetçilerimiz yarım asrı geçen bu zaman diliminde yaşadıkları ülkelerin ekonomik kalkınmalarına önemli katkılarda bulunmuşlardır. İlk kuşak gurbetçilerimiz dil bilmedikleri ve meslek sahibi olmadıkları için sadece vasıfsız işlerde ve kötü koşullarda çalışırken zamanla bu insanlarımız ve onların çocukları veya torunları ile sonraki dönemlerde gurbet serüvenine başlayan vatandaşlarımız açısından koşullar ve motivasyon unsurları değişmiş ve gurbetçilerimiz daha etkin ve güçlü olmaya başlamışlardır. Yurtdışındaki Türk toplumunun çok önemli bir bölümü, göç ettikleri ülkelerde sürekli olarak ikamet etmekte olup, önemli bir kısmı yaşadıkları ülkelerin vatandaşlığını da elde etmiştir (www.kudaka.org.tr).

Türkiye'nin dünyaya açılan dev bir penceresi olan yurtdışındaki gurbetçilerimiz, sadece yaşadıkları ülkelere değil, Türkiye'ye ve doğdukları memleketlerine de sosyal ve ekonomik anlamda önemli katkılar sağlamışlardır (Erdoğan, 2015; 145). Göçün başladığı yıllarda ülkemizde yaşanan işsizlik sorunundan dolayı devlet yurt dışına işgücü göçünü teşvik ve organize etmiş, bunu hem döviz girişi hem de zamanla tersine göç yoluyla nitelikli işgücü sağlanarak Türkiye'nin gelişmesine katkı sağlayacak bir araç olarak kullanmak istemiştir. Ayrıca yurtdışında yaşayan gurbetçilerimiz ülkemizin en önemli gelir kaynaklarından ve en çok istihdam yaratan sektörlerinin başında gelen turizm alanında döviz girdisi yoluyla harcama yaparak ülkemiz turizmine ve ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır. Yalnızca turizm alanında değil gayrimenkul, mobilya, beyaz eşya, kuyumculuk, perakende sektörü gibi çok sayıda sektöre ciddi kaynak aktaran gurbetçilerimiz ülke ekonomisine de önemli katkılar sunmaktadır.

Beyşehir ve yöresi de yurtdışına önemli sayıda gurbetçi göndermiş olan bölgeler arasındadır. "Yöresi" ifadesini kullanmamızdaki kasıt yakın zamana kadar Beyşehir ilçesine bağlı birer kasaba iken daha sonra Beyşehir'den ayrılıp ilçe statüsüne kavuşmuş olan Derebucak ve Hüyük ilçelerinin coğrafi ve ekonomik yakınlıklarından dolayı hala Beyşehir ile birlikte bir bütün olarak algılanmasıdır. Beyşehir ve yöresinden giden ve yurtdışında yaşayan binlerce gurbetçi şehrin ve yörenin ekonomisine, sosyal ve kültürel gelişimine önemli katkılar sağlamış ve sağlamaya da devam etmektedir. Bu çalışma kapsamında da Beyşehir ve yöresi kökenli yurtdışında ne kadar gurbetçimizin olduğunun sayısal olarak tespiti ve yöre ekonomisine genel ve sektörel katkılarının nasıl olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır.

2. Yurtdışına İşgücü Göçünün Temel Sebepleri ve Süreci

İkinci Dünya Savaşının yıkıcı etkileriyle sarsılan başta Almanya olmak üzere bazı Batı Avrupa ülkelerinde 1950'li yılların sonlarına doğru büyük bir sanayileşme ve kalkınma hamlesine girişilmiştir. Ancak savaşta genç nüfusunun önemli bir kısmını kaybeden bu ülkeler işgücü açığını yurtdışından getirdiği insan kaynağı ile kapatma yolunu seçmiştir (Kütük, 2015; 611). Türkiye'deki mevcut yaşam koşullarının çok zor olduğu 1960'lı yılların başından itibaren Türkiye'den de bu ülkelere işgücü olarak çok sayıda

insanımız gitmiştir. Yurtdışına ilk giden Türk vatandaşlarının büyük bir kısmı ya köylerde ya da şehirlerdeki gecekondu tipi evlerde yaşayan, maddi olanakları son derece kısıtlı ve herhangi bir mesleki deneyimi olmayan kişilerden oluşmaktaydı. Çoğu göç edene kadar çiftçilik, hayvancılık, inşaat işi gibi işlerle geçimlerini sağlamakta, bırakın yabancı dil bilmeyi ortaöğretim düzeyinde bile diplomaya sahip değillerdi. O zamana kadar Türkiye içerisinde belki başka bir şehre bile gitmemiş olan bu insanların çok büyük bir bölümü dilini, kültürünü hiç bilmedikleri bir ülkeye gidip çok zor koşullarda yaşayarak bir miktar para kazanıp kısa sürede memleketlerine geri dönme düşüncesiyle bu serüvene başlamışlardır. Ancak giden ilk kuşak vatandaşlarımızın çok büyük bir bölümü memleketlerine geri dönmeyip bunların önemli bir kısmı memleketlerindeki ailelerini de yanlarına almışlardır.

1960'lı yılların başında başlayan ve günümüzde de azalarak da olsa devam etmekte olan Avrupa'ya Türk işgücü göçünün gerçekleşme süreci şu beş aşamada gerçekleşmiştir: (Abadan-Unat, 2006; 54).

1. Bireysel girişim ve özel aracıların etkin olduğu 1950'li yılların işgücü göçü,
2. Batıdaki işgücü ihtiyacının artmasıyla birlikte devletlerarasında yapılan ikili anlaşmalar çerçevesinde düzenlenen 1960'lı yılların işgücü göçü,
3. Yaşanan ekonomik krizle birlikte yabancı işçi alımının durdurulması, illegal göçmenlere yasal bir statü kazandırılması, aile birleşimleri, çocuk parası gibi nedenlerden ötürü oluşan 1970'li yılların işgücü göçü,
4. Çocukların eğitim sorunları, getto yaşamı, dernekleşme hareketleri, sığınma isteklerinin artması, vize zorunluluğu, dönüşü özendiren yasalar gibi başlıkların tartışıldığı 1980'lerin işgücü göçü,
5. Yabancıların kimlik kazanması, yabancılar yasası, etnik işletmelerin yaygınlaşması, etnik ve dinsel derneklerin yaygınlık kazanması, siyasal halkların talebi, artan yabancı düşmanlığı gibi bir takım faktörlerin şekillendirdiği 1990'ların işgücü göçü.

3. Beyşehir ve Yöresinden Yurtdışına Giden Gurbetçilerimizin Yöre Ekonomisine Katkıları Üzerine Bir Araştırma

3.1. Amaç ve Yöntem

Beyşehir ve yöresi yurtdışına önemli sayıda gurbetçi göndermiş olan bölgeler arasındadır. Beyşehir ve yöresinden giden ve yurtdışında yaşayan binlerce gurbetçi şehrin ve yörenin ekonomisine, sosyal ve kültürel gelişimine önemli katkılar sağlamış ve sağlamaya da devam etmektedir. Bu çalışma kapsamında da Beyşehir ve yöresinden yurtdışına giden gurbetçilerimizin yöre ekonomisine genel ve sektörel katkılarının nasıl olduğu ve bu katkıların son zamanlardaki değişiminin ne yönde olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda yurtdışında yaşayan Beyşehir ve yöresi kökenli gurbetçilerimizin sayısı yaklaşık olarak tespit edilip gurbetçilerimizin Beyşehir ve yöresine yaptıkları ekonomik katkının boyutunun ölçülmesi amaçlanmaktadır.

3.2. Araştırmanın Problematiği

Gerek T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın web sayfasında gerekse yurtdışındaki Türk varlığı ile doğrudan ilgili ve görevli en önemli kurum olan Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın (YTB) web sayfasında yurt dışında ne kadar gurbetçimizin yaşadığı ile ilgili herhangi bir ayrıntılı sayısal veri bulunmamaktadır. Böyle kurumların varlığına rağmen bu konudaki bilgi ve veri açığının tam olarak giderilememesi dikkat çekicidir. Gurbetçilerimizin genel sayıları ile ilgili olarak bile tam veriye ulaşılamazken Beyşehir ve yöresinden (Beyşehir-Derebucak-Hüyük) yurtdışına yapılan işgücü göçü ile ilgili tam sayıya ulaşmanın ne kadar zor hatta imkânsız olduğu açıktır. Buna rağmen yurtdışına işgücü göçünün başladığı 1960'lı yıllardan itibaren Beyşehir ve yöresinden yapılan göçlerle ilgili geniş çaplı bir literatür taraması yapılmış ancak kayda değer bir veriye ulaşılamamıştır. Dolayısıyla bu bölge kökenli olup da yurtdışında yaşayan insan sayısı hakkında herhangi bir veri ve yayın bulunmamaktadır.

Araştırmamızın problematiği kapsamında şu sorulara cevap aranmaktadır;

- Yurtdışında yaşayan Beyşehir ve yöresi kökenli ne kadar gurbetçimiz vardır?
- Beyşehir ve yöresi kökenli olup yurtdışında yaşayan gurbetçilerimizin bölge ekonomisine katkıları ne ölçüdedir?
- Son yıllarda bu katkılarında olumlu veya olumsuz anlamlı bir değişiklik var mıdır?

3.3. Araştırmada Örneklem, Veri Toplama ve Sınırlılıklar

Yurtdışında yaşayan Beyşehir ve yöresi kökenli gurbetçilerimizin günümüzdeki sayısı ile ilgili resmi kurumların sayfalarında ve literatürde herhangi bir veriye ulaşılamadığından araştırmamızın kapsamı dâhilinde bulunan Beyşehir, Derebucak ve Hüyük ilçelerinde muhtarlıklar aracılığıyla bilgi toplama yoluna gidilmiştir. Bu yola başvurulmasındaki amaç bilgi toplanılması düşünülen alanın daraltılması ve daha kısa sürede sonuca ulaşılma isteğidir. Ayrıca yine muhtarlıklar aracılığıyla gurbetçi sayısının tespit edilme düşüncesinde muhtarların görev yaptıkları mahalleyi ve sakinlerini daha iyi tanımaları ve özellikle muhtarlık seçimleri için yaptıkları saha çalışmasında hane hane mahalle sakinlerinin durumunu en iyi tespit eden kişiler olması etkili olmuştur. Ancak bu yola başvurmanın muhtarlıkların talebimizi geri çevirme veya önemsememe gibi riskleri olduğu da düşünülerek bağlı bulundukları kaymakamlıkların da sürece dâhil olmaları sağlanmış ve bilgilere resmi kanallar aracılığıyla ulaşılma yoluna gidilmiştir. Bu amaçla kaymakamlıklara 2017 yılı Ekim ayında dilekçe ile müracaat edilerek gurbetçilerimizin sayıları ile ilgili bilgi talep edilmiştir. Dilekçemizde bu bilgilerin mahalle muhtarlıkları aracıyla ve ayrıntılı bir şekilde toplanabilmesinin daha faydalı ve güncel olacağı belirtilmiştir. Bu kapsamda 2017 yılı sonu itibariyle toplam nüfusu 74.000 olan Beyşehir'e bağlı 67, toplam nüfusu 16.000 olan Hüyük'e bağlı 23 ve toplam nüfusu 6.500 olan Derebucak'a bağlı 12 muhtarlık olmak üzere toplam 96.500 kişilik nüfusu kapsayan yöredeki toplam 102 mahalle muhtarlığı araştırma kapsamına alınmıştır. Muhtarlıklara bağlı oldukları kaymakamlıklar aracılığı ile halen yurtdışında yaşayan veya emeklilik vb. nedenlerle ülkemize dönüş yapmış olan gurbetçilerimizle ilgili talep edilen sayısal bilgileri ölçmeye yönelik soruların olduğu formlar gönderilmiştir. 102 mahalle muhtarlığının tamamından geri dönüş sağlanmıştır.

Her sosyal araştırmada olduğu gibi bu araştırmada da bir takım sınırlılıklar vardır. Hiçbir resmi kurumda gurbetçilerimizin sayıları ile ilgili güncel bilgiler bulunmadığından kaymakamlıklar ve bağlı muhtarlıklar aracılığı ile en güncel verilere ulaşılmak istenmiştir. Ancak muhtarların da ellerindeki resmi verilerin kısıtlığından dolayı formlara aktardıkları bilgilerin tam ve doğru olup olmadığı konusunda emin olunamamakla birlikte yaklaşık sayıları yansıttığı düşünülmektedir.

3.4. Araştırma Bulguları

Beyşehir, Derebucak ve Hüyük ilçelerini kapsayan bu yöreden yurtdışına giden ve oralarda yaşayan gurbetçilerimizin sayısını belirlemeye yönelik araştırmamız sonucunda elde edilen bulgular bu güne kadar Beyşehir ve yöresi kökenli gurbetçilerle ilgili elde edilen tek ve en güncel sayısal veriler olma özelliği taşımaktadır. Elde edilen sayısal veriler yöreyi kapsayan genel, ilçe ilçe ve mahalle mahalle gurbetçi sayıları olmak üzere tasnif edilerek ayrı tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Beyşehir ve Yöresi (Beyşehir – Derebucak- Hüyük) Toplam Gurbetçi Sayıları

İlçe (Nüfus)	Yaşamını Yurtdışında Sürdüren Toplam Kişi Sayısı	Yurtdışından Emekli Olup Mahallede Yaşamını Sürdüren Toplam Kişi Sayısı	Toplam Gurbetçi Sayısı	Gurbetçi Sayısının İlçe Nüfusuna Oranı
Beyşehir (74.000)	6.010	721	6.731	%9
Derebucak (6.500)	4.890	842	5.732	%88
Hüyük (16.000)	1.992	261	2.253	%14
Toplam	**12.892**	**1.824**	**14.716**	

Beyşehir, Derebucak ve Hüyük ilçelerini kapsayan Beyşehir ve Yöresi Toplam Gurbetçi Sayısı araştırmamızda form gönderilen ve tamamından geri dönüş sağlanan toplam 102 mahalle muhtarlığının aktardığı verilere göre yöre kökenli olup yurtdışı bağlantılı (halen yurtdışında yaşayan ve yurtdışından emekli olan) toplam 14.716 gurbetçi vatandaşımız bulunmaktadır. Bu gurbetçilerimizden 6731'i Beyşehir, 5732'si Derebucak, 2253'ü ise Hüyük kökenlidir. İlçelerdeki yurtdışı bağlantılı gurbetçi sayısının ilçe nüfusuna oranına bakıldığında ise bu oran Derebucak'ta %88 Hüyük'te %14, Beyşehir'de ise %9'dur.

Bu verilere göre sayısal olarak en çok gurbetçinin olduğu ilçe Beyşehir olmakla birlikte gurbetçi nüfusunun ilçe nüfusuna oranı itibariyle en yoğun gurbetçi nüfusuna sahip ilçe Derebucak'tır. Sayısal olarak en fazla gurbetçinin olduğu ilçenin Beyşehir olmasının sebebi, bu ilçenin nüfusunun daha fazla olması ve daha önce kendisine bağlı olup sonradan ilçe statüsüne kavuşmuş olan diğer diğer ilçelerden de

yoğun bir şekilde göç alıyor olması yani gurbetçilerimizin önemli bir kısmının Beyşehir'e ikametgâhlarını taşımış olmalarıdır. Derebucak'ta gurbetçi nüfusunun ilçe nüfusuna oranının % 88 gibi çok büyük bir oranda olmasının temel nedeni ise yöreden yurtdışına ilk göç hamlesinin şu anda bu ilçenin mahallesi statüsünde bulunan o zamanki köylerden başlamış olmasıdır. İlçe nüfusunun önemli bir kısmı yurtdışında olup önemli bir kısmı ise Beyşehir veya yurt içindeki çeşitli şehirlere taşındığından dolayı ilçe nüfusu düşük kalmış gurbetçi sayısının nüfusa oranı da bu sebeple çok yüksek olmuştur.

Tablo 2. Beyşehir- Derebucak- Hüyük Genelinde Gurbetçilerin En Fazla Yaşadığı Ülkeler

Ülke	Toplam Gurbetçi Sayısı
1- Almanya	7.037
2- Norveç	4.391
3- Fransa	1.606
4- Hollanda	778
5- İsviçre	364

Tablo 2'de Beyşehir ve yöresi kökenli en fazla gurbetçinin bulunduğu ilk 5 ülkenin sırasıyla Almanya (7.037), Norveç (4391), Fransa (1606), Hollanda (778) ve İsviçre (364) olduğu görülmektedir. Beyşehir ve yöresinden en fazla gurbetçiyi bünyesinde barındıran ilk beş ülke arasında Almanya, Fransa, Hollanda ve İsviçre'nin bulunması sürpriz sayılmayacaktır. Bunun nedeni bu dört ülkenin aynı zamanda Türkiye genelinden en fazla gurbetçiye kapılarını açmış ilk 10 ülke arasında da yer almalarıdır. Yani Türkiye topraklarından bu ülkelere giden işgücü göçünün fazla olduğu zaten bilinmektedir. Tablodaki sürpriz ise Norveç'tir. Norveç, Türkiye kökenli vatandaşlarımızın en çok bulunduğu ülkeler sıralamasında çok gerilerde olmasına rağmen Almanya'dan sonra Beyşehir ve yöresi kökenli gurbetçi sayısının en fazla olduğu ikinci ülkedir. Norveç'te bulunan Türkiye kökenli toplam gurbetçi sayısının (21.000) yaklaşık %21'i Beyşehir ve yöresi kökenli gurbetçilerimizdir.

Tablo 3. Beyşehir İlçesinde En Fazla ve En Az Gurbetçinin Olduğu Mahalleler

En Fazla Gurbetçinin Bulunduğu Mahalleler		En Az Gurbetçinin Bulunduğu Mahalleler	
Mahalle	Toplam Gurbetçi Sayısı	Mahalle	Toplam Gurbetçi Sayısı
1- Yeşildağ	1.376	1- Toki	0
2- Yeni Mah.	957	2- Eğirler	0
3- Akçabelen	449	3- Gündoğdu	0
4- Gölyaka	355	4- Karabayat	0
5- Şamlar	329	5- Küçükavşar	0

Tablo 3'e göre Beyşehir ilçesi sınırları içerisinde en fazla gurbetçinin yaşadığı mahallerin sırasıyla Yeşildağ (1376), Yeni Mahalle (957), Akçabelen (449), Gölyaka (355) ve Şamlar (329) mahalleleri olduğu görülmektedir. Yeni Mahalle dışındaki mahallerin en fazla gurbetçi barındıran mahalleler olmasının ana nedeni; 1960 yıllarda Batı Avrupa'ya başlayan işgücü göçünün ilk görülmeye başladığı mahalleler olmasıdır. O yıllardan günümüze kadar gelen kümülatif artış rakamlara yansımıştır. Yeni Mahalle'nin en fazla gurbetçi barındıran ikinci mahalle olmasının sebebi ise ağırlıklı olarak yurtdışına ilk göçlerin yaşandığı gurbetçi nüfusunun fazla olduğu köylere yakın olması ve bu nedenle gurbetçi yatırımlarıyla Beyşehir merkezinde sonradan kurulan bir mahalle olmasıdır. Beyşehir'e bağlı mahalle muhtarlıklarından alınan verilere göre Toki, Eğirler, Gündoğdu, Karabayat ve Küçükavşar mahallerinde yurtdışı bağlantılı gurbetçi kaydı bulunmamaktadır.

Tablo 4. Hüyük İlçesinde En Fazla ve En Az Gurbetçinin Olduğu Mahalleler

En Fazla Gurbetçinin Bulunduğu Mahalleler		En Az Gurbetçinin Bulunduğu Mahalleler	
Mahalle	Toplam Gurbetçi Sayısı	Mahalle	Toplam Gurbetçi Sayısı
1- İmrenler	1.319	1- Değirmenaltı	0
2- Kıreli	139	2- Yenice	0
3- Görünmez	115	3- Başlamış	1
4- Tolca	80	4- Köşk	8
5- Mutlu	75	5- Pınarbaşı	10

Tablo 4'e göre Hüyük ilçesi sınırları içerisinde en fazla gurbetçinin yaşadığı mahallerin sırasıyla İmrenler (1319), Kıreli (139), Görünmez (115), Tolca (80) ve Mutlu (75) mahalleleri olduğu görülmektedir. İmrenler mahallesinin en fazla gurbetçi barındıran mahalle olmasının ana nedeni; 1960 yıllarda Batı Avrupa'ya başlayan işgücü göçünün ilk görülmeye başladığı mahalleler arasında olmasıdır. Ayrıca İmrenler mahallesindeki gurbetçi sayısı tek başına Hüyük ilçesinde bulunan toplam gurbetçi sayısının (2253) yaklaşık yaklaşık %60'ını oluşturmaktadır. İlk 5 arasında yer alan diğer 4 mahalledeki gurbetçi sayısının ise çok da fazla olmadığı görülmektedir. Hüyük'e bağlı mahalle muhtarlıklarından alınan verilere göre en az gurbetçin bulunduğu mahalleler sırasıyla, Değirmenaltı, Yenice, Başlamış, Köşk ve Pınarbaşı mahalleridir.

Tablo 5. Derebucak İlçesinde En Fazla ve En Az Gurbetçinin Olduğu Mahalleler

En Fazla Gurbetçinin Bulunduğu Mahalleler		**En Az Gurbetçinin Bulunduğu Mahalleler**	
Mahalle	Toplam Gurbetçi Sayısı	Mahalle	Toplam Gurbetçi Sayısı
1- Göynem	2.994	1- Taşlıpınar	21
2- Sarayönü Mah.	782	2- Tepearası	25
3- Yeni Mah.	463	3- Uğurlu	40
4- Çamlık	262	4- Pınarbaşı	63
5- Musalla Mah.	231	5- Durak	95

Tablo 5'e bakıldığında Derebucak ilçesi sınırları içerisinde en fazla gurbetçinin yaşadığı mahaller sırasıyla Göynem (2994), Sarayönü (782), Yeni Mahalle (463), Çamlık (262) ve Musalla (231) mahalleridir. Göynem mahallesinin en fazla gurbetçi barındıran mahalle olmasının ana nedeni; 1960 yıllarda Batı Avrupa'ya başlayan işgücü göçünün ilk görülmeye başladığı mahallelerin başında gelmesidir. O yıllardan günümüze kadar gelen kümülatif artış rakamlara yansımıştır. Göynem mahallesindeki gurbetçi sayısı tek başına Derebucak ilçesinde bulunan toplam gurbetçi sayısının (5732) yaklaşık yaklaşık %52'sini oluşturmaktadır. Derebucak ilçesinde en az gurbetçinin bulunduğu mahalleler ise sırasıyla; Taşlıpınar, Tepearası, Uğurlu, Pınarbaşı ve Durak mahalleleridir.

Tablo 6. Beyşehir ve Yöresi (Beyşehir – Hüyük - Derebucak) Genelinde En Fazla Gurbetçinin Yaşadığı Mahalleler

Mahalle	**Toplam Gurbetçi Sayısı**
1- Göynem (Derebucak)	2.994
2- Yeşildağ (Beyşehir)	1.376
3- İmrenler (Hüyük)	1.319
4- Yeni Mah. (Beyşehir)	957
5- Sarayönü Mah. (Derebucak)	782

Tablo 6'da Beyşehir, Derebucak ve Hüyük ilçeleri bünyesinde bulunan toplam 102 mahalle birlikte ele alındığında ise bu mahalleler arasında en fazla gurbetçinin bulunduğu mahallenin günümüzde Derebucak ilçesine bağlı Göynem mahallesi (2994) olduğu görülmektedir. Yörede en fazla gurbetçinin bulunduğu diğer 4 mahalle ise sırasıyla Beyşehir'e bağlı Yeşildağ (1376), Hüyük'e bağlı İmrenler (1319), Beyşehir ilçe merkezinde bulunan Yeni Mahalle (957) ve Derebucak ilçe merkezinde bulunan Sarayönü (782) mahalleridir.

4. Gurbetçilerin Beyşehir ve Yöre Ekonomisine Katkıları

Türkiye genelinde Dışişleri Bakanlığı, Turizm Bakanlığı, Maliye ve Ekonomi Bakanlığı gibi konu ile ilgili bakanlıklar ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı gibi ana ilgi alanı gurbetçilerimiz olan kurumlar olmasına rağmen resmi kurumlarımız tarafından ilan edilen gurbetçilerimizin ülke ekonomisine katkılarıyla ilgili ayrıntılı bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla gurbetçilerimizin Beyşehir ve yöresine ekonomik katkıları ile ilgili resmi kurumlar tarafından ilan edilen herhangi bir veri bulunmamaktadır. Ayrıca yapılan literatür çalışmasında bu yönde hazırlanmış herhangi bir çalışmaya da rastlanılmamıştır.

Bu durumda gurbetçilerimizin Beyşehir ve yöre ekonomisine ekonomik katkılarını yaklaşık olarak ölçebilmek için iki ana veriden yararlanılabileceği düşünülmektedir. Bunlardan ilki Beyşehir ve yöresi kökenli gurbetçi sayısı diğeri ise gurbetçilerimizin ortalama kişi başı harcama miktarıdır. Yöre kökenli

gurbetçi sayısı ile ilgili olarak yapılan tek araştırma özelliği taşıyan araştırmamız sonucunda Beyşehir ve yöresi kökenli gurbetçi sayısı yaklaşık olarak tespit edilmiş ve bu sonuçlar yukarıda ayrıntılı şekilde paylaşılmıştır. Gurbetçilerimizin ortalama kişi başı harcama miktarını yaklaşık olarak görmemizi sağlayacak en önemli ve en güvenilir verinin ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından düzenli olarak açıklanan Turizm verileri kapsamında elde edilen "Yurtdışında ikamet eden vatandaş ziyaretçi sayısı ve kişi başı ortalama harcama miktarı" verisi olacağı düşünülmüştür. Bu veri de TÜİK'in web sayfasından elde edilmiştir. TÜİK verilerine göre gurbetçilerimizin yıllara göre kişi başı ortalama harcama miktarı aşağıda Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Gurbetçilerimizin yıllara göre kişi başı harcama tutarları

Yıllar	Kişi Başı Harcama ($)
2010	1.231
2011	1.168
2012	1.241
2013	1.252
2014	1.130
2015	970
2016	978
2017	903
2018	801

Kaynak: TÜİK

Bu iki veriye ulaşıldıktan sonra gurbetçilerimizin Beyşehir ve yöresine ekonomik katkılarını kabaca ölçmek için yapılması gereken Beyşehir ve yöresi kökenli gurbetçi sayısını gurbetçilerimizin ortalama kişi başı harcama miktarları ile çarpmak olacaktır. Beyşehir, Hüyük ve Derebucak ilçelerini kapsayan yörede Kaymakamlıklar ve muhtarlıklar aracılığı ile tespit edilen toplam gurbetçi sayısı 14.716 kişidir. Bununla birlikte muhtarlar tarafından tespit edilme aşamasında unutulan, ulaşılamayan veya gözden kaçan gurbetçilerimizin de mutlaka olmuş olacağını varsayarsak Beyşehir ve yöresinde 15.000'i aşkın gurbetçimiz olduğunu söyleyebiliriz.

2018 yılı itibariyle Beyşehir ve yöresi kökenli yaklaşık 15.000 gurbetçimizin kişi başı ortalama (TÜİK verilerine göre "ortalama kişi başı gurbetçi harcama" rakamı olan) 801 dolar harcadığını varsayarsak 2018 yılında gurbetçilerimizin Beyşehir ve yöresine ekonomik katkısının yaklaşık olarak 12 milyon dolar olduğu öngörülmektedir. Bu rakam Merkez Bankası verilerine göre 2018 yılı ortalama dolar kuru olan 4.81 TL ile çarpıldığında yaklaşık 60 milyon TL ye karşılık gelmektedir.

Gurbetçilerimizin Beyşehir ve yöre ekonomisine yaptıkları ekonomik katkının son yıllardaki seyrine bakıldığında ise durumun az da olsa olumsuz bir trende yöneldiği söylenebilir. Buna dayanak olarak da TÜİK yıllara göre kişi başı ortalama gurbetçi harcaması verileri gösterilebilir (Tablo 7). Buna göre gurbetçilerin yıllara göre kişi başı ortalama harcama rakamlarına bakıldığında; 2010 yılında bu rakam 1231 dolar iken özellikle 2015 yılından sonra gözle görülür bir düşüş trendine girerek 2016 yılında 978 dolara, 2017 yılında 903 dolara, 2018 yılında ise 801 dolara düşmüştür. Yani gurbetçilerimizin 2018 yılı kişi başı ortalama harcama rakamı 2010 yılına göre yaklaşık %35'lik bir düşüş göstermiştir. Bu düşüşün iki ana nedeni olduğu düşünülmektedir. Birincisi döviz kurlarındaki artıştan dolayı gurbetçilerin Türk Lirası bazında harcama gücü artmasına bağlı olarak toplam döviz harcamasının düşük görünmesi, ikincisi ise son yıllarda gurbetçilerimizin yoğun olarak yaşadığı Avrupa ülkelerinde görülen ekonomik durgunluk ve buna bağlı olarak gurbetçiler arasında görülen yüksek işsizliğin buradaki harcamalara olumsuz yansımasıdır.

Beyşehir ve yöresindeki yaklaşık 15.000 gurbetçimizin 2018 yılı itibariyle yöreye sağladıkları yaklaşık 12 milyon dolarlık ekonomik katkıdan çok sayıda sektör yararlanmakla birlikte bu sektörler arasında öne çıkan ve daha fazla pay alan sektörler şunlardır;

- **Düğün-Sünnet Organizasyonları**: Gurbetçilerimizin çok büyük bir bölümü izinlerini geçirmek için özellikle yaz aylarını tercih etmektedir. Yaz ayları da ülkemizde düğün ve sünnet sezonu olarak bilinmektedir. Yaz aylarında oldukça hareketli olan bu organizasyonlar gurbetçilerimizin de katılımıyla birlikte daha da hareketli olmakta ve sektöre önemli kazançlar sağlamaktadır.

- **Kuyumculuk Sektörü:** Yılardır yöredeki kuyumcu esnafı gurbetçilerimizin izin dönemi olan yaz aylarını sabırsızlıkla beklemektedir. Bunun temel nedeni yukarıda ifade edilmeye çalışılan gurbetçilerimizin düğün/sünnet organizasyonlarındaki etkinliği ve yüksek harcama miktarlarının cazibesidir.
- **Mobilya/Beyaz Eşya Sektörü:** Mobilya ve beyaz eşya sektörüne gurbetçilerimizin sunduğu ekonomik katkı oldukça yüksek seviyededir. Son yıllarda kısmen azalmakla birlikte gurbetçilerimizin önemli bir kısmı düğünlerini memleketlerinde yapmakta ve yaz aylarında kısa süreliğine de olsa izinlerini geçirebileceği kendilerine ait bir evleri olmasını istemektedirler. Bu da yeni evlenen gurbetçi çiftlerin mobilya/beyaz eşya sektörüne önemli bir girdi sağlamasına neden olmaktadır.
- **İnşaat/Emlak Sektörü:** Yurtdışına ilk gitmeye başladıkları 1960'lı yıların başından bu yana gurbetçilerimiz üzerinden en çok kazanç sağlayan sektörlerden biri de inşaat/emlak sektörüdür. Özellikle ilk giden kuşak, onların çocukları veya sonradan gidenlerin oluşturduğu 2.kuşak gurbetçilerimizin neredeyse tamamı kazançlarından sağladıkları tasarruflarını memleketlerinde ev, arsa vb. gayrimenkullere yatırmak suretiyle değerlendirmişlerdir. Bu da yıllarca yurtdışına önemli sayıda gurbetçi göndermiş olan Beyşehir ve yöresinde gurbetçilerin inşaat/emlak sektörünün en büyük itici gücü olmasını sağlamıştır.
- **Perakende Sektörü:** Perakende sektörü de genel anlamda gurbetçilerimiz üzerinden en çok kazanç sağlayan sektörlerden biri durumdadır. Türkiye ortalamasının oldukça üzerinde kazancı olan 15 bin civarındaki gurbetçimizin genellikle en az yılda bir defa Beyşehir ve yöresine izine ve tatile geldiği düşünülürse gurbetçilerimizin yaptıkları harcamalarla perakende sektörüne ne kadar fazla katkı sağlayabileceklerini tahmin etmek zor olmayacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

İkinci Dünya Savaşının yıkıcı etkileriyle sarsılan başta Almanya olmak üzere bazı Batı Avrupa ülkelerinde 1950'li yıllarda büyük bir sanayileşme ve kalkınma hamlesine girişilmiştir. Ancak savaşta genç nüfusunun önemli bir kısmını kaybeden bu ülkeler işgücü açığını yurtdışından getirdiği insan kaynağı ile kapatma yolunu seçmiştir. Türkiye'deki mevcut yaşam koşullarının çok zor olduğu 1960'lı yılların başından itibaren Türkiye'den de bu ülkelere işgücü olarak çok sayıda insanımız gitmiştir.

Ülkemizden 1960'lı yılların başından itibaren başta Almanya olmak üzere Batı Avrupa ülkelerine yönelen işgücü göçü kervanına 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren Beyşehir ve yöresinden de katılanlar olmuştur. Bu yöreden giden gurbetçilerin önemli bir kısmı ilk yıllarda Almanya'ya ilerleyen zamanlarda da Norveç, Fransa, Hollanda, İsviçre gibi ülkelere çalışmaya gitmişlerdir. Zamanla yurtdışına gidenlerin sayısı hızla artarak önemli bir sayıya ulaşmıştır. Bu gurbetçiler elli yılı aşkın süredir Beyşehir ve yöresinin ekonomik kalkınmasına, sosyal ve kültürel gelişimine önemli katkılar sağlamış ve sağlamaya da devam etmektedirler.

Bu çalışma ile gurbetçilerimizin Beyşehir ve yöre ekonomisine katkılarını ortaya koyabilmek amaçlanmıştır. Bu katkının boyutunu sağlıklı bir şekilde ortaya çıkarabilmek için iki ana veriye ihtiyaç duyulmuştur. Bunlardan ilki gurbetçilerimizin ortalama kişi başı harcama miktarı ikincisi ise Beyşehir ve yöresi kökenli toplam gurbetçi sayısıdır. Gurbetçilerimizin ortalama kişi başı harcama miktarını yaklaşık olarak görmemizi sağlayacak en önemli ve en güvenilir veri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından turizm verileri kapsamında düzenli olarak açıklanan "Yurtdışında ikamet eden vatandaş ziyaretçi sayısı ve kişi başı ortalama harcama miktarı" verisidir. Bu veri TÜİK'in web sayfasından elde edilmiştir.

Beyşehir ve yöresi kökenli toplam gurbetçi sayısını belirleyebilmek için de Beyşehir, Derebucak ve Hüyük ilçe kaymakamlıkları aracılığıyla bağlı muhtarlıklardan gurbetçi sayısının tespiti yoluna gidilmiştir. *Beyşehir ve yöresi kökenli gurbetçi sayısı ile ilgili olarak yapılan tek araştırma özelliği taşıyan* araştırmamız kapsamında söz konusu üç ilçeye bağlı toplam 102 mahalle muhtarlığına gönderilen formlarla mahallerindeki gurbetçi sayılarını tespit etmeleri istenmiştir. 102 mahalle muhtarının tamamından geri dönüş sağlanmıştır. Elde edilen verilere göre Beyşehir ve yöresi kökenli olup yurtdışı bağlantılı (halen yurtdışında yaşayan ve geri dönüş yapmış) toplam 14.716 gurbetçi vatandaşımız bulunmaktadır. Bu gurbetçilerimizden 6731'i Beyşehir, 5732'si Derebucak, 2253'ü ise Hüyük kökenlidir. İlçelerdeki yurtdışı bağlantılı gurbetçi sayısının ilçe nüfusuna oranına bakıldığında ise bu oran Derebucak'ta %88 Hüyük'te %14, Beyşehir'de ise %9'dur.

Beyşehir ve yöresi kökenli en fazla gurbetçinin bulunduğu ilk 5 ülkenin sırasıyla Almanya (7.037), Norveç (4391), Fransa (1606), Hollanda (778) ve İsviçre (364) olduğu belirlenmiştir.

Gurbetçilerimizin Beyşehir ve yöresine ekonomik katkılarını belirleyebilmek için ihtiyaç duyulan söz konusu iki veri (gurbetçi sayısı ve kişi başı harcama miktarı) elde edildikten sonra bu katkının maddi rakamsal boyutunu yaklaşık olarak hesaplama yoluna gidilmiştir. Kaymakamlıklar ve muhtarlıklar aracılığı ile tespit edilen Beyşehir yöresi kökenli toplam gurbetçi sayısı yaklaşık 15.000'dir. 2018 yılı itibariyle Beyşehir ve yöresi kökenli yaklaşık 15.000 gurbetçimizin TÜİK verilerine göre "gurbetçilerin ortalama kişi başı harcama" rakamı olan 801 dolar olarak harcadığını varsayarsak 2018 yılında gurbetçilerimizin Beyşehir ve yöresine ekonomik katkısının asgari olarak 12 milyon dolar (2018 dolar kuruna göre 60 milyon TL) olduğu hesaplanmıştır. Toplam nüfusu yaklaşık olarak 96.500 olan bu bölge (Beyşehir-Derebucak-Hüyük) ekonomisi için bu rakam küçümsenemeyecek bir rakamdır. Bu rakamın dışında gurbetçilerimiz yurtdışında elde ettikleri tasarruflarıyla bölgemizde zaman zaman otomotiv, arsa, dükkân, konut vb. yatırımları da yaparak belirtilen kişi başı harcama rakamlarının çok üzerinde bir harcamayla yöreye ekstra ekonomik katkılar sağlamaktadır. Bu da bölgenin ekonomik kalkınmasında gurbetçileri itici unsur yapmaktadır. Gurbetçilerin yöre ekonomisine sağladıkları ekonomik katkıdan en çok faydalanan sektörlerin başında ise *inşaat/emlak, düğün-sünnet organizasyonları, kuyumculuk, mobilya/beyaz eşya, perakende* sektörleri gelmektedir.

Beyşehir ve yöre ekonomisine gurbetçilerimizin yaptıkları ekonomik katkının son yıllarda kısmen olumsuz bir seyre girdiği görülmektedir. TÜİK verilerine göre gurbetçilerin kişi başı ortalama harcama rakamlarına bakıldığında; son yıllarda döviz bazında harcamalarda ciddi bir düşüş göze çarpmaktadır. 2010 yılında kişi başı harcama miktarı 1231 dolar iken bu rakam 2016 yılında 978 dolara, 2017 yılında 903 dolara, 2018 yılında ise 801 dolara düşmüştür. Yani gurbetçilerimizin 2018 yılı kişi başı dolar bazlı harcaması 2010 yılına göre yaklaşık %35'lik bir düşüş göstermiştir. Bu düşüşte iki ana nedenin etkili olduğu düşünülebilir. Bunlardan ilki son yıllarda döviz kurlarındaki artıştan dolayı gurbetçilerin Türk Lirası bazında harcama gücü arttığı için toplam döviz harcamasının düşük görünmesi, ikincisi ise son yıllarda gurbetçilerimizin yoğun olarak yaşadığı Avrupa ülkelerinde görülen ekonomik durgunluğa bağlı olarak gurbetçiler arasında işsizliğin artması ve bunun da harcamalara olan olumsuz etkisidir.

Kaynakça

Abadan-Unat, Nermin. Bitmeyen Göç-Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Erdoğan, M. M. (2015). *"Avrupa'da Türkiye Kökenli Göçmenler ve 'Euro-Turks Barometre' Araştırmaları"*, Göç Araştırmaları Dergisi, 1 (1): 108-148.

Genel Bilgi Tarihsel Arkaplan. [Online] Mevcut: <www.ytb.gov.tr/yurtdisi-vatandaslar/genel-bilgi>, [Erişim Tarihi:: 24.05.2019].

Genel, M. G. (2014). "*Almanya'ya Giden İlk Türk İşçi Göçünün Türk Basınında İzdüşümü 'Sirkeci Garı'ndan Munchen Hauptbahnhof'a'*", Selçuk İletişim Dergisi, 8 (3): 301-338.

Kırmızı, B. (2016). "*Göçmen Türklerin Almanya'da Yaşadığı Sorunların Dünü ve Bugünü*", Journal of Turkish Language and Literatüre, 2 (3): 145-156.

Kütük, B. Ş. (2015). "*Türkiye'den Batı Avrupa'ya İşçi Göçünün Sosyolojik Çalışmalara Yansımaları*", Sosyoloji Konferansları, no: 52 (2015-2), s. 609-654.

[Online] Mevcut: <http://www.tuik.gov.tr>, [Erişim Tarihi: 25.05.2019].

Ünver, C. (2003). "*Almanya'ya Türk İşgücü Göçü: Geçmişten Geleceğe Sorunlar, İmkanlar ve Fırsatlar"***.** Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 0 (45): 177-225.

Yurtdışında Yaşayan Türk Vatandaşları [Online] Mevcut:: <www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-yasayan-turkler_.tr.mfa>, [Erişim Tarihi: 28.05.2019].

Yurtdışında Yaşayan Vatandaşlarımızın Ülkemizin Ekonomisine Katkısının Arttırılmasına Yönelik Bilgi Notu. [Online] Mevcut: < http://kudaka.org.tr/Dosyalar/gurbet.pdf>, [Erişim Tarihi: 25.05.2019]

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 113-127
- Türk Halk Edebiyatı / Araştırma -

Türk Halk Anlatılarında Ölüme İlişkin Tabu ve Kaçınmalar*

Halil Altay GÖDE**
Nezih TATLICAN***

ÖZ

Hayatın mutlak biçimde sona ermesi anlamına gelen ölüm, insanlığın önemli geçiş dönemlerinden birisi olmuştur. Bilinmezliği ve tekrarlanmayan bir fenomen olması nedeniyle ölüme karşı büyük bir merak ve ürperti hissedilmiş ve bu duygular eşliğinde ölüme ilişkin anlayışlar geliştirilmiştir. Toplumların inanç sistemleri doğrultusunda ölüme ilişkin farklı anlayışlar ve bu anlayışların şekillendirdiği çeşitli gelenek, görenek, ibadet ve ayinler oluşmuştur. Ölüme ilişkin anlayışlar ve uygulamalar, kültürler arası değişim göstermekle birlikte yaşamın sağlıklı bir biçimde devamını ve uzatılmasını amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda, ihlal edilmesi halinde büyüsel güçleri harekete geçirebilen, dinî ve ahlâkî düşüncenin önsel ilkesi olan "tabu" adlı güçlü yasaklamalar oluşturulmuştur. Bu yasaklamalara riayet edilmesi; ölüm karşısında geçici de olsa zafer kazanılmasını, farklı bir dünyaya göçtüğü için yaşayanların dünyasına özlem duyan ölünün sakinleştirilmesini mümkün hale getirmektedir. Ölüme ilişkin tabu ve kaçınmalar, ölüme ve ölüye karşı beslenen olumsuz algıyı kırma, yaşayanları, ölüm karşısında hissedilen korku, kaygı ve dehşet gibi duygulardan mümkün olduğunca kurtarma gibi işlevler üstlenir. Uyulan tabu ve kaçınmalar, ürpertici bir olgu olan ölüm karşısında bireyi cesaretlendirmekte ve yaşamının tehdit altında olmadığına dair güvence vermektedir.

Bu makalede öncelikle ölüme ilişkin tabu ve kaçınmaların oluşmasına yol açan psikolojik unsurların (korku, kaygı, dehşet) neler olduğu tartışılmıştır. Halk anlatılarından (destan, efsane, masal, menkabe, memorat) hareketle ölüm etrafında oluşan tabu ve kaçınmaların; cesede, ölüyü anma günlerine, ölen kişinin mülkiyetine, ölümün adına anmaya ilişkin tabu ve kaçınmalar olmak üzere dört alt başlık altında değerlendirilmesi uygun görülmüştür. Çalışmada Türk kültürünün erken devirlerinde ve değişik coğrafyalarında rastlanan ölüme ilişkin tabu ve kaçınmaların Türk halk anlatılarına yansıma biçimleri incelenmiştir. Bu çalışma esnasında ölüme ilişkin tabu ve kaçınmaların mitolojik ve dinî kökeninin sorgulanmasına gayret edilmiştir. Ölüm noktasında beliren tabu ve kaçınmaların; ölen kişiyi taşınmış olduğu yeni dünyasında mutlu kılmayı, onun geri dönüşünü engellemeyi ve geride kalanları ruhsal açıdan sağaltmayı amaçladığı tespit edilmiştir. Yine inceleme çerçevesinde Türk halk anlatılarında tespit edilen tabu ve kaçınmaların, ölüme karşı gösterilen inanç odaklı bir refleks olduğu ve insanın yaşam hakkını yücelttiği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Türk Halk Anlatıları, Tabu, Kaçınma

Taboos and Avoidances on Death in Turkish Folk Narratives

ABSTRACT

Death, the absolute end of life, is one of the important transitional periods for humanity. Because of its unknownness and non-recurring phenomenon, there was a tremendous sense of curiosity and trembling towards death, and understanding of death was developed with these feelings. There are different understandings of death in social systems of belief and various traditions, prayers and rites formed by those understandings. Although understandings and practices relative to death differ culturally, the aim is a healthy and long life. For this, some strong prohibitions, called taboos, have been formed. Taboo is a prior principle of religious and ethical thinking which, if violated, can motivate magical powers. Compliance with these prohibitions makes a victory (even temporarily) possible against death and the calming of the dead who longs for the world of the inhabitants because they migrated to a different world. Taboo and avoidance of death undertake functions such as breaking the negative perception of death and the dead and rescuing the living as much as possible from feelings such as fear, anxiety and horror. The obeyed taboo and avoidances encourage the individual in the face of the creepy phenomenon of death and assure that her/his life is not threatened.

First of all in this article, psychological elements such as fear, anxiety and violation that cause the formation of taboos and avoidances about death are considered. Based on folk narratives (epic, legend, tale, menkabe, memorate), it is considered appropriate to evaluate taboo and avoidances around death under four sub-headings, which are taboo and avoidance on the body, on the days of commemoration of the dead, on the property of the deceased and on the commemoration in the name of death.Also, the reflection of taboos and avoidances about death encountered in the early eras and different locations of Turkish culture on Turkish folk narratives is studied. During this study, it has been tried to question the mythological and religious origins of death taboo and avoidances. It is determined that taboos and avoidances of death aim to make the deceased person happy in his new world, to prevent his return and to heal the survivors spiritually. Again, as a result of this consideration, it is put forth that the taboos and avoidances determined are a belief-oriented reflex towards death and that they exalt human right to live.

Keywords: Death, Turkish folk narratives, Taboo, Avoidance

* Bu çalışma SDÜ, BAP (4474-D1-15) tarafından desteklenen "Türk Halk Anlatılarında Tabu ve Kaçınmalar" adlı Doktora tezinden hareketle hazırlanmıştır.
** Prof. Dr . Süleyman Demirel Üniversitesi, orcid no: 0000-0003-2132-0671, halilgode@sdu.edu.tr
*** Arş. Gör. Süleyman Demirel Üniversitesi, orcid no:0000-0002-7175-1528, nezihtatlican@sdu.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 05.08.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 06.12.2019

1. Giriş

Evrensel bir gerçeklik ve kaçınılmaz bir son olan ölüm, hemen her toplumda, insanların zihin dünyasını meşgul etmiştir. Ölen kimse tarafından yaşanan/yaşanacak deneyimlerin, toplumun diğer üyelerine aktarılmasının imkânsız oluşu, ölüm hakkında anlama ve anlamlandırma çabalarının oluşmasına yol açmıştır. Bu anlama ve anlamlandırma çabaları, toplumun inanç dünyasından derin izler taşımıştır. Geçmişten de beslenen inanç dünyası, ölüm ve ölüye ilişkin birçok anlayış ve uygulamanın belirleyicisi ve düzenleyicisi olmuştur. Bu anlayış ve uygulamaların temelinde insanın en derin ve en güçlü arzularından biri olan yaşama isteği ile bilinmezlik, yalnızlık, yakınlarını yitirme, kişisel kimliğini kaybetme, ölüm sonrası günahlar için cezalandırılma gibi etkenler yatmaktadır (Kuşat, 2007; 172-173).

Yeni bir dünyaya açılan kapı olarak nitelense de insanlığın ölüm olgusuyla barışık olduğunu öne sürmek kolay değildir. Dünyadan ve sevilen kimselerden ayrılmak ve bu ayrılık neticesinde nasıl bir dünyaya kavuşacağı noktasında tatminkâr bir cevap edinememiş olmak insanın ölüm ile arasına mümkün olduğunca mesafe koymasına yol açar. Bu bağlamda ilkel ve modern toplum insanı, "son"u simgeleyen ölümü hafifletme ve unutturmaya yönelik tören ve inanışlar oluşturur. Bu tören ve inanışlar, yaşamın mümkün olduğunca sürdürülmesi ve sonsuza dek yaşama arzusunun yansıması olarak toplumsal hayatta yer alır. Geleneksel toplumlarda, ölüme ilişkin boşluğun doldurulması ve acıların paylaşılarak toplumsal sürekliliğin sağlanması noktasında belirli bir amaç taşıyan tören ve inanışlar, özellikle ölümün bilinemezliğine dayalı korkuların kaldırılmasına dönük "rahatlatma işlevi" ile gündemde yer almaktadır (Sağır, 2017; 37).

Gerek hemen her insanda varlığını hissettirmesi gerekse şiddet ve tesiri dikkate alındığında ölüm korkusu, diğer korkulardan farklılık arz eder (Hökelekli, 1991; 156). Diğer korkuların temelini oluşturduğu öne sürülen ölüm korkusunun kökeni insanlığın doğuşuna dek götürülebilir. Kendisini konumlandırmaya ve varlığının sırlarına vakıf olmaya çalışan insan, bu noktada bir çaba sarf ederken kendisinin dışında gerçekleşen ve yön vermekte zorlandığı olaylar karşısında tehdit ve tehlike altında olduğunu duyumsamıştır. Bu tehdit ve tehlikeler karşısında hissedilen duygunun, insanın ilk korkularını oluşturur.

"Bir tür huzursuzluk duygusu, ruhsal olarak güvende hissetmeme hali ve insanı sürekli dürten bir iç sıkıntısı" olarak tanımlanan kaygı, (O'Gorman, 2016; 46) ölüm olgusuna derinlemesine sinen bir duygudur. Ölüm kaygısı, daha üst düzeyde bir varoluş ya da yok olma kaygısının davranışlara baskısı olan ölüm korkusundan farklılık arz eder. Ölüm kaygısının içeriğini zamanın ilerlemesinden kaygılanma ya da yaşlanma, acı çekerek ölmekten çekinme, ölümü düşünmek ve konuşmaktan tedirgin olma, savaş çıkması veya kansere yakalanma ihtimalinden korkma gibi biçimlerle doldurmak mümkündür (Sağır, 2017; 64).

Ölüm kaygısının son nefes verilmeden önce yoğunlaşan bir eylemsizlik haline ve gergin bir bekleyişe işaret ettiği elbette doğrudur. Fakat ölüm kaygısı sadece içerisinde yaşanılan dünyaya yönelik kuruntu ve iç sıkıntısı çekme hali değildir. Ölüm kaygısının insanda yarattığı rahatsızlık hissi, yaşanılan dünyanın sınırlarını aşar ve onun, ölüm sonrasında yolculuk edeceğine inandığı dünyaya taşınır.

Türkçe Sözlük'te, "bir tehlike veya korkunç bir şey karşısında duyulan ürküntü, yılgı olarak tanımlanan dehşet, (Akalın vd., 2011; 612) ölüm olgusuyla ilişkili bir diğer duygudur. Pierre Mannoni tarafından genellikle felç olma ve duyumsuzlaşma fenomenleriyle birlikte bir şaşkınlıktan donup kalma durumuna indirgenen bu duygu (Mannoni, 1992; 67) özellikle ölen kişinin varlığını hissettirmesi ile açığa çıkabilir. Farklı bir dünyaya ait olduğuna ve bu dünya ile bağını kopardığına inanılan kişinin geri dönüşüne tanık olmak ister istemez dehşet duygusu uyandırır. Bu duygunun ortaya çıkışı ölüyü, yeni dünyasında yaşamaya ve orada mutlu kılmaya yönelik tören ve uygulamaların yerine getirilmesi ile engellenebilir

Ölüm karşısında oluşan korku ve bu korkudan türeyen kaygı ve dehşet, ölüme ilişkin birtakım tabuların ve tabulara bağlı olarak kaçınmaların oluşmasına yol açar. Ölüme ilişkin tabu ve kaçınmalara uyulması, insan yaşamının herhangi bir tehlikeye maruz kalmadan sürekli kılınmasını sağlar. Ayrıca bu tabu ve kaçınmalar, farklı bir dünyaya ait olduğu için düzen-dışı olarak konumlanan ve eski dünyasına geri dönme gayreti içerisinde olan ölüyü sakinleştirme ve onu yeni dünyasında yaşamaya ikna etme çabası da güder.

2. Türk Halk Anlatılarında Ölüme İlişkin Tabu ve Kaçınmalar

Kolektif bilinç, akış halinde oluşturulan zihinsel kodlamalarla tekrar tekrar inşa edilmektedir. M. Arslan'a göre kültürel kimliğin zihinsel şifreleri olan bu temel kodlar, çeşitli formlarla dışavurum şeklinde somutlaşarak kültür birikimlerini oluşturmaktadır (Arslan, 2017:9) Bu temel kodların dışavurum formlarını

temsil eden unsurlardan biri de halk anlatıları olmuştur. Ölüm etrafında şekillenen tabu ve kaçınmaların barındırdığı zihinsel kodlar, kurgusal bir yapı arz eden halk anlatıları aracılığıyla nesilden nesile aktarılmaktadır. Halk anlatıları aracılığıyla nesiller gerçek bir ölüm duygusuyla karşı karşıya bırakılır. Ölüme ilişkin tabu ve kaçınmaların dikkate alınmaması halinde yaşanan/yaşanacak olumsuzluklar, halk anlatıları aracılığıyla dışa vurulur.

Türk halk anlatılarında tespit edilen ölüme ilişkin tabu ve kaçınmaları; cesede, ölen kişinin mülkiyetine, ölüyü anma günlerine ve ölümün adını anmaya yönelik olmak üzere dört başlık altında değerlendirmek kanaatimizce mümkündür.

2.1. Cesede İlişkin Tabu ve Kaçınmalar

Öte dünyaya açılan kapı olarak düşünülmesi nedeniyle ölüm sözcüğü, anlamından daha büyük bir öneme taşır. İnsan, yaşamını ölümün gölgesinde sürdürür, yaşamı seven kişinin tehdit edici sondan korkması beklenir. Ölüm ve ölümün yadsınışı olan ölümsüzlük bugün de olduğu gibi, insan düşleri arasında her zaman heyecan verici bir konu olarak kabul edilmiştir; insanın yaşam karşısındaki duygusal tepkilerinin olağanüstü karmaşıklığının doğal olarak ölüme karşı tutumunda da karşılığı vardır (Malinowski, 2000; 42-43). Nitekim bir taraftan ölen kişinin bedeni çeşitli biçimlerde korunmaya gayret edilmekte, öte yandan ise bedenden bir an önce kurtulma ve onu yok etme isteği duyulmaktadır. Julia Kristeva'ya göre, bedenden (cesetten) bir an önce uzaklaşma isteği, bedenle kırılgan ve yanıltıcı bir rastlantıyla karşı karşıyaymışçasına yüz yüze gelen kişinin kimliğinin, şiddetli bir biçimde altüst olmasıyla açıklanabilir. Ceset, ölüm ile hayat arasındaki sınırı çizerken, iğrenç bir atık/kir olarak da tasavvur edilmekte ve bu noktada, yaşayan insanları adeta kendisine yaklaşmamaları noktasında uyarmaktadır (Kristeva, 2014; 16).

Cesedin tehlike arz eden boyutu ve iletişime geçtiği herkesi, her şeyi kirletmesi, cesedi doğal olarak tabu haline dönüştürür. Tabunun doğası gereği tabu olan cesetle iletişime geçen tüm varlıklar da tabulaşır. Cesedin, kendisine dokunan kişiyi tabulaştırmasına Sigmund Freud şu cümlelerle yer verir: "Bir ölüye dokunarak kirlenen bir kişi, onları da kirletmeden bir eve giremez, bir insana ya da bir nesneye dokunamaz. Hatta yiyecek maddelerine de el süremez; çünkü elleri kirli olduğundan onlar da kirlenir ve yenmez olur. Yiyecekleri onun önüne yere koyarlar ve bu kişi, elleri arkasında kavuşturulmuş olarak, becerebildiği kadar, dudakları ve dişleriyle bu yiyecekleri yer. Bazen başka bir kimse tarafından beslenmesine izin verilir. O zaman, bu kimse bu işi zavallı yasaklıya hiç dokunmamak şartıyla yapmak zorundadır ve kendisi de ayrıca, hiç de daha az sert olmayan, birtakım kısıtlamalara uğrar" (Freud, 2015; 83).

Ölüm, birey ile toplum arasındaki bağların ani bir biçimde kopması olarak açıklanabilir. Bu ani kopuş, ölüye ilişkin bir belirsizliği beraberinde getirir. Bu belirsizlik, ölen kişi öte dünyaya henüz ulaştırılmadığı için tehlike arz eder. Bu tehlikenin giderilmesi, büyük bir korku yayan cesedin ortada kaldırılmasını zorunlu kılar. Cesedin ortadan kaldırılması, ölü ile bu dünya arasına adeta bir sınır çizilmesini sağlar. Cesedin yayacağı kirlilik ve kirliliğin getireceği düzensizlik sona erdirilmeye çalışılır. Ölen kişinin artık kendi mekânına çekilmesi, birtakım arınma pratikleri sayesinde cesetten gelebilecek kirliliğin soğurularak ölüme karşı bir süreliğine de olsa bir zafer kazanma çabası gösterilir. Ölüme karşı zafer kazanma çabası, cesedin ve cesedin bir unsuru olan kemiklerin yakılması veya korunması şeklinde kendini gösterebilir.

Cesedin yakılma işlemi, en eski Türklerde dahi bilinmekle birlikte Çin kaynakları tarafından Türk soyluları ile ilişkilendirilmiştir. Buna göre her halükarda definin onurlu bir biçimidir ve halkın tamamını değil, sadece üst sınıfı kapsar. Bu biçim neredeyse günümüze dek korunmuştur, nitekim Tuva'nın bazı bölgelerinde lamaların cesetleri yakılmaktadır. Bazı eski Türk soylularının kurganlarında külden başka bir şey bulunmadığı çok eskiden beri tespit edilmiştir. Talas kaynak bölgesinde ve Çu Havzası'nda kurganların yanı sıra yanmamış tuğlalardan yapılmış kubbeli mezar yerleri de bulunur. Cesedin yakıldığı, ardından ise kalan kemiklerin gömüldüğü varsayılmaktadır (Tryjarski, 2012; 272).

Arkeolojik verilere dayanarak proto-Türklerde MÖ III. bin yılda cesetlerin gömülmesine karşın, II. bin yılda cesetlerin yakılmaya başlandığı görülmektedir. Karasuk ve Tagar kazılarında yakılma uygulaması görülmekle beraber bu dönemin ardından gelen Taşlık kazılarında yine cesedin yakılması geleneği ile gömülme birlikte görülür. Türklerde yakma ve toprağa gömmenin sırasıyla var olduğu Çinliler tarafından

da belirtilmiştir; nitekim 628 yılı dolaylarında, "bir zamanlar ölülerini yakma alışkanlığında olan Türkler, şimdi onları toprağa gömüyor ve mezar dikiyorlar" denmiştir (Roux, 2002; 274-275).

İslamiyet ile temas edilen bölgelerde yerini tamamıyla toprağa gömmeye bırakan cesedin yakılması işlemi, ateşin, "arındırma"ya ilişkin inançsal değeri dikkate alınarak incelenebilir. Yönetim kademelerinde görev almış "kut" sahibi kimselerin ruhlarının Tanrı katına yükselebilmeleri (uçabilmeleri), ateşin arındırma gücünden yararlanılmasıyla sağlanır. Ateş, kut sahibi kişiyi çeşitli kirlerinden ve günahlarından arındırarak onu, yapacağı manevi yolculuğa hazır hale getirir. Cesedin yakılması ayrıca ölüme yol açan kötü ruhların, ceset ve ruh üzerindeki tehditlerinin sona erdirilmesine ilişkin bir önlem olarak görülebilir.

Kişiyi arındıran ve böylece ona kutsallık kazandırarak Tanrı katına ulaşmasını sağlayan ateş, cesedin yakılması noktasında "yok etme" fonksiyonu da üstlenmiş olabilir. Düşmanlara ve yaptığı eylemler dolayısıyla toplum tarafından suçlu bulunan kimselere uygulanan yakma işlemi, bu işlemin uygulandığı kişinin ruhunun çok tehlikeli olduğunu düşündürür. Bu tehlikenin ortadan kaldırılmasına yönelik bir tedbir olarak ateşin "yok edici" fonksiyonundan yararlanılır ve kişinin geri dönme ihtimali ortadan kaldırılır. Ahmet Uhri'ye göre, eğer ölü gömülürken yapılan ritüel sırasında eksiklik olursa ölünün ruhunun öteki dünyaya ulaşamayacağı ve burada kalarak hem kendisi hem de yaşayanlar için tehlike ya da rahatsızlık yaratacağı yolundaki inanç, bazı topluluklarda öteki dünyaya geçişin sorunsuz olması için ölü bedenin yakılmasını gerekli kılmış olabilir (Uhri, 2010; 56). Cesedin yakılmasının kökeninde toplumsal değerlere aykırı davranan kimselerin toprak ile buluşmasını engelleme, dolayısıyla toprağı kirletmeme çabası da bulunuyor olabilir. Mircea Eliade'nin ifadesiyle yerin sahibi, tüm canlı varlıkların kaynağı, çocukların bekçisi ve ölülerin gömüldükten sonra dinlendikleri, yenilendikleri ve sonra yaşama yeniden döndükleri rahim olma özelliği taşıyan toprak (Eliade, 2009; 262-263) ceset ile temas ettirilmemelidir. Aksi takdirde canlılık ve yeniden diriliş simgesi olan toprak bu özelliklerini yitirebilir.

Toplum düzeninin karşısında konumlanan insanlar ile toplumsal yaşamı tehdit eden doğaüstü unsurların cesetlerinin yakılması noktasında ateşin "yok edici" özelliğinden yararlanılmış ve toplum ile cesetleri yakılan tehditkâr unsurlar arasındaki mesafe mümkün olduğunca açılmıştır.

Cesedin yakılması suretiyle doğaüstü varlık ile toplum arasına çizilmiş olan sınır, Başkurt Türklerinin "Kuzıykürpes" destanında karşımıza çıkmaktadır. Kuzıykürpes, periyi öldürdükten sonra yiğitleri, hiç gecikmeden çalı çırpı hazırlayıp ateş yakar ve periden yenileri doğmasın diye cesedini ateşe verirler (Suleymanov vd., 2014b; 606). Böylece başlı başına bir tehlike unsuru olan perinin sadece kendisi değil doğurganlığı da öldürülmüş olur. Perinin cesedinin yakılması, periler dünyası ile kahraman ve kahramanın içinde yaşadığı toplum arasındaki sınır belirgin kılınır ve periler dünyasının olası akınları durdurulur.

Perinin cesedini yok ederek başta kahraman olmak üzere topluma, yaşamlarının güvence altına alındığına dair teminat veren ateş, bu özelliğini başka bir doğaüstü varlık olan Tepegöz'ün öldürülmesinde de gösterir. Mitin, insanların imkânlarından hareket ederek ikinci darbeyi indirmesi için verilen zamana ve sahip olduğu maharete bel bağlamadığı için ikinci gözünü ortadan kaldırdığı ve tek gözlü olarak doğmalarını sağladığı Tepegöz (Abdullah, 1997; 188) düşüncesinin ortaya çıkışında vahşi hayvanların ilkellerin psikolojisinde yarattığı korkuya bağlı olarak oluşturulan dağların sahibi ve simgesi tasarımı yatmaktadır. İnsanlığın gelişimiyle birlikte canavarlaştırılmış bir varlık haline dönüşen (İnayet, 2010; 51) Tepegözün, Dede Korkut hikâyelerinde görülen düzen karşıtı tutumu, Tıva Türklerinin destanlarında yer bulur. "Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley" destanında, Tepegözü öldüren Boktu-Kiriş, atının tavsiyesiyle büyük bir ateş yakmış ve Tepegözün cesedini yakarak onu mutlak biçimde yok etmiştir (Ergun ve Açа, 2004; 327).

Bazı kavimlerdeki inançlara göre ölümsüz olan ruh, kemiklerde bulunmaktadır. Bu nedenle aralarında Türklerin de bulunduğu bazı kavimlerde kemik, saygı duyulan bir nesne olarak telakki edilmiş ve avlanan hayvanların eti yendikten sonra kemikleri titizlikle korunmuştur. Bu telakkinin temelinde, yeniden dirilişin kemikler sayesinde meydana geleceğine dair inanç yatmaktadır (Ocak, 2010; 170). Kutsal ve gizil bir yaşam gücüne ev sahipliğe yapan, yeniden dirilişin ve erginlenmenin garantörü olan kemiklerin bu özelliği şamanların mistik parçalanmalarında gözlenebilir. Nitekim Yakutlar, Buryatlar ve öteki Sibiryalı halklarda şamanların, atalarının ruhları tarafından öldürüldükleri kabul edilir; ruhlar, ölü bedenleri "pişirdikten" sonra kemiklerini ayırıp sayarlar, sonra demirlerle bağlayarak tekrar yerlerine yerleştirir ve üzerlerini de yeni bir etle sararlar. Öyleyse kemikler, yaşamın en son kaynağını temsil etmekte ve insanın, bu kaynaktan çıkarak istediği gibi yeniden türeyip üreyebilmelerine zemin hazırlamaktadır (Eliade, 2006; 189-190).

Yeniden dirilişe kapı aralayan ve erginlenme törenlerinde üstlendiği fonksiyon ile şamanı farklı bir dünyanın temsilcisi kılan kemiklerin, kirlilik unsuru olan cesetten mümkün olduğunca çabuk biçimde ayrılmasına çalışılmış ve bunun için de çeşitli "sergileme" yöntemi uygulanmıştır. Cesedin ağaç üzerine konulması ve çürümeye terk edilmesi, başlı başına bir korku unsuru olan ceset ile araya mesafe koyma çabasına denk düşer. Ayrıca cesedin, toprağı dahi kirletebilme tehlikesi olduğu göz önüne alındığında cesedin, toprak ile temas etmesi istenmemiş de olabilir. Fakat kanaatimizce asıl amaç, fiziksel bir tiksinti uyandıran ve kirlilik kategorisinin önemli unsurlarından olan cesedi, yeniden yaşamın garantörü olan kemikten hızlı bir biçimde ayırmak olmalıdır. Böylece kemikte bulunan ruhun özgürlüğüne kavuşturulması, ağacın ebedî yaşam gücünden yararlanması ve belki de ağaç yardımıyla gökyüzüne çıkışı sağlanabilir. Cesedin bu şekilde sergilenmesi ile ölen kimseye, kendisini mutlu bir hayatın beklediği noktasında teminat verilir. Cesedi ağaca asmakla birlikte yabani hayvanlara bırakmanın ve etten ayıklamanın içerdiği amaç, ölen kişiyi mümkün olduğunca hızlı bir biçimde ait olduğu yeni dünyasına kavuşturmaktır.

Cesedi yabani hayvanlara bırakmaktan kaynaklanan riski göz ardı etmemekle birlikte cesedin etten ayrılmasına yönelik yapılan bu işlemlerde dikkat çeken en önemli unsur, iskeletin bütünlüğünü koruma çabasıdır. Toplum, iskeleti koruyarak aslında ölen kişinin, kendi dünyalarına ait olduğunu yeniden onaylar ve böylece kemiği, korkudan ziyade saygı objesi olarak kabul eder (Tryjarski, 2012; 235).

İskeletin ve bu iskeletin parçalarının korunması, ölen kişiyi sonsuz bir yaşama kavuşturma noktasında önemli bir araçtır. Kemiğin yaşam bahşetme gücü dikkate alındığında bu gücün, varlığını günümüz dünyasında da hissettirmesi beklenebilir. Düşman tehdidi barındırmayan bir noktada saklanan kemikler, günümüz dünyasında dirilişe kapı aralayacak kadar yoğun bir yaşamsal güç barındırabilmektedir. Kırgızların "Bagış" destanında dirilişin garantörü olan kemiklerin korunmasına büyük bir önem verilmekte ve başkahramanın kemikleri, düşman yurdunda bırakılmamaya çalışılmaktadır (Kaya, 2015; 50).

Başkahramana ait kemiklerin yakılma veya kırılma gibi yöntemler uygulanmak suretiyle bütünlüğünün bozulması başkahramanın ve dolayısıyla başkahramanın koruyuculuğunu üstlendiği toplumun da yok oluşuna işaret eder. Kemiğin başka bir yurtta bırakılması, başkahramanın dirilme umudunu ortadan kaldırmakla birlikte onun ruhunun öfkelenmesine ve öfkesini kendi yurduna yönlendirmesine yol açar. Ayrıca kemikleri başka bir yurtta bulunan başkahramanın ruhu, icra edilen törenlerle ele geçirilme tehdidiyle yüz yüze kalabilir. Bu tehdidin gerçeğe dönüşmesi halinde, başkahramanın ruhu, kendi yurdu için büyük bir tehlike haline gelir. Toplum, bağımsızlık umudunu korumak ve başkahramanın ruhunu tazim ederek, kendi varlığını güvence altına almak adına onun kemiklerini düşman yurdundan getirmelidir.

Kemikleri saklamak suretiyle ölen kişiyi yeniden dirileceğine ikna eden ve böylece onun koruyuculuğu altına girmeyi amaçlayan toplum, düşmanların kemiklerini ateş ile yok ederek onların diriliş ihtimalini ortadan kaldırmayı amaçlayabilir. Kemiklerin yakılması ile dirilişin engellenme çabasının ve kemikleri yakılan kimsenin soyunun sürdürülmesinin imkânsız kılınmasının izlerini, Moğollar ile Harezmşahlar arasında cereyan eden mücadelede görmek mümkündür: "Celaleddin'in babası Moğol istilasından kaçar ve sonradan öleceği ve defnedileceği bir adaya sığınır. Tüm tarihçiler gibi bu olayı bilen Nesavi, bu durumu şöyle açıklar: "Cesedi, Tatarlar kendisine ulaşamadıkları için yakılmaktan kurtulmuştur; çünkü bunlar tüm sultanların ortak bir atadan geldiğine inandıkları için, hangi ülkeden olursa olsun gömülmüş bulunan tüm sultanların kemiklerini yakmak gibi bir geleneğe sahiptiler. İşte bu nedenle Gazne'de gömülen Yemin et-devlet Mahmud b. Subuktekin'in kemiklerini gömütten çıkarıp yakmışlardır…" (Roux, 1999; 136).

Altay Türklerinin "Altay Buuçay" adlı destanında Altay Buuçay'ın gerçek anlamda öldürülmesi, kemiklerinin yakılması ile mümkün olabilecektir. Ermen Çeçen ve Caraa Çeçen, kemikleri yakılmadığı takdirde Altay Buuçay'ın dirilebileceğini söylemiş ve bu iş için Aralay ile Şaralay'ı görevlendirmiştir. Fakat Aralay ile Şaralay, Altay Buuçay'ın kemiklerini bulamamış ve buna rağmen kemikleri bularak yaktıklarını söylemiştir (Dilek, 2002; 211). Aralay ile Şaralay'ın yaşama dönüşe imkân veren kemikleri bulamaması, Altay Buuçay'ın dirilişine kapı aralar. Nitekim destanın devamında Altay Buuçay'ın kemikleri sadık dostlarının yardımıyla birleştirilir ve Altay Buuçay dirilir (Dilek, 2002; 216)

Kemik, cesedin çürümeyen veya en geç çürüyen parçası olması hasebiyle gelişmiş toplumların anlatılarında da kendisine yer bulmuş, özellikle din temelli inanma ve anlatılarda kemikten dirilme önemli bir yer işgal etmiştir. Anadolu'daki geleneksel din anlayışında kıyamet günü İsrafil'in suru ikinci kez üflediğinde insanların yerden mantar biter gibi dirilerek mahşer yerinde toplanacaklarına inanılır. Bu

inanma, ceset çürüse bile kendisi çürümeyecek olan bir kuyruk sokumu kemiğine dayandırılır (Peker, 2015; 204). Söz konusu kemikten söz eden hadislerin varlığı da bu inanmayı güçlendirir.

Ölen kişiyi yeniden doğuş noktası olan toprağa vererek onun dirilişini temin etme arzusu ve bu kişinin, yaşayanların hayatlarını tehdit etme potansiyeline sahip olduğuna dair düşünce dikkate alındığında cesedin bir an önce toprağa verilmesinin gerekliliği kendiliğinden ortaya çıkar. Fakat ölen kimsenin, sevdiklerinden uzaklaşma ve ne gibi bir sonla yüzleşeceği kaygısından olsa gerek yaşadığı dünya ile ilişkisini kesmeme çabası içerisinde olması beklenebilir. Ruhun, ceset ile bağını koparmadığına dair inanç, cesedin toprağa verilmesi için gerçekleşen yolculukta hayat bulabilir. Ruh, cesedin toprağa verilmesi için çıkılan yolculukta sinek ve kuş gibi hafifliği andıran tasavvurların dışında algılanmakta ve cesedin yanında bulunarak, cesedi taşıyan aracın hareketini zorlaştırabilmektedir. Bu tarz bir olumsuzluk yaşanmaması adına cesedin taşındığı aracın ön tarafına ekmek veya bıçak konulabilmektedir. Aracın önüne ekmek veya bıçak konulması, ruhun ceset ile ilişkisini koparmaya ve yolculuğu güvence altına almaya yönelik bir pratik olarak kabul edilmelidir. Bu pratik, Hıdır Tekin tarafından hazırlanan çalışmada kendisini göstermektedir. Tekin'in, çalışmasında yer verdiği bir efsaneye göre cesedin içine yerleştirildiği araç, önüne ekmek ve siyah saplı bıçak bırakıldıktan sonra yolculuğa çıkabilmektedir. Aksi takdirde ruh, cesedin yanında bulunarak yolculuğu zorlaştırabilir ve arabanın yarı yolda kalmasına yol açabilir (Tekin, 2003; 87).

Ölünün, dünya ile bağının koparıldığına dair en somut anlardan biri de tabuta konması ve tabutun kapağının kapatılmasıdır. Yıkanıp kefenlenerek son yolculuğuna hazır hale getirilen ölünün, tabutun kapağının kapanmasıyla birlikte dünya ile arasındaki bağlantıda bir kopma daha gerçekleşir. Bir daha kefeni açılmayacak şekilde tabuta konan ve tanıdıkları ile yüz yüze gelme ihtimali ortadan kalkan ölü, artık kabir âleminin bir üyesi sayılabilir. Ölen kimsenin artık farklı bir âlemin üyesi olması, yaşayanlar tarafından düzen karşıtı bir durum olarak algılanmakta ve bu kişinin toprağa verilmesine ilişkin süreç mümkün olduğunca hızlandırılmaktadır. Ayrıca ölen kişi "tabiat ana" olarak nitelenen ve dirilişin gerçekleşeceği toprağa bir an önce verilerek kendisine duyulan saygı, somut bir biçimde gösterilmiş de olabilir.

Defin öncesi yıkanıp kefenlenerek son yolculuğuna hazırlanan ölünün, kefenlenmek suretiyle dünya ile arasına bir perde çekilir. Yıkanarak maddî ve manevî açıdan temizlenen ölünün, kefenlenerek dünya ile bağlantısının koparılması, kutsal ile profan zıtlığına dair yansıma olarak değerlendirilebilir. Kefenlenerek öte dünyaya yönelik yolculuğa hazır hale getirilen ölü, artık kutsalın dünyasının bir adayı/üyesi olarak görülebilir. Kutsalın dünyasının kalıcı bir üyesi olması adına geriye sadece defnedilmesi kalan ölü için defin öncesi tehlikelerden biri de kendi âleminin dışında bulunan insanlar olmalıdır. Kefenlenme ve tabuta konma ile kutsalın dünyasına bir adım daha yaklaşan ölünün, bu kutsal yolculuğu profan dünyaya mensup insanlar tarafından sekteye uğratılabilir. Bu kutsal yolculuğu sekteye uğratma tehlikesi barındıran en önemli eylemlerden bir tanesi vakti gelmeden tabutun açılmasıdır. Tabutun vakitsizce açılması ve ölen kimsenin cesedinin görülmesi, ölen kişi adına bir belirsizlik yaratır. Ölenin, kutsal ve profan dünyadan hangisine ait olunduğu bilinemez ve bir mekânsızlık problemi doğar. Bu problem, ölenin öfkesini celp ederek, tabutun vakitsizce açılmamasına ilişkin tabuyu ihlâl eden kimseleri de etkileyecek bir boyut kazanabilir.

"Hamza Baba" adlı efsanede tabuta konan kimsenin kefeninin açılmamasına ilişkin tabunun ihlal edildiği görülmektedir. Efsaneye göre naaşı oldukça hafif olan ve Manisa'dan Turgutlu'ya getirilen Hamza Baba'nın tabutu zaptiyeler tarafından durdurulur ve tabut, içinde kimse olmadığı şüphesiyle açılır. Tabutun açılması ile ceset birden ağırlaşır ve Manisa ile Turgutlu arası mesafe ancak kırk günde aşılabilir (Kavcar-Yardımcı, 1990; 113). Cesedin hafifliği ölen kimsenin günahsız olduğuna ve Allah katında makam sahibi olduğuna dair ipucu vermektedir. Allah ile öte âlemde buluşmasına tabut taşımak suretiyle yardımcı olan kimselere hafifleşerek yardımcı olan Hamza Baba, cesedinin görünmesi üzerine cezalandırıcı bir kuvvete dönüşür. Hamza Baba, tabutunu taşıyanları kırk gün sürecek bir yolculuğa mahkûm ederek cezalandırır.

2.2. Ölüyü Anma Günlerine İlişkin Tabu ve Kaçınmalar

Eski Türklerde çeşitli adlarla uygulamaya konulan pek çok toy vardır. Kurbanla ilgili olarak "şölen", av ile ilgili "sığır", ölüm ile ilgili "yuğ" törenlerinin ve bu törenlerin devamında yapılan toyların Türk sosyal hayatında önemli işlevleri bulunmaktadır. Bu toylar törenin ifa edildiği, toplumsal yaşamın devamının sağlandığı, birlik ve beraberliğin güçlendirildiği, siyasî ve ekonomik kararların alındığı, toplumun bireylerine

paylaşım ve yardımlaşma fikrinin aşılandığı önemli ritüellerdir. Bireyin doğumundan başlayarak ad almasına, ilk defa ava çıkmasına, evlenmesine ve son olarak ölümüne dair toylar yapılmıştır (Şahin, 2006; 72-73). Ölümün tam ve kesin bir tükeniş olmadığına ve sadece canlılık durumunda yaşanan bir değişim olduğuna dair inançları, Türklerin ölümü bir toy olarak algılamalarına yol açmıştır (Çelepi, 2017: 349).

Eski Türklerin başlangıçta defin merasimini ifade etmek adına kullandığı "yuğ/yoğ" terimine dikkat çeken M. Fuad Köprülü, yuğ merasiminin uygulanışını şöyle açıklar: "Bir kimse ölünce, cesedi çadırının içinde yere yatırılır. Bütün akrabası birer koyun, at veya sığır kurban ederler. Bunlar çadırın haricinde yere serilir. Sonra hepsi atlar üzerinde feryatlar koparark çadırın etrafını yedi defa dönerler ve kapıya gelince yüzlerini bıçakla yaralarlar; kan gözyaşlarına karışır" (Köprülü, 1980; 15, 16). Yuğ terimi daha sonra "ölü aşı" veya ölüler için verilen yemek ya da ziyafeti ifade eder olmuştur (Günay-Güngör, 2018: 103). "Yuğ/yoğ" teriminin yaşamış olduğu anlam değişiminin izlerin Von Gabain ve Kaşgarlı Mahmud'un açıklamalarında gözlenebilir. Von Gabain, "yog" kelimesinin yog=yog etmek kelimesiyle aynı kökten gelmiş olabileceğini öne sürer. Gabain ayrıca "yog" kelimesinin "besin, yemek, sevinç" anlamlarına da geldiği Moğol dilindeki anlam değişimlerine de vurgu yapar (Roux, 1999: 262). Bu anlam, Kaşgarlı Mahmud tarafından kısmen kabul edilir: onun için "yog" kelimesi, ölünün gömülmesinden sonra üçüncü veya yedinci günde yenilen yemeğin adıdır. Ayrıca Kaşgarlı Mahmud, "yog"tan türeyen "yog basan", "yoğdu", "yoğla-" gibi kelimelerin varlığına da işaret eder (Mahmud, 2014: 979).

Anadolu'da ve diğer Türk topluluklarında defin işleminin ardından yapılan anma törenleri belirli günlerde düzenlenmektedir. Ölünün üçünü, yedisini, kırkını, yüzünü ve yılını geçirme şeklinde de sıralanabilen anma törenleri (günleri) düzenlenmesinin ardında, ruhun bedenden ayrılmasına ilişkin inançlar olmalıdır. Nitekim Türkler arasında ölüm hadisesi, canın bedenden çıkıp cesedin bütünüyle toprağa karıştığı yıl dönümüne kadarki çeşitli safhalardan oluşmaktadır. Ölen kişinin ruhu ancak bir yılın sonunda bu dünyayla ilişkisini koparıp öte âlemdeki gerçek hayatına başlayabilecektir (Açа, 1999; 25-26). Bu törenler ile ölen kişinin sistematik bir biçimde öte dünyaya aktarılması amaçlanır. Ruhun, her anma gününde memnun edilerek öte dünyaya geçişinin adım adım gerçekleşmesi sağlanır. Toplum, böylece ölüden gelebilecek tehlike ihtimalini en aza indirgemiş olur. Anma günlerinde verilen ölü aşının temelinde ölünün, diğer dünyada beslendiğine dair inanç da yatmaktadır.

Yeryüzünde alışılmış olan düzenin karşısında konumlanan ölüden kaynaklanabilecek olası tehlikenin giderilmesi, ölü aşı aracılığıyla gerçekleştirilebilmektedir. Sistematik bir biçimde belli dönemlerde verilen ölü aşı aslında kişinin kademe kademe gerçek anlamda öldürülmesini sağlar. Toplum, ölü ile arasına set çekerek kendi güvenliğini teminat altına alır. Bu teminat altına alma işi Başkurt Türklerinin "Akbuzat" destanında ölen babanın üçünün, yedisinin ve kırkının yapılması şeklinde yer bulmuştur. Ayrıca bu destanda ölen babanın ardından hayrat yapılması gerekliliğinden de bahsedilmektedir (Suleymanov vd., 2014a; 180). İslamiyet etkisi altındaki bölgelerde ölen kişinin ardından hayrat yapılması, ölen kişinin ruhunun mutlu edilmesi ve amel defterinin mümkün olduğunca açık kalarak sevap kazanmasına yönelik bir girişimdir.

Türk kültüründe en azından belirli bir süre olmak kaydıyla ölen kişinin hatırası yaşatılmaya çalışılmakta ve buna bağlı olarak yas tutulmaktadır. Ölen kişinin hatırasının yaşatılması ve kendisi adına yas tutulmasının ardında ölen kişiyi, kendisine değer verildiğine dair ikna etme çabasının yattığı öne sürülebilir. Yas süresi boyunca günlük yaşamdaki birtakım faaliyetler kısıtlanarak ölen kişinin ruhu memnun edilmeye çalışılır. Aksi takdirde ölen kişinin ruhu harekete geçerek cezalandırıcı bir güce dönüşebilir. Bu bağlamda özellikle düğün gibi eğlencelerin yas süresi boyunca gerçekleştirilmemesine dikkat edilmesi beklenebilir.

"Altın Arığ" adlı destanda Kanlı Kılıç, ancak halası Altın Arığ'ı öldüren Pora Ninci'nin ölümü ile düğününü gerçekleştirir (Özkan, 1997; 325). Altın Arığ'ın ölümü ile başlayan ve Pora Ninci'nin ölümü ile sona eren yas süresince düğünün gerçekleştirilmemesinin altında Altın Arığ'ın ruhunun cezalandırıcı bir güce dönüşmesine yönelik kaygının yattığı öne sürülebilir. Pora Ninci'nin öldürülmesi ile Altın Arığ'ın ruhu huzura kavuşturulmuş böylece yeni kurulan yuvanın koruyuculuğunu üstlenmesi hedeflenmiştir.

Ölen kişinin ardından tutulan yas süresince düğün yapılmamasına, gerçekleştirilecek olsa dahi düğünün eğlencesiz bir biçimde düzenlenmesine gayret edilmektedir. Âşık Mevlüt İhsani tarafından icra edilen bir halk hikâyesinde Telli'nin, erkek kardeşi öldüğü için düğünün eğlencesiz bir şekilde gerçekleşmesine dikkat ettiği görülür (Türkmen-Cemiloğlu, 2009; 213). Ölen kişinin hatırasına saygı duymak ve düğünün alışılmış

bir biçimde gerçekleştirilmesi halinde toplum tarafından ayıplanmak endişesi düğünün eğlencesiz yapılmasına yol açmaktadır. Yine kanaatimizce ölen kişinin ruhunun incinebileceğine ve aile için tehlike unsuru olabileceğine dair inanç, düğünün eğlencesiz biçimde düzenlenmesini gerekli kılmış olmalıdır.

Ölen kişinin hatırasının daha canlı yaşatılması kimi bölgelerde belirli bir müddet süren yasaklar dizisini gerekli kılar. "Erzurum Masalları" adlı çalışmada yer alan "Şamdan" adlı masalda yas süresi kırk gün olarak karşımıza çıkmakta ve hanımı ölen padişah bu kırk günlük sürecin tamamlanmasının ardından evlenebilmektedir (Seyidoğlu, 2006; 270). Kanaatimizce kırk günün sonunda ölen kimsenin yeni dünyasına geçişi sağlanabilmekte ve ölen kimse bir daha dönmemek üzere eski dünyası ile bağını koparmaktadır.

2.3. Ölen Kişinin Mülkiyetine İlişkin Tabu ve Kaçınmalar

Toplum, özel mülkiyet edinme hakkını koruma ve geliştirme adına sadece hukuk kuralları ile yetinmemiştir. Bu haklarını pekiştirmek adına sınırsız bir korku dayatan ve ihlalinin, ölüme bile yol açabileceğine inanılan tabulara başvurmuştur. Tabular; olası suçluyu başına gelebilecekler noktasında uyarmakta ve onu, başkalarının özel mülkiyet hakkına saygı duymaya zorlamaktadır. Tabu ve kaçınmalar, ölen kişinin, ardında bıraktığı mülkiyet ile sıkı bir ilişki içerisinde olmuştur. Ölen kişinin mülkiyetine ilişkin tabu ve kaçınmalar bir taraftan ölüye yönelik saygının gösterilmesine aracı olmuş diğer taraftan ölüye ait olduğu düşünülen mülkiyet ile iletişime geçmenin tehlikeli olduğuna dair mesaj vermiştir.

Ölen kişinin mülkiyetine ilişkin tabu ve kaçınmalar Türk dünyasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Defin öncesi, sırası ve sonrasında kullanılan araç ve gereçler ölü ile temas ettiği için ölünün mülkiyet sahasına girmekte ve bu temas neticesinde doğal bir tehlike kaynağı olarak belirmekte ve tabulaşmaktadır.

Sibirya halklarının inançlarında cenazenin taşındığı kızak, tekne veya yük arabaları, mezarın kazıldığı kürekler, mezarlıkta pişirilen yemeğin tenceresi gibi uğursuzluk getirebilecek ne varsa hepsi korkulan nesneler olarak kabul edilmekte ve Yakutlar bu eşyaları parçalayıp mezara bırakırlar (Harva, 2014; 236). Ülkemizden örnek vermek gerekirse Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesindeki Alevî geleneğinin mensupları, ölümün verdiği acı ve sıkıntının evden gitmesi ve ölenin öbür dünyada giyeceksiz kalmaması için ölen kişinin ayakkabılarını evin eşiğinin dışına çıkarmakta ve mümkünse aynı saat ya da gün içerisinde fakir birine vermektedir. Ayrıca ölenin çamaşırları, yatak ve yorganı evin dışına çıkarılmakta ve aynı gün yıkanarak üç gün süreyle avluda bekletilmektedir (Karaoğlan, 2003; 38). Isparta genelinde, ölüye ait eşyalar bir hafta on gün sonra yıkanır ve ardından fakir fukaraya dağıtılır (Biray, 2015; 260).

Ölen kişinin eşyalarının fakir fukaraya dağıtılmasının ölen kişinin ruhunun rahata eriştirilmesi adına atılan bir adım olduğu elbette öne sürülebilir. Fakat bu adımın ardında ölü ile temas eden dolayısıyla ölümün belki de bizzat kendisi olarak algılanan eşyayı mümkün olduğunca uzaklaştırmak yatmaktadır.

Nogay Türklerinin "Mamay" destanında ölünün eşyalarının fakir fukaraya verilmesi (Doğan ve Güllüdağ, 2014; 236), ölünün geri dönebilme ve sevdiklerine zarar verebilme ihtimalini ortadan kaldıran bir kaçınma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk kültüründe ölüm neticesinde farklı bir dünyaya geçiş yapmak üzere olan ve bu özelliği ile bir nevi düzen karşıtı olarak konumlanan hastanın evinden çıkarıldığı ve farklı bir noktaya götürülerek adeta toplumun diğer fertleri ile arasına sınır çizildiği bilinmektedir. Hayattan daha fazla öteki dünyaya değer veren ve değişik dönemlerde hatta bazen aynı devirde değişik dinlere bağlanan Türkler, sürekli olarak hayata bağlılığı vurgulamışlardır. Bu düşünce çerçevesinde hastalık zamanlarında hastayı tedavi çadırına almışlar ve ona, görevlilerin dışında herhangi bir kimseyi yaklaştırmamışlardır. Bu uygulama fizikî hastalığın başkalarına geçmemesi için düşünülen aklî bir tedbir olarak görülse de (Ersoy, 2002; 87) aslında inanç noktasında diğer fertleri korumak adına bir kaçınma biçimi olarak kabul edilmelidir.

Hastalığın özellikle kötü ruhlardan kaynaklandığına dair düşünce, ölümcül bir hastalığa yakalanmış kimse ile toplum arasına set çekilmesini gerekli kılar. Hasta kendi yaşam alanından farklı bir yere taşınarak, ruhların, sağlıklı fertleri olumsuz etkileme ve onların ölümüne yol açma riski azaltılır. Ayrıca ölmek üzere olan kimsenin başka bir yere taşınması, ölüme yol açan kötü ruhların şaşırtılmasına dair bir tedbir olarak da yorumlanabilir. Böylece kötü ruhların tüm olumsuz güçleri toplumsal alandan öteye yönlendirilir.

Ölümcül hastalığa yakalanmış olan kişiye tahsis edilen yeni ev aracılığıyla ölüm ile toplum arasına mesafe konulduğu dikkate alındığında bu tarz bir kaçınmanın, ölen kimsenin yaşadığı evine yönelik olabileceği de düşünülebilir. Özellikle yeni bir geçiş dönemine adım atması nedeniyle tehlikeli bir dönemde

olduğu düşünülen gelinlerin, ölen kişinin evinde uzun süre kalmamasına dikkat edilmektedir. Aksi takdirde gelin ile ölenin kırklarının karışması ve gelini kırk basması beklenebilir. Bu inancın izlerine Başkurtların "Bikyen Mergen" adlı destanında rastlamak mümkündür. Kenefiye, oğlu Bikyen'in yeni getirdiği gelini cenaze evinde yatırmaz ve onları kendi evine gönderir (Suleymanov vd., 2014d; 114).

Mezar, evrenin üç katmanının en alt katı olan yeraltını temsil etmekle birlikte ana rahmini temsil eden bir mağaraya denk düşmekte ve ikinci doğum yeri olarak öne çıkmaktadır. Aynı zamanda mezar, bu dünyadan ötekine geçişi sağlayan, evren modeline göre oluşturulmuş bir kapıdır ve ölen kişinin evidir. Mezar, ölen kişinin kimliğinin sembolü olması nedeniyle, ruhu ve bedeni ifade eder. Kişi, başka zaman ve mekân boyutunda, kutsal olanda yaşar. Kendisine mezar aracılığıyla seslenilir ve onun iyi olması istenirken ondan yardım da beklenir (Bıçak, 2013; 52). Ölen kişiye yeniden yaşama şansı tanıyan ve ona, kutsal bir alanda varlığını sürdürebilme fırsatı sunan mezar, insanlarda saygı ile birlikte korku uyandırmıştır. Mezarlıklar, buralarda yapılan birçok törene rağmen insanları korkutmuş ve tabulaşmıştır. Buralara girmek için kutsal bir dönemde bulunmak veya bizzat kişinin kendisinde sihirli bir şeylerin bulunması gerekmiştir.

Mezarlıklara karşı beslenen saygı ve korku, bu alanları birer tabu haline getirmiş ve bu anlayış Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde kendini hissettirmiştir. Örneğin Özbekistan'da mezarlıkların yerleşim yerlerinden uzakta olmasına dikkat edilmiştir. Halk nezdinde mezarlıklar ölü ruhlarının toplanma alanı olarak görülmüş, mezarlıkların yanına ev yapıldığı takdirde ruhların özellikle çocuklara zarar vereceğinden, aile bireylerinin hastalanacağından korkulmuştur (Baydemir, 2009; 664). Hakaslarda mezarlara dokunmak yasak olduğu için mezarların yenilenmesi söz konusu olmamaktadır. Mezarlık parmakla gösterilmez, böyle bir şey olduğu takdirde gösteren kişinin on parmağını ısırıp, "parmaklarımdan kan akıyor" demesi gerekir (Killi Yılmaz, 2007; 74).

Atalar kültü olarak adlandırılan inanmalar ve uygulamalar silsilesi neticesinde Türklerde mezarlar kutsallaştırılmıştır. Bu bağlamda "ata" statüsünde olduğu düşünülen kimsenin mezarına özen gösterilmesi ve mezara yönelik saygısızca davranışlardan kaçınılması gerekir. Bu kaçınma yerine getirilmediği takdirde suçluların ata ruhu tarafından cezalandırılabileceğine inanılır. Bu inancın izlerine Başkurtların "Tülle Membet" adlı destanında rastlanabilir. Buna göre, Tülle Membet'in kabrini temiz tutmayan ve pisleten Birzegol fakir olurken, kabri temiz tutan kişi ise zengin olur (Suleymanov vd., 2014c; 403).

Eski Türk inanç sisteminde ölünün eşyalarıyla birlikte gömülmesine yönelik uygulama, dinî yapının değişmiş olmasına rağmen Anadolu sahasına da taşınmıştır. Anadolu'nun kimi yerlerinde ölü; elbiseleriyle, yatak döşeğiyle ve özel eşyalarıyla birlikte gömülmektedir. Sivas'ın bazı köylerinde ölüyle beraber onun sevdiği eşyalar da gömülmüş, mevsim kış ise üşümemesi için bu eşyalara yatak ve yorgan ilave edilmiştir. Urfa'da yeni gelinler ziynet eşyalarıyla toprağa verilmiştir (Çıblak, 2002; 608).

Ölen kişinin yanına yiyecek ve içecek bırakılması, rahat etmelerini sağlayan ve sevdikleri eşyalar ile birlikte gömülmesi, kişinin bu dünyada yaşadığı şekilde öte dünyada yaşayacağına dair inancın bir yansıması olmalıdır. Ölenin, sevdiği eşyaları ile birlikte gömülmesi, onun diğer dünyaya aidiyetini arttırma ve canlılar ile olan ilişkisini azaltma noktasında bir kaçınma pratiği olarak görülebilir. Ayrıca eşyaların ölü ile birlikte gömülmesi sayesinde ölüye, ölüm olayının mutlak bir son olmadığına dair güvence verilmektedir.

Ölüyü rahata kavuşturma ve onun, özlemini duyduğu dünyaya geri dönme ihtimalini ortadan kaldırmaya dair bir pratik olan eşyaların ölü ile birlikte gömülmesi, "Malatya Efsaneleri" adlı çalışmada kendisini göstermektedir. Efsaneye göre, Malatya'ya 15 km uzaklıkta bulunan Yakınca kasabasında babasını defnederken mezara cebinden bir lastik düşüren kişi, on beş gün sonra vefat eder ve herkes onun ölümünü bu lastikle ilişkilendirir (Yıldırım Yağbasan, 2013; 142).

Her ne kadar daha önceki örneklere nazaran mezara istem dışı bir şekilde bir eşya bırakılmış olsa da bu eşya artık ölü tarafından sahiplenilmiştir. O eşyanın sahip olduğu alandan alınıp getirilmesinin, ölenin tepkisini çekmesi ve onun geri dönerek bir intikam almaya girişmesi beklenebilir. Ayrıca mezara düşen eşya, ölü ile temas ettiği için kirlenmiş olarak da kabul edilebilir. Ölü ile temas eden eşya, canlılar arasında alışılmış olan düzeni tehdit eder ve kendisini yanında taşıyan kişiye ölümü bulaştırma potansiyeli taşır.

Mitolojik algıda Tanrı kutunun çekilmesi anlamına gelen ölüm, kimi eşyaların ters çevrilmesi ile ifade edilir. Ölüm öncesi düzgün duran eşyaların, ölümün ardından ters çevrilmesi ile kaotik ortam sembolize edilir. O nedenle ölen şahsın uğurlanmasında kullanılan nesneler de kaos durumunu ifade etmesi adına ters çevrilmeli veya kırılmalıdır. Bu, aynı zamanda "alt dünya" nın (öbür dünya) mitolojik bellekteki konumunu

göstermektedir. Öyle ki, mitolojik belleğe göre "alt dünya", bu dünyanın tersi durumundadır. Bellekteki bu konumdan dolayı ölüm geleneklerinde eşyalar ters çevrilir veya kırılır ki bu da o dünya için düzen demektir. Böylece ölen kişi, o dünyanın düzenine uyum sağlar (Ergun, 2015; 375).

L. Rasonyi, ters motif ve davranışların ölümden sonraki yaşamın, yaşanmakta olan hayatın tersi olduğuna dair inancı yansıttığını öne sürse de bu motif ve davranışların temelinde ölümden kaçınma arzusunun yattığı iddia edilebilir (Kalafat, 2015; 346). Bu motif ve davranışlar aracılığıyla bu dünya ile ilişkisini koparması arzulanan ölüye, bu dünyaya ait olmadığına yönelik bir mesaj verilir. Ölüye ait olan nesnelerin ters çevrilmesi, ruhlar dünyasına da yönelik bir mesaj olarak algılanabilir. Toplum, evlerinde bir ölünün olduğuna dair, öte dünyanın varlıklarına adeta haber göndermektedir. Sergilenen bu motif ve davranışlar ile toplum, ölüm olayını en azından belirli bir süre kendisinden uzaklaştırmayı amaçlar. Bu amaca yönelik uygulamalardan bir tanesi de ölüm olayı sonrasında cenaze evine gelen misafirlerin ve ölünün ayakkabılarının dışarıya ters şekilde bırakmaktır. Bu uygulamanın yerine getirilmemesi, ölenin eşyalarına ilişkin tabuyu ihlal eden kimseyi zor durumda bırakabilir.

Özkul Çobanoğlu ölenin eşyasına yönelik tabu ihlalinin yol açtığı cezalandırmayı şu şekilde örneklendirmektedir: "Kırşehir'in Kaman ilçesinde şöyle bir inanç vardır: Biri öldüğü zaman ayakkabılar kapının önüne çıkarılır ve ters çevrilir. Orada dolaşan ruhlar da o ayakkabıları alır, götürürler. Böylece ölen kişinin ruhu oralarda dolaşmaz. İnsanları rahatsız etmezler.

Bu bir kere benim başıma gelmişti. Çok yakın tanıdığım bir akrabamız ölmüştü. Ben de bu inancın boş olduğunu düşünerek bunu uygulamamıştım. Gece de onlarda kaldım ve o gece kâbuslar görmeye başladım. Ertesi gün ben de aynı şekilde yaparak bu kâbuslardan kurtuldum" (Çobanoğlu, 2003; 217).

Ölünün ya da kalıntılarının istirahat yerinin seçimine ilişkin kararlar büyük bir önem taşımıştır. Eski Türklerde mezarların özellikle meskenlerden ve ulaşım yollarından uzak tutulmasına gayret edilmiş; nehir yataklarında, dağların zirvelerinde ve ağaçlık alanda yer almasına özen gösterilmiştir. Mezarların, bahsi geçen noktalara konumlandırılmasıyla ölünün huzuru temin edilmesi ve birer kut merkezi olarak kabul edilen bu noktalarda yoğunlaşan yaşam gücünün ölülere ulaşması amaçlanmıştır.

Ata ruhlarının yaşadıkları ve gömüldükleri yerlerin eski Türklerde kutsal sayılmasına ilişkin kabul, İslamiyet'in kabulünden sonra da Türk topluluklarında velilerin, şehitlerin, kahraman ataların mezar ve türbelerinin ziyaret edilerek dua edilmesi, adak ve dilekte bulunulması şeklinde yansımasını bulmuştur (Dıykanbayeva, 2016: 189). Mezar ve türbeler birtakım usullere, çeşitli tabu ve kaçınmalara uyulması gereken merkezler olmuştur. Kemal Polat, geleneksel Türk dinindeki atalar kültünden gelen mezarların kutsal sayılışı ve ölülere hürmet göreneğinin mezarlara karşı birtakım yasakları gündeme getirdiğini ifade ettikten sonra bu yasakları, Kırgız Türklerinden hareket ederek açıklar. Buna göre mezar ve türbelere dönüp taharet alınmamalı ve idrar yapılmamalıdır (Polat, 2008: 193).

Türk toplumunda yatırların bakım ve onarımı, ziyaretçilerin maddî desteğiyle gerçekleşebilmektedir. Bu destek sayesinde yatırın bakım ve onarımının sağlanması, medfun kimsenin rızasının kazanılması ve bu kimsenin aracılığıyla duanın gerçekleşmesi umulmaktadır. Bu bağlamda yatıra bırakılan para bir nevi kansız kurban olarak yatırda bulunan kimseye sunulmuş olabilir. Bu kansız kurban (para) yatırda bulunan kimsenin mülkiyet alanına girer ve bu paranın alınmaması noktasında tabu oluşur. M. Metin Türktaş tarafından derlenen "Çaputçu Dede" adlı efsaneye göre dileğin gerçekleşmesi adına Çaputçu Dede'nin yatırına bırakılan paranın alınması; alan kişinin önce dede tarafından korkutulması ardından sağlık problemi yaşamasıyla sonuçlanır (Türktaş, 2013: 286). Kutsal merkez konumunda olan türbenin içerisinde bulunan nesnelerin de aynı ölçüde kutsallaştığı ve türbedeKİ kimsenin mülkiyet alanına girdiği ifade edilebilir.

"Diyarbakır Efsaneleri" adlı çalışmada yer alan "Zülküf'ül Peygamber Ziyareti" efsanesinde, bereket ve bolluk anlamına gelen "Ergani"ye kıtlık çökmesi, türbede bulunan eşyanın türbedar tarafından çalınması ile ilişkilendirilmiştir (Helimoğlu Yavuz, 1993: 69). Türbeyi bekleyen ve türbenin hizmetlerini görmekle sorumlu olan türbedarın gerçekleştirdiği ahlâkî değerlere ters düşen bu davranış, Zülküf'ül peygamberin kendisiyle birlikte Ergani'ye bolluk ve bereket getiren kutun da şehirden ayrılmasına yol açmıştır. Türbedeki varlığı sayesinde yöre halkının topraklarını bereketli kılan, onların bolluk içerisinde bir yaşam sürmelerini temin eden Zülküf'ül peygamber, kendi mülkiyet alanında bulunan eşyanın çalınması ile şehrin koruyuculuğunu bırakarak cezalandırıcı bir role soyunmuş ve Ergani'ye kıtlık çökmüştür.

Recep Tek, toprak ile yapılan dinî- büyüsel sağaltmaların türbe ve yatır gibi ziyaret yerlerinde de gerçekleşebileceğini ifade etmiştir. Ziyaret mekânının kendisi gibi orada bulunan toprak da kutsal kabul edilmiş ve buradaki toprak ile temasa geçenler arzu ve isteklerine ulaşacaklarına inanmışlardır. Ziyaretlerde bulunan toprağın; yenmesi, yalanması, su ile karıştırılıp içilmesi, evde saklanması ve yastığın altına konulması ile orada yatan kişinin manevî gücü bedene aktarılmaya çalışılmıştır (Tek, 2018: 199, 200). Ziyaret mekânında bulunan toprağın iyileştirici güç ve kudret özelliği taşıması, orada yatan kimsenin izninin alınması ile mümkün olabilir. Özellikle arınma ritüelinin gerçekleşmiş olması ve bu mekâna giriş noktasında çeşitli adap ve usullere uyulması, toprağın hayat bahşedici özelliğinin açığa çıkmasına ve kişinin sağlığına kavuşmasına aracı olmaktadır.

Nurullah Baba'nın mezarına ilişkin anlatılan bir efsanede, bu mezardan şifa bulmak adına toprak almak isteyen kadının bir hafta boyunca kendine gelememek suretiyle cezalandırılması (Seyidoğlu, 2005: 55), bu mekâna giriş öncesi birtakım kurallara uyulmamış olma ihtimalini akıllara getirmektedir. Giriş kurallarına uyulmaması, toprağın şifa verici bir unsur olmaktan çıkıp, tam aksine rahatsızlık verici bir yapıya bürünmesine yol açar. Ayrıca mezarda yatan kişinin kutsiyetinin aktarıldığı toprağın, profan dünyanın üyesi olan kadın tarafından ellenmiş olması, toprağın da profan bir yapıya dönüşmesine yol açabilir. Bu bağlamda mezarda yatan kutsal kişi, mülkiyet alanında bulunan toprağı savunmaya kalkışır.

"Zun Baba" efsanesinde Zun Baba Türbesi'ni ziyaret eden kaymakamın türbede bulunan taşı söktürmek istemesi ve bu düşüncesini paylaşması sonucu bir anda yere düşmesi söz konusudur (Gökşen, 1999: 97). Mitolojik algıda insanlara güç veren, bereket sembolü olan, tedavi amaçlı kullanılan taş aynı zamanda yapısı gereği sonsuz bir yaşam ve sınırsız bir güç ile eşdeğer görülür. Türbede bulunan kimsenin sonsuza dek yaşayacağına dair algı, sonsuz bir yaşama eşdeğer görülen taş aracılığıyla ortaya konmuş olabilir. Taş ile türbede bulunan kimse arasında analojik bir benzerlik oluşturulma gayreti güdülmüş ve belki de taşın sonsuz yaşam sembolizmi, türbede yatan kimseye aktarılmıştır. Ortadan kaldırılması halinde türbede yatan kimsenin, şifa veremediğine dair önyargı oluşmasına ve böylece onun güvenilirliğini sarsabileceğine yol açacağı dikkate alındığında bu taşa dokunulmaması gerekmektedir. Ayrıca sonsuz yaşam sembolü olan taşın kaldırılmasının türbede yatan kimsenin öldükten sonraki yaşamını kesintiye uğratma ihtimali de dikkate alındığında bu taşı özen gösterilmesi gerektiği kendiliğinden çıkar. Türbede yatan velinin gerek insanları sağlıklı kılma gerek öldükten sonraki yaşamını sürdürme arzusu taşa sahip çıkmasına ve ona yönelik olumsuz eylemleri cezalandırmasına yol açar.

Herhangi bir binanın inşa edilmesi ve yol yapımı gibi gerekçeler nedeniyle evliya mezarlarının kaldırılmasına ve başka bir yere taşınmasına çalışılmıştır. Fakat mezarda yatan bu kimselerin mezarlarının kaldırılma girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış, mezarı kaldırmaya çalışanlar korkutulmuş, hiç beklenmedik şekilde cezalandırılmıştır. Cengiz Gökşen tarafından derlenen "Adsız Mezar" efsanesinde cezaevi yapımı için kullanılan dozerin kepçesi mezara vurulduğunda kepçe bozulmuş, bu beklenmedik durum mezarda yatan kimsenin şehit veya veli gibi kutsal bir şahıs olduğu noktasında bir inancın oluşmasına yol açmıştır. Cezaevi inşaatında çalışanlar, buldozerin kepçesinin bozuluşunu bir uyarı olarak kabul eder ve başlarına daha kötü bir olay gelebileceği kaygısıyla mezarı yıkmaktan vazgeçerler (Gökşen, 1999: 93).

"Şıh Muhammed Abbari ve Türbesinin Efsanesi" adlı anlatıda hayatta iken insanlara yardımcı olan, dinî bilgisi kuvvetli Şıh Muhammed Abbari'nin mezarına türbe yapılması için gelen dozer operatörünün felç olması konu edilmiştir (Çıblak, 1995: 197). Türbe inşaatı dolayısıyla mezarının yapısının bozulma ihtimali, Şıh Muhammed Abbari'nin cezalandırıcı bir rol üstlenmesine yol açmış ve operatör, felç kalmak suretiyle cezalandırılmıştır. Yine aynı efsanede Şıh Muhammed Abbari, rüya aracılığıyla türbesinin yapılması gereken yeri işaret etmiş ve bunun üzerine bir ağaç altında üzeri açık olmak suretiyle türbe inşaatına başlanmıştır. Şıh Muhammed Abbari'nin, türbenin inşa edileceği yer noktasındaki uyarısı eski Türk inanç sistemi ile bağdaştırılarak açıklanabilir. Ağacın, tanrı kutunun yeryüzüne inmesi noktasında aracı oluşu inancının izlerini bu efsane aracılığıyla görmek mümkündür. Ağacın yanına gömülerek kuta mazhar olmak ve yine ağaç aracılığıyla tanrı katına erişilmek isteniyor gibidir. Türbenin üzerinin açık olması ise yine ruh anlayışıyla ilişkilendirilebilecek bir başka konudur. Türbenin açık tutulması ruhun, gökyüzüne daha kolay ulaşmasını sağlayacak bir yöntem olarak okunabilir. Türbenin, velinin arzu ettiği yerde inşa edilmesi, veliden kaynaklanabilecek felaketlerin önüne geçilmesi adına bir önlem olarak görülebilir.

Toplumların kirlilik algılarının ortak unsuru olarak kabul edilen menstrüasyon kanı, bu dönemdeki kadından uzak durulmasına yol açmış, kadınların kutsal merkezler ile olan ilişkisi geçici olarak sonlanmıştır. İslam dünyasında kadınların, adak ve kurban kesiminde bulunamadığı, dinen farz kılınmış ibadetlerini geçici bir süreliğine gerçekleştiremediği bu dönemde birer kutsal merkez konumunda olan mezar ve türbeleri, geçici olarak "kirli" kabul edildikleri için ziyaret etmedikleri bilinmektedir

Bu dönemde bulunan kadınlar tarafından gerçekleştirilecek ziyaretler, kirliliğin mezar ve türbelere bulaşmasına ve bu merkezlerin kutsallıktan arınarak kirlilik kategorisinin yeni öğeleri arasına girmesine yol açacak kadar büyük bir tehlikeyi bünyesinde barındırır. Bu noktada oluşan tehlike, mezarda yatan kimsenin harekete geçmesiyle ve bu merkezlere kirli olarak girmeye kalkışan kimseleri cezalandırmasıyla sonuçlanır. "Vayis Baba" efsanesinde kirli olarak kabul edilen dönemde türbeye ayak basan kadının cezasını, genç bir kızın çektiği görülmektedir (Alptekin, 1993: 41). Tabu kuralları çerçevesinde sadece ihlalde bulunanın değil, orada bulunan herhangi bir kimsenin de cezalandırılabileceği dikkate alındığında bu durum anlaşılabilir bir nitelik arz eder. Kız, Vayis Baba'yı ziyaret ettiği takdirde düzeleceği noktasında iki atlı tarafından bilgilendirilir ve ömür boyu sağlıklı bir yaşam sürer. "Nazilli Bölgesi Efsane ve Memoratları" adlı yüksek lisans tezinde yer alan bir memoratta aybaşı döneminde olan kadının uyarılara rağmen Oyuk Baba Türbesi'nin olduğu yere ayak basması ve ardından tozun ve toprağın içinde kalarak kendisini bir anda tepenin eteklerinde bulması konu edilmiştir (Keser, 2017: 149). Aybaşı döneminde olan kadınların bu bölgeye ayak basmamaları noktasında sıkça uyarılmaları, daha önce bu bölgede birtakım cezalandırmaların yaşanmış olabileceğini akıllara getirmektedir. Aybaşı döneminde olan kadınları uyarmak suretiyle yatırda bulunan velinin olası öfkesi en başından yok edilmeye ve bu uyarı aracılığıyla toplum kendi güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Uyarmak suretiyle türbenin kutsallığı baştan ilan edilmiş ve oraya gidecek kimselerin temizlenmek suretiyle kutsala yaklaşabileceği bilgisi verilmiştir. Fakat aybaşı döneminde olan kadının bu dönemde türbeye yaklaşmama tabusuna uymaması onu tepenin alt kısımlarına sürüklenmesiyle sonuçlanır. Kadının bir anda kendisini tepenin eteklerinde bulması sembolik açıdan da değersizleşmeye denk düşer.

Kutsal olarak kabul edilen kimselerin mülkiyet sahasına giren mezar ve türbelerinin yakınlarına yaklaşmaması gereken kişilerden biri de ihtilam olmuş kimsedir. Arınmadan, mezar ve türbelerin yanına yaklaşan kimse, kutsal sayılan kimselerin mülkiyet alanına saldırmış olarak kabul edilir ve bu noktada mezarda/türbede yatan kimse kendi kutsal mülkiyetini koruma çabası içerisine girer. Bu çaba neticesinde mezar ve türbe yakınında bulunan kimse ölüm dâhil olmak üzere çeşitli şekillerde cezalandırılır. Alper Keser tarafından derlenen bir memoratta ihtilam olmuş iken dedenin yatırına yaklaşan kimsenin dilinin tutulmasına ve ölmesine şu şekilde yer verilmiştir: "Burada Dede dediğimiz bir yer var; yeri çevrili. Orada eskiden mezarlar vardı. O arazide Yaşar Bey bostan ekiyormuş, buradan affedesin cenabet gitmiş oraya. Dede: "Üzerime bir daha pis pis gelip durma, dolaşıp durma!" demiş. Dinlemiyor bu bir daha öyle gidiyor. Öldü adam en sonunda, doktorlar da çare bulamadı, ağzı dili tutuldu öldü" (Keser, 2017: 151).

Türbe ve mezarların kirletilmesi de, veli ve şehitlerin mülkiyet alanına bir saldırı olarak görülebilir. Tapduk Emre üzerine anlatılan bir efsaneye göre Tapduk Emre, aile üyelerinin rüyalarına girerek, kendi üzerine idrar yapılmaması noktasında uyarıda bulunur. Fakat bu uyarıların göz ardı edilmesi sonucu o ailenin yeni doğan tüm çocukları ölür (Gündüz Alptürker, 2013: 126).

Toplum, mezar ve türbesine zarar verilmesi halinde orada yatmakta olan velinin cezalandırıcı bir rol üstleneceğine dair inancını, efsane, memorat ve menkabeler aracılığıyla ortaya koymuştur. Kanaatimizce birer ev olarak kabul edilen ve ölen kutsal kişiyi ahiret hayatına dek koruyacak olan mezar ve türbelerin çeşitli şekillerde zarara uğratılması, orada yatmakta olan kimsenin mülkiyet alanına yönelik bir saldırı olarak yorumlanabilir..

2.4. Ölümün Adını Anmamaya İlişkin Tabu ve Kaçınmalar

Ürkme, korkma, uğursuz sayma, terbiye ve nezaket gibi nedenlerden dolayı ortaya çıkan örtmecelerin varlığı tabular ile ilişkilendiirlebilir (Türkmen, 2009; 132). İnsan hayatının en sarsıcı gerçeklerinden biri olan ölümün mümkün olduğunca uzaklaştırılması amacıyla, tabu olarak görülen "ölüm" sözcüğü yerine örtmeceler kullanılmıştır. Bu kullanımın ilk örneklerine Orhun Kitabeleri'nde rastlamak kanaatimizce mümkündür. Orhun Kitabeleri'nde özellikle kutlu kimseler için "ölmek" fiili yerine "kergek bolmak" ve "uçmak" fiilleri kullanılmıştır. "Vacip olma, ölümün Tanrı tarafından tayin edilmesi" anlamına gelen bu

söz, Osman Nedim Tuna'ya göre "kuş olmak" anlamına da gelir. "Kergek" Doğu Türkçesi sözlüklerinde bıldırcın türünden bir kuştur. Batı Türklerinin Müslümanlıktan sonra öldü yerine "sunkar/şahin boldı" deyimini kullanmaları da bu duruma delil teşkil etmektedir (Ergun, 2015; 356). Eski Türk dininde özellikle kut almış kimselerin ruhunun gökyüzüne uçtuğuna ve Tanrı katına yükseldiğine inanılmıştır.

Günümüzde ölümün soğuk yüzü dikkate alınarak, hem "ölüm" sözcüğünün vermiş olduğu acıyı dindirme hem de ölümü çağırmama amacıyla örtmeceler kullanılmıştır. Örneğin Türkmenler arasında ölüm yerine, "yurdunu yeniledi", "emanetini verdi", "sahibine kavuştu", Hakk'a kavuştu" gibi tabirler kullanılır (Çakır, 2014; 209). Kırgız toplumunda ise ölüm olayı kişilere, "göz yumdu", "dünyadan geri döndü", "can verdi", "dönülmez sefere çıktı", "canı uçtu", gibi tabirlerle duyurulmaktadır (Ünal, 2017; 342).

Günümüzde "ölmek" fiilinin yerine, henüz yeni gerçekleşmiş olan ölümü uzaklaştırmak için de örtmeceler kullanılmış olabilir. Toplum, ölüm sözcüğünün sarf edilmesinin dahi yeni ölümlere kapı aralayacağını düşünerek "ölüm" sözcüğünü kullanmayı tabu olarak düşünür.

"Ölmek" sözcüğünün taşımakta olduğu tabu niteliği, "Alaca Dana" adlı efsanede kendisini göstermektedir. Efsaneye göre, pir tarafından "ölüm" sözcüğünü söylemedikçe kendisine ölüm uğramayacak olan ve böylece ömrünün ne kadar olacağı adeta kendisine bırakılan Korkut, "ölüm" sözcüğünü andıktan sonra pişman olur ve Celmaya'sını koşturarak dünyanın dört tarafını dolaşır (Ergun, 1997; 643-644). Ölüm sözcüğünü anmadığı sürece yaşamını süreceği kendisine pir aracılığıyla rüyada ifade edilen Korkut'un kutsal bir kişiliğe sahip olduğu gayet açıktır. Fakat Korkut'un kutsal kişiliği, eski Türk inanç sisteminde sıradan kimselerin ve suçluların hayatının sona ermesinde kullanılan "ölmek" sözcüğünün dile getirilmesiyle yara alır. Korkut, "ölmek" fiilini anarak sıradan kimselerin sınıfına dâhil olur ve tabiri caizse kendisine bahşedilen kutu yitirerek ölümlüler arasına girer.

3. Sonuç

Eski Türk inanç sisteminden derin izler taşıyan, birtakım değişim ve dönüşümler yaşayarak günümüze aktarılan tabu ve kaçınmalar, hayatın en ürpertici ve sarsıcı olaylarından olan ölüm olgusu etrafında da şekillenmiştir. Bu olgu etrafında şekillenen tabu ve kaçınmalar, halk anlatılarına yansıtılmak suretiyle gelecek nesillerle buluşturulmuş ve gelecek nesiller ölüm noktasında oluşan tabu ve kaçınmalara uymadıkları takdirde yaşayabilecekleri felaketler hakkında peşinen bilgilendirilmiştir.

Halk anlatılarında görülen ölüme ilişkin tabu ve kaçınmalar, Türk toplumunun ölüme karşı tavrını ortaya koyması açısından değerlidir. Makalede bahsi geçen dört alt başlık, Türk toplumunun can güvenliğini temin etmek adına tabu ve kaçınmalara ne denli önem verdiğine dair ipucu sunması açısından önemlidir. Özellikle cesede ve ölen kişinin mülkiyetine ilişkin tabu ve kaçınmalar aracılığıyla toplumsal algıdaki kutsal-profan ve kirli zıtlığı dışa vurulmuştur. Bu zıtlık, bahsi geçen kategorilere mensup olan kimselere ve nesnelere karşıt kutupta konumlanan ile iletişime geçmemesine dair salık verir. Cesede, ölen kişinin mülkiyetine ve anma günlerine ve ilişkin tabu ve kaçınmalar, ölen kişinin terk etmiş olduğu dünya ile bağını tamamen koparmasına yönelik tedbirler bütünü olarak görülebilir. Ölümün adını anmamaya ilişkin tabu ve kaçınma ise adını anmanın dahi yaratacağı huzursuzluğu gözler önüne sermesi açısından önemlidir.

Halk anlatılarında tespit edilen ölüme ilişkin tabu ve kaçınmalar, Türk toplumunun ölüye karşı beslediği ikircikli duyguları göstermesi açısından önemlidir. Türk toplumu ölüme ilişkin tabu ve kaçınmalar aracılığıyla bir taraftan ölüye karşı beslediği saygıyı göstermeyi diğer taraftan ölü ile bağlantısını tamamen koparmayı hedeflemiş gibidir.

Kaynakça

Abdullah, Kemal. Gizli Dede Korkut, çev.: Ali Duymaz, İstanbul. Ötüken Neşriyat, 1997.

Açа, M. (1999). "*Kazak ve Kırgız Türklerinde Defin Sonrası Bazı Uygulamalar ve Aş Verme (Aş Toyu)*", Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi, sayı: 43, s.24-33.

Alptekin, Ali Berat. Fırat Havzası Efsaneleri (Metinler), Antakya/Hatay, Kültür Ofset Basımevi, 1993.

Arslan, Mustafa. Başkurt Türklerinin Tarihî Destanı İdigey ile Moradım, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2017.

Akalın, Şükrü Halûk vd.. Türkçe Sözlük, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Baydemir, H. (2009). "*Özbekistan'da Ölüm Âdetleri*", Turkish Studies İnternational Periodical For The Language, Literature and History of Turkish or Turkic, vol.4, Iss.8, s.662-683.

Bıçak, Ayhan. Türk Düşüncesi 1 Kökenler, , İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013.

Biray, N. (2015). "Defin Sonrası Uygulanan Gelenekler", Aile Yazıları/8, ed. Saim Sakaoğlu-Mehmet Açа-Pervin Ergun, Ankara, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları, s.225-268.

Çakır, R. (2014). "*Türkmen Cenaze Törenlerindeki Ritüeller Ve Söylenen Alkışlar: (Türkmenistan Örneği)*", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, sayı: 70, s.205-227.

Çelepi, Mehmet Surur. Türk Kültür Evreninde Toy Denizli Örneği, Konya, Kömen Yayınları, 2017.

Çıblak, N. (2002). "*Anadolu'da Ölüm Sonrası Mezarlıklar Çevresinde Oluşan İnanç ve Pratikler*", Türk Kültürü, sayı: 474, s.605-614.

Çobanoğlu, Özkul. Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları, Ankara, Akçağ Yayınları, 2003.

Dıykanbayeva, Mayramgül. Kırgızlarda Atalar Kültü, Konya, Kömen Yayınları, 2016.

Dilek, İbrahim. Altay Destanları I, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002.

Dinç, A. (2004). "*Gagauz Folklorunda Ölüm*", A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı: 25, s.89-106.

Doğan, İsmail. & Güllüdağ, Nesrin. Nogay Destanları, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.

Eliade, Mircea. Şamanizm, çev.: İsmet Birkan, Ankara, İmge Kitabevi, 2006.

Eliade, Mircea. Dinler Tarihine Giriş, çev.: Lale Arslan Özcan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2009.

Ergun, Metin. Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi II. Cilt, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.

Ergun, M. (2015). "*Geleneksel Kültürümüzde Defin Kazanı*", Aile Yazıları/8, ed. Saim Sakaoğlu-Mehmet Açа-Pervin Ergun, Ankara, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları, s.369-378.

Ergun, Metin. & Açа, Mehmet. Tıva Kahramanlık Destanları I, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004.

Ergun, P. (2015). "*Türk Kültüründe Ölümle İlgili Bazı Terimler*", Aile Yazıları/8, ed. Saim Sakaoğlu-Mehmet Açа-Pervin Ergun, Ankara, T.C. Aile Ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları, s.355-368.

Ersoy, R. (2002). "*Türklerde Ölüm Ve Ölü İle İlgili Rit Ve Ritüeller*", Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi, sayı: 54, s.86-101.

Freud, Sigmund. Totem ve Tabu, çev.: Cenap Karakaya, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2015.

Günay, Ünver. & Güngör, Harun. Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi, İstanbul. Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2018.

Gündüz Alptürker, İmran. Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler), Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2013.

Harva, Uno. Altay Panteonu, çev.: Ömer Suveren, İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2014.

Helimoğlu Yavuz, Muhsine. Diyarbakır Efsaneleri, Ankara, Doruk Yayınları, 1993.

Hökelekli, H. (1991). "*Ölüm Ve Ölüm Ötesi Psikolojisi*", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 3, sayı: 3, , s.151-165.

İnayet, Alimcan. Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz/Celmoğuz, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2010.

Kalafat, Y. (2015). "*Ölüm İle İlgili İnanışlar*", Aile Yazıları/8, ed. Saim Sakaoğlu-Mehmet Açа-Pervin Ergun, Ankara, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları, s.333-354.

Karaoğlan, H. (2003). "*Pazarcık Yöresi Alevilerinde Ölüm Ve Ölü İle İlgili Uygulamalar*", KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 2, s.37-52.

Kavcar, Cahit-Yardımcı, Mehmet. Efsanelerimiz, Malatya, İnönü Üniversitesi Basımevi, 1990.

Kaya, Doğan. Kırgız Destanları, Erzurum, Salkımsöğüt Yayınları, 2015.

Keser, Alper. Nazilli Bölgesi Efsane ve Memoratları, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2017.

Killi Yılmaz, G. (2007). "*Hakaslarda Ölüm İle İlgili Gelenekler*", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, cilt: 4, sayı: 4, s.65-87.

Köprülü, M. Fuad. Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1980.

Kristeva, Julia. Korkunun Güçleri, çev.: Nilgün Tutal, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014.

Kuşat, A. (2007). "*Ahirete İman*", Temel İslam Bilgiler İnancım, ed. Mehmet Emin Özafşar- Recai Doğan), Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s.170-188.

Lvova, E. L. vd.. Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri (İnsan Ve Toplum), çev.: Metin Ergun, Konya, Kömen Yayınları,. 2013.

Mahmud, Kâşgarlı. Dîvânu Lugâti't-Türk, haz.: Ahmet B. Ercilasun- Ziyat Akkoyunlu, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.

Malinowski, Bronislaw. Büyü, Bilim ve Din, çev.: Saadet Özkal, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2000.

Mannonı, Pierre. Korku, çev.: Işın Gürbüz, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.

O'gorman, Francis. Kaygı, çev.: Pınar Akkoç, İstanbul, İstanbul Kültürü Üniversitesi Yayınevi, 2016.

Ocak, Ahmet Yaşar. Alevî Ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

Özkan, Fatma. Altın Arığ, Ankara, Bilig Yayınları, 1997.

Peker, Selçuk. Mezar ve Türbelere Kült Merkezli Bir Bakış (Aksaray Örneği), Konya, Kömen Yayınları, 2015.

Polat, Kemal. Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

Roux, Jean-Paul. Eskiçağ Ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm, çev.: Aykut Kazancıgil, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1999.

Roux, Jean-Paul. Türklerin Ve Moğolların Eski Dini, çev.: Aykut Kazancıgil, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2002.

Sağır, Adem. Ölüm Sosyolojisi, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2017.

Seyidoğlu, Bilge. Erzurum Masalları, İstanbul, Dergah Yayınları, 2006.

Suleymanov, Ahmet-İbrahimov, Gaynislam & Ergun, Metin. Başkurt Destanları 1, akt.: Metin Ergun vd., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014a.

Suleymanov, Ahmet-İbrahimov, Gaynislam & Ergun, Metin. Başkurt Destanları 2, akt.: Metin Ergun vd., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014b.

Suleymanov, Ahmet-İbrahimov, Gaynislam & Ergun, Metin. Başkurt Destanları 3, akt. Metin Ergun vd. Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014c.

Suleymanov, Ahmet-İbrahimov, Gaynislam & Ergun, Metin. Başkurt Destanları 4, akt. Metin Ergun vd., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014d.

Şahin, H. İ. (2006). "*Balıkesir Çepnilerinde Defin Ve Defin Sonrası Bazı İnanış ve Uygulamalar*", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, sayı: 39, s.63-78.

Tek, R. (2018). "*Anadolu Türk Halk Hekimliğinde Toprak*", Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 39, s. 189-204.

Tekin, Hıdır. Antalya Bölgesi Efsaneleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2003.

Tryjarski, Edward. Türkler ve Ölüm, çev.: Hafize Er, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2012.

Türker, F. & Koçoğlu Gündoğdu V. (2016). "*Tıva Türklerinde Geçiş Dönemi Ritüelleri: Doğum, Düğün, Ölüm*", Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi, sayı: 32, s.141-154.

Türkmen, Fikret-Cemiloğlu, Mustafa. Âşık Mevlüt İhsani'den Derlenen Halk Hikâyeleri, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Türkmen, S. (2009). "*Türkçedeki Örtmece Sözler*", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, cilt: 6, sayı: 23, s.131-140.

Uhri, Ahmet. Anadolu'da Ölümün Tarih Öncesi, İstanbul, Ege Yayınları, 2010.

Ünal, A. (2017). "*Kırgız Türklerinde Ölüm ve Ölüm Öncesi İnanışlar*", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı: 42, s.339-351.

Yıldırım Yağbasan, Kudret. Malatya Efsaneleri, Malatya, Malatya Kitaplığı Yayınları, 2013.

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 128-140
- İşletme / Araştırma -

Sosyal Değişim Sürecinde Örgütsel Güven ve Örgüte Duygusal Bağlılık: Bir Kamu Üniversitesinde Araştırma*

Ahmet DİKEN**
Banu GÜLER***

ÖZ

Karşı konulamaz bir olgu olan değişim sosyal alanda da söz konusudur. Sosyal değişme, bir sosyal yapıdan başka bir sosyal yapıya geçişi ifade eder. Yani sosyal değişim bir toplumun yapısındaki önemli bir değişikliktir. Sosyal değişme bir toplumun yapısında, kurumlarında veya kurumların birbirleriyle olan ilişkilerinde meydana gelir. Söz konusu bu değişim hayatın pek çok alanında ortaya çıkar. Siyasi, ekonomik ve kültürel alanlar bunlardan bazılarıdır. Sosyal değişim süreklilik arz eder. Örgütler sosyal yapının birer unsurudur. Bu sebeple örgütlerde değişimden etkilenir ve değişimi etkilerler. Güven unsuru ise sosyal değişim kapsamında en önemli unsurlardan bir tanesidir. Hatta güven sosyal değişimin temelini oluşturur. Örgütsel güven bireyden çok örgüte odaklı bir konudur. Örgütsel güven örgütte hem dikey hem de yatay ilişkilerin temelini oluşturur. Güven örgütlerde başarıyı etkileyen önemli faktördür. Örgütlerde güven başarıyı artırır. Örgütsel başarıyı artıran diğer bir faktör ise örgüte duygusal bağlılıktır. Örgütse duygusal bağlılık çalışanın örgütün amaçlarını benimseyerek örgüt üyesi olarak kalmaya devam etmek istemesidir. Örgütsel güven ve duygusal bağlılık birbirlerini karşılıklı olarak etkilemektedir. Örgütsel güvenin sonucunda çalışanlar örgüte daha güçlü bağlanırlar. Çünkü güven duygusunun yüksek olduğu bir örgütte çalışanlar birbirleriyle ve üstleriyle daha sağlıklı ilişkiler kurarlar. Bu da onların örgüte olan duygusal bağlılığını artırır.

Bu çalışmanın amacı, bir kamu üniversitesindeki akademik ve idari personelinin örgütsel güven ve örgüte duygusal bağlılık tutumlarını belirlemektir. Çalışmada sosyal değişim, örgütsel güven ve örgüte duygusal bağlılık konularına değinilmiştir. Yüz yüze anket uygulaması ile toplam 333 kişinin katılımı sağlanarak ulaşılan veriler SPSS 20 programı ile analiz edilmiştir. Anket formu üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili sorulardan oluşmaktadır. İkinci kısımda katılımcıların örgütsel güvene yönelik tutumlarını belirlemek için örgütsel güven envanteri ölçeği ve bireylerarası güven ölçeğinden faydalanılmıştır. Üçüncü kısımda katılımcıların örgüte duygusal bağlılık tutumlarını belirlemek için örgütsel bağlılık ölçeğinin, duygusal bağlılık bileşeni ölçeği kullanılmıştır. Katılımcıların örgütsel güven ve duygusal bağlılık tutumları tespit edilmiştir. Araştırmada örgütsel güven ile örgüte duygusal bağlılık arasında iki yönlü pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Değişim, Güven, Örgütsel Güven, Örgüte Duygusal Bağlılık

Organizational Trust and Emotional Commitment to the Organization in the Social Change Process: A Survey at a Public University

ABSTRACT

Change, as an irresistable phenomenon, is also a fact in the social sphere. Social change refers to the transition from one social structure to another. In other words, social change is an important change in the structure of a society. Social change occurs in the structure of a society, its institutions, or the relations of institutions with each other. This change occurs in many areas of life. Political, economic and cultural areas are some of them. Social change is continuous. Organizations are elements of social structure. For this reason, organizations are affected by change and affect change. Trust is one of the most important elements of social change. Trust is even the basis of social change. Organizational trust is an organization-oriented issue rather than an individual. Organizational trust forms the basis of both vertical and horizontal relations in the organization. Trust is an important factor affecting success in organizations. Confidence in organizations increases success. Another factor that increases organizational success is emotional commitment to the organization. Emotional commitment to the organization is the employee's desire to remain a member of the organization by adopting the objectives of the organization. Organizational trust and emotional commitment affect each other mutually. As a result of organizational trust, employees are more strongly attached to the organization. Because employees in an organization with a high sense of trust establish healthy relationships with each other and with their superiors. This increases their emotional commitment to the organization.

The aim of this study is to determine the organizational trust and emotional commitment of academic and administrative staff in a public university. Social change, organizational trust and emotional commitment to the organization were discussed in the study. A total of 333 staffs were participated by face-to-face questionnaire and the data obtained were analyzed by SPSS 20 program. The questionnaire consists of three parts. The first part consists of questions about the demographic characteristics of

---

* Bu çalışma "III. International Conference On Economics Business Management And Socıcal Sciences" da özet bildiri olarak sunulmuş ve özet bildiri kitabında basılmıştır.

** Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, orcıd no:0000-0002-6455-9749, adiken@konya.edu.tr
*** Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, orcıd no: 0000-0003-2529-7480, banu-guler@hotmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 06.08.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 09.12.2019

the participants. In the second part, organizational trust inventory scale and interpersonal confidence scale were used to determine participants' attitudes towards organizational trust. In the third part, the emotional commitment component of the organizational commitment scale was used to determine the participants' attitudes towards emotional commitment to the organization. Organizational trust and emotional commitment of participants were determined. In the research, a positive relationship between organizational trust and emotional commitment to the organization was determined.

Keywords: Social Change,Trust, Organizational Trust, Emotional Commitment to Organization

1.Giriş

Değişim karşı konulamaz bir olgudur ve tüm sahalarda olduğu gibi sosyal hayatta da değişimler yaşanmaktadır. Sosyal değişme, siyasi, ekonomik, kültürel alanlarda yaşanan geniş çaplı değişmedir. Bu kapsamda sosyal değişim teorisi ortaya konularak sosyal değişimde insan unsuru ele alınmıştır. Bu teoride personel ile örgüt arasındaki beklentiler değerlendirilir. Söz konusu teoride güven ve bağlılık kavramları önem arz etmektedir. Örgütlerde güvene dayalı ilişkilerin oluşturulması, örgütüne duygusal olarak bağlı, işinden memnun olan ve işini bırakmak istemeyen çalışanlar var eder. Yüksek seviyedeki güven, değerlendirme ve kontrol mekanizmalarında düşük maliyet yaratır. Örgüte duygusal bağlılık, devamsızlık, iş bırakma, iş tatmini ve performans gibi konular üzerinde etkisi olan önemli bir faktördür.

Örgütsel güven ve duygusal bağlılık birbirlerini karşılıklı olarak olumlu ya da olumsuz yönde etkileyen iki kavramdır Bu çalışmada üniversite personelinin örgütsel güven ve örgüte duygusal bağlılık tutumları belirlenmiştir.

2.Sosyal Değişim

Değişim, bir bütünün unsurlarında, unsurların birbirleriyle olan ilişkilerinde önceki duruma göre nicelik ve nitelikçe görülebilir bir farklılığın meydana gelmesidir (Saylı ve Tüfekci, 2008: 194). Sosyal değişim dinamik toplumların en ayırt edici özelliklerinden bir tanesidir (Yıldız, 2002: 7-8). Sosyal değişme, toplumun dünya görüşünde ve yaşam tarzında ortaya çıkan farklılaşmayı kapsar. Sosyal değişme, "zaman içerisinde bir toplumda gözlenebilen ve toplumun sosyal teşkilatının yapısı veya fonksiyonlarını geçici olarak değil de, sürekli ve köklü bir şekilde etkileyen ve toplumun tarihinin akışını değiştiren değişiklik" biçiminde tanımlanır (Doğan, 2005; 32-33).

Sosyal değişimler, insan yaşamının pek çok farklı alanında görülen dönüşümlerle ilişkilidir (Weichold ve Barber, 2009; 1). Barelson ve Steiner'e göre "toplumsal değişme yalnızca tolumun yapısındaki temel ve geniş değişmeleri belirtir". Sosyal değişimi tetikleyen şartlar mevcuttur. Giddens, sosyal değişime neden olan, üç temel unsurun "fiziksel çevre, politik örgüt ve kültürel faktörler" olmasına ilaveten günümüzde devam eden değişimlerin arkasındaki etkenlerin, ekonomik, politik ve kültürel olduğunu ifade etmektedir. Doğan'a göre ise, "zaman, mekan ve insan" olan üç ana unsuru bulunan sosyal değişmenin, zamanımızda bulunan faktörleri: "demografi, teknoloji, ekonomik yapı, değerler, ideolojiler ve insanlar arası mücadele ve çekişmeler" dir (Yazıcı, 2013: 1492). Habermas ise sosyal değişime etki eden faktörleri; "nüfustaki artış, verimlilik artışı, teknolojik ilerlemeler, bilimsel gelişmeler ve küreselleşme" olarak sıralar (Çam ve Kayaoğlu, 2014; 633). Bu ifadelerden, sosyal değişimin pek çok unsur tarafından etkilendiği, bu unsurların zamana göre farklılaşabildiği ve bunlara her geçen gün yenilerinin eklendiği söylenebilir (Yazıcı, 2013; 1492).

1960'larda Blau tarafından ileri sürülen Sosyal Değişim Teorisi, sosyal değişimlerdeki insan davranışını ifade için ortaya konmuştur (Çetin ve Şentürk, 2016; 244). Sosyal değişim teorisi, işyeri davranışını ele almak ve anlamak için çok etkili kavramsal unsurlar içinde yer almaktadır (Cropanzano ve Mitchell, 2005; 874). Sosyal değişim teorisi, "karşılık normu"na önem atfederek sosyal değişimlerde bir bireye karşı pozitif bir tavır ortaya konduğunda, bu birey için karşılık olarak belirlenmemiş bir pozitif davranış sergileme sorumluluğu oluştuğunu ifade etmektedir (Çetin ve Şentürk, 2016; 244).

Örgütlerde çalışan ile örgüt arasındaki karşılıklı beklentiler sosyal değişim olgusu ile ifade edilmektedir (Göksel ve Aydıntan, 2012; 250). Örgütlerde sosyal değişimi etkileyen faktörler arasında psikolojik sözleşme, örgütün yapısı vb. bulunmaktadır. Örgütlerde çalışanların işverenleri ile aralarında yapılan sözleşmeler kadar kanunlar ve açıkça belirtilmeyen unsurlar da önem arz etmektedir. Söz konusu yazılı metinlerdeki boşluk ve muğlaklıklar, çalışanların tavırlarını açıklamakta yetersiz kalarak psikolojik sözleşme kavramını ortaya çıkarmıştır (Dikili ve Bayraktaroğlu, 2013; 206).

Psikolojik sözleşme Argyris tarafından ortaya atılmıştır (Özler ve Ünver, 2012; 327). Psikolojik sözleşme çalışan ile örgüt ilişkilerinde, yazıya dökülmeyen beklentilerin karşılıklı değişimleri şeklinde ifade edilmektedir. Bu yönü ile psikolojik sözleşme, sosyal değişim teorisinin bir parçasını oluşturur (Karcıoğlu ve Türker, 2010; 122). Psikolojik sözleşme, çalışan ile örgüt arasında karşılıklılık esasına dayanan, birbirlerinin kurallarını tanıyacaklarını varsayan, ifade edilmemiş beklentilerden meydana gelen yazıya dökülmeyen, zamana ve bireye göre farklılaşabilen kapalı anlaşma olarak ifade edilmektedir (Yıldız vd., 2016; 149).

Psikolojik sözleşme işgören ile işveren arasındaki karşılıklı beklentilerden oluşmaktadır (Cankir, 2016; 298). Psikolojik sözleşmenin ortaya konulmasındaki en önemli etkenlerden biri tarafların birbirine olan güven duygularıdır. Çalışan işe yerleşirken, örgüte yapacağı katkılar karşısında örgütün de kendisine sağlayacağı bir takım katkıların olacağını umut etmektedir. Bu beklenti neticesinde, çalışan ile örgüt arasında "psikolojik sözleşme" var olmaktadır. Bu karşılıklı "değer alış-verişi" pürüzsüz bir şekilde sürerse (Özler ve Ünver, 2012; 328) çalışan birey örgütün yararına bir tutum takınır. Bu sebeple, çalışanın psikolojik sözleşmeyi pozitif olarak algılaması halinde yüksek düzeyde örgütsel bağlılığa sahip olacağı öngörülebilir (Özgen ve Özgen, 2010; 5). Fakat bu sözleşme hayata geçirilmez ve sözleşme çiğnenirse örgütlerde çalışanlar, örgüte karşı negatif tutum ve davranışlar sergilemektedirler (Özler ve Ünver, 2012; 328).

3.Örgütsel Güven

Sosyal değişim olgusunda güven unsuru en önemli faktörlerden bir tanesidir. Bu kapsamda güven, güven duyulan ile güvenen arasında etkin bir ilişkinin oluşmasını ve büyümesini sağlamaktadır (Colquitt vd., 2007; 910). Güven sözcüğü pek çok disiplin tarafından ele alınmış olup her disiplin bu sözcüğü farklı tanımlamıştır (Toprak vd., 2017; 116). Güven, "psikoloji, politik bilim, sosyoloji, ekonomi, antropoloji, tarih ve yönetim" gibi sosyal bilimlerin değişik alanlarının öznesi olmuştur (Tüzün, 2007; 95). Güven sözcüğünün çok yönlü bir kavram olmasına bağlı olarak üzerinde uzlaşmaya varılmış bir tanımı yoktur (Toprak vd., 2017; 116).

Blau, güveni "kalıcı sosyal ilişkiler için gerekli bir unsur" olarak ifade etmiştir. Rotter, Charce ve Phares "güven veya güvensizlik beklentilerinin davranışların son derece önemli belirleyicileri olduklarını" ifade etmişlerdir (Hosmer, 1995; 379). Mayer, Davis ve Schoorman güveni "bir tarafın diğer tarafın eylemlerine savunmasız kalma istekliliği" şeklinde ifade etmişlerdir (Taşkın ve Dilek, 2010; 38). Güven, başkalarının niyetleri ya da davranışlarının olumlu beklentisi üzerine savunmasızlığı kabul etme niyetini içeren psikolojik bir durumdur (Paliszkiewicz ve Koohang, 2013; 118).

McAllister güveni, "bilişsel güven" ve "duygusal güven" olarak ikiye ayırmakta ve tanımlamaktadır (Tekingündüz vd., 2014; 56-57). Bilişsel güven, kişinin güvenilir olanın kanıtını aldıktan sonra diğerine güvenme niyetini ifade eder. Duygusal güven etki temelli güvendir (Jiang ve Chen, 2017; 2059). Bilişsel ve duygusal güven bir arada bulunabilir hatta bilişsel güvenle başlayan ilişki duygusal güvene doğru yönelebilir (Tekingündüz vd., 2014; 57).

Genel olarak bireyler, birbirlerine hissettikleri güveni inşa ederken hal ve tavırlardan, sosyal ilişkilerden ve beklentilerden yola çıkarlar (Baş ve Şentürk, 2011; 35). Güven, tarafların karşılıklı etkileşimi sonucunda oluşan dinamik bir sürecin ürünüdür (Halis vd., 2007; 193). Güven tesisinde, iki veya daha fazla kişinin beraber oluşturdukları bir ortam söz konusudur (Tüzün, 2007; 99). Güven birbiri ardına gelen dört değişik düzeyde oluşur. "İlki kayıtlı, koşullu güven, ikincisi görerek güven, üçüncüsü deneyerek güven ve dördüncüsü ise kayıtsız, koşulsuz güvendir." (Demirel, 2008; 181).

Örgütsel güven; "belirli amaçların gerçekleşmesi için örgütsel yapı içerisinde örgüt üyelerinin birbirleri ile olan ilişkilerinde doğruluk, inanç, bağlılık, samimiyet gibi değerlerin oluşturulduğu ve oluşturulan bu değerlerin davranışlarla somutlaştığı bir süreç" biçiminde ifade edilebilir (Baş ve Şentürk, 2011; 35). Örgütsel manada güvenin birden fazla boyutu vardır (Çıtır ve Kavi, 2010; 233). Örgütsel güveni oluşturan boyutlar; dürüstlük, bağlılık ve güvenilirliktir (İbrahimoğlu vd., 2011; 300-301). Örgütsel güven, hem örgütler arasındaki hem de örgüt içindeki güveni belirtir (Çubukçu ve Tarakçıoğlu, 2010; 58). Örgüt içi güven, yatay ve dikey güven olarak ikiye bölünmüştür (Fard ve Karimi, 2015; 219). Yatay güven, benzer pozisyonlarda bulunan iş arkadaşları arasındaki güvendir. Dikey güven, üstler, astlar, üst düzey yönetim

arasındaki güvendir (Guniot vd., 2013; 561). Örgütsel güven gerek yatay gerekse dikey manada örgüt içi ilişkilerin zeminini teşkil eder (Demircan ve Ceylan, 2003; 142).

İnsan ilişkilerinde güven ne kadar önemli ise çalışanın örgütle ve örgütün çalışanla (Yücel ve Kalaycı, 2009; 117) ilişkisinde de o denli öneme sahiptir. İnsanların birlikte çalışabilmesi güveni gerektirir (Akyavuz, 2017; 809). Güven örgütte kendiliğinden var olmamakta, kişisel ve kolektif öğrenme neticesinde oluşmaktadır (Halis vd., 2007; 192).

Örgütlerde çalışanlar, örgütlerine, yöneticilerine ve iş arkadaşlarına olan güvenlerini birtakım temeller üzerine inşa ederler. Söz konusu temeller: "Geçmiş temelli güven", bireyler arasında tekrarlanan tutum ve davranışlar sonucu oluşan güvendir. "Üçüncü kişiler yoluyla elde edilen güven", karşı taraf hakkındaki bilgi edinmenin, güvenilir üçüncü kişilerden alınmasıdır. "Kategori temelli güven", bireylerin kendileriyle aynı sosyal statüyü paylaşan bireylerden gelen bilgi akışının daha güvenilir olduğu hissi ile ortaya konulan güvendir. "Rol temelli güven," güvenilen bireyin kişiliğinden ve yeteneklerinden daha çok, örgütte üstlendiği rolü için hissedilen güvendir. "Kural temelli güven", örgütte geçerli olan kural ve davranışlarla ilgili anlayışlardan kaynaklanan güvendir (Tokgöz ve Seymen, 2013; 62).

Çalışan, yöneticisini, örgüt ile arasındaki resmi bağlantı olarak kabullenmektedir. Bu sebeple çalışan yöneticisine karşı hissettiği güveni tüm örgüte yayma düşüncesindedir. Yani yöneticiye ve dolayısıyla örgüte güven birbiriyle alakalı konulardır (Tan ve Tan, 2000; 242-243). İlişkilerin temelini oluşturan örgütsel güven, üst ve orta kademe yöneticilerinin davranışlarıyla şekillenir (Türköz vd., 2013; 289). Örgütlerde yöneticilerin iş görenlere yüksek güven vermesi karşısında, çalışanlarda yöneticilere karşı daha büyük bir sorumluluk duyarlar. Örgütte yöneticinin çalışana karşı tutumu, bilgiyi paylaşması gibi durumlar, yönetici ile çalışanlar arasında güvenin seviyesini ve yönünü tespit eder (Toprak vd., 2017; 118).

Güven, örgütler ve insanlar arası ilişkilerin sürekliliğini sağlamak açısından çok önemli bir unsurdur. Güven, iletişim sağlanması, bilginin doğru olarak aktarılması, problemlerin çözüme kavuşturulması gibi, pek çok ilişkiyi etkilemektedir (Asunakutlu, 2002; 3). Yüksek güvenli örgütlerle, düşük güvenli örgütler kıyaslandığında yüksek güvenli örgütlerin daha başarılı oldukları görülmüştür (Türköz vd., 2013; 289). Yüksek güven duygusu, yüksek sadakat ve bağlılık sağlar (Asunakutlu, 2002; 3). Örgütte çalışanlar arasındaki yüksek düzeyli güven, örgüt yapısında bulunan merkezileşme durumunu da asgariye indirmektedir (İşcan ve Sayın 2010; 202). Yüksek örgütsel güvene sahip örgütlerin, örgüt yapıları daha verimli, anaçlara ulaşmada daha etkili ve problem çözmede daha başarılı oldukları tespit edilmiştir. Yüksek örgütsel güvene sahip örgütler daha yenilikçi örgütlerdir. Güven örgütlerde denetimin maliyetini azaltmakta, verilen kararlarda riskleri ortadan kaldırmaktadır (Tüzün, 2007; 105).

4.Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık, çalışan ile örgüt arasındaki ilişkiyi açıklayan temel kavramlardan biridir (Wolowska, 2014; 129). Örgütlerin yaşamlarını devam ettirebilmeleri, çalışanların sahip oldukları bilgi ve becerileri örgüt işlerine uygulamaları ile alakalıdır. Örgütlerin güçlerini artırarak büyümeleri, çalışanların örgüte güçlü duygularla bağlı olmasıyla ilişkilidir. Bu sebeple işin gerektirdiği bilgi ve yeteneklere sahip olmak kadar örgütsel bağlılık şeklinde tanımlanan, "işe ve çalışma alanına ilişkin olumlu tutumlara" da sahip olmak gerekmektedir (Hoş ve Oksay, 2015; 2-3).

Meyer ve Allen'e göre örgütsel bağlılık; iş görenin örgüte psikolojik yaklaşımını belirtir ve çalışanla örgüt arasındaki ilişkiyi ifade eden, örgütte kalma kararına neden olan bir durumdur. Örgütsel bağlılıkla ilgili pek çok tanım bulunmasına rağmen, en çok kabul gören Mowday vd.'ne ait olan tanımdır. Onların tanımına göre örgütsel bağlılık, çalışanın örgüt hedef ve değerlerini kabullenmesi, bu hedeflere erişme yolunda çaba harcaması ve örgütte kalma kararlılığında olmasıdır (Karacaoğlu ve Güney, 2010; 141). Porter ve diğerlerinin yaptıkları tanımda örgütsel bağlılık "bireyin kendini belirli bir örgüte ait hissetmesi ve kendini örgütün parçası saymasına yönelik duyduğu histir" (Şentürk ve Tekin, 2015; 196). Örgütsel bağlılık, örgüte pasif itaat değildir. Örgüt ile çalışan arasındaki ilişki aktiftir, çünkü çalışanlar örgütün daha iyiye gitmesi için kendilerinden ödün vermeye gönüllüdürler (Karacaoğlu ve Güney, 2010; 141). Örgütsel bağlılık çalışanın performansını ve örgütün rekabet gücünü artırır (Az, 2017; 1). Örgütsel bağlılık ile daha iyi iş performansı arasında pozitif ilişki vardır (Shaw, 2003; 1023). Örgütsel bağlılıkla ilgili tüm tanımlar,

bağlılığın ya "tutumsal" ya da "davranışsal" bir temeli olduğuna dair görüş birliğine sahiptirler (Boylu vd., 2007; 56).

Tüm bu tanımlar baz alındığında örgütsel bağlılık üç temel maddede belirtilebilir (Demir ve Öztürk, 2011; 23):

- Örgütün değerlerini ve hedeflerini kabullenme ve onlara bağlanma,
- Örgütün hedeflerini gerçekleştirebilmesi için çaba sarf etme,
- Örgütün üyesi olarak kalma yönünde güçlü bir istek duyma.

Çalışanların örgüte olan bağlılıklarının azlığı veya çokluğu, örgüt içinde devam etmek veya ayrılmak konusunda vereceği kararda önemli unsurlardan biridir. Örgütsel bağlılığın, örgütler açısından önem arz etmesinin sebepleri birtakım kavramlarla etkileşimde olmasından kaynaklanır. Bu kavramlar, "işten ayrılma, devamsızlıkların artması, geri çekilme ve iş arama faaliyetleri, iş tatmini, işe sarılma, moral ve performans gibi tutumsal, duygusal ve bilişsel yapılar, bağımsızlık, sorumluluk, katılım, görev anlayışı gibi iş görenin işi ve rolüne ilişkin özellikler, yaş, cinsiyet, hizmet süresi ve eğitim gibi iş görenlerin kişisel özellikleri" biçiminde belirtilebilir (Yenihan, 2014; 172).

Çalışanların örgüte bağlılıklarına etki eden pek çok etken vardır (Gürbüz vd., 2014; 6). Çalışanların örgütsel bağlılığına etki eden unsurlar; kişisel, örgütsel ve örgüt dışı unsurlardır (Sökmen ve Bıyık, 2016; 222). Örgütsel bağlılıkla ilgili Meyer & Allen tarafından ortaya atılan çok boyutlu örgütsel bağlılık kuramı en fazla kabul gören modeldir (Çekmecelioğlu, 2006; 155). Allen ve Meyer, örgütsel bağlılığı yeni bir yaklaşımla; "duygusal, devamlılık ve normatif bağlılık" olarak incelemişlerdir. Duygusal bağlılık, çalışanlar istediği için, devamlılık bağlılığı çalışanların ihtiyaçları için, normatif bağlılık ise zorunda hissettikleri için var olmaktadır (Kök ve Özcan, 2012; 117). Örgütsel bağlılık üçe ayrılmış olmasına rağmen çalışmalar genelde duygusal bağlılık üzerine olmuştur. Bu durumun sebebi ise örgütlerin elde etmek istedikleri örgütsel hedeflere erişmede duygusal bağlılığın çok önemli olmasıdır (Şentürk ve Tekin, 2015; 196).

Wiener duygusal bağlılığı "İşgören, kurumun değerleriyle kendi inandığı değerlerin örtüştüğünü gördüğü durumda duygusal olarak içinde bulunduğu kuruma bağlanmaktadır" şeklinde tanımlamıştır (Yenihan, 2014; 173). Diğer bir tanımda duygusal bağlılık; "işgörenin çalıştığı örgüt ile bütünleşip, özdeşleşmesi ve örgütü ile arasında duygusal bir bağ hissetmesi" biçiminde ifade edilmiştir (Gürbüz vd., 2014; 7). Duygusal bağlılık, çalışanın kendini örgüte duygusal anlamda bağlı hissetmesini ve kendini örgütün bir parçası olarak özdeşleştirmesini ifade eder (Şentürk ve Tekin, 2015; 196). Çalışanın, üyesi olduğu örgüte karşı hissettiği duygusal bağlılık, çalışan ile örgüt arasındaki bütünleşmeyi oluşturur (Yenihan, 2014; 173). Duygusal bağlılık örgüttün hedeflerini ve değerlerini kabullenmek, o doğrultuda hareket etmek ve örgüt üyesi olarak kalmaya istekli olmakla alakalıdır (Gürbüz vd., 2014; 7). Bu açıdan bakıldığında, duygusal bağlılığın, örgütlerce en çok istenen bağlılık türü olduğu ifade edilebilir. Örgütlerine duygusal bağlılık hisseden çalışanlar, örgütten ayrılmazlar (Çetin ve Kayır, 2010; 46).

Devam bağlılığı, çalışanın örgütte kaldığı süre boyunca örgüte yaptığı yatırım ve maliyetleri göz önüne alarak örgütte çalışmaya devam etmeyi bir ihtiyaç olarak algılamasıdır (Hoş ve Oksay, 2015; 4). Kişi örgütten ayrılmayla bağlantılı tehditlerle ilgili maliyetlerin farkındadır (Saliu vd., 2015; 45). Diğer bir deyişle devam bağlılığı, çalışanların örgütü terk etmeleri halinde karşılaşacakları maliyetin yüksek olacağı algısı ile örgütte çalışmaya devam etmesidir (Hoş ve Oksay, 2015; 4). Devam bağlılığına olan iş görenler örgütte kalmaya ihtiyaçları olduğunu düşündükleri için örgütte kalırlar (Tekin ve Çelik, 2017; 77). Devam bağlılığını etkileyen unsurlar; kabiliyetler, eğitim, yer değişikliği, emeklilik ikramiyesi, sosyal yapı, iş görenin yaş durumu ve iş görenin karşılaştığı alternatifler olarak ifade edilir (Hoş ve Oksay, 2015; 4). Devam bağlılığının sınırı çalışanın bağlı olduğu örgüte çok fazla emeğinin geçtiğini ve işini bıraktığı takdirde kaybedeceği çok fazla şey olduğunu düşünmesidir. Bu durumda çalışan, genellikle örgüte duygusal bir bağlılık duymayacaktır ancak fayda-zarar olasılığına göre örgütte kalmaya devam edeceklerdir (Çetin ve Kayır, 2010; 47).

Diğer bir bağlılık boyutu olan normatif bağlılıkta ise, iş gören ahlaki bir duygu ile işten ayrılmaması gerektiğini düşünmekte ve kendini örgüte bağlı addetmektedir. Normatif bağlılıkta çalışan örgüte bağlılığı bir görev olarak görmektedir. Çalışan örgütüne ve iş arkadaşlarına karşı kendisini sorumlu saymakta ve yaptığı şeyin doğru ve etik olduğunu varsaymaktadır. (Ay vd., 2015; 808). Zorunlu bağlılık: "örgüt kültürü, yaş, eğitim, hizmet süresi" gibi unsurlardan etkilenmektedir (Doğar ve Gürsoy, 2017; 119). Bu bağlılığa

sahip olanlar örgütleri için fedakarlık yapabilirler ve genellikle örgütten ayrılmayı da düşünmezler (Bozlağan vd., 2010; 33).

Her üç bağlılığın ortak noktası, çalışan ile örgüt arasında örgütü bırakma ihtimalini asgariye indiren bir bağın bulunmasıdır (Yüceler, 2009; 449). Örgütsel bağlılık tutumunun örgütler için en önemli tarafı, örgütün kabiliyetli insan faktöründen en iyi şekilde faydalanmasına imkan vermesidir. Örgütsel bağlılık iş görenleri sorun yaratan değil, sorunlara çözüm bulan çalışanlar haline getirir (Bozkurt ve Yurt, 2013; 126). Örgütler sahip oldukları nitelikli çalışanlarını elde tutabilmek için çalışanların örgüte bağlılığını arttırmak için çaba sarf ederler. Çünkü örgütsel bağlılık ile işgücü devir hızı arasında ters yönlü ilişkili vardır (Gürbüz vd., 2014; 6). Örgüt çalışanları, kendi hedeflerine ulaşabildikleri oranda örgütsel hedefler için gayret göstermekte ve örgüte bağlanmaktadır. Örgütsel bağlılık, örgütsel başarının arkasındaki en etkin güçtür (Bozkurt ve Yurt, 2013; 126).

Örgütsel güven oluşturabilen ve geliştirebilen örgütler, yalnızca çalışanların bilgi ve becerilerinden en yüksek faydayı sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda örgütsel bağlılık gerçekleştirmede de başarılı olacaklardır. Örgütler için temel konulardan birisi olan örgütsel bağlılık oluşturma ve sürdürme, örgütsel güveni gerekli kılmaktadır. Örgütsel bağlılık oluşturma, güven ortamının varlığına ve devamlılığına bağlı bir olgudur. Güven temelinde örgütsel bağlılığı oluşturabilen örgütler, çalışanların tüm çabalarını örgütsel amaçlar doğrultusunda sarf etmelerinde daha üstün konumda olacaklardır (Demirel, 2008; 180).

5.Metodoloji

5.1.Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, bir kamu üniversitesinin idari ve akademik personelinin sosyal değişim süreci içerisinde örgütsel güven ve örgüte duygusal bağlılığına ait tutumlarını belirlemektir.

5.2.Araştırmanın Örneklemi, Veri Toplama Yöntemi, Ölçekler ve Kullanılan Analiz Teknikleri

Araştırmada nicel araştırma metodlarından anket tekniği ile veriler toplanmıştır. Araştırmanın ana kütlesini bir kamu üniversitesinde çalışan akademik ve idari personel oluşturmaktadır. Anket formu üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili sorulardan (6 soru) oluşmaktadır. İkinci kısımda katılımcıların örgütsel güvene yönelik tutumlarını belirlemek için 18 sorudan oluşan Nyhan ve Marlowe (1997) tarafından geliştirilen örgütsel güven envanteri ölçeği (1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,18. soru) ve Cook ve Wall (1980) tarafından geliştirilen bireylerarası güven ölçeğinden (13,14,15,16,17. soru) faydalanılmıştır. Üçüncü kısımda katılımcıların örgüte olan duygusal bağlılık tutumlarını belirlemek için 7 sorudan oluşan Allen ve Meyer (1991) tarafından geliştirilen örgütsel bağlılık ölçeğinin, duygusal bağlılık bileşeni ölçeği kullanılmıştır. Örneklem sayısının tespitinde literatürde geçtiği gibi (Altuntaş ve Baykal, 2010: 13) ölçek soru sayısının 6 katı baz alınarak (31*6=186) en az 186 kişiye ulaşılması hedeflenmiştir. İlgili Üniversiteden 350 katılımcıya anket uygulanmış 333 anket analize uygun bulunarak elde edilen veriler SPSS 20 programıyla analiz edilmiştir.

Araştırma kapsamında Boz ve Özkan (2017)'ın *"Örgütsel Bağlılık İle Demografik Değişkenler Arasındaki İlişki: Otel İşletmelerinde Çalışanlar Üzerinde Bir Araştırma*" çalışmasında örgüte duygusal bağlılık ile yaş ve gelir arasında önemli farklılık bulunmuştur. Taşkın ve Dilek (2010)'in *"Örgütsel Güven ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Bir Alan Araştırması"* adlı çalışmasında örgütsel güven ve duygusal bağlılık arasında güçlü bir ilişki bulunmuştur. Halis, Gökgöz ve Yaşar (2007)'ın *"Örgütsel Güvenin Belirleyici Faktörleri ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama"* isimli çalışmasında örgütsel güvenin kararlara katılma ve yetkilendirme ile ilişkili olduğu, örgütsel güvenin sonucunun ise örgütsel bağlılık olduğu tespit edilmiştir. Bozkurt ve Yurt (2013)'un "*Akademisyenlerin Örgütsel Bağlılık Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma"* çalışmasında akademik personelin kurumlarına bağlı olduğu, bu bağlılığın ise duygusal boyutunun ağır bastığı tespit edilmiştir. Boylu, Pelit ve Güçer (2007)'in *"Akademisyenlerin Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma"* isimli çalışmalarında akademisyenlerin bireysel özellikleri ile örgüte bağlılık seviyeleri arasında önemli farklılıklar tespit edilmiştir. Karacaoğlu ve Güney (2010)'in *"Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılıklarının, Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Üzerindeki Etkisi: Nevşehir İli Örneği"* çalışmasında öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarının oluşmasında duygusal ve normatif örgütsel bağlılığın önemli olduğu bulunmuştur. Yapılan bu çalışmalar incelenerek hipotezler şu şekilde oluşturulmuştur;

H_1: Cevaplayıcıların örgütsel güven tutumları ile örgüte karşı duygusal bağlılıkları arasında pozitif bir ilişki vardır.
H_2: Cevaplayıcıların örgütsel güven tutumları cinsiyetlerine göre farklılaşmaktadır.
H_3: Cevaplayıcıların örgüte karşı duygusal bağlılıkları cinsiyetlerine göre farklılaşmaktadır.
H_4: Cevaplayıcıların örgütsel güven tutumları eğitim düzeylerine göre farklılaşmaktadır.
H_5: Cevaplayıcıların örgüte karşı duygusal bağlılıkları eğitim düzeylerine göre farklılaşmaktadır.
H_6: Cevaplayıcıların örgütsel güven tutumları yaş gruplarına göre farklılaşmaktadır.
H_7: Cevaplayıcıların örgüte karşı duygusal bağlılıkları yaş gruplarına göre farklılaşmaktadır.
H_8: Cevaplayıcıların örgütsel güven tutumları çalışma yıllarına göre farklılaşmaktadır.
H_9: Cevaplayıcıların örgüte karşı duygusal bağlılıkları çalışma yıllarına göre farklılaşmaktadır.
H_{10}: Cevaplayıcıların örgütsel güven tutumları pozisyonlarına göre farklılaşmaktadır.
H_{11}: Cevaplayıcıların örgüte karşı duygusal bağlılıkları pozisyonlarına göre farklılaşmaktadır.

5.3.Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan 333 katılımcıya ait demografik özellikler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

		Frekans	Yüzde(%)
Cinsiyet	Erkek	176	52,9
	Kadın	157	47,1
	Toplam	333	100,0
Yaş	21-25	25	7,5
	26-30	103	30,9
	31-35	124	37,2
	36-40	58	17,4
	41-+	23	6,9
	Toplam	333	100,0
Medeni Durum	Evli	201	60,4
	Bekar	132	39,6
	Toplam	333	100,0
Eğitim Durumu	Lisans	169	50,8
	Lisansüstü	164	49,2
	Toplam	333	100,0
Çalışma Yılı	1 yıldan az	22	6,6
	1-5 yıl	141	42,3
	6-10 yıl	140	42,0
	11-15 yıl	2	0,6
	16-+ yıl	28	8,4
	Toplam	333	100,0
Pozisyon	Memur	176	52,9
	Akademisyen	157	47,1
	Toplam	333	100,0

Araştırmaya katılanların %52,9'u erkek ve %47,1'i kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcıların %7,5'i 21-25 yaş arası, %30,9'u 26-30 yaş arası, %37,2'si 31-35yaş arası, 17,4'ü 36-40 yaş arası, %6,9'u 41 ve üstü yaş aralığından oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların 60,4'ü evli, %39,6'sı bekar kişilerden oluşmuştur. Katılımcıların %50,8'i lisans, %49,2'si lisansüstü eğitim almıştır. Araştırmaya katılanların %6,6'sı 1 yıldan az, %42,3'ü 1-5 yıl, %42'si 6-10 yıl, %0,6'sı 11-15 yıl, %8,4'ü 16 yıl ve üzeri çalışma yılına sahiptir. Katılımcıların %52,9'u memur, %47,1'i akademisyen statüsüne sahiptir.

5.4.Veri Toplama Aracının Güvenirliği

Tablo 2. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenirlik Katsayıları

Ölçek	Madde Sayısı	Cronbach Alfa Katsayısı
Örgütsel Güven	18	,916
Örgütsel Bağlılık (Duygusal Bağlılık bileşeni)	7	,952

Örgütsel güven ölçeği için 18 ifadeye yer verilmiştir ve bu ifadeler için güvenilirlik düzeyi 0,91'dir. Örgütsel bağlılık ölçeğinin, duygusal bağlılık bileşeni ölçeği için 7 önerme sunulmuş ve bu ifadeler için güvenilirlik düzeyi ise 0,95 çıkmıştır. Örgütsel güven ölçeğinin faktör analizi Candan (2014); Eşitti ve Akyüz (2015); Çankır (2016)'ın çalışmalarında; örgütsel bağlılık ölçeğinin faktör analizi Candan (2014) ve Çekmecelioğlu (2006)'nun çalışmalarında yapılmıştır. Örgütsel güven ölçeği ortalaması 2,21, örgütsel bağlılık ölçeğinin ortalaması 2,55'tir.

5.5.Ölçekler Arasındaki Korelasyon Analizine Ait Bulgular

Tablo 3. Ölçekler Arasındaki Korelasyon

		Örgütsel Güven Ölçeği	Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin Duygusal Bağlılık Bileşeni Ölçeği
Örgütsel Güven Ölçeği	Pearson Correlation	1	,790
	Sig. (2-tailed)		,000
Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin Duygusal Bağlılık Bileşeni Ölçeği	Pearson Correlation	,790	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	333	333

**. 0,01 seviyesinde korelasyon önemlidir (2-tailed).

Araştırmada kullanılan her iki ölçek arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Ölçekler arasında iki yönlü korelasyon bulunmaktadır. H_1 kabul edilmektedir. Cevaplayıcıların örgütsel güven düzeyleri ile örgütsel bağlılık ölçeğinin duygusal bağlılık düzeyleri arasında pozitif yönde ilişki vardır.

5.6.Katılımcıların Örgütsel Güven Tutumlarının Belirlenmesi

Katılımcıların örgütsel güven tutumlarını tespit etmek için 18 ifade yöneltilmiştir. Bu ifadelere ait ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Örgütsel Güven Tutumlarının Değerlendirmeleri

	Ortalama	S.Sapma
Yöneticimin teknik olarak yeterli olduğuna güvenirim.	2,51	1,05
Yöneticimin iyi düşünerek karar vereceğine güvenirim.	2,35	1,01
Yöneticimin kurallar doğrultusunda hareket edeceğine güvenirim	2,14	,87
Yöneticimin işiyle ilgili yeterli düzeyde anlama yeteneğine sahip olduğuna güvenirim.	2,29	1,11
Yöneticimin işlerini en uygun biçimde yapacağına güvenirim.	2,18	,89
Yöneticimin bana söylediklerine inanırım.	2,19	,95
Yöneticim bir iş yaptığında, yaptığı bu işin başka sorunlara yol açmayacağına inanırım.	2,23	,76
Yöneticimin dikkatlice düşünerek iş yapacağına inanırım.	2,17	,83
Çalıştığım işletmenin bana adil davranacağına güveniyorum.	2,39	,93
Çalıştığım işletmede yöneticiler ve çalışanlar arasındaki güven düzeyi çok yüksektir.	2,54	1,83
Çalışma arkadaşlarım arasındaki güven düzeyi oldukça yüksektir.	2,28	,78
Çalıştığım işletmede birbirimize bağlılık düzeyimiz çok yüksektir.	2,45	1,89
Çalışma arkadaşlarımın yeteneklerine olan güvenim tamdır.	2,06	,66
Çalışma arkadaşlarım, yöneticiler yokken dahi işlerini yaparlar.	1,94	,60
Çalışma arkadaşlarıma yaptığım işi zorlaştırmayacakları konusunda güvenirim.	2,11	,85
Çalıştığım işletmede herhangi bir zorlukla karşılaşırsam, çalışma arkadaşlarımın bana yardım edeceklerine inanıyorum.	2,08	,79
Eğer ihtiyacım olursa, çalışma arkadaşlarımın bana yardım eli uzatacaklarına güvenirim.	2,04	,74
Çalışma arkadaşlarımın çoğu, sözlerine güvenilir insanlardır.	1,97	,69

Katılımcılar en yüksek oranda (2,54) "Çalıştığım işletmede yöneticiler ve çalışanlar arasındaki güven düzeyi çok yüksektir" ifadesine katıldıklarını belirtmişlerdir. Buna karşılık katılımcılar (1,94) "Çalışma arkadaşlarım, yöneticiler yokken dahi işlerini yaparlar" ifadesine çok fazla katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

5.7.Katılımcıların Örgütsel (Duygusal) Bağlılık Tutumlarının Belirlenmesi

Katılımcıların örgütsel bağlılık (duygusal bağlılık bileşeni) tutumlarını belirlemek amacıyla 7 ifade sorulmuştur ve alınan cevaplar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların Örgütsel Bağlılık (Duygusal Bağlılık Bileşeni) Tutumlarının Değerlendirmeleri

	Ortalama	S.Sapma
Meslek hayatımın kalan kısmını bu örgütte geçirmek beni mutlu eder.	2,41	,85
Yakın çevreme çalıştığım örgütü övüp, önerebilirim.	2,34	,93
Bu örgütün sorunlarını kendi sorunlarımmış gibi benimsiyorum.	2,63	1,09
Bu kuruma bağlı olduğum gibi başka bir kuruma bağlı olabileceğimi zannetmiyorum.	2,81	1,02
Kendimi örgütün bir parçası olarak, "aileden biri" gibi görüyorum.	2,67	1,13
Bu örgüt, hayatımda ayrı bir öneme sahiptir.	2,33	1,00
Bu kuruma karşı güçlü bir aidiyet duygusu hissediyorum.	2,67	1,11

Yukarıdaki tabloya göre en yüksek ortalamaya sahip olan ifade (2,81) "Bu kuruma bağlı olduğum gibi başka bir kuruma bağlı olabileceğimi zannetmiyorum" ifadesine aittir. Tabloya göre en düşük ortalamaya sahip olan ifade (2,33) "Bu örgüt, hayatımda ayrı bir öneme sahiptir" ifadesine aittir.

5.8.Katılımcıların Örgütsel Güven Tutumlarının Cinsiyete Göre Değerlendirilmesi

Katılımcıların örgütsel güven tutumlarının cinsiyete göre t-Testi değerlendirme sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların Örgütsel Güven Tutumlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması (t-Test)

	Cinsiyet	N	Ortalama	St. Sapma	t	p
Örgütsel Güven	Erkek	176	2,32	,67	3,20	,001
	Kadın	157	2,09	,61		,001

Katılımcıların örgütsel güven tutumlarının cinsiyete göre karşılaştırılması amacıyla Toprak, Şentürk ve Kılıç (2017)'ın çalışmalarında t-testi kullanılmıştır. Katılımcıların örgütsel güven yönelik tutumları ile cinsiyetleri arasında bir farklılık bulunmaktadır. Yani cevaplayıcıların örgütsel güven tutumları cinsiyetlerine göre farklılaşmaktadır. Buna göre kadınlarla erkekler arasında çok büyük farklılık olmamasına rağmen erkeklerin (2,32) örgütsel güven algıları daha yüksektir ($p<0,05$). H_2 kabul edilmiştir.

5.9.Katılımcıların Örgütsel Bağlılık (Duygusal Bağlılık Bileşeni) Tutumlarının Cinsiyete Göre Değerlendirilmesi

Katılımcıların örgütsel bağlılık (duygusal bağlılık bileşeni) tutumlarının cinsiyete göre karşılaştırılması t-Testi değerlendirme sonuçları Tablo 7'degösterilmiştir.

Tablo 7. Katılımcıların Örgütsel Bağlılık (Duygusal Bağlılık Bileşeni) Tutumlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

	Cinsiyet	N	Ortalama	St. Sapma	t	p
Örgütsel Bağlılık (Duygusal Bağlılık Bileşeni)	Erkek	176	2,65	,90	2,17	,030
	Kadın	157	2,44	,89		,030

Katılımcıların örgütsel bağlılıkları (duygusal bağlılık bileşeni) ile cinsiyetleri arasında farklılık bulunmaktadır. Erkeklerin duygusal bağlılık algıları (2,65) daha fazladır ($p<0,05$). H_3 kabul edilmiştir.

5.10.Anova Sonuçları

- Yaş ile duygusal bağlılık arasındaki ilişkide p değeri 0,00 değerini almıştır. F değeri 7,13 bulunmuştur. $P=0,00<0,05$ olduğu için anlamlı farklılık vardır. Bu anlamlı farklılık, 21-25 yaş grubu arasında gözlemlenmiştir. 21-25 yaş grubu arasında duygusal bağlılık algısı diğerlerinden daha yüksektir.
- Çalışma yılı ile örgütsel güven arasındaki ilişkide p değeri 0,00 değerini almıştır. F değeri 41,16'dır. $P=0,00<0,05$ olduğu için anlamlı farklılık vardır. Bu anlamlı farklılık, 1-5 çalışma yılı grubunda gözlemlenmiştir. 1-5 çalışma yılı grubu arasında örgütsel güven algısı diğerlerinden daha yüksektir.

- Çalışma yılı ile duygusal bağlılık arasındaki ilişkide p değeri 0,00 değerini almıştır. F değeri 35,08 olarak bulunmuştur. P=0,00<0,05 olduğu için anlamlı farklılık vardır. Bu anlamlı farklılık, 1-5 çalışma yılı grubunda gözlemlenmiştir. 1-5 çalışma yılı grubu arasında duygusal bağlılık algısı diğerlerinden daha yüksektir.

5.11.Hipotez Değerlendirme Sonuçları

Tablo 9'te hipotez değerlendirilmesi yapılmıştır.

Tablo.8. Hipotez Değerlendirilmesi

	Hipotezler	Sonuç
H_1	Cevaplayıcıların örgütsel güven tutumları ile örgüte karşı duygusal bağlılıkları arasında pozitif bir ilişki vardır.	**KABUL**
H_2	Cevaplayıcıların örgütsel güven tutumları cinsiyetlerine göre farklılaşmaktadır.	**KABUL**
H_3	Cevaplayıcıların örgüte karşı duygusal bağlılıkları cinsiyetlerine göre farklılaşmaktadır.	**KABUL**
H_4	Cevaplayıcıların örgütsel güven tutumları eğitim düzeylerine göre farklılaşmaktadır.	**RED**
H_5	Cevaplayıcıların örgüte karşı duygusal bağlılıkları eğitim düzeylerine göre farklılaşmaktadır.	**RED**
H_6	Cevaplayıcıların örgütsel güven tutumları yaş gruplarına göre farklılaşmaktadır.	**RED**
H_7	Cevaplayıcıların örgüte karşı duygusal bağlılıkları yaş gruplarına göre farklılaşmaktadır.	**KABUL**
H_8	Cevaplayıcıların örgütsel güven tutumları çalışma yıllarına göre farklılaşmaktadır.	**KABUL**
H_9	Cevaplayıcıların örgüte karşı duygusal bağlılıkları çalışma yıllarına göre farklılaşmaktadır.	**KABUL**
H_{10}	Cevaplayıcıların örgütsel güven tutumları pozisyonlarına göre farklılaşmaktadır.	**RED**
H_{11}	Cevaplayıcıların örgüte karşı duygusal bağlılıkları pozisyonlarına göre farklılaşmaktadır.	**RED**

6.Sonuç

Sosyal değişim kuramı çalışan ile örgüt arasındaki ilişkinin ekonomik değiş tokuş ilişkisinden daha fazla anlam taşıdığını varsayar. Sosyal değişim kapsamında çalışanlar ödüllendirileceklerini umut ederek daha fazla çaba sarf ederler. Yani çalışanlar örgüt ilişkilerinde güveni esas almaktadırlar (Köksal,2012: 132). Psikolojik sözleşme kavramı çalışan ile örgüt arasındaki yazılı olmayan beklentileri ifade eder. Bu durum ise psikolojik sözleşmeyi sosyal değişim teorisinin bir unsuru yapar (Karcıoğlu ve Türker, 2010: 122). Karcıoğlu ve Türker (2010) araştırmalarında çalışanların örgüte bağlılıklarını artırmaları için örgütlerin psikolojik sözleşmeye gereken önemi vermeleri gerektiği sonucuna varmışlardır. Psikolojik sözleşmeler çalışanların örgüte duydukları güveni ve bağlılığı artırmaktadır (Özler ve Ünver, 2012: 346). Sosyal değişim bağlamında psikolojik sözleşme örgütsel güvene etki eden önemli bir faktördür. Bu çalışmada sosyal değişim çerçevesinde örgütsel güven ve örgüte duygusal bağlılık tutumları ele alınmıştır. Bu kapsamda bir kamu üniversitesi akademik ve idari personeline anket uygulanmıştır. Anket sonucuna göre elde edilen bulgular şöyle özetlenebilir. Örgütsel güven ile örgüte duygusal bağlılık arasında iki yönlü pozitif bir ilişki vardır. Örgütsel güven artışı örgüte duygusal bağlılığı, örgüte duygusal bağlılık artışı da örgütsel güveni artırmaktadır. Kadınlara göre erkeklerin örgütsel güven ve örgüte duygusal bağlılık algıları da yüksektir. 21-25 yaş grubunda bulunan çalışanların örgüte duygusal bağlılık algısı diğer gruplara göre daha yüksek bulunmuştur. 1-5 çalışma yılı grubunda bulunan çalışanların örgütsel güven ve örgüte duygusal bağlılık algıları diğer gruplara kıyasla yüksektir. Katılımcıların etiğim durumları ve pozisyonları ile örgütsel güven ve örgüte duygusal bağlılıkları arasında bir fark bulunamamıştır. Örgütsel güven ve örgüte duygusal bağlılık konularını ele alan birçok araştırmacı (Boz ve Özkan 2017; Taşkın ve Dilek 2010; Halis, Gökgöz ve Yaşar 2007; Boylu, Pelit ve Güçer 2007) araştırma sonuçlarımızı doğrular nitelikle sonuçlara ulaşmışlardır.

Bu çalışma, bir kamu üniversitesinde hizmet veren akademik ve idari personelle sınırlandırılmış, diğer üniversiteler, örgütler ve personeller kapsam dışı bırakılmıştır. Bu sebeple, sonuçların genellenemez oluşu bu çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Ayrıca yalnızca üniversite akademik ve idari personel örneklemiyle değil, daha geniş ve farklı kesimleri temsil eden bir örneklemle sonuçların tekrar sınanması da alana katkı yapacak bir diğer öneri olabilir.

Kaynakça

Akyavuz, K. E. (2017). *"Öğretmenlerin Örgütsel Adalet ve Örgütsel Güven Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi"*, Eğitim Fakültesi Dergisi, 30 (2): 805-831.

Allen, N. J. ve Meyer J. P. (1991). *"Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment"*, Human Resourch Management Review, 1(1): 61-89.

Altuntaş, S. ve Baykal, Ü. (2010). "*Örgütsel Güven Ölçeği'nin Hemşirelikte Geçerlik-Güvenirliği"*, İstanbul Üniversitesi F. N. Hemşirelik Dergisi, 18(1): 10-18.

Asunakutlu, T. (2002). *"Örgütsel Güvenin Oluşturulmasına İlişkin Unsurlar ve Bir Değerlendirme"*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı:9, 1-13.

Ay, F. A. , Alper, A. , Bircan, H. ve Öncül, M. S. (2015). "*Örgütsel Bağlılığın İş Tatmini Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma"*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (38): 806-815.

Az, H. (2017). *"Relationship Between Organizational Commitment and Employee's Performance Evidence From Banking Sector of Lahore"*, Arabian Journal of Business and Management Review, 7 (2): 1-7.

Baş, G. ve Şentürk, C. (2011). *"İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet, Örgütsel Vatandaşlık ve Örgütsel Güven Algıları",* Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 17 (1): 29-62.

Boylu, Y. , Pelit, E. ve Güçer, E. (2007). *"Akademisyenlerin Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma"*, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 44 (511): 55-74.

Boz, M. ve Özkan, Ç. (2017). *"Örgütsel Bağlılık İle Demografik Değişkenler Arasındaki İlişki: Otel İşletmelerinde Çalışanlar Üzerinde Bir Araştırma*", Social Sciences Studies Journal, 3(6): 1044-1055.

Bozkurt, Ö. ve Yurt, İ. (2013). *"Akademisyenlerin Örgütsel Bağlılık Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma"*, Yönetim Bilimleri Dergisi, 11 (22): 121-139.

Bozlağan, R. , Doğan, M. ve Daoudov, M. (2010). *"Organizational Commitment and Case Study on The Union of Municipalties of Marmara",* Regional and Sectoral Economic Studies, 10 (2): 29-57.

Candan, H. (2014). *"Çalışanların Örgütsel Adalet ve Örgütsel Güven Algılamalarının Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Bir Kamu Kurumu Üzerinde Araştırma*", Gaziantep University Journal of Social Sciences, 13(4): 889-917.

Cankir, B. (2016). "*Psikolojik Sözleşme İhlalinin Örgüte Olan Güven Üzerindeki Etkisi*", Research Journal of Business and Management, 3 (4): 297-305.

Colquıtt, J. A. , Scott, B. A. ve Lepine, J. A. (2007). *"Trust, Trustworthiness and Trust Propensity: A Meta-Analytic Test of Their Unique Relationships with Risk Taking an Job Performance"*, Journal of Applied Psychology, 92 (4): 909-927.

Cook, J. ve Wall, T. (1980). *"New Work Attitude Measures of Trust, Organizational Commitment And Personal Need Non-Fulfilment"*. Journal of Occupational Psychology, sayı: 53, s.39-52.

Cropanzano, R. ve Mitchell, M. S. (2005). *"Social Exchange Theory: An Interdisciplinary Review",* Journal of Management, 31 (6): 874-900.

Çam, T. ve Kayaoğlu, M. (2014). *"Social Change from the Perspective of Some Prominent Contemporary Sociologists"*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7 (34): 628-635.

Çankır, B. (2016). *"Çalışanlarda Pozitif Ses Çıkartma Davranışı Nasıl Oluşur? Örgütsel Güven, Psikolojik Sözleşme İhlali, Lider-Üye Etkileşimi İle Pozitif Ses Çıkartma Davranışı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi"*, Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(2): 1-12.

Çekmecelioğlu, H. (2006). *"İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Tutumlarının İşten Ayrılma Niyeti ve Verimlilik Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi: Bir Araştırma",* "İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 8 (2): 153-168.

Çetin, M. ve Kayır, H. (2010). "*Örgütsel Bağlılık ve Halkla İlişkiler"*, Üçüncü Sektör Kooperatifçilik, 45 (1): 40-64.

Çetin, A. ve Şentürk, M. (2016). *"Bilgi Paylaşma Davranışının Planlı Davranış Teorisi ve Sosyal Değişim Teorisi Bağlamında İncelenmesi: Dermatologlar Üzerine Ampirik Bir Araştırma"*, Ege Akademik Bakış, 16 (2): 241-256.

Çıtır, I. Ö. ve Kavi, E. (2010). *"Algılanan Örgütsel Güven İle İş Güvencesi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma"*, Yönetim Bilimleri Dergisi, 8 (2): 231-245.

Çubukçu, K. ve Tarakçıoğlu, S. (2010). *"Örgütsel Güven ve Bağlılık İlişkisinin Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi Öğretmenleri Üzerinde İncelenmesi",* İşletme Araştırmaları Dergisi, 2 (4): 57-78.

Demir, C. ve Öztürk, U. C. (2011). *"Örgüt Kültürünün Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi ve Bir Uygulama"*, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26 (1): 17-41.

Demircan, N. ve Ceylan, A. (2003). *"Örgütsel Güven Kavramı: Nedenleri ve Sonuçları"*, Yönetim ve Ekonomi, 10 (2): 139-150.

Demirel, Y. (2008). *"Örgütsel Güvenin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Tekstil Sektörü Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma"*, Yönetim ve Ekonomi, 15 (2): 179-194.

Dikili, A. ve Bayraktaroğlu, S. (2013). *"Psikolojik Sözleşme İle İş Tatmini İlişkisine Yönelik Bir Araştırma"*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 8 (2): 205- 227.

Doğan, M. S. (2005). *"Sosyalleşme, Sosyal Değişme ve Siyasal Sosyalleşme"*, Sosyoloji Konferansları Dergisi, sayı: 32, s.31-40.

Doğar, N. ve Gürsoy, A. (2017). *"Kişilikle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki ve Bu İlişkide İş Tatmininin Aracılık Etkisi"*, Kara Harp Okulu Bilim Dergisi, 27 (1): 113-146.

Eşitti, B. ve Akyüz, B. (2015). "*Konaklama İşletmelerinde Mobbing - Örgütsel Güven İlişkisi: Çanakkale İlinde Bir Araştırma"*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, sayı: 34, s.1-14.

Fard, P. G. ve Karimi, F. (2015). *"The Relationship between Organizational Trust and Organizational Silence with Job Satisfaction and Organizational Commitment of the Employees of University"*, International Education Studies, 8 (11): 219-227.

Göksel, A. ve Aydıntan, B. (2012). *"Lider-Üye Etkileşimi Düzeyinin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Görgül Bir Araştırma"*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17 (2): 247-271.

Guniot, J. , Chiva, R. ve Mallen, F. (2013*).* "*Organizational Trust and Performance: Is Organizational Learning Capability a Missing Link?"*, Journal of Management & Organization*,* 19 (05): 559-582.

Gürbüz, S. , Ayhan, Ö. ve Sert, M. (2014). *"Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Türkiye'de Yapılan Araştırmalar Üzerinden Bir Meta Analizi"*, İş ve İnsan Dergisi, 1 (1): 3-19.

Halis, M., Gökgöz, G. S. ve Yaşar, Ö. (2007). *"Örgütsel Güvenin Belirleyici Faktörleri ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama"*, Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 17, s.187-205.

Hosmer, L. T. (1995). "*Trust: The Connecting Link Between Organizational Theory and Philosophical Ethics"*, The Academy of Management Review, 20 (2): 379-403.

Hoş, C. ve Oksay, A. (2015). "*Hemşirelerde Örgütsel Bağlılık İle İş Tatmini İlişkisi"*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20 (4): 1-24.

İbrahimoğlu, N. , Uğurlu, Y. Ö. ve Kızıloğlu, M. (2011). *"Örgütlerde Mentorlüğün Örgütsel Güven Algısına Etkisine İlişkin Bir Araştırma"*, *Ç.Ü.* Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20 (3): 297-318.

İşcan, Ö. F. ve Sayın, U. (2010). *"Örgütsel Adalet, İş Tatmini ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişki"*, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24 (4): 195-216.

Jiang, Y. ve Chen, W-K. (2017). *"Effects of Organizational Trust on Organizational Learning and Creativity"*, EURASIA Journal of Mathematics Science and Technology Education*,* 13 (6): 2057-2068.

Karacaoğlu, K. ve Güney, Y. S. (2010). *"Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılıklarının, Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Üzerindeki Etkisi: Nevşehir İli Örneği"*, Öneri, 9 (34): 137-153.

Karcıoğlu, F. ve Türker, E. (2010). *"Psikolojik Sözleşme İle Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Uygulama"*, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24 (2): 121-140.

Kök, S. B. ve Özcan, B. (2012). *"Örgüt Kültürünün Oluşumunda Etkili Olan Faktörler ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Bankacılık Sektöründe Bir araştırma"*, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 7 (2): 113-131.

Köksal, O. (2012). "*Sosyal Değişim Teorisi Çerçevesinde Güven ve Algılanan Aidiyet Durumunun Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Saldırgan Davranışlar Üzerine Etkisi*", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.

Nyhan, R. C. ve Marlowe, H. A. (1997). *"Development and Psychometric Properties of The Organizational Trust Inventory"*, Evaluation Review, 21(5): 614-635.

Özgen, H. M. ve Özgen, H. (2010). *"Psikolojik Sözleşme ve Boyutlarının İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyetine Etkileri: Tıbbi Satış Temsilcileri Üzerinde Bir Araştırma"*, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19 (1): 1-19.

Özler, D. E. ve Ünver, E. (2012). *"Psikolojik Sözleşmenin İş Tatmini Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma"*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17 (2): 325-351.

Paliszkiewicz, J. ve Koohang, A. (2013). *"Organizational Trust as a Foundation for Knowledge Sharing and its Influence on Organizational Performance*", Online Journal of Applied Knowledge Management, 1 (2): 116-127.

Saliu, A. Y. , Gbadeyan, R. A. ve Olujide, J. O. (2015). "Organizational Commitment and Job Satisfaction of Security Operatives in Selected Tertiary Institutions in Kwara State*"*, Asia Pacific Journal of Multidisciplinary Research, 3 (4): 43-49.

Saylı, H. ve Tüfekci, A. (2008). *"Başarılı Bir Örgütsel Değişimin Gerçekleştirilmesinde Dönüştürücü Liderliğin Rolü"*, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, sayı: 30, s.193-210.

Shaw, J. D. , Delery, J. E. ve Abdulla M. H. A. (2003). *"Organizational Commitment and Performance among Guest Workers and Citizens of an Arab Country",* Journal of Business Research, sayı: 56, s.1021–1030.

Sökmen, A. ve Bıyık, Y. (2016). *"Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Özdeşleşme, Kişi-Örgüt Uyumu ve İş Tatmini İlişkisi: Bilişim Uzmanlarına Yönelik Bir Araştırma"*, Bilişim Teknolojileri Dergisi, 9 (2): 221-227.

Şentürk, F. K. ve Tekin, Y. (2015). *"Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Destek ve İş Arkadaşı Desteğinin İşgören Performansı Üzerine Etkileri: AVM Çalışanları Örneği"*, Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 7 (2): 195-206.

Tan, H. H. ve Tan, C. S. F. (2000). *"Toward the Differentiation of Trust in Supervisor and Trust in Organization, Genetic"*, Social and General Psychology Monographs*,* 126 (2): 241-260.

Taşkın, F. ve Dilek, R. (2010). *"Örgütsel Güven ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Bir Alan Araştırması"*, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 2 (1): 37-46.

Tekin, İ. Ç. ve Çelik, A. (2017). *"Etik İklimin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Konya Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler Örneği"*, Yönetim Bilimleri Dergisi*,* 15 (29): 71-90.

Tekingündüz, S. , Aydın, M. ve Polat, H. (2014). " *Kamu Sektöründe Örgütsel Adalet, Örgütsel Güven ve İş Tatmini Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Bir Devlet Hastanesi Örneği",* Sayıştay Dergisi, sayı: 94, s.53-72.

Tokgöz, E. ve Seymen, O. A. (2013). *"Örgütsel Güven, Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişki: Bir Devlet Hastanesinde Araştırma"*, Öneri, 10 (39): 61-76.

Toprak, L. S. , Şentürk, F. K. ve Kılıç, G. (2017). *"Yöneticilerin Çatışma Yönetme Yöntemleri İle Yöneticiye Duyulan Güven Arasındaki İlişki: Afyonkarahisar'daki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma"*, İşletme Bilimi Dergisi (JOBS), 5 (2): 105-133.

Türköz, T. , Polat, M. ve Coşar, S. (2013). *"Çalışanların Örgütsel Güven ve Sinizm Algılarının Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Rolü"*, Yönetim ve Ekonomi, 20 (2): 285-302.

Tüzün, K. İ. (2007). *"Güven, Örgütsel Güven ve Örgütsel Güven Modelleri"*, Karamanoğlu Mehmetbey İ.İ.B.F. Dergisi, sayı: 13, s. 93-118.

Weıchold, K. ve Barber, B. L. (2009). *"Introduction to Social Change and Human Development"*, International Society for the Study of Behavioural Development, sayı: 1, s.1-42.

Wolowska, A. (2014). *"Determinants of Organizational Commitment"*, Human Resources Management & Ergonomics, sayı: 8, s.129-146.

Yazıcı, M. (2013). *"Toplumsal Değişim ve Sosyal Değerler"*, Turkish Studies, sayı: 8, s.1489-1501.

Yenihan, B. (2014). *"Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini Arasındaki İlişki"*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,* 4 (2): 170-178.

Yıldız, R. (2002). *"Etken ve Edilgenlik Bağlamında Sosyal Değişme ve Eğitim"*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 6, s.1-18.

Yıldız, H. , Yıldız, B. ve İyigün N. Ö. (2016). *"Psikolojik Sözleşme Algısının Sanal Kaytarma Davranışları Üzerindeki Etkisi"*, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, sayı: 47, s.147-165.

Yücel, C. ve Kalaycı, S. G. (2009). *"Örgütsel Güven ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı"*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19 (1): 113-132.

Yüceler, A. (2009). *"Örgütsel Bağlılık ve Örgüt İklimi İlişkisi: Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma"*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı: 22, s.445-458.

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 141-152
- İşletme / Araştırma -

Sağlık Çalışanlarının Tükenmişlik Sendromu Düzeyleri İle Hedonik Tüketim Davranışları Arasındaki İlişki*

Ebru ERTÜRK**
Meral ERDİRENÇELEBİ***
Şerife ŞEN****

ÖZ

21. Yüzyılda çalışma yaşamı ve özel yaşam koşullarının ağırlaşması özellikle hizmetler sektörü gibi insanlarla birebir ilişkinin yoğun olduğu sektörlerde bireylerde yoğun stresi ve beraberinde tükenmişlik sendromunu getirmektedir. Bireylerin kendilerini yoğun stres altında hissettikleri durumlarda içsel kaynaklarının çeşitli olumsuzlar sebebiyle tükenmesi şeklinde tanımlanan tükenmişlik sendromu çalışanın hem iş yaşamını hem de özel yaşamını olumsuz yönde etkilemektedir. Birey bu durumdan kurtulmak için çareyi başka alanlarda mutlu olmakta aramaktadır. Hedonik tüketim davranışı bu arayışlardan biri olarak değerlendirilebilir. Günümüzde tüketiciler ürünleri sadece gereksinimlerini karşılamak amacıyla değil zevk ve eğlence için de satın alabilmektedir. Bu bağlamda sağlık çalışanlarının tükenmişlik sendromu düzeylerinin hedonik tüketim davranışlarına etkisi araştırılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda Konya ili merkezinde faaliyet gösteren iki devlet üniversitesi hastanelerinin tüm birimlerinde görev yapan doktor ve hemşireler evren olarak belirlenmiştir. 259 veri analize tabi tutulabilmiştir. Veriler Kasım 2017-Ocak 2018 tarihleri arasında toplanmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerini belirleyebilmek için frekans analizinden faydalanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin Cronbach Alfa katsayılarına, KMO ve Bartlett's değerlerine bakılmıştır. Sonrasında açıklayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Ayrıca tükenmişlik ölçeği alt boyutlarının hedonik tüketim davranışları alt boyutlarına etkisini belirleyebilmek için çoklu doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır. Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre, bağımsız değişkenlerin (duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı) bağımlı değişkenin (rahatlamak ve sosyalleşmek için hedonik tüketim davranışı) varyansını açıklama oranı düşüktür (% 22,9). H_{1a} ve H_{1b} kabul edilmişken H_{1c} reddedilmiştir (β=-,084, p=,183 anlamsız). İkinci yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda H_{1d}, (β=,534, p<0,01), H_{1e} (β=,336, p<0,01) ve H_{1f} (β=,134, p<0,01) hipotezleri kabul edilmiştir. Yani duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı anlamlı bir etki ile fikir edinmek için yapılan hedonik tüketimi artırmaktadır. Üçüncü regresyon analizi sonucuna göre, tükenmişliğin alt boyutları olan duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarının macera için hedonik tüketim davranışı üzerinde etkisi yoktur. H_{1g}, H_{1h} ve $H_{1ı}$ reddedilmiştir. (p=,123, anlamsız). Dördüncü çoklu regresyon analizi sonucuna göre, tükenmişliğin alt boyutlarının başkalarını mutlu etmek için yapılan hedonik tüketim varyansını açıklama oranı % 42,9'dur. H_{1j} (β=,186, p<0,01), H_{1k} (β=,690 p<0,01) ve H_{1l} (β=,238 p<0,01) hipotezleri kabul edilmiştir. Beşinci yapılan çoklu regresyon analizi sonucuna göre H_{1m}, H_{1n} ve H_{1o} reddedilmiştir (p=,969, anlamsız). Yani tükenmişliğin alt boyutları olan duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarının değer elde etmek için hedonik tüketim davranışları üzerinde etkisi yoktur. Sonuç olarak tükenmişlik sendromunun duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı alt boyutlarının rahatlamak ve sosyalleşmek için, fikir edinmek için ve başkalarını mutlu etmek için yapılan hedonik tüketim davranışını pozitif yönde etkileyerek artırdığı görülmektedir. Öte yandan tükenmişlik sendromunun duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı alt boyutları, macera için ve değer elde etmek için yapılan hedonik tüketim davranışını etkilememektedir.

Anahtar Kelimeler: Tükenmişlik Sendromu, Hedonik Tüketim Davranışı, Sağlık Çalışanları

The Relationship Between Burnout Syndrome Levels and Hedonic Consumption Behavior of Healthcare Professionals

ABSTRACT

The aggravation of working life and private living conditions in the 21st century brings intense stress and burnout syndrome in individuals, especially in sectors where the one-to-one relationship with people is intense, such as the services sector. Burnout syndrome, which is defined as the depletion of internal resources due to various negative effects, affects both the work and private life of the employee negatively. The individual seeks to be happy in other areas in order to get rid of this situation. Hedonic consumption behavior can be considered as one of these searches. Nowadays, consumers can buy products not only to meet their requirements, but also for pleasure and entertainment. In this context, the relationship between levels of burnout syndrome and hedonic consumption behaviors of healthcare professionals was investigated. For the purpose of the study, doctors

* Bu çalışma daha önce 18-20 Nisan 2019 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen 27. Ulusal Yönetim Organizasyon Kongresi'nde sunulmuş olan bildirinin geliştirilmiş halidir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-5256-2203, ebruerturk@erbakan.edu.tr
*** Dr. Öğretim Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-7705-6067, merdirencelebi@erbakan.edu.tr
**** Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, orcid no: 0000-0003-0656-9014, serifesen0111@gmail.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 21.08.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 26.12.2019

and nurses working in all units of two state university hospitals operating in Konya city center were determined as universe. 259 data were analyzed. Data were collected between November 2017 and January 2018. Frequency analysis was used to determine the demographic characteristics of the participants. Cronbach's alpha coefficients, KMO and Bartlett's values of the scales used in the study were examined. Then, explanatory factor analysis and confirmatory factor analysis were applied. In addition, multiple linear regression analysis was used to determine the effect of burnout subscales on hedonic consumption behaviors. According to the results of multiple linear regression analysis, independent variables (emotional burnout, depersonalization and low personal success) explain the variance of the dependent variable (hedonic consumption behavior for relaxing and socializing) is low (22.9%). H1a and H1b were accepted while H1c was rejected (β = -, 084, p =, 183 meaningless). As a result of the second multiple regression analysis, H1d, (β =, 534, p <0.01), H1e (β =, 336, p <0.01) and H1f (β =, 134, p <0.01) hypotheses were accepted. In other words, emotional burnout, depersonalization and low personal accomplishment increase the hedonic consumption made to obtain ideas with a meaningful effect. According to the third regression analysis, emotional exhaustion, depersonalization and low personal achievement, which are the sub-dimensions of burnout, have no effect on hedonic consumption behavior for adventure. H1g, H1h and H1i were rejected. (p = 123, nonsense). According to the results of the fourth multiple regression analysis, the rate of explaining the hedonic consumption variance of the sub-dimensions of burnout to make others happy was 42.9%. H1j (β =, 186, p <0.01), H1k (β =, 690 p <0.01) and H1l (β =, 238 p <0.01) hypotheses were accepted. The fifth multiple regression analysis showed that H1m, H1n and H1o were rejected (p =, 969, meaningless). In other words, emotional exhaustion, depersonalization and low personal success, which are the sub-dimensions of burnout, have no effect on hedonic consumption behaviors in order to gain value. As a result, it is seen that emotional burnout, depersonalization and low personal success sub-dimensions of burnout syndrome positively affect the hedonic consumption behavior to relax and socialize, to get ideas and to make others happy. On the other hand, emotional burnout, depersonalization and low personal achievement sub-dimensions of burnout syndrome do not affect hedonic consumption behavior for adventure and value acquisition.

Keywords: Burnout Syndrome, Hedonic Consumption Behavior, Healthcare Professionals

1. Giriş

İş hayatının zorlu, çetin şartlarında işgörenler yoğun stres altında çalışmaktadırlar. Özellikle hizmet sektöründe yer alan mesleklerde yaşanan stres zaman içinde tükenmişliğe dönüşebilmektedir. Sektör çalışanı bireyler çeşitli yöntemlerle tükenmişlik sendromu ile mücadele etme yoluna gitmektedir. Bu yöntemlerden biri de haz almak adına yapılan ve son dönemde giderek yaygınlaşan hedonik tüketimdir.

Tüketim, günümüzde yalnızca temel ihtiyaçları gidermenin ve yaşamı devam ettirmenin ya da ekonomik kalkınma ve büyümeyi sağlamanın çok ötesinde bir role sahiptir. Tarih boyunca çeşitli şekillerde var olmuş bir olgudur (Dal, 2017; 2). Toplumun büyük bir kısmı artık ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade haz almak için tüketim davranışı içinde görülmektedir. Bu alandaki çalışmalar tüketicinin satın aldığı maldan direk ve somut bir fayda elde etmesinin yanında, psikolojik ve sosyal yönden de tatmin olduğunu göstermektedir. Tüketici davranışları üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, tüketim eyleminin genellikle faydacı ve hedonik beklentilerle yapıldığı görülmektedir (Açıkalın ve Yaşar, 2017; 570). Rekabetin artması sonucunda işletmelerin üretmiş oldukları ürünleri müşterilere cazip kılabilmek adına hazırladıkları reklamlar bu davranışta etkili olmaktadır.

Tüketicilerin alışverişlerine çoğu zaman duyguları yön vermekte ve bu deneyimden zevk almaya çalışmaktadırlar. Tüketicilerin bu davranışları hazcı ya da hedonik tüketim şeklinde açıklanmaktadır (Ünal ve Ceylan, 2008; 271).

Hedonik mal ve hizmet tüketiminden bireylerin psikolojileri olumlu etkilendiği için bu durum tükenmişlik hissinde bir azalış sağlayabilmektedir. Tükenmişlik yaşayan bireyler, hedonik tüketime meylederek, bu olumsuz duygulardan kurtulmak isteyebilmektedirler (Yetişer, 2014; 120). Bu bağlamda çalışmada tükenmişliğin yoğun yaşandığı sektörlerden biri olan sağlık çalışanlarının tükenmişlik sendromu düzeylerinin hedonik tüketim davranışları üzerinde bir etkisinin olup olmadığı sorgulanmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Tükenmişlik Sendromu

Tükenmişlik terimini ilk kez kendisi de bir sağlık çalışanı olan Freudenberger (1974); sağlık profesyonellerinde görülen halsizlik, düş kırıklığı ve işten ayrılmayla sonuçlanabilecek bir durumu tanımlamak amacıyla kullanmıştır. Sonrasında yaptığı başka bir tanımlamada, kişilerin içsel kaynaklarının başarısız olma, enerji ve güç kaybı, isteklerin karşılanamaması gibi sebeplerle tükenmesi şeklinde ifade etmiştir (Yıldırım ve İçerli, 2010; 124).

Maslach'a göre tükenmişlik, insan ilişkilerinin yoğun olduğu meslek gruplarında sıklıkla görülen duygusal tükenme ve sinizm sendromudur (Maslach ve Jackson, 1981; 99). Maslach bu kavramı; *duygusal*

tükenme, duyarsızlaşma ve *düşük kişisel başarı* şeklinde üç alt boyutta ele almıştır (Budak ve Sürgevil, 2005; 96). Duygusal tükenme; bireyin yaşadığı aşırı iş yüklenmesi ve tükenmişlik hissiyatı olarak tanımlanırken; duyarsızlaşma; bireyin hizmet ettiği kişilere değer vermeksizin duygudan yoksun biçimde davranmasını içermektedir. Kişisel başarı; ise sorunu başarıyla çözüme kavuşturma ve kendini ehliyetli bulma olarak ifade edilmektedir (Sayıl vd., 2014; 71-72).

Tükenmişlik sendromu yaşayan bireyde görülebilecek belirtiler, psikofizyolojik, psikolojik ve davranışsal belirtiler şeklindedir. *Psikofizyolojik belirtiler*; yorgunluk ve bitkinlik, enerjinin düşmesi, soğuk algınlığının kronikleşmesi, baş ağrılarının sıklaşması ve uykunun düzensizleşmesi, mide-bağırsak rahatsızlıkları, kilo kaybı, solunum güçlükleri, psikosomatik rahatsızlıklar, koroner arter rahatsızlığıdır. *Psikolojik belirtiler*; duygusal yorgunluk, sinirlilik halinin kronikleşmesi, çabuk öfkelenme, bilişsel becerilerde yetersizliğin baş göstermesi, düş kırıklığı, akıl ve ruhça gücü azalmış hissetme, kaygı bozukluğu, huzursuzluk, sabırsızlık, özgüvende azalma, kendini değersiz hissetme, eleştiriye aşırı duyarlı olma, karar vermede zorlanma, kayıtsızlık, ümitsizliktir. *Davranışsal belirtiler*; sık hata yapma, bir şeyleri sürekli erteleme ya da sürüncemede bırakma hali, işe geç gelme ya da türlü bahanelerle işe gelmeme, işten ayrılma niyeti, performansın düşmesi, iş-aile yaşam dengesinde problemler yaşama, iş kazası ve yaralanmaların artması, iş gereği iletişim halindeki kişilerle sorunlar yaşama, işe karşı ciddiyetsiz bir tutum içine girme, mesai saatleri içinde iş dışında başka şeylerle uğraşma şeklinde sıralanabilir (Kaçmaz, 2005; 30).

2.2. Hedonik Tüketim Davranışı

Sanayi devrimi sonrasında tüketim toplumu oluşmaya başlamıştır. Bu oluşumun nedenlerinden biri, kadınların iş hayatında yer almalarıdır. Bu süreç modaya ayak uydurma çabası ile birlikte hızlanmıştır. Toplum bireylerinin tüketim geleneğini ve biçimlerini yönlendiren tüketim kültürüdür. Hedonik tüketim davranışını tetikleyen tüketim kültürü ise tüketim toplumunun kültürüdür (Kırcı, 2014; 91).

Haz, felsefi terimi olarak; bir şeyden duyusal veya manevi sevinç duyma", genel anlamıyla "hoşa giden, duygulanma, hoşlanma, zevk"; ruh biliminde ise; "sürdürülmesi istenen ılımlı ve doygunluk veren coşku" şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2017).

Hedonizme göre, haz kavramı kesinlikle iyi bir mana taşımaktadır, insani faaliyetler haz sağlayacak şekilde planlanmalıdır ve insan sürekli bir biçimde haz veren eyleme yönelik davranış göstermelidir. Bu bağlamda hedonizm; "insanoğlu elemden kaçar hazza koşar" yaklaşımının hayata yansımasıdır (Fettahlıoğlu vd., 2014; 307). Başka bir deyişle, "insanların kendilerine haz ve mutluluk veren konuları benimsemesi ve rahatsızlık veren konulardan da kaçınmasını içeren bir motivasyon yaklaşım biçimidir" (Güney, 2004). Bireylerin zevk almaya yönelik geliştirdikleri davranış biçimi beraberinde hedonik tüketim kavramını gündeme getirmiştir (Fettahlıoğlu vd., 2014; 312). Faydacı tüketim anlayışının ötesinde (tüketicilerin satın alma kararlarında rasyonel davranmaları) zevk almak için alışveriş yapabilmektedirler. Bu noktada hedonik tüketim faydacı tüketimin karşısında yer almaktadır (Kırcı, 2014; 94). Hatta ihtiyaçları karşılamak için satın alma yerini haz almak için tüketime bırakmaktadır.

Hedonik tüketim; sembolik ve kompulsif tüketim boyutlarından oluşmaktadır: Sembolik tüketimde; yaşanan tüketim tecrübesinin sunduğu heyecan, fantezi ve çoklu duygusal örüntülerden bahsedilirken; kompulsif tüketimde, tüketimin aşırı ve sık sık yapılması hususu söz konusudur (Arslan, 2016; 114). Hazzın çoğalması ilkesine göre hareket eder. Hedonist kişilerde sabır ve ertelenmiş tatmin yerini çabuk ve hızlıca tatmin olma isteğine bırakmaktadır. Dolayısıyla hedonik tüketim, haz elde edilen, duygusal ve anlık alışverişi ifade etmektedir (Kırcı, 2014, 89). Hedonik tüketiciler, bir mal veya hizmeti tüketmekten haz almayı bir yaşam felsefesi haline getiren bireylerdir (Özdemir ve Yaman, 2007; 83).

Arnold ve Reynolds (2003) ise hedonik tüketimi altı alt boyutta toplamıştır. Bunlar; *sosyalleşmek için alışveriş*, *rahatlamak için alışveriş, fikir edinmek için alışveriş, macera için alışveriş*, *başkalarını mutlu etmek için alışveriş ve değer elde etmek için alışveriş*tir (Arnold ve Reynolds, 2003; 80). İlk boyut olan "*sosyalleşmek için alışveriş*" alışveriş sırasında arkadaşlarla ve aile üyeleri ile birlikte alışveriş yapmaktan dolayı alınan keyfi ifade etmektedir. İkinci boyut olan "*rahatlamak için alışveriş*"; stres azaltma ve mutlu olmak için, olumsuz bir havayı hafifletmek için alışveriş etme ve kendine özel bir muamele gösterme anlamı taşıyan alışverişi içeren sevindirici alışveriş kategorisidir. Trendi takip etmek ve yeni modalara ayak uydurmak; yeni ürünleri ve yenilikleri görmek için alışveriş anlamına gelen "*fikir edinmek için alışveriş*" kategorisi üçüncü boyuttur.

Dördüncü boyut olan "*macera için alışveriş*" macera yaşama ve başka bir dünyada olma arzusu ile yapılan alışveriş anlamına gelmektedir. Hedonik tüketimin bir diğer boyutu, alışveriş yapan kişilerin başkaları için alışveriş yapmaktan haz duymaları şeklinde kendini gösteren "*başkalarını mutlu etmek için alışveriş*" ya da "rol alışveriş" eğilimidir. İndirimler arayan ve pazarlık avı anlamına gelen "*değer elde etmek için alışveriş*" pazarlık avı ve indirimleri ya da düşük fiyatları takip ederek bundan alınan haz şeklinde ifade edilmektedir. (Arnold ve Reynolds, 2003; 80-81).

3. Araştırma Yöntemi

3.1. Araştırmanın Amacı, Hipotezleri ve Örneklemi

Bu araştırmanın amacı, sağlık çalışanlarının tükenmişlik sendromu düzeylerinin hedonik tüketim davranışları üzerindeki etkisinin ortaya konulmasıdır.

Bu amaç doğrultusunda geliştirilmiş olunan hipotezler şöyledir:

H_1:Sağlık çalışanlarının tükenmişlik sendromu düzeyleri hedonik tüketim davranışlarını arttırmaktadır.

H_{1a}:Sağlık çalışanlarının duygusal tükenmişlikleri rahatlamak ve sosyalleşmek için yapılan hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.

H_{1b}:Sağlık çalışanlarının duyarsızlaşmaları rahatlamak ve sosyalleşmek için yapılan hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.

H_{1c}:Sağlık çalışanlarının düşük kişisel başarıları rahatlamak ve sosyalleşmek için yapılan hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.

H_{1d}:Sağlık çalışanlarının duygusal tükenmişlikleri fikir edinmek için yapılan hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.

H_{1e}:Sağlık çalışanlarının duyarsızlaşmaları fikir edinmek için yapılan hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.

H_{1f}:Sağlık çalışanlarının düşük kişisel başarıları fikir edinmek için yapılan hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.

H_{1g}:Sağlık çalışanlarının duygusal tükenmişlikleri macera için yapılan hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.

H_{1h}:Sağlık çalışanlarının duyarsızlaşmaları macera için yapılan hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.

$H_{1ı}$:Sağlık çalışanlarının düşük kişisel başarıları macera için yapılan hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.

H_{1j}:Sağlık çalışanlarının duygusal tükenmişlikleri başkalarını mutlu etmek için yapılan hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.

H_{1k}:Sağlık çalışanlarının duyarsızlaşmaları başkalarını mutlu etmek için yapılan hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.

H_{1l}:Sağlık çalışanlarının düşük kişisel başarıları başkalarını mutlu etmek için yapılan hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.

H_{1m}:Sağlık çalışanlarının duygusal tükenmişlikleri değer elde etmek için yapılan hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.

H_{1n}:Sağlık çalışanlarının duyarsızlaşmaları değer elde etmek için yapılan hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.

H_{1o}:Sağlık çalışanlarının düşük kişisel başarıları değer elde etmek için yapılan hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda Konya ili merkezinde faaliyet gösteren iki devlet üniversitesi hastanelerinin tüm birimlerinde görev yapan sağlık çalışanları (öğretim üyesi doktor, araş. gör, hemşire) evren olarak belirlenmiştir. Bu sağlık çalışanlarının seçilmesinde esas unsur gelir düzeyleri olmuştur. İki hastanenin 2017 yılında toplamda 2157 doktor ve hemşire (1249+908) sağlık çalışanı bulunmaktadır. Ancak bazı personele birim dışı görevlendirme, doğum izni vb. sağlık izni, muayene ve ameliyat sürecinde görevde olmaları vb. gerekçe ile ulaşılamamıştır. Toplamda 260 anket doldurulmuş ancak 1 anket eksik doldurulduğundan analize alınmamıştır. Bu nedenle örneklemi 259 sağlık çalışanı oluşturmuştur. Veriler Kasım 2017-Ocak 2018 tarihleri arasında toplanmıştır.

3.2. Veri Toplama Araçları ve Veri Analizinde Kullanılan İstatistik Teknikleri

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden anket metodu seçilmiştir. Bu araştırmada kullanılan anket üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının demografik bilgilerine yönelik ifadeler yer almaktadır. İkinci bölümde katılımcıların tükenmişlik sendromu düzeyini ortaya koymaya yönelik olarak, *duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı* alt boyutlarından oluşan; Maslach ile Jackson (1981) tarafından geliştirilmiş ve Ergin (1992) tarafınca Türkçeye çevrilmiş olan 22 ifadenin yer aldığı ölçek kullanılmıştır. Üçüncü bölümde ise katılımcıların hedonik tüketim davranışlarını belirlemeye yönelik olarak, Arnold ve Reynolds (2003) çalışmasından Aliçavuşoğlu ve Boyraz (2017) tarafından Türkçeye uyarlanmış 23 ifadenin yer aldığı ölçek kullanılmıştır. Ölçek, *sosyalleşmek için yapılan, rahatlamak için yapılan, fikir edinmek için yapılan, macera için yapılan, başkalarını mutlu etmek için yapılan* ve *değer elde etmek için yapılan hedonik tüketim* alt boyutlarından oluşmaktadır. Her iki ölçekte 5'li Likert tipli ölçektir.

Katılımcıların demografik özelliklerini belirleyebilmek için frekans analizinden faydalanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliklerini görmek amacıyla Cronbach Alfa katsayılarına bakılmıştır. Her iki ölçeğin KMO değeri, Bartlett's değerlerine bakılmış, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Ayrıca ölçekler arası etkiyi belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizinden yararlanılmıştır.

4. Bulgular

4.1. Demografik Bulgular

Tablo 1. de yer alan 259 sağlık çalışanının demografik bilgileri; en çok, 26-35 yaş aralığında (%48,3), kadın (%67,6), evli (%56), çocuk sahibi olmayan (%56,4), lisans mezunu (32,8), 6-10 yıl mesleki tecrübesi bulunan, hemşire unvanına sahip (%59,5) ve 3001-4000 TL geliri bulunan (%29) kişiler olduğu görülmüştür.

Tablo 1. Demografik Özelliklere İlişkin Frekans Dağılımı

Tanımlayıcı Özellikler		Frekans	Yüzde	Tanımlayıcı Özellikler		Frekans	Yüzde
Yaş	17-25	41	15,9	**Cinsiyet**	Kadın	175	67,6
	26-35	125	48,3		Erkek	84	32,4
	36-45	49	18,9	**Meslek**	Öğr. Üyesi Dr	65	25,1
	46-55	38	14,6		Hemşire	154	59,5
	56-65	6	2,3		Araş. Gör.	40	15,4
Medeni Durum	Bekâr	114	44,0	**Eğitim Durumu**	Lise	34	13,1
	Evli	145	56,0		Ön Lisans	35	13,5
Çocuk Sayısı	Yok	146	56,4		Lisans	85	32,8
	1	43	16,6		Yüksek Lisans	32	12,3
	2	49	18,9		Doktora	73	28,3
	3	18	6,9	**Gelir**	2001-3000 TL	25	9,6
	4-+	3	1,2		3001-4000 TL	75	29,0
Mesleki Tecrübe	1-5	78	30,1		4001-5000 TL	31	12,0
	6-10	119	45,9		5001-6000 TL	58	22,4
	11-15	26	10,0		6001-7000 TL	25	9,6
	16-20	24	9,3		7001-+	45	17,4
	21-+	12	4,6	**Toplam**		**259**	**100,00**
Toplam		**259**	**100,00**				

4.2. Veri Toplama Aracının Güvenirlik ve Geçerliği

Ölçeklerin güvenirliği (içsel tutarlılığı) için Cronbach Alfa katsayılarına bakılmış ve bu değerin 0,70≤ olmasına dikkat edilmiştir (Durmuş vd., 2013; 89). Cronbach Alfa değerleri her iki ölçeğin de güvenilir olduklarını göstermiştir (bkz. Tablo 2). Açıklayıcı faktör analizi öncesinde ölçeklerin KMO ve Barlett's değerlerine bakılarak ölçeklerin analize uygunluğuna karar verilmiştir.

Tablo 2. Ölçeklerin Güvenirlik Katsayıları

Ölçekler	Başlangıç İfade Sayısı	Cronbach Alfa Katsayısı	KMO Değeri	Bartlett's Değeri	Son İfade Sayısı	Cronbach Alfa Katsayısı	KMO Değeri	Bartlett's Değeri
Tükenmişlik Sendromu	22	,705	,822	1813,685	16	,765	,830	1575,789
Hedonik Tüketim Dav.	23	,932	,909	3851,896	22	,933	,909	3851,896

4.3. Açıklayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizleri

Araştırmada kullanılan ölçekler (tükenmişlik sendromu ve hedonik tüketim davranışları) için açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sırasında; faktörlerin 1 veya 1'den büyük özdeğere sahip olmaları, faktör yüklerinin 0,50'den büyük olmaları ve faktör sayısının toplam varyansın 2/3'ünü açıklamasına (Büyüköztürk, 2011; 125) dikkat edilmiştir. Yapılan açıklayıcı faktör analizi sonuçları şunlardır:

1-Tükenmişlik sendromu ölçeği üç alt boyuttan oluşmaktadır (α=0,765, toplam açıklanan varyans %64,86 ve KMO=0,830). Birinci alt boyut duygusal tükenme(α=0,796, açıklanan varyans=%24,67), ikinci alt boyut duyarsızlaşma (α=0,796, açıklanan varyans=%23,01) üçüncü alt boyut ise düşük kişisel başarı (α=0,704, açıklanan varyans=%17,18) adını almıştır. Ölçekte yer alan 5.-9.-12.-18.-19.-20. maddeler gereken değerleri taşımadıklarından ölçekten çıkartılmıştır.

2-Hedonik tüketim davranışları ölçeği beş alt boyuttan oluşmaktadır (α=0,933, toplam açıklanan varyans %69,38 ve KMO=0,909). Birinci alt boyut sosyalleşmek ve rahatlamak için (α=0,907, açıklanan varyans=%16,76), ikinci alt boyut fikir edinmek için (α=0,856, açıklanan varyans=%15,66), üçüncü alt boyut macera için (α=0,856, açıklanan varyans=%13,03), dördüncü alt boyut başkalarını mutlu etmek için (α=0,811, açıklanan varyans=%12,14) ve son alt boyut olan beşinci alt boyut değer elde etmek için (α=0,766, açıklanan varyans=%11,79) adını almışlardır. Ölçekte yer alan 16. madde gereken değeri taşımadığından ölçekten çıkartılmıştır.

Araştırma modelinde kullanılan ölçeklerin faktör yapılarını doğrulamak amacıyla doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde uyum iyiliği sonuçları, faktör yük değeri ve t değeri dikkate alınması gereken hususlardır (Seçer, 2013; 151). Bu doğrultuda yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 3 ve Tablo 4'te yer almıştır.

Tablo 3. Ölçeklerin Uyum Ölçüleri

Uyum İndeksleri	Tükenmişlik Sendromu Ölçeği	Hedonik Tüketim Davranışları Ölçeği
χ^2/df	2,04	1,98
RMSEA	0,05 (kabul edilebilir uyum)	0,04 (mükemmel uyum)
NFI	0,96 (mükemmel uyum)	0,98 (mükemmel uyum)
CFI	0,97 (mükemmel uyum)	0,98 (mükemmel uyum)
GFI	0,89 (kabul edilebilir uyum)	0,92 (mükemmel uyum)
AGFI	0,87 (kabul edilebilir uyum)	0,91 (mükemmel uyum)
IFI	0,96 (mükemmel uyum)	0,98 (mükemmel uyum)
RFI	0,96 (mükemmel uyum)	0,97 (mükemmel uyum)

(Kaynak: Seçer, 2013; 152).

Yapılan modifikasyon işlemleri sonucunda, (bkz. Tablo 3) araştırmada kullanılan her iki ölçeğin tüm boyutları için düzeltilmiş ki kare (χ^2 /df), NFI, CFI, IFI ve RFI değerleri mükemmel; diğer indeksler olan RMSEA, GFI ve AGFI değerlerinin ise kabul edilebilir uyum sınırları içerisinde olduğu görülmüştür.

Tablo 4. Ölçeklerin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Tükenmişlik Sendromu Ölçeği			
Alt Boyutlar	**Madde**	**Std. Reg. Ağırlığı**	**t değeri**
Faktör 1: Duygusal Tükenme	T2	0,805	18,93
	T1	0,759	14,31
	T3	0,751	19,70
	T8	0,687	12,89
	T14	0,586	13,25
	T13	0,549	11,57
Faktör 2: Duyarsızlaşma	T10	0,742	13,69
	T11	0,724	13,17
	T22	0,702	14,73
	T15	0,673	12,61
	T6	0,634	14,95
	T16	0,600	11,18
Faktör 3: Düşük Kişisel Başarı	T7	0,780	16,74
	T4	0,730	16,13
	T17	0,645	14,75
	T21	0,594	13,96
Hedonik Tüketim Davranışları Ölçeği			
Faktör 1: Rahatlamak ve Sosyalleşmek İçin	H20	0,795	15,66
	H19	0,759	19,14
	H17	0,727	14,45
	H18	0,685	17,35
	H21	0,562	14,42
	H22	0,524	12,17
	H23	0,500	12,26
Faktör 2: Fikir Edinmek İçin	H14	0,851	14,21
	H13	0,829	14,57
	H15	0,676	14,12
Faktör 3: Macera İçin	H2	0,829	16,11
	H1	0,800	16,03
	H3	0,735	14,89
	H4	0,598	13,65
Faktör 4: Başkalarını Mutlu Etmek İçin	H10	0,830	12,56
	H11	0,810	12,48
	H12	0,630	11,36
	H9	0,620	11,02
Faktör 5: Değer Elde Etmek İçin	H8	0,725	15,18
	H6	0,720	14,57
	H5	0,660	13,54
	H7	0,650	13,21

$p < 0,01$

Araştırmada kullanılan her iki ölçeğinde (faktör yükü>0,50; t değeri >1,96) istatistiksel olarak anlamlı ve geçerli olduğu görülmüştür (bkz. Tablo 4).

4.4. Regresyon Analizi

Araştırma kapsamındaki hipotezlerin testi için uygulanan çoklu regresyon analizi sonuçları Tablo 5, Tablo 6, Tablo 7, Tablo 8 ve Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 5. Tükenmişlik Alt Boyutlarının Rahatlamak ve Sosyalleşmek İçin Hedonik Tüketim Üzerindeki Etkisini Gösteren Regresyon Analizi Sonuçları

		B	Std. Hata	Beta	t	p
1	Sabit	3,473	,433		8,014	,000
	Duygusal Tükenme	,215	,109	,220	5,298	,000
	Duyarsızlaşma	,172	,083	,169	1,862	,001
	Düşük Kişisel Başarı	-,053	,083	-,084	-1,334	**,183**
R^2= ,229 F=3,754 p=0,000						

Bağımlı değişken: Rahatlamak ve soyalleşmek için
Bağımsız değişken: Duygusal tükenme, Duyarsızlaşma, Düşük kişisel başarı

Tablo 5'te görüldüğü üzere model anlamlıdır (F=3,754, p=0,000). Ancak bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenin varyansını açıklama oranı düşüktür (% 22,9). Modeldeki bağımsız değişkenlerden, duygusal tükenmişlik (β=,220, p<0,01) ve duyarsızlaşma (β=,169, p<0,01) anlamlı ve düşük bir etki ile rahatlamak ve sosyalleşmek için hedonik tüketim davranışını artırmaktadır. Düşük kişisel başarı (β=-,084, p=anlamsız) ise rahatlamak ve sosyalleşmek için hedonik tüketim davranışını etkilememektedir. H_{1a} ve H_{1b} kabul edilmişken H_{1c} reddedilmiştir.

Tablo 6. Tükenmişlik Alt Boyutlarının Fikir Edinmek İçin Hedonik Tüketim Üzerindeki Etkisini Gösteren Regresyon Analizi Sonuçları

		B	Std. Hata	Beta	t	p
1	Sabit	,759	,229		3,318	,001
	Duygusal Tükenme	,504	,041	,534	12,209	,001
	Duyarsızlaşma	,336	,044	,336	7,628	,000
	Düşük Kişisel Başarı	,145	,044	,134	3,305	,001
R^2= ,595 F=124,872 p=0,000						

Bağımlı değişken: Fikir edinmek için
Bağımsız değişken: Duygusal tükenme, Duyarsızlaşma, Düşük kişisel başarı

Tablo 6'da görüldüğü üzere model anlamlıdır (F=124,872, p=0,000). Bağımsız değişkenler olan tükenmişliğin alt boyutlarının fikir edinmek için yapılan hedonik tüketim varyansını açıklama oranı % 59,5'tir. Modeldeki bağımsız değişkenlerden, duygusal tükenmişlik (β=,534, p<0,01), duyarsızlaşma (β=,336, p<0,01) ve düşük kişisel başarı (β=,134, p<0,01) anlamlı bir etki ile fikir edinmek için yapılan hedonik tüketimi artırmaktadır. H_{1d}, H_{1e} ve H_{1f} hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 7. Tükenmişlik Alt Boyutlarının Macera İçin Hedonik Tüketim Üzerindeki Etkisini Gösteren Regresyon Analizi Sonuçları

		B	Std. Hata	Beta	t	p
1	Sabit	2,233	,446		5,004	,000
	Duygusal Tükenme	,027	,081	,022	,329	,742
	Duyarsızlaşma	-,057	,086	-,046	-,667	,505
	Düşük Kişisel Başarı	,188	,086	,138	2,202	,029
R^2= ,022 F=1,942 **p=,123**						

Bağımlı değişken: Macera için
Bağımsız değişken: Duygusal tükenme, Duyarsızlaşma, Düşük kişisel başarı

Tablo 7'de görüldüğü üzere model anlamsızdır (p=,123). H_{1g}, H_{1h} ve $H_{1ı}$ reddedilmiştir. Yani tükenmişliğin alt boyutları olan duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarının macera için hedonik tüketim davranışları üzerinde etkisi yoktur.

Tablo 8. Tükenmişlik Alt Boyutlarının Başkalarını Mutlu Etmek İçin Hedonik Tüketim Üzerindeki Etkisini Gösteren Regresyon Analizi Sonuçları

		B	Std. Hata	Beta	t	p
1	Sabit	1,248	,203		6,157	,000
	Duygusal Tükenme	,189	,037	,186	2,434	,001
	Duyarsızlaşma	,514	,039	,690	13,179	,000
	Düşük Kişisel Başarı	,192	,039	,238	4,945	,000
R^2= ,429 F=63,848 p=0,000						

Bağımlı değişken: Başkalarını mutlu etmek için
Bağımsız değişken: Duygusal tükenme, Duyarsızlaşma, Düşük kişisel başarı

Tablo 8'de görüldüğü üzere model anlamlıdır (F=63,848, p=0,000). Bağımsız değişkenler olan tükenmişliğin alt boyutlarının başkalarını mutlu etmek için yapılan hedonik tüketim varyansını açıklama oranı % 42,9'dur. Modeldeki bağımsız değişkenlerden duygusal tükenmişlik (β=,186, p<0,01), duyarsızlaşma (β=,690 p<0,01) ve düşük kişisel başarı (β=,238 p<0,01) anlamlı bir etki ile başkalarını mutlu etmek için yapılan hedonik tüketim davranışını artırmaktadır. H_{1j}, H_{1k} ve H_{1l} hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 9. Tükenmişlik Alt Boyutlarının Değer Elde Etmek İçin Hedonik Tüketim Üzerindeki Etkisini Gösteren Regresyon Analizi Sonuçları

		B	Std. Hata	Beta	t	p
1	Sabit	2,866	,407		7,036	,000
	Duygusal Tükenme	,034	,074	,032	,462	**,645**
	Duyarsızlaşma	-,007	,078	-,006	-,086	**,932**
	Düşük Kişisel Başarı	-,010	,078	-,008	-,122	**,903**
R^2= ,001 F=,084 **p=0,969**						

Bağımlı değişken: Değer elde etmek için
Bağımsız değişken: Duygusal tükenme, Duyarsızlaşma, Düşük kişisel başarı

Tablo 9'da görüldüğü üzere model anlamsızdır (p=,969). H_{1m}, H_{1n} ve H_{1o} reddedilmiştir. Yani tükenmişliğin alt boyutları olan duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarının değer elde etmek için hedonik tüketim davranışları üzerinde etkisi yoktur.

Tablo 10. Yapılan Regresyon Analizleri Sonuçlarına Göre Araştırma Hipotezlerinin Değerlendirilme Özeti

Araştırma Hipotezleri	Regresyon Analizi Sonuçları
H_1: Sağlık çalışanlarının tükenmişlik sendromu düzeyleri hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.	**Kısmi Kabul**
H_{1a}: Sağlık çalışanlarının duygusal tükenmişlikleri rahatlamak ve sosyalleşmek için hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.	**Kabul**
H_{1b}: Sağlık çalışanlarının duyarsızlaşmaları rahatlamak ve sosyalleşmek için hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.	**Kabul**
H_{1c}: Sağlık çalışanlarının düşük kişisel başarıları rahatlamak ve sosyalleşmek için hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.	**Red**
H_{1d}: Sağlık çalışanlarının duygusal tükenmişlikleri fikir edinmek için hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.	**Kabul**
H_{1e}: Sağlık çalışanlarının duyarsızlaşmaları fikir edinmek için hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.	**Kabul**
H_{1f}: Sağlık çalışanlarının düşük kişisel başarıları fikir edinmek için hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.	**Kabul**
H_{1g}: Sağlık çalışanlarının duygusal tükenmişlikleri macera için hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.	***Red***
H_{1h}: Sağlık çalışanlarının duyarsızlaşmaları macera için hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.	***Red***
H_{1i}: Sağlık çalışanlarının düşük kişisel başarıları macera için hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.	***Red***
H_{1j}: Sağlık çalışanlarının duygusal tükenmişlikleri başkalarını mutlu etmek için hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.	**Kabul**

H_{1k}: Sağlık çalışanlarının duyarsızlaşmaları başkalarını mutlu etmek için hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.	**Kabul**
H_{1l}: Sağlık çalışanlarının düşük kişisel başarıları başkalarını mutlu etmek için hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.	**Kabul**
H_{1m}: Sağlık çalışanlarının duygusal tükenmişlikleri değer elde etmek için hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.	***Red***
H_{1n}:Sağlık çalışanlarının duyarsızlaşmaları değer elde etmek için hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.	***Red***
H_{1o}:Sağlık çalışanlarının düşük kişisel başarıları değer elde etmek için hedonik tüketim davranışlarını artırmaktadır.	***Red***

5. Sonuç ve Öneriler

Hedonik tüketim davranışlarının yaygın olduğu toplumlarda birey kendisini tükettiği ürünlerle ifade etme çabasına girmektedir. Toplumda kabul görmeyi hedonik tüketime bağlamaktadırlar. Özellikle de reklam, dizi, film, arkadaş grupları, telefon uygulamaları vb. hedonik tüketime özendirmektedirler. Öte yandan insan ilişkilerinin yoğun olduğu sektörlerde özellikle sağlık, eğitim, bankacılık, turizm ve güvenlik gibi alanlarda çalışanlar yoğun stres altında bulundukları için tükenmişlik sendromuna daha çok rastlanmaktadır. Kişiler stresteki "Genel Uyum Sendromu'nda" olduğu gibi tükenmişlikle çeşitli yöntemlerle mücadele yoluna gitmektedir. Tükenmişliği engellemeye yönelik çabalar genellikle bireysel seviyede gerçekleşmektedir (Günüşen ve Üstün, 2010; 41). Bu nedenledir ki mücadele yöntemlerinin kimi bilinçli kimi ise bilinçsiz olarak gerçekleşebilmektedir. Yoğun stres ve yüksek kaygı düzeyi sağlık çalışanlarını keyif veren, kişiyi gerginlik, sıkıntı ve elemden uzak tutan faaliyetlere yönlendirmektedir. Dinlenme, egzersiz, teknolojiden uzak kalma, düzenli uyku, sağlıklı beslenme, keyif verici hobi ve aktivitelerle meşgul olma, sosyalleşme, gönüllü yardımlarla ilgilenme vb. gibi faaliyetler bireyi rahatlatarak tükenmişlik hissini azaltabilmektedir. Hedonik tüketim de bu anlamda bireyin hayatında var olan, son dönemde adını sıkça duyuran önemli aktivitelerden biridir. Birey; haz elde etme düşüncesi, fiziksel aktivite, eğlence, ucuza mal ya da hizmet satın alma arzusu, duyusal uyarılar, sıkıntıyı giderme gibi nedenlerle hedonik tüketim gerçekleştirebilmektedir.

Bu bağlamda sağlık çalışanlarının tükenmişlik sendromu düzeylerinin hedonik tüketim davranışları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda Konya ili merkezinde faaliyet gösteren iki kamu hastanesinin tüm birimlerinde görev yapan doktor ve hemşireler evren olarak belirlenmiş ve 259 veri analize tabi tutulabilmiştir. Katılımcıların demografik özelliklerini belirleyebilmek için frekans analizinden faydalanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin Cronbach Alfa katsayılarına (tükenmişlik ölçeği ,765; hedonik tüketim davranışı ,830), KMO (tükenmişlik ölçeği ,830; hedonik tüketim davranışı ,909) ve Bartlett's değerlerine (tükenmişlik ölçeği 1575,789; hedonik tüketim davranışı 3851,896). Sonrasında açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır (tükenmişlik sendromu ölçeği üç alt boyut, toplam açıklanan varyans oranı %64,86; hedonik tüketim davranışları ölçeği beş alt boyut, toplam açıklanan varyans oranı %69,38). Doğrulayıcı faktör analizi ile açıklayıcı faktör analizi ile bulunan boyutların doğruluğu test edilmiştir. Ayrıca ölçekler arası ilişkileri belirlemek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır. Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre, bağımsız değişkenlerin (duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı) bağımlı değişkenin (rahatlamak ve sosyalleşmek için hedonik tüketim davranışı) varyansını açıklama oranı düşüktür (% 22,9). Modeldeki bağımsız değişkenlerden, duygusal tükenmişlik (β=,220, $p<0,01$) ve duyarsızlaşma (β=,169, $p<0,01$) anlamlı ve düşük bir etki ile rahatlamak ve sosyalleşmek için hedonik tüketim davranışını artırmaktadır. H_{1a} ve H_{1b} kabul edilmişken H_{1c} reddedilmiştir (β=-,084, p=,183 anlamsız). İkinci yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda bağımsız değişkenler duygusal tükenmişlik (β=,534, $p<0,01$), duyarsızlaşma (β=,336, $p<0,01$) ve düşük kişisel başarı (β=,134, $p<0,01$) anlamlı bir etki ile fikir edinmek için yapılan hedonik tüketim davranışını artırdığı ve yapılan hedonik tüketim varyansını açıklama oranının % 59,5 olduğu görülmüştür. Yani H_{1d}, H_{1e} ve H_{1f} hipotezleri kabul edilmiştir. Üçüncü regresyon analizi sonucuna göre, tükenmişliğin alt boyutları olan duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarının macera için hedonik tüketim davranışı üzerinde etkisi yoktur (p=,123, anlamsız). Bu sonuca göre H_{1g}, H_{1h} ve $H_{1ı}$ reddedilmiştir. Dördüncü çoklu regresyon analizi sonucuna göre, tükenmişliğin alt boyutlarının başkalarını mutlu etmek için yapılan hedonik tüketim varyansını açıklama oranı % 42,9'dur. Modeldeki bağımsız

değişkenlerden duygusal tükenmişlik (β=,186, p<0,01), duyarsızlaşma (β=,690 p<0,01) ve düşük kişisel başarı (β=,238 p<0,01) anlamlı bir etki ile başkalarını mutlu etmek için yapılan hedonik tüketim davranışını artırmaktadır. H_{1j}, H_{1k} ve H_{1l} hipotezleri kabul edilmiştir. Beşinci yapılan çoklu regresyon analizi sonucuna göre H_{1m}, H_{1n} ve H_{1o} reddedilmiştir (p=,969, anlamsız). Yani tükenmişliğin alt boyutları olan duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarının değer elde etmek için hedonik tüketim davranışları üzerinde etkisi yoktur. Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda, **H_{1a}, H_{1b}, H_{1d}, H_{1e}, H_{1f}, H_{1j}, H_{1k} H_{1l}**, hipotezleri kabul edilmiştir. **H_{1c},H_{1g}, H_{1h}, H_{1i}, H_{1m}, H_{1n}, H_{1o}** hipotezlerinde p değeri anlamsız çıktığı için reddedilmiştir. Yani tükenmişlik sendromunun duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı alt boyutlarının rahatlamak ve sosyalleşmek için, fikir edinmek için ve başkalarını mutlu etmek için yapılan alışverişi etkileyerek artırdığı görülmektedir. Öte yandan tükenmişlik sendromunun duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı alt boyutları macera için ve değer elde etmek için yapılan alışverişi etkilememektedir. Literatürde konu ile ilgili çok sınırlı çalışmaya rastlanmaktadır (Yetişer, 2014; Torun ve İpcioğlu, 2015). Bu anlamda araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışan bireylerin tükenmişlik nedenleri kişisel, örgütsel ve çevresel özelliklerden kaynaklanabilmektedir. Sağlık çalışanları, iş yerinde karşılaşılan sorunlar, yoğun çalışma temposu, uzun ve yorucu nöbetler, uykusuzluk, hasta ve yakınlarından görülen ya da görülmesi muhtemel şiddet kaygısı, uzun çalışma süresi nedeniyle iş-aile yaşam dengesini kurmada zorluk yaşama, performans kaygısı, rol çatışması vb. örgüt kaynaklı sebeplerle tükenmişlik sendromu yaşayabilmektedirler. Bu nedenle sağlık çalışanları tükenmişliğe karşı kendilerini koruma yöntemlerinden biri olarak hedonik tüketim davranışı sergileyebilmektedirler. Yani yaşanılan kızgınlık, kırgınlık, üzüntü vb. duygular satın alma dürtüsünü tetiklemekte ve ihtiyaç için satın alma önceliğini yitirmektedir. Bireyler Arnold ve Reynolds (2003)'ın belirttiği gibi sosyalleşmek için, rahatlamak için, fikir edinmek için, macera için, başkalarını mutlu etmek için ve değer elde etmek için alışverişe yönelebilirler. Bu yöneliş kısa süreli olarak bireyi rahatlatsa da tükenmişlik sorununun kökenine inilip çözülmelidir. Aksi takdirde kaçış yolu olarak seçilen hedonik tüketim davranışının kişiyi maddi ve manevi yönde zora sokabileceği unutulmamalıdır. Bu süreçte birey işinden kopmakta, işle ve örgütle olan bağı zayıflamakta işten ve çalışma arkadaşlarından izolasyon yaşanmakta, birey duyarsızlaşmakta, insanları ve olayları tolere edebilme gücü zayıflamakta, kurumdaki performansı ve ilişkileri bu süreçten zarar görmektedir. Bu nedenle bireyi kısa süreli çözümlere yönelten bu kaçışlardan ziyade daha etkili ve kalıcı çözümlerin birey ve örgüt bazında oluşturulması ve uygulanması daha sağlıklı olacaktır. Bu çalışmanın sonuçları sağlık çalışanlarının tükenmişlik sendromu düzeylerinin hedonik tüketim davranışlarını artırdığı yönündedir. Ancak bu artışın sürekli olup olmadığı sorgulanmalıdır. Bireylerin yaşamını son derece olumsuz etkileyen tükenmişlik sendromuna ilişkin olarak kalıcı çözümler bağlamında birey- örgüt- sosyal çevre üçlü sacayağının birlikte devreye girmesi; bu anlamda tükenmişlikle ilgili kişisel farkındalığın artması, bireyin durumunun farkında olması ve bilinçli bir mücadeleye girmesi, iş arkadaşları, aile ve arkadaş desteği (sosyal destek), hoşgörülü, adaletli, esnek ve katılımcı bir yönetim anlayışı, yasal düzenlemeler ve özlük haklarının iyileştirilmesi önerilebilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus bu tüketim davranışlarının sınırlarıdır. Gelecek çalışmalarda araştırma farklı hizmet sektörlerinde yapılarak karşılaştırma yapılabilir. Ayrıca üretim sektöründe de uygulama yapılarak hizmet sektörüyle karşılaştırma yapılabilir.

Kaynakça

Açıkalın, S. ve Yaşar, M. (2017). *"Hedonik ve Faydacı Tüketim Bağlamında Tüketici Davranışlarının İncelenmesi: Gençlerin Hedonik Tüketim Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma"*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10 (48): 570-585.

Aliçavuşoğlu, Ç. ve Boyraz, E. (2017). *"Hedonik alışveriş ölçeklerinin Türk tüketicilerine uyarlanması",* Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi, ICPESS, Saraybosna, Bosna-Hersek, 19-22 Mayıs.

Arnould, M. J. ve Reynolds, K. E. (2003). *"Hedonic Shopping Motivations*", Journal of Retailing, 79 (2): 77-95.

Arslan, B. (2016). Satın Alma Ortamının Hedonik Alışverişe Etkisi, Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Kapsamında Stratejik Araştırmalar Güncel Konular, Tartışmalar ve Uygulamalar, ed. Nezihe Tüfekçi (ss.101-124). Almanya: Lambert Academic Publishing.

Budak, G. ve Sürgevil, O. (2005). "*Tükenmişlik ve Tükenmişliği Etkileyen Örgütsel Faktörlerin Analizine İlişkin Akademik Personel Üzerinde Bir Uygulama",* Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi, 20(2): 95-108.

Büyüköztürk, Şener. Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı, 15. Baskı, Ankara, Pegem Akademi, 2011.

Dal, N. E. (2017). "*Tüketim Toplumu ve Tüketim Toplumuna Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir Tartışma*", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (19): 1-21.

Durmuş, Beril, Yurtkoru, E. Serra ve Çinko, Murat. Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi, 5. Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2013.

Ergin, C. (1992). *"Doktor ve hemşirelerde tükenmişlik ve maslach tükenmişlik ölçeğinin uyarlanması",* VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları, Hacettepe Üniversitesi, VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Düzenleme Kurulu ve Türk Psikologlar Derneği, Ankara, Turkey, 22-25 Eylül.

Fettahlıoğlu, H.S., Yıldız, A. ve Birin, C. (2014). "*Hedonik Tüketim Davranışları: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi ve Adıyaman Üniversitesi Öğrencilerinin Hedonik Alışveriş Davranışlarında Demografik Faktörlerin Etkisinin Karşılaştırmalı Olarak Analizi"*, The Journal of Academic Social Science Studies, sayı: 27, s. 307-331.

Güney, Salih. Açıklamalı Yönetim-Organizasyon ve Örgütsel Davranış Terimler Sözlüğü, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2004.

Günüşen, N. P. ve Üstün, B. (2010). *"Türkiye'de İkinci Basamak Sağlık Hizmetlerinde Çalışan Hemşire ve Hekimlerde Tükenmişlik: Literatür İncelemesi"*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi, 3 (1): 40-51.

Kaçmaz, N. (2005). *"Tükenmişlik (Burnout) Sendromu",* İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi, 68 (1): 29-32.

Kırcı, H. (2014) *"Hedonik Tüketim Davranışları ve Toplumsal Etkileri"*, Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, 10 (1): 80-100.

Maslach, C. ve Jackson, S. .E. (1981). "*The Measurement of Experienced Burnout*", Journal of Occupational Behavior, sayı: 2, s. 99-113.

Özdemir, Ş. ve Yaman, F.(2007) "*Hedonik Alışverişin Cinsiyete Göre Farklılaşması Üzerine Bir Araştırma"*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 2 (2): 81-91.

Sayıl, I., Haran, S., Ölmez, Ş. ve Devrimci Özgüven, H. (2014). *"Ankara Üniversitesi Hastanelerinde Çalışan Doktor ve Hemşirelerin Tükenmişlik Düzeyleri"*, Kriz Dergisi, 5 (2): 71-77.

Seçer, İsmail. SPSS ve LISREL ile Pratik Veri Analizi, Analiz ve Raporlaştırma*,* Ankara, Anı Yayıncılık, 2013.

TDK (2017). haz, Türk Dil Kurumu, [Online] Mevcut: <http://www.tdk.gov.tr>, [Erişim tarihi: 02.08.2017].

Torun, T. ve İpcioğlu, İ. (2015). *"Examining the Impact of Burnout Syndrome and Demographics on Impulsive Buying Behavior (IBB) in Working Places"*, Advances in Economics and Business 3 (7): 279-286, doi: 10.13189/aeb.2015.030704

Ünal, S. ve Ceylan, C. (2008). *"Tüketicileri Hedonik Alışverişe Yönelten Nedenler: İstanbul ve Erzurum İllerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma",* Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 22 (2): 265-283.

Yetişer, B. (2014). "*Tükenmişlik Sendromunun Hedonist Tüketime Etkisinde Duygusal Düzenleme Teorisi'nin Rolü"*, Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, sayı: 14, s. 107-123.

Yıldırım, H. M. ve İçerli, L. (2010). *"Tükenmişlik Sendromu: Maslach ve Kopenhag Tükenmişlik Ölçeklerinin Karşılaştırmalı Analizi",* Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 2 (1): 123-131.

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 153-162
- Tarih / Araştırma -

İslam Öncesi Orta Asya Tarihi Coğrafyasında Bedahşan Bölgesi ve Türk Tarihindeki Yeri

Zahide AY*

ÖZ

Orta Asya'nın güney kesimlerinin (10.yüzyıldan itibaren İslamlaşmasıyla birlikte Türkleşmesinin de önünü açacak olan ve kaynaklarda *Türkistan* olarak adlandırılacak olan kesimlerinin) Türklerle ilgili tarihini, önce Türgişler (8.yüzyıl), sonra da Karahanlılarla (9. yüzyıl ve sonrası) birlikte işliyoruz. Kronolojik olarak onlardan önce gelen süreci ise İç Asya, (özellikle Moğolistan ve Çin'in kuzeyi) üzerinden inceliyoruz. Oysa 8. yüzyılda Moğolistan'daki Uygurların Göktürkleri devirirken, bazı kavimler göçlerine sebep olmaları sonucu Orta Asya'da Türgişlerin ortaya çıkmasına benzer bir süreç, Türgişlerden yaklaşık üç yüzyıl öncesinde, Orta Asya'nın güney topraklarında ortaya çıkan Akhun/Eftalitlerin de başına gelmişti. Aynı şekilde İslam öncesi Türk-İran ilişkileri, hep Sogdlar ve Sogdların Göktürkler ve Uygurlar üzerindeki kültürel etkileri üzerinden, İç Asya merkezli bir konu olarak incelene gelmiştir. Oysa konunun bir de daha güneydeki Eftalitlerin merkezi Bedahşan bölgesiyle de ilgisi vardır. İlk defa Orta Çağ İslam kaynaklarında *Bedahşan* olarak geçen kelimenin İlk Çağ'daki söylenişini bilemiyoruz. Onun okunuşuna en yakın kelime Hsüan-tsang'da *Po-tuo-chuang-na* şeklinde geçer. *Toharistan*'ın bir parçası olduğunu biliyorsak da, *Bedahşan* ve *Toharistan* tam olarak neresidir muallaktır. Batı İran dünyasını Perslerin egemenlik sahası olarak düşünürsek, buraların da doğu İran dünyası olduğunu söyleyebiliriz. İran dünyasının Orta Asya'da yer alan kesimlerinin batısını ve batısındaki adlandırmaları, *Transoxiana*, *Sogdiana*, *Baktria*, *Gandara* gibi, takip edebiliyoruz. Doğusu için ise top yekün Toharistan tabiri kullanılıyor görünmektedir. *Fergana*, *Bedahşan* ve *Doğu Türkistan*'da yer alan yerleşimleri içeren Toharistan'ın bir parçası olan Bedahşan bölgesinin Türk halkları tarihiyle ilgisi ise Akhun/Eftalitlerle başlar. Bedahşan, aynı zamanda, Karluklarla ilgili soru işaretlerinin de araştırılması gereken yerdir. Yabguluktan öteye geçememeleri, bir de Pamir-Hindikuş arası dağlık bir bölge ve etrafında konuşlanmalarından dolayı, Karluklar hakkında bilgimiz çok azdır. Ayrıca günümüzde Dağ Taciklerinin yaşadığı Bedahşan bölgesinde, 17. yüzyıldan itibaren Kırgızların da varlığına tanık olmaktayız. Bu makale, Orta Asya'nın Hind dünyasına sınır güney bölgesi Bedahşan'da, "İslam öncesi Türk izleri neydi?" sorusuna cevap aramaktadır.

Anahtar kelimeler: Bedahşan, Toharistan, Akhun, Eftalit, Karluk, Kalaç (Halaç).

Badakhshan Region in the Pre-Islamic Historical Geography of Central Asia and Its Place in Turkish History

ABSTRACT

In Turkish history, the southern parts of Central Asia (those that would go on to become first Islamized and then Turkicized from the 10th century onward, and that are referred to as *Turkistan* in literature) are always dealt with in the context of the Turgesh (7th–8th centuries) and then the Kara-Khanids (9th century onward). The chronological timeline preceding this, however, tends to be studied in the context of Inner Asia (particularly Mongolia and northern China). However, just as the Uyghurs in Mongolia caused a migration of tribes after overthrowing the Göktürks in the 7th century, leading thus to the emergence of the Turgesh, the White Huns/Hephtalites emerged out of the southern part of Central Asia around three centuries before the Turgesh underwent a similar process. In a similar vein, pre-Islamic Turkish-Iranian relations are always addressed in the context of the Sogdians and their cultural influence on the Göktürks and Uyghurs, being treated as an Inner Asia-centered issue. However, this issue also takes in the Badakhshan region to the south, as the land of the Hephtalites. The word *Badakhshan* made its first appearance in medieval Islamic sources, and although we do not know about the pronunciation of the word in antiquity, the word *Po-tuo-chuang-na – as* the word with the closest pronunciation – appears in Xuanzang's writings. We know it was part of Tokharistan, but the exact location of *Badakhshan,* like the boundaries of *Tokharistan,* remain unclear. If we think of the Western Iranian world as being dominated by Persians, it would be fair to refer to this region as the Eastern Iranian world. We know about the western sections of those parts of the Iranian world that were located in Central Asia, including their names: Transoxiana, Sogdiana, Bactria, Gandara, etc. The word Tokharistan, however, seems to be used to describe the entire eastern section, covering Farghana, Badakhshan and other settlements to the west of Eastern Turkistan. The relationship between the Badakhshan region, which is part of Tokharistan, and the history of the Turkic peoples starts with the White Huns/Hephtalites, and this is the region where one would start looking to find answers to questions about the Karluks. Our knowledge of the Karluks is very limited, having been organized as a yabghu state that settled in and around a mountainous region between Pamir and Hindu Kush. This article seeks to answer the following question: What traces of the pre-Islamic Turkic peoples can be found in Badakhshan, as the southern reach of Central Asia, bordering the Indian world?

Keywords: Badakhshan, Tokharistan, Akhun, Heptalith/*Ephthalith*, Karluk(Qarlugh), Khalach

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-4978-4462; ayzahide@yahoo.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 01.09.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 12.10.2019

1. Giriş

Orta Asya Türk-İran tarihi çalışmaları genellikle, İslam öncesi dönemde Sogdlarla ve İslami dönemde de Mavearünnehir'de Timuriler ve Şeybanilerle bir arada yaşayan Taciklerle ilişkilerle sınırlı kalmıştır. Oysa Eftalitlerin sonrasında Karlukların hâkim olduğu Dağ Taciklerinin bölgesi olan *Bedahşan* tarih boyunca Keşmir üzerinden Hind dünyasına açılan kapı olması dolayısıyla önemlidir.

İlk Çağ kaynaklarında hiç geçmeyen Bedahşan adı, Orta Çağ İslam kaynaklarından biri olan Taberi'nin ünlü tarihinde yer almaz. Ancak Taberi'de Bedahşan adı geçmese de *Toharistan*'a varmak üzere Belh'ten yana yola çıkıldığı, Talikan şehrine kadar gelindiği anlatılır (et-Taberi, 2007; 248-249; Barthold, 1987; 554) ki, Talikan, bugünkü Afgan Bedahşan'ının batı sınırındadır, merkezi Tahar (Tohar)'dır. Bedahşan adı, daha sonraki İslam kaynaklarında ise, bir bölge adından ziyade bir vilayet adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu İslam kaynaklarında buralar için verilen bölge adı ise *Kâfiristan*'dır. Anlaşılan, bölge İslamlaştıkça Kâfiristan adı Bedahşan adına evrilmiştir. İlk Çağ kaynaklarından yola çıkarsak, Bedahşan'ın, Fergana ve Doğu Türkistan'ın batı kesimleri ile birlikte, Toharistan'ı oluşturan parçalardan biri olduğu sonucuna varabiliriz. Dolayısıyla buralar tam olarak, Asya Hunları ve Göktürkler zamanında, *Yü-e-çiler* olarak geçen Toharların yaşadığı bölgelere denk gelmektedir. Göktürk-Sasani egemenliğinin arasında kalan bu topraklar, sırasıyla Akhun/Eftalitlerin, sonrasında Türgiş ve Karlukların egemenlik sahası olmuştur. 10. yüzyıl İslam kaynakları ise, bugün Bedahşan'a denk gelen bölgelerin Karluk yabgusunun idaresinde olduğunu söyler.

Orta Asya'nın Türkleşmesinde hakim görüş, Türklerin İslam'a geçmesiyle birlikte yaşanan sürecin daha etkili olduğu üzerinedir. Akhunlar, Avrupa Hunları, Bulgarlar, Karluklar, Peçenekler gibi, İslam öncesi göçler içerisinde değerlendirilen Türk tarihinin bilinen halkları, bugün varlıklarını sürdüremezken; Oğuzlar, Kıpçaklar, Uygurlar gibi, İslam dünyasının bir parçası olan Türk boyları İslamlaşmaları sayesinde Türklüklerini de korumuşlardır. 5-6. yüzyıllarda merkezi Bedahşan'da bulunan Eftalit hanedanını kuran Akhunlar ve sonrasında bu bölgede karşımıza çıkan Karluklar, bölgedeki varlıklarını sürdürememiş olsalar da, onların Bedahşan'daki izlerini sürebilmek kısmen de olsa mümkün olabilmektedir.

2. Bedahşan Tarihi Coğrafyası

Bedahşan, günümüzde coğrafi olarak Tacikistan, Afganistan, Pakistan ve Çin sınırları içerisindeki birbirine komşu dağlık alanları içeren bölgenin adıdır. Orta Asya'nın yer şekillerini gözümüzün önüne getirdiğimizde dağlık Bedahşan bölgesinde yer alan Pamir Sıradağları ve onun kolları olan kuzeydeki Tanrı Dağları ve Karanlık Dağları'n, Orta Asya'yı iki bölgeye ayırdığını görmekteyiz. Fiziki açıdan yapılan bu ayrım, aslında siyasi açıdan da Orta Asya'yı, Bedahşan arada kalmak üzere *Doğu Türkistan* ve *Batı Türkistan* olarak ikiye bölmektedir. Dağlık Bedahşan, Pamirler'in güneyindeki bir başka kolu olan Hindikuşlar aracılığıyla da Orta Asya'yı Hind dünyasından ayırmaktadır.

İslam öncesi dönemler açısından baktığımızda *Bedahşan*, Sogdların yaşadığı bölge olan ve bugünkü Özbekistan'ın orta ve güney kesimlerine denk gelen Sogdiana'nın doğu sınırları ile günümüz doğu Türkistan'ın batı sınırları arasında kalan, iki yerleşik ve düzlük bölgeyi birbirinden ayıran dağlık bölgedir. Güneydoğudan da Keşmir üzerinden Hindistan'a açılan kapıdır. Aynı şeklide kuzeyden de Fergana vadisine açılır. Bu durumda Bedahşan için, tarihi Toharistan'ın dağlık kesimleri olduğu söylenebilir.

Bölgenin adı, kaynaklarda ilk geçtiği hâliyle Toharistan'dır. Anlaşıldığı kadarıyla Bedahşan dışında, *Fergana bölgesi* ile *Doğu Türkistan*'ın güney kesimleri de Toharistan'a dahildi. Bu durumda *Transoxiana* (İslami dönemdeki adıyla *Maveraünnehir*) ve Transoxiana içinde yer alan *Sogdiana*, Toharistan'ın bir parçası sayılmamıştır. Şöyle bir çerçeve çizilebilir. Oxus (İslami dönemdeki adıyla Amu Derya), antik İran dünyasını, Perslerin kontrol ettiği *İran* ve İskit boylarının kontrol ettiği *Turan* şeklinde iki bölgeye ayırmaktadır. Bu durumda, Yunan dünyasının da bildiği, Pers/İran dünyasının kuzeydoğu ucundaki *Horasan* olarak bildiğimiz bölge, Pers idaresinde kalan yerlerdi. Horasan'ın doğusunda yer alan ve İskit/Turan dünyasının doğu toprakları kabul edebileceğimiz bölgeler ise Toharistan'dı. Gerçekten de, bugün Afganistan'da yer alan Amu Derya kenarındaki doğuya doğru sırasıyla Belh, Mezar-ı Şerif ve Kunduz'dan hemen sonra yer alan *Tahar* şehri, Afganistan'ın Bedahşan eyaletinin başladığı yerdir. Bu durumda tarihi Bedahşan -dolayısıyla Toharistan-, Tahar'dan itibaren başlamaktadır.

Toharistan adı kaynaklarda ilk olarak *Tu-ho-lu* şeklinde Hsüan-tsang tarafından kullanılmıştır. (N. Togan, 1964; 38-39) Hsüan-tsang, 628-645 yılları arasında Toharistan topraklarını dolaşmış, Belh'e kadar gelmiştir.

Hsüan-tsang'dan bir asır sonra buralardan geçen Huei-ch'ao da bölge hakkında bilgi verir. (Iskandarov, 1995; 70-71) Çin kaynaklarında geçen Toharistan'ın bu bölgeleri, günümüzde Bedahşan olarak bilinen bölgelerdir.

Çin kaynaklarından sonra, İslam coğrafyacıları, bu bölgelerden bahsederler*. 10.-11. yüzyıl İslam kaynakları bölgede yaşayan halklardan *Kâfiri* olarak bahseder. Bunun nedeni, Maveraünnehir topraklarının aksine, bu dağlık bölgelerin halkının henüz İslam'a geçmemiş olmasıdır. Dolayısıyla *Kâfiristan* adı, Müslüman coğrafyacıların verdiği bir ad gibi görülmektedir. Saha araştırmalarımızdan, yerli halkın, kendi yaşadıkları bölgeyi çoğunlukla *Kuhistan* ("dağlık ülke" anlamında) olarak adlandırdıklarını gördük**. Bu noktada Kâfiristan'ın, nasıl Bedahşan diye anılmaya başladığı sorusu karşımıza çıkmaktadır.

Görülüyor ki Hsüan-tsang'da *Po-tuo-chuang-na*, Hue-i Ch'ao'da *P'u-chih-shou*, Tangşu'da (Tang tarihi) *Pa-t'o-şan* (Barthold, 1987; 552) olarak geçen kelime, Orta Çağ Arap kaynaklarında *Bedahşan*, *Bedahşanat* olarak geçmektedir. İskenderov'un Arap kaynaklarından edindiği izlenime göre, Orta Çağ'da bu bölgede –büyük ihtimalle bugünkü Afgan Bedahşanı'nın başkenti Faizabad'da– Bedahşan adlı bir şehir bulunmaktaydı. (Iskandarov, 1995; 64) Eğer İskenderov, Bedahşan şehrinin konumu hakkında haklıysa, 17. yüzyılda bölgeye emir olarak gönderilen Özbek Prensi Yarbek tarafından temelleri atılan Faizabad şehri, bölge için merkez konumunda olan eski Bedahşan şehrinin olduğu yerde kurulmuş olabilir. Buradan hareketle, eski Bedahşan şehrinin, bölgenin merkezi olduğunu, Faizabad şehrinin kurulmasından sonra da tüm bölgeye adını verdiğini varsayabiliriz. Chavannes'e göre de Faizabad, eski Bedahşan şehrinin doğusunda yer almaktadır. (Chavannes'ten aktaran Ekrem, 2003; 189) Dolayısıyla Kâfiristan adının resmi olarak gerçekte hiç var olmadığını, buna karşılık Bedahşan, Faizabad gibi adların ise resmi vilayet adları olarak kaynaklarda geçtiğini söyleyebiliriz.

Alan araştırmalarımızda da gözlemlediğimiz gibi, bölgenin bugünkü sakinleri kendilerini *Aryan* olarak nitelendirmektedirler. Aryanların, güney Rusya bozkırlarından daha güneye, Çin'in *Gansu* eyaletine, oradan da batıya, Doğu Türkistan'a göç eden *Toharlar*, (Çin kaynaklarındaki adlarıyla *Yü-e-çiler*) oldukları tezi bu varsayımın ikinci aşamasıdır. Süreç içerisinde Hunların baskısıyla Doğu Türkistan'dan da *Bedahşan* üzerinden Orta Asya'ya göç ettikleri kabul edilmektedir.

Bölge halkının etnik kökeni 19. yüzyıl Batı kaynaklarında genel olarak *Dağ Tacikleri* şeklindedir. Barthold'a göre *Tacik*, başlangıçta *Arap*, daha sonralarıysa *Türk*'ün karşıtı olan *İranlı* anlamında bir halk adıdır. (Barthold, 2010; 182) Bobrinskoy tarafından ise Bedahşan halkı, "Türkistan'da farklı bir İran lehçesiyle konuşmakta olup kendilerini Türk-Moğol kökenli saymayan dağlık kabileler" olarak tarif edilmektedir. (Bobrinskoy, 1902; 1) Bunlar doğu İran dil ailesine ait farklı Tacik lehçeleri konuşmaktadırlar. İslam'ın Arap akınlarıyla birlikte Orta Asya içlerine doğru genişlemesi sırasında, Pers bölgesinden yapılan göçler neticesinde Farsileşen Sogdiana ve Baktria'nın aksine, Bedahşan halkı, Farsileşmenin bir parçası olmamıştır. Böylelikle, Batı İran dil ailesinin temsilcisi olan Pers (Samani) sarayında konuşulan Darice, bölgenin doğu İran halkları için yabancı bir dil olarak kalmıştır***.

---

* 9. ve 10. yüzyıllarda birçok İslam coğrafyacısı da Bedahşan hakkında bilgiler vermiştir. Yakubi, *Kitab el-Buldan*'da, Pamir şehirlerinden Bedahşan ve Cerm'i, Belh'e ait toprakların en doğusu olarak ve Tibet'e doğru uzanan şehirler olarak kaydetmiştir. (Yakubi, 2002; 69) Istahri, *Mesâlik ve Memâlik* adlı eserinde, bölgede granat ve lazurit yatakları olduğunu bildirmektedir. (Istahri, 1967; 279) *Hudud el-Âlem*'in yazarı da Bedahşan'ın, tacirlerin uğrak yeri olduğunu, gümüş, altın, lâl taşı ve laciverd taşı madenleri bulunduğunu belirtmektedir. (*Hudud al-Alem*, 2008; 67) İbn Havkal, *Kitabu Sûret el-arz* adlı eserinde, Maveraünnehir'i, Oğuz Türkleri ve Karlukların hududu olarak gösterirken, güney sınırını da "Huttal'ın arkasındaki Şıkniyye (Şikinan, -Şugnan-) Türklerine ve Hind hududundan Fergana'nın arkasındaki Türk hududuna doğru uzanır" diye anlatır ve Huttal'a komşu ülkeler olarak "Vahan" ve "Şikniyye"yi sayar. (İbn Havkal, 2001; 221) Makdisi de *Ahsen et-Tekâsim*'de, Wakhan ve Bedahşan'ı tasvir etmektedir. Vahan'la ilgili olarak "yukarı kısımları Türklerin yurtlarıyla sınırdır" demektedir. (el-Makdisi, 1967; 303) Hindistan hakkında kitap yazan Biruni de Bedahşan'da çıkan taşları ve nerede çıktıklarını anlatır. (Biruni'den aktaran Iskandarov, 1995; 44) Ayrıca 13. yüzyılda Marco Polo'nun bu bölgeden geçtiğini biliyoruz. Nitekim eserinde "Bedahşan" hakkında geniş bilgi vermektedir. (Bkz. Bergreen, 2009) Bunlara ek olarak, 16. yüzyılda yazan Muhammed Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidi* ve Zahireddin Muhammed Babur, *Babürname* adlı eserlerinde bölge hakkında bilgi vermektedir. (Bkz. Duğlat, 2006; Babur, 2006.)

** Bedahşan İsmaililerinin en önemli yerel metinlerinden olan *Çerağname*'de ve *Guherriz*'de, bölgenin adı *Kuhistan* olarak geçmektedir. Yine 1898'de Bobriskoy tarafından bölgeye yapılan araştırma gezisi sırasında, yerel halkın kendi bölgelerinden *Kuhistan* olarak bahsettiklerini anlıyoruz. (Bkz. Bobrinskoy, 1902; 14).

*** Günümüzde de, çoğunluğu İsmaili olan bölge halkı, ibadetlerini Farsça yapmalarına rağmen, Farsça sadece ibadeti yöneten Halife tarafından bilinmekte, halk bu Farsça'yı anlamamaktadır.

Bölgede karşımıza çıkan halklar, *Pamiriler* (*Şugniler*), *Wakhiler*, *Kalaşiler*, *Hunzailer* ve bölgenin bilinen en eski halkı olan *Bruşeskiler*dir. Bunlardan günümüzde Pakistan sınırları içerisindeki *Hunza* bölgesi içerisinde yer alan Hunzailer ve Bruşeskiler, dil ailesi olarak Tacik dilli olmamalarından dolayı, *Kalaşiler* ise hâlâ pagan kalmış olmalarından dolayı, Dağ Tacikleri arasında sayılmazlar. *Pamiriler*, adından da anlaşılacağı üzere, bölgenin Pamirler'de yer alan halklarıdır. Wahiler ve Kalaşiler ise, bölgenin Hindikuşlar'da yer alan halklarıdır. Bize göre aralarındaki fark, etnik aidiyetten ziyade dinsel aidiyet farkındandır ki, Wakhiler İslam'a geçmişken, Kalaşiler hâlâ pagandırlar. Günümüz Pakistan'ında yer alan ve Kâfiristan olarak adlandırılan, *Çitral* şehir sınırları içindeki hiç Müslüman olmamış bölgeler olan *Borogil*, *Bumberet* gibi az sayıdaki birkaç kırsal yerleşim alanını kapsayan bölgenin halkı hâlâ pagandır. Bölgenin Afganistan tarafında kalan yerleri 20. yüzyıl başından itibaren, halkının artık İslam'a geçmesinden dolayı *Nuristan* olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Bu durum bize, Orta Çağ İslam kaynaklarında Kâfiristan olarak geçen bölgenin adının, halkının zamanla İslam'a geçmesiyle birlikte Bedahşan'a evrildiğini düşündürmektedir. (Istahri, 1967; 279; Mesudi, 2004; 32; *Hudud al-Alem*, 2008; 77; Ay, 2013; 43) Bölgenin Karakurum Sıradağları'nda yer alan halkları ise Hunzai ve Bruşeskilerdir. Keşmir'e komşu Hunza bölgesinin halkları toplu olarak *Hunzakut* olarak adlandırılırlar. Bunlardan Bruşeskiler, dilsel aidiyetleri bakımından, ne Ural-Altaylı ne de Hint-Avrupalıdır. Bu haliyle bölgenin en eski yerlileri olarak kabul edilirler. (Dani, 1998; 223; Frye, 2009: 32)

Bedahşan halkının, Antik Çağ'a ait hâlâ koruduğu en önemli hatıra, Büyük İskender'in hatırasıdır. Bruşeskiler ve Hunzailer hariç, bölgenin geri kalan Pamiri, Wakhi, Kalaşi halkları kendilerini Büyük İskender'in bakiyelerinden saymaktadırlar. (Wood, 1971; 155, 244; Duğlat, 2006; 271; Barthold, 2010; 177; Ay, 2013; 31-32). Bugünkü Doğu Türkistan'da Taklamakan çölündeki Loulan'de yapılan arkeolojik kazılarda, M.Ö. 5. yüzyıl ile M.Ö. 1. yüzyıl aralığına tarihlenen veriler elde edilmiş; bölgede, sarışın, iri göz boşluğu olan ve Avrupai çene yapısına sahip, antropolojik ölçümlere göre Kafkasya tipli olduğu tespit edilen mumyalar bulunmuştur. Kaynaklarda Yüeçi/Tohar olarak geçen bu halkın bakiyeleri, günümüzde Bedahşan'ın (Pamir ve Hindikuş bölgelerinin) Dağlı Tacikleri arasında aranmalıdır. (Yong ve Binghua, 1996: 204-206) Bedahşan bölgesinde gözlenen bir diğer Antik çağlardan kalma etki de, Eftalitlerle ilgilidir. Bu etki bir yönüyle de, Orta Asya'nın güneyine olan ilk Türk göçleri meselesidir.

3. Eftalitlerin Bedahşan Coğrafyasındaki Etkileri

Eftalitlerin ortaya çıkışı, Çin'in kuzeyindeki göçebe boyların yeniden birbirlerini iten bir göç hareketi başlatmalarıyla doğrudan alakalıdır. Önceleri bütün göçebeler nasıl *Aryanlar*, sonra *Sakalar*/*İskitler* olarak adlandırılmışlarsa, şimdi de *Hunlar* olarak adlandırılmaktaydı. Bunların Sogdiana ve Oxus civarına inenlerine *Akhunlar* denilmektedir. Elimizdeki dağınık ipuçları Akhunların, *Ruan-Ruanlar*'ın (diğer adıyla *Avarlar*) bir kanadı olduğunu göstermektedir. Akhunlar, 5. yüzyılın ortalarında Sasani devletinin doğu sınırlarını rahatsız etmeye başlamışlardır. En azından bir kısmının 3. yüzyılda Han Çin'i ve Hsien-pilerle savaşlarda yerinden olan Hun topluluklarından türediğini tahmin edebildiğimiz bu topluluklar, 5. yüzyıla gelindiğinde, ilerlemeleri boyunca şüphesiz İrani kökenli göçebe ve yerleşik diğer unsurları da kendi boy birlikleri içine almış olmalıdırlar. (Golden, 2002; 65-66; Ay, 2013; 34-35)

Bu arada Akhunların ortaya çıkmalarından önce bölgede 4. yüzyılda Bizans kaynaklarının *Kidara Hunları* dediği bir başka Hun topluluğu daha karşımıza çıkmaktadır. *Kidara* adlı bir liderin yönetiminde ortaya çıkmış bir göçebe topluluktur. Kidara'nın, Kuşanların halefi mi yoksa karma bir Kuşan-Hun topluluğunu yöneten yerel bir hanedanın kurucusu mu olduğu net değildir. (Golden, 2002: 64) Cunnigham, onların Sasani devleti sınırlarındaki Toharlardan olduğu tezini ileri sürmektedir (Cunigham 1962; 111)

Kidara Hunları dışında bir de 4. yüzyılın sonlarında *War-Hunlar* denilen yerel göçer gruplar bölgeye gelmiştir. *War* kelimesi, *a-war* olabilir. Kuşkusuz bölgede Altayca konuşan unsurları arttıran bu topluluklar muhtemelen Ruan-ruan (Avar) kabilelerinin veya sonradan Eftalit yönetici boylarının çekirdeğini oluşturacak unsurlardır. (Golden, 2002; 64)

Bu bilgilerin ışığında şöyle denilebilir ki bütün bu topluluklar, Sasanilerin sınırlarındaki Hun ve İrani göçerler, 5. yüzyılın ortalarında Eftal/Heptal hanedanının idaresine girmişlerdir. Dolayısıyla Eftalitler, Golden'in da belirttiği gibi, ayrı bir etnik kabile topluluğu olarak değil, Eftal hanedanının ve Hun boylarının yönetiminde bir araya getirilmiş, Altaylı, İranlı ve belki başka diğer unsurların da dahil olduğu,

göçer ve yarı göçer halkların bir konfederasyonu olarak görülmelidir. (Golden, 2002: 65-66) 6. yüzyıl başlarında güçlerinin doruğundayken, bugünkü Afganistan'ın kuzeydoğusu olan üslerinden (tam olarak Bedahşan'dan), Sogdiana ve Orta Asya'nın çoğunu kontrol etmişlerdir. 520'lerde Eftalit boylarının Keşmir önlerine kadar sokulduklarını görüyoruz. (Czedledy, 1988; 37) Hakimiyetleri kısa sürede Toharistan olarak adlandırabileceğimiz kuzeybatı Hindistan ve Doğu Türkistan'a kadar genişlemiştir. Ancak 557'de, Batı Göktürk-Sasani ittifakı sonucu Afganistan'daki hakimiyetini kaybeden Eftalitler, bir süre sonra Hindistan'da da yıkılmaya yüz tutacaklardır. 7. yüzyılın başlarında, Hindu racalar tarafından tamamen ortadan kaldırılmışlardır. (Cöhce, 2002; 818)

Modern araştırmacılara göre şehir kültürüne de alışkın Akhunlar, göçebe geleneklerini sürdürmüşlerdir. 520'lerde bölgeye gelen Çinli hacı Song Yun, Eftalitlerin zenginliğinden ve gösterişli yaşam tarzlarından bahsederken, şehirlerde yaşadıklarını, ancak hükümetlerinin merkezinin hareketli kamplar olduğunu, evlerinin keçeden yapıldığını, su ve otlak peşinde yer değiştirdiklerini, yazın serin, kışın ılık yerlere göç ettiklerini anlatır. (Grousset, 1993; 84; Roux 2001; 126) Aynı şekilde Hsüan-tsang da, *Si-ma-ta-luo* (bugünkü Kökçe Nehri'nin güneyi ve *Keşm* ile *Faizabad* arasındaki yerlerin, ki bu yerler günümüzde tam olarak Afganistan Bedahşan'ının olduğu yerlerdir) Heftal bölgesi olduğunu ve halkının, Göktürklerle komşu olmaları nedeniyle zaman içinde Göktürklerin örf adetlerinden etkilendiklerini, keçe çadırda yaşadıklarını ve konar-göçer bir yaşam sürdürdüklerini dile getirmektedir. (Ekrem, 2003; 188-189)

Yukarda belirttiğimiz gibi, Bedahşan'da Eftalit hanedanı etrafında toplanan Akhunların, bölgedeki varlıklarını sürdürememiş olsalar da, izlerini sürebilmek kısmen de olsa mümkün olabilmektedir. Onların Türklükle ilişkisini, bölgede bugün konuşulan diller üzerindeki Türkçe etkisi üzerinden kanıtlamak mümkündür. Ancak Akhunların dilsel aidiyetleri konusunda bir görüş birliği yoktur. Dillerinin kimi araştırmacılara göre Ön-Türkçe kimi araştırmacılara göre Ön-Moğolca olduğu savunulmaktadır. Golden'a göre, Akhunların konuştuğu dil Ruan-ruanların dilinden farklı, *Hsien-pi* bölgesinden doğan bir ön-Moğolca biçimidir. (Golden, 2002; 65) Golden ayrıca örgütlü bir devlet olmalarından sonra, yerel İran-Baktria dilini, yani fethettikleri halkın ve bürokrasisinin dilini kullanmaya başladıklarını söyler. (Golden, 2002: 65) Şunu unutmamalıyız ki, bizler Göktürklere kadar Çin'in kuzeyindeki boyların ne derece Moğolca ne derece Türkçe konuştuklarını net bilemiyoruz. Hepsine birlikte *Hunlar* diyoruz. Ancak şu tespiti yapabiliyoruz. Zamanla Moğolluk bugünkü Moğolistan ve çevresinden ibaret kalmışken, geri kalan bölgelerde Türkleşme daha baskın olmuş, göç eden bu boylar çoğunlukla Türkçe'nin, yerine göre de Farsça'nın ya da Çince'nin hatta Hintçenin etkisinde asimile olmuşlar ve gittikleri bölgelerin dilini konuşur hâle gelmişlerdir.

Dil üzerinden kurabileceğimiz bağlantı konusunda en önemli örneklerden biri, bizzat *Hunza* kelimesinin kendisidir. "Hun" ve "za" kelimelerinin birleşiminden oluşan kelime, "Hunların yaşadığı ülke" anlamına gelmektedir. Bugünkü Pakistan'ın Keşmir'e komşu bölgelerine verilen addır. Pakistan'daki Bedahşan halklarının yaşadığı bölgedir. Pakistan'da bu bölgenin halkına da *Hunzakut* denilir. (Ay, 2019; 94-95)

Günümüzde Bedahşan'da kökeni Eftalitlere dayanan ailelerin hâlâ yaşadığı söylenir. 2007 yılında saha araştırması için Afganistan'da bulunduğumuz sırada, 1990'lı yıllarda Afganistan'ın devlet başkanı olan Rabbani ile Kabil'deki evinde yaptığımız görüşmede, kendisinin Bedahşanlı olduğunu ve Heftal kökenli bir aileden geldiğini bizzat dile getirmiştir.

4. Bedahşan Coğrafyasında Karlukların Etkisi

6. yüzyılda Moğolistan'daki boyların başına, -Ruan-ruanların yerine-, soylarının kutsal *Aşina* ailesine dayandığı iddiasıyla Göktürkler geçmiştir. Onların hakimiyetlerini reddeden bazı boylar da batı ve güneybatıdaki bozkırlara doğru hareket etmişlerdir. Göktürklerin hâkimiyetiyle birlikte, bölgemizdeki Eftalitlerden kalan bütün beylikler, Kunduz'daki Türk yabgusunun vassalı durumuna gelmişlerdir. Görünen o ki, Karluklar, 7. yüzyılda yeniden ortaya çıkan Göktürk Devleti'nin (araştırmacılar tarafından II. Göktürk Devleti olarak da adlandırılır) egemenliğini tanımamışlardır. 742'de Basmil ve Uygurlarla ittifak hâlinde harekete geçip Aşina soyunun varisi Ozmış'ı devirmişler ve bu şekilde Karluklar, bağımlı bir boy statüsünden, bir yabgu tarafından yönetilen bir boy statüsüne yükselmişlerdir. 766'da batı Türk-Türgiş kabilelerinin tamamı Karluklara boyun eğmişlerdir. Kısa süre içinde de, Uygurların 840'ta Kırgızlar

tarafından yenilgiye uğratılmasının ardından, Kırgızlar tarafından devam ettirilmeyen kağanlık-yabgulık geleneğinden doğan boşluğu Karluklar doldurmuştur. (Golden, 2000; 467-469; Ay, 2013; 40)

628-645 yıllarında Bedahşan'da bulunmuş olan Hsüan-tsang, Bedahşan'ın bu kısımlarından (tam olarak Afgan Bedahşanı) bahsederken, buraların *Si-ma-ta-luo* (Araplarca bilinen adıyla *Haytal*) olan ülke olduğunu, bunların *Tu-kiu*'lar (Göktürkler) gibi olduğunu söylemektedir. (N. Togan, 1964; 49; Ekrem, 2003; 188) Hsüan-tsang, buradan kuzeydoğuya doğru gidince dağlar arasındaki *Ta-mo-si-tie-ti* (*Rusta Bek*) Krallığı'na geldiğini ve buranın halkının gözlerinin ekseriya mavi olduğunu bildirmektedir. (N. Togan, 1964; 49; Ekrem, 2003; 193) Buradan da *Shih-ch'i-ni*'ye (Şuğnan Krallığı) geldiğini, bunların yazılarının Tohar memleketininki gibi olduğunu, ancak konuştukları dilin biraz farklı olduğunu dile getirmiştir. (N. Togan, 1964; 50; Ekrem, 2003; 197) 723-729 yıllarında bölgeden geçmiş olan Çinli seyyah Huei-Ch'ao, iki nehir arasındaki bütün yerel hükümdarların Araplara tabi olduğunu, bunlardan Gandara, Kapisa ve Zabulistan prenslerinin ve askeri gücünün *T'u-chü-eh* (Türkler) olduğunu bildirir. (Harmatta, 1996; 371; Iskandarov, 1995; 71) Bu noktada, şu tespiti dile getirmek durumundayız. Bizim, Arap kaynaklarından yola çıkarak *Karluk* olarak değerlendirdiğimiz bu gruplardan, 7.-8. yüzyıl Çin kaynaklarının, *Tu-Kiu/T'u-chü-eh* (Türkler) şeklinde bahsettiğini görmekteyiz. Çin kaynaklarının, bölge halkından bahsederken kullandığı *Türk* adını, Arap kaynaklarından çok daha önce kullanmaya başladıklarını, dolayısıyla, ilerde *Türkistan* adını alacak olan bölgenin, 10. yüzyıl Arap kaynaklarından çok daha öncesinde, 7. yüzyıldan itibaren Çin kaynakları tarafından, Türklerin bölgesi olarak kullanılmaya başlandığına tanık olmaktayız.

Arapların Orta Asya'ya gelişiyle birlikte, Sogdiana şehirlerinde gözlenen hızlı İslamlaşma sürecinin, Bedahşan için henüz geçerli olmadığını, ancak yine de Bedahşan krallıklarının Araplara tabi olduğunu görüyoruz. Yakubi'nin belirttiğine göre, bugünkü Afgan Bedahşan'ında yer alan Cerm, Arapların egemenlik alanlarının sınır şehriydi. (Yakubi, 2002; 69) Hatta Cerm'in kuzeyindeki Şugnan'ın başında, *Humarbek* adlı bağımsız bir hükümdar vardı. (Yakubi, 2002; 72) Barthold'a ve Iskenderov'a göre bu hükümdar bir Türk olabilir. (Barthold, 2010; 176; Iskandarov, 1995; 63) Makdisi de, Wakhan ve Bedahşan'ı tasvir ederken, buraların Türklerin yurtlarıyla sınır olduklarını söyler. (el-Makdisi, 1967; 303) *Hudud el-Âlem*'in yazarı, Bedahşan'ı içine alan Toharistan bozkırlarında *Halluhlar*ın (*Karluk*) yaşadığını bildirmektedir. (*Hudud al-Alem*, 2008; 64) Barthold, Toharistan'ın en üst düzey yöneticilerinin *Karluk* olduğunu, Bedahşan ve Şugnan hâkimlerinin Türk unvanları taşıdığını belirtir. (Barthold, 2010; 176). İbn Havkal, Maveraünnehir'i, Oğuz Türkleri ve Karlukların hududu olarak gösterirken, güney sınırını da, *Huttal*'ın arkasındaki *Şıkniyye* (*Şikinan*, -*Şugnan*-) Türklerine, Hind hududundan da *Fergana*'nın arkasındaki Türk hududuna doğru uzanan yerler olarak anlatır ve *Wakhan* ve *Şikniyye*'yi komşu ülkeler sayar. (İbn Havkal, 2001; 221)

Bütün bu açıklamalardan çıkaracağımız sonuç şudur; yukarıda da belirttiğimiz gibi, Araplar geldiğinde Karluklar bölgedeydi. Hatta Karluk yabgusu, Toharistan'ın en yüksek hükümdarıydı. Bazı kaynaklar, Karluk Türklerini güzel görünüşlü, güzel fizikli bir soy olarak anlatır. (Mesudi, 2004; 40) Belki de, *Karluk* diye anlattıkları, Karluk yabguluğunun sınırları içindeki, Bedahşan'ın, kendi kökenlerini Büyük İskender'e dayandıran günümüz dağ Taciklerinin atalarıydı. (Ay, 2013; 39-40)

Bazı çalışmalar, *Karluklar*, *Kalaçlar* (*Halaçlar*), *Abdallar* ve *Gılcaylar* arasında bir bağ kurar. Hepsinin de Eftalitlerin bölgedeki bakiyeleri olduğu kesin görünmektedir. Ancak bu saydığımız grupların, Akhunlarla birlikte bölgeye gelen gruplar olmaktan ziyade, Göktürklere tabi olmayan gruplar olarak daha sonradan bölgeye geldiği görüşünü ileri sürmek de mümkündür. Elimizde birbirine benzer birçok kelime vardır. Örneğin İbn Havkal'da *Huttal* şeklinde geçen kelime, *Heftal* şeklindeki haliyle Eftalitleri kastederken; *Haytal* şeklinde geçtiği haliyle de, yine Eftalitleri kastettiği gibi, *Abdal*'ı da kastedebilmektedir. Nitekim Togan'a ve Litvinsky'e göre, *Heftal* kelimesinin kökeni *Abdal*'dan gelmektedir. (Togan 1981; 42; Litvinsky 1996; 135) Togan, Süryani yazar Zakharias Rhetor'un, 555'te Eftalit kabileleri olarak belirttiği *Khulas* (*Halaç*), *Abdal* (*Yeftal*) ve *Ephthalith* kelimelerini bir arada saymasından yola çıkarak, *Abdal/Yeftal*ların, Eftalitlerin bir kabilesi olduğu kanısına varmaktadır. (Togan, 1985; 59; Konukçu, 1973; 113; Yazıcı, 2006; 32)

Akhunların varlığı, günümüze *Kalaçlar* vasıtasıyla aktarılmıştır. (Litvinsky ve Safi, 1996: 179; Konukçu 2002; 828) Istahri, Kabil ve Wakhan hududundaki ve Huttal'ın arkasındaki yerlerin Hindistan'a kadar *Halaç* diyarı sayıldığını belirtir. (Şeşen, 2001; 160) Minorsky, Halaçların, önceleri Karluk konfederasyonu içerisinde yer aldıklarını, bu dönemde Tiyen-Şan dağlarının kuzeyi ile Issık Göl arasındaki toprakları zapt etmiş olduklarını, zamanla Karluk konfederasyonundan ayrılarak batı ve güneybatı istikametine göçüp,

Kandahar ile Gazne arasındaki topraklara yerleştiklerini belirtir. (Minorsky, 1940; 426-35; Fraser-Tytler, 1950; 52)

Halaçlar ayrıca, Oğuz Kağan Destanı'nda ve Kaşgarlı Mahmud'da, Oğuzlardan kopan bir grup olarak bahsedilirken (Togan, 1982; 47; Kaşgarlı Mahmud, 1999; 414; Şeşen, 2001; 93); Reşideddin'de, yirmi dört Oğuz kabilesine ek olarak, *Karluk* ve *Yağmalar*la birlikte, Oğuz ve Türkmen kabul edilen kabileler arasında geçer. (Togan, 1982; 121)

Bazı araştırmacılar, gerek Oğuznamelerdeki rivayetlerden, gerekse Kaşgarlı Mahmud'un belirttiklerinden çıkarılacak en önemli sonucun, Halaçların, Oğuzlardan kopan bir grup olarak, Akhun/Eftalit konfederasyonu içerisinde yer almış olduğunu belirtir. (Yazıcı, 2006; 36) Ancak bu grupları, hem Akhun birliği hem Oğuz birliği içinde göstermek kronolojik olarak pek doğru görünmemektedir. Folklorik malzeme her ne kadar hepsini iç içe gösterse de, tarihsel malzeme, Halaçların Oğuzlarla bağını Karluklar aracılığıyla kurmaktadır. Ancak bu demek değildir ki, Karluklar bölgeye hakim olduğunda Eftalit adı unutulmuştur. Nitekim Barthold'a göre, 7. yüzyılın sonlarında bölgeye ulaşan Arapları, burada Karluklarla birlikte Eftalit boyları karşılamıştır. (Barthold, 1990; 199) Şunu belirtmekte fayda vardır. 7-8. yüzyıllarda Bedahşan'da aynı kültürel kimliğe sahip boylar bölgede yerel beylikler kurmuşlardır. Ancak o tarihlerde yabguluk, Karluklardadır.

16. yüzyılın hemen başlarında Kabil ve çevresini ele geçirerek bugünkü Afganistan ile kuzey Hindistan'a hakim olan Babür, *Babürname* adlı eserinde Halaçlardan hiç bahsetmez. Yazıcı, *Babürname*'de Halaçların meskun olduğu yerlerde karşımıza büyük koyun sürülerine sahip *Gılcaylar*ın (*Gılcailer*) çıktığını söyleyerek, *Gılcaylar*ın, eski *Halaçlar*ın bakiyeleri olduğunu ileri sürer. (Yazıcı, 2006; 38) Gunnar Jarring de, Gılcailerin adının, *Kalaç* ya da *Kılıç*'dan geldiğini, artık Peştuca/Afganca konuşuyor olsalar da aslen Türk olduklarını dile getirmek suretiyle, Gılcayların Halaçlar olduğunu ifade etmiştir. (Jarring, 1943; 54 vd.)

Bedahşan'da bulunduğumuz sırada Pamiri-Wakhi dillerdeki bazı kelimelerin, Orta Asya'da kullanılan Türkçe'yle aynı olduğunu gözlemiştik. Mesela, Tacikistan'da "müşgil" olarak kullanılan kelimeye, Pamiriler, Orta Asya'nın Türkçe konuşan halklarının kullandığı gibi "kıyın" diyorlardı. Bir başka örnek, Pamiri dilde, birinci tekil şahıs, "özüm" şeklindeydi. "Özüm", Orta Asya'nın bugünkü Türkçe konuşanlarınca "kendim" anlamında kullanılmaktadır. Bir başka ortak kelime de, "beg", yani "bey" kelimesinin, Pamirilerde, bazı erkeklerin isimlerine eklenmesiydi. Pamirbeg, Seferbeg gibi. Kızlar için de ek isim kullanılıyordu: "begim" (begüm=hanım). Yine, "Arkan" ("Ar", yani "Ari" ve "kan") ve "Otambeg" ("Atam" ve "beg") isimlerine, erkek isimleri olarak sıkça rastlanmaktadır. (Ay, 2013; 36) Bedahşan'da günlük hayatta hâlâ kullanılan, bizim tespit edebildiğimiz diğer Türkçe kökenli kelimeler: *bütün*, *cigher, ozum, gir* ("girmek" anlamında) şeklinde sıralanabilir*.

Bize göre Pamiri-Wakhi dillerde kullanılan Türkçe kökenli bu kelimelerin Bedahşan'a girişi, Akhunlar zamanına kadar götürülebilse de, asıl kalıcı etki Karlukların tesiriyle olabilmiştir. 2001'de Afganistan Wakhan'da karşılaştığımız biri, kendine *Türk* diyordu. Anlaşmakta zorlansak da gerçekten de Türkçe konuşuyordu. Özbek mi yoksa Türkmen ya da Kırgız mı olabileceğini sorduğumuzda, hiçbiri olmadığını, kendilerine *Türk* dendiğini anlatmıştı. 2015 yılında Doğu Türkistan'da yaşadığımız başka bir hadise ise şöyleydi: Taşkurganlı bir Tacik, "biz Turfanlıklara *Uygur* diyoruz, Kaşgarlıklara *Türk* diyoruz" demişti. Haklıydı. 8.-9. yüzyıllarda Moğolistan'da Göktürkleri deviren Uygurlar, bugünkü Turfanlı Uygurlardı. Kaşgarlılar ise Karluk, Yağma, Çiğil olarak bildiğimiz, önceleri Türgiş birliği, sonradan Karahanlılar birliği içinde yer alanlardı. Acaba Bedahşan'da karşılaştığımız bu *Türk*, Karlukların bakiyeleri olabilir miydi? Nitekim Barthold'a göre günümüzde hâlâ Bedahşan'da yaşayan Karluk Türkleri vardı. (Barthold, 2010; 176)

5.Bedahşan Bölgesindeki Kırgızlar

Yukarıda isimlerini saydığımız Türk tarihi içinde değerlendirilen Bedahşan'a göç etmiş bütün bu boylar, artık Türkçe konuşmamaktadırlar. Buna karşın, 17. yüzyıl sonu gibi daha geç bir zamanda Bedahşan'a göç etmiş olan Kırgızlardan söz etmemiz gerekmektedir. 8. yüzyıla ait Orhun Kitabelerinde Yukarı Yenisey'de Sayan sıradağlarının kuzey kesimlerinde gösterilen Kırgızlar, 10. yüzyıldan itibaren Tiyenşen dağları

* Hunza, Kerimabad'ta, bölge yöneticilerine/mirlerine ait iki ayrı kale yer almaktadır. *Baltit* ve *Altit* kaleleri. 2015 yılında, sahada bölgeyi ziyaretimizde görüştüğümüz bir Kerimabadlı, *Altit* kalesinin adının, Baltit kalesine göre daha aşağıda, daha altta yer almasından dolayı olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla kale ismindeki "alt" sözcüğünün de Türk diline mahsus olduğu söylenebilir.

bölgesine sürülürler. (Shahrani, 1979; 22) Moğol istilaları sonrasında Çağataylıların kontrolüne geçen bölgedeki Kırgızlar, 16. yüzyıla gelindiğinde Kalmuklarla savaştadırlar. Kalmuklarla savaşlar, Kırgızları 17. yüzyıldan itibaren, daha güneye, eski Toharistan toprakları olan Fergana ve Pamirler bölgesine doğru göçe zorlar. Bugün yoğunluk olarak Kırgızistan'ın Narın bölgesinde konuşlanmış olan Kırgızlar, daha az sayılarda da olsa, Bedahşan'ın hemen hemen her kesimine de dağılmışlardır. Çin Türkistan'ında Taşkurgan Karaköl'de, Tacikistan Bedahşan'ında Murgab'ta, Afganistan Wakhan'daki Küçük Pamir ve Büyük Pamir'de dağınık kabileler halinde, yaşadıkları bölgenin Şii İsmaili dağlı Tacikleri arasında, asimile olmadan, Sünni ve Kırgız kimliklerini koruyarak yaşamaktadırlar.

Bu saydıklarımıza ek olarak, bir de Pakistan'da Yukarı Hunza'da (yerel adıyla *Gocal*/*Gojal*) Kırgız varlığına rastlanmıştır. Günümüze kadar hiçbir araştırmada kendilerinden bahsedilmemiş olmasının nedeni, İsmailileşmeleri ve İsmailileşirken de Wakhileşmeleri nedeniyle Kırgız kökenlerinin farkında olsalar da, artık Kırgız olarak adlandırılmamalarındandır (Ay, 2019; 92-95). Bu Kırgız kabilelerin bölgeye gelişi ise, kabile reisi ailelerin şecerelerinden yola çıkarak 17. yüzyıl sonu olarak hesaplanmaktadır. 17. yüzyıl sonunda bölgeye göç eden Yukarı Hunza'daki en büyük Kırgız aşiretlerinden birinin adı *Kulikut* aşiretidir. Hace İlyas liderliğinde, Alay sıradağları bölgesinden göç ettiklerini, aşiretin ikinci lideri Kul Muhammed zamanında İsmaililiğe geçtiklerini anlatan bir sözlü tarihleri vardır. (Ay, 2019; 93-94)

Yukarı Hunza'nın yerel adı olan *Gocal* kelimesinin kökeni üzerine sorulan sorular henüz cevaplanamamıştır. 2015 yılındaki saha araştırmamızda aynı soruyu biz de sorduk ve yerli halktan bize aktarılan şu oldu: "*Gocal* kelimesi, okunuş itibariyle, *Gocer* (*Göçer*) ya da *Guzel* kelimelerinden türemiş olabilir, ancak her ikisinin de anlamını bilmiyoruz". Her iki kelime de Türkçedir. Eğer öyleyse, bu kelimelerin, Akhunlar ya da Karluklar dönemine kadar mı gittiğini, yoksa Kırgızlarla birlikte mi bölgeye geldiğini hiç bilemeyeceğiz. Ancak *Hunza* adında olduğu gibi *Gocal* adında da, İslam öncesi Türk göçlerinin bölgedeki izleri olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

6. Sonuç

Orta Asya'nın Hind dünyasına sınır güney bölgesi olan Bedahşan'da, Akhunlarla başlayıp, Karluk, Kalaç, Gılcay şeklinde devam eden neredeyse kesintisiz sayabileceğimiz bir süreklilik söz konusudur. İslam öncesi göçler tarihi içerisinde değerlendirilen, Akhunlar, Avrupa Hunları, Bulgarlar, Karluklar, Peçenekler gibi, Türk tarihinin bilinen halkları, bugün varlıklarını sürdüremezken; Oğuzlar, Kıpçaklar, Uygurlar gibi, İslam dünyasının bir parçası olan Türk boyları Türklüklerini korumuşlardır. 5-6. yüzyıllarda merkezi Bedahşan'da bulunan Eftalit hanedanını kuran Akhunların ve sonrasında yine aynı bölgede ortaya çıkan Karlukların, bölgedeki varlıklarını sürdürememiş olmaları, Türk tarihinin İslam öncesi evresine ait gruplar olmalarına bağlanabilir. Bedahşan'da Türk etkisi açısından en etkili olunan dönemin, Karlukların bölgeye hakim olduğu dönem olduğunu söylemek mümkündür. Bunda, yabguluk kurumunun başında Karlukların bulunması, en önemli etken olarak gösterilebilir. Bedahşan bölgesinin İslam'a en geç geçen Asya topraklarından biri olduğu düşünüldüğünde, bahsedilen Karluk Yabguluğu ve ona bağlı kabileler, her ne kadar Arap emirlerine tabi görünseler de, büyük ihtimalle hâlâ pagandılar. Tamamıyla doğu-İran dilleri konuşan halklarla çevrili bu bölgede, Türk kimliğini hâlâ koruyabilen tek etnik grubun, 17. yüzyıldan sonra bölgeye inen Kırgızlar olması, bizim bu tezimizi doğrular görünmektedir. Orta Asya'nın Türkleşmesi ve *Türkistan* adını alması, Türklerin İslam dünyasının bir parçası olmalarıyla doğrudan alakalı olmasına rağmen, daha öncesinde de, Akhunlar, Karluklar gibi, bölgede siyasi ve askeri güç olabilen Türkler hep var olmuşlardır. Ancak bugün onların izlerini sürmek, ancak arkeoloji, antropoloji ve tarih disiplinleri sayesinde mümkün olabilmektedir.

Kaynakça

Akbulut, D. A. (2002). Akhunlar (Kionit/Hyon) ve Aftalitler Çağında Maveraünnehir ve Horasan'da Türkler. Türkler (C. 1, ss. 831-844). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Ay, Zahide. Nâsır-ı Hüsrev ve Sonrasında Bedahşan İsmailileri (10-15. Yüzyıllar), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

Ay, Z. (2019). "*The Wakhis of Gojal (Upper Hunza): An Historical Analysis Within the Context of Ismailism in Badakhshan*", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, sayı: 19, s. 81-111.

Babur, Gazi Zahireddin Muhammed. *Babürname*, çev.: Reşit Rahmeti Arat, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006.

Barthold, V. V. Moğol İstilasına Kadar Türkistan, haz.: Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.

Barthold, V. V. (1987). Badakhshan. EI (Birinci Baskı, C. 2, ss. 552-554). Leiden: E.J.Brill:

Barthold, V. V. Orta Asya: Tarih ve Uygarlık, çev.: Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2010.

Bergreen, Laurence. Marco Polo from Venice to Xanadu, London, Quercus, 2009.

Bobrinskoy, A. (1902). "*Secta Ismailiya V Russkih İ Buharaski. Predelah Sredney Azii*", Etnografiçesko Obozreni, Moskova, s. 1-18.

Czedledy, Karoly. Bozkır Kavimlerinin Batı'dan Doğu'ya Göçleri, haz. E. Çoban, İstanbul, Doruk Yayınları, 1988.

Cöhce, S. (2002). Hindistan'da ilk Türk Hakimiyeti: Kuşanlar ve Akhunlar, Türkler (C. 1, ss. 815-820). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Cunnigham, Alexander. Later Indo-Scythans, ed.: A. K. Narain, Varasani, 1963.

Dani, A.H. (1998). The Western Himalayan States. History of Civilizations of Central Asia. ed.: M. S. Asimov ve C. E. Bosworth (C. 4, ss. 215-226). Paris: Unesco Publishing.

Duğlat, Mirza Muhammed Haydar. Tarih-i Reşidi, çev.: Osman Karatay, İstanbul, Selenge Yayınları, 2006.

Ekrem, E. (2003). *"Hsüan-Tsang Seyahatnamesi'ne göre Türkistan"*, Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.

Fraser-Tytler, William Kerr. Afghanistan: A Study of Political Developments in Cenrtal Asia, New York, 1950.

Frye, Richard. Antik Çağlardan Türklerin Yayılmasına Orta Asya Mirası, çev.: Füsun Tayanç ve Tunç Tayanç, Ankara, Arkadaş Yayınları, 2009.

Golden, P. B. (2000). Orta Asya'da İslamiyetin İlk Dönemleri ve Karahanlılar, çev.: Halil Berktay. Erken İç Asya Tarihi. ed.: Denis Sinor (ss. 459-497). İstanbul: İletişim Yayınları.

Golden, Peter B. Türk Halkları Tarihine Giriş, çev. Osman Karatay, Ankara, Karam Yayınları, 2002.

Grousset, René. Bozkır İmparatorluğu (Attila-Cengiz Han-Timur), haz.: M. Reşat Uzmen, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1993.

Harmatta, J. (1996). Tokharistan and Gandhara under Western Türks Rule (History of the Regions). History of Civilisations of Central Asia. ed. B.A. Litvinsky, (C. 3, ss. 359-375). Paris: Unesco Publishing.

Hudud al-Alem. haz.: V. Minorsky, çev.: Abdullah Duman ve Murat Ağarı, İstanbul, Kitabevi, 2008.

Iskandarov, B.I. Istoria Pamira, Pamir, Horog, 1995.

Istahri. Kitâbu Mesâliki'l-Memâlik, ed.: De Goeje, Leiden, Brill, 1967.

İbn Havkal. Surat el-arz. İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, haz.: Ramazan Şeşen, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001.

Jarring, Gunnar. Bugünkü Afganistandaki Türk Cemaatleri Hakkında, çev.: A. M. Haymana Yaylalıgil, İstanbul, 1943.

Konukçu, Enver. Kuşan ve Ak-Hunlar Tarihi, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1973.

Konukçu, E. (2002). Akhunlar. Türkler, (C. 1, ss. 827-830). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Litvinsky, B. A. (1996). The Hepthalite Empire. History of Civilisations of Central Asia. ed. B.A. Litvinsky, (C. 3, ss. 135-165). Paris: Unesco Publishing.

Litvinsky, B.A. ve M.H. Zamir Safi (1996). The Later Hepthalites In Central Asia. History of Civilisations of Central Asia. ed. B.A. Litvinsky, (C. 3, ss. 176-183). Paris: Unesco Publishing.

Kaşgarlı Mahmud. Divanü Lügati't-Türk Tercümesi, C. III, haz.: B. Atalay, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.

el-Makdisi. Ahsenü't-Tekâsim fi Ma'rifeti'l-Ekâlim, ed.: De Goeje, Leiden, Brill, 1967.

Mesudi. Muruc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar), çev.: Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2004.

Minorsky, V. (1940). *"The Turkish Dialect of the Khalaj"*, Bulletin of the School of Oriental Studies, 10 (2): 417-437.

Roux, Jean Paul. Orta Asya, çev. Lale Arslan, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2001.

Sinor, D. (2000). Hun Dönemi. Erken İç Asya tarihi, çev. Mete Tunçay, (ss. 245-282). İstanbul: İletişim Yayınları.

Şeşen, Ramazan. İslam Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001.

Shahrani, M. Nazif Mohib. The Kirghiz and Wakhi of Afganistan: Adaptation to Closed Frontiers, London, Seattle and London: University of Washington Press, 1979.

et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed bin Cerir. Tarih-i Taberi, çev: M. Faruk Gürtunca, İstanbul, Sağlam Yayınevi, 2007.

Togan, N. (1964). *"Peygamberin Zamanında Şarkî ve Garbî Türkistanı Ziyaret eden Çinli Budist Rahibi Hüen-Tzang'ın Bu Ülkelerin Siyasi ve Dini Hayatına Dâir Kayıtları"*, ITED, cilt: IV, s. 19-55.

Togan, Zeki Velidî. Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981.

Togan, Zeki Velidî. Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1982.

Togan, Z. V. (1985). *"Eftalit Devletini Teşkil eden Kabilelere Dair"*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, XIII (I): 58-63.

Wood, John. A Journey to the Source of the River Oxus, Hants, England, Gregg International Publishers Limited Westmead, 1971.

Yakubi. Ülkeler Kitabı, çev.: Murat Ağarı, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2002.

Yazıcı, O. (2006). *"Gılcayların Menşei"*, Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, 4 (1): 31-49.

Yong, M.–Wang Binghua (1996). The Culture of The Xinjiang Region, History of Civilisations of Central Asia. ed. B.A. Litvinsky, (C. 2, ss. 202-218). Paris: Unesco Publishing.

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 163-179
- İşletme / Araştırma -

Türkiye Varlık Fonunun İslami Finansal Enstrümanların Gelişmesine Muhtemel Katkıları*

Ali ANTEPLİ**
Volkan ALPAY***

ÖZ

Ulusal varlık fonları (UVF) geleneksel kamu emeklilik fonları ve ulusal para biriminin destekleyen oluşumlardan farklı yeni bir varlık yönetim türü olarak ortaya çıkmıştır. Ulusal varlık fonları genel olarak yurtdışında yatırım yapan kamu himayesinde veya kontrolünde bulunan finansal oluşumlardır. Ulusal varlık fonları, daha çok faaliyet alanları belirlenirken kuruldukları ülkelerinin konjonktürel ve gelecek bakımından ihtiyaçları doğrultusunda teşekkül ettikleri anlaşılmaktadır. Ulusal varlık fonlarının ilk örneği 1854 yılında Amerika Birleşik Devletleri- Teksas'da kurulan Perment Scholl Fund (PSF) olsa da günümüz anlamında bilinen ilk varlık fonu 1953 yılında Kuveyt tarafından kurulan Kuveyt Yatırım Yönetim Kurulu'dur. Varlık fonlarının genel olarak kaynaklarını; ödemeler dengesi fazlalıkları, resmi döviz işlemleri, özelleştirme gelirleri, bütçe fazlalıkları ve/veya emtia ihracatından kaynaklanan döviz fazlalıkları oluşturmaktadır. Her ne kadar Ulusal varlık fonları ülkelerin merkez bankaları veya resmi döviz rezervlerinin bir parçası gibi görünse de onları farklı kılan özellikleri mevcuttur. 2016 yılı Ağustos ayında ülkemizin ilk varlık fonu olan Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi kurulmuştur. "Şirketin ana faaliyet konusu, ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde sermaye piyasalarında araç çeşitliliği ve derinliğine katkı sağlamak, yurtiçinde kamuya ait olan varlıkları ekonomiye kazandırmak, dış kaynak temin etmek, stratejik, büyük ölçekli yatırımlara iştirak etmek amacıyla Türkiye Varlık Fonu'nun (TVF) ve bu fona bağlı alt fonların kurulması ve yönetilmesi" olarak belirlenmiştir. Türkiye Varlık Fonu bünyesine devredilen Türkiye'nin önemli varlıkları ile yaklaşık 40 milyar dolarlık bir varlık büyüklüğüne ulaşmıştır. Türkiye Varlık Fonu'nun kuruluş gerekçesi olarak birçok amaç belirlenmiştir. Bunlardan en dikkat çekenlerin başında "Katılım finansmanına uygun varlıkların gelişmesine destek olmak" gelmektedir.

İslam dininde faize dayalı işlemlerin haram kılınması sebebiyle faiz temelli finansal enstrümanların kullanımı Müslümanlar tarafından tercih edilmemektedir. Büyüyen İslam dünyası ekonomisi ve artan fon ihtiyacı nedeniyle İslami usullere uygun finansal enstrümanların geliştirilmesi zorunlu hale gelmiştir. Bu çerçevede Sukuk adlı İslami finansal enstrüman geliştirilmiştir. Bilindiği üzere İslami finansal enstrümanlar sukuk adı altında dünyada uzun zamandır kullanılmasına rağmen ülkemiz için yeni ve geliştirilmesi gereken bir konudur. Sukuk 14 farklı alt türe ayrılmış olup genel olarak en çok kullanılan türleri; Mudaraba, Muşaraka, Murabaha, Salam, İcara, İstisna ve Wakala'dır. Türkiye' de sukuk karşılığı olarak kira sertifikası geliştirilmiş olup 5 türe ayrılmıştır. Bu çalışmada varlık fonları incelenecek olup Türkiye varlık fonunun İslami finansal enstrümanların gelişmesine muhtemel katkıları incelenmiş ve önermeler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: SWF, Ulusal Varlık Fonu, Türkiye Varlık Fonu, Kira Sertifikaları, İslami Finans.

Possible Contributions of the Turkish Wealth Fund to the Development of Islamic Financial Instruments

ABSTRACT

Sovereign Wealth funds (SWF) have emerged as a new type of asset management distinct from traditional public pension funds and the supporting formations of the national currency. SWFs are generally financial formations under public auspices or control that invest abroad. While determining more areas of activity, it was understood that the uvfs were formed in accordance with the cyclical and future needs of the countries in which they were founded. The first example of sovereign wealth funds is the Perment School Fund (PSF), which was established in 1854 in the United States - Texas, but the first sovereign wealth funds known today is the Kuwait Investment Board, which was established in 1953 by Kuwait. In general, the sources of sovereign wealth funds are balance of payments surpluses, official foreign exchange transactions, privatization revenues, budget surpluses and/or foreign currency surpluses arising from commodity exports. Although UVFs appear to be part of countries ' central banks or official foreign exchange reserves, they have characteristics that make them different. Turkey Wealth Fund Management Joint Stock Company, the first sovereign wealth funds of our country, was established in August 2016. " The main activity of the company is the establishment and management of the Turkey Wealth Fund (TWF) and its sub-funds in order to contribute to the variety and depth of instruments in the capital markets within the framework of the provisions of the relevant legislation, to acquire publicly owned assets in Turkey to the economy, to outsource them, to participate in strategic and large-scale investments". Turkey's significant assets transferred to TWF have reached an asset size of approximately $ 40 billion. Many

* Bu çalışma, Ali Antepli danışmanlığında Volkan Alpay tarafından tamamlanan "Türkiye Varlık Fonunun İslami Finansın gelişmesine muhtemel katkıları" (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Konya 2019) adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0001-9939-2443, ali.antepli@selcuk.edu.tr
*** İşletme Bilim uzmanı, orcid no: 0000-0001-7071-3952, volkanalpay1@hotmail.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 12.09.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 17.12.2019

objectives have been identified as the rationale for the establishment of the TWF. One of the most notable of these is "supporting the development of assets suitable for participation financing".

The use of Interest-Based Financial Instruments is not preferred by Muslims because interest-based transactions are prohibited in Islam. Due to the growing economy of the Islamic world and the increasing need for funds, the development of financial instruments in accordance with Islamic procedures has become mandatory. Within this framework, an Islamic financial instrument called the Sukuk has been developed. As it is known, Islamic financial instruments have been used in the world for a long time under the name of sukuk, but it is a new and need to be developed for our country. Sukuk is divided into 14 different subspecies and the most commonly used species are Mudaraba, Muşaraka, Murabaha, Salam, Icara, exception and Wakala. In Turkey, Rent Certificate has been developed in exchange for sukuk and is divided into 5 types. In this study, asset funds will be examined and the possible contributions of the Turkish asset fund to the development of Islamic financial instruments are examined and propositions are presented.

Keywords: Sovereign Wealth Fund, SWF, Turkey Wealth Fund, Rent Certificates, Islamic Finance

1. Giriş

Orijinal adıyla Sovereign Wealth Fund (SWF) olan Türkçeye ise Ulusal Varlık Fonu (UVF) olarak çevrilen bu fonların ekonomi dünyasına çıkışı 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar dayanmaktadır. İlk olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD)' de Teksas eyaletinde okulların burs programı için kurulan bu fonlar, daha sonraları günümüz anlamında ülkelerin ekonomik gelir kaynaklarını çeşitlendirmek amacıyla kurulmuştur. Modern anlamda bilinen ilk UVF 20. yy. ikinci yarısında Kuveyt tarafından ülkenin hidrokarbon kaynaklarından elde edilen döviz fazlasını değerlendirmek amacıyla kurulmuştur.

Ulusal Varlık Fonları genel olarak kaynak bakımından emtia kaynaklı ve emtia dışı kaynaklı olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Özellikle petrol ve gaz türü hidrokarbon kaynaklara sahip ülkeler ekonomide oluşabilecek Hollanda Hastalığı (Bernstein, vd., 2013; 219) ve olası emtia fiyatlarında yaşanacak düşüşe karşı piyasa da istikrarı korumak amacıyla varlık fonlarını kurmuşlardır. Aynı ülkelerin büyüme ve kalkınmasına katkı sağlaması için bu fonlara önemli görevler verilmiştir.

Türkiye Varlık Fonu Yönetimi (TVFY) Anonim Şirketi 2016 yılında başbakanlığa bağlı olarak kurulmuştur. Şirket 50 milyon Türk Lirası ödenmiş sermayesi bulunmakta olup tamamı Özelleştirme İdaresi Başkanlığına aittir. Alışılmış UVF kaynaklarının dışında farklı bir kaynak yapısı bulunmaktadır. Fon bünyesine aralarında Ziraat Bankası, Halkbank, TPAO, Türk Hava Yolları, BOTAŞ, TÜRKSAT, Borsa İstanbul, ÇAYKUR gibi ülkemizin önemli şirketleri devredilmiştir. TVFY, Türkiye Varlık Fonunu (TVF) kurmakla görevlendirilmiştir. Fonun, ekonomik büyümeden kalkınmaya, istihdam artışından refah artışına kadar geniş bir misyonu bulunmaktadır. Fonun kuruluş gerekçesinde İslami finansal araçların Türkiye' de uygulanabilirliğinin geliştirilmesi de fonun amaçları arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada Türkiye varlık fonunun Türkiye' de İslami finansal enstrümanların kullanım alanını gelişmesine muhtemel katkıları araştırılacaktır. Bu doğrultuda ikinci bölümde ulusal varlık fonları incelenecek olup, üçüncü bölümde İslami finans incelenecektir. Dördüncü bölüm de ise Türkiye Varlık Fonu incelenecek olup Türkiye Varlık Fonunun sahip olduğu portföy sayesinde Türkiye' de İslami finansın uygulanabilirliğinin gelişmesine dair muhtemel katkıları araştırılacaktır.

2. Ulusal Varlık Fonları Kavramsal Çerçeve

Ulusal Varlık Fonları (UVF) ya da orijinal adıyla "Sovereign Wealth Fund" (SWF) açıklamak için net bir tanım yapılamamaktadır. Birçok araştırmacı ve kurum varlık fonları için farklı tanımlamalarda bulunmuştur. Sovereign Wealth Fund kavramı ilk olarak 2005 yılında Rozanov tarafından ortaya atılmıştır. Yaptığı tanımlamada UVF'ler için bu fonların geleneksel kamu emeklilik fonları ve ulusal para birimlerini destekleyen oluşumlardan farklı yeni bir varlık yönetim türü olarak tanımlamıştır. Aynı şekilde başka bir çalışmada Ulusal Varlık Fonu döviz türü varlıklara yatırım yapan ve yönetimi resmi devlet rezervlerinden ayrı olan devlet teşekkülüdür (Jen, 2007; 1) şeklinde tanımlanmıştır. Gieve ise 2009 yılında ki çalışmasında merkez bankalarına göre daha fazla risk ve kazanç potansiyeli olan yabancı varlıkları yöneten devlet kurumları olarak tanımlamıştır. Yine başka bir tanımda, UVF'ler heterojen bir grup olarak genelde devletler tarafından kurulmuş olup gelirleri istikrara kavuşturmak için yatırımları çeşitlendirmek isteyen fonlardır (Megginson ve Fotak, 2015; 737) şeklinde tanımlanmıştır.

Çeşitli kurumlarda Ulusal Varlık Fonları için genel olarak benzer tanımlar yapmışlardır. Uluslararası çalışma grubunun 2008 yılında yaptığı tanımda Ulusal Varlık Fonları; yabancı varlıkları da içeren varlıkları yönetmek suretiyle makroekonomik mali hedefleri takip eden devlete ait yatırım araçlarıdır şeklinde

tanımlanmıştır. International Monetary Fund (IMF) in 2007 yılında yayınladığı Küresel Finansal İstikrar Raporunda ise hükümetlerin uzun vadeli amaçlar için yabancı varlıklara sahip olmaları amacıyla oluşturdukları veya sahip oldukları özel yatırım fonları olarak tanımlamıştır. Yine IMF'in 2007 yılında yayınlanan Ödemeler Dengesi Raporunda Ulusal Varlık Fonları; Makroekonomik amaçlar için varlık tutan, yöneten ve yabancı varlıklara yatırım yapan kaynaklarını, ödemeler dengesi fazlalıkları, resmi döviz işlemleri, özelleştirme gelirleri, bütçe fazlalıkları ve/veya emtia ihracatından kaynaklanan döviz fazlalıkların oluşturduğu fonlar olarak tanımlanmıştır.

Ulusal Varlık Fonlarının bu kadar farklı tanımlarının olmasında mevcut olan UVF'lerin davranış biçimleri etkili olmuştur. Mevcut Ulusal Varlık Fonları incelendiğinde birbirinden farklı şekilde yatırım faaliyetleri, farklı vizyon ve misyonları olduğu görülmektedir. Ulusal Varlık Fonları daha çok faaliyet alanları belirlenirken kuruldukları ülkelerinin konjonktürel ve gelecek bakımından ihtiyaçları doğrultusunda teşekkül ettikleri anlaşılmaktadır. Her ne kadar Ulusal Varlık Fonları ülkelerin merkez bankaları veya resmi döviz rezervlerinin bir parçası gibi görünse de onları farklı kılan özellikleri mevcuttur. Ulusal Varlık Fonlarının Merkez bankaları gibi ulusal para biriminin ve para arzının istikrarını sağlamak gibi sorumluluğu olmadığı gibi, yatırım ufukları daha uzun ve risk toleransı daha fazladır (Jory, vd., 2010; 590).

2.1. Ulusal Varlık Fonları: Tarihsel Bir Analiz

Ulusal varlık fonları 19. yy ikinci yarısında bugün ki bilinen anlamda olmasa da ilk üyelerinin ortaya çıktığı dönemdir. 1854 yılında Texas' da devlet okullarının yararı için 2 milyon dolar sermaye ile Permenet School Fund (PSF) kurulmuştur (PSF, 2017; 66). Günümüz manasında bilinen ilk varlık fonu örneği ise 1953 yılında Kuveyt tarafından kurulan Kuveyt Yatırım Yönetim Kurulu (Kuwait Investment Board-KIB)'dir. Daha sonra bu fon 1983 yılında bugün ki adı olan Kuveyt Yatırım Otoritesi (Kuwait Investment Authority- KIA) adını almıştır (Aktaran; Kayıran, 2016; 59). Hidrokarbon kaynak bakımından zengin olan Kuveyt zamanla biriken döviz stokunu kurduğu bu fonun kaynağı olarak kullanmıştır (Akbulak ve Akbulak, 2008; 238). Asya bölgesinde ise oluşan ticaret fazlası kaynaklı 1974 yılında Singapur tarafından Temasek Holding kurulmuştur (Aykın, 2011; 6). Yine aynı dönemde Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC) tarafından alınan kararla artan petrol fiyatları petrol ve türev ürünleri üreten ülkelerde döviz bolluğuna neden olmuştur. 1976'da Abu Dhabi, 1980'li yıllarda (Brunei, Umman) ve 1990'ların başında (Bostvana, Hong Kong, Malezya, Norveç) UVF sahibi ülkeler arasına katılmıştır (Cohen, 2009; 714).

Kaynak bakımından da hızla büyüme gösteren UVF'ler diğer yatırım fonlarının bir kaç misli varlık büyüklüğüne ulaşmıştır. Geride bıraktığımız son yirmi beş yılda varlık fonları yaklaşık on kat büyüme göstermiştir. Aşağıdaki grafikte Varlık Fonlarının 2008- 06/2017 yılları arasındaki yaklaşık varlık büyüklükleri gösterilmektedir.

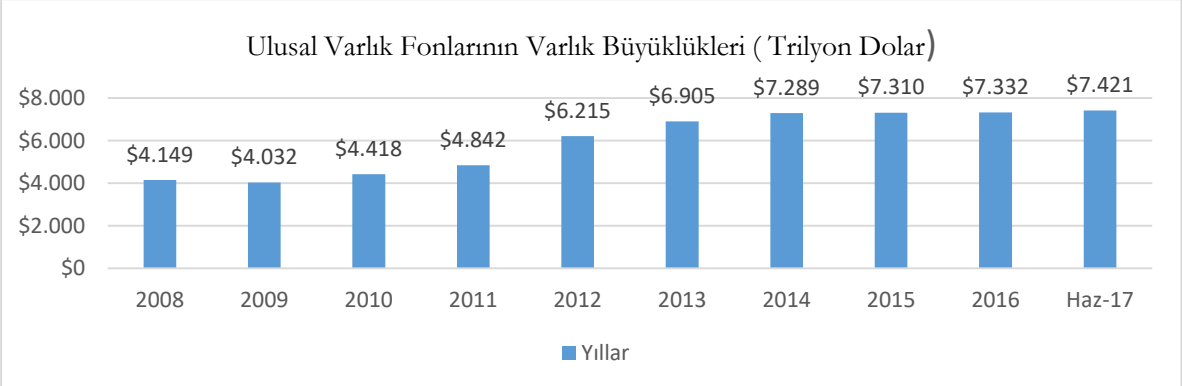

Şekil-1: Ulusal Varlık Fonlarının 2008-06/2017 Tarihleri Arasındaki Varlık Büyüklükleri
Kaynak: (www.swfinstitute.org web sayfasındaki bilgilerden derlenmiştir)

Şekil 1'de görüldüğü gibi varlık fonlarının varlık büyümesi kriz dönemlerindeki küçük dalgalanmalar hariç genel olarak artış trendi göstermektedir. Varlık fonların varlık artışlarında son yıllardaki petrol fiyatlarında artışın ve Uzakdoğu ülkelerinde meydana gelen ticaret fazlalıkların payı önem arz etmektedir.

2018 Mayıs itibariyle 79 adet varlık fonu bulunmaktadır. Bu fonların toplam varlık büyüklüğü yaklaşık 8 trilyon dolardır. Tablo 1'de Mayıs 2018 itibariyle en büyük on varlık fonlarına yer verilmiştir.

Tablo-1: Varlık Büyüklüğü Bakımından En Büyük 10 Ulusal Varlık Fonu

ÜLKE	ULUSAL VARLIK FONU	VARLIKLAR (MİLYAR USD)	KURULUŞ	KAYNAK	LİNABURG - MADUELL ŞEFFAFLIK İNDEKSİ
Norveç	Devlet Emeklilik Fonu-Global	1032.69	1990	Petrol	10
Çin	Çin Yatırım Şirketi	900,00	2007	Emtia Dışı	8
BAE- Abu Dabi	Abu Dabi Yatırım Kurumu	828,00	1976	Petrol	6
Kuveyt	Kuveyt Yatırım Kurumu	524,00	1953	Petrol	6
Suudi Arabistan	Sama Foreign Holdings	494,00	1952	Petrol	4
Çin- Hong Kong	Hong Kong Para Kurumu	456,60	1993	Emtia Dışı	8
Çin	SAFE Yatırım Şirketi	441,00	1997	Emtia Dışı	4
Singapur	Singapur Devleti Yatırım Şirketi	390,00	1981	Emtia Dışı	6
Katar	Katar Yatırım Kurumu	320,00	2005	Petrol ve Gaz	5
Çin	Ulusal Yatırım Güvenlik Fonu	295,00	2000	Emtia Dışı	5

Kaynak: (https://www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund-rankings/ erişim tarihi: 01.05.2018)

2018 Mayıs itibariyle varlık büyüklüğü bakımından en büyük ilk on Ulusal Varlık Fonlarının toplam varlık büyüklüğü yaklaşık 5,70 trilyon dolardır. Bu fonlar toplam varlık fonlarının %70'ini oluşturmaktadır. Varlık fonları kaynak bakımından incelendiğinde %62si petrol ve gaz, %36sı emtia dışı (cari fazla, özelleştirme gelirleri, merkezi bütçeden kaynak aktarımı, varlık devirleri vb.) ve %2si ise diğer kaynaklara (maden ve arazi işletmesi vb.) dayalı olarak oluşturuldukları görülmektedir. Toplam varlık payı içinde % 56lık kısmı petrol ve gaz kaynaklı iken % 44ü ise emtia dışı ve diğer kaynaklı varlık fonları oluşturmaktadır.

Tablonun son sütunda yer alan Linaburg-Maduell Şeffaflık Endeksi UVF'leri değerlendirmede önem arz etmektedir. Bu endeks UVF Enstitüsü (Sowereign Wealth Fund Institute-SWFI) tarafından UVF'lerin şeffaflık durumlarını değerlendirdiği bir takım kriterlere göre puanlama sistemi içermektedir (Wu vd., 2012; 355-356). Linaburg-Maduell Şeffaflık Endeksine göre Ulusal Varlık Fonları finansal kaynaklarını açıklama, hesap verebilirlik, yönetimde ve yatırım kararlarında ait olduğu ülke hükümetinden bağımsızlık derecesi, faaliyetlerine ilişkin düzenli olarak kamuya dönük açıklama yapıp yapmaması gibi kriterler göz önünde bulundurularak 1'den 10'a kadar puanlamaya tabi tutulur ve fonların şeffaf sayılabilmeleri için minimum 8 puan almaları beklenmektedir.

2.2. Varlık Fonların Sınıflandırılması

2008 yılında uluslararası para fonu tarafından yayınlanan raporda bu fonlar; istikrar fonları, tasarruf fonları, yatırım fonları, kalkınma fonları ve emeklilik fonları olmak üzere 5 kategoriye ayrılmıştır. Bunlar şu şekildedir (IMF, 2008):

1)Stabilizasyon Fonları: Bu fonlar ekonomik olarak oluşabilecek volatiliteye karşı, emtia fiyat dalgalanmasına karşı korumak amacıyla kurulmuşlardır. Genel olarak emtia fiyatları yüksek olduğunda oluşan kaynak fona aktarılır emtia fiyatları düştüğünde ise oluşan açık fondan karşılanır.

2)Tasarruf Fonları: Bu fonlar ise oluşan döviz fazlasını değerlendirip gelecek nesiller için kaynak yaratırlar.

3)Yedek Yatırım Fonları: Bu fonlar mevcut döviz kaynağından aktarılan dövizi Merkez Bankalarının aksine daha riskli ve getirisi yüksek varlıklarda değerlendirirler.

4)Kalkınma Fonları: Bu tip fonların amacı sosyo-ekonomik projeleri finanse etmek ya da bir ülkenin potansiyel büyümesini arttırabilecek endüstriyel programları teşvik etmektir.

5)Emeklilik Yedekleri Fonu: Bu tip fonlar ise bir devletin bilançosunda bireysel emeklilik katkıları dışındaki kaynaklardan şarta bağlı, tanımlanmamış emeklilik yükümlülüklerini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu tip UVF'ler ile emeklilik fonları (Sovereign Pension Funds- SPF) arasındaki fark UVF'ler kaynağı hükümete aktaran ve oluşan açıkları böylece kapatırken SPF'ler ise doğrudan fona katkıda bulunan şahıslara aktarma yaparlar.

2.2.1. Norveç Global Emeklilik Fonu

Norveç Devlet Emeklilik Fonları- Global (The Government Pension Fund Global- NGPF-G) 1990 yılında kurulmuştur (Aizenman ve Glick, 2007; 2). Misyonu "gelecekteki gelişmeler için maddi zenginlikleri korumak ve geliştirmek" olarak belirlenmiştir. NGPF- G doğal kaynaklardan elde edilen gelirleri ulusal büyümenin üzerinde bir oranda değerlendirmeyi ve ülke içinde döviz fazlası nedeniyle oluşabilecek ekonomik baskıyı engellemek amacıyla yurtdışı yatırımları yapmaya özen göstermektedir (Hachigian, 2015; 614). Fonun amacı ülkenin petrole dayalı olan gelirini gelecek nesiller için sürdürülebilir kılmaktır. Sonuç itibariyle fon sınırlı olan hidrokarbon gelirlerini değerli tutmak ve ülke içinde oluşacak para bolluğuna bağlı piyasa dengesizliğinin önüne geçmektedir. Fon genel olarak yurtdışı endüstriyel ve gelişmiş ülke finansal piyasalarına yatırım yapmaktadır (Aizenman ve Glick, 2007; 2). Fon yatırım stratejisini etik kurulunun vereceği kararlar doğrultusunda şekillendirmektedir. Etik kurulunun yönlendirmesi doğrultusunda oluşturulan fon yatırım stratejisinde yasaklı sektörler belirlenmiştir. Tüm bunlara ek olarak fon yönetimi yatırım yapılmış firmaları sürekli gözetim altında tutarak etik kurulunun belirlediği yasaklı durumlar oluşması durumunda yatırımlarını çekmektedir.

2.2.2. China Investment Coorparation (CIC)

2007 yılı haziran ayında Çin Devlet Konseyi yaklaşık 1,3 Trilyon ABD Doları olan döviz rezervinin yaklaşık yüzde 20'lik bir kısmını alternatif yatırımlara yönlendirme kararı almıştır. Böylece 270 milyar ABD dolarlık kaynağın 200 milyar doları ile China Investment Coorparation (CIC), 70 milyar ABD doları ile de SAFE Investment Coorparation (SIC) kurulmuştur (Thomas ve Chen, 2011; 473). CIC yönetimi; Maliye Bakanlığı, Çin Merkez Bankası, SAFE ve Ticaret Bakanlığı üst düzey yöneticilerinden olacak şekilde düzenlenmiştir.

İlk etapta CIC'e bağlı olarak üç yeni şirket kurulmuştur. Bunlardan ilki CIC International Co. Ltd, ikincisi CIC Capital Coorparation, üçüncüsü ise Central Huijin'dir. Bu şirketler fonun yatırım bölgelerini tasarımlamak amacıyla kuruldu. CIC International ve CIC Capital'ın yatırım bölgesi yurtdışı olarak belirlenirken Central Huijin ise yurt içi yatırımlarda kamuya ait finans kuruluşlarına kaynak sağlamakla görevlendirilmiştir. Çin varlık fonları yurtdışında yaptığı yatırımlar ile Çin'in " go global" stratejisiyle uyumlu hareket etmektedir. Birçok ülke de çeşitli alanlarda yatırımlar yaptıkları görülmektedir. Bu durumun bazı ülkelerde Çin'in siyasal nüfuzunun artmasına neden olduğu görülmektedir. Öte yandan ekonomik kriz dönemlerinde bu fonların sağladığı likidite sayesinde bir takım devletler ve şirketler tarafından kurtarıcı olarak görülmektedir (Kaminski, 2017; 734).Çin' e ait UVF'ler kuruldukları zamandan bu yana dış piyasada düzenli olarak yatırımlarını arttırarak devam ettirmişlerdir. Özellikle kriz dönemlerinde ekonomiler için can suyu olabilecek yatırımlar yapmışlardır. 2007 ile 2014 yılları arasında Avrupa ekonomisine yaklaşık 34 milyar ABD doları kaynak sağlamışlardır. Sadece 2008 yılında Avrupa'ya yapılan UVF yatırımlarının yüzde 34'ünü Çinli UVF'ler yapmışlardır (Kaminski, 2017; 735).

2.2.3. Temasek Holding

Temasek holding 1974 yılında yönetim açısından Singapur Maliye Bakanlığına bağlı olarak devlete ait şirketlerden alınan hisselerin holding çatısı altında toplanması ile kurulmuştur. Başlangıçta 134 milyon ABD doları değerinde bir portföy ile, yatırım amacıyla devlet fonlarını kontrol etmek ve yönetmek ile görevlendirilmiştir (Heaney vd., 2011; 110). Mayıs 2017 itibariyle 275 milyar dolarlık bir varlık büyüklüğüne ulaşmıştır. Fon yatırımlarında 60:40 oranını dikkate almaktadır. Yatırımların yüzde 60'ı Singapur, Japonya, Kore, Kuzey Amerika, Avrupa, Avusturalya ve Yeni Zelanda gibi gelişmiş ülkelerde yapılırken geri kalan yüzde 40'lık bölüm ise Asya (Singapur, Japonya ve Kore hariç), Latin Amerika, Afrika, Orta Asya ve Orta Doğu' da yapılmaktadır. 2017 yılı itibariyle fon yatırımlarının %29'luk kısmını kuruluş amacı doğrultusunda ülke içerisinde yapmaktadır. Ülkenin önemli firmalarına kaynak sağlayarak onların büyümelerine ve sürdürülebilir olmalarına imkân sağlamaktadır.

2.2.4. Abu Dhabi Investment Authority (ADIA)

Abu Dhabi Yatırım Otoritesi (Abu Dhabi Investment Authority-ADIA) bölgenin en önemli gelir kaynağı olan hidrokarbon ürünlerinden gelen döviz gelirleri ile 1976 yılında faaliyete geçmiştir. ADIA

yaptığı yatırımlardan elde ettiği gelirlerin yanında Abu Dhabi Ulusal Petrol Şirketi (Abu Dhabi National Oil Company- ADNOC) tarafından da her yıl düzenli olarak kaynak sağlamaktadır. Fon yönetimi alanında uzman kişilerden oluşmakta olup ihtiyacı olan nitelikli personel için çeşitli burs programı ile yetenekli emirlik vatandaşı öğrencilerine gerek yurt içinde gerekse yurt dışında eğitim bursu desteği sağlamaktadır. Öte yandan yatırım faaliyetleri için hedef yatırım yapılacak bölge ile alakalı uzman kişilerden danışmanlık hizmeti satın alma yönetimi de uygulamaktadır (Abdelal, 2009; 319). Fonun en büyük yatırım yaptığı varlık grubu gelişmiş ülke varlıkları olarak yer almaktadır. Onu sırasıyla gelişen ülke varlıkları, devlet bono ve tahvilleri, krediler, alternatif varlıklar, nakitler, özel sermaye, altyapı ve gelişmemiş ülke varlıkları takip etmektedir.

2.2.5. Kuveyt Yatırım Otoritesi (KIA)

İlk olarak 1953 yılında Kuveyt Yatırım Yönetim Kurulu (Kuwait Investment Board) olarak hidrokarbon ürünlerinden elde edilen gelir ile kurulmuştur. Modern anlamda kurulmuş olan ilk UVF olma özelliği taşıyan fon ülkenin varlıklarının yönetiminden sorumlu özerk bir yönetim organı olarak faaliyet göstermektedir. 1982 yılında Kuveyt Yatırım Otoritesi (Kuwait Investment Authorty-KIA) kurulmuş ve Kuveyt Yatırım Yönetim Kurulunun yerine faaliyete başlamıştır. Fon, Maliye Bakanlığı adına Kuveyt' e ait mal varlıklarını yönetmektedir. Bu doğrultuda yönettiği iki adet fon bulunmaktadır. Bunlar; Genel Rezerv Fonu ve Gelecek Nesiller Fonudur. KIA yapı itibariyle yönettiği varlıklarını sadece yönetiminden sorumludur yönetilen varlıkların sahipliği Kuveyt devletine aittir. Fon genel olarak yurtdışı yatırımlar yaparken gerekli durumlarda yerel ekonomiyi destekleyici yatırımlarda yapmaktadır. Bu doğrultuda fonun gelirleri çeşitlendirme ve gelecek nesiller için menfaat sağlama gibi amaçlarının yanında gerekli durumlarda küreselleşen finansal dünyada kendi kendilerini koruma gibi hamleleri de olmaktadır. Örneğin 2008 yılında dünya krizi döneminde Kuveyt Borsasına ve Körfez Bankasına önemli finansal destek sağlamıştır (Braunstein, 2017; 47).

Fona ülkenin petrol gelirlerinden düzenli olarak kaynak aktarımı yapılmaktadır. Ülkenin en önemli gelir kaynağı olan petrolde yaşanan fiyat değişimlerine bağlı olarak aktarılan kaynak miktarı değişim göstermektedir. Örneğin 1976 yılında çıkarılan bir kanunla bu oran yüzde 10 olarak belirlenmiştir. Daha sonra 2013 yılında petrol fiyatlarında yaşanan artışa bağlı olarak bu oran yüzde 25'e çıkarılmıştır ancak kısa bir süre sonra petrol fiyatlarında yaşanan düşüş nedeniyle tekrardan yüzde 10'a düşürülmüştür (Mohaddes ve Raissi, 2017; 14).Fonun Londra, Beijing ve Kuveyt merkez olmak üzere 3 yerde ofisi bulunmakta olup bu ofisler farklı alanlarda yatırım faaliyetleri sürdürmektedir. KIA, şans oyunları ve alkolle ilgili faaliyetlerin yürütüldüğü sektörlere yatırım yapmamakla birlikte sadece hedefleri açıkça tanımlanmış karlılık hedefleri olan projelere yatırım yapmaktadır.

2.2.6. Katar Yatırım Otoritesi (QIA)

Katar Yatırım Otoritesi (Qatar Investment Authorty- QIA) 2005 yılında devlet rezerv fonları yönetimi için Ekonomik İşler ve Yönetim Yüksek Kurulu tarafından kurulmuştur. Katar yatırım otoritesi farklı alanlarda çoğunlukla ülke dışında yatırım yapmaktadır. Yatırımlarını fonun yatırım politikası ile tutarlı olacak bir şekilde getiriyi en üst seviyede tutmak amacıyla ekonomik ve finansal çıkarları gözeterek yapmaktadır. Genel olarak yatırım kararları fon bünyesinde bulunan uzman yatırımcılar tarafından alınırken gerekli durumlarda fon dışından yatırım danışmanlığı hizmeti de almaktadır. Katar yatırım fonu diğer fonlardan ayrışarak yüksek risk ve getiri hedefi doğrultusunda yatırım faaliyetleri yürütmektedir. Özellikle Birleşik Krallık başta olmak üzere Avrupa' da yapılan yatırımlar toplam yatırımlar içinde önemli bir pay teşkil etmektedir (Setser ve Ziemba, 2009; 24). Fonun doğrudan yatırım yaptığı firmalar arasında Volkswagen, Barclays, Canary Wharf, Harrods, Credit Suisse, Heathrow, Glencore, Tiffany& Co., Total gibi uluslararası büyük firmalar mevcuttur.

Katar uluslararası şirketlere yaptığı yatırımların yanı sıra ülkeler ile de ortak fonlar oluşturarak hedef ülkelerin altyapı ve endüstrilerine yatırım yapmaktadır. Bu doğrultuda 2011 yılında Malezya ile 2 milyar dolarlık ortak yatırım fonu kurulmuştur. İki yıl sonra Katar Johor'da Pengerang Entegre Petrol Kompleksi gelişimine 5 milyar dolar ve Malezya'nın turizm, emlak, bankacılık ve diğer sektörlerinde 5 milyar dolar yatırım yapmaya başladı. Katar yatırımlarına farklı ülkeler ile de devam etmiştir. Katar ve Endonezya 2008

yılında yaklaşık 1 milyar dolar değerinde olan benzer bir fon kurmuşlardır. Katar, Endonezya'nın enerji, altyapı, bankacılık, telekomünikasyon ve madencilik sektörlerine yatırım yapmaktadır. Bu yatırımlar arasında Kuzey Sumatra'da bir gaz santrali için 350 milyon dolar ve QIA ile PT Saran Multi Infrastructure arasında 1 milyar dolar değerinde bir anlaşma vardır (Ereli ve Karasik, 2017; 3). Yapılan bu yatırımların yanı sıra Katar Varlık Fonu bölgesel ve küresel ölçekte yardım faaliyetlerine de kaynak sağlamaktadır. Katar, fon vasıtasıyla yapılan yardımlarla "Yumuşak Güç" (Soft Power) olmuştur. Bu sayede bölge ülkelerde askeri güce gerek kalmadan sosyoekonomik faaliyetlerle nüfuzunu arttırmayı başarmıştır (Koçgündüz, 2011; 77).

3. İslami Finans

İslami finans uygulamaları İslam dinin yasak kıldığı "riba" çerçevesinde finansman sağlamak üzere oluşturulmuştur. Bilindiği üzere İslam dini "riba- faiz" olayına kesin olarak karşı çıkmış ve kutsal kitap Kuranı Kerim' de bu durum "Allah ve Resulüne savaş açmak "olarak nitelendirilmiştir. Gelişen dünyada artan finansman ihtiyacı, Müslüman toplumlarda dini hassasiyetleri gereği dinin emir ve yasakları çerçevesinde karşılanma ihtiyacı doğurmuştur. Bu doğrultuda ülkemizde de Katılım Bankacılığı adını alan İslami Finans kurumları ortaya çıkmıştır. Klasik anlamdaki konvansiyonel bankacılık ve finans sektörünün uygulamaları olan; tahvil, bono, factoring, future, forward gibi faiz temelli finansal enstrümanlara karşın İslami finansman aracı olarak "sukuk" ortaya çıkmıştır.

Sukuk tahvil ile karşılaştırılmasına karşın belirgin farklılıklar mevcuttur. Tahvil sadece alacak hakkı sağlarken Sukuk, sahibine varlıkta payı oranında mülkiyet hakkı tanımaktadır (Sevinç, 2013; 79). Sukuk sabit nakit akışı içermesi nedeniyle tahvil ile benzeşirken, dayanak varlıktan elde edilen gelirden pay almayı temsil etmesi, anapara ve kar ödemelerinin garanti olmaması nedeniyle tahvilden ayrışmaktadır (Yiğitler vd., 2018; 75).

Sukuk anapara ve kar ödemeleri yönüyle hisse senedine benzemektedir. Her iki finansman aracında da anapara ve gelir ödemesi garanti değildir. Sukuk dayanak varlık da sahiplik hakkı sağlaması nedeniyle hisse senediyle de karşılaştırılmaktadır. Ancak sukukun hisse senedinden belirgin farklılıkları bulunmaktadır. Sukuk yapısı gereği hangi varlığı ya da projeyi temsilen ihraç edilmişse onun üzerinde sahiplik hakkı sağlarken hisse senedi tüm varlıklar üstünde sahiplik hakkı tanımaktadır (Aktaran Alparslan, 2014; 18). Aynı zamanda sukuka konu varlık ya da projenin İslami usullere uygun olması gerekirken hisse senedinde böyle bir zorunluluk bulunmamaktadır (Alparslan, 2014; 18).

3.1. İslami Finansal Enstrüman Olarak Sukuk

Sermaye piyasalarının gelişmesi ve ağırlık olarak faiz temelli finansal enstrümanların kullanılıyor olması Müslüman yatırımcılar için finansmana ulaşmada engel teşkil etmektedir. Bu nedenle faize dayanmayan yatırımcısına kara ya da zarara ortak olma veya mülkiyet hakkı tanıyan İslami finansal enstrümanlar geliştirilmiştir. Bunların genel adı da sukuk olarak adlandırılmıştır (Tekin, 2017; 162). İslami Finans Kurumları Muhasebe ve Denetim Organizasyonu tarafından sukuk şu şekilde tanımlamaktadır "*Sukuk, ihraç edildikten sonra eşit değerleri temsil eden; yapılan yatırım türüne göre duran varlıklar ve benzerleri üzerindeki haklar ve payların temsil edildiği ya da bir projede ya da özel bir yatırım faaliyetinde ortaklık hakkı veren sertifikalardır*" (Aktaran Yılmaz, 2014; 83). Yine aynı kurum tarafından onaylanmış 14 adet sukuk türü bulunmaktadır (Büyükakın ve Önyılmaz, 2012; 3). 14 sukuk türü olmasına rağmen genel olarak kullanılan sukuk türleri şunlardır; Mudaraba, Muşaraka, Murabaha, Salam, İcara, İstisna ve Wakala'dır. Mudaraba ve Muşaraka sahibine girişime ortak olma imkânı sağlarken, Murabaha, İcra, İstisna, Salam ise bir varlığa dayanmaktadır. Wakala (Vakala) sukuk ise ihraç edene fon sahipleri adına toplanan fonu yönetme yetkisi vermektedir.

Tablo-2: Sukuk Çeşitlerinin Özellikleri

Sukuk Özellik	Murabaha	Muşaraka	Mudaraba	İcara	Salam	İstisna	Wakala
Sahiplik	Fiziki/ Kullanım	Fiziki/ Kullanım	Fiziki/ Kullanım	Mülkiyet Hakkı Vermez	Fiziki/ Kullanım	Fiziki/ Kullanım	Kullanım
Likidite	Likit	Likit	Likit	Likit	Likit	Likit	Likit
Piyasa	Birincil	Birincil ve İkincil	Birincil ve İkincil	Birincil ve İkincil	Birincil ve İkincil	Birincil	Birincil ve İkincil
Getiri Oranı	Sabit	Sabit/ Değişken	Sabit/ Değişken	Sabit/ Değişken	Sabit	Sabit/ Değişken	Sabit
Temsil	Varlık	Özkaynak	Özkaynak	Varlık	Varlık	Varlık	Varlık
Ciro	Edilebilir	Edilebilir	Edilebilir	Edilebilir	Vade Sonunda	Edilemez	Edilemez
İhraç: Özel- Kamu Şirketleri- Bankalar							

Kaynak: (Özcan ve Elitaş, 2015; 567)

3.1.1. Mudaraba Sukuk

Mudaraba, emek- sermaye ortaklığına dayalı olarak çıkarılan sertifikalardır. Bu türde sukuk sahipleri sermaye ile girişime ortak olurken kaynak kuruluş ise emek, tecrübe veya sanat ile ortak olurlar (Tekin, 2017; 164). Oluşabilecek zarar durumda sukuk sahipleri sorumlu olurken olası kar durumunda ise ortakların ortaklık paylarına göre kar dağıtım gerçekleşmektedir. Bu tür sukukların ikincil piyasalarda işlem görmesine bir engel yoktur.

3.1.2. Muşaraka Sukuk

Muşaraka, kar-zarar ortaklığı olarak da bilinmektedir. Bu tür sertifikalar taraflara sermayeye ortak olma imkânı tanır. Bu türde kurulan ortaklıklarda taraflara payları oranında kar veya zararı paylaştırır (Alzahrani ve Megginson, 2017; 16).

3.1.3. Murabaha Sukuk

Murabaha sukuk, kaynak kişi ya da şirketlerin talebi üzerine bir malın peşin olarak alınıp üzerine anlaşılan oran da kar ilave edilip satılmasıdır. Murabaha işlemi günümüzde katılım bankaları tarafından çok sık kullanılan bir işlemdir (Tekin, 2017; 166).

3.1.4. Salam (Selam) Sukuk

Salam sukuk, teslimatı ilerde yapılacak bir mal için ödemenin bugün yapılmasıdır. Bu sözleşme türü başlangıçta çiftçilerin finansmanını sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir (Alzahrani ve Megginson, 2017; 18). Salam sözleşmesi çoğunlukla tahıl, petrol, demir ve benzeri ölçülebilir ve standartlaştırılabilir emtia üzerine yapılmaktadır (Özcan ve Elitaş, 2015; 565-566). Salam sözleşmesine ek olarak Paralel Salam sözleşmesi de yapılabilmektedir. Paralel salamda, salam sukuk sahibi gelecekteki fiyat dalgalanmalarından korunmak ya da nakit akışı sağlamak amacıyla salam sözleşmesiyle aldığı bir malı başka bir salam sözleşmesiyle satabilmesidir. Salam sukuk, geleceğe yönelik bir sözleşme olması yönüyle türev ürünlerden olan forward sözleşmelerine benzemektedir. Ancak salam sukuk sözleşmesinde ödeme peşin mal teslim ileri tarihli iken forward sözleşmesinde ödemenin peşin yapılması gibi zorunluluk bulunmamaktadır. Ayrıca salam sukuk sadece emtialar için yapılabilirken, forward sözleşmeleri faiz forward, döviz forward ve emtia forward sözleşmeleri şeklinde yapılabilmektedir.

3.1.5. İcara Sukuk

İcara sukuk, donanım, gayrimenkul vb. mallara ihtiyaç duyan kaynak kuruluşun Special Purpose Vehicle (SPV)'ye başvurması sonucu ve SPV'nin söz konusu ürünü alıp kaynak kuruluşa kiralaması işlemidir. İcara sukuk kiracıya belirli bir süre için bir kira bedeli karşılığında bir varlık ya da mülkü kullanma hakkı tanır (Alzahrani ve Megginson, 2017; 19). İcara sözleşmesi malı kullanana kira sözleşmesi bitiş tarihinde satın alma hakkı sağlar. İcara sukuk yapısı ve amacı itibariyle türev ürünlerden olan leasing yöntemine benzemektedir.

3.1.6. İstisna Sukuk

İstisna köken olarak yapmak, meydana getirmek kelime kökeninden türetilmiştir (Tekin, 2017; 166). İstisna sukuk, bir imalat, sipariş anlaşması olup satıcı önceden fiyatı ve özellikleri belirlenmiş bir ürünü üretmeyi taahhüt eder (Yakar vd., 2013; 83). İstisna sukuk yapı olarak Salam sukuka benzemekle birlikte İstisna sukuk da ürün bedelinin peşin olarak ödenme zorunluluğu bulunmamaktadır. Ödemeler taksitle ya da gelecekte yapılabilir. Bu sukuk türü genel olarak imalat ya da inşaat projelerinin finansmanında kullanılır (Alzahrani ve Megginson, 2017; 18).

3.1.7. Wakala Sukuk

Wakala (Vakala- Vekâlet) sukuk sertifika türünde yatırımcılar acenteye yatırım yapma yetkisi verir. Acente, İslami usullere uygun olarak yatırım portföyü oluşturarak yatırımcılardan toplanan fonu bu portföyde değerlendirir. Acente, sukuk alıcıları adına hizmet verdiğinden dolayı belirli bir temsil ücreti almaktadır (Alzahrani ve Megginson, 2017; 20). İslami finans da Vakala sukuk türü ağırlıklı olarak yatırım hizmetlerinde kullanılmaktadır (Özcan ve Elitaş, 2015; 566).

3.2. Türkiye' de Kira Sertifikaların Tarihsel Gelişimi

1984 yılında Hazine Müsteşarlığı tarafından kamu altyapı yatırımlarının finansmanı için Gelir Ortaklığı Senedi (GOS) olarak adlandırılan senetler ortaya çıkmıştır (Büyükakın ve Önyılmaz, 2012; 9). 1992 yılında ise Mudaraba sukuka benzeyen Katılım İntifa Senedi (KİS) sahibine, anonim ortaklıklarda kâr payı, yeni paylar edinme vb. haklar sağlayan menkul kıymet ihracı imkânı sağlamıştır (Büyükakın ve Önyılmaz, 2012; 10). Daha sonraki süreçte Kar- Zarar Ortaklığı Belgesi (KZOB), Varlığa Dayalı Menkul Kıymetler (VDMK) gibi menkul kıymetler kullanıma sokulmuştur (Büyükakın ve Önyılmaz, 2012; 10).

2010 yılına gelindiğinde Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından "Kira Sertifikalarına ve Varlık Kiralama Şirketlerine İlişkin Esaslar Hakkında Tebliği" yayınlanmıştır. Bu tebliğ ile ortaya konan kira sertifikası modeli global anlamda icara sukuk olarak bilinen sukuka benzemekteydi (Önal vd., 2013; 82). Bu adım Türk Sermaye Piyasaları için İslami Finansa açılan pencere olmuştur. Daha sonra 7 Haziran 2013 tarihinde Sermaye Piyasası Kurulu tarafından III-61.1 sayılı "Kira Sertifikaları Tebliğ" yayınlanmıştır. Bu tebliğ İslami finansın temel ihraç aracı olan Sukuk 'un Türkiye' de uygulamasını içermesi bakımından önem arz etmektedir.

3.2.1. III-61.1 Sayılı Tebliğe Göre Türkiye' de Kira Sertifikaları Uygulamaları

Söz konusu tebliğde Kira Sertifikaları; *" Her türlü varlık ve hakkın finansmanını sağlamak amacıyla Varlık Kiralama Şirketi (VKŞ) tarafından ihraç edilen ve sahiplerinin bu varlık veya haktan elde edilen gelirlerde payları oranında hak sahibi olmalarına sağlayan menkul kıym*et" olarak tanımlanmıştır. Tebliğin 4. Maddesinde: Sahipliğe Dayalı Kira Sertifikaları, Yönetim Sözleşmesine Dayalı Kira Sertifikaları, Alım- Satım Sözleşmesine Dayalı Kira Sertifikaları, Ortaklığa Dayalı Kira Sertifikaları, Eser Sözleşmesine Dayalı Kira Sertifikaları olmak üzere 5 tür kira sertifikasından bahsedilmiş olup ayrıca bu sayılanların birlikte kullanılması (literatürde hibrit ya da melez sukuk olarak bilinmektedir) ile birlikte Varlık Kiralama Şirketi tarafından ihraç edilebileceği düzenlenmiştir. Bu tebliğ ile küresel ölçekte en çok kullanılan sukuk türlerinin kira sertifikası adı altında ülkemizde de ihraç edilmesine yasal dayanak sağlanmıştır.

3.2.2. Sahipliğe Dayalı Kira Sertifikaları

İlgili tebliğin 5nci maddesinde sahipliğe dayalı kira sertifikaları; *"kaynak kuruluşa veya üçüncü kişilere kiralamak veya Varlık Kiralama Şirketi adına yönetilmek üzere Varlık Kiralama Şirketi tarafından kaynak kuruluştan devralınacak varlık ve hakların finansmanının sağlamak için ihraç edilen kira sertifikalarıdır"* şeklinde tanımlanmıştır. Bu kira sertifikası türü amaç bakımından İcara sukuk ile benzeşmektedir (Gökgöz, 2015; 159).

3.2.3. Yönetim Sözleşmesine Dayalı Kira Sertifikaları

İlgili tebliğin 6. Maddesinde yönetim sözleşmesine dayalı kira sertifikaları; *"kaynak kuruluşa ait varlık veya hakların vade boyunca kiralanması da dâhil olmak üzere Varlık Kiralama Şirketi lehine yönetilmesi neticesinde elde edilen gelirlerin sözleşme hükümleri çerçevesinde Varlık Kiralama Şirketine aktarılması amacıyla ihraç edilen kira*

sertifikalarıdır" olarak tanımlanmıştır. Bu tür kira sertifikalarının sahipliğe dayalı kira sertifikalarından farkı söz konusu varlık veya hakların mülkiyetinin Varlık Kiralama Şirketine devrinin yapılmamasıdır.

3.2.4. Alım- Satıma Dayalı Kira Sertifikaları

İlgili tebliğin 7. Maddesinde alım- satıma dayalı kira sertifikaları *"bir varlık veya hakkın VKŞ tarafından satın alınarak 12nci maddenin birinci fıkrasında belirtilen nitelikteki şirketlere vadeli olarak satılması işleminde varlık veya hak alımının finansmanını sağlamak için ihraç edilen kira sertifikalarıdır"* şeklinde tanımlanmıştır. Aynı maddenin 2nci fıkrasında Varlık Kiralama Şirketlerinin aldığı varlık veya hakların maliyeti üzerinde bir bedelden vadeli olarak satılması gerektiği belirtilmiştir. Varlık Kiralama Şirketi tarafından spot piyasadan peşin olarak alınan varlık veya hakkın önceden anlaşılan kar payı artı maliyet şeklinde kaynak kuruluşa satışı yapılır. Kaynak kuruluş tarafından ödeme ise taksitler halinde ya da kararlaştırılan ileri tarihli olarak yapılır. Bu tür kira sertifikaları amaç yönünden Murabaha sukuka benzemektedir.

3.2.5. Ortaklığa Dayalı Kira Sertifikaları

İlgili tebliğin 8. Maddesinde ortaklığa dayalı kira sertifikaları *"Varlık Kiralama Şieketi'nin ortak girişime ortak olmak amacıyla ihraç ettiği kira sertifikasıdır"* şeklinde tanımlanmıştır. Yine aynı maddede 2 tür ortaklığa dayalı kira sertifikasından bahsedilmektedir. İlk olarak Varlık Kiralama Şirketi'nin sermaye diğer ortakların emek ya da ticari itibar koyduğu ortaklık, diğeri ise hem Varlık Kiralama Şirketi hem de diğer ortakların sermaye koyduğu ortaklık biçimidir. Bu yönüyle ortaklığa dayalı kira sertifikaları Mudaraba ve Muşaraka sukuka benzemektedir.

3.2.6. Eser Sözleşmesine Dayalı Kira Sertifikaları

İlgili tebliğin 9. Maddesinde eser sözleşmesine dayalı kira sertifikaları *"Varlık Kiralama Şieketi'nin iş sahibi sıfatıyla taraf olduğu bir eser sözleşmesi kapsamında eserin meydana getirilmesini sağlamak amacıyla ihraç edilen kira sertifikasıdır"* şeklinde tanımlanmıştır. Bu tür kira sertifikaları global uygulamada İstisna sukuk olarak uygulanan sukuk türü ile benzeşmektedir (Gökgöz, 2015; 160).

4. Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi

Türkiye Varlık Fonu Yönetimi (TVFY) Anonim Şirketi 19.08.2016 tarih ve 6741 sayılı kanun ile kurulmuştur. Şirket Türkiye Varlık Fonunu kurmakla görevlendirilmiş olup ihtiyaç duyulması halinde Türkiye Varlık Fonuna bağlı alt fonlar da kurmaya yetkili kılınmıştır. Şirket 50 milyon Türk Lirası ödenmiş sermayesi bulunan şirketin sermayesi Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından karşılanmıştır. Şirket hisseleri nama yazılı olarak 1 TL nominal değerli olmak üzere 50 milyon pay şeklinde çıkarılmış olup tamamı Özelleştirme İdaresi Başkanlığına aittir.

4.1. Kuruluş

Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi'nin kuruluşuna ilişkin bilgiler TVFY'nin Esas sözleşmesi madde 1'de "19/08/2016 tarihli ve 6741 sayılı Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi'nin kurulması ile bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanun ile bakanlar kurulunun 17/10/2016 tarih ve 2016/9429 sayılı kararı ile yürürlüğe konulan Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi'nin yapısına ve işleyişine ilişkin usul ve esaslar hükümleri saklı olmak kaydıyla özel hukuk hükümlerine tabi olarak faaliyette bulunmak ve bu esas sözleşme hükümlerine göre idare edilmek üzere Başbakanlığa bağlı anonim şirket statüsünde Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi kurulmuştur" şeklinde açıklanmıştır. Sözleşmede belirtildiği üzere TVFY AŞ Başbakanlığa bağlı özel hukuk hükümlerine tabi olarak kurulmuş olup, Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş ile birlikte Cumhurbaşkanlığı makamına bağlanmıştır.

4.2. Türkiye Varlık Fonu Yönetiminin Kaynakları ve Portföyü

Fon bünyesine aralarında Ziraat Bankası, Halkbank, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), Türk Hava Yolları (THY), Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ), Türksat Uydu Haberleşme Kablo TV ve İşletme Anonim Şirketi (TÜRKSAT), Borsa İstanbul, Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (ÇAYKUR) gibi ülkemizin önemli şirketleri devredilmiştir. Bununla birlikte çeşitli yerlerdeki

gayrimenkuller ve şans oyunları oynatma lisansları devredilmiştir. Fona devredilen kurumlar ve varlıklar şu şekildedir. (dünya, 2017):

Tablo-3: Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi Portföyü

ŞİRKETLER	**SAHİPLİK (%)**	**SERMAYE**
ZİRAAT BANKASI	100	5,00 Milyar TL
HALK BANKASI	51,1	1,25 Milyar TL
BORSA İSTANBUL	73,6	423,2 Milyon TL
THY	49,12	1,38 Milyar TL
BOTAŞ	100	4,15 Milyar TL
TPAO	100	3,00 Milyar TL
TÜRKSAT	100	1,47 Milyon TL
TÜRK TELEKOM	6,7	3,5 Milyar TL
PTT	100	981,5 Milyon TL
ETİ MADEN	100	600 Milyon TL
ÇAYKUR	100	1,49 Milyar TL
TÜRKİYE DENİZCİLİK İŞLETMELERİ AŞ.	49	220 Milyon TL
KAYSERİ ŞERKER FABRİKASI AŞ	10	12 Milyon TL
DİĞER		
Milli Piyango idaresine ait tüm şans oyunları lisansları		
Türkiye Jokey Kulübüne ait bahis izinleri ve gayrimenkuller		
TCDD İzmir Limanı		
KAMU ARSALARI: Antalya, Aydın, Muğla, İzmir, İstanbul, Isparta ve Kayseri'deki toplam 2 milyon 290 bin metrekarelik 46 adet kamu arazisi		

TVF sahip olduğu bu varlıklar ile yaklaşık 40 milyar dolarlık bir varlık büyüklüğüne ulaşmıştır. Portföyünde enerji, iletişim, ulaşım, gıda, maden, finans sektörlerinin öncü kuruluşlarını bulundurmasının yanında, Antalya, Aydın, Muğla, İzmir, İstanbul gibi turizm açısından önemli şehirlerde ciddi bir gayrimenkulün da sahibi konumundadır.

4.3. Türkiye Varlık Fonuna Yönelik Eleştiriler

Ulusal Varlık Fonlarının kaynak yapısı incelendiğinde ülkenin dış ticaret fazlası gelirleri ya da ülkenin sahip olduğu emtialardan (petrol, gaz, değerli madenler vb.) elde edilen gelirler ile fonlanmaktadır. Cari işlemler fazlası ya da herhangi bir emtia geliri olmayan ülkelerde de UVF kurulabilmektedir. Örneğin İtalya 2011 yılında UVF kurmuş olup 2016 yılında ise fon daha da geliştirilmiştir (Dedeoğlu, 2016; 3).Yine benzer şekilde Peru, Bahreyn, Malezya, Brezilya, Panama, İrlanda gibi ülkelerin de bütçe/cari fazlası olmadan UVF kuran ülkeler arasında olduğu görülmektedir (Ulussever vd., 2018; 53). IMF özelleştirme gelirlerine bağlı olarak da varlık fonu kurulabileceğini belirtilmiştir. TVF kaynak yönü ile diğer UVF'lerden özellikle de varlık yönünden büyük UVF'lerden ayrışmaktadır. TVF kuruluş olarak özelleştirme gelirleri ile bazı kamu iktisadi kuruluşlarının fona aktarılmasıyla kurulmuştur (Konukman ve Şimşek, 2017; 1937). Bu şirketlerin fona devri neticesinde bunlardan gelen gelirler artık merkezi bütçeye aktarılmayacağı dolayısıyla bütçe açığında artış meydana getireceği eleştirileri yöneltilmektedir (Eğilmez, 2016). Bu durum bütçe dengesi açısından bir dezavantaj gibi görünse de bu şirketlerin fonun özel sektör yapısı sayesinde yönetim olarak daha esnek, karar almada daha hızlı bir yapıya kavuşması beklenmektedir. Fon sayesinde ülkemizin büyümesine olumlu katlı yapacak büyük ölçekli yatırım harcamalarının bütçe dengesini bozmadan fon üzerinden karşılanması sağlanacaktır (Ulussever vd., 2018; 55). Fona getirilen bir diğer eleştiri de fonun kuruluş kanunu ve gerekçesinde yer alan amaçlarıdır. TVF'nin klasik bir varlık fonu olmadığı daha çok yatırım ve kalkınma fonu olduğu yönündedir. IMF'in yaptığı sınıflamaya göre kalkınma fonları da zaman zaman UVF'ler arasında gösterilmiştir. Singapur Temasek Holding gibi kalkınma amaçlı olarak kurulup zamanla misyon değişikliğine giderek dünya çapında yeni servet kaynaklarına yatırım yaparak karlarını maksimize etme yoluna gitmiş önemli örneklerde mevcuttur (Ng, 2010; 6). Yine aynı şekilde Fransa' da 2008 yılında 'Fonds strate'gique d'investissement' (FSI) kurmuştur. FSI hedefleri şu şekildedir;

1) Finansman konusunda zorluk çeken ümit veren küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişimini desteklemek,

2) Ekonomik kalkınmada katalizör rolü oynayabilecek orta ölçekli işletmeler için finansman sağlamak,
3) Endüstriyel varlıkların yapılandırılması amacıyla mutasyon geçiren sektörlerde firmaları desteklemek,
4) Büyük ve orta ölçekli işletmelerde değer yaratmayı kolaylaştırmak için sermayenin istikrarını desteklemek.

Hem Temasek hem de FSI'nin hedefleri incelendiğinde varlık fonu olarak kurulmalarına rağmen önceliğinin ülkenin kalkınması ve büyümesi olduğu açık olup zamanla ortaya çıkış amacına ek olarak yeni amaçlara da yöneldiği görülmektedir. Fona getirilen diğer bir eleştiri konusu ise Sayıştay denetimine tabi olmamasıdır. Türkiye Varlık Fonunun kuruluş kanunda denetim mekanizması olarak bağımsız denetim ve Cumhurbaşkanlığı tarafından görevlendirilecek 3 merkezi denetim elemanının fonun faaliyetlerine ilişkin yapacağı denetim sonucu hazırlanacak denetim raporunun Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonuna sunulacağı belirtilmektedir. Fonun uluslararası standartlara bağlı olarak yapılan bağımsız denetime tabi olması ve ayrıca UVF'leri ilgilendiren Santiago Prensipleri gereği oluşturulacak denetim mekanizması, denetim konusunda oluşabilecek zaafları minimize edecektir. Dünyada ki örnekler incelendiğinde 10 büyük UVF'nin 8 tanesini Ernst and Young ve Deloiilete gibi uluslararası faaliyet gösteren bağımsız denetim firmaları tarafından yapıldığı görülmektedir (Ulussever vd., 2018; 54).

4.4. Malezya Khazanah Nasional Berhard Örneği

Malezya ulusal varlık fonu Khazanah Nasional Berhard (KNB) fonun ve portföy şirketlerinin sukuk ihraçları ile sukuk piyasasında önemli bir yere sahiptir. KNB sukuk ihraçlarını portföy şirketlerin yatırım finansmanını, altyapı yatırımlarını ve sosyal sorumluluk projelerini finanse etmek amacıyla gerçekleştirmektedir. Bu doğrultuda yeni sukuk türleri de geliştirip ihraç etmektedir. Sustainable and Reponsible Investment (SRI) sukuk bunlardan birisidir. SRI sukuk, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı AMIR Vakfının Güven Okulları Programını finanse etmek amacıyla KNB tarafından geliştirilmiş Wakala bi Al-İstitmar sukuk türünü temel alan bir sukuk modelidir. SRI sukuk kapsamında ilk ihraç 2015 yılında 100 milyon Malezya Ringiti (MYR) olarak gerçekleşmiş olup ikinci ihraç ise 2017 yılında yine 100 milyon MYR olarak gerçekleşmiştir. KNB tarafından gerçekleştirilen bir diğer sukuk modeli ise Exchangeable Sukuk (Değiştirilebilir Sukuk) modelidir. Değiştirilebilir sukuk modeli ilk olarak 2006 yılında fona bağlı Malezya Telekom tarafından 1 MYR adi hissesi karşılık olarak 750 milyon USD olarak ihraç gerçekleşmiştir. Bu sukuk türünde vade sonunda sukuk yatırımcısına sözleşmede belirtilen şirketten hisse senedi alma opsiyonu tanımaktadır. Aşağıdaki tabloda Khazanah Nasional'a ait şirketlerin ve fonun doğrudan kendisinin ihraç ettiği sukuk miktarları gösterilmiştir.

Tablo-4: Khazanah Nasional Berhard ve Portföyündeki Şirketlerin Sukuk İhraç Örnekleri

	Yararlanıcı	Sektör	Miktar	Vade
Khazanah Nasional Berhard	IHH Healthcare Berhard	Sağlık	600 Milyon SGD	5
	Penerbangan Malaysia Berhard	Havacılık	750 Milyon USD	5
	AMIR Vakfı	Eğitim	100 Milyon MYR	7
	AMIR Vakfı	Eğitim	100 Milyon MYR	7
	Çin'e yapılan yatırımları desteklemek	Finans	500 Milyon RMB	3
		Altyapı	398,8 Milyon USD	5
	Axiata Group	Telekomünikasyon	500 Milyon USD	5
			900 Milyon SGD	10
	Tenage Nasional Berhard	Enerji	1,625 Milyar MYR	23

Kaynak: (www.sukuk.com adresindeki verilerden derlenmiştir.)

Tablo 4'de görüldüğü gibi fon farklı sektörlere ait şirketlerin sahibi konumundadır. KNB portföyünde bulunan şirketlerin finansman ihtiyaçlarını karşılamada sukuk modelini etkin olarak kullanmaktadır. Aynı zamanda AMIR vakfına yapılan yardımlar gibi sosyal sorumluluk projelerinin finansman ihtiyacını karşılamak amacıyla da sukuk ihracı gerçekleştirmektedir.

4.5. Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi Bölgesi UVF'lerin Katkısı

Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK) ülkelerine ait ulusal varlık fonları, ulusal varlık fonları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bölge ülkelerine ait 13 ulusal varlık fonu yaklaşık 2.922 milyar dolar

varlık büyüklüğü ile toplam UVF büyüklüğünün yüzde 38'ini oluşturmaktadır. Körfez bölgesi ülkeleri İslami finans açısından da önemli bir konuma sahiptir. Dünya genelindeki toplam İslami finans varlıkların yüzde 42'si bölge ülkelerine aittir. Bölge UVF'leri sukuk ihraçlarını firmalara kaynak bulmak amacıyla yaptığı gibi büyük projelerin finansmanı içinde kullanmaktadır. Aşağıdaki tabloda bölge UVF'lerine ait bazı sukuk ihraçları gösterilmiştir.

Tablo-5: KİK Bölgesi UVF'lerine Ait Sukuk İhraçları

UVF	Yararlanıcı	Sektör	Miktar	Vade
Mumtalakat	Mumtalakat Holdings	UVF	600 Milyon USD	7
	Mumtalakat Holdings	UVF	750 Milyon USD	
	Mumtalakat Holdings	UVF	350 Milyon MR	
Dubai Yatırım Şirketi	Emirates Airlines	Ulaşım	913 Milyon USD	10
	Emirates Airlines	Ulaşım	600 Milyon USD	10
	Emirates Airlines	Ulaşım	1 Milyar USD	10
	Dubai Yatırım Şirketi	UVF	1 Milyar USD	10
	Dubai Yatırım Şirketi	UVF	700 Milyon USD	10
Mubadala	Aabar Petroleum Investment Company	Enerji	460 Milyon USD	
	Aldar Properties	Gayrimenkul	750 Milyon USD	5
Katar Yatırım Otoritesi	Barwa Bank	Finans	100 Milyon USD	3
	Katar İslam Bankası	Finans	750 Milyon Dolar	5
	Katar İslam Bankası	Finans	2 Milyar QAR	
	Katar Uluslararası İslam Bankası	Finans	1 Milyar QAR	
	Katar İslam Bankası	Finans	750 Milyon USD	5
	Katar İslam Bankası	Finans	750 Milyon USD	5
	Katar İslam Bankası	Finans	750 Milyon USD	5
	Katar Uluslararası İslam Bankası	Finans	700 Milyon USD	5
	Ooredoo Corporate	Telekomünikasyon	1,25 Milyar USD	5

Kaynak: (www.sukuk.com adlı web sayfasından derlenmiştir.)

Tablo 5'de görüldüğü gibi bölge UVF'leri portföy şirketlerinin finansmanını sağlamak amacıyla sukuk ihraç etmiştir. Ancak KİK bölgesi UVF'lerinin büyüklükleri dikkate alındığında İslami finansın gelişimine katkılarının çok sınırlı kaldığı görülmektedir. Her ne kadar bu UVF'lerin İslami finansı geliştirmek gibi resmi görevleri olmasa da yapılan bu hamleler İslami finansın hacim olarak gelişmesine ve bilinirliğinin artmasına yardımcı olmaktadır.

4.6. Türkiye Varlık Fonunun İslami Finansal Araçların Gelişmesine Muhtemel Katkıları

Türkiye Varlık Fonu portföyünde Halkbank, Ziraat Bankası, Türkiye Jokey Kulübü lisansları ve Milli Piyango İdaresi şans oyunları lisansları gibi varlıklar olduğu görülmektedir. İslam fıkhı açısından incelendiğinde bu şirketler ve lisansların meşru kabul edilmeyen türden ekonomik faaliyetler olduğu görülmektedir. Bu nedenle bunların dâhil olduğu gelirler ile İslami usulleri esas alan finansman modeli haklı olarak toplum tarafından eleştiriye maruz kalacaktır.

Türkiye Varlık Fonu portföy şirketleri ile İslami finansman araçları ihraç edebileceği gibi, kendisine bağlı alt fon olarak İslami usullerde işlem yapmak üzere bir fon oluşturmak suretiyle de İslami finansa katkı sağlayabilecektir. Kurulacak bu fona kaynak olarak Ziraat Katılım, TPAO, THY, ÇAYKUR, BOTAŞ gibi şirketler ve gayrimenkul gelirlerinin aktarılması fonun kaynak yapısının şeri hukuka uygun olmasını sağlayacaktır. Yeni oluşturulan fon sayesinde yurtdışından ve yurtiçinden İslami usulleri esas alan fon sağlanabilir ve toplanan fon ile ülkemiz açısından önem arz eden sektörlere yatırım yapılabilir. Türkiye Varlık Fonunun katılım finansmanı araçlarına yapabileceği katkı, yapılan ihraçları ve bilinilirliğini arttırma şeklinde olacaktır. Bu sayede sukuk pazarının gelişimine destek verilmiş olacak ve finansman ihtiyacı duyan şirketler için yeni bir model ortaya çıkmış olacaktır.

Ülkemizde en büyük sorunlardan biride reel sektörün finansmana erişme sıkıntısıdır. Reel sektör aktörleri gelişmiş bir sermaye piyasası olmadığı zaman finansman ihtiyacını bankacılık sektörü aracılığıyla karşılamaya çalışmaktadırlar. Şirketlerin uzun vadeli fon ihtiyaçlarını karşılayacakları bir sermaye piyasasının olması ve bu piyasa araçlarının çeşitliliği firmalar için önem arz etmektedir (Ersoy, 2012; 70). Katılım finansmanı araçlarının gelişmesi ile Müslüman coğrafyalardan fon sağlama imkanı artacaktır. Bu durum

ülkemizin fon çeşitliliğini arttıracağı gibi fon sağlama riskini de azaltıcı etki yapabilecektir. TVF yapacağı sukuk türü ihraçları ile finansal piyasaların derinleşmesine katkı sağlayacağı gibi faiz hassasiyeti olan kesimin elinde bulunan fonların ekonomik sisteme girişini de sağlayacaktır.

4.6.1. Sektörel Bazda Yapılabileceği Katkılar

Mega projeler olarak adlandırılan Kanal İstanbul, Mersin ve Sinop nükleer santral projeleri, Çanakkale 1915 köprü projesi, hızlı tren ağının genişletilmesi, kentsel dönüşüm gibi önemli derecede finansman gerektiren projeler gelecek hedefleri için hayata geçirilmesi planlanmaktadır. Bu tarz büyüklükte projeler Yap-İşlet-Devret (YİD) ya da Kamu- Özel- İşbirliği (KÖİ) şeklinde yapılmaktadır.

İslam ekonomisinin geliştiği KİK bölgesi ve Malezya'da büyük projelerin finansmanında sukuk ihracı etkin olarak kullanılmaktadır. Örneğin Malezyalı KNB'nin büyük ortağı olduğu Malezya ulusal elektrik tedarik şirketi Tenage Nasional Berhard, 2013 yılında inşa edilecek olan gaz dönüşüm tribününün finansman ihtiyacı için 1,625 milyar MYR tutarında İcara ve Vakala sukuk karışımı olan hibrit sukuk ihraç etmiştir. Yine benzer bir şekilde Abu Dabi Emirliğine ait Mubadala varlık fonunun hissedarı olduğu Aldar Propertios firması gayrimenkul ve altyapı projelerinin finansmanı için 750 milyon dolar tutarında icara sukuk ihracı gerçekleştirmiştir. Dubai Yatırım Şirketinin hissedarı olduğu Emirates Havayollarının yönetim binası ve mühendislik merkezinin inşası için 600 milyon dolar ve Malezyalı KNB tarafından gerçekleştirilen 398,8 milyon dolar tutarın ihraçlar diğer örnekler olarak sıralanabilir.

Türkiye Varlık Fonu portföyünde bulunan her biri sektörünün öncü kuruluşları olan firmalar ile ülkemizin kalkınması için önem teşkil eden alanlarda yatırım yapabilecek kapasiteye sahiptir. Yapılacak olan yatırımlarda ihtiyaç duyulan finansman farklı sukuk modelleri ile karşılanabilecektir. TVF teknolojiden tarıma, ulaşımdan lojistiğe kadar farklı sektörlerde yapacağı yatırımlar ile ülkenin kalkınmasında başat olarak rol alacağı gibi proje finansmanlarında da sukuk modelini tercih etmesi İslami finans uygulamalarına derinlik ve bilinirlik sağlayacaktır.

Teknoloji alanında yapılacak yatırımlar Türkiye Varlık Fonunun önemli bir aktör olarak rol alabileceği yatırımların başında gelmektedir. Endüstri 4.0'ın konuşulduğu günümüzde, yapay zekâ, yazılım ve kodlama gibi alanlar ülkemiz açısından üzerinde elzem ile durulması gereken konulardır. TVF bu doğrultuda bir fon oluşturabilir ve bu alanlarda çalışan ancak finansman sıkıntısı yaşayan firmalar ile ortaklık kurabilir. Bu ortaklıklar içinde Mudaraba ya da Muşaraka sukuk ihracı gerçekleştirmek yoluyla finansman toplayabilir.

Türkiye Varlık Fonu ülkemizin üretim envanterini çıkartarak üretimde kullanılan ithal mallarda ölçek ekonomisi dikkate alınmak suretiyle üretim tesisleri kurabilir. Kurulacak üretim tesisi için TVF portföyünde bulunan Ziraat Katılım Bankası aracılığıyla çıkarılacak Mudaraba veya Muşaraka sukuk ihracıyla halktan fon toplama yöntemine gidilebilir. Kurulan üretim tesislerinde üretilen malların alımı ülke sanayicileri tarafından teşvik edilebilir. Bu ürünlere istinaden alıcılara fon sağlamak amacıyla Murabaha sukuk ihracı yapılarak mal satışı sağlanabilir. Bu tür bir girişim cari açıkla mücadeleye katkı sağlanacağı gibi, istihdam artışı sayesinde işsizlikle mücadele de destekleyici bir etki sağlayabilir. Yine aynı şekilde sanayiciler yerli üretim ürünleri alacağı için olası kur maliyeti riskine karşı korunmuş olacaktır.

Ülkemiz açısından üstünde durulması gereken bir önemli sektörde gıda ve tarım sektörüdür. Bu nedenle Türkiye Varlık Fonu tarım ve hayvancılık ile ilgili yatırımlar yapması yerinde bir karar olacaktır. Uhdesinde bulunan gayrimenkuller tarım ve hayvancılık sektörüne kiralanabilir. Ayrıca tarımda oluşan fireyi en aza indirmek amacıyla yaş sebze meyve için soğuk zincir sistemi, tahıl ve bakliyat için ise lisanslı depoculuk faaliyetleri desteklenebilir. Bu sayede ülke de ürün arzı sürekliliği sağlanabileceği gibi fiyatlarda oluşacak dalgalanmalarda en aza indirilebilir. Kurulacak bir kooperatif benzeri yapılanma ile gıda ve tarımda üreticiler korumaya alınabilir ve fonun ihraç edeceği salam sukuk ile çiftçinin ihtiyaç duyduğu fon temini sağlanmış olur.

Varlık fonu altyapı projeleri içinde kaynak yaratabilme kabiliyetine sahiptir. Bu tarz projelerin finansmanı için istisna sukuk ihracı ile büyük altyapı projelerin finansmanı karşılanabilecektir. Bu yöntemle kamu borcu arttırılmadan büyük projelerin ilerlemesi sağlanır. Yine ayrıca Türkiye Varlık Fonuna devredilen turizm bölgesinde ki gayrimenkuller ile turizm sektörü desteklenebilir. Ülke turizmi için itici bir güç oluşturulabilir.

5. Sonuç

Ulusal varlık fonları geçmişi eski olan mülkiyeti devlete ait olan varlık yönetim kurumlarından birisidir. Ulusal varlık fonları dünya genelinde yaygın olarak kullanılmakta olup kapitalist ekonomik sistemde devletin ekonomiye yeniden giriş aracı olmuştur. Ulusal Varlık Fonları genel olarak cari işlemler fazlası veren ve emtiaya dayalı gelirler ile kurulmaktadır. Ülke de oluşan fon fazlasını değerlendirerek gelecek nesiller için de kaynak yaratmayı hedeflemektedirler. Aynı zamanda fon fazlasına bağlı olarak oluşabilecek ekonomik dalgalanmaları önlemeyi hedeflemektedir. Zamanla Singapur ve Malezya örneğinde olduğu gibi kalkınmayı desteklemek amacıyla da Ulusal Varlık Fonları kurulmaya başlanmıştır. Fransa, Türkiye, İtalya gibi ülkelerde cari açık vermesine ve sürekli olarak bir emtiaya bağlı fon fazlası olmamasına rağmen ekonomi de dengeleyici ve kalkınmayı destekleyici Ulusal Varlık Fonları da kurulmuştur. Dünya da akademik alanda geniş bir çalışma alanı olmasına rağmen ülkemizde akademik anlamda çalışmalar 2016 yılında Türkiye Varlık Fonu'nun kurulmasıyla başladığı görülmektedir.

Türkiye Varlık Fonu amaç olarak kalkınmadan büyümeye, istihdam artışından enflasyonla mücadeleye kadar birçok konu da etkili olmayı hedeflemektedir. Türkiye Varlık Fonu portföyünde bulunan farklı sektör firmaları arasında yaratacağı sinerji ile büyük ölçekli yatırımlar yapabileceği gibi, ülkemizin ihtiyacı olan stratejik yatırımlar ile ekonomik ve siyasi güvenliğimize katkı sağlayacaktır. Yine aynı şekilde finansal piyasaların gelişmesine ve derinleşmesine katkısı sayesinde ekonomi de oluşabilecek konjonktürel dalgalanmalarda düzenleyici rol üstlenebilecektir.

Faizsiz finans sektörü ülkemizde de 1980'li yıllarda çeşitli faizsiz finansal enstrümanlar geliştirilmiş olmasına rağmen yeterince rağbet görmemiştir. 2010 yılı itibariyle Kira Sertifikası adı altında yasalaşan faizsiz finansal enstrüman Türkiye'de İslami finans sektörü için dönüm noktası olmuştur. Katılım finansmanının gelişmesine katkıda bulunmak Türkiye Varlık Fonu'nun ana amaçları arasında gösterilmektedir. TVF portföyünde bulunan Ziraat Bankasına bağlı Ziraat Katılım Bankası hâlihazırda finansman ihtiyaçları için kira sertifikası ihracı gerçekleştirmektedir. Ayrıca fon şirketlerine bağlı olarak kurulması planlanan PTT Katılım Bankası, Halk Katılım Bankası ve gayrimenkullerin menkul kıymetleştirilmesi ile kira sertifikaları/sukuk ihracı yapabilecektir. Yine fon bünyesinde bulunan diğer portföy şirketleri de ihraç edecekleri kira sertifikaları sayesinde İslami finans piyasasının derinleşmesine katkı sağlayacaktır. Tarımdan teknolojiye, ulaşım ve lojistikten enerjiye ve finans sektörüne kadar portföyünde bulunan şirketler ile yeni açılımlar yapma imkânına sahiptir. Yapılacak bu yeni girişimlere istinaden ilgili kira sertifikası türü ihracı ile halkın ortak olması sağlanabilecektir. Bu sayede özelleştirme ile blok satış yerine halkın varlıkları bizzat halk ile paylaşılabilecektir. Ayrıca bu durum ülkeye giren fon kaynağında çeşitlenmeye katkı sağlayacak ve finansmana erişim risklerini azaltıcı etki yapacaktır.

Türkiye Varlık Fonu klasik anlamda ki Ulusal Varlık Fonlarından ayrışmaktadır. Türkiye Varlık Fonu'nun kuruluş amacı, yönetim yapısı ve portföyü ile Singapur Temasek Holding'e benzemektedir. Temasek Holding 1974 yılında 134 milyon dolar değerinde portföy ile kurulmuş olup Mayıs 2017 itibariyle yaklaşık 275 milyar dolarlık varlık büyüklüğüne ulaşmıştır. Temasek Holding Maliye Bakanlığına bağlı olarak ülkenin önemli devlet şirketlerinin fona devri ile ülkenin varlıklarının yönetiminden sorumlu hale gelmiş ve ülke için stratejik sektör yatırımlarında lokomotif rolü üstlenmiştir. Bugün gelinen noktada Temasek Holding dünya da sayılı varlık fonları arasında yer almaktadır. Türkiye Varlık Fonu sağlam yönetim yapısı, teşekkül edilecek kurumsal yapı, hesap verebilirlik ve şeffaflık ile güven tesis edip hakkındaki olumsuz eleştirileri boşa çıkaracaktır. Sonuç olarak Türkiye Varlık Fonu yapacağı doğru hamleler ile varlık fonları arasında dikkatle takip edilen önemli fonlar arasına girebilecektir.

Kaynakça

11 Soruda Tüm Yonleriyle Turkiye Varlık Fonu (2017). Dünya, [Online] Mevcut: <https://www.dunya.com/ekonomi/11-soruda-tum-yonleriyle-turkiye-varlik-fonu-haberi-349431>, [Erişim tarihi: 01.09.2018]

Abdelal, R. (2009). *"Sovereign Wealth in Abu Dhabi",* Geopolitics Dergisi, 14 (2): 317-327.

Aizenman, J. ve Glick, R. (2007). "*Sovereign Wealth Funds: Stumbling Blocks or Stepping Stones to Financial Globalization?",* Frbsf Economıc Letter, sayı: 2007-38, s. 1-4.

Akbulak, S. ve Akbulak, Y. (2008). "*Ulusal Varlık Fonları"*, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*,* 25 (2): 237-262.

Alpaslan, H. İ. (2014). *"Yeni Bir Finansman Aracı Olarak Sukuk (Kira Sözleşmesi) ve Muhasebeleştirilmesi"*, Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 6 (11): 15-31.

Alzahrani, M. ve Megginson, W. L. (2017). "*Finance as Worship: A Survey of Islamic Finance Research".* The Center of Research Excellence for Islamic Banking & Finance (CEIF), s. 1-89.

Aykın, H. (2011). *"Ulusal Refah Fonları: Risk mi, Fırsat mı?",* Stratejik Düşünce Enstitüsü-SDE Analiz*,* s. 4-28.

Bernstein, S., Lerner, J. ve Schoar, A. (2013). *"The Investment Strategies of Sovereign Wealth Funds",* Journal of Economic Perspectives, 27 (2): 219-238.

Braunstein, J. (2017). "*Understanding the Politics of Bailout Policies in Non-Western Countries: The Use of Sovereign Wealth Funds*", Journal of Economic Policy Reform, 20 (1): 46-63.

Büyükakın, F. ve Önyılmaz, O. (2012). "*Faizsiz Finansman Bonosu Sukuk ve Türkiye Uygulamaları",* Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 3 (7): 1-16.

Cohen, B. J. (2009). "*Sovereign Wealth Funds and National Security: The Great Tradeoff*", International Affairs, 85 (4): 713-731.

Dedeoğlu, E. (2016). *"Kamu Mali Yönetiminde Neler Oluyor? Varlık Fonu ve Tamamlayıcı Ödenek",* Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Değerlendirme Notu, sayı: 201629, s. 1-6.

Eğilmez, Mahfi (2016) Varlık Fonu, Kendime Yazılar [Online] Mevcut: <http://www.mahfiegilmez.com/2016/08/varlk-fonu.html>, [Erişim tarihi: 02.05.2017]

Ereli, A. ve Karasik, T. (2017). "*How are Sovereign Wealth Fund Decisions Made?",* IndraStra Global, sayı: 12, s. 1-8.

Ersin, İrfan. Finansal İktisat (Editörler: Hasan Dinçer ve Serhat Yüksel). Ankara, Orion Kitapevi, 2018.

GIC [Online] Available: <https://www.gic.com.sg/>, [Erişim tarihi: 05.06.2018]

Gieve, J. (2009). "*Sovereign Wealth Funds and Global Imbalances",* Revue D'économie Financière (English Ed.), 9 (1): 163-177.

Gökgöz, A. (2015). "*Kira Sertifikalarının (Sukukun) Muhasebeleştirilmesi"* Muhasebe ve Finansman Dergisi, sayı: 66, s. 151-174.

Hachigian, H. (2015). "*Ambiguity, Discretion and Ethics in Norway's Sovereign Wealth Fund*. Business" Polit, 17 (4): 603-631.

Heaney, R. Li, L. ve Valencia, V. (2011). "*Sovereign Wealth Fund Investment Decisions: Temasek Holdings",* Australian Journal of Management*,* 36 (1): 109-120.

III-61.1 sayılı Kira Sertifikaları Tebliğ. (2013). TC. Resmi Gazete, 28670 7, Haziran 2013.

Jen, S. (2007). "*Sovereign Wealth Fund What They are and What's Happening",* World Economics, 8 (4): 1-7.

Jory, S. R., Perry, M. J. ve Hemphill, T. A. (2010). "*The Role of Sovereign Wealth Funds in Global Financial Intermediation",* Thunderbird International Business Review*,* 52 (6): 589-604.

Kaminski, T. (2017). "*Sovereign Wealth Fund Investments in Europe as an Instrument of Chinese Energy Policy".* Energy Policy, sayı: 101, s. 733-739.

Kayıran, M. (2016). "*Türkiye Varlık Fonu'nun Kuruluş Amaçları ve Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme",* Eğitim Bilim Toplum Dergisi, 14 (56): 55-90

Koçgündüz, L. M. (2011). *"Basra Körfezi'nin Parlayan İncisi: Katar",* Ortadoğu Analiz, 3 (26): 71-81.

Konukman, A. ve Şimşek, O. (2017). "*Ulusal Varlık Fonları ve Türkiye Uygulaması*",Çalışma ve Toplum, 55 (4): 1913-1944.

Megginson, W. L. ve Fotak, V. (2015). *"Rise of the Fiduciary State: A Survey of Sovereign Wealth Fund Research",* Journal of Economic Surveys, 29 (4): 733-778.

Mohaddes, K. ve Raissi, M. (2017). *"Do Sovereign Wealth Funds Dampen the Negative Effects of Commodity Price Volatility?",* Journal of Commodity Markets, sayı: 8, s. 18-27.

Ng, W. (2010). *"The Evolution of Sovereign Wealth Funds: Singapore's Temasek Holdings",* Journal of Financial Regulation and Compliance, 18 (1): 6-14.

Özcan, S. ve Elitaş, C. (2015). "*Finansman Aracı Olarak Sukuk ve Muhasebeleştirilmesi"*, Muhasebe Bilim Dünyası, 17 (3): 559-586.

PSF (Permenet School Fund) (2017), Annual Report.

Rozanov, A. (2005). *"Who Holds the Wealth of Nations",* Central Banking Journal, 15 (4): 52-57.

Setser, B. ve Ziemba, R. (2009). "*GCC Sovereign Funds- Reversal of Fortune"*. Center for Geoeconomic Studies, sayı: 1, s. 1-29.

Sevinç, E. (2013). *"Sukuklardan Oluşan Eşit Ağırlıklandırılmış Portföy ile Türkiye'de İhraç Edilmiş Eurobondlardan Oluşan Eşit Ağırlıklandırılmış Portföyün Riske Maruz Değerinin Karşılaştırması"* Bankacılar Dergisi, sayı: 86, s. 78-100.

SWF Enstitü [Online] Available: <https://www.swfinstitute.org/>, [Erişim tarihi: 01.05.2018 ve 09.06.2018]

Tekin, A. (2017). "*Türkiye Kira Sertifikaları ile İslami Finans Piyasalarındaki Eşdeğer Ürünler Arasında Bir Karşılaşma",* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 20 (2): 160-174.

Thomas, S. ve Chen J. (2011). *"China's Sovereign Wealth Funds: Origins, Development and Future Roles",* Journal of Contemporary China, 20 (70): 467-478.

Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi Esas Sözleşmesi. [Online] Mevcut: <http://turkiyevarlikfonu.com.tr/content/files/Sirket-ana-sozlesmesi.pdf>, [Erişim tarihi: 30.08.2018]

Ulussever, Talat, Mangır, Fatih ve Ertuğrul, Hasan M. Ekonominin Yeni Büyüme Gücü Ulusal Varlık Fonları ve Türkiye : Karşılaştırmalı Bir Analiz, İstanbul, İktisadi Araştırmalar Vakfı İktisadi İşletmesi Yayınları, 2018.

Yakar, S., Kandır, S. Y. ve Önal, Y. B. (2013). "*Yeni Bir Finansman Aracı Olarak Sukuk-Kira Sertifikası ve Vergisel Boyutunun İncelenmesi",* Bankacılar Dergisi, sayı: 84, s. 72-94.

Yılmaz, E. (2014). "*Yeni Bir Finansal Araç Olarak Sukuk: Çeşitleri, Türkiye Uygulaması ve Vergilendirilmesi",* Muhasebe ve Finansman Dergisi, sayı: 61, s. 81-100.

Yiğitler, Ş. Y., Sarı, S. S., Karabulut, T., Başakın, E. E. (2018). *"Kira Sertifikası Fiyat Değerlerinin Makine Öğrenmesi Metodu ile Tahmini"*, Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi, 4 (3):74-82.

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 180-187
- İktisat / Araştırma -

Faiz ile Enflasyon Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi: Türkiye Örneği (1980-2018)[*]

Sümeyra EVREN[**]
Mehmet MUCUK[***]

ÖZ

Paranın kirası olarak tanımlanan faiz, önemli tartışmaları beraberinde getirmektedir. Keynesyen yaklaşıma göre faiz oranı para arzı ve para talebi tarafından belirlenir. Para arzı sabitken para talebinin artması faiz oranını yükseltmektedir. Aynı zamanda para talebi sabitken para arzının azalması da faiz oranlarının yükselmesine neden olmaktadır. Artan faiz oranları ise makroekonomik değişkenler üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilere sahiptir. Makroekonomik göstergelerde meydana gelen değişimler toplumsal dengeleri de belirlemektedir. Dolayısıyla faiz oranlarında meydana gelen artışlar veya azalışlar, iktisadi olduğu kadar sosyal göstergeler üzerinde de önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Nitekim faizlerin yükselmesi uzun vadede üretimin azalmasına ve işsizliğin artmasına yol açar. İşsizlik ise gelir dağılımının bozulmasına neden olur. Diğer taraftan yüksek faizler bütçe dengesini bozmaktadır. Bütçe açıklarının monetizasyonu enflasyonun temel nedenidir. Yüksek enflasyon ve faiz oranları tüm ekonomiler açısından sorun teşkil etmektedir. Yüksek enflasyon risk ve belirsizlikleri artırarak kaynak dağılımını bozmakta, büyüme performansına zarar vermektedir. Bu nedenle merkez bankaları için temel amaç; fiyat istikrarını sağlamaktır. Diğer taraftan yüksek faiz oranları da benzer şekilde kaynak dağılımına zarar vermekte yatırımları olumsuz yönde etkilemektedir. Bu çalışmada faiz oranları ile enflasyon arasındaki ilişki Türkiye ekonomisi için 1980-2018 dönemine ait verilerden hareketle zaman serileri analizi kullanılarak araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre faiz ve enflasyon değişkenleri uzun dönemde birlikte hareket etmektedir. Etki-tepki fonksiyonları ise enflasyondaki artışın faiz oranlarını artırdığını, faizlerdeki artışın ise enflasyonu düşürdüğünü göstermiştir. Dolayısıyla ekonomik istikrar için maliye ve para politikaları koordineli bir şekilde uygulanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Faiz Oranı, Enflasyon Oranı, Türkiye Ekonomisi, Zaman Serileri Analizi

To Test the Relationship between Interest Rate and Inflation Rate: The Case of Turkey (1980-2018)

ABSTRACT

Interest, which is defined as the rent of money, brings important discussions. According to the Keynesian approach, the interest rate is determined by money supply and money demand. While the money supply is constant, the increase in the demand for money raises the interest rate. At the same time, the decrease in the money supply while the demand for money is constant causes the interest rate to rise. Increasing interest rates have direct and indirect effects on macroeconomic variables. Changes in macroeconomic indicators also determine social balances. Therefore, increases or decreases in interest rates have significant results on social as well as economic indicators. As a matter of fact, the increase in interest rates leads to a decrease in production and an increase in unemployment in the long term. Unemployment causes the income distribution to deteriorate. On the other hand, high interest rates disrupt the budget balance. Monetization of budget deficits is the major cause of inflation. High inflation and interest rates are a problem for all economies. High inflation disrupts the distribution of resources by increasing risks and uncertainties and damages growth performance. Therefore, the main objective for central banks; to ensure the price stability. On the other hand, high interest rates also damage resource allocation and affect investments negatively. In this study, the relationship between inflation and interest rates were investigated for the period of 1980-2018 using time series analysis for Turkish economy. According to the cointegration test, interest and inflation variables act together in the long term. Impulse-response functions showed that the rise in inflation increased interest rates while the increase in interest rates decreased inflation. Therefore, monetary and fiscal policies should be implemented in coordination for economic stability.

Keywords: Interest Rate, Inflation Rate, Turkish Economy, Time Series Analysis

1. Giriş

Faiz ve enflasyon arasındaki ilişkinin yönü, para politikası uygulamalarının etkinliği ve rasyonelliği açısından önem arz etmektedir (Akçacı ve Gökmen, 2014; 126). Politika yapıcılarının, para politikası

[*] Bu çalışma, Prof. Dr. Mehmet MUCUK danışmanlığında Sümeyra EVREN'in Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Bilim Dalı'nda 2019 yılında sunulan ve kabul edilen "Faiz ile Enflasyon Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi: Türkiye Örneği (1980-2018)"başlıklı yüksek lisans tezinin bir özetidir.

[**] Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Bilim Dalı, orcid no: 000-003-2218-9169, sumeyra_evren@hotmail.com

[***] Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-4341-5236, mehmetmucuk@selcuk.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 15.09.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 29.10.2019

araçlarının belirlenmesine yönelik aldıkları kararlar, faiz ve enflasyon oranı üzerinden ekonomik birimlerin gelecekteki kararlarını etkilemektedir (Altunöz, 2018; 28). Faiz ve enflasyon oranlarının artacağı yönünde bir beklentiye sahip olan ekonomik birimler, bir sonraki döneme ilişkin tüketim ve yatırım kararlarını yeniden gözden geçireceklerdir. Dolayısıyla bu iki değişken, uygulanan para ve istikrar programlarının temelini oluşturmaktadır. İlk kez Irving Fisher tarafından ortaya konulan faiz-enflasyon ilişkisi, literatürde "Fisher Hipotezi" olarak adlandırılmaktadır (Atgür ve Altay, 2015; 521). Fisher Hipotezi kapsamında nominal faiz oranı; reel faiz oranı ile beklenen enflasyon oranının toplamına eşittir (Cooray, 2003; 135). Enflasyon ve nominal faiz oranları arasındaki bağıntıyı gösteren Fisher denklemi ise şu şekilde ifade edilebilir (İncekara vd., 2012; 396):

$$i = r + \pi$$

Burada i nominal faiz oranını, r reel faiz oranını, π ise enflasyon oranını temsil etmektedir.

Fisher Hipotezi'ne göre; uzun dönemde beklenen enflasyon oranındaki bir artış, nominal faiz oranlarını aynı oranda artırmaktadır (Delong ve Olney, 2006; 238). Nitekim Mankiw (2009) Fisher denklemi çerçevesinde; enflasyon oranındaki %1'lik bir artışın, nominal faiz oranında %1'lik bir artışa neden olacağını belirtmektedir (Mankiw, 2009; 101). Ayrıca Fisher denklemi, reel faiz oranının sabit olduğu varsayımı doğrultusunda, beklenen enflasyon ile nominal faiz oranı arasında birebir bağıntı şeklinde de tanımlanabilir (Ayub vd., 2014; 51). Dolayısıyla beklenen enflasyon ile nominal faiz oranları arasında pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur (Arısoy, 2013; 496).

Enflasyon ve nominal faiz oranları arasında böyle bir ilişkinin olmasının nedeni; uzun dönemde reel faiz oranının enflasyon oranını etkileyen parasal dengesizliklerden etkilenmemesi, parasal değişmelerin sadece enflasyon oranını belirlemesidir (Yıldırım ve Karaman, 2003; 361). Fisher'e göre ekonomi uzun dönemde tam istihdam noktasında dengeye geleceği için para yansız olmakta, dolayısıyla para arzında meydana gelen bir artış, reel faiz oranını etkileyemeyip, nominal faiz oranının yükselmesine neden olmaktadır. Reel faiz oranındaki değişimlerin kaynağını ise ödünç verilebilir fonlar piyasasındaki değişmeler oluşturmaktadır (Bocutoğlu, 2008; 37-38).

Denklem, gelecek dönem itibariyle enflasyon beklentisine kapılan bireylerin, ödünç para verirken piyasada geçerli olan nominal faiz oranının yanı sıra fiyatlar genel düzeyindeki artıştan ötürü ana paranın erimemesi için ilave bir prim isteyeceklerini ortaya koymaktadır. "Enflasyonist Beklenti Etkisi" olarak da nitelendirilen Fisher Etkisi, enflasyonist beklentilerin oluşması sonucu faiz oranlarının yükselmesi şeklinde de ifade edilebilir (Paya, 2013; 139).

Fisher tarafından ortaya atılan bu ilişkinin temelinde; yatırım ve tasarruf yapmak isteyen ekonomik birimlerin rasyonel davranarak yüksek enflasyon sonucunda paranın satın alma gücünde meydana gelen azalışı telafi etme düşüncesi yatmaktadır (Mitchell-Innes vd., 2007; 693). Bu çalışmada, faiz ile enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisinin Türkiye ekonomisi açısından 1980-2018 dönemine ait yıllık verilerden hareketle zaman serileri analizi kullanılarak test edilmesi amaçlanmaktadır. Beş bölümden meydana gelen çalışmanın ikinci bölümünde literatür taraması yer almakta, üçüncü bölümde veri ve metodoloji hakkında bilgi verilmektedir. Ekonometrik bulguların sunulduğu dördüncü bölümden sonra sonuçlar özetlenerek öneriler belirtilmektedir.

2. Literatür Taraması

Faiz oranları ile enflasyon arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla literatürde çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalarda elde edilen bulguların bir bölümü söz konusu değişkenler arasında bir nedensel bağıntının bulunduğunu ortaya koyarken; bir bölümünde ise anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucu dikkat çekmektedir. Tablo 1'de yazında yer alan çeşitli çalışmalara ait özet bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1: Faiz ve Enflasyon Arasındaki İlişkiye Yönelik Literatür Taraması

Yazar(lar)	Yöntem	Dönem	Ülke	Bulgular
Altunöz (2018)	ARDL Sınır Testi	1996:01-2015:03	Çin	Çin ekonomisi için Fisher hipotezi geçerlidir.
Demirgil ve Türkay (2018)	ARDL Sınır Testi, Toda Yamamoto Nedensellik Testi	2003:01-2017:01	Türkiye	Enflasyon oranındaki %1'lik bir artış faiz oranlarını %0,48 oranında artırmaktadır.
Doğan vd. (2018)	Doğrusal Olmayan Granger Nedensellik Testi	2002:01-2018:02	Türkiye	Enflasyondan faiz oranlarına doğru tek yönlü bir ilişki vardır. Türkiye için Fisher hipotezi geçerlidir.
Sağlam (2018)	Fourier Yaklaşımı, Kademeli Kırılmalı Birim Kök Testi	1995-2016	Gelecek-11 Ülkeleri	Endonezya ve Filipinler dışındaki diğer ülkelerde Fisher hipotezi geçerlidir.
Başar ve Karakuş (2017)	Johansen Eşbütünleşme Testi, Engle-Granger Vektör Hata Düzeltme Modeli	2004:12-2016:12	Türkiye	Türkiye'de Fisher hipotezi geçerlidir.
Çinko (2017)	Sınır Testi, En Küçük Kareler Yöntemi	2003:01-2017:02	Türkiye	Enflasyon faiz oranlarını pozitif ve yüksek oranda etkilemektedir. Fisher hipotezi geçerlidir.
Demirgil ve Karaca (2017)	ARDL Sınır Testi	2007:01-2016:01	Türkiye	Türkiye'de zayıf Fisher etkisi geçerlidir.
Karahan ve Yılgör (2017)	Koentegrasyon Testi, Granger Nedensellik Testi	2002-2016	Türkiye	Enflasyondan faiz oranına doğru tek yönlü bir ilişki vardır.
Küçükaksoy ve Akalın (2017)	Dinamik Panel Veri Analizi	1995:Q1-2014:Q4	OECD Ülkeleri	OECD ülkelerinde, uzun dönemde faiz ve enflasyon karşılıklı birbirlerini pozitif etkilemektedir.
Ümit (2017)	Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) Metodu, Vektör Hata Düzeltme Modeli	2002:01-2016:08	Türkiye	Türkiye'de zayıf Fisher hipotezi geçerlidir.
Akıncı ve Yılmaz (2016)	Dinamik En Küçük Kareler (DOLS)	1980-2012	Türkiye	Türkiye için genelleştirilmiş Fisher etkisi geçerlidir.
Doğan vd. (2016)	Granger Nedensellik Analizi, Johansen Eşbütünleşme Analizi	2003:01-2015:02	Türkiye	Faiz oranlarından enflasyona doğru bir nedensel bağıntı yoktur. İlişkinin yönü enflasyondan faiz oranlarına doğrudur.
Öruç (2016)	Dinamik En Küçük Kareler (DOLS)	1988-2014	Türkiye	Enflasyon, faiz oranı üzerinde güçlü ve pozitif bir etkiye sahiptir.

3. Veri ve Metodoloji

Enflasyon ile faiz oranı arasındaki ilişkinin Türkiye ekonomisi açısından analiz edildiği bu çalışmada, kullanılan değişkenler ve veri kaynakları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Değişkenler ve Veri Kaynakları

Değişken	Tanım	Dönem	Kaynak
INF	TÜFE (Yıllık % Değişim)	1980-2018	TCMB
INT	Bankalarca TL Üzerinden Açılan Mevduatlara Uygulanabilecek Azami Faiz Oranlarının Ağırlıklı Ortalaması	1980-2018	TCMB

Türkiye ekonomisinde enflasyon ve faiz oranı arasındaki ilişkiyi ampirik olarak analiz etmek amacıyla kullanılan yöntemler şu şekilde sıralanabilir:

- Birim Kök (Durağanlık) Testleri

- Johansen Koentegrasyon (Eşbütünleşme) Testi
- Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)
- Etki-Tepki Fonksiyonları
- Varyans Ayrıştırması

4. Ekonometrik Bulgular

Faiz oranı ile enflasyon arasındaki ilişkiyi analiz etmek amacıyla ilk aşamada; sahte regresyon probleminin ortaya çıkmasını engellemek için serilerin durağanlıkları ADF ve PP testleri ile sınanmıştır. Birim kök testine ilişkin elde edilen bulgular Tablo 3 ve Tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 3: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzey			Birinci Fark		
	t-istatistiği		Test Kritik Değerleri	t-istatistiği		Test Kritik Değerleri
INT	-1.403945	1%	-3.615588	-5.778293	1%	-3.626784
		5%	-2.941145		5%	-2.945842
		10%	-2.609066		10%	-2.611531
INF	-1.339512	1%	-3.621023	-9.149816	1%	-3.621023
		5%	-2.943427		5%	-2.943427
		10%	-2.610263		10%	-2.610263

Elde edilen bulgulara göre; t-istatistik değerleri MacKinnon kritik değerlerinden daha küçük olduğu için seriler düzeyde birim kök içermektedirler. Bu nedenle serilerin birinci farkları alınarak tekrar durağanlıkları test edilmiş ve her iki serinin de birinci farklarında durağan hale geldikleri görülmüştür.

Tablo 4: PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzey			Birinci Fark		
	t-istatistiği		Test Kritik Değerleri	t-istatistiği		Test Kritik Değerleri
INT	-1.361120	1%	-3.615588	-6.114373	1%	-3.621023
		5%	-2.941145		5%	-2.943427
		10%	-2.609066		10%	-2.610263
INF	-2.907796	1%	-3.615588	-9.149816	1%	-3.621023
		5%	-2.941145		5%	-2.943427
		10%	-2.609066		10%	-2.610263

PP birim kök testleri de ADF birim kök testleri ile uyumlu olarak serilerin birinci farkında durağan olduklarını göstermiştir.

İkinci aşamada VAR modelini tahmin etmek üzere optimum gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Tahminlenecek olan model için en uygun gecikme uzunluğunu belirlemek amacıyla LR test istatistiği (LR), son tahmin hatası (FPE), Akaike bilgi kriteri (AIC), Schwarz bilgi kriteri (SC) kullanılmıştır (Akçay, 2011; 86).

Tablo 5: VAR Optimum Gecikme Uzunluğu

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC
0	-305.5444	NA	90226.03	17.08580	17.17377
1	-271.9897	61.51688*	17481.42*	15.44387*	15.70779*
2	-270.8257	2.004726	20522.70	15.60143	16.04129
3	-268.7109	3.407145	22935.42	15.70616	16.32197

* kritere göre seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Tablo 5'deki bulgulara göre; tüm bilgi kriterleri VAR modeli için en uygun gecikme uzunluğunu 1 olarak vermektedir. 1 gecikme uzunluğuna göre tahminlenen VAR modelinin durağanlık açısından sorun taşıyıp taşımadığını belirlemek amacıyla AR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember içerisindeki konumuna bakılmış ve elde edilen sonuç Şekil 1'de gösterilmiştir.

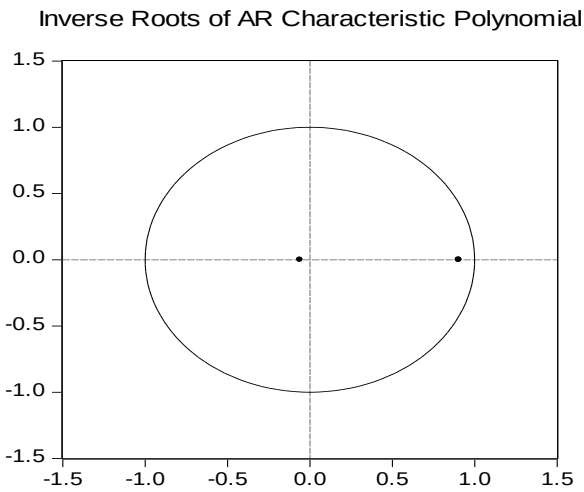

Şekil 1: AR Karakteristik Polinomunun Ters Köklerinin Konumu

Ters köklerin birim çember içerisinde yer alması, tahmin edilen modelin durağanlık bakımından bir sorun taşımadığını göstermektedir. Bir sonraki aşamada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi belirlemek üzere Johansen Koentegrasyon Testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Johansen Koentegrasyon Testi Sonuçları

Hipotezler	İz Testi			En Büyük Özdeğer Testi	
	Özdeğer	İz İstatistik	0.05 Kritik Değer	En Büyük Özdeğer İstatistik	0.05 Kritik Değer
Yok	0.686943	44.45599	15.49471	42.97069	14.26460
En az 1	0.039348	1.485298	3.841466	1.485298	3.841466

Koentegrasyon analizine ilişkin gerek İz Testi ve gerekse En Büyük Özdeğer Testi değerleri, değişkenler arasında 1 adet koentegre vektörün bulunduğunu göstermiştir. Bu sonuç, faiz ile enflasyon serilerinin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri anlamına gelmektedir.

Değişkenler arasında uzun dönemli nedensel bağıntının ortaya çıkması üzerine bir sonraki aşamada Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) yapılarak, hata düzeltme katsayısının istatistiki olarak anlamlı olup olmadığı belirlenmiş ve ulaşılan sonuçlar Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Vektör Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

CointegratingEq:	**CointEq1**	
INT (-1)	1.000000	
INF (-1)	-0.922011 [-30.4912]	
C	-8.482404	
ErrorCorrection:	**D(INT)**	**D(INF)**
CointEq1	-0.631839 [-2.33053]	0.975816 [2.75968]
D(INT(-1))	0.110008 [0.56718]	-0.159160 [-0.62917]
D(INF(-1))	-0.138310 [-1.11705]	-0.009419 [-0.05833]
C	-0.382927 [-0.18114]	-0.531400 [-0.19274]

VECM sonuçları, hata düzeltme teriminin negatif ve istatiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar enflasyon ile faiz arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu doğrulamaktadır.

Etki-tepki analizleri; enflasyon oranlarına verilen bir şoka faiz oranlarının ilk dönemde artış ile tepki verdiğini yansıtmaktadır. Bu durumda enflasyon oranlarında meydana gelen bir artış, reel getiri oranlarını yüksek tutmak için faiz oranlarının artırılmasını beraberinde getirmekte iken; faiz oranlarındaki bir artış ise toplam talebin azalmasına neden olarak enflasyonun düşmesi ile sonuçlanmaktadır.

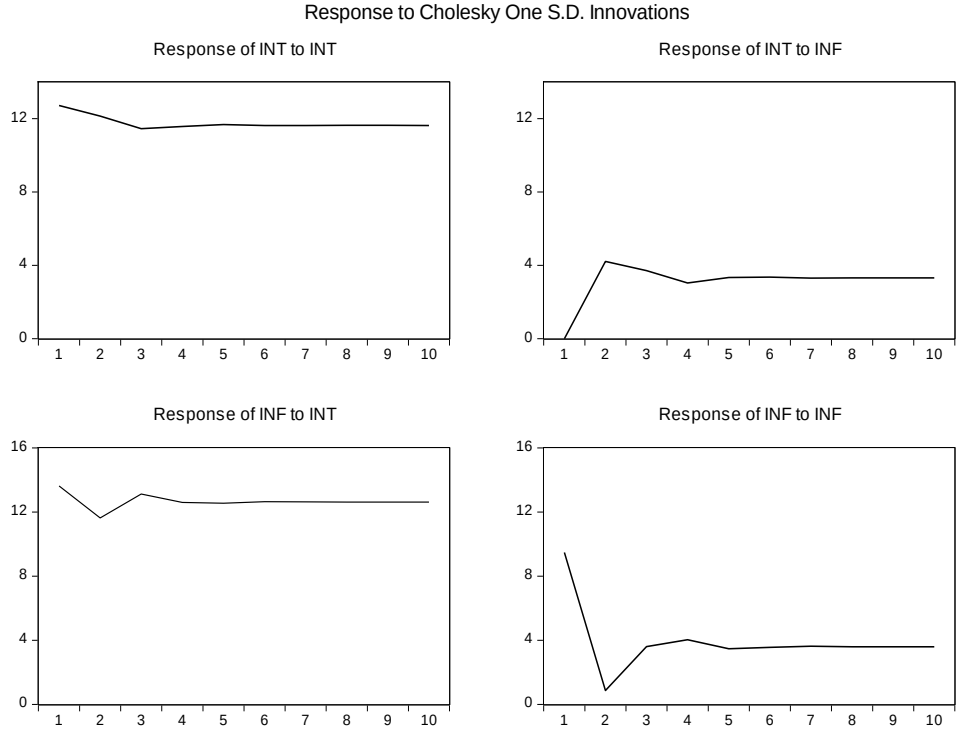

Şekil 8: Etki-Tepki Fonksiyonları

5. Sonuç

Yüksek enflasyon ortamında ulusal paranın satın alma gücü azaldığı için, reel getirinin pozitif düzeyde kalabilmesi amacıyla nominal faiz oranları, enflasyon oranının üzerinde belirlenmektedir. Ancak yüksek faiz, tasarruf eğilimini teşvik etse de; paranın maliyetini yükselttiğinden yatırımları olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Ayrıca yüksek faiz bir taraftan yatırımları düşürerek toplam arzı daraltmakta; diğer taraftan da finansman maliyetlerini artırarak enflasyonist bir baskıya yol açabilmektedir. Dolayısıyla teorik olarak enflasyon ile faiz arasında oldukça güçlü etkileşim kanalları bulunmaktadır.

Bu çalışmada enflasyon ile faiz arasındaki ilişki, 1980-2018 dönemine ait yıllık verilerden hareketle VAR modeli kullanılarak Türkiye ekonomisi için analiz edilmiştir. Bu kapsamda yapılan eşbütünleşme testi, söz konusu değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini göstermiştir. Etki-tepki fonksiyonları ise enflasyondaki artışın faizleri de artırdığını, ancak faizlerdeki artışın enflasyonu düşürdüğünü göstermiştir. Bu sonuca rağmen; enflasyonu düşürmek amacıyla faizlerin yükseltilmesi yoluna gitmek rasyonel bir yöntem olarak benimsenmemektedir. Bu bulgulardan bağımsız olarak enflasyon ve faizle ilgili sorunları azaltabilmek için; aşağıda belirtilen tedbirlerin alınması yararlı olabilecektir.

Yüksek enflasyonun neden olduğu olumsuzlukları minimize ederek fiyat istikrarını sağlamak için; öncelikle üretim faktörlerinin dağılım yapısını bozan unsurların normalize edilmesi gerekmektedir. Döviz, hisse senedi ve gayrimenkul gibi piyasalarda zaman zaman meydana gelen ve sürdürülebilir olmayan kazanç yapıları bu unsurlara örnek verilebilir. Böylece kaynakların üretken alanlara yönlendirilmesi sağlanarak toplam arzın artırılması mümkün hale gelecek ve üretim yetersizliğinden dolayı ortaya çıkacak fiyat artışlarının da belli ölçüde önüne geçilebilecektir. Ayrıca düşük faiz ortamının desteklenmesi de toplam arz açısından olumlu sonuçlar ortaya koyacaktır.

Kaynakça

Akçacı, T. ve Gökmen, S. (2014). "*Fisher Hipotezi: Türkiye Ekonomisi İçin Bir Analiz*", Uluslararası Hakemli Ekonomi Yönetimi Araştırmaları Dergisi, 1 (2), 126-141.

Akçay, S. (2011). "*Causality Relationship Between Total R&D Investment and Economic Growth: Evidence from United States*", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16 (1): 79-92.

Akıncı, M. ve Yılmaz, Ö. (2016). "*Enflasyon-Faiz Oranı Takası: Fisher Hipotezi Bağlamında Türkiye Ekonomisi İçin Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi*", Sosyoekonomi, 24 (27): 33-55.

Altunöz, U. (2018). "*Investigating the Presence of Fisher Effect for the China Economy*", Sosyoekonomi, 26 (35): 27-40.

Arısoy, İ. (2013). "*Testing for the Fisher Hypothesis under Regime Shifts in Turkey: New Evidence from Time-Varying Parameters*", International Journal of Economics and Financial Issues, 3 (2): 496-502.

Atgür, M. ve Altay, N. O. (2015). "*Enflasyon ve Nominal Faiz Oranı İlişkisi: Türkiye Örneği (2004-2013)*", Yönetim ve Ekonomi, 22 (2): 521-533.

Ayub, G., Rehman, N.U., Iqbal, M., Zaman, Q. ve Atif, M. (2014). "*Relationship Between Inflation and Interest Rate: Evidence from Pakistan*", Research Journal of Recent Sciences, 3 (4): 51-55.

Başar, S. ve Karakuş, K. (2017). "*Fisher Hipotezi: Türkiye İçin Tahmini*", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10 (54): 794-803.

Bocutoğlu, Ersan. Karşılaştırmalı Makro İktisat Teoriler ve Politikalar, Trabzon, Derya Kitabevi, 2008.

Cooray, A. (2003). "*The Fisher Effect: A Survey*", The Singapore Economic Review, 48 (2): 135-150.

Çinko, L. (2017). "*Türkiye'de Fisher Hipotezinin Geçerliliğinin Sınanması*", Social Sciences Research Journal, 6 (1): 53-64.

Delong, J. Bradford ve Olney, Martha L. Macroeconomics, New York, McGraw-Hill/Irwin, 2006.

Demirgil, B. & Karaca, Ç. (2017). "*Enflasyon faiz ilişkisi kapsamında Fisher Hipotezinin Türkiye için sınır testi ile sınanması*", Uluslararası Ekonomi Politik Konferansı, Serbia, 28-30 June.

Demirgil, B. ve Türkay, H. (2018). "*Enflasyon-Faiz İlişkisi: Bir ARDL/Sınır Testi Uygulaması*", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11 (1): 515-528.

Doğan, B., Eroğlu, Ö. ve Değer, O. (2016). "*Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği*", Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6 (1): 405-425.

Doğan, İ., Afsal, M. Ş. & Örün, E. (2018). "*Türkiye'de Fisher Etkisi bağlamında enflasyon ve faiz oranı arasındaki ilişkinin Non-Parametrik analizi*", Nevşehir Uluslararası Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi, Turkey, 12-14 Nisan, s. 165-177.

İncekara, A., Demez, S. & Ustaoğlu, M. (2012). "*Validity of Fisher Effect for Turksih Economy: Cointegration Analysis*", Procedia-Social and Behavioral Sciences, no: 58, s. 396-405.

Karahan, Ö. & Yılgör, M. (2017). "*The casual relationship between inflation and interest rate in Turkey*", European Financial Systems, Czech Republic, 26-27 June, s. 309-316.

Küçükaksoy, İ. ve Akalın, G. (2017). "*Fisher Hipotezi'nin Panel Veri Analizi İle Test Edilmesi: OECD Ülkeleri Uygulaması*", Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 35 (1): 19-40.

Mankiw, N. Gregory. Makroekonomi, Çev.: Ömer Faruk Çolak, Ankara, Eflatun Yayınevi, 2009.

Mitchell-Innes, H. A., Aziakpono, M. J. ve Faure, A. P. (2007). "*Inflation Targeting and The Fisher Effect in South Africa: An Empirical Investigation*", South African Journal of Economics, 75 (4): 693-707.

Öruç, E. (2016). "*Fisher Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama*", Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, no: 13, s. 297-311.

Paya, M. Merih. Para Teorisi ve Para Politikası, İstanbul, Türkmen Kitabevi, 2013.

Sağlam, Y. (2018). "*Fisher Hipotezi'nin Fourier Yaklaşımı ile Testi: Gelecek-11 Ülke Grubu Örneği*", Journal of Yasar University, 13 (52): 316-321.

Ümit, A. Ö. (2017). "*Empirical Analysis of Fisher Hypothesis for the Period Following the Inflation Targeting Strategy in Turkey*", International Journal of Economic Perspectives, 11 (2): 97-109.

Yıldırım, Kemal ve Doğan, Karaman. Makroekonomi, Eskişehir, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, 2003.

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 188-199
- Halkla İlişkiler ve Reklamcılık / Araştırma -

Türkiye'de ve Amerika'da Halkla İlişkiler Mesleğine Bakış Açısının İş İlanları Üzerinden Karşılaştırılması

Aynur ARSLAN*
Özlem DUĞAN**

ÖZ

Halkla ilişkilerin bir meslek olup olmadığı konusunda tartışmalar devam etmektedir. Bir uğraşın meslek olması için belirli bir eğitimin tamamlanması, alanla ilgili sistemli bilgi sahibi olunması, uzmanlaşmış bir uygulama alanının olması, mesleğin uygulanmasında belirli standartların bulunması, meslek ahlak kurallarına uyulması, sosyal sorumluluk sahibi olunması ve kendi kendini denetimin sağlanması gibi kriterlere uygun olması beklenmektedir. Bu kriterler aynı zamanda bir meslek elemanında bulunması gereken nitelikleri de belirlemektedir. Bu bağlamda halkla ilişkilere bakış açısı mesleğin gelişimi açısından da önemlidir. Bu bakış açısıyla halkla ilişkiler mesleğinin doğduğu yer olarak kabul edilen Amerika ile mesleğin gelişimini sürdürdüğü Türkiye arasında karşılaştırma yapılması meslekten beklentileri ortaya koyması açısından önemli görülmektedir. Bu çalışma, Türkiye'den ve Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) 3'er iş ilanı sitesinden elde edilen verilerle yapılmıştır. Çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye'deki ilanların % 27,7'sinde ilan başlığının ve aranan pozisyonun "Halkla ilişkiler Personeli/Elemanı/Görevlisi" olduğu ve bu pozisyondaki bir çalışandan iletişim becerisi gelişmiş, iyi görünümlü, iyi konuşan ve bilgisayar becerisine sahip olma gibi spesifik olmayan niteliklerin arandığı; ABD ilanlarında ise % 53,3 "Halkla İlişkiler Kooridinatörü/Müdürü" başlığında iletişim becerisi gelişmiş, takım çalışmasına uygun, çalışkan, yazma ve sunum becerisi gelişmiş, medya ilişkilerini yürütebilen, stratejik planlama becerisine sahip olma gibi özelliklerin arandığı görülmektedir. Türkiye'deki ilanların % 60'ında aranan eğitim kriterlerinde herhangi bir alan mezunu olma şartı aranmazken, ABD'de % 63,3 oranındaki ilanda gazetecilik, radyo ve televizyon gibi iletişim alanları ile birlikte halkla ilişkiler alanı varken, % 32,2 ilanda herhangi bir alan şartı belirtilmemiştir. Türkiye'de aranan niteliklerin profesyonel nitelikler olmadığı, çoğunlukla dış görünüşe yönelik olduğu görülürken, ABD'de bunun tam tersi profesyonel nitelikler aranmaktadır. Mesleki özelliklerde ise, Türkiye'deki ilanlarda, % 36,6 MS Office Bilgisi, % 20 yabancı dil aranırken, ABD ilanlarında, % 96,7 rapor yazma becerisi, % 91,1 yazma becerisi, % 88,9 ilanda sunum becerisi, % 87,8 medya takibi yapmak, % 85,6 sosyal medya kullanma becerisi, % 83,3 PR takibi yapmak, % 81,1 organizasyon yapabilme becerisi, % 81,1 medya ilişkilerini yönetebilmek, % 62,2 metin yazarlığı, % 60,0 MS Office bilgisi, % 41,1 stratejik planlama yapabilmek, % 22,2 kriz yönetim becerisi gibi mesleki özelliklerin arandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda sonuç olarak ABD'deki ilanlarda halkla ilişkilerden profesyonel niteliklerin beklendiği ve bir meslek olarak görüldüğü ancak Türkiye'deki halkla ilişkiler başlıklı ilanlarda profesyonel niteliklerin aranmadığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halkla ilişkiler, İş İlanları, Halkla İlişkilerde Meslekleşme

Comparison of Viewpoints to Public Relations Profession through Job Ads in Turkey and America

ABSTRACT

The debate about whether public relations is a profession continues. In order to be a profession, it is expected that a certain education should be completed, systematic knowledge about the field, a specialized field of application, certain standards in the application of the profession, compliance with professional ethics, social responsibility and self-supervision. These criteria also determine the qualifications that a professional should have. In this context, the public relations perspective is also important for the development of the profession. In this perspective, the continued development of the profession of public relations with the United States which is considered the birthplace of the profession to make comparisons between Turkey seems important to demonstrate the profession expectations. This study, Turkey and the United States (US) three is made with data obtained from the job site. Content analysis method was used in the study. In the ad title 27,7 % of the ads in Turkey It was seen that for position "Public Relations Staff / Employee/ Officer" it was looked for improved communication skills of a worker in this position, good-looking, well-spoken and computer skills, ability on problem solving; on the other hand, 53.3 % of the advertisements in the USA it was seen that communication skills are developed under the title of Public Relations Coordinator / Manager, suitable for teamwork, hard working, writing and presentation skills are developed, media relations can be conducted, and strategic planning skills are required. In Turkey, 60 % of the ads did not declare to be a graduate in any field of education; in the USA, 63.3 % of the advertisements included the fields of journalism, radio and television, as well as public relations, while 32.2 % did not specify any field requirements. It was seen that qualifications were stated in Turkey ads were not the professional qualifications, they were mostly about physical appearence while in ads in the US qualifications stated were professional qualifications. It was found out that in the professional characteristics, in advertisements in Turkey, 36.6 % of MS Office data, 20

* Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, orcid no: 0000-0001-5968-5823, aynurarslan@gmail.com
** Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, orcid no: 0000-0001-9028-7989, ozlem.dugan@usak.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 24.09.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 25.12.2019

% foreign language were wanted, US announcements,% 96.7 report writing skills, % 91.1 writing skills, presentation skills ad 88.9 %, % 87.8 media follow-up, 85.6 % social media usage skills, 83.3 % PR follow-up, 81.1 % organization skills, 81.1 % media relations management, 62.2 % copywriting, 60 %, 0 MS Office knowledge, 41.1 % to be able to make strategic planning, 22.2 % to find professional skills such as crisis management skills were wanted. In this context, as expected, as a result of the professional qualifications of public relations in the United States and in advertisements seen as a profession but that they were not entitled classifieds in search of professional qualifications of public relations in Turkey.

Keywords: Public Relations, Job Ads, Professionalization in Public Relations

1. Giriş

Halkla ilişkiler disiplinlerarası birikimiyle toplumsal ve ticari alanda gündelik yaşamın içinde giderek daha fazla yer almaya başlamıştır. Şirket sorunları, iletişim, hükümet, çevre ve tüketici ilişkileri, uluslararası iletişim, şehirleşme sorunları, çevre sağlığı, sanayi kuruluşları ile ilişkiler, ortaklar, toptan ve perakende satıcılarla iletişim, basın-yayın organları ile iletişim gibi farklı konularda ve farklı örgütlerde halkla ilişkilere daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır (Asna, 1993:6). Halkla ilişkilere olan ihtiyaç, bu alanda eğitimli işgücü ihtiyacını da gündeme getirmektedir. Dünyada ve Türkiye'de halkla ilişkiler eğitimi üniversitelerde iletişim fakültelerinde ve meslek yüksekokullarında (lisans ve ön lisans düzeyinde) verilmektedir. Ancak halkla ilişkiler mesleği ile ilgili kafalarda soru işaretleri bulunmaktadır. Halkla ilişkiler mesleğini yapabilmek için alan mezunu olma kriterinin bulunmaması, halkla ilişkilerin kurumlar tarafından herkesin yapabileceği bir meslek olarak görülmesi, bir işin meslek olarak kabul edilmesi için gereken koşulları halkla ilişkiler mesleğinin henüz sağlayamaması, yeteri kadar örgütlenmenin oluşturulamaması mesleğe bakış açısının da farklı farklı olmasına neden olmaktadır. Bu sorunlar çerçevesinde oluşturulan çalışmada halkla ilişkiler mesleği iş ilanları üzerinden değerlendirilerek Türkiye ve ABD karşılaştırılması yapılmaya çalışılmıştır. Türkiye'de ve ABD'de halkla ilişkiler mesleği nasıl değerlendirilmektedir, halkla ilişkiler biriminde çalıştırılmak üzere aranan elemanlarda ne gibi kriterler istenmektedir sorularının yanıtı bulunmaya çalışılmıştır.

2. Halkla İlişkilerde Meslekleşme Sorunu

Meslek bir uzmanlık alanını tanımlayan uğraşla ile ilgili bir kavramdır (Abdullah ve Threadgold, 2008:285). Grunig, meslekleşme fikrinin milattan önce 5.yüzyılda tıp etiğinde hipokrat yemininin geliştirilmesi ile başladığını ifade eder (2000: 25). Grunig ve Hunt (1984) bir mesleğin beş özelliğini profesyonel değerler bütünü, meslek örgütlerine üyelik, profesyonel normlara bağlılık, bilgi yapısıyla ilgili entelektüel bir gelenek, uzun bir süre belirlenmiş mesleki eğitimle edinilen teknik beceriler olarak açıklar. Bir işe meslek diyebilmek için Şimşek'e göre (2001:10), gerekli 5 kriter bulunmaktadır. Bu kriterler belirli bir eğitimin tamamlanması, bu konuda sistemli bilgi sahibi olunması, uzmanlaşmış bir uygulama alanının olması, mesleğe giriş ve mesleğin uygulanmasında belirli standartların bulunması, ahlak kurallarına uyulması, sosyal sorumluluk sahibi olunması ve kendi kendini denetimin sağlanması şeklindedir. Broom (2009:120) profesyonel statünün göstergelerini, alana giriş için uzmanlaşmış eğitimsel hazırlık, teori temelli bilgi yapısı, etik kodlar ve performans standartları, uygulama özerkliği ve uygulamacıların kişisel sorumluluğu kabulü ve alanın kendine özgü ve asli hizmet sunduğuna ilişkin toplumun farkındalığı olarak açıklamaktadır. Wright (1981) halkla ilişkilerde meslekleşme kriterlerini entelektüellik, etik kodlar, kapsamlı özerklik, kamu hizmetine kişisel çıkarlardan daha fazla odaklanmak, temel bilgi yapısına dayalı olarak kendine özgü ve asli hizmetleri yerine getirmek, uygulamacıların diğerkâmlıkla yönlendirilmesi olarak ifade etmektedir.

Halkla ilişkilerin bir meslek olup olmadığı tartışılan bir konu olarak devam ederken (Öksüz, 2015:251), bu tartışmalar arasında halkla ilişkilerin henüz bir meslek olmadığı görüşünün yaygın olarak kabul gördüğünü ileri sürenlerin yanı sıra (Hainsworth, 1993), halkla ilişkilerin meslekleşme sürecinde olduğunu vurgulayanlar bulunmaktadır (Morris ve Goldsworthy, 2008). Uygulamacılar, halkla ilişkileri kolayca meslek olarak tanımlayamamaktadır (Parkinson ve Parkinson, 2003: 136). Bunun yanında uygulamacılarının sürekli eğitim sorumluluğu olmaması nedeniyle halkla ilişkilerin meslek olarak görülemeyebileceğini iddia edenler bulunmaktadır (Newsom vd., 2013: 3). Buna karşılık meslek örgütleri, halkla ilişkilerin bir meslek olduğunu dile getirmektedir. Ancak eleştirel bakanlar, halkla ilişkilerin henüz bir meslek statüsüne ulaşmadığı, yalnızca bir iş veya kalifiye teknik iletişim aktivitesi olduğu konusunda görüş bildirmektedir (Bowen, 2009: 403). Halkla ilişkiler akademisyenleri, halkla ilişkilerde meslekleşmenin önemini kabul etse de, halkla

ilişkiler pek çok nedenden ötürü yaygın bir uğraş olarak görülmektedir. Halkla ilişkiler her alanda ve kurumda önemli bir işlev görse de henüz tıp, avukatlık ve muhasebe gibi gerçek bir meslek haline gelememiştir (Abdullah ve Threadgold, 2008: 285-286). Palea (2012) halkla ilişkiler mesleğinin konumu hakkında araştırmacılar ve uygulamacılar arasında bir fikir birliğinin olmadığını ileri sürmektedir. Tanyıldızı'na göre (2011: 76) bir çalışmanın meslek düzeyine ulaşabilmesi için o işin herkes tarafından yapılamayacağının kabul edilmesi gerekir. Ancak halkla ilişkiler uygulamalarına bakıldığında Biber'e göre (2004: 111), bu alanın eğitimini almamış, alanla ilgili teorik birikimi olmayan, mesleki örgütlenmeyle ilişkisi bulunmayan, halkla ilişkileri konuk ağırlamak ve basın mensupları ile ilgilenmek olarak değerlendirilen uzmanlarca yapıldığı ve yaptırıldığı görülmektedir. Özsoy (2006) tarafından televizyon metinlerinde halkla ilişkiler mesleğinin temsili ile ilgili yapılan araştırmada, halkla ilişkiler mesleğinde temsil edilen kadınların konumları ve temsillerinde de kalıp yargılar dikkat çekmektedir. Bu temsillerde kadın güzel, bakımlı, gösterişli ve çalışkan olarak görülmektedir. Halkla ilişkiler mesleğinin standartlarının belirlenmesi ile, bu işi kimlerin yapabileceğinin ortaya konulması mesleğin saygınlığını artıracağı öngörülmektedir.

Abdullah ve Threadgold (2008: 286) halkla ilişkilerin meslekleşmesinin dört boyutunu bilgi ve kişisel yetkinlikler; araştırma ve eğitim; etik kodlar; akreditasyon ve lisans olarak açıklamaktadır. Halkla ilişkilerin meslekleşmesi için gerekli olan şartları açıklayan Görpe (2013), halkla ilişkilerin, "Ne olduğunun açıklanması, diğer iletişim disiplinlerine katkısının ve onları nasıl tamamladığının gösterilmesi, yönetsel düzeyde çalışması gerektiğinin kanıtlanması, halkla ilişkilerin sadece medya ilişkileri ve etkinlik yönetimi olmadığının belirlenmesi, araştırma ile başlanması ve araştırmanın neden gerekli olduğunun açıklanması, kamu çıkarının önemli olduğunun vurgulanması, alandaki ve ilgili alandaki bilgiden yararlanılması, profesyonel standartların düşünülmesi" şeklinde sıralamaktadır.

Halkla ilişkilerin meslek olarak kabul edilmesi için, meslekleşme unsurlarının oluşturduğu standartları taşıması gerekmektedir. Meslekleşme, toplumsal fayda, iş alanında uzmanlaşma, formel mesleki eğitim, mesleki etik normları ve mesleki dernekleşme unsurlarından oluşmaktadır. Bu unsurlar birbirleri ile ilişkilidir. Toplumsal fayda, meslek etiği ile anlamlı hale gelmekte, mesleki dernekleşme mesleğin eğitimi ve etik değerleri gerektirmektedir. Meslek eğitimi, ihtiyaç olan uzmanlığı sağlamakta, uygulayıcının meslek etiğini içselleştirmesini sağlayarak, toplumsal faydayı şekillendirmektedir (Tuncer, 2009: 64). Meslekleşme kriterlerinde öne çıkan koşullardan biri de eğitimdir. Formel meslek eğitimi bireye, mesleğin uygulanmasında gereksinim duyulan temel becerileri kazandırır (Tuncer, 2011: 66).

Türkiye'de mesleğe ilk hizmet verenler alana farklı disiplinlerden gelenlerden oluşsa da bu durum halkla ilişkiler eğitiminin başlaması ile birlikte halkla ilişkilerin bir meslek olarak gelişimine katkı sağlamıştır (Becerikli, 2004: 196). Halkla ilişkilerin profesyonel meslek olarak kabul edilmesinde halkla ilişkiler eğitimi veren fakültelerin akademik kadro, müfredat ve eğitime destek birimlerinin tamamlanmış ve bölümün akredite olması önemlidir (Solmaz vd., 2012: 263).

Halkla ilişkilerin bir meslek olduğunu biçimsel eğitim olması, çalışanların geçimlerini bu alandan sağlaması, mesleki dayanışma, iletişimi sağlayacak biçimsel bir organizasyon ve periyodik bir yayının olması ve meslekle ilgili ahlak kurallarının var olması gibi unsurlar kanıtlamaktadır (Canpolat, 2012: 4231). Halkla ilişkilerin meslek statüsü kazanması sektöre güven ve itibar verecek, uygulamacıların hesap verebilirliklerini ve güvenirliğini arttıracak, uygulamacılar tarafından üretilen işlerin kalitesini yükseltecek ve örgütsel karar almaya katkı sağlamada uygulamacılara önemli fırsatlar sunacaktır (Sriramesh ve Hornaman, 2006: 156). Halkla ilişkilerin profesyonel bir statüye kavuşmaması durumunda halkla ilişkiler uygulamacılarının toplum gözünde güvenilir bulunmayacağı da (Meintjes ve Niemann-Struweg, 2009) ifade edilmektedir.

3. Amerika'da Halkla İlişkiler

Halkla ilişkiler deyimi ilk kez Amerika'da Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Thomas Jefferson'ın 1807 yılında kongreye gönderdiği mesajda kullanılmıştır. 1896 yılında yapılan seçim kampanyalarında halkla ilişkiler çalışmaları ön plana çıkmıştır. Bu seçim halkla ilişkilerin planlı ve düzenli biçimde uygulandığı ilk seçimdir. 1917'de Halkı Aydınlatma Komitesi (Committee On Public Information) kamu yönetiminin ilk halkla ilişkiler birimi olarak çalışmaya başlamıştır. Bu arada Ivy Lee adlı bir gazeteci Rockefeller Şirketler topluluğunda halkla ilişkiler uzmanı olarak görev yapmaya başlamış ve işçilerin iş bırakması ile ilgili olarak ortaya çıkan sorunu çözmüştür. Bu dönemde yapılan çalışmalar halkla ilişkiler alanında bir başlangıç

olmuştur (Kazancı, 2011: 5-6). Halkla ilişkiler mesleği için gerekli becerilerin kazanıldığı üniversite seviyesinde formel eğitimin kökeni ABD'de 1920'lere dayanmaktadır. İlk halkla ilişkiler dersinin seçmeli bir ders olarak New York Üniversitesi'nde Edward Bernays tarafından verildiği bilinmektedir (Theaker, 2005: 101). 1929 büyük bunalımdan sonra halkla ilişkilerin kamu ve özel sektör için önemi daha iyi anlaşılmış ve bu süreçten sonra halkla ilişkiler alanında meslek örgütleri, etik kodların ve profesyonel standartların geliştirilmesinde ve uygulanmasında, profesyonel gelişim için koşulların yaratılmasında, mesleğin konumunun düzenlenmesinde ve güçlendirilmesinde etkin bir rol oynayan örgütler kurulmuştur.

Uluslararası Halkla İlişkiler Derneği (International Public Relations Association-IPRA), Amerika Halkla İlişkiler Topluluğu (The Public Relations Society of America-PRSA), Halkla İlişkiler Avrupa Konfederasyonu (European Confederation of Public Relations- CERP), Uluslararası Halkla İlişkilerde Kalite Enstitüsü (International Institute for Quality in Public Relations- IQPR) bu örgütler arasında yer almaktadır. Bu kuruluşların amacı, halkla ilişkiler mesleğini yapmanın ahlaki ve mesleki ölçütlerini uygulayabilmektir. ABD'de halkla ilişkiler mesleğini yapabilmek için IPRA (International Public Relations Association) olmak üzere mesleki örgütlerce akredite olunması gerekmektedir. Çok sayıda örgütlenmenin temel amacı, halkla ilişkileri kriterler aracılığıyla bir meslek özellikle saygı duyulan bir meslek yapmaktır (Yıldız, 2010: 30).

4. Türkiye'de Halkla İlişkiler

Türkiye'de halkla ilişkiler dersi ilk kez 1966'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Basın Yayın Yüksek Okulu'nda verilmiştir. Daha sonra 1970'li yıllarda İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü, Başkent Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu ve İzmir'de Ege Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesine bağlı Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulları halkla ilişkiler eğitimi veren kurumlar olmuştur (Geylan, 1994: 40). Halkla ilişkiler eğitiminin verilmesine rağmen halkla ilişkiler mesleğinde diğer mesleklerde olduğu gibi belirli bir standart oluşturulamamıştır. Türkiye'de halkla ilişkilerin mesleki sürecini tamamlayamamasında, eğitim, ahlak, halkın anlayış ve tutumu, örgütlenememe, tarihi geçmişinin yeni olması ve işe alma standartlarının bulunmaması gibi unsurların (Kalender, 1999: 32) yanı sıra halkla ilişkilere bir yönetsel işlev olarak büyük bir gereksinme duyulmasına karşın, bunu karşılayacak yetişmiş kadroların olmayışı, meslekleşme yokluğu çeşitli kuruluşlarda halkla ilişkiler sorumlularının bu alanda eğitim almamış kişilerin olmasına ve estetiği mükemmel, güzel görünümlülerden seçilmesine neden olmuştur (Kazancı, 2011: 15-16; Yengin, 2004:4).

Halkla ilişkiler mesleğinin standartları açısından Türkiye'de meslek eğitimi ve dernekleşme, uzmanlık ve meslek etiği olarak yetersizlikler söz konusudur. Meslek eğitiminde standartların eksik olmasının başlıca nedeni, mevcut durumda uygulayıcının gerçekleştirdiği işin, derinlemesine bir uzmanlık gerektirmemesi ile ilişkilidir (Tuncer, 2011: 80). Halkla ilişkilerin Türkiye'de bir meslek olarak tanınmasında bu alanda yaşanan sıkıntılar uygulamada ciddi sorunları gündeme getirmektedir. "Uygulamalara bakıldığında; çalışmaların alanla ilgili hiçbir teorik birikimi olmayan, halkla ilişkileri konuk ağırlamak ve basın mensuplarına hediye göndermekten ibaret sayan sözde uzmanlarca yürütüldüğü görülmektedir" (Biber, 2004:111).

Örgütlenme açısından Türkiye'ye bakıldığında TÜHİD (Türkiye Halkla İlişkiler Derneği) dışındaki derneklerin yeterince etkin ve etkili olmadıkları görülmektedir. Bu derneklerin sorunu üyeliklerin tanımlanmasındaki güçlüktür. Üyeler hem firmalar, hem halkla ilişkiler çalışanları hem de gazeteciler olabilmektedir (Yıldız, 2010: 30). Halkla ilişkiler mesleğinde çalışanların adlandırılmasında da sorunlar bulunmaktadır. Bu durum Türkiye ve Türkçe ile ilgilidir. Türkiye'de "halkla ilişkiler işini yapana ne denir?" sorusuna "halkla ilişkilerci" yanıtı verilmektedir. Bu doğrultuda halkla ilişkiler işi görünmeyen, saygı duyulmayan, önemsenmeyen, küçümsenen nedenlerden biri olarak görülmektedir. Bu çerçevede halkla ilişkilerin terimsel çerçevesinin henüz oluşmadığı da ortaya çıkmaktadır. Halkla ilişkiler birimlerinde çalışanlar özellikle kamuda genellikle "idari memur" olarak adlandırılır. Bu nedenle çalışanlar "meslek odası" biçiminde de örgütlenememektedir. Yasal olarak bir meslek olarak tanımlanmayınca buna bir de halkla ilişkiler işini yapanların adlandırma sorunu eklenince herkesin yapabileceği bir iş olarak değerlendirilmektedir (Yıldız, 2010: 27-30).Oysa meslek örgütleri, halkla ilişkilerin meslek konumunu elde etmesinin önemli bir parçasıdır. Türkiye'de halkla ilişkiler meslek örgütlerine üyelikler oldukça azdır. Bu

sayının artması, meslekleşme sürecinin başarıya ulaşmasının temel önceliklerinden biri (Öksüz, 2015: 262) olarak değerlendirilmektedir.

Halkla ilişkiler mesleğine bakış açısını ortaya koymak açısından Arslan (2018: 27) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'de farklı insan kaynakları sitelerinde 200 iş ilanı incelenmiş ve halkla ilişkiler mesleğini sektörlerin nasıl algıladığına dair önemli ipuçları ortaya konulmuştur. Çalışmada çeşitli web sitelerinden incelenen ilanlarda halkla ilişkiler alan mezunu aranma durumuna bakılmış, 93 (% 46,5) ilanın başlığında halkla ilişkiler olmasına karşılık alan mezunu aranmadığı görülmüştür. Aynı çalışmada, 31 (% 15,5) ilanda alan mezunu kriteri varken 76 (% 38) ilan farklı alanlarla birlikte halkla ilişkiler alanını sıralamıştır. Alan mezunu kriteri olmayan ilanların başlıklarında tanımlanan iş yine "halkla ilişkiler"dir. Yine aynı çalışmada iş ilanları üzerinden halkla ilişkiler uygulayıcısında hangi niteliklerin arandığına bakıldığında ise, 119 (% 59,5) konuşma becerisi, 144 (% 72,0) iletişim becerisi, 85 (% 42,5) ekip çalışmasına uygunluk, 76 (% 38,0) dış görünüş tanımlanmıştır. Basın-medya ilişkileri 40 (% 20) ilanda, anket uygulayabilme 34 (% 17), yabancı dil 71 (% 35,5) ilanda, sosyal medya bilgisi 16 (% 8,0) ilanda olduğu gibi profesyonellik ve uzmanlık gerektiren niteliklerin ise daha düşük olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar yine halkla ilişkilerin, belirli bir eğitim ve yeterliliğe sahip olmaksızın herkesin yapabildiği bir iş olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Yıldırım ve Akbulut (2017) tarafından yapılan çalışmada, İstanbul Aydın Üniversitesi İletişim Fakültesi ve Anadolu Bil Meslek Yüksek Okulu Halkla İlişkiler ve Tanıtım bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin ailelerine ulaşılarak, 482 kişiye anket uygulanmış, öğrenci yakınlarının halkla ilişkileri insan kaynakları, satış ve pazarlama alanları ile karıştırdıkları tespit edilmiştir. Meslekle ilgili bilgi sahibi olanlar halkla ilişkiler mesleğinin daha etik olduğunu düşünürken, bilmeyenler halkla ilişkilerin daha çok göz boyama olduğunu, beceri ve nitelik gerektirmediğini düşündükleri belirlenmiştir.

Ayrıca Türkiye'de halkla ilişkiler uygulamacılarının büyük çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır. Oysa halkla ilişkiler harcamalarında milyarlarca doların çevrildiği ABD'de halkla ilişkiler sektöründe çalışanların ve yöneticilerin çoğunluğu erkeklerdir. Bu durum Türkiye'nin tam tersinedir. ABD'de yaşanan sorun Türkiye'den çok farklı olarak, bu işi erkek egemenliğinden kurtarmak, kadınlara daha cazip hale getirmek için yüksek ücret politikaları uygulanmakla ilgilidir (Yıldız, 2010: 31). Bu kriterler açısından bakıldığında Türkiye'de halkla ilişkilere meslek demek oldukça güçtür. Oysa halkla ilişkilerin ciddiyeti ve kendisinden beklenen görevleri yerine getirebilmesi meslekleşme koşulunun gerçekleşmesine bağlıdır (Yıldız, 2010: 29-30; Kazancı 2000: 4). Bu tartışmalar bağlamında halkla ilişkilerin bir meslek olarak algılanıp algılanmadığını ya da nasıl algılandığını ortaya koyacak çalışmaların önemli olduğu görülmektedir. Bu çalışmada mesleğin anavatanı olan Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye'de halkla ilişkiler mesleğinden beklenen nitelikler iş ilanları üzerinden incelenerek, halkla ilişkiler mesleğinin sahada nasıl algılandığı ortaya konulması amaçlanmıştır. Elde edilen bulguların halkla ilişkilerin meslekleşmesi çalışmalarına katkı yapacağı düşünülmektedir.

5. Araştırmanın Metodolojisi

5.1. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada niceliksel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, metinlere ve kullandıkları bağlamlara yönelik anlamlı, tekrarlanabilir ve geçerli çıkarımlar yapmak için kullanılan bir araştırma tekniğidir (Krippendorff, 1980: 18). İçerik analizi yöntemi ile insan kaynakları web sitelerinde bulunan halkla ilişkiler ilanları incelenmiştir. İlanlar halkla ilişkilerin isimlendirilmesi, aranan nitelikler, sosyo demografik kriterler, sektörün hangi alanda faaliyet gösterdiği, hangi alanlarda mezun arandığı gibi özellikleri açısından değerlendirilmiştir. Söz konusu sitelerde "Halkla ilişkiler" ifadesi bulunan toplam 180 (90'ar adet) ilan incelenmiştir.

5.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Çalışmanın evrenini Türkiye ve Amerika'da yayınlanan iş ilanları oluşturmaktadır. İlanlar amaçlı örnekleme yöntemi ile "halkla ilişkiler" başlığında en fazla ilanı olan sitelerden seçilmiştir. Bu amaçla Türkiye'den Yenibiris.com, Secretcv.com ve İşbul.net siteleri, ABD'den indeed.com, Glassdoor.com ve CarierBuilder.com internet siteleri incelemeye dâhil edilmiştir. Çalışmanın verileri 1 Mart-1 Mayıs 2019

tarihleri arasında elde edilmiştir. Çalışma bu tarihler arası ve seçilen internet siteleri ile sınırlılık oluşturmaktadır.

5.3. Araştırmanın Soruları

Çalışma kapsamında araştırmanın soruları oluşturulmuştur.

- Türkiye'de ve Amerika'da halkla ilişkiler, halkla ilişkiler personeli arayan sektörler tarafından nasıl algılanmaktadır?
- İki ülke arasında halkla ilişkilere bakış açısından farklılık ya da benzerlik var mıdır?
- İki ülke halkla ilişkiler elemanı talep ederken hangi kriterleri istemektedir?

5.4. Araştırmanın Bulguları

Çalışmada Türkiye'den Yenibiris.com, Secretcv.com ve İşbul.net siteleri, ABD'den indeed.com, Glassdoor.com ve CarierBuilder.com internet siteleri incelenmiştir. Söz konusu sitelerde "Halkla ilişkiler" ifadesi bulunan toplam 180 (90'ar adet) ilan incelenmiştir.

Tablo 1. İş İlanlarının Pozisyonlara Göre Dağılımı

İlan Başlığı	Türkiye (n/%)	ABD (n/%)
Halkla İlişkiler Personeli/Elemanı/Görevlisi	25 (% 27,7)	1 (% 1,1)
Halkla İlişkiler Sorumlusu	11 (% 12,2)	5 (% 5,6)
Halkla İlişkiler Kooridinatörü/Müdürü	8 (% 8,8)	48 (% 53,3)
Halkla İlişkiler Uzmanı	7 (% 7,7)	9 (% 10)
Halkla İlişkiler Yetkilisi	2 (% 2,2)	1(% 1,1)
Halkla İlişkiler Asistanı	1 (% 1,1)	8 (% 8,9)
Diğer (Halkla İlişkiler..)	36 (% 40)	18(% 16,2)
Toplam	**90 (% 100)**	**90 (% 100)**

Halkla ilişkiler iş ilanlarının aranan pozisyonlara göre dağılımında; Türkiye'de 25 (% 27,7) ilanda "Halkla İlişkiler Personeli/Elemanı/Görevlisi, 11 (% 12,2) ilanda "Halkla İlişkiler Sorumlusu", 8 (% 8,8) ilanda "Halkla İlişkiler Kooridinatörü/Müdürü", ABD ilanlarında ise 48 (% 53,3) ilanda "Halkla İlişkiler Kooridinatörü/Müdürü", 9 (% 10) ilanda "Halkla İlişkiler Uzmanı", 8 (% 8,9) ilanda "Halkla İlişkiler Asistanı" pozisyonu için ilan verildiği görülmüştür (Tablo 1).

Tablo 2. İlanlardaki Sosyo-Demografik Özellikler

Aranan Kriterler	Türkiye (n/%)	ABD (n/%)
Cinsiyet		
Kadın/Erkek	20 (% 22,2)	-
Kadın	26 (% 28,8)	-
Erkek	1 (% 1,1)	-
Belirtilmemiş	43 (% 47,7)	90 (% 100)
Yaş		
18-20	3 (% 3,3)	-
21-45	30 (% 33,3)	-
Belirtilmemiş	57 (% 63,3)	90 (% 100)
Eğitim		
Lise	26 (% 28,8)	-
Ön Lisans	11 (% 12,2)	-
Lisans	30 (% 33,3)	70 (% 77,8)
Lisansüstü	-	-
Belirtilmemiş	23 (% 25,5)	20 (% 22,8)
Tecrübe		
1-5 yıl	37 (% 41,1)	52 (% 57,8)
6-10 yıl	4 (% 4,4)	25 (27,8)
11-15 yıl	2 (% 2,2)	4 (% 4,4)
16-20 yıl	-	-
Belirtilmemiş	47 (% 52,2)	9 (% 10,0)

Halkla ilişkiler ilanlarında aranan sosyo-demografik özelliklerden cinsiyet ve yaş özelliklerinde Türkiye'de 20 (% 22,2) ilanda kadın ya da erkek olarak belirtilirken, 26 (% 28,8) ilanda yalnızca kadın, 43 (% 47,7) ilanda ise herhangi bir cinsiyetin belirtilmediği görülmüştür. ABD ilanlarında, iş yasası gereği çalışanlarda cinsiyet ayrımcılığı yapılamasının yasak olmasından dolayı bu konuda herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Türkiye'deki ilanlarda yaş kriterine bakıldığında 30 (% 33,3) ilanda 21-45 yaş arası yer alırken, 57 (% 63,3) ilanda yaş belirtilmediği görülmüştür. ABD ilanlarında ise yine, iş yasası gereği çalışanlarda yaş ayrımcılığı yapılamasının yasak olmasından dolayı bu konuda herhangi bir veriye rastlanmamıştır (Tablo 2). Halkla ilişkiler ilanlarında aranan sosyo-demografik özelliklerden eğitim ve tecrübe konusunda Türkiye'de 26 (% 28,8) ilanda en az lise mezunu, 11 (% 12,2) ilanda ön lisans mezunu ve 30 (% 33,3) ilanda lisans mezunu arandığı görülmektedir. ABD'de ise ilanların 70'inde (% 77,8) lisans mezunu arandığı görülmektedir. İş ilanlarında tecrübe aranma durumu Türkiye'de 37 (% 41,1) ilanda 1-5 yıl tecrübe, 4 (% 4,4) ilanda 6-10 yıl tecrübe arandığı ABD'de ise 52 (% 57,8) ilanda 1-5 yıl tecrübe, 25 (% 27,8) ilanda 6-10 yıl tecrübe arandığı görülmüştür (Tablo 2).

Tablo 3. İş İlanlarında Aranan Kişisel Özellikler

Adaylarda Aranan Özellikler	Türkiye (n/%)	ABD (n/%)
Diksiyonu Düzgün	32 (% 35,5)	2 (% 2,2)
Dış Görünüş (Prezantabl)	33 (% 36,6)	1 (% 1,1)
Güler Yüzlü	23 (% 25,5)	-
Takım Çalışmasına Yatkın	31 (% 34,4)	51 (% 56,7)
Esnek Çalışabilen	24 (% 26,6)	25 (% 27,8)
Çözüm Odaklı	17 (% 18,8)	31 (% 34,4)
İletişim Becerisi	62 (% 68,8)	77 (% 85,6)
İkna Kabiliyeti Yüksek	17 (% 18,8)	8 (% 8,9)
Güvenilir/Dürüst	2 (% 2,2)	15 (% 16,7)
Çalışkan	2 (% 2,2)	48 (% 53,3)
Azimli	2 (% 2,2)	34 (% 37,8)
Disiplinli	6 (% 6,6)	19 (% 21,1)
Sigara kullanmayan	4 (% 4,4)	-
Askerlik sorunu olmayan	15 (% 16,6)	-
Satış konusunda tecrübeli	1 (% 1,1)	18 (% 20,0)
Özgüvenli	13 (% 14,4)	18 (% 20,0)
Sorumluluk bilinci	6 (% 6,6)	38 (% 42,2)
Uyumlu ve Pozitif	5 (% 5,5)	38 (% 42,2)
Öğrenime/yeniliklere açık	8 (% 8,8)	26 (% 28,9)
Vizyon Sahibi	2 (% 2,2)	11 (% 12,2)
Analitik Düşünebilen	1 (% 1,1)	32 (% 35,6)
Sabırlı/hoşgörülü	1 (% 1,1)	4 (% 4,4)
Dinleme Becerisi	-	9 (% 10,0)
Bağımsız Çalışabilme	-	37 (% 41,1)
Baskı Altında Çalışabilme	-	15 (% 16,7)
Yeniliğe Açık	-	26 (% 28,9)

Tablo 3'de halkla ilişkiler iş ilanlarında adaylarda aranan kişisel özellikler verilmiştir. Buna göre Türkiye'de 62 (% 68,8) ilanda iletişim becerisi, 33 (% 36,6) ilanda dış görünüş (prezantabl olmak), 32 (% 35,5) ilanda diksiyonu düzgün, 31 (% 34,4) ilanda takım çalışmasına yatkınlık, 24 (% 26,6) ilanda esnek çalışma, 23 (% 25,5) ilanda güler yüzlü, 17 (% 18,8) ilanda çözüm odaklı, 17 (% 18,8) ilanda ikna kabiliyeti yüksek olmak gibi kişisel özellikler aranırken; ABD ilanlarında, 77 (% 85,6) ilanda iletişim becerisi, 51 (% 56,7) ilanda takım çalışmasına yatkınlık, 48 (% 53,3) ilanda çalışkan, 38 (% 42,2) ilanda sorumluluk bilinci gelişmiş, 38 (% 42,2) ilanda uyumlu ve pozitif, 37 (% 41,1) ilanda bağımsız çalışabilen, 32 (% 35,6) ilanda analitik düşünebilen,31 (% 34,4) ilanda çözüm odaklı, 26 (% 28,9) ilanda yeniliğe açık olmak gibi özelliklerin arandığı görülmüştür. ABD ilanlarında aranan kişisel özelliklerde "güler yüzlü olmak", "sigara kullanmayan" gibi niteliklere rastlanmamıştır. Türkiye'deki ilanlarda aranan nitelikler arasında ise "dinleme

becerisi", "bağımsız çalışabilme", "baskı altında çalışabilme", "yeniliğe açık" ifadelerine rastlanmamıştır (Tablo 3).

Tablo 4. İş İlanlarında Aranan Mesleki Özellikler

Adaylarda Aranan Özellikler	Türkiye (n/%)	ABD (n/%)
Yabancı Dil	18 (% 20)	8 (% 8,9)
MS Office Bilgisi	33 (% 36,6)	54 (% 60,0)
Müşteri ve Kalite Odaklı Çalışabilen	1 (% 1,1)	31 (% 34,4)
Organizasyon Yapabilme Becerisi	1 (% 1,1)	73 (% 81,1)
Sosyal Medya Kullanma Becerisi	-	77 (% 85,6)
Sözlü İletişim Becerisi	-	81 (% 90,0)
Medya Takibi Yapmak	-	79 (% 87,8)
PR Takibi	-	75 (% 83,3)
Stratejik Planlama Yapabilmek	-	37 (% 41,1)
Kriz Yönetimi Becerisi	-	20 (% 22,2)
Sunum Becerisi	-	80 (% 88,9)
Yazma Becerisi	-	82 (% 91,1)
Metin Yazarlığı	-	56 (% 62,2)
Rapor Yazma Becerisi	-	87 (% 96,7)
Kurumsal Kimlik/Marka Bilgisi	-	21 (% 23,3)
Sponsorluk Bilgisi	-	17 (% 18-9)
Proaktif Çalışabilme	-	29 (% 32,2)
Medya İlişkilerini Yönetebilmek	-	73 (% 81,1)

Halkla ilişkiler iş ilanlarında adaylarda aranan mesleki özellikler Tablo 4'te verilmiştir. Türkiye'deki ilanlarda, 33 (% 36,6) ilanda MS Office Bilgisi, 18 (% 20) ilanda yabancı dil arandığı görülmektedir. ABD ilanlarında, 87 (% 96,7) ilanda rapor yazma becerisi, 82 (% 91,1) ilanda yazma becerisi, 80 (% 88,9) ilanda sunum becerisi, 79 (% 87,8) ilanda medya takibi yapmak, 77 (% 85,6) ilanda sosyal medya kullanma becerisi, 75 (% 83,3) ilanda PR takibi yapmak, 73 (% 81,1) ilanda organizasyon yapabilme becerisi, 73 (% 81,1) ilanda medya ilişkilerini yönetebilmek, 56 (% 62,2) ilanda metin yazarlığı, 54 (% 60,0) MS Office bilgisi, 37 (% 41,1) ilanda stratejik planlama yapabilmek, 29 (% 32,2) ilanda proaktif çalışabilme, 20 (% 22,2) ilanda kriz yönetim becerisi, gibi mesleki özelliklerin arandığı görülmüştür. Türkiye'deki ilanlarda adaylarda aranan mesleki özelliklerde sosyal medya kullanma becerisi, medya takibi yapmak, PR takibi, stratejik planlama yapabilmek, kriz yönetimi becerisi, sunum becerisi, yazma becerisi, metin yazarlığı, rapor yazma becerisi, kurumsal kimlik/marka bilgisi, sponsorluk bilgisi, proaktif çalışabilme, medya ilişkilerini yönetebilmek gibi özelliklere rastlanmamıştır (Tablo 4).

Tablo 5. İş İlanlarının Sektörlere Göre Dağılımı

	Türkiye (n/%)	ABD (n/%)
Eğitim	30 (% 33,3)	10 (% 11,1)
Sağlık	10 (% 11,1)	10 (% 11,1)
Turizm/Eğlence	7 (% 7,7)	5 (% 5,6)
Gıda	20 (% 22,2)	3 (% 3,3)
Ticaret	18 (% 20)	6 (% 6,7)
Kozmetik/Güzellik	3 (% 3,3)	-
İletişim/Medya	2 (% 2,2)	6 (% 6,7)
Tekstil/Giyim	3 (% 3,3)	-
Reklam/Pazarlama	-	1 (% 1,1)
Sivil Toplum Kuruluşu	-	1 (% 1,1)
Muhasebe	-	1 (% 1,1)
Halkla İlişkiler Şirketi	-	31 (% 34,4)
Banka/Finans	-	4 (% 4,4)
Araştırma/Geliştirme	-	2 (% 2,2)
İletişim Teknolojileri	-	4 (% 4,4)
Spor	-	1 (% 1,1)
Ulaşım	-	1 (% 1,1)

Hukuk	-	3 (% 3,3)
Belirtilmemiş	7 (% 7,7)	-

Halkla ilişkiler iş ilanlarının sektörlere göre dağılımına baktığımızda, Türkiye'de 30 (% 33,3) ilan eğitim, 20 (% 22,2) ilan gıda, 18 (% 20) ilan ticaret, 10 (% 11,1) ilan sağlık alanındayken, ABD'de 31 (% 34,4) ilan halkla ilişkiler şirketleri, 10 (% 11,1) ilan eğitim, 10 (% 11,1) ilan sağlık alanlarına aittir (Tablo 5).

Tablo 6. Alan Mezunu İstenme Kriteri

	Türkiye (n/%)	**ABD (n/%)**
Halkla İlişkiler Mezunu	4 (% 4,4)	-
Farklı Alanlarla Birlikte	22 (% 24,4)	4 (% 4,4)
İletişim Alanı	10 (% 11,1)	57 (% 63,3)
Belirtilmemiş	54 (% 60)	29 (% 32,2)
Toplam	90 (% 100,0)	90 (% 100,0)

Tablo-6 halkla ilişkiler iş ilanlarında alan mezunu istenme kriterinin dağılımını göstermektedir. Buna göre Türkiye'de 54 (% 60) ilanda herhangi bir alan belirtilmemiş, 22 (% 24,4) ilanda farklı alanlarla birlikte, 10 (% 11,1) ilanda iletişim alanlarıyla birlikte, 4 (% 4,4) ilanda sadece halkla ilişkiler aranmaktadır. ABD ilanlarında ise 57 (% 63,3) ilanda iletişim alanları varken, 29 (% 32,2) ilanla herhangi bir alan belirtilmemiştir.

Sonuç, Değerlendirme ve Öneriler

Halkla ilişkiler mesleğinin sektörler tarafından nasıl algılandığı halkla ilişkiler alanında çalışacak kişiler için önemli bir konudur. Sektörlerin halkla ilişkilere bakış açısı mesleğin gelişimi açısından da önemli hale gelmektedir. Bu amaçla Türkiye'de ve anavatanı sayılan ABD'de "halkla ilişkiler" nasıl algılanmaktadır sorusunun yanıtı aranmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında iş ilanları önce başlıklarına göre kategori olarak sınıflandırılmış ve her iki ülkenin iş ilanları bazı internet sitelerinden elde edilerek toplamda 90 adet iş ilanı incelenmiştir. Türkiye'deki ilanların % 27,7'sinde ilan başlığının ve aranan pozisyonun "Halkla İlişkiler Personeli/Elemanı/Görevlisi" olduğu ve bu pozisyondaki bir çalışandan iletişim becerisi gelişmiş, iyi görünümlü, iyi konuşan ve bilgisayar becerisine sahip olma gibi spesifik olmayan niteliklerin arandığı; ABD ilanlarında ise % 53,3 "Halkla İlişkiler Kooridinatörü/Müdürü" başlığında iletişim becerisi gelişmiş, takım çalışmasına uygun, çalışkan, yazma ve sunum becerisi gelişmiş, medya ilişkilerini yürütebilen, stratejik planlama becerisine sahip olma gibi özelliklerin arandığı belirlenmiştir.

İlanlarda aranan sosyo-demografik özelliklerde ABD ilanlarının hiçbirinde cinsiyetin belirtilmediği görülmektedir. ABD iş yasaları gereği çalışanlarda cinsiyet ayrımcılığı yapılamasının yasak olmasından dolayı böyle bir veriye rastlanmamıştır. Türkiye'deki % 28,8 ilanda kadın çalışan arandığı tespit edilmiştir. Türkiye'de dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi halkla ilişkiler bir kadın mesleği olarak kabul edilmektedir (Yıldırım ve Metin, 2006: 45; Yıldız, 2010). Özsoy (2006)'un yaptığı çalışmada halkla ilişkiler alanında egemen olarak kadınsı/kadınca bir dünya vurgulanmış ve halkla ilişkiler mesleğinde temsil edilen kadınların konumları ve temsillerinde de kalıp yargıların olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu temsillerde kadın güzel, bakımlı, gösterişli ve çalışkan olarak görülmekte ve kadınının mesleki niteliğinden çok görselliği vurgulanmaktadır. Deren van Het Hof ve Hoştut (2016) tarafından yapılan çalışmada ise, 113 kurumsal iletişim yöneticisinin % 69'unun kadın olduğu saptanmıştır. Tanyıldızı İmik (2011) tarafından yapılan çalışmada ise, kadınlar halkla ilişkilerin cinsiyete bağlı olan bir meslek olarak algılanmasından memnun olmadıklarını dile getirmişlerdir. Öksüz ve Görpe (2014)'nin çalışmasında katılımcılar halkla ilişkileri bir kadın veya erkek mesleği olarak değerlendirme taraftarı olmadıklarını belirtmişlerdir.

Halkla ilişkilerin bir meslek olarak kabul edilmesi ve standartlarının belirlenmesi ile cinsiyetten bağımsız olarak hangi niteliklere sahip kişilerin bu mesleği yapabileceğinin ortaya konulmasının mesleğin saygınlığını artıracağı öngörülmektedir.

İlanlarda aranan eğitim düzeyinde Türkiye'de % 28,8 ilanda en az lise mezunu, % 12,2 ilanda ön lisans mezunu ve % 33,3 ilanda lisans mezunu aranırken, ABD'de ilanların % 77,8'inde lisans mezunu çalışan aranmaktadır. Eğitim düzeyi beklentisi iki ülke arasında halkla ilişkilere bakış açısı hakkında bilgi

vermektedir. Türkiye'de adı halkla ilişkiler olan herhangi bir işi lise mezunun da yapabileceği beklentisi varken, ABD'de lisans mezunu olması istenmektedir. Türkiye'deki ilanların % 60'ında aranan eğitim kriterlerinde herhangi bir alan mezunu olma şartı aranmadığı da görülmekte, % 24,4 ilanda lisans düzeyinde turizm, işletme, kamu yönetimi gibi farklı alanlarla birlikte, % 11,1 ilanda gazetecilik, radyo ve televizyon gibi iletişim alanlarıyla birlikte ve % 4,4 ilanda sadece halkla ilişkiler alanından mezun olma şartı aranmaktadır. ABD'de % 63,3 ilanda gazetecilik, radyo ve televizyon gibi iletişim alanları ile birlikte halkla ilişkiler alanı varken, % 32,2 ilanda herhangi bir alan şartı belirtilmemiştir. Arslan (2018: 27) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'de farklı insan kaynakları sitelerinde 200 iş ilanı incelenmiş ve halkla ilişkiler mesleğini sektörlerin nasıl algıladığına dair önemli ipuçları ortaya konulmuştur. Çalışmada çeşitli web sitelerinden incelenen ilanlarda halkla ilişkiler alan mezunu aranma durumuna bakılmış, 93 (% 46,5) ilanın başlığında halkla ilişkiler olmasına karşılık alan mezunu aranmadığı görülmüştür. Usta (2017) tarafından halkla ilişkiler alanında eleman ilanları üzerinden yapılan çalışmada ise 90 iş ilanı incelenmiş, 34 ilanda lisans ve 20 ilanda önlisans mezunu olma şartı belirtilirken, bunların sadece 30'unda ilgili bölümden mezun olma kriteri aranmıştır. Bu durum Türkiye'de halkla ilişkiler mesleğinde profesyonel bir eğitim aranmadığı gibi, lisans düzeyinde bir eğitimin de çok fazla aranmadığını göstermektedir.

İlanlarda aranan kişisel özelliklerde Türkiye'de % 68,8 iletişim becerisi, % 36,6 dış görünüş (prezantabl olmak), % 35,5 diksiyonu düzgün, % 25,5 güler yüzlü olmak gibi kişisel özellikler aranırken, ABD ilanlarında, % 85,6 iletişim becerisi, % 56,7 takım çalışmasına yatkınlık, % 53,3 çalışkan, % 42,2 sorumluluk bilinci gelişmiş, % 41,1 bağımsız çalışabilen, % 35,6 analitik düşünebilen, % 34,4 çözüm odaklı olmak gibi özellikler aranmaktadır. İki ülke karşılaştırıldığında Türkiye'de aranan niteliklerin profesyonel nitelikler olmadığı, çoğunlukla dış görünüşe yönelik olduğu görülmektedir. Özsoy'un (2006) yaptığı araştırmada da halkla ilişkiler mesleğinde temsil edilen kadınlar güzel, bakımlı, gösterişli ve çalışkan olarak vurgulanmaktadır. Yıldırım ve Akbulut (2017) tarafından yapılan çalışmada, meslekle ilgili bilgi sahibi olan öğrenci yakınlarının halkla ilişkiler mesleğini etik bulduğu, bilmeyenlerin ise daha çok göz boyama olduğunu, beceri ve nitelik gerektirmeyen bir iş olarak düşündükleri belirlenmiştir.

Türkiye'de iş ilanlarında aranan mesleki özelliklerde % 36,6 MS Office Bilgisi, % 20 yabancı dil istenirken, ABD ilanlarında, % 96,7 rapor yazma becerisi, % 91,1 yazma becerisi, % 88,9 ilanda sunum becerisi, % 87,8 medya takibi yapmak, % 85,6 sosyal medya kullanma becerisi, % 83,3 PR takibi yapmak, % 81,1 organizasyon yapabilme becerisi, % 81,1 medya ilişkilerini yönetebilmek, % 62,2 metin yazarlığı, % 60,0 MS Office bilgisi, % 41,1 stratejik planlama yapabilmek, % 22,2 kriz yönetim becerisi gibi mesleki özellikler kriter olarak belirlenmiştir. Türkiye'deki ilanlarda adaylarda aranan mesleki özelliklerde sosyal medya kullanma becerisi, medya takibi, PR takibi, stratejik planlama yapabilme yeteneği, kriz yönetimi becerisi, sunum becerisi, yazma becerisi, metin yazarlığı, rapor yazma becerisi, kurumsal kimlik/marka bilgisi, sponsorluk bilgisi, proaktif çalışabilme, medya ilişkilerini yönetebilmek gibi özelliklere rastlanmamıştır. Bu durum Türkiye'de halkla ilişkiler ilanlarında halkla ilişkiler, iletişim, medya gibi alanlara özgü herhangi bir profesyonel donanım ve nitelik aranmadığını ortaya koymaktadır.

Türkiye ve ABD'de halkla ilişkiler mesleğinin gerektirdiği niteliklerin sektörler tarafından nasıl algılandığına iş ilanları üzerinden bakılan bu çalışmanın verilerine göre Türkiye'de halkla ilişkiler mesleğinin yapılabilmesi için iletişim becerisine sahip olmanın yeterli olarak görüldüğü söylenebilir. Türkiye'deki halkla ilişkiler başlığı taşıyan ilanların hiçbirinde halkla ilişkiler alanına ait profesyonel niteliklerin aranmadığı belirlenmiştir. Bu noktada iletişim fakülteleri, halkla ilişkiler dernekleri ve alan mezunlarının birlikte çalışarak, meslekle ilgili politikalar geliştirmeleri ve mesleğin gerçek anlamda tanıtılmasına yönelik çaba gösterilmeleri gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma kapsamında sadece Türkiye ve ABD karşılaştırılmıştır. Çalışma bu haliyle ve iş ilanları sitelerinin sayısıyla sınırlılık oluşturmaktadır. Bundan sonra yapılacak çalışmalar için diğer gelişmiş ülkelerde halkla ilişkilerin nasıl algılandığı çalışma konusu olarak önerilebilir.

Kaynakça

Abdullah, Z., ve Threadgold, T. (2008). "*Towards The Professionalisation of Public Relations in Malaysia: Perception Management and Strategy Development*", Public Relations Review, 34 (3): 285–287.

Asna, Alaaddin. Public Relations Temel Bilgiler. İstanbul, Der Yayınları, 1993.

Arslan, A.(2018). "*www.halklailişkileraranıyor*". 16th International Symposium Communication in the Millennium, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Turkey, 25-28 Nisan.

Becerikli Yıldırım, S. (2004). "*Türkiye'deki lisans düzeyindeki halkla İlişkiler eğitimine ilişkin bir değerlendirme*", 2'nd International Symposium Communication in the Millenium a Dialogue Between Turkish and American Scholars, İstanbul, Turkey, 17-19 Mart.

Biber, Ayhan. Halkla İlişkilerde Teorik Bir Çerçeve, Ankara, Vadi Yayınları, 2004.

Broom, Glen M. Cutlip and Center's Effective Public Relations, Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall, 2009.

Callison, C. (2001). *"Do PR Practitioners have a PR Problem?: The Effect of Associating a Source with Public Relations And Client–Negative News on Audience Perception of Credibility*", Journal of Public Relations Research, 13 (3): 219– 234.

Bowen, Shannon A. (2009). "*All Glamour, No Substance? How Public Relations Majors and Potential Majors in an Exemplar Program View The Industry and Function*", Public Relations Review, 35 (4): 402–410.

Canpolat, N. (2012). "*Bir Meslek Olarak Halkla İlişkiler ve Etik: Halkla İlişkiler Şirketlerinin Web Sitelerine Yönelik Bir Çalışma",* Journal of Yasar University, 25 (7): 4229-4240.

Deren van Het Hof, S. ve Hoştut, S. (2016). "*Pembe Getto: Türkiye'de Kurumsal İletişim Yöneticileri*", Fe Dergi, 8(2): 101-109.

Hainsworth, Brad E. (1993). "*Commentary: Professionalism in Public Relations*", Public Relations Review, 19 (4): 311–313.

Geylan, Ramazan. İşletmelerde Halkla İlişkiler. Eskişehir, Birlik Ofset, 1994.

Grunig, James E., ve Hunt, Todd. Managing Public Relations, New York, Holt, Rinehart& Winston, 1984.

Grunig, James E. Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik. İstanbul, Rota, 2005.

Görpe, S. (2013). "*PR as a Profession: How much does it Matter?*", [Online] Available at: <https://www.ipra.org/news/itle/pr-as-a-profession-how-much-does-it-matter> [Erişim tarihi: 16.01.2019].

Kalender, A.(1999). "*Türkiye'de Halkla İlişkilerin Meslekleşmesi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*". Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 1(1): 24-33.

Kazancı, Metin. Kamuda ve Özel Kesimde Halkla İlişkiler, Ankara, Turhan Kitabevi, 2011.

Krippendorff, Klaus. Content Analysis: An Introduction ToIts Methodology, New York, Sage Publication, 1980.

Meintjes, C., ve Niemann–Struweg, I. (2009). "*The role of a professional body in professionalisation: The south African public relations case*", PRism 6(2): [Online] Available at: <http://praxis.massey.ac.nz/prism on–line_journ.html>, [Erişim tarihi: 16.01.2019].

Morris, Trevor ve Goldsworthy, Simon. PR-A Persuasive Industry, London, Palgrave Mac Millan, 2008.

Newsom, Doug., Turk, Judy., ve Kruckeberg, Dean. This is PR: The Realities of Public Relations, Boston, Wadsworth, Cengage Learning, 2013.

Öksüz, B. ve Görpe, S. (2014). "*Türkiye'de Halkla İlişkiler Alanında Kadının Yeri: Akademisyenler, Uygulamacılar ve Meslek Örgütü Temsilcilerinin Konuya Yaklaşımları*", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, sayı:47, s.125-142.

Öksüz, B. (2015). "*Halkla İlişkilerde Meslekleşme Sorunu*", Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, sayı: 40, s. 249-265.

Özsoy, A. (2006). "*Televizyon metinlerinde halkla ilişkiler mesleğinin temsili üzerine eleştirel bir bakış: yağmur zamanı ve ıhlamurlar altında dizi–metinlerinde halkla ilişkilerin nesnesi olarak kadın*". 2. Ulusal Halkla İlişkiler Sempozyumu, Kocaeli, Turkey, 27-28 Nisan.

Palea, A. (2012). "*The Role of Professional Associations in Defining the Public Relations Profession the Romanian Case*", Professional Communication and Translation Studies, 5 (1–2): 17-24.

Parkinson, M.G. ve Parkinson, L. M. (2003). "*Constitutional Mythology in the United States: The Arguments Against Public Relations Licensing Refuted*", Intercultural Communication Studies, XII (2): 135–149.

Sriramesh, K., ve Hornaman, L. B. (2006). "*Public Relations as a Profession an Analysis of Curricular Content in the United States*", Journal of Creative Communications,1 (2): 155–172.

Solmaz, B., Arslan, A., Aydın, B.O., ve Duğan, Ö. (2012). "*Türkiye'de Halkla İlişkiler Lisans Eğitimi Üzerine Bir Değerlendirme*", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı: 27, s. 253-269.

Şimşek, Şerif. Yönetim ve Organizasyon, Konya, Günay Ofset, 1999.

Tanyıldızı İmik, N. (2011). "*Türkiye'de Halkla İlişkiler Mesleğinde Kadın*", Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 13 (20): 75-81.

Theaker, Alison. The Handbook of Public Relations, New York, Routledge, 2005.

Tuncer, M. U. (2011). "*Halkla İlişkiler Meslek Standartları: Uygulayıcılara Yönelik Bir Araştırma*", Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, sayı: 32, s. 63-85.

Usta, A. (2017). "*Halkla İlişkiler Alanında Eleman İlanları*", İletişim: Araştırmaları Dergisi, 14(2): 29-48.

Wright, Donald K. (1981). "*Accreditation's Effects on Professionalism*", Public Relations Review, 7 (1): 48–61.

Yengin, Hülya. Halkla İlişkilere Başlarken, İstanbul, Gamze Yayıncılık, 2004.

Yıldırım, D. ve Metin, S. (2006). "*Halkla ilişkiler ve cinsiyet*", II. Ulusal Halkla İlişkiler Sempozyumu, Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi, Kocaeli, Türkiye, 27-28 Nisan.

Yıldırım, G. ve Akbulut, D. (2017). "*Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programlarında Öğrenim Gören Öğrencilerin Yakınlarının Halkla İlişkiler Mesleği Konusunda Tutum ve Algıları Üzerine Bir Araştırma*", sayı: 28, s.199-223.

Yıldız, N. (2010). "*Halkla İlişkilerde Kavramlar, Sınırlar, Sorunlar*", Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 6 (2): 24-32.

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 200-208
- Tarih / Araştırma -

Die "Türkische Post": Türkiye'de Bir Nazi-Propaganda Gazetesi ve Matbuat Umum Müdürlüğü*

Resul ALKAN**

ÖZ

Basın iktidar ilişkileri, araştırılan dönemin sansür pratiklerini ortaya koyması açısından önemli veriler sunmaktadır. Gerek 19. yüzyılın son çeğreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nde gerekse Türkiye Cumhuriyet'in tek partili iktidar döneminde varolan siyasi oteritenin yönlendirmelerinın gölgesinde devam eden bir basın hayatı söz konusuydu. İkinci Dünya Savaşı esnasında da çıkartılan yasaların yardımıyla dönemin basın ve yayın hayatı daha yoğun bir şekilde kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bu durum sadece Türk basını için geçerli değildi. Türkiye'de yabancı dillerde yayınlanan günlük ve haftalık gazetelerde ancak dönemin iktidarının yönlendirmeleri ve direktiflerini dikkate alarak ayakta kalabilme şansına sahiplerdi. Buna ek olarak yayın politikalarını belirlerken Türkiye'nin iç ve dış politik hassasiyetlerine uygun bir dil kullanılmasını da elzem kılmaktaydı. Bu bağlamda Türkische Post gazetesi genel yayın felsefesiyle uyuşmayan bir durumla karşı karşıyaydı, çünkü gazetenin öncelikli amaci özellikle 1933'den itibaren zaman zaman Türkiye'nin dış politikası ile ayrışan Alman tezlerini savunma ve Alman propagandasını sayfalarında yoğun bir şekilde işlemekti. Gazetenin Almanya ile olan yakın münasebeti Türk makamlarının dikkatini Türkische Post ve matbaasının üzerinde olmasına ve burada cereyan eden faaliyetlerin yakından takibini gerektirmekteydi. Bu çalışma, Alman arşiv belgelerinin ışığında Türkische Post gazetesinin pekte bilinmeyen tarihine ışık tutmasının yanı sıra bu gazetenin İkinci Dünya Savaşı esnasında Türk makamları ile, özellikle de Türk basınının içerik kontrolünden sorumlu kurum olan Matbuat Umum Müdürlüğü ile münasebetlerini konu edinmektedir. Daha öncesinde ise şu sorulara cevap aranacaktır: Türkische Post'un kurulma amacı neydi ve gazete yönetimi Almanya'nın hangi kurum ve kuruluşlar ile irtibat halindeydi? Gazetenin yazı işlerinde hangi Türk ve Alman gazeteciler çalışmaktaydı? Konunun aydınlatılmasına yardımcı olan kaynaklar ise Alman Dışişleri Bakanlığı'nda bulunan diplomatik misyon belgeleri, Alman Büyükelçi Rudolf Nadolny'nin hatıratı ve Türkische Post gazetesinin 1937-1944 yılları arasında genel yayın yönetmenliği görevinde bulunmuş Eduard Schaefer'in Istanbul'dan Berlin'e bağlı bulunduğu kurum için yazdığı raporlar gibi birincil elden Almanca kaynaklardır. Konumuz ile alakalı Türk arşiv belgeleri ise nitelik ve nicelik bakımından oldukça sınırlı sayıda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Die Türkische Post, Eduard Schaefer, Matbuat Umum Müdürlüğü, Selim Sarper, Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda-Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı

Die "Türkische Post": A Nazi Propaganda Newspaper in Turkey and Prime Ministry Directorate General of Press and Information

ABSTRACT

The relations between press and government provides important data in terms of revealing the censorship practices of the period studies. Both on the Ottoman Empire since the last quarter of the 19th century and the period of one-party rule of the Republic of Turkey, the press life was overshadowed by the political authority that existed. In this context, over the enacted laws during the Second World War, the press life of the period was tried to be taken under control. But the situation was not only valid for the Turkish press, daily and weekly newspapers published in foreign languages only had the opportunity to survive by taking into account the directions and directives of the administration of the period. In addition, while determining the editorial policy it was required to use an appropriate language with Turkey's domestic and foreign policy. For this reason, the Türkische Post newspaper faced a situation that was not compatible to its founding philosophy. Because, the primary objective of the newspaper was defending the German thesis against noncommittal Turkey's foreign policy and instilling German propaganda intensively in their pages. The newspapers close relationship with Germany, fixed Turkish authorities attentions on Turkishe Post and their printing house. And those close relationships had required close monitoring of the activities that took place. This study will shed light on the unknown history of the Türkische Post newspaper in the light of German archival documents and it deals with the relations with Turkish institutions during the World War II. But previously, the following questions will be answered: What was the aim of establishing Türkishe Post and which institutions and organizations of Germany was in contact with newspaper management? Which Turkish and German journalists worked in the newspaper's editorial works? Resources that helps clarify this subject are firsthand German resources like; the founded diplomatic mission documents of the German department of state, German Ambassador Rudolf Nadolny`s memoirs and the reports that had written to the registered institutions by Eduard Schaefer, who was the editorship of Turkische Post between 1937-1944. Turkish archival documents related to our topic are very limited in the terms of both quality and quantity.

---

* Bu makale Bochum Ruhr Üniversitesi Tarih Fakültesinde Prof. Dr. Stefan Plaggenborg'un danışmanlığında tamamlanan doktora tezinden faydalanılarak kaleme alınmıştır.

** Dr., orcid no: 0000-0003-0489-5772, alkanresul@gmail.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 27.09.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 26.11.2019

Keywords: Die Türkische Post, Eduard Schaefer, Prime Ministry Directorate General of Press and Information, Selim Sarper, Reich Ministry of Public Enlightenment and Propaganda

1. Giriş

İngiltere ve Fransa'ya oranla milli birliğini geç sayılabilecek bir tarihte gerçekleştiren Bismarck önderliğindeki Alman İmparatorluğu resmi diaspora politikalarına 19. yüzyılın son çeğreğinden itibaren başlamış ve Osmanlı topraklarında 20. yüzyılın başından itibaren çeşitli firmaların da maddi desletekleriyle kendi resmi yayın organını kurmuştur. İstanbul'da 1908 yılından Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yayınlanan Osmanischer Lloyd gazetesinin giderleri önemli ölçüde Alman Dışişleri Bakanlığı'nın bütçesinden ve Deutsche Bank, Daimler, Krupp, Siemens ve Orientbank gibi Almanya'nın önde gelen sanayi ve finans kuruluşlarının destekleriyle karşılanmaktaydı (Farah, 1993; 92-93).

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Osmanlı topraklarını zorunlu olarak terkeden Almanların ülkelerine geri dönmesiyle kapanan Osmanischer Lloyd gazetesi 10 yıllık yayın hayatı boyunca Almanca ağırlıklı olmak üzere kısmen Türkçe ve Fransızca olarak yayınlanmıştır. Türkiye'de, 1918-1925 yılları arasında her ne kadar bir Almanca gazete bulunmasa da 1926'dan itibaren Türkische Post gazetesinin yazı işleri sorumlusu olan Ahmet Muzaffer Toydemir'in sahibi olduğu La Volante gazetesi Alman tezlerini Fransızca olarak Türk kamuoyuna sunmuştur. Toydemir'in gazetesi 1924 ve 1925 yıllarında Alman Büyükelçiliği'nin maddi olanaklarından da önemli ölçüde yararlanmıştır (Nadolny, 1985; 181).

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti ile Weimar Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması ile İstanbul ve Ankara'nın yanı sıra sanayisini yeniden yapılandıran Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde faaliyet gösteren Almanların sayısılarının artmasının da etkisiyle buralarda yaşayan Almanlar için ana dillerinde bir gazete ihtiyacının ortaya çıkartmıştır. Bunun yanı sıra Sultan II. Abdülhamid döneminden itibaren artma eğiliminde olan ve Birinci Dünya Savaşı ile zirve noktasına ulaşan Türk-Alman kültürel etkileşiminin bir sonucu olarak Almancaya hakim Türklerin de bir gazete vasıtasıyla, gazetede işlenecek Alman tezleriyle etki altına alınmalarının gerekliliğinin farkında olan Alman Büyükelçi Rudolf Nadolny, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın maddi ve diplomatik desteğiyle 1925 yılının sonlarına doğru bir gazete kurma fikrini gerçekleştirmek amacıyla harekete geçmiş ve yaklaşık olarak 6 ay içerisinde, Mayıs 1926'dan itibaren Türkische Post gazetesinin kuruluşunu yoğun çabalarıyla tamamlamıştır (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Botschaft Istanbul/Ankara, Band.775, 14 Agustos 1925)[*]

Mevcut tarih araştırmalarında Türkische Post üzerine takriben 20 yıl önce dönemin arşiv imkanlarıyla yazılmış değerli bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Fatih Keskin'in kaleme aldığı tezde, İkinci Dünya Savaşı döneminde gazetenin içerik analizine ağırlık verilmiştir. Çalışmamızın öncelikli amacı; İstanbul'da, 1926-1944 yılları arasında Almanca olarak yayınlan Türkische Post gazetesinin özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde Türk makamları ile olan ilişkisini ortaya koymaya çalışmaktır. Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı esnasında iktidar basın ilişkileri üzerine yapılacak araştırmalara katkı saglanması amaçlanmaktadır.[**] Türkische Post gazetesi üzerine tarafımdan bu sene içerisinde yayınlanan doktora tezi çalışması esnasında ortaya çıkan Alman arşiv belgelerinin gün yüzüne çıkması, yeni bilgilerin derlenmesiyle bu makalenin yazılması ve Türk tarih yazımına sunulması gerekli hale gelmiştir.

2. Türkische Post'a Genel Bir Bakış

İki ülke arası ilişkilerin yeniden kuruluşunun 3 Mart 1924 tarihinde imzalanan dostluk antlaşmasıyla yürürlüğe girmesiyle Birinci Dünya Savaşı ve öncesinde Osmanlı topraklarında mesleklerini icra eden ve Kasım 1918'de ülkelerine geri dönmek mecburiyetinde olan Almanların kendi ülkelerinde cereyan eden ekonomik ve siyasi istikrarsızlardan ötürü yeni bir ekonomik yapılanma içinde olan Türkiye Cumhuriyeti'nde ortaya çikan yetişmiş eleman açığını fark edip yeniden bu topraklara dönüş yapmalarını zorunlu hale getirmiştir. İstanbul'da yaşayan Almanların sayısı İkinci Dünya Savaşına kadar yaklaşık 2000-

[*] Devam eden dipnotlarda PA AA şeklinde kısaltılacaktır.

[**] İkinci Dünya Savaşı dönemi iktidar basın ilişkileri ve sansür uygulamaları üzerine bknz. (Yılmaz ve Doğaner, 2007; Kabacalı, 1990).

3000'e kadar yükseldiği tahmin edilmektedir (Bozay, 2001; 60).* Almanların dışında sayılarını tahmin etmek pekte mümkün olmayan, Alman eğitim kurumlarından mezun olmuş Türkler için de dil bilgilerini canlı tutmak ve iki ülkede cereyan eden siyasi, kültürel ve ekonomik gelişmeleri Almanca ve önemli ölçüde Alman perspektifi ile takip etme olanağı sunması açısından bir gazetenin kurulması fikrini ilk olarak Ağustos 1925'de Dışişleri Bakanlığına ileten Rudolf Nadolny'nin projesi, Berlin'in maddi ve diplomatik destek sözünü almıştır.

Kurulacak olan Türkische Post gazetesinin yönetimi için ise basın alanında tecrübe sahibi kazanmış Franz Frederik Schmidt-Dumont ismi üzerinde mutabakat sağlandı. Schmidt-Dumont ismi, Alman Büyükelçi Nadolny için, onu gerek 1913-1918 yılları arasında İstanbul'da çalıştığından dolayı şehre ve Türk mentalitesine olan aşinalığı, gerekse Türkçeye olan hakimiyetinden ötürü bu görev için en ideal tercihlerden biri haline getirmekteydi.** Schmidt-Dumont Nisan 1926'dan itibaren Türkische Post gazetesinin yöneticisi olarak görevine başladı ve bu görevini 1934 yılına kadar sürdürdü.

Bu görevi kabul ederken Almanya'da Deutsche Allgemeine Zeitung gazetesinde aldığı 1900 Mark aylık maaşın ve 3 yıllık sözleşmenin garantisinin verilmesi ile İstanbul'da görev yapmayı kabul etmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki bu kadar yüksek meblada bir maaş sadece Schmidt-Dumont'a ödenmiştir, ondan sonra gazetede görev yapmış Alman yöneticilere ise aldigi maaşın ancak 3'te biri oranında maaş ödenmiştir. Gerek Türkiye'de yaşayan Almanlara gerekse Almanca bilgisine sahip olan Türk vatandaşlarına ulaşmayı hedefleyen bu gazetenin Türkiye'da kurulmasını cazip hale getiren bir diğer sebep ise Istanbul'un bölge ülkelerine olan yakınlığı ve jeopolitik konumudur. Buna göre Berlin'den yollanan bir günlük gazetenin Balkan cografyasına ulaşması yaklaşık 2-3 günü bulurken, İstanbul'dan hareket eden sabah treni ile yollanan Türkische Post aynı günde Sofya, Atina ve Belgrad'a ulaşmak suretiyle aktualitesini muhafaza etmektedir. Yine 1941'de posta yoluyla Berlin'den yollanan bir gazetenin Rusya üzerinden Tahran'a ulaşması yaklaşık olarak 14 gün sürerken Türkische Post gazetesinin İran'a ulaşması ise yaklaşık olarak 10 günü bulmaktaydı.

Türkische Post'u gerek günlük trajı yaklaşık 2000 adeti bulması bakımından, gerekse yazı işlerinde istihtam ettiği gazeteci sayısı sebebiyle küçük ölçekte bir gazete olarak tanımlamak mümkündür. Yazı işlerinde 3 Alman gazeteci, Tevfik Cemal isimli Türkçe-Almanca tercümanı ve yazı işlerinden sorumlu 1 Türk gazeteci olmak üzere 5 kişi çalışmaktaydı.*** Gazetenin 19 yıllık geçmişinde, Franz Frederik Schmidt-Dumont, Herrmann von Ritgen, Franz von Caucig, Hans Joseph Lazar, Orientalist Herbert W. Duda gibi dönemin tanınmış Alman haber ajansı ve gazetelerinin Türkiye temsilcileri de Türkische Post gazetesinde çalışmak suretiyle kendi ekonomilerine destek sağlamaya çalışmışlardır. İsimleri zikredilen Alman gazetecilerin dışında Türk siyaset ve basın hayatından Muzaffer Toydemir, Ali Ihsan Sabis ve Feyzi Önay ve Muhittin Birgen, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Emin Erkilet ve Peyami Safa gibi dönemin tanınan isimlerin köşe yazıları Türkische Post'da yayınlanmıştır.****

Gazetenin ekonomik bağlantılarına göz atacak olursak, kuruluşundan itibaren Alman Dışişleri Bakanlığı'nın çeşitli fonları yardımıyla ayakta kalabildiğini görmekteyiz Bu bağlamda Türkische Post gazetesinin ortaya çikabilecek muhtemel maddi yetersizlikler sebebiyle kapanması ihtimaline engel olunması amacıyla 1926 ile 1929 yılları arasında Alman Dışişleri Bakanlığı bütçesinden ilk etapta 90.000 Mark para yardımında bulunulmuştur. Ayrıca gazetenin en yüksek kalemlerinden matbaa giderlerini önemli derecede düşürmesi fikriyle Alman Dışişleri Bakanlıgı'nın 160.000 Mark tutarında yardımıyla İstanbul'da matbaa satın alınmıştır. İstanbul'da Universum GmbH adı altında 1929 yılında kurulan matbaada gazetenin basımının dışında bir çok kitabın da basımı gerçekleştirilmiştir. Matbaa, Türkiye'de bulunan Alman

* İstanbul'da yaşayan Avusturya ve İsviçre vatandaşları da eklendiğinde anadili Almanca olanların sayısı 3500'ü aşmaktadır (Pekesen, 2014; 66).

** Franz Frederik Schmidt-Dumont'un biografisi ve Türkiye faaliyetleri icin bknz. (Schmidt-Dumont, 2010).

*** Gazetenin kuruluşunundan kapanışına kadar tercüman sıfatıyla görevli Tevfik Cemal ayrıca 1940'dan itibaren günlük olarak Türkçe gazete haberlerini Alman Büyükelçiliği için tercüme etmekteydi (Alkan, 2019; 59).

**** Hüseyin Emin Erkilet'in Türkische Post'da Nazi tezlerini destekleyici yazılar yazması antifaşist çizgisiyle ünlenmiş Tan gazetesinde şu satırlarla eleştirilmiştir: „Türkişe Post gazetesinin 16 ağustos tarihli nüshasının başmakalesi mütekait bir Türk generali tarafından yazılmıştır. İsmi general H.E. Erkilet…Bir Türk generalinin Alman davasına avukatlık etmesi ise, yakışık almaz…Türk generali, Danzig meselesinde Almanyanın haklı olduğunu, zaten Danzig'in bir Alman şehri oldugunu yazıyor…Alman tezinin avukatlığını yapmasının manası nedir?" (Kılıç, 2010; 157).

Büyükelçilik ve Konsolosluklarının propaganda broşürleri gibi çesitli ihtiyaçları için de hizmet vermekten kaçınmamıştır. 1933-1944 yılları arasında ise Joseph Goebbels'in yönettiği bakanlık Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda* aylık olarak düzenli bir şekilde gazeteye maddi destekte bulunmuştur.

Gazetenin Bakanlık bütçesinden ayrılan maddi yardımların dışında ki bir başka gelir kaynağı ise Türkiye pazarında aktif ve iki ülke arası ticaretin öncü firmalarından IG-Farbenindustrie, Siemens, Krupp, Junkers, Deutsche Bank ve Deutsche Orientbank gibi sanayi ve finans sektöründen firmaların yıllık düzenli olarak yaptıkları bağışlardır. Bu ödemeler karşılığında ise Türkische Post gazetesinde firmaların ilanları düzenli olarak yayınlanmakta ve firmalarin talepleri doğrultusunda da propaganda yazıları yer almaktaydı. Yukarıda adları geçen firmaların maddi destekleri üzerine bir örnek vermek gerekirse, 1929'da başlayan Dünya Ekonomik Buhranının da etkisiyle gazetenin 1930 itibariyle yaklaşık 100.000 Alman Markına kadar çıkan borçları Alman Büyükelçi Nadolny'nin yoğun görüşmeleri sonucunda Türkiye pazarında faaliyet gösteren bu firmaların katılımıyla kurulan Ostkonsortium'un yardımlarıyla karşılanmıştır (Alkan, 2019; 145-146).

Burada vurgulanması gereken diğer bir husus ise gazete yönetimi ile Alman firmaları arasındaki münasebetlerin iki taraf adına sürekli olarak olumlu seyretmediği ve zaman zaman gerildiğidir. Bu bağlamda Deutsche Bank gazeteye sağladığı yıllık 12.000 Mark tutarındaki maddi yardımı 1934 yılında itibaren yarı yarıya indirme yolunu seçmiştir. Bankanın yöneticilerinden Kurt Weigelt Berlin'den Alman Büyükelçiliğine gönderdiği yazıda gazeteye yapılan yardımda indirime gidilmesini gazete yönetiminin Deutsche Bank'ın menfaatlerini Türkiye'de yeteri derecede savunmamasına bağlamaktadır (Alkan, 2019; 147-148). 1926-1933 yılları arasında Türkiye'nin Almanya Büyükelçiliği, Alman Dışişleri Bakanlığı Basın Dairesi Bölümünün ve Alman fimaların fonlarıyla desteklenen gazete, Adolf Hitler'in iktidara gelişinin hemen akabinde kurulan Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda'ya bağlı olan Auslandspressebüro tarafından finanse edilmiş ve yönetilmiştir. Auslandspressebüro kurumunun basın yayın alanında uzmanlaşmış başkanı Walther Heide gazetenin finansmanı dahil, Nazi iktidarıyla tekelleşen resmi haber ajansı Deutsche Nachrichtenbüro vasıtasıyla ihtiyaci olan günlük haberlere ulaşmasında ve Almanya'da gerekli olan alanlarda Berlin'de yardımcı olmaktaydı.**

Türkische Post gazetesi Schmidt-Dumont'un yönetiminde 1933 yılına kadar Almanya'daki siyasi ve ideolojik tartışmalara mesafeli durmaya çalışmıştır. Nasyonal Sosyalist Parti'nin Adolf Hitler liderliğinde oylarını %37'ye kadar yükselttiği Temmuz 1932 seçimlerinden sonra Türkische Post gazetesinin yazı işlerinde de çalısan, Nasyonal Sosyalist Parti teşkilatının yayın organı Völkischer Beobachter gazetesinin Türkiye muhabiri Viktor Maurer'in parti kaynaklarından elde ettiği haberleri Türkische Post gazetesinde yayınlama isteği ve gayreti Schmidt-Dumont'un bu teklife şiddetle karşı çıkması sebebiyle başarıya ulaşamamıştır. Schmidt-Dumont'un bu tutumu Hitler iktidarına karşı olan siyasi görüş ve duruşunu yansıtması açısından önemlidir fakat sürdürülebilir bir yayın politikası değildi. Çünkü Adolf Hitler'in iktidara gelişiyle Türkische Post gazetesinin yayın politikası Berlin'de Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan Josef Goebbels'in yönetiminde ki Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda'nın emrine ve güdümü altına girmiş ve Nazi Rejiminin tezlerini mümkün olduğunca savunmakta geri kalmamıştır.

Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda'ya bağlı bir alt birim olan Auslandspressebüro'da gerçekleşen ve Bakanlıktan da yetkililerin katıldığı toplantıda Kasım 1933'de Türkische Post gazetesi yönetiminden gelecekte uygulaması istenen yayın politikası iki ana maddede toplantı protolüne not edilmiştir;

1) Türk makamları izin verdiği müddetce ve aşırıya kaçmayacak şekilde Nasyonal Sosyalist tezlerin ön planda tutulması ve işlenmesi.

2) Gazete için seçilecek olan haberlerin Deutsche Nachrichtenbüro gibi Alman resmi ajansından tercih edilmesi. Fransiz haber ajansı Havas ve Ingiliz Reuters'den seçilecek haberlerin ise içerik bakımından Alman resmi ajansı ile uyumlu olanlardan ayıklanması (PA AA, R78558, 6 Kasım 1933).

* Türkçesi Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı olan kurum bu çalışmanın devamında Almanca yazılmaya devam edilecektir.

** Auslandspressebüro tarafından Almanya sınırları dışında yönetilen ve Almanca çıkartılan 26 adet günlük gazete Ikinci Dünya Savaşı esnasında Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yayınlanmaktaydı (Alkan, 2019; 116).

3. Türkiye'de Tartışılan Gazete Türkische Post ve Matbuat Umum Müdürlüğü

Yukarıda altı çizilen iki maddelik yayın ilkesini savaş boyunca gerçekleştirme gayreti içinde olan gazete yönetiminin önündeki en büyük engel, gazetenin içeriğini Nasyonal Sosyalist propagandanın etkisi altına girmeye başladığı tarih olan Nisan 1933'den itibaren günlük olarak en ince detaya kadar inceleyen Matbuat Umum Müdürlügü'nün tutumudur. Konuyu daha da açacak olursak, 1926-1933 yılları arasında Türkiye'de 1923'den itibaren yeni siyasi ekonomik ve sosyal düzenin kuruluşunda gerçekleştirilen reformları fırsat buldukça Türk siyasetçilerin ve gazetecilerin kaleminden övgü dolu satırlarla aktarma gayreti içinde olan Türkische Post yönetimi Komunizm, Sosyalizm ve Fasizm gibi ideolojilere mesafeli yaklaşmaya özen göstermiş, başka bir değişle Türk makamlarının hassasiyetlerini zedeleyici yayınlardan kendini uzak tutmuştur.[*]

Fakat Türk makamlarının hassasiyetini bir kenara bırakılıp, diger ideolojik akımları hedef gösteren tarzda köşe yazıları yayınlanınca gazetenin geçici olarak kapatılması gündeme gelmiştir. Bu bağlamda Türkische Post redaksiyonun içeriginden ötürü Türk makamlarınca uyarılmasını belgelere yansıdığı şekliyle ilk olarak 1935 yılından aktarılan bir vesika ile tespit etmekteyiz. Gazetenin neştiyatından sorumlu müdürü Ahmet Muzaffer Toydemir'in 16 Ocak 1935 tarihinde kaleme aldığı "Avrupa'da Barış" başlıklı ve Fransız kontrolünde olan Saar bölgesinin halk oylamasıyla Almanya'ya bağlanmasını konu edinen köşe yazısında özellikle şu cümleleri Matbuat Umum Müdürlüğü'nün tepkisi çekmiştir. Nüfusunun çoğunluğunun Alman halkından oluşan Saar bölgesinde böylesine ezici bir sonucun çıkmasının doğal olduğunun altını çizen Toydemir yazısında, Nazi propagandasının da sıkça işlediği tezleri gündeme getirmekten geri kalmamıştır: *„Saar bölgesinde yaşayan Alman halkının arasında Komunist ve Sosyalistlerden meydana gelen küçük bir Alman azınlık bulunmaktadır. Ayrılıkçı fikirleri destekleyen, Fransız menfaatlerine hizmet eden ve Almanya'nın yeni rejimi ile de barışık olmayan bu küçük topluluğun öncelikli amacı yaşam alanlarını kaybetmemek için tüm gücüyle Saar bölgesinin Fransa'nın yönetiminde kalmasını istemeleridir. Kendi amaçları doğrultusunda halkı terörize etmeye çalışan bu gruba karşı Alman güvenlik kuvvetlerinin soğukkanlı tutumu sayesinde Avrupa'da hüküm süren barış ve düzenin tesisi mümkün olmuştur"* (Ahmet Muzaffer Toydemir, "Avrupa'da Barış", Türkische Post, 16 Ocak 1935).

Türkische Post'un denetlenmesinden sorumlu olan Alman resmi haber ajansı Deutsche Nachrichtenbüro'nun Türkiye muhabiri Walter Brell'in Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Frederic von Rosenberg'e yolladığı 21 Ocak tarihli raporda, yukarıda alıntısı yapılan yorum ve haberlerin neşrinin tekrarında gazetenin kapatılacağı notu düşmüştür (PA AA, Botschaft Istanbul/Ankara, Band 786, 21 Ocak 1935).

Türkische Post'un genel yayın politikası yalnız Türk makamlarının tepkisini çekmekle kalmamış, ayrıca Türk basını tarafından da yakından takip edilip ve zaman zaman da eleştirilmiştir. Bu konuya örnek teşkil etmesi bakımından Tan ve Cumhuriyet gazetelerinde yazılan yorumlar dikkat çekicidir. Türkische Post'un misyonu ve gazetenin Türk genel yayın yönetmeni hakkında doğruluk payı oldukça yüksek şu iddalar Tan gazetesinde ortaya atılmıştır: *„Türkişe Post Alman sefarathanesi tarafından, Alman Propaganda parasıyle çıkar. Muzaffer Toydemir, bu gazetenin yalnız hükumete karşı kanunun aradığı bir paravanı, bir maaşlı memurudur. Gazetenin siyasetine o karışmaz, sefarethane hükmeder"* (Kılıç, 2010; 157)

Muzaffer Toydemir'in vefaatının hemen akabinde onun yerine geçen Emekli General Ali Ihsan Sabis'in bu görevinde bulunması ve Almanları destekleyici yazılar yayınlaması Hüseyin Cahit Yalçın tarafından sert şekilde eleştirilmiştir:

„Matbuat mekanizmasını bilmeyenler "neşriyat müdürü" tabirinin hakikatte ne ifade ettiğini pek tabii olarak, anlayamazlar… Kanun, gazetelerde çikan makaleler için bir mes'ul şahıs arar ki işte neşriyat müdürü odur… Almanlar memleketimizde kendi menfaatlerini müdafaa için yapacak propagandalarda, icabında kanunun pençesine atılacak bir kukla olmak üzere, bula bula bu emekli generali bulmuşlardır… Hasis bir menfaat için vatanında Alman propagandasına alet olmağı kabul eden bu vatandaşın eski bir asker, hem de emekli bir general olması kalblerde acı bir burkulma husule getiren bir manzaradır" (Kılıç, 2010; 275).

[*] Türkische Post redaksiyonu, Türk makamlarının ve okuyucularının sempatisini kazanma amacıyla her yıl 29 Ekim Cumhuriyet bayramına özel sayılar yayınlamaktaydı. Bunlardan en dikkat çekici olanı ise 29 Ekim 1943 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin geldiği noktayı ele alan 10 sayfalık Cumhuriyetin kuruluşunun 20. yılına özel hazırlanan sayıdır <http://zefys.staatsbibliothek-berlin.de/kalender/auswahl/date/1943-10-29/24360788>, [Erişim tarihi: 01.09.2019].

Türkische Post'un hangi amaç doğrultusunda yayın hayatını sürdürdüğü ve hangi ülkenin menfaatlerine hizmet ettiği konusu Türk basınının da köşe yazılarına konu olmuştur. Zekeriya Sertel Türkische Post'u hedef tahtasına koymak suretiyle hükümet yetkililerinin harekete geçmesine destek veren bir köşe yazısı yazmıştır. Bu amaçla Zekeriya Sertel'in kaleminden şu satırlar çıkmıştır: *„Şehrimizde çıkan Alman ve İtalyan propaganda organları (Türkişe Post ve Beyoğlu) Alman ve İtalyan matbuatının Türkiyeye ait mütalealarını iktibas ederek memleketimizde yaymaga vasıta olurlar… Hükümet memleket içinde ecnebi propagandasına karşı bu kadar lakayt kalmamalıdır"* (Kılıç, 2010; 158).

İkinci Dünya Savaşıyla başlayan ve Türk-Alman Dostluk antlaşmasının imzalandığı Haziran 1941'e kadar geçen dönemde Türkische Post yöneticileri oldukça zorlu bir süreç geçirmiştir. Bu süreci zorlu kılan en kritik nokta, gazetenin Türk makamlarının hassasiyetlerine uygun hareket etmeyişidir. Türkische Post'un Nazi Propagandasının Türkiye'deki ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde hizmet vermesi Istanbul Eminiyet güçlerinin dikkatinden kaçmamıştır. Gazetenin genel yayın yönetmenliği bürosuyla ayni binada bulunan Universum matbaasında Alman resmi haber ajansı Deutsche Nachrichtenbüro'nun siparişiyle Rus Pravda gazetesinin Tan gazetesi aleyhine yaptığı haber ve dönemin Rus Dışişleri Bakanı Vyaçeslav Molotov'un Türkiye karşıtı konuşmalarını bir broşür şeklinde basılması sonucunda harekete geçen Türk polisinin gerçekleştirdiği aramalar sonucunda açılan davada, basılan bu broşürlerin üzerine gazetenin adının basılmamış olduğundan dolayı, Ahmet Muzaffer Toydemir Türkiye Cumhuriyet'i Matbuat Kanunu'nun 7. ve 8. Maddelerini ihlalden para cezasına çarptırılmıştır (Broşür Davası, Cumhuriyet, 13 Ocak 1940).

Gazetenin matbaasında Türkiye karşıtı propaganda yazıların basılması sonucunda gazetenin Alman yöneticisi Eduard Schaefer "Broşür Davasi" karar duruşmasıyla aynı gün içerisinde Ankara'da basından sorumlu Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper'in talebi üzerine bir görüşme gerçekleştirmiştir. Schaefer bu görüşmenin ayrıntılı protokolünü Berlin'e bağlı bulunduğu kurum olan Auslandspressebüro'nun yöneticisi Walter Heide'ye iletmiştir. Schaefer görüşme protokolünde, Hukuk eğitimini Almanya'da almış olan Sarper'i her ne kadar Alman dostu olarak tarif etse de, Matbuat Umum Müdürü tarafından keskin bir tonda uyarıldığının altını çizmektedir.

Selim Sarper Alman gazeteciye çalıştığı kurumun şu net ifadelerle Türk Matbuat kanununa aykırı işlere karıştıgını ve kanunlara uygun hareket etmesini tekrar etmiştir: *„Türkiye'de hükümetin çizdiği çercevede gerçek manada bir basın özgürlüğü vardır. Bu basın özgürlüğü bir masaldan ziyade, sınırları olan ve yürürlükte olan bir gerçektir. Türkische Post gazetesi bu sınırları bir çok kez aşmıştır. Biz Türkische Post'dan Alman dostu yayınlarından vazgeçmesini beklemiyoruz, buna karşın müttefiklerimiz Ingiltere ve Fransa karşıtı yayınlarına da görmezden gelmemiz söz konusu değil. Türkische Post'dan Türkiye'nin dış politik hamlelerini sahiplenmesi beklenmemekle beraber, yayınlarında dış politikamızı eleştirmekten kaçınmalıdır"* (Alkan, 2019; 121). Yukarıda ki alıntıda sınırları net bir şekilde çizilen uyarıları gözardı eden ve Berlin'den aldığı direktifleri uygulamaya devam eden Türkische Post gazetesinin yayını Matbuat Umum Müdürlügü'nün tavsiyesi ve Bakanlar kurulunun kararı ile 27 Mart ile 1 Mayıs 1940 tarihleri arasında geçici olarak durdurulmuştur (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 030.18.1.2, Kutu No: 90, Dosya No: 29, Sira No: 2.). Türkische Post'un geçici olarak kapatılmasını Türk basınında büyük sevinçle yorumlayan Nadir Nadi ağır bir tonda ve birazda alaycı dilde Türkische Post'u köşe yazısında eleştirmiş ve Türk hükümetinin aldığı kapatma kararına destek vermiştir:

„Misafirperverlik adabının yalnız evsahibine değil, aynı zamanda bizzat misafire de bir takım vazifeler yüklediğini unutacak kadar kendini kaybeden bu gazete, Alman propagandası yapmak gayreti ile, bir müddetten beri açıkça ve sıkılmaksızın milli menfaatlerimizi baltalamaya çalışıyordu. Beyoğlunun o çeşidli, şahsiyetsiz ve kozmopolit kalabalığından sızan ispirto bulutlarile örtülü kirli ve dar bir sokağa sığınarak, oradan, güya kendini hissettirmeksizin, temiz ve berrak Türk havasını zehirleyebileceğini düşünen bu mikrob yuvası, milli menfaatlerimiz üzerinde hassas bir dikkatle çalışan hükümetimiz tarafından vaktinde sezilmiş ve bize zarar veremez hale konmuştur (Nadir Nadi, "Türkiyede Türk Sesi", 1 Nisan 1940, Cumhuriyet).

Gazetenin kapatılması sebebini panik halinde dört koldan öğrenmek isteyen Alman Büyükelçi Franz von Papen ve elçilik görevlileri Türk makamları ile irtibata geçmişlerdir. Fakat elde edilen ilk bilgiler bir birbirinden farklılık arz etmekteydi. Örneğin Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile görüşen Franz von Papen'e gazetenin kapatılma sebebi olarak 7 Şubat 1940 tarihinde gazetede yayınlanan haritada Kars, Erzurum ve Ağrı illerini içine alan Doğu Anadolu bölgesinde Ermenistan ibraresinin yazmasını gerekçe gösterilmiştir. Joseph Goebbels'in Türkiye temsilcisi ve Türkische Post gazetesinin kurucularından

Schmidt-Dumont ise Türkiye'nin Berlin Büyükelçiliğinden edindiği bilgiye göre, Türk makamlarının Türkische Post gazetesi hakkında derin şüphe uyandıracak bilgi ve belgeler edindiğinin, bunların gazeteye Berlin'den ulaştırıldığının tespit edildiğini ögrenmiştir. Schmidt-Dumont'un aktardığına göre gazete redaksiyonu ve matbaasi Türk polisince bu sebepten dolayı aranmış ve bu aramayı takip eden günlerde Bakanlar kurulu kapatma kararını almıştır (Alkan, 2019; 124).

6 Nisan 1940 tarihli mektubunda bağlı bulunduğu kurum Auslandspressebüro'nun yöneticisi Walter Heide ile irtibata geçen Eduard Schaefer ise Berlin'e Türkische Post'un yakın bir zamanda açılmasını tahmin etmediğini ve Türk Hükümetinin Ingiltere ve Fransa'nın yoğun baskıları altında böyle bir karar aldığınıı iletmiştir. Schaefer, mektubunda Türkiye'nin müttefik kuvvetlerle olan ilişkilerin seyrinin değişmesini beklemediğini ayrıca Türk-Alman ilişkilerinin daha da kötüleşmesi sonucunda gazete matbaasına Türk makamlarınca el konulabileceği uyarısında bulunmuştur. Bu sebepten gazete redaksiyonu ve matbaasını Almanya'nın Bulgar hükümetiyle olan dostane ilişkileri nedeniyle Bulgaristan'ın başkenti Sofya'ya taşımayı tavsiye etmiştir. Gazetenin kapatılmasını takip eden günlerde Ankara'ya giden ve aynı düşünceleri Alman Büyükelçi Franz von Papen'e de danışan Schaefer bu konuda olumsuz yanıt almıştır (Alkan, 2019; 260).

Türkische Post'un hangi nedenlerden dolayı kapatıldığı konusu, Eduard Schaefer'in Ankara'da Matbuat Umum Müdürlüğü'nde Burhan Belge ile gerçekleştirdiği görüşme neticesinde aydınlanmıştır. Buna göre Türkische Post'un sayfalarında Ankara ve İstanbul'dan yerel ve külturel haberlere çok az yer verildiği, gazetenin politik çizgisinin agresif bir sekilde Alman yanlısı olduğu ve bu durumun Türkiye sınırları içerisinde ve Türk Matbuat kanunlarının çizdiği çerçevenin içerisinde hareket etmek zorunda olan bir gazete için kabul edilebilir bir durum olmadığı vurgulanmıştır. Yine Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda'ya bağlı olan ve Almanya dışında yayınlanan Almanca gazetelere haberlerini ulaştıran Dienst aus Deutschland haber ajansı ile telefon vasıtasıyla irtibat kurulması ve bu yolla haberlerin gazeteye aktarıldığı bilgisi ve buna karşın Anadolu Ajansı'na ait haberlere pek nadir yer verilmesinden dolayi gazete geçici olarak kapatılmıştır. Eduard Schaefer'in Matbuat Umum Müdürlügü'ne bu hassas konularda daha dikkatli olunacağı ve Türkiye'nin milli hassasiyetlerine uygun şekilde hareket edileceği yönünde taahhütleri vermesi üzerine Türkische Post 1 Mayıs 1940 tarihinden itibaren yeniden yayınlanmaya başlamıştır. Mayıs 1940 ile Türkische Post'un ikinci kez geçici olarak kapatıldığı Şubat 1944 tarihleri arasında gazete yönetiminin Matbuat Umum Müdürlüğü ile olan münasebetlerinin seyri hakkında arşiv belgelerine yansıyan bir bilgi bulunmamaktadır. Türkische Post 16 Şubat 1944 tarihinde gazetenin 4. sayfasında basılan bir politik içerikli karikatür sebebiyle[*] Matbuat Kanununun 50. Maddesinin ihlalinden dolayı hemen 1 gün sonra yaklaşık 6 haftalık süre boyunca geçici olarak kapatılmıştır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 030.10.0.0, Kutu No: 85, Dosya No: 561, Sıra No: 12.).[**] Ağustos 1944'de ise Türk-Alman ilişkilerinin kesilmesi sonucu Türkiye'deki 19 yıllık yayın hayatı sora ermiştir.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcıyla beraber propaganda faaliyetlerini gazete ve radyo gibi dönemin en merkezi medya araçları vasıtasıyla yoğun derecede yürüten Nasyonal Sosyalist rejim gerek Almanya'da gerekse Almanya sınırları dışında kendi tezlerini tek elden okurlarına ve dinleyenlerine ulaştırma gayreti içerisinde bulunmuştur. Bu amaç doğrultusunda kurulan Reichsministerium für Volksaufklärung und Propagandaya bağlı olan Türkische Post gazetesi 1933 yılından itibaren bu bakanlığın maddi, bürokratik ve teknik destekleriyle Almanya'nın Türkiye'deki yegane propaganda organına dönüşmüştür. Finans ve endüstri sektörünün öncü firmalarının da maddi yardımları alınarak Alman devletinin maddi yükü hafifletilmeye çalışılmıştır.

Gazetenin Almanya ile olan bu organik bağı Türk makamlarının dikkatini Türkische Post'un üzerinde olmasına ve burada gerçekleşen faaliyetlerin yakından takibini zorunlu kılmaktaydı. Özellikle İkinci Dünya Harbi'nin ilk aylarından itibaren agresif bir şekilde hareket etmeye başlayan Alman Büyükelçiliği Türkische

[*] Gazetenin kapatılmasına sebep olan karikatür makalenin sonunda ekler bölümündedir.

[**] Matbuat Kanununun 50. Maddesine göre: „Memleketin genel siyasetine dokunacak yayınlardan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararıyla gazete ve dergiler geçici olarak kapatılabilir. (…) Bu şekilde kapatılan gazetenin sorumluları, kapatılma süresince başka bir adla gazete çıkaramaz" (Kabacalı, 1990; 128, Seydi, 2006; 50).

Post'un matbaasını da kullanmak suretiyle Türk dış politikasını eleştiren broşürleri bastırmış ve Türkiye'nin müttefiki Fransa ve İngiltere'yi eleştiren köşe yazıları gazetede yer bulmuştur. Türkische Post yönetimi, Türkiye'nin milli menfaatlerini zedeleyici yayınları sebebiyle Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından uyarılmış ve yayınının süreli olarak durdurulmasına kadar giden süreçler yaşanmıştır. Türkische Post'un Nasyonalsosyalıst Propagandanın Türkiye'de kilit noktada oluşu ve Alman menfaatlerıne hizmet etmek suretiyle yayın hayatını sürdürmesi Türk kamuoyu tarafından da bilinen bir gerçek olup Cumhuriyet ve Tan gibi dönemin en çok okunan günlük gazetelerin yoğun eleştirisine maruz kalmıştır.

Türkische Post'un yayın hayatı süresince toplam 2 defaya mahsus geçici olarak kesintiye ugramıştır. Her biri 1 ayı aşan bu yayın yasakları gazeteye maddi olarak önemli derecede zarar vermiş ve çalışanlarının maaşlarını neredeyse ödeyemez duruma getirmiştir. Büyükelçi Franz von Papen'in yoğun diplomasisi ve gazete yönetiminin gerekli taahhütleri vermesi sonucunda yeniden yayınlanmaya başlayan Türkische Post gazetesi iki ülke arası diplomatik ilişkilerin koptuğu 2 Ağustos 1944 tarihinde yayın hayatını sonlandırmak zorunda kalmıştır. Türk makamlarının ülkeyi terk etmesi istenen 200 kişilik listesinde yer alan Eduard Schaefer ve Alman çalışanlarının İstanbul'dan hareket eden ilk tren ile 6 Ağustos 1944'de Almanya'ya geri dönmüştür. Böylece 19 yıl yayınlanan Türkische Post'un kapanmasıyla-Jön Türk iktidarı döneminde çıkartılan Osmanischer Lloyd'u da eklersek- Berlin'in güdümünde olan ve Türkiye'de yaklaşık 30 yıllık yayın hayatına ulaşan almanca günlük gazete geleneği son bulmuştur.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Fon No: 030.10.0.0, Kutu No: 85, Dosya No: 561, Sira No: 12.

Fon No: 030.18.1.2, Kutu No: 90, Dosya No: 29, Sıra No: 2.

Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi

PA AA, R78558, 6 Kasım 1933.

PA AA, Botschaft Istanbul/Ankara, Band 775, 14 Ağustos 1925.

PA AA, Botschaft Istanbul/Ankara, Band 786, 21 Ocak 1935.

B. Süreli Yayınlar

Ahmet Muzaffer Toydemir, "Avrupa'da Barış", Türkische Post, 16 Ocak 1935.

„Broşür Davası", Cumhuriyet, 13 Ocak 1940.

Nadir Nadi, "Türkiyede Türk Sesi",Cumhuriyet, 1 Nisan 1940.

C. Basılı Eserler ve Tezler

Alkan, Resul. Die "Türkische Post" : eine deutsche Propagandazeitung in der Türkei 1926-1944, Münster, 2019.

Bozay, Kemal. Exil Türkei. Ein Forschungsbeitrag zur deutschsprachigen Emigration in der Türkei (1933-1945), Münster, 2001.

Farah, Imgard. Die deutsche Pressepolitik und Propagandatätigkeit im Osmanischen Reich von 1908-1918. Unter besonderer Berücksichtigung des „Osmanischen Lloyd", Beirut 1993.

Kabacalı, Alpay. Başlangıçtan Günümüze: Türkiye'de Basın Sansürü, Istanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1990).

Keskin, F. (1997). *„2. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de Alman propagandası: Türkische Post"*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı.

Kılıç, Sezen. Türk Basını'nda Hitler Almanya'sı (1933- 1945), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.

Nadolny, Rudolf. Mein Beitrag. Erinnerungen eines Botschafters des Deutschen Reiches, yay. haz.: Günter Wollstein, Köln, 1985.

Pekesen, Berna. Zwischen Sympathie und Eigennutz. NS-Propaganda und die türkische Presse im Zweiten Weltkrieg, Berlin, 2014.

Seydi, Süleyman. 1939-1945. Zor Yıllar. 2. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de İngiliz-Alman Propaganda ve İstihbarat Savaşı, Ankara, 2006.

Schmidt-Dumont, Franz Frederik. Von Altona nach Ankara. Ein hanseatisches Leben im Vorderen Orient (1882-1952), yay. haz.: Helmut Mejcher ve Marianne Schmidt-Dumont, Münster, 2010.

Yılmaz, Mustafa ve Doğaner, Yasemin. *Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007.

Ekler

Ek-1: Türkische Post, 16 Şubat 1944, s. 4

"Krallar Arasında"

Istanbul, Mittwoch, 16. Febr. 1944

Unter Königen

Viktor Emanuel: „Können Sie nicht auf meine politischen Verdienste verweisen und ein gutes Wort für mich einlegen?"

King Georg: „Um Himmels willen, reden Sie nicht von solchen Sachen! Stalin liebt es nicht, wenn Könige politisieren!"

Viktor Emanuel: „Benim politik hizmetlerime dikkat çekip, iyi kelimelerle övgüde bulunamaz mısınız?" Kral Georg: „Lütfen bu tür şeylerden bahsetmeyin! Lakin Stalin kralların politize olmalarından hiç hoşnut olmaz!"

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 209-221
- Yönetim ve Organizasyon / Araştırma -

Algılanan İşyeri Nezaketsizliğinin Çalışan Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi

M. Tahir DEMİRSEL*
Leyla ERAT**

ÖZ

Günümüzde özellikle yoğun çalışma temposu, kişisel sorunlar, çalışanlardan artan beklentiler, iş-yaşam dengesizlikleri ve görece düşük ücretli çalışanları zorlayan hayat şartları gibi nedenlerle, çalışanlar arasında iletişim sorunları ortaya çıkabilmekte ve her çalışan kimi zaman çalışma ortamında kaba davranışlar sergileyebilmektedir. Organizasyonlar, farklı kişisel ve kültürel özelliklere sahip, farklı etnik kökenlerden gelen ve farklı yaşam koşullarına sahip olan çalışanlardan oluşan yapılardır ve bu nedenle kendine özgü duygu, düşünce, tutum ve algılamaları olan çalışanların kimi zaman kaba ve nezaketsiz davranışlar sergileyebildikleri görülmektedir. Ancak bu tarz davranışlar, çalışanların işine karşı göstermiş olduğu olumlu ya da olumsuz genel tutum olarak tanımlanan çalışan memnuniyeti üzerinde olumsuz etkilere sebep olabilmektedir. Çalışanların işine ve çevresine karşı duyduğu mutluluk duygusu ise olumsuz etkilendiğinde önemli bir verim kaybı ve etkin olmayan performans sonuçları ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmada algılanan işyeri nezaketsizliğinin çalışan memnuniyeti üzerindeki etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Selçuk Üniversitesi'nde görev yapmakta olan 265 araştırma görevlisi üzerinde ampirik bir araştırma yapılmıştır. Araştırmada, nicel veri toplama tekniklerinden birisi olan anket tekniğinden yararlanılmıştır. Örneklem üzerinden elde edilen veriler, SPSS (Statistical Package for Social Sciences) paket programı ile analiz edilmiştir. Korelasyon analizi sonuçlarına göre, algılanan işyeri nezaketsizliği ile çalışan memnuniyeti arasında orta düzeyde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Çalışan memnuniyetinin içsel tatmin ve dışsal tatmin olmak üzere iki boyutu vardır. Katılımcıların algılanan işyeri nezaketsizliği ile "içsel doyum" arasında orta düzeyde negatif ve anlamlı ilişki olduğu tespit edilirken, "dışsal doyum" ile de orta düzeyde negatif ve anlamlı bir ilişki görülmüştür. Yapılan regresyon analizi sonucunda ise; araştırma görevlilerinin algıladığı işyeri nezaketsizliğinin memnuniyetleri üzerindeki etkisinin negatif ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca algılanan işyeri nezaketsizliği değişkeninin dışlayıcı davranış boyutunun çalışan memnuniyetini negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Düşmanca tavır, mahremiyetin ihlali ve dedikoduculuk boyutlarının ise çalışan memnuniyeti değişkeni üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ortaya konulmuştur. Araştırma sonuçlarının, işletme veya kurum yöneticilerine ve bu alanda çalışan akademisyenlere önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nezaketsiz Davranış, İşyeri Nezaketsizliği, Çalışan Memnuniyeti

The Effect of Perceived Workplace Incivility on Empolyee Satisfaction

ABSTRACT

Today, communication problems may arise between employees due to intense work tempo, personal problems, increasing expectations from employees, work-life imbalances and life conditions that compel relatively low paid employees, and sometimes every employee may exhibit discourteous behaviors in the working environment. Organizations are structures consisting of employees with different personal and cultural characteristics, different ethnic backgrounds and living conditions, and therefore it is seen that employees with unique feelings, thoughts, attitudes and perceptions can sometimes exhibit rude and discourteous behaviors. However, such behaviors can have negative effects on employee satisfaction, which is defined as positive or negative general attitude towards employees. When employees' sense of happiness towards their work and environment is negatively affected, a significant loss of efficiency and inefficient performance results may occur. In this context, the effects of perceived workplace incivility on employee satisfaction were tried to be determined in this study. For this purpose, an empirical study was carried out on 265 research assistants working at Selcuk University. In the study, questionnaire technique which is one of the quantitative data collection techniques, was used. The data obtained from the sample were analyzed with SPSS (Statistical Package for Social Sciences) packaged software. According to the results of the correlation analysis, it was found that there was a moderate negative and statistically significant relationship between perceived workplace incivility and employee satisfaction. There are two dimensions of employee satisfaction: Internal satisfaction and external satisfaction. It was found that there was a moderate negative and significant relationship between perceived workplace incivility and "internal satisfaction", while there was a moderate negative and significant relationship with "external satisfaction". As a result of the regression analysis; the effect of the perceived workplace incivility on the satisfaction of the research assistants was found to be negative and significant. In addition, it was found that the "exclusionary behavior" dimension of perceived workplace incivility variable negatively affected employee satisfaction. "Hostility", "privacy invasion" and "gossiping" dimensions of workplace incivility did not have a significant effect on

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0001-8341-3182, mtdemirsel@hotmail.com
** Arş. Gör., Hitit Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-7136-2493, leylaerat93@gmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 04.10.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 17.12.2019

employee satisfaction. It is thought that the results of the research will make significant contributions to the managers of businesses or institutions and academicians working in this field.

Keywords: Uncivil Behavior, Workplace Incivility, Employee Satisfaction

1. Giriş

Günümüz işletmelerinde çalışma koşulları görece gelişmiş olmasına rağmen, iş dünyasında küreselleşme ile başlayan ve teknolojik gelişmenin desteğiyle kapsamı genişleyen ve yoğunlaşan rekabet, tam anlamıyla karşılanamayan talep ve ihtiyaçlar da göz önünde bulundurulduğunda, paydaşlar ve özellikle çalışanlar arasındaki ilişkileri geçmişe oranla çok daha karmaşık hale getirmektedir. Bu karmaşıklıktan kaynaklanan problemlerin çözülmesinde ve zamanın olabildiğince etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasında önemli rol oynayan nezaket kuralları özellikle çalışma ortamlarındaki ilişkilerin önemli düzenleyicilerinden biridir. Çalışma ortamında nezaketsiz bir atmosfer algılayan çalışanlar, kişilik yapılarına bağlı olarak, maruz kaldıkları nezaketsiz davranışlar karşısında farklı davranışlar sergileyebilmektedirler. Örneğin, çalışma arkadaşlarından veya yöneticisinden nezaketsiz davranışlar algılayan çalışan, bu davranış ve tutumlara karşılık olumsuz bir davranış ve tutum geliştirebilmekte, nezaketsizliğin devam etmesi durumunda ise psikolojik sorunlar yaşayabilmekte ve hatta işten ayrılmayı bile düşünebilmektedir.

Çalışma yaşamının geçmişten günümüze geçirdiği değişim, işletmelerin çalıştırdıkları insan gücünü memnun etmeleri ve önemsemeleri sonucunu doğurmuştur. Bunun sebebi ise, günümüzde işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamalarında maddi kaynaklardan çok maddi olmayan kaynaklara bağımlı hale gelmiş olmalarıdır. Örgütlerin başarılı olmasında çalışan memnuniyeti dolaylı da olsa önemli rol oynamaktadır. Çoğu örgüt, çalışanlarının memnuniyetlerini artırmak için önemli yatırımlarda bulunmaktadır. Çünkü işinden memnun olmayan çalışanlar, örgüt ve toplum açısından bazı kayıplara neden olabilmektedir. Çalışan memnuniyeti, çalışanların işlerine değer verdiklerini ve işlerini genel anlamda sevdiklerini göstermektedir. Örgütler açısından çalışan memnuniyetinin öneminin giderek artması, kavramın işle ilgili sağlık ve verimlilik ile yakından ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır.

Yukarıda sözü edilen kimi gerçekler ve çıkarımlar ışığında bu çalışmada, algılanan işyeri nezaketsizliğinin çalışan memnuniyeti üzerindeki etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, öncelikle literatür taraması ile işyeri nezaketsizliği ve çalışan memnuniyeti kavramlarının kavramsal çerçevesi çizilmeye çalışılmış; ardından Selçuk Üniversitesi'nde çalışan araştırma görevlilerinin algıladıkları işyeri nezaketsizliğinin, memnuniyetleri üzerindeki etkilerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen ampirik bir araştırmanın sonuçlarına yer verilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. İşyeri Nezaketsizliği

Bütün örgütlerde çalışanların birbirleri ile kurdukları iletişimde ve davranışlarında asgari saygı kurallarına uymaları gerekmektedir. Bunlar bireylerin birbirlerinden hoşlanıp hoşlanmamalarından bağımsız olarak, profesyonel çalışma hayatı içerisinde uymaları gereken kurallardır (Delen, 2010; 45). Çalışanların bu saygı ve nezaket kurallarına aykırı bir biçimde hareket etmeleri ise işyeri nezaketsizliğini ortaya çıkarmaktadır. İşyeri nezaketsizliği kavramı ilk olarak Andersson ve Pearson tarafından 1999 yılında Yönetim Akademisi Dergisinde yayınlanan araştırmada konu olmuştur. Araştırmada işyeri nezaketsizliği; "işyerinde karşılıklı saygı kurallarının ihlali ile ortaya çıkan düşük yoğunluklu, niyeti tam olarak belli olmayan ancak hedefe zarar veren sapkın bir davranış" şeklinde tanımlanmıştır (Andersson ve Pearson, 1999; 455). Bu süre zarfı içerisinde işyeri nezaketsizliği pek çok çalışmaya konu edilmiştir. Trudel ve Reio (2011; 396) işyeri nezaketsizliğini, modern çalışma hayatında kaçınılmaz olan, süreklilik arz eden ve yönetilmesi gereken problemler olarak tanımlamaktadır. Özkalp vd. (2012; 20)'e göre işyeri nezaketsizliği, daha az zararsız davranışların en yaygın biçimi olarak nitelendirilmekte ve işyeri ortamında bireylerin birbirlerine karşı sergiledikleri kaba ve medeni olmayan davranışları kapsamaktadır. Griffin (2010; 309)'e göre ise işyeri nezaketsizliği ise, negatif tutum ve davranışlar içerisinde üretkenlik karşıtı çalışma davranışı türlerine nazaran daha zararsız olan ve çalışma ortamında yaygın olarak görülen bir davranış türüdür.

İşyeri nezaketsizliğinin, işletme kurallarının ihlal edilmesi, nezaketsiz davranışta bulunan kişinin niyetinin belirsiz olması ve düşük şiddet içermesi şeklinde önemli özellikleri bulunmaktadır (Pearson vd., 2001; 5; Lim vd., 2008; 95). Ayrıca işyeri nezaketsizliğini şiddet, zorbalık, çatışma, saldırganlık, anti-sosyal

ve cinsel taciz gibi üretkenlik karşıtı olumsuz davranış türlerinden ayıran önemli farklılıkları mevcuttur. Bu farklılıklar; yapılan davranışın zarar vermek maksadı içerip içermediğinin tam olarak anlaşılamaması (Hershcovis, 2011; 503) ve diğer davranış türleri ile kıyaslandığında daha az çarpıcı olmasıdır (Kanten, 2014; 12; Lim ve Lee, 2011; 96). Fakat işyerinde nezaketsiz davranışlar daha az çarpıcı olmasına karşın ortamda yaratacağı etki nedeniyle şiddet veya saldırganlık ile sonuçlanabilecek olumsuz davranışlara yol açabilmektedir (Bibi ve Karim, 2013; 318). Johnson ve Indvik (2001; 705)'e göre ise işyeri nezaketsizliği şiddet, taciz veya açık bir çatışma değildir, ancak bu olumsuz davranışlardan herhangi birine dayanabilir.

Tarraf (2012; 14)'e göre işyeri nezaketsizliği, iki çeşit nezaketsiz davranış şeklinden oluşmaktadır. Bunlar; açık ve gizli nezaketsiz davranış şekilleridir. *Açık nezaketsiz davranış şekilleri;* kolay fark edilebilen saygısız ve kaba davranışlar (tehdit, bağırma veya saldırı vs.), *gizli nezaketsiz davranış şekilleri ise;* görünmez veya daha az görünür haldeki davranışlardır (toplantılara geç gelmek, karşısındakinin görüşlerini küçümsemek veya yanlış bilgi iletmek vs.). İşyeri nezaketsizliği kapsamında sergilenen davranışlar; kişilerin birbirlerini küçümseme, aşağılama, görmezden gelme, çalışma arkadaşlarının yanında küçük düşürücü yorumlar yapma, birbirlerinin istek ve ihtiyaçlarına karşı tepkisiz kalma, öğle yemeği, parti gibi etkinliklere davet edilmeme, özel hayatlarına müdahalede bulunma ve birbirleriyle selamlaşmaktan kaçınma gibi davranışlardan oluşmaktadır (Pearson vd., 2000; 126; Johnson ve Indvik, 2001; 707; Trudel ve Reio, 2011; 397; Hershcovis, 2011; 502). İşyeri nezaketsizliği, olumsuz davranış çeşitleri arasında en profesyonel sergilenen ve çalışanların görgü kurallarını ihlal etme eğilimini gösteren davranışları içermektedir (Kanten, 2014; 13). Ayrıca nezaketsiz davranışlar, işletme içerisinde ileride bazı üretkenlik karşıtı davranışlara dönüşebilmek ve işletme açısından istenmeyen çıktılar oluşturabilmektedir (Penney ve Spector, 2005; 792).

İşyerinde nezaketsiz davranışların en temel nedenlerinden birisi işletmedeki güç mesafesi algısıdır (Altuntaş vd., 2015; 506). Çalışanların örgüt hiyerarşisindeki konumu, nezaketsiz davranışlar sergilemelerine yol açmaktadır (Pearson ve Porath, 2005; 14). Demirkasımoğlu ve Arastaman (2017; 170)'a göre nezaketsiz davranışlar, örgütteki haksızlık algısında artışa yol açmakta ve örgütün en üst kademesinden en alt kademesine doğru saygılı olmayan davranışlar güçlü bir şekilde haksızlık algısı oluşturmaktadır. Çalışanlar arasındaki kıskançlık, rekabet, birbirinden hoşlanmama, iş tecrübesi ve kişilik gibi durumlar nezaketsiz davranışlara neden olmaktadır (Doshy ve Wang, 2014; 36). Bunun yanı sıra, örgütte yetersiz çalışma koşulları, aşırı iş yükü, iş güvencesi eksikliği ve iletişimsizlik gibi örgütten kaynaklanan durumlarda çalışanlar arasında nezaketsiz davranışlara yol açmaktadır (Johnson ve Indvik, 2001; 709).

İşyeri nezaketsizliği, bir defaya mahsus, anlık yaşanan, geçici ve nadiren meydana gelen bir olay değil, süreklilik arz eden ve çalışanlar açısından olumsuz sonuçlar teşkil eden bir durum olmaktadır (Pearson ve Porath, 2005; 10). Ayrıca işyeri nezaketsizliği kişilerin çalışma arkadaşlarına ve örgüte yönelik davranış ve tutumlarını olumsuz yönde etkileyerek örgütsel performansı azaltmaktadır (Kanten, 2014; 12). Bunun yanı sıra, çalışanların iş doyumu, iş performansı, örgütsel bağlılık, örgütte kalma niyeti ve psikolojik düzeylerini olumsuz etkileyerek stres, depresyon ve kaygı gibi sağlık problemlerine yol açabilmektedir (Griffin, 2010; 310; Cortina vd., 2001; 67). İşyeri nezaketsizliğinin işletmelerde bu denli olumsuz davranışlara neden olmasına ve büyük bir sorun oluşturmasına rağmen; nezaketsiz davranışları önlemeye ilişkin kural ve politikalara yer verilmemekte, kimi yöneticiler bu davranışları görmezden gelmekte ve bazıları ise çalışanlar arasında rekabet aracı olarak görerek desteklemektedir (Altuntaş vd., 2015; 506).

İşyeri nezaketsizliğinin işletme açısından oluşturduğu olumsuz sonuçlardan birisi de çalışan devridir. Nezaketsiz davranışlara maruz kalan pek çok çalışan, kendisi için uygun bir iş bulduğunda işletmeden ayrılmayı tercih etmektedir (Delen, 2010; 54). Yapılan bir araştırma sonuçlarına göre, nezaketsiz davranışlara maruz kalan çalışanların % 12'sinin işletmeden ayrıldığı tespit edilmiştir (Pearson vd., 2000; 130). İşletme içerisinde işyeri nezaketsizliği ile mücadele etmek mümkündür, ancak işletmeden bu olguyu bütünü ile ortadan kaldırmak mümkün olamamaktadır (Hornstein, 2003; 3). İşyeri nezaketsizliğini çalışanları arasında önlemek isteyen işletmeler ilk olarak, üst düzey yönetimden başlayarak sıfır müsamaha anlayışını yaygınlaştırmalıdırlar. Daha sonra işletme içerisinde çalışanların birbirlerine nasıl davranmaları gerektiğine dair yazılı ve sözlü kurallar geliştirilmeli ve bunlara uyulması sağlanmalıdır (Delen, 2010; 54). Bazı araştırma sonuçlarında, yöneticilerin nezaketsiz davranmaları sebebi ile çalışanlarında bu şekilde davranışta bulunduğu ortaya çıkmaktadır (Pearson ve Porath, 2005; 12-13). Öncelikle yöneticilerin işletme

içerisinde nezaket kurallarına uymaları gerekmektedir. Böylece çalışanların yöneticileri kendilerine model alarak nezaketli davranışlarda bulunmaları yolunda önemli mesafe kat edilebilir. Bir işletmede olumlu iklimin yakalanması ve performansın artırılabilmesi için, çalışanların olumlu davranışlar sergileyerek birbirleriyle etkin iletişim içerisinde olmaları gerekmektedir.

2.2. Çalışan Memnuniyeti

Memnuniyet olgusu, yaşamın her alanında olduğu gibi çalışma yaşamı içerisinde de büyük önem arz etmektedir. Memnuniyet kavramı, sevinç duyma, sevinme, memnun olma şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2018). Berry (1997; 98) memnuniyet kavramını, kişinin çalışma ortamına karşı gösterdiği reaksiyon şeklinde tanımlamaktadır. Çalışanın işinden doyum almasının önem kazanması sonucunda çalışan memnuniyeti kavramı ortaya çıkmıştır. Çalışan memnuniyeti olgusunun gözle görülmesinin zor olduğu kadar kavramın tanımlanması da oldukça zordur. Çalışan memnuniyeti alanında yapılan bilimsel araştırmalar 1930'lu yıllarda başlamış, çalışan memnuniyetini ölçen anketler 1960'ların sonundan itibaren geliştirilmeye başlanmış ve çalışan memnuniyetinin işletmenin verimliliği ile ilgili bağlantıları ise 1980'lerde araştırılmaya başlanmıştır (Tınar ve Ulusoy, 2017; 120). Literatür incelendiğinde öne çıkan araştırmacılara göre çalışan memnuniyeti farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Örneğin, Locke'e göre çalışan memnuniyeti, kişinin çalışma deneyimi süreci sonucunda yaşadığı duygusal sonuç şeklinde tanımlanmaktadır (Telman ve Ünsal, 2004; 12-13). Kim vd. (2005; 174)'e göre çalışan memnuniyeti, örgütte çalışan kişilerin duygusal olarak değerlendirilmesidir. Çalışan memnuniyeti, müşteri memnuniyetini, verimliliği, kaliteyi ve finansal performansı artırmada bir araçtır (Maltzer ve Renzl, 2007; 589). Korkmaz ve Erdoğan (2014; 546)'a göre ise çalışan memnuniyeti, çalışanların iş ve iş çevresinde nasıl mutlu çalışanlar yaratılabileceğinin bir ölçüsüdür. Yani kavram kısaca çalışanın işinden duyduğu mutluluğu ifade etmektedir (Yüksekbilgili ve Akduman, 2015; 88).

Çalışan memnuniyeti kavramının ilk kez ortaya çıkmasından sonra ilerleyen yıllarda da gündemde kalmasında üç kuramın önemli etkisi mevcuttur (Şahin vd., 2015; 30). Birinci kuram; Herzberg'in 1959 yılında ortaya çıkardığı *"İki Etken Kuramı"*dır. Kuram, çalışanların çalıştıkları işlerde kendilerini kötü hissetmelerine neden olan içsel ve dışsal faktörler olduğunu iddia etmektedir. İçsel faktörler örgütsel ve bireysel etkilerden oluşurken, dışsal faktörler ise çevresel etkilerden oluşmaktadır (Robbins ve Judge, 2013; 83). İkinci kuram; Adams'ın *"Ödül Adaleti ve Eşitlik Kuramı"*dır. Kuram, çalışanların eşit ücret ve ödül mekanizmasının uygulandığını hissettiklerinde daha mutlu çalıştıklarını iddia etmektedir (Şahin vd., 2015; 31). Üçüncü kuram ise; Maslow'un *"İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı"*dır. Kuramda, verimliliğin ve çalışan memnuniyetinin artırılmasında, kişilerin öncelikli ihtiyaçlarının giderilmesi gerektiği belirtilmekte ve çalışanların ihtiyaçlarının karşılanması ile memnuniyet seviyelerinin ve performanslarının yükseleceği öngörülmektedir (Brief, 1998; 104).

Çalışan memnuniyeti kavramı, çalışanın işletmeden ve yaptığı işten duyduğu genel memnuniyet düzeyini açıklamaktadır (Zaim ve Koçak, 2010; 2987). Çalışan memnuniyeti; iş tatmini ve çalışanın iş doyumu kavramları ile birbirlerinin yerine kullanılmakta ve aynı konuyu açıklamaktadır (Ünal, 2016; 163; Zaim ve Koçak, 2010; 2986; Doğanay, 2016; 4). Çalışma içerisinde de bu kavramlar memnuniyet ile ilişkili olarak kullanılmıştır. Emhan ve Gök (2011, 158)'e göre de bu kavramlar genellikle birlikte anılmakta ya da ayrı ele alınmaktadır. Şahin vd. (2015; 29)'e göre ise tam tersine günümüzde gelinen noktada çalışan memnuniyeti olgusu farklı anlamlar ifade etmektedir. Çalışanların memnuniyetinde bireysel ihtiyaçlar en önemli nokta olmaktadır. Bunun beraberinde, işin kendisi, iş seçimi, türü, yeri, amacı, gerektirdiği bilgi düzeyi, ücret, fiziki şartlar, çalışanlar arası ilişkiler, güvenlik gibi etkenler de memnuniyeti etkileyen önemli değişkenler olmaktadır (Çelik, 2010; 25). Ücret faktörünün eleştiriye açık olması ve adil olmaması çalışan memnuniyetini önleyen önemli bir faktördür (Akpınar, 2011; 3651). Ayrıca işletme yönetiminin çalışanların memnuniyetini sağlamak için sadece ekonomik ihtiyaçlarını karşılamanın yeterli olmadığını aynı zamanda sosyal ihtiyaçlarının da karşılanması gerektiğini anlaması gerekmektedir (Sabuncuoğlu, 2005; 19-20).

Akpınar (2011; 3651)'a göre çalışan memnuniyetini etkileyen araçlar üç başlıkta toplanmaktadır. Bunlar; yönetsel motivasyon araçları, psiko-sosyal araçlar ve ekonomik araçlardır. Ayrıca çalışan memnuniyeti ile ilgili yapılmış çalışmalar incelendiğinde, bu olgunun etkileyicilerinin genel olarak üçlü bir yapı arz ettiği de görülmektedir. Bunlar; örgütsel faktörler (çalışma koşulları, ödüllendirme, terfi, ücret, kararlara katılma

vb.), bireysel faktörler (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim, deneyim, iş, kültürel özellikler vb.) ve toplumsal faktörler (işsizlik, teknoloji, aile, kriz ortamı vb.) şeklinde sıralanmaktadır (Tınar ve Ulusoy, 2017; 120).

İşletmelerin iç müşterileri olarak nitelendirilen çalışanların memnuniyetlerinin sağlanması, işletmeye olan bağlılığı ve verimliliği artırarak işletme performansının yükselmesinde büyük öneme sahiptir. Staples ve Higgins (1998; 212)'e göre çalışan memnuniyeti çalışma koşulları, yönetim ve ücret gibi faktörlerin sonucu ve devamsızlık, yaşam doyumu ve performans gibi faktörlerin ise nedeni olmaktadır.

Çalışan memnuniyeti işletmenin faaliyet alanından bağımsız olarak müşteri memnuniyeti, verimlilik ve kalitenin önemli belirleyicileri olmaktadır (Gupta ve Kamboj, 2014; 12). İşletmeler müşterilerini ancak tatmin edilmiş veya doyum yaşamış çalışanlar aracılığı ile memnun edebilirler (Chen vd., 2006; 497). Çalışanların çalışma arkadaşları ile aralarındaki iyi ilişkiler, iyi çalışma koşulları, yüksek ücret, kariyer fırsatları ve eğitim gibi faktörler memnuniyetlerini olumlu etkilemektedir. Artan memnuniyet sayesinde ise örgüte bağlı ve motivasyonu yüksek çalışanların sayısı artmaktadır (Sageer vd., 2012; 32). Ayrıca işletmelerde çalışan memnuniyetinin artmasında, çalışanların yönetimde söz sahibi olması ve yönetim departmanında alınan kararlara katılması ve böylece işletmeye olan aidiyet hislerinin artması aracılık etmektedir (Şahin vd., 2015; 32).

Çalışan memnuniyetinin sağlanmasında önemli olan etmenlerden birisi güçlü bir örgüt kültürü ve örgütün kurumsal yapısıdır. Güçlü bir örgüt kültürüne sahip olan işletmelerde, örgüt içi nezaket kuralları ile iletişim daha sağlıklı olacağından işletme içerisinde çatışmalar daha az yaşanacaktır. Bu nedenle çalışanlar açısından sağlıklı ve motivasyonu yüksek bir çalışma ortamı yaratılmış olunacaktır. Örgütün kurumsal yapısı doğru kurgulanmış olan işletmelerde ise, çalışanların yeteneklerine göre işlere yerleştirilmesi ve iş tanımlarının belirlenmesi sonucunda daha etkili ve verimli çalışma olanaklarına kavuşulacak bu sayede de çalışanların memnuniyetleri artacaktır (Sageer, 2012; 31). İşletmelerde her çalışanın ayrı ayrı değerli olduğu bilincinin yerleşmiş olması ve işletmede bu bilinç ile bağlantılı olarak çalışanların her birinin ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanması, işletmelerin süreklilikleri ve hayatta kalabilmeleri için önemli olmaktadır. Bu sebeple işletmeler çalışanlarının hayat şartlarını iyileştirmeleri ve çeşitli olanaklar sunmaları gerekmektedir (Doğan ve Karataş, 2011; 10).

2.3. İşyeri Nezaketsizliği ve Çalışan Memnuniyeti İlişkisi

Günümüz toplumunda, insanların iş ve sosyal hayatlarında çeşitli nedenlerden dolayı birbirleriyle anlaşma konusunda daha çok zorluk yaşadıkları görülmektedir (Leiter, 2013; 1). Bu sebeple her alanda yaşanan değişimler bireyler arası ilişkileri olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, çalışanlar birbirlerine daha az saygı duyabilmekte, nezaketsiz davranışlar sergilemekten çekinmemekte ve örgütsel amaçlardan ziyade bireysel amaçlara ulaşmak için çabaladıkları görülebilmektedir (Kanten, 2014; 12). İşyeri nezaketsizliği kötü muamele şekli, açık bir çatışma ve şiddet değildir. Fakat bu olumsuzluklara zemin hazırladığı görülmektedir (Johnson ve Indvik, 2001; 706). Ayrıca çatışma veya herhangi bir şiddete dönüşmese dahi, çalışanlar açısından rahatsızlık veren örgüt iklimini ve çalışma ahengini bozan memnuniyetsiz bir ortam oluşturmaktadır (Delen, 2010; 45). Bu tür davranışlar çalışanların kendilerini hayal kırıklığına uğramış, neşesiz ve rencide olmuş hissetmelerine ve çalışma ortamından memnun olmamalarına neden olmaktadır (Pearson vd., 2001; 1404). İşyeri nezaketsizliği ileri aşamalarda, kişilerin kendilerine ve örgütsel yetkinliklerine olan güvenlerini azaltmakta, profesyonel kimliklerine gem vurmakta ve giderek pasifleşmelerine neden olmaktadır (Zauderer, 2002; 38). Örgüt ve çalışanlar açısından pek çok olumsuz sonuca neden olan bu olgu, çalışanın çalışma stresini, memnuniyetsizliğini, dikkatinin dağılmasını ve işini bırakma eğilimini de artırmaktadır (Demirkasımoğlu ve Arastaman, 2017; 170).

Çalışanların işletmeden sadece maddi beklentileri yoktur, aynı zamanda işin sosyal yönünden de doyum sağlamak istemektedirler. Zamanlarının önemli bir kısmını birlikte geçirdikleri çalışma ortamında iyi ilişkiler içinde olmak ve uyumlu arkadaşlıklar kurmak istemeleri son derece doğaldır. Aynı ortak değerleri paylaşan, yardımsever ve arkadaş canlısı bir ortamda gelişen çalışma arkadaşlıkları başarı ve tatmin duygusunu artırmaktadır (Henne ve Locke, 1985; 222). Yöneticiler de çalışma ortamında çalışanlara sosyal ilişkilerini geliştirmeleri konusunda destek olarak, çalışanlarının memnuniyetlerini ve performanslarını artırmalarına yardımcı olabilmektedir.

Alanyazında işyeri nezaketsizliği ve çalışan memnuniyeti ilişkisini inceleme konusu yapan bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalardan öne çıkanlar şunlardır: Cortina ve Magley (2009) tarafında yapılan araştırma sonucunda, çalışanların maruz kaldıkları işyeri nezaketsizliği sonucunda kendilerini hüsrana uğramış, gücenmiş ve sinirli hissettiklerini ve yöneticiler ya da güçlü çalışanlar tarafından sık sık nezaketsizlik ile karşılaşan çalışanların, zayıf kişilerin nezaketsizlikleri ile değerlendirildiğinde daha kötü hissettikleri tespit edilmiştir. Penney ve Spector (2005) işyeri nezaketsizliğinin çalışanların çeşitli iş streslerine maruz kalmalarına neden olduğunu ve bu stresin memnuniyetleri ile olumsuz bir ilişki içerisinde olduğunu tespit etmiştir. Bunk ve Magley (2013) çalışanların deneyimledikleri işyeri nezaketsizliğinin yöneticiler ve iş arkadaşları ile daha düşük memnuniyet seviyelerinde sonuçlandığını ileri sürmüşlerdir. Sharma ve Singh (2015) işyeri nezaketsizliğinin çalışanların memnuniyetleri üzerinde belirgin bir olumsuz etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Pearson vd. (2000) tarafından yapılan çalışma sonucunda ise, işyeri nezaketsizliği ile çalışan memnuniyetinin düşüklüğü arasında güçlü bir bağlantı olduğu doğrulanmıştır. Açıklanan bu kuramsal çerçeveden hareketle işyeri nezaketsizliği algısının çalışan memnuniyeti üzerindeki ilişkisini ve etkisini test etmek üzere aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H1: Araştırma görevlilerinin algıladıkları işyeri nezaketsizliğinin çalışan memnuniyeti üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi vardır.

H1a: Araştırma görevlilerinin algıladıkları düşmanca tavırların çalışan memnuniyeti üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi vardır.

H1b: Araştırma görevlilerinin algıladıkları mahremiyetin ihlallerinin çalışan memnuniyeti üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi vardır.

H1c: Araştırma görevlilerinin algıladıkları dışlayıcı davranışların çalışan memnuniyeti üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi vardır.

H1d: Araştırma görevlilerinin algıladıkları dedikoduculukların çalışan memnuniyeti üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi vardır.

H2: Araştırma görevlilerinin işyeri nezaketsizliği algıları ile içsel doyumları arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır.

H3: Araştırma görevlilerinin işyeri nezaketsizliği algıları ile dışsal doyumları arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır.

3. Araştırmanın Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Problemi, Amacı ve Önemi

Araştırmanın temel problemini; "Algılanan işyeri nezaketsizliği çalışan memnuniyeti üzerinde etkili midir?" sorusu oluşturmaktadır. Bu kapsamda araştırmada, araştırma görevlilerinin algıladıkları işyeri nezaketsizliğinin memnuniyetleri üzerindeki etkilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Literatürde işyeri nezaketsizliği ve çalışan memnuniyeti kavramları ile ilgili birçok araştırma olmasına rağmen, işyeri nezaketsizliğinin çalışan memnuniyeti üzerindeki etkilerini ölçen çalışmaların yeterli olmadığı görülmüştür. Üniversitelerde çalışan araştırma görevlilerine yönelik daha önce benzer bir çalışmaya rastlanmamış olması nedeniyle yapılan bu çalışma, araştırma görevlilerinin algıladıkları işyeri nezaketsizliğinin memnuniyet düzeyleri üzerindeki etkilerini ortaya koyarak literatürdeki eksikliği gidermesi ve ulusal yazına katkı sağlaması açısından çalışmayı önemli kılmaktadır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nicel veri toplama tekniklerinden birisi olan anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yaş, cinsiyet, medeni durum, çalışma yılı ve mesai sürelerinin yer aldığı demografik sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde; algılanan işyeri nezaketsizliğinin ölçülmesinde Martin ve Hine (2005)'in çalışmasından elde edilerek oluşturulan "İşyeri Nezaketsizliği Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçekte, 4 ifade düşmanca tavır, 5 ifade mahremiyetin ihlali, 7 ifade dışlayıcı davranış ve 4 ifade dedikoduculuk boyutlarıyla ilgili olmak üzere toplam 20 ifade yer almaktadır. Ölçek 5'li Likert tipinde hazırlanmıştır (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum). Üçüncü bölümde ise, Weiss vd. (1967) tarafından geliştirilen, 13 ifade içsel doyum ve 7 ifade dışsal doyum olmak üzere toplam 20 ifadeden oluşan, Oran (1989) tarafından Türkçe'ye çevrilen ve Yıldırım (2007)'ın çalışmasından

alınarak kullanılan "Çalışan Memnuniyeti Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek 5'li Likert tipinde hazırlanmıştır (1=Hiç Memnun Değilim, 5= Çok Memnunum). Anket, 2018 yılının Mayıs ve Haziran aylarında Selçuk Üniversitesi'nde çalışan araştırma görevlileri ile gerçekleştirilmiştir. Soru formu örnekleme yüz yüze anket yöntemi ile uygulanmıştır.

Ankette kullanılan ölçeklerin, güvenilirlik analizi sonucu elde edilen Cronbach's Alpha (α) katsayıları aşağıdaki Tablo1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçekler	İfade Sayısı	Cronbach's Alpha (α)
İşyerinde Algılanan Nezaketsiz Davranışlar	**20**	**,957**
Düşmanca Tavır	4	,934
Mahremiyetin İhlali	5	,908
Dışlayıcı Davranış	7	,915
Dedikoduculuk	4	,927
Çalışan Memnuniyeti	**20**	**,930**
İçsel Doyum	13	,900
Dışsal Doyum	7	,817

Tablo 1'de araştırmada kullanılan ölçeklerin önerme sayıları ve güvenilirlik katsayıları (Cronbach Alpha) verilmiştir. Araştırmada kullanılan algılanan işyeri nezaketsizliği güvenilirlik katsayısı 0,957 (düşmanca tavır: 0,934; mahremiyetin ihlali: 0,908; dışlayıcı davranış: 0,915; dedikoduculuk: 0,927) ve çalışan memnuniyeti güvenilirlik katsayısı 0,930 (içsel doyum: 0,900; dışsal doyum; 0,817) çıkmıştır. Bu değerin en az 0,70 olması gerekmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016; 325). Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik katsayılarının yüksek ve tatmin edici düzeyde olduğu görülmektedir.

3.3. Araştırmanın Kapsamı

Günümüzde yoğun iş temposu, çalışma koşullarının akademik gelişim için elverişli olmaması ve akademik danışmanın yetersiz rehberliği gibi birçok sebep nedeni ile çalışma stresinin yüksek yoğunlukta görüldüğü araştırma görevlilerinin bu kadar olumsuz durum karşısında nezaketsiz davranışlara da maruz kaldıkları görülmektedir. Bu bağlamda, araştırmanın evrenini, Selçuk Üniversitesi'nde çalışan 855 araştırma görevlisi oluşturmaktadır. Ana kütleden % 95 güvenilirlik sınırları içerisinde % 5'lik hata payı dikkate alınarak örneklem büyüklüğü 265 kişi olarak hesaplanmıştır. Anket sonuçlarının değerlendirilmesinde ise SPSS istatistiki analiz programı kullanılmıştır.

Araştırmaya katılan araştırma görevlilerinin %48,7'sinin (n=129) kadın, %51,3'ünün (n=136) erkek olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %11,3'ü (n=30) 20-24 yaş, %43'ünün (n=114) 25-29 yaş, %33,2'sinin (n=88) 30-34 yaş ve %12,5'i (n=33) ise 35 ve üzeri yaş aralığındadır. Araştırmaya katılan araştırma görevlilerinin %50,9'u (n=135) evli ve %49,1'i (n=130) ise bekârdır. Katılımcıların %21,9'u (n=58) 1 yıldan az, %41,9'u (n=111) 1-5 yıl, %30,2'si (n=80) 6-10 yıl ve %6'sı (n=16) ise 11 ve üzeri yıl çalışma deneyimine sahiptir. Araştırmaya katılan araştırma görevlilerinin %1,9'u (n=5) 1-3 saat, %36,2'si (n=96) 4-7 saat, %57,7'si (n=153) 7-10 saat ve %4,2'si (n=11) ise 11 ve üzeri saat günlük ortalama mesai yapmaktadır.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırma sonuçlarının istatistiksel olarak test edilebilmesinde anket yolu il elde edilen veriler kodlanarak bilgisayara aktarılmıştır. Verilerin tanımlanması ve farklı istatistiksel analiz tekniklerinden yararlanmak amacıyla SPSS 23,0 paket programı kullanılmıştır. Verileri analiz etmek için frekans, yüzde dağılımları, aritmetik ortalama ve standart sapma gibi merkezi dağılım ölçüleri ile korelasyon ve regresyon gibi istatistiksel analiz yöntemleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular, araştırma soruları çerçevesine uygun olarak tablolara dönüştürülerek yorumlanmıştır.

4. Araştırma Bulguları ve Analizler

4.1. Korelasyon Analizi

Katılımcıların algıladıkları işyeri nezaketsizliği ve alt boyutları ile çalışan memnuniyeti arasındaki ilişkiyi ve söz konusu ilişkilerin yönünü tespit edebilmek amacıyla Spearman korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Katsayıları

ÖLÇEKLER	ORT	SS	1	2	3	4	5	6	7
Algılanan İşyeri Nezaketsizliği (1)	2,45	,89	**1**						
-Düşmanca Tavır (2)	2,55	,99	,859 (**)	1					
-Mahremiyetin İhlali (3)	2,28	1,01	,790 (**)	,671 (**)	1				
-Dışlayıcı Davranış (4)	2,51	,99	,903 (**)	,734 (**)	,602 (**)	1			
-Dedikoduculuk (5)	2,46	1,14	,805 (**)	,599 (**)	,513 (**)	,679 (**)	1		
Çalışan Memnuniyeti (6)	3,79	,66	**-,427 (**)**	**-,374 (**)**	**-,267 (**)**	**-,432 (**)**	**-,349 (**)**	1	
-İçsel Doyum (7)	3,83	,67	**-,423 (**)**	**-,379 (**)**	**-,272 (**)**	**-,419 (**)**	**-,353 (**)**	,970 (**)	1
-Dışsal Doyum (8)	3,71	,72	**-,391 (**)**	**-,335 (**)**	**-,233 (**)**	**-,408 (**)**	**-,314 (**)**	,924 (**)	,810 (**)

Korelasyon, 0,01 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed). P<0,01 **(n=265)

Yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre, Tablo 2'den de görülebileceği gibi; katılımcıların algıladıkları işyeri nezaketsizliği ile çalışan memnuniyeti algısı arasında orta düzeyde negatif ve istatistiksel bakımdan anlamlı ilişki bulunmuştur (r=-0,427; p=0,00). Ayrıca katılımcıların algıladıkları işyeri nezaketsizliği ile çalışan memnuniyetinin algısının boyutları olan "içsel doyum" ile orta düzeyde negatif ve anlamlı ilişki görülürken (r=-0,423; p=0,00); "dışsal doyum" ile de orta düzeyde negatif ve anlamlı ilişki görülmektedir (r=-0,391; p=0,00). Bu bağlamda H_2 ve H_3 hipotezleri desteklenmektedir.

Algılanan işyeri nezaketsizliğinin boyutları olan "düşmanca tavır" ile çalışan memnuniyeti algısı arasında orta düzeyde negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilirken (r=-0,374; p=0,00); "mahremiyetin ihlali" ile çalışan memnuniyeti algısı arasında düşük düzeyde negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiş (r=- 0,267; p=0,00); "dışlayıcı davranış" ve "dedikoduculuk" boyutları ile çalışan memnuniyeti algısı arasında ise orta düzeyde negatif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir (r=-0,432; r=-0,349; p=0,00).

4.2. Regresyon Analizi

Bağımsız değişkenler olan algılanan işyeri nezaketsizliğinin boyutları düşmanca tavır, mahremiyetin ihlali, dışlayıcı davranış ve dedikoduculuk değişkenlerinin, bağımlı değişken olan çalışan memnuniyeti algısı üzerindeki etkisini, diğer bir ifadeyle bağımsız değişkenin boyutları ile bağımlı değişken arasındaki etkileşimi test etmek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 3. Algılanan İşyeri Nezaketsizliği Alt Boyutları Açısından Çalışan Memnuniyetine İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Standardize Edilmemiş β	Standart Hata	Standardize Edilmiş β	t Değeri	Sig.	Tolerans	VIF
Düşmanca Tavır	-0,044	0,062	-0,066	-0,706	0,481	0,346	2,893
Mahremiyetin İhlali	-0,012	0,052	-0,019	-0,239	0,811	0,472	2,121
Dışlayıcı Davranış	-0,212	0,064	-0,319	-3,304	**0,001***	0,320	3,123
Dedikoduculuk	-0,065	0,047	-0,113	-1,392	0,165	0,450	2,224
F	18,813						
Düzeltilmiş R^2	0,213						
R^2	0,224						
Standart Tahmin Hatası	0,58676						
Durbin-Watson	1,800						
Anlamlılık Düzeyi	**0,000****						
Bağımlı Değişken: *Çalışan Memnuniyeti*							

** P<0,05; * P<0,01

Tablo 3'e göre çoklu regresyon analizi sonuçları incelendiğinde, modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu ifade edilebilir (R^2=0,224; $F_{(4,260)}$= 18,813; p<0,01). Bu bağlamda çalışan memnuniyeti değişkenine ilişkin toplam varyansın (değişimin) %22,4'ünün algılanan işyeri nezaketsizliğinin boyutları ile açıklandığı söylenebilir. Başka bir ifade ile katılımcıların algıladıkları çalışan memnuniyetlerinin, algılanan işyeri nezaketsizliğinin anlamlı ve negatif bir yordayıcısı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla H_1 hipotezi desteklenmektedir. Ayrıca dışlayıcı davranış (β=-0,319; p=0,001) boyutunun çalışan memnuniyeti değişkenini negatif yönde etkilediği görülmektedir. Bu bağlamda H_{1c} hipotezi de desteklenmektedir. Düşmanca tavır (p=0,481), mahremiyetin ihlali (p=0,811) ve dedikoduculuk (p=0,165) boyutlarının ise çalışan memnuniyeti değişkeni üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ortaya konulmuştur. Dolayısıyla H_{1a}, H_{1b} ve H_{1d} hipotezleri desteklenmemektedir.

Algılanan işyeri nezaketsizliğinin boyutlarının çalışan memnuniyeti üzerindeki etkilerini analiz etmek amacıyla yapılan çoklu regresyon analizi bulguları incelendiğinde modeldeki VIF değerleri 3,125-2,121 arasındadır. Bu değerler en yüksek sınır olarak kabul edilen 10'dan çok düşüktür ve en küçük tolerans değeri ise 0,320 olup, en düşük sınır olarak kabul edilen 0,10 değerinden yüksektir (Kaplan ve Göker, 2017:567).

Bağımsız değişkenler olan çalışan memnuniyetinin boyutları içsel doyum ve dışsal doyum değişkenlerinin, bağımlı değişken olan algılanan işyeri nezaketsizliği üzerindeki etkisini, diğer bir ifadeyle bağımsız değişkenin boyutları ile bağımlı değişken arasındaki etkileşimi test etmek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 4. Çalışan Memnuniyeti Alt Boyutları Açısından Algılanan İşyeri Nezaketsizliğine İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Standardize Edilmemiş β	Standart Hata	Standardize Edilmiş β	t Değeri	Sig.	Tolerans	VIF
İçsel Doyum	-0,461	0,135	-0,345	-3,401	**0,001***	0,293	3,417
Dışsal Doyum	-0,161	0,126	-0,130	-1,280	0,202	0,293	3,417
F	35,080						
Düzeltilmiş R^2	0,205						
R^2	0,211						
Standart Tahmin Hatası	0,79599						
Durbin-Watson	2,149						
Anlamlılık Düzeyi	**0,000****						
Bağımlı Değişken: *Algılanan İşyeri Nezaketsizliği*							

** P<0,05; * P<0,01

Tablo 4'e göre çoklu regresyon analizi sonuçları incelendiğinde, modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu ifade edilebilir (R^2=0,211; $F_{(2,262)}$= 35,080; p<0,01). Bu bağlamda algılanan işyeri nezaketsizliği değişkenine ilişkin toplam varyansın (değişimin) % 21,1'inin çalışan memnuniyetinin boyutları ile açıklandığı söylenebilir. Başka bir ifade ile katılımcıların algıladıkları algılanan işyeri nezaketsizliğinin, çalışan memnuniyetinin anlamlı ve negatif bir yordayıcısı olduğu görülmektedir. Ayrıca içsel doyum (β=-0,345; p=0,001) boyutunun algılanan işyeri nezaketsizliği değişkenini negatif yönde etkilediği görülmektedir. Dışsal doyum (p=0,202) boyutunun ise, algılanan işyeri nezaketsizliği değişkeni üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ortaya konulmuştur.

Çalışan memnuniyetinin boyutlarının algılanan işyeri nezaketsizliği üzerindeki etkilerini analiz etmek amacıyla yapılan çoklu regresyon analizi bulguları incelendiğinde modeldeki VIF değerleri 3,417'dir. Bu değer en yüksek sınır olarak kabul edilen 10'dan çok düşüktür ve en küçük tolerans değeri ise 0,293 olup, en düşük sınır olarak kabul edilen 0,10 değerinden yüksektir (Kaplan ve Göker, 2017; 567).

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde çalışma hayatındaki yorucu ve yoğun şartlar nedeniyle insanların kişilerarası ilişkilerde duyarsız olabildikleri ve iş arkadaşlarına karşı kaba ve nezaketsiz davranışlar sergileyebildikleri gözlemlenmektedir. İş ortamında, çalışanlar arasında kişisel veya örgütsel etkenler sebebiyle algılanan kaba ve saygısız davranışlar, işyerinde nezaketsiz davranışlar olarak algılanmaktadır. Örgütlerde sergilenen nezaketsiz davranışların devamlı hale gelmesi durumunda, nezaketsizlikten çok daha fazla zarar verebilecek ve örgüte negatif etkileri çok daha fazla olabilecek bazı olumsuz sapkın davranışlar ortaya çıkabilecektir. Örgüt ve çalışanlar açısından birçok olumsuz sonuç doğuran bu olgu, çalışanlar üzerinde fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklara neden olmakta, onların motivasyon düzeylerini azaltarak performanslarını olumsuz etkilemekte ve çalışma ortamında örgüte karşı memnuniyetsizlik algısı oluşturmaktadır. Bunun sonucunda, örgüt içerisindeki iklimi bozarak sağlıksız bir örgütün ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle, çalışma ortamında nezaketsizlik mümkün olduğunca engellenmeye çalışılmalı ve gerekli düzeltici önlemler alınmalıdır.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında araştırmada; Selçuk Üniversitesi'nde görev yapmakta olan araştırma görevlilerinin algıladıkları işyeri nezaketsizliği ile memnuniyetleri arasındaki ilişki ve etkileşimin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Selçuk Üniversitesi'nde görev yapmakta olan 265 araştırma görevlisi üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Söz konusu veriler SPSS 23,0 programı aracılığıyla analiz edilmiştir.

Öncelikle yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre; katılımcıların algıladıkları işyeri nezaketsizliği ile memnuniyetleri arasında orta düzeyde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Diğer bir ifade ile araştırma görevlilerinin algıladıkları işyeri nezaketsizliği arttıkça memnuniyet algıları azalmaktadır. Ayrıca katılımcıların algıladıkları işyeri nezaketsizliği ile çalışan memnuniyeti algısının boyutları olan "içsel doyum" ile orta düzeyde negatif ve anlamlı ilişki tespit edilirken, "dışsal doyum" ile de

orta düzeyde negatif ve anlamlı ilişki görülmüştür. Yani araştırma görevlilerinin işyerinde algıladıkları nezaketsizlik arttıkça içsel ve dışsal doyumları azalmaktadır. Bu bulgular doğrultusunda H_2 ve H_3 hipotezleri desteklenmiştir.

Yapılan regresyon analizi sonucunda ise; araştırma görevlileri tarafından algılanan işyeri nezaketsizliğinin çalışan memnuniyeti üzerindeki etkisinin negatif ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmaya katılan araştırma görevlilerinin algıladıkları işyeri nezaketsizliğinin, çalışan memnuniyeti algısının anlamlı bir yordayıcısı olduğu ortaya konulmuştur. Böylece H_1 hipotezi desteklenmiştir. Ayrıca algılanan işyeri nezaketsizliği değişkeninin dışlayıcı davranış boyutunun çalışan memnuniyetini negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda H_{1c} hipotezi de desteklenmiştir. Düşmanca tavır, mahremiyetin ihlali ve dedikoduculuk boyutlarının ise çalışan memnuniyeti değişkeni üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda ise H_{1a}, H_{1b} ve H_{1d} hipotezleri desteklenmemiştir.

Elde edilen bulgular; literatürde konuyla ilgili diğer araştırmaların sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Pearson vd. (2001) tarafından yapılan çalışmada işyerinde nezaketsiz davranışlara maruz kalan çalışanların kendilerini neşesiz, hayal kırıklığına uğramış, depresif ve kötü hissetmelerine neden olduğunu ve çalışan memnuniyetini olumsuz etkilediği sonucunu tespit etmişlerdir. Cortina ve Magley (2009) işyerindeki nezaketsizliğini üç farklı örneklem üzerinde incelemiştir. Bu örneklemlerden ilkini Amerika Birleşik Devletleri'nde bir devlet üniversitesinde 1711 çalışan, ikincisini 4605 avukat ve üçüncüsünü ise federal yargı birliğinden 1167 çalışan oluşturmuştur. Araştırma sonucunda; işgörenlerin yaşadıkları işyeri nezaketsizliği sonucunda kendilerini sinirli ve gücenmiş, hüsrana uğramış hissettiklerini ve yöneticiler veya güçlü işgörenler tarafından algılanan nezaketsiz davranışların zayıf işgörenler tarafından algılanan nezaketsiz davranışlara göre daha olumsuz sonuçlara neden olduğunu tespit etmişlerdir. Demirkasımoğlu ve Arastaman (2017), çalışanların nezaketsiz davranışlara maruz kalışlarının artması durumunda; bireyde dikkat dağınıklığı, çalışma stresi, memnuniyetsizlik ve işten ayrılma gibi eğilimlerin arttığını belirlemişlerdir. Zauderer (2002) tarafından yapılan araştırma sonucunda ise çalışanların maruz kaldıkları nezaketsiz davranışların ileri aşamalarda profesyonel kimliklerini baltaladığı, mesleki yetkinliklere olan güvenlerini azalttığı ve giderek pasifleşmelerine neden olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Araştırmanın en önemli sınırlılığı tek bir üniversitenin araştırma görevlilerinin evren olarak alınmasıdır. Bu nedenle araştırma sonuçları, araştırma görevlileri kapsamında genellenebilmesi için yetersiz kalmaktadır. Daha fazla sayıda üniversitede çalışan araştırma görevlilerinden oluşan bir evren seçilerek bu konuda yapılan çalışmalar genişletilebilir. Ayrıca zaman ve konu kısıtlarından dolayı çalışma algılanan işyeri nezaketsizliği ve çalışan memnuniyeti arasındaki ilişki ve etki üzerinde durmaktadır. Algılanan işyeri nezaketsizliğinin çalışanları hangi yönde etkilediği ve ne gibi farklı sonuçların elde edilebileceğinin araştırma konusu edileceği yeni çalışmaların literatüre katkı sağlaması açısından yararlı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Akpınar, R. (2011). *"Kamu Yönetimi Taşra Teşkilatlarında Çalışan Memnuniyetlerinin İnsan Kaynakları Politikası Bağlamında Değerlendirilmesi: İzmir Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü Örneği"*, Journal of Yasar University, 24 (6): 3648-3665.

Altuntaş, G., Özalp, B. ve Deniz, N. (2015). *"Örgüt Kültürünün Sosyal Kaytarma Davranışına Etkisinde İşyeri Nezaketsizliğinin Rolü"*, 23. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Turkey, 14-16 Mayıs, Muğla, s. 505-512.

Andersson, L. M. and Pearson, C. M. (1999). *"Tit For Tat? The Spiraling Effect of Incivility in the Workplace"*, Academy of Management Review, 24 (3): 452-471.

Berry, Lilly M. and Houston, John P. Psychology at Work, San Francisco, Mcgraw-Hill Companies Inc., 1997.

Bibi, Z. and Karim, J. (2013). *"Workplace Incivility and Counterproductive Work Behavior: Moderating Role of Emotional Intelligence"*, Pakistan Journal of Psychological Research, 28 (2): 317-334.

Brief, Arthur P. Attitudes in and Around Organizations. California, Sage Publications, 1998.

Bunk, J. A. ve Magley, V. J. (2013). *"The Role of Appraisals and Emotions in Understanding Experiences of Workplace Incivility"*, Journal of Occupational Health Psychology, 18(1): 87-105.

Chen, H. S., Yang, C. C., Siau, J. Y. ve Wang, H. H. (2006). *"The Development of An Employee Satisfaction Model For Higher Education"*, The TQM Magazine, 18 (5): 484-500.

Cortina, L. M., Magley, V. J., Williams, J. H. ve Langhout, R. D. (2001). *"Incivility in the Workplace: Incidence and Impact"*, Journal of Occupational Health Psychology, 6 (1): 64-80.

Cortina, L. M. ve Magley, V. J. (2009). *"Patterns and Profiles of Response to Incivility in the Workplace"*, Journal of Occupational Health Psychology, 14 (3): 272-288.

Çelik, S. (2010). *"İş Ahlakı Uygulamalarının Çalışan Memnuniyeti ile İlişkisi"*, İş Ahlakı Dergisi, 3 (5): 21-40.

Delen, M. G. (2010). *"Çalışma Hayatında İşyeri Kabalığı Olgusu"*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 0 (53): 43-58.

Demirkasımoğlu, N. ve Arastaman, G. (2017). *"Öğretmenlerin Okulda Nezaketsizlik Olgusuna İlişkin Görüşleri"*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(1): 167-188.

Doğan, S. ve Karataş, A. (2011). *"Örgütsel Etiğin Çalışan Memnuniyetine Etkisi Üzerine Bir Araştırma"*, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, no: 37, s. 1-40.

Doğanay, H. T. (2016). *"Çalışan memnuniyetinin iş gücü devir oranına etkisi: bir şirket örneği"*. Yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı.

Doshy, P. V. and Wang, J. (2014). *"Workplace Incivility: What Do Targets Say About It?"*, American Journal of Management, 14 (1-2): 30-42.

Griffin, B. (2010). *"Multilevel Relationships between Organizational-Level Incivility, Justice and Intention to Stay"*, Work and Stress, 24(4): 309-323.

Gupta, P. and Kamboj, N. K. (2014). *"Employee Satisfaction: An Organizational Development Approach (a case study of BHEL Ranipur Hardwar)"*, International Journal of Management and Social Sciences Research (IJMSSR), 3 (10): 12-15.

Gürbüz, Sait ve Şahin, Faruk. Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri 3. Baskı. Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2016.

Henne, D. ve Locke, E. A. (1985). *"Job Dissatisfaction: What Are Consequences?"*, International Journal of Psychology, 20 (2): 221-240.

Hershcovis, S. M. (2011). *"Incivility, Social Undermining, Bullying... Oh My!: A Call to Reconcile Constructs Within Workplace Aggression Research"*, Journal of Organizational Behavior, 32 (3): 499-519.

Hornstein, H. A. (2003). *"Workplace Incivility: An Unavoidable Product of Human Nature and Organizational Nurturing"*, Ivey Business Journal, 1 (3): 1-7.

Johnson, P. R. ve Indvik, J. J. (2001). *"Slings and Arrows of Rudeness: Incivility in the Workplace"*, Journal of Management Development, 20 (8): 705-714.

Kanten, P. (2014). *"İşyeri Nezaketsizliğinin Sosyal Kaytarma Davranışı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Duygusal Tükenmenin Aracılık Rolü"*, Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi, 6 (1): 11-26.

Kaplan, M ve Göker, H. (2017). *"Duygusal Zekanın İç Girişimcilik Performansı Üzerindeki Etkisi"*, Third Sector Social Economic Review, 52rd Special edition, s. 555-571.

Kim, W. G., Leong, J. K. ve Young K. L. (2005). *"Effect of Service of Orientation on Job Satisfaction, Organizational Commitment, and Intention of Leaving in a Casual Dining Cahin Restaurant"*, Hospital Menagement, 24 (2): 171-193.

Korkmaz, O. ve Erdoğan, E. (2014). *"İş Yaşam Dengesinin Örgütsel Bağlılık ve Çalışan Memnuniyetine Etkisi"*, Ege Akademik Bakış, 14 (4): 541-557.

Leiter, Michael. Analyzing and Theorizing the Dynamics of the Workplace Incivility Crisis, New York, Springer Science, 2013.

Lim, S., Cortina, L. M. ve Magley V. J. (2008). *"Personal and Workgroup Incivility: Impact on Work and Health Outcomes"*, Journal of Applied Psychology, 93 (1): 95-107.

Lim, S. and Lee, A. (2011). *"Work and Nonwork Outcomes of Workplace Incivility: Does Family Support Help?"*, Journal of Occupational Health Psychology, 16 (1): 95-111.

Maltzer, K. ve Renzl, B. (2007). *"Personality Traits, Employee Satisfaction and Affective Commitment"*, Total Quality Management and Business Excellence, 18 (5): 589-598.

Martin, R. J. ve Hine, D.W. (2005). *"Development and Validation of the Uncivil Workplace Behavior Questionnaire"*, Journal of Occupational Health Psychology, 10 (4): 477-490.

Özkalp, E., Aydın, U. ve Tekeli, S. (2012). *"Sapkın Örgütsel Davranışlar ve Çalışma Yaşamında Yeni Bir Olgu: Sanal Kaytarma (Cyberloafing) ve İş İlişkilerine Etkileri"*, Çimento İşveren Sendikası Dergisi, 26 (2): 18-33.

Pearson, C. M., Anderson, L. M. ve Porath, C. L. (2000). *"Assessing and Attacking Workplace Incivility"*, Organizational Dynamics, 29 (2): 123-137.

Pearson, C. M., Andersson, L. M. ve Wegner, J. W. (2001). *"When Workers Flout Convention: A Study of Workplace Incivility"*, Human Relations, 54 (11): 1-44.

Pearson, C. M. ve Porath, C. L. (2005). *"On The Nature, Consequences and Remedies of Workplace Incivility: No Time For Nice? Think Again"*, Academy of Management Executive, 19 (1): 7-18.

Penney, L. M. and Spector, P. E. (2005). *"Job Stress, Incivility, and Counterproctive Work Behavior: The Moderating Role of Negative Affectivity"*, Journal of Organizational Behavior, 26 (7): 777-796.

Robbins, Stephen P. ve Judge, Timothy A. Örgütsel Davranış, Çev.: İnci Erdem. İstanbul; Nobel Yayıncılık, 2013.

Sabuncuoğlu, Zeyyat. İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalı, İstanbul, Alfa Aktüel Yayınları, 2005.

Sageer, A., Rafat, S. ve Agarwal, P. (2012). *"Identification of Variables Affecting Employee Satisfaction and Their Impact on the Organization"*, IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM), 5 (1): 32-39.

Sharma, N. ve Singh, V. K. (2015). *"Effect of Workplace Incivility on Job Satisfaction and Turnover Intentions in India"*, South Asian Journal of Global Business Research, 5 (2): 234-249.

Staples, D. S. ve Higgins, C. A. (1998). *"A Study Of The Impact Of Factor Importance Weightings on Job Satisfaction Measures"*, Journal of Business and Psycholog, 13 (2): 211-232.

Şahin, L., Bacak, B. ve Güler, M. (2015). *"Çalışan Memnuniyetinin Sağlanmasında Temel Dinamikler: Dışsal Faktörlerin Çalışanların Memnuniyet Algıları Üzerindeki Etkilerine Yönelik Bir Alan Araştırması"*, İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 17 (2): 28-44.

Tarraf, R.C. (2012). *"Taking a closer look at workplace incivility: dimensionality and source effects"*. The degree in Master of Science, The University of Western Ontario The School of Graduate and Postdoctoral Studies Graduate Program in Psychology.

Telman, Nursel ve Ünsal, Pınar. Çalışan Memnuniyeti, İstanbul, Epsilon Yayınları, 2004.

Tınar, M. Y. ve Ulusoy, T. (2017). *"Çalışma Koşullarının İnsancalaştırılmasında Çalışan Memnuniyeti Anketinin Rolü – Uygulamadan Bir Örnek Analizi"*, Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi, 5 (0): 115-125.

Trudel, J. ve Reio, T. G. (2011). *"Managing Workplace Incivility: The Role of Conflict Management Styles - Antecedent or Antidote?"*, Human Resource Development Quarterly, 22 (4): 395–423.

Ünal, Ö. F. (2016). *"Hizmet Sektöründe Çalışan Memnuniyeti: Şirketler Grubuna Bağlı Kargo Şirketi ve Kırtasiye Mağazalar Zinciri Üzerine Ampirik Bir Araştırma"*, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12 (1): 161-176.

Weiss, Davit J., Dawis, Rene V., England, George W. ve Lofquist, Lloyd H. Manual for the Minnesota Satisfartion Questionnaire, Minneapolis, Adjustment Project Industrial Relations Center University of Minnesota, 1967.

Yıldırım, F. (2007). *"İş Doyumu ile Örgütsel Adalet İlişkisi"*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 62 (1): 253-278.

Yüksekbilgili, Z. ve Akduman, G. (2015). *"Perakende Mağazacılık Sektöründe Satış Personelinin Demografik Özellikleri ve Personel Memnuniyeti İlişkisi"*, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (52): 86-99.

Zaim, H. ve Koçak, O. (2010). *"Bilgi Çalışanının Memnuniyeti"*, Journal of Yaşar University, 18 (5): 2985-2994.

Zauderer, D. G. (2002). *"Workplace Incivility and the Management of Human Capital"*, The Public Manager, sayı: 31, s. 36-42.

TDK (2018). [Online] Mevcut:
<http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid>, [Erişim tarihi: 18.09.2018].

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 222-229
- Tarih / Araştırma -

Rus Seyyah Pyotr Aleksandroviç Çihaçov (1808-1890) ve Kırım Savaşı Arifesinde Anadolu'nun Panoraması

Melikşah ARSLAN*

ÖZ

1830-1835 ve 1845-1847 yılları arası İstanbul Rus Sefâreti'nde diplomat olarak görev yapan Pyotr Aleksandroviç Çihaçov (1808-1890), 1847-1863 yılları arasında Ege ve Marmara'dan Fırat havzasına ve Erzurum'a, Akdeniz'den Karadeniz'e Anadolu'un birçok bölgesine seyahat gerçekleştirmiştir. Seyahatleri sırasında jeolojik, botanik, zoolojik, paleontolojik ve arkeolojik olarak Anadolu'yu bilimsel anlamda gözlemleyen Çihaçov, özellikle günlüklerinde Anadolu'da seyahat ettiği bölgelerin etnik, dinî ve idarî yapısı, siyasî meseleleri, insanların ekonomik ve yaşamsal sorunları gibi konulara da yer vermiştir. Bu bakımdan Çihaçov, 15 Mayıs – 11 Ekim 1853 tarihleri arasında altıncı Anadolu seyahati sırasında tuttuğu günlüklerinde eski bir diplomat olarak Osmanlı'nın 'iç meseleleri'ni diplomatik ve siyasî seviyelerde gözlemleyerek önemli tespitlerde bulunmuştur. Çihaçov, bu günlüklerinde bir jeolog ve doğa bilimci olarak seyahat güzergâhındaki yer şekillerini ve bitki örtüsünü detaylı bir şekilde tasvir etmiştir. Ancak daha da mühimi Çihaçov, Kırım Savaşı'nın hemen öncesinde tuttuğu bu günlüklerinde taşradaki Osmanlı memurlarının ve Türk ve Türk olmayan Osmanlı unsurlarının yaklaşan Osmanlı-Rus savaşına ve bu sırada Osmanlı taşrasında seyahat eden bir "Rus"a karşı tavır ve tutumunu tüm yalınlığı ile ortaya koymuştur. Bu bağlamda bütün aksi telkinlere ve hatta savaş esiri olma pahasına Kırım Savaşı arifesinde Anadolu'daki "tehlikeli" seyahatine devam eden Çihaçov, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde Rusya ile yaklaşan savaş nedeniyle yükselen toplumsal heyecana karşın "Türk örgütlenmesi ve Türk düzenin ne kadar zayıf olduğunu görme imkânı" bulmuştur. Ulaştığı her bölgenin önde gelen resmî ve gayrıresmî simalarının misafiri olarak kabul eldilen Çihaçov, bu temasları sırasında Kırım Savaşı'nın Osmanlı devleti ve toplumuna yansımalarının anlaşılması açısından oldukça ilginç diyaloglar gerçekleştirmiştir. Çihaçov'un günlüklerinde kısa ve öz olarak yer verdiği bu tür ilginç temaslarının, seyahatinin özellikle Konya, Karaman, Mersin ve Adana kısmında yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda eldeki bu çalışma, Anadolu'nun ünlü kâşifi olarak Rus doğabilimci, coğrafyacı ve seyyah Pyotr Aleksandroviç Çihaçov'u ve Kırım Savaşı arifesinde gerçekleştirdiği altıncı seyahatinin Osmanlı taşrasının toplumsal ve idarî yapısına dair önemli bilgiler sunan ilgili günlüklerini konu almıştır.

Anahtar Kelimeler: Pyotr Aleksandroviç Çihaçov, Rus Seyyah, Anadolu, Seyahat Günlükleri, Kırım Savaşı

Russian Traveler Pyotr Alexandrovich Chikhachyov (1808-1890) and a Panorama of Anatolia on the Eve of the Crimean War

ABSTRACT

Pyotr Alexandrovich Chihachyov (1808-1890) served as a diplomat in the Russian Embassy in Istanbul, between 1830-1835 and 1845-1847, traveled to many parts of Anatolia from the Aegean and Marmara to the Euphrates basin and Erzurum, from the Mediterranean to the Black Sea in the years of 1847-1863. During his travels, Chihachyov turned out to be a scientific observer of Anatolia in geological, botanical, zoological, paleontological and archaeological terms. In his diaries, Chihachyov included issues such as ethnic, religious and administrative structure, political issues, and economic and vital problems of the people of the regions which he traveled. In this regard, Chihachyov, as a former diplomat in his diaries during his sixth trip to Anatolia between 15 May - 11 October 1853, made observations of the Ottoman Empire on the diplomatic and political levels. In his diaries, as a geologist and naturalist, Chihachyov described the landforms and vegetation on his travel route in detail. However, more importantly, in his diaries, which were kept just before the Crimean War, Chihachyov showed the attitude of the Ottoman officers in the provinces and Turkish and non-Turkish Ottoman elements to the approaching Ottoman-Russian war and a "Russian" traveling in the Ottoman provinces. In this context, Chihachyov continued his "dangerous" journey in Anatolia on the eve of the Crimean War at the expense of being a prisoner of war, and despite the increasing excitement in various regions of Anatolia caused by the upcoming war with Russia. As the guest of the leading official and informal figures of each region he traveled, Chihachyov conducted very interesting dialogues which the reflected the effets of the upcoming Crimean War on the Ottoman state and society. Those interesting contacts in Chihachyov's diaries, concentrated especially in in his travel through Konya, Karaman, Mersin and Adana prvinces. In this context, this study deals with Russian naturalist, geographer and traveler Pyotr Alexandrovich Chihachyov as the famous explorer of Anatolia and his diaries from his sixth trip which provides important information on the social and administrative structure of the Ottoman provinces on the eve of the Crimean War.

Keywords: Pyotr Alexandrovich Chihachyov, Russian Traveler, Anatolia, Travel Diaries, Crimean War

1. Giriş

Geçmişten günümüze kadim bir hareket olan seyahat kültürü, 19. yüzyılda gelişen kitlesel taşımacılık araçlarıyla toplumların etkileşimin önemli bir aracı haline gelmiştir. Seyahat edenlerin ardında bıraktıkları

* Arş. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, orcid no: 0000-0001-9860-6323, meliksaharslan@kmu.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 21.10.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 27.11.2019

anlatıları ise bu etkileşimin ortaya konulması açısından vazgeçilmez tarihi kaynaklardır. Tarihi süreçte toplumların etkileşimi ve farklı toplumları tanımak gibi amaçların haricinde muhtelif gerekçelerle de seyahatler gerçekleştirilmiştir. Bu bakımdan Şark'a seyahat eden Batılı seyyahların geride braktıkları seyahat metinleri incelendiğinde, genel olarak Şark'a özgü olanı, yani kendi dünyalarında olmayanı aradıkları, bulamadıklarında ise "Şark"ı icat ettikleri görülmektedir. Genel anlamda Batılı için "öteki"ni inşa ederek var olan Şark'ı tahakküm altına almayı amaçlayan bu tür Oryantalist yaklaşımların[*] haricinde Doğu'yu bilimsel olarak araştırmayı amaçlayan seyahatler de mevcuttur. Pyotr Aleksandroviç Çihaçov'un, Anadolu seyahatleri sırasında yaptığı bölgenin jeolojisi, iklimi, bitki örtüsü, doğal kaynakları ve hayvan çeşitliliğine dair çalışmaları bu bağlamda kayda değerdir. Elbette bir bilim adamı olarak Anadolu'daki gözlemlerini bilimsel yöntem ve üslupla kaleme alan Çihaçov, bu tür çalışmalarının haricinde eski bir diplomat olarak seyahatleri sırasında tuttuğu günlüklerinde de 19. yüzyılın Osmanlı taşrasına ve toplumsal yapısına dair sunduğu bilgiler oldukça değerlidir. Çalışmamızda Çihaçov'un Anadolu seyahatleri sırasında tuutuğu günlükler, bu bağlamda değerlendirilmeye ve kıymetlendirilmeye çalışılmıştır.

2. Rus Doğabilimci, Coğrafyacı ve Seyyah Pyotr Aleksandroviç Çihaçov'a Dair

Pyotr Aleksandroviç Çihaçov (1808-1890), babasının muhafız olarak görev yaptığı Çar I. Pavel'in (1796-1801) St. Petersburg yakınlarında bulunan Gatçina'daki malikânesinde asil bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Eğitimine evinde *Tsarskoye Selo* Lisesi (Çar Köyü) hocalarından aldığı derslerle başlayan Çihaçov, 1828'de Dışişleri Bakanlığı Devlet Koleji'nden (*Gosudarstvennaya Kollegiya İnostrannıh Del*) mezun olduktan sonra Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesi'nde tercümanlık görevinde bulundu. Akabinde Çihaçov, 1830'da İstanbul Sefâreti'nde diplomat olarak çalışmaya başladı. Bu görevi Çihaçov'a, Memalik-i Osmanî'nin siyasî ve beşerî coğrafyasını oluşturan Anadolu, Mısır, Suriye ve Yunanistan gibi bölgelere seyahat etme imkânı verdi. Çihaçov, seyahatleri sırasında coğrafya ve genel olarak doğa bilimlerine karşı ilgisini keşfederek 1835'te İstanbul Sefâreti'ndeki görevinden ayrıldı. Bu doğrultuda birçok bilimsel disipline vâkıf olma gereğinin idrakiyle ünlü jeolog ve mineraloglardan kimya, mineraloji ve paleontoloji ders ve seminerleri almak üzere Münih ve Berlin'de bulundu.[**]

Çihaçov'un ilk çalışması, 1839'da ilk bilimsel gezilerine başladığı İtalya Yarımadası'nın doğal kaynakları ve coğrafyasına dair 1842'de yayımladığı Fransızca eseridir.[***] Ancak Çihaçov'un Rusya ve Avrupa bilim camiasında isminin duyulmasını sağlayan çalışması, 1842'de Avrupalı bilim adamları tarafından henüz keşfedilmemiş olan Altay Dağları'nın coğrafyası ve jeolojisini incelemek üzere katıldığı bir bilimsel seyahatle gerçekleşmiştir. Çihaçov'un seyahati sırasındaki en önemli başarısı, dünyanın en büyük kömür kaynaklarından olan Kuzey Altaylar'da (Güney Sibirya) bulunan Kuznetsk kömür ocaklarının keşfi olmuştur. Ayrıca Çihaçov, Altayların coğrafî haritasının oluşturulmasının yanı sıra bölgedeki göçebe ve yerleşik halkların kültürleri ve gelenekleri üzerine gözlemlerde bulunmuş ve nihayet Altay Dağları'ndaki coğrafî ve jeolojik tasvirlerine dair çalışmasının sonuçlarını 1845'te Paris'te yayımlamıştır.[****]

Altaylar'a seyahatinden sonra 1845'te İstanbul Rus Sefâreti'nde bu kez ataşe olarak çalışmaya başlayan Çihaçov, bu görevi sırasında 1847'ye kadar yerel ağızlarıyla beraber Türkçeyi öğrenerek Anadolu'da planladığı seyahatlerine hazırlanmıştır. Rus Sefâreti'ndeki görevi sırasında Türkçeyi öğrenen Çihaçov'un bizzat Osmanlı sarayının da dikkatini çektiği anlaşılmaktadır. Öyle ki kaleme aldığı seyahatnâmesinin bir nüshasını Sultan Abdülmecid'e (1839-1861) takdim eden Çihaçov'a, "Rusya devlet-i fehimesi beyninde

---

[*] Birçok tanımı olan Oryantalizm kavramı Edward Said'e göre "Batı'nın Şark'ı tahakkümü altına almak için *icat ettiği yani gerçekte var olmayan* Şark'a dair yazılan her şey"dir. Bkz. Said, 1998.

[**] A. P. Çihaçov'un babası Albay Aleksandr Petkoviç Çihaçov (1774-1827), annesi Anna Fyodorovna Çihaçova (1772-1849) ve küçük kardeşi ünlü seyyah Platon Aleksandroviç Çihaçov'dur (1812-1892). Bkz. Popovtsov (red.), 1911; 415; Arsenyev ve Petruşevskiy (red.), 1903; 884; Troelstra, 2016; 106-107; Dantsig, 1965; 148-159. P. A. Çihaçov'un hayatı ve çalışmalarına dair birçok ansiklopedi maddesinin yanı sıra Rusça kapsamlı monografiler de kaleme alınmıştır. Bunlardan en dikkat çekeni için bkz. Tsıbulskiy, 1961.

[***] Napoli Krallığı'nın güney vilayetlerinin coğrafi tasvirlerine dair çalışması için bkz. Tchihatcheff, 1842.

[****] Tchihatcheff, 1845; 1845'ten itibaren İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti'nin asli üyeliğine kabul edilen Çihaçov'un ülkesine ve bilime hizmetlerinin bir karşılığı olarak araştırma yaptığı Altayların en büyük dağ silsilelerinden birine (Hrebet Çihaçova) ismi verilmiştir. Çihaçov'un Altaylar'daki çalışmalarına dair bkz. Maloletko, 2007; 55-57; Tsıbulskiy, 1959.

derkâr olan hüsn-i ittihad ve ittifak-ı kâmile binaen" bir kıta Murassa Osmanlı Nişanı verilmiştir.* Çihaçov, 1847'de Rus Sefâreti'ndeki görevinden ayrılarak hayatının 20 yılından fazlasını o dönemde bilimsel olarak çok az bilinen Anadolu'yu incelemeye adamıştır. 1847-1863 arasında Ege ve Marmara'dan Fırat havzasına ve Erzurum'a, Akdeniz'den Karadeniz'e kadar toplam 7 seyahat gerçekleştirmiştir. (Popovtsov (red.), 1911; 416.)

Tablo 1: P. A. Çihaçov'un 1847-1863 Arası Anadolu Seyahatlerinin Güzergâhları

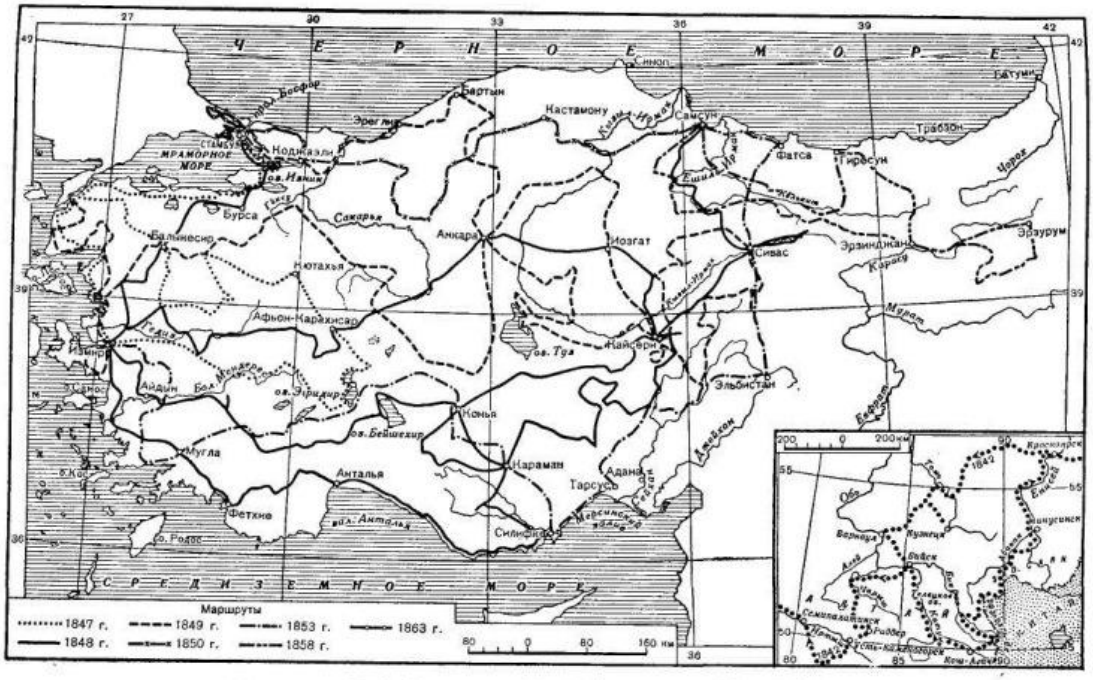

Экспедиции П. А. Чиҳачева по Малой Азии и горам Южной Сибири.

Kaynak: N. N. Baranskiy, N. B. Dik (Red.). (1959). Pyotr Aleksandroviç Çihaçov, *Oteçestvennıe Fiziko-Geografı i Puteşestvenniki*, [Online] Available at <https://big-archive.ru/geography/domestic_physical_geographers/43. php>, [Erişim tarihi: 1.10.2019].

Anadolu'yu jeolojik, botanik, zoolojik ve paleontolojik olarak inceleyen ilk doğa bilimci olan Çihaçov, araştırma gezilerinin sonuçlarını 1853-1869 arasında *Asie Mineur: Description Physique, Statistique et Archéologique de Cette Contrée* (*Küçük Asya: Bu Ülkenin Fizik, İstatistik ve Arkeolojik Tasviri*) adlı 8 ciltlik doğa bilimlerinin farklı disiplinlerini içine alan klasik çalışmasıyla yayımlamıştır.** 8 ciltlik *Asie Mineur* adlı devasa çalışması Çihaçov'a Rusya ve Avrupa'da önemli bir tanınırlık sağlamıştır. Ayrıca Çihaçov, 1864'te Paris'te yayımladığı *Le Bosphore et Constantinopole* (Boğaziçi ve İstanbul) adlı çalışması da *Asie Mineur* adlı külliyatını tamamlayıcı bilgiler içermektedir.*** Ayrıca Çihaçov, seyahatleri sırasında *Pamyatniki Drevnosti v Maloy Azii* (*Küçük Asya'da Eski Eserler*) başlığıyla Anadolu'daki antik yerleşimleri incelediği Rusça makaleler kaleme almıştır.****

* Çihaçov'a nişan verilmesine dair 9 Kasım 1846 tarihli berat için bkz. BOA. A}DVN. MHM. 3/37.

** Tchihatcheff, 1853-1869. Çihaçov, 1870'lerin başında Anadolu seyahatleri sonrası yaşlılığından dolayı seyahatlerini sonlandırmasına rağmen bilimsel çalışmalarına devam etti. Coğrafi ve doğa bilim çalışmalarının yanı sıra Doğu Sorunu'na dair birçok siyasi çalışma yayımladı. Son olarak 1878'de 71 yaşındayken Cezayir ve Tunus'u ziyaret etti. 1880'de yayımladığı ilgili seyahat anlatısı için bkz. Tchihatcheff, 1880. 1869'da James Broun-Ramsay'ın (1848-1856 Britanya'nın Hindistan Valisi) torunu ile evlendikten sonra Floransa'ya yerleşti ve 1890'da burada öldü. Bkz. Popovtsov (red.), 1911; 417-418.

*** Tchihatcheff, 1864; Bu eseri Türkçeye de çevrilmiştir. Bkz. Tchihatcheff, 2019.

**** Bu makalelerinden en kapsamlı olanı için bkz. Çihaçov, 1855; 225-303.

3. 'P. A. Çihaçov'un Altıncı Küçük Asya Seyahati' (Şestoe Puteşesvie P. A. Çihaçova po Maloy Azii) (15 Mayıs - 11 Ekim 1853)

Çihaçov, doğabilimsel ve arkeolojik çalışmalarının yanı sıra Anadolu'da seyahat ettiği bölgelerin siyasî meseleleri, idarî yapısı, insanlarının ekonomik ve yaşamsal sorunları, Türk ve Türk olmayan Osmanlı unsurlarının toplumsal durumu gibi Kırım Savaşı ve dolayısıyla Islahat Fermânı'nın arifesinde *Şark Meselesi*'nin alt konularıyla da ilgilenmiştir. Bir başka deyişle, eski bir diplomat olarak Çihaçov, 'Küçük Asya' dediği Anadolu'da Rusya'nın emperyal iddiaları açısından stratejik sayılabilecek Osmanlı'nın 'iç meseleleri'ni diplomatik ve siyasî seviyelerde gözlemlemiş, tanıklamış ve tespitlerde bulunmuştur.[*] Bu bakımdan Çihaçov'un Kırım Savaşı'nın hemen öncesinde 15 Mayıs – 11 Ekim 1853 tarihleri arasında altıncı Küçük Asya seyahati sırasında tuttuğu *Günlükler* dikkate değerdir.[**] Zira Çihaçov, 15 Mayıs'ta altıncı Anadolu seyahatine başladığında Prens Mençikov, (Aleksandr Sergeyeviç Menşikov, 1787-1869) Kutsal Topraklar'da Katolikler karşısında Ortodoksların haklarının korunması ve Rusya'nın Osmanlı Ortodokslarının hâmisi olarak tanınması gibi konularda müzakerede bulunmak üzere özel bir görevle (2 Mart-21 Mayıs 1853) İstanbul'da bulunmaktaydı. Müzakerelerde beklediğini bulamayan Mençikov, 21 Mayıs'ta İstanbul'dan ayrıldığında Osmanlı-Rus ilişkileri de kopmuştu.[***] Nitekim Rus ultimatomunun Bâb-ı Âli tarafından kabul edilmemesi üzerine 22 Haziran'da Amiral Gorçakov komutasındaki Rus kuvvetleri Eflak-Boğdan'a girmişti. Bu tür askerî ve siyasî gelişmelerin yaşandığı ve elbette Türk kamuoyunun Rus diplomatının üsluptan yoksun tahkirlerinden dolayı savaşı açık bir şekilde kabul edecek heyecana sahip olduğu bir ortamda (Karal, 2011; 231.), Çihaçov, Anadolu'da altıncı seyahatini gerçekleştirme konusunda kararlılığını korumaktaydı. Çihaçov, altıncı seyahatinde günlük tutmaya başladığı Konya'dan Mersin, Adana, Sivas, Samsun'a ve buradan deniz yoluyla 20 Eylül'de İstanbul'a ulaşmıştır. 11 Ekim'de yani Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya resmî olarak savaş ilân etmesinden (4 Ekim 1853) yaklaşık bir hafta sonra İstanbul'dan ayrılmış, 24 Ekim 1853'te tarafsız Avusturya sınırına ulaşmıştır.

Çihaçov, altıncı Anadolu seyahati boyunca bir jeolog ve doğa bilimci olarak dar vadiler, ovalar, bozkırlar, otlaklar, nehirler, göller, yaylalar, kanyonlar gibi birçok farklı seyahat güzergâhındaki yer şekillerini detaylı bir şekilde tasvir ederek yerleşim yerlerinin barometrik ölçümlerini kaydetmiştir. Yer ve şahıs isimlerini oldukça düzgün bir şekilde kaydeden Çihaçov, bir arkeolog olarak seyahat güzergâhı boyunca antik kalıntılara özel ilgi göstermiştir. Nihayet, Çihaçov, Kırım Savaşı'nın Osmanlı devleti ve toplumuna yansımalarını**,** imparatorluğun bu bölgeleri özelinde çeşitli resmî ve gayrıresmî simalarla ilginç temaslarını kısa ve öz olarak ortaya koymuştur. Bu bakımdan Çihaçov'un altıncı Anadolu seyahati sırasında tuttuğu Günlükler tarafımızca incelenirken bu tür gözlemlerine yoğun bir şekilde yer verdiği seyahatinin özellikle Konya, Karaman, Mersin ve Adana kısmına odaklanılmıştır.

Çihaçov'un Anadolu seyahatinin en kritik kısmı 14 Haziran'da Konya Sille'de aldığı haberle başlamıştır. Çihaçov'un aktardığına göre ulak, İstanbul'daki Rus Sefiri Prens Mençikov'un ayrılmakta olduğu haberini getirmiştir. Bu ise resmî olarak Osmanlı-Rus ilişkilerinin koptuğu ve çok yakın bir gelecekte Osmanlı-Rus savaşının muhtemel olduğu düşüncesiyle 600 Türk ve 600 Rum evinden oluşan Sille'de Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında heyecana neden olmuştur. Kaldı ki Çihaçov'un kaydında, her gün buradan geçen Osmanlı askerî birliklerinin "savunmasız" Hristiyanlara karşı hakaretleri sıkça "acımasız" bir karaktere bürünürken, bu saldırılardan kaçan Rum ve Ermeni aileler Sille'deki Manastıra[****] sığınmışlardır. Hristiyan ahali arasında Rus olduğu bilindiği için bu insanlarla karşılaştığında kendisinden para ve himâye talep ettiklerini ifade eden Çihaçov, Müslüman ahali ve askerî birlikler arasındaki heyecandan oldukça tedirgin

[*] Şark Meselesi'ne dair birçok yazı kaleme alan Çihaçov'un bu bağlamdaki yazılarından bazıları Fransızcadan Rusçaya tercüme edilerek yayınlanmıştır. Örnek olarak Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması bağlamında kaleme aldığı yazılarının bir derlemesi için bkz. Çihaçov, 1970.

[**] Çihaçov'un 1847-1863 yılları arasında Anadolu'daki seyahatleri sırasında tuttuğu Günlükleri, 1867'de Alman coğrafyacı August Heinrich Petermann (1822-1878) tarafından derlenmiş ve önemli bir kısmı da Rusçaya tercüme edililmiştir. Çalışmamızda kullanılan Çihaçov'un 1853'teki Anadolu seyahati sırasında tuttuğu *Günlükler*, V. V. Gordeyev tarafından Rusçaya tercüme edilerek 1970'te yayımlanmıştır. Bkz. Çihaçov, 1970; 201-217.

[***] Prens Mençikov'un misyonuna dair detaylı bilgi için bkz. Royle, 2000; 34-49.

[****] Çihaçov, sadece Sille'deki manastır ifadesini kullanmış, manastırın ismine yer vermemiştir. Dolayısıyla Sille'de bulunan Aya Elena Kilisesi veya Ak Manastır (Eflatun Manastırı) gibi mabetlerden birini kastettiği anlaşılmaktadır. Bu mabedler için bkz. Karpuz, 2015; 353-354; Eyice, 1966; 135-160.

olmuştur. Öyle ki Çihaçov, güvenliğini sağlayan Osmanlı memurlarının kendisine karşı oldukça ılımlı bir tutum sergilediklerini, aksi hâlde sonunun trajik olabileceğini belirtmiştir. Dahası Konya Valisi Hafız Mehmed Paşa'nın (1852-1854)* kendisini gizlice Sille'de ziyaret ederek biran önce Akdeniz'e ulaşması ve deniz yoluyla Avrupa'ya gitmesi yönünde ikna etmeye çalıştığını ileri sürmüştür. Ancak ahalinin heyecanı ve Hafız Mehmed Paşa'nın ısrarlarına rağmen Anadolu'da seyahat konusunda oldukça deneyimli olan Çihaçov, seyahatine planladığı şekilde devam etme konusunda kararlılığını korumuştur. (Çihaçov, 1970; 201-202.)

Çihaçov, 20 Haziran'da Konya Sille'den ayrılmış ve 2500 evden sadece 300'ü Hristiyan evi olan Konya'nın yazlık evlerinin bulunduğu *Mekren*'den geçerek Karaman'a doğru yola çıkmıştır. Çihaçov, yol boyu yer şekilleri, ayakta ya da yıkılmış kolonlarıyla antik kalıntılar ve bu kalıntılardan yapılmış köprüleri kısaca tasvir etmiş ve isimlerini düzgün bir şekilde telaffuz ettiği birçok Türk yerleşiminden geçerek 22 Haziran'da Karadağ'ın eteklerine ulaşmıştır. Burada Karaman'a seyahatinin son ayağında Çihaçov'un atlarını zor alıkoyduğu geniş otlaklar dikkatini çekmiştir. Otlaklardaki bitkinin hayvanların beslenmesi için oldukça faydalı *Briza Spicata* olduğunu ve Avrupa'da üremesinin hayvancılığın gelişimi için faydalı olacağını kaydeden Çihaçov'un bu bitkiden numune aldığı anlaşılmaktadır. (Çihaçov, 1970; 202.)

23 Haziran'da tarımsal açıdan oldukça verimli olan *Binbir Kilise* platosuna ilerleyen Çihaçov, terk edilmiş antik ve orta çağ kalıntılarıyla zengin *Madenşehir* köyünden geçerek Karaman'a ulaşmıştır. Çihaçov, Konya Valisi Hafız Mehmed Paşa'nın referansıyla Karaman'ın idarecisinin** evinde sıcak bir şekilde ağırlanmıştır. Burada geçirdiği sürede, bu idareci ile yaptığı "mantıklı ve ölçülü" tartışmalardan eğitimli Osmanlı memurlarının Rusya ile savaşa karşı olduklarına dair yeni bir kanıt daha bulduğunu aktarmıştır. (Çihaçov, 1970; 203.)

Karaman'da bir gece konaklayan Çihaçov, 24 Haziran'da yamaçlarında antik yerleşimler olan ancak yerel ahali tarafından arı kovanı olarak kullanılan dar girişli doğal mağaraların bulunduğu boğaz ve vadiler arasından güneydoğu'daki dağlık bölgeye doğru ilerleyerek *Laman-Su/Sarkan-Su* alarak adlandırılan bir akarsuyun yakınlarında Ali Bey tarafından idare edilen *Aşlıoğlu* Türkmen aşiretinin otlaklarına ulaşmıştır. Kış mevsiminde deniz kenarı Silifke'de ikamet eden bu aşiret, yaz mevsiminde Ağustos sonuna kadar dört ayı burada geçirirdi. Çihaçov ulaştığında mısır hasatı yapılan bu yaylada sıcaklık, Ağustos'ta sıfırın altına düşer ve kar yağmaya başlardı. Çihaçov, Aşlıoğlu Türkmen aşiretinin otlaklarına ulaştığında Ali Bey'in misafiri olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Zira Çihaçov, burada geçirdiği sürede yaklaşan Osmanlı-Rus savaşı için asker toplamaya gelen Osmanlı memuru ile Ali Bey'in tartışmasına şahit olmuştur. Çihaçov'un aktardığına göre Osmanlı memurunun Aşlıoğlu Türkmen aşiretinden 150 asker talebi Ali Bey tarafından açıkça reddedilmiştir. Bunun üzerine Türkmen aşiret reisi Ali Bey, "*tehditlerde bulunan memura, Osmanlı hükümetinin bağımsız bir politika izlemedeki güçsüzlüğünden dolayı başkası (Fransa) tarafından kışkırtılan bu savaşı tasvip etmediğini*" ifade etmiştir. Ali Bey tam bu sırada Çihaçov'a dönerek tartışmanın içeriğini açıkladıktan sonra Rus olmasına rağmen aşiretiyle birlikteyken himâyesinde olduğunu ve korkacak bir şey olmadığını bildirmiştir. (Çihaçov, 1970; 203-204.)

Çihaçov, Aşlıoğlu aşiretiyle geçirdiği 2 günden sonra 26 Haziran'da Silifke'ye doğru yola çıkmıştır. Yol boyunca Ermenek-Su'yu (Göksu) takip etmiş, yer şekilleri, bitki örtüsü, antik kalıntılar ve Türk yerleşimlerini kısaca tasvir ederek ilerlemiştir. Çihaçov, hem kısıtlı zaman hem de "neyse ki milliyetini bilmeyen Türk birliklerinin şüpheci tavrından dolayı" daha kapsamlı bir çalışma yapamadan 28 Haziran'da 300 evli Silifke'ye ulaşmıştır. Her yerde büyük meyve bahçeleri, üzüm bağları, limon ve zeytin ağaçları bulunan Silifke'de genellikle *abdal**** olarak isimlendirilen ve yerel yetkililerden görece bağımsız olan birçok "göçebe çingene" (koçuyuşie tsıgane) çadırının bulunduğunu aktarmıştır. (Çihaçov, 1970; 204.)

---

* Temmuz 1854'te Trabzon Valiliği'ne atanan Hafız Mehmed Paşa, Kırım Savaşı sırasında Erzurum'un Ruslardan geri alınmasındaki başarısızlığından dolayı 1856'da görevinden azledilmiştir. Bkz. Süreyya, 1996; 557-558.

** 1853'te Karaman kazası naib ve müdür tarafından idare edilmekteydi. Ahkâm defterlerinde Karaman kazasına dair yazılan hükümlerin Karaman naibi ve müdürü adına gönderildiği görülmektedir. Bkz. "Mülhakatıyla Eyalet-i Konya Valisi vezirim Mehmet Hafız Paşa iclalehuya ve Karaman Kazası Na'ibine ve Müdir-i Kaza ve vücühu memlekete hüküm ki…" Bkz. BOA. A.DVNSAHK. KR. d. nr. 37, s. 195, Hüküm nr. 3.

*** Çihaçov'un kulllandığı *abdal* kelimesiyle, edebî ve tasavvufî bir anlamdan ziyade kendilerine abdal adını veren ve daha çok göçebe olarak yaşayan zümreleri ifade ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim bazı abdal zümreleri, kazancılık, demircilik, sepetçilik gibi işlerle meşgul olmalarından dolayı *çingene*likle isnat edilmişlerdir. Abdal'ın bu bağlamdaki tanımı için bkz. Köprülü, 1988; 61.

Çihaçov, ertesi gün 28 Haziran'da Ortaçağ kalelerinden 'Kızlar Kalesi Adası'ndan (Kız Kalesi) geçerek kıyı şeridi boyunca Mersin'e doğru yola çıkmıştır. Yol boyunca pamuk ve zakkum ekili bahçeler, Göksu'ya bağlı küçük nehirler ve kumlu deniz kıyılarından ilerleyen Çihaçov'un dikkatini herşeyden çok "Grek" yazıtlarıyla dolu antik kalıntılar çekmiştir. Çihaçov'un antik Yunan ve Bizans dönemi kalıntılarına karşı yoğun ilgisi, bu dönemlere karşı bir özlemi de ifade etmektedir. Öyle ki Çihaçov, şimdilerde cami olarak kullanılan duvarlarında Grek yazıtları mevcut Bizans dönemi kilise kalıntılarına Günlükleri'nde ayrıca değinmiştir. Çihaçov, Bizans dönemi binalarının kalıntılarıyla kaplı yamaçlar, yıkık antik köprüler, tapınaklar, lahitler, tonozlar ve mezarlar arasından ilerleyerek 30 Haziran'da Mersin'de Ayaş köyünde müthiş deniz manzarasına sahip kolonları hâlâ ayakta duran *Sebaste*[*] antik şehrine ulaşmıştır.[**]

Çihaçov, 2 Temmuz'da Tarsus'a ulaşmış ve burada Rus konsolosunun evinde kalmıştır. Çihaçov'un aktardığına göre yaz aylarında sıcaklıktan dolayı kimsenin bulunmadığı Tarsus, 80 Rum, 50 Ermeni, 200 Arap (20 kadarı Nusayri Arap) olmak üzere 1700 evden oluşmaktadır. Bu bağlamda Çihaçov açıkça belirtmese de kalan evlerin Türk hanelere ait olduğu anlaşılmaktadır. Yine önemli bir liman olması nedeniyle Tarsus'ta Avrupalı tüccarların evleri ve yeni inşa edilmiş Rum evleri bulunmaktadır. Tarsus'ta bir gece kalan Çihaçov, ertesi gün Rus konsolosunun eşliğinde Mersin'e yola çıkmıştır. Konsolosluğun atlarıyla iki buçuk saatte Mersin'e ulaşan Çihaçov'un Rus konsolosluğunun himâyesinde bulunan ve yaklaşan Osmanlı-Rus savaşından dolayı tedirgin olan Rumları rahatlatmak için bir konuşma yapması planlanmıştır. Öyle ki İstanbul'dan gelen haberlerden dolayı *Muhammedî*[***] nüfus arasında tehlikeli bir heyecan baş göstermiştir. Bu heyecandan tedirgin olan Adana Valisi Mehmed Ziyaeddin Paşa, (1851-1854) "oldukça kibar bir mektupla" Çihaçov'u deniz üzerinden Avrupa'ya dönme konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Tarsus Rus konsolosu da Paşa'nın mektubundaki fikirlerini destekleyerek Çihaçov'un seyahatine devam etmemesi yönünde telkinde bulunmuştur. Ancak bu telkinlere rağmen burada bir hafta dinlendikten sonra seyahatine devam ederek Kozan'a ilerleyen Çihaçov, özellikle Kozan dağı civarındaki isyancıların kısa bir süre önce Adana valisinin birliklerine güçlü bir darbe indirmesinden dolayı bölgedeki "Türk örgütlenmesi ve Türk düzenin ne kadar zayıf olduğunu görme imkânı" bulmuştur. (Çihaçov, 1970; 206.)

Adana bölgesinde Osmanlı merkezî idaresinin etkinliğine özel bir dikkat gösteren Çihaçov, 'Kilikya'nın girişi olan Gülek Boğazı'ndan geçerek 18 Temmuz'da Adanalı sâkinlerin yazlık yerlerinden Kızıldağ civarına ulaştığında buradaki Türkmenlerin, Kozan dağındaki (isyancı) akrabalarından farklı olarak Osmanlı idaresini kısmen tanıdıklarını aktarmıştır. Bu bakımdan 1500 kişilik güçlü bir aileden olan Osmanlı kaymakamının da kalıcı olarak burada ikamet etiğini belirtmiştir. Ancak 20 Temmuz'da birçok Avşar köyünün bulunduğu Aladağ'ın eteklerinden geçerken Osmanlı idaresinin bölgedeki aşiretler üzerindeki etkisi, Çihaçov'un seyahatini de zorlaştırmıştır. Öyle ki kalabalık bir Avşar kuvvetinin beyi Çihaçov'un yol iznini (ferman) kontrol ederken Rus olduğunu görünce de kendisini savaş esiri olarak almak istemiştir. Ancak Çihaçov'un aktardığına göre Ruslara karşı düşmanca tutum sergilemeyen Osmanlı kaymakamının sert açıklamalarından sonra Avşar beyi adamlarıyla birlikte uzaklaşmıştır. (Çihaçov, 1970; 207-208.)

Bölgede bir haftadan fazla zaman geçiren Çihaçov, 27 Temmuz'da Aladağ'da bütün Avşar aşiretlerinin beyi Çadırcı Mehmet Bey'le buluşmuştur. Oldukça basit giyimli ve her yerinde silah olan Çadırcı Mehmey Bey, Çihaçov'u önce çok sert karşılamış ancak referans mektubunu okuyunca dostâne bir tutumla kendi topraklarında tam himâye sözü vermiştir. Akabinde Çihaçov, seyahati hakkında kendisiyle sohbet ederken geçirdiği tehlikeli zamanlardan bahsettiğinde Çadırcı Mehmet Bey, özellikle savaş söylentilerinden dolayı barış sağlanana kadar aşiretiyle kalmasını tavsiye etmiştir. Ancak Çihaçov, böyle uzun bir ikamette "Rus ajanı muamelesi" görebileciğini dolayısıyla acil olarak geri dönmesi gerektiği konusunda Çadırcı Mehmet Bey'i ikna etmiştir. (Çihaçov, 1970; 209-210.)

---

[*] Elaiussa Sebaste, Mersin'in Erdemli ilçesine bağlı Ayaş köyünde bulunan küçük bir antik Roma liman şehridir. Bkz. Robert, 2016; 489-491.

[**] Geceyi burada geçiren Çihaçov'un kampına gece vakti saldıran panter atlarını huzursuz etmişti. Bkz. Çihaçov, 1970; 204-205.

[***] Muhammedîlik, İslam peygamberi Hz. Muhammed'in adına atfen, Batılı Katolik ve dolayısıyla Ortodoks tarih, dinî kilisevî misyoner metinlerinde sıkça kullanılan bir kavramdır. Temelde, Hz. Muhammed'in İslam peygamberi değil bizzat Hristiyanlık'tan esinlenmek suretiyle İslam'ın yaratıcısı olduğunu ima eder. Bu bakımdan Hristiyan ruhbanlığın İslâmiyet'i başından beri Hristiyanlığın sapkın bir mezhebi olarak gömesinin tipik bir ifadesi olmuştur. Bu ifade, 18, 19. yüzyıllar ve hatta 20. yüzyıl geç Oryantalist metinlerde de rahatlıkla yer bulmuştur. Hristiyanlığın İslam'a benzer bir bağlamda bakışına dair bkz. Bkz. Soykut, 2007; 3.

29 Temmuz'da Ceyhan üzerinden kuzeye yol alan Çihaçov, bölgedeki aşiretlerin Hristiyanların mallarına saldırıp manastırlarını talan ettiklerini ileri sürerek çaresiz Hristiyanların kendi etrafını sararak himâye istediklerini aktarmıştır. Öyle ki Çihaçov'a göre Hristiyanların bu iddialarını Kürtler ve Avşarların iki kez saldırısına uğraması doğrulamıştır. Bunun üzerine aşiretlerin saldırılarına karşı silahlanan Ermenilerin korumasında ilerleyen Çihaçov'a sadece maceraları hakkında bazı şeyler duyan ve kendisiyle tanışmak isteyen 2 Avşar yaklaşarak kendisinin "10 yıldır Anadolu'da ajanlık yapan *Moskof Beyi*" olup olmadığını sorabilmiştir. (Çihaçov, 1970; 210-214.)

Seyahatinin devamında Çihaçov, 12 Ağustos'ta Kızılırmak havzasından Sivas'a ulaştığında Rus birliklerinin Eflak-Boğdan'a girdiği haberini almıştı. Bunun üzerine Sivas Valisi İsmail Paşa (1853-1854) tarafından Çihaçov'un konakladığı Ermeni evine muhtemel bir saldırıya karşı 10 muhafız gönderilmiştir. Çihaçov, Tokat ve Amasya üzerinden 20 Ağustos'ta Samsun'a ulaştığında şehir İstanbul'dan gelen talimat üzerine Rus donanmasının muhtemel bir saldırısına karşı hazırlanmaktaydı. 24 Ağustos'tan 18 Eylül'e kadar Samsun'daki İngiliz Konsolosu Guarzino'nun evinde misafir kalan Çihaçov, konsolosun tavsiyesi üzerine kara üzerinden seyahat planını iptal ederek 18 Eylül'de deniz üzerinden yola çıkmış ve 20 Eylül'de İstanbul'a ulaşmıştır. 4 Ekim'de Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı savaş ilân etmesi üzerine Çihaçov, bir hafta sonra 11 Ekim'de Austrian Lyod[*] gemisiyle İstanbul'dan ayrılmış ve 24 Ekim'de tarafsız Avusturya'nın başkenti Viyana'ya ulaşmıştır.[**]

4. Sonuç

1847-1863 yılları arasında Ege'den Erzurum'a, Akdeniz'den Karadeniz'e Anadolu'un birçok bölgesine seyahat gerçekleştiren Rus doğabilimci coğrafyacı ve seyyah Pyotr Aleksandroviç Çihaçov (1808-1890), Anadolu'yu bilimsel anlamda gözlemleyen en önemli şahsiyetlerdendir. Anadolu'daki seyahatleri sırasında bölgenin jeolojisi, iklimi, bitki örtüsü, doğal kaynakları ve hayvan çeşitliliğine dair devasa bir külliyat kaleme alan Çihaçov, yanı sıra Osmanlı Devleti'nin son evresine denk gelen bu dönemin kaçınılmaz konusu olan Şark Meselesi'ne dair de birçok eser kaleme aldığı gibi seyahatleri sırasında bu meselenin farklı boyutlarına yönelik gözlemlerine de günlüklerinde yer vermiştir. Çihaçov'un, özellikle Anadolu'da seyahat ettiği bölgelerin etnik, dinî ve idarî yapısı, siyasî meseleleri, insanların ekonomik ve yaşamsal sorunları gibi konulara yer verdiği müstakil yazıları ve seyahat günlükleri dönemin Osmanlı taşrasının anlaşılması için oldukça önemlidir. Bu bağlamda eldeki bu makalede konu alınan Çihaçov'un altıncı Anadolu seyahatinde tuttuğu günlükleri, Kırım Savaşı arifesinde Rusya'ya karşı Müslüman ahalide yükselen tepki, bu tepkinin Müslüman ve Garımüslim Osmanlı unsurlarının ilişkilerine yansımaları, Osmanlı taşrasındaki resmi ve gayrıresmi simaların yaklaşan savaşa karşı tutum ve tavırları, Osmanlı Devleti'nin taşrada asker toplamak gibi savaşa yönelik aldığı tedbirlerin uygulamadaki zorlukları ve elbette Çihaçov'un seyahati sırasında Rus vatandaşlığından dolayı yaşadığı sorunları kısa ve öz olarak ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Çihaçov, sadece bir doğabilimci olmanın ötesinde yazılarında Anadolu'nun sosyal, siyasi ve idari yapısına da yer veren bir tarihi şahsiyet olarak Türk tarihçiliği açısından derinlemesine araştırılması geken bir konudur.

Kaynakça

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, İstanbul

Bab-ı Asafi, Karaman Ahkâm Defterleri (A.DVNSAHK. KR.) d. nr. 37, s. 195, Hüküm nr. 3.

Sadaret, Mühimme Evrakı (A}DVN. MHM.) 3/37.

2. Kitaplar

Autoren Kollektiv, Der Lloyd in Triestgestern-heute-morgen. Vom Österreichischen Lloyd zum Lloyd Triestino, Triest, Lloyd Triestinodi Navigazione, 1987.

Dantsig, B. M. Russkie Puteşestvenniki na Blijnem Vostoke, Moskova, Mısl, 1965.

Karal, Enver Ziya. Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1854) cilt: V, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.

[*] 1833'te gemicilik şirketi olarak kurulan Österreichische Lloyd, Avusturya-Macaristan'ın Akdeniz'deki en büyük nakliye şirketi iken zamanla yük ve yolcu taşımacılığı alanında dünyanın en büyük şirketi haline gelmiştir. Bkz. Autoren Kollektiv, 1987; 66.

[**] Çihaçov'a göre İngiliz Sefiri Sir Stratford Canning'in (Stratford de Redcliffe) baskısıyla "müterreddit Sultan" Rusya'ya savaş ilan etmişti. Bkz. Çihaçov, 1970; 214-217.

Royle, Trevor. Crimea: The Great Crimean War, 1854-1856, New York, Pagrave Macmillan, 2000.

Said, Edward. Oryantalizm, Çev.: Nezih Uzel, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1998.

Soykut, Mustafa. Papalık ve Venedik Belgelerinde Avrupa'nın Birliği ve Osmanlı Devleti (1453-1683), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

Tchihatcheff, Pierre de. Asie Mineur: Description Physique, Statistique et Archéologique de Cette Contrée, Gide et Paris, J. Baudry, puis L. Guérin, 1853-1869.

Tchihatcheff, Pierre de. Coup d'oeil sur la Constitution Geologique des Provinces Meridionales du Royaume de Naples, Berlin, S. Schropp & Comp, 1842.

Tchihatcheff, Pierre de. Espagne, Algérie et Tunisie, Paris, J.-B. Baillière, 1880.

Tchihatcheff, Pierre de. İstanbul ve Boğaziçi, Çev.: Ali Berktay, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Tchihatcheff, Pierre de. Le Bosphore et Constantinopole, Paris, T. H. Morgand, 1864.

Tchihatcheff, Pierre de. Voyage Scientifique dans l'Altai Oriental et les Parties Adjacentes de la Frontiere de Chine par Pierre de Tchihatcheff, Chez Gide, Paris, Libraire-Editeur, 1845.

Troelstra, A. S. Bibliography of Natural History Travel Narratives, Utrecht, KNNV Publishing, 2016.

Tsıbulskiy, Vladimir Vasilyeviç. P. A. Çihaçov – İssledovatel, Puteşestvennik, Moskova, Gos. İzdtelstvo Geogr. Lit-rı, 1961.

Tsıbulskiy, Vladimir Vasilyeviç. P. A. Çihaçov – Vıdayuşiysya İssledovatel Altaya, Kemerovo, Kn. İzdatelstvo, 1959.

3. Ansiklopediler

Arsenyev, K. K. & Petruşevskiy, F. F. (red.). (1903). Pyotr Aleksandroviç Çihaçov. Entsiklopediçeskiy Slovar Brokgauza i Efrona. (T. 38A (76), ss. 884-885). St. Petersburg: Semenovskaya Tipo-Litografii (İ. A. Efrona).

Çihaçov, P A. (1855). Pamyatniki Drevnosti v Maloy Azii. Trudı Vostoçnoy Otdeleniya Russkavo Arheologiçeskavo Obşestva (Ç. 2, ss. 225-303.). St. Petersburg: İzdatestvo Tipografiya İmperatorkovo Akademii Nauk.

Çihaçov, P. A. (1970). Şestoe Puteşesvie P. A. Çihaçova po Maloy Azii (15 Maya - 11 Oktyarbriya 1853 g.) (Per. s Nem. V. V. Gordeyeva). Velikie Derjavı i Vostoçnıy Vopros, (Sost., Avt. Predisl. i Primeç. V. V. Tsıbulskiy) ANSSSR (ss. 201-217). Moskova: İnstitut Vostokovedeniya.

Edwards, R. W. (2016). Sebaste (Cilicia). The Eerdmans Encyclopedia of Early Christian Art and Archaeology, (Ed., Paul Corby Finney) (ss. 489-491). Michigan: William B. Eerdmans Publishing.

Karpuz, H. (2015). Aya Elena Kilisesi, Konya Ansiklopedisi, (C. 1, s. 353-354). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Köprülü, O. F. (1988). Abdal. DİA (C. 1, ss. 61-62). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Maloletko, A. M. (2007). 200 Let so Dnya Rojdeniya Geografa, Vostokoveda, İssledovatelya Altaya P. A. Çihaçova (1808-1890), Altayskiy Kray 2008 g. (ss. 55-57.). Kalendar Znamenat i Pamyat Dat, Barnaul: Kultura Altaykovo Kraya.

Popovtsov, A. A. (red.). (1911). Pyotr Aleksandroviç Çihaçov. Russkiy Biografiçeskiy Slovar, (T. 23, s. 415-418). St. Petersburg: İzd. İRİO, Tip. Glavnovo Upr. Udelov.

Süreyya, M. (1996). Hafız Mehmed Paşa, Sicill-i Osmani, (C. 2, ss. 557-558). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

4. Makaleler

Eyice, S. (1966). "*Konya ile Sille Arasında Ak Manastır"*, Şarkiyat Mecmuası, sayı: 6, s. 135-160.

5. Elektronik Kaynaklar

N. N. Baranskiy, N. B. Dik (Red.). (1959). Pyotr Aleksandroviç Çihaçov, *Oteçestvennıe Fiziko-Geografı i Puteşestvenniki*, [Online] Available at <https://big-archive.ru/geography/domestic_physical_geographers /43. php>, [Erişim tarihi: 1.10.2019].

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 230-235
- Tarih / Araştırma -

Ticaret Mecmuasına Göre Suriye'nin İktisadi Yapısına Genel Bir Bakış (1925)

Gülin ÖZTÜRK[*]
Aslıhan NAKİBOĞLU[**]

ÖZ

25 Nisan 1922 Milletler Cemiyeti'nin 22. Maddesine göre, 28 Nisan 1919 da kurulan mandat sistemine dayanarak Suriye ve onun bir bölümü olarak tanımlanan Lübnan, "A" türü manda(Yamaç, 2018:1157) olarak Fransa'ya verilmiştir. Manda yönetimi devlet yapısının şekillenmesinde ülkenin birbirinden farklı yapılarla karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Manda yönetimi sadece gözetimi öngörmekle beraber ilerleyen dönemlerde Suriye ekonomisi üzerinden Fransız egemenliğine dönük politikaların uygulanma sahası haline gelmiştir. Bu süreçte Suriye de gümrük işlemlerinde sıkıntı, yüksek gümrük oranları Anadolu, Irak ve Filistin ile ticari ilişkilerin zayıflama ticari işlemlerde kurallar ile belirlenen standart ölçü birimlerinin olmaması ihracatın sürekli azalması ithalatın artması faiz oranlarının yüksek olması bu dönemin en önemli problemleri olarak görülmektedir. Çalışma da "Ticaret Vekaleti Mecmuası"nın 1925 tarihli Eylül sayısında yer alan Suriye'nin İktisadi durumu ile ilgili yer alan bilgiler çalışmanın temel konusu olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında Suriye'nin Fransız manda yönetimine girmesiyle, ülkede devlet yapısının şekillenmesinde birbirinden farklı unsurlarla karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Manda yönetimi sadece gözetimi ön görmekle beraber ilerleyen dönemlerde Suriye ekonomisi üzerinden Fransız egemenliğine dönük politikaların uygulanma sahası haline gelmiştir. Gelir getiren liman ve demir yollarının işletmeciliklerinin Fransız şirketlerine verilmesi, Suriye'deki Fransız askeri birliklerin masrafının Suriye gelir kaynaklarından sağlanması, tarım alanlarında büyük toprak sahiplerini koruyan politikalar takip edilmesi, Suriye'de üretilen tahıllardan yüksek karlar elde edilmesi, piyasa ve pazarları yöneterek Fransız tüccarlara yüksek oranlı kar elde edimine yardım edilmesi, her türlü dini ve ırk eğilimlerini kışkırtıcı politikalarda bulunması, gençliği etkileyen milli duygu aşılayan Suriye resmi okullarının bütçelerini azaltmaları, Fransız emellerine hizmet eden özel Katolik okulların sayılarını ve ödeneklerini yükseltmelerini, Suriye'de manda idaresini destekleyecek kişilerin yetiştirileceği okullar açmak, eğitim politikaları uygulamak, Fransızcayı Arapça 'ya eşit dil yaparken Arap İslam kültürü yerine Fransız klasikleri, Fransız tarih ve coğrafyasını eğitime yerleştirmek, Suriyeli öğrencileri Fransız bayrağını selamlamaya ve Fransız marşı söylemeye zorlamak, Suriye gazetelerini kontrol altına alarak manda döneminde Ermenileri destekleyen politikalar gerçekleştirmek, Fransızlar Suriye'de çeşitli söylentiler yayarak Suriye'nin tahıl ihracının yasaklanmasını sağlamış düşen tahıl fiyatları sebebiyle Fransız tüccarlar çok ucuza çok fazla miktarda tahıl almış, geleneksel ticaret şeklini sistematik olarak bozmak Avrupa'nın mallarına düşük gümrük vergileri uygulamak gibi Fransız egemenliğini yansıtan politikaları uygulama faaliyetlerine girişmişlerdir. Bu sebeple Suriye'nin ticari, bankacılık, gümrük dış ticaret gibi benzeri bir çok iktisadi içerikli konularının Fransız yönetimine bırakıldığı görülmektedir. Bu durum Suriye'nin iktisadi finansal boyutta manda yönetiminin güttüğü politika ve bu yönde şekillenen iktisadi yapılara göre yeni ticari boyutlara ve bileşenlere sahip olmuştur. Manda yönetimine giren Suriye'nin ilerleyen dönemlerde Suriye ekonomisinde Fransız ekonomisinin hakim olduğu politikaların uygulama alanı haline geldiği de bilgilerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma da sonuç olarak, Suriye'nin Fransız mandası altındaki idari üretiminin iktisadi açıdan önemli gelişme göstermediğini, ifade etmek yanlış olmazken, bunu tetikleyen sebepler olarak doğu batı farklılığı, Suriye'nin Osmanlı imparatorluğundan ayrılması, iktisadi ve siyasi coğrafyanın parçalanması ve manda idaresi altında sömürgeci düşüncelerle uygulanan iktisadi politikaların Suriye'de ki İktisadi gelişmeyi olumsuz yönden etkilediği dergide yer alan bilgilerden de anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Ticaret, İktisat, Fransa

Economic State of Syria According to The Tournal of Commerce(1925)

ABSTRACT

The subject of this study is basically based on the information on the economic conditions of Syria as published on the "Journal of Ministry of Commerce" in September, 1925. According to article twenty-two of League of Nations on 25 April 1922, Syria and Lebanon, which was defined as a part of Syria, were entrusted to France as class "A" mandate based on the mandate system established on 28 April 1919. After the World War I, Syria was entrusted to French mandate but this caused Syria to encounter different elements in forming of state structure in the country. tur. Although mandate government requires only supervision, in the following periods it caused Syrian economy to become an area where policies for French domination could be implemented. The operation of income-generating ports and railways was transferred to French companies; the costs of French military troops in Syria were recovered by the Syrian source of income; the policies that protected major landowners were followed for the agricultural areas; a high profit was generated by the grains produced in Syria; French tradesmen were supported to generate higher income through management of market and marketplaces; policies that provoked any religious and racist

[*] Doç .Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, orcid no: 0000-0001-5586-6627, gulinozturk51hotmail.com
[**] Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-6825-984X, anakıbogluhotmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 22.10.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 13.12.2019

tendency were pursued; the budget of Syrian official schools that instilled national feelings and influenced the youth was reduced, the number and allowance of private Catholic schools that served to the purpose of French was increased; they opened schools to educate people who would support mandate government in Syria and implemented educational policies; while they made French an equal language to Arabic, they put French classics, French history and geography into education instead of Arabic Islamic culture; they forced Syrian students to greet French flag and sing French anthem; they took control of Syrian newspapers and implemented policies supporting Armenian during the mandate period; the French spread rumor across Syria, resulting in prohibition of export of grains by Syria, thus French tradesmen purchased a large amount of grains at a very cheap price due to reduced price of grains; they systematically impaired the traditional method of trading; they imposed lower customs duty on the European goods; these all represent the policies that reflect the French domination. Therefore, a large number of economic matters such as Syria's trade, banking, customs, foreign trade, etc. were entrusted to French management. This led Syria to have new commercial dimensions and components due to policies pursued by the mandate government in terms of economy and finance as well as newly formed economical structures. The mandate government caused the country to be faced with different structures in forming of the state structure. Although mandate government requires only supervision, in the following periods it caused Syrian economy to become an area where policies for French domination could be implemented. It is obvious that administrative management of Syria under the French mandate impaired the economic order of the country. One of the primary reasons that triggered this can include difference between the west and the east, broken economic and political geographies, economic policies implemented by colonial idea under the mandate government, high customs rate, lack of standard units of measurement, constant decrease in export, increased import, and high interest rates.

Keywords: Syria, Trading, Economy, France

1.Giriş

"Fransa, Suriye'nin kuzeyini tanımlayan, Anadolu'nun önemli bir parçası olan Adana, Maraş, Antep ve Hatay şehirlerini çıkarlarını gerçekleştireceği önemli bir alan olarak görmüştür. Çukurova'nın verimli topraklarının pamuk tarımı için elverişli olması, Fransa'nın dokuma sanayisine oldukça faydalı olacağı düşünülmüştür. Çünkü pamuk ihtiyacının sadece %7'sini kendi imkânlarıyla sağlayan Fransa ihtiyaç duyduğu pamuk üretimini Amerika Birleşik Devleti ve İngiltere'den temin etmeye çalışmıştır. Bu bağımlılıktan kurtulmak isteyen Fransa, Adana ve Suriye bölgesini ele geçirmeyi ve pamuk üretimini bu bölgede yapmayı hedeflemiştir. Fransa ayrıca bu bölgenin Anadolu-Bağdat demiryollarının kontrolü için de önemli olacağını düşünmüştür. Çünkü Anadolu demiryollarının %48 sermayesi Fransa'ya aitti. Bütün bu sebepler Fransa'nın Suriye'ye yaklaşmasının temel unsuru olmuştur (Bolat, 2006: 59).Osmanlı İmparatorluğu'nun 1918 yılında Suriye'deki yönetimi bırakmasıyla Suriye kısa bir bağımsızlık süreci yaşamıştır. Bu süreçte İngiltere ve Fransa, Suriye'nin muhtariyetini kabul etmemişler ve bunun sonucu Fransızlar 1920'de Şam'a girmişlerdir. 1922 yılında Milletler Cemiyeti'nin onaylamasıyla Fransızlar resmi olarak Suriye'de manda yönetimini başlatmışlardır. Bu durum 1920 yılından sonra Suriye iktisadi yapısında da Fransız egemenliğinin hissedildiği politika uygulamalarının olduğu gerçeğini ortaya koymuştur (Afyoncu, 2018; Çeviker-Küçükbiltekin, 2011). Manda yönetiminin Suriye'nin sınırlarının belirlenmesi ve devlet yapısının şekillenmesi açısından oldukça önemli olacağı görülecektir (Okur, 2009: 137).

Suriye, diğer ülkeler tarafından Fransız egemenliğine dönük politikaların uygulanma sahası haline gelmiştir. 1920 yılında Suriye'de Fransız manda yönetimi insan haklarına aykırı uygulamalarıyla dikkat çekmiştir. Bu uygulamalarla Arap-İslam kültürü ortadan kaldırılarak Fransız kültürü ve dili aşılanmaya çalışılmıştır. Suriye'deki eğitim sistemi değiştirilmiştir. Okullarda öğrenciler Fransız marşlarıyla Fransız bayraklarına selam vermişlerdir (Dağ, 2013:104). Fransa'nın dini, iktisadi, siyasi, hedeflerini gerçekleştirmek için her türlü dini ve etnik ayrımcılığı yaptığı bu süreçte Suriye'nin iktisadi anlamda gümrük ve yüksek gümrük oranları, Irak ve Filistin ile ticari ilişkilerin sıfıra inmesi, kurallarla belirlenen ölçü birimlerinin olmaması, ihracatın ithalatın gerisinde kalması, faiz oranlarının yüksek olması gibi sıkıntıları yaşadığı görülmektedir.

2. 1925 yılı Suriye'nin İktisadi Yapısı

Suriye Lirası, Suriye'de kullanılan para birimi Frank üzerine tesis edilen, matbu olarak basılan ve S*uriye Bankası* ismiyle Paris üzerine çek yoluyla ödenmesine karar verilen kâğıt paralardır. 1 Suriye Lirası 20 Frank'a karşılık gelmekte ve bazen de Frank'ın kur değişimine göre farklılıklar gösterebilmektedir.

Suriye ticareti iç ve kıyı ticareti olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Suriye kıyı bölgesindeki ticari işlemlerde alım-satım konularında mali evraklar kullanılmıştır. İşlemlerin bazılarında ise (kira bedeli gibi) altının da kullanıldığı görülmektedir. Bu durum Lübnan ticaretinin olumsuz yönde etkilenmesine sebep olmuştur. Frank'ın para birimi olarak dönüştürülmesi sırasında tüccarlar, hem kâr hem de sermaye

açısından zarara uğramışlardır. Bu nedenle Frank'ın Suriye parasına dönüşümü sırasında tüccarların ticari işlemlerde ve borçlanmalarda zarara uğramamaları için daha dikkatli olmaları ve fiyatları daha yüksek tutmaları gerekmiştir. Fiyatların aşırı yüksek olması alım-satım işlemlerini zarara uğratmıştır. Bu durum Fransa'nın ticari kârını arttırmıştır. Böylece Fransa fiyat farkı sebebiyle ortaya çıkan zarardan etkilenmemiştir. Bu işlemler sürecinde izlenilen iktisadi teşvikler kapsamında ürünün piyasa değerini yükselterek Frank'la ödeme yapan Fransa fabrikalarının Suriye'ye mal ihracatı yapması da her geçen gün altın ve gümüşe olan talebi arttırmıştır. Bunun yanında Suriye'nin iç bölgelerinde yapılan ticari işlemlerde ise Türk altını ve gümüş paraları, para birimi olarak kullanılmıştır.

Suriye Mali Evrakları borsada diğer yabancı mali evrakları gibi alınıp satılmaktadır. Ticari işlemler sırasında kendilerine veya çek müşterilerine nakit yerine verilen bu mali evrakları tüccarlar, o günün piyasa fiyatı üzerinden alıp satarak gün içerisinde nakite dönüştürebilmektedirler. İktisadi amaçla iç bölgelerde kullanılan altın ve gümüş ise ancak "*Tekâlifi Emiriye (yani vergilerin)"* tasfiyesinde ve Fransa'ya yapılan siparişlerde kullanılmaktadır. Bu işlemlere baktığımızda;

Bir Türk Altınının Fiyatı: Borsada 100 guruş (yine altın fiyatıyla);kuyumcuda: 140 guruş; gıda piyasasında: 187,5 guruş; hubabat piyasasında: 250 guruş; küçük işlemlerde: 265 guruş; önemli ticari merkezleri olan Hıms ve Hama'da ise: 1645 guruşa karşılık gelmektedir.

Suriye'nin zaman zaman iktisadi işlemlerinde gelir kaybının olduğu görülmektedir. Bunun sebeplerinden olan Bağdat'ta Türk Lirasının, Mısır'da Mecidiyenin fazla talep edilmesi ve iktisadi işlemlerde %8 getiriye sahip olması, sözü edilen yerlerde ticari işlemler esnasında altın ve gümüş kaçakçılığını teşvik edebilmektedir. Bu durum Suriye'nin gelir grubunun büyük çoğunluğunun dışarıya akması anlamına gelmektedir. Ortaya çıkan olumsuz yapıyı düzeltebilmek için Fransa hükümeti, çeşitli tedbirler almak zorunda kalmıştır. Suriye'nin evrak maliyesinin alım-satımı arasındaki fiyat farkından ve borsanın sürekli inip çıkmasından Suriye ekonomisi sürekli zarara uğramaktadır. Bu sebeple iktisadi yaşamda altın yavaş yavaş Fransa'ya doğru hareketlilik göstermektedir. Bütün bu sorunlara rağmen Suriye'nin savaş sonrası nakdî serveti 10 milyon altın Türk Lirası olarak tahmin edilirken, bu rakam bugün 3 milyonu geçmemektedir. Bu durum ülkedeki emlak fiyatlarının %40 ile %60 oranında düşmesine sebep olmuştur.

Suriye'de 1920 senesinde Büyük Suriye ve Lübnan-ı Kebir isimli bankalar kurulmuş ve Lübnan lirası Fransız Frank'ına bağlanmıştır. Osmanlı bankasının Suriye şubeleri olarak yollarına devam eden bu iki banka, Fransızların isteğiyle Suriye ve Lübnan-ı Kebir bankası olarak resmi bankaya dönüşmeleri sonucunda ticari işlemlerde azalmalar görülmeye başlanmıştır. Fransa Bankası sadece Fransa ile olan işlemlerde aracılık yapmış bu nedenle yerli tüccarlarla sınırlı iktisadi faaliyetlerde bulunmuştur. Fransa ticaretinde tüccarlarla en fazla ticari ilişki kuran banka, İtalyan menşeili BancoDi Roma[1*] bankası olmuştur. Bunda, İtalya'nın Suriye'de çalışma siyaseti etkili olmuştur. Çünkü bu süreçte İtalyan fabrikalarının Suriye ticaretinde yer alan diğer devletler ve özellikle Fransa'yla ekonomik rekabetleri günden güne artmıştır. İtalyan fabrikalarının ve diğer yandan bankalarının sendika ve gruplar halinde birlikte çalışmalarının da bu konuda etkisi oldukça büyük olmuştur. Suriye'nin Fransızlar tarafından işgal edilmesiyle oluşturulan Fransız yönetiminin ülkedeki iktisadi yapılanmaya etkileri diğer iktisadi alanlarda da kendisini göstermiştir. Frank'ın iktisadi yapının merkezine yerleşmesinden dolayı Suriye'deki küçük-büyük tüccar ve esnaf bundan şikâyetçi olmuştur. Onların şikayetçi olma nedenleri aşağıda belirtilmiştir.

[*] (BancoDi Roma: "1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nda emelleri olan devletleri harekete geçirmiştir. Bu devletler içinde olan İtalya-Tunus'u uygun görerek Fransa işgalinden sonra Trablusgarp üzerinde faaliyetleri artırmıştır.) Bu ilişkiler sadece ticari faaliyetlerle sınırlı kalmamış İtalya, Suriye'de okullar ve hastaneler açmak suretiyle daha da işlerlik kazanmıştır. Bu bağlamda İtalya Trablusgarp'ta deniz yolu acentesi açmış, BancoDi Roma isminde bir bankayı Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı çıkmasına rağmen açmış, bu banka aracılığıyla gerek şahsi olarak toprak ve emlak satın alımı yapmış, İtalya okulları dispanser ve postaneler açmış, Osmanlı İmparatorluğu'nun izni ile fosfat ve altın madenlerini arama ve çıkarma yetkilerine sahip olmuştur. BancoDi Roma günümüz savaşlarının iç yüzleri ile benzerlik göstermesi açısından da önemli olmuştur. Bankaların üst düzey yöneticileri arasında dönemin Dışişleri bakanı Tipto'nun kardeşi siyasetçileri, üst düzey yöneticiler ve din adamları yer almıştır. Bunların hepsi Trablusgarp'ın İtalya için vazgeçilmez bir sömürge alanı olarak göstererek siyasi, dini, iktisadi kâr peşinde olmuşlardır. Trablusgarp Savaşı süresince İtalyanlar ordusu için açılan ihalelerin hepsinin BancoDi Roma kazanmıştır" (Güzel, 2017:91).

1.Suriye'de bölünmeler yaşanması sebebiyle gümrük işlemlerinde sıkıntı yaşanmış ve Fransa, Suriye'de hem kötü bir politika uygulamış hem de iktisadi yapısını ve geleneksel ticaret sistemini zaman dilimi içinde yavaş yavaş ortadan kaldırmıştır" (Umar, 2002: 303),

2.Yüksek vergi tarhları,

3.Suriye'nin iktisadi işlem ve mevzuatına hakkında en fazla bilgi sahibi olan Anadolu-Irak ve Filistin ile ticari ilişkilerin tamamen sonuçlandırılamaması,

4.Ticari işlemlerde esaslı bir sabit ölçüsünün olmaması.

5.Ticari işlemler yapanların arasında iş birliğinin olmaması. Suriye'nin zengin sermayedarlarının parayı tasarrufta kullanmaları sonucunda ekonomiden çekilen bu para miktarının girişimcilik yapısının zedelenmesi ve büyük müesseselerin tesis edilememesi,

6.İhracatın ithalata göre az olması,

7.Faiz oranlarının yüksek olması ve bunun sonucunda ülke içindeki işlem oranlarının %18-%25 oranına denk gelmesi ile çok kuvvetli teminat paralarına ikraz edilmesi,

8.Ermeni muhacirlerin her türlü sanayi ve ticaret faaliyetlerine hâkim olmaları ve daha düşük bir emek ücret karşılığı çalışmaları yüzünden yerli tüccar ve sanayicilerle rekabete girmeleri,

9.Amerika'ya göçün hızlanması.

Fransa yönetimi bu problemlerle ilgili iktisadi çözüm yollarına başvurmuş olsa da yerli halkın ticari sıkıntılarına çözüm olamadıkları görülmektedir. Bu süreçte Suriye'nin kendi bünyesinde fikri, maddi, dini ayrılıkların olması ticaretin ve iktisadi yapının geri olması ve Fransızların tutumlu iktisadi faaliyetleri yüzünden bu bölgelerin iktisadi anlamda gerilemesine sebep olmaktadır. Bu ticari problemler içerisinde özellikle yerli mensucatın kapanması da ayrı bir önem taşımaktadır. Bu kapanış fabrikalardaki bez ve kumaş dokunma tezgâhları ve fabrika usulü malların üretiminin en büyük alıcısı olan Mısır'da önemini kaybetme sebebi olmuştur. Çünkü Mısır yavaş yavaş ülke içerisinde yerli imalâthane kurulmasına ağırlık vermiş ve durum Suriye'nin sanatkâr ve tüccarlarının Mısır'a gidip orada yerleşmelerine neden olmuştur.

1925 yılı Suriye'nin ihracat ürünlerinin bileşimine baktığımızda; bir tüketim maddesi olan kuru kayısı ve pestilin insan sağlığına zarar vermesi yüzünden Mısır'a ithalinin yasaklandığı açıklanmıştır. Bunun dışında aşağıda yer alan ürün gruplarının belirtilen yılın ihracat ürünlerini oluşturduğu görülmektedir.

Hububat (buğday, arpa, kuru bakla, mercimek, nohut), meyve (portakal, limon, ayva, elma, armut, kayısı, zerdali), sebze, meyan kökü; kayısı çekirdeği; ham yün; ham deri; yerli ipek, kumaşlar, dökümler; sade yağ; yerli mozaik ceviz mamulatı (salon takımları ve teferruatı);şekerlemeler; tuzlu bağırsak ve hayvan ürünleri grupları.

Suriye'de bu yıl ürünün az olması mahsulatın az olma sebebi olmuştur. Tarımda yağmurların zamanında yağmaması ve yeterli olmaması, şiddetli soğuklar, bazı yerlerde dolu âfeti, hububat ve hayvanların büyük bir bölümünü telef etmiştir. Suriye'nin daha önceki yıllarla karşılaştırıldığında bu yılda tarım ürünleri mahsullerinin yaklaşık %30 gerileme gösterdiği ifade edilmektedir. Bu yıl içerisinde Avusturalya'dan ithal edilen arpa ve buğday Suriye'nin kıtlıkla mücadelesine yardımcı olmuştur. Aynı dönemde ülkede ekmeğin okkası 37,5 Türk guruşuna karşılık gelmektedir. Yeni mahsule ihtiyaç duyulduğu bu dönemlerde fiyatların bu kadar yüksek olması kış aylarında fiyatların fazlasıyla artacağının ve Suriye'nin dışarıdan yardıma ihtiyaç duyacağının da önemli bir göstergesi olmuştur. Suriye'de bu dönemde yağ fiyatlarının da yüksek olması dikkat çeken başka bir konudur.1925 yılı Suriye'nin ithalat ürünlerine baktığımızda; Suriye'nin gıda maddeleri hammadde kaynaklı küçük imalat sanayileri yüzünden bütün ihtiyaçlarını dışardan temin ettiği görülmektedir. Türkiye'den Suriye'ye ithalatın az olduğu ancak buna rağmen Türkiye'nin Suriye'ye pamuk, pamuk ipliği, kereste, hububat ihraç ettiği belirlenmiştir. Bu ihracat işlemlerinin en önemli unsuru nakliye maliyetinin düşük olmasıdır.

Suriye'nin 1925 yılı Almanya ile ticari ilişkileri; talep edilen yüksek gümrük vergileri yüzünden %30 oranında azalmıştır. Ülkenin yapmış olduğu dış ticaret işlemleri ve ihracat işlemlerinde elde edilen mal faturalarının ihraç işlemleri(muhreç: ihraç olunmuş) bilgisi Fransız Şehbenderliğince(konsolosluğunca) onaylanmak zorundadır. Aksi takdirde Suriye'nin kıyı bölgelerinde hatırı sayılır oranlar üzerinden gümrük vergisi alınacağı ifade edilmektedir. Suriye'nin 1925 yılı Irak-İran ile ticari ilişkileri ise bir İngiliz, bir Fransız bir de yerli olmak üzere başlıca üç otomobil şirketi ile sınırlıdır. Bu şirketler Filistin-Suriye-Irak-İran arasında Şam yoluyla Irak ve İran'a gitmektedirler. Bağdat ile Beyrut arasının 24 saatlik bir mesafede olması

Irak'ı Suriye'ye yaklaştırarak iktisadi ve ticari ilişkilerin artmasına sebep olmuştur. Suriye ve Irak arasında ticari ilişkiler için Fransa ve İngiltere arasında bir itilaf name imzalanmıştır. Ayrıca Suriye, Irak ve İran'a gidip gelen hacı, seyyah gibi yolcuların güzergâhıdır. Bunun yanı sıra yaz mevsimini geçirmek üzere Irak ve İran'dan Suriye'ye özellikle de Cebeli Lübnan bölgesine gelen ailelerin sayıları oldukça fazladır. Lübnan'a yazlıkçı olarak gelen ailelerin yazlık şirketleri ve hükümetin Mısır'da propagandalar yapması sebebiyle bir önceki yılın yazlıkçıları Cebeli Lübnan'a gelerek buranın iktisadi refahına katkıda bulunmuşlardır. Bir önceki yıl Cebeli Lübnan'a gelen 12.000 yazlıkçının azalma sebepleri;

1-Yazlıkçıların Cebel-i Lübnan evlerinde ve otellerinde yeterli konforu bulamamaları,

2- Mısırın İstanbul'da Sefaret şehbenderlik tesis etmesi; Türkiye ile iadeyi münasebet etmesi; Mısırlılara daha emniyetli olma duygusunu aşılamış ve bu durum Mısırlıların İstanbul'u yazlık olarak tercih etme sebepleri olmuştur. Fransa hükümeti meydana gelen göç hareketini durdurabilmek için kalınacak mekânların temizliği ile ilgili düzenlemeler yaptırdıysa da Mısır yazlıkçıları eski sayılarına ulaşamamıştır.

Ziraat: çiftçilerin acınacak bir halde olduğu ifade edilmiştir. Halkın Müttefeza ve Müreciceleri[*] boyunduruğundan kurtulamadıkları açıklanarak, ne kadar çalışırlarsa çalışsınlar yaşam şartlarını iyileştiremediklerini, bu sebeple eski Zirai usullerle bağlarını koparamayan bir yapıya sahip oldukları ifade edilmektedir.

Arazi sahiplerinin ziraatın ıslahıyla ilgili çalışmaları reddetmeleri yüzünden ülkenin verimli arazilerden faydalanamadıkları açıklanmıştır. Hama civarındaki ziraat okullarında ziraat mühendisleri yetiştirilmiş böylece Fransa'da ziraat tahsili gören gençlerin sayısı da artmıştır. Ziraat eğitimi alan gençlerin geleneksel tarım sistemine bağlı olan memurluklarla sınırlı kaldıkları görülmektedir. Suriye'de son dönemlerde pamuk ziraatı önem kazanmıştır. Suriye'nin Hama ve Deyru'z-zûr bölgelerinde ortaya çıkan çekirge probleminin tohumları öldürmemesi için büyük çaba gösterilmiştir. Bu problemlerin çözümü için ziraat mühendislerine oldukça geniş yetkiler verilmiştir. Hama civarında *Sana* denilen böceğin buğday ve arpa hasılatına fazlasıyla zarar verdiği ve 30'a yakın köyün ürünlerinin telef olduğu ifade edilmiştir. Sineğe benzeyen bu böcekten 41 kg kadar toplanarak bilimsel araçlarla öldürülmeye çalışılmıştır.

3.Sonuç

Suriye Birinci Dünya Savaşı sonrasında kısa bir bağımsızlık süreci yaşadıktan sonra Fransa'nın Manda yönetimine girmiştir. Suriye ekonomi politikalarında Fransız egemenliğinin hâkim olduğu ve bu çerçevede politikaların uygulama alanına dönüştüğü görülmektedir. Bu yüzden ülkenin, iç ve dış ticaret, bankacılık, gümrükgibiiktisadı ilgilendiren konular Fransız yönetimine bırakılmıştır. Bu durum Suriye'nin iktisadi ve finansal boyutunda Fransızların güttüğü politika ve bu yönde şekillenen iktisadi yapılara göre yeni ticari boyutlara ve bileşenlere sebep olmuştur. Suriye'de Fransız işgali ile başlayan iktisadi durgunluk ilerleyen dönemlerde daha da vahim bir hal almıştır. Bunun sebepleri olarak: Suriye'nin birden fazla küçük devletlere bölünmesi yüzünden doğan gümrük işlemlerinin zorunluluğu; kamu harcamalarını karşılayabilmek için yüksek vergi oranları; Suriye'nin iktisadi işlem hacmine hâkim olan Anadolu'da, Irak ve Filistin'le olan ticari ilişkilerinin sıfırlanması; tasarruf eğiliminin yüksek olması yüksek faiz oranları; ihracatın ithalatın gerisinde kalması; Ermeni iş gücünün düşük ticaret oranlarıyla çalışması sonucunda yerli tacir ve Sanatkârlarla rekabette zayıf kalmaları (girişimciliğin çok zayıf olması); Amerika'ya muhaciratın gittikçe artması; tarımda üretim yetersizliği (mevsim şartları ve böceklerin tarımsal üretime zarar vermesi); Mısır yazlıkçılarının sayısında azalma olması gibi sebepler gösterilmektedir.

Çalışmada "Ticaret Vekaleti Mecmuası" nın 1925 tarihli Eylül sayısında yer alan bilgiler ile birlikte literatür taraması yapıldığında mevcut bilgilerle; Fransız manda idaresi altında Suriye'nin iktisadi performansının çok gelişmiş olmadığını, Suriye'de manda yönetiminin ülkenin İktisadi yapısını Fransız finansal ve iktisadi yapısına göre şekillendirdiğini, manda yönetimi sebebi ile Fransa'nın dini ve iktisadi hedefleri gerçekleştirmek için her türlü dini ve etnik ayrımcılığını da yaptığı görülmektedir.

Bu olumsuz durumun sebepleri olarak doğu-batı farklılığı, Suriye'nin Osmanlı imparatorluğundan ayrılması sonucunda ticari ve iktisadi ilişkilerin dengesinin bozulması, iktisadi coğrafyanın bölünmesi ve

[*] Bu kelimeler orijinal metinde çok silik çıktığı için okumakta güçlük çekilmiş ve literatürde bu kavramların açıklaması da tespit edilememiştir.

mandanın iktisadi politikalarının Suriye'nin dönemleri itibarıyla iktisadi performansını zayıflattığı görülmektedir. Ayrıca Suriye'nin Fransa'nın manda yönetimi altında olduğu dönemle ilgili iktisadi çalışmaların az olması, ülkenin diğer ülkelerle gerçekleştirdiği ticari ilişkilerin miktar ve bileşimini açıklamakta biz araştırmacıları zaman zaman zorda bırakmıştır. "1925 tarihli Ticaret Mecmuasına Göre Suriye'nin İktisadi Yapısına Genel Bir Bakış" isimli makale çalışmasının da disiplinler arası ilişkilerde tarih ve iktisat tarihi alanlarında katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Kaynakça

Bolat, M. (2006). " *Genel Hatlarıyla Atatürk Dönemi Türkiye'nin İkili İlişkileri*", Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 7 (1): 45-74.

Çeviker, A., Küçükbiltekin, H.,(2011). "*Fransız Mandası Döneminde Suriye'nin Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile Ticari İlişkileri"*, Sosyal ve Beşeri Dönemler Bilimler Dergisi, 1 (3): 1-10.

Dağ, Ahmet Emin. Suriye, Biladi Şam'ın Hazin Öyküsü, İstanbul, İnsani Yardım Vakfı Yayınları, 2013.

Güzel, H. T. (2017). "*Hasta Adam Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalya Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı, Vakanevist"*, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi International Journal of Historical Research, 2 (1): 78-118.

Okur, M. (2009). "*Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası"*, Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, sayı: 48: sayfa: 137-156.

Umar, Ö. O. (2002). "*Suriye'de Fransız Emperyalizmi*", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (1): 297-310.

"*Suriyede Vaziyeti İktisadiye*", (1341). Ticaret Mecmuası, sayı: 13, sayfa: 55-59.

Yamaç, M. (2018). "*Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye-Suriye Sınır Sorunu (1918-1940)*", Belleten, .LXXXII (295): 1153-1174.

Afyoncu, E. (2018). Suriye'de Fransız mandası, [online] mevcut: <https://www.sabah.com.tr >, [Erişim tarihi: 27.12.2019].

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 236-247
- Tarih / Araştırma -

Türkiye Selçuklularında Vâizler ve Vaaz Geleneği Hakkında Bazı Değerlendirmeler (XIII-XIV. Yüzyıllar)

Rauf Kahraman ÜRKMEZ*

ÖZ

Vaaz, İslam tarihi ve kültüründe halkın başta dinî ve ahlakî konularda olmak üzere hemen her konuda eğitilmesinde ve bilinçlendirilmesinde başvurulan en yaygın araçlardan biridir. Vâizlik Hz. Peygamber'den günümüze kadar süregelen bir din hizmeti ve irşad faaliyetidir. Tarih boyunca tüm İslam ülkelerinde olduğu gibi Türkiye Selçuklularında da cari olan dinî kurumlardan biridir. Çalışmamızda bu köklü ve yaygın geleneğin bir parçası olarak XIII-XIV. yüzyıllarda Anadolu'da yaşamış bazı vâizlere ve vâizlik yönleri olan sûfilere değinilmiştir. Bu kapsamda vâizlerin biyografisine ve vâizliğin kurumsal yapısına ilişkin muasır kayıtlarda geçen veriler bir araya getirilerek analiz edilmiş; özellikle vaaz uygulamalarının dinî ve irfanî hayattaki yeri ve vâizlerle sûfiler arasındaki münasebetlerin mahiyeti üzerinde durulmuştur. Zira bu hususlardaki bilgilerimizin büyük bir çoğunluğunu, başta menâkıbnâmeler olmak üzere, tasavvufî kaynaklara borçluyuz. Konu dönemin diğer İslam beldelerindeki vâizler ve vaaz uygulamalarıyla karşılaştırmalı bir biçimde ele alınmıştır. Bu sayede Türkiye Selçukluları döneminde Anadolu'daki vaaz geleneği hakkında bir fikir edinilmesi amaçlanmaktadır. Bu dönemdeki vâizlik kurumuna ve vaaz uygulamalarına baktığımızda, günümüzde olduğu gibi, mübarek gün ve gecelerde de vaazların verildiğini; Osmanlılarda olduğu gibi, cuma vaazlarının cuma namazı öncesi değil de sonrası icra edildiğini; vâizliğin, doğası gereği özellikle tefsir ilmi ile ilişkilendirildiğini; vaazlarda gerçek dışı ve abartılı hikâyelere yer verilmesinin doğru bulunmadığını görüyoruz. XIII-XIV. yüzyıllarda Anadolu'da yaşamış vâizlere ve vâizlik yönleri olan sûfilere baktığımızda, Türkiye Selçukluları dönemindeki vaaz geleneğinin oluşumunda Türkistan, Mâverâünnehir ve Horasan gibi kadim medeniyet havzalarından göç eden insanların da etkisinin olduğunu görürüz. Nitekim Anadolu söz konusu dönemde ilmî-irfanî açıdan da aynı kaynaklardan beslenmiştir. Ayrıca bu dönemde tasavvuf devlet ve toplumun pek çok kesimini etkisi altına almıştır. Tasavvufî düşüncelerin yayılması ve toplumu etkilemesini sağlayan mecralardan biri de sûfi şeyhlerinin muhtelif mekânlarda gerçekleştirdikleri vaazlardır. Vaaz geleneği hakkında dikkate sunulan bilgiler ve ulaşılan sonuçlar, sûfi ve halk dindarlıklarının karakteristik özelliklerini anlama ve bunları günümüzdekilerle karşılaştırma imkânı sunması açısından da büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Türkiye Selçukluları, Vaaz Geleneği, Vâizler, XIII-XIV. Yüzyıllar.

Some Evaluations about Preachers and Sermon Tradition in the Seljuks of Turkey (13-14th Centuries)

ABSTRACT

The sermon is one of the most common instruments referred to in educating and raising the awareness of community in almost all subjects, especially pertaining to religious and moral issues in Islamic history and culture. Being a preacher is a religious service and guidance activity that has been going on since the Prophet Muhammad. As in all Islamic countries throughout the history, it was also one of the religious institutions in force in the Seljuks of Turkey. In this study, as a part of this deep-rooted and common tradition, some preachers who lived in Anatolia in the 13-14th centuries and sufis, who had preacher qualifications, were mentioned. In this context, the data recorded at that period related to the biography of preachers and the institutional structure of being a preacher were collected and analyzed; specifically the importance of preaching practices in religious and lore life and the nature of the relations between the preachers and the sufis were emphasized. Because we owe most of our knowledge on these issues to sufi sources, particularly to manaqibnamas. The subject is discussed in a comparative manner with the preachers and preaching practices in other Islamic cities of the period. Therefore, it is aimed to gain an idea about the sermon tradition in Anatolia during the period of Seljuks of Turkey. When we look at the institution of preachers and preaching practices in this period, the following cases were observed; as at the present time, sermons were given on blessed days and nights; as in the Ottomans, friday sermons were performed after friday prayers not before; the preacher was, by its nature, especially associated with the science of tafsir; it was not right to include unrealistic and exaggerated stories in the sermons. In the 13-14th centuries, when we look preachers and the sufis, with preacher qualifications, active in Anatolia, we can say that the sermon traditions in the Seljuks of Turkey period was also fed from ancient basins of civilization such as Turkestan, Ma wara'un-nahr and Khorasan. As a matter of fact, Anatolia was fed from the same sources in terms of scholarly and lore in the period mentioned. Moreover, sufism influenced many segments of the state and society during this period. One of the means that spread the sufi thoughts and affected the society was the sermons that the sufi sheikhs performed in various places. The data and conclusions presented to the attention about the sermon tradition are of great importance in terms of understanding the characteristics of the sufi and folk religions and enabling them to compare with the present.

Keywords: Anatolia, Preachers, Seljuks of Turkey, Sermon Tradition, 13-14th Centuries.

* Dr., Zonguldak Prof. Dr. Şaban Teoman Duralı Bilim ve Sanat Merkezi, orcid no: 0000-0002-7001-6951, rauf42@hotmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 28.10.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 17.12.2019

1. Giriş

Vaaz bir topluluğa dinî ve ahlakî konularda nasihat etmek, dinleyenlerin kalplerini yumuşatarak onları iyiliğe ve doğruluğa yönlendirecek sözler söylemek, uhrevî mükâfat ve cezaya dair bilgiler vererek teşvik ve ikazda bulunmak şeklinde tanımlanır (Cürcânî, 1997; 246; Rağıb el-İsfahanî, 2012; 1168). Başlangıçtan günümüze kadar süregelen uygulamayı dikkate alarak vaaz kavramını dinî konularda cemaati/toplumu aydınlatarak onların manen gelişmesini sağlamak amacıyla din âlimlerince ibadet yerlerinde yapılan konuşma olarak tanımlamak da mümkündür (Cirit, 2012; 404). Bu şekilde konuşma yapan kimselere vâiz denilmektedir.

Vaaz, İslam tarihi ve kültüründe halkın başta dinî ve ahlakî konularda olmak üzere hemen her konuda eğitilmesinde ve bilinçlendirilmesinde başvurulan en yaygın araçlardan biridir. Vâizlik, tarih boyunca tüm İslam dünyasında olduğu gibi Türkiye Selçuklularında da cari olan dinî kurumlardan biridir*. Nitekim Türkiye Selçukluları, egemenlik sahalarında dinî duygularla daha ilk dönemlerinden itibaren mescit ve cami inşasına önem vermişler, buralara ibadetlerin ifası ve cemaatin eğitilmesiyle görevli imam, müezzin, hatip, vâiz vb. görevliler tayin etmişlerdir. Ayrıca tahsis ettikleri vakıflarla bu kurumların hayatiyetini devam ettirmesini de sağlamışlardır (Râvendî,1999; 65; İbn Bibi, 2014; 128, 182, 343; Kara, 2006; 601-611). Buna rağmen XIII-XIV. yüzyılları içine alan süreçte Anadolu'da yaşamış vâizler ve vaaz uygulamaları hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Az sayıdaki resmî vesika ve kroniklere yansıyan birkaç isim dışında bu konu hakkındaki bilgilerimizin büyük bir çoğunluğunu, kimi sûfilerin vâizlik yönünü konu edinen menkıbeler ile seyahatnâmelere yansıyan kişisel gözlem ve deneyimlere borçluyuz. Ayrıca Bahâeddin Veled (ö. 628/1231) ve Celâleddin-i Rumî'nin (ö. 672/1273) muhtelif zaman ve zeminlerde verdikleri vaazların ve yaptıkları sohbetlerin derlenmesi sonucu oluşturulan bazı kitaplar da göze çarpmaktadır. Bütün bu kaynak türleri bu konuda az da olsa bir fikir edinmemizi sağlamaktadır.

2. Necmeddin-i Dâye'ye Göre Vâizlerin Din Âlimleri Arasındaki Yeri ve Özellikleri

Ele aldığımız dönemde vâizlerin din âlimleri arasındaki yeri ve özellikleriyle alakalı en dikkat çekici açıklamaları, *Mirsâdü'l-İbâd*[*] isimli eseri ile sûfî müfessir Necmeddin-i Dâye'nin (ö. 654/1256) yaptığını görüyoruz. Moğol istilâsının Anadolu'ya sürüklediği insanlardan biri olan Rey asıllı Necmeddin-i Dâye, bu eserini 1221-1223 yılları arasında Malatya, Kayseri ve Sivas'taki ikametleri esnasında telif ve tekmil ederek I. Alâeddin Keykubad'a (ö. 634/1237) sunmuştur (Necmeddîn-i Dâye, 2013; 54-58; İbn Bibi, 2014; 257-258; Baltacı, 2011; 64-67). Müellif bu eserinde, içerisinde vâizlerin/müzekkirlerinde yer aldığı zümre (âlim, müftü ve kadılar) için müstakil bir fasıl açmıştır (Necmeddîn-i Dâye, 2013; 353-363). O, burada gerçek ve doğru vâizliğin nasıl olması gerektiğini göstermek için öncelikle vâizleri kendi içinde sınıflandırır. Akabinde onları, dile getirdiği hatalı tutum ve davranışlardan kaçınarak istikametli ve ahlaklı bir biçimde vâizlik yapmaya teşvik eder. Ayrıca bunun yöntemini de göstermeye çalışır. Nitekim *Mirsâdü'l-İbâd*'da bu faslın da yer aldığı beşinci bölüm, muhteva ve üslup açısından bir sûfî tarafından tasavvufî kavramlarla inşa edilmiş küçük çaplı bir siyasetnâmedir (Adalıoğlu, 2009; 305; Baltacı, 2011; 92).

Tasavvuf düşüncesindeki zâhirî ilimler-bâtınî ilimler şeklindeki klasik tasnife uyan Necmeddin-i Dâye, ulemâyı zâhir âlimleri, bâtın âlimleri ve hem zâhir hem de bâtın âlimleri olmak üzere üç grupta mütalaa eder. Ona göre vâizler Kur'an, sünnet, tefsir, fıkıh ve buna bağlı ilimleri tahsil ve talim eden zâhir âlimleri arasında yer alırlar. Aşağıdaki satırlarda göreceğimiz üzere, ele aldığımız dönemdeki vâizler özellikle tefsir ilmi ile ilişkilendirilmiştir. Necmeddin-i Dâye, vâizleri de kıssacılar (kussâs), sâlih imamlar (eimme-i sulehâ) ve sûfî şeyhleri (meşâyih) olmak üzere üç zümreye ayırır (Necmeddîn-i Dâye, 2013; 355, 359).

Osmanlı nesir yazarı ve şairi Şeyhoğlu Mustafa da (ö. 817/1414[?]) *Kenzü'l-Küberâ* isimli eserinde, vâizleri zâhir âlimleri arasında zikreder ve onları benzer bir tasnifle kıssacılar; müttaki imamlar; hakiki müzekkirler olan din ulu ları ve sûfî şeyhleri** olmak üzere üç gruba ayırır (Şeyhoğlu Mustafa, 2013; 338-

* Vâizliğin tarihsel gelişimi hakkında bk. Cirit, 2012; 404-406; Bayraktar, 2016; 39-52.

* *Mirsâdü'l-İbâd* Türkiye'de ve dünyanın çeşitli kütüphanelerinde çok sayıda yazma nüshası bulunan, dolayısıyla çok okunan Farsça bir tasavvuf klasiğidir. Eser sadece yazma olarak kalmamış; muhtelif baskıları, ilmî neşirleri ve Arapça, Çince, İngilizce, Türkçeye tercümeleri de yapılmıştır (Örs, 2002; 26-27; Baltacı, 2011; 93-102).

** Dinî konularda öğüt veren kimse anlamına gelen müzekkir terimi, X. yüzyıldan itibaren özellikle sûfî vâizler için kullanılmıştır (Mez, 2000; 372; Cirit, 2012; 405-406).

339, 352). 23 Recep 803'te (9 Mart 1401) yazılan ve siyasetnâme mahiyetinde olan bu mensur eser, *Mirsâdü'l-İbâd*'ın Şeyhoğlu Mustafa'nın Germiyan ve Osmanlı saraylarındaki gözlem ve deneyimleri ile zenginleştirilmiş bir tercümesidir (Şeyhoğlu Mustafa, 2013; 24-32, 377). Bu durum bir taraftan *Mirsâdü'l-İbâd*'ın XIV-XV. yüzyıllardaki etki gücünü göstermekte, diğer taraftan vâizlere yönelik bakış açısının ilerleyen süreçte de pek değişmediğini ortaya koymaktadır.

Vâizlerin ilk zümresini oluşturan kıssacılar, ezberledikleri ve içinde dinî ilimlerden hiçbir şey bulunmayan birkaç konu hakkında içi boş, süslü ve sanatlı ifadeler kullanarak konuşurlar. Amaçları halkın ilgisini çekmek ve bir takım dünyevî faydalar sağlamaktır. Minberleri melikler, sultanlar, vezirler, emirler, ileri gelenler, mansıp sahipleri, kadılar ve hâkimlerin meddahlığını yapmak için kullanırlar. Kendilerine zekât düşmediği halde insanlardan zekât toplar, haram yiyip haram giyerler. Yalan hikâyeler uydurur, sahih diyerek mevzû hadis (hadis diye uydurulan sözler) rivayet ederler. Bu tür kişiler görünüşte âlim, hakikatte cahildirler (Necmeddîn-i Dâye, 2013; 359; Şeyhoğlu Mustafa, 2013; 352-354).

Kıssacıların veya vaazlarında kıssalara çokça yer veren vâizlerin, halkı bidat ve hurafelere yönelttikleri için öteden beri bu tür ağır eleştirilerle karşılaştıklarını ve yerildiklerini görüyoruz. Nitekim ünlü kelamcı, fakih ve sûfî Gazzâlî de (ö. 505/1111) bu duruma işaret etmiştir. Vâizlerin yalan, anlaşılması güç, abartılı ve birbirini tutmayan kıssalar/hikâyeler anlatmasını eleştiren, bunun toplumun dini doğru anlamasına ve yaşamasına engel olduğunu düşünen Gazzâlî'ye göre, Kur'an'da aktarılanlar ve bunlarla çelişmeyenler hariç, vaazlarda kıssalara yer vermek doğru değildir (İmam Gazâlî, 2012; 82-84).

Vâizlerin ikinci zümresini oluşturan sâlih ve müttaki imamlar, kıssacıların aksine sadece Allah'ın rızasını umarak konuşurlar. Bidat ve dalaletten uzak durur, sünnet yolunda yürüyen sahabe ve tâbiîn neslinin (selef-i sâlihîn) tefsirlerini, eserlerini, sözlerini ve haberlerini aktarırlar. Halka hikmetle öğüt verip onlara tövbe, züht ve takva telkin ederler. Halkı Allah'ın rahmet ve keremi hususunda ne gereğinden fazla ümitlendirir ne de bütün bütün ümitsizliğe düşürürler. Bu tür kişiler hakkı dile getirebilmek için kendilerini dünyevî arzuların kirlerinden arındırmış ve böylece sözlerinin kalplere tesir etmesini sağlamışlardır (Necmeddîn-i Dâye, 2013; 359; Şeyhoğlu Mustafa, 2013; 354-359).

Vâizlerin üçüncü zümresini oluşturan sûfî şeyhleri ise Hakk'ın inayet cezbesiyle din yoluna sülûk edip kesin bilgi ve inanca (yakîn) ulaşmış, ledünnî ilimlere mazhar olmuş, pek çok manevi hakikatin sırrına ermişlerdir. Daha sonra da halkın terbiyesi ve Hakk'a davet edilmesi ile görevlendirilmişlerdir. Dolayısıyla bu göreve önce kendilerine vaaz ettikten sonra gelmişlerdir. Zira kişinin önce kendisine vaaz etmesi, şayet vaaz kendisine tesir ederse insanlara da vaaz etmesi, aksi halde Allah'tan utanması öğütlenmiştir (Necmeddîn-i Dâye, 2013; 361; Şeyhoğlu Mustafa, 2013; 359-366).

Necmeddin-i Dâye'nin –dolayısıyla Şeyhoğlu Mustafa'nın– vâizleri zâhir âlimleri kategorisinde değerlendirmesi ile ledünnî (bâtınî) ilimlere mazhar olan sûfî şeyhlerini vâizler zümresi içerisinde mütalaa etmesi ve buna dair verdiği bilgiler birbiriyle çelişmektedir. Aslında burada bir sınıflandırmadan ziyade nitelik bakımından bir karşılaştırma yapılmaktadır. Müellifin zımni bir biçimde kastettiği husus, hakiki vâizlerin sûfiler gibi olması veya davranması gerektiğidir. Zira bir Kübrevî şeyhi olan Necmeddin-i Dâye, konuya insana dünya ve ahiret saadeti kazandıran tasavvufî öğreti ve pratiklerin birey ve toplum yaşamındaki gerekliliği, geçerliliği ve gücü açısından yaklaşmakta, bu çerçevede vâizlerin nasıl davranması ve vaazların nasıl olması gerektiğine dair önerilerde bulunmaktadır. Örneğin ona göre vâizler dünyevî isteklerini temin maksadıyla hareket etmemeli, *Mirsâdü'l-İbâd*'da *"müftü hakkında ifade edilen şartlar, edepler ve evradların hepsine uymalıdır."* (Necmeddîn-i Dâye, 2013; 360). İlginçtir ki Necmeddin-i Dâye'nin *Mirsâdü'l-İbâd*'da müftüler –dolayısıyla vâizler– için öngördüğü yaşam biçimi ve zikir, evrâd, nafile namaz gibi faaliyetlerle dolu ibadet hayatı (Necmeddîn-i Dâye, 2013; 356-358; Baltacı, 2011; 358), bir sûfininkinden çok da farklı değildir.

Necmeddin-i Dâye'nin bu yaklaşımı, dönemin bilhassa medrese kökenli sûfilerinin vaaz ve nasihatle meşgul olmaları ile birlikte düşünüldüğünde ayrı bir anlam kazanmakta, sûfilerle vâizler arasındaki ilişkinin mahiyet ve muhtevası konusunu gündeme getirmektedir. Aşağıdaki satırlarda göreceğimiz üzere, bu hususta özellikle döneme ışık tutan menâkıbnâmelerde bazı ayrıntılı bilgilere rastlıyoruz.

3. Vâizler

Ele aldığımız kaynaklarda bu dönemde Anadolu'daki vâizlere ve vaaz uygulamalarına yönelik çeşitli eleştirilerin yapıldığını görüyoruz. Fakat doğrudan kıssacı olarak nitelendirilip yerilen simalara rastlamadığımızı belirtmeliyiz. Bu nedenle aşağıdaki satırlarda sadece vâizleri ve vâizlik yönleri olan sûfileri tanıtmaya çalışacağız. Nitekim tasavvuf tarihine baktığımızda, ilk dönemlerden itibaren başta âlim ve zâhid Hasan el-Basrî (ö. 110/728) olmak üzere, İbnü's-Semmâk (ö. 183/799), Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), İbn Sem'ûn (ö. 387/997), Ahmed el-Gazzâlî (ö. 520/1126), Abbâdî (ö. 547/1152), İbn Gânim (ö. 678/1280), Hüseyin Vâiz-i Kâşifî (ö. 910/1504-1505) vb. pek çok sûfînin, zâhid/sûfî şahsiyetlerinin yanı sıra vâiz olarak da anıldıklarını görürüz (Uludağ, 1988; 14; Uludağ, 1989; 70; Saklan, 1994; 239; Uludağ, 1997; 291; Yetik, 1999; 314; Kutluer, 1999; 502; Karaismailoğlu, 1999; 16; Demirci, 2000; 205). Dolaştığı beldelerdeki vâizler ve vaaz uygulamaları hakkında kıymetli bilgiler aktaran ve bu konuda bize karşılaştırma yapma imkânı sunan İbn Battûta'ya (ö. 770/1368-1369) göre, Nîşâbûr'da mukim Şeyh Kutbeddin-i Nîşâbûrî, şehrin ileri gelen vâizlerindendir. Şeyh Şerefüddin Musa Tüster'de, Şeyh Alâeddin-i Nilî ise Delhi'de cuma günleri halka vaaz vermektedir (İbn Battûta, 2004; I, 273-274, 566; II, 616-617). Bu dönemde Anadolu'da da benzer örneklerle karşılaşıyoruz. Örneğin Konya'daki zaviyesinde cuma namazını müteakip ilmî-irfanî toplantılar yapmayı âdet hâline getiren dönemin muhakkik sûfilerinden Sadreddin-i Konevî (ö. 673/1274), zaman zaman çeşitli vaazlar da vermiştir (Ahmed Eflâkî, 1986; 251-252).

3.1. Vâiz Hucendî

Bu zat hakkında taşıdığı unvan ve şehir nispesi dışında biyografik bir kayda rastlamamaktayız. Fakat XIII. yüzyıl Anadolusu'nun göçlerle şekillenen doğasını ve dinî-ilmî yaşamını dikkate aldığımızda, onun Moğol istilâsı nedeniyle Hucend'den Konya'ya göç etmiş olduğunu varsayabiliriz. Nitekim Hucendî, *Makâlât-ı Şems-i Tebrizî*'de geçen bir kayıtta, ailesinin bazı büyük sıkıntılar çektiğini dile getirmiştir (Şems-i Tebrizî, 1975; 142). İpek yolu güzergâhında bulunan Hucend, Ortaçağ'da Mâverâünnehir'in büyük şehirleri arasında yer almaktaydı (Kurtuluş, 1998; 272-273).

Mevlevî müridlerinden olup fakih ve imam unvanlarını taşıyan Mevlânâ İhtiyareddin, bir cuma günü Vâiz Hucendî'nin namazdan sonraki geniş katılımlı ve hararetli vaazından dolayı –muhtemelen kendi görev yaptığı– mescid-i cumadan ayrılmaya imkân bulamaz. Bu nedenle Celâleddin-i Rumî'nin yanına gitmekte gecikir. Durumu öğrenen Celâleddin-i Rumî, ona, Vâiz Hucendî'nin vaazında nelere değindiğini sorar. Vâiz Hucendî, kendilerini hidayete erdirdiği ve kâfirler zümresinden kılmadığı için Allah'a hamdedince cemaat ağlamaya başlamıştır. Bunu öğrenen Celâleddin-i Rumî, Vâiz Hucendî'nin kendisini kâfirlerin terazisine koyup tartmasını anlamsız bulur. Ona göre asıl hüner kişinin kendisini peygamberlerin ve velilerin terazisinde tartarak eksiliğini fark etmesidir (Ahmed Eflâkî, 1986; 158). Burada Celâleddin-i Rumî'nin vâizlerin cemaate yanlış ümit aşılamasını eleştirdiğini düşünebiliriz.

Konya'da geniş kitleleri etkileyen Vâiz Hucendî'nin, Mevlevî muhitte de belli bir gündem işgal ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim Şems-i Tebrizî (ö. 645/1247[?]), bir konuşmasında onun vaazına gitmeyi düşündüğünü ama sonra bundan vazgeçtiğini, diğer bir konuşmasında ise onun vaaz verme üslubunu biraz sert bulduğunu belirtmektedir (Şems-i Tebrizî, 1974; 180, 302).

Vâiz Hucendî örneğinde olduğu gibi, XIII-XIV. yüzyıllarda Anadolu'da ve diğer İslam beldelerinde cuma vaazı, cuma namazı öncesi değil de sonrası icra edilmekteydi (Sipehsâlâr, 1977; 96-97; İbn Battûta, 2004; I, 274; Bayram, 2008; 155). Bilindiği üzere Osmanlılarda hutbelerde kullanılan dilin Arapça oluşundan dolayı, özellikle büyük camilerde, cuma vâizleri namazdan sonra hem hutbenin açıklamasını yaparlar hem de diğer konularda halkı irşad ederlerdi (Zengin, 2008; 393; Köse, 2016; 273).

3.2. Nâsireddin Vâiz

Müfessir olarak nitelendirilen Nâsireddin Vâiz, Rükneddin-i Urmevî isimli bir zatın oğludur (Ahmed Eflâkî, 1987; 217). Babasının taşıdığı şehir nispesi, Nâsireddin Vâiz'in Urmiye'den Anadolu'ya göç eden bir aileye mensup olduğunu gösterir. Urmiye X-XIII. yüzyıllarda Erdebil ve Merâga'dan sonra Azerbaycan'ın üçüncü büyük şehridir (Özgüdenli, 2012; 179-180).

Nâsireddin Vâiz, Tokat'ta bir süre Mevlevî halifelerinden Konyalı Hoşlika Hatun'un misafiri olur. Tokat ve Niksar'daki vaazları ile halkı etkiler. Ancak Celâleddin-i Rumî'nin torunu Ârif Çelebi (ö.

719/1320) hakkında dile getirdiği bazı olumsuz düşüncelerden –rivayette bu olumsuz düşüncelerin ne olduğu belirtilmemektedir– dolayı bir takım sıkıntılar yaşar. Bu sırada yakalandığı bir hastalık sonucu Tokat'ta vefat eder (Ahmed Eflâkî, 1987; 217-218).

3.3. Seyyid Mecdüddin

Harput'ta kadılık yapan Seyyid Mecdüddin, *"ilimlerin derinliğinde zamanın bir tanesi"*; *"tefsir ilminin kurallarında, vaaz geleneğinde ve sözlü nasihatte eşi benzeri bulunmayan"* birisi olarak nitelendirilmektedir (Aksarayî, 2000; 227). Bu ayrıntı onun aynı zamanda etkili bir vâiz olduğunu da gösterir.

III. Alâeddin Keykubad döneminde (1298-1302), atabey Kadı Mecdüddin-i Karahisarî ve müşrif Seyyid Şerefeddin Hamza-i Alevî'nin girişimleriyle Harput, Malatya, Divriği ve Tokat'ta zenginlerin mallarına el konulur, servetlerini ortaya çıkarmaları için onlara işkence uygulanır. Öyle ki bu insanlardan bazıları maruz kaldıkları işkenceler yüzünden yaşamlarını yitirirler. Varlıklı bir insan olduğu anlaşılan Seyyid Mecdüddin de bu çerçevede eziyet görür ve aşağılanır. Nakit, mal ve emlâkinin bedeli olarak 500 bin dirhemine zorla el konulur. Her ne kadar gönlü alınmaya çalışılsa da kendisine reva görülen bu kötü muamele sonucunda çok geçmeden ölür (Aksarayî, 2000; 226-231).

3.4. Vâiz Hüsâm-ı Yârcinliğî

Vâiz Hüsâm-ı Yârcinliğî, Timurtaş b. Çoban'ın İlhanlıların Anadolu umumi valisi olarak görev yaptığı dönemde (1317-1327) ona biat etmekle kalmayıp, başkalarının da onun otoritesini kabul etmesi için çabalayan kişilerden biridir. Bu şekilde hareket eden kişiler (âlim, sûfî, emir, hatip vb.), yaşanan dâhilî mücadeleler nedeniyle[*] bir süre sonra öldürülmüş ya da Anadolu'dan ayrılmak zorunda kalmıştır (Ahmed Eflâkî, 1987; 241-242). Vâiz Hüsâm'ın akıbeti ile alakalı bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bu ayrıntı, âlim ve sûfîlerin yanı sıra vâizlerin de halk nezdindeki etki gücünü ve siyasî otoritenin meşruiyetini sağlamada oynadıkları rolü gözler önüne sermektedir.

Vâiz Hüsâm'ın şehir nispesi ile alakalı bir neşir hatası olduğunu düşünen Turan, bunun aslında "Barçınlığî" şeklinde olması gerektiğini ifade eder (Turan, 1998; 647-648). Barçınlığkent, Orta Asya'nın en büyük akarsularından biri olan Siriderya kıyısında XII. yüzyılda kurulmuş ve uzun yıllar varlığını sürdürmüş bir Türk şehridir (Sümer, 1972; 40-41). Bu durumda Vâiz Hüsâm'ın Türkistan menşeli olduğunu düşünebiliriz.

3.5. Evhadüddin-i Kirmânî

Sûfî şair Evhadüddin-i Kirmânî (ö. 635/1238), XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Anadolu'da etkileri görülmeye başlayan bir tarikat olan Evhadîliğin kurucusudur. Dönemin medrese kökenli sûfîlerinden biri olan Evhadüddin-i Kirmânî, bazı rubaîlerinde müderrisliğinin yanı sıra vâizlik yaptığını da belirtmektedir (Evhadüddîn-i Kirmânî, 1999; 143, 310-311). Ayrıca vâizlik yönüne ilişkin çeşitli menkıbeler de göze çarpmaktadır. Örneğin Tebriz'de iken şehir halkı ve ileri gelenlerin ısrarı üzerine bir cuma günü namazı müteakip kalabalık bir cemaate vaaz verir. Münacat, ikaz ve nasihatlerle dolu vaazı dinleyicileri derinden etkiler. Konuşmasını irticalen söylediği *"Minber ve seccade başında ağlamak gerek"*[**] rubaisi ile bitirir. Bir sonraki cuma günü için de kendisinden vaaz vermesi istenince, duyduğu mahcubiyetten ötürü kimseye haber vermeden Tebriz'den ayrılarak Nahcıvan'a yönelir (Bayram, 2008; 155). Evhadüddin-i Kirmânî'nin Anadolu'daki konumunu ve kurduğu yoğun ilişkiler ağını, özellikle Kayseri ve Malatya'daki tasavvufî yapılanma çalışmalarını (Mostafavi, 2016; 217-263; Ürkmez, 2018; 40-55, 226-232) dikkate aldığımızda, burada da benzer taleplerle karşılaşmış olduğunu düşünebiliriz. Nitekim onun Sivas ve Kayseri'de iken I. Alâeddin'e vaaz ve nasihatte bulunduğu bilinmektedir (Bayram, 2008; 306-307).

Evhadüddin-i Kirmânî'nin Tebriz'deki vaazı sırasında sarf ettiği: *"Bu iş benim sanatım ve vazifem değil. Benim konuşmam seçkinlere göredir. Dostların ısrar ve istekleri sebebiyle bu kadarcık şerh ve beyan olundu."* (Bayram, 2008; 155) sözü, dikkat çekicidir. Zira Mevlevîliğin tarikat hüviyeti kazanmasını sağlayan Sultan Veled de (ö. 712/1312) Kayseri'deki bir medresenin açılış töreninde kendisinden ısrarla vaaz vermesini isteyenlere

[*] Bu hususta bk. Turan, 1998; 645-650; Haykıran, 2009; 164-176.

[**] Krş. *"Her eksiği almak ahlâksızlıktır. Eksiklikle yetinmek kıt fikirliliktir. Şeyhlik ve vaizlik Evhad'e kaldığından beri minber ve seccadeye ağlamak gerek."* (Evhadüddîn-i Kirmânî, 1999; 143).

karşı benzer sözler sarf ederek mazeret bildirmiştir: *"Bizim sözlerimiz kürsüden söylenen sözlerden değildir. Halkın akılları, o hakikatlerinin inceliklerine erişmezler. Bu mânâlar, onların aklını fikrini harap eder. Zâhirî bilginlerin, aşağı tabakanın anlaması için söyledikleri sözler ve deldikleri nadide inciler her bilginin malumudur. Bütün din bilginleri onları kitaplardan öğrenirler"* (Ahmed Eflâkî, 1987; 160-161). Kuşkusuz adı geçen sûfileri yüceltmeye yönelik olan bu abartılı rivayetler, sûfilerce verilen vaazların halk tarafından anlaşılamayacağı gibi yanlış bir manaya kapı aralamaktadır. Hâlbuki bu durum, geniş kitleleri etkileyen tasavvufun irşad ve davet metoduna aykırıdır. Nitekim birazdan göreceğimiz üzere Bahâeddin Veled ve Celâleddin-i Rumî gibi sûfiler, dinleyicilerin durumunu dikkate alarak vaazlarında sade ve anlaşılır bir üslup kullanmaya özen göstermişlerdir. Aslında bu rivayetlerde sûfilerin hakikate ulaşma yollarının farklılığına işaret edilmekte, bâtınî ilimlerin zâhirî ilimlerin fevkinde olduğuna vurgu yapılmakta, sûfilerin eriştikleri bütün hakikatleri ehil olmayanlara anlatamayacaklarının altı çizilmektedir. Bu noktada onların anlaşılamamaktan yahut yanlış anlaşılmaktan kaynaklanacak eleştirilere karşı dikkatli davrandıklarını da düşünebiliriz.

Bir vâiz, vaaz sırasında imtihan maksadıyla Evhadüddin-i Kirmânî'ye: *"Zekât yüzde kaç verilir?"* şeklinde bir soru yöneltir. Evhadüddin-i Kirmânî buna: *"Bizim mezhebimize göre mi, sizin mezhebe göre mi?"* şeklinde soruyla cevap verir. Vâizin: *"Sizin mezhebiniz farklı bir şey midir?"* ve *"Sizin mezhebinizde nasıldır?"* sorularını da: *"Bizim mezhebimizde kendimize hiçbir şey bırakmayız. Malımız olsa bile zekât düşecek kadar tutmayız. Eğer varsa tamamını zekât olarak vermemiz gerekir."* şeklinde cevaplandırır (Bayram, 2008; 287). Bu rivayet dinî emir ve yasaklar konusunda vâizlerle/zâhir âlimleriyle sûfiler arasındaki bakış açısının farklılığına işaret etmektedir. Aslında bu öteden beri var olan bir farklılıktır. Nitekim es-Serrâc (ö. 378/988) ve Gazzâlî de zekâtın bâtınî edeplerinden bahsederken benzer bir anekdot paylaşırlar (Ebû Nasr Serrâc Tûsî, 1996; 163-164; İmam Gazâlî, 2012; 502-504). Bu müellifler eserlerinde sair farzların bâtınî edeplerinden bahsederken de söz konusu farklılığa işaret eden değerlendirmeler yapmışlardır.

3.6. Bahâeddin Veled

Hanefî mezhebine mensup sûfîmeşrep bir ulemâ ailesinden gelen Bahâeddin Veled, içlerinde oğlu Celâleddin-i Rumî'nin de bulunduğu bazı aile fertleri, mürid ve talebeleriyle birlikte 1216 veya 1219'un sonlarına doğru Horasan'dan ayrılır. Bağdat, Hicaz ve Şam'a uğradıktan sonra Anadolu'ya yönelir. Erzincan Akşehiri ve Karaman'daki geçici ikametlerinin ardından 1229'da Konya'ya yerleşir. Altınapa Medresesi'ndeki iki yıllık müderrisliğinin ardından 18 Rebîülâhir 628'de (23 Şubat 1231) ölür (Sultan Veled, 1976; 240-244; Sipehsâlâr, 1977; 21-23; Ahmed Eflâkî, 1986; 94-103; Sahîh Ahmed Dede, 2011; 134-143, 146-147, 150; Lewis, 2010; 89-108, 117-118, 130).

Bahâeddin Veled vaaz, sohbet ve derslerine katılan âlim, sûfî, yönetici ve halktan insanlar sayesinde gerek Horasan'da gerekse Anadolu'da kitleleri etkisi altına almayı başarmış bir insandır (Sipehsâlâr, 1977; 18-21; Ahmed Eflâkî, 1986; 92-93, 104; Devletşah, 1977; 248-250; Lewis, 2010; 82-85). Bu hususa işaret eden bir rivayete göre Bahâeddin Veled, I. Alâeddin'in huzurunda âlim ve emirlerin de katıldığı bir vaaz verir. Bu vesileyle hükümdarın atabeyi Bedreddin Gevhertaş (ö. 1262), Bahâeddin Veled'in parlak zihnine, kuvvetli hafızasına, geniş mütalaa kabiliyetine hayran kalır ve ona mürit olur. Bahâeddin Veled'in isteğiyle çocukları için bir medrese yaptırır ve buraya bir takım vakıflar tahsis eder (Ahmed Eflâkî, 1986; 109-110; Sahîh Ahmed Dede, 2011; 147; Hacıgökmen, 2011; 124-126; Ürkmez, 2018; 466-467). Diğer bir rivayete göre Bahâeddin Veled ölümünden çok kısa bir süre önce, I. Alâeddin'in isteği üzerine Konya'daki *"Gûristân-ı Kaanî"* denilen mezarlıkta kalabalık bir cemaate vaaz verir. Vaaz öncesi hafızlar çeşitli ayetler okurlar. Bahâeddin Veled'in ahiret ahvali hakkında coşkulu ve hararetli geçen konuşmasının ardından çok sayıda kadın ve erkek ona mürid olur (Ahmed Eflâkî, 1986; 105-106).

Vaaz öncesi veya esnasında hafız ya da kariler tarafından muhtelif ayetlerin okunması, öteden beri var olan yaygın bir uygulamadır (Ahmed Eflâkî, 1986; 97, 174; Ahmed Eflâkî, 1987; 161; İbn Battûta, 2004; I, 273-274, 428; II, 617). Nitekim Ahmed b. Muhammed el-Kârî'nin, Kâzerûnîliğin kurucusu Ebû İshâk-ı Kâzerûnî'nin (ö. 426/1035) vaazı esnasında onun kürsüsünün dibine oturup, yüksek sesle ve nağmeli bir biçimde Kur'an okuduğu rivayet edilmektedir (Şevkî Çelebi, 2016; 152).

Bahâeddin Veled'in, nasihat ve vaazları ile sohbet meclislerinde kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapların kayıt altına alınıp derlenmesinden oluşan *Maârif* isimli bir eseri bulunmaktadır (Bahâeddin Veled, 2018; 9; Sipehsâlâr, 1977; 27-31; Ahmed Eflâkî, 1986; 28, 93, 104). Bu durum, Bahâeddin Veled'in

sözlerinin daha kendisi hayatta iken büyük bir alakaya mazhar olduğunu gösterir. *Maârif*; Belh, Semerkant, Bağdat, Karaman, Konya gibi Bahâeddin Veled'in vaaz vermeye başladığı zamandan ölümüne kadar gezdiği ve dolaştığı yerlerde şekillenmiştir (Anbarcıoğlu, 1986; 137). Gölpınarlı, *Maârif*'in Bahâeddin Veled ile birlikte hafızalarda Anadolu'ya geldiği düşüncesindedir (Gölpınarlı, 1999; 25). Bununla birlikte söz konusu eserin hangi tarihte ve kimin tarafından derlendiği tam olarak bilinmemektedir (Kurtuluş, 2003; 271; Lewis, 2010; 120-122).

Günümüze gelişinin karmaşık tarihine rağmen *Maârif*, özü itibariyle Bahâeddin Veled'in düşüncelerini (Anbarcıoğlu, 1986; 140-146; Lewis, 2010; 123-128) ve sohbet metodunu yansıtmaktadır. Zira *Maârif*'in her bölümünde sade bir üslupla, mecaz ve teşbihler yoluyla bir veya birkaç ayetin tasavvufî (işârî) tefsiri yapılmış, kelam ilminin zor meseleleri sûfî bakış açısıyla ve ince bir zevkle çözümlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca çok sayıda hadis zikredilmiş ve açıklamaları yapılmıştır (Bahâeddin Veled, 2018; 8; Anbarcıoğlu, 1986; 138-140; Kurtuluş, 2003; 272).

3.7. Celâleddin-i Rumî

Mevlevîliğe adını veren sûfî şair ve âlim Celâleddin-i Rumî'nin yaşamında da vaazın ayrı bir yeri olduğunu görüyoruz. Bunda mensup olduğu ailenin ve doğduğu coğrafyanın etkisi büyüktür. Nitekim onun, babasının *Maârif* isimli eserine büyük bir önem verdiğini ve geniş zaman ayırdığını görüyoruz (Sipehsâlâr, 1977; 118; Ahmed Eflâkî, 1986; 135, 176, 198; Ahmed Eflâkî, 1987; 79). Ayrıca o: *"Bizim ilimizde (Belh), bizim toplumumuzda şâirlikten daha ayıp bir iş yoktu. O ilde kalsaydık onların tabiatlarına uygun bir ömür sürer, ders vermek, kitaplar meydana getirmek, öğüt vermek, va'zetmek, zâhitlikte bulunmak, ibâdetlere koyulmak gibi onların istediği şeylere sarılırdık."* (Mevlânâ Celâleddin, 1959; 63) demektedir. Bu ifadeye rağmen, ele aldığımız dönem sûfileri arasında vâizlik yönüne dair en fazla rivayete rastladığımız kişi Celâleddin-i Rumî'dir. Ayrıca onun da vaazlarında yaptığı konuşmaların kayıt altına alınıp derlenmesinden oluşan *Mecâlis-i Seb'a* isimli bir eseri bulunmaktadır. Eser, adından da anlaşılacağı üzere yedi ayrı sohbet meclisinde yapılan vaazların bir araya getirilmesi ile oluşmuştur. Her meclis bir hadis ile başlamakta; ayet, şiir, hikâye, meseller eşliğinde ve sade/samimi bir dille bu hadisin açıklaması yapılmaktadır (Mevlânâ Celâleddin, 1965; 1-4; Öğke, 2005; 252-265; Lewis, 2010; 353-354).

Babası 18 Rebîülâhir 628'de (23 Şubat 1231) öldüğünde henüz yirmi dört yaşında olan Celâleddin-i Rumî, kendisini derinden etkileyen sohbet arkadaşı Şems-i Tebrizî'nin 26 Cemâziyelâhir 642'de (29 Kasım 1244) Konya'ya ilk gelişine kadar geçen süre içerisinde babasının izinden giderek hem dinî ilimlere dair dersler vermiş, hem gerçekleştirdiği vaaz ve sohbetlerle ahaliyi irşad etmiş; diğer taraftan da Seyyid Burhâneddin-i Tirmizî'den (ö. 641/1244[?]) aldığı tasavvufî terbiye çerçevesinde müridlerini yetiştirmiştir (Sultan Veled, 1976; 244-249; Sipehsâlâr, 1977; 94-95, 117-118; Ahmed Eflâkî, 1986; 112, 130-132; Ahmed Eflâkî, 1987; 62). Bu sayede âlim, yönetici, tüccar, esnaf, zanaatkâr vb. devlet ve toplumun çeşitli kesimlerine mensup çok sayıda insan kendisine bağlanmış yahut ondan feyzalmıştır. Örneğin bu süreçte Selâhaddin-i Zerkûb (ö. 657/1258), Konya'daki Ebülfazl Mescidi'nde* Celâleddin-i Rumî'den bir cuma vaazı dinlemiştir (Ahmed Eflâkî, 1987; 108). Bu zat bilahare Celâleddin-i Rumî'nin sohbet arkadaşı ve ilk halifesi olacaktır. Şemseddin-i Attâr da Celâleddin-i Rumî'nin gençlik yıllarındaki vaazlarını dinleyen ilk müridlerinden biridir (Sipehsâlâr, 1977; 94-95; Ahmed Eflâkî, 1986; 259-260).

Fikrî ve irfanî gelişiminde mühim tesirler icra eden Şems-i Tebrizî sayesinde kısa sürede bir aşk ve cezbe insanı hâline gelen Celâleddin-i Rumî'nin vaazla olan meşguliyeti de değişir (Sultan Veled, 1976; 50-52; Sipehsâlâr, 1977; 125-127; Ahmed Eflâkî, 1986; 132-133; Ahmed Eflâkî, 1987; 63, 65; Devletşah, 1977; 253). Hatta Ahmed Eflâkî'ye göre Celâleddin-i Rumî, Şems-i Tebrizî ile tanıştıktan sonra ders ve vaaz vermeyi terk etmesine rağmen, başta Selâhaddin-i Zerkûb olmak üzere bazı dostlarının ricası üzerine sadece bir kere daha vaaz vermiştir (Ahmed Eflâkî, 1987; 109). Fakat bunu, reddedemeyeceği durumlar dışında, Celâleddin-i Rumî'nin artık eskisi kadar sık ve düzenli vaaz vermediği şeklinde anlamak daha doğru olur. Zira aynı Ahmed Eflâkî, aşağıdaki satırlarda göreceğimiz üzere, Celâleddin-i Rumî'nin Şems-i Tebrizî sonrası dönemdeki vaazları hakkında çeşitli rivayetlerde bulunmaktadır. Bunlardan hangisinin onun son vaazı olduğunu tespit etmek ise pek mümkün gözükmemektedir.

* Bugünkü İplikçi Camii'dir (Konyalı, 1964; 408, 415, 830; Mülâyim, 2000; 373).

Celâleddin-i Rumî, Kadı İzzeddin-i Konevî'nin ricası üzerine onun yaptırdığı mescitte de (Kadı İzzeddin Mescidi) halka vaaz ve nasihatte bulunmuştur (Ahmed Eflâkî, 1986; 140-141). Sonraki süreçte de buraya uğrayan Celâleddin-i Rumî, dinleyici olarak katıldığı bir vaazı muhteva ve üslup yönünden abartılı bulup eleştirmiştir. Ona göre ayetlerin ifade edilmesinde ve halka vaazda aşırıya kaçan kimi vâizler ve zâhir ulemâsı, her ne kadar peygamberlerden ve velilerden dem vurup kendilerinde onlardan bir iz olduğuyla övünseler de gerçekte öyle değillerdir. Kendilerinde olanlar ise *"dıştan gelmedir, içten bitme"* değildir (Ahmed Eflâkî, 1986; 177-178). Burada Celâleddin-i Rumî kimi vâizleri bir anlamda yüzeyselcilikle ve nakilcilikle suçlamaktadır.

Celâleddin-i Rumî Konya'daki Kale mescidinde ileri gelen insanların da hazır bulunduğu bir cemaate vaaz vermektedir. Konuya uygun şiir, hikâye ve meseller eşliğinde bazı ayetlerin incelikleri hakkında çeşitli açıklamalar yapmaktadır. Pek çok kişinin beğenmesine rağmen bir fakih: *"Vaizlerin çoğu Kur'an'dan zemin ve zamana uygun birkaç âyet seçerler ve onları mukriler okurlar, vaizler de o hususta hazırlanarak her kitap ve tefsirden garip sözler sayarlar. Bu da halkın hoşuna gider, fakat asıl mânâları sel gibi akıtmaya ve lâtifeler yaratmaya muktedir ve her fende mahir olan vaizler, hafızların düşünmeden okudukları herhangi bir âyeti alır, onun derinliklerine dalar ve değerli faydaları ile dünya bilginlerine kendilerini sevdirirler."* şeklinde bir yorumda bulunur. Bunun üzerine Celâleddin-i Rumî herhangi bir ön hazırlık yapmadan da vaaz verebileceğini göstermek istercesine fakihten aklına gelen bir sureyi okumasını ister. Fakih, Duhâ Suresi'ni okur. Celâleddin-i Rumî de fakihin istediği şekilde adı anılan sureyi açıklamaya başlar. O kadar derinlikli açıklamalar yapar ki akşam namazı yaklaşmasına rağmen hâlâ surenin ilk ayeti üzerinde durmaktadır (Ahmed Eflâkî, 1986; 174-175). Menkıbevî kayıttaki abartıyı bir tarafa bırakırsak, burada vaazların nasıl olması gerektiği noktasında bir fakihin eleştirisini ve beklentisini, medrese kökenli bir sûfînin de buna dair örnekliğini görürüz. Fakat bu özelliğin tüm vâizlerde olduğunu varsaymak yanlış olur.

IV. Rükneddin Kılıç Arslan (ö. 664/1266) ve Türkiye Selçukluları tarihinde on beş yıllık devreye (1262-1277) damgasını vuran Muînüddin Süleyman Pervâne (ö. 676/1277), bir defasında Celâleddin-i Rumî'den cuma günü vaaz vermesini isterler. Namaz kılındıktan sonra minbere çıkan Celâleddin-i Rumî, içerisinde bulunduğu istiğrak hâline uygun beyitlerle vaaza başlar. Geç vakte kadar devam eden vaaz, dinleyenleri derinden etkiler (Sipehsâlâr, 1977; 96-97). Mez'in X. yüzyılda İslam medeniyeti ile alakalı bir çalışmasında aktardığına göre, ileri gelenler tanınmış bir vâize: *"Beni korkut veya bana bir vaaz ver"* derlerdi, hatta bu münasebetle bazen hoşlarına gitmeyen sözlere de muhatap olurlardı (Mez, 2000; 374). Celâleddin-i Rumî ile kendisinden öğüt isteyen II. İzzeddin Keykâvus (ö. 677/1278-1279), Süleyman Pervâne ve Sâhib Ata Fahreddin Ali (ö. 687/1288) arasında bu tür durumlar yaşanmıştır (Ahmed Eflâkî, 1986; 171, 317, 372-373). Zaman ve mekân farklılıklarına rağmen, yöneticilerle vâizler ya da vâizlik yönü olan kişiler arasında benzer durumların yaşanmış olması, vaazların devlet ve toplum hayatındaki yerini ve gücünü göstermesi açısından önemlidir.

3.8. Mevlânâ Alâeddin

Mevlânâ Alâeddin, Kastamonulu bir vâizdir. Ârif Çelebi 1317-1318 yıllarına denk gelen Sultâniye seyahati sırasında kendisine hediye edilen Necmeddin-i Dâye'nin tefsirinin bir nüshasını Mevlânâ Alâeddin'e vermiştir. Ahmed Eflâkî'ye göre o zamana kadar Anadolu'da herhangi bir nüshası bulunmayan söz konusu tefsir, Mevlânâ Alâeddin'in çalışmalarıyla burada da yayılmaya başlamıştır (Ahmed Eflâkî, 1987; 184, 202, 219). Bu rivayet, kitapların dolaşımı açısından da hayli ilgi çekicidir.

1221-1228 yılları arasında Malatya, Kayseri, Sivas ve Erzincan'da ikamet edip çeşitli temaslarda bulunan Necmeddin-i Dâye, bu süreçte *Mirsâdü'l-İbâd* ve onun kısa bir özeti olan *Mermûzât-ı Esedî der Mezmûrât-ı Dâvudî* isimli eserlerini kaleme alır. *Bahru'l-Hakâik* isimli tasavvufî (işârî) tefsirini[*] ise ömrünün –1256'da vefat etmiştir– son dönemini geçirdiği Bağdat'ta kaleme almıştır (Baltacı, 2011; 61-70, 103). Dolayısıyla *Bahru'l-Hakâik*'in daha erken bir tarihte Anadolu'da yayılmaya başlamış olması ihtimaline binaen, yukarıdaki rivayete biraz ihtiyatla yaklaşmamız gerekmektedir.

Mevlânâ Alâeddin, *Bahru'l-Hakâik*'in Anadolu'ya yayılmasını başlatmamış olsa bile buna katkı sağlamış olmalıdır. Bu katkıyı onu vaazlarında tanıtmak ve ondan alıntılar yapmak suretiyle gerçekleştirdiğini

[*] Necmeddin-i Dâye'nin tefsiri ile alakalı müstakil bir çalışma için bk. Okuyan, 2001; 90-262.

düşünebiliriz. Nitekim devrin fakihlerinden biri dönemin vaaz uygulamalarını şöyle tasvir eder: *"Vaizlerin çoğu Kur'an'dan zemin ve zamana uygun birkaç âyet seçerler ve onları mukriler okurlar, vaizler de o hususta hazırlanarak her kitap ve tefsirden garip sözler sayarlar. Bu da halkın hoşuna gider."* (Ahmed Eflâkî, 1986; 174). Yukarıda kendisi hakkında bilgi verdiğimiz Nâsireddin Vâiz'in *"müfessirlerin örneği"* (Ahmed Eflâkî, 1987; 217) olarak nitelendirildiğini de dikkate aldığımızda vâizlerin tefsirle niçin ve ne oranda meşgul olduklarını anlayabiliriz.

3.9. Vâiz Mecdüddin-i Konevî

Mecdüddin-i Konevî 1326'da Orhan Gazi tarafından fethedilen Bursa'da vâizlik yapmaktadır. Onun hakkındaki bilgileri, 1332-1333 yıllarına denk gelen Anadolu seyahati sırasında bu beylik merkezine uğrayan İbn Battûta'tan öğreniyoruz. Fakat Mecdüddin-i Konevî'nin taşıdığı şehir nispesi ve unvan, onun Türkiye Selçuklularının çalkantılı yıkılış sürecinde, başkent Konya'dan Osmanlı topraklarına göç ederek uç bölgesinin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında rol oynayan kişilerden biri olduğunu düşündürmektedir. Nitekim ev ve mal mülk sahibi olmayan Mecdüddin-i Konevî, mezarlıklarda uyuyan, mescitlerde vaaz veren, elinin emeği ile geçinen riyazet ehli bir kimsedir. Sûfiyâne bir yaşam sürmektedir. Vaazları ile insanları derinden etkilemektedir. Öyle ki her vaazında bir grup günahkâr onun önünde tövbe etmekte, vaazlarını dinlerken ölenler bile bulunmaktadır (İbn Battûta, 2004; I, XXVIII, 428-429).

Vaazın tesiriyle vâizin önünde tövbe etme uygulamasına Şam, Tüster ve Delhi'de de rastlamaktayız (İbn Kesîr, 1994; 152; İbn Battûta, 2004; I, 273-274; II, 616-617). Bu durum söz konusu uygulamanın XIII-XIV. yüzyıllarda İslâm dünyasındaki yaygınlığını gözler önüne sermektedir.

İbn Battûta Bursa'da iken Ahi Şemseddin'in zaviyesinde[**] konaklar. Misafirliği sırasında Aşure günü gelip çatar. Bu, şimdi anlatacaklarımızın 10 Muharrem 734'de (21 Eylül 1333) yaşandığını gösterir. Buna göre Ahi Şemseddin Aşure günü akşamı büyük bir ziyafet düzenler. Ordunun kurmaylarını ve halkı şölene davet eder. Beraberce iftar edilir. Güzel sesli hafızlar Kur'an okurlar. İlerleyen saatlerde Mecdüddin-i Konevî cemaate etkili bir vaaz verir. Sonra semâ icra edilir. Gece boyu devam eden etkinlikler cemaatle sabah namazı kılınarak bitirilir (İbn Battûta, 2004; I, 428, 456).

İbn Battûta'nın büyük bir hayranlıkla aktardığı bu bilgiler, Mecdüddin-i Konevî'nin hem yöneticiler hem de halk nezdinde makbul ve muteber bir vâiz olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca günümüz Türkiyesi'nde olduğu gibi o dönemde de mübarek gün ve gecelerde vaaz verildiği/dinlenildiği göze çarpmaktadır. Nitekim Türkiye Selçukluları dönemine ait bir menşurda, Konya'daki Kadı İzzeddin Mescidi'nin[*] hatipliğine tayin edilen Cemâleddin Mehmed'den de Regaip, Berat ve Kadir gibi mübarek gecelerde camiye gidip hitabet vazifesini yapması, vaaz ve nasihatle cemaati uyarması istenmektedir (Turan, 1988; 48-49).

İbn Battûta'nın verdiği diğer bir bilgiye göre, münzevi bir derviş, sırf Mecdüddin-i Konevî'nin söz konusu vaazını dinlemek için şehre inmiş ve onun vaazıyla kendinden geçerek can vermiştir (İbn Battûta, 2004; I, 429). İbn Battûta benzer bir olayı Delhi'de iken Şeyh Alâeddin-i Nilî'nin vaazı sırasında da müşahede etmiştir (İbn Battûta, 2004; II, 616-617). Bu ayrıntı, vaazların dinî hayattaki yeri ve toplumu etkileme gücünü gözler önüne sermektedir.

4. Sonuç

XIII-XIV. yüzyıllarda Anadolu'da yaşamış vâizlere ve vâizlik yönleri olan sûfilere baktığımızda, Türkiye Selçukluları dönemindeki vaaz geleneğinin oluşumunda Türkistan, Mâverâünnehir ve Horasan gibi kadim medeniyet havzalarından göç eden insanların da etkisinin olduğunu görürüz. Nitekim Anadolu söz konusu dönemde ilmî-irfanî açıdan da aynı kaynaklardan beslenmiştir. XIII-XIV. yüzyıllarda Anadolu'da, başta Moğol istilâsı olmak üzere çeşitli nedenlerle buraya yönelen ve yerleşen sûfiler sayesinde çok renkli ve canlı

[**] İlk Osmanlı kronikleri Ahi Şemseddin'in, Şeyh Edebâli'nin (ö. 726/1326) kardeşi olduğunu belirtir (Mehmed Neşrî, 1995; 131; Âşıkpaşazâde, 2003; 351). Ahi Şemseddin ve oğlu Ahi Hasan, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunda hizmet eden önemli kişiler arasında yer alırlar (Uzunçarşılı, 1998; 106, 117, 530, 561). Ahi Hasan'ın –muhtemelen babasından tevarüs eden– zaviyesi bey sarayına yakın bir yerdeydi (Mehmed Neşrî, 1995; 147; Âşıkpaşazâde, 2003; 360). Bu zaviye mühim devlet meselelerinin müzakere edildiği bir divan konumundaydı (Döğüş, 2015; 80).

[*] Bu mescit dönemin ileri gelen kadılarından biri olan İzzeddin-i Konevî tarafından 650/1252'de inşa ettirilmiştir (Ahmed Eflâkî, 1986; 140; Ergenç, 1995; 41; Küçükdağ ve Arabacı, 2016; 267). Günümüzde Konya Anadolu İmam Hatip Lisesi bitişiğinde yer alan söz konusu mescidin orijinal şeklinin ne zaman yıkıldığı tam olarak bilinmemektedir. Ama şu andaki hâli yenidir.

bir tasavvufî ortamın oluştuğu bilinmektedir. Bu dönemde tasavvuf devlet ve toplumun pek çok kesimini etkisi altına almıştır. Tasavvufî düşüncelerin yayılması ve toplumu etkilemesini sağlayan mecralardan biri de sûfî şeyhlerinin muhtelif mekânlarda (mescit, zaviye, mezaristan vb.) irşad maksadıyla gerçekleştirdikleri vaazlardır. Türkiye Selçukluları dönemindeki vâizlik kurumu ve vaaz uygulamalarına baktığımızda, günümüzde olduğu gibi, mübarek gün ve gecelerde de vaazların verildiğini, hatta bunun devlet tarafından hatipler için bir görev olarak tanımlandığını; Osmanlılarda olduğu gibi, cuma vaazlarının cuma namazı öncesi değil de sonrası icra edildiğini; vâizliğin, doğası gereği özellikle tefsir ilmi ile ilişkilendirildiğini; vaazlarda gerçek dışı ve abartılı hikâyelere yer verilmesinin doğru bulunmadığını görüyoruz.

Kaynakça

Adalıoğlu, H. (2009). Siyâsetnâme. DİA, (C. XXXVII, ss. 304-306). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ahmed Eflâkî. Ariflerin Menkıbeleri, I, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1986.

Ahmed Eflâkî. Ariflerin Menkıbeleri, II, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1987.

Aksarayî. Müsâmeretü'l-Ahbâr, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Anbarcıoğlu, M. (1986). *"Sultanu'l-Ulemâ Baha'eddin Veled'in Hayatı, Eseri ve Düşünceleri"*. I. Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler), Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye, 3-5 Mayıs 1985.

Âşıkpaşazâde. Menâkıbu Tevârîh-i Âl-i Osmân, haz. Kemal Yavuz ve M. A. Yekta Saraç, İstanbul, K Kitaplığı Yayınları, 2003.

Bahâeddin Veled. Maârif, çev. Şadi Aydın ve Elvir Musiç, İstanbul, Rûmî Yayınları, 2018.

Baltacı, Halil. Necmeddîn Dâye Râzî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri, İstanbul, İnsan Yayınları, 2011.

Bayraktar, Mehmet Faruk. Türkiye'de Vaizlik, Tarihçesi ve Problemleri, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.

Bayram, Mikâil. Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi, Konya, Basım Yeri Yok, 2008.

Cirit, H. (2012). Vaaz. DİA, (C. XLII, ss. 404-407). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Cürcânî. Tarifat Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü, çev. Arif Erkan, İstanbul, Bahar Yayınları, 1997.

Demirci, M. (2000). İbnü's-Semmâk, Ebü'l-Abbas. DİA, (C. XXI, ss. 204-205). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Devletşah. Tezkiretü'ş-Şuarâ, II, çev. Necati Lugal, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, 1977.

Döğüş, S. (2015). *"Osmanlı Beyliği Topraklarında Ahi Zaviyeleri ve Şeyh Ede Balı Meselesi"*, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, sayı: 37, s. 61-86.

Ebû Nasr Serrâc Tûsî. el-Lüma', çev. H. Kâmil Yılmaz, İstanbul, Altınoluk Yayınları, 1996.

Ergenç, Özer. Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Ankara, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1995.

Evhadüddîn-i Kirmânî. Rubaîler, çev. Mehmet Kanar, İstanbul, İnsan Yayınları, 1999.

Gölpınarlı, Abdülbâki. Mevlânâ Celâleddin, Ankara, İnkılâp Yayınları, 1999.

Hacıgökmen, M. A. (2011). *"I. Alaeddin Keykubat Dönemi Emirlerinden Atabey Bedreddin Gühertaş (Gevhertaş)"*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, XXX (50): 119-136.

Haykıran, K. R. (2009). *"Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)"*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı: 23, s. 161-178.

İbn Battûta Tancî. İbn Battûta Seyahatnâmesi, I-II, çev. A. Sait Aykut, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.

İbn Bibi. el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

İbn Kesîr. el-Bidâye ve'n-Nihâye, XIII, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1994.

İmam Gazâlî. İhyâ'u Ulûm'id-Dîn, I, çev. Sıtkı Gülle, İstanbul, Huzur Yayınevi, 2012.

Kara, Seyfullah. Selçuklular'ın Dini Serüveni, İstanbul, Şema Yayınevi, 2006.

Karaismailoğlu, A. (1999). Hüseyin Vâiz-i Kâşifî. DİA, (C. XIX, ss. 16-18). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Konyalı, İbrahim Hakkı. Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi, Konya, Yeni Kitap Basımevi, 1964.

Köse, Ö. F. (2016). Cuma Vâizliği. DİA, (C. EK-1, ss. 273). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kurtuluş, R. (1998). Hucend. DİA, (C. XVIII, ss. 272-273). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kurtuluş, R. (2003). Maârif. DİA, (C. XXVII, ss. 271-272). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kutluer, İ. (1999). İbn Gânim, İzzeddin. DİA, (C. XIX, ss. 502). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Küçükdağ, Yusuf ve Arabacı, Caner. Selçuklular ve Konya, Konya, Çizgi Kitabevi, 2016.

Lewis, Franklin. Mevlânâ, Geçmiş ve Şimdi Doğu ve Batı, çev. Gül Çağalı Güven ve Hamide Koyukan, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2010.

Mehmed Neşrî. Kitâb-ı Cihan-nümâ, I, haz. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

Mevlânâ Celâleddin. Fîhi mâ-fîh, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1959.

Mevlânâ Celâleddin. Macâlis-i Sab'a, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, Konya, Konya Turizm Derneği Yayınları, 1965.

Mez, Adam. Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti, çev. Salih Şaban, İstanbul, İnsan Yayınları, 2000.

Mostafavi, Moharram. 13. Yüzyılın Büyük Mutasavvıfı Evhadeddin-i Kirmani ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri, İstanbul, Kitap Yayınevi Yayınları, 2016.

Mülâyim, S. (2000). İplikçi Camii, DİA, (C. XXII, ss. 373-375). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Necmeddîn-i Dâye. Mirsâdü'l-İbâd, çev. Halil Baltacı, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.

Okuyan, Mehmet. Necmuddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsiri, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2001.

Öğke, A. (2005). *"Mevlânâ'nın Mecâlis-i Seb'a'daki Sohbet Metodu"*, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, sayı: 14, s. 251-266.

Örs, D. (2002). *"Necmuddîn-i Râzî: Hayatı ve Eserleri"*, Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı: 6, s. 19-34.

Özgüdenli, O. G. (2012). Urmiye. DİA, (C. XLII, ss. 179-180). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Rağıb el-İsfahanî. Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü, çev. Abdulbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, İstanbul, Çıra Yayınları, 2012.

Râvendî. Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr, I, çev. Ahmed Ateş, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Sahîh Ahmed Dede. Mecmûatü't-Tevârîhi'l-Mevleviyye, haz. Cem Zorlu, İstanbul, İnsan Yayınları, 2011.

Saklan, B. (1994). Ebû Tâlib el-Mekkî. DİA, (C. X, ss. 239-240). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sipehsâlâr. Risâle, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, 1977.

Sultan Veled. İbtidâ-nâme, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara, Güven Matbaası, 1976.

Sümer, Faruk. Oğuzlar, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1972.

Şems-i Tebrizî. Konuşmalar, I, çev. M. Nuri Gencosman, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1974.

Şems-i Tebrizî. Konuşmalar, II, çev. M. Nuri Gencosman, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1975.

Şevkî Çelebi. Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî, haz. Fatih Bayram, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.

Şeyhoğlu Mustafa. Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ, haz. Kemal Yavuz, İstanbul, Büyeyenay Yayınları, 2013.

Turan, Osman. Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1998.

Turan, Osman. Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Uludağ, S. (1988). Abbâdî, Ebû Mansûr. DİA, (C. I, ss. 14-15). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uludağ, S. (1989). Ahmed el-Gazzâlî. DİA, (C. II, ss. 70). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uludağ, S. (1997). Hasan-ı Basrî. DİA, (C. XVI, ss. 291-293). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Osmanlı Tarihi, I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

Ürkmez, R. K. (2018). "*Menâkıbnâmelere Göre XIII. Yüzyıl Selçuklu Anadolusu'nda Tasavvufî Zümreler*". Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.

Yetik, E. (1999). İbn Sem'ûn. DİA, (C. XX, ss. 314). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Zengin, Z. S. (2008). *"Osmanlılar Döneminde Yaygın Din Eğitimi Faaliyeti Olarak Hutbeler"*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, XVII (1): 379-398.

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 248-268
- Üretim Yönetimi ve Pazarlama / Araştırma -

Bir Kültürel Üretim Biçimi Olarak Etkinlik Pazarlaması ve Şehir Pazarlaması ile Olan İlişkisi: Selçuklu Kongre Merkezi Örneği

Esen ŞAHİN*
Bayram KARAKULLUKCU**

ÖZ

Şehirlerin de birer ürün gibi pazarlanabileceği düşüncesinin dünya geneline yayılması ile birlikte şehir yönetimleri hem şehir sakinlerine, hem de şehre gelebilecek ziyaretçilere ve yatırımcılara yönelik farklı pazarlama faaliyetleri ile şehirlerarası rekabette öne çıkmaya çalışmaktadır. Bu çabaların yoğunlaştığı önemli alanlardan birisi de kültürel üretim biçimleridir. Toplumsal yaşamdaki semboller, birer kültürel sermaye olarak üretim sürecine sokularak kültürel ürünlere dönüşmektedir. Aynı şekilde şehirlerin sahip olduğu kültürel ve tarihi değerler de birer ürün olarak hedef kitleye sunulmakta ve her şehir daha çok ziyaretçi ve yatırım çekmek için cazibe merkezi olmaya çalışmaktadır. Şehir pazarlaması ve markalaşması olarak da ifade edilebilecek bu süreç için farklı turizm biçimlerinin yanında, M.I.C.E. (Meetings, Incentives, Conferences, Exhibitions) olarak da bilinen etkinlik sektörü, cazibe yaratma konusunda giderek önem kazanmaktadır. Temel olarak deneyime dayanan bir kültürel üretim biçimi olarak görülen etkinlikler, şehirlerin imajlarının yenilenmesine, ziyaretçilerin çekilmesine, şehir sakinlerinde hissedilebilir bir gurura ve yaşam kalitesinin yükseldiği algısına, toplumsal birlikteliğin artırılmasına ve birçok sektörde ekonomik bir canlılığın yaşanmasına sebep olmaktadır. Fuar, kongre, konferans, sergi, festival ve diğer kültür-sanat etkinliklerinin planlanması, tanıtılması, düzenlenmesi ve sürdürülebilir bir biçimde yönetilmesi süreci etkinlik pazarlaması olarak tanımlanmaktadır. Etkinlik pazarlaması için önemli faktörlerden birisi de kongre merkezleridir. Büyük ölçekli etkinliklerin gerçekleşmesi için gerekli olan mekânsal altyapıyı sağlayan kongre merkezleri, şehirdeki diğer paydaşların da desteği ile son yıllarda şehir pazarlaması için başat aktörlerden biri haline gelmiştir. Konya merkez ilçe belediyelerinden biri olan Selçuklu Belediyesi'nin himayesinde inşa edilen ve 29 Ekim 2017 tarihinde faaliyete geçen Selçuklu Kongre Merkezi 2 yıl gibi kısa sürede Konya'nın çehresini değiştirmiştir. Estetik görüntüsünün yanı sıra ev sahipliği yaptığı orta ölçekli toplantılarla ve uluslararası bilinirliğe sahip olan sanatçıların verdiği konserler de dahil olmak üzere yüzlerce kültür-sanat etkinliğiyle kısa sürede yıldız gibi parlamıştır. Bu çalışmada, SKM'nin Konya'daki kültür-sanat dokusuna, sosyal ve ekonomik ilişkilere etkileri; kültürel üretim, etkinlik pazarlaması ve şehir pazarlaması ekseninde ele alınmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden örnek olay analizi kullanılmış; veri oluşturmak için SKM'yi en üst düzeyde temsil eden Genel Müdür Fatih Kocagüzel ile yapılandırılmamış mülakat gerçekleştirilmiş; oluşturulan verilerin analizi için içerik analiz yöntemlerinden betimsel ve kategorisel analiz tercih edilmiş ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Üretim, Etkinlik Pazarlaması, Şehir Pazarlaması, Selçuklu Kongre Merkezi, Konya

Event Marketing as A Form of Cultural Production and Its Relationship with City Marketing: The Case of Selcuklu Congress Center

ABSTRACT

With the idea that cities can be marketed as products, city administrations are trying to stand out in inter-city competition with their different marketing activities aimed at their target audiences. Cultural production is one of the important areas in which these efforts are concentrated. Symbols in social life are transformed into cultural products by being put into the production process as cultural capital. Similarly, the cultural and historical values of the cities are presented to the target audience as a product. In this way, each city tries to be a center of attraction to attract more visitors and investments. This can be expressed as place marketing and branding. Different forms of tourism are gaining importance in creating attraction for place marketing and branding. M.I.C.E. (Meetings, Incentives, Conferences, Exhibitions) also known as the event sector is one of these types of tourism. Events are seen as a form of cultural production based primarily on experience. Events also lead to renewing the image of the cities, attracting visitors, perceiving the pride and the quality of life of the city residents, increasing social togetherness, and economic viability in many sectors. Event marketing is defined as the process of planning, promoting, organizing and managing in a sustainable manner the fairs, congresses, conferences, exhibitions, festivals and other culture and art activities. One of the important factors for event marketing is convention centers. Providing the necessary spatial infrastructure for the realization of large-scale events, convention centers have become one of the leading actors for city marketing in recent years with the support of other stakeholders in the city. The Selcuk Congress Center, which was built under the auspices of the Selcuk Municipality and became operational on October 29, 2017, changed the face of Konya in as little as 2 years. In addition to its aesthetic appearance, it has shone like a star in a short time with its medium sized meetings and hundreds of culture and art events including concerts

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0001-7215-5018, esenboztassahin@gmail.com
** Doktorant, Selçuk Üniversitesi Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı, orcid no: 0000-0002-6527-7268, bayram.karakullukcu@yahoo.com.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 31.10.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 02.12.2019

given by internationally renowned artists. In this study, the effects of SKM on the culture and art configuration, social and economic relations in Konya were examined. To achieve this, the literature on cultural production, event marketing and city marketing has been utilized. Case study analysis, one of the qualitative research methods, was used. In order to generate data, an unstructured interview was conducted with the General Manager Fatih Kocagüzel who represented the SKM at the highest level. Descriptive and categorical analysis, one of the content analysis methods, was preferred and interpreted for the analysis of the data.

Keywords: Cultural Production, Event Marketing, City Marketing, Selcuklu Congress Center, Konya

1. Giriş

Kültürel üretim, kaynağı sosyokültürel belleklerde yer alan "anlam üretimi" kurgusuna dayanan bir sistemdir. Yeni anlamlar ve ürünler, yeni üretim sistemleri ile birlikte ortaya çıkarak yeni tüketim süreçlerini doğurmaktadır. Eğlence, bu kültürel üretim/tüketim sistemlerinin başında gelmektedir (Özdemir, 2012; 35). Hollywood örneğinde görüleceği gibi kültür endüstrileri küçük bir ülke ekonomisi kadar büyüklüğe sahip olabilmektedir. Sinema, tiyatro, dans, konser gibi gösteri sanatlarını; festival, şenlik gibi daha kapsamlı faaliyetleri ve genel olarak boş zaman değerlendirme eylemlerini ifade eden eğlence (*entertainment)* olgusu, kültürel sermayeler üzerine inşa edilmektedir. Diğer yandan bilimsel ve sektörel toplantıları (kongre, konferans, sempozyum, seminer, fuar, lansman vb.) ifade etmek için kullanılan M.I.C.E. kavramı da bir diğer etkinlik sektörü bileşenidir. Toplumsal birikimin birer nüvesi olarak ortaya çıkan kültürel üretim biçimleri her toplumda, her grupta hatta her bireyin yaşayış biçiminde değişiklik şekilde meydana gelebilmektedir. Aynı şekilde, bu kültürel üretim süreci sonunda ortaya çıkan kültürel ürünler farklı düzeylerde tüketilebilmektedir. Örneğin konser, tiyatro, festival gibi etkinlikler toplumun her tabakası tarafından tüketilen kültürel ürünlerdir ve toplumun geneline hitap etmesi açısından popüler kültür olarak ifade edilebilir. Sanatçıları ve sanatseverleri bir araya getiren sergiler ise daha sınırlı bir kitleye hitap etmesi açısından yüksek kültür olarak görülebilir. Kongre, konferans, sempozyum gibi etkinlikler kendilerine has yapılarıyla bilimsel kültürü ifade ederken; fuar, lansman, seminer gibi belirli sektörlere hitap eden organizasyonlar ise iş kültürü olarak kavramlandırılabilir. Daha büyük ölçekli düşünüldüğünde Dünya Kupası, Olimpiyat gibi turnuvalar spor kültürü, Davos Zirvesi, IMF, UNESCO gibi uluslararası kuruluşların toplantıları diplomasi kültürü üretmektedir. Benzer örnekleri çoğaltılabilecek kültürel üretim ve tüketim biçimleri, belirli bir amaçla bir araya gelen bireylerin ortaya çıkardığı değer ile her bir alanın bağımsız gelişimi ve genel olarak toplumsal gelişim için önem arz etmektedir. Bu kültürel üretim ve tüketim biçimlerinin gerçekleştiği mekânlar olan kültür ve kongre merkezleri, konser/gösteri salonları, tiyatro sahneleri, AVM'ler şehir yaşamında önemli bir enerji merkezi haline gelmiştir. Örneğin, Orlando şehrindeki ABD'nin ikinci büyük kongre merkezi olan *Orange County Convention Center',* her yıl 1 milyonun üzerinde delegeyi ağırlarken bölge ekonomisine 1.4 milyar $ ekonomik getiri sağlamaktadır (Morgan ve Condliffe, 2006; 84).

Yarı kamusal olarak adlandırılan bu mekânlar, sahiplik yapılarına göre farklılık göstermekle birlikte ne tam olarak kamusal alan ne de özel alan olarak tanımlanmaktadır. Bu haliyle fiziksel bir olgudan ziyade soyut bir anlama işaret eden kamusal alan kavramı, şehirlerde yaşayan tüm bireylere açık olan umumi karşılaşma noktaları olarak tanımlanmaktadır. Parklar, meydanlar, piknik alanları, kamu binalarının açık alanları, tarihi miraslar, pazarlar, sokaklar, caddeler, kısacası gündelik yaşamın akışındaki bütün yerler kamusal alan tanımına girebilmektedir. Yarı kamusal alanlar ise genel olarak sahiplik hakkı, yönetimi, denetimi ve bakımı özel/tüzel kişi ve kurumlara, kullanımı ve kontrolü topluma ait olan, girişe açık ya da belirli bir kurala bağlı olan, toplumdaki belirli gruplar tarafından kullanılan mekânlardır (Birch, 2008; 123; Kavak, 2010; 17-20; Kırca ve Doğanay, 2014; 58). AVM, kültür merkezi, sinema, tiyatro salonu, meydanlara açılan kurumların önündeki boşluklar, lobiler birer toplanma ve bir araya gelme mekânı olarak yarı kamusal mekânlar olurken biletli bir giriş söz konusu olduğunda özel alanın sınırı ortaya çıkmaktadır.

20. yüzyılın sonlarından itibaren tüketim alışkanlıklarının değişmesi, genç nüfusun giderek artması ve iletişim teknolojilerinin çeşitlilik göstermesi nedeniyle şehir sakinlerine yönelik boş zaman değerlendirme ve eğlence etkinlikleri düzenlemek, bu tarz etkinliklerin düzenlenmesini teşvik etmek ve en önemlisi bu etkinlerin gerçekleştirileceği kamusal ve yarı kamusal mekânlar inşa etmek şehir yönetimlerinin ajandasında üst sıralara yükselmiştir. Bununla birlikte yurtiçi ve yurtdışından ziyaretçilerin katılacağı daha büyük ölçekli etkinliklere ev sahipliği yapmak için şehirlerarası rekabet doğmuş, şehir pazarlaması ve markalaşmasına yönelik çabalara girişmek kaçınılmaz hale gelmiştir. Son 20 yılda birçok şehir kendini marka şehir olarak

lanse etse de şehir markalaşması sadece logo değişikliği ve birkaç festival düzenlemenin ötesinde mimari, alt yapı sistemleri, yönetim anlayışı, kamu diplomasisi, yerleşim politikaları vb. birçok alanda yeniden dönüşüm ve planlamaya dayanmaktadır. Şehirlerde yer alan neredeyse bütün sektörleri etkileyen, ekonomik olarak yüksek getiri potansiyeline sahip büyük ölçekli etkinliklerin düzenlenmesi için gerekli olan ulaşım, konaklama ve hizmet altyapısının yanında bu etkinliklerin gerçekleştirileceği hacimde merkezlerin şehre kazandırılması için kamu yönetiminin desteğine ihtiyaç duyulmaktadır (Boisen vd., 2018; Clark, 2008; 6-7).

Bu duruma örnek olarak gösterilebilecek Selçuklu Kongre Merkezi (SKM), Konya'nın merkez ilçelerinden biri olan Selçuklu Belediyesi tarafından 2012 yılında projelendirilmiş, 116 milyon TL'lik yatırımla 29 Ekim 2017 tarihinde faaliyete açılmıştır. M.I.C.E. sektörünün Oscar'ı olarak kabul edilen *Ace of M.I.C.E. Awards 2018* kapsamında en iyi yatırım ödülü alan SKM, Anadolu'nun en büyük kongre merkezi olma iddiası taşımaktadır (scckonya.com, 2019). 35000 m² kullanım alanına sahip olan SKM, 2000 kişiden 30 kişiye kadar katılımcı ağırlayabilen 14 farklı toplantı salonu, restoran & kafeleri, tematik dükkanları, cep sineması, workshop odaları, toplantı mekanları, geniş fuaye alanları ve 950 araçlık otoparkı ile hizmet vermektedir. Hava alanına, otogara, şehir merkezine ve şehirdeki üniversitelere makul uzaklıkta olması, konut yerleşimlerine yürüyüş mesafesinde olması, toplu taşımada lokasyon avantajları SKM'yi; hem büyük ölçekli etkinliklere ev sahipliği yapması için hem de günlük hayatın bir parçası olabilmesi için uygun ve avantajlı hale getirmektedir (Gürsel ve Tabanlıoğlu; 2018).

2. Kavramsal Çerçeve

Üretim genellikle fiziksel bir süreç, somut çıktılar ve ekonomik getiri olarak algılanmaktadır. Hizmet üretimi bu sürecin sadece soyut şekilde gerçekleşmesi olarak ifade bulmaktadır. Kültürel üretim ise temelde ne mal ne de hizmet üretimine benzemektedir. Hem somut hem de soyut çıktıları olan kültürel üretimin tam olarak tanımlanabilmesi için kültür kavramına mercek tutmak gerekmektedir. Tanımlaması kadar sınıflandırılması da oldukça karmaşık olan kültür kavramı, antropoloji, sosyoloji, psikoloji, felsefe, işletme vb. bilimlerde farklı karşılıklar bulmaktadır.

Türkçeye Fransızcadan (*culture)* geçen*,* kökeni Latince *colere* olup "işlemek, yetiştirmek ve düzenlemek" gibi farklı anlamlara karşılık gelen *cultura*s sözcüğünün ortaya çıkışına yönelik egemen görüşler, kelimenin tarımsal faaliyetler çerçevesinde yüklenen anlamlarla yorumlandığını göstermektedir (Bayık, 2014; 1). Zaman içerisinde semantik bir evrimden geçen kavram, 16. yüzyıl Fransız sözlüklerinde toprağın işlenmesi olarak ifade edilirken 18. yüzyıldan itibaren mecazi anlamda "zihin yetisinin işlenmesi" olarak sözlüklerde yer almıştır. İlk insandan homo sapiense giden evrimde kültür, giderek içgüdülerin yerini alarak kontrol ve imgelem altında, genetik uyumdan daha işlevsel, daha esnek, daha kolay ve iletişimsel uyum şeklinde görülmüştür. Kültür insana sadece çevresiyle uyum içinde olma imkânı vermez. Çevreyi kendi ihtiyaçları ve amaçları doğrultusunda yönlendirir. Bu nedenle "uygarlık" kavramının anlamındaki yaşama biçiminde incelik, bilgisizlik durumundan uzaklaşma, ileri gitme gibi karşılıklar kültür ile ilişkilendirilmektedir. İngiliz antropolog Edward B. Taylor'un 1871 yılında yayımladığı İlkel Kültür (*Primitive Culture*) eserinde yaptığı bu tespit, uygarlık kelimesinin etimolojisindeki[**] "ilkel" toplumlardan ayrılış ile sitelerin (şehir devletler) ortaya çıkışı, tarım toplumuna geçiş, kültür kavramının tarımla ilişkisi dikkate alındığında tesadüf değildir. Kültür daha çok kişilerdeki ve gruplardaki ilerleyişi ifade ederken, uygarlık daha çok kolektif gelişmeyi imlemektedir (Cuche, 2013; 9-26). Genel anlamıyla kültür, insanı diğer canlılardan ayıran, doğada kendiliğinden olmayan ve insan müdahalesiyle gerçekleşen süreçleri ifade etmekte kullanılmaktadır. Bu yönüyle her şeyin bir kültür ya da her şeyin bir kültürü olduğu ifade edilebilir. Daha dar anlamda ise kültür, "insanlar tarafından paylaşılan ve gelecek kuşaklara intikal ettirilen bir semboller sistemidir" (Erdentuğ, 1981). Bu tanımlamalardan yola çıkarak kültürün sürekli üretim sürecinde olan bir olgu olduğu görülmektedir.

Kültürel üretim alanları; "maddi ve sembolik, yinelenebilir ortak toplumsal özelliklerin, doğrusal değil, sarmal bir süreç dâhilinde doğduğu, yerleştiği, çoğaldığı, uygun olmayan koşullarda kaybolduğu, kontrollü

[*] Latince uygarlık anlamında gelen *civilite* ve şehir (site) anlamına gelen *civitas s*özcüklerinin aynı kökten olması; Arapça şehir anlamına gelen ve "medeniyet" ile aynı köke sahip olan *medine* sözcüğü, ilk yerleşik Türk kavmi olan Uygurlar isminin "uygarlık" ile benzerliği çoğul kültür yaşamın hakim olduğu uygarlık, şehir ve kültür kavramları arasındaki ilişkiyi göstermektedir (Özlem, 2000; 144-145).

ya da kontrolsüz, durağan ya da devingen, insan eliyle biçimlenen zeminlerdir" (Türkoğlu, 2004; 1-2). Kültürel üretim, toplumda kendiliğinden gerçekleşen ve gündelik yaşam içerisinde anlam bulan bir birikime yol açmaktadır. Bu birikim sonucunda oluşan kültürel sermaye soyut ve somut anlamları barındıran bir bütündür. Fransız sosyolog Pierre Bourdieu (2010; 47) kültürel sermayeyi üç biçimde sınıflandırmaktadır:

- Beden ve zihnin uzun süren pratikler sonucunda elde ettiği yeteneklerin cisimleşmesi şeklinde;
- Kültürel emtialara dönüşerek nesnelleşmiş biçimde (kıyafet, kitap, enstrüman, araç gereçler vb.);
- Formel ve informel biçimlerde gelişen eğitim vb. sistemler sonucunda kurumsallaşmış biçimde.

Kültürel üretimin bu boyutu, tarihsel süreç içinde farklı kültürlerin etkileşimleri ile ortaya çıkan damıtılmış ürünlere dönüşmektedir. Yöresel müzikler, folklorik danslar, düğün, sünnet, cenaze vs. geleneksel törenler, mesleki adetler, oyunlar, yemek kültürleri gibi gündelik yaşam pratikleri buna örnektir. Zamanla değişime uğrasalar da yeniden üretim sürecine sokularak çeşitli biçimlerde güncellenmektedirler. Kültürel üretimin bir başka boyutu ise gerek kültürel sermayeye dayanan bir süreç sonunda gerekse piyasa ekonomisinin şartları doğrultusunda geliştirilen bir üretim sistemi olmasıdır. Müzik, sinema, sahne sanatları vb. endüstriler, televizyon, radyo, sosyal medya vb. platformlarda sunulan programlar, turizm endüstrisi bu alana örnek olarak gösterilebilir. Bu tür kültürel üretim sistemleri, Odabaşı ve Barış (2011) tarafından "kültürel bir ürünün yaratılması ve pazarlamasından sorumlu olan kuruluşlar ve kişilerden oluşan bir set" olarak tanımlanmıştır. Bu tanıma göre üç alt sistemden oluşan kültür üretim sistemi şu şekildedir:

- Yaratıcı Altsistem: Yeni sembollerin ve ürünlerin yaratılmasından sorumludur.
- Yönetim Altsistemi: Yeni sembollerin ve ürünlerin seçimi, üretimi, dağıtımından sorumludur.
- İletişim Altsistemi: Yeni ürüne anlam verme, sembolik özellikler katma ve tüketici ile iletişimden sorumludur.

Semboller "kültür eleyicileri" adı verilen karar mercilerinin kontrolünde değerlendirilmektedir. Kültür eleyiciler tüketicilere sunulacak ürün ve bilgilerin akışında filtre görevi görerek kültürel ürünün ortaya çıkmasında ve dağıtılmasında etkileyici rol almaktadır. Kültür eleyicileri, biçimsel ve biçimsel olmayan eleyiciler olarak ikiye ayrılmaktadır. Sahne direktörleri, TV, radyo, internet vb. platformlardaki programcılar, yayın yönetmenleri, editörler, yayınevi sahipleri, aracı medya kurumları biçimsel eleyicilerdir. Biçimsel olmayan eleyiciler ise fikir liderleri, arkadaş grupları, aile bireyleri, ünlüler ve benzerleridir (Odabaşı ve Barış, 2011; 320).

Kültür üretim sisteminde yer alan alt sistemlerin ve biçimsel eleyicilerin dâhil olduğu alan kültür endüstrileri olarak anılmaktadır. Kültürel varlık ve değerlerin kâr amacıyla üretilen ürünlere dönüştürüldüğü ve arz/talep dengesine göre fiyatların belirlendiği alan olan kültür endüstrilerinin yarattığı ekonomik katma değer sonucunda kültür ekonomileri meydana gelmektedir. Kültür ekonomileri, 90'lı yıllar ile birlikte ülkelere ve şehirlere önemli derecede ekonomik ve sosyal kalkınma sağlamaktadır. Bu nedenle kültür ekonomisi oluşturmak ve hâlihazırdaki kültür ekonomilerini geliştirmek için kültür endüstrileri devlet tarafından desteklenmekte, bu alana yatırımlar artmakta ve özellikle şehir yönetimleri politikalarını bu çerçevede belirlemektedir (Karabıyık, 2013; 1). Kültür, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler için bir gider unsuru olarak değerlendirilmektedir. Gelişmiş ülkeler ise kültürü, çok boyutlu kalkınma için temel anahtar olarak kullanıp, önemli bir gelir kaynağı olarak ele almaktadır (Özdemir, 2012). Aynı şekilde şehirler de kültürel değerlerini ön plana çıkararak sadece turizm ile sınırlı kalmayacak şekilde bir pazarlama planlaması yapmaktadırlar. Şehir pazarlaması ve markalaşması, şehirlerin özgün değerleri, coğrafi özellikleri, kültürel ve tarihi mirasları, altyapı imkânları vb. karakteristiklerine odaklanarak stratejiler geliştirmeyi kapsamaktadır. Kültür endüstrilerinin, şehirlerin pazarlanmasında ve markalaşmasında etkili bir şekilde rol alabilmesi için şehirdeki kültürel atmosfere uygun, şehrin sahip olduğu kültürel kodlarla ilişkilendirilmiş etkinliklerin düzenlenmesi ve bu etkinliklerin gerçekleştirilebileceği altyapının oluşturulması gerekmektedir. Şehirlerarası ve şehir içi ulaşımın geliştirilmesi, turizm acenteliğinin, konaklama ve ağırlama sektörlerinin ihtiyaçlara karşılık vermesi, şehirdeki medya ve iletişim araçlarının etkin şekilde kullanılması, gerekli yeterlilikte ve yetkinlikte personelin olması, etkinliklerin gerçekleştirileceği uygun kapasitede tesislerin olması ve bütün bu işleyişin koordinasyonunun sağlanması için taraflar arasında işbirliğinin oluşması gerekmektedir. Dünya genelinde bu koordinasyon kamu otoritesi öncülüğünde ve STK'ların desteği ile gerçekleştirilmektedir. Bu etkinliklerin gerçekleştirilmesi, şehrin imajını olumlu yönde etkileyerek hedef kitle üzerinde şehir hakkında olumlu hisler uyandırabilme potansiyeline sahiptir. Şehrin, potansiyel

ziyaretçileri üzerinde oluşturduğu algı uzun vadede gelişmekte ve olumsuz algılar olumlu algılardan daha kolay bir şekilde oluşabilmektedir. Fakat başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiş büyük ölçekteki bir etkinlik şehre dair ön yargıları yıkabilecek nitelikte de olabilmektedir (Gelders ve van Zuilen, 2013; 110-111).

Şehir pazarlamasının amacı; şehrin ziyaretçiler, iş dünyası, şehir sakinleri ve büyük ölçekli etkinlikler için çekici bir yer olarak rekabetçi pozisyonu artırmaktır (Boisen, 2007). Bir diğer yaklaşımda ise "şehrin kurumsal markasını oluşturarak girişimci şehir olmak" (Kavaratzis, 2004; 59) üzerinde durulmaktadır. Buradaki girişimcilik, şehre özel etkinliklerin düzenlenmesi ve büyük ölçekteki etkinliklerin şehre çekilmesini de kapsamaktadır. Şehir pazarlamasında öne çıkan bir diğer unsur paydaşların katılımıdır. Stratejik şehir pazarlaması ile ilgili etkinliklerin yürütülmesinde şehrin tüm sakinlerinin (kamu, özel, sivil kuruluşlar ve kişiler) belirli bir program ve sinerji içerisinde hareket etmesi gerekmektedir. Genel olarak şehir pazarlaması kamu kurumlarının kontrolünde, klasik kamu yönetimi anlayışında yürütülmektedir. Bu resmi yaklaşımın ötesine geçerek şehir sakinlerinin, özel sektör temsilcilerinin, üniversitelerin, STK'ların sürece etkili olarak dahil edilmesi *stakeholder engagement* (çıkar gruplarının birlikte hareket etmesi) tanımlaması ile şehir markalaşmasının olmazsa olmazı olarak ifade edilmektedir (Merrilees vd., 2012; Kavaratzis, 2012).

Şehir pazarlamasının bir diğer hedefi, her bir şehir sakininin kendini şehir elçisi (*city ambassadors*) olarak görmesini sağlayarak şehrin tanıtımında, geliştirilmesinde rol almasının önünü açmaktır. Örneğin, belirli bir markalaşma düzeyine erişmiş, büyük ölçekli etkinliklere ev sahipliği yapan bir şehirde yaşamanın şehir sakinlerinde oluşturduğu gururun yanı sıra bu durum yaşam kalitesinin yüksek düzeyde algılanmasına olanak vermekte ve bireylerin gönüllü şehir elçisi olma motivasyonlarını artırmaktadır (Taecharungroj, 2016). López vd. (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, büyük ölçekli etkinliklerin şehir sakinlerinin şehir markalaşmasına karşı tutumlarına etkileri ölçülmüş; şehir sakinlerinin bu etkinlikler ile birlikte yaşadığı duygusal deneyimler aracılığıyla algılanan yaşam kalitesinin yükseldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Deneyim ekonomisi kavramının öncülerinden olan Pine II ve Gilmore (1998), müşteri odaklı yönetim felsefesinin gereği olarak, mal ve hizmet faktörlerinin yanına deneyim unsurunun da eklenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Deneyim pazarlaması, insanlara özel ve unutulmaz deneyimler yaşatarak işletmelerin büyük katma değer sağlamalarına imkân sağlamaktadır. Deneyimlere dayanan etkinlikler, fiziksel, duygusal, entelektüel, bilişsel ya da manevi (spiritüel) seviyede hazır olan insanları etkilemekte ve doğal olarak her zihinde kendine has bir yerde konumlanmaktadır. Çünkü her deneyim, sahnelenen performans ile kişinin zihin hali arasındaki etkileşimden kaynaklanmaktadır. Deneyimsel pazarlamanın bir diğer öncüsü olan Schmitt (1999), Stratejik Deneyimsel Modüller (*Strategic Experiential Modules* -SEMs) adını verdiği bir konsept geliştirmiştir. SEMs, algılamak (*sence*), hissetmek (*feel*), düşünmek (*think*), harekete geçmek (*act*) ve ilişki kurma (*relate*) deneyimlerinden oluşmaktadır. Bütün bu boyutların etkili olarak hissedileceği etkinlikler izleyicinin bire bir, anlık ve canlı bir şekilde katılımı ile gerçekleşebilen deneyimsel süreçlerdir. Bir etkinliği çekici kılan da bu özellikleridir. İçerik olarak aynı olsa bile tekrar edildiğinde dahi aynı hissi vermeyecek biricik deneyimlerdir. Her seferinde, performans, izleyici, yönetim, mekân vb. unsurlar arasındaki etkileşimler nedeniyle aynı hisler yaşanılmayabilir (Wood, 2009). Etkinliğe canlı katılımın yanı sıra yeni nesil teknolojilerle birlikte (sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, hologram teknolojisi vb.) ekran başında ya da akıllı gözlüklerle etkinlik deneyimi de yaşanmaya başlamıştır (Van Krevelen ve Poelman; 2010).

Etkinlikler hedef kitle üzerinde kısa vadeli etkiler yaratabilir, aynı zamanda tutum ve inançta daha uzun vadeli değişiklikler oluşturabilir (Sneath vd., 2005). Etkinliklerin deneyimsel boyutta olması nedeniyle sonuçlarının ölçülmesi oldukça zordur. Ancak, gelecekteki etkinlikler için planları ayarlama, deneyimlerden öğrenme, etkinlik biçimini geliştirme ve bütçeleri revize etme fırsatı verir (Wood, 2009). Literatürde etkinlikler ile ilgili çalışmalar şu başlıklar altında incelenmiştir: Sponsorluğun etkileri (Sneath, Finney ve Close, 2005), etkinlik tasarımı ve yönetimi (Geus vd., 2015; Rosenbaum ve Wong, 2010), pazar segmentasyonu (Formica ve Uysal, 1998), etkinlik öncesi pazarlama faaliyetleri (Gavinelli, Morra ve Gregorio, 2016; Koh ve Jackson, 2006), spor etkinlikleri (Bouchet, vd., 2010; Rodrigues ve Brandao, 2017). Etkinlik deneyimi ile ilgili yazında en çok karşılaşılan çalışma konusu ise genel olarak mekânsal pazarlama ile ilişkili içeriklerdir. Şehir, ülke, destinasyon, müze gibi mekansal temelli pazarlama ve markalaşma çalışmalarında etkinliklerin etkisi özellikle kültür başkentliği ekseninde alanda çok çalışılan bir konudur.

Holcomb ve Beauregard, 1981 yayımladıkları "Şehirleri Canlandırmak" (*Revitalizing Cities*) adlı eserlerinde, şehirlerin kongreleri çekerek tanıtım faaliyetlerine ve şehrin imajını yeniden şekillendirmeye katkı sağlayacakları ifade edilmiştir. Çalışmanın yürütüldüğü tarihlerde suç ve yoksulluğun çok yaygın olduğu Amerikan şehirleri için kongreler ve diğer büyük ölçekli etkinlikler şehirlerin imajlarının yenilenmesi için bir fırsat olarak görülmüştür. Oluşturulan yeni imaj ile ekonomik büyümenin yanı sıra, canlılık, huzur ve yeni iş imkânları gelişeceği; inşa edilen yeni çok amaçlı büyük yapıların (kongre merkezleri) ise bu yenilenmenin sembolleri olacağı üzerinde durulmuştur (Holcomb ve Beauregard, 1981; 107). 1980'li yıllarda yaygınlaşmaya başlayan kongre merkezlerinin ekonomik ve sosyal etkileri 1990'lar ile birlikte daha net görülmeye başlamıştır. Crouch ve Ritchie (1997) ise kongre, fuar gibi etkinlik sektörü yetkililerinin etkinliğin gerçekleşeceği şehri veya mekânı seçerken dikkate aldıkları faktörleri incelemişlerdir:

- Ulaşım: Ulaşım ve transfer giderleri, seyahat süreleri, bölgeye olan ulaşım imkânlarının sıklığı, ulaşım kolaylığı, vize, gümrük vb. seyahati engelleyecek formaliteler,
- Yerel destek: Yerel aktörlerin desteği, kongre merkezinin planlama, lojistik, tanıtım konularında sunduğu olanaklar, kongre merkezinin maliyetlere desteği, indirim imkânları,
- Etkinlik harici fırsatlar: Eğlence, alışveriş, gezi, rekreasyon gibi sosyal ve kültürel etkinlikler,
- Konaklama: Otelin kapasitesi, sunduğu ekstra hizmetler, güvenlik,
- Toplantı imkânları: Salon kapasiteleri, maliyetler, salonların ambiyansı, teknik imkânlar, güvenlik,
- Deneyim: Kongre merkezinin geçmiş deneyimleri, itibarı, pazarlama faaliyetleri,
- Çevresel faktörler: İklimsel ve mevsimsel durum, otelin ve kongre merkezinin konumu, şehir halkının ve ilgili kişilerin misafirperverliği,
- Diğer kriterler: Doğal afet, terör, gösteri vb. riskler (Crouch ve Ritchie, 1997; 59-60).

Morgan ve Condliffe (2006) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, etkinlik turizmi, kongreler ve mekânsal altyapıların ekonomik etkileri incelenmiştir. Kamu politikası karar alma süreçlerinde kongre merkezlerinin ve benzeri etkinlik turizmi faaliyetlerinin planlanmasında ve yönetilmesinde bir projenin uygulanabilirliği ve bölge ekonomisi üzerindeki gerçek etkileri konusunda çeşitli bileşenlerden bahsedilmektedir. Bir etkinliğin ekonomik etkileri ile ilgili bileşenler katılımcıların sosyoekonomik ve demografik profilleri, etkinliklerin ne kadar süreceği, yan etkinliklerin olup olmadığı, yerel ekonomik unsurlarla karşılaşma ihtimalleri (alış-veriş, ulaşım, konaklama vs.), yerel yönetimlerin sunduğu imkânlar, etkinliğin yaratacağı iş gücü potansiyeli ve yeni iş alanları yaratma potansiyelidir. Lee ve arkadaşları (2013), Güney Kore'de yer alan Daejeon Convention Center üzerinde yaptıkları çalışmada, kongre ve fuar etkinlileri Input-Output (I-O) modeli ile gelir-gider analizleri yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre Daejeon Kongre Merkezi'nin yıllık 488 milyon $ gider etkisi, 102 milyon $ gelir etkisi, 233 milyon $ katma değer etkisi ve 168 farklı iş alanında 10.211 iş gücü hacmi yarattığı sonucu ortaya koyulmuştur.

Kavak (2010), İstanbul Harbiye Kongre Vadisi örneği üzerinden evrensel tasarım yaklaşımıyla bütün insanların ve tüm kullanıcıların kamusal mekânlara erişebilme ve bu mekânları kullanabilme durumlarını incelemiştir. İstanbul'da merkezi bir konumda olan bu merkezin önemli bir kamusal alan olmasından hareketle mekânsal tasarım kalite kriterlerinden erişilebilirlik, hareketlilik, uyarlanabilirlik, konfor, kontrol, kalabalık hissi, anlaşılabilirlik, anlam, mahremiyet, güvenlik, duyumsal uyarma, sosyalleşme, kullanılabilirlik, kalıcılık ve çeşitlilik açısından uygunluğu ele alınmıştır.

Frankfurt Okulu temsilcilerinden eleştirel kuramcı Jürgen Habermas'ın 1962'de yayımladığı Kamusallığın Yapısal Dönüşümü *(Strukturwandel der Öffentlichkeit)* adlı eserde kamusal alan (*public sphere*), tanımlanabilir herhangi bir alanda bulunması zorunlu olmayan sanal bir topluluk olarak tanımlanmaktadır. İdeal haliyle kamusal alan, bir araya gelen, toplumun ihtiyaçlarını dile getiren ve bunu devletten talep eden özel insanlardan oluşmaktadır (Habermas, 1991; 176). Kamusal alanın en güçlü yönünün tüm bireylere açık olması ve onlar için temsiliyet alanı oluşturmasıdır. Kamusal mekân kavramı ise, kamusallık niteliğinin yanında mekânsal niteliklerin de barındırılmasıdır. Tanyeli'ye (2010) göre kamusal mekân fiziksel bir ortamdır; kamusal alan ise daha çok toplumsal bağlamda soyut anlamlarıyla birlikte değerlendirilmelidir. Bu haliyle de bir temsiliyet alanıdır. Diğer yandan, devletin inşa ettiği her yapının kamusal olarak görülmeyeceği gibi, bir mekânın kamusal olması için sadece özel mülkiyet olmayışı üzerinden

değerlendirme yapmak da eksiktir. Örneğin özel bir tiyatro kamu otoritesi tarafından yönetilmeyebilir fakat kamu için hizmet vermektedir. Bu yaklaşıma göre; Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki kahvehaneler ilk kapalı kamusal mekân olarak ele alınmaktadır. Bunun en önemli göstergesi, bir araya gelen insanların gündeme ve siyasete dair konuları konuşması ve isteklerini belirli yollarla saraya iletebilmeleridir. Bu durum Habermas'ın kamusal alan tanımında ifade ettiği kamuoyu oluşturmaya örnek olarak gösterilebilir. Erken Cumhuriyet döneminde ise çeşitli etkinliklerin düzenlendiği Halkevleri, Taksim Belediye Gazinosu, Ankara'daki Gençlik Parkı ve Atatürk Orman Çiftliği gibi alanlar ulus-devlet eliyle kadın ve erkeklerin bir arada bulunabileceği modernite yapıları olarak görülmektedir. Daha sonraki yıllarda açılan Devlet Tiyatrosu ve Opera-Bale Salonları, Atatürk Kültür Merkezi gibi yapılar, kurumların sosyal tesisleri, sinemanın yaygınlaşması ile belediyelere ve özel şirketlere ait sinema salonları kamusal alan olarak görülmektedir. 1980'lerin sonlarında açılmaya başlayan alışveriş merkezleri bugünün tüketim çağının kamusal mekânları olarak görüleceği gibi, güvenlik kontrolünden geçilerek ulaşılan bir mekânın kamusallığının tartışmalı bir durum olduğu ifade edilmektedir. Bu durum, kamusal mekân yaklaşımında çokça değinilen halka açık olma görüşünü zayıflatmaktadır. Bu nedenle bu mekânları "yarı kamusal" olarak adlandırmak daha doğru bir anlayış olarak görülmektedir. Diğer yandan giderek yoğunlaşan bireysellik, kamusal alan anlayışının yeni yaşam biçimleri ile birlikte dönüşüme uğradığını da göstermektedir (Sağlam vd., 2019; 50-57).

Fransız sosyolog Henri Lefebvre, 1974 yılında yayımladığı Mekânın Üretimi (*La Production de l'espace*) adlı eserinde kamusal mekânı, toplumsal mekân kavramı ile açıklarken kamusal mekânın sosyal ilişkiler içerisinde üretilen bir "ürün" olduğunu ifade etmektedir. Ona göre mekân her düzeyde bir mübadele nesnesi ve konusudur. Mekânsal üretim, sosyal ilişkilerin en küçük birim aileden (ya da bireyden) en büyük birimi olan devlete kadar genişleyen bir yapıda gerçekleşir. Toplumsal ya da kamusal mekân sosyal, kültürel ve fiziksel olarak en iyi kentsel alanda tezahür etmektedir (Lefebvre, 2015). Kent İmgesi *(The Image of the City)* eseri ile bilinen Kevin Lynch, şehri fiziksel (görünen) ve fiziksel olmayan (görünmeyen) boyutları ile sonsuz bir dönüşüm ve değişim süreci ile birlikte ele almaktadır (Lynch, 2010). Kamusal ya da yarı kamusal alanlar, bireylerin şehirlerde serbestçe bir arada olduğu, etkileşime girdiği ve çeşitli ihtiyaçlarını giderdiği önemli bir "karşılaşma" mekânlardır (Cordan ve Çolak, 2015). Akay ve Akalın (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, SKM projesinin de uygulayıcısı olan Tabanlıoğlu Mimarlığın projeleri incelenmiştir. "Kentin tanımlayıcı bir kamusal alanı" olarak ifade edilen SKM (Şekil 1) ile ilgili aşağıdaki yorumlara ve alıntılara yer verilmiştir:

> Bir çatı altında toplanma, çeşitli sosyal ve kültürel nedenlerle vakit geçirmenin yanı sıra, '365 gün yaşanılacak' düşüncesine atıfla, kavramsal olarak kentlinin içinden geçmesini de amaçlayan bir mekan anlayışında korunaklı ve aynı zamanda 'yarı geçirgen' tavrıyla kanopi elemanı, Selçuklu Kongre Merkezi'nde mutasyona uğramıştır. İnsanların barış içerisinde bir arada yaşamasında, hoşgörü ve karşılıklı benimsemenin bir aracı olarak kültür yapılarının imgesel bir anlamı olduğunu vurgulayan Melkan Tabanlıoğlu, "Kentin kültürel değerleriyle bütünleşen, sosyal rastlaşmalar ile bir araya gelmeye verilen önemi vurgulayan, toplumun sanatsal ve kültürel yaşantısını, mirasını simgeleyen bir kimlik taşıması hedeflenen bu yapı, çağdaş mimarlığın Konya şehrindeki öncülerinden olacaktır." şeklinde düşüncelerini dile getirmiştir (Akay ve Akalın, 2018; 26).

Şekil 1. Selçuklu Kongre Merkezi Proje Görselleri
Kaynak: Akay ve Akalın, 2018; 26).

Selçuklu Kongre Merkezi, bir yarı kamusal alan olarak, açıldığı tarihten itibaren Konya şehrinin çehresini değiştirmiş, şehir sakinlerine ve ziyaretçilere bir "karşılaşma" mekânı olarak hizmet etmiş, 2 yılda 350'den fazla etkinliğe ev sahipliği yaparak etkinlik pazarlaması için başarılı bir örnek olmuştur. Etkinlik pazarlamasında kısa sürede gösterilen başarının şehir pazarlamasına olan etkisi bu çalışmanın problemini oluşturmaktadır.

3. Yöntem

Bu çalışmada, etkinlik pazarlaması ile şehir pazarlaması ilişkisi nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan örnek olay metodu SKM özelinde incelenmiş; veri toplama/oluşturma yöntemi olarak yüz yüze mülakat (görüşme) tercih edilmiştir. Ulaşılan verilere, literatürden faydalanılarak oluşturulan kodlar, kategoriler ve temalar çerçevesinde içerik analizi uygulanmıştır.

Anket, gözlem, deney gibi birincil veri kaynaklarından olan mülakat yöntemi, araştırmacının ve katılımcının ortak bir sona doğru karşılıklı oynadıkları bir tiyatro olarak görülmektedir. Mülakat, görüşme süreci boyunca aktarılan kelimeler ve cümlelerin de ötesine geçmek için yaratıcı yaklaşımla bir dizi tekniğin kullanılmasıdır. Bilgi değişimi ve karşılıklı söylemler için uygun bir ortamın yaratılmasını içerir. Bu ortam, mülakatı yapan tarafın kendi beklentilerini göstermesi ve katılımcının da duygularını ve düşüncelerini ortaya çıkarmasına hizmet etmektedir (Berg ve Lune, 2015; 130). Sosyoloji ve antropoloji alanlarında yaptığı nitel araştırmalar ile bilinen Kümbetoğlu (2008) mülakat tekniğini, "sosyal dünyadaki görünür olgu, süreç, ilişkinin görünümünden çok özüne inmeyi, bunların ayrıntılarını kavramayı ve bütüncül bir biçimde onları anlamayı mümkün kılan bir veri oluşturma aracı" olarak tanımlamaktadır (Kümbetoğlu, 2008; 72). Nicel araştırmalarda ortaya konan "veri toplama" düşüncesi yerine "veri oluşturma" eylemini tercih eden nitel araştırmacılar, sosyal bilimlerin varlığına uygun bir şekilde nitel verinin sosyal ortamlarda hazır halde bulunmadığını, bu yüzden "toplanmaktan" ziyade "oluşturulması" gerektiğini ifade etmektedirler.

Mülakat yöntemi; yapılandırılmış, yapılandırılmamış ve yarı yapılandırılmış olarak sınıflandırılmaktadır. Bu çalışmada yapılandırılmamış mülakat tercih edilmiştir. Yapılandırılmamış mülakat keşifsel bir süreç olarak küçük boyutlardaki örneklemlerde tercih edilmektedir. Görüşmeye başlamadan çalışmanın amacı ve içeriğinden bahsedilerek katılımcıya özgür bir ifade ortamı sağlanır. Mülakat yapan kişi ise sadece elzem durumlarda, konuyu toparlamak ve sonlandırmak için müdahale etmektedir (Berg ve Luna, 2015; 136).

Çalışmada toplanan/oluşturulan verilerin analizi için içerik analizi yaklaşımlarından olan betimsel analiz ve kategorisel analiz kullanılmıştır. Betimsel yaklaşımda, literatürde yer alan çalışmalardan elde edilen tema, kategori ve kodlar tümdengelim yaklaşımıyla kullanılmaktadır. Dokümanlardan, mülakatlardan ya da gözlemlerden elde edilen veri setinden çarpıcı bölümler, ilgili kategoriler altında paylaşılarak güçlü bir betimleme yapılmaya çalışılmaktadır. Bu yöntemde temel amaç elde edilmiş olan bulguların okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunulmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2005; 187-193). Bir diğer içerik analizi yöntemi olan kategorisel analiz, verilerin önce birimlere bölünmesi, sonrasında bu birimlerin belirli kriterler dikkate alınarak kategorilere ayrılarak gruplandırılması süreçlerinden oluşmaktadır. Kategorilendirme, bir kodlama diğer değişle işleme yöntemidir (Bilgin, 2014; 19).

Çalışmanın betimsel ve kategorisel analizi için ihtiyaç duyulan tema ve kategorileri belirlemek ve kodlamaları gerçekleştirmek için Karakullukcu (2016) tarafından uyarlanan ASH (Aktörler - Stratejiler - Hedef Gruplar) Şehir Pazarlaması Modelinden faydalanılmıştır.

3.1. ASH Şehir Pazarlaması Modeli

ASH Şehir Pazarlaması Modeli, Kotler ve arkadaşları (1993) tarafından ortaya konan "Şehir Pazarlaması Planı" (Şekil 2) geliştirilerek oluşturulmuştur.

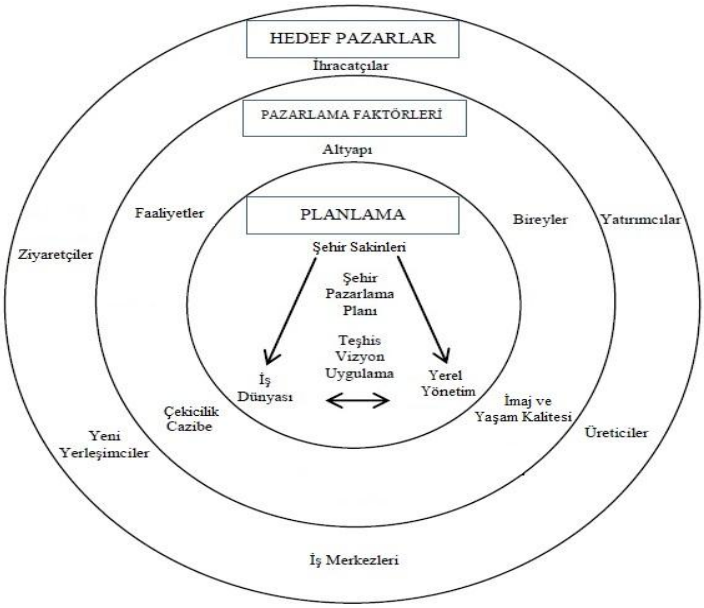

Şekil 2. Şehir Pazarlaması Planı
(Kaynak: Kotler vd. 1993; 19).

Şehir pazarlamasının yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası aktörleri; stratejik şehir pazarlaması yaklaşımları olan imaj pazarlaması, cazibe ve çekicilik pazarlaması, altyapı pazarlaması; kişi pazarlaması ve ziyaretçiler, yerleşimciler, iş çevresi ve ihracat pazarlarından oluşan şehir pazarlamasının hedef grupları modelin temaları ve kategorileridir (Şekil 3):

Şekil 3. ASH Şehir Pazarlaması Modeli
(Kaynak: Karakullukcu, 2016).

3.1.1. Şehir Pazarlamasının Aktörleri

ASH Şehir Pazarlaması Modelinde, şehir pazarlamasının aktörleri yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası olarak alt kategorilere ayrılmıştır. Şehir pazarlaması ve markalaşması, şehirde yer alan bütün paydaşları ilgilendiren bir süreçtir. Türkiye özelinde valilik ve bakanlıkların il teşkilatları (İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü gibi), Belediye Başkanlıkları, STK'lar, özel sektör, üniversiteler, şehir sakinleri vb. yerel aktör olarak gösterilebilir. Belirli bölgeleri kapsayan Kalkınma Ajansları da bölgesel aktörlere örnektir. Ulusal aktör olarak ülke yönetiminde söz sahibi kişi ve kurumlar da şehir pazarlamasına etki edecek güce sahip olabilmektedir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı gibi kurumlar ise doğrudan şehir pazarlamasında rol almaktadır. Uluslararası düzeyde ise Birleşmiş Milletler, UNESCO gibi kuruluşlar

şehirlerdeki kültürel mirasların korunması için çaba sarf ederek bir nevi şehir pazarlamasına ve markalaşmasına hizmet etmektedir.

3.1.2. Stratejik Şehir Pazarlaması Yaklaşımları

Stratejik şehir pazarlaması yaklaşımları imaj pazarlaması, cazibe ve çekicilik pazarlaması, altyapı pazarlaması ve kişi pazarlaması olarak sınıflandırılmakta birlikte her şehir için yeni yaklaşımlarda eklenebilir. Bu çalışmada Kotler ve arkadaşlarının (1993) yapmış olduğu sınıflandırmaya sadık kalınmıştır. İmaj pazarlaması, bireylerin algılarını yönlendirmek için kullanılan fiziksel, bilişsel ve duyusal faktörlere hitap eden faaliyetlerden oluşmaktadır. Bunlar logo, slogan gibi görsel unsurlar olduğu gibi bazı olayların ve etkinliklerin sunum biçimleri de imaj pazarlamasına hizmet etmektedir. Bunun için en etkili ortam medya kanallarıdır. Şehirler; doğal, tarihi, kültürel ve yapay çekicilikler olmak üzere dört çekicilik unsuruna sahip olabilmektedir. Bazı şehirler çekicilikler konusunda diğerlerinden avantajlı olsa da etkili yöntemlerle şehirlerde yapay çekicilikler yaratılması da mümkündür. Büyük ölçekli ya da özel amaçlı etkinlikler, dikkat çekici mimari yapılar yapay çekiciliklere örnek olarak gösterilebilir. Altyapı pazarlaması, şehirlerin sahip olduğu ulaşım, iletişim, enerji, sosyal ve kültürel vb. alanlardaki altyapı sistemlerine olan yatırımları ifade etmektedir. Kişi pazarlaması ise topluma mâl olmuş tarihi, sanatsal, siyasal vb. açılardan ün sahibi olan kişilerin birlikte anıldıkları şehirler için bir imaj unsuru olarak kullanılmasını ifade etmektedir (Kotler vd., 1993; 51-66). Konya-Mevlana ilişkisi bu duruma verilecek en geçerli örnektir.

3.1.3. Şehir Pazarlamasının Hedef Grupları

Şehir pazarlamasının öncelikli hedeflerinden birisi şehre yeni ziyaretçilerin gelmesini sağlamak ve gelen ziyaretçilerin yeniden ziyaret etmelerini sağlamak için çaba sarf etmektir. Aynı şekilde yatırımcıları ve ihracat pazarlarını da cezbetmek şehrin kalkınması için önemlidir. Son olarak şehir sakinlerine yönelik faaliyetlerle şehrin yaşanabilirliğini artırmak ve her bir şehir sakininin "şehir elçisi" olmasını sağlamak gerekmektedir.

4. Bulgular ve Analiz

Çalışmanın veri oluşturma süreci için SKM'yi en üst düzeyde temsil eden yetkiliden randevu alınarak çalışmanın amacı, konusu ve yöntemi ile ilgili kendisine bilgi verilmiştir. SKM Genel Müdürü Fatih Kocagüzel ile 25 Ekim 2019 tarihinde 70 dakikası kayıt altına alınmış mülakat olmak üzere bir buçuk saatlik görüşme yapılmıştır. Mülakatın yapılandırılmamış formatta gerçekleşmesi için sadece genel çerçeve sunulmuş ve gerekli görülen yerlerde ilave sorular yönlendirilmiştir.

Bulguların sunumunda iki aşamalı bir yol izlenmiştir. İlki, gerçekleştirilen mülakat sonucunda oluşturulan veri setinden dikkat çekici ifadelerin kategoriler altında sunulduğu betimsel analiz; ikincisi ise kategorilere ve alt kategorilere göre verilerin kodlandığı ve tablolaştırıldığı kategorisel analizdir. Betimsel analizdeki amaç gerçekleştirilen mülakatta sunulan bilgilerin ve detayların literatür yardımı ile yorumlanmasına kolaylık sağlamaktır. Mülakat esnasında kurulan cümleler, kullanılan ifadeler, vurgular ve tekrarlar, zikredilen isimler ve kurumlar müdahale edilmeden araştırmanın amacına hizmet edecek şekilde paylaşılmış ve yorumlanmıştır. Kategorisel analiz ise mülakat ile elde edilen kodlar (kelimeler) sayesinde araştırma sonuçlarının özet halinde sunulmasını ve çalışmanın genel bir çerçeve oluşturulmasını sağlamaktadır. Her iki yöntem için de ASH Şehir Pazarlaması Modelinde yer alan kategoriler ve alt kategoriler kullanılmıştır.

4.1. Betimsel Analiz

ASH Şehir Pazarlaması Modelinin kategorileri olan "Şehir Pazarlamasının Aktörleri", "Stratejik Şehir Pazarlaması Yaklaşımları" ve "Şehir Pazarlamasının Hedef Grupları" başlıklarına uygun ifadeler aşağıdaki gibi sunulmuştur.

4.1.1. Şehir Pazarlamasının Aktörleri

SKM, Konya şehri için bir yerel aktör olarak bütünsel bir rol üstlenmektedir. Genel Müdür Kocagüzel de 12 yıldır turizm sektöründe farklı görevler üstlenerek tecrübesi, alana dair eğitimi ve referansları ile şehir

pazarlaması için etkili bir aktör olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir. Konya şehrinin pazarlanmasında SKM'nin ve yerel aktörlerin önemine dikkat çeken ifadeler aşağıdaki gibidir:

(...) SKM projesi başladığında Selçuklu Belediye Başkanı bu dönem Büyükşehir Belediye Başkanlığı yapan Uğur İbrahim Altay'dı. "Biz Selçuklu ilçesinde bir kongre merkezi yapacağız" kararlılığı ile bizimle iletişime geçti, bu konuda fikirlerimizi aldı. Projeyi gördük, görüşlerimizi sunduk. Selçuklu Belediyesi tarafından 4-5 yıl önce inşaata başlandı ve 2017 yılının Ekim ayında Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın katılımıyla SKM resmi olarak açıldı. Ben 12 yıldır sektördeyim. Asıl branşım kongre organizasyonları olduğu için bu merkezi de başlangıçta kongre merkezi olarak düşünmüştük ve bu alana yoğunlaşmıştık fakat biz işletmeyi aldıktan sonra kültür-sanat boyutu da ortaya çıktı. Çünkü sadece kongre ile bu tür yapıları yaşatmanız çok zor. Direkt kongreyi alamıyorsunuz. Önce SKM'yi bir destinasyon olarak pazarlamanız gerekiyor. (...) Büyük ölçekli uluslararası bir kongrenin şehrinize gelmesi zamanla oluşan bir süreç. Ekonominin gelişmesi, ulaşım imkanlarının artması, otellerin, yatak kapasitesinin artması… Bunlar projenin başarısında çok etkili. Konya'da şu anda 6-7 tane 5 yıldızlı otel var. Bu alanda yeni projeler de var. 4000 üzerinde 5 yıldızlı, toplamda 10.000'e yakın yatak kapasitesi var. Son 2-3 yıl içerisinde konaklama sektörüne çok ciddi yatırım yapıldı. Bu altyapı kısa süre içerisinde oluşturuldu. Konya ekonomisi çok gelişti. Bugün 5. organize sanayinde önemli üretim, ihracat kapasitesi var. Bunlar da turizmi olumlu yönde etkiliyor. Şirket konaklamaları, iş seyahatleri, lansmanlar vs. sektörlerin hepsinin birbirini tamamlaması lazım ki ortaya bir şehir pazarlaması çıksın. (...) Artık biz 2000 kişilik kongreyi şehrimize getirebiliriz. Bu tür etkinliklere talibiz. Konya'da 5 tane üniversite var. Şehrimizde yaşayan 165 binin üzerinde üniversite öğrencisi ve üniversitelerde görev alan akademisyenler var. Şehir pazarlamasında bu tarz kurumların, kişilerin yapıyı sahiplenmesi, inisiyatif alması ve işbirliklerine açık olması gerekiyor. Biz bu kapsamda yapılacak her türlü organizasyona destek vermeye hazırız. Alt yapı ve tecrübe desteğiyle çok başarılı projeler çıkarabileceğimizi biliyoruz.

4.1.2. Stratejik Şehir Pazarlaması Yaklaşımları

4.1.2.1. İmaj Pazarlaması

SKM'nin imaj pazarlamasına verdiği önem, bünyesinde bulunan, reklam ajansı büyüklüğündeki iletişim ekibi ile açıklanabilir. Genel Müdür Kocagüzel'e bağlı olarak çalışan iletişim uzmanları, grafiker ve metin yazarından oluşan 5 kişilik ekibin yanı sıra profesyonel bir ajansla da çalışılarak imaj faaliyetleri yürütülmektedir. İmaj pazarlamasında sosyal medya üzerinden yürütülen çalışmalara çok önem verilmektedir. Kocagüzel'in de SKM'nin sosyal medya hesaplarını bizzat takip ettiği, bu platformlara gelen mesajlara cevap verdiği aşağıda yer alan açıklamalarda yer almaktadır. Mülakatta dile getirilen diğer imaj pazarlaması faaliyetleri aşağıdaki gibidir:

(...) Ulusal, uluslararası yayınlarda yer almaya çalışıyoruz. Bir yıl boyunca Skylife Dergisi'nde yer aldık. Burada şu reklamı yapmadık: "SKM çok iyidir. Gelin!" Biz merkezimize davetli sanatçıların etkinliklerini, fuar tanıtımlarını, kongre vs etkinlikleri bir bütün olarak sunduk. Yoksa sadece mekanı anlatarak hiçbir sonuç elde edemiyorsunuz. O mekanın insanlarda nasıl etkiler bıraktığını göstermeniz gerekiyor. Bu kanalla bir kongreye ev sahipliği yaptık. Ulusal Pediatrik Hematoloji kongresi için görüşme aşamasındaydık. Dernek başkanını Konya'ya davet ettik. SKM'yi gezdirdik. Çantasından bir kağıt çıkardı. Skylife'dan yırtmış. "Uçaktayken bunu gördüm, acaba burada yazılanlarla karşılaşacak mıyım diye merak ettim. Gerçekten beklentimin ötesinde bir durumla karşılaştım." dedi. Bütün alanlarda reklam vermek önemli. İş getirmese bile. Uzun dönemli algıyı yönetmek gerekiyor. İzmir'de bilbordlarda reklamlarımız dönüyor. İzmir'den arkadaşlarım "Evden çıkarken SKM reklamı gördüm" diyorlar. "Gel" diye bir çalışmamız var. İnsanları hem kültür etkinliklerine hem de bilimsel etkinliklere davet ediyoruz. Sosyal medyayı etkili bir şekilde kullanıyoruz. Günde en az 10 tane post atmak zorundayız. Takipçilerimiz çok gönderi paylaştığımızı söylüyorlar. Biz de daha fazlasını yapacağız fakat zaman yetmiyor diyoruz. Herhangi bir tanıtımı paylaşmayınca da "duymadık, görmedik" şeklinde eleştiriler alıyoruz. Etkinliğe gelen insanların sosyal medyadan yaptığı paylaşımlar da önemli. Etkinlikle ilgili paylaşım yapan bir misafirimiz sonraki etkinliğe sosyal medyada bu paylaşımlarını gören arkadaşını da yanında getiriyor. Konya Kitap Günleri mesela bizim tanıtımımıza büyük katkı sağladı ve önemli bir değer oluşturdu. En güzel reklam, etkinliğin kendisi oluyor. Konya'ya karşı bir ön yargı var maalesef. En başta 3-5 ay bu durumla ilgili sıkıntılar yaşadık. Yabancı sanatçılar geldi mesela Pink Martini, Mark Eliyahu, Yasmin Levy… Bu ekinlikler için ekstra bütçe ayırdık ve etkinliklerde kâr amacı gütmedik. Yani bu işleri para kazanmayacağımızı bile bile yaptık. Şehre ve SKM'ye karşı olumlu bir algı yaratmak ve olumsuz imajı ve önyargıları ortadan kaldırmak için bu yatırım gerekiyordu. Tüm sanatçıların "Yasmin Levy gitti ise ben de giderim" diyebilmelerini sağlamayı amaçladık.

(...) Kitap Fuarında SKM'ye toplamda 500 bin kişi giriş yaptı. Bu merkezlerin en güzel artılarından birisi de bu. Elinizde çok güzel bir etkinliğiniz var fakat bunu yapacak yeriniz yoksa bu etkinliğin adı ne olursa olsun, gelen konuklar ne kadar kaliteli olursa olsun organizasyon bir anlam ifade etmiyor. Fiziksel olanaklar yeterli olmadığında misafirlerinizi istediğiniz gibi ağırlayamıyorsunuz. Ağırlayamayınca bu insanlar bir daha gelmek istemiyor. Tecrübelerini çevreleri ile paylaşıyorlar. Kitap Fuarı ile ilgili katılımcı yazarların hepsinin röportajlarında söyledikleri şey şu: "Fuar çok güzel olmuş. Bu şehre çok yakışmış. O kadar iyi ağırlandık ki!" Memnuniyet devamlılığı sağlayan bir şey. Şehir pazarlamasında yakaladığınız seviyeyi kaybetmemek için sürdürülebilirliğini sağlamanız gerekiyor. Özellikle turizm sektöründe olmazsa olmaz sürdürülebilirlik.

(...) Bizim "SKM Effect" diye bir vizyonumuz var. SKM etkisi gerçekleşeceğine inanıyoruz. Bizim en büyük enerjimiz bu. 20 yıl sonra insanların SKM öncesi şehir şöyleydi daha sonra böyle oldu diyeceklerine inanıyoruz. Buraya bir mekan gibi bakıyor birçok kişi ama burası sadece bir mekân değil, bir yaşam biçimi.

4.1.2.2. Cazibe ve Çekicilik Pazarlaması

SKM kısa sürede elde ettiği güçlü imaj ile hem şehir sakinlerini bir araya getiren hem de şehir dışından ziyaretçi çeken cazibe merkezi haline gelmiştir. Mülakatta ifade edilen cazibe ve çekicilik unsurları şöyledir:

(...) Şehir pazarlaması için neler yapıyoruz onlardan bahsedeyim. İlk önce destinasyon pazarlamasına önem veriyoruz. Bunun alt kırılımlarında neler var: Şehirdeki destinasyonlar, yapılabilecek tüm sosyal, kültürel etkinlikler, bunları sunabileceğimiz teknik ve fiziksel altyapı ve konaklama altyapısı… Bunları sağladığınızda aslında şehir pazarlamasının tüm unsurlarının %70-80'ini oluşturmuş oluyorsunuz. Bunun sonrasında, bu sistemin sürdürülebilirliği, insanların memnuniyetinin karşılanması çok önemli. Tüm bu unsurları birleştirecek bir paket oluşturuyoruz. Bu paketi de ilgili dernek, kurum ve kuruluşlara sunuyoruz. Görüşmeleri yaptığımız kişi ve kurumlara Konya'yı temsil eden bir hediye mutlaka götürüyoruz. Ayrıca kongrenin bilimsel programı dışında kalan vakti de kaliteli hale getirmemiz gerekiyor. Öğle yemeği, akşam yemeği, tüm gün toplantı sonrasında akşam 6-7'den sonra bazı katılımcılar eğlenmek istiyorlar. Kültürel program talep ediyorlar. Katılımcılara farklı alternatifleri de sunmak gerekiyor. Bu tabii ki kongrenin ya da etkinliğin türüne göre değişiyor. Biz eğlenceyi de tiyatro, konser olarak sunabiliyoruz. Öyle bir altyapımız var. Diyoruz ki kongre içindeki programa bir konser dâhil edelim. Bu gücümüz önceden yoktu; denk gelirse vardı. Şimdi önceden program yapabiliyoruz. Bunlar şehir pazarlaması için kullanılabilecek unsurlar. Bir kongreyi Çarşamba ya da Perşembe'den başlatıp Cumartesi kültürel program yapıp akşamında katılımcılara Sema izletebiliyoruz. Şehrimizde Tropikal Kelebekler Vadisi, Sille, Çatalhöyük gibi destinasyonlarımız var. Bu sayede günlük konaklama sayısını artırabiliyorsunuz. Biz de bu tarz yatırımlar yapıyoruz. Akşehir'de bir Butik Otel açıyoruz Jalal olarak. Garp Hotel adı. Oyun temalı bir proje. Biz bunu hikayeleştirdik. Yemek var, din var, gezilecek alanlar var. Nasreddin Hoca var. Yan ürünleri çok fazla. Akşehir'in doğası çok güzel. Lokasyonu çok güzel ama gidilmiyor. Devlet de yatırım yapmaya başladı. Evler restore ediliyor. Şu an orada işleyen bir süreç var. Turizmin doğuşuna şahit oluyorsunuz. Biliyorsunuz turizm bir yere yerleşmesi 5-10 yılı alıyor. 4-5 yıllık süreci tamamlanmış durumda. Kıvılcımlar gerekiyor. Mesela bu hotelin açılması bir kıvılcım. Bir ünlünün gelmesi mesela bir kıvılcım. NTV, CNN size program yapmak için teklifte bulunmalı. Sizin para vererek onları çağırmanız değil onların kendi isteğiyle size gelmesi önemli. Kelebekler Vadisi National Geographic'de çıktı mesela. Bu büyük maliyet. Basit gibi görünebilir ama o kanalda çıkmanız çok etkili bir reklam. Selçuklu Belediyesinin Kelebekler Vadisi şehir pazarlaması için inanılmaz katkı sağladı. Her şehirde bilbordlarda görünüyor. Diğer bir örnek, Morgan Freeman Çatalhöyük'e geldi. Paylaştığı videoyu milyonlarca kişi izledi ama yatırım yapılmadı. Kazılar durduruldu vs. Sadece maddi değil sanal yatırımlar yapılması lazım. Hikayeleştirme yapılması gerekiyor. Mesela "Çatalhöyük Yılı" ilan edilse. Bakın Göbekli Tepe'ye inanılmaz yatırım oldu. Gaziantep'de bütün oteller dolu.

(...) Bir etkinliğin ekonomik boyutunu ölçmek çok zor. Mesela bir konser için sanatçının ve ekibinin geliş maliyeti (kaşe deniyor sektörde) ulaşımı, dekor, enstrümanlar, sahne, ses sistemi vs. transferi, oteli, yemesi, içmesi... Organizasyon şirketinin tercihlerine de bağlı bunlar. Mesela ses sistemini kendi mi getirecek yoksa Konya'dan mı temin edecek? Bir de sınıfları var sanatçıların. A sınıfı, B sınıfı, C sınıfı. Mesela Tarkan, Sibel Can, Ebru Gündeş bunlar A sınıfına örnek isimler. Mesela ortalama bir sanatçı düşünün bu konserin toplam hacmi 500.000 TL'dir. Organizasyon için 200.000 TL olsa, sanatçı bir o kadar alsa Konya'ya 100.000 TL kalıyordur. İzleyicilerin cebinden çıkan parayı da düşünmek lazım. Ulaşım, yemek vs. Konser, tiyatro gibi kültür sanat etkinliklerinde tahmin etmek ve hesap etmek zor. Kongrede bellidir. Kişi sayısı, masraf kalemleri vs. ama konserde bunu hesaplamak çok zor. Kültür sanat etkinlikleri daha kısa vadeli planlama ve süreçte ilerliyor. Kongrelerde ise biz planlamamızı +2 yıl sonrası için konuşuyoruz. Zaten burası açılalı 2 sene oldu. Şu an 2022 için görüşüyoruz. Karar vericilerin önüne geliyor teklifler. Hangi şehirde yapacağız? Orada devreye giriyor

şehir pazarlaması. Bunun için hocalarımızın, rektörlerimizin devreye girmesi gerekiyor. Yine yaptık tabii ki kongreler, sempozyumlar ama daha net olarak konuşmak için erken.

(...) Bir diğer fikrimiz de "Kongre Bürosu" kurulması lazım Konya'ya. İstanbul'da var. Gaziantep'de de var ve şehir bunun sayesinde gastronomide çok iyi bir noktaya geldi. Bence gastronomisi Konya kadar yok. Ama insanlar sabah uçağa binip İmam Çağdaş'a gidip kebabını yiyor, 10 kilo baklavasını alıyor, geziyor akşam evine dönüyor. Ben çok duydum. Bu bütçeyi ve zamanı ayırıyor insanlar. Konya için neden olmasın. Fırın Kebabı mesela... Konya mutfağı zengin. Bununla da ilgili de projemiz vardı. "Gastrodiyalog" isminde bir festival. Güzel bir fırsat kaçtı. Çok ortaklı bir projeydi her şey güzel gitti ama kriz çıkınca tamamlanamadı. Şehir pazarlamasında mutfak çok önemli.

4.1.2.3. Altyapı Pazarlaması

SKM, Konya şehrinin pazarlanması için gerekli olan mekânsal altyapı ihtiyacına güçlü bir şekilde katkıda bulunmaktadır. İstanbul'daki kongre merkezlerinden örnekler veren Kocagüzel, şehirdeki bütün altyapı unsurların etkili bir şekilde kullanılması ile şehir pazarlamasının gerçekleştirilebileceğini ifade etmektedir. Mülakatta altyapı unsurlarına değinilen alıntılar aşağıdaki gibidir:

(...) SKM'nin yapılış amacı Konya'da ulusal ya da uluslararası, 2000 kişiye kadar ulaşan kongrelere ev sahipliği yapmaktı. Konya'da uluslararası etkinlik almak zordu. "Konya'ya neden geleyim ki?" diye düşünülüyordu. Bunun temel nedeni altyapı eksikliği. Oteller büyük ama salonları 2000 kişiyi kaldırmıyor. 2000 kişilik kongre demek 2000 kişinin bir salonda sunumlara katılması, daha sonra farklı salonlarda yemek yemesi demek. Bunun organizasyonu, personeli, ulaşımı vs. için en başta 2000 kişilik 2 tane salon lazım. Biri yemek biri toplantı için. Çok ciddi bir alan gerekiyor. Bu alt yapı olmadığı için en fazla 400-500 kişilik ulusal düzeyde kongreler ve etkinlikler yapılabiliyordu. Konya'da üniversitelerden vs. yılda 10-20 tane sempozyum, kongre gibi etkinlik çıkıyor ama Konya'da yeterli yer olmadığı için Antalya'ya kaydırılıyordu. Bir türlü sığdırılamıyordu şehre. Kongre merkezi, ekonomisi, turizmi, ulaşımı, sosyal hayatı gelişmiş şehirlerde olması gerekiyor.

(...) Burada kesinlikle kâr amacı yok. SKM bir kamu alanı aslında. İstanbul'daki 5 kongre merkezi örneğinde olduğu gibi şehrin sosyalleşmesi ve kültürlüleşmesi için mekân sağlayıcılar. Şöyle örnek verelim. İstanbul Kongre Merkezi, 2009'da IMF yıllık toplantısı için inşa edildi. 10 binin üzerinde kişinin katıldığı bir organizasyon bu. Bu etkinliği yapmak için kongre merkezi yapmanız gerekiyor. 2021 İslami Dayanışma Oyunlarının 5'incisi Konya'da düzenlenecek. Bu etkinliğin Konya'ya alınması için şehrimde şu kadar tesisim var, şu kadarını da yapacağım şeklinde sunum yapıyorsunuz. Daha yapılmamış tesisler için de vaatlerde bulunuyorsunuz. Bu organizasyona talibim diyorsunuz. Dünya Kupasını yıllardır alamıyoruz. Cumhurbaşkanlığı protokolü düzeyinde sunum yapılıyor. Diyorlar ki "Şu kadar stadyuma sahibiz ve şu kadarını da yapacağız. Projeler bunlar. Bu organizasyonu bize verin biz bunları yapalım." Kongre merkezi de öyle bir şey. Mesela Haliç Kongre Merkezinin doğma nedeni 5. Dünya Su Forumu. 10-20 kongrenin birleşimi olarak düşünün bu organizasyonu. 25 binin üzerinde kişi katılmış. Üst düzey katılım söz konusu. Dünyada bu düzeyde 10-20 toplantı var. Habitat, IMF toplantıları vs. İstanbul Kongre Merkezi yapılırken Lütfi Kırdar Kongre Merkezi ile arasına tünel yapılıyor alan yetmeyeceği için. Küçük toplantılar bir yere kadar kaldırır mutlaka ama büyük kongre merkezlerinin devlet desteği olmadan yapılması çok zor.

(...) Şunu açıklıkla söyleyeyim: Bir satış pazarlama stratejisi olarak algılamayın ama Türkiye'nin en modern kongre merkezi burası. İstanbul'dakiler bu kadar değil. Dünya seviyesindeyiz. İstanbul'da Zorlu PSM var mesela. Orasını da bizimki gibi Tabanlıoğlu Mimarlık yaptı. Ama sadece kültür sanat için orası. Bir kongre yapamazsınız orada. Herkesin söylediği şu: "Bu kongre merkezi İstanbul'da olsaydı siz etkinlik seçerdiniz. Pazarlama yapmanıza gerek kalmazdı. Bize geliyorlar tabii ki. Mesela 200-300 kişilik bir kongreyi biz almak istemiyoruz. Konya'da kalması için otellere yönlendiriyoruz. Bizim hedefimiz daha büyük çaplı kongreler. Yaptıkça yenileri gelecek, rölantiye dönecek. Bir gören tekrar görmek isterse zaten şehir için her boyutuyla bir ivme artışı yaşanır şeklinde düşünüyoruz. Fuarlar da önemli. Mesela fuarlar otellerde yapılamaz. Geniş alan gerekir.

(...) Etkinliğin öncesi, anı ve sonrası çok önemli. Dünya artık hizmete ve görselliğe önem veriyor. Bir de teknoloji önemli tabii ki. 10 yıl öncesinde bir sunum yapmak için gerekli şartları yerine getirmek zordu. Slayt, video sunumlarını çözemediğimiz zamanlar oluyordu. Kayıtlar manuel oluyordu. Hiçbir istatistik tutamıyorduk. Şimdi sistemler gelişti. Sırf kayıt için organizasyon şirketleri kuruldu. Konuşmacıysanız telefonunuza mesaj geliyor. Sunumunuz ile ilgili anlık bilgilendirmeler yapılıyor. Yazılımlar geliştirilmiş. Kongreye kayıt yaptırdığınız an "Hoşgeldiniz" mesajı geliyor. Şu salonda sunumunuz olacak, öncesinde şu hazırlıkları yapın deniyor. Biz de bunları maksimum düzeyde kullanmaya çalışıyoruz. Teknolojiyle bir bütün olmak zorundasınız. Bugün Uzak Doğu'da, ABD'de o kadar yoğun kullanılıyor ki bu teknolojiler. Bunların ne kadarı Türkiye'ye geldi takip etmek, uyarlamak gerekiyor. Bunun için çalışıyoruz.

4.1.2.4. Kişi Pazarlaması

Stratejik şehir pazarlaması yaklaşımlarının sonuncusu olan kişi pazarlamasına gösterilebilecek en güzel örnek olan Konya-Mevlana ilişkisine burada da dikkat çekilmiştir:

(...) Bir kongre ya da etkinlik için bir görüşmeye giderken tüm şehir pazarlama unsurlarını içeren bir paket hazırlıyoruz. Konya için örnek veriyorum Hz. Mevlana çok önemli unsur bizim için. İnsanlar ilk önce bu kapsamda soru soruyor mesela. Bu paketin içinde türbeyi ziyaret elbette var ama bu 2 saat sürüyor. Kalan zamanları doldurmak gerekiyor. Kültürel geziyi çoğu zaman Cumartesi yapıp Sema Törenine götürebiliyoruz katılımcıları. Her Cumartesi ücretsiz Sema gösterisi olması Belediyenin sunduğu müthiş bir imkân. Yurtdışından gelen sanatçılar çok memnun ayrıldılar Konya'dan. Çok iyi ağırladık onları. Sema'ya götürdük, çok etkilendiler. Hz. Mevlana'nın manevi dünyasını yansıtmaya çalıştık.

4.1.3. Şehir Pazarlamasının Hedef Grupları

Şehir pazarlamasında hedef kitlenin tespit edilmesi, strateji ve faaliyetlerin bu kitleye göre planlanması gerekmektedir. SKM'nin hedef kitleleri ile ilgili mülakat sonucunda aşağıdaki ifadeler tespit edilmiştir:

(...) Destinasyonunuzu pazarlarken güçlü bilgili ile gitmeniz gerekiyor. Sadece "Konya'da bir kongre yapalım" demek ile olmuyor. Biz mesela bakanlıkların destek olduğu kongrelerin hepsini merkezimize getirmek için çalışıyoruz. Sağlık Bakanlığı Tıp Dünyası Kurultayı yapıyor mesela. Büyük bir etkinlik bu da. Binlerce bilim insanı katılıyor. Ben bunu sayın bakandan isterken diyorum ki "Geçen sene şu tarihlerde, şu şehirde, şu kadar kişi ile, şu tesiste, şu otelin desteği ile yaptığın bu kongreyi seneye bu tarihlerde talep ediyoruz". Yani daha karar verilmemişken biz de ne yapılması gerekiyorsa yapalım diyoruz. Dersimize çalışarak gidiyoruz. Daha fazlasını da yapmak lazım.

(...) Fuarlar için de "Destination Konya" sloganıyla bir proje fikrimiz var. Merkezinde SKM olsun, bunun etrafında da tüm acente ve oteller olsun Konya'daki. Kültür Müdürlüğüne, Belediyelere sundum. M.I.C.E. fuarlarına gidelim, sadece eşantiyon vermeyelim. Otel mi? Bakın burada bir sürü otel var. Rekabet olsun ama yan yana olalım. Herkes görsün bizi. Bir kongreyi alıp gelelim. Bakın ortalama bir kongrenin bir şehre bıraktığı para 3-5 milyon TL. Otel, kongre merkezi, alış-veriş, ulaşım vs. Uluslararası kongre daha fazla 10 milyon TL civarında.

(...) Etkinliklerimizde şehir dışından hatta yurtdışından konukları ağırladık. Fazıl Say'ın konserine gelenlerin %15'i İzmir'den olmak üzere en az yarısı şehir dışındandı. Diğer etkinliklerimize de Ankara, Eskişehir, Karaman, Kırıkkale, Manisa'dan gelenler oldu. Önemli olan bu etkinliklere gelen insanları Konya'da konaklatabilmek. Mesela Konya Mistik Müzik Festivalinde İranlı Hümayun Şeceryan konseri oldu. İran'da konser veremediği için İran'dan çok sayıda rezervasyon aldık. Türkiye'deki İranlılar geldi. Yurt içinden ve yurt dışından kültür-sanat takipçilerine hitap ediyoruz.

(...) Geçen sene (2018) 350 etkinlik yaptık. Bütün etkinlikler toplantılar vs dahil. Yaklaşık 425.000 kişi merkezimize girdi. Bu sene henüz rakamlar belli değil ama sene sonunda 1,5 milyona ulaşacağımızı düşünüyoruz. Biz data konusuna önem veriyoruz. Mesela Instagram'da 40.000 takipçimiz var. Bunlar kültür sanatla ilgilenen kişiler. Mail datamız 80.000 kişi. Buradaki etkinliklere gelmiş, form doldurmuş ya da web sayfamızdan ulaşmış bize. Başta ben şöyle düşünüyordum. Konya'da 3000-4000 kişi Devlet Tiyatrosuna gidiyordur ayda bir iki kere. Kendi içerisinde dönüp duruyordur. Çünkü otelde çalışırken de etkinliklerde hep aynı yüzleri görüyordum. Ama bu işe başlayınca öyle olmadığını anladım. Kitle değişiyor sürekli. Mesela mutaassıp ailelerde babalar kızlarını araba ile kapıya bırakıyor çıkışta gelip alıyor. Mesela öğrenciler soruyor fiyatlar niçin yüksek diye. Ben onlara tek tek ulaşmaya çalışıyorum. Bu fiyat politikası bizim elimizde değil. Organizasyon firması belirliyor biz sadece mekan sağlıyoruz. Herkes zannediyor ki bu etkinlikleri biz düzenliyoruz. Buna vaktimiz yok. Kültür sanat sektörü zaten işleyen bir süreç. Popüler olan, son yıllarda öne çıkan isimler belli. Kendimiz yapacağımız zaman ise çok fazla kriterimiz var. Konya'da mesela en çok internette aranan kişiler kimler? Bunlara bakıyoruz. Sosyal medya anketleri yapıyoruz. "Kimi görmek istiyorsunuz SKM'de?" diye takipçilerimize ve taraflara soruyoruz. Hiç beklemediğimiz isimler çıkıyor anketlerden ya da beklemediğimiz isimlerin biletleri çabuk tükeniyor. Mesela Edip Akbayram. Uzun zamandır gelmemiş Konya'ya, biletleri bitti hemen. Ama öbür yandan Murat Boz ve Hadise mesela. Çabuk gider biletleri değil mi? Ama satmıyor. Belki TV'de görüyor insanlar ondan böyle. Cem Adrian mesela kaç kere geldi, yüzü eskidi diyebiliriz ama hala iyi satıyor. Sezen Aksu'yu da ikna etmeye çalışıyoruz çünkü bekliyor insanlar. Cem Yılmaz ile görüşüyoruz.

(...) Yıllar sonra buradan bir Fazıl Say çıkacak. Bizim "Sahne Senin" uygulamamız var. Çocuklara diyoruz ki bu sahneye çık insanların karşısında yeteneğin neyse onu sergile. Bunu 4 yaşında mı verdiniz çocuğa 24 yaşında mı? Arada fark var. 4 yaşında alıyorsa bunu 20 yılı dolu dolu geçirir. Çok keyif alıyoruz bu uygulamadan. Burada herkesi sahneye çıkarıyoruz. İnşallah kültür sanat alanında etkili bir ismin sektöre kazandırılmasına vesile oluruz. İletişim Fakültesindeki hocalarımıza diyorum öğrencileri getirin buraya. Cep Sinemamızda ödüllü festival filmlerini seçiyoruz. İzlesinler. Vizyon filmleri değil bunlar. Berlin'de, Cannes'da ödül almış filmler. İzliyorum filmleri önceden, ona göre getiriyoruz.

4.2. Kategorisel Analiz

Çalışmanın bu bölümünde, ASH Şehir Pazarlaması Modelinde yer alan kategoriler ve alt kategorilere göre veriler kodlanmış ve yorumlanmıştır. Betimsel analizde cümle cümle verilen ifadelerden kategorilerle doğrudan ilgili olan kelimeler aşağıdaki tabloda kodlanmıştır:

Tablo 1. Şehir Pazarlamasının Aktörlerine dair Kategori ve Kodlar

Yerel Aktörler	Ulusal Aktörler
Belediyeler Selçuklu Belediyesi Selçuklu Belediye Başkanı Uğur İbrahim Altay (2009-2018) **Turizm Sektörü** Turizm Acenteleri Oteller **Özel Sektör** Organize Sanayi Bölgeleri **Üniversiteler** Selçuk Üniversitesi Selçuk Üniversitesi Rektörü Mustafa Şahin	**Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan** **Sivil Toplum Kuruluşları**

Kocagüzel'in kendi deneyimlerine, eğitimine ve SKM'nin güçlü altyapısına güvenmesi kendisinin ve SKM'nin doğrudan şehir pazarlamasının yerel aktörü olduğunu göstermektedir. Literatürde *stakeholder engagement* olarak geçen (Merrilees vd., 2012; Kavaratzis, 2012) şehirdeki paydaşların sürece olan katkısının da şehir pazarlamasında etkili olduğunun üzerinde duran Kocagüzel, başta turizm sektörü olmak üzere sanayinin, özel sektörün, derneklerin, üniversitelerin ve diğer kurumların katkılarına dikkat çekmektedir. Özellikle otel ve yatak kapasitesi olarak paylaştığı bilgiler Konya'nın turizm bakış açısında olgunluğa eriştiğini göstermektedir. SKM'nin Selçuklu Belediyesi tarafından yaptırılması da dikkat çekici bir unsurdur. Bir ilçe belediyesinin bu büyüklükteki projeyi gerçekleştirilmesi şehir pazarlaması açısından önemlidir. Nitekim o dönem Selçuklu Belediye Başkanı olan Uğur İbrahim Altay bir sonraki yerel seçimde Konya Büyükşehir Belediye Başkanı olarak seçilmiştir. Merkezin açılışının Cumhurbaşkanlığı seviyesinde gerçekleşmesi de önemli bir tanıtım vesilesi olmuştur. Basında yer alan haberler sayesinde yerel ve ulusal bir bilinirlik sağlanmıştır. Kutlu ve Göksel (2014) tarafından gerçekleştirilen "Kent Kültürü Oluşturma Aracı Olarak Kültürel Belediyecilik: Selçuklu Örneği" başlıklı çalışmada kültürel belediyecilik marifetiyle Selçuklu'da bir 'kent kültürü' teşkil etme çabasına dikkat çekilmiştir. Tropikal Kelebek Vadisi, Sille Kültür Vadisi, SKM gibi projelerin yanı sıra tarihi miras restorasyonları, kültür-sanat etkinlikleri, sosyal sorumluluk projeleri, yayınlar ve belgeseller ile Selçuklu Belediyesi Konya şehrinin pazarlanması ve markalaşması için güçlü bir aktördür. Diğer yandan özellikle bilimsel kongre ve sempozyumların düzenlenmesinde üniversitelerin rolü de kaçınılmazdır. Selçuk Üniversitesi Rektörü Mustafa Şahin'in 2020 Nisan ayında SKM'de düzenlenecek olan 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi için gösterdiği çaba Kocagüzel tarafından örnek gösterilmiştir. Son olarak özel sektörün şehir pazarlamasındaki rolüne örnek olarak Konya'daki 5 Organize Sanayi Bölgesinin iş turizmi potansiyeline dikkat çekilmiştir.

Tablo 2. Stratejik Şehir Pazarlaması Yaklaşımlarına dair Kategori ve Kodlar

İmaj Pazarlaması	Cazibe ve Çekicilik Pazarlaması	Altyapı Pazarlaması	Kişi Pazarlaması
Basın Skylife Dergisi Bilboard Reklamları **Sosyal Medya** Instagram **Etkinlikler** **Konya'daki Destinasyonlar** Tropikal Kelebekler Vadisi Sille Çatalhöyük Akşehir Garp Otel **Vizyon** "*SKM Effect*"	**Etkinlik Pazarlaması** Sema Törenleri Konya Kitap Günleri 2021 İslami Oyunlar 1. Sosyal Bilimler Kongresi Diğer Kongreler Konser, Tiyatro, Sinema vb. **Destinasyon Pazarlaması** Bir destinasyon olarak SKM Akşehir Garp Otel **Gastronomi**	**Turizm Altyapısı** Oteller Organizasyon **Ulaşım Altyapısı** **Teknolojik Altyapı**	**Hz. Mevlana**

Stratejik şehir pazarlaması yaklaşımlarından ilki olan imaj pazarlamasına yönelik yazılı basın, bilboard reklamları ve sosyal medya aktif olarak kullanılırken, SKM imajına en önemli etkinin etkinliklerin kendisi olduğu ifade edilmiştir. Örneğin ulusal ya da uluslararası bilinirliğe sahip bir sanatçının konserinin başarılı bir şekilde kotarılmasının SKM'nin tanıtımı için en güçlü imaj unsuru olacağı düşünülmektedir. Diğer yandan kongre, fuar ya da benzeri büyük ölçekli bir etkinliğin SKM'de yapılması için yürütülen pazarlama faaliyetlerinde Konya'da bulunan destinasyonların da etkili olduğu ve kongre programını zenginleştireceği belirtilmiştir. Hem SKM Konya'nın imajına olumlu katkı sunmaktadır hem de Konya'nın sahip olduğu imaj SKM'nin büyük ölçekli etkinliklere ev sahipliği yapmasını etkilemektedir. Kocagüzel'in ifadesiyle SKM, Konya'nın kültür-sanat hayatında diğer deyişle imajında *"SKM Effect"* yaratmıştır. Bunun bir vizyon haline getirildiği ifade edilirken uzun vadede bu etkinin daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir.

Tıpkı imaj pazarlamasında olduğu gibi cazibe ve çekicilik açısından da Konya şehri ile SKM arasında karşılıklı ilişki bulunmaktadır. SKM başlı başına önemli bir destinasyon olarak Konya'nın pazarlanması için bir etkiye sebep olurken, yapılan etkinlikler de şehir için bir cazibe ve çekim yaratmaktadır. Şehir sakinleri ve şehir dışından hatta yurtdışından gelen ziyaretçiler için bir toplanma ve eğlenme mekânı olan SKM'nin yarattığı sosyal, kültürel ve ekonomik etki ile Konya şehrinde son iki yılda bir yıldız gibi parladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca SKM yönetiminin bağlı olduğu Jalal Property Development & Management Şirketinin yürüttüğü Garp Hotel'in de Konya'nın pazarlanmasına katkıda bulunacağı ifade edilmiştir. Hikayeleştirme temelli bir pazarlama stratejisi güdülen Garp Hotel örneğinin Çatalhöyük ve diğer destinasyonlar için de olmasını öneren Kocagüzel, Konya'nın gastronomi gücüne de ayrıca dikkat çekmektedir.

Büyük ölçekli organizasyonların Konya şehrine kazandırılması için gerekli olan altyapının giderek geliştiğini ifade eden Kocagüzel, SKM sayesinde artık 2000 kişilik bir kongrenin Konya'da gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir. Otellerin yatak kapasitelerinde istenilen düzeye ulaşıldığı, ulaşım yönünden alternatiflerin çoğaldığı, SKM'nin teknolojik altyapısının da dünya standartlarında olması yönünde çalışmalara devam edildiği görülmektedir.

Son olarak Konya şehri ile birlikte anılan Hz. Mevlana'nın Konya için tarihi, turistik ve manevi önemine dikkat çekilmiştir. Birçok araştırmada ortaya konulduğu üzere Konya-Mevlana ilişkisi benzerlerine çok az rastlanan bir kişi ve şehir markalaşması örneğidir (Başer, 2015; Karakullukcu vd., 2017; Okay-Köse, 2014; Özcan, vd., 2019; Toksarı vd., 2014; Yarar, 2010).

Tablo 3. Şehir Pazarlamasının Hedef Gruplarına dair Kategori ve Kodlar

Ziyaretçiler	Şehir Sakinleri	İş Çevresi ve Endüstri (Kurumlar)
Bilim İnsanları Kongre katılımcıları **İş İnsanları** **STK Başkanları ve Üyeleri** **Yurtiçinden ve Yurtdışından Kültür-Sanat Takipçileri**	**Konya'daki kültür-sanat takipçileri** **Öğrenciler** **Çocuklar**	**M.I.C.E. Sektörü** **Üniversiteler** **Sivil Toplum Kuruluşları**

Son olarak şehir pazarlamasının hedef grupları kategorisi incelendiğinde, SKM'nin hedef kitlesi en başta büyük ölçekli etkinlikleri düzenleyecek olan M.I.C.E. sektörleri, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşlarıdır. Bunlara yönelik yoğun pazarlama faaliyetleri ve görüşmeler yapıldığını ifade eden Kocagüzel, bu tarz etkinliklerin projelendirilmesi için +2 yıllık bir sürecin söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Kurumsal hedef kitlenin yanı sıra; kongre, fuar gibi etkinliklere katılan bilim insanları, öğrenciler, iş insanları, STK temsilcileri ve üyeleri, kültür-sanat faaliyetlerine yurtiçinden, yurtdışından ve şehirden katılan kültür-sanat takipçileri ve çocuklar da SKM'nin hedef kitlesi içerisinde yer almaktadır. Hedef kitlelerine yönelik pazar araştırmaları, anketler, görüşmeler, reklam ve tanıtım faaliyetleri yapan SKM yönetimi sosyal medyayı da etkin olarak kullanmaktadır.

5. Sonuç

Homo culturalis (kültür yaratan, öğreten ve öğrenen) ve *homo ludens* (oyun oynayan, eğlenen) olarak ifade edilen insanoğlu tarihin başlangıcından beri boş zamanlarını değerlendirmek için bir meşgale içerisinde olmuştur. Mağara resimlerinin ne amaçla yapıldığı tam olarak bilinmese de insanın en ilkel kökenlerindeki iletişime geçme, sanat üretme, eğlenme ve kültür yaratma eylemlerine başlangıç oluşturduğu söylenebilir. İlk çağlarda insanın doğa ile mücadelesi sonraki çağlarda doğaya müdahaleye ve hükmetmeye dönüşmüş ve toprağın işlenmesine atfedilerek kavramsallaştığı düşünülen kültür kavramı doğmuştur. Yüzyıllar içerisinde toplumsal birikimler sonucunda ortaya çıkan kültürleri yaşatmak için bir araya gelerek sergileme, paylaşma, tartışma ve yeni kültürler oluşturma merakı ve isteği bugüne kadar devam etmiştir. 21. yüzyıl bilgi çağında erişilen iletişim teknolojilerinin gerek fiziksel gerek sanal ortamlardaki sınırsız imkânları bireylerin hizmetine sunulmuştur. Bu imkânlar kullanılarak kültürel üretimin değişik formları, bugünün homo culturalis ve homo ludensleri için gündelik hayatın vazgeçilmez unsurları haline gelmiştir. Hangi kültürel düzeyde olursa olsun eğlenme ve boş zaman geçirme pratiklerinin sergilendikleri yarı kamusal alanlar, şehir yaşantısının en hareketli merkezlerinden birisi olmuştur. 2017 yılının Ekim ayında açılışı gerçekleştirilen Selçuklu Kongre Merkezi, 2 yıl gibi kısa sürede Konya şehrinin sosyal, kültürel ve ekonomik dinamiklerini derinlemesine etkilemiştir. Daha önceki yıllarda çeşitli kurum ve kişiler tarafından daha seyrek aralıklarda, nispeten küçük salonlarda gerçekleştirilen kültür-sanat etkinlikleri SKM'nin kuruluşu ile birlikte düzenli bir takvime, teknik olarak daha profesyonel hizmetin verildiği ve yüksek katılımı sağlayan mekânlarda gerçekleştirilmeye başlamıştır. Açılışından bugüne 350'den fazla etkinliğe ev sahipliği yapan SKM sayesinde Yasmin Levy, Pink Martini, Mark Eliyahu, Hümayun Şeceryan gibi uluslararası bilinirliğe sahip sanatçıların Konyalılarla buluşmasını sağlanmıştır. Bu etkinlikler sayesinde şehir dışından hatta yurtdışından ziyaretçileri ağırlayan SKM'nin Konya'ya yönelik olumsuz algının kırılmasına böylece şehir imajına, pazarlamasına ve markalaşmasına etkisi oldukça güçlüdür. Bu etki, Holcomb ve Beauregard (1981; 107) tarafından ifade edilen kongre merkezlerinin şehir imajının yenilenmesinin sembolleri olduğu savını destekler niteliktedir. Diğer yandan şehir sakinlerinin, öğrencilerin, şehir dışından ve yurtdışından gelen ziyaretçilerin, sanatçıların, bilim insanlarının karşılaşma noktası olması bakımından yarattığı sosyal etki de dikkate değerdir. Bu sosyal etki beraberinde bu etkinlikleri şehirlerinde gören şehir sakinlerinin bir gurur yaşamasına ve yaşam kalitelerinin yükseldiğini hissetmelerine yol açmaktadır. Bu etkinliklerde çektikleri fotoğrafları, görüntüleri sosyal medyada paylaşan, arkadaşlarına anlatan şehir sakinleri literatürde "gönüllü

şehir elçiliği" (c*ity ambassadorship)* (López vd., 2016; Taecharungroj, 2016) olarak tanımlanan davranışı sergilemektedir. SKM'nin yarattığı bu şehirlilik kültürü, Taylor'ın 1871 yılında tespit ettiği kültür, uygarlık ve şehirleşme arasındaki ilişkiye 21. yüzyıldan başarılı bir örnek niteliğindedir.

Pine II ve Gilmore (1998) ve Wood (2009) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda ifade edildiği gibi, hizmet pazarlamasının alt dallarından biri olan deneyimsel pazarlama örnekleri; anlık ve soyut olan, tekrar edilemeyen, fiziksel, duyusal, bilişsel, entelektüel ve manevi (spiritüel) bir doyum oluşturması bakımından önem arz etmektedir. SKM'de gerçekleşen etkinliklerde bu doyumların gerçekleşme potansiyelinin yüksek düzeyde olduğu görülmektedir

Odabaşı ve Barış (2011) tarafından ortaya konan kültürel üretim sisteminin unsurları olan yaratıcı, yönetici ve iletişimsel altsistemler SKM ile birlikte işlemektedir. Yeni sembollerin oluşturulması açısından yaratıcı; kültürel ürünlerin üretimi, seçimi ve dağıtımı açısından yönetici ve hedef kitle ile iletişime geçme açısından iletişimci bir sistemler bütünü oluşturulmaktadır. Bu sayede bir kültür endüstrisi aktörü olarak SKM'nin yarattığı kültürel ekonomik bir katma değer ve sermaye söz konusudur. Bourdieu'nun (2010) kültürel sermayenin oluşum biçimlerinden biri olarak ifade ettiği formel ve informel kurumsallaşma yine SKM özelinde gerçekleşmeye başlamıştır. Genel Müdür Fatih Kocagüzel tarafından kavramsallaştırılan "*SKM Effect*" bu kurumsallaşmaya işaret etmektedir.

Kavaratzis (2004; 59), şehir pazarlamasının vazgeçilmez unsuru olarak "girişimci şehir olma" motivasyonu üzerinde durmaktadır. SKM'nin büyük ölçekli etkinliklere talip olması ve bunun için girişimde bulunulması Konya şehri için girişimci şehir olma yönünde bir atılımdır. Şehirdeki diğer paydaşları da bu konuda teşvik ettiğiklerini ifade eden Kocagüzel, literatürde *stakeholder engagement (Merrilees vd., 2012; Kavaratzis, 2012)* olarak ifade edilen paydaş katılımı yaklaşımını destekler şekilde "şehir pazarlamasının bütün şehir aktörlerinin katılımıyla gerçekleşecek bir süreç" olduğuna dikkat çekmektedir Nitekim Crouch ve Ritchie (1997), kongre, fuar gibi etkinlik sektörü yetkililerinin etkinliğin gerçekleşeceği şehri veya mekânı seçerken dikkate aldıkları kriterleri şu şekilde sıralamışlardır: Ulaşım, yerel destek, etkinlik harici faaliyetler, toplantı imkânları, bilgi (tecrübe), çevresel faktörler ve risk unsurları. Bu kriterler dikkate alındığında, şehirdeki diğer paydaşların da desteği ile birlikte SKM'nin birçok faktör açısından güçlü bir alternatif olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada ortaya koyulmaya çalışılan yönleri ile birlikte SKM, Konya şehrinin öncü kamusal alanlarından biri olma yönünde ilerlemektedir. SKM Genel Müdürü Fatih Kocagüzel ile yapılan mülakat sonucunda ulaşılan verilerin betimsel ve kategorisel analize tabi tutulması, kültürel üretim, etkinlik pazarlaması ve şehir pazarlaması literatüründen yardım alınarak yorumlanması sonucunda SKM'nin bir kültürel üretim merkezi olduğu, konser, tiyatro, sinema, vb. diğer kültür-sanat faaliyetleri ile birlikte, bilimsel (kongre, sempozyum, konferans) ve sektörel (fuar, lansman vb.) etkinlikler sayesinde şehir pazarlaması ile doğrudan ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Henüz 2 yıldır faaliyette olan SKM'nin uzun vadede daha etkili bir mekân olacağı bugünden görülmektedir. Büyük ölçekli etkinliklerin Konya'ya kazandırılması için daha etkili çalışılması gerektiği Kocagüzel tarafından ifade edilmiştir. Uluslararası etkinliklere daha fazla yer verilmesi ile birlikte şehir dışından ve yurtdışından gelen ziyaretçilerin artması mümkün hale gelebilecektir. Konya'ya gelen ziyaretçilerin günlük konaklama sayılarının artırılması için SKM'nin ve bütün yerel aktörlerin şehir pazarlamasını çabalarını artırmak gerekmektedir. Nitekim, Başer'in (2015; 112) gerçekleştirdiği, Konya'ya gelen yabancı ziyaretçiler üzerinde yapılan bir saha çalışması kapsamında katılımcıların Konya'da konaklama süreleri değerlendirildiğinde %40'ının 7 günden az kaldığı tespit edilmiştir

Diğer yandan SKM'nin, SKM önündeki alanın ve çevresinin daha etkin kullanılarak bir yarı kamusal alan olarak toplumsal karşılaşma için daha fazla rol üstlenmesi, biletli etkinlikler haricinde bütün halk kesimlerinin katılabileceği ücretsiz etkinliklere daha fazla yer verilmesi gerekmektedir.

Zaman ve maddiyat sınırları nedeniyle çalışmanın daha geniş boyutta ele alınması mümkün olamamıştır. Açılışından bugüne kadar gerçekleşen etkinliklerin istatistiksel ve kategorisel olarak analize dâhil edileceği farklı çalışmalar gerçekleştirmek mümkündür.

6. Kaynakça

Başer, H. H. (2015). "*Kent imajı oluşumuna etki eden unsurların kentin markalaşması sürecindeki rolü: Konya örneği*", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.

Bayık, F. (2014). "*Kültür kavramının tarihsel ve felsefi yönlerden incelenmesi",* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*,* Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı.

Berg, Bruce. L. ve Lune, Howard Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Çev.: Hasan Aydın, Konya, Eğitim Yayınları, 2015.

Bilgin, Nuri. Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi, 3. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2014.

Birch E. L. (2008). "Public and Private Space in Urban Areas: House, Neighborhood, and City", Handbook of Community Movements and Local Organizations, ed: R.A. Cnaan ve C. Milofsky, (ss. 118-128) Boston: Springer.

Bourdieu, P. (2010). "Sermaye Biçimleri", Sosyal Sermaye: Kuram, Uygulama, Eleştiri, Der.: M. M. Şahin ve A. Z. Ünal, (ss. 45-75). İstanbul, Değişim Yayınları.

Boisen, M. (2007). *The Strategic application of city marketing to middle sized cities*. Master Thesis, Utrecht Universty Department of Human Geographyand Planning, Netherlands.

Boisen, M., Terlouw, K., Groote, P. ve Couwenberg, O. (2018). "*Reframing place promotion, place marketing, and place branding –moving beyond conceptual confusion*", Cities, 80, s. 4-11.

Bouchet, P., Bodet, G., Bernache-Assollant, I. ve Kada, F. (2010). "S*egmenting sports pectators: Construction and preliminary validation of the Sporting Event Experience Search (SEES) scale"*, Sport Management Review, sayı: 14, s. 42–53.

Clark, J. D. (2008). "*Considering a conventioncenter: Ten questions communities will confort",* Journal of Convention & Event Tourism, 6(1–2): 5–21.

Cordan, Ö. ve Çolak, Ş. (2015). "*İç ve dış arasında mekânsal ve toplumsal bir karşılaşma durumu olarak "kentsel iç mekân*", Mimarlık Dergisi, sayı: 384. [Online] Available at: <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=398&RecID=3710, [Erişim tarihi: 29 Kasım 2019].

Crouch, G. I. ve Ritchie, J. R. B. (1997). "*Convention site selection research*", Journal of Convention& Exhibition Management, 1(1), s. 49-69.

Cuche, Denys. Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı, Çev.: Turgut Arnas, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2013.

Çakar, N. (2014). "*Kent, Kamusal Alan ve Anıt Heykel İlişkisi"*, Sanat Dergisi, sayı: 26, s. 37-54.

Erdentuğ, Nermin. Türkiyede Çağdaşlaşma Eğitim ve Kültür Münasebetleri, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

Formica, S. ve Uysal, M. (1998). "*Market Segmentation of an İnternational Cultural-Historical Event in Italy*", Journal of Travel Research, sayı: 36, s. 16-24.

Gavinelli, L., Morra, M. C. ve Gregorio, A. (2016). "*Pre-event Marketing Andterritorialgovernance: Thecase Of Monzaand Brianza Province"*, Qualitative Market Research: An International Journal, 19 (2): 173-203.

Geus, S., Richards, G. ve Toepoel, V. (2015). "*Conceptualisation and operationalisation of event and festival experiences: Creation of an event Experience scale"*, Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 16(3): 274-296.

Gelders, D. ve Van Zuilen, B. (2013). "*City events: Short and serial reproduction effects on the city's image*?", Corporate Communications: An International Journal, 18(1): s. 110-118.

Gürsel, M., ve Tabanlıoğlu, M. (2018). "*Selçuklu Kongre Merkezi, Selçukluların Anadolu Dokusu ile Harmanladığı Mimari Mirasının İzlerinden Yola Çıkılarak Stilize Edildi*" [Ropörtaj]. Turizm ve Yatırım Dergisi, sayı: 70, s. 10–11.

Habermas, Jürgen. The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiryinto a category of BourgeoisSociety. Çev.: Thomas Burger ve Frederick Lawrence. Cambridge, MIT Press, 1991.

Holcomb, B. H. ve Beauregard, R. A. Revitalizing Cities. Washington*,* Association of American Geographers, 1981.

Karabıyık, N. (2013). "*Kültür pazarlaması: İstanbul'daki kültür miraslarının algılanan hizmet kalitesinin destinasyon imaj türlerine etkisi üzerine bir araştırma"*. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.

Karakullukcu, B. ve Kimzan, H. S. (2016) "*Assessment of the Eskisehir 2013 Turkish World Capital of culture on the National Press in the framework of city marketing",* Inaugural Conference of the International Place Branding Association, Middlesex Üniversitesi, Londra, United Kingdom, 7-9 Aralık.

Karakullukcu, B., Akkaya, Ö., Ekmekçi, N. ve Zerenler, M. (2017). "*Şehir pazarlamasında kamu kurumlarının Internet sitelerinin rolü: Konya, Mekke, Vatikan ve Kudüs şehirlerinin karşılaştırmalı içerik analizi*", International Congress on Cultural Heritage and Tourism, S. Ü. Turizm Fakültesi, Konya, Turkey, 19-21 Mayıs.

Kavak, M. (2010). "*Evrensel tasarım yaklaşımı bağlamında kamusal mekânlar: Harbiye Kongre Vadisi örneği*", Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Kentsel Sistemler ve Ulaştırma Yönetimi Anabilim Dalı.

Kavaratzis, M. (2004). "*From City Marketing to City Branding: Towards a Theoretical Framework for Developing City Brands*", PlaceBranding, (1), s. 58–73.

Kavaratzis, M. (2012). *'From 'Necessaryevil' Tonecessity: Stakeholders' İnvolvement in Place Branding"*, Journal of Place Management and Development, 5 (1): 7-19.

Kırca, A. D. ve Doğanay, G. (2014). "*Kamusal alanda farkındalık yaratan heykeller",* Uluslararası Sanat Sempozyumu, Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi, İstanbul, Tükiye, 4-7 Kasım.

Koh, K. Y. ve Jackson, A.A. (2006). "*Special events marketing: An analysis of a County fair"*, Journal of Convention&Event Tourism, 8 (2): 19-44.

Kotler, Philip, Haider, Donald H. ve Rein, Irving. Marketing Places Attracting Investment, Industry, and Tourism to Cities, States, and Nations, New York, The Free Press, 1993.

Kutlu, Ö. ve Göksel, Z. S. (2014). "*Kent Kültürü Oluşturma Aracı Olarak Kültürel Belediyecilik: Selçuklu Örneği*", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Dr. Mehmet Yıldız Özel Sayısı, s. 75-91.

Kümbetoğlu, Belkıs. Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma. 2. Baskı, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2008.

Lee, C., Lee, M. ve Yoon, S. (2013). "*Estimating the economic impact of Convention and exhibition businesses, using a regional Input–Output Model: A case study of the Daejeon Convention Center in South Korea"*, Asia Pacific Journal of TourismResearch, 18 (4): 330-353.

Lefebvre, Henri. Mekânın Üretimi, Çev.: Işık Ergüden, Ankara, Sel Yayıncılık, 2014.

López, N. V., Boluda, I. K. ve Aguilar, J. T. M. (2016). "*Do Experiential Events Create City Brand?"*, Review of Business Management, 18 (60): 191-206.

Lynch, K. Kent İmgesi, Çev.: İrem Başaran, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2016.

Merrilees, B., Miller, D. ve Herington, C. (2012). "*Multiple Stakeholders And Multiple City Brand Meanings",* European Journal of Marketing, 46 (7): 1032-1047.

Morgan, A. ve Condliffe, S. (2006) "*Measuring the economic impacts of Convention centers and event tourism*", Journal of Convention&Event Tourism, 8(4): 81-100.

Odabaşı, Yavuz ve Barış, Gülfidan. Tüketici Davranışı. 11. Baskı, İstanbul, MediaCat Yayınları, 2011.

Okay-Köse, T. (2014). "*Şehir markalama: Konya örneği*", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.

Özcan, C. C., Bişkin, F. ve Şimşek, Ç. (2019). "Regional Economic Effects and Marketing of Religious Tourism: The Case of Konya", Handbook of Research on Socio-Economic Impacts of Religious Tourism and Pilgrimage, ed.: J. Álvarez-García, M. R. Rama ve M. Gómez-Ullate, (ss. 250-274). Pennsylvania: IGI Global.

Özdemir, Nebi. Kültür Ekonomisi ve Yönetimi. Ankara, Hacettepe Yayınları, 2012.

Özlem, Doğan. Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 2000.

Pine II, B. J. ve Gilmore, J. H. (1998). "*Welcome to the Experience Economy"*, Harward Business Review, 76 (6): 97-105.

Rodrigues, P. ve Brandao, A. (2017). "*Sports events in the attitude toward the brand: Involvement and emotıons of consumers"*, 5th International Consumer Brand Relationships Conference, University of Porto.

Rosenbaum, M. S. ve Wong, I. A. (2010). "*Value Equity in Event Planning: A case study of Macau"*, Marketing Intelligence & Planning, 28 (4): 403-417.

Sağlam, A. İ., Çelen-Öztürk, A. ve Kaçar, A. D. (2019). "*Türkiye'de Kamusal Mekânın Gelişimi"*, ATA Planlama ve Tasarım Dergisi, 3 (1): 47-58.

Schmitt, B. (1999). "*Experiential Marketing"*, Journal of Marketing Management, sayı: 15, s. 53-67.

Selçuklu Kongre Merkezine Yılın Yatırım Ödülü (2018). scckonya.com,

Sneath, J. Z., Finney, R. Z. ve Close, A. G. (2005). "*An IMC Approach to Event Marketing: The Effects of Sponsorship and Experience on Consumer Attitudes"*. Journal of Advertising Research, 45 (4): 373-381.

Taecharungroj, T. (2016), "*City Ambassadorship and Citizenship Behaviours: Modelling Resident Behaviours That Help Cities Grow"*, Journal of Place Management and Development, 9 (3): 1-24.

Tanyeli Uğur. Türkiye'nin Görsellik Tarihine Giriş, İstanbul, Metis Yayınevi, 2010.

Toksarı, M., İsen, İ. ve Dağcı, A. (2014). "*Bir Şehrin Markalaşması ve Pazarlanması Süreci: Konya İlinde Bir Uygulama*", Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 7 (1): 328-343.

Türkoğlu, Nurçay. Kültürel Üretim Alanları: Renkli Atlas, İstanbul, Babil Yayınları, 2004.

Van Krevelen, D. W. ve Poelman, R. (2010). "*A Survey of Augmented Reality Technologies, Applications and Limitations"*, The International Journal of Virtual Reality, 9 (2): 1-20.

Wood, E.H. (2009). "*Evaluating Event Marketing: Experienceor Outcome*?", Journal of Promotion Management, sayı: 15, s. 247–268.

Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan. Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, 5. Baskı, Ankara, Seçkin Yayınevi, 2005.

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 269-282
- İktisat / Araştırma -

Türkiye İşgücü Piyasasına Yönelik Devlet Düzenlemelerinin İşsizlik Üzerine Etkisi: 1988-2018 Yılları İçin Müdahale Analizi

Zeynep KARAÇOR*
Fatih MANGIR**
Burcu GÜVENEK***
Asiye KAYHAN****

ÖZ

İşgücü piyasasının iki önemli göstergesi olan istihdam ve işsizlik, aynı zamanda ekonominin makro düzeyiyle ilgili önemli fikirler verir. İstihdam ve işsizlik tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de önemli sorunların başında gelmektedir.

Özellikle 1970'li yıllardan itibaren tüm dünyada işsizlik oranlarının artışı ve istihdamın azalmasının beraberinde getirdiği ekonomik problemler, bu sorunlara yönelik araştırma ve düzenlemelerin artışına sebep olmuştur. İstihdam ve işgücü piyasasında belirlenen ilişki önemli bir yere sahip olup yasalarla düzenlenmiştir. İşgücü ile ilgili düzenlemeler aktif ve pasif işgücü piyasası politika ve düzenlemeleri olarak kategorize edilmektedir. Aktif işgücü piyasası düzenlemeleri, işsiz olarak nitelendirilen nüfusun işgücü piyasasında işe yerleştirilmesi hedefi üzerine odaklanmaktadır. Bu sebeple iş arayanların niteliklerini geliştirme, istihdam performansını arttırma ve yeni iş imkânı yaratma gibi konular üzerine eğilmektedir. Pasif işgücü düzenlemeleri ise işsizlik ödemeleri ve işsizlik sigortası gibi konulara ağırlık vermektedir. Ülkemizde de emek piyasasına yönelik pek çok düzenleme bulunmaktadır. Bu düzenlemelerden önemli iki tanesi 2003 yılında yürürlüğe giren ve Türkiye işgücü piyasasında önemli değişikliklere sebep olan 4857 sayılı İş Kanunu ve 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu'dur.

4857 sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte işgücü piyasasının esnekleşmesi yolunda önemli bir adım atılmıştır. Çalışma hayatının dinamik alt yapısı, teknolojik gelişmeler, rekabet, mevcut çalışma biçimlerinin değişerek yeni çalışma biçimlerinin oluşması gibi konular 4857 sayılı İş Kanunu'nun çıkarılmasına neden olmuştur. Bu kanunla işgücü piyasasının esnekleşmesi gündeme gelmiştir. Hem işçi hem işverenin haklarını hem de piyasanın ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran bu kanunla çalışma hayatı düzenlenmeye çalışılmıştır. İşçi ve işverenin kendi ihtiyaçlarına göre çalışma koşullarının belirlenmesinin önündeki engellerin kaldırılması amaçlanmıştır.

4857 sayılı İş Kanunu'nun 90. Maddesine dayanılarak çıkarılan 4904 sayılı İş Kanunu ise işgücü piyasasında görülen mevcut boşlukların doldurulmasını hedef edinmiş ve İş Kurumu ile ilgili yeni düzenlemelere yer vermiştir. Bu doğrultuda İş Kurumu'nun sadece iş ve işçi bulma hizmetiyle sınırlı kalmaması, işgücüne gerekli eğitim, danışmanlık vb. hizmetleri sağlayarak vasıflı işgücü yaratılması yolunda adımlar atmasına karar verilmiştir.

Bu çalışmada 2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Kanunu ve 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu'nun ve bu kanunlarla hayata geçirilen düzenlemelerin işsizlik üzerindeki etkileri 1988-2018 dönemi için Müdahale Analizi Yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İşgücü Piyasası, Düzenleme, İşsizlik, Müdahale Analizi

Turkey Labor Market for the Effect of Regulation of the State Unemployment: 1988-2018 Periods of Intervention Analysis

ABSTRACT

Employment and unemployment, which are two important indicators of the labor market, also provide important view into the macro state of the economy. Employment and unemployment are one of the most important problems in Turkey like most states in the World.

Especially since the 1970s, an increase in the unemployment rates and economic problems accompanied by the decrease in the employment all over the world have given rise to the studies and regulations on these problems. The relationship between the employment and labor market has an important issue and is regulated by legislations. The labor regulations are categorized as active and passive labor market policies and regulations. Active labor market regulations focus on the target of creating jobs to the unemployed population in the labor market. Therefore, it focuses on improving the qualifications of job seekers, increasing employment performance and creating new jobs. Passive labor regulations focus on issues such as unemployment benefits and unemployment insurance. In our country, there are many regulations for labour market. These regulations entered into force in 2003. The Labour Law No. 4857 and Turkish Employment Agency Law No.4904 are two of these regulations which led to major

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0003-2050-644X, zkaracor@selcuk.edu.tr
** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0003-1348-7818, fmangir@selcuk.edu.tr
*** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-7159-2555, burcuguvenek@selcuk.edu.tr
**** Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bilim Dalı, orcid no: 0000-0003-4749-7088, asiyeekayhann@gmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 01.11.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 19.11.2019

changes in the labor market in Turkey. With the entry into force of Law No. 4857, an important step towards the flexibility of the labor market has been taken.

Issues such as the dynamic infrastructure of working life, technological developments, competition, the creation of new working patterns by changing existing working styles have led to the adoption of Labor Law No. 4857.

With this law, the flexibility of the labor market has come to Turkish agenda. This law, which considers the rights of the employer and the workers with the needs of the market, has tried to regulate working life. It is aimed to remove the obstacles in determining the working conditions according to the needs of the employer and the employee.

The Labor Law No. 4904, which was enacted on the basis of Article 90 of the Labour Law No. 4857, aimed to fill the existing gaps in the labor market and introduced new regulations regarding Turkish Employment Agency. Regardingly, it was determined that the Employment Agency should not limited only to create employment and employment services; also should provide services about training, supervising to create skilled workforce.

This study evaluated the effects of the Labour Law No. 4857 and Turkey Business Organization Law No.4904 entered into force in 2003 on unemployment through the Intervention Analysis Method for the 1988-2018 period.

Keywords: Labor Market, Regulation, Unemployment, Intervention Analysis

1. Giriş

İşgücü piyasasının iki önemli göstergesi olan istihdam ve işsizlik ekonominin makro düzeyde nasıl işlediği hakkında bilgi verir. Bu iki gösterge aynı zamanda bireyi ve toplumu da yakından ilgilendirir (Tansel, 2012; 19).

İşgücü, ülkedeki emek arzını insan sayısı ile ifade eder. Nüfusun ekonomik faaliyetlere katılan kesimidir. Bu bağlamda işgücü istihdam edilenler ile işsizleri kapsar (Çoban, 2013; 336). İşgücü; çalışma isteği olan geçerli ücret seviyesinde ve belirlenmiş çalışma saatinde çalışmaya istekli ve çalışmaya hazır nüfustur (Bocutoğlu, 2014; 74).

İstihdam, dar anlamda, emeğin üretim sürecine katılması iken geniş anlamda, tüm üretim faktörlerinin üretim sürecine dâhil edilmesidir (Şentürk, 2015; 127). İşgücü talebi işverenlerin kararlarını, işgücü arzı da çalışanların kararlarını yansıtır. Talep ve arz arasındaki etkileşim sonucu ücretler ve istihdam oluşur. İstihdam artışı üretimi, üretimin artışı büyümeyi, büyümenin artması ise beraberinde istihdam artışını getirir. Dolayısıyla işgücü piyasasında belirlenen istihdam, hayat koşullarının en önemli belirleyicilerindendir (Tansel, 2012; 28).

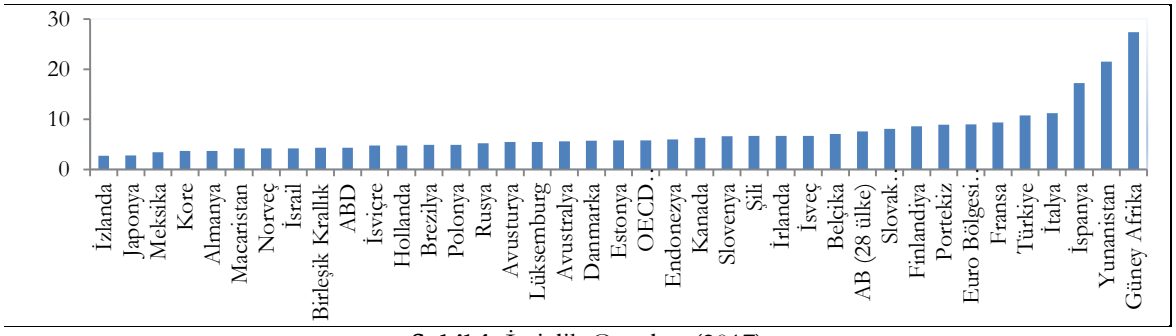

Şekil 1. İşsizlik Oranları (2017)
Kaynak: OECD, http://www.oecd.org/.

Şekil 1'de dünyadaki 2017 yılındaki işsizlik oranları verilmiştir. Özellikle küreselleşme olgusu ile dünyada işgücü piyasaları benzer özelikler göstermeye başlamıştır. Ekonominin kuralsızlaşması, işgücündeki yapısal değişiklik ve üretim yapısındaki değişikler dünyada işsizliğin artmasına ve kronikleşmesine neden olan etmenler arasında yer almaktadır. Üretim miktarı dünya genelinde artış göstermesine rağmen istihdam buna paralel olarak artmamakta, tersine azalmaktadır (Aslan ve Aslan, 2017: 107).

1980'li yıllarla birlikte yönetim paradigmasında yaşanan değişim, kamu politikalarının şekillenmesinde, gerek süreç gerekse aktörler bağlamında, kapsamlı ve köklü değişiklikler ortaya çıkarmıştır (Sağır ve Eroğlu, 2012; 701). İstihdam yetersizliği ve işsizlik tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de önemli sorunların başında gelmektedir. Eğitim sisteminin işgücü piyasasına uyum sağlayamaması, 1980 yılı sonrası özelleştirmeler ile kamu istihdam olanaklarının sınırlanması, döviz kuru politikaları, 2001 ve 2008 krizleri

gibi nedenler Türkiye'de işsizliği arttırmıştır. Aktif işgücü ve pasif işgücü politikalarıyla işsizlik düşürülmeye çalışılmış ancak hala OECD ortalamasının üzerinde kalmaktadır (Çapar Diriöz, 2012; 14-16).

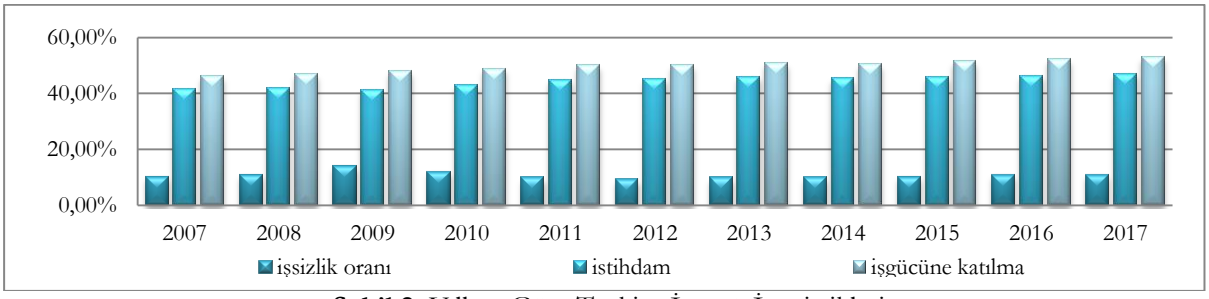

Şekil 2. Yıllara Göre Türkiye İşgücü İstatistikleri
Kaynak: TÜİK, http://tuik.gov.tr/Start.do.

Şekil 2'de görüldüğü üzere Türkiye'de işgücüne katılım oranı ve istihdam artmaktadır. Bu durum kadınların işgücüne daha çok katılması ve devlet teşvikleri gibi nedenlerden kaynaklanabilir. Türkiye'de işsizlik oranı %10-11 arası seyretmekledir. Ancak 2008 yılında meydan gelen krizden dolayı işsizlik oranı yüksek seviyelere çıkmıştır.

2. İşgücü Piyasası Düzenlemeleri

İstihdamı arttırmak ve işsizliği azaltmak piyasanın çözümüne bırakılamayacak kadar önemlidir. Bu yüzden, işsizlikle mücadelede devlet önemli bir aktördür. Doğrudan istihdam yaratan bir unsur olarak piyasada bulunmalıdır. Daha fazla yatırım yaparak istihdamı arttırmaya çalışmalıdır ancak çalışma koşulları insan onuruna yakışır şekilde oluşturulmalıdır (Sapancalı, 2007-2008; 19). Bu durum iş gücü piyasasının hem maddi hem de maddi olmayan koşullarının, kanunlar çerçevesinde (Sağır, 2016a; 295) devletin müdahalesi ile düzenlenmesini gerekli kılmaktadır.

Dışsallık, ters seçim, aksak rekabet gibi piyasa başarısızlıklarını etkinliği arttırmak amacıyla yapılırken, asgari ücret ve işsizlik sigortası düzenlemeleri gelir dağılımını iyileştirmek amacıyla yapılır. İşgücü piyasalarında meydana gelen etkisizliğe ve haksızlığa karşılık her devlet piyasaya müdahale etmektedir. Dünya Bankası işgücü piyasası düzenlemelerinin nedenlerini eşitsiz piyasa gücü, ayrımcılık, yetersiz bilgi ve risklere karşı yetersiz sigorta şeklinde sıralamaktadır (Aykaç, 2010; 77-79).

1929 Büyük Buhran ile istihdam ve milli gelirin hızla düşmesi klasik görüşün görünmez el kavramının sorgulanmasına neden olmuştur. Klasik görüşün sorunlara cevap bulamaması üzerine kamu müdahalesi ve eksik istihdam odaklı olan Keynesyen iktisat hâkim görüş olmuştur. Savaştan sonra yeniden yapılandırma sürecine geçilmesiyle katı işgücü piyasası düzenlemeleri yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra üretim ve tüketimin artmasıyla sermaye birikimi hızla artmıştır. Olumlu bir seyir izlenen dönemde işveren ve işçi sendikaları arasında uzlaşının sağlanmış olması işgücü piyasasına yönelik derin müdahalelerde bulunulmamıştır. İşgücünde ayrımcılığı önleyecek birtakım tedbirler alınmıştır. ABD 1964'te Yurttaşlık Hakları Yasası'nı çıkarmış ayrıca Eşit İstihdam Fırsatı Komisyonu'nu kurmuştur. 1970'te arz yönlü krizin çıkması işgücü piyasasının esnek olmadığı nedenine bağlanmış ve deregülasyon gündeme gelmiştir.1980'de hâkim görüş olmaya başlamıştır. Deregülasyonların, dalgalanmalar karşında işgücü piyasasında verimlilik düşüşlerini engellemek için uygulandığı söylenebilir (Aykaç, 2010; 137-145).

Arz yönlü politikaların ağırlık kazandığı 1980 sonrasında büyüme ile beraber işsizliğin dalgalanması sosyal güvenliğin önemini arttırmıştır (Aykaç ve Çiftçi, 2011; 94). 1980'den sonra emek piyasasıyla ilgili OECD ülkelerinde çok fazla düzenleme yapılmıştır. 2008 sürecinde AB ülkelerinin işsizliğe çare bulmak için işgücü piyasası reformları yaptığı görülmektedir (MÜSİAD, 2015; 57).

3. Türkiye'de İşgücü Piyasası Düzenlemeleri

Türkiye'de işgücü piyasası düzenlemeleri iki kategoride incelenebilmektedir. Birinci kategoride aktif politikalar yer alırken ikinci kategoride pasif işgücü piyasası düzenlemeleri yer almaktadır. Aktif işgücü

piyasası düzenlemeleri, istihdam performansını arttırmaya ve işçilerin niteliklerini geliştirmeye yönelik olup iş bulma ve yerleştirmeyi kolaylaştırmayı hedeflemektedir. Pasif işgücü düzenlemeleri ise işsizlik sigortası ve işsizlik ödemeleridir. Sosyal devlet anlayışı gereği işsiz insanlara güvence sağlayan düzenlemelerdir (Sapancalı, 2007/2008; 24). Türkiye ekonomisinde işsizlikle mücadele edilirken aktif politikalardan da pasif politikalardan da yararlanılarak sorun çözülmeye çalışılmıştır. İşsizlik sorunu çözülmeye çalışılırken ekonomik büyüme sağlanırsa problemin ortadan kalkacağı öngörülmüştür. Ancak son dönemlerde sadece pasif istihdam politikalarıyla işsizlik sorununun çözülemeyeceği anlaşılmış ve mevcut durumu gidermeyi amaçlayan aktif istihdam politikalarının uygulanması gerektiği gündeme gelmiştir (Acar ve Kazancı Yabanova, 2017; 89).

Tablo 1'de Türkiye tarihinde işgücü piyasası için önemli olan düzenlemeler verilmiştir.

Tablo 1. Tarihsel Süreçte Türkiye'de Seçilmiş İşgücü Piyasası Regülasyonları

Dönem	Düzenleme	Etki Aralığı
1980 öncesi	1936 tarih ve 3008 sayılı İş Kanunu	1936-1971
1980 öncesi	1947 tarih ve 5018 sayılı Sendikalar Kanunu	1947-1963
1980 öncesi	1950 tarih ve 5434 sayılı Emekli Sandığı Kanunu	1950-2006
1980 öncesi	1961 Anayasası	1961-1982
1980 öncesi	1963 tarih ve 274 sayılı Sendikalar Kanunu	1963-1983
1980 öncesi	1963 tarih ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Kanunu	1963-1983
1980 öncesi	1965 tarih ve 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu	1965-2006
1980 öncesi	1971 tarih ve 1475 sayılı İş Kanunu	1971-2003
1980 öncesi	1975 tarih ve 1927 sayılı Kıdem Tazminatı Düzenlemesi	1975-…
1980-2000	1982 Anayasası	1982-…
1980-2000	1983 tarih ve 2821 sayılı Sendikalar Kanunu	1983-2012
1980-2000	1983 tarih ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu	1983-2012
1980-2000	1998 tarih ve 4382 Sayılı İş Kanunu düzenlemesi	1998-2003
2000-…	2002 tarih ve 4773 sayılı İş Güvencesi Kanunu	2002-2003
2000-…	2003 tarih ve 4857 sayılı İş Kanunu	2003-…
2000-…	2003 tarih ve 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu	2003-…
2000-…	2006 tarih ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu	2006-…
2000-…	2012 tarih ve 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu	2012-…

Kaynak: Aktuğ ve Kiracı, 2014: 33.

Tablo 1'de yer alan işgücü regülasyonları 1980 öncesi ve 1980 sonrası olmak üzere kategorize edilmiştir. Kanunlar ele alınan konu bakımından değerlendirildiğinde ise bir kısmında aktif bir kısmında ise pasif işgücü düzenlemelerine yer verildiği göze çarpmaktadır. En son yürürlüğe giren 2003 tarihli 4857 sayılı İş Kanunu ve 2003 tarih ve sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu da işgücü piyasasına ilişkin önemli düzenlemeler içermektedir. Bu kanunlar ayrıntılı olarak incelenecek olursa;

3.1. 2003 Tarihli 4857 Sayılı Kanun

1475 sayılı İş Kanunu, otuz iki yıl yürürlükte kaldıktan sonra 2003 tarihli 4857 sayılı İş Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle bir maddesi hariç* tamamı yürürlükten kalkmıştır. 4857 sayılı İş Kanunu, yeni-liberal iktisat politikalarının ve esneklik anlayışlarının sonucu ortaya çıkmıştır. Bu kanun piyasadaki sorunlarda işçilerin nasıl korunacağına değil piyasanın ihtiyaçlarına karşılığın nasıl verileceği üzerine düzenlenmiştir. Yeni yasa ile iş güvencesi hükümleri esnetilmiştir. İş güvencesi 30 ve daha fazla işçi çalıştıran yerlerde uygulanmaya başlanmıştır** (Çelik, 2003; 12-14).

Çalışma sistemine ilişkin dinamik alt yapı, teknolojik gelişmeler, rekabet, mevcut çalışma biçimlerinin değişerek yeni çalışma biçimlerinin oluşması gibi konular 4857 sayılı İş Kanunu'nun çıkarılmasına neden olmuştur. Bu kanunla işçi ve işverenin kendi ihtiyaçlarına göre çalışma koşullarının belirlenmesinin önü açılmıştır. İşgücü piyasasının esnekleşme üzerine atılan önemli bir adımdır. Ancak kanunla düzenleme yapılsa da esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşmış olduğunu söylemek mümkün değildir (Koç, 2016; 2170).

* Kıdem tazminatı fonu kurulana kadar kıdem tazminatı hakkındaki 1475/14. Madde yürürlükte kalmıştır.

** 4773 sayılı kanunda 10 ve daha üzeri çalıştıran iş yerlerinde geçerliydi.

4857 sayılı kanunla çalışma süreleri ve fazla çalışmalarla ilgili değişikliklere gidilmiştir. Haftalık 45 saat çalışma sınırlaması geçerli olmakla birlikte, fazla çalışmanın tespitinde günlük 3 saat sınırlaması kaldırılmıştır. Yerine haftalık çalışma ölçütü getirilmiştir. Haftalık 45 saatin üzerindeki çalışmalar fazla çalışma olarak nitelendirilmiştir. 4857 sayılı Kanunla işçi ve işverenin anlaşması şartıyla haftalık çalışma süresinin 11 saati aşmamak karşılığında çalışma günlerine dağıtılabilmesine olanak sağlanmıştır. Fazla sürelerle çalışmalarda, her bir saat fazla çalışma için verilecek ücretin normal çalışma ücretinin saat başına düşen miktarının yüzde yirmi beş artırılarak ödeneceği öngörülmüştür. Fazla çalışmalar karşılığında işçinin serbest zaman isteyebilmesi de 4857 Kanun'un getirdiği en önemli yeniliklerden birisidir. İş kanunun en önemli özelliği işçinin korunması olduğu için gün içinde yapılacak fazla çalışma saati 11 saatle sınırlandırılmış, fazla çalışma süresi yılda 270 saati geçemeyeceği düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler, işçinin ekonomik hali, soysal hayatı ve sağlığının korumasında, işverenin ise işletmesi ve ülkenin istihdam politikaları üzerinde önemli bir yer tutmaktadır (Köseoğlu ve Kabul, 2014; 264).

İş güvencesini sağlayan kanunda, işverenin geçerli bir sebep göstermeden iş sözleşmesini feshedemeyeceği kararına varılmıştır ancak işçinin yeterliliğinden veya davranışlarından ya da işletmenin, işyerinin veya işçinin gereklerine dayandırılan sebeplerden dolayı sözleşme fesih edilebilecektir. Çok fazla yoruma açık olan bu kanun ile işverenin işçiyi daha kolay işten çıkarabilecektir. (Ekmekçioğlu, 2003; 76).

1475 sayılı Kanun'da deneme süresi hizmet akdi ile en fazla bir ay, toplu iş sözleşmelerinde ise en fazla üç ay olabilmekteydi. 4857 sayılı Kanun'la deneme süresi iki aya kadar, toplu iş sözleşmelerinde ise 4 aya kadar arttırılmıştır. İşveren tarafından suiistimal edilmediği takdirde işverenin işçi hakkında yeterli bilgi almasını sağlayacak ve iş yerindeki dengelerin iyi kurulmasını sağlayacak bir düzenlemedir. İş yerinde pozitif bir ortam üretim için olumlu sonuçlar verebilecektir (Kaya, 2003; 1).

4857 sayılı Kanun'da, iş sözleşmesi ile çalışan ve bu Kanun'un kapsamında olan veya olmayan her türlü işçinin ekonomik ve sosyal durumlarının düzenlenmesi için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca Asgari Ücret Tespit Komisyonu aracılığı ile ücretlerin asgari sınırları en geç iki yılda bir belirleme kararı alınmıştır (İş Kanunu, 2003; 39. madde).

3.2. 4904 Sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu

4857 sayılı İş Kanunu'nun 90. maddesine dayanılarak 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun ile 617 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin iptal edilmesi sonucu oluşan boşluk doldurulmuştur. Bu kanunun oluşturulmasındaki gerekçelerden biri, İşçi ve İş Bulma Kurumu'nun (İİBK) ILO sözleşmelerine uygunluk gösteremediği ve İİBK'nın modernize edilmesi gerekliliğidir. Gerekçenin diğeri ise işgücü piyasasındaki gelişmelere paralel olarak, işe yerleştirme hizmetlerinde kamu tekeli uygulamasından serbestleşmeye gidilmesi gerektiği ortaya konmuş, bu doğrultuda kurulacak özel istihdam bürolarının, resmi iş kurumuna rakip değil, bu kurumun hizmetlerini tamamlayacak örgütler olarak faaliyet gösterecekleri ifade edilmiştir. Bu gerekçeler ile amaçlanmak istenen ise, işgücü piyasasındaki değişmelere karşı talepleri çabuk karşılama, işsizliği azaltma, uluslararası sözleşmelere uygunluğun sağlanmasıdır (Uçkan, 2005; 166).

4904 sayılı Kanun ile belirlenen Türkiye İş Kurumu'nun genel görevleri; istihdamın korunması, yaygınlaştırılması, geliştirilmesi ve işsizlik sorunun çözümüne yardımcı olmak ve işsizlik sigortası hizmetlerini yerine getirmektir. İİBK'da aracılık hizmetleri ön plandaydı. Ancak çıkarılan yasa ile yeniden yapılandırılmış ve Türkiye İş Kurumu daha etkin hale getirilmiştir (Coşkun, 2017; 152-153).

Tazminat-kazanç olarak işgörenlerin beklentileri arasında bulunan maaş ve diğer ücretler, iş güvencesi (istikrar içerisinde istihdam) ve eğitim gereklilikleri (Sağır, 2016b: 435), kanun ile İŞKUR'un genel iş ve işçi bulma hizmetine ek olarak, işgücü piyasasında yeterli bilginin oluşmasını sağlama, işgücüne vasıf kazandırma ve işbaşında meslek, eğitim ve kariyer danışmanlığı, iş yaratma tedbirleri, toplumun yararına çalışma gibi aktif işgücü programları ile iş kaybı tazminatı ve işsizlik sigortası gibi pasif işgücü programları uygulama görevleri de vardır. 4904 sayılı Kanun ile kurum personelinin niteliğinin arttırılması hakkında da düzenleme yapılmıştır. Kurumda çalışacakların kamu görevlilerinden oluşacağı ve İŞKUR'un daha iyi faaliyette bulunması için istihdam ve meslek uzmanı bulundurabileceklerine karar vermişlerdir (Çetinkaya, 2011; 46-47).

4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu ile kamu kurum ve kuruluşlarının kadro ve pozisyonları için özel istihdam bürolarının aracılık yapamayacağı ve geçici iş ilişkisinin kurulamayacağı belirtilmiştir. Kanunda sadece özel istihdam bürosu aracılığıyla kamudaki kadro ve/veya pozisyonlara geçici iş ilişkisiyle işçi alınıp çalıştırılamayacağı düzenlenmiştir (Nurmukhambetova, 2017; 197).

4. Literatür

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde işgücü ile ilgili düzenlemelerin istihdam, harcamalar, piyasa etkinliği, çalışma koşulları ve bu koşulların iyileştirilmesi vb. konularda yoğunlaştığı görülmektedir.

Lazear (1990) işverene ek masraf çıkmasına neden olan kıdem tazminatı gibi ödemelerin işsizliği olumsuz yönde etkiyeceğini ifade etmiştir.

Kuzgun (2007) 4857 sayılı Kanun düzenlemelerinin işgücü piyasasındaki istihdam şeklini değiştireceğini ve kayıt dışı ekonomiye neden olacağını ifade etmiştir.

Aktuğ ve Kiracı (2014) 2003 tarihli 4857 sayılı İş Kanunu ve 4904 sayılı Kanun üzerine yaptıkları analizde kanunların işsizlik oranında %4,4-%4,8 arasında artışa sebep olduğu sonucuna varmıştır.

Doğan ve Girgin (2017) yaptıkları analizde, yüksek işgücü piyasası harcamalarının istihdam ve işsizlik hedeflerinde etkin olması için piyasa esnekliği ile birlikte yapılması gerektiği sonucuna varmıştır.

Kalkınma Bakanlığı (2017) kriz dönemlerinde işgücü piyasasına yönelik yapılan düzenlemelerin istihdamın düşmesini yavaşlattığını ifade etmiştir. 2008 krizi sonrası istihdamın artmasında aktif işgücü politikalarının önemli rol oynadığı ifade edilmiştir. Sapancı (2008) da işsizlikle mücadelede aktif işgücü politikalarının kullanılabileceğini ancak politikanın ekin olması için yeni işlerin yaratılması gerektiğini ifade etmiştir.

Özarslan Saydar ve Aydın (2017) Türkiye'de işgücü düzenlemelerinin esnekleştirildiği ancak kayıt dışı ekonomi nedeniyle bunun verilerde görülmediği, Türkiye'deki işsizliğin ise işgücü piyasasına yapılan katı düzenlemelerden kaynaklanmadığını ifade etmiştir.

Kovacı, Belke ve Bolat (2018) yapmış olduğu çalışmada OECD 'ye üye 15 ülke için işsizlik göstergeleri üzerinde işgücü piyasası düzenlemelerinin etkilerini panel veri analizi ile değerlendirmişler ve işgücü piyasasında esnek düzenlemelerin işsizlik göstergelerini anlamlı olarak negatif yönde etkilediği sonucuna varmışlardır. İşsizlikle mücadelede yatırımların çok önemli olduğu ifade edilmiştir. Uyar Bozdağlıoğlu (2008) da çalışmasında Türkiye'deki işsizliğin sebebinin katı düzenlemeler olduğunu ifade etmiştir.

Piton ve Rycx (2018) çalışmalarında işgücü piyasası düzenlemelerinin işsizliğe etkilerini Avrupa ülkeleri için değerlendirmişler ve piyasanın serbestleşmesine yönelik politikaların genel olarak işsizliği düşürdüğü sonucuna varmışlardır.

Türkiye'deki düzenlemelere ilişkin asgari ücret uygulamalarının işsizliğe olan etkisini inceleyen çalışmalara göre, Karaçor, Özmen ve Yorgancılar (2011) asgari ücretlerdeki artışın beraberinde işsizliğin artmasına neden olduğu sonucuna varmıştı. Bulut Çevik ve Solmaz Macit (2017) işsizlik oranının geçmiş verileri bu dönemki asgari ücretin belirlenmesinde etkili olurken asgari ücretin de aynı şekilde bu dönemki işsizlik oranını etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Sever ve İğdeli (2018) asgari ücret değişimlerindeki şok karşısında gelir büyümesinin ve istihdam büyümesinin pozitif yönlü ve anlamlı bir tepki verdiğini ifade etmişlerdir. Dağlıoğlu ve Bakır (2015) asgari ücret artışlarının istihdam üzerinde istihdamı arttırıcı yönde bir etki yarattığı sonucuna varmışlardır. Güven, Mollavelioğlu ve Çakar Dalgıç (2011) istihdamdaki değişmelerin nedeninin asgari ücret kaynaklı olmadığını ifade etmişlerdir. Korkmaz ve Çoban'ın (2006) yaptıkları çalışmada asgari ücretin işsizlik üzerinde sorun yaratacak etkileri olduğuna dair sonuç gözlenmemiştir.

5. Metodoloji

Çalışmanın amacı Türkiye'de işgücü piyasasına yönelik yapılan düzenlemelerin 1988-2018 dönemi için işsizlik üzerine etkisinin analiz edilmesidir. Analizde 1988-2018 dönemine ait işsizlik rakamları kullanılmış ve 4857 sayılı İş Kanunu ile 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu'nun yürürlüğe girdiği yıllar müdahale(etki) analizi yöntemiyle modele dâhil edilmiştir.

Zaman serileri, çevresel düzenlemeler, siyasi değişiklikler, grev gibi müdahaleler ve olaylardan etkilenmektedir. Müdahale analizi bir zaman serisi analizidir ve amaç, zaman serisinde dış etkenlerin

etkisinin açıklanmasıdır. Müdahale analizi, incelenen bir süreçte, insan kaynaklı ya da doğal müdahalelerin etkisini inceleyen bir stokastik modelleme yöntemidir (Güneş, 2010; 15-45). Etkiyi inceleyen bu yöntem Otoregresif Tümleşik Hareketli Ortalama Modeli (ARIMA) sürecinin ve müdahale değişkenin toplamından oluşmaktadır. Zaman serisi analizinde ilk yapılması gereken, zaman serisini modellemek ve analize en uygun ARIMA modelini seçmektir. Dolayısıyla analizler ARIMA modeliyle ilgilidir (Güvenek ve Alptekin, 2015; 29).

Hem analitik hem de zaman serilerinin sistematik bölümünün tahmin edilmesinde ARIMA modeli önemli rol oynamaktadır. ARIMA modelinde temel yaklaşım, çalışmada söz konusu olan değişkenlerin şimdiki değerlerinin, geçmiş değerlerinin ağırlıklı toplamı ve rastsal şokların bileşimine dayanmasıdır. Zaman serilerinin hareketinin açıklanması ARIMA modelinin amacını oluşturmaktadır (Kara, 2009; 36-37). Yöntemin uygulanması için zaman serisinin durağan olup olmadığı incelenince ya da zaman serisi durağan hale getirilince, modelin tanımlanması, modelin tahmin edilmesi ve modelin kontrol edilmesi süreçleri yerine getirilir (Bal ve Çalışır, 2018; 2078-2079).

Bir zaman serisinin herhangi bir dönemindeki gözlem değerini, aynı serinin ondan önceki, belirlenen sayıda geçmiş dönem gözlem değerine ve hata terimine bağlı olarak açıklayan model otoregresif (AR) modelidir. AR modelinde ilgilenilen geçmiş dönem gözlem sayısı bir ise birinci dereceden üç tane ise üçüncü dereceden AR modeli olarak isimlendirilir. Yani içerdikleri geçmiş zaman gözleme göre adlandırılırlar. P tane geçmiş dönem gözlem değeri varsa p. dereceden AR modeli olarak ifade edilir (Kaya, 1999; 17).

Bağımlı değişkeni sadece gözlemlenemeyen şoklara göre açıklayan model ise hareketli ortalama (MA) modelidir (Bal ve Çalışır, 2018; 2075). Zaman serisinin herhangi bir dönemindeki gözlem değerinin aynı dönemi kapsar şekilde hata terimi ve belirli sayıda geçmiş dönemin hata terimlerinin doğrusal bir bileşimi olarak ifade edilir (Duru, 2007; 18).

Tablo 2: Lineer Zaman Serisi Modelleri

Model	Gösterimi	Modelin Matematiksel Gösterimi	Parametreleri
Otoregresif Model	AR(p)	$X_t = \sum_{i=1}^{p} \alpha_i X_{t-1} + \varepsilon_t$	$\alpha_i, i = 1,2,\dots,p$
Hareketli Ortalama Modeli	MA(q)	$X_t = \sum_{j=0}^{q} \beta_j \varepsilon_{t-1}\ ,\ \ \beta_0 = 1$	$\beta_j, j = 1,2,\dots,q$
Bütünleşik Otoregresif Hareketli Ortalama Modeli	ARIMA (p,d,q)	$\emptyset_p(B)(1-B)^d X_t = \theta_q(B\varepsilon_t)$	

Kaynak: Özek, 2010; 18.

6. Analiz Bulguları ve Yorumlar

Öncelikle modelde bağımsız değişken olarak kullanılan işsizlik oranı (Lu) değişkeninin doğal logaritması alınarak olası küçük değişmelerden kaynaklanan değişen varyans sorunu giderilmeye çalışılmıştır. Logaritması alınan serinin grafiği Şekil 3'de gösterilmektedir.

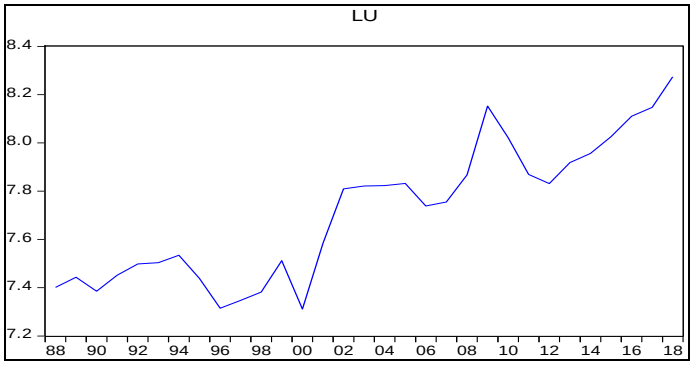

Şekil 3. Lu Zaman Yolu Grafiği

Serinin grafiği incelendiğinde artış ve azalışlar olduğu açıkça görülmektedir. Serinin seviye halde otokorelasyon içerip içermediğini kontrol etmek için Şekil 4'de yer alan Kartezyen grafiğinden yararlanılmaktadır.

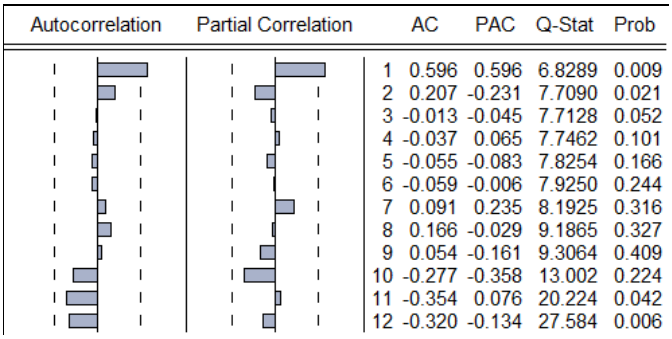

Şekil 4. Lu Serisinin Kartezyen Grafiği

Şekil 4'de de görülebileceği üzere seri seviye halde özellikle ilk yedi gecikme değerinde çok ciddi düzeyde otokorelasyon içermektedir. Bu açıdan serinin birim kök analizini yapmak gerekmektedir.

Tablo 3. Lu Serisinin Birim Kök Analizi Sonuçları

ADF	ADF Test Stat.	Mac Kinnon Test Critical Values			Prob.
	-3.022661	% 1	% 5	% 10	0.1435
		-4.309824	-3.574244	-3.221728	
ADF (-1)	ADF Test Stat	Mac Kinnon Test Critical Values			Prob.
	-5.047739	% 1	% 5	% 10	0.0003
		-3.679322	-2.967767	-2.622989	
PP	PP Test İst.	Critical Values			Prob.
	-2.233459	% 1	% 5	% 10	0.4552
		-4.296729	-3.568379	-3.218382	
PP (-1)	PP Test Stat.	Critical Values			Prob.
	-6.322958	% 1	% 5	% 10	0.0000
		-3.679322	-2.967767	-2.622989	

Çalışmada Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) olmak üzere iki birim kök testi kullanılarak birim kök sınaması yapılmıştır. Tablo 3'de yer alan değerler incelendiğinde modelde bağımlı değişken olarak yer alan işsizlik değişkeninin logaritması olarak ifade edilen (Lu)değişkeninin her 2 birim kök testi tarafından birinci farkında durağan olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle çalışmanın bundan sonraki aşamalarında söz konusu değişkenin birinci farkı kullanılacaktır.

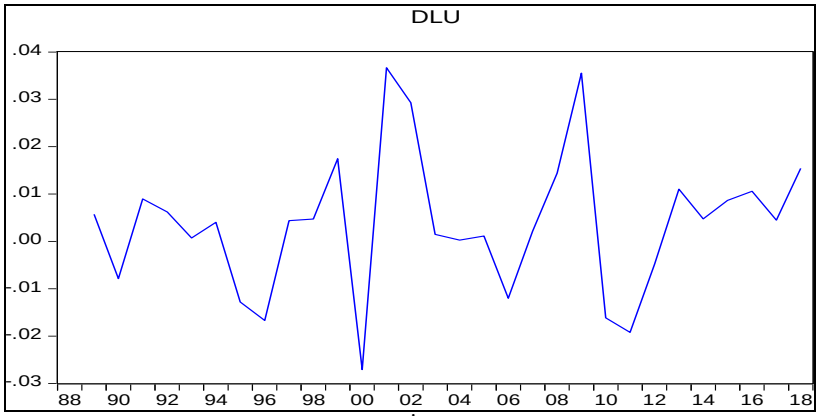

Şekil 5. Birinci Farkı ve Logaritması Alınmış İşsizlik Oranı (dLu)Serisinin Zaman Yolu Grafiği

Şekil 5 birinci farkı ve logaritması alınmış İşsizlik oranı serisinin zaman içerisindeki değişmelerini diğer bir değişle büyüme hızını göstermektedir. Bu şekilde de trend etkisinin varlığı açıkça görülmektedir.

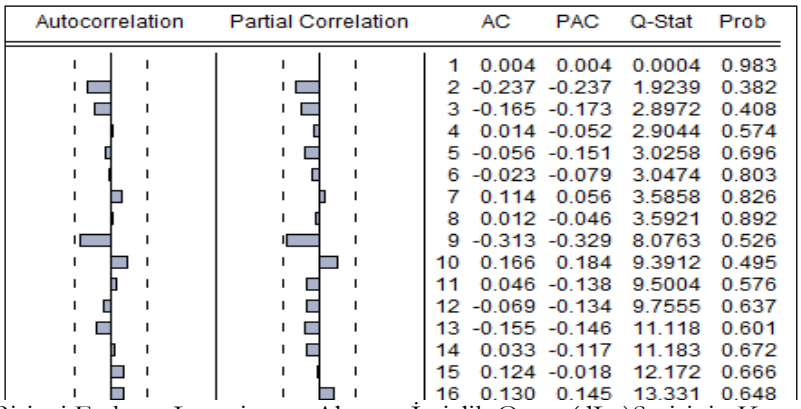

Şekil 6. Birinci Farkı ve Logaritması Alınmış İşsizlik Oranı (dLu)Serisinin Kartezyen Grafiği

Şekil 6'da ise birinci dereceden farkı ve logaritması alınmış işsiz serisinin Kartezyen grafiği yer almaktadır. Şekilde yer alan istatistikler serinin sınırlar arasında bulunduğunu ve dolayısıyla otokorelasyon problemi olmadığını göstermektedir.

Bu aşamadan sonra durağanlığı sağlanan birinci dereceden farkı alınmış İşsizlik oranı serisinin otokorelasyonları ve kısmi otokorelasyonları değerlendirilerek uygun ARIMA modeli belirlenmeye çalışılacaktır.

Tablo 4. Serinin ARIMA (2,1,1) Modeli Sonuçları

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	**Prob.**
C	-0.003231	0.007713	-0.418879	0.6834
AR(1)	0.046998	6.015018	0.007813	0.9939
AR(2)	-0.542320	2.172798	-0.249595	0.8075
AR(3)	0.093318	3.827589	0.024380	0.9810
AR(4)	-0.601910	2.399873	-0.250809	0.8066
AR(5)	0.435242	4.093755	0.106319	0.9172
AR(6)	0.131563	3.807070	0.034558	0.9731
MA(1)	0.516712	5.321902	0.097092	0.9244
MA(2)	-0.826061	2.877082	-0.287118	0.7794
MA(3)	-3.434938	6.378240	-0.538540	0.6009
MA(4)	1.578112	20.91527	0.075453	0.9412
MA(5)	-3.402512	15.57626	-0.218442	0.8311
MA(6)	-1.419143	24.76050	-0.057315	0.9553

Tablo 4'e göre uygun ARIMA modelimiz AR(2) ve MA(1) yani ARIMA (2,1,1) olarak belirlenmiştir. Buna göre modelimizde iki tane AR ve bir tane MA kökü bulunmaktadır. Belirlenen bu modelin otokorelasyon problemi içerip içermemesinin tespiti de çalışmanın parametrelerinin etkinliği bakımından önem taşımaktadır.

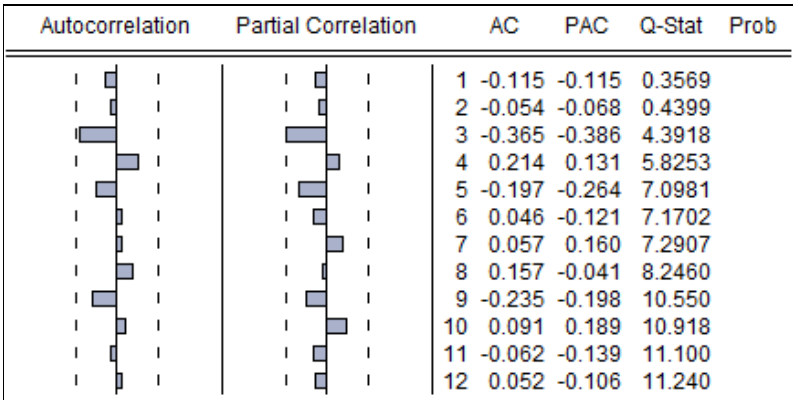

Şekil 7. ARIMA (4,1,2) Modelinin Kartezyen Grafiği

Kurulan ARIMA (2,1,1) modelinin otokorelasyon açısından bir sorun içermediği görülmektedir. Buradan sonra analizimizin son aşamasını oluşturan Müdahale Analizine geçilmektedir. Kurulan ARIMA modeline 2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Kanunu'nun ve 4904 sayılı İş Kurumu Kanunu'nun işsizlik üzerindeki etkisinin görülmesi amacıyla bu yıllara ilişkin trend etkisi T1 olarak modele eklenmiş ve model yeniden tahmin edilmiştir.

Tablo 5. Kanunların Etkisi Eklenmiş Yeni Model

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	7.454114	0.009285	802.8146	0.0000
D2003s	0.330729	0.055389	5.971036	0.0000
T1	0.017000	0.005755	2.954148	0.0093
AR(1)	0.504449	0.636538	0.792489	0.4397
AR(2)	-0.147517	0.592808	-0.248844	0.8066
AR(3)	-0.196237	0.255312	-0.768618	0.4533
AR(4)	-0.437331	0.336410	-1.299994	0.2120
MA(1)	-0.306237	0.838262	-0.365323	0.7197
MA(2)	-2.209956	0.690899	-3.198668	0.0056
MA(3)	0.594018	1.486259	0.399673	0.6947
MA(4)	-0.153572	1.262823	-0.121610	0.9047

Tablo 5'de yer alan verilerden hareketle oluşturulan denklem şu şekildedir:

$$\mathrm{D}\,Logy_t = 7.454 + 0.331\mathrm{D2003S} + 0{,}017\mathrm{T1} + 0{,}504\log y_{t-1} - 0{,}148\log y_{t-2} - 0{,}196\log y_{t-3} - 0{,}437\log y_{t-4} + \varepsilon_t - 0{,}307\,\varepsilon_{t-1} - 2{,}210\,\varepsilon_{t-2} + 0595\varepsilon_{t-3} - 0{,}153\varepsilon_{t-4}$$

Denkleme göre D2003s değeri 4857 sayılı İş Kanunu ve 4904 sayılı İş Kurumu Kanunu'nun ortalama İşsizlik oranı rakamları üzerindeki etkisini 2003 yılı itibariyle göstermektedir. Bu krizin etkisi istatistiksel olarak anlamlı (0.0000) ve pozitiftir (0,33). 2003 yılında yürürlüğe giren kanunlar işsizlik rakamlarını %33 oranında arttırmıştır.

Denklemde yer alan T1 değeri 2003 Kanunu'nun, işsizlik oranı büyüme hızı üzerindeki etkisini göstermektedir. Buna göre bu Kanun, yıllık ortalama işsizlik büyüme hızını yaklaşık %2 oranında arttırmıştır. Bu etki istatistiksel olarak da anlamlı bulunmuştur (0,0093).

Kurulan modelin istatistiksel olarak anlamlılığı Şekil 8'de birim çember yöntemi ile test edilmektedir.

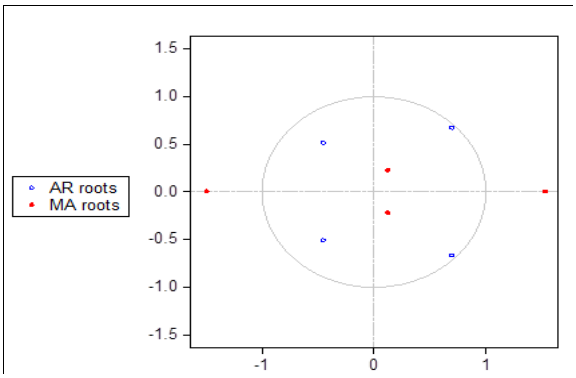

Şekil 8.AR / MA Polinomlarının Ters Kökleri (S)

Şekil 8'de görüldüğü gibi modelde yer alan tüm AR kökleri birim çemberin içinde yer almaktadır. Bu da analizin tutarlılığı açısından oldukça önem arz etmektedir.

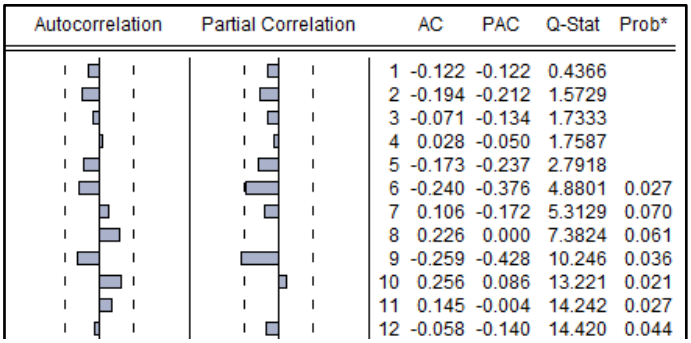

	AC	PAC	Q-Stat	Prob*
1	-0.122	-0.122	0.4366	
2	-0.194	-0.212	1.5729	
3	-0.071	-0.134	1.7333	
4	0.028	-0.050	1.7587	
5	-0.173	-0.237	2.7918	
6	-0.240	-0.376	4.8801	0.027
7	0.106	-0.172	5.3129	0.070
8	0.226	0.000	7.3824	0.061
9	-0.259	-0.428	10.246	0.036
10	0.256	0.086	13.221	0.021
11	0.145	-0.004	14.242	0.027
12	-0.058	-0.140	14.420	0.044

Şekil 9. Müdahale Analizi Yapılan Modelin Kartezyen Grafiği

Korelogram analizinde de otokorelasyon ve kısmi otokorelasyonlar kontrol edilmiş ve güven aralığının dışına çıkan bir değer bulunmadığı gözlemlenmiştir. Bu açıdan da modelin sorunsuz olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

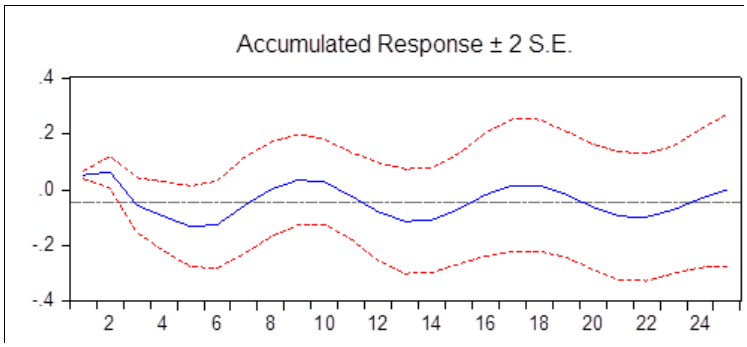

Şekil 10. ARIMA Polinomlarının Etki-Tepki Analizi Sonuçları

Şekil 10'a göre işsizlik değişkeni üzerindeki 1 birimlik şokun etkisi yaklaşık olarak 3 yıl devam etmiş daha sonra denge değerine doğru yaklaşmıştır. Kritik değerlere bakıldığında ise şokun etkisi iki yıla kadar devam etmiş, işsiz rakamları iki yıl içerisinde denge değerine geri dönmüştür kısacası krizlerin işsiz rakamları üzerindeki anlamlı etkisi 2 yılda sona ermiştir.

Sonuç

İstihdamı arttırmak ve işsizliği azaltmak piyasanın çözümüne bırakılamayacak kadar önemli bir konudur. Türkiye'de sorun haline gelen işsizliğin çözümü için politikalar geliştirerek bu sorunun çözülmesi amaçlanmıştır. İşgücü piyasasının verimli ve etkin çalışmasını sağlamak için düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerden önemli iki tanesi 2003 yılında yürürlüğe giren ve Türkiye işgücü piyasasında önemli değişikliklere sebep olan 4857 sayılı İş Kanunu ve 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu'dur.

Küreselleşme ile değişen dünya koşullarına uyum sağlamak için mevcut çalışma biçimlerinin değiştirilerek yeni çalışma biçimlerinin oluşturulması gibi konular 4857 sayılı İş Kanunu'nun da düzenlenmiştir. Kanun ayrıca çalışma saatleri, iş güvencesi gibi konuları da düzenlemiştir. 4857 sayılı İş Kanunu'nun 90. maddesine dayanılarak 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) Kanunu çıkarılmıştır. Bu Kanun ile İŞKUR'un genel iş ve işçi bulma hizmetine ek olarak, işgücü piyasasında yeterli bilginin oluşmasını sağlama, işgücüne vasıf kazandırma ve işbaşında meslek, eğitim ve kariyer danışmanlığı gibi konular düzenlenmiştir.

Bu çalışmada 2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Kanunu ve 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu'nun ve bu kanunlarla hayata geçirilen düzenlemelerin işsizlik üzerindeki etkileri 1988-2018 dönemi için Müdahale Analizi Yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Yapılan analiz 2003 Kanunu'nun, işsizlik oranı büyüme hızı üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Kanun, yıllık ortalama işsizlik büyüme hızını yaklaşık %2 oranında arttırdığı sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

Acar, O. K. ve Kazancı Yabanova, E. (2017). *"Aktif İşgücü Piyasası Politikalarını Çerçevesinde Kütahya İşkur'un Mesleki Eğitim Faaliyetlerinin İncelenmesi"*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, sayı: 2, s. 85-111.

Aktuğ, S.S. ve Kiracı, A. (2014). *"Türk İş Hukukunda İş Güvencesi Düzenlemelerinin İstihdama Etkilerine Yönelik Bir Değerlendirme"*, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, sayı: 2, s.31-43.

Aslan, H. ve Aslan, M. (2017). *"Uzun Süreli İşsizlik ve Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz"*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 4, s. 103-132.

Aykaç, G. (2010). *"İşgücü piyasalarına yönelik regülasyonların işgücü arz ve talebi üzerine etkileri: Türkiye üzerine bir inceleme"*. Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

Aykaç, G. ve Çiftçi, C. (2011). *"OECD Ülkelerinde İşgücü Piyasası Regülasyonları ve Regülasyonlardaki Eğilimler"*, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, sayı: 78, s. 91-118.

Bal, E. T. ve Çalışır, V. (2018). *"Konteyner Elleçleme İçin Ekonometrik Tahminleme: ARMA Modeli Uygulaması"*, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, sayı: 16, s. 2075-2079.

Bocutoğlu, Ersan. Makro İktisat Teoriler ve Politikalar, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2014.

Bulut Çevik, Z. B. ve Solmaz Macit, S. (2017). *"Türkiye'de Asgari Ücretin Kısa Dönem Belirleyicileri: Nedensellik Analizi"*, Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, sayı: 3, s. 429-445.

Coşkun, B. (2017). *"Türkiye İş ve İşçi Bulma Kurumunun Yeniden Yapılanma Süreci"*, Turkish Journal of Marketing, sayı: 3, s. 152-153.

Çapar Diriöz S. (2012). *"İstihdamın artırılmasında aktif işgücü politikalarının rolü"*. (Uzmanlık Tezi). Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.

Çelik, A. (2003). *"Yeni İş Yasasının Anlamı"*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, sayı: 48, s. 12-14.

Çetinkaya, E. (2011). *"Türkiye İş Kurumu ve Hizmetlerinin Dönüşümü Konusunda Sosyal Tarafların Görüşleri"*, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, sayı: 61, s.46-47.

Çoban, Orhan. İktisada Giriş. Konya, Atlas Akademi Yayınları, 2013.

Dağlıoğlu, S. ve Bakır, M. A. (2015). *"Türkiye'de Asgari Ücretin İstihdam Üzerindeki Etkisinin Sektörel Panel Regresyon Modelleri ile İncelenmesi"*, Sosyal Güvence Dergisi, sayı: 8, s. 35-68.

Doğan, S. ve Girgin, M. S. (2017). *"İşgücü Piyasasında Güvenceli-Esneklik Modeli ve Piyasa Araçlarının İstihdama Etkileri"*, Social Sciences Research Journal, sayı: 4, s. 270-286.

Duru, Ö. (2007). *"Zaman serileri analizinde ARIMA modelleri ve bir uygulama"*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı.

Ekmekçioğlu, H. (2003). *"4857 Sayılı Kanun'un Genel Değerlendirmesi"*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, sayı: 48, s. 73-77.

Güneş, M. (2010). *"Zaman serilerinde müdahale analiz teknikleri üzerine bir çalışma"*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Matematik Anabilim Dalı.

Güven, A., Mollavelioğlu, Ş. ve Çakar Dalgıç, B. (2011). *"Asgari Ücret İstihdamı Arttırır mı? 1969-2008 Türkiye Örneği"*, ODTÜ Geliştirme Dergisi, sayı: 2, s. 147-166.

Güvenek, B. ve Alptekin, V. (2015). *"Turistlere Yönelik Saldırılarının Turizme Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma"*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, sayı: 1, s. 21-38.

İş Kanunu (2003). T.C. Resmî Gazete, 25134, 10.06.2003.

Kalkınma Bakanlığı (2017). Türkiye işgücü piyasasındaki yapısal dönüşüm. [Online] Mevcut: <http://onbirinciplan.gov.tr/wp-content/uploads/2018/02/T%C3%BCrkiye-%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC-Piyasas%C4%B1ndaki-Yap%C4%B1sal-D%C3%B6n%C3%BC%C5%9F%C3%BCm-Arka-Plan-%C3%87al%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1.pdf, 2-49>, [Erişim tarihi: 10.12.2018].

Kara, T. (2009). *"Sabit GPS istasyonlarında zaman serileri analizi"*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Harita Mühendisliği Anabilim Dalı.

Karaçor, Z., Özmen, İ. ve Yorgancılar, F. N. (2011). Asgari ücret, işsizlik oranı ve enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği (1987-2010). [Online] Mevcut: <https://docplayer.biz.tr/21130093-Asgari-ucret-issizlik-orani-ve-enflasyon-arasindaki-nedensellik-iliskisi-turkiye-ornegi-1987-2010.html>, [Erişim tarihi: 10.12.2018].

Kaya, A. (1999). *"Zaman serilerinde sapan değerlerin analizi üzerine bir araştırma"*. Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı.

Kaya, P. A. (2003). *"4857 Sayılı İş Yasası'nın Türk İş Hukukunda Meydana Getirdiği Yenilikler"*, İş, Güç-Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, sayı: 2, s. 1-18.

Koç, M. (2016). *"4857 Sayılı İş Kanunu'nda Esneklik Düzenlemeleri ve Uygulama Problemleri"*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, sayı:7, s. 2169-2192.

Korkmaz, A. ve Çoban, O. (2006). *"Emek Piyasasında Asgari Ücret, İşsizlik ve Enflasyon Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik Bir Analiz"*, Maliye Dergisi, sayı: 151, s. 16-22.

Kovacı, S., Belke, M. ve Bolat, S. (2018). *"İşgücü Piyasası Düzenlemelerinin İşsizliğe Etkileri: Seçilmiş OECD Ülkeleri İçin Panel Veri Kanıtları"*, Journal of Social and Humanities Sciences Research, sayı: 25, s. 2030-2042.

Köseoğlu, A. C. ve Kabul, S. (2014). *"4857 Sayılı İş Kanunu Bağlamında Çalışma Süresinin Aşılması: Fazla Çalışma"*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, sayı: 2, s. 233-268.

Kuzgun, İ. K. (2007). *"Türkiye'de Firma Açısından Esnekliğe Dayalı İstihdam Stratejisi"*, Journal of Yasar University, sayı: 8, s. 841-861.

Lazear, E. (1990). *"Job Security Provisions and Employment"*, The Quarterly Journal of Economics, sayı: 3, s. 699-726.

MÜSİAD (2015). İşgücü Piyasaları İşsizlik-Eşitsizlik, MÜSİAD Yayınları No: 97. İstanbul.

Nurmukhambetova, Aigul (2017). *"İş Kanunu'nun Yeni Düzenlemesi Karşısında Geçici İş İlişkisi"*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, sayı: 2, s. 177-221.

OECD. [Online] Available at: <https://data.oecd.org/unemp/unemployment-rate.htm#indicator-chart>, [Erişim tarihi: 10.12.2018].

Özarslan Saydar, Ö. ve Aydın, Y. (2017). İşgücü piyasasında esneklik tartışmaları (Türkiye ve AB ülkelerinin karşılaştırmalı analizi). [Online] Mevcut: <https://www.researchgate.net/publication/317041657_Isgucu_Piyasasinda_Esneklik_Tartismalari_Turkiye_ve_AB_Ulkelerinin_Karsilastirmali_Analizi>, [Erişim tarihi: 12.12.2018].

Özek, T. (2010). *"Zaman serisi modelleri üzerine bir simülasyon çalışması"*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İstatistik Anabilim Dalı.

Piton, C. ve Rycx, F. (2018). *"The Unemployment Impact of Product and Labour Market Regulation: Evidence from European Countries"*, IZA Institute of Labor Economics, No: 11582.

Sağır, H. & Eroğlu, H. T. (2012). *"Kamu politikalarındaki dönüşümün enerji sektörüne yansıması: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu bağlamında bir değerlendirme"*, Kamu Politikalarında Dönüşüm KAYFOR 2012 Bildiriler Kitabı, Edt. Bekir Parlak. Ankara: TODAİE Yayınları, s. 701-723.

Sağır, M. (2016a). *"Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Kurum Kimliğinin Kurum Sadakati Üzerine Etkisi: Kurum İmajının Aracılık Rolü"*, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 12, s. 291-312.

Sağır, M. (2016b). *"İşveren Markası Algısı: İnsan Kaynakları Faaliyetleri, Çalışma Ortamı ve Tazminat-Kazanç Boyutları ile Turizm Fakültelerinde Bir Uygulama"*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (14): 415-439.

Sapancalı, F. (2007/2008). "Türkiye'de İşgücü Piyasası, Sorunlar ve Politikalar", TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi, sayı: 2-3, s. 19-24.

Sever, E. ve İğdeli, A. (2018). *"Asgari Ücret, İstihdam ve Ekonomik Büyüme: BRICS-T Örneğinde Bir İnceleme"*, Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, sayı: 3, s. 1-14.

Şentürk, F. (2015). *"Türkiye'de İşgücü Piyasası ve İstihdamın Yapısı"*, Sosyal Güvence Dergisi, sayı:7, s. 113-143.

Tansel, Aysıt. 2050'ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: İşgücü Piyasasına Bakış. İstanbul, Sis Matbaacılık, 2012.

TÜİK. [Online] Mevcut: <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, [Erişim tarihi: 10.12.2018].

Uçkan, B. (2005). *"Türkiye'de İş Aracılığı Hizmetlerinin Tarihsel Gelişim Sürecinde Kamu Tekelinin Kırılması"*, Sosyal Bilimler Dergisi, sayı:1, s. 149-178.

Uyar Bozdağlıoğlu, E. Y. (2008). *"Türkiye'de İşsizliğin Özellikleri ve İşsizlikle Mücadele Politikaları"*, Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 20, s. 45-65.

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 283-295
- Tarih / Araştırma -

Erzurum Valisi Şahin Mustafa Paşa'nın Muhallefatı

Merve KARAÇAY TÜRKAL*

ÖZ

Osmanlı'nın Sosyo-ekonomik tarihi açısından önemli bir yere sahip olan muhallefat defterleri, ölen kişilerin bıraktığı menkullerini veya gayr-i menkullerini içeren kayıtlardır. Bu kayıtlar bulundukları tarihî dönemin ekonomik ve sosyal yapısını aydınlatırken aynı zamanda ait oldukları bireyin de servetiyle ilgili bilgi sahibi olmamıza imkân sağlamaktadır. Kayıtlı eşyalardan hareketle ait olduğu kişinin zenginliği, statüsü, zevki ve tercihleri, sosyal ilişkileri gibi konularda bilgi sahibi olurken döneminin ve toplumun kültürel özelliklerini öğreniriz.

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde silahtarlık, çeşitli bölgelerde muhafızlık, vezirlik, kaymakam vekilliği ve en son Erzurum vilayetine valilik ile görevlendirilmiş olan Şahin Mustafa Paşa'nın muhallefatı incelenmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde C.DH./188-9358 numarada kayıtlı olan ve üç sayfadan oluşan muhallefat defterinin Transkripsiyonu yapılarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Söz konusu makale üç bölümden oluşmaktadır. İlk olarak genel manada tarihsel kaynak olarak muhallefat defterleri ve özellikleri ele alınmıştır. İkinci bölümde Şahin Mustafa Paşa'nın hayatına dair bilgiler yer almaktadır. Üçüncü bölüm ise Şahin Mustafa Paşa'ya ait muhallefat defterinde yer alan eşyaların sdeğerlendirilmesinden oluşmaktadır. Bu değerlendirmede Şahin Mustafa Paşa'nın sahip olduğu eşyalar Nakit Parası, Kitapları, Giyecekleri, Silahları, At Koşum Takımları ve Av Malzemeleri, Diğer Malzemeleri, Ev Eşyaları, Mutfak Malzemeleri, Köle ve Cariyeleri ve Hayvanları, Diğer Eşyalar gibi ayrı başlıklar altında incelemeye tabi tutulmuştur.

Bu değerlendirme esnasında Şahin Mustafa Paşa'nın hem siyasi hem de askeri bir kişi olarak hayatını nasıl yaşadığı hakkında ipuçları takip edilmiş. Sahip olduğu malvarlığı göz önünde bulundurulduğunda, askeri sınıf üyesi bir vezirin görevli bulunduğu bölgelerde, bağlı olduğu saltanatın haşmetini sergilediği gözlenmiştir. Zengin bir gardırobunun olduğu, ev ve mutfak eşyalarının önemli bir kısmının hem sayıca çok hem de kaliteli olduğu, silahlarının çoğunlukla altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerden yapıldığı, kölelerinin, cariyelerinin ve azımsanmayacak ölçüde hayvanlarının bulunduğu tespit edilmiştir.

Böylece Şahin Mustafa Paşa'nın muhallefatından yola çıkarak 17. yüzyıl Osmanlı toplumunda üst düzey devlet görevlilerinin geride bıraktıkları eşyalar üzerinden sahip oldukları servet ve bu servetin kullanımı ile ilgili bir değerlendirme yapmak mümkün olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Muhallefat, Muhallefat Defteri, Muhallefat Kayıtları, Şahin Mustafa Paşa.

The heritage of Sahin Mustafa Pasha, Governor of Erzurum

ABSTRACT

Legacy books, which have an important place in the socio-economic history of the Ottoman Empire, are the records that contain the securities or non-securities left by the deceased. While these records illuminate the economic and social structure of the historical period, they also enable us to have information about the wealth of the individual to which they belong. We learn about the cultural characteristics of the period and society while having information about the topics such as wealth, status, aestheticism and preferences, social relations of the person belonging to him from the registered goods.

In this study, the legacy belongs to Sahin Mustapha Pasha who was appointed as military service in Ottoman Empire as guard in various regions, vizier, deputy district governor and the governor Erzurum province was examined. Transcription of three pages of legacy book, which is registered in the Presidential Ottoman Archive at C.DH./188-9358, was evaluated. The article in question consists of three chapters. Firstly, in general terms, as the historical source, the legacy books and their properties were discussed. The second part contains information about the life of Sahin Mustapha Pasha. The third part consists of the evaluation of the belongings of Şahin Mustafa Pasha's legacy book. In this assessment, Sahin Mustapha Pasha's possessions were examined under separate headings such as Cash Money, Books, Clothes, Weapons, Horse Harnesses and Hunting Equipment, Other Materials, Household Items, Kitchen Materials, Slave and Concubines and Animals, Other Items.

During this evaluation, clues on how Sahin Mustapha Pasha lived his life as a political and military person were traced. Considering his wealth, it was observed that in the regions where a military class member vizier was in charge, he showed the magnificence of his reign. It has been found that it has a rich wardrobe, a significant number of household and kitchen utensils which are both high in number and high in quality, their weapons are mostly made of precious metals such as gold and silver, and their slaves, concubines and considerable animals.

In conclusion, it became possible to make an assessment of the wealth they possessed and used by the high-ranking state officials in the 17th century Ottoman Empire, based on Sahin Mustapha Pasha's legacy.

Keywords: Legacy, Legacy Book, Legacy Records, Sahin Mustapha Pasha.

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-8240-189X, nkturkal@hotmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 12.11.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 10.12.2019

1. Giriş

Tereke, kassam, metrukat gibi isimlerle de anılan ve ölen kişinin muhallefat kayıtlarının tutulduğu defterlere muhallefat defterleri denir. Osmanlı tarihi için kaynak teşkil eden belgelerden biri olan bu defterler öncelikle miras paylaşımına ilişkin bilgi verir özelliktedir. Bu belgeler sadece müstakil bir kaynak grubu niteliğinde değil aynı zamanda sicillerde yer alan kayıtların bir kısmını teşkil eder (Bozkurt, 2013; 194).

Dört kısımdan oluşan bu defterlerin birinci kısmında ölen kişinin kimlik bilgileri, hangi unvana ve mesleğe sahip olduğu, hangi zümreye ait olduğu, nerede ikamet ettiği ve öldüğü, ölüm şekli, vefat tarihi gibi bilgiler yer alır ve mirasçılarının kimler olduğu da belirtilir. İkinci kısımda ölen kişiden kalan malların ayrıntılı bir dökümü verilirken, kaydedilmiş olan her malın bilirkişi tarafından tespit edilen değeri de yazılır. Üçüncü kısımda teçhiz, tekfin, ıskat, it'am-ı fukara, resm-i kısmet ve diğer işlemler için yapılan masraflar ile borçlar sıralanır; varsa mehir ve nafaka borçları özellikle kaydedilir. Son dönemlerde, ölen kişinin devlete olan borçlarının tahsiline öncelik verilmesi, ardından diğer alacaklılara ödemede bulunulması yönünde bazı düzenlemeler yapılmıştır (Abdurrahman Vefik, 1328; 68-303). Dördüncü kısımda ise mirasçıların mirastan alacakları hissenin oranı ve hisselerine düşen malın nakdî değeri belirtilir (Özcan, 2005; 406).

Osmanlı hukuk sistemine göre, ölen kişilerin geride bıraktıkları eşya ve mallarının tespit edilmesi ve mirasçılar arasında paylaşımı görevini kadılar yürütürken, zamanla bu iş kadıların maiyetinde bulunan ve kassam denilen memurlara bırakılmıştır. Sivil kesimin miras taksimini yaptırması isteğe bağlıyken, askerî statüdeki devlet adamlarının mirasının kayıt altına alınması ise zorunlu olmuştur. Dolayısıyla şer'iyye sicillerinde görülen tereke kayıtlarının çoğu askeri zümre mensuplarına ait muhallefattan meydana gelir. Bu çalışmada olduğu gibi askeri zümrelerin muhallefatı, hassa beytülmal emini; sivillerin muhallefatı ise amme beytülmal emini tarafından yapılmıştır[1] (Özcan, 2005; 406; Öğün, 1999; 373).

Osmanlı devletinde eceliyle ölen askeri statüdeki devlet adamlarının mallarına el konulmasının temel sebeplerini, "…üst düzey devlet görevlilerinin öldükten sonra mirasçılarına birşey bırakamayacaklarını düşünerek dürüst davranmalarını sağlamak, devlet adamları ve nüfuz sahibi kişilerin çeşitli gayri kanuni metotlarla devlete ait malları ele geçirme ihtimallerine karşı önlem almak…" olarak açıklamıştır. Bu sebepten Akyılmaz da (2008; 405), "Devlet adamları öldükten sonra ferâiz hükümlerine göre terekeleri mirasçıları arasında paylaştırılmayarak; doğrudan beytülmal adına el konulmuştur. Yani kul statüsünde bulunan devlet görevlilerinin eşleri ve çocukları şer'î bir kural olmamasına rağmen, miras hakkından mahrum edilmişlerdir." demektedir.

Müsadere edilen mallar tespit edilip defterlere kaydedildikten sonra malların cinsleri, özellikleri, sayıları gibi bilgiler yazılırdı. İstanbul dışında yapılan müsaderelerde ise taşınması mümkün olmayan mallar yerinde müzayede usulü ile satılır, merkeze parası gönderilirdi. Yükte hafif, pahada kıymetli olanlar da doğrudan, İstanbul'a gönderilirdi. (Telci, 2007; 161)

Muhallefat ve tereke kayıtları Osmanlı ekonomisi ve sosyal tarihi açısından araştırma yapmak isteyenler için zengin bir kaynak oluşturur. Bu kayıtlarda genel manada, Osmanlı dönemi miras hukuku, gündelik yaşam, servetin dağılım şekli, servet ve statü arasındaki ilişki, insanların tüketim alışkanlıkları, toplumsal sınıflar, aile yapısı, demografik yapı gibi birçok konuda, tarih araştırmacıları tarafından veri tabanı olarak yoğun şekilde kullanılmaktadır.[2] Özel manada ise bu kayıtlarda, ölen bir kişinin görevi, ailesinin durumu, sahip olduğu serveti, borçları gibi kişisel durumlarla beraber yine sahip olunan köle ve cariyeler, para rayiçleri, mal ve eşya fiyatları gibi konularda da bilgi edinmek mümkündür.[3]

2. Şahin Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Bulunduğu Görevler

Şahin Mustafa Paşa'nın hayatını kronolojik bir bütünlük halinde aksettirebilecek bilgiler olmamakla birlikte dönemin kroniklerinde yapmış olduğu görevler şu şekilde yer almaktadır: Daha önce Silahtarlık görevinde bulunduğu anlaşılan (İsazâde, 1996; 188) ve ardından veziriazam tarafından (Raşid, 2013; 264)

[1] Sivillerin terekeleri için; Öztürk, 2016; 345-355 ile yine aynı yazarın, Öztürk, 2018 isimli çalışmaları örnek verilebilir.

[2] Osmanlı dönemi tereke kayıtları üzerine yapılan çalışmaların kapsamlı bir kaynakçası için bkz. Sabev, 2013; 59-272.

[3] Muhallefat ve tereke defterlerinin önemi ve içerikleri hakkında geniş bilgi için bkz. İnalcık, 1953-1954; 51-75; Barkan, 1966; 1-6; Öztürk, 1995; Özdeğer, 1988; Oğuz, 2010.

mirahûr-ı evvel[4] olan Vezir Şahin Mustafa Paşa 1684/1095 yılı Nisan veya Mayıs (Cemaziyelevvel) ayında Boğazhisar muhafazasına tayin edilmiştir (Defterdar, 1995; 175).

Aynı yıl Haziran veya Temmuz (Receb) ayında dördüncü vezir olan Şahin Mustafa Paşa bir miktar yeniçeri ile Boğazhisarı'nın Rumeli yakasında bulunan Yenikale muhafazası için görevlendirilmiştir (Karaçay Türkal, 2012; 926).

1684/1095 yılı Ağustos/Eylül (Ramazan) ayında dönemin veziriazamı Kara İbrahim Paşa hasta olduğundan ve bu sebeple bayramlaşmak için ayakta duracak hali olmadığından Edirne'deki bayramlaşma merasimi için Boğazhisar muhafazasında görevli olan Şahin Mustafa Paşa Edirne'ye kaymakam olarak atanmıştır. Kısa bir süre sonra da Mora tarafına tayin edilmiştir. (Defterdar, 1995; 204; Raşid, 2013; 283) Mora'ya tayin edilmesiyle ilgili, Özi Muhafızı Serasker Vezir Boşnak Sarı Süleyman Paşa'dan gelen mektupta, Osmanlı sınırına yaklaşmış olan Leh askerinin çokluğundan bahsedilmesi ve bunlara karşı koyacak yeterlilikte askere sahip olunmadığının bildirilmesi üzerine Veziriazam Kara İbrahim Paşa'nın hasta olmasına rağmen Edirne'ye gelip divan topladığı ve burada kaymakam olarak bulunan Vezir Şahin Mustafa Paşa'yı Mora muhafazasına görevlendirdiği bilgisi dönemin muasır kaynaklarından olan Silahdar'da da şu şekilde yer almaktadır: "Ve mâh-ı Şevvâl'in gurresi Düşenbih gün ki, ibtidâ-yı Eylül'dür. Ve yine ol gün Mora muhâfızı Kör Şa'bân Paşa'dan kâğıd gelüp, bu cânibde vüzerâdan bir kavî serdâr olmadıkça askerin zabt u rabtı mümkin olmaduğın bildürmekle, Vezîr Şahin Mustafâ Paşa Mora muhâfazasına serasker nasb olup, semmûr kürk giydirildi ve iç hazîneden yigirmi bin guruş harçlık virilüp, kapusıyla kethudâsı girüden gitmek üzre, kendüsi mâh-ı mezbûrun altıncı Şenbih gün mu'accelen altmış menzil ile Mora'ya irsâl olundı" (Karaçay Türkal, 2012; 931).

II. Viyana bozgunu sonrası Mora, Yanya ve Yenişehir reayasının isyan ettikleri bu dönemde, Mora Muhafızı Vezir Şahin Mustafa Paşa Ayamavra Kalesi'nin fethi için görevlendirilmiştir. Fakat bu görevi başarıyla yerine getirememiş, kaleyi düşmana teslim etmiştir. Bunun üzerine 12 Ekim 1684/ 3 Zilkade 1095 tarihinde Şahin Mustafa Paşa görevinden alınmış ve yerine Karayılanoğlı İsmail Ağa getirilmiştir (Karaçay Türkal 2012; 933).

Kısa bir süre sonra Vezir Şahin Mustafa Paşa'ya 1685/1096 yılında Şam Eyaleti, 1685-1686 (Aralık-Ocak)/1097 (Safer ayının gurresi)'de ise Tırhala Sancağı verildi[5] (Karaçay Türkal 2012; 1013-1023).

13 Mart 1688/10 Cemaziyelevvel 1099 tarihinde ise Erzurum valiliğine tayin oldu.[6] Bu esnada Şahin Mustafa Paşa, henüz Edirne'de iken, isyan halinde bulunan Yeğen Osman Paşa'nın[7] Edirne civarına gelmesi ihtimali üzerine Edirne'nin muhafazası için görevlendirildi. Destek amacıyla da İstanbul'dan Edirne'ye bir miktar yeniçeri, cebeci, topçu ve top arabacılarıyla birkaç parça kale döven top anlamına gelen şâhi darbzen ile bir miktar da cephane malzemesi gönderildi (Karaçay Türkal 2012; 1145-1152). Yeğen Osman Paşa tehlikesi bertaraf oluncaya kadar bir ay daha Edirne'de kalan Şahin Mustafa Paşa Erzurum'a gitmek üzere buradan ayrılmıştır (Defterdar, 1995; 286).

28 Temmuz 1689/10 Şevval tarihinde, Vezir Şahin Mustafa Paşa'nın görevli olduğu Erzurum Eyaleti'ne giderken yolda Çankırı yakınlarında bulunan Sarıalan mevkiinde vefat ettiği haberi İstanbul'a ulaşmıştır. (Karaçay Türkal 2012; 1145-1163) Paşa'nın vefat ettiği yer kendisine ait olan muhallefat defterinde Kalecik Kasabası'na bağlı Şemseddin Köyü olarak geçmektedir. Bahsedilen yerin bugün aynı isimlerle Ankara'ya bağlı olduğu görülmektedir. Kayıtlardaki yer ve tarih bilgisi birbirini doğrulamaktadır.

3. Şahin Mustafa Paşa'nın Muhallefatı

Çalışmamızın ana kaynağı olan Şahin Mustafa Paşa'nın muhallefat defteri, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde C.DH./188-9358 numarada kayıtlıdır. Defter üç sayfadan oluşmaktadır. Muhallefat kaydının yer

[4] *Mîrâhur:* Sarayda atların bakımı ve yönetimiyle görevli kimse. *Mîrâhur-ı evvel:* Birinci derecedeki en yüksek rütbeli mîrâhur. http://www.lugatim.com/s/mirahur.

[5] Bu bilgi dönemin muahhar kaynaklarında da yer almaktadır. Bkz. Raşid, 2013; 290; Defterdar, 1995; 213.

[6] Silahdar Tarihi'nde 1099 (Hicri) yılı olaylarının yer aldığı bölümde dört seneden beri Narda muhafızı ve aynı zamanda Maraş valisi olduğu belirtilerek Şahin Mustafa Paşa'ya Erzurum eyaletinin verildiği bilgisi yer almaktadır. Fakat Mustafa Şahin Paşa'nın tam olarak hangi tarihte Narda muhafızı ve Maraş valisi atandığı kroniklerde yer almamıştır. Bu bilgiler ışığında bahsi geçen tarihten dört yıl öncesi yani H. 1093 (1682) yılında Narda muhafızı olduğu anlaşılmaktadır.

[7] Yeğen Osman Paşa ve isyanıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Defterdar, 1995; 270-321; Raşid, 2013; 326-361; Karaçay Türkal, 2012; 1065-1443.

aldığı ilk sayfada, Şahin Mustafa Paşa'nın Ortaköy'deki yalısında bulunan çeşitli eşyalarının kaydı bulunmaktadır. İkinci sayfasında ise, Erzurum valisi olup görevine gitmek üzere yola çıkan Mustafa Paşa'nın Kalecik Kasabası'na bağlı Şemseddin Köyü'nde vefat etmesi üzerine İznikmid'e geri dönen kethüdası, hazinedarı, kapıcılar kethüdası ve mirahurunun, durumu merkeze bildirmesi üzerine, merkezden gelen görevli tarafından merhumun beraberinde bulunan ve orada kaydı tutulan muhallefatı yer almaktadır. Üçüncü sayfada ise sadece Erzurum'a giden Vali Şahin Mustafa Paşa'nın yanında bulunan eşyaların muhallefat kaydının olduğu küçük bir not bulunmaktadır. Sayfanın geri kalanı boştur.

Şahin Mustafa Paşa'ya ait olan ve çalışmamızın sonunda ek olarak verilen tablolarda kayıtlı bulunan muhallefatının önemli bir bölümünün giysileri, av malzemeleri, silahları ve çeşitli ev eşyalarını kapsadığı görülmektedir. Yine köle ve cariyelerle, nakit parasının ve hayvanlarının olduğu dikkat çekmektedir.

Söz konusu defteri çeşitli başlıklar altında inceleyecek olursak kayıtlı mülkünü şu şekilde sınıflandırabiliriz.

Nakit Parası: Muhallefatda kayıtlı iki hırdavat gümüş dirhem, doksan bir buçuk kalıp kuruş, üç kırık altın, seksen anber dirhem, üç ûd[8] dirhem nakdi bulunmaktadır. Ölen kişilerin borçlarının ödemesi muhallefatında yer alan nakit paradan veya nakit yoksa muhallefatın satışından sonra yapılabilirdi. Şahin Mustafa Paşa'nın borcu olduğuna dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Kitapları: Kitaplar günümüzde olduğu gibi geçmişte de insanların kültür seviyelerini belirlemede önemli bir araçtır. Kitapların sayısı ve niteliğinin yanında çeşitliliği de önem arz etmektedir. Dönemin diğer tanınmış devlet adamlarının muhallefat kayıtlarıyla karşılaştırıldığında Şahin Mustafa Paşa'nın kitaplarının cüz'i bir miktar teşkil ettiği görülmektedir.[9] Sahip olduğu kitaplar, birkaç Kur'an-ı Kerim ile Peçevi Tarihi'dir.

Giyecekleri: İnsanların baştan ayağa giydiklerini kapsayan ve bir nevi zorunluluk da arz eden giyim, farklı bir açıdan bakıldığında statü göstergesi olarak da karşımıza çıkar. 17. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı veziri, paşası, aynı zamanda valisi olan ve Şahin Mustafa Paşa'nın şahsında hayat bulan giysilerinin kaydı, muhallefatında her iki tabloda da fazlaca yer kapsamaktadır. Bu giyecekleri kendi aralarında sınıflandırarak değerlendirmek istediğimizde başta statü göstergesi olarak da tanımlayabileceğimiz kürkler ve kaftanlar gelmektedir. Birçok farklı renk ve cins hayvan derilerinden yapılan kürkler, günümüzde olduğu gibi Osmanlı döneminde de ısınmanın ötesinde lüks tüketim mallarından sayabileceğimiz bir giysi çeşididir. Sözkonusu dönemin kürkleri arasında en değerli kategorisinde olanları ise semmur ve kakım kürklerdir.[10] Mustafa Paşa'nın toplam on altı değerli kürkü bulunmaktadır. Farklı renklerde çuka, kontoş, atlas ve ferace özelliği bulunan semmur ve kakum kürklerle şal ve sof kürkler dikkat çekmektedir. Kürklerin yanısıra bunların muhafazası için kullanılan kürk kabı ve kürk kesesi de mevcuttur. Süslü ve değerli kumaşlardan yapılan, boyu diz kapağına veya topuklara kadar inebilen önü açık, bazısının kolları yırtmaçlı ve astarı olmayan bir üst giysi olan kaftan[11] sayısı ise atmış bir adettir. Bunlardan otuz biri atlas zırh kaftanıdır. Üçer adet özelliği belirtilmemiş a'lâ divan kaftanı, hilat kaftanı ve alay kaftanı vardır. On yedi elvan hare, diba[12] ve atlas kaftan, bir beyaz kutni, bir şal alaca ve bir de berber kaftanı bulunmaktadır. Yine dış giysi kategorisine dahil edebileceğimiz on iki adet takım elbise anlamına gelen[13] sandal, germsud[14] ve hatayi kapaması bulunmaktadır. Ayrıca diğer giyim eşyaları arasında özelliği belirtilmemiş dokuz gömlek, on bir adet de iki kenarlı gömlek, sırmalı zer-pûş[15], beş çuka kerrake[16] ve beş çuka yağmurluk, beş şal kürdegi[17]

[8] *Ûd*: Odun, ağaç, ödağacı. Devellioğlu, 1993; 1300.

[9] Küçük bir kıyaslama için örnek olması amacıyla 1739-1742 yılları arasında Trabzon Valisi olarak görevlendirilmiş olan Üçüncüoğlu Ömer Paşa'nın terekesinde yer alan 89 adet kitap ile yine 1728-1730 yılları arasında görev yapmış Trabzon Valisi Abdurrahman Paşa'nın muhallefatında sahip olduğu 123 cilt kitap gösterilebilir. Öztürk 2016; 23; Öztürk, 2008; 2017. Ayrıca incelenen tereke kayıtlarında yer alan kitapların yüzdelik oranlarıyla ilgili bilgi için bkz. Oğuz, 2013; 157.

[10] Oğuz, 2017; 412.

[11] Ayverdi, 2010; 603.

[12] Dîbâ: İpekli ve renkli kumaş, bir nevi kalın canfese verilen addır. Altın veyagümüş karışık dokunmuş çiçekli ipekli kumaşlara da dîbâ-yı münakkaş denilir. Heftrenk (yedi renk), Acem dîbâ, Frengî dîbâ, Venedik dîbâsı gibi türleri vardır. Gök, 2014; 85.

[13] http://lugatim.com/s/kapama.

[14] *Germsûd*: Eski bir kışlık kumaş adı. Dağlı, 2007; 118.

[15] *Zer*, altın demektir. *Pûş* ise giysi, örtü anlamlarına geldiğinden *zerpûş,* altın telle işlenmiş örtü/giysi anlamında olmalıdır. Bu kelime ayrıca Mevlana'nın Mesnevi'sinde de geçmektedir. Bkz. https://archive.org/stream/TahirUlMevleviMesneviSerhi6/Tahir-ul%20Mevlevi%20-%20Mesnevi%20serhi%20-%206_djvu.txt

bulunmaktadır. Yine, çavuş kuşakları, iç giyim olarak tanımlanabilecek donları, uçkurları, bornozu, hamam gömleği de vardır. Kayıtlarda hanımlarının veya kızlarının giydiği giyim kuşam eşyası da dikkat çekmektedir. Sokağa çıkarken hem örtünme hem de soğuktan korunma amacıyla kullandıkları değişik renklerde on iki adet sof feracesi, iki sandal entari biri Sakız'dan gelen sade ve kaşmir dört adet şalı ve on şal kabı ile saçlarını örtmek için ise yedi adet dülbend örtüsü, bol miktarda beyaz ihram ve şal çeşitleri mevcuttur. Yine kayıtlarda, hanımlarla ilişkilendirdiğimiz üç adet zenpuş[18], iki boyama ve setre yer almaktadır.

Ayrıca paşaya ait bir sade şatır kuşağı, yelpaze, dört adet üsküf, dört sarı tiftik kese, on sekiz keçe börk, iki takiyye, on üç fes, dört adet günlük üç adet de berber peşkirleri ve bunların dışında ipek, kadife, sof, sîrenk ve hatayi gibi çeşitli kumaşları bulunmaktadır.

Silahları, At Koşum Takımı ve Av Malzemeleri: Muhallefat kayıtlarında her ne kadar at gösterilmemişse de at koşum aletlerinin varlığı dikkat çekmektedir. Sahip olduğu bu aletlerin varlığı, türü ve kıymeti, askeri sınıf mensubu olmasının yanında zenginlik ve statüsünün de göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda kayıtlarda öncelikle altın kılıcı ile üç altın hançeri ve bir altın bıçağı dikkat çekerken bir adet de kethüdasına ait altın kılıç bulunduğu görülmektedir. Gümüş topuzunun yanısıra diğer silahlarının da yine aynı şekilde değerli madenlerden oluştuğunu görmekteyiz. İki sedef işlemeli tüfek ile on adet mükemmel tüfeği, altı gümüş ve iki yeşim kabzalı gaddaresi (büyük bıçak), takım halinde beş hançer ile beraber şatır kuşağı ve gaddaresiyle birlikte gümüş şatır kemerleri bulunmaktadır. Ayrıca bıçağı, dört elvan kaması, yedi adet bakır yedek kalkanı, kemanları, sekiz tirkeş (ok kabı) tahta, dört tirkeş ok, yirmi bir yutar ok, üç okluk, otuz iki adet zırh, cevşeni, otuz bir kolçak, on üç zırh eldiveni bulunmaktadır.

Gümüşten müteşekkil rikab,[19] ayrıca iki gümüş üzengi ile gümüş kamçısı, gümüş kabaralı yancık (at zırhı), iki adet kesme,[20] reşmesiz[21] gümüş raht ve yedi adet rahtvan denilen eğer örtüsü, iki katır iskemlesi, abayi,[22] ayrıca kadife kumaştan yapılan üç adet eğer, bir de eski eğer görülmektedir.

Diğer Malzemeleri: Çoğunlukla paşa olarak sefer zamanlarında aynı zamanda bir Osmanlı veziri olarak da yolculuk sırasında konaklamalar esnasında kullandığını düşündüğümüz çadır ve obanın yanısıra, sancaklar, bayraklar ve tuğ gibi malzemeler de Şahin Mustafa Paşa'nın yöneticilik vasfını en iyi anlatan unsurlar olarak oldukça dikkat çekenler arasındadır.

Ev Eşyaları: Şahin Mustafa Paşa'nın muhallefatına bakıldığında ev mobilyası olarak sandık, çekmece, iskemle ve makatların kullanıldığı anlaşılıyor. Bu bağlamda iki çekmece, mezkur eşyaların konulduğu altı adet sandık, otuz dört adet mak'ad[23] örtüsü ve iki de demir iskemlesi bulunmaktadır. Ev içi döşemelerin bir hayli fazla olduğu görülmektedir. On bir adet kaliçe (küçük halı), sekiz kilim, beş keçe, yedi adet çuka parçası, iki döşeme, üç yedek örtüsü, altı tane Yemenî ve Bursa yastıkları, kılabdanlı[24] yüz yastıkları, nakışlı duvar yastıkları, kırk iki adet köhne Bursa yastığı ile kadife ve sade yastık örtüleri, nakışlı çarşaflar, yasdık yüzleri vardır. Bununla birlikte yirmi yedi adet çeşitli amaçlarla kullanılan perde, yine oturmak için kullanılan ve özelliği belirtilmemiş otuz minder, sof, hilti, çuka, sırmalı ve sade seccadeler, eşyaları muhafaza etmek için kullanılan yirmi yedi adet farklı farklı özelliklere sahip bohçalar yer almaktadır. Ev eşyaları bölümünde değerlendirebileceğimiz makrameler ise altmış bir adet olup çok çeşitli işlevleri olan örtülerdir. Bunların bir kısmı bölgesel olarak Mardin'den ve Mısır'dan gelmiş olmakla beraber kullanım alanlarına göre yemek, kahve, şerbet makramesi gibi işlevsel çeşitliliğe de sahiptir. 17. yüzyıl şartları göz önünde bulundurulduğunda ihtiyaçtan ziyade lüks yaşamın ve zenginliğin göstergesi olarak görebileceğimiz

---

16 *Kerrâke:* İnce sofdan yapılan hafif bir cübbenin adı. Dağlı, 2007; 165.

17 *Kürdegi*: Eteği ve kolları kısa mintan. Dağlı, 2007; 181.

18 *Zen*, Farsça kadın demek. *Pûş* ise giymek, giyinmek, örtmek anlamı taşır ve sonuna geldiği kelimelere "giyen, örten" anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik kelimeler yapar. Dolayısıyla *Zenpûş*, kadın giysisi anlamına gelmektedir. http://www.lugatim.com/s/pûş. Ayrıca bu kelime Şahin Gürsoy'a ait bir makalede de yer almaktadır. Bkz. Gürsoy, 2015; 87.

19 *Rikab:* Ata binmeye yarayan demir ayaklık. Parlatır, 2006; 1413.

20 *Kesme*: eğer üzerine örtülen örtü. http://lugatim.com/s/kesme.

21 *Reşme:* Hayvan başlığında burun üzerine gelen zincir. Dilçin, 1983; 175.

22 *Abâyî:* Renkli, geniş desenli işlemeli kalın ipekli kumaş. Gök, 2004; 84.

23 *Mak'ad:* Oturmak için kullanılan minder üzerine yayılan, ön kenarı saçaklı örtü. http://www.lugatim.com/s/makat.

24 *Kılabdan*: Eğirme çarkı ile pamuk ipliği veya ipek üzerine gümüş, altın, bakır vb. mâdenlerden çekilmiş çok ince tellerin sarılması sûretiyle yapılan ve dokumacılıkta, işlemecilikte kullanılan iplik. http://lugatim.com/s/kılapdan.

endam aynası, gülâbdân ve buhurdânlar dikkat çekerken, gümüşten ve pirinçten yapılan saatler de aynı kategoride değerlendirilebilir. Ayrıca çeşitli amaçlarla kullanılan direkler, çanta, hamam rahtı, yekmerdi (merdiven), iki musluk, bir küçük bir büyük fener, bir küçük bir büyük şamdan, on sekiz adet gırâr[25] olarak tabir edilen büyük çuval, büyük kantar, hamam kazanı, set sandığı, piştahta[26], Paşa'nın okur-yazar olduğunu anladığımız iki adet devat (divit), mukavva rulo kağıtlarını da ev eşyaları bölümüne dahil edebiliriz.

Mutfak Malzemeleri: Şahin Mustafa Paşa'nın kullanmış olduğu mutfak eşyaları hem sayısı hem de değeri bakımından kayda değer bir özellik taşımaktadır. Sekiz sofrasının olması çok sayıda misafir ağırladığının göstergesidir. Yine yemek servisinde kullanılan, bir kısmı Bosna işi, gümüş ve bakır madeninden yapılma taslar vardır. Ayrıca kullanımına göre sınıflandırılacak olursa yemek tasları, hoşaf tası, su tası gibi kullanım alanlarına göre de farklı özellikleri bulunan çok sayıda tas bulunmaktadır. Kayıtlarda on bir fağfuri yani çin işi porselen kase, hoşaf kasesi, şerbet kaseleri ve kevgir kasesi de yer almaktadır. Yemek servisi için kullanılan yirmi sekiz adet tabak bulunmakta ve bunların dokuzu büyük, biri küçük olmak üzere on tanesinin porselen olduğu görülmektedir. Fağfuri olarak tanımlanan bu porselen takımların 17. yüzyılda sadece zenginlerin evlerinde bulunabilecek eşya grubunda yer alır diyebiliriz. Yine bu yüzyılla ilgili olarak kahve tüketiminin de üst tabakadan olan kişilerin hayatında olan bir durum olarak değerlendirmeye gidersek kahve fincan ve tabakları, kahve tepsileri, büyüklü küçüklü kahve ibriklerini de örnek verebiliriz. Mutfak malzemeleri arasında yirmi üç adet kemikten yapılma hoşab kaşığı ile on yedi adet de küçük kaşık bulunmaktadır. Gümüş matara, bardaklar, beş yemek on da balık tavası, güğüm, altı adet leğen, on bir kevgir kepçe, otuz beş çeşitli özelliklerde ve ebatlarda sahan, büyüklü küçüklü kırk altı sahan kapağı, tas kapağı, kapaklı tahra, ayrıca dört büyük tahra kapağı, dört leğen ibriği ile dört kavanoz da belirtilmesi gereken eşyalardandır.

Köleleri: Muhallefatda yer alan sekiz kölesinden Anber hadım olmuş Arap asıllı, Mustafa Gürcü asıllı, İvaz ve Hasan Rus asıllıdır. Ahmed Avusturyalı, İbrahim, Murtaza ve Yusuf'un nereden olduğu belirtilmemiştir.

Cariyeleri: Mustafa Paşa'nın muhallefatına kayıtlı cariyelerin etnik kökenleri itibariyle Rus asıllı olanlarının fazla olması dikkat çekmektedir. Sahip olduğu on adet cariyeden altısı Rus asıllıdır. İki Gürcü asıllı, iki de Avusturyalı cariyeleri bulunmaktadır. Rus asıllı olanlar Nazfer, Ayşe, Bâdısaba, Latif, Meryem ve Kalender Gürcü asıllılar Kadriye ve Ümmühan'dır. Avusturyalı olanlar ise Neslihan ile Saliha'dır.

Hayvanları: Şahin Mustafa Paşa'nın muhallefatına kayıtlı olan hayvanlara bakıldığında ilk dikkat çeken atının olmamasıdır. Buna mukabil azımsanmayacak sayıda elli adet katırı, on dokuz da devesi bulunmakla beraber, Mühürdarbaşı Yusuf Bey'e zimmetli de sekiz beygir bulunmaktadır.

4. Sonuç

Osmanlı idari teşkilatında bulunan makamlar nasıl farklılık arz ediyorsa bu makamlarda yer alan kişilerin maddi güçleri de sahip oldukları görev ve sorumluluklarına göre değişiyordu. Şahin Mustafa Paşa, Erzurum valisi olarak görevlendirilmeden önce hem dördüncü vezir olmuş hem de Mora bölgesinde yıllarca seraskerlik görevinde bulunmuş bir paşaydı. Bundan dolayı konumuna göre elbiseler giymesi ve askeri malzemelerinin bulunması, köle ve cariyelere sahip olması bir gereklilik idi. Yani tüm diğer devlet görevlisi paşalar gibi, görevli bulunduğu bölgede, bağlı olduğu saltanatın haşmetini sergilemek ve güçlü bir devlet imajı çizmek durumundaydı. Dolayısıyla yaşam biçimi ve standardının bu minval üzere olduğu gözlenmiştir.

Muhallefat defteri incelediğinde Şahin Mustafa Paşa'nın, konumu ile doğru orantılı olarak çeşitli türde ve kıymette eşyalara sahip olduğu görülmektedir. Muhallefat listesinde öncelikle siyasî ve askerî otoriteyi temsil eden, gümüş muhafaza içerisinde bulunan sim sancak, Kelamu'llah ve tuğ gibi alametler dikkatimizi çekerken diğer yandan değerli takı ve mücevherlerin yer almadığını görmekteyiz. Kıymetli mücevherlerinin olmamasını, bu dönemde devlet adamlarının kullanmış oldukları mücevher ve takıların bunların zenginliklerinin göstergesi olmayıp, ellerinde bulundurdukları makamların gücünü temsil etmesi açısından

[25] *Gırâr*: Kıldan yapılmış büyük çuval. Devellioğlu, 1993; 332.

[26] *Piştahta*: Üzerinde para sayılan, kenarlı, üstü düz tahta. Pakalın, 2004, 779; İş yerlerinde öne konarak üzerinde masa gibi çalışılan çekmece. http://www.lugatim.com/s/peştahta.

değerlendirebiliriz. Bu durum belki Şahin Mustafa Paşa'nın dördüncü derecede vezir olarak kalması ve çok üst mevkilerde bulunmaması nedenine bağlanabilir. Buna mukabil nakit parasının olduğu ve muhallefat defterinde kayıt altına alındığı görülmektedir. Ayrıca Şahin Mustafa Paşa'nın çok farklı eşyalara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bunların arasında askerî sınıfa mensup olmasından ötürü sayıca çok ve gösterişli silahlar dikkat çekmektedir. Muhallefatın önemli bir bölümünü oluşturan kumaş, havlu, peşkir, seccade gibi tekstilin ve eşyaların bir kısmının, Acem, Selanik, Şam, Bursa, Sakız, Hint, Mardin, işi olduğu anlaşılmış ve yine bu eşyaların yapımında çuka, aba, alaca, atlas, germsud, sandal gibi kumaşların kullanıldığı gözlenmiştir. Mutfak malzemelerine bakıldığında ise her hanede bulunması gereken eşyaları görüyoruz fakat çoğunun gümüşten daha az bir kısmının bakırdan imal edildiğine bakılırsa bu da kalite olarak niteliğini orta düzey bir aileninkinden farklı kılmaktadır. Bir yandan da kahve tüketim alışkanlığı bulunduğu anlaşılan fincanlar, kahve ibriği ve kahve tepsisi mevcutken diğer yandan dönemin yaşam şartlarından olsa gerek çatal ve bıçak[27] bu listede yer almamaktadır. Kur'ân-ı kerîm dışında sahip olduğu sadece bir kitap olması da başta okur-yazar olmadığını düşündürürken yine muhallefatında bulunan divit ve mukavva rulo kağıtlara sahip olması okur yazar olduğu izlenimi vermektedir. Bu durumda çok kitabının olmaması okumak için zamanının ya da ilgisinin olmamasıyla açıklanabilir. Defterde paşanın alacakları ya da borçlarına ilişkin kayıt bulunmaması alacak-verecek ilişkisine girmediğinin göstergesidir. Askerî sınıf mensubu bir paşanın hayvanlarının çeşit olarak sadece deve, katır ve beygirden oluşması normal bir durumken atının olmaması oldukça dikkat çekicidir. Özellikle askeri görevlerde bulunmuş bir paşanın yanında, çok özel cins atlarının olması beklenirdi. Defterde sekiz köle ve on cariyesinin de kayıtlı olması sadece dönemin mevki ve makam sahibi kişilerinin gücünün bir göstergesi değil günümüz için sosyal ve kültürel tarihimize katkıda bulunacak materyallerdir. Aslında bu açıdan bakıldığında belgede bahsi geçen tüm eşya ve malzemeler benzer katkıda bulunacak özelliktedir.

Elbetteki Şahin Mustafa Paşa'ya ait muhallefat defterinde, değerlendirilemeyen eşya ve malzemeler de vardır. Fakat defter, tam metin olarak transkribe edilip, araştırmacıların istifadesi için ek olarak son kısımda sunulmuştur.

Mustafa Paşa'nın muhallefatı hakkında yapmaya çalıştığımız inceleme ile 17. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış orta derecede bir vezirin ve aynı zamanda Mora gibi önemli bir bölgede seraskerlik görevi yapmış olan bir paşanın sahip olduğu servetinin, dönemin sosyal, kültürel ve hatta iktisadi boyutuna ışık tutabilecek özellikte olduğu görülmektedir. Yine bu veriler bize, dönemin Osmanlı Devleti'nde, diğer üst düzey devlet görevlilerinin de ne gibi bir servete sahip olabilecekleriyle ilgili ipuçları vermektedir.

Kaynakça

Osmanlı Arşivleri

Cevdet Dahiliye (C.DH)

188 – 9358. H.09.08.1099

Araştırma Eserleri

Abdurrahman Vefik, Tekâlîf Kavâidi, İstanbul, Dersaadet, 1328.

Akyılmaz, S. G. (2008). "*Osmanlı Devletinde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması*", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12 (1): 389-420.

Barkan, Ö.L. (1966). *"Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)"*, Belgeler, III (5-6): 1-6.

Bozkurt, F. (2013). "*Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları",* Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 11 (22): s. 193-229.

Dağlı, B. (2007). "*Kelime kazanımı üzerinde bir araştırma: Kıyafet ve kumaş adları örneği",* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekayiat, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara, TTK Yayınları, 1995.

Gök, İ. (2014). "*Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri",* (Transkripsiyon-Değerlendirme), Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

[27] Listede bir adet bıçak kayıtlıdır.

Gürsoy, Ş. (2015). *"XVII. Yüzyılın Sonlarında Afyonkarahisâr'da Eşkıyalık Hareketleri",* [Online] Mevcut: http://www.acarindex.com/dosyalar/makale /acarindex- 1423867399.pdf, [Erişim tarihi: 20.10.2019].

İnalcık, H. (1953-1954). *"15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları"*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XV (1-4): 51-75.

Îsâzâde, Îsâzâde Târîhi (Metin ve Tahlil), haz.: Ziya Yılmazer, İstanbul, 1996.

Karaçay Türkal, N. (2012). "*Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695)"*, Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

Oğuz, G. (2013). "*Bir Osmanlı kentinde taşınır ve taşınmaz mal varlığına dayalı servet analizi: Edirne örneği"*, Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.

Oğuz, G. (2017). Daltaban Mustafa Paşa'nın Hayatına Dair İzler: Tereke Kaydından Hareketle, Türk Tarihine Dair Yazılar Kerkük Çok Irak Degil Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya Armağan, ed. Alpaslan Demir, Tuba Kalkan ve Eralp Erdoğan, (C. II, ss. 409-423). İstanbul: Gece Kitaplığı.

Oğuz, G. (2017). *"Tereke Kaydından Hareketle Bir Osmanlı Vezirinin 18. Yüzyıl Başlarındaki Yaşam Tarzı: Amcazâde Hüseyin Paşa"*, Millî Folklor, sayı: 88, s. 91-100.

Öğün, T. (1999). Osmanlı Devletinde Müsadere Uygulamaları, Osmanlı, (C. VI, s.371-384), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Özcan, T. (2005). Muhallefat, DİA, (C. 30, s. 406-407), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özdeğer, H., 1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri, İstanbul 1988.

Öztürk T. (2008). *"Trabzon Valisi Vezir Abdurrahman Paşa'nın Muhallefatı (1728-1730)",* The Journal of Turkish Cultural Studies, s. 9-50.

Öztürk T. (2016). *"18. yüzyıl ortalarında Trabzon'daki Erzincanlıların terekeleri"*, Uluslararası Erzincan Sempozyumu, Erzincan, Turkey, 28 Eylül-1 Ekim 2016, cilt: 1, s. 345-355.

Öztürk T. (2016). Trabzon Valisi Üçüncüoğlu Ömer Paşa'nın (1739-1742) Kitap Kültürü. Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı (C. 2, ss. 212-235). Ankara: Akçağ Yayınları.

Öztürk T. (2018). 18. Yüzyılda Manisalı Bir Asilzade: Selendili-Zade İbrahim Efendi. Geçmişten Günümüze Manisa, (ss. 279-294)Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.

Öztürk, S., Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil), İtanbul Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1995.

Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, Târîh-i Râşid ve Zeyli, haz.: Abdülkadir Özcan vd. İstanbul, Klasik Yayınları, 2013.

Sabev, O. (2013*). "Osmanlı toplumsal tarihi için değerli kaynak teşkil eden tereke ve muhallefat kayıtları".* Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi, İstanbul, Turkey, (21-23 Kasım 2012) Bildiriler, I, s. 259- 272.

Telci, C. (2007). *"Osmanlı Devletinde 18.Yüzyılda Muhallefat ve Müsadere Süreci"*, Tarih İncelemeleri Dergisi, XXII (2): 145-166.

Sözlükler

Ayverdi, İlhan. Misalli Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2010.

Danişmend, İsmail Hami. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, cilt: 3, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1961.

Devellioğlu, Ferit. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara 1993.

Pakalın, Mehmet Zeki. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, cilt: II, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983.

Parlatır, İsmail. Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Ankara 2006.

Yeni Tarama Sözlüğü, düzenleyen, Cem Dilçin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

[Online] Mevcut: Kubbealtılugatı<http://www.lugatim.com/>, [Erişim tarihi: 12.09.2019].

[Online] Mevcut: "Tahir Ul Mevlevi Mesnevi Serhi 6. <https://archive.org/stream/TahirUlMevleviMesneviSerhi6/Tahir-ul%20Mevlevi%20-%20Mesnevi%20serhi%20-%206_djvu.txt>, [Erişim tarihi:14.09.2019].

Ekler:

Tablo I

Erzurum valisi iken fevt olan vezir-i mükerrem Şahin Mustafa Paşa merhumun Ortaköy'de yalısında bulunup baş muhasebeci Hasan Efendi ve Başbakıkulu Hüseyin Ağa ma'rifetleriyle ma'rifet-i şer' ile müşârun-ileyh merhumun ev kethdâsı El-Hâc İlyâs'ın mevâcibesinde ifâde ve tahrîr-i defter olunan eşyasıdır.
El-vâkı'a fi 6 Şevval 1099

Satır Numarası	Cinsi	Adet	Satır Numarası	Cinsi	Adet
1.1.	Şer'i Şerîf	(Cild) 1	14.3.	Şamî cedid şak-bend	1
1.2.	Târîhî Peçevî	(Cild) 1	14.4.	Münakkaş dülbend örtüsü	3
1.3.	Orta Acem kaliçesi	7	14.5.	Sırmalıca berber peşkiri	2
1.4.	Orta Uşak kaliçesi	1	14.6.	Boyama	7
1.5.	Yan Acem kaliçesi	2	14.7.	**Diğer Sanduk İçinde**	
1.6.	Orta Selanik kiçesi	3	15.1.	Uçkur	2
2.1.	Müsta'mel Acem kiçesi	13	15.2.	Kutni boğça	1
2.2.	Köhne krta Acem kaliçesi	1	15.3.	Dibâ boğça	8
2.3.	Elvan atlas zırh kaftânı	31	15.4.	Kılabdânlı boğça	1
2.4.	Köhne sof serhaddî	1	15.5.	Atlas münakkaş boğça	1
2.5.	Müsta'mel beyaz çuka seccâde	1	15.6.	Hurda incüli yelpaze	1
2.6.	Sof seccâde	1	15.7.	**Diğer sanduk içinde**	
3.1.	Köhne şal kürdegi	3	16.1.	Alaca kutni köhne boğça	1
3.2.	Müsta'mel şal kürk kabı	5	16.2.	Sandal kapama	4
3.3.	Müsta'mel elvân sof ferâce	10	16.3.	Germsûd kapama	4
3.4.	Köhne kumaş boğça	3	16.4.	Beyaz sâde	3
3.5.	Kırmızı çuka … kerrake	2	16.5.	Köhne sırmalıca çanta	1
3.6.	Yeşil çuka kerrake	1	16.6.	Hindî devât	1
4.1.	Köhne sırmalu zenpûş	1	16.7.	Sedefkârî sagîr çekmece	1
4.2.	Müsta'mel kırmızı kutni sırmalu zenpûş	1	17.1.	**Diğer Sanduk İçinde**	
4.3.	Al çuka sırmalu köhne zenpûş	1	17.2.	Alaca kutni köhne boğça	1
4.4.	Köhne beyaz Şam şak-bend M	1	17.3.	Mükemmel hamam rahtı	1
4.5.	Sırmalu köhne abâyî	1	17.4.	Sîrenk tob	4
4.6.	Köhne yapuk	1	17.5.	Sade kadife tob	2
5.1.	Köhne elvân zerdûz alay kaftânı	3	17.6.	Kahve makremesi	11
5.2.	Yeşil çuka kablu beyaz tilki kürkü	1	17.7.	Köhne ysduk	15
5.3.	Elvân hâre kaftân	6	18.1.	Minder	30
5.4.	Müsta'mel yan cezayir kaliçesi M	6	18.2.	Keman	7
5.5.	Kırmızı Cezâyir ihramı	8	18.3.	Tirkeş oku	4
5.6.	Kırmızı çuka mak'ad	7	18.4.	Yutar oku	21
6.1.	Kırmızı kara kumaş mak'ad	14	18.5.	Sagîr ayna	1
6.2.	Kırmızı çuka yağmurluk	5	18.6.	Zerdûz tâkıyye	2
6.3.	Kırmızı … çuka pâresi	7	18.7.	Sîm leğen ma'a ibrik	2
6.4.	Müsta'mel sarı tiftik kese	4	18.8.	Müsta'mel bosna leğen ma'a ibrik	2
6.5.	Kırmızı keçe börk	18	19.1.	Bosna buhurdânı ma'a gülabdân	1
6.6.	Kebir endâm aynası	1	19.2.	Bosnakârî tas	1
7.1.	Sim kabaralı yancık	(Çift) 8	19.3.	Bosna döşek buhurdânı	1
7.2.	**Sanduk içinde olan emtiadır**		19.4.	Sîm fincan dipliği	9
7.3.	Köhne suzenî mak'ad	2	19.5.	Sîm kahve tepsisi	2
7.4.	Yapma mum …	1	19.6.	Arûsek sagîr devât M	1
7.5.	Cedîr Şamî Direk	1	20.1.	Sagîr fağfûrî yeni ma'den tabak	9
7.6.	Al Mardin perdesi	1	20.2.	Sagîr fağfûrî yeni ma'den leğen ma'a ıbrık	1
7.7.	Müsta'mel hatâyî perde	1	20.3.	Beçkârî bardak	1
8.1.	Yemenî yasduk yüzi	3	20.4.	Yeni ma'den fağfûrî kâse M	4
8.2.	Kırmızı telli çiçekli kadife tob	2	20.5.	Fağfûrî sagîr tabak	1
8.3.	Sîrenk tob	1	20.6.	Sarı hoşab kâsesi	1

8.4.	Bursa yasdığı	3	21.1.	Fağfûrî yekmerdî M	1
8.5.	Münakkaş yemek sofrası	5	21.2.	Sîm billûr sagîr çekmece	1
8.6.	Münakkaş boğça	2	21.3.	Tüfenk	1
8.7.	Yemek makremesi	10	21.4.	Nühâs musluk	2
9.1.	Hamam gömleği	1	21.5.	Güğüm	1
9.2.	Sagîr hilti seccâde	1	21.6.	Sagîr ve kebîr kahve ıbrığı	5
9.3.	Minalı sîm harîr raht reşmesizdir	1	21.7.	Nühâs fenâr	1
9.4.	**Diğer Sanduk İçinde**		22.1.	Sagîr nühâs tas	10
9.5.	Alaca kutni boğça	1	22.2.	Leğen	1
9.6.	Elvân atlas kaftân	5	22.3.	Sahan	14
9.7.	Elvân kama	4	22.4.	Sagîr ve kebîr sahan kapağı	45
10.1.	Beyaz kutni kaftân	1	22.5.	Sagîr bosna tası ma'a kapak	1
10.2.	**Diğer Sanduk İçinde**		22.6.	Nühâs kavonos	4
10.3.	Kılabdânlıca yüz yasdığı	2	23.1.	Kebîr tahra kapağı	4
10.4.	Münakkaş duvar yasdığı	3	23.2.	Tahra ma'a kapak	1
10.5.	Alaca kutni boğça	4	23.3.	Tâbe	4
10.6.	Gömlek	9	23.4.	Demür iskemle	2
10.7.	Don	3	23.5.	Şamdan	1
10.8.	Uçkur	5	23.6.	Nühâs hamam kazganı	1
11.1.	Sîm rikâb	1	23.7.	Kaşları simlice köhne eğer	1
11.2.	Sîm gaddâre	1	24.1.	Zırh M	32
11.3.	Yeşim kabzalı gaddâre	2	24.2.	Kolçak M	31
11.4.	Gergerân kabzalı altun kılıç M	1	24.3.	Zırh eldivân	13
11.5.	Dülbent örtüsü	5	24.4.	Sîrenk M	31
11.6.	Sakızî şal	1	25.1.	**Merhûm-ı Müşârun-ileyhin hânesinde olan Gulâmlarıdır**	
11.7.	Flemenkkârî yorgan yüzi	1	26.1.	Tavâşî Arab Nâm-ı Anber	(Re's) 1
11.8.	Münakkaş berber peşkiri	1	26.2.	Be-nâm-ı Mustafa Gürci	(Re's) 1
12.1	Münakkaş sofra	3	26.3.	Be-nâm-ı ı İvaz Urus	(Re's) 1
12.2.	Sırmalıca boğça	1	26.4.	Be-nâm-ı Hasan Urus	(Re's) 1
12.3.	Köhne pencere perdesi	1	26.5.	Be-nâm-ı Ahmed Nemçe	(Re's) 1
12.4.	Köhne bursa yasdığı	42	27.1.	Be-nâm-ı İbrahim	(Re's) 1
12.5.	**Diğer Sanduk İçinde**		27.2.	Be-nâm-ı Murtaza	Re's) 1
12.6.	Kutni alaca boğça	2	27.3.	Be-nâm-ı Yusuf	(Re's) 1
12.7.	Müsta'mel hatâyî kapama	3	28.1.	**Cariyeler**	
13.1.	Yeşil hatâyî kapama	1	29.1	Be-nâm-ı Nazfer Urus	(Re's) 1
13.2.	Sandal anteri	1	29.2.	Be-nâm-ı A'işe Urus	(Re's) 1
13.3.	Müsta'mel elvân dibâ kaftân	5	29.3.	Be-nâm-ı Bâd-ı Sâbâ Urus	(Re's) 1
13.4.	Müsta'mel sandal tob	1	29.4.	Be-nâm-ı Latîf Urus	(Re's) 1
13.5.	Müsta'mel sandal anterî	1	29.5.	Be-nâm-ı Kadriye Gürci	(Re's) 1
13.6.	Mardin perdesi	2	30.1.	Be-nâm-ı Ümmühan Gürci	(Re's) 1
13.7.	Suzenî mak'ad	1	30.2.	Be-nâm-ı Meryem Urus	(Re's) 1
14.1.	Şamî harîr kesme	2	30.3.	Be-nâm-ı Neslihan Nemçe	(Re's) 1
14.2.	Şamî som direk	1			

Cevdet Dahiliye (C.DH) 188 – 9358. H.09.08.1099, 1. varak transkripsiyonu.

Tablo II

Defter oldur ki Erzurum valisi olup teveccüh ü revâne oldukda Kalecik Kasabası'na tâbi' Şemseddin nâm karyeye nüzul eyledikde bi-emri'llâhi Te'âlâ merhûm olan vezir-i rûşen Şahin Mustafa Paşa hazretlerinin muhallefâtı ve çarpa makûlesi ve devâbı kedhudâsı olan Mehmed Ağa ve hazînedârı Hüseyin Beğ ve kapucılar kethudâsı İbrahim Beğ ve mîrâhurı Ali Beğ avdet idüp medîne-i İznikmid'e dâhil oldukda makarr-ı taraf-ı saltanat-ı aliyyeden fermânü'l-vâcibü'l-ittibâ'la vezir-i müşârun-ileyhin cümle eşyâsın ahz u kabza me'mûr olan dergâh-ı âlî kapucıbaşılarından iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim Bayram Ağa gelüp ber-mûceb-i fermân-ı âlî bu iddi'ayla üzerine varup huzur-ı müslimînde mübâşir-i merkûm-ı mevâcehelerinde mevcûd olan eşyâsın ve hayvânâtın tahrîr ve vech-i âtî üzere zikr olunur. Fi'l-yevm fi Şevvalü'l-mükerremü't-tis'a ve tis'în ve elf.

Satır Numarası	Cinsi	Adet	Satır Numarası	Cinsi	Adet
1.1.	Kelâmu'llâh-ı şerîf bâ-hatt-ı Süleyman Efendi	1	12.5.	Kaşmir şal	1

1.2.	Diğer Kelâmu'llâh-ı şerîf bâ-hatt-ı Yusuf Efendi	1	12.6.	Sof sâde	1
1.3.	Diğer Kelâmu'llâh-ı şerîf bâ-hatt-ı Yakub Efendi	1	12.7.	Çavuş kuşakları	3
1.4.	Diğer Kelâmu'llâh-ı şerîf	2	12.8.	Sîm cevşen	2
1.5.	Yeşil çuka sarı semmûr kürk	1	13.1.	Sedefkârî devât	1
1.6.	Diğer kontoş semmûr sarı kürk	1	13.2.	Bakır yedek kalkanı	7
2.1.	Diğer kahverengi sarı semmur kürk	1	13.3.	Çuka sırmalu zer-pûş	1
2.2.	Diğer kızılcığ sarı semmûr kürk	1	13.4.	Şamî direk cedîd	3
2.3.	Yeşil atlas semmûr divân kürk	1	13.5.	Diğer Şamî direk	3
2.4.	Sof ferâce kakum kürk	1	13.6.	… kalkan	5
2.5.	Diğer sof kakum kürk	1	13.7.	yedek örtüsü	3
2.6.	Diğer kakum kürk	1	14.1.	Cezayir sancak	1
3.1.	Diğer ferâce kakum kürk	1	14.2.	Bayrak	2
3.2.	Diğer sof kakum kürk	1	14.3.	Şatır tepesi	3
3.3.	Nîmten şal kürk	1	14.4.	Kadife eğer müstağmel	3
3.4.	Beyâz sof ferâce	1	14.5.	Yük perdesi kapu perdesi	1
3.5.	Diğer kırmızı sof ferâce	1	14.6.	Ocak perdesi	2
3.6.	Sof kürk	1	14.7.	Tuğ ve sim …	2
4.1.	Sîm yük rahtı ma'a reşme	7	15.1.	Bakır bayrak topları	5
4.2.	Sîm şatır kuşa[ğı] ma'a hançer	5	15.2.	Yedek sâde tuğ	1
4.3.	Sîm üzengi	3	15.3.	İki kenarlı gömlek	11
4.4.	Diğer sîm … üzengi	1	15.4.	Münakkaş uçkur	3
4.5.	Diğer sâde şatır kuşağı	1	15.5.	Şerbet makremesi	13
4.6.	Sîm çalar sa'at	1	15.6.	Boyama şerbet makremesi	6
5.1.	Diğer pirinç sa'at	1	15.7.	Diğer sade makreme	3
5.2.	Diğer piş-tahta sa'at	1	15.8.	Fincan sîm topuz	1
5.3.	Sîm buhûrdân ve gülabdân	1	16.1.	Sîm kahve tepsi	1
5.4.	Diğer sîm buhûrdân ve gülabdân	1	16.2.	Hırdavât sîm dirhem	2
5.5.	Diğer … buhûrdânı	1	16.3.	Kalıb gurûş	917
5.6.	Sîm gaddâre	5	16.4.	Kırk altun	3
6.1.	Sîm şatır kemerler ile gaddâresi	9	16.5.	Anber dirhem	80
6.2.	Kadife yasdık perdesi	10	16.6.	Ûd dirhem	3
6.3.	Diğer sade koyu yasdık perdesi	5	16.7.	Piştahta	1
6.4.	Sîm sancak ve Kelâmu'llah	1	16.8.	Kuka bornozu	1
6.5.	Peşkir-i Mardin	1	17.1.	Fa'fûrî kâse	7
6.6.	Diğer beyaz peşkir	3	17.2.	Şerbet kâsesi	13
7.1.	Sîm matara	1	17.3.	Tabak	12
7.2.	Çuka sırmalu seccâde	1	17.4.	Kahve ıbrığı	3
7.3.	Yemenî sof	2	17.5.	Tâbe	1
7.4.	Dibâ sof	1	17.6.	Kefgîr kebce	11
7.5.	Münakkaş sof	6	17.7.	Kemik hoşab kaşığı	23
7.6.	Yemenî boğça	1	17.8.	Diğer hûr kaşığı	17
8.1.	Yüz yasdığı	2	18.1.	… leğen ıbrığı	3
8.2.	Sandal münakkaş yorgan	2	18.2.	Yemek taslar	8
8.3.	Münakkaş çarşab	3	18.3.	Şamdân kebîr	1
8.4.	İhram-ı Sakız	1	18.4.	Fener kebîr	1
8.5.	Dülbend örtüsü	1	18.5.	Setr vasat	5
8.6.	Fes	13	18.6.	Üsküf	1
8.7.	Kılabdân direk sancağı	3	18.7.	Sedefkârî tüfek	2
9.1.	Çuka seccâde	2	18.8.	Diğer tüfek kebîr mükemmel	10
9.2.	Mukavva rulo	1	18.9.	Rahtvân	7
9.3.	Sîm tas	1	19.1.	Keköhne oba	1
9.4.	Tirkeş tahta	8	19.2.	Münakkaş iki direkli çerge	2
9.5.	Beyaz kaşmir şal	1	19.3.	Köhne çadır	1
9.6.	Kalemkârî mak'ad	1	19.4.	Sükker kapaklı sahan	12
9.7.	Kumaş taraklı mak'ad	2	19.5.	Diğer sükker sahan	9
10.1.	Çuka mak'ad	7	19.6	Tabha kebîr	3
10.2.	Sırmalu okluk	3	19.7.	Tabha vasat	1

10.3.	Hamam gömleği	3	19.8.	Tabha sagîr	2
10.4.	Döşeme	2	20.1.	Kefgîr kâse	8
10.5.	Makremeler	3	20.2.	Balık tâbesi	2
10.6.	Altun hançer ve bıçak	1+1	20.3.	Gırâr	10
10.7.	Dibâ kaftân	1	20.4.	Kantar kebîr	1
11.1.	Altun kılıç zer-beft kethudâ-yı mezbûr	1	20.5.	Katır re's	50
11.2.	A'lâ divân Kaftânı	3	20.6.	Deve re's	19
11.3.	Hil'at Kaftânı	3	20.7.	Katır iskemlesi	2
11.4.	Şal alaca Kaftân	1	20.8.	Tas	2
11.5.	Sîm topuz	1	20.9.	Çuka kürk kisesi	1
11.6.	Sîm kamçı	1	21.1.	Der-zimmet-i Mühürdârbaşı Yusuf Beğ bargîr	8
11.7.	Şal sâde	1	21.2.	Set sanduğı	5
11.8.	Mukavva makremeler Mardin	9	21.3.	Kilim	8
12.1	Diğer Mısırî makremeler	5	21.4.	Meşinli gırâr	8
12.2.	Diğer makremeler müsta'mel	3	21.5.	Sah sah sah	
12.3.	Seccâde sâde	1	21.6.	Alâ hâzâ tertîb-i Salih el-Kadı bi-medîne-i İznikmid.	
12.4.	Sırmalu üsküf	3			

Cevdet Dahiliye (C.DH) 188 – 9358. H.09.08.1099, 2. varak transkripsiyonu.

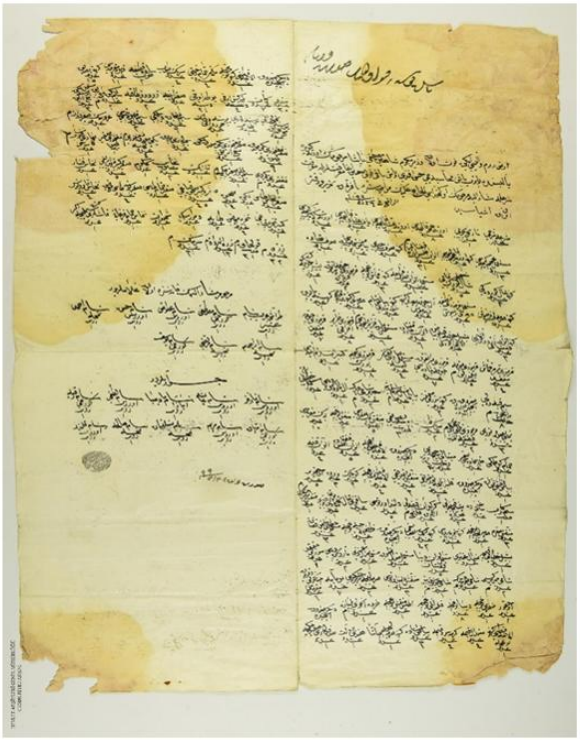

Cevdet Dahiliye (C.DH) 188 – 9358. H.09.08.1099, 1. Varak.

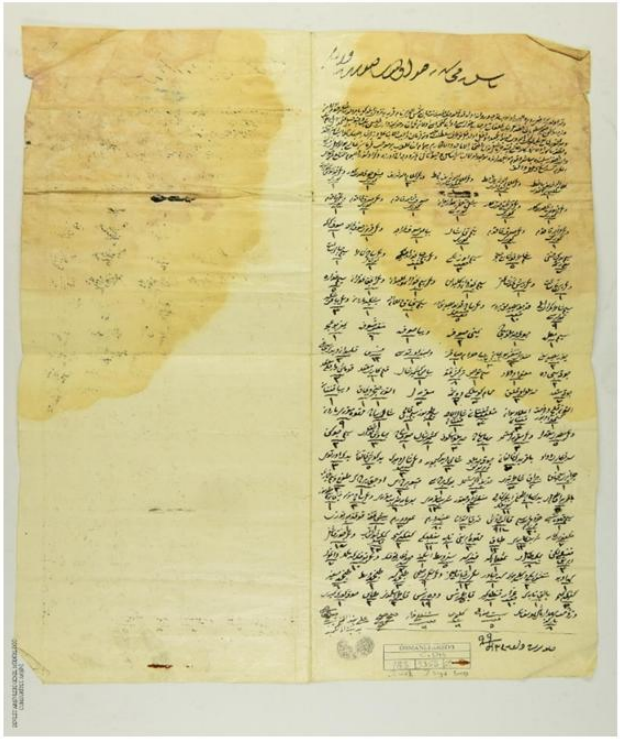

Cevdet Dahiliye (C.DH) 188 – 9358. H.09.08.1099, 2. varak

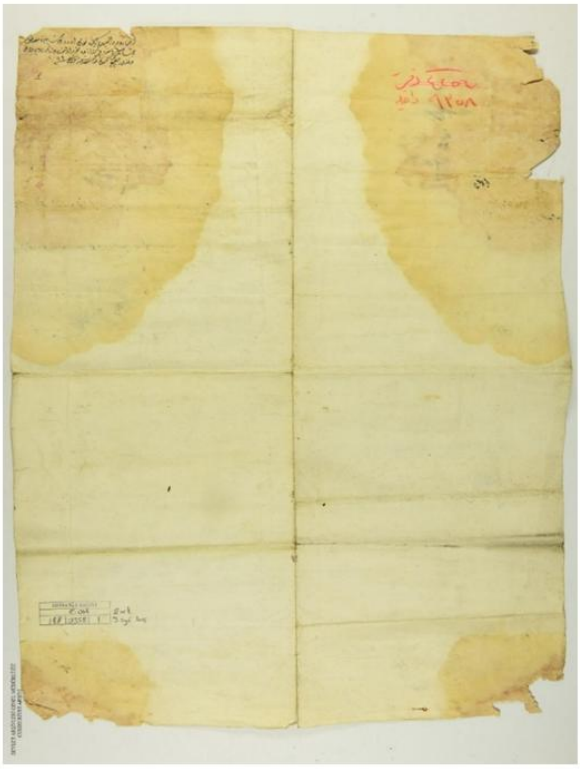

Cevdet Dahiliye (C.DH) 188 – 9358. H.09.08.1099, 3. varak

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 296-308
- Uluslararası İlişkiler / Araştırma -

Gelenekselden Dijitale Siber İstihbarat ve Rus Dış Politikası

Demet Şefika MANGIR[*]
Sevda Nur KÜÇÜKKIRLI[**]

ÖZ

Uluslararası sistemin egemen devletleri çıkarları gereği, askeri, güvenlik, ekonomik ve ticari faaliyetler içerisinde karşılıklı işbirliğini sürdürebildikleri gibi, çatışan çıkarları doğrultusunda rekabetçi politikalar izleyebilmektedirler. Bu bağlamda çıkar eksenli amaçlar doğrultusunda farklı birçok yol ve yönteme de başvurmaktadırlar. Bunlardan biri de istihbarattır. İstihbarat ülkelerin "gizli" yollar ile bazı bilgilere ulaşma ve bu bilgileri devletin yararına olacak şekilde kullanma, gizleme ya da engelleye yönelik olarak taktik içerikli işlenmiş bilgi olarak özetlenebilir. Devletler ve devlet-dışı aktörler istihbarat kavramını çok uzun yıllardan beri kullanmaktadır. Günümüzde CIA (Central Intelligence Agency), FSB (Federal Security Service), MOSSAD (The Institute for Intelligence and Special Positions) gibi istihbarat servisleri ve arkalarında ABD (Amerika Birleşik Devletleri), Rusya, İsrail gibi küresel etkileri tartışılmaz ülkelerin bu servisleri kullanarak pek çok alanda devletlerin çıkarlarına uygun politikaların oluşturulması için araştırmalar yaptıkları ve çeşitli araçlarla bilgi topladıkları bilinmektedir. Sovyetler Birliği'nin halefi olarak uluslararası sistemde yerini alan Rusya, yakın çevre doktrini kapsamında eski Sovyet sınırlarında önemli bir aktör olduğunu, özellikle eski KGB (Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti) ajanı Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte değişimin ve dönüşümün kapılarını aralayacağının sinyallerini vermiştir. Realist paradigmadan bakıldığında anarşik ve çıkar temelli bir dünyada yürütülen ilişkiler, menfaatleri öncelemekte ve devletlerin ve devlet-dışı aktörlerin muhatapları karşısında bir adım önde olma isteği istihbaratın gerekliliğini kendi içinde meşrulaştırmaktadır. Bu nedenle Rusya'nın hem iç politikada hem de dış politikada etkin olmasında, ekonomik, toplumsal ve siyasal açılardan istihbarat servislerinin nasıl bir rol oynadığı merak konusudur. Günümüzde istihbarat yöntemleri eski geleneksel yöntemlerini devam ettirmekle birlikte, teknolojik gelişim ve dijitalleşen dünya ile kullanılan teknik donanımlar bilgiyi ülkelerin elini daha da güçlendiren bir işlev görmektedir. Dolayısıyla çalışmada, uluslararası sistemin önemli aktörlerinden Rusya'nın dış politikasında, geleneksel istihbarattan siber istihbarata verilerin işlevinin ve etki alanının dijitalleşmeyle nasıl bir boyut kazandığı irdelenmektedir. Bu doğrultuda, literatür taraması ile elde edilen verilerden yola çıkılarak, kuramsal çerçevede istihbarat kavramı sorgulanarak Rus dış politikasında geleneksel istihbarattan dijital istihbarata geçiş süreci ve bunun politik eksendeki yansımaları analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İstihbarat, Dijitalleşme, Siber İstihbarat, Rus Dış Politikası.

Cyber Intelligence in Russian Foreign Policy

ABSTRACT

The sovereign states of the international system can continue their mutual cooperation in military, security, economic and commercial activities as well as pursue competitive policies in line with their conflicting interests. In this context, they apply to many different ways and methods for interest-oriented purposes. One of them is intelligence. Intelligence can be summarized as tactical information for countries to access certain information through "confidential" means and to use, conceal or block this information for the benefit of the state. States and non-state actors have been using the concept of intelligence for many years. Today, it is known that intelligence services such as CIA (Central Intelligence Agency), FSB (Federal Security Service), MOSSAD (The Institute for Intelligence and Special Positions) and the countries whose global influences such as the USA(United States of America), Russia and Israel are indisputable are conducting researches and collecting information by means of these services in order to formulate policies that are in the interests of the states. Russia, which took its place in the international system as the successor of the Soviet Union, signaled that it was an important actor within the borders of the former Soviet Union, especially with the arrival of the former KGB agent Vladimir Putin to open the doors of change and transformation. From the realist paradigm, relations in an anarchic and interest-based world prioritize interests, and the desire to be one step ahead of the interlocutors of states and non-state actors justifies the necessity of intelligence in itself. Therefore, the role of intelligence services in economic, social and political aspects plays an important role in Russia's effectiveness in both domestic and foreign policy. Today, although intelligence methods continue their old traditional methods, they are inadequate in technological development and digitalizing world. Therefore, the study examines how the function and domain of data from traditional intelligence to cyber intelligence has gained a dimension in the foreign policy of Russia, one of the important actors of the international system. In this direction, based on the data obtained from literature review, the concept of intelligence is questioned in the theoretical framework and the process of transition from traditional intelligence to digital intelligence in Russian foreign policy and its reflections on political axis will be analyzed.

Keywords: Intelligence, Digitalization, Cyber Intelligence, Russian Foreign Policy.

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-2542-8551, demetacar@selcuk.edu.tr.

[**] Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, orcid no: 0000-0001-6306-7016, sevdanurkkirli@gmail.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 18.11.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 28.12.2019

1. Giriş

İstihbarat kelime anlamı olarak, *"bilgi toplama, haber alma"* (tdk.gov.tr) anlamında dilimize Arapçadan geçmiş bir sözcüktür. Devletlerin, uluslararası sistemin aktörlerine dair bilgi toplaması durumu olarak da tanımlanan (dictionary.cambridge.org) istihbarat, ABD'nin 1947 yılında yayınladığı *Ulusal Güvenlik Eylem Planında* da, yabancı hükümetlerin veya bunların unsurlarının, yabancı kuruluşların veya yabancı kişilerin kapasiteleri, niyetleri veya faaliyetleriyle ilgili bilgi olarak tanımlanmıştır (Warner, 2002; 15). 2013 yılında ABD, İstihbarat Reformu ve Terörle Mücadele Yasası'nda, *"ülkenin insanlarına, mülküne veya çıkarlarına yönelik tehditleri engellemek; kitle imha silahlarının geliştirilmesi, yaygınlaştırılması veya kullanılmasını önlemek ulusal veya uluslararası güvenliği sağlamak adına bilgi toplama süreci"* olarak istihbarat kavramını yeniden tanımlamıştır. Bu bağlamda, istihbarat politika kararlarına, askeri eylemlere, uluslararası müzakerelere ve yabancı ülkeler düzeyindeki temaslara dayandırılmıştır. Dolayısıyla etkili bir istihbarat programının oluşturulması, en küçük birimden en büyük birime kadar uyumlu, hızlı ve etkin bir şekilde karar alınması gerektiğinin önemi vurgulanmıştır (USANI, 2013; 1-4).

İstihbarat, üst düzey merkezler tarafından yönetilen çalışmaların amaca ulaşabilmesi için, mevcut imkânların ötesine geçip yeni stratejiler ve yollar kullanmayı gerektirmektedir. Bu süreçte tüm istihbaratlar, bilgiler üzerine kuruludur, ancak her bilgi bir istihbarat sağlamamaktadır. Çoğu zaman istihbarat ile bilgi birbirleri yerine kullanılmakla birlikte, istihbarat analitik bir sürecin ürünüdür ve bazı aşamalardan geçmesi gerekmektedir. Bu nedenle, bilgi toplanacak alanın belirlenmesi, bilginin toplanması, işlenmesi, analiz edilmesi ve sonrasında bilginin yayılması ve geri bildirimin sağlanması amaçlanmaktadır (Pace, 2018; 2). Toplanılan istihbarat bilgileri pek çok alanda kullanılmakta ve devletler için hayati önem taşımaktadır. Bu bağlamda istihbarat bilgileri; daha önce yapılan anlaşmaların durumunu ve yaptırımların gidişatını izlemede, askeri operasyonları desteklemekte, savunma ve güvenlik politikalarının kapsamını ve etkisini arttırmakta ayrıca ekonomi alanı da başta olmak üzere devlet mekanizmasını doğrudan etkileyecek pek çok konunun karara bağlanmasında kullanılmaktadır (Johnson, 2007; 125-127).

Geleneksel istihbaratta bir bilginin istihbarat haline gelebilmesi için gereken bu süreçleri yerine getirebilmek uzun bir zamana yayılmakta ve karmaşık süreçleri içermektedir. Ancak teknolojik gelişmelerle birlikte, dünya zaman içerisinde yaşadığı değişimler nedeniyle adeta "küçülmüş" ve bilgi toplamak daha kolay bir hale gelmiştir. Bu bağlamda istihbarat çalışmaları da yeni düzene adapte olmak için kendisini güncellemiş, dijital istihbarat, siber istihbarat gibi yeni kavramları metodolojisi içerisine dâhil etmek durumunda kalmıştır.

Bilgi çağı, insanoğluna yeni fırsatlar sunmakta, bilgi toplama sürecini hızlı ve daha basit hale getirmektedir. Bu süreç istihbarat servislerinin gelişimi açısından olumlu karşılansa da, karşı taraf için bir dezavantaj konumundadır. Bütün verileri elinde toplayabilen ve güvenlik açıkları olmakla birlikte bu bilgilerin korunmasını sağlayabilen siber alan ve siber istihbarat çalışmaları son yılların trend konularından olmuştur. Bu bağlamda Rusya da teknolojik değişim ve gelişimlerle, güvenli bilginin sağlanması ve kullanılması açısından gerekli alt yapı ve donanımlarını oluşturmuştur. Siber güvenliğe çok önem veren Rusya aynı zamanda siber gücünü de sürekli olarak üst düzeyde tutan bir devlettir. İstihbarat konusundaki uzun geçmişi de düşünüldüğünde, Rusya'nın siber istihbarat alanında önemli bir rol alması kaçınılmazdır. Dolayısıyla, Rus dış politikası iç veya dış unsurlara göre belirlense de siber alandan alınan istihbaratlar da dış politikayı şekillendirmede etkin bir silah olarak kullanılmaktadır. Bu çerçevede istihbarat nedir nasıl yapılır gibi sorulara cevap verildikten sonra geleneksel yöntemlerden dijitale ve siber istihbarata giden süreç irdelenecek ve bu süreçte Rus dış politikasının temel argümanları çerçevesinde nasıl bir yol ve yöntem izlediği üzerinde durulacaktır.

2. Kuramsal Çerçeve; İstihbarat Nedir?

On beşinci yüzyıldan bu yana bilgi ve haber amaçlı kullanılan istihbarat, on dokuzuncu yüzyılda kurumsallaşmıştır. İstihbarat çoğunlukla savaşların bir parçası olarak, askeri konulara ve olaylara yönelik bilgi edinme işlevini yerine getirmektedir. Savaş dışı dönemlerde de diplomasinin bir aracı olarak müzakerelerde önemli bir unsur olmuştur. İstihbarat kelimesi, etimolojik olarak Arapça "istihbar" kelimesinden aktarılan ve İngilizcede "intelligence" kelimesi ile haber ve bilgi almanın dışında zeka, anlayış gibi kavramları da vurgulayarak, bilginin elde edilmesinden öte bilginin analiz edilmesini içermektedir

(Özdağ, 2014; 19). Bu nedenle bilginin istihbarat niteliğinde olması için, akla dayalı bilimsel bir süreçten geçmesi ve analiz edilmesi gerekmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde büyük bir ivme kazanan istihbarat, modern devletin önemli bir parçasıdır ve hükümetin başarısı ve başarısızlığında önemli bir faktör olmuştur. Bu nedenle devletlerin büyük bir çoğunluğu kalıcı bir kurumsallaşmaya gitmiş ve büyük kaynaklar olmasa da ciddi miktarlarda bu yapıya yatırım yapmışlardır. Buna paralel olarak özellikle, ABD ve Kanada'daki üniversitelerde ve kolejlerde "istihbarat çalışmaları" adı altında tarih ve siyaset bilimi derslerinin alt biriminde akademik kurslar açılmıştır (Spracher, 2009; 44).

İstihbarat amaçlı farklı araçlar ve yöntemlerle toplanan veriler, ülkelerin dış politikaya yönelik eylemlerini desteklemeye yardımcı olmaktadır. II. Dünya Savaşı'ndan bu yana geleneksel çizgide devam eden istihbarat araçları son yıllarda değişen ve gelişen teknolojik gelişmelerle birlikte önemli ölçüde değişmiştir. Bu bağlamda istihbarat servislerinin en bilinen yöntemi insan temelli istihbarat yöntemidir. Bu yöntemin dışında teknik temelli (sinyal istihbaratı, ölçüm ve imza istihbaratı (Major, 1995; 11), coğrafi istihbarat ve siber istihbarat (Katz ve Banaski, 2018; 60) gibi) istihbarat yöntemleri günümüzde daha hızlı, daha kesin ve daha işlevsel yöntemler olarak kullanılmaktadır.

En yaygın olarak kullanılan yöntem insan temelli istihbarattır (HUMINT). Kökleri antik dünyaya kadar uzanan yöntem, II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarında kritik bilgiler elde etmek, düşman eylemlerini önlemek ve dost kuvvetlerin askeri, siyasi ve ekonomik avantajlar kazanmasına yardımcı olmak için hemen hemen bütün toplumlar tarafından kullanılmıştır. Yabancı bir ülkenin amaçlarını, kapasitelerini, gücünü, eğilimlerini, taktiklerini, ekipmanlarını ve yeteneklerini öğrenmek ve kendi ülkesine iletmek için insanlardan veya kurumlardan bilgi toplayan kişiler (casuslar)(United States Army,, 2016; 362) aracılığıyla, kişilerarası iletişim, sorgulama, gizli fotoğraf, belge ve diğer materyallerle veriler elde edilmektedir (NATO, 2008; 130; CIA, 2010). 1950'lerde geliştirilen yeni teknolojilerle, hava ve uydu araçlarıyla verilerin elde edilmesi daha da kolaylaşmış ve zamanla insan temelli istihbarat yönteminin etkisi azalmıştır. İstihbaratın teknik temelleri günümüzde daha etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

Teknik istihbarat (TECHINT); sinyallerle, fotoğraflarla, uydularla, radarlarla ve çeşitli elektronik manyetik araçlarla yapılmaktadır (Özdağ, 2014; 124). Bu bağlamda sinyal istihbaratı ile elektromanyetik spektrum (dalga boyu ve frekans aralığı) kullanılarak, karşı tarafın niyetleri, eğilimleri ve yetenekleri öğrenilmektedir. Aslında, sinyallerin yakalanmasıyla yapılan istihbarat toplama işlemidir. Elektronik sinyalleri ifade eden sinyal istihbaratı, kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır (USMC, 2018; 9). Bunlardan ilki, iletişim istihbaratı bir diğeri de elektronik istihbarat sistemidir. Buna göre iletişim istihbaratı telefon görüşmeleri, kısa mesajlar ve çeşitli çevrimiçi etkileşimler dâhil olmak üzere kişilerin veya kurumların iletişiminden toplanan bilgilerdir. Bu bilgiler, iletimdeki frekans ve diğer teknik detaylar dikkate alınarak toplanmaktadır (Gökduman, 2018; 4). Elektronik istihbarat ise doğrudan iletişimde yer almayan bilgileri, yayılan radyo frekansları ile radar sistemleri yoluyla elde etmeyi ve gerektiğinde erken uyarı sağlamayı içermektedir. Elektronik istihbarat sayesinde ülkelerin savunması sağlanmakta, yabancı füzeler ve uzay araçları gibi pek çok bilgi elde edilmektedir (Bernard, 2009; 2).

Ölçüm ve imza istihbaratında (MIGINT), herhangi bir ayırt edici özelliği tanımlamak amacıyla belirli tekniklerden (metrik, açı, uzamsal, dalga boyu, zamana bağlılık, modülasyon, plazma ve hidro-manyetik) faydalanarak, verilerin nicel ve nitel analizleri ile elde edilen bilimsel ve teknik istihbarat bilgisi ifade edilmektedir. Böylece yabancı ülkelerdeki nükleer, kimyasal ve biyolojik özellikler, yayılan nükleer, termal ve elektromanyetik enerji, yansıyan veya yeniden düzenlenmiş radyo dalgaları, ışık ve ses doğrultusunda manyetik özellikli bilgiler elde edilmektedir. Ayrıca, gizli yer altı tesisleri, bulunması zor kimyasal ve biyolojik savaş sahalarındaki faaliyetleri izleyebilme gibi devletlerin elini güçlendirecek yeteneklere sahip olunmaktadır (Seng, 2007; 119).

İnsan temelli istihbarat yöntemleri ile birlikte kullanılan teknik istihbaratta, her türlü tehdit ve yabancı askeri teçhizat ile ilgili bilgi toplanmakta ve analiz edilmektedir. Küreselleşen dünyada istihbaratın tüm formları ve teknikleri, hızlanan iletişim teknolojisi ve çeşitli bilgi işlem ve ölçüm cihazları tarafından desteklenmektedir. Minyatür kameralar ve mikrofilmlerle gizli belgelerin fotoğraflanması ve filmlerin gizlemesi kolaylaşmıştır. Uyduların casusluk işlevinde kullanılması, bu yolla gizli askeri tesislerin tespit edilmesi gibi çalışmalar yapılmaktadır. Gizliliğin esas olduğu bu süreçte, telefonların kablo kullanılmadan

dinlenebilmesi, kapalı ortamlarda elektronik dinleme ve kayıt cihazları ile birlikte veri sağlanması ve karanlıkta fotoğraf çekebilme gibi imkânlar sağlanmaktadır (Fidan, 1999; 18). Dolayısıyla günümüzde, uydular, hava araçları, insansız hava araçları gibi teknik yöntemlerle, görüntü ve coğrafi bilgiler eşleştirilmekte ve konumsal verilere ulaşılmaktadır. Bu bağlamda coğrafi yöntemler de istatistiki verilere ulaşmada (haritalama ve ölçme teknolojileri ile grafik oluşturma, jeodezik gibi) etkili olmaktadır (Cardillo, 2018; 3).

Sonuç olarak, istihbarat amaca uygun olarak çeşitli yöntemler kullanmıştır. Bu yöntemlerle elde edilen veriler, olayların değişimi ya da dönüşümüne oranla esneklik sağlayabilecek sonuçları da beraberinde getirmiştir. Yani sadece aktüel tehditlerle değil fırsatları da göz önünde bulundurmanın ve geleceğe de yön vermenin çabası içerisinde bilginin doğru analiz edilmesi ve amacına uygun kullanılması gerekmektedir. Bu bağlamda sürekli yenilikçilik gerektiren istihbarat, gazeteler, dergiler, konuşmalar, radyo istasyonları, sosyal paylaşım siteleri ve hükümet raporlarını içeren kamuya açık bilgi kaynaklarını da kullanmaktadır.

Dijitalleşme ile birlikte istihbarat yöntemleri çeşitlenirken, alanı, kapsamı ve etkisi de genişlemektedir. Bu çerçevede, haber ve bilgi ajansları, kültürel-diplomatik değişimler ve sosyalleşme ile elde edilen bilgi çoğu zaman güdülenmiş olmasına rağmen, internet ve bilgi iletişim teknolojilerine dayalı olarak daha fazla kitleyi etkilemektedir. Bilginin dijitalleşmesi literatüre siber istihbarat kavramını katmaktadır (Ünver, 2018; 14). Dijital bilginin kendine siber alanda yer bulması ile istihbaratta geleneksel yöntemlerin ötesinde hız-kesinlik-doğruluk ilkeleri siber alana taşınmıştır.

3. Gelenekselden Dijitale Siber İstihbarat

Geleneksel istihbaratta, insan temelli yöntemlerle yapılan bilgi toplama, işleme ve kullanma süreci, dijital istihbaratla teknik boyutun daha da işlevselleştiği mekanik bir yapıya dönüşmüştür. Dijital istihbarat (DNINT), bilgiye erişmede ve bilgiyi işlemede, iç ağlardan, güvenlik cihazlarından, sosyal medya platformlarından kısacası networklardan faydalanmaktadır. Bir yerden bir yere bilgi aktarımında kullanılan ağlar vasıtasıyla hızlı ve etkin bir şekilde bilgiye erişim sağlanmaktadır. Dijital istihbarat, bilişim teknolojilerinin gücünü bugünün dünyasına uygun bir şekilde uyarlayarak istihbarat için yeni bir kanal yaratmaktadır (Mithas ve McFarlan, 2017; 9).

Dijital istihbarat, politika yapıcılar olarak devlet ve devlet dışı aktörelerin yanı sıra uluslararası toplumun dinamiklere göre dünyayı etkilemektedir. Örneğin iş dünyası ve ekonomik veriler devletlerin ekonomi politikalarında, birbirlerine karşı uygulayacakları yatırımları ve yaptırımları yönlendirebilecek etkiye sahiptir. Bu noktada, web siteleri veya mobil uygulamalarının kullanımları ile toplanan veriler işleme süreçlerine gerek kalmadan tek bir dijital dosya ile hem ekonominin aktörleri için hem de istihbarat kurumları için hızlı ve etkin bir şekilde kullanılacaktır (Manasia vd, 2018; 7901).

Dijital teknolojilerle ilgili yeni bilgi ve becerileri edinme ve uygulama kabiliyetini sağlayan dijital istihbarat, bugün yeni bir istihbarat alanı yaratmış ve kendi içerisinde de alt dallar oluşturmuştur. Bunlardan birisi de sosyal medya istihbaratıdır. Son yıllarda dijital araçlara yapılan erişimin giderek artması, insanların en önemli bilgilerini başka platformlara daha bilinen adıyla "bulutlara" yüklemesi gibi pek çok gelişme sosyal medya istihbaratının doğmasında etkili olmuştur (simonwaller.com).

İnternet ve mobil teknolojiler sosyal medyanın yükselişinin ardındaki temel güç olmuştur, bilgi yayma, içerik oluşturma ve etkileşimli iletişim için yeni platformlar sağlayan sosyal medya dünya genelinde milyonlarca kullanıcıya ulaşmaktadır. Örneğin şu an dünya genelinde 4,393,684,400 kişi interneti kullanmakta ve bu sayı her salisede katlanarak artmaktadır (internetlivestats, 2019). Bu sayılar aslında kullanıcı sayısı kadar, dijital bilgi üretilmekte ve işlenmekte olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda sosyal medya, bilgi ekosisteminin kritik bir parçasıdır. Bu nedenle sosyal medya platformları ve uygulamaları, kullanıcılara, tüketicilere, seçmenlere, işletmelere, hükümetlere ve aynı zamanda kar amacı gütmeyen kuruluşlara, yaşamın her kesiminden herkese sağladığı erişim ile eşi benzeri görülmemiş bir bilgi yığını oluşturmaktadır. Dolayısıyla politikacılar, siyasi partiler ve hükümetler için de sosyal medya, politikalar ve siyasi konular hakkında kamuoyunu ölçmenin yanı sıra tüm bilgilere ulaşabileceği veri tabanını temsil etmektedir. Bu açıdan sosyal medya istihbaratı da, çeşitli gereksinimlerle belirli sosyal medya verilerini toplama, izleme, analiz etme, gözetleme ve görselleştirme için bilişim araçlarını geliştirmek ve değerlendirmekle ilgilenmektedir.

Sosyal medya istihbaratı, verilerin uygulama yöneticileri ile paylaşılması, devletin bu bilgilere erişiminin sağlanması ve kişilerin zayıf yönlerini kullanarak onların kişisel ve özel bilgilerine erişimin sağlanması yolu ile veri toplamaktadır (Zeng vd. 2011; 14). Bu bağlamda sosyal medya istihbarat işlevini sosyal mühendislik yoluyla daha etkin hale getirmektedir. Sosyal mühendislik insanların zaaflarından faydalanarak bilgi toplamayı amaçlayan, kasıtlı olarak insanları manipüle ederek aldatıcı tekniklerin kullanılması sonucu bilginin sömürülmesi sürecini ifade etmektedir (Barbosa, 2019; 4205). Sosyal Mühendislik, kötü amaçlı kişilerin karşı tarafı ikna ve kandırma yolu ile bazı bilgileri elde ederek güvenlik duvarlarını aşmayı ve ya da kişilerin kendi rızaları ile dijital ortama kaydettikleri bilgileri kullanarak amaçlarını gerçekleştirmelerini anlatan bir kavramdır (Shetty, 2011; 3).

Dijital istihbarat, geleneksel bilgi toplama yöntemlerine nazaran hem daha çok veri elde edilmesine sağlamakta hem de daha kolay erişim sağlamaktadır. Dijital yöntemlerle bilgileri işlemek daha basitleşmiş ve bilgiyi yayma sürecinde de büyük bir hız elde edilmiştir. Ancak bilgiyi analiz etmede ve bilgiyi istihbarat haline dönüştürme de insan temelli yöntemlerin gerekliliği de gözden kaçırılmaması gereken bir durumdur. Burada insan temelli yöntemlerle, potansiyel bir tehdidin nasıl araştırılacağı, bir saldırıyı engellemek için hangi önlemlerin alınacağı, güvenlik kontrollerinin nasıl güçlendirileceği veya ek güvenlik kaynaklarına ne kadar yatırım yapılması gerektiği gibi pek çok analiz sorusuna cevap aranmaktadır. Dolayısıyla geleneksel ve dijital istihbarat birbirini tamamlayıcı bir etkiye sahip olmakla birlikte dijital istihbarat geleneksel istihbaratın yöntemlerini daha efektif hale getirmiştir (Pace, 2018; 3-8). Böylece bugün sosyal medya platformları sayesinde dünyanın diğer ucunda olan bir gelişmeyi oturduğumuz yerden öğrenmek mümkün hale gelmiştir.

İnternet, istihbaratın elini güçlendirmede önemli bir kaynaktır. Özellikle son yıllarda yaşanan gelişmelerin dinamik etkileşimi sayesinde, dijital istihbarat araçlarının geliştiğini görmek mümkündür. İnternetin ve dijital verilerin kamu, kurumsal ve devlet tarafından kullanımının artmasıyla daha önce eşi benzeri görülmemiş bir bilgi kaynağı oluşturulmuştur. Dijital ortamda yer alan pek çok program, bireylerin etkinliklerinin, hareketlerinin ve bilgilerinin takip edilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla teknolojik gelişmeler ve popüler uygulamalar, bilgiye ulaşmak için yeni fırsatları mümkün kılmakta, istihbarat elde etmek için dijital verilerin daha ustaca kullanılmasının geliştirilmesine katkı sağlamaktadır (Omand, 2015; 2).

Bilgi çağı insanoğluna sağladığı avantajlar ile bugün yeni fırsatlar sunmuş ve yeni alanların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bilgi toplama sürecinin bu kadar kolaylaşması istihbarat servisleri için olumlu bir gelişme olsa da bu bilgileri içeren siber dünyanın ve o dünya içerisindeki bilgilerin korunması, siber koruma dâhilinde yapılan çalışmalar son yılların trend konularından olmuştur. Bu bağlamda, siber istihbarat (CYBINT); siber alanda yer alan bilgiyi toplama, analiz etme ve yayma ile ilgili olarak ele alınan bir kavramdır. Siber alan içerisinde yer alan bilgiler saniyeler içinde yüklendiği ve kimi zaman da değiştirildiği için siber istihbarat geniş ve aldatıcı özellikleri olan bir alt istihbarat dalıdır. Siber istihbarat bilgiye ulaşılmasını kolaylaştırdığı gibi bilginin korunmasını sağlayan her türlü güvenlik kontrolünü de kırabilecek bir yapıya sahiptir. Örneğin, kötü niyetler ile oluşturulan bir solucan, dünyanın her yerindeki binlerce bilgisayara saatler, dakikalar veya hatta saniyeler içinde yayılabilir ve bilgi güvenliğini alt üst edebilir (Alsmadi, 2019; 91).

Geleneksel istihbarat yöntemlerinin dijitalleşmesiyle literatüre giren siber istihbarat, uluslararası ilişkilerin tüm aktörlerinin, insanların, ekonomik amaçları olan kurum ve kuruluşların ve daha pek çok öznenin siber alandaki yeteneklerini, niyetlerini ve faaliyetlerini değerlendiren ve bu yetenekler doğrultusunda bilgi elde etme süreçlerini içeren bir kavramdır (Akyeşilmen, 2018; 231). Bir başka tanımla siber istihbarat, yetenekleri, niyetleri ve karar vermeyi geliştiren, hedeflenen bölgelerdeki faaliyetleri belirlemek, izlemek ve tahmin etmek için bilgi edinme ve analiz etme yöntemidir (Ettinger, 2019; 3). Dolayısıyla siber istihbarat, dış aktörlerin ülke içindeki amaçlarını anlama, ülke çıkarları gereğince başka ülkelerden bilgi toplama, yerel değişiklikleri ve şüpheli etkileşimleri tespit etme gibi pek çok konuda politika yapıcıların elini güçlendirmektedir. Elde edilen veriler doğrultusunda olası saldırganların motivasyonları, dilleri, organizasyonları ve sosyal davranışları anlaşılmakta ve bu kişilere ve kurumlara ait siber profiller oluşturulmaktadır. Böylece potansiyel tehdit içeren oluşumlar tespit edilip devletlerin siber alanda daha proaktif politikalar yürütmesine zemin hazırlanmaktadır (INSA, 2015; 2).

Geleneksel istihbarat sürecinin siber istihbaratta uyarlanması ve siber uzayın doğasına uygun olarak tasarlanması gerekmektedir. Bu bağlamda siber istihbarat döngüsü geleneksel istihbarat ile karşılaştırılarak bir dizi süreç uyarlanmıştır. Buna göre siber istihbarat döngüsünün başlangıcını, siber istihbarat çalışmalarını, gerekliliklerini ve ihtiyaçlarını belirlemek ve sonrasında bu amaçların gerçekleşebilmesi için yapılacak işlemleri içeren, *planlama ve yönlendirme* aşaması oluşturmaktadır. Daha sonra veri ve bilgi toplamak için gereken ortam, güvenlik duvarı kayıtları, izinsiz giriş tespiti sistemi kayıtları gibi, siber güvenlik önlemleri de dikkate alınarak gerçekleşen *bilgi toplama* aşaması başlamaktadır. Bu doğrultuda siber alanda bilgi toplamanın pek çok yolu bulunsa da en sık kullanılan yöntemler şunlardır: Şebekelerden veya bilgi sistemlerinden toplanan verileri içeren *pasif bilgi toplama*, diğer ağlardan veya düşman olarak görülen bilgi sistemlerinden paylaşılan bilgiler doğrultusunda toplanan verileri içeren *karışık bilgi toplama* ve son olarak dış ağlardan veya rakiplerin etkisi altındaki bilgi sistemlerinden elde edilen verileri içeren *aktif bilgi toplama* sistemleridir (Vardangalos, 2016; 5).

Makineler tarafından toplanan bilgilerin insan tarafından okunabilir bilgilere dönüştürülmesi ve ayrıştırılması için gereken aşama ise *bilgiyi işleme ve kullanma* aşaması olarak adlandırılmıştır. Bir kaynaktan toplanan değerlendirilmemiş verilere *ham veriler* denmekte ve bu veri türü, işlenmesi ve analiz edilmesi için ekstra zaman gerektiren bir veri türü olarak sistem içerisinde yerini almaktadır. Seçilmiş ham verileri içeren başka bir analist tarafından işlenen ve analiz edilen veriler *analiz verileri* olarak adlandırılmaktadır. Verilerin, görev ve işlemlerini tamamlamak için gerekli olan aşamaya gelmesi ve yaymaya hazır bilgilerin bir rapor haline gelmeye hazırlanması aşamasına gelmesiyle ortaya çıkan veri türü *üretim verileri* türüne geçmektedir. İşlenen bilgiler neticesinde üretilen tüm raporların, başta belirlenen istihbarat ihtiyacını veya amacını karşılamasına yönelik *analiz ve yorumlama* aşaması bilgiyi işlemeden sonra gelmektedir. Son olarak istihbarat isteyen kurumlara kaliteli bilgiyi ulaştırmayı içeren *bilgiyi yayma ve birleştirme* adımı gelmektedir(Vardangalos, 2016; 7). Bu süreçler sonunda toplanan istihbarat bilgileri devletlerin iç ve dış politikalarını şekillendirmede aktif bir rol oynamaktadır.

Geleneksel istihbaratta bilgiye erişim uzun süreler alsa da günümüzde siber istihbaratta kullanılan teknoloji ile daha kısa sürede veri elde edilmektedir. Siber alanda, verilerin analizi ve yorumlanması oldukça zor bir süreci içermekle birlikte oluşan veri setleri ile daha efektif bilgilerin kapısı aralanmakta bu doğrultuda geleneksel istihbarata nazaran daha fazla sonuç veren bir istihbarat yapısı oluşmaktadır. Dolayısıyla, analiz edilen verilerle büyük felaketlerin önlenmesi, ülke çıkarlarına yönelik olası tehditlere önceden önlem alınabilmesi gibi öngörülü bir yaklaşım oluşturulmaktadır (Murray, 2016; 92).

Siber istihbaratın istenilen çıktıları verebilmesi için teknik, bilişim, analitik, iletişim ve örgütsel yeterliliklerinin olması gerekmektedir. Teknik yeterliliklerle, bilgi ve iletişim teknolojisinin, donanım ve yazılım (özellikle siber güvenlikle ilgili olarak) açısından anlaşılır olması gerekmektedir. Bilişim (bilgi yönetimi) yeterlilikleri ise; bilgi toplama ve planlama için bilgi yönetimi doğrultusunda karmaşık veri ve bilgi analizini ve sunumunu toplamak ve bunları destekleyecek araçları kullanmayı ifade etmektedir. Analitik yeterlilikler, eleştirel ve sistematik düşünme, akıl yürütme ve mantık, problem çözme ve karar verme gibi çeşitli kaynaklardan gelen verilerin ve bilgilerin karmaşık analizi için gerekli olan yeteneği içermektedir. İletişim ve organizasyon yeterlilikleri ise, fikirlerin ve akıl yürütmenin açıkça ifade edilmesinin yanı sıra, bireyin fikirlerini yazılı, sözlü sunum ve görsel gösterme ile proje yönetimi becerilerinin etkili bir şekilde iletilmesini vurgulamaktadır. Son olarak örgütsel yetenekler; karmaşık sorunları analiz etmek, belirli hedeflere ulaşmak için kaynakları, süreçleri ve sonuçları planlamak, düzenlemek, değerlendirmek, yaymak ve kontrol etmek için gerekli proje yönetimi becerilerinin olması gerektiğini içermektedir (INSA, 2015; 7).

Siber istihbarat çalışmaları bilgi toplama amacı ile yapılmakla birlikte siber saldırılarla caydırıcılık işlevini de yerine getirmektedir. Siber alanda güçlü olan devletler kendi istediklerine ulaşabilmek için diğer devletlerin sistemlerinin yürüdüğü önemli platformlara saldırabilmekte, kritik altyapıları hedef alarak karşıdaki devlette bir caydırıcılık yapmayı hedeflemektedir (Keleştemur, 2019; 7). Bu bağlamda siber saldırılar içinde caydırıcılığa yönelik yapılan en ünlü saldırılardan birisi Estonya'ya yönelik DDoS saldırılarıdır. Mayıs 2007'de gerçekleşen olayda Estonya'nın Rusya için önemi olan bir asker heykelini kaldırmak istemesi, Rus hükümetinin DDOS saldırılarıyla yanıt bulmuştur. Ülkenin cumhurbaşkanlığı sarayı, parlamentosu, hemen hemen tüm hükümet siteleri, siyasi partilerin sosyal ağları, medya ve iletişim şirketlerinin yanı sıra iki büyük banka bu saldırılardan doğrudan etkilenmiştir (Guinchard, 2011; 76).

Dolayısıyla, siber alanda bilgi toplamak kimi zaman kullanıcının öz iradesi ile yayınladığı bilgiler ve kandırma ile sosyal mühendislik doğrultusunda gerçekleşse de bazen de bu bilgi toplama işlemi siber saldırılar ile gerçekleşmektedir. Siber alanda bu saldırıların kim tarafından ne sıklıkla ve ne zaman yapıldığını anlamak çok zordur. Özellikle devletlerin istihbarat sağlamak için yapmış olduğu saldırıları tespit etmek neredeyse imkânsızdır. Zira bu uluslararası hukuk bakımından da açıkta kalan bir konuyu oluşturmaktadır. Siber saldırıların menşei ülkesi bilinse bile bunun bir yaptırımı veya geri dönüşümü olmalı mıdır gibi sorular uluslararası hukuk tarafından yeniçağın getirdiği sorunlar kategorisinde incelenmektedir.

Siber uzayda bir saldırının gerçekleşmesi için çeşitli yol ve yöntemler bulunmakta ve bu saldırılar da kötü niyetli veya iyi niyetli hackerler tarafından gerçekleştirilebilmektedir. Bu yöntemlerin bazılarından bahsetmek siber saldırılar ve siber istihbaratta bilgi toplanması aşamalarının daha iyi anlaşılmasını sağlamak için yol gösterici olacaktır. Veri sahteciliği, virüsler, solucanlar, casus yazılımlar(spyware), kötücül yazılımlar, mantık bombaları, phishing (oltalama), spam, sosyal mühendislik, zombileştirmek, DOS ve DDOS saldırıları, fidye yazılımları (ransomware) ve klavye takipçileri(key loggers) siber saldırıların başlıca yöntemlerini oluşturmaktadır (Akyeşilmen, 2018; 74-80). Tüm bu saldırılan hepsini açıklamak başka bir çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Ancak bu saldırı yöntemleri ile bilgi toplandığını bilmek siber istihbaratın sağlanması için kullanılan araçları içerdiğinden konunun daha da sağlam bir zemine oturmasını sağlayacaktır.

Birleşmiş Milletler 'in Bağımsızlık ve Egemenliğin korunması hakkındaki beyanına göre;

"*Hiçbir devlet veya devlet grubu, herhangi bir nedenle başka bir devletin iç veya dış işlerine doğrudan veya dolaylı olarak müdahale etme hakkına sahip değildir. Sonuç olarak, silahlı müdahale ve diğer tüm müdahale biçimleri ya da devlet kişiliğine ya da siyasi, ekonomik ve kültürel unsurlarına karşı tehdit girişimleri, uluslararası hukuka aykırıdır*" (UNGA, 1965).

Bu maddeden de anlaşılacağı üzere, silahlı müdahale ve diğer tüm müdahale biçimleri (siber saldırılar da dâhil olmak üzere); devlet kişiliğine ya da siyasi, ekonomik ve kültürel unsurlarına karşı tehdit girişimleri, uluslararası hukuka aykırıdır. Ancak siber istihbarat ve casusluk bu maddeye rağmen devam etmekte ve bugün pek çok devletin dış politikasını yönlendirmektedir. Bu bağlamda Rus dış politikasında istihbaratın ve siber istihbaratın yeri ve önemi irdelenecektir.

4. Tarihsel Çerçevede Rus İstihbaratı

Rusya'da ilk istihbarat faaliyeti Korkunç Ivan döneminde (1565-1572) Çar'a muhalif aristokratların topraklarını müsadere etmek amacıyla kurulmuş, Opriçnina adındaki gizli polis teşkilatıdır. Zaman içinde sürekli olarak devam eden Rus istihbarat faaliyetleri genellikle rejime karşı muhalifleri denetleme ve baskılama amaçlı faaliyetlerdir. I. Dünya Savaşı sırasında gizli belgelerin yayınlanmasıyla yerini Cheka'ya bırakmıştır. Ekim Devrimi'nden sonra yönetimi ele geçiren Bolşevik Liderler emperyalist savaştan çekildiklerini açıklayarak Çarlık Yönetimi'nin dâhil olduğu bütün gizli anlaşmalarını dünya kamuoyuyla paylaşmıştır (Çamaş, 2018; 129).

1917 yılında ülkede başlayan isyanlar sonucunda II. Nicolas-Romanov hanedanlığı sona ermiş, 1917'de Ekim Devrimi sonrası Bolşevik iktidarı kurulmuş ve ülke iç savaşa sürüklenmiştir. Sovyetlerin ilk lideri Lenin, Rus istihbarat servisi Çeka'yı kurmuştur (Pringle, 2006; 8). Servis, Sovyet rejimi içindeki düşmanları hedef alan "devrimin kılıcı ve kalkanı" olarak adlandırılan bir yapıya sahip olmuştur. Kökenleri ve amaçları ne olursa olsun, Rusya'ya karşı her türlü devrim ve sabotaj eylemlerine son vermek servisin temel görevi olmuş ve bu durumdan dolayı pek çok tutuklama ve suikast gerçekleştirilmiştir (Alphahistory, 2019). Çeka kurumsal yapılanmasını genişleterek faaliyetlerine devam etmiş, sahip olduğu büyük casus ağı ile ordu ve istihbarat alanında büyük bir etki yaramıştır. Bu etki Rus istihbarat servisinin konjonktürel şartlara uygun olarak tarihsel süreç içerisinde çeşitli isimlerle (NKGB ve NKVD, MGB, MVD gibi) kendini revize etmesine ve dış politika sürecinde devletlerin ulusal çıkarları için önemli bir rol oynadıklarını ortaya koymuştur. Bu bağlamda, 1954 yılında Bakanlar Kuruluna bağlı olarak KGB (Devlet Güvenlik Komitesi) kurulmuş, Küba Füze Krizi'nin çözümünde, 1968'de Prag Baharı'nda, 1979' da Afganistan müdahalesinde önemli bir rol oynamıştır (Zickel, 1991; 403-407). Bu bağlamda, KGB Sovyetlerin güvenliğinden sorumlu, casusluk, gizli eylem, karşı istihbarat, sınır koruma ve nüfus kontrolü ile birlikte, yasaların ve idari önlemlerin tamamını kapsayan bir sorumluluk içerisinde hareket etmiştir (Polgar, 1989; 1-3). GRU (Glavnoye Razvedyvatel'noye Upravleniye) ise, Sovyet döneminde askeri istihbarat alanı ile ilgili bir birim olarak hizmet etmiş ve bugün de Rus istihbaratının önemli bir parçasıdır. GRU'nun agresif ve risk alma

kültürü, askeri geçmişini ve önemli elektronik, uydu ve savaş alanı keşif yeteneklerini ve Spetsnaz'ı (özel kuvvetler) içeren geniş portföyünü yansıtmaktadır. Genelkurmay Başkanlığı'nın bir parçası olmasına rağmen, bir dereceye kadar operasyonel özerkliğe sahiptir ve başkanı doğrudan cumhurbaşkanını bilgilendirmektedir (Galeotti, 2016; 2).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle KGB'de işlevini tamamlamış yerini FSB (Federal Güvenlik Servisi) ye bırakmıştır (Andrew ve Gordijewski, 1991; 1). FSB, Rus İstihbarat Servisi (SluzhbaVneshney Razvedki/ SVR) ve GRU sahip oldukları siber kapasiteleri bağlamında Rusya'nın siber savunma ve saldırı kapasitesinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Bu bağlamda, SVR KGB'nin uzantısı olarak Rusya'nın dış istihbarat faaliyetlerini yürütmektedir. SVR, GRU ile birlikte askeri alandan, ekonomiye ve siyasete ilişkin tüm verilerin elde edilmesinden iletişim, bilim ve teknoloji konularına uzanan geniş bir alanda istihbarat toplamaktadır (Darıcılı ve Özdal, 2017; 126).

Rusya, 1995 yılında hem içerde Çeçenistan ile yaşadığı sorunlar hem de uluslararası konjonktürel yapı gereği FSB'yi kurmuştur. FSB diğer istihbarat servislerine oranla karşı-istihbarat ve terörle mücadele konusunda daha fazla ekonomik destek almış ve büyük bir sorumluluğa sahip olmuştur. İstihbarat faaliyetlerini sürdüren Rusya, 1999 yılında casusluk yaptığı gerekçesiyle ABD' li bir diplomatını sınır dışı etmiş, buna karşılık Rus diplomat Stansilav Gusev, ABD Dışişleri Bakanlığının ofisine casus dinleme aracı olan "böcekleri" yerleştirdiği gerekçesiyle ABD tarafından sınır dışı edilmiştir (IOSS, 2017:12).

Putin'in 2000 yılında iktidara gelmesiyle birlikte, Rus istihbarat servisi yeniden yapılandırılmış, birçok meslektaşı istihbarat ve ulusal güvenlik kurumlarında üst düzey görevlere atamıştır. Putin, Afganistan'ın işgalinde, Çeçenistan'ın kontrol edilmesinde, Ukrayna müdahalesinde ve Kırım ilhakında ve Suriye politikalarında istihbaratı çok aktif bir biçimde kullanmış ve yaptığı açıklamalarla (Pringle, 2013:23) .Rusya'nın eski güçlü günlerine ulaşmak için istihbaratın önemine dikkat çekmiştir (Smith, 2018; 10).

Sonuç olarak Rus istihbaratı küreselleşmenin de etkisiyle değişen, dönüşen ve gelişen teknolojiye adapte olmuş ve dünyadaki istihbarat faaliyetlerini siber alana taşımıştır. Rusya, siber alanda da güvenliğini sağlamak, sahip olduğu bilgiyi ve donanımı güvence altına almak ve korumak için siber güvenlik ve siber istihbarat alanlarında faaliyetlerine devam etmektedir (Craigen, vd. 2014; 15).

5. Rus Dış Politikasında Siber İstihbarat

Rusya'nın siber gücü dünyadaki diğer siber güçlerle yarışabilecek bir büyüklüğe sahiptir. Çin ve ABD ile birlikte Rusya, siber alanda istihbarat toplama, siber saldırılar gerçekleştirme ve siber güvenliği sağlama konusunda oldukça başarılıdır. Rusya, SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) zamanında bile siber alanda istihbarat faaliyetlerini sürdüren ve bu konu ile ilgili pek çok önemli çalışmalar yapmış bir devlettir.

Rusya siber kelimesi yerine genellikle bilgi güvenliği ifadesini kullanmayı tercih etmektedir. Rusya Federasyonu yayınlamış olduğu Bilgi Güvenliği Doktrini'nde bu tutumunu belli etmiş doktrin içerisinde internet kelimesinden bahsetmemiştir. Rusya'nın bilgi kavramı için belirttiği hedefler, ulusun bilgi ve kültürünü korumak ve serbest bilgi akışını garanti etmeye yöneliktir. 2000'de kabul edilen Rus Bilgi Güvenliği Doktrini, bilgi güvenliğini; "bireyin, toplumun ve devletin sahip olduğu bilgilerin ve Rusya'nın ulusal çıkarlarının korunması" olarak açıklamıştır. Rusya'nın bilgi politikasının temel amacı, sosyal ve politik istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmaktır. Rusya hükümeti, devlet bilgi politikasının dört temel hedefini olduğunu belirtmiş bunlar; Rus toplumu için bir değerler sistemi geliştirmek; devlet politikalarına yönelik kamu desteğini ulusal ve uluslararası kamuoyundan sağlamak; yıkıcı ideolojilere, dini aşırılığa, ulusal ve uluslararası seçim bölgelerinin devlet politikaları üzerindeki dezenformasyonuna karşı koymak; istikrar ve güvenliğin bozulmasının ve ulusal bilgi altyapısının (askeri, teknolojik ve politik yönleri dâhil) işleyişini korumayı hedeflemektir. Rusya bilgi güvenliğine verdiği bu önem nedeniyle siber güvenliğini güçlendirmek için hem ulusal hem de uluslararası boyutta pek çok çalışma yapmaktadır (Gady ve Austin, 2010; 5).

Siber güvenlik analisti Keir Giles tarafından hazırlanan ve Rus Savunma Bakanlığı tarafından 2011 yılında yayınlanan, Bilgi Çağında Rus Silahlı Kuvvetleri'nin Faaliyetlerine İlişkin Kavramsal Görüşler (Conceptual Views Regarding the Activities of the Armed Forces of the Russian Federation in the Information Space) adlı belge Rus ordusu ile ilişkilendirilmiştir. Belgede silahlı kuvvetlerin siber alanda da faaliyet göstermesi gerektiği vurgulanmıştır. Rus ordusunun karşı karşıya kaldığı bilgi tehditlerinin siber alanda ordu ile özleştirilmesi, Rusya'nın bu konuyu ne kadar dikkate aldığının bir kanıtı olarak

görülmektedir. Rusya Federasyon'u ayrıca bilgi güvenliğini de istihbarat servisleri ile birlikte sürdürmekte, dış istihbarat servisleri kullanılarak yürütülen yıkıcı operasyonların oluşmasının engellenmesi, Rusya'ya karşı yapılacak siber saldırılara karşı önlem alınması ve ülkenin siber güvenliğin temin edilmesi, istihbarat servislerinin görev kapsamına girmektedir (Darczewska, 2016; 8).

Rusya da teknolojik değişim ve gelişimlerle, güvenli bilginin sağlanması ve kullanılması açısından gerekli alt yapı ve donanımlarını oluşturmuştur. Siber güvenliğe çok önem veren Rusya aynı zamanda siber gücünü de sürekli olarak üst düzeyde tutan bir devlettir. İstihbarat konusundaki uzun geçmişi de düşünüldüğünde, Rusya'nın siber istihbarat alanında önemli bir rol alması kaçınılmazdır. Dolayısıyla, Rus dış politikası, iç veya dış unsurlara göre şekil alsa da siber alandan alınan istihbaratlar dış politikayı şekillendirmektedir. Bu bağlamda siber casusluğun ilk belgelenen vakası, *Cuckoo's Egg* dir. Bir KGB ajanı olan Markus Hess tarafından 1986'da Lawrence Berkeley Ulusal Laboratuvarı'nda gerçekleştirilmiştir. ABD'ye karşı bir dizi bilgisayar saldırısı gerçekleştiren Hess, ABD ile ilgili ekonomik, askeri, siyasi konuları içeren pek çok gizli bilgiye ulaşım sağlamış ve bu bilgeleri Soğuk Savaş'ın o çekişmeli dünyasında istihbarat olarak kullanmıştır. Bu olay siber casusluğun ilk belgelenen vakasıdır (Jupillat, 2016; 934).

Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru Rus istihbaratının rakiplerine yönelik gerçekleştirmiş olduğu bir diğer saldırı da *Moonlight Maze* olarak adlandırılan siber saldırıdır. Başta ABD olmak üzere, İngiltere, Kanada, Brezilya ve Almanya gibi pek çok devlet Rus istihbarat faaliyetlerinin hedefi olmuş ABD Savunma ve Enerji Bakanlığı'na, NASA'ya ve üniversitelere ait binlerce gizli bilgiyi sağlayan Rusya bu alanda bir uyanışı başlatmıştır. O zamana kadar eşi benzeri görülmemiş bir ölçekte ve koordineli bir şekilde gerçekleşen bu saldırı siber alandaki bilgilerin güvenliğinin sağlanmasına yönelik olan inancı canlandırmıştır (Doman, 2019). Rusya için, siber çatışmalar bir düşmana karşı istenen hedeflere ulaşmak ve istihbarat elde etmek için kullanılacak bir güç politikası stratejisidir. Bu nedenle yapılan tüm saldırılar aslında dış politikanın şekillenmesinde etkili olmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde gerçekleşmiş bu iki istihbarat temelli siber saldırı ile Soğuk Savaştaki en önemli rakiplerini egale etmek isten Ruslar siber alanda istihbarat sağlayarak bir adım öne geçmeyi hedeflemiştir.

Sovyet sonrası dönemde de istihbarata yönelik tutumunu değiştirmeyen Rusya yapmış olduğu siber müdahaleler ile kimi zaman bilgi toplamış kimi zaman da istihbaratın bir diğer amacı olan düşman devletlerin sistemlerini bozarak ilerleme stratejisini kullanmıştır. Estonya ve Gürcistan saldırıları bu duruma örnektir. Estonya'daki heykel krizi sonucunda iki haftalık bir saldırıya maruz kalınmış ve bu saldırı yaklaşık 750 milyon dolara mal olmuştur. Bu saldırıda, heykel krizinin ardında yatan sebep, Estonya'nın, 2007'ye kadar AB ve NATO'ya tam üyelik sürecini başlatmasıdır. Dolayısıyla Rus dış politikası ile çelişen bu durum hem Rusya'nın bölgedeki gücünü hem de dış politika hedeflerine ulaşmakta her türlü mekanizmayı kullanabileceğini göstermesi bakımında önemlidir. Bu doğrultuda Estonya saldırıları siber istihbarat ve dış politika ilişkisini iyi açıklamaktadır (Maness ve Valeriano, 2015; 113).

Rusya Yakın Çevre Doktirini kapsamında Avrasya coğrafyasındaki yayılmacı ve saldırgan tutumunu devam ettirerek bu coğrafyada siber saldırılarını bir güç unsuru olarak kullanmıştır. Gürcistan'da bulunan Güney Osetya bölgesinin bağımsızlık talebi sonucunda taraflar arasında ortaya çıkan savaşa Rusya'da dâhil olmuş karadan yürüttüğü bu savaşı siber alandan yaptığı saldırılar ile de desteklemiştir. Gürcistan'a ait tüm medya ve telekomünikasyon kanallarına erişimi engelleyen Rusya yaklaşık 5 gün içerisinde Gürcistan ordusunu yenip Güney Osetya'yı güvenli hale getirmiş ve bunu yaparken de yaptığı siber saldırılar ile dünyadaki diğer devletlerin haberi bile olmadan hedeflerine kolaylıkla ulaşmada bir avantaj sağlamıştır. Gürcistan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu'na girmesini isteyen Rusya hem ayrılıkçı hareketleri destekleyerek hem de yürütülen savaşta rol alarak dış politika hedeflerine ulaşma doğrultusunda adım atmıştır (Popescu, 2018; 59).

Rusya'nın dış politikasında Ukrayna, hem barındırdığı Rus etnik nüfus hem de Karadeniz'in jeopolitiği dikkate alındığında önemli bir konumdadır. Özellikle NATO'nun genişlemesi, Gürcistan ve Ukrayna üzerinden Karadeniz'e yerleşmesi Rusya'nın ulusal çıkarları ve güvenliği için açıkça tehdit olarak algılanmıştır. Bu nedenle, Rusya'nın yayılmacı ve saldırgan tutumunda Ukrayna'nın hem içerden hem de dışardan Rus hegemonyası altına alınmak istenmesi görülmektedir. Bu bağlamda Rusya-Ukrayna ilişkileri, Rus diasporasını koruma endişesiyle hareket eden Rusya'nın Kırım ilhakı ile olumsuz bir sürece girmiştir. Rusya için Ukrayna, Avrasya'daki hâkimiyetinin önemli bir parçasıdır. Bu nedenle Rus dış politikası,

Gürcistan'da olduğu gibi Ukrayna'da da askeri, ekonomik, psikolojik yöntemlerini siber alana entegre etmiştir. Örneğin, Ukrayna parlamenterlerinin cep telefonlarına istihbarat amaçlı mesajlarla siber saldırılar düzenlenmiştir. Bunun dışında Ukrayna Güvenlik Servisi'nin Merkez Seçim Komisyonunun sistemlerinde seçim sonuçlarında toplanan verileri ele geçirmek üzere tasarlanan bir virüs bulunmuş ve Rus bilgisayar korsanlarının sonuçları sabote etmeye yönelik hedefleri olduğunu iddia edilmiştir. Bu durum Ukrayna seçimlerine yönelik kamuoyunu yönlendirmek amaçlı apaçık bir siber istihbarat çalışmasının yapıldığını göstermektedir (Maurer ve Janz, 2014; 3). Bu bağlamda, Genelkurmay Başkanı Valery Gerasimov'un, -Gerasimov Doktrini olarak bilinen-askeri niteliğe sahip olmayan yöntemlerin kullanılarak, daha az konvansiyonel güç ile sorunları çözme stratejisine uygun hareket edildiğini ve hedefe yönelik siber saldırılar ile avantaj sağlanmanın ve gerek altyapı gerekse ekonomik zararın beklenildiğinden daha etkili olduğu görülmüştür (Fridman, 2019; 102).

2016 yılında yapılan ABD seçimlerine Rusya'nın müdahale de bulunduğuna dair de pek çok haber çıkmış Rusya'nın kamuya açık medyayı ve daha pek çok sosyal medya uygulamasını provanda yapmak amacı ile kullandığı ABD'de bulunan pek çok tartışmayı özellikle rahatsız olan kesimlerin gündemine getirerek demokratik sürecin gidişatının yönlendirilmesinde etkili olmaya çalıştığı iddia edilmiştir (Galante ve Ee, 2018; 2).

Siber saldırıların nereden geldiğini bilmek elbette çok zordur. Saldırıların bir devlet boyutu bir de sivil boyutu olduğu düşünüldüğünde devlet düzeyinde yapılan bilgi toplama çalışmaları istihbarat için daha etkili olacaktır. Bunun farkında olan Rusya'da kendi istihbarat teşkilatının görevleri arasına siber alanda bilgi toplamak ve öz bilgileri koruma görevi vermiştir. Günümüz dünyasında yaşanan pek çok siber saldırı bulunmakta her gün bir başka siber saldırı haberi çıkmaktadır. Örneğin 2015 yılında çıkan bir haber: Rus istihbarat teşkilatının, Finlandiya'nın bilgisayar güvenlik şirketi olan F-Secure ile Çeçenya, Ukrayna, Gürcistan, Türkiye, Polonya ve ABD gibi ülkelere yönelik olarak gerçekleştirdiği iddia edilen siber istihbarat saldırılarından bahsetmiş, Rusya'nın dış politika amaçlarını daha da ilerletmek için bilgisayar korsanlarını aktif olarak kullandığını belirtmiştir. Bu haberin doğru olması durumunda Rusya'nın siber istihbarat faaliyetlerini ne derecede ilerlettiğini görmek mümkündür. Zira izlenen devletler Rus dış politikasında adı sık sık anılan devletlerdir ve toplanan bilgiler Rus dış politikasının şekillenmesinde etkili olmaktadır (CSRI, 2019).

Sonuç olarak Rusya'nın istihbarat faaliyetleri, Avrupa hükümetlerinden daha başarılı ve etkili olma, olası düşmanları dengesizleştirme, Rusya'nın ekonomik çıkarlarını geliştirme gibi birçok alana yönelik çalışmakta ve değişen ve gelişen teknolojik gelişmeler doğrultusunda siber istihbarat alanı da bu hedefleri gerçekleştirme doğrultusunda kullanılmaktadır. Siber alandan alınan pek çok bilgi bugün hem istihbarat toplanmasına yardımcı olmakta hem de dış politika kararlarının daha etkili olmasına katkı sağlamaktadır.

6. Sonuç ve Değerlendirmeler

Devletler uluslararası alanda epistemolojik ve ontolojik kaygılarla kendi çıkarlarını uluslararası topluma kabul ettirme amacıyla hareket etmektedirler. Bu doğrultuda devletlerin sert güç, yumuşak güç, diplomasi, uluslararası örgütler, ittifaklar, propaganda gibi pek çok yöntemle dış politikalarına yön verdikleri görülmektedir (Stanzel, 2018; 10). İstihbarat da bu yöntemlerden birisidir. Dolayısıyla istihbarat ile dış politika birbirine paralel hareket etmekte, bilginin elde edilmesi ve işlenmesi ve dış politika yapıcıları tarafından uygulanabilir olması devletlerin etkinliğini, gücünü ve uluslararası sistemdeki konumunu etkileyecektir (Bimfort, 1995;76).

Devletlerin ve devlet dışı aktörlerin istihbarat çalışmalarının amacına ulaşabilmesi için mevcut imkânların ötesine geçip, yeni stratejiler ve yöntemler kullanmak istihbarat çalışmalarına yeni bir boyut kazandıracaktır. Bu süreç dijitalleşen bilginin daha etkin, daha hızlı ve daha kesin verilerle analiz sürecinin tamamlanmasına ve elde edilen sonuçların uygulanabilirliği imkân verecektir. Böylece devletlerin ulusal güvenlik ve çıkarlara yönelik etkili sonuçlar alınabilinecektir. Bu doğrultuda Rusya, tarihi boyunca istihbarat kavramına önem vermiştir. Güvenlik paranoyası içinde olan Rusya, istihbarat faaliyetlerini aktif bir biçimde kullanmış/maktadır.

Küresel yeni büyük oyunda geri kalmamak için her alanda istihbarat çalışmalarını sürdüren Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan, İran gibi nükleer güçlerle işbirliği içerisinde uluslararası sistemin çok kutupluluğundan

yana tavır sergilemekte, ABD'nin tek kutuplu hegemonyasına karşı durmaktadır. Dolayısıyla Rusya büyük güç olabilme hedefine ulaşabilmek için siber güvenliğin sağlanması için siber istihbarat faaliyetlerini güncelleyerek her ortama adapte olmak koşuluyla diğerlerinden hep bir adım önde olabilmek için çalışmalarını sürdürecektir.

Kaynakça

Akyeşilmen, Nezir. Disiplinlerarası Bir Yaklaşım ile Siber Politika ve Siber Güvenlik, Ankara, Orion Kitabevi, 2018.

The Cheka. alphahistory.com, [Online] Available at: <https://alphahistory.com/russianrevolution/cheka>, [Erişim tarihi: 06.06.2019].

Alsmadi, Izzat. The NICE Cyber Security Framework: Cyber Security Intelligence and Analytics, Swetzerland, Springer, 2019.

Andrew, Christopher. Oleg, Gordijewski. KGB, Przelozyl Rafal Brzeski Dom Wydawniczy Bellona Warszawa,1999.

İnternet Live Stats. internetlivestats.com, [Online] Available at: <https://www.internetlivestats.com/>, [Erişim tarihi: 02.11.2019].

Barbosa H., Breda, F. ve Morais T. (2017). *"Social Engineering And Cyber Security"*, Conference: International Technology, Education and Development Conference, INTED.

Bimfort, M. T. (1995). "*A Definition of Intelligence*", Study of Intelligence, 2 (4): 75-78.

Cardillo, R. (2018). "*Geospatıal-Intelligence (Geoınt) Basıc Doctrıne*", Natıonal System For Geospatial Intelligence, Publication 1.0, s. 18-142.

CIA. (2010). INTelligence: Human Intelligence, cia.gov, [Online] Available at: <https://www.cia.gov/news-information/featured-story-archive/2010-featured-story-archive/intelligence-human-intelligence.html>, [Erişim tarihi: 08.11.2019].

Craigen, D., Thibault, N. ve Purse, R. (2014). "*Defining Cybersecurity, Technology Innovation*", Management Review, 4 (10): 13-21.

Russian State in Cyber Spy Claims (2015). csri.info, [Online] Available at: <http://www.csri.info/russian-state-in-cyber-spy-claims/>, [Erişim tarihi: 03.11.2019]

Çamaş, T. (2018). "*Opriçnina Teşkilatı ve Rus Merkezileşmesine Etkileri*", Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 3 (2): 112-136.

Darczewska, Jolanta. Russia's Armed Forces on the Information War Front. Strategic Documents, Warsaw, Centre for Eastern Studies, 2016.

Darıcılı, A. B. ve Özdal, B. (2017). *"Rusya Federasyonu'nun Siber Güvenlik Kapasitesini Oluşturan Enstrümanların Analizi"* Bilig, sayı: 83, s. 121-146.

Doman, C. (2016). The first cyber espionage attacks: How Operation Moonlight Maze made history, [Online] Available at: <https://medium.com/@chris_doman/the-first-sophistiated-cyber-attacks-how-operation-moonlight-maze-made-history-2adb12cc43f7>, [Erişim Tarihi: 03.11.2019].

Ettinger, Jared. (2019). Cyber Intelligence Tradecraft Report the State of Cyber Intelligence Practices in the United States, Rapor, Carnegie Mellon University Software Engineering Institute, United States.

Fidan, H. (1999). "*Intelligence and foreign policy; A comparison of British, American and Turkish intelligence systems*", Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bilkent Universitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.

Fridman, O. (2019). "*On 'Gerasimov Doctrine': Why the West Fails to Beat Russia to the Punch"*. Prism, 8 (2): 101-112.

Gady, Franz Stefan ve Austin, Greg, Russia, The United States, and Cyber Diplomacy, Opening the Doors, New York, EastWestInstitute, 2010.

Galante, Laura ve Shaun, Ee. Defining Russian Election Interference: An Analysis of Select 2014 to 2018 Cyber Enabled Incidents, Washington, Atlantic Council, 2018.

Galeotti, M. (2016). *"Putin's Hydra: Inside Russia's Intelligence Services"*, ECFR/169, www.ecfr.eu, [Erişim tarihi: 21.11.2019].

Gökduman, Mert., "*Sinyal İstihbaratı*", Rapor, Ankara, Teknolojik Düşünce Merkezi Analizi, Ankara, 2018.

Guinchard, A. (2011). "*Between Hype and Understatement: Reassessing Cyber Risks As A Security Strategy*", Journal of Strategic Security, 4(2): 75-96.

INSA. (2015). "*Cyber Intelligence: Preparing Today's Talent for Tomorrow's Threats"*, Intelligence and National Security Alliance: Cyber Intelligence Task Force, September 2015, s. 2-17.

IOSS, Inteagency Opsec Support Staff. Intelligence Threat Handbook, Operations Security Information Series, United States, 1996.

Johnson, Loch K. Strategic Intelligence: Understanding the Hidden Side of Government, London, Preager Security International, 2007.

Jupillat, Nicolas. (2016). "*From the Cuckoo's Egg to Global Surveillance: Cyber Espionage that Becomes Prohibited Intervention*", NCJ Int'l L:42, 933.

Katz, Rebecca. Jim, Banaski. Essentials of Public Health Preparedness and Emergency Management, Burlington, Jones & Bartleed, 2018.

Keleştemur, Atalay, "Siber İstihbarat Tanımı ve Faaliyet Alanı", [Online] Available at: <https://www.academia.edu/30032177/Siber_%C4%B0stihbarat_Tan%C4%B1m%C4%B1_ve_Faaliyet_Alan%C4%B1>, [Erişim tarihi: 03.10.2019].

Major, George J. The Nature of Future: Intelligence Organizations:, Kansas, School of Advanced Mılıtary Studıes Monograph Approval 1995.

Manasia, L. ve.Andrei, P. Ianoş, M.G. (2018). "*Memories from the future: Is digital intelligence what matters in the forthcoming society*?", 10th International Conference on Education and New Learning Technologies.

Maness, Ryan C. ve Brandon Valeriano, Russia's Coercive Diplomacy Energy, Cyber, and Maritime Policy as New Sources of Power, New York, Palgrave Macmıllan, 2015.

Maurer, T., Janz, S. (2014). *"The Russia-Ukraine Conflict: Cyber and Information Warfare in a Regional Context"*, ISN ETH Zurich, [Online] Available at: <https://www.files.ethz.ch/isn/187945/ISN_184345_en.pdf>, [Erişim tarihi: ?]

Mithas, S. ve McFarlan, F. W. (2017). *"What is Digital Intelligence?,"* IEEE IT Professional, 19 (4): 3-6

Murray, M. (2016). "*Big Data And İntelligence: Applications, Human Capital, And Education*", Journal of Strategic Security, 9 (2): 92-121.

North Atlantıc Treaty Organızatıon (NATO):Standardızatıon Agency (NSA). Nato Glossary of Terms and Definitions, 2008.

Omand, D. (2015). "*Understanding Digital İntelligence and the Norms That Might Govern İt"*, International Governance Innovation and Chatham House. Oxford English Dictionary. [Online] Available at: <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/intelligence?q=%09intelligence>, [Erişim tarihi: 23.05.2019].

Pace, Chris. The Threat Intelligence Handbook: A Practical Guide for Security Teams to Unlocking the Power of Intelligence, Annapolis, CyberEdge Group, 2018.

Polgar, Thomas. The KGB an Instrument of Soviet Power, The İntelligence Profession Series:3, The Association of Former Intelligence Officers (AFIO), Virgina, 1989.

Popescu, Nicu ve Secrieru, Stanislav. Hacks, Leaks and Disruptions Russian Cyber Strategies, Paris, Chaillot Papers, 2018.

Pringle, Robert W. Historical Dictionary of Russian and Soviet Intelligence, Historical Dictionaries of Intelligence and Counterintelligence, No. 5, United States, Scarecrow Press, 2006.

Richard L. Bernard. Electronic Intelligence (ELINT) at NSA, Cryptologic History National Security Agency, USA, 2009.

Seng, Aaron Chia Eng. (2007). "MASINT: "*The Intelligence of the Future*", DSTA Horizons, s. 108-120.

Shetty, Dinesh. Social Engineering: The-Human-Factor, [Online] Available at: <https://www.exploitdb.com/docs/english/18135-social-engineering---the-human-factor.pdf>, [Erişim tarihi:14.11.2019].

Smith, Ben. (2018). Russian İntelligence Services and Special Forces, Briefing Paper, Number CBP 8430, 30 Ekim.

Spracher, William C. National Security İntelligence Professional Education: A Map Of US Civilian University Programs and Competencies, The George Washington University, 2009.

Stanzel, V. New Realities in Foreign Affairs: Diplomacy in the 21 st Century, German Institute for International and Security Affairs SWP Research Paper 11, 2018.

Türk Dil Kurumu. [Online] Mevcut: <http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=istihbarat>, [Erişim tarihi: 23.05.2019].

UNGA, Unıted Natıons General Assembly. (1965). Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty, A/RES/20/2131.

United States Army (2016). Human Intelligence Collector Operations, Washington, [Online] Available at: <http://fas.org/irp/doddir/army/fm2-22-3.pdf> [Erişim tarihi: 08.11.2019]

United States Marine Corps (USMC). Signals Intelligence, Washington, Department of The Navy, 2018.

United States of America, Office of the Director of Natioal İntelligence (USANI). (2013). *"U.S National İntelligence: An Owerview"*, Taslak, Washington.

Ümit, Özdağ. İstihbarat Teorisi, Ankara, Kripto Yayınları, 2014.

Ünver, A. (2018). Digital Open Source Intelligence and International Security: A Primer, EDAM Cyber Governance and Digital Democracy, [Online] Available at: <https://edam.org.tr/en/digital-open-source-intelligence-and-international-security-a-primer/>, [Erişim tarihi: 19.11.2019].

Vardangaos, G. (2016). "*Cyber-İntelligence and Cyber Counterintelligence (CCI): General Definitions and Principles*", International Strategic Analyses (KEDISA), Research Paper No.1. [Online] Available at: <https://kedisa.gr/wp-content/uploads/2016/07/Cyber-intelligence-and-Cyber-Counterintelligence-CCI-General-definitions-and-principles-2.pdf>, [Erişim tarihi: 14.11.2019].

Waller, Simon. What is Digital Intelligence?, [Online] Available at: https://www.simonwaller.com.au/digital-intelligence/ [Erişim Tarihi: 02.11.2019].

Warner, Michael. (2002). "*Wanted: A Defmition of Intelligence*", Studies in Intelligence, 46 (3): 15-22.

Zeng, D. D., Chen, H., Lusch, R. ve Li, S. (2011). "*Social Media Analytics and Intelligence*", Intelligent Systems, 25(6): 13 – 16.

Zickel, Raymond E. Soviet Union a Country Story, Washington, D.C., Federal Research Division Librarary of Congrees, 1991.

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 309-321
- İktisat / Araştırma -

Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama (1980-2017)*

İclal ÇÖĞÜRCÜ**
Hatice TUNA***

ÖZ

Günümüzde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin potansiyel büyüme seviyesine ulaşabilmeleri için yatırımlarını finanse edecek ulusal tasarrufları yetersiz kalmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ihracat seviyelerinin düşük olması döviz kıtlığına neden olmaktadır. Bir ülkede döviz kıtlığı varsa döviz kuru yükselecektir. Döviz kurunun yükselmesiyle teorik olarak ihracat artıp ithalat azalacaktır. Ancak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde üretilen malların hammadde ve ara malları da ithal olduğu için döviz kurunun yükselmesi ve ulusal tasarrufların eksik olması ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Tüm bu sebeplerden dolayı dış borçlanma bu ülkelerde sık başvurulan finansal bir kaynak haline gelmektedir. Büyüme teorilerine bakıldığında klasik büyüme modelinin varsayımlarına göre ekonomik büyümenin kaynağı yatırımlardır. Yatırımlar üretimin artmasını sağlamaktadır. Literatürde çağdaş büyüme modellerinden Harrod-Domar modeline göre de büyümenin temelinde yatırımlar vardır. Neoklasik modele bakıldığında ise çıktının büyüme oranını tayin eden etken yine yatırımlardır. Ekonomik büyüme, belirli bir dönem içinde üretim faktörlerinde meydana gelen artışlar sonucunda üretilen mal ve hizmet miktarının artmasıdır. Üretim faktörleri; iş gücü, doğal kaynak, sermaye ve teknolojidir. Ekonomik büyüme için önemli bir etken olan yatırımlar ülkemizde yetersiz olduğu için dış kaynaklardan borçlanma kaçınılmaz bir durum olmaktadır. Literatürde dış borçlanmanın ekonomik büyümeye etkisi, bu iki kavram arasındaki ilişki tartışmalı olsa da çalışmaların büyük bir kısmında yüksek dış borçlanmanın ekonomik büyümeye negatif etkisi olduğu yönündedir.

Bu çalışmada Türkiye'de dış borçların ekonomik büyümeye etkisi 1980-2017 dönemi yıllık veriler kullanılarak yapılan VAR analizi ile incelenmektedir. Var analizi kapsamında etki tepki analizi gerçekleştirilmiş olup, test sonuçlarına göre dış borç stokunda meydana gelen 1 standart sapmalık şoka GSYH ilk dönemde pozitif ve anlamlı bir tepki verirken ikinci dönemden itibaren ise tepkinin etkisi giderek azalmıştır. GSYH'de meydana gelen bir standart hatalık şoka dış borç stokunun ilk dönemde tepkisi bulunmamakta ikinci dönemden itibaren ise negatif yönde tepki vermektedir. GSYH'de meydana gelen artış dış borç stokunda azalış yönünde tepki vermektedir. Ancak bu tepki istatistiki olarak anlamsızdır. Varyans ayrıştırma sonuçlarına göre ise dış borç stoku kendini ağırlıklı olarak açıklarken, GSYH ise dış borç stokunun yarıdan fazlasını açıklamaktadır. Bu durumda dış borçlardan GSYH'ye doğru ağırlıklı olarak belirleyicilik, başka bir ifade ile nedensellik durumu söz konusu olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dış Borçlanma, Ekonomik Büyüme, Türkiye Ekonomisi, VAR Analizi.

Relations External Debt and Economic Growth: An Empirical Application Turkey (1980-2017)

ABSTRACT

Today, national savings to finance their investments are insufficient to meet the potential for underdeveloped and developing potential growth. The fact that the export levels of underdeveloped and developing countries is low caused foreign exchange scarcity. Exchange rate will be established. Theoretically, the rise in the exchange rate will increase exports and imports will decrease. However, lack of exchange rates negatively affect Turkey increased national savings and economic growth. External debt for all these reasons. Look at growth theories According to the assumptions of the classical economic growth model, the source of economic growth is investments. Investments are based on increased production. According to the Harrod-Domar model, there are investments according to growth. If we can look at the neoclassical model, it is again the investment that determines the growth rate of the output. It increased. Economic growth occurs in factors of production over a period of time. Production factors; labor, natural resources, capital and technology. External debt from external sources occurs inevitably. Although the effect of external external debt on economic growth and the relationship between these two concepts is controversial, a major reason for the studies is that high external external debt has a negative impact on economic growth.

In this study, the effects of externals debt on economic growth in Turkey 1980-2017 period examined by the VAR analysis is performed using annual data. Impact response analysis was conducted within the scope of Var analysis. According to the test results, 1 standard deviation shock occurred in the external debt stock gave a positive and meaningful response in the first period and the effect of the response decreased gradually from the second period. There is no reaction of the external debt stock to a standard error in the GDP in the first period and it reacts negatively since the second period. The increase in GDP reacts to the

---

* Bu çalışma Hatice TUNA'nın "Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama" başlıklı yüksek lisans tezinden (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019) türetilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-5541-7925, icogurcu@kmu.edu.tr

*** Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bilim Dalı, orcid no: 0000-0003-1290-6515, tunahatice@outlook.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 22.11.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 26.12.2019

decline in external debt stock. However, this reaction is statistically insignificant. According to the variance decomposition results, the external debt stock explains itself predominantly, while the GDP accounts for more than half of the external debt stock. In this case, the predominance of foreign debt towards GDP is determinative, in other words, causality.

Keywords: External Debt, Economic Growth, Turkish Economy, VAR Analysis.

1. Giriş

Günümüzde tüm ülkelerde mali problemler, ülke ekonomisi ve toplumsal refah için önemli bir yer tutmaktadır. Siyasi otoritelerin amaçlarına ulaşmasında maliye politikasının çeşitli araçlarından faydalanmaktadır. Kamu harcamaları, vergiler, bütçe ve borçlanma maliye politikasının en önemli araçlarındandır. Şüphesiz ki günümüzde dünya üzerindeki tüm ülkelerin en önemli amaçlarından birisi ekonomik büyümenin gerçekleştirilebilmesi, arttırılması ve bu büyümenin sürdürülebilir şekilde olmasıdır. Bir ülkenin yüksek ve dengeli bir büyüme hızına sahip olması o ülkenin fertlerinin ve toplumun ekonomik olarak refah düzeyini yükseltecektir. Potansiyel büyüme hızına ulaşabilmek için az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yurtiçi tasarrufları eksik, kaynakları yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle söz konusu ülkeler dış kaynaklara başvurmak zorunda kalmaktadır. Dış borçlanma, Türkiye'nin de ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için başvurduğu en önemli finansman kaynağıdır. Bu çalışmada maliye politikasının bir aracı olan borçlanmanın büyümeyi nasıl etkilediği incelenecektir.

Çalışma üç bölümde ele alınmaktadır. Birinci bölümde kavramsal çerçeve üzerinde durulmakta, ikinci bölümde dış borçlanma-ekonomik büyüme ilişkisini açıklayan yaklaşımlar hakkında bilgi verilmekte ve üçüncü bölümde ise söz konusu ilişki VAR (Vektör Otoregresif Model) Modeli ve testi yardımıyla Türkiye ekonomisi için analiz edilmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

Borçlanma devletin kamu harcamalarını finanse etmek ya da ekonomik ve sosyal alana müdahale etmek maksadıyla başvurulan bir kamu aracıdır (Meriç, 2015; 4). Borçlanma, hükümetin yaptığı harcamaların finansmanı için veya çeşitli ekonomik ve sosyal nedenlerden dolayı belirli bir süreye bağlı olarak dış kaynaklardan ya da iç kaynaklara başvurmak suretiyle aldığı yardımlar olarak tanımlanmaktadır.

Dış borç kavramının tanımı çok çeşitli şekillerde ele alınmıştır: Hazine Müsteşarlığınca kabul edilen dış borç tanımı şöyledir; Bir ülkenin belirli bir dönem içindeki gayri safi dış borçları, o ülkede yerleşik olmayan kişilerden bir sözleşmeye bağlı olarak sağlanmış olan kısa, orta ve uzun vadeli yükümlülüklerin toplamıdır (Özer, 2014; 31). Dış borçlanma ise bir ülkenin kendi para cinsi dışında yabancı para cinsinden alınan borçlar olarak tanımlanmaktadır. Dış borçlanmaya, mali nedenler, ekonomik nedenler, sosyal nedenler, siyasi nedenler ve askeri nedenlerle başvurulmaktadır (Meriç, 2015; 24).

3. Dış Borçlanma-Ekonomik Büyüme İlişkisini Açıklayan Yaklaşımlar

Keynes gelişmekte olan ülkelerin pek çok nedenle ekonomik yapılarında veya etkin büyüme süreçlerinde noksanlıklar olduğunu, bu noksanlıkların giderilmesi için dış borcun önemli olduğunu ve ekonomik büyümeye bazı katkılar sağlayacağını söylemektedir. Keynes'e göre daha yüksek bir büyüme oranı elde edebilmek için devlet müdahalesinin kaçınılmazdır. Keynes'in bu görüşüne göre dış borcun etkisi oldukça yüksektir (Gürdal ve Yavuz, 2015; 156).

Keynes'in dış borçlanma ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine olan teorileri Harrod-Domar'ın büyüme teorisi ile devam etmiştir. Keynes teorisinde ekonomideki kısa vadeli toplam talep üzerine yoğunlaşmaktadır. Harrod-Domar'ın dinamik ekonomik büyüme modeli ise Keynes'in teorisinin uzun dönemdeki halidir. Harrod-Domar büyüme modeli, uzun dönemde toplam arz ve talebin belirli bir periyottaki yatırım-tasarruf oranının eşitlendiği yerde denge sağlanacağı ve bu yatırım tasarruf oranında o periyottaki büyüme oranı ile sermaye hasıla katsayısının çarpımına eşit olacağı söylenmektedir. Dolayısıyla bu modelde, bir ekonomideki yatırım-tasarruf oranıyla büyüme oranının birbiriyle yakın bir ilişkisi olduğu savunulmaktadır. Bundan dolayı bu modelde kalkınma ile büyüme eş tutulmuştur. Burada büyümenin tasarruf yatırım artışı ile gerçekleştirilebileceği varsayılmaktadır (Mosley, 1987; 616).

Literatürde dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki ilişkisini açıklayan birçok model bulunmaktadır. Zamanlar arası borçlanma modeli, borçla büyüme modeli, borç fazlası modeli, sürdürülebilir yaklaşımları ve iki açık teorisi bu ilişkiyi açıklayan yaklaşımların ana çerçevesini oluşturmaktadır (Çöğürcü, 2011; 138).

Zamanlar arası borçlanma modeli, zamanlar arası tüketim optimizasyonu teorisinin bir uzantısıdır. Şimdiki zamanda ve gelecek zamandaki gelir-tüketim seviyesinin borçlanma miktarına duyarlılığının tespitinde kullanılır. Modelin en önemli özelliği ülkedeki tasarruf açıklarının uluslararası borçlanma yoluyla finanse edilebileceğini vurgulamasıdır. Borçlanma yoluyla sağlanan finansman ile ülkenin maddi kaynakları ve dolayısıyla yatırım imkânları artacak böylelikle ekonomik büyüme hızı da artmış olacaktır (Umutlu, 2011; 79, Bilginoğlu ve Aysu, 2008; 6). İçinde bulunulan dönemde iktisadi büyüme hızı potansiyel seviyeye gelmiyorsa ülkeler gelirlerini artırmak amacıyla dış kaynaklara başvurabilirler. Böylece cari dönemdeki gelir seviyesi artarak iktisadi büyümenin potansiyel seviyeye ulaşabilmesi için önemli bir engel ortadan kalkacaktır (Gürdal ve Yavuz, 2015; 157). Bu modelin hipotezlerinden biri mutlak gelir düzeylerinde (Y_0 ve Y_1) iki dönemi içerisine alan bir bütçe sınırının olmasıdır. Bir diğer hipotez ise iki dönemli bir fayda fonksiyonunu $U(C_0, C_1)$ ele almasıdır (Bilginoğlu ve Aysu, 2008; 5-6).

Borçla büyüme modeline göre, gelişmekte olan ülkeler kalkınmaya başlarken yatırımlarını iç tasarruflarla finanse edemeyeceği için dış borçlanmaya yönelir. Bu yaklaşımda, ülkeye giren yabancı kaynaklar sermaye malları ithalatındaki artışlardan kaynaklanan cari işlemler hesabındaki açığın finansmanını sağlayabilirse ülkedeki yatırım seviyesinin artması ve sonuç olarak ekonominin daha hızlı büyümesi beklenir (Aysu, 2007; 86-87). Dış kaynakların fayda ve maliyetine göre, ekonomik büyüme sürecinin borç kapasitesini analiz etmek bu yaklaşımın temel amacıdır (Erataş ve Nur, 2013; 211).

Borç fazlası diğer bir deyişle aşırı borçluluk teorisine göre, bir ülkenin aldığı borçlar ilerde geri ödeyeceği zamanki borçlarından daha fazla ise beklenen borç servisi değerleri gelecekteki yerli ve yabancı sermaye yatırımlarının kaçmasına neden olmaktadır (Erataş ve Başçı, 2013; 212). Bu teori temel olarak ülkenin geri ödeme gücüne odaklanır. Ülke aşırı borçlu olduğu için yabancı sermaye yatırımcılarında güvensizlik oluşacağından yatırım yapmaktan çekinirler. Çünkü yatırımcılar dış borç servisinin karşılanması için elde edilmesi gereken yüksek oranlı vergilerin kendilerinden ödeneceğini düşünürler. Bundan dolayı yatırımcılar gelecekte oluşacak gelir artışı için bugünün maliyetlerine katlanma konusunda isteksiz olurlar (Bilginoğlu ve Aysu, 2008; 8).

Sürdürülebilirlik yaklaşımları, sürdürülebilirlik kavramı daimî olma yeteneği olarak adlandırılabilir. Bir ülke ekonomisi için sürdürülebilirlik ifadesi tanımlanacak olursa; sözü geçen ülkenin içinde bulunduğu dönemdeki ve ileri dönemlerdeki dış borçlarını geri ödeyebilme kabiliyetidir (Çukurçayır, 2014; 11). Sürdürülebilirlik, geri ödeme kabiliyeti ve likidite kavramı ile açıklanmaktadır. Geri ödeme kabiliyeti, bir ülkenin uzun dönemde dış yükümlülüklerini eksiksiz bir şekilde karşılayabilme yeteneğidir. Likidite kavramı ise bir ülkenin her an hızlı ve kolay bir şekilde dış yükümlülüklerini karşılayabilme yeteneğidir (Önel ve Utkulu, 2006; 670).

Borcun geri ödemelerinin her sene zamanında ve eksiksiz olarak ödenmesi borcun sürdürebilirliği olarak tanımlanır. Eğer ülke bu durumu sağlayabiliyorsa büyüme oranı ödemesi gereken dış borç faiz oranından daha yüksek demektir. Böyle bir durumda ülke yeniden borçlanabilir. Tersi bir durum olursa ülke yeniden borç bulma konusunda zorluk yaşayacak, aynı zamanda ülkenin dış borcunun GSMH içindeki payı artacaktır. Sonuç olarak bir ülkenin dış borcunun GSMH içindeki payına bakılarak o ülkenin borcunun sürdürülebilir olup olmadığı anlaşılabilir.

Az gelişmiş ülkeler ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilmeleri için bazı sorunlarla karşılaşırlar. Bu sorunların başlıca olanları tasarruf açığı ve döviz açığıdır. Bir ülkenin yatırımları tasarruflarından fazla olduğu zaman aradaki tasarruf eksiği tasarruf açığını oluşturur. Başka bir deyişle yurtiçi toplam tasarrufların yurtiçi toplam yatırımları karşılayamadığı durumlarda oluşan açıktır (TCMB, 2015; 5). İthalat ile ihracat arasındaki fark ise döviz açığıdır. Bir ülkede ihracat miktarı ithalat miktarını karşılamalıdır. Ancak az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin ithalat oranları ihracat oranlarından fazladır bu da döviz açığına neden olmaktadır. Bu durum iki açık teorisi olarak adlandırılmaktadır.

4. Literatür Özeti

Literatür kısmında dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara yer verilmiştir. Yapılan çalışmalarda dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki bazılarında pozitif çıkarken bazı çalışmaların sonucunda ise negatif olduğu sonucuna varılmıştır. Dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin pozitif çıktığı çalışmalar Papanek (1973), Stoneman (1975), Dowling ve

Hiemenz (1983), Olivia ve Batiz (2002), Karagöl (2006), Çevik ve Cural (2013), Özer (2014), Akan ve Kanca (2015), Kutlu ve Yurttagüler (2016), Gövdeli (2019), Balkanlı (2019) ve Yıldız (2019) olarak sıralanabilir.

Dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin negatif olduğu sonucuna ulaşan çalışmalar ise, Mosley (1980), Cohen (1996), Ulusoy ve Küçükkale (1996), Bilginoglu ve Aysu (2008), Uysal vd. (2009), Reinhart ve Rogoff (2011), Safdari ve Mehrizi (2011), Çöğürcü ve Çoban (2011), Ejigayehu (2013), Fiagbe (2015), Tülümce ve Yavuz (2017), Doruk (2018), Mercan ve Ergen (2018), Yenipazarlı ve Demir (2018) olarak sıralanabilir.

Ulaşılan sonuçlardaki farklılıkların birçok sebebi vardır. Ele alınan ülkelerin farklı olması, araştırmalarda kullanılan yöntemlerin, verilerin ve zaman aralıklarının farklı olması gibi faktörler araştırmalarda farklı sonuçlar elde edilmesine neden olmaktadır.

Tablo 1: Literatür Taraması Özeti

Yazar(lar)	Ele Alınan Ülke(ler)	Kapsadığı Dönem	Yöntem(ler)	Sonuç
Papanek (1973)	Asya Ülkeleri 85 Az Gelişmiş Ülke	1950-1970	En Küçük Kareler (OLS)	Dış borç ve büyüme ilişkisi pozitiftir.
Stoneman (1975)	Latin Ülkeleri Afrika Asya	1950-1970	En Küçük Kareler (OLS)	Dış borç ve büyüme ilişkisi pozitiftir.
Balassa (1978)	11 Gelişmekte Olan Ülke	1960-1973	En Küçük Kareler (OLS)	Dış borç ve büyüme ilişkisi pozitiftir.
Mosley (1980)	83 Az Gelişmekte Olan Ülke	1969-1977	En Küçük Kareler (OLS) ve İki Aşamalı En Küçük Kareler (TSLS)	Dış borç ve büyüme ilişkisi negatiftir.
Dowlingand Hiemenz (1983)	52 Asya Ülkesi	1968-1979	En Küçük Kareler (OLS)	Dış borç ve büyüme ilişkisi pozitiftir.
Cohen (1993)	81 Gelişmekte Olan Ülke	1965-1987	Korelasyon Analizi	Dış borç ve büyüme arasında ilişki yoktur
Cohen (1996)	Afrika Ülkeleri	1973-1992	Panel Veri Analizi	Dış borç ve büyüme ilişkisi negatiftir.
Ulusoy ve Küçükkale (1996)	Türkiye	1950-1992	Granger Nedensellik Analizi	Dış borç ve büyüme ilişkisi negatiftir.
Bailliu (2000)	40 Ülke	1975–1995	En Küçük Kareler Yöntemi (OLS)	Dış borç ve büyüme ilişkisi gelişmiş ülkelerdepozitif, az gelişmiş ülkelerde negatiftir.
Were (2001)	Kenya	1970-1995	Regresyon Analizi	Dış borç ve büyüme ilişkisi negatiftir.
Olivia ve Batiz (2002)	119 Ülke	1970-1994	3SLS Granger Nedensellik Analizi	Dış borç ve büyüme ilişkisi pozitiftir.
Karagöl (2006)	Türkiye	1960-2002	Eşbütünleşme ve VAR Analizi	Dış borç ve büyüme ilişkisi pozitiftir.
Akdağ (2007)	Türkiye	1955-2006	Genisletilmiş Dickey Fuller(ADF) Birim Kök Testi, Granger Nedensellik Testi	Dış borç ve büyüme arasında ilişki yoktur.
Bilginoglu ve Aysu (2008)	Türkiye	1968-2005	En Küçük Kareler (OLS)	Dış borç ve büyüme ilişkisi negatiftir.
Uysal vd. (2009)	Türkiye	1965-2007	VAR Analizi	Dış borç ve büyüme ilişkisi negatiftir.
Reinhart ve Rogoff (2011)	64 Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke	1914-2010	Panel Veri Analizi	Dış borç ve büyüme ilişkisi negatiftir.
Safdari ve Mehrizi (2011)	İran	1974-2007	Vektör Otoregresif Modeli(VAR)	Dış borç ve büyüme ilişkisi negatiftir.

Çöğürcü ve Çoban (2011)	Türkiye	1980-2009	En Küçük Kareler (OLS)	Dış borç ve büyüme ilişkisi negatiftir.
Ejigayehu (2013)	8 Afrika Ülkesi	1991-2002	Panel Veri Analizi	Dış borç ve büyüme ilişkisi negatiftir.
Çevik ve Cural (2013)	Türkiye	1989-2012	Granger nedensellik testi	Dış borç ve büyüme ilişkisi pozitiftir.
Özer (2014)	Türkiye	1980-2010	Engle-Granger Ko-entegresyon testi	Dış borç ve büyüme ilişkisi pozitiftir.
Fiagbe (2015)	39 Sahra Altı Afrika Ülkesi	1990-2013	Vektör Otokorelasyonu	Dış borç ve büyüme ilişkisi negatiftir.
Akan ve Kanca (2015)	Türkiye	1980-2013	Vektör Otoregresif Modeli (VAR)	Dış borç ve büyüme ilişkisi pozitiftir.
Kutlu ve Yurttagüler (2016)	Türkiye	1998-2014	Granger nedensellik testi	Dış borç ve büyüme ilişkisi pozitiftir.
Tülümce ve Yavuz (2017)	Türkiye	1986-2016	ARDL ve VAR Analizi	Dış borç ve büyüme ilişkisi negatiftir.
Doruk (2018)	Türkiye	1970-2014	Bayer- Hanck Eşbütünleşme	Dış borç ve büyüme ilişkisi negatiftir.
Mercan ve Ergen (2018)	Türkiye	1990-2017	VAR Modeli ve Granger Nedensellik Analizi	Dış borç ve büyüme ilişkisi negatiftir.
Yenipazarlı ve Demir (2018)	Türkiye	2003-2017	VAR Analizi	Dış borç ve büyüme ilişkisi negatiftir.
Gövdeli (2019)	Türkiye	1970-2016	ARDL Sınır Testi	Dış borç ve büyüme ilişkisi pozitiftir.
Çapık ve Kösekahyaoğlu (2019)	Türkiye	1985-2018	En Küçük Kareler (EKK) yöntemi, ARDL sınır testi, TYDL Yaklaşımına Dayalı Granger Nedensellik Analizi	Dış borç ve büyüme arasında ilişki yoktur.
Balkanlı (2019)	Türkiye	1983-2017	Eşbütüleşme Testi	Dış borç ve büyüme ilişkisi pozitiftir.
Yıldız (2019)	Türkiye	1998-2017	VAR Analizi	Dış borç ve büyüme ilişkisi pozitiftir.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

5. Veri Seti ve Yöntem

5.1. Veri Seti

Bu çalışmada Türkiye'de ekonomik büyüme ve dış borç arasındaki ilişki 1980-2017 dönemi için yıllık veriler kullanılarak VAR modeli ile analiz edilmektedir. The Worldbank sitesinden alınmış olan cari veriler milyon dolar cinsinden doğal logaritması alınarak analize dâhil edilmiştir. Analiz Eviews8 paket programı yardımı ile yapılmıştır. Analizde dbs: Toplam Dış Borç Stoku (cari), gsyh: GSYH (cari) ifadesine karşılık olarak kullanılmıştır.

Tablo-2'de analizde kullanılan değişkenler, veri ve kaynaklar verilmiştir.

Tablo 2: Analizde Kullanılan Değişkenler, Veri ve Kaynak

Değişken Adı (Kısaltması)	Veri	Kaynak
Toplam Dış Borç Stoku (dbs)	External Debt Stocks, Total (DOD, Current US$)	Worldbank/Data
Toplam GSYH (gsyh)	GDP (Current US$)	Worldbank/Data

5.2. Yöntem

Zaman serisi verilerinin kullanıldığı çalışmalarda, ilk olarak değişkenlerin durağanlıkları araştırılmalıdır. Durağan olmayan serilerin varyansı zamana bağlı olarak değişeceği için sahte regresyon sorununa yol açmaktadır. Böyle bir durumda ise seriler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı durumlarda bile anlamlı bir ilişki varmış gibi görünür (Öztürk ve Çınar, 2018; 73). Başka bir deyişle verilerin ortalama ve varyanslarının zamanla değişip değişmediğini belirlemeye yöneliktir. Serilerin bu özelliğinin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Çünkü durağan olmayan serilerle yapılan tahminlerin analizi, durağan seriler ile yapılan

tahminlerden farklı bir biçimde değerlendirilmelidir. Yani durağan olmayan seriler kullanılarak yapılan tahminlerle istatistiksel açıdan doğru olmayan sonuçlar elde edilecektir (Aktaş, 2010; 127).

Dickey-Fuller'in ortaya koyduğu ve test ettiği üç denklem vardır (Gujarati, 2005; 720):

Sabit Terimsiz ve Trendsiz Dickey-Fuller denklemi:

$$\Delta Y_t = \delta\ Y_{t-1} + u_t \quad (1)$$

Sabit Terimli ve Trendsiz Dickey-Fuller denklemi:

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

Sabit Terimli ve Trendli Dickey-Fuller denklemi:

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (3)$$

Eğer u_t hata terimi otokorelasyonlu ise 3 nolu denklem,

$$\Delta Y_t = b_0 + b_1 t + \delta Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^{m} \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (4)$$

şeklinde düzenlenir. Burada gecikmeli fark terimleri kullanılır, gecikmeli fark terimlerinin sayısı genelde deneysel olarak belirlenir. Buradaki ana fikir 4 nolu denklemin hata teriminin otokorelasyonsuz olmasını sağlayacak sayıda terimi modele dahil etmektir. Sıfır hipotezi burada da $\rho = 1$ ya da $\delta = 0$ dır. Y de birim kök vardır ve durağan değildir. 4. denklemdeki gibi modellere Dickey-Fuller testi uygulanırsa buna Genişletilmiş ya da Artırılmış Dickey-Fuller Testi (ADF) denir. İki test istatistiğinin de kritik değerleri aynıdır (Tarı, 2015; 390).

VAR modelleri, bir denklem sisteminde bulunan içsel değişkenin kendisinin ve sistemdeki diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerinin bulunduğu eşitlikler sistemidir. VAR modelinde değişkenler içsel olarak ifade edilse de denklem sisteminde dışsal değişkenlere de yer verilir. VAR modellerinin ekonometride kullanım alanı politika belirlemek değil, değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak ve geleceğe yönelik ön bilgi vermektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2017; 495). İlk defa Sims (1980) tarafından geliştirilmiştir. Sims, Stock ve Watson (1990) a göre VAR modeli, birbirleri ile ilişkili olan değişkenlerin beraber nasıl hareket ettiğini göstermektedir (Uysal vd., 2009; 167). VAR modelinde kullanılan değişkenlerin durağan olma şartı vardır. Değişkenler durağan değilse farkları alınarak durağan hale getirilmelidir (Tarı, 2015; 389).

Birim kök sınaması ile serilerin durağanlığı test edilmiş, serilerin birinci farkı alınarak durağanlaştırılmıştır. Daha sonra VAR modeli ile test edilmiştir. Var modeli için uygun gecikme uzunluğu bulunmuştur. Daha sonra sırasıyla LM Otokorelasyon, White Değişen Varyans Testi, Etki Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırması yapılmıştır. Bu yöntemin seçilmesinin sebebi araştırmanın konusu olan dış borç-büyüme arasında ne tür bir etkileşim olduğunu incelemektir.

5.3. Bulgular

Değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesindeki ilk aşama olarak durağanlık testlerine başvurulmaktadır. Çalışmada değişkenlerin durağanlıkları ADF birim kök testleri ile incelenmiştir.

Tablo-3'te Dış Borç Stoku Serisi için ADF Test Sonuçları görülmektedir.

Tablo 3: Dış Borç Stoku Serisi için ADF Test Sonuçları (Düzey)

Dış Borç Stoku (Sabit Terimli ve Trendli)		T Değerleri
ADF Birim Kök Test değeri		-2.192666
Kritik Test Değerleri	%1	-4.226815
	%5	-3.536601
	%10	-3.200320

Sabit terimli ve trendli modeli dış borç stoku serinin %1, %5 ve %10 anlam düzeyinde düzey değerinde durağan olmadığı tespit edilmiş, bu nedenle Tablo-4'te olduğu gibi serinin birinci farkı alınmıştır.

Tablo 4: Dış Borç Stoku Serisi İçin Birinci Farkı Alınmış ADF Test Sonuçları

Dış Borç Stoku (Sabit Terimli ve Trendli)		T Değerleri
ADF Birim Kök Test değeri		-5.469644
Kritik Test Değerleri	%1	-4.234972
	%5	-3.540328
	%10	-3.202445

Birinci farkı alınan dış borç stoku serisinde ADF test değeri sabitli ve trendli model için mutlak değer olarak %1, %5 ve % 10, anlamlılık düzeyindeki Mc Kinnon kritik değerinden büyük olduğundan serinin birim kök içerdiğine dair hipotez reddedilmekte ve serinin durağan olduğu gözlenmektedir.

Tablo-5'te GSYH Serisi için ADF Test Sonuçları görülmektedir.

Tablo 5: GSYH Serisi için ADF Test Sonuçları (Düzey)

GSYH (Sabit Terimli ve Trendli)		T Değerleri
ADF Birim Kök Test değeri		-2.617665
Kritik Test Değerleri	%1	-4.226815
	%5	-3.536601
	%10	-3.200320

GSYH değişkeni durağan değildir. Birinci dereceden farkı alınarak GSYH serisi için yapılan durağanlık testinde; ADF test değeri, Mc Kinnon kritik değerlerinin sağında kaldığından yokluk hipotezi reddedilememekte ve serinin birim kök içerdiği Tablo-5'te gözlenmektedir.

Tablo-6'da ise GSYH serisi için "Birinci Farkı Alınmış ADF Test Sonuçları" görülmektedir.

Tablo 6: GSYH Serisi için Birinci Farkı Alınmış ADF Test Sonuçları

GSYH (Sabit Terimli ve Trendli)		T Değerleri
ADF Birim Kök Test değeri		-6.133958
Kritik Test Değerleri	%1	-4.234972
	%5	-3.540328
	%10	-3.202445

Birinci farkı alınan GSYH serisinde ADF test değeri sabitli ve trendli model için mutlak değer olarak %1, %5 ve % 10, anlamlılık düzeyindeki Mc Kinnon kritik değerinden büyük olduğundan serinin birim kök içerdiğine dair hipotez reddedilmekte ve serinin durağan olduğu Tablo-6'da gözlenmektedir.

Vektör Otoregresif Model (VAR Modeli)

Modelin gecikme uzunluğunun belirlendiği bilgi kriteri Tablo-7'de yer almaktadır. Modelde otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarına yol açmayan minimum gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmektedir.

Tablo 7: Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	64.23973	NA	8.81e-05	-3.661161	-3.571375*	-3.630541*
1	67.97016	6.802536	8.96e-05	-3.645303	-3.375946	-3.553445
2	74.05017	10.37179*	7.96e-05*	-3.767657*	-3.318728	-3.614559
3	75.30409	1.991516	9.42e-05	-3.606123	-2.977622	-3.391786

* İndicates lag order selected by the criterion (ölçüt tarafından seçilen gecikme sırasını belirtir).

Tablo-7'de görülen Sequential modified LR Test Statistic (LR), Final Prediction (FPE), Akaike (AIC), Hannan- Quinn (HQ) gibi kritik değerleri minimum yapan iki gecikme düzeyi alınarak aşağıda gösterilen VAR modeli analizi yapılmaktadır.

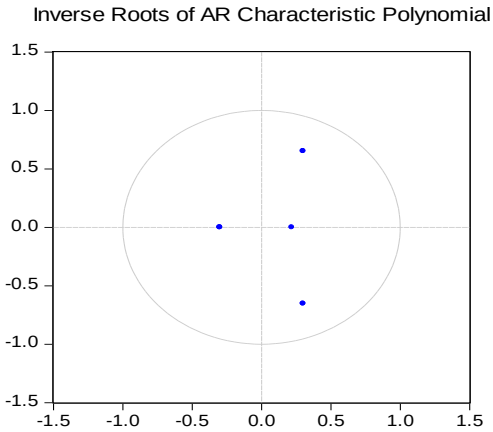

Şekil 1: Ters Kökler Birim Çemberi

Şekil-1'e göre AR Karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember içerisinde yer alması, tahmin edilen modelin durağanlık koşullarını sağladığını göstermektedir.

Otokorelasyon, hata terimlerinin birbirini izleyen değerlerinin arasında ilişki bulunmasıdır. Otokorelasyona çoğunlukla zaman serilerinde rastlanılmaktadır (Tarı, 2015; 191). Hata terimleri arasında otokorelasyon bulunduğu durumda parametrelerin standart hataları ve tahmin değerleri bundan etkilenmektedir (Tarı, 2015; 195).

Var modelinin uygulanabilmesinin bir şartı da otokorelasyon sorununun olmamasıdır. Bu nedenle Tablo-8'de LM otokorelasyon testi yapılmıştır.

Tablo 8: LM Otokorelasyon Testi

Gecikme	LM İstatistiği	Olasılık
1	3.715819	0.4458
2	3.685952	0.4502
3	0.685797	0.9531
4	5.903063	0.2065
5	4.597558	0.3311
6	4.775728	0.3111

Tablo-8'de 6 gecikmede de olasılık değeri 0,05 ten büyük çıkmıştır. Dolayısıyla serilerde otokorelasyon yoktur.

Tablo-9'da hata terimlerinin varyansının örneklemin tamamı için sabit olup olmadığını belirleyebilmek için yapılan White Değişen Varyans Testi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 9: Değişen Varyans (No Cross Terms)

Ki-kare	Df	Olasılık
24.53075	24	0.4316

Ki-Kare değeri tahmin edilen modelde değişen varyans sorunu olmadığını sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak Ki-Kare değeri hata teriminin varyansının tüm gözlemler için aynı olduğunu Tablo 9 ortaya koymaktadır.

VAR analizi, değişkenler arasındaki etkileşimi gösteren "Varyans Ayrıştırması" ve "Etki-Tepki Fonksiyonları" olarak iki şekilde uygulanabilir.

Etki Tepki Fonksiyonu

Etki tepki analizi, VAR modeli ile tahmini yapılan ve belirli bir zamanda meydana gelen şokun, değişkenlerin gelecekteki değerleri üzerindeki etkisini dinamik bir sistem içerisinde ölçen etki-tepki fonksiyonunun tahmini ile yapılır (Demirci, 2017; 174). Etki tepki fonksiyonunda şayet bir değişken başka

bir değişkenin şoklarına tepki gösteriyorsa, ilgili değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılır (Sevüktekin ve Çınar, 2017; 513).

Etki-tepki fonksiyonu grafiklerinde dikey eksen ile ilgili değişkene verilen bir standart hatalık artış şokuna diğer değişkenlerin verdiği tepkinin yönü ve büyüklüğünü göstermektedir. Yatay eksen ise şokun verilmesinden sonra geçen on peryot dönemdeki gelişimi göstermektedir. Grafiklerdeki düz çizgiler nokta tahminlerini ifade ederken kesikli çizgiler değişkenlerin tepkisi için ± 2 standart hatalık güven aralıklarını göstermektedir Bu kesikli çizgiler sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının tespitinin yapılmasına yardımcı olmaktadır (Karaca, 2017; 234-235).

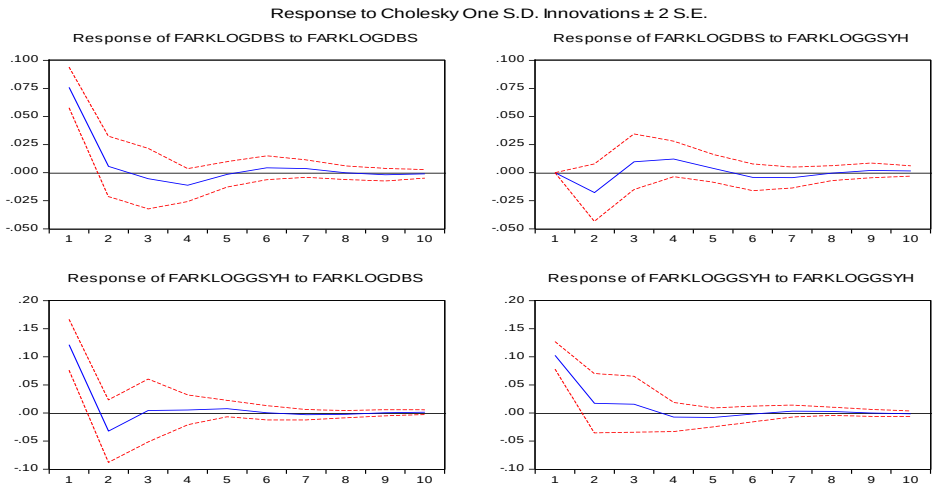

Şekil 2: Etki Tepki Fonksiyonu Grafikleri

Şekil-2'ye göre sol alttaki grafik dış borç stokunda meydana gelen "bir standart hatalık" şok karşısında GSYH'nin verdiği tepkiyi göstermektedir. Dış borç stokunda meydana gelen 1 standart sapmalık şoka ilk dönemde pozitif ve anlamlı bir tepki verirken ikinci dönemden itibaren ise tepkinin etkisi giderek azalmıştır. Sağ üstteki grafik ise GSYH'de meydana gelen "bir standart hatalık" şok karşısında dış borç stokunun verdiği tepkiyi göstermektedir. GSYH'de meydana gelen "bir standart hatalık" şoka dış borç stokunun ilk dönemde tepkisi bulunmamakta ikinci dönemden itibaren ise negatif yönde tepki vermektedir. GSYH'de meydana gelen artış dış borç stokunda azalış yönünde tepki vermektedir. Ancak bu tepki istatistiki olarak anlamsızdır.

Varyans Ayrıştırması

Varyans ayrıştırması, bağımlı değişkenlerdeki şokların kendi şoklarından kaynaklanan hareketler ile diğer değişkenlerin şoklarından kaynaklanan hareketlerin oranını ortaya koyar (Demirci, 2017; 175).

Tablo-10 'da dış borç stokunun varyans ayrıştırmasına yer verilmektedir.

Tablo 10: Dış Borç Stokunun Varyans Ayrıştırması

Periyot	S.E.	Dış Borç Stoku	GSYH
1	0.075899	100.0000	0.000000
2	0.078144	94.83931	5.160691
3	0.078921	93.43935	6.560654
4	0.080626	91.44743	8.552565
5	0.080733	91.24088	8.759120
6	0.080959	91.01457	8.985428
7	0.081158	90.76275	9.237252
8	0.081160	90.75943	9.240574
9	0.081207	90.70996	9.290043
10	0.081227	90.68286	9.317141

Tablo-10'daki varyans ayrıştırma sonuçlarına göre 10 periyot dönemde seriler arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Birinci dönemde dış borç stoku üzerinde etkinin tamamı kendisinden kaynaklanmaktadır. İkinci dönemde ise % 94,8 oranında dış borç stoku etkilemiştir. % 5,1'ini ise GSYH etkilemiştir. Onuncu döneme baktığımızda ise % 90,6 oranında etki kendisinden kaynaklanırken % 9,3 GSYH'den etkilenmiştir.

GSYH'nin varyans ayrıştırması Tablo-11'de görülmektedir.

Tablo 11: GSYH'nin Varyans Ayrıştırması

Periyot	S.E.	Dış Borç Stoku	GSYH
1	0.158956	58.40422	41.59578
2	0.163127	59.37642	40.62358
3	0.163923	58.87522	41.12478
4	0.164171	58.80536	41.19464
5	0.164544	58.76041	41.23959
6	0.164555	58.75295	41.24705
7	0.164619	58.74465	41.25535
8	0.164660	58.73455	41.26545
9	0.164660	58.73471	41.26529
10	0.164672	58.73289	41.26711

Tablo-11'e göre birinci dönemde GSYH'nin %41,5 oranında etkisi kendisinden kaynaklanırken %58,4'ü dış borç stokundan kaynaklanmaktadır. İkinci dönemde ise GSYH %40,6 oranında kendisinden etkilenirken %59,3 dış borç stokundan etkilenmektedir. Diğer dönemler incelendiğinde ise ortalama %58 oranında dış borç stokundan etkilenirken % 41 kendisinden etkilendiği görülmektedir.

Varyans ayrıştırma sonuçlarına göre dış borç stoku kendini ağırlıklı olarak açıklarken, GSYH ise dış borç stokunun yarıdan fazlasını açıklamaktadır. Bu durumda dış borçlardan GSYH'ye doğru ağırlıklı olarak belirleyicilik, başka bir ifade ile nedensellik durumu söz konusu olmaktadır.

6. Sonuç

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin başlıca ortak sorunu büyümenin gerçekleşebilmesi için gerekli olan iç tasarruflarının eksik olmasıdır. Hükümetler bu eksikliği gidermek için gerekli olan yatırımların finansmanında kullanmak üzere dış kaynaklara başvurmaktadır. Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde Türkiye'de dış borcun ekonomik büyümenin dinamiklerinden biri olduğu söylenebilir. Ancak dışarıdan alınan kaynaklar verimli alanlara kanalize edilmez ise büyümenin sürdürülebilirliği gerçekleştirilemeyecektir. Aynı zamanda dış borçların geri ödemelerini karşılayabilmesi için gerekli getiriyi de sağlayabilmesi gereklidir. Aksi halde dış kaynakları üretken ve verimli alanlara yatırım olarak kullanmak yerine röfinansman olarak kullanmak zorunda kalınabilir.

Dış borç stokunda meydana gelen "bir standart hatalık" şok karşısında GSYH'nin verdiği tepkiyi göstermektedir. Dış borç stokunda meydana gelen 1 standart sapmalık şoka ilk dönemde pozitif ve anlamlı bir tepki verirken ikinci dönemden itibaren ise tepkinin etkisi giderek azalmıştır. Sağ üstteki grafik ise GSYH'de meydana gelen "bir standart hatalık" şok karşısında dış borç stokunun verdiği tepkiyi göstermektedir. GSYH'de meydana gelen "bir standart hatalık" şoka dış borç stokunun ilk dönemde tepkisi bulunmamakta ikinci dönemden itibaren ise negatif yönde tepki vermektedir. GSYH de meydana gelen artış dış borç stokunda azalış yönünde tepki vermektedir. Ancak bu tepki istatistiki olarak anlamsızdır. Varyans ayrıştırma sonuçlarına göre ise dış borç stoku kendini ağırlıklı olarak açıklarken, GSYH ise dış borç stokunun yarıdan fazlasını açıklamaktadır. Bu durumda dış borçlardan GSYH'ye doğru ağırlıklı olarak belirleyicilik, başka bir ifade ile nedensellik durumu söz konusu olmaktadır. Bu etkinin uzun vadede devam edebilmesi için hükümetin doğru ve sürdürülebilir politikalar uygulaması gerekmektedir. Ulaşılan sonuçlar itibariyle literatürde Karagöl (2006), Çevik ve Cural (2013), Akan ve Kanca (2015), Kutlu ve Yurttagüler (2016), Gövdeli (2019), Balkanlı (2019) ve Yıldız (2019)'ın çalışmasıyla örtüşmektedir. Bahsi geçen çalışmalardan farklı olarak yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmamız, Safdari ve Mehrizi (2011), Tülümce ve Yavuz (2017), Doruk (2018), Mercan ve Ergen (2018), Yenipazarlı ve Demir (2018) çalışmalarında negatif sonuca ulaştıklarından dolayı bu çalışmalarla örtüşmeyen içerik taşımaktadır.

Kaynakça

Akan, Y. ve Kanca, H. (2015*). "Türkiye'de Dış Borçlanma, Büyüme ve Enflasyon İlişkisi: Var Yaklaşımı (1980-2013)",* Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 33 (3): 1-22.

Akdağ, A. (2007). *"Dış borçlanma ve ekonomik büyümeye etkisi",* Yayımlanmış yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

Aktaş, C. (2010). *"Türkiye'de Reel Döviz Kuru İle İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin Var Tekniğiyle Analizi",* ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (11): 123-140.

Aysu, A. (2007). *"Dış borçlanma ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği",* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

Balkanlı, A. O. (2019). *"Türkiye'de Dış Borç ve Büyüme İlişkisi: Ekonometrik Bir İnceleme (1983-2017)",* Journal of Strategic Research in Social Science, 5 (1): 29-46.

Bailliu, J. (2000). *"Private Capital Flows, Financial Development, and Economic Growth in Developing Countries".* Bank of Canada Working Paper, 15, s.1-22. [Online] Available at: <https://pdfs.semanticscholar.org/355a/7b5614aea811082cf5074718ff86d34750d8.pdf>, [Erişim tarihi: 21.05.2019].

Balassa, B. (1978). *"Exports and Economic Growth: Further Evidence. Journal of Development Economnics",* sayı: 5, s. 181-189.

Bilginoğlu, M. A. ve Aysu, A. (2008). *"Dış Borçların Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği"*, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, sayı: 31, s. 1-23.

Cohen, D. (1993). *"Low Investment and Large LDC Debt in the 1980's".* The American Economic Review, 83 (3): 437-449.

Cohen, D. (1996). "The Sustainability of African Debt". Policy Research Working Paper, 1621. [Online] Available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/389751468742840499/101501322_20041117152501/additional/multi-page.pdf>, [Erişim tarihi: 29.04.2019].

Çapık, E. ve Kösekahyaoğlu, L. (2019). *"Türkiye'de Dış Borç-Büyüme İlişkisi: 1985-2018 Dönemi Üzerine Bir İnceleme",* Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar, 11 (21): 411-427.

Çukurçayır, S. (2014). *"Türkiye Ekonomisinde Dış Borçların Sürdürülebilirliği: Eş Bütünleşme Analizi",* Sosyo Ekonomi Dergisi, 22 (2): 10-32.

Çöğürcü, İ. ve Çoban, O. (2011). *"Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1980-2009)",* KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, sayı: 2, s. 133-149.

Doruk, Ö. T. (2018). *"Dış Borçlar ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisinde 1970-2014 Dönemi İçin Ampirik Bir İnceleme".* Maliye Dergisi, sayı: 175, s. 96-114.

Dowling, J. M. ve Hıemenz, J. U. (1983). *"Aid, Savings, and Growth İn the Asian Region".* The Developing Economies, sayı: 21, s. 3-13.

Ejigayehu, D. A. (2013). *"The effect of external debt on economic growth: a panel data analysis on the relationship between external debt and economic growth".* Independent thesis Advanced level (degree of Master), Södertörn University School of Social Sciences.

Erataş, F. ve Başçı Nur, H. (2013). *"Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 'Yükselen Piyasa Ekonomileri' Örneği"*, Marmara Üniversitesi İ.İ.B Dergisi, 35 (2): 207-230.

External Debt Stocks, Total (DOD, Current US$)-Turkey. worldbank.org, [Online] Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD?locations=TR> [Erişim tarihi: 26.06.2019].

Fiagbe, A. K. (2015*). "The effect of external debt on economic growth Sub-Saharan Africa",* Master thesis in Economics, University of Ghana the Department of Economıcs.

GDP (current US$)-Turkey. worldbank.org, [Online] Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=TR>, [Erişim tarihi: 26.06.2019].

Gövdeli, T. (2019). *"External Debt and Economic Growth in Turkey: An Empirical Analysis".* Sosyoekonomi Dergisi, 17 (40): 120-130.

Gürdal, T. ve Yavuz, H. (2015*). "Türkiye'de Dış Borçlanma-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1990-2013 Dönemi".* Maliye Dergisi, sayı: 168, s. 154-169.

Hjertholm, P. (2001). *"Debt Relief and the Rule of Thumb:Analytical History of HIPC Debt Sustainability Targets"*, United Nations University, Discussion Paper 2001 (68), s. 1-39. [Online] Available at: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/dp2001-68.pdf>, [Erişim tarihi: 07.01.2019].

İnan, E. A. (2003). *"Kamu Borç Stokunun Sürdürülebilirliği ve Türkiye"*. Bankacılar Dergisi, sayı: 46, s. 15-38.

Karaca, O. (2017). *"Türkiye'de Para ve Maliye Politikalarının Göreli Etkinliği: Var Analizi"*. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICMEB17 Özel Sayısı, s. 227-240.

Karagöl, E. T. (2006). *"The Relationship Between External Debt, Defence Expenditures And GNP Revisited: The Case Of Turkey"***.** Defence and Peace Economics, 17 (1): 47–57.

Kutlu, S. ve Yurttagüler, İ. M. (2016). *"Türkiye'de Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:1998-2014 Dönemi İçin Bir Nedensellik Analizi"*, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 38 (1): 229-248.

Mercan, N. ve Ergen, E. (2018). *"Ekonomik Büyüme ve Dış Borçlanma Arasındaki İlişki: Türkiye Açısından Ekonometrik Bir Analiz"*. Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies, 5 (2): 3-30.

Meriç, Meriç. Devlet Borçları, 2.Baskı, Ankara, Gazi Kitabevi, 2015.

Mosley, P. (1980). *"Aid, Savings and Growth Revisited"*. Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 42 (2): 79-95.

Nissanke, M. ve Ferrarini, B. (2001). *"Debt dynamics and contingency financing: Theoretical reappraisal of the HIPC initiative",* UNU/WIDER Development Conference on Debt Relief, Helsinki, Finland 17-18 Ağustos, s. 1-44.

Olivia, M. A., ve Batiz, L. R. (2002). *"Political Institutions, Capital Flows, and Developing Country Growth: An Empirical Investigation"*. Review of Development Economics, 6 (2): 248-262.

Önel, Gülcan ve Utkulu, U. (2006). *"Modeling the Long-run Sustainability of Turkish External Debt with Structural Changes"*. Deparment of Economics Dokuz Eylül University, Economic Modelling, 23 (4): 669-682.

Özer, S. (2014). *"Türkiye'de dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisi: 1980-2010 dönemi üzerine bir araştırma"*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı.

Öztürk, S. ve Çınar, U. (2018). *"Kamu Dış Borçlanması ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama (1975-2016)"*. Sosyal Bilimler Metinleri, sayı: 1, s.66-79.

Papanek, G. F. (1973). *"Aid, Foreing Private Investment, Savings, and Growth in Less Developed Countries"*. Journal of Political Economy, 81 (1): 120-130.

Reinhart, C. M. ve Rogoff, K. S. (2011). *"The Forgotten History of Domestic Debt"*. The Economic Journal, sayı: 121, s. 319–350.

Safdari, M. ve Mehrizi, M. A. (2011). *"External Debt and Economic Growth in Iran"*. Journal of Economics and International Finance, 3 (5): 322-327.

Sevüktekin, Mustafa ve Çınar, Mehmet. Ekonometrik Zaman Serileri Analizi EViews Uygulamalı, 5. Baskı, Bursa, Dora Yayıncılık, 2017.

Stoneman, C. (1975*). "Foreign Capital and Economic Growth"*. World Development**,** 3 (1): 11-26.

Şahin, A. ve Doğukanlı, H. (2014). *"Yabancı Bankaların KOBİ Kredilerine Etkileri: Türkiye İçin Bir İnceleme",* BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi, 8 (2): 39-73.

Takım, A. (2010). *"Türkiye'de GSYİH ile İhracat Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi",* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14 (2): 315-330.

Tarı, Recep. Ekonometri, 11. Baskı, Kocaeli, Umuttepe Yayınları, 2015.

TCMB Bülten (2011). Kamu Borç Sürdürülebilirliği, 24, s.1-6. [Online] Available at: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/07bfbad5-630d-4356-b9c2-e95219c76d27/Bulten_Turkce24.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-07bfbad5-630d-4356-b9c2-e95219c76d27-m3fB9BL>, [Erişim tarihi:10.03.2019].

Tülümce Yaraşır, S. ve Yavuz, E. (2017). "*Türkiye'de Borçlanma ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki",* Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, sayı: 17, s. 1034-1048.

Ulusoy, A. ve Küçükkale, Y. (1996). *"Türkiye'de Dış Borçların İktisadi Büyüme ve Enflasyon Üzerine Etkisi: Granger Nedensellik Testi"*, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, sayı: 21, s. 13-25.

Umutlu, G., Alizadeh, N., Erkılıç, A. Y. (2011). *"Maliye Politikası Araçlarından Borçlanma ve Vergilerin Ekonomik Büyümeye Etkileri",* İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 30 (1): 75-93.

Uysal, D., Özer, H., Mucuk, M. (2009), "*Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1965-2007)",* Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23 (4): 161-178.

Were, M. (2001). *"The İmpact of External Debt on Economic Growth in Kenya: An Empirical Assessment".* WIDER Discussion Paper, 116, s. 1-21. [Online] Available at: <https://www.researchgate.net/publication/23984785_The_Impact_of_External_Debt_on_Economic_Growth_in_Kenya_An_Empirical_Assessment>, [Erişim tarihi:16.05.2019].

Yenipazarlı, A. ve Demir, E. (2018). *"Politik İstikrar Döneminde Dış Borçların Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Analiz",* Econworld Working Papers, s. 1-14. [Online] Available at: <https://seville2019.econworld.org/papers/Yenipazarli_Demir_During.pdf>, [Erişim tarihi: 26.09.2019].

Yıldız, F. (2019). *"Türkiye Ekonomisinde Dış Borç, Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisinin Analizi",* MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (4): 3416-3438.

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 322-338
- Sanat Tarihi / Araştırma -

Mevlâna Müzesi Kubbe-i Hadrâ'nın Kalem İşi Süslemeleri ve Yapılan Restorasyon Çalışmaları

Naci BAKIRCI*

ÖZ

Mevlâna'nın vefatından sonra 1274 yılında yaptırılmış olan türbesi; Selçuklular, Karamanoğulları, Osmanlılar ile Cumhuriyet döneminde onarımlar ve eklemeler görerek günümüze kadar gelmiştir. Bu onarımlar daha çok türbenin dış gövde ve külahında bulunan çinilerinde yapılmıştır. Türbenin içinde yer alan kalem işi süslemeler, 1499 yılında II. Beyazıt'ın saltanat yıllarında Halepli Nakkaş Abdurrahman'a yaptırılmıştır. 2018 yılında yapılan restorasyon sırasında açığa çıkartılan kitabeye göre kalem işleri yapımından 260 sene sonra Kayserili Nakkaş Derviş Osman tarafından tamir edilmiştir. Bu onarımda malakari tarzında yapılmış hat yazılı kuşaklar ile süslemelerin ana motifleri korunmuş, yazı kuşaklarının altında ve kenarlarında bulunan ince yapraklı bitkisel bezemelerin üzerleri düz renk mavi, sarı, kırmızı boyalarla kapatılmıştır. Hatta süslemelerde ilk yapımından daha fazla altın varak kullanılarak düz renklerle altın varağın uyumu sağlanmıştır. Araştırmacılar 2018 yılı onarımında kitabesi bulunan Kayserili Nakkaş Derviş Osman'ın yapmış olduğu onarımı II. Beyazıt döneminde Halepli Nakkaş Abdurrahman'ın yapmış olduğu süslemeler olarak değerlendirmişlerdir. 2018 yılı restorasyon çalışmasında bulunan kitabe ile 1499 yılında yapılmış olan süslemelerinin 260 sene sonra onarım gördüğü anlaşılmıştır. Türbenin kalem işi süslemelerinde bu onarımdan sonra kayıtlara geçen veya bilinen başka bir onarım yapılmamıştır.

1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra Mevlâna Türbesi Konya Asarı Atika Müzesi olarak düzenlenmiştir. İlk Müze Müdürü Yusuf Akyurt 1933 tarihli raporunda türbenin kuzey doğu ayaklarında süslemeleri dökülen yerlere Konya'da nakkaş bulunmadığından altınları ezerek 2,5 metrelik bir alanda kendisinin dökülen nakışlara tamamlama yaptığını belirtmiştir. 1982 yılında Müze Müdürü Erdoğan Erol Manisa'da ikamet eden Buharalı Nakkaş Mustafa Baytal'a türbenin bozulan süslemelerini kısmen tamamlatmıştır. Bu iki küçük müdahaleden başka süslemelerde bir onarım yapılmamıştır. 2000'li yıllardan sonra artan ziyaretçi ve türbe içerisindeki nem sorunundan kalem işlerinde hızlı bir bozulma sureci başlamıştır. 2018 yılında Hazırlattırılan röleve ve restorasyon projelerine göre Konya Ticaret Odası, Konya Sanayi Odası ve Konya Ticaret Borsası'nın sponsorluğunda türbenin kalem işi süslemelerinde restorasyon çalışmalarına başlanmış bir yıl içerisinde bu çalışmalar tamamlanmıştır.

2018 yılında yapılan restorasyon çalışmalarında 1759 yılında Kayserili Nakkaş Derviş Osman tarafından yapılmış olan kalemişi süslemeler raspalanarak kaldırılmıştır. Bu raspalama sonucu 1499 yılında Halepli Abdurrahman tarafından yapılmış olan kalemişi süslemeler yer yer enjeksiyon yoluyla sağlamlaştırılmış, kaybolan kontur ve ince bezemeleri tamamlanarak aslına uygun şekilde Nakkaş Semih İrteş tarafından restorasyon gerçekleştirilmiştir. Raspalama sonucu fil ayaklarının başlık kısımlarında altı adet minyatür tekniğinde hazırlanmış resimler açığa çıkartılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna'nın Türbesi, Kalem işi, II. Beyazıt, Halepli Abdurrahman, Derviş Osman

Mevlâna Museum Kubbe-i Hadrâ'n Pen Decoration and Restoration Works

ABSTRACT

The tomb was built in 1274 after the death of Mevlana; Seljuks, Karamanoğulları, Ottomans and the Republic anperiod has seen the repairs and additions until today. These repairs were made mostly on the tiles located on the outer body and cone of the tomb. The pencil decorations in the tomb, II. It was built by Nakkaş Abdurrahman of Aleppo during thereign of Beyazıt. According tothe in scription uncoveredduring the restoration in 2018, Nakkaş from Kayseri was repaired by Derviş Osman 260 years after the pencil works. In this repair, calligraphicbelts made in thestyle of malakari and the main motifs of the ornaments were preserved, and the thin leafy floral decorations found under the edges of the belts were covered with solid blue, yellow and red paints. In fact, moregold leaf was used in the decorations than the first construction, and the harmony of the plain with the gold colors was ensured. Researchers in 2018 repair of the inscription in Kayseri Nakkaş Derviş Osman's repair II. They were considered as decorations made by Nakkaş Abdurrahman from Aleppo during the Beyazıt period. In 2018, the XV. Century decorations were repaired after 260 years. No other repairs know not known after this repair have been made in the ornaments of the tomb.

After the closure of the dervish lodges and lodges in 1925, Mevlana Mausoleum was organized as Konya Asar-ı Atika Museum. The first Director of the Museum, Yusuf Akyurt, in his 1933 report stated that he didn't have any decorations in Konya where the decorations were spilled on the northeast endfeet of the tomb. In 1982, Museum Director Erdoğan Erol completed the deteriorated decorations of the tomb for Nakkaş Mustafa Baytal, residing in Manisa. Apart from the set minor interventions, no repairs were made to the ornaments. After the increasing visitors and humidity problem after 2000s, a rapid deterioration process started in the pen works of the tomb. After the relay and restoration projects prepared in 2018, under the sponsor ship of Konya

* Dr., Müze Müdürlüğü, orcid no: 0000-0002-7237-2255, nacibakirci@hotmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 29.11.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 12.12.2019

Chamber of Commerce, Konya Chamber of Industry and Konya Commodity Exchange, restoration works of pencil decorations of the tomb were completed with in one year.

In the restoration Works carriedout in 2018, pencil decorations made by Nakkaş Derviş Osman from Kayseri in 1759 were removed by scraping. As a result of this blasting, the pen-made or namentsmade by Abdurrahman of Aleppo in 1499 were strengthened by injection from time to time, the lost contour and fine decorations were completed and there storation was performed by Nakkaş Semih İrtes in accordance with the original. As a result of the blasting, six miniature techniques of the elephant legs were revealed.

Keywords: Mausoleum of Mevlana, Penwork, II. Beyazıt, Abdurrahman from Aleppo, Derviş Osman

Giriş

Gönül dünyamızın mimarlarından büyük düşünür ve mutasavvıf Hz. Mevlâna 17 Aralık 1273 yılında vefat etmiştir (Eflaki, 1964; 63 ve Gölpınarlı, 1985; 128). Mezarının üzerine yaptırılan türbesinin yapım kitabesi bulunmamaktadır (Res.1). Araştırmacılar türbenin yapımına 1274 yılı baharında başlanıp kış mevsiminden önce bitirilmiş olabileceğini düşünmektedir (Karamağaralı, 1964-65; 38). Şahabettin Uzluk türbenin yapımına 17 Aralık 1273 tarihinden iki ay sonra başlandığını ve on ayda tamamlandığını kayıtlara göre iddia etmektedir (Uzluk, 1964; 42). Günümüzde Mevlâna'nın babası Sultan'ül Ulema Bahaüddin Veled'in mezarı üzerinde bulunan, aslında Mevlâna için yaptırılmış ahşap sanduka ile müzenin ilk vakıf eserlerinden ahşap rahlenin 1274 tarihli olması da türbenin 1274 yılında tamamlanmış olabileceğini güçlendirmektedir (Res.2). Yapımı bitmeyen bir türbeye konulmak üzere ahşap sanduka ile Mesnevi okunması için bir rahlenin vakfedilmiş olması zayıf ihtimaldir.

Türbenin ilk yapımı hakkındaki bilgileri Ahmet Eflaki'den öğreniyoruz. Türbenin yapılmasına Alameddin Kayser ile Muineddin Pervane ve hanımı Gürcü Hatun talip olmuşlar (Eflaki, 1964; 243). Eflaki; eserinde bu konuda geçen hikâyeleri anlatarak çok geniş bilgi vermiştir (Eflaki, 1964; 63). Yapımından sonra pek çok onarım ve tamirat gören türbenin, Selçuklular zamanında inşa edilen ilk yapımından kalan kısımları tam olarak bilinmemekle birlikte, türbe üzerinde geniş çalışmalar yapan Haluk Karamağaralı'nın tespitleri, daha sonra türbe üzerinde çalışan diğer araştırmacılar tarafından büyük kabul görmüştür. Karamağaralı; "türbenin tavanını oluşturan yıldız biçimli tonoz ile üzerinde yer alan kubbenin günümüzdeki çini kaplı külaha göre çok aşağıda kaldığını bu durumda yıldız tonozlu üst örtü ile kubbenin, kubbeyi taşıyan ayakların ve kemerlerin ilk yapımından kaldığını, kubbeyi çevreleyen çini kaplı külahın ise sonradan yapılmış olduğunu ifade etmiştir (Karamağaralı, 1964-65; 39). Karamağaralı ayrıca türbenin güney duvarının büyük oranda orijinal olduğunu, eyvan tipi türbenin iki yan duvarlarının sonradan açılarak kemerlerde yer alan üç adet ahşap gerginin kubbeyi taşımak için konulmuş olabileceğini belirtmiştir (Karamağaralı, 1964-1965; 40). Türbenin dış örtüsünü oluşturan çinilerle kaplı dilimli gövdesinin Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey'in Gördes Kalesi'ni aldıktan sonra 1396-1398 yılları arasında yaptırdığını Şikari'den öğreniyoruz (Şikari,1956; 106). Türbe üzerinde yayın yapan araştırmacılar, dilimli örtünün Karamanoğulları zamanında başka yapılarda da kullanıldığını belirterek Kubbe-i Hadra'nın dilimli gövdesi ile külahının da Karamanoğulları döneminde yapılmış olduğunu ifade ederler (Uzluk, 1946; 79; Karamağaralı,1964-1965; 41). Karaman'da ki Alâeddin Ali Bey Türbesi ile Akşehir'de ki Seyyit Mahmut Hayrani Türbesi dilimli gövdeli biçimde Karamanoğulları döneminde yapılmıştır. Mevlâna Türbesi'ndeki dilimli gövdenin de Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey tarafından yaptırılmış olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Osmanlılar zamanında pek çok onarım gören türbenin dış kaplama çinileri birkaç kez yenilenmiştir (İzzet, 1952; 577). Türbe müzeye dönüştürüldükten sonra kötü durumda olan çinileri 1955 ve 1965 yılında Kütahya Çini Fabrikası'nda üretilen çinilerle değiştirilmiştir (Müze, 1934) (Res.3). Son yıllarda bu çinilerde dökülmeler başlamıştır. Çinilerin yeniden yaptırılması için Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından bir Bilim Kurulu oluşturulmuş, akademisyenlerin katkılarıyla nasıl bir çini üretiminin yaptırılacağı belirlenmiştir. Belirlenen çinilerin üretimine 2020 yılında başlanması, aynı yıl içinde türbenin dış gövdesi ve külahının çinilerle kaplanması planlanmıştır.

1. Kalem İşi Süslemeleri

Makalemizin ana konusu olan türbenin iç kısmındaki kalem işi süslemelerin türbenin ilk yapımından mı olduğu tartışma konusu olmuştur. Türbenin güney duvarında yer alan iki satırlık kitabeye göre Osmanlılar zamanında yapılmış olan kalem işleri, türbenin ilk süslemeleri mi yoksa Selçuklulardan kalan kalem işlerinin onarımı mı olduğu farklı yorumlanmıştır. Şahabettin Uzluk "Dâhili mimaride Abdülvahit ile Bedrettin

Yavaş birlikte çalışmışlardır. Muhtelif direkler ve kubbe içi en güzel Türk dekorlarıyla süslüdür. Selçukiler aynı tipleri mütenevvi malzeme üzerine tatbik etmişler" düşüncesiyle kalem işi süslemelerin Selçuklular zamanında yapılmış olduğunu kabul etmektedir (Uzluk, 1946: 43). Mehmet Önder de kaynak göstermeden Türbeyi Tebrizli Bedreddin adlı bir Selçuklu mimarı inşa etmiş, iç dekorunu da Selim oğlu Abdülvahid'in tamamlamış olduğunu belirterek kalem işi süslemelerin Selçuklular zamanında yapılmış olduğunu yazmıştır (Önder, 1958; 14). Ancak hiçbir yazılı belgede Selim oğlu Abdülvahid'in türbenin kalem işi süslemelerini yaptığına dair bir kayıt bulunamamıştır. Selim oğlu Abdülvahid'in ismini yalnızca Mevlâna için 1274 yılında yapılmış olan ahşap sandukanın kitabesinde görülür (Bakırcı, 2007; 59). Türbe içinde Mevlâna'nın mezarı üzerine konulmuş olan ahşap sandukanın bu sanatçı tarafından yapılmış olması, türbenin de kalem işi süslemelerini yapmış olduğunu göstermez. Karamağaralı türbenin yüksek bir maliyetle yapılmış olduğundan ve Eflaki'nin yapımından itibaren Yeşil Türbe olarak belirtmesinden dolayı iç kısımların tamamen çini ile kaplanmış olabileceğini belirtmiştir (Karamağaralı, 1964-1965; 41).

Türbenin mevcut kalem işi süslemelerinin Osmanlı Padişahı II. Beyazıt (1481-1512) yılları arasında yapılmış olduğunu güney duvarda yer alan kitabeden öğreniyoruz (Res.4). Celî sülüs hat ile yazılmış olan kitabede "Yeşil kubbe, Mehmet Han'ın oğlu kendisinden yardım istenen Tanrı tarafından saltanatı teyid edilen Sultan Beyazıt'ın hükümdarlığı zamanında zayıf kulu Halepli Mevlevi Mehmet oğlu Abdurrahman'ın elleriyle nakşedilmiş" yazılıdır (Konyalı, 1964; 644). Hasan Özönder bazı tarihi hadiselerden yola çıkarak bu onarımın 1499 tarihinde yapılmış olacağını belirtir (Özönder,1987; 18). Kitabenin son iki beyitlik kısmı, tarihi bilinmeyen bir depremde yok olmuş ve bu alan kahverengi renk boya ile boyanmıştır (Konyalı, 1964; 644). Yusuf Akyurt: "Nakkaş Abdurrahman'ın Halep Mevlevihanesi dervişlerinden olduğu nazım ve nesirde, hattatlık ve nakkaşlıkta geniş malumatı olması sebebiyle o vakit Postnişin olan Hüsrev Çelebi tarafından Halep'ten Konya ya getirtilerek Yeşil Kubbe'nin nakışlarını tamir ettirdiği, babasının ve annesinin Maraşlı olup Halep'te doğduğu bunun için El Halebi mahlasını aldığını" belirtmiştir (Akyurt, 1933; 33). 1499 yılında yapılmış olan kalem işi süslemeleri incelendiği zaman; kısmi onarımlar gördüğü, ana süsleme unsurları korunarak dönemin anlayışına göre bazı ilavelerde bulunulduğu görülmektedir. Uzluk, 18.yüzyılda Nakkaş Dede isimli bir sanatkârın Karapınar Vakfı'ndan 300 kuruş aylık verilerek çalıştırıldığını tespit etmiştir (Uzluk, 1946; 140). Yusuf Küçükdağ yayınladığı tamir defterinde; 1835 yılında İstanbul'dan Nakkaş Ali ile Kayseri'den üç nakkaşın türbe inşaatında çalışmış olduklarını belirtir (Küçükdağ, 1996; 182).

Mevlâna Dergâhı'nda kalem işi süslemelerle alakalı ikinci kitabe, mescidin güney duvarında olup Mahbup Efendi tarafından yapılan tezyinata aittir. Mahbup Efendi; Tilaved Odası, Huzur-u Pîr, Semahane, Mescit, Matbah-ı Şerif, Derviş Hücreleri, Meydan-ı Şerif Odası, Çelebi Konağı ve Fatma Hatun Türbesi'nde kalem işi süslemeler yapmıştır.

Türbenin güney duvarı, kubbe örtüsü, kemerlerin iç yüzleri, kemer alınlıkları, fil ayaklarının açıkta kalan kısımları kalem işleriyle süslenmiştir. Kalem işi süslemelerde; Karatay Medresesi, Sahip Ata Cami ve İnce Minareli Medrese'nin taç kapılarında bulunan yazı kuşaklarına benzer biçimde Celi Sülüs hatla yazılmış Besmele, Ayetel Kürsi yazıları, geometrik şekiller ve bitkisel motifler birlikte ele alınmıştır (Res.5).

2. Restarosyon Çalışmaları

2.1. Birinci Restarosyon Çalışması

Mevlâna Dergâhı; 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra 1926 yılında Konya Asar-ı Atika Müzesi'ne dönüştürülmüştür (Akyurt, 1930; 7). Cumhuriyet Dönemi'nde türbenin kalem işi süslemelerinde yapılmış olan restorasyonlarda yapılan ilk onarımı müzenin kurucu müdürü Yusuf Akyurt'un Konya Asar-ı Atika Müzesi 1926-1934 senelerini anlatan umumi raporundan öğreniyoruz (Müze, 1926-1934). Bu rapor yayınlanmamış olup türbenin Cumhuriyet Dönemi'nde ilk onarımının nasıl yapıldığını açıklığa kavuşturmaktadır. Akyurt: "Kubbenin dâhili ihram murabbaı şeklinde olup bu ihramın iç sath ile muttasıl bulunduğu mevkiin duvarları ve kubbenin istinat ettirildiği dört direk, Selçukilerin devrine ait hendesi şekiller ile karışık alâimi tezyiniye yapraklarında ve muhtelif kabartmalı çiçek ve nakışlarla müzeyyen ve müzehhebdir. Yazılar kâmilen kabartmalı sülüs celisiyle tezyinatlı ve insicamlı murabbalı iki kufî hattıyla yazılmıştır. İhram murabbaı kaidesinin etrafındaki EsmaiHüsnayi şamil Huvallahüllezi… Ayeti kerimesi yazılıdır. Kubbenin daimi istinadiyesini teşkil eden dört direk, aynı tarz ile müzeyyen, birçok renklerden boyalı ve müzehheptir. Gerek direklerde, gerek kubbenin dâhili satıhlarında

ve duvarlarda birçok Ayet-i Kuraniye mütenazır olarak yazılmıştır. Bu nakışlar, günler geçtikçe bozularak tamir olunduğu Mevlana'nın merkadi yanında metfun Sultan Veled'in mezarının kıble cihetindeki pencerenin altında geniş iki satırdan ibaret olan kitabesinin altında nakkaşın tamiri hakkında inşat eylediği iki beyit bu gün mevcut değildir".

"1933-1934 senesinde müzenin bazı aksamı evkafça tamir olunduğu sırada Yeşil Kubbe'nin şimali garp tarafındaki köşede 3,5 metre tol ve 2,75 enindeki nakışlar ve sıvalar kâmilen dökülmüş, bu sahadaki sülüs celisiyle kufi yazılar dahi eksilmiş, nakışlar, diğer köşeler tamamen benzemek ve eski renk nakışlarını muhafaza etmek üzere keşfe ithal ettirilmiş idi. Bu eski nakışlar ve yazıları Konya'da tersim edecek bir nakkaşın mevcut olmaması dolayısıyla tarafımdan tersim ve ihzar edilmiş ve halitadan mürekkep olan boyalar dahi tarafımdan tertip olunarak nakkaşa ezdirilmiş ve bu suretle bozuk olan köşe tamamen telvin ve tezhip olunarak diğer üç köşenin nakış ve yazılarından tefrik olunamayacak bir hale getirilmiştir"(Akyurt, 1926-1934; 109).

Akyurt; hem türbenin kalem işleri hakkında kısa bilgiler vermiş hem de mevcut süslemelerin Selçuklu Dönemi'ne ait olduğunu belirtmiştir. Ancak hangi kısımların Selçuklu dönemine ait olabileceği konusunda bir görüş beyan etmemiştir. Akyurt'un bu raporu, 1926 yılında türbe süslemelerinin mevcut durumunun tespiti için çok önemlidir. Ayrıca bu güne kadar bilmediğimiz tamamlamalarında kendisi tarafından yapılmış olduğunu ifade etmesi, türbe üzerinde yapılacak çalışmalara kaynak olması bakımından dikkat çekicidir.

Konya Asar-ı Atika Müzesi 1954 yılında Müze Müdürü Mehmet Önder tarafından Mevlâna Müzesi olarak yeniden tanzim edilmiştir. Bu yıllarda türbenin kalem işi süslemelerine bir müdahalede bulunulmamıştır.

2.2. İkinci Restorasyon Çalışması

Mevlana Müzesi'nde 1982-1987 yılları arasında Erdoğan Erol'un Müze Müdürü olduğu dönemde beş yıl süren bir restorasyon çalışması yapılmıştır. Bu restorasyonda kalem işlerinde büyük değişiklikler yapılmış, nakkaş olarak Manisa'da ikamet eden Özbek asıllı Mustafa Baytal çalıştırılmıştır. Onarım; Tilavet Odası'ndan başlanarak tüm Huzur-u Pir'deki kubbelerde, duvarlarda, semahane ve mescidin kubbelerinde bulunan Konyalı Mahbub Efendi tarafından yapılmış kalem işi süslemeler raspalanmış, altından çıkan 16 ve 17. yüzyıla tarihlendirilen kalem işi süslemeler açığa çıkartılmış, sonrasında da üzerlerinden geçilerek yeniden boyanmıştır (Res.6). Yapılan çalışmalar bu güne kadar tam olarak yayınlanmamıştır. Tarafımca müze arşivinde bulunan resimlerden yararlanılarak 2003 yılında XII. Türk Sanatları Kongresi'nde bir bildiri sunulmuştur (Bakırcı, 2003). Yılmaz Önge bir makalesinde kısaca bu çalışmalardan bahsetmiş, geniş bir değerlendirme yapmamıştır (Önge, 1989; 321). Müze Müdürü Erdoğan Erol da gümüş kapı üzerinde yer alan sağır pencere açıklığının içerisinde kırık parçalar şeklinde ele geçen alçı şebekeyi tanıtan bir makale yazmıştır (Erol, 1992; 39). Daha sonra restorasyon yapılırken müzede görev yapan Fevzi Günüç türbenin kalem işleri üzerine Yüksek Lisan çalışması gerçekleştirmiştir. Tezinde; türbenin kalem işi süslemelerini anlatarak yazıların bir kısmını okumuş ancak dönem farklılıkları ile tamir kronolojisinden bahsetmemiştir (Günüç, 1987).

Müze Müdürlüğü arşivinde 1982-1987 yıllarında gerçekleştirilen onarımları gösteren bir fotoğraf albümü bulunmaktadır. Bu belgelere göre türbenin kitabesinin yer aldığı güney duvarda, doğu ve batı yönüne bakan kemerlerin duvar ile birleştiği kısımlar da, kitabenin altındaki duvarı kaplayan düz boyalı ahşap paravanda çalışmalar yapılmıştır. Müze Müdürü Erdoğan Erol; "Benimde bulunduğum bir sohbet sırasında onarımları anlatırken müzenin iç kısımlarında yer alan barok süslemelerin hemen her yerinde raspalama yapıldı. Türbenin kalem işi süslemelerinin malakari tarzında yapılmış olmasından ve süslemelerin altından ne çıkacağını tahmin edemediğimiz için türbede çalışma yapılmadığını, çatlayan ve dökülen yerlere küçük çaplı müdahaleler yapıldığını, ahşap paravan üzerinde raspalama yapılarak ortaya çıkan geometrik motiflerin yeniden boyandığını" belirtmiştir.

2.3. Üçüncü Restorasyon Çalışması

Son yıllarda türbenin kalem işleri yoğun ziyaretçi trafiğinden, geçmiş yıllarda aldığı yağmur ve kar sularından dolayı nem durumunda artış görülmüş, duvarlardan ve kemerlerden küçük parçalar düşmeye

başlamıştır. Bu durumun önüne geçmek üzere Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün koordinasyonunda mevcut süslemelerin röleve ve restorasyon projeleri hazırlattırılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından çalışmaların dikkatli yürütülmesi için Prof. Dr. Serpil Bağcı, Prof. Dr. Ahmet Çaycı, Prof. Dr. Mustafa Küçükaşcı, Doç. Dr. Ali Fuat Baysal, Dr. Yaşar Erdemir, Mimar Hilmi Şenalp'ten oluşan bilim kurulu oluşturulmuştur. Restorasyon çalışmasını yapmak üzere Nakkaş M. Semih İrteş ve ekibi görevlendirilmiştir. Restorasyonun maddi sponsorluğunu Konya Ticaret Odası, Konya Sanayi Odası ve Konya Ticaret Borsası üstlenmiştir.

Ali Fuat Baysal'ın genel sorumluluğu üstlendiği restorasyon çalışmasına 1 Temmuz 2018 tarihinde başlanmış, 31Mart 2019 tarihinde restorasyon çalışması tamamlanmıştır.

Bu restorasyonda çok önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Restorasyon çalışmasında öncelikle mevcut kalem işi süslemelerin boya ve renk analizleri Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Recep Karadağ'a yaptırılmıştır. Çıkan analiz sonuçlarına göre renk ve boyaların temini gerçekleştirilmiştir. İskeleler kurulduktan sonra üst örtüden başlayarak türbenin tamamındaki kalem işleri raspalanmıştır (Res.7). Raspalama işi ile mevcut süslemelerin altından II. Beyazıt zamanında Halepli Abdurrahman'ın yapmış olduğu kalem işi süslemelerin tamamı açığa çıkartılmıştır (Res.8). Bu süslemelerin altında başka bir kalem iş süsleme ile karşılaşılmamıştır. Bu da bize türbenin ilk olarak II. Beyazıt zamanında kalem işleriyle tezyin edildiğini göstermiştir. Bir diğer önemli husus ise yıldız kubbenin batı tarafında damla motifinin üzerinde siyah boya ile yazılmış bir onarım kitabesinin bulunmuş olmasıdır. Bu kitabenin varlığından bu güne kadar bilim dünyasının haberi olmamıştır. Kitabede El Hac Derviş Osman Kayserili Nakkaş El Mevlevi 1173 yazılıdır (Res.9). Kitabeden anladığımıza göre II. Beyazıt zamanında yapılmış olan kalem işi süslemelerin bozulması üzerine 1759 yılında mevcut süslemeler yapılmıştır. 1759 yılında yapılan onarımda mevcut süslemelerin ana kompozisyonu korunmuş, hatlar yerinde bırakılmış, hatların arasında ve diğer süslemelerin zemininde yer alan kıvrım dallı sarmallar ve küçük bitkisel bezemelerin üzerleri yeşil, kırmızı, mavi renk boyalarla yeniden boyanmış, konturları altın varakla belirlenmiştir. Kemerleri birbirine bağlayan ahşap kirişlerin üzerinde ortaya çıkartılan kumaş desenli şemse motiflerin iç kısımlarında bulunan küçük bitkisel bezemelerin üzerleri de boyanarak kapatılmıştır. Türbenin kuzey yönünde kemerlerin üzerinde yer alan geniş yazı kuşağının zemininde "Vedat - 1934" yazısı ile karşılaşılmıştır. Bu yazı Akyurt'un raporunda belirttiği bilgilerle örtüşmektedir. Yazı kuşağında yer alan hatlar altın varakla, zemini de kırmızı renk ile boyanmıştır. Diğer yerlerde Malakari tekniğinde yapılmış olan yazı kuşağı burada düz olarak yazılmıştır.

Bu restorasyon çalışmasında altı adet minyatür resim ortaya çıkartılmıştır (10-11-12-13-14-15). Türbeyi taşıyan fil ayaklarının kuzey tarafında olanlarda ikişer adet, güney tarafında ise birer adet minyatür tarzında resim bulunmuştur. Bu resimlerde görülen yollar, burçlar ve mimari yapı, Alâeddin Tepesi'nde bulunan Selçuklu Sarayına ait yapılar olduğu düşünülmektedir. Baysal, resimlerin Timûri Tebriz devri özellikleri taşıdığını belirtmiştir (Baysal, 2019; 41). Resimlerde bir tepe üzerinde yer alan yollar, kaleye benzer surlu taş yapılar, kırma çatılı, kubbeli bir büyük yapı ile kıvrım dallı çiçekler, serviler, hayat ağacı motifleri resmedilmiştir. Bu resimler türbenin güney duvarında ki cennet bahçesi olduğu düşünülen resimlerle benzerlik göstermektedir.

Restorasyon çalışmalarında güney duvarının alt tarafında fil ayaklarına kadar devam eden üzeri üçgen ve altıgen geometrik motiflerlerle çini pano gibi tasarlanmış ahşap paravan sökülmüştür. Paravanın arkasındaki hatıllar duvardan 20 cm. kadar uzakta tutularak Sille Taşı'ndan yapılmış türbe duvarının hava alması sağlanmıştır. Bu uygulama ile nem sorununun da önüne geçilmiştir.

Paravan söküldükten sonra arkasında kalan güney duvarda yer yer küçük kalem işi tezyinat izine rastlanmıştır. Bu da bize paravanın1759 yılında yapılan kalem işleri onarımı sırasında yapılmış olabileceğini göstermektedir. Paravanın çini deseni şeklinde boyanması, bu kısmın daha önceden çini ile kaplanmış olabileceğini düşündürmektedir. Oğuzoğlu ve Mülayim'in yayınladıkları 1698 tarihli belgelerde türbenin iç kısımlarının çini kaplı olduğu belirtilmiştir (Oguzoğlu ve Mülayim, 1984; 121). Ancak çalışmalar sonunda bu alanda herhangi bir çini malzemeyle karşılaşılmamıştır.

Sonuç

Mevlâna'nın vefatından sonra 1274 yılında yaptırılan türbesi Selçuklular, Karaman oğulları, Osmanlılar ve cumhuriyet döneminde pek çok onarım görmüştür. Bu onarımlar daha çok türbenin dış gövdesinde ve

çinilerinde olmuştur. Türbenin kalem işi süslemeleri ilk kez duvardaki mevcut kitabeye göre Osmanlı Padişahı II. Beyazıt döneminde Halepli Abdurrahman tarafından yapılmıştır. Kalem işi süslemeler 260 sene sonra III. Mustafa'nın saltanat yıllarında 1759 tarihinde Kayserili Nakkaş Osman tarafından onarılmıştır. Bu onarımda mevcut süslemelerin ana kompozisyonu korunarak bitkisel bezemeli çiçek motiflerinin üzerleri altın varak, mavi, yeşil, kırmızı gibi renklerle kapatılmıştır. 1933 yılında bozulan türbe süslemelerinde Yusuf Akyurt tarafından küçük çaplı tamirler yapılmış, 1982 yılında Müze Müdürlüğü tarafından başlatılan restorasyon çalışmasında da kısmen kalem işleri elden geçirilmiştir. Bu tarihten sonra her hangi bir restorasyon ve tamir işi yapılmamıştır.

2018 yılında yapılan restorasyon çalışmaları pek çok bakımdan önemlidir. Kalem işi süslemelerinin yapılmasından 260 yıl sonra III. Mustafa döneminde Kayserili Nakkaş Osman'ın yaptığı süslemeler raspalanarak tamamen kaldırılmıştır. II. Beyazıt döneminde Halepli Abdurrahman tarafından yapılmış kalem işi süslemeleri bütünüyle açığa çıkartılmıştır. Açığa çıkartılan kalem işi süslemeler enjeksiyon yoluyla sağlamlaştırılmış, dökülen yerleri alçı ile tamamlanmıştır. Çalışmaların tamamı fotoğraflanıp, çizimleri yapılarak belgelenmiştir. II. Beyazıt döneminde yapılmış kalem işi süslemelerde kullanılmış olan bütün renklerin laboratuvarda analizleri yaptırılmış ve bu dönemde kullanılmış boyar maddeler belirlenmiştir. Çalışmanın her aşaması Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından oluşturulan Bilim Kurulu üyeleri tarafından takip edilmiştir.

Sonuç olarak 10 ay gibi kısa bir sürede tamamlanmış çalışmalarda bir restorasyon faciası yaratılmamış, yaklaşık 520 yıl önce yapılmış olan kalem işi süslemeleri açığa çıkartılarak, gelecek kuşaklara aktarılmıştır.

Kaynakça

[Akyurt], Mehmet Yusuf. Konya Asarı Atika Müzesi Muhtasar Rehber, İstanbul, Konya Vilayeti Muhasebei Hususiyesi, 1930.

Akyurt, Yusuf (1933). "*Konya Asarı Atika Müzesi 1926-1934 Seneleri Umumi Raporu"* Konya Müze Demirbaş No: 109.

Bakırcı, Naci. Âsitane, Konya, Rumi Yayıncılık, 2007.

Baysal, A. F. ve Sayın, A. Z. (2019). *"Restorasyon Sonrası Kubbe-i Hadrâ Kalem İşleri Üzerine Bir Değerlendirme"*, İstem, sayı: 33, s. 39-64.

Eflaki, Ahmet. Ariflerin Menkıbeleri, Ankara MEB Yayınları, 1964.

Erol, Erdoğan. (1992). *"Mevlâna Müzesi'nin Onarımı Sırasında Bulunan Aydınlık Üç Alçı Pencere"* Kültür ve Sanat, sayı:15, s. 38-40.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlâna Celâleddin*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1985.

Günüç, F. (1987). *"Mevlana Manzumesi Kubbe-i Hadra'nın kalem işleri"*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

Hazine-i Evrak Arşiv Defteri. Konya Mevlana Müzesi, 1965.

İzzet, H. (1952) *"Mevlâna Türbesinin Çini Kaplamaları ve Selçuklu Çinililiğinin Sanat ve İşçilik Özellikleri"*, Belleten XVI (64): 577-583.

Karamağaralı, Haluk. (1964-1965). *"Mevlâna Türbesi"*, Türk Etnografya Dergisi, sayı: VII-VIII, s. 38-42.

Konyalı, İbrahim Hakkı, Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi, Konya, Yeni Kitap Basımevi, 1964.

Küçükdağ, Y.(1996). *"1835 Tarihli Mevlana Türbesi ve Çelebi Efendi Konağı Tamir ve İnşası Defteri"*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı: 2, s. 181-207.

Oğuzoğlu, Y. ve Mülayim, S. (1984) *"Konya Mevlana Türbesi'nin Restorasyonu ile İlgili H. 1109(1698) Tarihli Üç Belge"*, Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi, sayı: 3, s. 115-122.

Önder, Mehmet. Mevlâna Müzesi Rehberi, İstanbul, Maarif Basımevi, 1958.

Önge, Yılmaz.(1990) *"Konya Mevlana Dergâhında yapılan son onarımlar hakkında bazı düşünceler"*, *VII. Vakıf Haftası Bildirileri (Konuşmalar ve Tebliğler),* Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, Turkey,5-7 Aralık 1989, Ankara 1990.

Özönder, H. (1987). *"Mevlana Türbe ve Külliyesinin Tamir ve İlaveler Kronolojisi"*, Selçuklu Araştırmalar Dergisi, sayı:. 2, s. 13-75.

Şikari. Karamanoğulları Tarihi, Konya, Yeni Kitap Basımevi, 1956.

Uzluk, Şahabettin. Mevlâna'nın Türbesi, Konya, Konya Halkevi Yayınları, 1946.

EKLER

Res. 1 Kubbe-i Hadra'nın dıştan görünüşü.

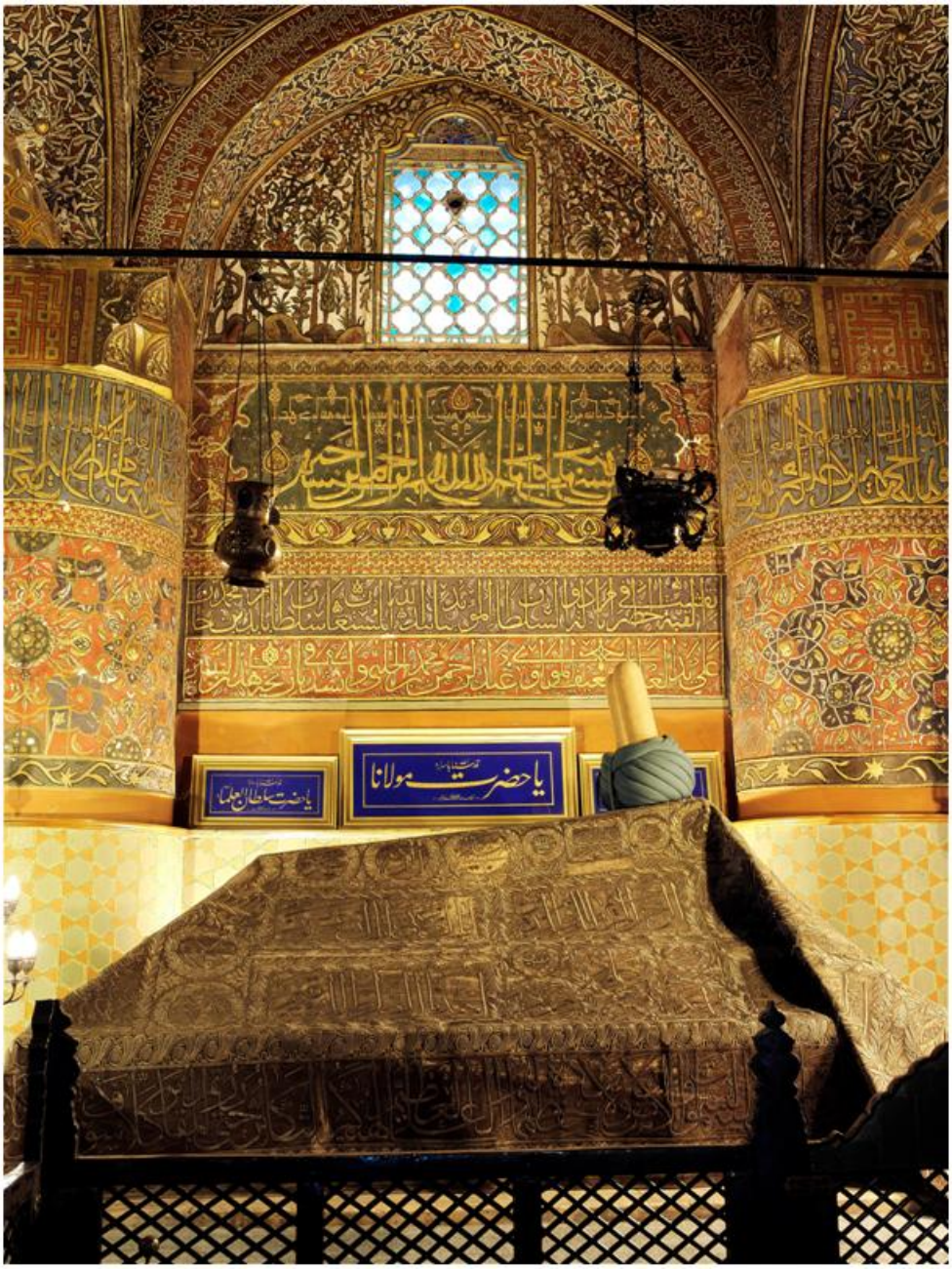

Res. 2 Hz. Mevlâna'nın Sandukası.

Res. 3 Kubbe-i Hadra'nın 1900 lü yıllardan görünümü.

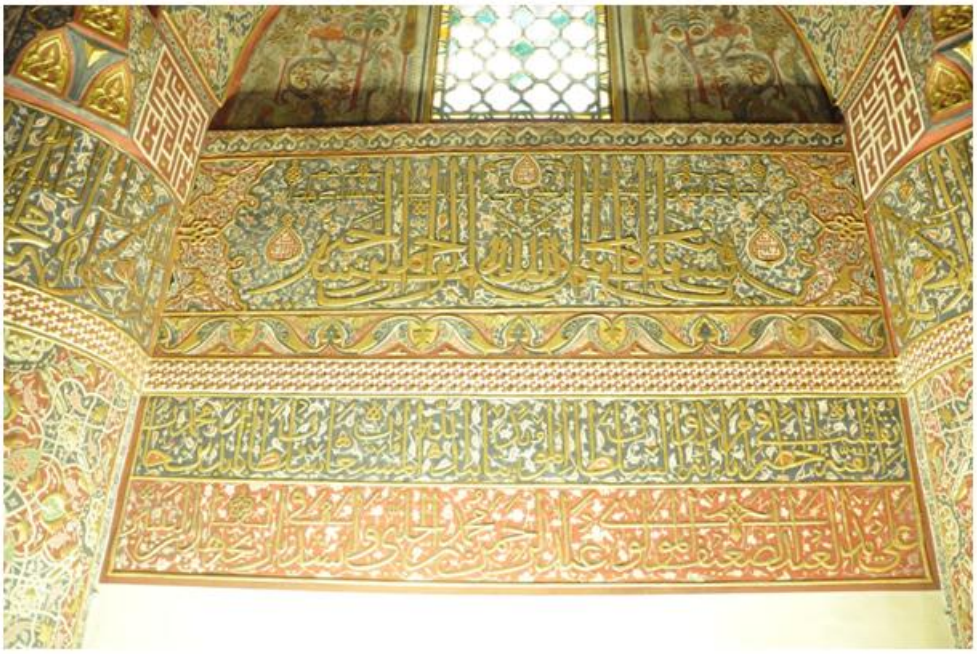

Res. 4 Kalem işlerinin yapım kitabesi.

Res. 5 Yıldız tonoz örtünün kalem işi süslemeleri.

Res. 6 Mahbup Efendinin yapmış olduğu süslemelerin altından çıkan kalem işleri.

Res. 7 Raspalanan kalem işleri

.

i.

Res. 8 Raspalanan kalem işi süslemeler

Res. 9 Kayserili Nakkaş Derviş Osman yazılı kitabe.

Res. 10 Açığa çıkartılan minyatür resim.

Res. 11 Açığa çıkartılan minyatür resim

Res. 12 Kuzey doğu fil ayağındaki minyatür resim.

Res. 13 Güney batı fil ayağındaki minyatür resim.

Res. 14 Güney doğu fil ayağındaki minyatür resim

Res. 15 Karşılıklı iki minyatür resim.

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 339-347
- İşletme / Araştırma -

Türkiye'de Otomotiv Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketlerin Etkinlik Analizi

İbrahim Erem ŞAHİN[*]
Havva AKKOYUNCU[**]

ÖZ

Dünya günden güne gelişerek değişmektedir. Bu değişimle beraber rekabet iyice yoğunlaşmıştır. Rekabetin yoğun olduğu bir ortamda kaynaklarını en iyi kullanan örgütler varlıklarını sürdürebilmektedirler. Kullandıkları girdiler ile en büyük çıktı seviyesini elde edip etmemesi performans değerleme açısından önem taşımaktadır. Tüm sektörlerde olduğu gibi işletmelerin etkin bir şekilde çalışmaları otomotiv sektöründe de büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada, Türk sanayisinin başat sektörlerinden olan otomotiv sektörünün etkinlik değerleri hesaplanarak sektöre ilişkin performans sonuçları elde edilmeye çalışılmıştır. Etkinlik analizlerinde parametrik olmayan yöntemlerden biri olan veri zarflama analizine göre CCR modeli ve Malmquist toplam faktör verimlilik endeksi kullanılmıştır. VZA, çok sayıda girdi ve çıktıya sahip karar birimlerinin etkinliklerini ölçen doğrusal programlama tabanlı bir tekniktir. VZA durağan bir analiz iken Malmquist toplam faktör verimlilik endeksi dinamik bir analizdir. Malmquist toplam faktör verimlilik endeksi zaman içerisinde karar verme birimlerinde meydana gelen değişimlerin ölçülmesinde kullanılan bir yöntemdir. Analiz DEAP 2.1. (Data Envelopment Analysis Program) paket program kullanılarak yapılmıştır. Çalışmada 2015-2018 yılları baz alınarak bu dönemde kesintisiz olarak 16 işletmeye ait veriler kullanılmıştır. Analizde girdi olarak toplam aktifler, öz sermaye ve çalışan sayısı kullanılmıştır. Çıktı değişkeni olarak ise ciro ve net kar verileri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, tüm yıllarda etkin olan iki firma var iken analiz dönemi boyunca etkinlik gösteremeyen dokuz firma olmuştur. Gözlem kümesindeki otomotiv firmalarından 2015 yılında 6 firma, 2016 yılında 4 firma, 2017 yılında 3 firma etkinlik gösterirken analizin son yılı olan 2018 yılında ise 4 firma etkin olabilmiştir. Yıllar itibariyle ortalama etkinlik derecelerinde düşüş görülmüştür. Ortalama etkinlik derecesi en yüksek yıl analizin ilk yılı olan 2015 iken, etkinlik derecesi en düşük olarak gerçekleşen yıl ise analizin son yılı olan 2018 olmuştur. Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi değerleri ise gözlem kümesindeki 16 firmanın ortalama endeks değerlerini yıllara göre kıyaslamaktadır. Buna göre 2016 yılında düşük oranda da olsa bir düşüş yaşanırken, 2017 yılında 2016 yılına göre ve 2018 yılında da 2017 yılına göre artış görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Otomotiv Sektörü, Veri Zarflama Analizi, CCR Modeli, Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksi

Efficiency Analysis of Companies Operating in the Turkish Automotive Sector

ABSTRACT

The world is evolving day by day. With this change, the competition has intensified. Organizations that make the most use of their resources in a competitive environment can survive. Whether they achieve the largest output level with the inputs they use is important in terms of performance valuation. Efficiency operation of businesses in automotive industry has a great importance as well as in all sectors. In this study, the efficiency values of the automotive sector, which is one of the leading sectors of Turkish industry, were calculated and performance results were tried to be obtained. In the efficiency analysis, CCR model and Malmquist total factor productivity index were used according to data envelopment analysis which is one of the non-parametric methods. DEA is a linear programing based technique measuring the efficiency of decision units in the presence of multiple input and outputs. The Malmquist total factor efficiency index is a dynamic analysis while data enveloping analysis is a stable analysis. Malmquist is a method used to measure changes in decision-making units over time with the total factor efficiency index. Analysis was conducted using the package program DEAP 2.1. Based on 2015-2018, data from 16 enterprises were used continuously during this period. In the analysis, total assets, equity capital and employee numbers were used as input factors. And also, turnover and net profit data were used as output factors. According to the results of the analysis, there were two companies efficient in all years, but there were nine companies that are not efficient in any year. Among the automotive companies in the observation cluster, 6 companies in 2015, 4 companies in 2016, 3 companies in 2017 and in the last year 4 companies in 2018 have been efficient. As of the years, average efficiency ratings have decreased. The average efficiency rating was highest in 2015 which is the first year of analysis, while it was lowest in 2018 which is the last year of the analysis. Malmquist Total Factor Efficiency Index values compare the average index values of 16 companies in the observation cluster by year. Accordingly, there was a slight decrease in 2016, while there was an increase in 2017 compared to 2016 and in 2018 compared to 2017.

Keywords: Automotive Sector, Data Envelopment Analysis, CCR Model, Malmquist Total Factor Productivity Index

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-0442-8499, ibrahimeremsahin@gmail.com
[**] Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe ve Finansman Bilim Dalı orcid no: 0000-0003-0651-6457, akkoyuncuhavva@hotmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 11.12.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 30.12.2019

1. Giriş

İktisat, bireylerin sınırsız ihtiyaçlarının olduğu bir dünyada doğada hazır olarak bulunan ve kıt kaynaklarla optimal bir şekilde bu ihtiyaçların nasıl karşılanacağını ortaya koyan bilim dalıdır. Bu alanda oluşturulan politikalar da toplumun refahını maksimize etme yönünde olacaktır. Küreselleşmenin giderek arttığı ve rekabetin zirveye ulaştığı bir arenada kaynakların kullanılmasında daha rasyonel kararların alınması zorunlu hale gelmektedir. Liberalleşme eğiliminin 1990' lı yıllardan sonra ivme kazanmasıyla bu zorunluluk kendini iyice belli etmiştir. Rekabetin yoğunlaşması ve bununla beraber teknolojide meydana gelen gelişmeler hiçbir şeyin eskisi kadar kolay olmadığını gözler önüne sermiştir. Yani firmaların hem hayatta kalmaları hem de varlıklarını sürdürebilmeleri giderek zorlaşan bir seyir izlemektedir.

Genel mantık olarak düşünüldüğünde maliyetlerin minimize ve karların maksimize edilmesi firmaların odak noktasıdır ve bu durum etkinlik ve verimlilik gibi kavramların ön plana çıkmasına neden olmuştur. Etkinlik ölçümüyle, dışarıdan yeni bir kaynak temin etmeksizin elde hazır bulunan yani mevcut kaynaklarla çıktı düzeyinin artırılması kastedilir. O halde firmanın hem sektörel hem de kendi içerisinde değerlendirilmesi verimlilik, etkinlik ve performans üçlüsünün sonucuna bağlı olarak belirlenecektir.

Dönemimizin en önemli özelliği teknoloji temelli olarak üretim süreçlerinin gerçekleştirilmesidir. Teknolojinin en belirgin olarak kendini gösterdiği sektörlerden biri de otomotiv sektörüdür. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ekonominin bel kemiği olan otomotiv sektörü diğer sektörleri peşinden sürükleyerek resmen bir lokomotif sektör olma özelliğini taşımaktadır. Gelişmiş olan ülkelere bakıldığında bu kadar öneme sahip olmasının altında güçlü bir otomotiv endüstrisine sahip olmaları yatmaktadır. Genel tanımına bakılacak olursa, motorlu araçların (binek otomobil, otobüs, minibüs, midibüs, çekici, kamyon, traktör vb.) ve bu araçların üretiminde kullanılan yedek parçaları imal eden bir sanayi dalı olarak tanımlanabilir (Biçen, 2010; 90). Otomotiv sektörünün diğer sektörlerle olan bağlantısı da düşünüldüğünde dev sanayi olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Sahip olduğu endüstri demir-çelik, elektrik-elektronik, tekstil, cam, plastik, tarım. İnşaat ve savunma sanayi gibi diğer sektörlerinde verimli bir şekilde işlemesine ön ayak olmuştur. Burada yer alan sektörleri bir zincirin halkaları gibi düşünmek yerinde bir karar olacaktır. Zincirdeki halkaların bir tanesinin eksik olması bütünün bir anlam ifade etmeyeceğini açık bir şekilde göstermektedir.

Otomotiv sektörünün hem dünyada hem de Türkiye'de sahip olduğu marka ve modellerin farklılık göstermesi rekabetin daha da kızışmasına neden olmuştur. Buna ilaveten buradaki asıl belirleyici unsur müşterilerin kararları göz önünde tutularak güvenlik, fiyat, bakım maliyeti, yakıt tüketimi ve konfor gibi kriterlerin de göz önünde bulundurulması gerekliliğidir.

2. Literatür

Etkinlik kavramının yadsınamaz bir gerçekliği vardır ki o da birçok araştırma konusunun temelinde yer almasıdır ve yine birçok yazar tarafından dikkatle irdelenen bir kavramdır. Etkinlik en kısa tanımı ile şu an var olan girdiyi kullanarak en fazla çıktıyı elde etme şeklinde tanımlanabilir. Bir diğer önemli olan kavram etkinlik ölçümüdür. Zaman kısıtı altında var olan kaynakların önceden hedeflenen sonuçlara göre analiz edilmesi durumudur. Şöyle ki etkinlik sınırı girdi ve çıktı ikilisinde en iyi performansı ortaya koyan bir sınırdır ve bu sınırın belirleyicileri karar verme birimlerinden oluşmaktadır. Eğer ki karar verme birimleri %100 etkinliğe ulaşamazsa sınırın altında bir etkinliğe sahip olduğunu, %100 etkinliğe sahip olanlar ise sınırları belirleyici bir konumda olduğunu ortaya koymaktadır. Etkinlik, karar verme birimleri ve etkinlik sınırı VZA'nin ana bileşenleri olmakla beraber geçmişten beri yerli ve yabancı araştırmalarda kullanılan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüze kadar farklı yıl aralığında yapılan araştırmaların etkinlik analizinde Veri Zarflama Analizi (VZA) geniş çapta kullanılan bir yöntemdir. Otomotiv sektörü yerli ve yabancı birçok araştırmanın konusu olmuştur. Aşağıda verilenler bunun bir göstergesidir.

Staat vd., (2002), VZA kullanılarak somut kriterlerle beraber algısal ölçümler de yapılmıştır. Çıktı olarak dört yıl sonraki yeniden satış değeri, güvenirlik, güvenlik, konfor, yol performansı ve katalitik konvertörün yeterliliği; girdi olarak aracın satın alma fiyatı ve kullanım maliyeti kullanılmıştır (Staat vd., 2002; 209).

Ito (2004), çalışmasında 1996-1998 yılları itibariyle VZA yöntemiyle otomotiv sektöründe yerli ve yabancı tesislerin verimliliklerini ortaya koymuştur. Çıktı olarak işgücü verimliliğini, girdi olarak da

çalışanların çalıştıkları saat, üretim dışı çalışanların çalıştıkları saat, tesis büyüklüğü ve duran varlıkların ortalama değeri kullanılmıştır (Ito, 2004; 346).

Oh vd. (2010), ele aldığı çalışmasında VZA modelinde değişikliğe giderek ürün kalitesinin soyutluğunu dikkate alan bir model tasarlamıştır. Modelini tüketicilerin aldıkları otomobilin faydasını, kalite niteliklerini ve fiyatını göz önünde tutarak Kore otomotiv pazarından seçilen otomobiller üzerine uygulamıştır (Oh vd., 2010; 119).

Pergelova vd. (2010), 2001-2007 yılları arasında elde edilen bulgular ile İspanya'daki 18 adet otomobil bayisinin etkinliğini ölçmüştür. Çalışmasındaki amaç otomobil endüstrisindeki internet reklamcılığının genel reklamcılık üzerinde etkisinin olup olmadığını ortaya koyulmasıdır. Girdi olarak radyo-televizyon, yazılı, internet ve açık hava/afiş reklam harcamaları; çıktı olarak da satış geliri ve satılan otomobil sayısını kullanılmıştır. Çalışma sonucunda da elde edilen sonuçlara göre online reklamcılığa yatırım yapan firmaların uzun vadede diğerine göre daha etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Pergelova vd., 2010; 44-45).

Chen (2011), Amerika, Güney Kore, Avrupa ve Japonya otomobil üreticilerini verimlilik açısından 1991-1997 yılları itibariyle VZA ile Malmquist verimlilik endeksi ile incelemiştir (Chen, 2011; 168).

Darijani vd. (2014)' de 2004-2008 yılları arasında Kerman Motor'un toplam faktör verimliliğini Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksi (MTFVE) ile hesaplamıştır (Darijani vd., 2014; 188).

Tran ve Thanh (2014)' deki çalışmasında Vietnam otomotiv endüstrisinin 2004-2007 yılları itibariyle Malmquist endeksini ve VZA kullanarak performansını analiz etmişlerdir (Tran ve Thanh, 2014; 184).

Yıldız (2006), Türkiye'de faaliyet gösteren 13 firmayı iki aşamalı bir süreç olarak incelemiştir. İlk aşamada; ödenmiş sermaye, personel sayısı ve toplam aktifler girdi, satış tutarı ise çıktı değişkeni olarak kullanılırken, ikinci aşamada ise; satış miktarı girdi, net dönem karı da çıktı değişkeni olarak analizde kullanılmıştır (Yıldız, 2006; 1-12).

Karaduman (2006), 2001-2005 yılları arasında faaliyet gösteren 17 firmayı VZA ve MTVFE ile analiz etmiştir. Çalışmasında iki girdi ve üç çıktı değişkeni kullanmıştır. Girdiler, şirketin ham madde ve yan sanayi için yaptığı ödemeler ve çalışanların ücret ve sigortaları için yaptığı ödemelerdir. Çıktılar ise iç satışlar, ihracat ve kapasite kullanımıdır (Karaduman, 2006; 4-5).

Bakırcı (2006), İstanbul Sanayi Odasının (İSO) her yıl açıkladığı 500 firma arasına giren 13 firmanın etkinlikleri VZA ile analiz edilmiştir (Bakırcı, 2006; 200).

Çoban (2007), 17 firmayı 1990-2004 yılları itibariyle VZA ile etkinliğini ölçmüştür. Girdi olarak sermaye ve emeğe ödenen ücret ile ikramiye verilerini; çıktı olarak da üretim miktarını kullanmıştır (Çoban, 2007; 25).

Ayan ve Perçin (2008), Türkiye'de yer alan otomotiv firmalarını standart VZA, sınırlı ve bulanık VZA yöntemleriyle etkinliğini hesaplamıştır. İstanbul Sanayi Odasına kayıtlı 37 otomotiv firmasının verileriyle etkinlik sonuçları analiz edilmiştir (Ayan ve Perçin, 2008; 99).

Özdemir ve Düzgün (2009), Türkiye'de faaliyet gösteren ve ilk 500 firmanın içerisinde bulunan 34 firma VZA ile analiz edilmiştir. Girdi olarak öz sermaye, net aktifler ve çalışan sayısı; çıktı olarak da ciro, kar ve ihracat değerleri kullanılmıştır (Özdemir ve Düzgün, 2009; 153-154).

Lorcu (2010), 2003-2007 yılları arasında İSO'nun açıkladığı 500 firmanın içinde yer alan 14 firma MTFVE ile verimlilikleri hesaplanmıştır. Bu firmalar otomotiv ve yan sanayi alanında faaliyet gösteren firmalardır. Girdi olarak net aktifler ve çalışan sayısı, çıktı olarak ise vergi öncesi kar ile ihracat ve brüt katma değer değişkenleri kullanılmıştır (Lorcu, 2010; 281-282).

Yılmaz ve Karakadılar (2010), çalışmasında yer verdiği 19 otomobil modelini Türk otomobil pazarında en çok satılan yerli otomobil ile ithal otomobilleri karşılaştırmışlardır (Yılmaz ve Karakadılar, 2010; 510-511).

Nurcan ve Kaya (2016), 2011-2013 yılları arasında faaliyet gösteren otomotiv firmalarına ait finansal raporlardan elde edilen verileri analiz etmişlerdir. Çalışmada girdi olarak öz kaynaklar, toplam aktifler ve çalışan sayısı; çıktı olarak ise net gelir ve brüt kar değişkenlerini kullanmışlardır. Sonuç olarak firmaların incelenen dönemler itibariyle ortalama teknik etkinliklerinde dönemden döneme dalgalanma göstermiştir. Herhangi bir istikrar olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Nurcan ve Kaya, 2016; 64).

Tatlı ve Bayrak (2016), 2010-2014 yılları arasında BIST'te yer alan otomotiv endüstrisine ait 15 adet firmayı VZA yöntemiyle analiz etmişlerdir. Bu firmalardan 8 adet firma tam etkin düzeyinde, 4 adet firma

etkinlik sınırının altında kaldığı ve 3 firmanın ise bazı dönemlerde etkinlik sınırın altında kaldığı sonucuna ulaşılmıştır (Tatlı ve Bayrak, 2016; 119).

3. Yöntem

Parametresiz ve doğrusal programlama merkezli bir yöntem olan VZA, girdi ve çıktı yönelimli olarak etkinlik analizinde kullanılan, kar amacı güden veya bu amaç dışında hareket eden işletmelerin ve kuruluşların (karar birimlerinin) göreli etkinliğini ölçmeye yarayan bir analiz çeşitidir (Yürüşen, 2011; 13). 1978 yılında Charnes vd. benzer girdilerin kullanılmasıyla yine benzer çıktıların üretilmesinden sorumlu olan birimlere "Karar Verme Birimi (Desicion Making Unit)" adını vermişlerdir. Karar verme birimleri tek bir kuruma bağlı olmayıp firma, üniversite, kurum, işletme, bölüm gibi birbirinden farklı örgütlere ait girdi ve çıktı değerlerini gösteren yıllık veriler olabilir (Kaynar vd., 2005; 38). "Özellikle, birden fazla girdi ya da çıktının, ağırlıklı bir girdi ya da çıktı setine dönüştürülemediği durumlarda VZA önemli bir yaklaşım olarak kabul görmüştür" (Ulucan, 2000; 406-407). Buna ilaveten ekonomide yer alan sınırların tahmin edilmesinde kullanılan diğer parametrik yaklaşımlara alternatif olarak sunulmaktadır (Psychoudakis ve Dimitriadou, 2001; 46). Veri zarflama analizinin ilk kalıntılarına her ne kadar 1957 yılında Farrel' in çalışmalarında rastlansa da matematiksel bir çerçeveye oturtulması bundan 20 yıl sonrasında Charnes, Cooper ve Rhodes' in çalışmasında görülmektedir (Ayrıçay ve Özçalıcı, 2014; 248). VZA temelde; toplumsal model, çarpımsal model, Charnes-Cooper-Rhodes (CCR) ve Banker-Charnes-Cooper (BCC) olmak üzere dört adet model üzerine kuruludur. Ancak çalışmanın analizinde CCR modeli kullanıldığından sadece bu model hakkında bilgi verilecektir.

CCR modeli Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından ölçeğe göre sabit getiri varsayımı adı altında geliştirilen bir modeldir. Modelin temelinde oluşturulan karar birimlerinin toplam etkinlik skorlarını hesaplama durumu vardır. Toplam etkinlik skoru ise teknik etkinliğin ölçek etkinliğine oranlanmasıyla bulunur.

Çalışmada kullanılan bir diğer yöntem ise Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksi (MTFVE)'dir. 1982 yılında Caves, Christensen ve Diewert tarafından VZA temel alınarak geliştirilmiştir. VZA durağan bir yapı olması sebebiyle karar verme birimlerinin performansı buna göre ölçülmekteydi. Ancak zamanla karar verme birimlerinde meydana gelen değişimler dinamik bir analizin varlığını zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk MTFVE' nin geliştirilmesiyle ortadan kalkmıştır.

"Malmquist indeksi, uzaklık fonksiyonları kullanılarak tanımlanmaktadır. Uzaklık fonksiyonları hem girdi hem de çıktı odaklı olarak oluşturulabilmektedir. Girdi odaklı üretim fonksiyonu çıktı vektörü veri iken, girdi vektörünün minimum oransal daralmasını dikkate alarak üretim teknolojisini tanımlamaktadır. Çıktı uzaklık fonksiyonu ise girdi vektörü veri iken çıktı vektörünün maksimum oransal artışını dikkate almaktadır" (Coelli ve Rao, 2003; 4). Malmquist (TFV) endeksinde önce ortak teknolojiye sahip olan her bir veri noktasının farkları alınarak oranları hesaplanır. Sonra da iki veri noktası arasındaki toplam faktör verimliliğindeki değişim ölçülmektedir (Kula vd., 2009; 193). Buna göre de sonuçlar analiz edilip yorumlanmaktadır. Aşağıda yer alan formülde s periyodundan akabinde t periyoduna geçişte MTFVE' nin nasıl hesaplanacağı gösterilmiştir:

$$m(Y_s, X_s, Y_t, X_t) = \left[\frac{d^s(Y_t, X_t)}{d^s(Y_s, X_s)} \times \frac{d^t(Y_t, X_t)}{d^t(Y_s, X_s)}\right]^{1\backslash 2}$$

$d^s(Y_t, X_t)$, t döneminin s dönemi teknolojisine olan uzaklığı belirtir. Aynı zamanda denklemde X terimi girdileri ve Y terimi de çıktıları göstermektedir. M fonksiyonun 1.0' dan büyük ya da küçük olmasına göre TFV' de artma ya da azalma söz konusu olacaktır. Bu durumda eşitlikte birtakım değişmeye gidilecektir ve nihai hali şu şekilde olacaktır:

$$m(Y_s, X_s, Y_t, X_t) = \frac{d^t(Y_t, X_t)}{d^s(Y_s, X_s)} \times \left[\frac{d^s(Y_t, X_t)}{d^t(Y_t, X_t)} \times \frac{d^s(Y_s, X_s)}{d^t(Y_s, X_s)}\right]^{1\backslash 2}$$

Formül açıklanacak olursa eşitliğin sağ tarafındaki ilk terim s ve t dönemindeki teknik etkinlik, parantez içinde yazılan ifade ise teknolojide meydana gelen değişimin ifadesidir.

4. Analiz ve Bulgular

Çalışmada 2015-2018 yılları itibariyle otomotiv üretim sektöründe faaliyet gösteren 16 firma incelenmiştir. Bu çalışmadaki analizler, ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında VZA yöntemi DEAP 2.1. paket programı kullanılarak yapılmıştır. Çalışmada kurulan model, girdiye yönelik, ölçeğe göre sabit odaklı ve çok aşamalı VZA yöntemi şeklindedir.

Çalışmada kullanılan otomotiv markalarına ait veriler İş Yatırım'ın resmi web sitesinden (www.isyatirim.com.tr) ilgili şirketlerin finansal verilerinden alınmıştır. Çalışmaya konu olan uygulama dönemi 2015-2018 yılları olarak toplam 4 yılı kapsamaktadır. Çalışmada 16 firma için de 2015-2018 yıllarına ait kesintisiz veriler kullanılmıştır. Seçilen bu 16 otomotiv firması, araştırmanın karar birimleri kümesini oluşturmaktadır. Tablo 1. 'de Türk otomotiv firmalarının oluşturduğu karar birimleri kümesi görülmektedir.

Tablo.1. Karar Birimleri Kümesi (Türk Otomotiv Firmaları)

Şirket Kodu	Şirket Adı	Şirket Kodu	Şirket Adı
B1	FORD	B9	TÜMOSAN
B2	OTOKAR	B10	TÜRK TRAKTÖR
B3	TOFAŞ	B11	PARSAN
B4	KARSAN	B12	GOODYEAR
B5	F-İZMİT	B13	DOKTAŞ
B6	ASUZU	B14	BOSCH FREN
B7	BRİSA	B15	JANTSA JANT
B8	KATMERCİLER	B16	EGE ENDÜSTRİ

Karar birimlerinin belirlenmesinden sonra çalışmada kullanılacak girdi ve çıktı değişkenlerinin tespit edilmesi ve seçimi de önemlidir. Tespit edilen girdi ve çıktıların tamamı her karar birimi için kullanılmak zorundadır. Bir VZA modeli için seçilen girdi sayısı (a) ve çıktı sayısı (b) ise en az (a+b+1) tane karar birimi araştırmanın güvenilirliği açısından gerekli bir kısıt olarak ortaya çıkmaktadır. Buna ek olarak, karar alma birimi sayısı değişken sayısının en az iki katı (a+b)x2 olmalıdır (Çolak ve Altan, 2002; 44-45).

Çalışmada uygulanan modelde 3 adet girdi ve 2 adet çıktı değişkeni kullanıldığı için karar birimleri sayısının en az;

Girdi Sayısı + Çıktı Sayısı + 1 = 6 ve (Girdi Sayısı + Çıktı Sayısı) x 2 = 10 olması gerekmektedir. Tablo 1' de görüldüğü üzere karar birimleri sayısı 16 adet olduğu için çalışmanın güvenilirliği ve doğru sonuç verebilmesi açısından belirtilen şartlar sağlanmış durumdadır.

Girdi ve çıktı değerleri, firmaların finansal tablolarından elde edilen değişkenlerdir. Çalışmada kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri Tablo 2' de yer almaktadır.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Girdi ve Çıktı Değişkenleri

Girdi Değişkenleri		Çıktı Değişkenleri	
G1	Öz kaynak	G1	Ciro
G2	Toplam Aktifler	G2	Net Kar
G3	İstihdam Sayısı		

Yukarıda belirtilen girdi ve çıktı değişkenleri ile 4 yıllık dönem için seçilen otomotiv sektöründe faaliyet gösteren firmaların VZA ile finansal etkinlik değerleri ölçülerek, etkin olan ve etkin olmayan firmaların tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Ardından Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Analizi yardımıyla otomotiv firmalarının yıllara göre finansal etkinlik değerlerindeki gelişmeler incelenecektir.

Türk otomotiv firmaları arasından belirlenen 4 yıllık kesintisiz veriye sahip gözlem kümelerinin etkinlik skorları Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Türkiye'de Faaliyet Gösteren Otomotiv Firmaları Gözlem Kümesi Etkinlik Sonuçları (2015-2018)

Sıra	Otomotiv Firmaları	2015 Yılı Etkinlik Değerleri	2016 Yılı Etkinlik Değerleri	2017 Yılı Etkinlik Değerleri	2018 Yılı Etkinlik Değerleri
1	FORD	1.000	1.000	1.000	1.000
2	OTOKAR	1.000	0.963	0.766	0.732
3	TOFAŞ	0.946	0.894	0.918	0.772
4	KARSAN	1.000	0.452	0.439	0.513
5	F-İZMİT	1.000	1.000	1.000	1.000
6	ASUZU	0.632	0.566	0.500	0.471
7	BRİSA	0.723	0.510	0.469	0.380
8	KATMERCİLER	0.926	0.349	0.278	0.409
9	TÜMOSAN	0.680	0.618	0.485	0.267
10	TÜRK TRAKTÖR	1.000	1.000	0.946	0.766
11	PARSAN	0.148	0.114	0.130	0.139
12	GOODYEAR	0.809	0.853	0.797	0.593
13	DOKTAŞ	0.385	1.000	1.000	1.000
14	BOSCH FREN	0.767	0.921	0.949	0.845
15	JANTSA JANT	0.489	0.488	0.613	0.487
16	EGE ENDÜSTRİ	1.000	0.904	0.823	1.000
	Ortalama	**0.782**	**0.727**	**0.695**	**0.648**

Tablo 3' e bakıldığı zaman 2015 ve 2018 yılları arasında tam etkinlik gösteren otomotiv firmaları 1.000 değeri almışlardır. Buna göre Türkiye'de faaliyet gösteren otomotiv firmalarından 4 yıllık süreçte tüm yıllarda tam etkinlik gösteren 2 adet firma olmuştur. Bunlar; FORD ve F-İZMİT olmuştur. Ardından DOKTAŞ firması 2015 yılı etkinlik değeri hariç diğer yıllarda tam etkinlik göstermiştir.

Tablo 4. Türkiye'de Faaliyet Gösteren Otomotiv Firmaları için yıllara göre ortalama istatistikler (2015-2018)

	2015	2016	2017	2018
Ortalama Etkinlik Seviyesi	0.782	0.727	0.695	0.648
Gözlem Kümesindeki Firma Sayısı	16	16	16	16
Etkin Firma Sayısı	6	4	3	4
En Düşük Etkinlik Derecesi	0.148	0.114	0.130	0.139

Otomotiv firmaları açısından etkinlik skorları ortalama istatistiklerine bakacak olursak; 4 yıl boyunca ortalama etkinlik skorlarında sürekli olarak düşüş yaşanmıştır. Etkin firma sayısı olarak ilk yıl 6 firma tam etkinlik gösterirken, 2016 yılında 4 firma, 2017 yılında 3 firma ve 2018 yılında ise 4 firma tam etkin olmuşlardır. En düşük etkinlik dereceleri ise birbirine yakın ortalamalar olur iken bu skorları da aynı firma, yani PARSAN firması göstermiştir.

Analizin son aşamasında, zaman boyutu nedeniyle teknik etkinliğin ve teknolojik değişmenin etkisinin ayırt edilebilmesi için Malmquist Üretim Endeksinden yararlanılmıştır. Malmquist Üretim Endeksi, 2016-2017-2018 yılları olmak üzere üç dönem için ayrı ayrı hesaplanmıştır. Böylelikle firmaların bir önceki yıla göre gerçekleştirdikleri gelişmeler görülecektir. 2016 yılında bir önceki yıl olan 2015 yılına göre gözlem kümesinin MTFV endeksine göre gösterdiği gelişme gösterilmiştir. Aynı şekilde 2017 ve 2018 yıllarının MTFV endeks sonuçları da bir önceki yıla göre gerçekleşen gelişmeleri göstermektedir. 2014 yılı analiz dönemi içerisinde yer almadığı için 2015 yılı MTFV endeks sonuçları tabloda yer almamıştır.

Aşağıda Tablo 5.'te Türkiye'de faaliyet gösteren otomotiv firmalarının Malmquist Endeksleri sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 5. Türkiye'de Faaliyet Gösteren Otomotiv Firmaları Açısından Gözlem Kümesini Oluşturan Firmaların Malmquist Endeksi Analiz Sonuçları

Otomotiv Firmaları	*2016 Yılı Malmquist Endeksi*	*2017 Yılı Malmquist Endeksi*	*2018 Yılı Malmquist Endeksi*
FORD	1.065	1.169	1.275
OTOKAR	1.085	1.015	1.066
TOFAŞ	1.065	1.244	1.157
KARSAN	0.498	1.201	1.540
F-İZMİT	1.047	1.171	1.575
ASUZU	1.017	1.088	1.346
BRİSA	0.809	1.106	1.005
KATMERCİLER	0.418	0.948	1.655
TÜMOSAN	0.953	0.909	0.788
TÜRK TRAKTÖR	1.170	0.942	0.934
PARSAN	0.838	1.330	1.518
GOODYEAR	1.048	1.006	0.950
DOKTAŞ	4.347	1.915	0.653
BOSCH FREN	1.218	1.115	1.343
JANTSA JANT	1.001	1.359	1.109
EGE ENDÜSTRİ	0.822	1.085	1.848
Ortalama	**0.996**	**1.143**	**1.191**

Tablo 5'e göre 10 firma 2016 yılında bir önceki yıla göre olumlu yönde gelişme gösterirken 6 firma açısından ise olumsuz bir gelişme ortaya çıkmıştır. 2017 yılında ise Mamquist endeksine göre 13 firma değerleri geliştirirken sadece 3 firma endeks değerlerini düşürmüştür. 2018 yılında 12 firma bir önceki yıla göre Malmquist endeksi değerlerini geliştirirken 4 firma değerlerini düşürmüştür.

Tablo 6'da gözlem kümesini oluşturan tüm firmaların 2015-2016, 2016-2017 ve 2017-2018 dönemleri için Malmquist Endeksinin uygulanması ile elde edilen ortalama sonuçlar gösterilmektedir.

Tablo 6. Türkiye'de Faaliyet Gösteren Otomotiv Firmaları Açısından Gözlem Kümesi İçin Hesaplanan Malmquist Endekslerinin Dönemsel Karşılaştırılması

Yıl		Teknik Etkinlik Değişimi (TE)	Teknolojik Değişme (TC)	Saf Etkinlik Değişimi (PTE)	Ölçek Etkinlik Değişimi (SE)	Malmquist Üretim Endeksi (M)
2015-2016	Gözlem Kümesi	0.906	1.100	0.963	0.940	0.996
2016-2017	Gözlem Kümesi	0.955	1.197	0.967	0.987	1.143
2017-2018	Gözlem Kümesi	0.932	1.278	0.921	1.012	1.191

Tablo 6'da yer alan değerlere, her bir firma için bulunan Malmquist Üretim Endeks değerlerinin geometrik ortalamalarının hesaplanmasıyla ulaşılmıştır. Tabloların son sütunundaki rakamlar, toplam faktör üretkenliğindeki değişmeyi, yani Malmquist Üretim Endeksinin değerini göstermektedir. Bu değerin birden büyük olması toplam faktör verimliliğinin pozitif bir gelişmenin olduğunu, birden küçük olması negatif bir gelişmenin olduğunu ifade etmektedir. Malmquist üretim endeksinin bire eşit olması ise, birbiriyle mukayese edilen iki dönem arasında toplam faktör verimliliğinde bir değişim olmadığını göstermektedir.

Toplam faktör verimliliğinde meydana gelen değişim 4 ayrı endeks kullanarak açıklanmıştır. Bunun için öncelikle Malmquist üretim endeksinin ana bileşenlerinden teknik etkinlik değişimi (TE) ile teknolojik değişimin (TC) etkilerini incelemek gerekmektedir. Bu endekslerde de endeks değerinin 1,00'dan büyük olması olumlu katkıyı, birden küçük değer alması ise olumsuz katkıyı göstermektedir. Benzer şekilde saf etkinliği (PTE) ile de ölçek etkinliği (SE) teknik etkinliğin (TE) bileşenleridir.

Tablo 6' da gözlem kümesinde bulunan Türk Otomotiv firmaları açısından Malmquist endeksine göre 2015 yılı ile 2016 yılı arasında %0,4' lük küçük bir düşüş görülmektedir. 2017 yılında ise 2016 yılına göre yaklaşık %14,3 'lük bir artış olmuştur. Bunun sebebi olarak teknolojik değişimdeki olumlu etkiyi gösterebiliriz. Analizin son yılı olan 2018 yılında ise artış oranı daha da yükselerek %19,1 olmuştur.

5. Sonuç

Günümüzde artan rekabetle birlikte pek çok sektörde olduğu gibi otomotiv sektöründe de etkinlik konusu son derece önem kazanmıştır. Finansal açıdan etkin olabilmek, sürdürülebilir büyümenin sağlanabilmesi için gerçekleştirilmesi gereken bir zorunluluk durumundadır. Firma yöneticileri, ellerindeki kısıtlı kaynakları en etkin şekilde kullanarak maksimum faydayı sağlamalıdırlar.

Bu noktadan hareketle bu çalışmanın amacını, Türkiye'de faaliyet gösteren otomotiv firmalarının 2015-2018 yılları arasında etkinliklerinin ölçülmesi oluşturmaktadır. Bu amaçla çalışmanın uygulama kısmında Veri Zarflama Analizi kullanılmıştır. Analizde kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri, finansal etkinliğin ölçülebileceği düşünülerek oluşturulmuştur. Ayrıca bu konuda literatürde daha önceden yapılmış benzer çalışmalardan da faydalanılmıştır. Bu doğrultuda girdi değişkenleri öz kaynak, toplam aktifler, istihdam sayısı olarak belirlenmiştir. Çıktı değişkenleri ise ciro ve net kardır. Girdi-çıktı kümesi değişkenlerinin belirlenmesinin ardından Veri Zarflama Analizi yöntemlerinden girdi odaklı ölçeğe göre sabit odaklı ve çok aşamalı CCR yöntemi seçilmiştir. Ayrıca Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeks değerlerine bakılarak firmaların analiz dönemi boyunca yıllık bazda bir önceki yıla göre gelişme gösterip gösteremediklerine bakılmıştır. Çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren otomotiv firmalarından 16 adeti karar birimleri kümesini oluşturmuştur. Bunun sebebi analiz dönemi olan 2015-2018 yılları arasında kesintisiz veriye sahip 16 adet firmanın tespit edilmesidir.

Analiz sonuçlarına göre yıllar itibariyle ortalama olarak etkinlik değerlerinde düşüş gözlenmiştir. 2015 yılında 0.782, 2016 yılında 0.727, 2017 yılında 0.695 ve analizin son yılı olan 2018 yılında ise 0.648 değeri hesaplanmıştır. Ardından Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi ile firmaların yıllar itibariyle gösterdikleri gelişmeler ortalama değerler olarak hesaplanmıştır. 2016 yılında bir önceki yıla göre ortalama TFV değeri 0.996 olarak hesaplanmıştır. Teknik etkinlikteki düşüş, Teknolojik değişimdeki yükseliş ile dengelenmiştir diyebiliriz. 2017 yılında 2016 yılına göre ve 2018 yılında 2017 yılına göre ortalama Malmquist TFV değerleri, teknolojik değişimdeki pozitif katkı ile artış göstermiştir.

Türk otomotiv sektöründe üretimin ne oranda etkin yapıldığı, yıllar içerisinde gösterdiği değişimler ve bu değişimlerin sebeplerinin neler olduğu otomotiv sektörünü etkileyeceği oranda etkileşimde bulunduğu diğer sektörleri de etkileyecektir. Bu yüzden yıllar itibariyle toplam faktör verimliliğinde yaşanan değişimler dikkatle takip edilmeli ve incelenmelidir.

Bu konuda ileride yapılacak çalışmalarda farklı sektörlerden örnekler alınarak sektörel olarak analiz yapılması düşünülebilir. Ayrıca bu çalışmada yapılan analiz ve sonuçları, elde edilen veriler, seçilen değişkenler ve dönemler ile sınırlıdır. Farklı değişkenlerin eklenmesi ve analiz döneminin daha geniş tutulması çalışmanın daha kapsamlı olmasına yol açabilecektir.

Kaynakça

Ayrıçay, Y. ve Özçalıcı, M. (2014). *"1997-2012 Yılları Arasında Türkiye'de Veri Zarflama Analizi İle İlgili Yayınlanan Akademik Çalışmalar"*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4 (1): 246-279.

Ayan, T. ve Selçuk, P. (2008). *"Measuring Efficiency of Turkish Automotive Firms with the Fuzzy DEA Model"*, H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26(1): 99-119.

Bakırcı, F. (2006). *"Sektörel Bazda Bir Etkinlik Ölçümü: VZA ile Bir Analiz"*, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20 (2): 199-217.

Biçen, Ç. (2010). *"Otomotiv Sektöründe Veri Zarflama Analizi ile Finansal Etkinlik Ölçümü"*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldız Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , İşletme Anabilim Dalı.

Chen, Y. (2011). *"Productivity of Automobile Industries Using the Malmquist Index: Evidence from the Last Economic Recession"*, Journal of Centrum Cathedra, 4 (2): 165-181.

Coelli, Timothy James ve Rao, D. S. Prasada. Total Factor Productivity Growth in Agriculture: A Malmquist Index Analysis of 93 Countries, 1980-2000, Queensland, Centre for Efficiency and Productivity Analysis, 2003.

Çoban O. (2007). *"Türk Otomotiv Sektöründe Endüstriyel Verimlik ve Etkinlik"*, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, sayı: 29, s. 7-36.

Çolak, Ö. F. ve Altan, Ş. (2002). *"Toplam Etkinlik Ölçümü: Türkiye'deki Özel ve Kamu Bankaları İçin Bir Uygulama"*. İktisat İşletme ve Finans, 17 (196): 44-55.

Darijani, M., Darijani, A. ve Taboli, H. (2014). "Measure and Analyze Total Factor Productivity Index in Automotive Industry", (Case Study: Kerman Motor Assembles Saloon). Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review, 3 (8): 188-196.

Ito, K. (2004). *"Foreign Ownership and Plant Productivity in the Thaia Automobile Industry in 1996 and 1998: A Conditional Quantile Analysis",* Journal of Asian Economics, sayı: 15, s. 321-353.

Karaduman, A. (2006). *"Data Envelopment Analysis and Malmquist Total Factor Productivity Index: An Aplication to Turkish Automotive Industry"*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Middle East Technical University Department of Industrial Engineering.

Kaynar, O., Zontul, M. ve Bircan, H. (2005). *"Veri Zarflama Analizi İle OECD Ülkelerinin Telekomünikasyon Sektörlerinin Etkinliğinin Ölçülmesi"*, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6 (1): 37-57.

Kula, V., Kandemir, T. ve Özdemir, L. (2009). *"VZA Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Ölçüsü: İMKB' ye Koteli Çimento Şirketleri Üzerine Bir Araştırma"*, Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 9 (17): 187-202.

Lorcu, F. (2010). *"Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksi: Türk Otomotiv Sanayi Uygulaması"*, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 39 (2): 276-289.

Nurcan, E. ve Kaya, N. (2016). *"Dünya Otomotiv Sektöründeki Lider Firmaların Verimliliğinin Veri Zarflama Analizi İle İncelenmesi"*, International Journal of Social Sciences and Education Research, 2 (1): 64-74.

Oh, I., Lee, J-D, Hwang, S. ve Heshmati, A. (2010). *"Analysis of Product Efficiency inThe Korean Automobile Market From A Consumer's Perspective"*, Empirical Economics, sayı: 38, s. 119-137.

Özdemir, A. İ. ve Düzgün, R. (2009). *"Türkiye'deki Otomotiv Firmalarının Sermaye Yapısına Göre Etkinlik Analizi"*, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23 (1): 147-164.

Pergelova, A., Prior, D. ve Rialp, J. (2010). *"Assessing Advertising Efficiency"*, Journal of Advertising, 39 (3): 39-54.

Psychoudakis, A. ve Dimitriadou, E. (2001). *"An Application of Data Envelopment Analysis in A Sample of Dairy Farms"*, Prospettive e proposte mediterranee-Rivista di Economia Agricoltura a Ambiente, sayı: 3, s. 46-50.

Staat, M., Bauer, H. ve Hammerschmidt, M. (2002). *"Structuring Product-Markets: An Approach Based on Customer Value"*, American Marketing Association, 2 (3),: 205- 212.

Tatlı, H. ve Bayrak, R. (2016). *"Borsa İstanbul'da Kayıtlı Otomotiv Sektöründe Faaliyet Gösteren Firmaların Etkinliklerinin Statik ve Dinamik Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi"*, Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırma Dergisi, 4 (1): 119-145.

Tran, D-H. ve Tranh, N. D. (2014). *"Performance of the Vietnamese Automobile Industry: A Measurement Using DEA"*, Asian Journal of Business and Management, 2 (3): 184-191.

Ulucan, A. (2000). *"Şirket Performanslarının Ölçülmesinde Veri Zarflama Analizi Yaklaşımı: Genel ve Sektörel Bazda Değerlendirmeler"*, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18 (1): 405-418.

Yıldız, A. (2006). *"Otomotiv Sektörü Performansının Değerlendirmesi"*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İlke), sayı: 16.

Yılmaz, N. ve Karakadılar, İ. S. (2010). *"Türk Otomobil Pazarında Yerli Üretim ve İthal Araçların Verimliliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi"*, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 28 (1): 499-521.

Yürüşen, S. (2011). *"Veri Zarflama Analizi İle Bayi Performanslarının Hesaplanması: Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama"*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İşletme Mühendisliği Anabilim Dalı.

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 348-359
- İktisat / Araştırma -

Turkish J- Curve: Trade Balance and Real Exchange Rate Relation

Şerife Gamze ALBAYRAK[*]
Hüseyin Servet KORKMAZ[**]

ABSTRACT

This study investigates the relationship between trade balance and real exchange rate relation using available data from 1992 :M1 to 2015 :M12 in Turkey. We take real effective exchange rate, industrial production indexes for both Turkey and five developed high income trade partner countries (Germany, France, Spain, Italy and the USA) proxies for real exchange rate and income effects and imports to exports rate as proxy for trade balance. At this research paper, We will look at the case for Turkey foreign trade with selected trade partners and exchange rate policy relations. Solely devaluation/depreciation of the currency does not bring success to elimination of trade deficit. At these studies investigating j-curve hypothesis and Marshall Lerner condition, different models and econometric techniques are used. With different perspectives, these papers found different results. Some of them found evidence supporting j-curve hypothesis, on the other hand some others did not found evidence from empirical data. Empirical research show that this result does not exist for every country and every time. At this research paper, We will look at the case for Turkey foreign trade with selected trade partners and exchange rate policy relations. Solely devaluation/depreciation of the currency does not bring success to elimination of trade deficit. In this context, cointegration tests are applied in order to search short-run and long-run elasticities of the trade balance and currency depreciation/devaluation. Empirical findings suggest that in the long run exchange rate and foreign trade balance have a relation. For the period. results of the cointegration tests show that devaluation/depreciation has long run impacts on trade dynamics and for a short time there exists j-curve pattern for Turkey. According to Granger causality tests, there are bidirectional relations between income level of Turkey with trade balance, real effective exchange rate and foreign income levels respectively. Also there exists unidirectional relations between trade balance with real effective exchange rate and foreign income respectively.

Keywords: J Curve, Trade Balance, Real Exchange Rate, Turkish Economy

Türkiye J- Eğrisi: Ticaret Dengesi ve Reel Döviz Kuru İlişkisi

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye'de dış ticaret dengesi ile reel döviz kuru arasındaki ilişki 1992:01- 2015:12 verileriyle incelenmiştir. Türkiye ve yüksek gelir grubundaki beş gelişmiş ticaret partneri ülkenin (Almanya, İspanya, İtalya ve ABD) reel döviz kuru, gelir etkileri ve ticaret dengelerini analiz etmek üzere reel efektif döviz kuru, sanayi üretim endeksi ve ihracatın ithalatı karşılama oranı değişkenleri kullanılmıştır. Bu çalışmada, seçilmiş ticaret ortakları ile Türkiye dış ticaretine ve döviz kuru politikası ilişkisi incelenmiştir. Bu bağlamda sadece paranın devalüasyonu, ticaret açığının ortadan kaldırılması için yeterli değildir. J-eğrisi hipotezini ve Marshall Lerner durumunu inceleyen çalışmalarda farklı modeller ve ekonometrik teknikler kullanılmıştır. Farklı bakış açıları ile bu makaleler farklı sonuçlar bulmuştur. Bazıları j-eğrisi hipotezini destekleyen kanıtlar bulurken, bazıları ise ampirik verilere göre yeterli kanıt bulamamıştır. Ancak, ayarlama gecikmesi nedeniyle döviz kuru değişikliklerinin ticaret dengesi üzerindeki etkileri anlık değildir. Nitekim, ilk başta ticaret dengesi kötüleşecek ve iyileşme ancak gecikmeler gerçekleştikten sonra gelecektir. Hem iç hem de dış piyasaların tepkileri döviz kurundaki değişimin etkisini belirlemektedir. İthalat-ihracat esnekliklerinin toplamı Marshall Lerner koşulunun üzerindeyse, açık azalmaktadır. Marshall-Lerner koşulu karşılanırsa, para devalüasyonu/revalüasyonu uzun vadede ticaret dengesini iyileştirecektir. Bu çerçevede, ticaret dengesinin kısa vadeli ve uzun vadeli esnekliklerini ve para revalüasyonu/devalüasyonunu araştırmak için eşbütünleşme testleri uygulanmaktadır. Ampirik bulgular uzun vadede döviz kuru ve dış ticaret dengesinin bir ilişkisi olduğunu göstermektedir. İnceleme döneminde için eşbütünleşme testlerinin sonuçları, devalüasyon/revalüasyonun ticaret dinamikleri üzerinde uzun vadeli etkileri olduğunu ve kısa bir süre için Türkiye için j-eğrisi paterni olduğunu göstermektedir. İnceleme döneminde J eğrisi çok kısa bir süre geçerli olmuştur. Reel efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasında ve beş gelişmiş ülkenin ulusal gelirler düzeyleri ile dış ticaret dengeleri arasında Granger nedensellik testlerine göre, Türkiye'nin gelir dengesi ile ticaret dengesi, reel efektif döviz kuru ve yabancı gelir düzeyleri arasında iki yönlü ilişkiler bulunmaktadır. Öte yandan, Türkiye'de dış ticaret dengesinden ulusal gelir düzeyine doğru tek yönlü nedensellik bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: J Eğrisi, Ticaret Dengesi, Reel Döviz Kuru, Türkiye Ekonomisi

[*] Öğr. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, orcid no:0000-0002-6808-0823, serife.albayrak@hbv.edu.tr

[**] Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bankacılık Bilim Dalı, orcid no: 0000-0001-8959-0497, hsk1974@gmail.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 25.12.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 27.12.2019

1. Introduction

In general, currency devaluation under fixed exchange rate system or depreciation under flexible exchange rate system are at the main interest of policy makers. Policy makers, in order to eliminate trade deficits, choose to use foreign exchange transactions/interventions as a tool for changing foreign trade potential of the country. A depreciation/devaluation will improve trade balance in the long run, but in the short run will worsen the trade balance. This is a questionable situation depending on the country and time.

At this research paper, we will look at the case for Turkey foreign trade with selected trade partners and exchange rate policy relations. Solely devaluation/depreciation of the currency does not bring success to elimination of trade deficit. Elasticity of exports and imports of a country is another factor. Responses of both domestic and foreign markets determine the impact of change in foreign exchange rates. If sum of import and export elasticities is over unity, which is known as Marshall-Lerner condition, deficit declines. If Marshall-Lerner condition is satisfied, currency devaluation/depreciation will improve trade balance in the long run. However, due to adjustment lag effects of exchange rate changes on the trade balance is not instantaneous. As a matter of fact, the trade balance will worsen at first and improvement will come only after the lags are realized, hence the j-curve pattern. Empirical research show that this result does not exist for every country and every time.

Under certain conditions, after devaluation/depreciation trade balance does not improve in a short time, provision of commitments to foreign trade partners and low level of price elasticities for some imported products at the beginning may worsen trade balance, with allowance of a time for markets to adopt this new rate of the currency, the volume of exports start to increase with their highly competitive prices and domestic consumers start to consume less import products and more domestic substitutes depending on their elasticities. Then, trade balance start to improve. Graphically this situation seems as a j shaped curve for trade balance of a country.

Focus of this paper will be investigating trade balance and exchange rate relation for Turkey and existence of j-curve pattern during last two decades with long and short run distinction and casualty relations between the variables.

In Turkey case, trade oriented development strategy and market based economic system begins at 1980 and this is followed by implementation of financial liberalization since 1989. Export subsidies and allowance for exchange rate depreciation made Turkish exports more competitive and export promoted industries became important power of the economy - export led growth policy. However, changing policies without necessary infrastructure and resources resulted with serious economic crises and liberalizing trade caused the emergence of current account deficit problem on the following years. As seen on the Graph 1 below, only after economic crises there are short term positive trade balance periods. Then trade deficit started to increase. Especially, after 2008 Great Depression, deficit volumes increased and Turkey showed a chronic high trade deficit performance with the support of economic conditions of the world economy.

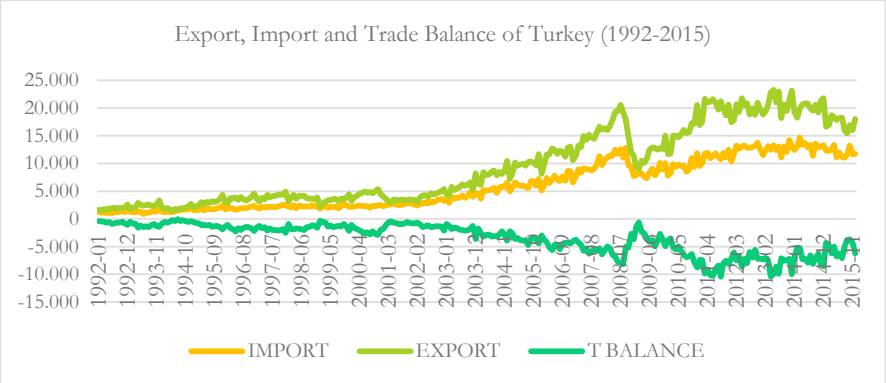

Graph 1: Foreign trade performance of Turkey (Source: www.tcmb.gov.tr)

At 1989, there was a change in policy to control inflation and creating resources for borrowing from markets easily which reversed the depreciation of Turkish Lira and it started to appreciate. These changes in

conditions are followed by several world crises and Turkey took its share from these crises with developing structure of economy. 1994, 1999 and 2001 recessions caused devaluations and these arrangements of currency showed some improvements in trade balance in the short run but did not last in the long run. As a result, accumulation of problems made Turkey to implement a stabilization program with IMF. Stabilization program and European Union candidacy reforms in several areas bring Turkish economy to a stronger position than previous years. These developments carried Turkish economy to a higher level, but economic problems starting in 2008 in United States of America, European Union and nowadays China`s slowdown generates possibility of future economic crises in developing countries like Turkey. Also, political problems inside the country and with neighbor countries affected overall economy in Turkey.

In order to check financial soundness of the economy, Real Effective Exchange Rate (REER) can be taken as blood pressure of overall economy, which is known as an indicator of competitiveness. According to Graph 2, after 2001 Crisis, Turkish economy shows a fluctuating structure and continuous fluctuations affect foreign trade performance as well. As REER increases, Turkish Lira appreciates and loose competitive position. As in the case, between 2001 Crisis and the end of 2010, Turkish Lira appreciates and becomes to over 120 levels which is unofficially taken as a benchmark for overvalued Turkish Lira. Beginning from 2011, Turkish Lira started to depreciate with fluctuations and as of May 2016, REER is around 100 levels.

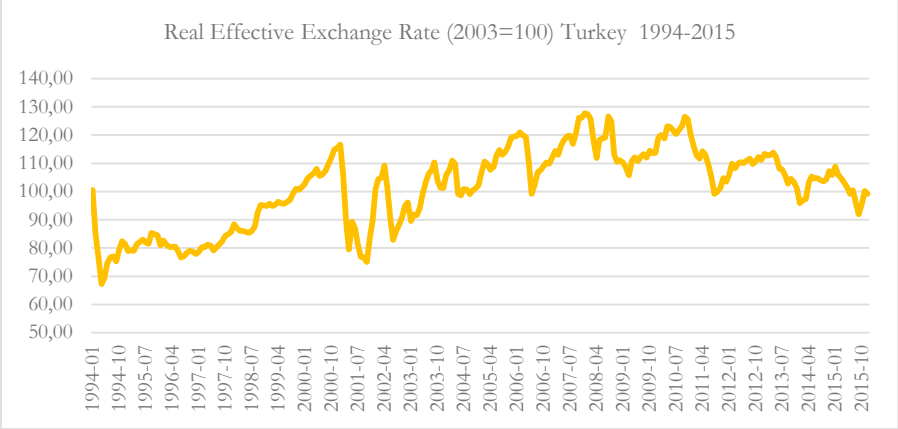

Graph 2: Real Effective Exchange Rates for Turkey. (Source:www.tcmb.gov.tr)

2. Literature Review

There are many studies investigating existence of Marshall-Lerner condition and j-curve effect in the literature. Bahmani-Oskooee (1985), Bahmani-Oskooee and Malixi (1992), Rose (1991), Rose and Yellen (1989), Brada et al., (1997), Meade (1988), Akbostanci (2004), Halicioglu (2007, 2008a, 2008b), Irhan et.al (2011) are among countless others.

At these studies investigating j-curve hypothesis and Marshall Lerner condition, different models and econometric techniques are used. With different perspectives, these papers found different results. Some of them found evidence supporting j-curve hypothesis, on the other hand some others did not found evidence from empirical data. Also, there are some papers with mixed results for bilateral trade relations. Some of the countries in the sample countries have j-curve trends but others do not have or vice versa. Same works also made for sectoral relations. Again there is no clear cut results. This creates an attraction of attention of economists to the subject. It will be better to classify papers according to their results.

As mentioned before, economists are not in the same line. If we separate papers into two groups with having j-curve or not; in the existence of j-curve result group we will see; Noland (1989) for Japan during 1970-1985 period, j-curve effect exist and satisfy Marshall Lerner conditions for the long run. Lal and Lowinger (2002a) for seven East Asian countries during 1980-1989 period, found j-curve effect except for

Japan and long run relationship for both countries. Lal and Lowinger (2002b) for five South Asian countries during 1985-1998 period, found j-curve effect and long run relationship with time lags between exchange rate and foreign trade. Narayan and Narayan (2004) for Fiji during 1970-2002 period, j-curve effect and long run relationship exists between income, trade and real exchange rate. Bahmani-Oskooee(1985) for four developing countries, during 1973-1980 period, j-curve exists with similar long run and short run trends. Bahmani-Oskooee and Malixi (1992) for thirteen developing countries from Asia, Europe and Latin America during 1973-1985 period, j-curve exists in some countries. Turkey is one of the sample country in this paper. Inverse N curve exist for Turkey and there is positive relationship between devaluation and trade balance relation. Bahmani-Oskooee and Kutan (2009) for eleven emerging economies of Eastern Europe during 1990-2005 period, only three of them showed existence of j-curve effect. Short run effects of depreciation does not last into long run. Turkey exists in this paper and it did not show j-curve effect. Bahmani-Oskooee and Harvey (2010) for Malaysia during 1973-2003 period, j-curve received empirical support and long run relationship exists for real exchange rate and trade balance. Kale (2001) for Turkey during 1984-1996 period, there exists a delayed j-curve effect and improvement of trade balance in the long run due to depreciation of Turkish Lira. Halıcıoğlu (2008) for Turkey during 1980-2005 period, shows that j-curve phenomenon is supported in the short run, parameter stability tests on the long run, trade balance appear to be inconclusive. According to Yavuz et al., (2010) j-curve effect exists, but Marshall Lerner conditions do not exist for Turkey for 1988-2007 period.

On the other hand, Rose and Yellen (1989), for both bilateral with Group of Seven and the USA during 1960-1985 period, found that there is no statistically reliable evidence of the j-curve. Rose (1990) for thirty developing countries, during 1970-1988 period, found no strong stable effect of the exchange rate on the trade balance. Bahmani-Oskooee and Alse (1994) for nineteen developed countries and twenty two developing countries, only at six countries, during 1971-1990 period, including Turkey j-curve existence found and real exchange rate and trade balance are cointegrated. Bahmani-Oskooee and Ratha (2004) for eighteen industrial major trade partners of the USA, during 1975-2000 period, j-curve effect is not observable and depreciation of the US dollar positively affects trade balance. Bahmani-Oskooee and Harvey (2014) for Singapore during 1974-2011 period, for industry based analysis, some of them showed j-curve effect both not the others. Brada et.al (1997) for Turkey during 1969-1993 period, finds that before 1980s there is no long run relationship, but after policy change in 1980s, real exchange rate has an impact on trade balance both in the short run and long run. Kale (2001) finds that a real depreciation would improve the Turkish trade balance in the long run and a delayed j-curve effect. Yazıcı and Klasra (2010) for Turkey, manufacturing and mining sectors during 1986 and 1998, there is no j-curve effect in both sectors. Yazıcı (2010) for Turkey, service sector, during 1986-1998 period, like the other two sectors mentioned above there is no j-curve effect. Depreciation of Turkish Lira improves trade balance in the long run. Yazıcı and Islam (2011) for Turkey and European Union countries by customs union and exchange rate during 1982-2001 period no j-curve effect and long run improvement in trade balance by customs union and depreciation in exchange rate observed. Akbostanci (2004) for Turkey, argues that for 1987-2000 period there is a long run relationship where Rose and Yellen (1988) and Rose (1989) opposes existence of relation and no j-curve effect exists. Halicioglu (2008) for Turkey with thirteen trading partners during 1985-2005 period, finds no j-curve effect and argues that long run relation exists. Also, in an another paper of Halicioglu (2007) about bilateral trade dynamics of Turkey for 1960-2000 period, there is no evidence of j-curve effect and existence of Marshall Lerner condition with some of the trading partners holds but not with the whole trade partners set. Erdem et al., (2010) for Turkish agricultural sector with European Union countries during 1987-2005 period, j-curve effect is not observable and monetary and real variables have significant effects both on short run and long run.

Sample of results can be increased and overall, there exists a fairly ambiguous set of research work. As seen from both foreign country research and Turkey case research there is no unique result. Relations depend on country specific conditions, world economy and exchange rate conditions. Bahmani-Oskooee and Alse (1994) states that differences arise from three main reasons: Data for different periods, different currency calculations (for export-import balance) and usage of non-stationary data (previous time research) where standard tests such as the t-test cannot yield valid results.

As mentioned before, there is a tendency for making bilateral research for identifying relations in the literature. But, in this paper, We will do an analysis with a composite index for selected foreign trade partners of Turkey calculated by principal component analysis in order to determine the overall conditions with a wider perspective[*] then bilateral trade relations.

3. Data

The primary aim of this study is to analyze the relationship between trade balance and effective real foreign exchange rate for Turkey. The analysis of the study covers monthly data for the period of 1992:M1 to 2015:M12 which come from the following sources and both are electronic databases:

1. IMF : International Monetary Fund, International Financial Statistics database,
2. CBT : Central Bank of Republic of Turkey, Electronic Data Distribution System

MX = measure of the trade balance. It is defined the ratio of Turkey`s imports over exports with five selected countries. Import and export data are compiled from CBT.

Imports/exports rate[**] is used because it is not sensitive to units of measurement. Trade balance by difference of exports and imports requires price adjustments for having real balances and it can be effected by choice of the price index.

REER = the real effective exchange rate of Turkish Lira and source is CBT. (2003=100) A decline reflects a real depreciation of Turkish Lira and increase shows appreciation of Turkish Lira.

IPITR = measure of domestic income. Index of industrial production index for Turkey is used as a proxy for output (2010=100) and source is IMF.

INDEX2 = measure of five developed countries' income. Five developed countries are Germany, France, Italy, Spain and the United States of America. Index of industrial production index is used as a proxy for output (2010=100) and source is IMF.

Five developed countries' industrial production indexes converted to a single index by using Principal Components Analysis (PCA). PCA is defined by Ringnér (2008) as a mathematical algorithm for reducing the dimensionality of the data while preserving richness of the data variations. It accomplishes this reduction by identifying directions, called principal components, along which the variation in the data is maximal. By using a few components, each sample can be represented by relatively few numbers instead of by values for thousands of variables.

As mentioned before, this study does not look at country specific relations and try to investigate Turkey's trade relation with these countries as a group. Sample countries are selected from top 20 trade (export and import) partners of Turkey. Russia, Iran, Iraq and Saudi Arabia are eliminated due to bilateral energy trade relation. United Kingdom and Poland showed unresponsive trade relation according to exchange rate and policy differences. Their trade relations did not affected from the changes in exchange rates. This can be explained by low elasticity levels of commodities subject to trade relations between these countries and Turkey bilaterally. Other countries eliminated due to low level of share in total trade and/or lack of data in entire period.

Dummy variable: In order to eliminate effect of major policy changes and devaluation/depreciation realizations I used dummy variables for the years in which devaluations and exchange rate policy changes took

[*] For Turkey case, trade partners do not have dominance on Turkish Foreign Trade volume. Germany has the biggest share which is less than 10 %.

[**] There is no consensus about trade balance presentation. Some of the researchers take it as a difference and others as ratio of imports and exports. Same situation is valid for ratio presentation. Imports to exports or exports to imports ratios are used. Also, there are some researchers that has used three types of trade balance presentation at their different research papers.

place: 1994 (Financial Crisis/devaluation), 1996 (Currency peg regime) and 2001 (Financial Crisis/depreciation) as "1" and take other years as "0".

In the literature, as in j-curve phenomenon, dummy variables for policy changes and devaluation is not generally used. In some papers, in order to eliminate effect of policy changes and shocks like financial crisis, dummy variables are used for analyzing trade balance and exchange rate relation. Bahmani-Oskooee (1985), Krugman and Baldwin (1987), Noland (1989),Bahmani-Oskooee and Hegarthy (2010), Yazıcı and Islam (2011), Bahmani-Oskooee and Harvey (2014) and Korkmaz et.al (2015) are some examples of dummy variable used research works.

All the data are seasonally unadjusted values and are in their natural logarithms which enable to explain them in a constant elasticity form in line with the existing studies, except INDEX2, for which no logarithmic transformation has been applied.

Table 1: Summary for Descriptive Statistics

	lnREER	lnIPITR	INDEX2	lnMX
Mean	4.58	4.37	0.00	0.46
Median	4.61	4.32	-0.28	0.46
Maximum	4.85	4.90	2.54	0.99
Minimum	4.07	3.83	-1.58	0.02
Std.Dev.	0.16	0.29	1.00	0.14
Observations	288	288	288	288

As seen above, calculations show that standard deviations of lnREER, lnIPITR and lnMX are at very low levels. Dispersion levels are not so much. This means that volatility levels are not so much for them.

Table 2: Correlation matrix

	lnREER	lnIPITR	lnMX	INDEX2
LnREER	1.00			
LnIPITR	0.73	1.00		
LnMX	0.09	-0.01	1.00	
Index2	0.56	0.80	-0.03	1.00

According to correlation matrix, lnIPITR and Index2 has the highest correlation, indicating that income levels of Turkey and selected countries income levels have positive and relatively stronger correlation with respect to other variables. The lowest correlation is between lnMX and lnIPITR, negative and a very poor relation. lnREER has the highest correlation with lnIPITR and lowest with lnMX. As income level of Turkey increases lnREER positively and strongly affected. On the other hand, lnMX and Index2 has negative but low level of relation. As income levels of trade partners increase imports to exports levels decreases which means trade deficit of Turkey declines.

4. Methodology

After, Engle and Granger (1987) paper, cointegration and error correction models were introduced. Cointegration model is used for testing long run effects of currency depreciation on the trade balance and error correction models for testing short run effects or the j-curve phenomenon. Research work conducted on different types of data. Following Rose and Yellen (1989), bilateral level research began. Aggregate trade data and bilateral trade data usage generated mixed conclusion for research papers. But there is a consensus about trade balance to relate with income (domestic and foreign) and real exchange rate. The trade balance model used in this paper is adopted from Rose and Yellen (1989) and it takes the following long run cointegrating form:

$$LnMX_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln REER_t + \alpha_2 \ln IPITR_t + \alpha_3 Index2_t + \alpha_4 d_t + \varepsilon_t$$

where the measure of the trade balance, MX is the ratio of imports to exports. REER is the real effective exchange rate; IPITR is the industrial production index for Turkey; Index 2 is the aggregated industrial production index of five developed countries. Ln is the natural logarithm transformation, dt is dummy variable and ɛt is the random error term. It is expected that $\alpha 1>0$ since an increase in real effective exchange rate initially reduces the demand for the home country's export but increases its demand for imports. As a result, the balance of trade worsens initially but it will improve after a while as export and import volumes adjust to price changes.

As specified in the data section, industrial production indexes of five preselected countries are calculated by principal component analysis by using SPSS and generated a new common index for these countries in order to evaluate Turkey and five developed countries trade relations depending on exchange rate differences.

In order to investigate the cointegrating trade balance model with a view of testing the j-curve, I will test existence of cointegration relationship and then, investigate causality direction between the variables by using STATA.

First of all, we need to determine the degree of integration of each time series using Augmented Dickey Fuller (ADF) test. After examining the stationary properties for variables, if they are at the same stationarity level, that is; if they are all integrated of same order, then it is necessary to apply the Johansen cointegration test, used to specify any long-run relationship between them. Otherwise, it is necessary to apply Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Bounds Test to determine existence of long-run relationship among variables. The cointegration test has a crucial role in deciding the model used in detecting the relationship between foreign trade and exchange rate.

When there is a deviation in long run relation between cointegrated variables, it was investigated through Vector Error Correction Model (VECM) whether the deviation disappears in time and long-run balance is regained.

After examining cointegration, a Granger causality test is performed. Causality tests analyze the causal effect amongst a set of variables by testing for their predictability based on past and present values. Groenewold and Tang (2007) argue that Granger causality tests are applicable regardless of the orders of integration of the underlying variables if it has been established that there exists a long-run equilibrium relationship between the underlying series. Granger (1987) and Granger (1988) point out that if two time-series variables are cointegrated, then at least one-directional Granger-causation exists. Therefore, the existence of a stable long-run relationship (cointegrating relationship) among trade balance and real effective exchange rate implies that the variables are causally related at least in one direction. Hence, there are two possible sources of causality: error correction term, which shows long-run causality, and lagged explanatory variables, revealing short-run causality.

According to Granger (1988), when there is cointegration between variables, Granger causality testing requires using the error correction term obtained from cointegration model. In other words, in case the variables are cointegrated, that is, existence of long-run relationship between the variables implies application of the causality analysis by using VECM.

In order to test the presence and the direction of causality between trade balance and exchange rate Granger causality test is applied. The direction of causality determines the direction of the relationship. Granger causality test has three relations in line with the theory:

a) One way causality: In this single equation model, A is the dependent variable and B independent. Causality relationship is unidirectional from A to B ($A \Rightarrow B$)

b) Two-way causality: There can be a bidirectional relation between variables. ($A \Leftrightarrow B$).

c) Lack of Causality: There is no relationship among variables, therefore no causality.

In order to apply Granger causality test, the series that belong to variables should be stationary.

First of all, applied ADF Test which is the most commonly used test in the literature. Applying the ADF unit root test for the intercept model requires estimating the following regression.

$$\Delta yt = \beta 1 + \beta 2 yt\text{-}1 + pt=1\Sigma\phi i\Delta yt\text{-}I + \varepsilon t$$

where Δ is the first difference operator: yt shows series used in the test i.e. lnREER lnIPITR, INDEX2, and lnMX; T is an time trend; p represents the number of lags, which is determined based on the Akaike Information Criterion (AIC); ε is a random error term. For trend and intercept model, it is necessary to include trend variable in the ADF equation. In Equation, where ΔYt is the dependent variable, the null and alternative hypothesis for cointegration analysis are

H0: $\sigma 1Y = \sigma 2Y = 0$, there is no cointegration (there exists no long-run equilibrium relationship),
H1: $\sigma 1Y \neq 0$ and $\sigma 2Y \neq 0$, there is cointegration (there exists long-run equilibrium relationship)

These hypotheses are tested using the F-test. Nevertheless, F-test has nonstandard distributions that depend on the sample size, the inclusion of intercept and trend variable in the equation and the number of regressors. If the test statistic is above an upper critical value, the null hypothesis of no long-run relationship can be rejected regardless of the orders of integration of the underlying variables. The opposite is the case if the test statistic falls below a lower critical value. If the sample test statistic falls between these two bounds, the result is inconclusive.

The existence of a cointegration does not necessarily imply that the estimated coefficients are stable. Therefore, stability tests of Brown et al. (1975), which are also known as cumulative sum (CUSUM) and cumulative sum of squares (CUSUMSQ) tests based on the recursive regression residuals, may be employed to that end. These tests also incorporate the short-run dynamics to the long run through residuals. The CUSUM and CUSUMSQ statistics are updated recursively and plotted against the break points of the model. Providing that the plot of these statistics fall inside the critical bounds of 5% significance, one assumes that the coefficients of a given regression are stable. These tests are usually implemented by means of graphical representation. In this paper, will use CUSUM Test for checking stability.

5. Emprical Results

In order to check stationarity, first, applied ADF Test for the variables and found that both dependent and independent variables are stationary.

Table 3: ADF Unit Root Test results

ADF Unit Root	Coefficient	T	P>|t|
lnREER	-0.027834	-2.03	0.043
lnIPITR	-0.0378115	-2.31	0.022
Index2	-0.2959186	-7.01	0.000
Ln(M/X)	-0.3088771	-7.25	0.000

Since the p-value of Level (1) is lower than 5% significance level, can reject the null hypothesis that the series for the both variables are non-stationary. So, I conclude that lnREER, lnIPITR, Index2 and lnMX are stationary at same level.

All variables are integrated at the same order and I can apply Johansen Test of Cointegration, According to Johansen's Cointegration tests, there is cointegration between variables and the number of of cointegrated vector is at most 1 at 10% significance level.

Then, checked at VECM to find long run relationship of the variables in the model.

Results show that lnREER, lnIPITR, D01 and INDEX2 are statistically significant at 5% level. According to the Table 4, 1% increase in lnREER(-1) causes increase in lnMX by 46%, 1% increase in lnIPITR(-1) causes increase in lnMX by 19%, 1% increase in D01 causes decrease in lnMX by 3% and 1% increase in INDEX2 (-1) causes decrease in MX by 2% in the short run.

Table 4: Short run elasticities

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.004769	0.005562	0.857305	0.3921
Δ(LNMX(-1))	-0.492134	0.066110	-7.444188	0.0000
Δ(LNREER(-1))	0.460499	0.152084	3.027935	0.0027
Δ(LNIPITR(-1))	0.199655	0.092924	2.148575	0.0326
Δ(INDEX2(-1))	-0.026289	0.010779	-2.438918	0.0154
D01	-0.031166	0.015724	-1.982034	0.0485
ECT(-1)	-0.159774	0.040385	-3.956266	0.0001
R-squared	0.483739	Mean dependent var		0.000448
Adjusted R-squared	0.447860	S.D. dependent var		0.111578
S.E. of regression	0.082909	Akaike info criterion		-2.076239
Sum squared resid	1.780358	Schwarz criterion		-1.828308
Log likelihood	307.5972	Hannan-Quinn criter.		-1.976771
F-statistic	13.48248	Durbin-Watson stat		2.044128
Prob(F-statistic)	0.000000			

Δ(lnmx(-1)) Δ(lnmx(-2)) Δ(lnREER(-1)) Δ(lnREER(-2)) Δ(lnREER(-3)) Δ(lnIPITR(-1)) Δ(lnIPITR(-2)) Δ(INDEX2(-1)) Δ(INDEX2(-2)) Δ(INDEX2(-3)) Δ(INDEX2(-4)) Δ(INDEX2(-5)) Δ(INDEX2(-6)) Δ(INDEX2(-7)) Δ(INDEX2(-8)) Δ(INDEX2(-9)) are all short run coefficients.

Narayan and Narayan (2004) states that positive coefficients followed by negative coefficients will support the j-curve hypothesis where this shows that an initial worsening of the trade balance followed by an improvement.

According to Table 4, lnREER is only one lag significant with 0.27% at 5% significance level and j-curve exists for a short time and following lags results are statistically insignificant.

LnIPITR is only one lag significant with 3.26% at 5% significance level and INDEX2 is only one lag significant with 1.54% at 5% significance level. As income level of Turkey increases, imports to exports ratio increases, but as income level of selected countries increases, they start to buy more Turkish exports and Turkish imports declines by the increase at price levels of these countries.

Dummy variable is less than 5% significance level and statistically significant. It shows that policy and exchange rate changes effect trade balance. 15.97% of deviations from long run balance recover in a period and it will approach to long-run balance.

In the model, the coefficient of error correction term is defined as ECT(-1). It has to be negative and statistically significant. It shows the speed of adjustment. The P-value of error ECT(-1) is 0.001 which is lower than 5% significance level which implies that there exists long run relationship between variables.

The R-square of the model is 48%, which is not to low and I can say that this is a moderate model. 0.48 variation in lnMX is explained by lnREER, lnIPITR and INDEX2.

In order to test to determine stability of all coefficient estimates of the error-correction models, applied Cusum Test. This test is based on cumulative sum of the recursive residuals. According to test results, all equations have structural stability. The blue line is within the interval of red lines meaning that this model is stable.

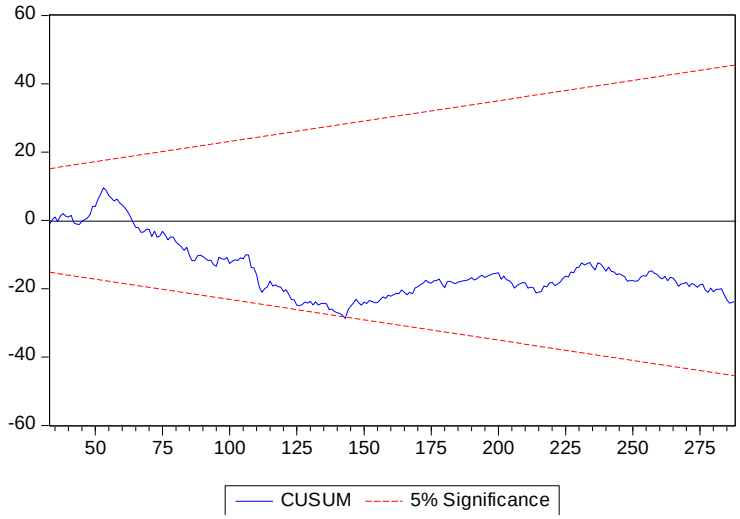

Graph 3 : Cusum results

In order to investigate causality relations between variables, I applied Granger causality tests and results are shown below. We reached to three kind of empirical findings; one way causality, two way causality and lack of causality. Out of table values do not show any mutual relation between each other.

Table 5 : Granger Causality Results (under 5% significance level)

Variable	*Result*	*Causality*
lnREER and lnMX	*REER causes MX*	*Unidirectional*
LnIPITR and lnMX	*IPITR causes MX* *MX causes IPITR*	*Bidirectional*
INDEX2 and lnMX	*INDEX2 causes MX*	*Unidirectional*
LnIPITR and lnREER	*IPITR causes REER* *REER causes IPITR*	*Bidirectional*
INDEX2 and lnIPITR	*INDEX2 causes IPITR*	*Unidirectional*
lnREER and INDEX2	*REER causes INDEX2*	*Unidirectional*
LnIPITR and INDEX2	*IPITR causes INDEX2*	*Unidirectional*

In view of the causality test results, there is bidirectional causality relationship between lnIPITR to lnMX and lnREER to lnIPITR. There is no causality between lnMX to lnREER and lnMX to INDEX2. Directions are summarized in the following Table 6

Table 6: Causality Relations and Directions

	LnMX	lnREER	lnIPITR	INDEX2
LnMX		NO	→	NO
LnREER	→		→	→
LnIPITR	→	→		→
INDEX2	→	NO	→	

6. Conclusion

This paper has attempted to estimate existence of j-curve and Marshall Lerner condition through a reduced form trade balance model in search of providing empirical evidence in the case of Turkey with its five trade partners during 1992:M1 and 2015:1M2 period. Cointegration tests are applied in order to search short-run and long-run elasticities of the trade balance and currency depreciation/devaluation. Results of the cointegration tests show that devaluation/depreciation has long run impacts on trade dynamics and for a short time there exists j-curve pattern for Turkey with aforementioned trade partners where in general, for different time periods results are consistent with Kale (2001) and Brada et.al (1997). According to Granger causality

tests, there are bidirectional relations between income level of Turkey with trade balance, real effective exchange rate and foreign income levels respectively. Also there exists unidirectional relations between trade balance with real effective exchange rate and foreign income respectively.

References

Akbostanci, E. (2004). "*Dynamics of the Trade Balance: The Turkish J-curve*", Emerging Markets Finance and Trade, no:40, p. 57-73.

Backus, D. K., Kehoe, P. J. and Kydland, F. E. (1994). "*Dynamics of the Trade Balance and the Terms of Trade: The J-curve?"*, American Economic Review, 84 (1): 84-103.

Bahmani-Oskooee, M. (1985). "*Devaluation and the J-curve: Some Eevidence from LCD`s*", The Review of Economics and Statistcs, 67 (3): 500-504.

Bahmani-Oskooee, M. and Malixi, M. (1992). "*More Evidence on the J-curve from LDC`s*", Journal Policy Model, no: 14, p. 641-653.

Bahmani-Oskooee, M and Alse, J. (1994). "*Short-run Versus Long-run Effects of Devaluation: Error Correction Modelling and Cointegration*", Eastern Economic Journal, no: 20, p. 453-464.

Bahmani-Oskooee, M. and Ratha, A. (2004). "*The J-curve: A Literature Review*", Applied Economics, no: 36, p. 1377-1398.

Bahmani-Oskooee, M. and Kutan, A. M. (2009). "*The J-curve in the Emerging Economies of Eastern Europe*", Applied Economics, no: 41, p. 2523-2532.

Bahmani-Oskooee, M. and Harvey, H. (2014). "*U.S.-Singapore Commodity Trade and the J-curve*", Asian Economic and Financial Review, 4 (10): 1473-1484

Bahmani-Oskooee, M. and Harvey, H. (2010). "*The J-curve: Malaysia Versus Her Major Trading Partners*", Applied Economics, no: 42, p. 1067-1076.

Bahmani-Oskooee, M. and Hegerty, S. W. (2010). "*The J-and S-curves: A Survey of the Recent Literature*", Journal of Economic Studies, 37 (6): 580-596.

Brada, J. C., Kutan, A. H. and Zhou, S. (1997). "*The Exchange Rate and the Balance of Trade: The Turkish Experience*", Journal of Development Studies, no: 33, p. 675-692.

Brown, R. L., Durbin, J. and Evans, J. M. (1975). "*Techniques for Testing the Constancy of Regression Relations over Time*", Journal of the Royal Statistical Society, no: 37, p. 149-63.

Engel, R. and Granger, C. (1987). "*Cointegration and Error Connection Representation: Estimation and Testing*", Econometrica, no: 55, 251-76.

Erdem, E., Güloğlu, B. and Nazlıoğlu, S (2010). "*The Macroeconomy and Turkish Agricultural Trade Balance with the EU Countries: Panel ARDL Analysis*", International Journal of Economic Perspectives, 4 (1): 371-79.

Halicioglu, F. (2008a). *"The J-curve Dynamics of Turkey: an Application of ARDL Model"*, Applied Economics, 40 (18): 2423-2429.

Halicioglu, F. (2008b). "*The Bilateral J-curve: Turkey Versus Her 13 Trading Partners*", Journal of Asian Economics, no: 19, p. 236-243.

Halicioglu, F. (2007). "*The J-curve Dynamics of Turkish Bilateral Trade: A Cointegration Approach*", Journal of Economic Studies, 34 (2): 103-119.

Irhan H. B., Alacahan N. D. and Korap L. (2011). "*An Empirical Model for the Turkish Trade Balance: New Evidence ,from ARDL Bounds Testing Analysis*", Ekonometri ve Istatistik Dergisi, no: 14, p. 38-61.

Kale, P. (2001). "*Turkey`s Trade Balance in the Short and the Long Run: An Error Correction Modelling and Cointegration*", The International Trade Journal, no: 15, p. 27-56.

Korkmaz, M., Alacahan, N. D., Aytaç, A., Aksoy, M., Germir, H. N. and Karta, N. (2015). "*The Relation between Real Exchange Rate in Turkey and Foreign Trade: An Applied Analysis*", International Refereed Academic Social Sciences Journal, 18 (6): 84-104.

Krugman, P. R. and Baldwin, R. E. (1987). "*The Persistence of the US Trade Deficit*", Brookings Papers on Economic Activity, 1 (1): 1-43.

Lal, A. K. and Lowinger, C. T. (2002). "*Nominal Effective Exchange Rate and Trade Balance Adjustment in South Asia Countries*", Journal of Asian Economics, 13 (2): 371-383.

Lal, A. K. and Lowinger, T. C. (2002). "*The J-curve: Evidence from East Asia*", Journal of Economic Integration, 17 (2): 397-415.

Magee, S. P. (1973). "*Currency Contracts, Pass through and Devaluation*", Brookings Papers on Economic Activity, no: 1, p. 303-325.

Meade, E. E. (1988). "*Exchange Rates, Adjustment and the J-curve*", Federal Reserve Bulletin, 74 (10): 633-644.

Narayan, P. K. and Narayan, S. (2004). "*The J-curve: Evidence from Fiji*", International Review of Applied Economics, July, 18 (3): 369-380.

Noland, M. (1989). "*Japanese Trade Elasticities and J-curve*", Review of Economic Statistics, no: 71, p. 175-179.

Ringer, M. (2008). "*What is Principal Component Analysis?"*, Nature Biotechnology, 26, (3): 303-304.

Rose, A. K. (1990). "*Exchange Rates and the Trade Balance: Some Evidence from Developing Countries*", Economics Letters, no: 34,p. 271-275.

Rose, A. K. (1991). "*The Role of Exchange Rates in A Popular Model of International Trade: Does Marshal Lerner Condition Hold?"* Journal of International Economics, 30 (3-4): 301-316.

Rose, A. K. and Yellen, J. L. (1989). "*Is there A J-curve?*" Journal of Monetary Economics, no: 24, p. 53-58.

Yavuz, N. Ç., Güriş, B. ve Kıran, B. (2010). "*Reel Döviz Kurunun Dış Ticaret Dengesine Etkisi: Türkiye için Marshall-Lerner Koşulunun Testi"*, İktisat, İşletme ve Finans, 24 (287): 69-90

Yazıcı, M. (2010). *"Is There A J-curve Effect in Turkish Services?"* Quality and Quantity, 44 (1): 167-72.

Yazıcı M. and Klasra, M. A. (2010). *"Import Content of Exports and J-curve Effect?"* Applied Economics, no: 42, p. 769-776.

Yazıcı, M. and Islam, M. Q. (2011). *"Impact of Exchange Rate and Customs Union on Trade Balance at Commodity Level of Turkey with EU (15)*", Ekonomska istranzivanja, 24 (3): 75-85.

Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2019; (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı): 360-378
- Tarih / Derleme -

2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Kapsamında Türkiye'deki Üniversitelerde Yapılan Etkinlikler

Kerime Nur EFLATUN KILINÇ*

ÖZ

Vefeyât geleneği İslam tarihi ve edebiyatında önemli bir yer tutmaktadır. Âlimlerin, sultanların, emirlerin sûfilerin vb. meşhurların vefatı üzerine yazılanlar hem mutevvafa ile ilgili hem de dönemin siyasi, sosyal ve kültürel durumu ile ilgili ciddi bilgiler ihtiva eder. İslam tarihinde bununla ilgili kaynak eser niteliğine sahip önemli bir literatür de oluşmuştur. Modern zamanlarda ise bu anma geleneği nekroloji kavramına karşılık gelmektedir. Bu bağlamda vefeyât ile nekroloji aynı amaca yönelik kaleme alınan yazılardır. Genelde vefat eden kişinin hayatı ve eserleri üzerine bilgiler verilir. Son yıllarda hatıra mahiyetindeki bilimsel çalışmalar ve anma etkinlikleri vefeyâtın çağdaş bir karşılığı olarak ifade edilebilir. Bunun en meşhur örneği Prof. Dr. Fuat Sezgin'in vefatından sonra Türkiye'de onun hatırası üzerine yapılan bilimsel etkinliklerdir. İslam tarihinde vefeyâtların ilk örnekleri muhaddislerin ölümü üzerine yazılmıştır. Prof. Dr. Fuat Sezgin'in hadis üzerine yaptığı çalışmalar dikkate alındığında, ölümünden sonra İslam bilimleri ile ilgili bir geleneğin yaşanmasına da vesile olduğu görülmektedir. Bu nedenle merhumu konu edinen çalışmalar bir vefeyât etkinliği olarak bilimsel bir yayınla kayıt altına alınmalıdır.

İslam bilim tarihi üzerine önemli çalışmaları ile tanınan dünyaca ünlü bilim tarihçisi Prof. Dr. Fuat Sezgin 30 Haziran 2018 tarihinde İstanbul'da 93 yaşında iken hayata gözlerini yummuştur. Bu önemli bilim insanının kaybının ardından Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından imzalanan 2018/6 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile 2019 senesi "Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı" olarak ilan edilmiştir. Bu kapsamda 2019 yılı boyunca tüm Türkiye'de çok sayıda etkinliğin düzenlenmesi planlanmıştır. Prof. Dr. Fuat Sezgin, İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı ve koordinatör üniversite olarak Kırıkkale Üniversitesi arasında, etkinliklerin koordinasyonunu sağlamak amacıyla iş birliği protokolü imzalanmıştır. İmzalanan iş birliği protokolü ile İslam bilim tarihine yaptığı katkılar kapsamında Prof. Dr. Fuat Sezgin ve çalışmalarının ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtılması hedeflenmiştir. 2019 yılı boyunca bu doğrultuda dünya çapında düzenlenen beş yüzden fazla etkinlik ile Prof. Dr. Fuat Sezgin tanıtılmaya çalışılmıştır. Koordinatör üniversite olan Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye'deki üniversitelerle imzaladığı protokollerle de Prof. Dr. Fuat Sezgin ile ilgili konferanslar, sempozyumlar, paneller ve üniversite dergilerinde özel sayıların çıkarılması gibi faaliyetlerin düzenlenmesine destek vermiştir. Türkiye'deki üniversitelerde 2019 yılı boyunca bu amaca hizmet eden çok sayıda etkinliğin gerçekleştiği görülmektedir. Bu çalışma ile bir yıl boyunca protokol imzalanan üniversitelerde gerçekleştirilen etkinlikler incelenerek 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılının ne kadar verimli geçtiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla tespit edilebilen etkinliklerin bir listesi oluşturularak Türkiye'deki üniversitelerde Prof. Dr. Fuat Sezgin'e dair en çok hangi konuların üzerinde durulduğu ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: 2019 Fuat Sezgin Yılı, Üniversite, Etkinlik, Sempozyum, Panel

The Activities Carried out in the Universities in Turkey within the Scope of 2019 Year of Prof. Dr. Fuat Sezgin

ABSTRACT

The obituary tradition has an important place in the Islamic history and literature. The things written because of the death of famous people such as Scholars, Sultans, emirs, Sufis, etc., contain serious information about both the deceased and the political, social and cultural situation of the period. In the history of Islam, an important literature that has the quality of a source work has been formed. This commemorative tradition corresponds to the concept of necrology in modern times. In this context, obituary and necrology are the articles written for the same purpose. In generally, information about the life and works of the deceased is given. The commemorative scientific studies and commemorative activities being organized in recent year can be expressed as a contemporary counterpart of obituary. The most famous examples of that situation are the scientific activities conducted in Turkey after the death of Prof Dr Fuat Sezgin in the memory of him. In the history of Islam, the first examples of obituaries were written on the death of muhaddiths. When Prof Dr Fuat Sezgin's studies on hadith are taken into consideration, it is seen that after his death a tradition related to the Islamic sciences has been experienced. Therefore, the studies on the deceased should be recorded in a scientific publication as an obituary activity.

Fuat Sezgin, a worldwide known historian with his important works on the history of Islamic science, died on June 30, 2018 in Istanbul when he was 93 years old. With the loss of this important scientist, 2019 was declared as "Prof. Dr. Fuat Sezgin Year" with the Presidential Circular No. 2018/6 signed by the President of Turkey, Recep Tayyip Erdogan. In this context, throughout 2019, many activities have been scheduled to be held in Turkey. A cooperation protocol was signed between Prof. Dr. Fuat Sezgin Foundation for Islamic History of Science Research and Kırıkkale University to coordinate activities. With this protocol, it is aimed to introduce studies of Prof. Dr. Fuat Sezgin on the history of Islamic science at national and international level. In this direction, throughout 2019, Prof. Dr. Fuat Sezgin has been tried to be introduced by over five hundred activities organized in our country and in the world. As the coordinating university, Kırıkkale University, by signing protocols with the universities in Turkey, has supported the organizations of activities such as conferences, symposiums, panels and the publishing of special issues in the university journals about Prof. Dr. Fuat Sezgin. It seems that many events in this purpose have been organized in the

* Arş Gör., Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0001-7042-0965, kerimenur.eflatun@selcuk.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 17.12.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 25.12.2019

universities in Turkey during the 2019. In this study, it is aimed to determine how productive the year of Prof. Dr. Fuat Sezgin has been by examining the activities carried out in the universities. Therefore, it is tried to be determined which issues related to Prof. Dr. Fuat Sezgin were most focused in the activities organized in the universities in Turkey by making a list of the activities.
Keywords: 2019 Year of Fuat Sezgin, University, Event, Symposium, Panel

1. Giriş

İslam Bilim Tarihi üzerine yaptığı çalışmalar ile bilim dünyasına adını altın harflerle yazdıran Fuat Sezgin'in 30 Haziran 2018 İstanbul'da hayatını kaybetmiştir. Bu kapsamda 93 yaşında hayata gözlerini yuman değerli bilim insanının hayatı ve çalışmaları hakkında bir dizi etkinliğin düzenlenmesi kararlaştırıldı ve kararname yayınlandı. 5 Eylül 2018 yılında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın imzası ile yayımlanan 2018/6 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile 2019 senesi "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı*" ilan edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı genelgesinde: "*İslam kültür ve medeniyetinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve onu yeni nesillere en doğru şekilde aktarmak amacıyla yapılacak söz konusu çalışmalara ilgili tüm kamu kurum ve kuruluşlarınca her türlü destek ve katkının sağlanması hususunda gereğini rica ederim*." ifadeleri yer almıştır (Mevzuat, 2018). Bu amaçla İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı (İBTAV) ile gerçekleştirilen organizasyonlarda Prof. Dr. Fuat Sezgin ve çalışmamalarının tanıtılması hedeflendi. Bununla beraber, KOP Bölgesi Üniversiteler Birliğindeki (ÜNİKOP) 13 üniversite ile protokol imzalandı. Kırıkkale Üniversitesi rektörü Prof. Dr. Ersan Aslan düzenlenecek olan etkililiklerin organizasyonu için görevlendirildi. Bu konuda konuşan Rektör Aslan; "*Hedefimiz talimat buyurdukları takdirde, Cumhurbaşkanlığı Külliyesinde açılış gerçekleştirip tüm Türkiye'de Fuat Sezgin hocamızın özelinde, İslam bilim tarihinin medeniyete katkılarını yeni nesillere anlatabilmek. Hedefimiz, ülke sathında ve dışında etkinlikler gerçekleştirmek. Hocamızı hem yad etmiş olacağız hem de unutulmuş olan İslam bilim tarihi geleneğini ve geçmişini gençlere, toplumumuza anlatmak için vesile olacak*." açıklamasında bulunmuştur. (UNİKOP, 2019)

Yaptığımız çalışmada protokol imzalanan Üniversitelerde yapılan Fuat Sezgin yılı etkinliklerine yer verilmiştir. Buna göre üniversitelerin 2019 yılı boyunca Fuat Sezgin Yılı etkinliklerinden bahsedilecektir. Böylece Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı boyunca Fuat Sezgin hakkında üniversitelerde yapılan sempozyumlar, konferanslar, paneller, sergiler, teknik geziler, yarışmalar, kongreler, çalıştaylar ve yarışmalar gibi faaliyetler anlatılmaktadır. Üniversitelerde yapılan bu tür organizasyonlar ile bütün hayatını çalışmalarına adamış olan kıymetli bilim adamının İslam Bilim Tarihi'ndeki önemi, bu yaşama sığdırdığı çalışmaları ve sonraki nesillere bıraktığı bilim mirası ortaya konulmuştur.

2. Üniversitelerde Düzenlenen 2019 Fuat Sezgin Yılı Etkinlikleri

2019 Fuat Sezgin Yılı kapsamında koordinatör Üniversite Kırıkkale Üniversitesi ile protokol imzalayan Üniversitelerdeki faaliyetler incelenecektir.

2.1. Kırıkkale Üniversitesi

Cumhurbaşkanlığı genelgesiyle ilan edilen "*2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı*" etkinlikleri kapsamında İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı ve koordinatör Kırıkkale Üniversitesi'nin çalışmalarının ilki 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Koordinasyon Merkezi'nin kurulması olmuştur. (Kordinasyon, 2019) Üniversite Rektörü Prof. Dr. Ersan Aslan'ın ve yönetim kurulunun almış olduğu karar ile açılan merkez 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı çerçevesinde tüm Türkiye'de yapılacak etkinlikleri koordine etme amacı gütmüştür.

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi "*Kalemname*" 5 Temmuz 2019 tarihinde yayınlanan sayını "*Fuat Sezin Özel Sayısı*" olarak çıkartmıştır

(dergipark.org., 2019a). Ayrıca 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı etkinlikleri kapsamında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi "*İslam Bilim Tarihi ve Fuat Sezgin Özel Sayısı*" çıkarmayı planlamaktadır (dergipark.org., 2019b).

2.2. Adıyaman Üniversitesi

Adıyaman Üniversitesinde 20 Mart 2019 tarihinde "*İlmi ve Fikri Araştırmalar Topluluğu*" bünyesinde düzenlenen etkinliğe konuşmacı olarak Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mustafa Kaçar katılmış ve "*Fuat Sezgin'in İlmi Kişiliği ve İslam Bilim Tarihine Katkısı*" isimli konuşmasını yapmıştır (adıyaman.edu., 2019).

2.3. Afyon Kocatepe Üniversitesi

25 Nisan 2019 tarihinde Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslami Araştırmalar Kulübü tarafından "*İslam Bilim Tarihine Adanmış Bir Ömür Fuat Sezgin"* konulu konferans gerçekleştirilmiştir. Konferansa konuşmacı olarak katılan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ali Dere, Prof. Dr. Fuat Sezgin ve çalışmaları hakkında katılımcılara bilgi vermiştir. (islamiilimler.aku., 2019a). 9 Mayıs 2019 tarihinde ise Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi fakülte öğrencilerinin sunumuyla "*Fuat Sezgin Din, Bilim ve Medeniyet*" panelini düzenlemiştir. (islamiilimler.aku, 2019b)

Kasım ayında Afyon Kocatepe Üniversitesi Fuat Sezgin Yılı için Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü tarafından Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan, "*Fuat Sezgin ve İslam Bilim Tarihinde Müslüman Öncü Bilim İnsanları*" isimli konferansı vermiştir (haber.aku, 2019).

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kasım 2019 yılında "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı*"'nı yayımlanmıştır. (dergipark.org., 2019c)

2.4. Aksaray Üniversitesi

Aksaray Üniversitesi "*2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı*" kapsamında 19 Nisan 2019 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hüseyin Karaman'ın konuşmacı olarak katıldığı bir konferans düzenlemiştir. Karaman "*Fuat Sezgin ve Müslümanların Bilime Katkıları*" isimli sunumunda Prof. Dr. Fuat Sezgin'in hayatı ve bilimsel çalışmaları hakkında katılımcılara bilgi vermiştir (aksaray.edu., 2019).

17 Mayıs 2019 tarihinde Aksaray Üniversitesi Değerler Eğitimi Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin Felsefe Topluluğu ile "*Fuat Sezgin*" konulu öğrenci paneli düzenlenmiştir. Panelde felsefe bölümü öğrencileri Fuat Sezgin ile ilgili sunumlarda bulunmuşlardır (aksarayhaberleri.gen., 2019).

Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal bilimler Enstitüsü Dergisi 2019 Aralık Sayısını Fuat Sezgi'ne ithaf etmiştir (dergipark.org., 2019d).

2.5. Atatürk Üniversitesi

Cumhurbaşkanlığı Genelgesiyle ilan edilen 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı kapsamında Atatürk Üniversitesi Senatosu 11 Ocak 2019 yılında aldığı kararla Merkez Kütüphanesinin ismini, "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Kütüphanesi*" olarak değiştirmiştir (webarsiv.atauni., 2019).

2.6. Bartın Üniversitesi

2019 Fuat Sezgin Yılı kapsamında Bartın Üniversitesi çok sayıda etkinliğe ev sahipliği yapmıştır. Bu kapsamda 25-31 Mart 2019 tarihler arasında "*İslam Bilim Tarihi Paneli*" düzenledi. Bu tarihler aralığında Kütüphane Haftası dolayısıyla Fuat Sezgin'in kitapları sergilendi. 2019 yılı boyunca Üniversite Prof. Dr. Fuat Sezgin'in kütüphane de olmayan kitaplarının tamamlanması ile ilgili çalışmalarda bulundu. (ulusmyo.bartin.edu., 2019). 25-31 Mart 2019 tarihinde Bartın Üniversitesi öğrencileri için İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müze ve Kütüphanesi'ne teknik gezi düzenlemişlerdir (fenbilgisi.bartin.edu, 2019).

25-26 Nisan 2019 tarihlerinde "*İslam Bilim Tarihi*" ile ilgili bir poster ve materyal sergisinin düzenlenmiş ve Ar-Ge Proje Pazarı "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Ödül Töreni*" yapılmıştır (ulusmyo.bartin.edu., 2019). Üniversite'de son olarak 24 Ekim 2019 tarihinde Kutlubey Kampüsündeki okuma salonuna Prof. Dr. Fuat Sezgi'nin adı verilmiştir (ulusmyo.bartin.edu., 2019).

2.7. Bayburt Üniversitesi

29 Nisan 2019 tarihinde düzenlenen konferansta Bayburt Üniversitesinin Rektör Danışmanı Prof. Dr. Necmettin Tozlu, Fuat Sezgin'in hayatına ve çalışmalarına yer verdiği bir konuşma yaparak Sezgin'i katılımcılara tanıtmıştır. (beyazgazete.com, 2019)

2.8. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

25 Şubat 2019 tarihinde Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesinde "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Din, Bilim ve Medeniyet*" konulu bir panel düzenlenmiştir. Panelde konuşmacı olarak Marmara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu ve Prof. Dr. Seyfi Kenan, Marmara Üniversitesi Emekli Öğretim Üyelerinden Prof. Dr. Salih Tuğ, Ankara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Melek Dosay Gökdoğan, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi'nden Prof. Dr. Mustafa Kaçar ve Dr. Öğr. Üyesi Peter Jonathan Starr, İstanbul Üniversitesin 'den Prof. Dr. Mehmet Cüneyt Kaya, Kırklareli Üniversitesi'nden Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Serdar

Tabakoğlu, Bursa Teknik Üniversitesi'nden Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ulukutük ve Almanya Osnabrück Üniversitesi Dr. Phil. Hakkı Arslan katılmıştır (bilecik.edu., 2019).

15-19 Nisan 2019 tarihinde "*Kariyer Günleri*" haftasında "*Prof. Dr. Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi*" konulu oturumlar yapılmış ve "*Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslam Bilim İnsanları*" sergisi açılmıştır. Ayrıca Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi'nin "*Edebali İslamiyât Dergisi'nin*" Kasım 2019 sayısı "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı*" olarak çıkartılmıştır. (webcache.googleusercontent, 2019).

Üniversite yayınlamış olduğu etkinlik takviminde 2019 yılı boyunca Prof. Dr. Fuat Sezgin'in hayatı, çalışmaları ve İslam Bilim Tarihi'ne dair bilgi, belge, video ve görsel materyallerin İBTAV'dan temin edilerek üniversitenin resmi internet sayfasında paylaşılmasına, İslami İlimler Fakültesi'ndeki amfiye Prof. Dr. Fuat Sezgin'in adının verilmesine, sene boyunca İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'ne öğrencilerle teknik gezilerin düzenlenmesine ve Prof. Dr. Fuat Sezgin konulu lisans mezuniyet ve lisansüstü tezlerin yaptırılmasına karar verilmiştir (webcache.googleusercontent.com, 2019).

2.9. Bitlis Eren Üniversitesi

5 Ağustos 2019 tarihinde Bitlis Eren Üniversitesin 'de Bitlis'in düşman işgalinden kurtuluşunun 103. yıl dönümü anısına düzenlenecek olan etkinlikler kapsamında "*Prof. Dr. Fuat Sezgin*" konulu panel düzenlenmiştir. Böylece Fuat Sezgin memleketi olan Bitlis'te anılarak hayatı ve çalışmaları hakkında bilgiler verilmiştir. Panelde konuşmacı olarak, Kırıkkale Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ersan Aslan, Bingöl Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. İbrahim Çapak, Bayburt Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Selçuk Çoşkun, Tarihçi yazar Prof. Dr. İhsan Süreyya Sırma katılmışlardır (Beu.edu., 2019).

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. Fuat Sezgin'e Armağan Sayısı 30 Haziran 2019 tarihinde yayınlanmıştır (dergipark.org, 2019e).

8 Aralık 2019 tarihinde Resmi Gazete 'de 30972 sayılı çıkan yönetmelik ile "*Bitlis Eren Üniversitesi Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi*" kurulmuştur. (resmigazete, 2019b).

2.10. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi 22 Nisan 2019 tarihinde "*İslam, Bilim ve Teknoloji*" Paneli düzenlenmiştir. Fuat Sezgin'in Türk ve İslam Medeniyetine ve bilim dünyasına bıraktığı izin konuşulduğu panelde konuşmacı olarak Prof. Dr. Bilal Kemikli "*İlim Geleneğimiz ve Fuat Sezgin*", Prof. Dr. Kazım Sarıkavak "*Bilim Tarihinde Fuat Sezgin*", Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan "*Fuat Sezgin Düşüncesinde Öncü Bilim İnsanları*", Doç. Dr. Osman Şimşek "*Fuat Sezgin ve Obskurantizm Etkisine Girmiş Türk Sosyal İlimlerini Yeniden Düşünmek*" başlıklı konuşmalarını yapmışlardır (ajanda.ibu.edu, 2019).

Kasım ayında Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesinin Merkez Kütüphanesine "*Prof. Dr. Fuat Sezgin'in*" adı verilmiştir (ajanda.ibu.edu, 2019b).

2.11. Bursa Uludağ Üniversitesi

Bursa Uludağ Üniversitesi 2019 yılı Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı etkinlikleri kapsamında. Üniversitenin merkez kütüphanesinin adını "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Merkez Kütüphan*esi" olarak değiştirilmesine karar vermiştir. Böylece Üniversitesinin kütüphanesinin ismi "*Uludağ Üniversitesi Prof. Dr. Fuat Sezgin Merkez Kütüphanesi*" olmuştur (uludag.edu, 2018).

Bursa Uludağ Üniversitesi 18-19 Mart 2019 tarihleri arasında 8. düzenlenecek olan bilgilendirme ve Ar-Ge günlerinde Prof. Dr. Fuat Sezgin'in hayatına ve çalışmalarına yer verilmiştir (gold.ajanspress, 2019).

Bursa Uludağ Üniversitesi'nde 15 Ekim 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı için Doç. Dr. Hasan Basri Öcalan "*Bir Bilim Adamı Prof. Dr. Fuat Sezgin*" başlıklı konuşmasını yapmıştır (inif.uludag.edu, 2019).

Bursa Uludağ Üniversitesi "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Hocama Mektup*" konulu bir mektup yarışması düzenlemiştir. Öğrenciler Fuat Sezgin'e yazdıkları mektuplar ile yarışmaya katılmışlarıdır (uludaludag.edu, 2019a).

Bursa Uludağ Üniversitesi tarafından 2019 yılı aralık ayında "*Prof. Dr. Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi*" teması başlığı altında "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı*" yayımlanacaktır (uludag.edu, 2019b).

2.12. Çankırı Karatekin Üniversitesi

2 Mayıs 2019 tarihinde Çankırı Karatekin Üniversitesin 'de Prof. Dr. Esin Kahya "*İslam Bilim Tarihi Çalışmalarıyla Ün Yapmış Bir Araştırmacı Fuat Sezgin*" isimli konferansı vermiştir. Aynı gün rektörlük Konferans Salonunda "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Sergisi*" açılmıştır (karatekin.edu, 2019).

Üniversite 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı etkinlikleri kapsamında, 26 Nisan 2019 tarihinde öğrencilere İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'ne Teknik Gezi düzenlemiştir (fuatsezgin.karatekin, 2019).

2.13. Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Etkinlikleri kapsamında Düzce Üniversitesi'nde 20 Şubat 2019 tarihinde "*Fuat Sezgin Bilim Atölyesi*" açılmıştır (duzce, edu, 2019a). Bu tarihte ayrıca "*Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslam Bilim Tarihinde Yeni Ufuklar Konferansı*" düzenlenmiştir. Konferansta konuşmacı olan Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mustafa Kaçar, Prof. Dr. Fuat Sezgin'in hayatı ve çalışmaları hakkında katılımcılara bilgi vermiştir (düzce.edu, 2019b).

2 Mayıs 2019 tarihinde Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı etkinlikleri için "*İslam'ın Bilime Katkısı*" başlıklı panel düzenlenmiştir. Panelin moderatörü İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. İsmail Karagöz olurken, Dr. Öğr. Üyesi Fatih Aydın, "*Fuat Sezgin'in Çalışmaları ve Hayatı*" ve Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Torun "*Fuat Sezgin'in İslam Bilimine Katkısı*" başlıklı konuşmalarını sunmuşlardır (düzce.edu, 2019c).

2.14. Erciyes Üniversitesi

Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi "*Temaşa*" Ocak 2019 sayısını "*Fuat Sezgin Özel Sayısı*" olarak yayınlamıştır (dergipark.org, 2019f).

21 Şubat 2019 Erciyes Üniversitesi Eczacılık Fakültesinde "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Belgeseli*" gösterimi yapılmıştır. Doç. Dr Halil Tekiner tarafından gerçekleştirilen etkinlikte Prof. Drç Fuat Sezgin'in hayatı ve çalışmaları anlatılmıştır (pharmacy.erciyes.edu, 2019).

20 Mart 2019 tarihinde Çev. Müh. Rhami Duran'ın konuşmacı olduğu "*Atık Yönetimi (Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına)*" isimli konferans gerçekleşmiştir. (fuatsezgin.erciyes.edu, 2019) 29 Mart tarihinde ise "*Bilim ve Kültür Tarihimizde Fuat Sezgin"* konferansı yapılmıştır. Dr. Coşkun Yılmaz katılımcılara Fuat Sezgin'i anlatmıştır. Konferansın ardından Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Kütüphanesinin"* açılışı yapılmıştır (Fuatsezgin.erciyes.edu 2019).

5 Nisan 2019 tarihinde Doç. Dr. Halil Tekiner'in Konuşmacı olduğu "*Prof. Dr. Fuat Sezgin*" konulu konferans gerçekleştirilmiştir. 22 Nisan 2019 tarihinde ise Erciyes Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde Prof. Dr. Fuat Sezgin köşesi açılmıştır. Aynı gün "*Mevlevi Bestekârlar*" isimli konser Fuat Sezgin anısına düzenlenmiştir. (fuatsezgin.erciyes.edu, 2019) 24 Nisan tarihinde ise Prof. Dr. Fuat Sezgin anısına Asuman Yiğitoğlu ve Süleyman Aksoy tarafından bir şiir dinletesi hazırlanmıştır. Etkinlikte ayrıca Dr. Öğr. Üyesi Gürkan Moral tarafından "*Fotoğraflarla Fuat Sezgin*" sunumu yapılmıştır. 24 Nisan'da gerçekleştirilen bir başka etkinlikte ise Dr. Ömer Edip Kuzugüdenli tarafından "*Bilim Tarihi, İslam ve Türkler (Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına*" isimli konferans verilmiştir. (fuatsezgin.erciyes.edu, 2019) 25 Nisan tarihinde ise Dr. Öğretim Üyesi Serdar Saygılı "*Düşüncenin İzinde Konferansı: Porf. Dr. Fuat Sezgin*" isimli sunumunu gerçekleştirmiştir.

24 Mayıs 2019 tarihinde Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi tarafından "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Karma Sergisi*" açılmıştır (fuatsezgin.erciyes.edu, 2019). 7 Temmuz tarihinde ise Erciyes Üniversitesi'nde Prof. Dr. Fuat Sezgin'in adının verildiği Fen-Edebiyat Fakültesi-DEKAM arasındaki caddenin açılışı yapılmıştır (erciyes.edu, 2019).

Üniversite 24 Ekim 2019 tarihinde "*Prof. Dr. Fuat Sezgin'i Anma Toplantısı*"'nı gerçekleştirmiştir. (fuatsezgin.erciyes.edu, 2019).

2.15. Erzurum Teknik Üniversitesi

Erzurum Teknik Üniversitesi Fen Fakültesi 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı dolayısıyla "*Prof. Dr. Fuat Sezgin'in İslam Bilim Tarihine Katkıları*" konulu bir konferans düzenlemiştir. 25 Ekim 2019 tarihinde gerçekleştirilen konferansta Giresun Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Cevdet Coşkun konuşma yapmıştır (erzurum.edu, 2019).

2.16. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı kapsamında 13-15 Haziran 2019 tarihinde "*I. Uluslararası Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Sempozyumu*" Cumhurbaşkanlığı himayesinde, Kültür ve Turizm Bakanlığının desteği, İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı İstanbul Üniversitesi ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nin ortaklığı ile düzenlenmiştir (bik.edu, 2019).

2.17. Fırat Üniversitesi

Fırat Üniversitesi Ocak 2019 Senato toplantısında ilk olarak konferans salonuna "Prof. Dr. Fuat Sezgin'in" adının verilmesi kararını almıştır. 06-08 Mart 2019 tarihlerinde ise "*Prof. Dr. Fuat Sezgin*" afiş ve fotoğraf sergisi ve Fuat Sezgin'in hayatını anlatan bir sunum gerçekleştirildi. Üniversite, 25 Nisan 2019 tarihinde "*Fuat Sezgin Çalışma Paneli*" düzenlemiştir. 30 Ekim 2019 tarihinde ise diğer pek çok üniversitede yapıldığı gibi öğrencileri için "*İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesine Teknik Gezi*" düzenlenmiştir. Fırat Üniversitesi 8 Kasım 2019 tarihinde "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Bilim Tarihi Kongresi*" düzenlenmesini amaçlamış ve Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi'nin Aralık sayısını "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı*" olarak çıkarmayı hedeflemiştir (fuatsezgin.fırat.edu, 2019).

2.18. İstanbul Üniversitesi

27 Şubat 2019 tarihinde İstanbul Üniversitesinde Prof. Dr. Ahmet Suphi Furat tarafından Prof. Dr. Fuat Sezgin'in hayatının ve çalışmalarının tanıtmasının hedeflendiği ilk konferans gerçekleştirilmiştir. (fuatsezginetkinlikleri.istanbul.edu, 2019)

İstanbul Üniversitesi 5 Mart 2019 tarihinde Kongre ve Kültür Merkezine, Prof. Dr. Fuat Sezgin'in adını vermiştir (fuatsezginetkinlikleri.istanbul.edu, 2019). İstanbul Üniversitesi 24 Nisan 2019 tarihinde ise İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Müzesi ziyaretleri gerçekleştirmiştir(fuatsezginetkinlikleri.istanul.edu, 2019).

2 Mayıs 2019 tarihinde "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına İslam Sosyal Bilimler Tarihi Paneli*" gerçekleştirilmiştir. Panelin açılış konferansında Prof. Dr. Mahmut Kaya "*İslam Felsefe Tarihi*" isimli konuşmasını yapmıştır. Moderatörlüğünü Prof. Dr. Zekeriya Kurşun yaptığı panelde, panelistler Prof. Dr. Mürteza Bedir "*İslami İlimler Tarihi*", Prof. Dr. Mahmut Ak "*İslam Tarihi ve Coğrafyası*", Prof. Dr. M. Fatih Andı "*İslam Edebiyatları*" ve Prof. Dr. Recep Şentürk "*İslam'da Sosyal Bilimler*" isimli konuşmalarını yapmışlardır (fuatsezginetkinlikleri.istanbul.edu, 2019).

13-15 Haziran 2019 tarihleri arasında Cumhurbaşkanlığı genelgesiyle ilan edilen "2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı" etkinlikleri kapsamında Cumhurbaşkanlığı himayesinde, Kültür ve Turizm Bakanlığı desteğiyle İstanbul Üniversitesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi ve Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı iş birliğinde "*Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Sempozyumu*" düzenlenmiştir. (fuatsezginetkinlikleri.istabul.edu, 2019)

17-19 Temmuz tarihleri arasında Uluslararası Avrasya Çalışmaları Sempozyumu "*Avrasya'da Bilim ve Teknoloji Öncüleri*" sempozyumu Prof. Dr. Fuat Sezgin anısına düzenlenmiştir (fuatsezginetkinlikleri.istanbul.edu, 2019).

İstanbul Üniversitesi 2019 Eylül ayında açılan "*İslam Bilim İnsanları Kalıcı Sergisi*""nin kalıcı olarak yürütme hedefinde olmuştur (Fuatsezginetkinlikleri.istanbul.edu, 2019). Ayrıca Prof. Dr. Fuat Sezgin ve Eserleri Okuma Grubu (Nisan ve Ekim 2019) ayı faaliyetleri kapsamında Prof. Dr. Fuat Sezgin'in GAS isimli eserine yönelik eğitim programı oluşturulmuştur (fuatsezginetkinlikleri.istanbul.edu, 2019).

Kasım ayında "*Prof. Dr. Fuat Sezgin ve Eserleri Çalıştayı*" yapılmıştır. Çalıştayda Prof. Dr. Fuat Sezgin'in en önemli eserlerinden biri olan GAS'ın içeriği incelenmiştir. (fuatsezginetkinlikleri.istanbul.edu, 2019)

2.19. Karabük Üniversitesi

Karabük Üniversitesi 4 Mart 2019 tarihinde Karabük Üniversitesi Safranbolu Bilim ve Sanat Akademisi'nin ismi, Karabük Üniversitesi Senatosu kararıyla "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Safranbolu Bilim ve Sanat Akademisi*" olarak değiştirilmiştir (külliye.karabuk.edu, 2019).

2.20. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi

Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Münazara topluluğu 2 Mayıs 2019 tarihinde Fuat Sezgin'i Anma etkinliği düzenlemiş ve programa konuşmacı olarak Prof. Dr. Hüseyin Gazi Topdemir katılmıştır. (dosya.kmu.edu., 2019)

Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi 5 Aralık 2019 tarihinde Fuat Sezgin Yılı kapsamında "*Fuat Sezgin'in Hayatı ve Bilim Tarihçiliği*" isimli panel düzenlemişlerdir. Yine bu panel kapsamında 5-6 Aralık 2019 tarihinde Fuat Sezgin konulu sergi açılmıştır. Panel'de Prof. Dr. Ahmet Turan Yüksel "*Bir Bilim Tarihçisi Olarak Fuat Sezgin*", Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Çetin "*Buhari'nin Kaynakları Bağlamında Fuat Sezgin'in Hadisçiliği*", Arş Gör. Muhammed Hamidullah Yalçın "*Fuat Sezgin ve Dilbilimci*

Yönü" ve Arş. Gör. Mustafa Oral "*Fuat Sezgin'in Hayatı*" isimli konuşmalarını yapmışlarıdır (kmu.edu, 2019).

Üniversite 7-27 Kasım 2019 tarihlerinde Necmettin Erbakan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesinin "*2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Etkinlikleri*" kapsamında düzenlediği 171 eserden oluşan karma sergiyi Karaman'da sergilenmesi ile etkinliklere devam etmiştir. (Erbakan.edu, 2019)

2.21. Kayseri Üniversitesi

18 Şubat 2019 tarihinde Kayseri Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Konuşmacının Prof. Dr. Ömer Torlak olduğu konferansta "*Bilim Felsefesinde Kırılmalar ve Bilim Ahlakı-Prof. Dr. Fuat Sezgin*" konuşulmuştur (kayseri.edu, 2019).

Kayseri Üniversitesi Meslek Yüksekokulu'nda 20 Nisan 2019 tarihinde Prof. Dr. Fuat Sezgin Saygı Köşesi açılmıştır. 20 Mayıs 2019 tarihinde ise Meslek Yüksekokul öğrencileri tarafından "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Sergi*" hazırlanmıştır (kayseri.edu, 2019).

Kayseri Üniversitesi Meslek Yüksekokulu 20 Temmuz 2019 tarihinde "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Şiir Dinletisi*" hazırlanmıştır.1 Eylül 2019 tarihinde ise Yüksekokul tarafından "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Bir Gönül Projesi*" ile kitap yardım kampanyası yapılmıştır (kayseri.edu, 2019).

Kayseri Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 09.01.2019 tarihli ve 01 sayılı toplantısında aldığı kararla, Üniversiteye bağlı Yeşilhisar yerleşkesine "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Yerleşkesi*" isminin verilmesine oybirliği ile karar verilmiştir (yesilhisarmyo, 2019).

Kayseri Üniversitesi, Kırıkkale Üniversitesi ve Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı tarafından 10 Aralık 2019 tarihinde "*Türk-İslam Medeniyetinin Dünya Medeniyetine Katkıları*" isimli panel düzenlenmesi planlanmıştır. Prof. Dr. Mazhar Bağlı'nın moderatör olacağı panelde, panelistler Prof. Dr. Ersan Aslan "*Bilimsel Mirasımız Gelecek Tahayyülümüz*" ve Prof. Dr. Mustafa Şahin "*Geçmişten Geleceğe Yüksek Öğretim Faaliyetleri*" isimli sunumlarını gerçekleştireceklerdir. Panel'in ardından "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Anı Köşesi*" 'nin açılışının gerçekleşmesi hedeflenmiştir. (fuatsezgin.kayseri.edu, 2019)

2.22. Konya Teknik Üniversitesi

Konya Teknik Üniversitesi 9 Mayıs 2019 tarihinden Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümün'den Prof. Dr. Mustafa Demirci'nin konuşmacı olduğu bir konferans gerçekleştirilmiştir. Konferansta Fuat Sezgin'in hayatı ve akademik geçmişi anlatılmıştır. (ktun.edu, 2019)

2.23. Selçuk Üniversitesi

Selçuk Üniversitesinde 29 Nisan 2019 tarihinde "*Fuat Sezgin ve Arap Diline Katkıları*" isimli Konferans düzenlenmiştir. Prof. Dr Ahmet Kazım Ürün'ün konuşmacı olduğu etkinlikte Fuat Sezgin'in Arap Diline katkıları anlatılmıştır (selcuk.edu, 2019).

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Aralık Sayısını Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı olarak çıkartacaktır.

2.24. Kocaeli Üniversitesi

Kocaeli Üniversitesi 4 Kasım 2019 tarihinde "*Bilime Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Fuat Sezgin Belgeseli*"nin galası düzenlenmiştir. Üniversitenin Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Tasarım Bölümü Öğr. Gör. İhsan Tahir Erdal koordinatörlüğünde 13 Kasım 2019 tarihinde ise "*2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Anma Pulları Serisi*" açılmıştır. Sergi 2 Aralık 2019 tarihine kadar açık kalması kararlaştırılmıştır (kocaeli.edu, 2019). Ayrıca, Kocaeli Üniversitesi 11-18 Kasım 2019 tarihinde Fuat Sezgin anısına "*Uluslararası Jürili İslam Sanatları Karma Sergisi*" düzenlenmiştir (usak.edu, 2019).

2.25. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesinde 24 Nisan 2019 tarihinde "*İslam Bilim Tarihçisi Prof. Dr. Fuat Sezgin*" konulu etkinlik düzenlenmiştir (Bybs, 2019). Ayrıca üniversitenin Kongre ve Kültür merkezine Prof. Dr. Fuat Sezgin'in adı verilmiştir. (Fuatsezgin.kku.edu, 2019c)

2.26. Muş Alparslan Üniversitesi

2 Şubat 2019 tarihinde Muş Alparslan Üniversitesi, Prof. Dr. Fuat Sezgin anısına Güzeltepe Kayak Merkezinde Kar Şenliği düzenlenmiştir. (alparslan.edu, 2019a) 28 Mart tarihinde ise Fuat Sezgin'in hayatına ve çalışmalarına dair resimlerin bulunduğu bir fotoğraf sergisi açılmıştır (alparslan.edu, 2019b).

1 Nisan 2019 tarihinde Üniversite "*Fuat Sezgin ve İslâm Bilim Tarihi*" paneli düzenlenmiştir. Doç. Dr. Hacı Mustafa Açıköz'ün moderatörlüğünde ki panelde panelistlerden Dr. M. Fatih Çalışır, İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesini anlatmıştır. Diğer panelist Dr. Galip Çağ, "*Nasıl Fuat Sezgin Olunur?*" başlıklı sunumunu gerçekleştirmiştir. Paneldeki son konuşmayı Prof. Dr. Ali Utku, yapmış ve İslam biliminin durağanlaşmasının sebepleri üzerinde durmuştur (alparslan.edu, 2019c).

25 Nisan 2019 tarihinde Fuat Sezgin yılı etkinlikleri kapsamında Muş Alparslan Üniversitesi "*İslam Bilim Tarihi Yarışması*" düzenlemiştir. (alparslan.edu, 2019d) Birinci olan ekip öğrencileri 1-5 Temmuz 2019 tarihleri arasında İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesine Teknik gezi düzenlemişlerdir (alparslan.edu, 2019e).

Muş Alparslan Üniversitesinin Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Anemon "*İslam Bilim Tarihi ve Fuat Sezgin Özel Sayısı*" olarak yayınlayacaktır (alparslan.edu, 2019f).

2.27. Necmettin Erbakan Üniversitesi

21 Nisan 2019 tarihinde Necmettin Erbakan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin yılı etkinlikleri için "*Haneler*" isimli sergi açılısı gerçekleşmiştir. 24 farklı konudan oluşan minyatür sergide şifhânelerden başlayarak çok sayıda hane eserini barındırmaktadır (memleket.com, 2019).

2.28.Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi 30 Ekim-1 Kasım 2019 tarihinde "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Bilim Haftası*" adı altında bir dizi etkinlik gerçekleştirilmiştir Bunlardan ilk 30 Ekim 2019 tarihinde Üniversite'nin desteği ile Nevşehir'in Acıgöl İlçesine bağlı Karacaören Orta Okulu'nda açılan kütüphaneye "*Prof. Dr. Fuat Sezgin*" adını vermiştir. 1 Kasım yapılan etkinlikler ise "*Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Sergisi*""nin açılışı yapılmıştır (nevşehir.edu, 2019a). Ayrıca 1 Kasım 2019 tarihinde "*Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Hayatı ve Çalışmaları*" konulu panel gerçekleştirilmiştir. Panele konuşmacı olarak Prof. Dr. Mustafa Kaçar ve Prof. Dr. Atilla Bir katılmıştır (nevşehir.edu, 2019b).

2.29.Niğde Ömer Halisdermir Üniversitesi

25 Kasım 2019 tarihinde "*Prof. Dr. Fuat Sezgin ve Müzesinden Fotoğraflar Sergisi*" gerçekleştirilmiştir. (ohu.edu, 2019a). 6 Aralık 2019 tarihinde ise Prof. Dr. Mustafa Kaçar'ın konuşmacı olduğu "*Prof. Dr. Fuat Sezgin'i Anmak ve Anlamak*" isimli konferans gerçekleşmiştir (ohu.edu, 2019b).

2.30. Sakarya Üniversitesi

27 Şubat 2019 tarihinde Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dr. Coşkun Yılmaz'ın katıldığı "*Kültür ve Bilim Tarihimizde Fuat Sezgin*" isimli konferans gerçekleştirmiştir (haber1.sakarya.edu, 2019).

Sakarya Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları Merkezi tarafından 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Etkinlikleri için "*Mekaniği Sanatla Büyüleyen Bir Dahi: Cezeri ve Olağanüstü Makineleri*" başlıklı bir konferans düzenlenmiştir. Konferansa konuşmacı olarak İstanbul Cezeri Müzesi Küratörü Mehmed Ali Çalışkan gelmiştir (osamer.sakarya.edu, 2019).

2.31. Üsküdar Üniversitesi

21 Mart 2019 tarihinde Üsküdar Üniversitesi Prof. Dr. Fuat Sezgin'in çalışmalarını anarak "*Batı Merkezli Bilim Anlayışına Karşı Fuat Sezgin ve İslam Mirası*" paneli ve Üsküdar Üniversitesi "*Fuat Sezgin Konferans Salonu Açılış Töreni*" düzenlemiştir. Panelde konuşmacı olarak Dr. Öğretim Üyesi Detlev Quintern, Dr. Öğretim Üyesi Halide Yılmaz Odabaşı ve Eski Vali Adnan Yılmaz katılmıştır. Panelin ardından "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Konferans Salonu*" açılış töreni gerçekleştirilmiş ve "*Prof. Dr. Fuat Sezgin'e Hürmet Sergisi*" ziyaret edilmiştir (uskudar.edu, 2019).

2.32. Yıldız Teknik Üniversitesi

27 Şubat 2019 tarihinde Yıldız Teknik Üniversitesi'nde 2019 Fuat Sezgin Yılı etkinlikleri kapsamında Prof. Dr. Zekai Şen'in konuşmacı olduğu "*İslam Medeniyeti'nin Bilim ve Teknolojiye Katkıları*" isimli konferans

gerçekleşmiştir (yildiz.edu, 2019a). 13 Mart 2019 tarihinde ise Doç. Dr. H. Hüsnü Koyunluoğlu'nun konuşmacı olarak katıldığı konferansta "*Müslümanlar Dünya Bilim ve Teknolojisine Katkı Sağladı mı?*" başlıklı konuşmayı yapmıştır (yildiz.edu, 2019b).

16 Nisan 2019 tarihinde gerçekleştirilen etkinlikte "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Ne Dedi? Hayatı Eserleri Mirası*" isimli konuşmayı Prof. Dr. Mustafa Gündüz yapmıştır (yildiz.edu, 2019c).

2.33. İstanbul Teknik Üniversitesi

İstanbul Teknik Üniversitesi'nde 26 Mart 2019 tarihinde "*Prof. Dr. Fuat Sezgin'in İstanbul Günleri ve Kütüphanesi*" paneli gerçekleşmiştir. Prof. Dr. Atilla Bir panelde, "*Fuat Sezgin ve Türkiye'de Bilim Tarihindeki Gelişmeler*" başlıklı sunumu yaptıktan sonra, Prof. Dr. Mustafa Fayda "*Fuat Sezgin ve İslam'da Rivayet Geleneği Meselesi*" isimli konuşmasını yapmıştır. Bir diğer panelist Dr. Tomasz M. Pietrzak Fuat Sezgin'in "*GAS*" olarak bilinen dünyaca ünlü eseri "*Geschichte des arabischen Schrifttums*" eserini anlatmıştır. Panelde son konuşmacı olan Gürsel Aksoy ise "*Fuat Sezgin ve Ursula Sezgin Kütüphanesinin Mahiyeti*" hakkında bir konuşma yapmıştır. (bik.gov, 2019)

2.34. Kastamonu Üniversitesi

22 Mart 2019 tarihinde Kastamonu Üniversitesi, "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Hatırasına Ortaçağ İslâm Dünyası'nda Bilim ve Düşünce Paneli*" gerçekleşmiştir. Panelin oturum başkanlığını Prof. Dr. Ahmet Kaçar yapmıştır. Panelde Prof. Dr. Melek Dosay Gökdoğan "*İslam Dünyası'nda Matematik Bilimler*", Prof. Dr. Yavuz Unat "*İslam Dünyası'nda Astronomi ve Coğrafya*", Prof. Dr. Mustafa Kaçar "*İslam Dünyası'nda Mekanik*" ve Doç. Dr. Fatma Zehra Pattabanoğlu "*İslam Dünyası'nda Felsefe*" isimli sunumlarını yapmışlardır (kastamonu.edu, 2019a).

18 Nisan 2019 tarihinde Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu "*Konferans Türkiye'de ve Dünya'da Bilim Tarihi Çalışmaları*" isimli konuşmasını gerçekleştirmiştir. (kastamonu.edu, 2019a)

Kastamonu Üniversitesinde 19 Ekim 2019 tarihinde "P*rof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Bilim Tarihi ve Bilim Tarihi Yazıcılığı*" Çalıştayı gerçekleştirilmiştir (kastamonu.edu, 2019b).

2.35.Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

7-8 Mart tarihlerinde Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi tarafından "*Uluslararası Prof. Dr. Fuat Sezgin Bilim Tarihi Sempozyumu*" gerçekleştirilmiştir. Prof. Dr. Fuat Sezgin'in kızı Hilal Sezgin'de konferansa katılan katılımcılar arasında yer almıştır. (yyu.edu, 2019)

6 Mayıs 2019 tarihinde Resmi Gazete'de 30766 sayılı yönetmelikle ile "*Van Yüzüncü Yüzyıl Üniversitesi Fuat Sezgin Ortadoğu ve Avrasya Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi*" kurulmuştur (resmigazete, 2019a).

2.36. Uşak Üniversitesi

Uşak Üniversitesi Senatosunun 06.02.2019 tarihli 2019/03-1 sayılı kararı ile Merkez Kütüphanesi'nin ismi "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Kütüphanesi*" olarak değiştirilmiştir. (usak.edu, 2019a)

Uşak Üniversitesi Topluluklar Birliği tarafından gerçekleştirilen 'Değerler Etkinliği' kapsamında 2.300 300 fidan dikilmiştir. Ağaç dikme işleminin ardından ormana "*Prof. Dr. Fuat Sezgin'in*" adı verilmiştir. (usak.edu, 2019b)

20-28 Haziran tarihleri arasında Uşak Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanı V. ve Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Murat Öntuğ "*Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Hayatı ve Eserleri*" ile İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hüseyin Yaşar, "*İslam Bilimler Tarihi ve Prof. Dr. Fuat Sezgin*" isimli sunumlarını Uşak Atatürk Kültür Merkezi'nde sunmuşlardır. (usak.edu, 2019c)

Uşak Üniversitesi Öğrenci Toplulukları Birliği tarafından 27 Kasım 2019 tarihinde "*Fuat Sezgin: Tarihten Geleceğe Bilim Köprüsü Öğrenci Sempozyumu*" gerçekleştirilmiştir. Prof. Dr. Ramazan Altınay'ın moderatörlüğünde, panelistler Yazar-Yönetmen Ramazan Bakkal ve Yazar Hüseyin Özhazar, Fuat Sezgin'in hayatı ve çalışmaları hakkında bilgi vermişlerdir (usak.edu, 2019d).

2.37. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

3 Ocak 2019 tarihinde KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırmaları Merkezi tarafından "*Fuat Sezgin ve İslâmî İlimler Sempozyumunun"* gerçekleştirileceği kararlaştırılmıştır. (ksu.edu, 2019)

Sempozyumun gerçekleştirilmesinin ardından SAMER, Sempozyumun otuz beş tebliğin tam metinlerinin bildirileri yayımlamıştır (siyernebi.ksu, 2019).

2.38. Kafkas Üniversitesi

Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin Ekim ayında yayınlanan ek sayısı "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı*" olarak çıkartılmıştır (kafkas.edu, 2019a).

Kafkas Üniversitesi 28 Kasım 2019 tarihinde 2019 Fuat Sezgin Yılı etkinlikleri kapsamında "*İslam Medeniyeti ve Müslüman Kaşifler*" konulu konferans düzenlenmiştir. Prof. Dr. Mazhar Bağlı konuşmacı olduğu konferansta İslam Medeniyetinin bilim ve teknolojiye katkıları ve İslam Bilim tarihçisi Prof. Dr. Fuat Sezgin'in bilim tarihine katkılarını anlatılmıştır (kafkas.edu, 2019b).

2.39. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Zonguldak Üniversitesi "*Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Eserlerini Okuma Etkinliği ve Öğrenci Paneli*" gerçekleştirilmiştir. Nisan ayı boyunca dört farklı fakültede gerçekleştirilen çalışmalarda öğrenciler, Fuat Sezgin'in belirlenen kitaplarını okuyarak müzakere etmişlerdir. Okuma grubunun ardından 8 Mayıs 2019 tarihinde öğrenci paneli gerçekleştirilmiştir. Panelde Arzu Oda "*Müslümanların Bilim Çalışmalarının Bilim Tarihi İçindeki Yeri*", Taner Ak ,"*İslam'da Bilim Tarihinin Oluşumu*", Okan İlgen "*Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslam Bilim Tarihindeki Matematik Çalışmaları*", Emre Aksoy "*Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslam Bilim Tarihindeki Coğrafya Çalışmaları*" ve Hatice Berber ise "*Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İlmi Kişiliği*" adlı sunumlarını gerçekleştirmişlerdir (w3.beun.edu, 2019).

2.40.Yozgat Bozok Üniversitesi

18 Kasım 2019 tarihinde Prof. Dr. Ahmet Karadağ moderatörlüğünde gerçekleştirilen "*Prof. Dr. Fuat Sezgi*n" Panelinde Prof. Dr. Mazhar Bağlı, Prof. Dr. Ali Dere ve Prof. Dr. Mehmet Akif Koç konuşmacı olarak sunumlarını yapmışlardır (bozok.edu, 2019). Panelin ardından gerçekleştirilen sergide "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Resimleri"* sergilenmiştir (bozok.edu, 2019).

2.41. Mardin Artuklu Üniversitesi

8 Mart 2019 tarihinde Mardin Artuklu Üniversitesi "*Fuat Sezgin Anısına Bilim Tarihine Yeni Bakışlar Sempozyumu*"nu düzenlemiştir. Üç ana oturum şeklinde yapılan sempozyumda 11 farklı üniversiteden 13 öğretim üyesi tarafından tebliğler sunulmuştur (artuklu.edu, 2019).

2.42. Amasya Üniversitesi

2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin yılı etkinlikleri kapsamında Prof. Dr. Necmettin Tozlu tarafından "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Bize Ne Söyler?*" isimli konferans gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen konferansta Prof. Dr. Fuat Sezgin'in İslam bilim tarihine katkıları ve bıraktığı iz katılımcılara aktarılmıştır (amasya.edu, 2019).

2.43. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

27 Kasım 2019 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hüseyin Karaman, "*Prof. Dr. Fuat Sezgin ve Müslümanların Bilime Katkıları*" isimli konferansta konuşmuştur. Fuat Sezgi'ni öğrencilere tanıtan ve Müslümanların Bilim'e katkılarını ortaya koyan konferansta Hellmut Ritter'in Fuat Sezgin ile ilişkisine de yer verilmiştir. (erdoğan.edu, 2019)

2.44. Süleyman Demirel Üniversitesi

11 Nisan 2019 tarihinde Süleyman Demirel Üniversitesi 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Etkinlikleri kapsamında Prof. Dr. Ekrem Savaş'ın katıldığı "*İslam Bilim Tarihi ve Matematik*" konulu bir konferans gerçekleştirilmiştir (w3.sdu.edu, 2019).

2.45. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı kapsamında Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Prof. Dr. Fuat Sezgin'in babası Ağrı'nın Doğubayazıt İlçe Müftüsü Mehmet Mirza Sezgin'in kabrinin onarılmıştır. (agri.edu, 2019a)

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Mevlana Halid-i Bağdadi Uygulama ve Araştırma Merkezi ile Ahmed-i Hani Bilim, Kültür ve Sanat Araştırmaları Merkezi tarafından "*Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslam Bilim Tarihi*"

isimli panel düzenlemiştir. Panelde Prof. Dr. Adem Yerinde, Prof. Dr. Hüseyin Hansu, Prof. Dr. Özcan Hıdır konuşmalarını yapmışlardır (agri.edu, 2019b).

3 Mayıs 2019 tarihinde Prof. Dr. Fuat Sezgin'in adı Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde bulunan konferans salonuna verilmiş "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Konferans Salonu*" olmuştur. (agri.edu, 2019c)

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi 5-6 Ekim 2019 tarihlerinde Prof. Dr. Fuat Sezgin temalı "*3. Uluslararası Ahmed-i Hani Sempozyumu*" gerçekleştirilmiştir. Sempozyum kapsamında çeşitli ülkelerde seksen bilim insanı sempozyuma katılmıştır. (agri.edu, 2019d)

2.46. Bingöl Üniversitesi

Bingöl Üniversitesi 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı etkinlikleri kapsamında 29 Mart 2019 tarihinde Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih Çalışır tarafından "*Osmanlı Bilim Tarihi Üzerine Düşünceler*" konferansı verilmiştir (bingol.edu, 2019a).

11 Nisan 2019 tarihinde Bingöl Üniversitesi'nde alınan senato kararınca Enstitüler Binası'ndaki konferans salonuna "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Konferans Salonu*" ismi verilmiştir. (bingol.edu, 2019b). 30 Nisan 2019 tarihinde ise "*Geçmişten Günümüze Bilim Köprüsü Prof. Dr. Fuat Sezgin Bilim ve Teknik*" adlı panel ve sergi düzenlenmiştir. Panelistler Dr. Öğretim üyesi Habibe Temizsu, Öğretim Görevlisi İrfan Aladağ, konuşmalarını yapmışlardır. Panelin ardından Felsefe Bölüm öğrencileri tarafından hazırlanan sergi açılmıştır. (bingol.edu, 2019c)

14 Kasım 2019 tarihinde "*Prof. Dr. Fuat Sezgin'i Hatırlamak Paneli*" düzenlenmiştir. Rektör Prof. Dr. İbrahim Çapak moderatörlüğünde düzenlenen panelin konuşmacıları Prof. Dr. Hüseyin Hansu ve Dr. Öğr. Üyesi Ali Karakaş olmuştur. (bingol.edu, 2019d)

24 Aralık 2019 tarihinde Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı etkinlikleri kapsamında "*Orta Çağda İslam Bilimi*" paneli gerçekleştirilmiştir. Panelin moderatörlüğünü Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Hasan Çiftçi yapmış ve Fuat Sezgin'in Bilim Tarihine yaptığı katkılara değinmiştir. Panelistler Prof. Dr. Mustafa Agah, Doç. Dr. Abdullah Duman, Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin Basuğuy ve Dr. Öğr. Üyesi Nevzat Keleş Fuat Sezgin'i anlattıkları konuşmalarını yapmışlardır. (bingöl.edu, 2019e)

2.47. Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Manisa Celal Bayar Üniversitesi 13 Mart 2019 tarihinde, Prof. Dr. Mustafa Kaçar'ın konuşmacı olduğu "*İslâm Medeniyetinin Dünya Medeniyetine Yaptığı Katkılar ve Prof. Dr. Fuat Sezgin*" konulu konferansı vermiştir (mcbu.edu, 2019).

2.48. Ege Üniversitesi

29 Nisan 2019 tarihinde 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı etkinlikleri kapsamında Ege Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Uygulama ve Araştırma Merkezi "*İslam Medeniyetinde Bilimin Yayılması; Bilginler ve Batıya Etkileri*" isimli konferansı düzenlemiştir. İslam Tarihçileri Derneği Başkanı, Prof. Dr. Mehmet Şeker konferansta konuşmacı olarak yer almıştır (egeduyuru.edu, 2019).

24 Mayıs 2019 tarihinde ise Ege Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Uygulama ve Araştırma Merkezi "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Kültür Gezisi*" düzenlemiştir (egeduyuru.edu, 2019).

2.49. Munzur Üniversitesi

Munzur Üniversitesi, 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı etkinlikleri kapsamında 12 Mart 2019 tarihinde Dr. Arş. Gör. Ruhat Alp, Dr. Arş. Gör. Harun Korunur ve Arş. Gör. Salih Başkutlu'nun konuşmacı olduğu "*Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Hayatı, Fikirleri ve Eserleri"* başlıklı bir panel düzenlemiştir. Panelde, Prof. Dr. Fuat Sezgin'in hayatı, çalışmaları ve düşünce dünyası ele alınmıştır (munzur.edu, 2019a).

2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı çalışmaları kapsamında Edebiyat Fakültemizin giriş katında Prof. Dr. Fuat Sezgin'e ait eserler ve Türk-İslam Bilim İnsanlarını tanıtıcı panolar oluşturulmuştur. (munzur.edu, 2019b). Ekim 2019'da ise Munzur Üniversitesi Öğrencileri İstanbul İslam ve Teknoloji Tarihi Müzesi'ne teknik gezi düzenlemişlerdir (munzur.edu, 2019c).

2.50. Trakya Üniversitesi

21 Ocak 2019 tarihinde Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı etkinlikleri kapsamında Trakya Üniversitesi Uzunköprü Meslek Yüksekokulu Medeniyetler Arası İletişim ve Kültür Topluluğu tarafından, İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'ne teknik gezi düzenlenmiştir (umyo.trakya.edu, 2019).

2.51. Ondokuz Mayıs Üniversitesi

26 Mart 2019 tarihinde Konuşmacı Prof. Dr. Fahri Sakal katılımlarıyla "*Prof. Dr. Fuat Sezgin: Bir Bilim Tarihi Yolcusu*" isimli konferans gerçekleştirilmiştir (omu.edu, 2019a).

18 Ekim 2019 tarihinde Ondokuz Mayıs Üniversitesinin 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı etkinlikleri için düzenlediği etkinlikte Konya Selçuk Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mustafa Şahin, "*İnsanoğlunun Yeryüzündeki Bilgi Kaynakları ve Geçmişten Geleceğe Yükseköğrenim Kurumları*" konulu bir konferans vermiştir. (omu.edu, 2019b)

2.52. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Plastik Sanatlar Topluluğu tarafından 24 Ekim 2019 tarihinde 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı kapsamında Jürili Geleneksel Sanatlar Sergisi düzenlenmiştir. (mku.edu, 2019a). 30 Ekim 2019 tarihinde ise yine Plastik Sanatlar Topluluğu tarafından "*2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı*" isimli bir panel düzenlenmiştir (mku.edu, 2019b).

2.53. İzmir Demokrasi Üniversitesi

İzmir Demokrasi Üniversitesi tarafından 16 Mayıs 2019 tarihinde "*Prof. Dr. Fuat Sezgin Sergisi*" açılmıştır (fuatsezgin.idu.edu, 2019a).

17 Mayıs 2019 tarihinde 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı etkinlikleri kapsamında Prof. Dr. Mustafa Kaçar tarafından "*İslam Medeniyetinin Dünya Medeniyetine Yaptığı Katkılar ve Prof. Dr. Fuat Sezgin*" isimli konferans verilmiştir (fuatsezgin.idu.edu, 2019b).

19 Kasım 2019 tarihinde gerçekleştirilen konferansta Prof. Dr. Ersan Aslan "*Bilim Mirasımız, Gelecek Tahyyülümü*" isimli konuşmasını yapmıştır. (idu.edu, 2019a) 21 Kasım tarihinde ise Prof. Dr. Fuat Sezgi Fuaye Alanı açılışı yapılmış ve Porf. Dr. Mustafa Öztürk'ün konuşmacı olarak katıldığı "*Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslam Bilim Tarihine Katkıları*" konferansı gerçekleştirilmiştir. 22 Kasım 2019 da ise İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesine gezi düzenlenmiştir. (idu.edu, 2019b)

2.54. Pamukkale Üniversitesi

Pamukkale Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde Fuat Sezgin'in adını yaşatmak için kütüphanenin isimi "*Porf. Dr. Fuat Sezgin Kütüphanesi*" konulmuştur (haber.pau, 2019a)

Pamukkale Üniversitesi Hierapolis Antik Kenti Antik Havuz alanında Prof. Dr. Fuat Sezgin anısına bir sergi düzenlemiştir. Sergi Kültür ve Turizm Bakanlığı ve İslami Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı tarafından desteklenmiştir. (haber.pau, 2019b)

2.55. Ardahan Üniversitesi

22 Ekim 2019 tarihinde 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı etkinlikleri kapsamında Ardahan Üniversitesi tarafından Fuat Sezgin'i anma etkinliği gerçekleşmiştir. Prof. Dr. Cevdet Coşkun," *Fuat Sezgi'nin İslam Bilim Tarihine Katkıları*" ve Prof. Dr. Hüseyin Hansu'nun "*Fuat Sezgin'in Akademik Hayatı*" isimli konuşmalarını yapmışlardır. Programda daha sonra Prof. Dr. Mustafa Demirci'nin, "*Fuat Sezgin'e göre İslam 'Yaratıcı Çağ'*" başlıklı sunumu gerçekleşmiştir. (ardahan.edu, 2019)

2.56.Yalova Üniversitesi

30 Nisan 2019 tarihinde Yalova Üniversitesi "*Bilim Tarihi Sohbetleri*" kapsamında, Öğretim Görevlisi Dr. Ahmet Meydan tarafından Prof. Dr. Fuat Sezgin'in çalışmaları anlatılmıştır. (yalova.edu, 2019)

Tablo1: 2019 Fuat Sezgin Yılı Protokol İmzalayan Üniversitelerde Düzenlenen Etkinlikler

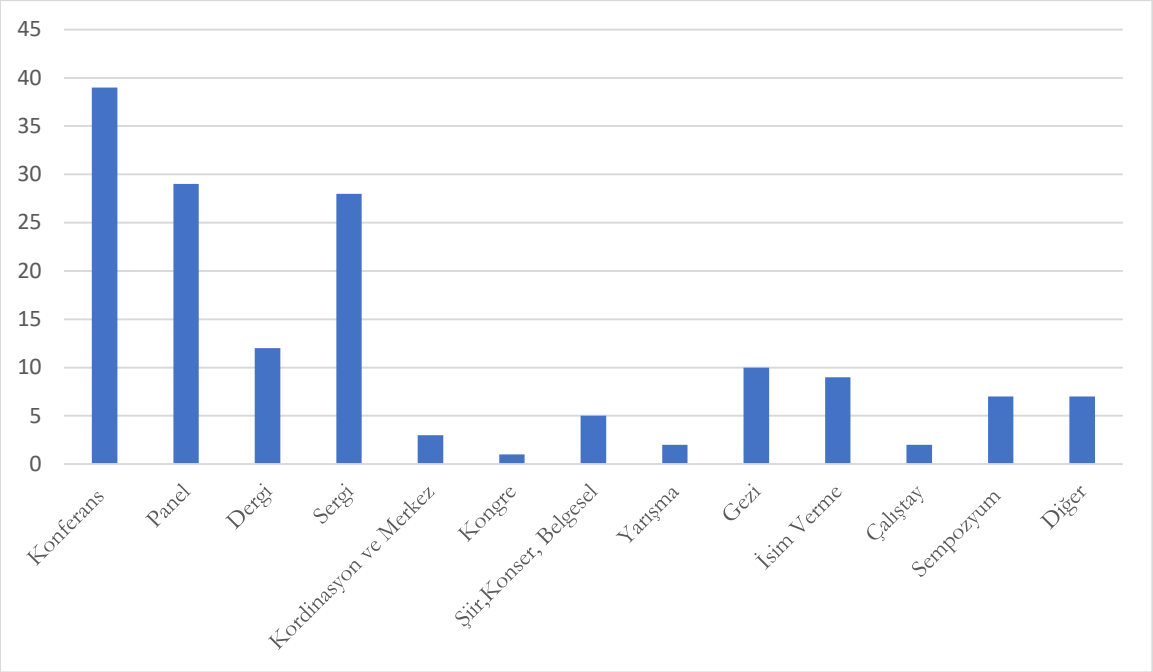

3. Sonuç

Cumhurbaşkanlığı genelgesiyle ilan edilen "*2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı*" etkinlikleri kapsamında Koordinatör Üniversite Kırıkkale Üniversitesi ile protokol imzalayan 56 üniversitenin düzenlediği 164 etkinlik incelenmiştir. Bu kapsamda 39 konferans, 29 panel, 28 sergi, 19 Fuat Sezgin'in adının yaşatılması için isminin verilmesi, 12 dergi, 10 teknik gezi, 7 sempozyum, 3 koordinasyon ve merkez, 5 şiir, konser ve belgesel, 2 çalıştay, 2 yarışma,1 kongre ve 7 diğer ekinlik düzenlenmiştir. Bu etkinlikler göz önüne alındığında üniversitelerin 2019 yılı boyunca Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı etkinlikleri için çaba sarf ettiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle İstanbul'daki İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'ne düzenlenen geziler, üniversite öğrencilerinin Prof. Dr. Fuat Sezgin'i tanımalarına ve bilim tarihine ilişkin kaynakları birebir görmelerine imkân sağlamıştır. Gerçekleştirilen konferanslar, paneller ile Prof. Dr. Fuat Sezgin üniversite gençlerine anlatılmıştır. Bir yıl boyunca Prof. Dr. Fuat Sezgin'in hayatına ve çalışmalarına dair çok sayıda etkinliğin düzenlenmesi, şüphesiz ki üniversite gençlerinin Fuat Sezgin'e ve bilim tarihine ilgi duymalarına ve bu alanda akademik çalışmaların gelecek yıllarda artmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı (2019a). www.mku.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.mku.edu.tr/eventSingle.aspx?setkinlikID=3431>, [Erişim Tarihi: 11.11.2019].

2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Anma Pulları Serisi. (2019). www.kocaeli.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://www.kocaeli.edu.tr/int/haber-ayrinti.php?h=kdTOtwoY>, [Erişim Tarihi: 2.11.2019].

2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Etkinliği. (2019). pharmacy.erciyes.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://pharmacy.erciyes.edu.tr/DYR/Duyuru-Detay/2019-Prof-Dr-Fuat-Sezgin-Yili-Etkinligi-/1246>, [Erişim Tarihi: 11.10.2019].

2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Etkinlik Programı. (2019a). www.idu.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://www.idu.edu.tr/?p=16043>, [Erişim Tarihi: 25.11.2019].

2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Etkinlikleri (2019b). fuatsezgin.idu.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://fuatsezgin.idu.edu.tr/index.php/2019/05/15/2019-prof-dr-fuat-sezgin-yili-etkinlikleri-kapsaminda-universitemizde-prof-dr-mustafa-kacar-tarafindan-islam-medeniyetinin-dunya-medeniyetine-yaptigi-katkilar-ve-prof-dr-fuat-sezgin-konulu/>, [Erişim Tarihi: 05.10.2019].

2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Konferansı. (2019). inif.uludag.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://inif.uludag.edu.tr/TR/Default.aspx?kat=sayfa&id=661>, [Erişim Tarihi: 25.11. 2019].

2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Koordinasyon Merkezi. (2019b). fuatsezgin.kku.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://fuatsezgin.kku.edu.tr/KMerkez/Sayfa/Index?Sayfa=ImzalananProtokolUniversite>, [Erişim tarihi: 20.09.2019].

2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Panel ve Sergi. (2019). www.kmu.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.kmu.edu.tr/duyuru/16866/2019-prof-dr-fuat-sezgin-yili-panel-ve-sergi/tr>, [Erişim Tarihi: 8.12.2019].

2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı. (2019a). www.kastamonu.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.kastamonu.edu.tr/index.php/tr/basin-yayin/3240-prof-dr-fuat-sezgin-yili-2019>, [Erişim Tarihi: 28.11.2019].

2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı. (2019b). www.mku.edu.tr [Online] Mevcut: <https://www.mku.edu.tr/eventSingle.aspx?setkinlikID=3430>, [Erişim Tarihi: 11.11.2019].

2019-2020 Akademik Yılı Açılış ve Temel Atma Töreni. (2019b). ajanda.ibu.edu.tr. Mevcut: <http://ajanda.ibu.edu.tr/2019-2020-akademik-yili-acilis-ve-temel-atma-toreni/>, [Erişim Tarihi: 2.12.2019].

3. Uluslararası Ahmed-i Hani Sempozyumu Başladı. (2019d). www.agri.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.agri.edu.tr/detail.aspx?id=47121&bid=682&tid=>, [Erişim Tarihi: 5.12.2019].

AİÇÜ'de "Prof. Dr. Fuat SEZGİN ve İslam Bilim Tarihi" Konulu Panel Düzenlendi. (2019b). www.agri.edu.tr. [Online] Mevcut:<https://www.agri.edu.tr/detail.aspx?id=47119&bid=682&tid=13>, [Erişim Tarihi: 29.11.2019].

Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. (2019d). dergipark.org.tr. [Online] Mevcut: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ased/issue/46540>, [Erişim Tarihi: 25.11.2019].

Basından haberler. (2019c). fuatsezgin.kku.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://fuatsezgin.kku.edu.tr/KMerkez/Sayfa/Index?Sayfa=Basindan2019Haberler>, [Erişim tarihi: 22.11.2019].

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi 2019. (2019). webcache.googleusercontent.com "Prof. Dr. Fuat Sezgin" Yılı Etkinlik Takvimi, [Online] Mevcut: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:yNyJjOuAnbYJ:w3.bilecik.edu.tr/fuatsezgin/wp-content/uploads/sites/275/2018/12/B%25C5%259EEU-2019-Prof.-Dr.-Fuat-Sezgin-Y%25C4%25B1l%25C4%25B1-Etkinlik-Takvimi.docx+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>, [Erişim Tarihi: 29.11.2019].

Bilim Tarihi Sohbetleri'nde Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Çalışmaları Ele Alındı. (2019) www.yalova.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://www.yalova.edu.tr/tr/Page/Icerik/bilim-tarihi-sohbetlerinde-prof-dr-fuat-sezginin-calismalari-ele-alindi#>, [Erişim Tarihi: 27.11.2019].

Bilim Tarihinde Bir Dünya Otoritesi: Fuat Sezgin. (2019). www.aksaray.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.aksaray.edu.tr/bilim-tarihinde-bir-dunya-otoritesi--fuat-sezgin>, [Erişim Tarihi: 15. 10. 2019].

Bingöl Üniversitesi'nde Fuat Sezgin'i Hatırlamak Paneli.(2019d). www.bingol.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://www.bingol.edu.tr/tr/haberler/bingol-universitesinde-fuat-sezgini-hatirlamak-paneli>, [Erişim Tarihi: 2.12.2019].

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (2019e). dergipark.org.tr. [Online] Mevcut: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlissos>, [Erişim Tarihi: 24.10.2019].

Cezeri Tarihin Gördüğü En Büyük Dehalar Arasında. (2019). osamer.sakarya.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://osamer.sakarya.edu.tr/tr/icerik-grup/16312/83359/prof-dr-fuat-sezgin-konusmalari>, [Erişim Tarihi: 10.09.2019].

Edebiyat Fakültemizde "Prof.Dr. Fuat Sezgin ve Türk-İslam Bilim İnsanları" Panosu Oluşturuldu. (2019b). www.munzur.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.munzur.edu.tr/fuatsezgin/pages/etkinlikdetay.aspx?Id=20>, [Erişim Tarihi: 16.10.2019].

Enstitümüz tarafından çıkarılan dergimizin 2019 Yılı Prof. Dr. Fuat SEZGİN Özel Sayısı yayınlanmıştır. (2019a). www.kafkas.edu.tr [Online] Mevcut: <https://www.kafkas.edu.tr/sobedergi/TR/duyuru/Enstitumuz-tarafindan-cikarilan-dergimizin-2019-Yili-Prof-Dr-Fuat-SEZGiN-ozel-Sayisi-yayinlanmistir >, [Erişim Tarihi: 21.11.2019].

ERÜ 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Etkinlikleri (2019). www.erciyes.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://fuatsezgin.erciyes.edu.tr/Prof-Dr-Fuat-Sezgin.html>, [Erişim Tarihi: 15.11.2019].

Etkinlikler. (2019). fuatsezginetkinlikleri.istanbul.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://fuatsezginetkinlikleri.istanbul.edu.tr/tr/etkinlikler>, [Erişim Tarihi: 23.11.2019].

Felsefe topluluğu, (2019). dosya.kmu.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://dosya.kmu.edu.tr/sks/userfiles/files/FELSEFE.pdf>, [Erişim Tarihi: 20.10.2019].

Fen Kulübü 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı etkinlikleri kapsamında İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'ne gezi düzenledi. (2019). fenbilgisi.bartin.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://fenbilgisi.bartin.edu.tr/haberler/fen-kulubu-2019-prof.-dr.-fuat-sezgin-yili-etkinlikleri-kapsaminda-islam-bilim-ve-teknoloji-tarihi-muzesine-gezi-duzenledi....htm>, [Erişim Tarihi: 24.11.2019].

Fırat Üniversitesi 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Etkinlik Programı. (2019). fuatsezgin.firat.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://fuatsezgin.firat.edu.tr/sites/fuatsezgin.firat.edu.tr/files/etkinliktakvim_Prof.Dr.Fuat%20SEZG%C4%B0N.pdf >, [Erişim Tarihi: 28. 11.2019].

Fuat Sezgin Anısına Bilim Tarihine Yeni Bakışlar Sempozyumu. (2019). www.artuklu.edu.tr [Online] Mevcut: <http://www.artuklu.edu.tr/upload/sempozyum-konferans/bilim_tarihine_yeni_bakislar_sempozyumu_proagrami.pdf >, [Erişim Tarihi: 3.12.2019].

Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Sempozyumu düzenlenecek. (2019). www.bik.gov.tr. [Online] Mevcut: <https://www.bik.gov.tr/fuat-sezgin-islam-bilim-tarihi-sempozyumu-duzenlenecek/>, [Erişim Tarihi: 17.09.2019].

Fuat Sezgin Konferansı. (2019a). islamiilimler.aku. [Online] Mevcut: <https://islamiilimler.aku.edu.tr/2019/04/25/fuat-sezgin-konferansi/>, [Erişim tarihi: 22.10.2019].

Fuat Sezgin Paneli. (2019b). islamiilimler.aku. [Online] Mevcut: <https://islamiilimler.aku.edu.tr/2019/05/08/fuat-sezgin-paneli/>, [Erişim tarihi: 22.10.2019]

Fuat Sezgin ve Arap Dillne Katkıları Adlı Konferans. (2019). www.selcuk.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://www.selcuk.edu.tr/duyuru.aspx?h=66770>, [Erişim Tarihi: 10.10.2019].

Fuat Sezgin ve İslâm Bilim Tarihi Paneli Düzenlendi. (2019c). www.alparslan.edu.tr [Online] Mevcut: <http://www.alparslan.edu.tr/icerik.xhtml?icerik=5381>, [Erişim Tarihi: 22.11.2019].

Fuat Sezgin ve İslam Bilim Tarihinde Müslüman Öncü Bilim İnsanları Konferansı Verildi. (2019). https://haber.aku.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://haber.aku.edu.tr/2019/11/26/fuat-sezgin-ve-islam-bilim-tarihinde-musluman-oncu-bilim-insanlari-konferansi-verildi/>, [Erişim Tarihi: 29.11.2019].

Fuat Sezgin ve İslâmî İlimler Sempozyumu. (2019). www.ksu.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://www.ksu.edu.tr/default.aspx?DId=38436>, [Erişim Tarihi: 2.11.2019].

Fuat Sezgin Yılı (2019c). www.munzur.edu.tr [Online] Mevcut: <https://www.munzur.edu.tr/fuatsezgin/pages/yapilacaklar.aspx>, [Erişim Tarihi: 26.11.2019].

Fuat Sezgin Yılı Etkinlikleri Üniversitemizde İslam Bilim Tarihi Bilgi Yarışması İle Devam Etti. (2019d). www.alparslan.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://www.alparslan.edu.tr/icerik.xhtml?icerik=5470>, [Erişim Tarihi: 22.11.2019].

Fuat Sezgin Yılı Özel Sayı Makale Çağrısı. (2019b). uludag.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://uludag.edu.tr/fuatsezgin/duyuru/view?id=12219&title=fuat-sezgin-yili-ozel-sayi-makale-cagrisi>, [Erişim Tarihi: 2.12.2019].

Fuat Sezgin: Tarihten Geleceğe Bilim Köprüsü Öğrenci Sempozyumu Başladı (2019d). www.usak.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.usak.edu.tr/Home/Haber/997 1.12.2019>, [Erişim Tarihi: 2.12.2019].

Genelge 2018/6, (2018). mevzuat.gov.tr. [Online]Mevcut: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/CumhurbaskanligiGenelgeleri/20180906-6.pdf>, [Erişim tarihi:9.10.2019].

İslam Bilim Tarihi Çalışmalarıyla Ün Yapmış Bir Araştırmacı Fuat Sezgin Konferansı Yapıldı. (2019). www.karatekin.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.karatekin.edu.tr/islam-bilim-tarihi-calismalariyla-un-yapmis-bir-arastirmaci-fuat-sezgin-konferansi-yapildi-18240-haberi.karatekin>, [Erişim Tarihi: 20.11.2019].

İslam Medeniyeti ve Müslüman Kaşifler., (2019b). www.kafkas.edu.tr, [Online] Mevcut: <https://www.kafkas.edu.tr/prof-dr-fuatsezgin/tr/duyuru/islam-Medeniyeti-ve-Musluman-Kasifler>, [Erişim Tarihi: 2.11.2019].

İslâm Medeniyetinin Dünya Medeniyetine Yaptığı Katkılar ve Prof. Dr. Fuat Sezgin. (2019). www.mcbu.edu.tr [Online] Mevcut:

<https://www.mcbu.edu.tr/Etkinlik/Konferans_IslmMedeniyetininDunyaMedeniyetineYaptigiKatkilarveProf_Dr_FuatSezgin_11_42_34>, [Erişim Tarihi: 10.10.2019].

İslam, Bilim ve Teknoloji Paneli / Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı 2019. (2019a). ajanda.ibu.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://ajanda.ibu.edu.tr/islam-bilim-ve-teknoloji-paneli-prof-dr-fuat-sezgin-yili-2019/>, [Erişim Tarihi: 15.10.2019].

İzmir Demokrasi Üniversitesi. (2019b). www.idu.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://www.idu.edu.tr/?p=16080>, [Erişim Tarihi: 1.12.2019].

Kalemname. (2019a). dergipark.org.tr. [Online] Mevcut: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kalemname>, [Erişim tarihi: 11.11.2019].

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. (2019b). /dergipark.org.tr. [Online] Mevcut: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kusbd>, [Erişim tarihi: 25.11.2019].

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Öğrenci Toplulukları. (2019). bybs.ahievran.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://bybs.ahievran.edu.tr/ogrencitopluluk/views/aramaEtkinlik.html?eid=416>, [Erişim Tarihi: 7 .10.2019].

Konferans: Fuat Sezgin'in İlmi Kişiliği ve İslam Bilim Tarihine Katkısı. (2019). adiyaman.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://adiyaman.edu.tr/TR/Etkinlikler/2019/03/20/Konferans---Fuat-Sezginin-Ilmi-Kisiligi-ve-Islam-Bilim-Tarihine-Katkisi-> [Erişim tarihi: 20.10.2019].

KTÜN'de Prof. Dr. Fuat Sezgin Anlatıldı. (2019). ktun.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://ktun.edu.tr/Home/Duyuru/483>, [Erişim Tarihi: 2.11.2019].

Kültür ve Bilim Tarihimizde Fuat Sezgin. (2019). www.haber1.sakarya.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://www.haber1.sakarya.edu.tr/etkinliktakvimi/etkinlik-3766-kultur-ve-bilim-tarihimizde-fuat-sezgin.html>, [Erişim Tarihi: 10.09.2019].

Medeniyetler Arası İletişim ve Kültür Topluluğu Öğrencileri, Prof. Dr. Fuat Sezgin'i Andı. (2019). umyo.trakya.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://umyo.trakya.edu.tr/news/medeniyetler-arasi-iletisim-ve-kultur-toplulugu-ogrencileri--prof--dr--fuat-sezgin-i-andi>, [Erişim Tarihi: 5.12.2019].

Medeniyetler, İnsanlığın Ortak Mirası Biçiminde İlerler. (2019). www.aksarayhaberleri.gen.tr. [Online] Mevcut: <http://www.aksarayhaberleri.gen.tr/medeniyetler-insanligin-ortak-mirasi-biciminde-ilerler/11427/> [Erişim Tarihi:15.10.2019].

Mehmet Akif Ersoy ve Prof. Dr. Fuat Sezgin'in İsimleri Konferans Salonlarına Verildi. (2019b). www.bingol.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://www.bingol.edu.tr/tr/haberler/mehmet-akif-ersoy-ve-prof-dr-fuat-sezginin-isimleri-konferans-salonlarina-verildi>, [Erişim Tarihi: 10.10.2019].

Merkez Kütüphane İsim Değişikliği. (2018). www.uludag.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.uludag.edu.tr/kutuphane/default/duyuru/9081>, [Erişim Tarihi: 09.10.2019].

Merkez Kütüphanemize "Prof. Dr. Fuat Sezgin Kütüphanesi" İsmi Verilmiştir. (2019a). usak.edu.tr. [Online] Mevcut:<https://usak.edu.tr/Home/Duyuru/1/1714>, [Erişim Tarihi: 20.11.2019].

NEÜ GSF'nin Fuat Sezgin Sergisi Karaman'da Sanatseverlerle Buluşacak. (2019). www.erbakan.edu.tr [Online] Mevcut: <https://www.erbakan.edu.tr/en/guzelsanatlar/haber/4124/neu-gsfnin-fuat-sezgin-sergisi-karamanda-sanatseverlerle-bulusacak>, [Erişim Tarihi: 8.12.2019].

NEÜ'de "Haneler" sergisi. (2019). www.memleket.com.tr/ [Online] Mevcut: <http://www.memleket.com.tr/neude-haneler-sergisi-1726848h.htm>, [Erişim Tarihi: 19.10.2019].

NEVÜ'de 'Prof. Dr. Fuat Sezgin Bilim Haftası. (2019a). www.nevsehir.edu.tr [Online] Mevcut: <https://www.nevsehir.edu.tr/tr/21924>, [Erişim Tarihi: 22.11.2019].

NEVÜ'de "Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Hayatı ve Çalışmaları" Konulu Panel. (2019b). www.nevsehir.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.nevsehir.edu.tr/21949>, [Erişim Tarihi: 22.11.2019].

Osmanlı Bilim Tarihi Üzerine Düşünceler' Konferansı Verildi. (2019a). www.bingol.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://www.bingol.edu.tr/tr/haberler/osmanli-bilim-tarihi-uzerine-dusunceler-konferansi-verildi>, [Erişim Tarihi: 10.10.2019].

Öğrencilerimiz, İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Gezisine Katıldı. (2019e). www.alparslan.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://www.alparslan.edu.tr/icerik.xhtml?icerik=5703>, [Erişim Tarihi: 22.11.2019].

Öğrencilerimizden İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'ne Teknik Gezi, (2019). fuatsezgin.karatekin.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://fuatsezgin.karatekin.edu.tr/etkinlik_goster.aspx?ID=18200>, [Erişim Tarihi: 20.11.2019].

Panel Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Hayatı, Fikirleri ve Eserleri. (2019a). www.munzur.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.munzur.edu.tr/fuatsezgin/pages/etkinlikdetay.aspx?Id=19>, [Erişim Tarihi: 16.10.2019].

PAÜ KKM ve Merkez Kütüphane, Dâhi Bilim İnsanlarının İsimleriyle Yaşayacak (2019a). haber.pau.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://haber.pau.edu.tr/tr/Haber/pau-kkm-ve-merkez-kutuphane-dhi-bilim-insanlarinin-isimleriyle-yasayacak>, [Erişim Tarihi: 27.10. 2019].

PAÜ, Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Sergi Düzenledi. (2019b). haber.pau.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://haber.pau.edu.tr/tr/haber/pau-prof-dr-fuat-sezgin-anisina-sergi-duzenledi>, [Erişim Tarihi: 7.10.2019].

Prof. Dr. Fuat Sezgin 2019 Yılı Etkinlikleri. (2019). bozok.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://bozok.edu.tr/etkinlik/prof-dr-fuat-sezgin-2019-yili-etkinlikleri,tr-597.aspx>, [Erişim Tarihi: 3.12.2019].

Prof. Dr. Fuat Sezgin Bize Ne Söyler? Konulu Konferans Gerçekleştirildi. (2019). www.amasya.edu.tr, [Online] Mevcut: <https://www.amasya.edu.tr/prof-dr-fuat-sezgin-bize-ne-soyler-konulu-konferans-gerceklestirildi>, [Erişim Tarihi: 7.12.2019].

Prof. Dr. Fuat Sezgin Caddesi Açıldı. (2019). www.erciyes.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.erciyes.edu.tr/Duyuru-Haber/Prof-Dr-Fuat-Sezgin-Caddesi-Acildi/527>, [Erişim Tarihi: 22.11.2019].

Prof. Dr. Fuat Sezgin Din, Bilim ve Medeniyet Konferansı Gerçekleşti. (2019). www.bilecik.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://www.bilecik.edu.tr/AnaSayfa/Icerik/6639 20.10.2019>, [Erişim Tarihi: 29.11.2019].

Prof. Dr. Fuat Sezgin Hocama Mektup Konulu Mektup Yarışması. (2019a). uludag.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://uludag.edu.tr/fuatsezgin/duyuru/view?id=12120&title=prof-dr-fuat-sezgin-hocama-mektup-konulu-mektup-yarismasi>, [Erişim Tarihi: 11.11.2019].

Prof. Dr. Fuat Sezgin Kitaplığı ve Fotoğraf Sergisi Açıldı, (2019b). www.alparslan.edu.tr. [Online] Mevcut: <http:// /icerik.xhtml?icerik=5375>, [Erişim Tarihi: 22.11.2019].

Prof. Dr. Fuat Sezgin Kütüphanesi Yeni Döneme Hazır. (2019). webarsiv.atauni.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://webarsiv.atauni.edu.tr/prof-dr-fuat-sezgin-kutuphanesi-yeni-doneme-hazir-2>, [Erişim Tarihi: 10.10.2019].

Prof. Dr. Fuat Sezgin Ne Dedi?. (2019c). www.yildiz.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://www.yildiz.edu.tr/etkinlikler/6635/Prof--Dr--Fuat-Sezgin-Ne-Dedi->, [Erişim Tarihi: 10.10.2019].

Prof. Dr. Fuat Sezgin Safranbolu Bilim ve Sanat Akademisi. (2019). kulliye.karabuk.edu.tr [Online] Mevcut: <https://kulliye.karabuk.edu.tr/prof-dr-fuat-sezgin-safranbolu-bilim-ve-sanat-akademisi/>, [Erişim Tarihi:28.11.2019].

Prof. Dr. Fuat Sezgin Sergisi. (2019a). fuatsezgin.idu.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://fuatsezgin.idu.edu.tr/index.php/2019/05/16/prof-dr-fuat-sezgin-sergisi/>, [Erişim Tarihi: 05.10.2019].

Prof. Dr. Fuat Sezgin ve Müzesinden Fotoğraf Sergisi. (2019a). www.ohu.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.ohu.edu.tr/etkinlik/prof-dr-fuat-sezgin-ve-muzesinden-fotograf-sergisi/579>, [Erişim Tarihi: 1.12.2019].

Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Etkinlikleri 1. (2019b), www.yildiz.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://www.yildiz.edu.tr/etkinlikler/6585/Prof--Dr--Fuat-Sezgin-Y%C4%B1l%C4%B1-Etkinlikleri-1>, [Erişim Tarihi: 10.10.2019].

Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Etkinliklerinin İlki Fuat Sezgin Bilim Atölyesi'nin Açılışıyla Gerçekleştirildi, (2019a). www.duzce.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.duzce.edu.tr/14592-duyurus-prof_-dr_-fuat-sezgin-yili-etkinliklerinin-ilki-fuat-sezgin-bilim-atolyesi%E2%80%99nin-acilisiyla-gerceklestirildi>, [Erişim Tarihi: 20.11.2019].

Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı'nda SDÜ'de "İslam Bilim Tarihi ve Matematik" Konferansı. (2019). w3.sdu.edu.tr [Online] Mevcut: <https://w3.sdu.edu.tr/haber/8250/2019-prof-dr-fuat-sezgin-yilinda-sdude-islam-bilim-tarihi-ve-matematik-konferansi>, [Erişim Tarihi: 10.11.2019].

Prof. Dr. Fuat Sezgin, Üniversitemizde Gerçekleştirilen Etkinliklerle Anılıyor. (2019). www.ardahan.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.ardahan.edu.tr/duyuru-haber.aspx?type=1&id=1455>, [Erişim Tarihi: 27.11.2019].

Prof. Dr. Fuat Sezgin. (2019). fuatsezgin.kayseri.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://fuatsezgin.kayseri.edu.tr/KayuEtkinlikleri/4/2019-prof-dr-fuat-sezgin-yili-etkinlikleri.html>, [Erişim Tarihi: 2.12.2019].

Prof. Dr. Fuat Sezgin: Bir Bilim Tarihi Yolcusu. (2019a). www.omu.edu.tr, [Online] Mevcut: <http://www.omu.edu.tr/tr/icerik/prof-dr-fuat-sezgin-bir-bilim-tarihi-yolcusu>, [Erişim Tarihi: 5.12.2019].

Prof. Dr. Fuat Sezgin'i Anmak ve Anlamak. (2019b). www.ohu.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.ohu.edu.tr/etkinlik/prof-dr-fuat-sezgini-anmak-ve-anlamak/574>, [Erişim Tarihi: 7.12.2019].

Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Adı Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde Yaşatılacak. (2019c). www.agri.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.agri.edu.tr/detail.aspx?id=47120&bid=682&tid=13 >, [Erişim Tarihi: 29.11.2019].

Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Adı, Üsküdar Üniversitesi'nde yaşayacak. (2019). uskudar.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://uskudar.edu.tr/tr/icerik/3839/prof-dr-fuat-sezginin-adi-uskudar-universitesinde-yasayacak>, [Erişim Tarihi: 19.10.2019].

Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Eserlerini Okuma Etkinliği ve Öğrenci Paneli Gerçekleştirildi. (2019). [Online] w3.beun.edu.tr, Mevcut: <https://w3.beun.edu.tr/haberler/3601/prof-dr-fuat-sezgin-eserlerini-okuma-etkinligi-ve-ogrenci-paneli-gerceklestirildi.html> [Erişim Tarihi: 3.12.2019].

Prof. Dr. Fuat Sezgin'in İstanbul Günleri ve Kütüphanesi" paneli gerçekleşti. (2019). www.bik.gov.tr. [Online] Mevcut: <https://www.bik.gov.tr/prof-dr-fuat-sezginin-istanbul-gunleri-ve-kutuphanesi-paneli-gerceklesti/>, [Erişim Tarihi: 21.10.2019].

Prof. Dr. Necmettin Tozlu, Prof. Dr. Fuat Sezgin'i Anlattı. (2019). beyazgazete.com. [Online] Mevcut: <http://beyazgazete.com/haber/2019/4/29/prof-dr-necmettin-tozlu-prof-dr-fuat-sezgin-i-anlatti-5033336.html>, [Erişim Tarihi: 24.11.2019].

Prof. Dr. Sezgin'in Babasının Kabri Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Tarafından Onarıldı. [Online] (2019a). www.agri.edu.tr Mevcut: <https://www.agri.edu.tr/detail.aspx?id=47118&bid=682&tid=13>, [Erişim Tarihi: 29.11.2019].

Rektörümüz İlahiyat Fakültemizde Konferans Verdi. (2019). www.erdogan.edu.tr [Online] Mevcut: <http://www.erdogan.edu.tr/Website/Contents.aspx?PageID=2200&LangID=1>, [Erişim Tarihi: 7.12.2019].

SAMER'den Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslâmî İlimler Sempozyumu Kitabı. (2019). siyerinebi.ksu.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://siyerinebi.ksu.edu.tr/default.aspx?DId=41992 >, [Erişim Tarihi: 2.11.2019].

Selçuk Üniversitesi Rektörü İslam Medeniyetinin Bilim ve Yükseköğretim Tarihini Anlattı. (2019b). www.omu.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://www.omu.edu.tr/tr/icerik/selcuk-universitesi-rektoru-islam-medeniyetinin-bilim-ve-yuksekogretim-tarihini-anlatti>, [Erişim Tarihi: 11.11.2019].

T.C. Kayseri Üniversitesi 2019 Yılı Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Etkinlik Plan Listesi. (2019). www.kayseri.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.kayseri.edu.tr/icerikdosyalari/files/KAYSERI_%20U_NI_ VERSI_ TESI_%20ETKI_ NLI_KLERI_.pdf>, [Erişim Tarihi: 2.12.2019].

T.C. Kocaeli Üniversitesi Personel Daire Başkanlığı. (2019). www.usak.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.usak.edu.tr/UsersData/duyuru/2176/2019%20Prof.Dr.Fuat%20SEZG%C4%B0N%20Y%C4%B1l%C4%B1%20Karma%20Sergi%20Duyurusu%20Hk..pdf>, [Erişim Tarihi: 02.12.2019].

Temaşa. (2019f). dergipark.org.tr. [Online] Mevcut: <https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-file/17268>, [Erişim Tarihi: 11.10.2019].

Uluslararası Prof. Dr. Fuat Sezgin Bilim Tarihi Sempozyumu başladı. (2019). www.yyu.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.yyu.edu.tr/duyurular/uluslararasi-prof-dr-fuat-sezgin-bilim-tarihi-sempozyumu-basladi/5362>, [Erişim Tarihi: 3.12.2019].

Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Anemon "İslam Bilim Tarihi ve Fuat Sezgin" Özel Sayısı. (2019f). www.alparslan.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://www.alparslan.edu.tr/icerik.xhtml?icerik=5234>, [Erişim Tarihi: 22.11.2019].

UNİKOP ve İBTAV Arasında 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı" Protokolü İmzalandı. (2019a). fuatsezgin.kku.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://fuatsezgin.kku.edu.tr/KMerkez/Haber/Index/786>, [Erişim tarihi: 9.10.2019].

Uşak Üniversitesi Prof. Dr. Fuat Sezgin'i Anlatmaya Devam Ediyor. (2019c). www.usak.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.usak.edu.tr/Home/Haber/853>, [Erişim Tarihi: 2.12.2019].

Uşak Üniversitesi'nde Ağaç Bayramı: 2 Bin 300 Fidan Toprakla Buluştu. (2019b). usak.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.usak.edu.tr/Home/Haber/705/usak-universitesi-nde-agac-bayrami--2-bin-300-fidan-toprakla-bulustu>, [Erişim Tarihi: 20.11.2019].

Üniversitemiz 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Etkinlikleri. (2019). ulusmyo.bartin.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://ulusmyo.bartin.edu.tr/duyurular/universitemiz-2019-prof.-dr.-fuat-sezgin-yili-etkinlikleri.html>, [Erişim Tarihi: 24.11.2019].

Üniversitemiz, Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Kar Şenliği Düzenledi. (2019a). www.alparslan.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://www.alparslan.edu.tr/icerik.xhtml?icerik=5247>, [Erişim Tarihi: 22.11.2019].

Üniversitemiz'de Prof. Dr. Fuat Sezgin'i Anma Etkinliği Düzenlendi. (2019), www.erzurum.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.erzurum.edu.tr/duyuru/universitemizde-prof-dr-fuat-sezgini-anma-etkinligi-duzenlendi1/>, [Erişim Tarihi: 20.11.2019].

Üniversitemizde "Geçmişten Günümüze Bilim Köprüsü Prof. Dr. Fuat Sezgin Bilim ve Teknik" Panel ve Sergisi. (2019c). www.bingol.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://www.bingol.edu.tr/tr/haberler/universitemizde-gecmisten-gunumuze-bilim-koprusu-prof-dr-fuat-sezgin-bilim-ve-teknik-panel-ve-sergisi>, [Erişim Tarihi: 10.10.2019].

Üniversitemizde "İslam'ın Bilime Katkısı" Başlıklı Panel Düzenlendi. (2019c). www.duzce.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.duzce.edu.tr/15074-duyurus-universitemizde-%E2%80%9Cislam%E2%80%99in-bilime-katkisi%E2%80%9D-baslikli-panel-duzenlendi >, [Erişim Tarihi : 20.11.2019].

Üniversitemizde "Orta Çağda İslam Bilimi" Paneli. (2019e). www.bingol.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://www.bingol.edu.tr/tr/haberler/universitemizde-orta-cagda-islam-bilimi-paneli>, [Erişim Tarihi: 2.12.2019].

Üniversitemizde 2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Etkinlikleri. (2019). egeduyuru.ege.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://egeduyuru.ege.edu.tr/m-15376/%C3%9Cniversitemizde-2019-prof_dr_-fuat-sezg%C4%B0n-y%C4%B1l%C4%B1-etkinlikleri--.html>, [Erişim Tarihi: 9.10.2019].

Üniversitemizde Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Bilim Tarihi ve Bilim Tarihi Yazıcılığı Çalıştayı Düzenlendi. (2019b). www.kastamonu.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.kastamonu.edu.tr/index.php/tr/bilgi/haberler-tr/3462-universitemizde-prof-dr-fuat-sezgin-anisina-bilim-tarihi-ve-bilim-tarihi-yaziciligi-calistayi-duzenlendi>, [Erişim Tarihi: 28.11.2019].

Üniversitemizde Prof. Dr. Fuat Sezgin Konulu Panel Düzenlendi. (2019). www.beu.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.beu.edu.tr/BirimIcerik.aspx?id=12&icid=2615>, [Erişim Tarihi: 24.10.2019].

Üniversitemizde Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslam Bilim Tarihinde Yeni Ufuklar Konferansı Düzenlendi, (2019b). www.duzce.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://www.duzce.edu.tr/14593-duyurus-universitemizde-prof_-dr_-fuat-sezgin-ve-islam-bilim-tarihinde-yeni-ufuklar-konferansi-duzenlendi>, [Erişim Tarihi: 20.11.2019].

Yeşilhisar Meslek Yüksekokulumuz Yerleşke Açılışı. (2019). yesilhisarmyo.kayseri.edu.tr. [Online] Mevcut: <https://yesilhisarmyo.kayseri.edu.tr/DYR/Duyuru-Detay/YESILHISAR-MESLEK-YUKSEKOKULUMUZ-YERLESKE-ACILISI/3374>, [Erişim Tarihi: 28.11.2019].

Yönetmelik. (2019a). www.resmigazete.gov.tr. [Online] Mevcut: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/05/20190506-6.htm>, [Erişim Tarihi: 16.11.2019].

Yönetmelik. (2019b). www.resmigazete.gov.tr [Online] Mevcut: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191208-1.htm>, [Erişim Tarihi: 9.12.2019].

YTÜ Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Etkinlikleri-2. (2019a). www.yildiz.edu.tr. [Online] Mevcut: <http://www.yildiz.edu.tr/etkinliklerFuatSezgin/6546/YT%C3%9C-Prof--Dr--Fuat-Sezgin-Y%C4%B1l%C4%B1-Etkinlikleri-2>, [Erişim Tarihi: 10.10.2019].

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2019 ● Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı ● E-ISSN 2667-4750

YAZIM KURALLARI

1. Dergi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün bilimsel içerikli-hakemli yayınıdır ve yılda iki defa (Nisan ve Ekim) yayınlanır. Dergide Sosyal Bilimler alanında yapılmış araştırmalara yer verilir.
2. Dergide yayınlanacak eserlerin daha önce hiçbir bilimsel dergide yayınlanmamış olması zorunludur.
3. Dergide makale yazım dili Türkçe veya İngilizcedir. Yazım ve noktalamasında TDK İmlâ Kılavuzunun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.
4. Makaleler, A4 boyutundaki (210 x 297 mm) kağıda; üst ve alt kenarlardan 3,5 cm., sağ ve sol kenarlardan 2,5 cm. boşluk bırakılarak ve iki yana yaslı olarak "Garamond" karakterinde 11 punto olarak yazılmalı; kaynaklar dahil 15 sayfadan fazla olmamalıdır.
5. Dergiye gönderilecek makaleler Microsoft Word programında yazılmalıdır. Çalışmanın başlığı büyük harfle ve koyu olarak çalışmanın ortasına gelecek şekilde "Garamond" yazı karakteriyle 16 punto olmalıdır. Başlığın hemen altına çalışmanın ait olduğu bilim dalı (örneğin işletme, iktisat, uluslararası ilişkiler vb.) ve çalışmanın türü (araştırma / bildiri / tanıtım / derleme / olgu sunumu) belirtilmelidir.
6. Çalışmanın başlığının hemen altında bir satır boşluk bırakarak yazar veya yazarların adları yazılmalı; unvanı, çalıştığı kurum (üniversite), https://orcid.org/register adresinden alınan yazar numaraları ve mail adresleri ise (*) işaretiyle dipnot şeklinde sayfanın alt kısmında verilmelidir. Yapılan çalışma herhangi bir kurum tarafından destek görmüşse, makalenin ana başlığının son kelimesi üzerine (*) konularak destek veren kurumun adı aynı sayfada dipnot olarak verilmelidir.
7. Çalışmanın özeti yazar ve yazar adlarından sonra bir satır boşluk bırakılarak yazılmalıdır. Çalışmanın Türkçe özeti en az 300 kelime olmalıdır. Özet "Garamond" karakterinde ve 9 punto olarak yazılmalıdır.
8. Çalışmada en az 3 ve en çok 7 kelimeden oluşan Türkçe anahtar kelimeleri bulunmalıdır.
9. Çalışmanın İngilizce başlığı, özeti, anahtar kelimeleri ve çalışmanın türü yukarıda belirtilen kıstaslar göz önünde bulundurularak Türkçe anahtar kelimelerden hemen sonra 1 satır boşluk bulundurularak yazılmalıdır. Çalışmanın ingilizce özeti çalışmanın bir özeti olarak düşünülmeli ve en az 300 kelime olmalıdır.
10. Çalışmanın ana metni, Giriş bölümü başta olmak üzere İngilizce anahtar kelimelerden hemen sonra 1 satır boşluk bırakılarak yazılmaya başlanmalıdır. Çalışmada kullanılan başlıklarda numaralandırma yapılmalıdır. Bütün başlıklar ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Çalışmada kullanılan başlıklardan önce bir satır boşluk bırakılmalıdır.
11. Çalışma boyunca yazılacak metin sırasında kullanılacak paragraf ölçüleri ise metin iki yana yaslı olmalı, ilk satır 0,5 cm. ve en az 12nk satır aralığı kullanılmalıdır.
12. Çalışmada kullanılacak şekiller ise 1'den itibaren numaralandırılarak isimlendirilmeli ve şeklin altında yer almalıdır. Şeklin ismini hemen altında ise şeklin kaynakçası tam olarak belirtilmelidir. Şekillerin kaynakçasında kullanılacak yazı karakteri 9 puntodur.
13. Çalışmada kullanılacak tablolar ise 1'den itibaren numaralandırılarak isimlendirilmeli ve tablonun üstünde yer almalıdır. Tablonun hemen altında ise tablonun kaynakçası tam olarak belirtilmelidir. Tablolarda ve tablonun kaynakçasında kullanılacak yazı karakteri 9 puntodur.
14. Dergiye gönderilecek
    - Türkçe makaleler için;
        - Ana Başlık; Yazar(lar)ın Adı Soyadı; Yazar(lar)ın Kurumu (sorumlu yazar belirtilmeli ve e-posta adresi verilmeli); Özet; Anahtar Kelimeler; İngilizce Başlık; Abstract; Keywords; Giriş; Materyal ve Metot; Bulgular ve Tartışma (veya Bulgular); Sonuç (veya Tartışma ve Sonuç); Kaynaklar şeklinde düzenlenmelidir.
    - İngilizce makaleler için;
        - İngilizce ana başlık, Yazar(lar)ın Adı Soyadı; Yazar(lar)ın Kurumu (sorumlu yazar-corresponding author-belirtilmeli ve e-mail adresi verilmeli); Abstract; Keywords; Türkçe Başlık; Özet; Anahtar Kelimeler; Introduction; Material and Methods; Results (or Results and Discussion); Discussion and Conclusion (or Conclusion); References şeklinde düzenlenmelidir.

15. Yararlanılan kaynaklar metin içerisinde Yazar soyadı, yıl ve sayfa numarası sistemine göre belirtilmeli ve yazar isimleri baş harfi büyük diğer harfler küçük olarak yazılmalıdır. İki yazarlı kaynak bildiriminde ve (makale İngilizce hazırlanmışsa and); üç veya daha fazla kaynak bildiriminde vd., (makale İngilizce hazırlanmışsa et al.,) kısaltması kullanılmalıdır. Metin içerisinde kullanılan kaynaklar, metin sonunda (kaynaklar kısmında) numara kullanılmadan alfabetik sıraya göre verilmelidir.

- Tek yazar olması durumunda; (Hotamış, 2007 ; 35-37)
- İki yazar olması durumunda; (Hotamış ve Bayhan, 2009; 65)
- İkiden fazla yazar olması durumunda; (Hotamış vd., 2006;156)

- Birden fazla yazar ard arda verilmesi durumunda; (Hotamış, 2005; Hotamış ve Bayhan, 2006; Karasan vd., 2007)

16. Aynı yazara ait aynı yıl yayınlanmış eserlerin metin içerisinde gösterimi (Hotamış, 2008a; 2008b) şeklinde olmalıdır.
17. Yazar ismi belli olmadığı durumlarda, Türkçe kaynak için hem metin içerisinde hem de kaynaklar bölümünde Anonim, yıl ifadesi kullanılmalıdır. Yazarı belli olmayan yabancı kaynak ise, metin içerisinde Anon. yıl, kaynaklar bölümünde ise Anonymous yıl olarak verilmelidir.
18. İnternet kaynakları ise, metin içerisinde (Hotamış, 2003) yıl şeklinde verilmelidir. Kaynaklar bölümünde ise, URL, yıl şeklinde gösterilip sayfa adresi açıkça yazılmalıdır.

ÖRNEKLER

- Makaleler:

Güredin, E. (1987). "*Türkiye'de Denetim Standartlarının Oluşumu*", Mali Sorunlara Çözüm Dergisi, sayı: 33-34, s.21-29.

- Bildiriler:

Akdağ, M., & Tok, H. (2004). "*Geleneksel öğretim ile power point destekli öğretimin öğrenci erişisine etkisi"*. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Malatya, Turkey, 06-09 Temmuz.

- Kitaplar:

Davutoğlu, Ahmet. Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu, İstanbul, Küre Yayınları, 2001.

- Tezler:

Özkan, T. (1997). "*Ticari bankacılıkta kredi fiyatlandırma teknikleri"*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Para ve Banka Anabilim Dalı.

- Ansiklopediler

Bergmann, P.C. (1993). Relativity. In The new encyclopedia Britannica (Vol. 26, pp. 501-508). Chicago: Encyclopedia Britannica.

- Elektronik Kaynaklar

Weibel, S. (1995). Metadata: the foundations of resource description. *D-lib Magazine*, [Online] Available at: <http://www.dlib.org/dlib/July95/07weibel.html>, [Erişim tarihi: 19.02.2007].

- Süreli Yayınlar / Dergiler:

Yücelt, U. ve Marcella, M. (1996). "*Services Marketing in the Lodging Industry: an Empirical Investigation*", Journal of Travel Research, 34 (4): 32- 38.

- Kurum Yayını:

İTO (2003), Ekonomik Rapor, İTO Yayınları No: 2003-57, İstanbul.

19. Makale dergi editörlüğüne sunulmadan önce yazım kurallarına uygunluğu kontrol edilmelidir.
20. Yayımlanan yazı ve çevirilerin her türlü sorumluluğu yazara aittir.
21. Metinle ilgili her türlü düzeltme yazar(lar) tarafından yapılır.
22. Dergiye gönderilecek makalelere ait ilk başvuru http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed adresinden yapılmalıdır.
23. Dergide yayınlanacak yazıların yazım ve dilbilgisi kurallarına uygun olması şarttır. Dergi Yayın Kurulu, gerekli gördüğü takdirde eserin sahibinden içerik ve şekil bakımından değişiklikler isteme hakkına sahiptir.
24. Dergi Yayın Kurulu, biçim ve dizayn açısından uygun bulduğu yazıları bilgisayar programı tarafından random atanan üç hakeme gönderir, makaleler üç hakemden ikisinin kabul onayı ile hakem raporlarının tamamlanma tarihlerine göre sıraya konarak yayınlanır.
25. Dergide yayınlanan yazıların telif hakkı Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne aittir.
26. Yayın hakları saklıdır. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin yazılı izni alınmaksızın dergide yayınlanan çalışmaların bütünü veya bir kısmı elektronik, mekanik kayıtlama veya benzeri bir araçla herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz, fotokopi veya teksir edilemez, özetlenemez ve yayınlanamaz. Ancak, kaynak göstermek şartıyla alıntı yapılmasını izin verilir.